التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI

Genel Yayın No : 37
TEFSİR : 1 / 22

ISBN 975 - 7568 - 00 - 7 (Takım)
ISBN 975 - 338 - 052 - 6 (22. Cilt)

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
: M. Emin GÜMÜŞ

SAYFA DÜZENİ : Suat TEKE

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ : ŞİRNAN DİZGİ ANKARA
FİLM : EKSPRESS FİLİMCİLİK
CİLT : BALKAN CİLT SANAYİ ANKARA
BASKI : BURAK MATBAACILIK 1995 ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L-GAYB

22. CİLT

TERCÜME:

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.
Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ۝

"Andolsun ki biz, yere en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları, şeytanlara da atış taneleri yaptık. Ve onlara, çılgın ateş azâbı hazırladık" (Mülk, 5).

Bil ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın kâdir ve âlim oluşunun ikinci delilidir. Bu böyledir, zira bu yıldızlar, muhdes oluşlarına, kendilerine muayyen bir miktarı, belli bir yerin ve belli bir hareketin tahsis edilmiş olması itibariyle, kendilerini yaratanın kâmil bir kudret sahibi olduğuna; sapasağlam, dünya ehli için bir zinet ve kendileri sayesinde menfaatlenmelerine sebep olmaları açısından, kullarının maslahatlarına uygun olmasına nazarla da, bunları yaratanın âlim olduğuna delâlet ederler ki, bunun bir benzeri de, *"Gerçekten biz, en yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla süsledik. (Onu) her mütemerrit şeytandan koruduk.."* (Saffat, 6-7) ayetleridir. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, السَّمَآءَ الدُّنْيَا tabiri, "en yakın semâ, gök" anlamındadır. Zira, bu semâ, göklerin, insanlara en yakın olanıdır. Buna göre mana, "insanlara yakın olan semâyı..." şeklinde olur. مَصَابِيحَ kelimesi ise, "kandiller" demek olup, bununla yıldızlar adlandırılmıştır. Çünkü insanlar, mescidlerini, camilerini ve evlerini kandillerle donatmaktadırlar. İşte bu sebeple sanki, "Biz, içinde toplandığınız evin (dünyanın) tavanını kandillerle donattık ki, bunlar, ışık bakımından, kendi kandillerinizin onlarla boy ölçüşemeyeceği kandillerdir..." denilmek istenmiştir.

Rücûm

Ayetteki وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ *"Bunları şeytanlara da ateş mermileri yaptık..."* cümlesine gelince, bil ki **rücûm**, **recm** kelimesinin çoğuludur. Bu, kendisiyle, taşlanılan şeyin adlandırıldığı bir masdardır. Alimler, bu ayetin izahı sadedinde şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) Şeytanlar, işitilebilecek olan şeyleri kulak hırsızlığı yaparak duymak istediklerinde bunlarla taşlanırlar. Buna göre şayet, "Yıldızları semânın bir süsü yapmak, onların sürekliliğini; bunları şeytanları taşlama aracı olarak görmek ise, bunların mütenahî olmasını gerektirir. Şu halde bu iki manayı bir arada düşünmek çelişki olur.." denilirse, biz deriz ki, (şeytanları taşlamanın) anlamı, onların, o şeytanları yıldızların kütleleriyle taşlamak değildir. Tam aksine o yıldızlardan şeytanlara atılan birer ateş parçası ayrılmış olabilir. İşte bu alev parçası, "**şihâb**" adını alır. Bu ise, ateşten alınan bir parçadır. Dolayısıyla da ateş, yine devam etmektedir.

2) Yıldızların şeytanlar için ateş mermileri olmasının diğer bir tefsiri de, "Biz bu yıldızları, ins şeytanları için bir zan sebebi ve gayb hakkında ileri geri konuşma vesilesi

kıldık.." şeklinde olup, bu insan şeytanlarıyla da, ahkâm kesen müneccimler kastedilmiş olur.

İKİNCİ MESELE
En Yakın Sema

Bil ki, bu ayetin zahiri, bu yıldızların, en yakın semada bulunduklarına delalet etmez. Bu böyledir, çünkü gökler, şeffaf olunca, yıldızlar, ister en yakın semada, isterse, en yakın semanın üstünde olan diğer semalarda olsun, mutlaka, en yakın semada görünür ve orada ışıldarlar. Binâenaleyh, her iki duruma göre de, en yakın sema, bu kandillerle bezenmiş ve süslenmiş olur.

Bil ki, astronomi alimleri, sabit yıldızların, gezegen yıldızların üstünde olan sekizinci felekde (yörünge) yer aldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Onların bu hususdaki delilleri şudur: "Bu sabit yıldızların bazıları, sekizinci felekte yer almıştır. Binâenaleyh, hepsinin orada olması gerekir. Biz, bunların bazısının sekizinci felekte bulunduklarını söyledik. Zira, bölgeye yakın olan sabit yıldızlar, bu gezegen yıldızlar ile tutulurlar (küsûf). Binâenaleyh, bu tutulan sabit yıldızların, onları tutan gezegen yıldızların üstünde olmaları gerekir. Biz, "sabit yıldızların bazen, sekizinci felekte olunca, hepsinin orada olması gerekir" dedik, çünkü bunların hepsi de, meselâ her yüzyılda bir derece olmak üzere, çok yavaş ve aynı hareketi yaparlar. Binâenaleyh, bunların tümünün, tek bir küre (yörünge)de yer almış olmaları gerekir."

Bil ki, bu istidlal tutarsızdır. Çünkü, sabit yıldızların bazısının gezegen yıldızların üzerinde olmasından, bütünün orada olması neticesi çıkmaz. Çünkü, ayın altında bir kürenin bulunması ve hareketinin yavaş olması bakımından, sabit küreye eşit olması; kutuplara yakın yerlerde yer almış yıldızların da bu süflî (aşağı) kürede bulunmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, hareket bakımından birbirlerine benzemelerine rağmen, küçüklük ve büyüklük açısından farklı olan iki kürenin bulunması, hiç de uzak bir ihtimal değildir. Bu takdire göre, bu lamba diye adlandırılan bu yıldızların en yakın semada kümelenmiş olmaları imkânsız değildir. Böylece, felsefecilerin bu konudaki görüşlerinin zayıf ve tutarsız olduğu sabit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Yıldızların Faydaları

Bil ki, yıldızların faydaları pek çoktur. Bunlardan bazıları, meselâ şunlardır:

1) Allah Teâlâ, semayı bunlarla süslemiştir.

2) Bunlar sayesinde geceleyin bir nebze ışık meydana gelir. İşte bundan dolayı, geceleyin hava çok kesif bir biçimde bulutlu olduğunda, karanlık alabildiğine artar. Ki bunun sebebi, bulutların, bu yıldızların ışıklarına mani oluşlarıdır.

3) Bunlar sayesinde, dört mevsimin hallerinde değişiklik meydana gelir. Çünkü bunlar, nuranî büyük kütlelerdir. Binâenaleyh, güneş, meselâ yazın, kızgın bir yıldıza yaklaştığında, o yaz çok sıcak olur. Ki bu, meselâ, bir ateşin başka bir ateşle birleşmesi gibi bir hal arzeder. Çünkü, toplamdan meydana gelen neticenin, yani hararetin daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur.

4) Allah Teâlâ, bu yıldızları, kara ve denizlerin karanlıklarında, sayelerinde yol iz bulunan bir takım alametler ve işaretler kılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu hususu, "*... daha nice alametler... (peyda etti). Yıldızla da onlar yollarını doğrulturlar..*" (Nahl, 16) ayetiyle beyan etmiştir.

5) Allah, bu yıldızları, insanları iman nurundan küfrün karanlığına iten şeytanlar için, kovma vesilesi kılmıştır. Bunun sebebinin şu olduğu rivayet olunmuştur: Cinler, semanın haberlerini dinlemeye çalışıyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, sema, muhafaza altına alındı ve şeytanlar (cinler) gözetilmeye başlandı. Binâenaleyh, şeytanlardan kim, sema haberlerini dinleyip çalmak için gelirlerse, alev parçalarıyla (yıldızlarla) kovulurlar. Böylece de, o şeytan, duyduğu o şeyi yere indirip de insanlara telkin edip, böylece de peygamberin işini karıştırarak, onun bu haberi sebebiyle de insanlar şüpheye düşmesinler diye, Allah, bu yıldızlarla onları yakar. İşte, bu alev parçalarının kopmasının sebebi de budur. İşte, *"Bunları şeytanlara da atış mermileri yaptık.."* ayetinden kastedilen mana budur.

Şihablardaki Müşkilat

Bazı kimseler, bu hususu şu bakımlardan tenkit etmişlerdir.

1) Yıldızların akması ve kopması meselesi, eski felsefecilerin kitaplarında da bulunmaktadır. Çünkü onlar bu hususta şöyle derlerdi: "Yeryüzü, güneş sayesinde kızınca, oradan kuru bir buhar (duman) yükselir. Bu duman, feleğin (yörüngenin) altındaki ateşe ulaşınca, ateş sayesinde yanar ki işte, "şihâb" denilen alev budur.

2) Bu cinlerin, kendi cinlerinden, meselâ bir veya bin tanesinin böylesi bir hırsızlıkta bulunup da, bunun peşinden yandıklarını görüp dururlarken, daha nasıl yanıp kül olan bu kimselerin yaptığını yapmaya devam ederler. Çünkü, aklı olan bir kimse, bir şey yüzünden meydana gelen böyle bir imhayı pekçok kereler, meselâ bin kez gördüğünde, herhangi bir fayda elde edemeyeceğini bile bile aynı işi yapmaya yönelmesi imkânsız olur.

Melekler ve Vahy

3) Sema'nın kalınlığının beşyüz yıllık mesafe olduğu söylenmektedir. Şimdi bu cinler, eğer semanın kütlesine nüfuz ederler de, onun dokusunu yırtarlarsa, bu olmaz; bu batıl ve temelsizdir? Çünkü, Cenâb-ı Hakk, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?"* buyurmak suretiyle semada bir çatlaklığın olmadığını bildirmiştir. Yok eğer, cinler, semanın dokusunu delip geçemiyorlarsa, onlar daha nasıl, meleklerin sır olarak birbirlerine söyledikleri bu şeyleri, bu kadar büyük bir uzaklıktan duyabilirler?! Hem sonra, onların, meleklerin sözlerini bu kadar büyük bir uzaklıktan duymaları düşünüldüğünde, "Peki o halde, niçin onlar, yeryüzünde olan meleklerin sözlerini duyamıyorlar?" diye bir soru sorulabilir.

4) Melekler gelecekte olacak şeylere muttalidirler. Bu, ya onların o hadiseleri, Levh-i Mahfuz'da görüp, oradan öğrenmelerinden ötürü; yahut da Allah'ın onlara yaptığı vahyi alıp, bundan o şeyleri öğrenmelerinden ötürüdür. Her iki duruma göre de, peki melekler niçin bu şeyleri söylemekten kendilerini alamamışlar ve cinler böylece bunlara vakıf olmuşlar?

5) Şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Ateş ise, ateşi yakmaz aksine güçlendirir. O halde daha nasıl şeytanların, bu şihablarla (ateş mermileriyle) kulak hırsızlığı yapmaktan engellendikleri düşünülebilir?

6) Bu taşlama, peygamberlikten ötürü idi. O halde daha niçin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra da devam etmiştir?

7) Bu taşlamalar, yere yakın bir yerde meydana gelmektedir. Bunun delili, bizim bunu gözümüzle müşahede etmemizdir. Şimdi eğer bunlar, feleğe yakın bir yerde meydana gelmiş olsalardı, yıldızların hareketini müşahede edemediğimiz gibi, bunların hareketlerini de müşahede edemezdik. Bu alevlerin yere yakın bir yerde meydana geldiği sabit olduğuna göre, daha nasıl bunların, şeytanların feleğe ulaşmalarına mani oldukları söylenebilir?

8) Bu şeytanların, meleklerdeki gaybî haberleri, kâhinlere taşımaları imkân dahilinde olsaydı, kâfirlerin mü'minlere zarar vermelerini sağlamak için, niçin mü'minlerin sırlarını kâfirlere taşıyamamışlardır.

9) Allah Teâlâ, bunların tâ baştan göğe yükselmelerine niçin mâni olmuyor da, bunları gökten kovmak için bu alevlerin (şihabların) yardımına muhtaç oluyor?

Sırasıyla Müşkillere Cevaplar

Birinci soruya şu şekilde cevap verilir: Biz, bu alevlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesinden önce, başka sebeplerden ötürü mevcud olduklarını inkâr etmiyoruz. Fakat bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra, başka bir sebepten ötürü, yani cinleri kovmak ve menetmek için var olmalarına mani değildir. Rivayet edildiğine göre, **Zühri**'ye "Bu şeytanlar câhiliyyede de aynı şekilde taşlanıp, kovulmuyorlar mıydı?" denildi. O, "Evet" dedi.

"Hak Teâlâ'nın, *"(Cinler) "Biz dinlemek için onun bazı kısımlarında oturacak yerler (bulup) oturuyorduk. Fakat şimdi kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihab bulunuyor (derler)"* (Cin, 9) ayeti hakkında ne dersin?" denildiğinde, **Zühri**, "Bu iş, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderildiğinde, daha ileri derecede meydana gelmiştir" dedi.

İkinci soruya şöyle cevap verilir: Kader geldiğinde göz kör olur. Binâenaleyh Allah, bir gurup cinin, azgınlıklarından ötürü yanmasına hükmetmiş, bunu takdir etmişse, kendilerinin yok olmasına sebep olacak sebeplerin kapıları onlara açılır.

Üçüncü soruya, şöyle cevap verilir: Gök ile yer arasındaki uzaklık beşyüz yıllık bir mesafedir. Fakat feleğin kütlesinin kalınlığı ise belki de bu kadar büyük değildir.

Dördüncü soruya şu şekilde cevap verilir: **Zühri, Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib**'in, **İbn Abbas** (r.a)'dan şunu rivayet ettiğini söylemiştir: "Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s), bir gurup ashabıyla birlikte oturuyordu. Tam o sırada bir yıldız kaydı ve parladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Böylesi birşey olduğunda, cahiliyye döneminde ne der, ne düşünürdünüz?" deyince, onlar, "Biz böylesi durumda, ya büyük bir zatın doğduğunu veya öldüğünü düşünürdük" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), فَإِنَّمَا لَا تُرْمَى لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ وَلَكِنَّ رَبَّنَا إِذَا قَضَى الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ سَبَّحَتْ حَمَلَةُ الْعَرْشِ... *"Bu yıldızlar, ne bir kimsenin ölümü, ne de hayatı için atılmaz (kaydırılmazlar). Fakat Rabbimiz gökte bir fermanda bulunduğunda, Arş'ın taşıyıcısı melekler "Sübhanellah" derler. Derken gök ehli "Sübhanellah" derler ve bu tesbih, dünya*

semasına varıp dayanıncaya kadar, her kat gök müntehebatı sıra ile tesbihte bulunur. Derken, gök ehli, Arş'ın taşıyıcılarına, "Rabbiniz ne ferman buyurdu" diye sorarlar. Onlar da, bunlara o fermanı haber verirler. Bu haber veriş, dünya semasına kadar, bir semadan diğer semaya aktarılıp gelir. İşte o sırada cinler bu haberi kaparlar, bu yüzden de taşlanırlar. Binâenaleyh onların getirdikleri haktır. Fakat bu cinler, o gerçek habere, bazı yalanlar katarlar"[1] buyurmuştur.

Beşinci soruya da şu şekilde cevap verilir: Bir ateş, bazan diğerinden daha kuvvetli olabilir. Binâenaleyh daha kuvvetli olan, zayıf olanı tesirsiz hale getirip, yutar.

Altıncı sorunun cevabı şudur: Bu iş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra da devam etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kâhinlerin haberlerinin yalan ve batıl olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh eğer bu tedbir devam etmeseydi, kâhinlik işi sürüp giderdi. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâhinliğin batıl olduğuna dair sözünü zedelerdi.

Yedinci sorunun cevabı şudur: Biz ehl-i sünnete göre, uzaklık birşeyin duyulmasına mani değildir. Belki de Allah Teâlâ, o şeytanların meselâ o yerde durup da, meleklerin sözlerini dinleyebilecekleri bir şekilde sünnetullahı yürütmüştür.

Sekizinci sorunun cevabı şudur: Belki de Allah Teâlâ, o cinlere, melekler tarafından söylenen gaybî haberleri dinleme gücü vermiş, ama mü'minlerin sırlarını kâfirlere verme gücünden mahrum etmiştir.

Dokuzuncu sorunun cevabı da şudur: Allah Teâlâ istediğini yapar, istediğine hükmeder. Bu hususlardaki izahlarımız bundan ibarettir. En iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Bil ki Allah Teâlâ, yıldızların faydalarından bahsedip, bunlardan birinin de şeytanları taşlama ve kovma olduğunu belirtince, وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ *"ve onlara çılgın ateş azabı hazırladık"* buyurmuştur ki bu, "Biz, şeytanlar için, onları dünyada işte o alevlerle (şihablarla) yaktıktan sonra, ahirette de çılgın cehennem azabını hazırladık" demektir. **Müberred** şöyle der: "Arapça'da سَعَرَتِ النَّارُ هِيَ مَسْعُورَةٌ وَسَعِيرٌ "Ateş çılgın bir şekilde, cayır cayır yandı. O, çılgınlaştırılmış, çılgınca yanan bir ateştir" denilir. Bu tıpkı, مَقْبُولٌ وَقَبِيلٌ kelimeleri gibidir." Alimlerimiz, cehennemin, elân mahluk (mevcud) olduğuna bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki "hazırladık" ifadesi, geçmişi haber veren, olmuş bitmişliği anlatan bir lafızdır.

★ ★
★

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾

"Rablerini inkâr edenler için de, cehennem azabı var.O ne kötü bir dönüş yeridir"

(Mülk, 6).

1) Müslim, selâm, 124 (4/1751).

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, bütün mümkinâta (herşeye) kâdir olduğunu beyan etmiş; daha sonra da, herşeye kâdir olmakla birlikte, yarattığı şeyleri abes olarak, boşuna yaratmayıp, akıbete bir imtihan - bir deneme için yarattığını zikretmiş; bundan sonra da bu denemesinin maksadının, Kendisinin günahta ısrar edenlere karşı azîz, tevbe edenlere karşı da gafûr olduğunu beyan etmiştir. O'nun azîz ve gafûr olması, ancak mükemmel bir kudret ve ilme sahib olduğu sabit olunca söz konusu olacağı için, bunu da bahsi geçen delillerle ortaya koymuştur. İşte bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın âsîlere azab etmeye kâdir olduğu sâbit olmuş, dolayısıyla da *"Rablerini inkâr edenler için de, cehennem azabı var"* buyurmuştur ki bu, "O azab sadece, kovulan o şeytanlara değil, onlarla beraber, Allah'ı inkâr eden herkes içindir" demektir. Geçen ayetteki, "**azâbe's-sa'îr**" ifadesinden atf-ı beyan olduğu düşünülerek, buradaki ifade, mansub olarak "**azâbe-cehennem**" şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Cehennem Azabının Sonuçları

Hak Teâlâ daha sonra bu cehennem azabını çeşitli sıfatlarla tavsif etmiştir.

Birinci ve İkinci Sıfat:

إِذَآ أُلْقُوا۟ فِيهَا سَمِعُوا۟ لَهَا شَهِيقًا وَهِىَ تَفُورُ ۝

"Onun içine atıldıkları zaman, onun kaynar haldeki bed sesini işitirler" (Mülk, 7).

Bu, "onlar tıpkı bir kütüğün, büyük bir ateşin içine yuvarlanması gibi, atılırlar, yuvarlanırlar" demek olup, tıpkı, *"(Onlar) cehennemin kütüğüdürler"* (Enbiyâ, 98) ayeti gibidir.

Bu ayetteki, *"Bed sesini işitirler"* ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **Mukâtil**, "Onlar cehennemin korkunç sesini duyarlar" manasını vermiştir ki bundan maksad, cehennem ateşinin alevinin sesinin, "şehîk"a (sesli alınan nefese) benzetilmesidir. **Zeccâc**, "Kâfirler, cehennemden öyle bir ses duyarlar ki bu, en çirkin ve korkunç bir sestir. Bu, eşeğin sesine benzer" demiştir. **Müberred** de, "Allahua'lem bu, öfkeli bir kimsenin aldığı nefes gibi, alınan bir nefes sesidir" demiştir.

b) **Atâ** şöyle der: "Cehennemlikler, kendilerinden önce cehenneme atılanların böyle korkunç seslerini duymuşlardı."

c) Onlar, bu sesi kendilerinden duymuşlardır. Bu tıpkı, *"Onların, orada (çok korkunç) bir nefes alıp vermeleri vardır"* (Hûd, 106) ayeti gibidir. Esas görüş birincisidir.

İkinci Sıfat: Bu ayetteki, وَهِىَ تَفُورُ *"O, kaynar"* ifadesidir. **Leys** şöyle der: "Coşan herşey, kabarır kaynar. Dolayısıyla bu, meselâ tencerenin, dumanın, öfkenin ve

kaynaktaki suyun kaynaması gibi kaynamadır." **İbn Abbas** (r.a) da bu ifadeye, "Cehennem, cehennemliklerden ötürü, tıpkı bir tencerenin, bir kazanın kaynaması gibi, kaynar, fokurdar. **Mücâhid**, "Cehennem, cehennemlikleri, tıpkı çok suyun, az taneleri kaynatması, hoplatması gibi hoplatır" manasını vermiştir. Bu ifadenin, "öfkenin kabarması" manasından alınmış olması da mümkündür. Nitekim **Müberred** şöyle der: "Arapça'da تَرَكْتُ فُلَانًا يَفُورُ غَضَبًا "Falancayı, öfkesinden fokur fokur kaynarken terkettim" denilir. Bu görüş, gelecek ayet ile de pekişir.

★ ★
★

Üçüncü Sıfat ve Dördüncü Sıfat:

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾

"O cehennem öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur. O (cehennem) içine her bir gurub atıldığında, onlara onun bekçileri sorar: "Size bir nezir gelmedi mi?" (Mülk,8).

Arapça'da "Falanca öfkesinden çatlayacak, gazabından esip-yağıyor; dolayısıyla da ondan yere bir alev, göğe bir alev (ateş) gitti" denilir. Araplar, böyle bir kimseyi, öfkesindeki fazlalıktan ötürü, bu şekilde anlatırlar.

Derim ki: Bu tür mecazi ifadelerin sebebi şudur: Öfke, kalbin kanı kabardığında meydana gelen bir haldir. Kan kabardığında, hacmi ve miktarı artar. Dolayısıyla da, bedendeki "rutûbet"lerin oranı arttıkca, kan damarları da uzar - genişler. Binâenaleyh öfkenin şiddeti arttıkca, kabarma da o nisbette artar. Dolayısıyla da, artış çoğalır. Damarlar iyice gerilir, neredeyse çatlar. Bundan dolayı, birbirine bağlı bu hususlar, aşırı öfkeyi mecazi olarak ifade etmek için kullanılır.

İmdi eğer, "Âteş, bir canlı değildir. Öyleyse nasıl olur da, "öfke" ile nitelenir?" denilirse, buna da şu birkaç açıdan cevap verilir:

a) Biz ehli sünnete göre, hayatın olması için, bünye (beden) şartı yoktur. Belki de Allah Teâlâ o cehennemde, canlı bir ateş yaratmıştır.

b) Ateşin alevinin sesi ve hızı, öfkeli kimsenin sesine ve hareketlerine teşbih edilmiştir.

c) Bu ifadeyle, cehennem zebânilerinin (meleklerinin) öfkesinin kastedilmiş olması da mümkündür.

Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçine her bir grup atıldığında, onlara onun bekçileri sorar: "size bir nezîr gelmedi mi?"* ayetinin ifade ettiği hususdur. فَوْجٌ **(fevcun)**, insan topluluğu demek olup, أَفْوَاجٌ de, gruplar, topluluklar anlamındadır. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا *"derken gruplar halinde gelirsiniz..."* (Nebe, 18) ayeti de bu anlamdadır. خَزَنَتُهَا ifadesi ile, cehennemin bekçisi **Melek Mâlik** ve

onun yardımcısı zebaniler kastedilmiştir. *"Size bir nezîr gelmedi mi"* ifadesi, bir azarlama istifhâmıdır. **Zeccâc**, bu azarın, onların azabını daha da artırdığını söyler. Ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mürcie'nin İddiası

Mürcie, kâfirlerden başka hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini, bu ayete dayanarak ileri sürmüş ve şöyle demiştir: "Çünkü, Allah Teâlâ, cehenneme atılan herkesin, "Biz, peygamberlerini yalanladık" dediklerini nakletmiştir ki, bu durum Allah ve Resûlünü yalanlamayanların cehenneme girmeyeceklerini iktiza eder. Bil ki, bu ayetin zahiri, günahta ısrar eden fasıkların, cehenneme girmemelerini gerektirir. **Kadî** buna şu şekilde cevap vermiştir: "**Nezîr**", bazan da, akılda ve zihinde bulunan sakındırıcı ve korkutucu özelliklere sahip olan deliller hakkında kullanılır. O halde, cehenneme giren herkes, mutlaka bu delile göre hareket etmemiş ve sımsıkı ona sarılmamış demektir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ı tanımanın, O'na şükretmenin, ancak naklî delil geldikten sonra vâcib olduğunu söyleyenler, bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, bu kimselere ancak, kendilerine **nezîr** (gelip de, onların getirdikleriyle amel etmedikleri için), azab ettiğine delâlet eder ki, bu da, onlara şayet **nezîrler**-uyarıcılar gelmemiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın onlara azab etmeyeceğini gösterir.

★ ★
★

Kâfirlerin İtirafı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, kendilerine sorulan bu soruya şu iki bakımdan cevap verdiklerini nakletmiştir: **Birincisi:**

قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾

"Onlar, "Evet, derler, gerçekten bize azabı bildererek uyaran bir peygamber gelmişti. Fakat biz, yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz" dedik"

(Mülk, 9)

ayetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki, *"Evet, gerçekten bize azabı bildirerek uyaran bir peygamber gelmişti. Fakat biz, yalanladık..."* cümlesi, onların, Allah'ın adaletini itiraf ettiklerini ve Allah'ın, peygamberler göndermek suretiyle her türlü mazereti ortadan kaldırdığını, ne var ki, kendilerinin, o peygamberleri yalanlayarak, "Allah hiçbir şey indirmedi.." dediklerini anlatan bir ifadedir.

Ayetteki, *"Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz..."* cümlesi ile ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ayet hakkında, şu iki izah yapılabilir:

1) Daha açık olan izaha göre, bu söz, kâfirlerin, uyarıcı peygamberlere karşı söylemiş olduğu sözler cümlesindendir.

2) Bu sözün, cehennem görevlilerinin, kâfirlere söylemiş olduğu sözler cümlesinden olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "Kâfirler, o sözü, yani, "Biz yalanladık..." sözünü söyleyince cehennem bekçileri.onlara, *"Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz..."* demiş olur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, *"büyük bir sapıklık"* terkibi ile, onların, dünyada içinde bulundukları sapıklıkların kastedilmiş olabileceği gibi, bununla, şu anda helak edilişleri de kastedilmiş olabilir. Allah'ın, sapıklıkları mukabilinde onlara vermiş olduğu cezayı, "dalâl-sapıklık" adıyla isimlendirmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Bu da, *"ve (şunu) dediler: "Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık"* (Mülk, 10) ayetiyle ifade edilen hususdur.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın, cehennem görevlileri,*"Size bir uyarıcı gelmedi mi?"* dediğinde, kâfirlerin, buna cevaben, لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ *"ve (şunu) dediler: Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık"* diye naklettiği hususdur. Bu, "şayet biz, bu uyarıyı, hakkı arayan ve onun hakkında gerçek manada düşünüp tefekkür eden kimsenin dinleyicisi gibi arayıp da dinleseydik, biz, cayır cayır yanan ateş yarânından olmazdık.." demezdik. Cenâb-ı Hakk'ın, mükellefiyetin, "semî (naklî) ve aklî" delillere varıp dayanmasından dolayı, bu ayette hem naklî-hem de aklî delilleri birlikte beyan ettiği de ileri sürülmüştür. Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

Ayetle İlgili Meseleler

BİRİNCİ MESELE
Dinleyiş Şekli

Alimlerimiz, hidayet ve dalâlet meselesi hususunda bu ayeti de delil getirerek şöyle demişlerdir: لَوْ edatı, başkası bulunmadığı için bir şeyin bulunmasının imkânsızlığını ifade eder. Böylece bu ayet, onlar için, ne **sem'**in (naklî delilin), ne de aklın (aklî delilin) bulunmadığına delâlet etmektedir. Ne var ki, onların, kulaklarının (duyu organlarının) ve sapasağlam bir akıl yeteneklerinin bulunduğunda; sağır ve deli olmadıklarında hiç şüphe yoktur. Dolayısıyla, ayetle kastedilen hususun, onlar için bir "hidayet dinleyişi"nin ve "hidayet tefekkürü"nün olmadığının kastedilmiş olması gerekir.

İKİNCİ MESELE
Sem'in Basar'dan Önce Anılması

Din; ancak, öğretme (talim) ile tam ve mükemmel olur, diyenler bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, ilk önce mutlaka, bir mürşidin irşadının, bir hidayete sevkedenin hidayetinin olması gerektiğine, daha sonra da, buna icabet edenin anlayışının ve tefekkürünün bu meseleye eğildiğine dikkat çekmek için, "duyma"yı, "düşünme"den önce zikretmiştir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz:

Cenâb-ı Hak burada duymayı, önce ele almıştır; zira, dine davet edilen kimse, ilgili peygamberle yüzyüze geldiğinde, bu hususta izlenecek yol, bu kimsenin, önce o peygamberin sözünü duyması, sonra da, onun bu sözleri hakkında tefekkür etmesidir. Binâenaleyh, işte duyma işi, bu sebepten dolayı tefekkürden önce olunca, pek yerinde olarak Allah, önce bunu zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Yanlış Tefsire Tepki

Keşşâf sahibi, "Ayetteki, *"şayet... olsaydık"* ifadesini, "şayet, nakilcilerin veya akılcıların mezhebinde olsaydık (...) olmazdık!.." şeklinde tefsir etmenin ilk defa ortaya atılan (bidat olarak ilk defa ortaya konulan) bir tefsir olduğunu" söyler. Daha sonra da, sözüne devamla, "Bu tefsire göre, sanki bu ayet, bu iki mezhebin ortaya çıkışından sonra nazil olmuş (!) ve sanki, diğer mezhep ve müçtehitler hakkında, Allah, vaîd (tehdit) indirmiş (onları korkutmuş) gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Duyma ve Görmenin Genişliği

İşitmenin, görmeden daha üstün olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, işitmenin, duymanın ve dinlemenin cehennemden kurtulup cenneti elde etmeye bir katkısının bulunduğuna delalet etmektedir. Halbuki görme, böyle değildir. Dolayısıyla, duymanın daha üstün olması gerekir."

Bil ki, Allah Teâlâ, kâfirlerin böyle dediklerini nakledince, فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ *"Bu suretle günahlarını itiraf ettiler..."* buyurmuştur. **Mukâtil**, ayetteki, *"günahlarını..."* ifadesiyle, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlayışlarını kastettiğini söylemiştir ki, "Bu da, onların, "Biz, her şeyi yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmedi" dedik" şeklindeki sözleridir" der. Ayetteki, بِذَنْبِهِمْ ifâdesiyle ilgili olarak şu iki ifade yapılabilir:

1) Buradaki, "günah" sözü, çoğul anlamında "günahlar" şeklindedir. Çünkü bu kelimede "fe'l" (iş, oluş, hareket) anlamı vardır. Nitekim Arapça'da, "bağışları, hibeleri" anlamında, خَرَجَ عَطَاءُ النَّاسِ "imanların bağışı zuhur etti, ortaya çıktı" denir ki, bu açıklama, **Ferrâ**'ya aittir.

2) Buradaki müfret (ذَنْبٌ) kelimesiyle, genellik ve şûyû buluş kastedilmiştir. Nitekim, bu manada Cenâb-ı Hak, *"Eğer, Allah'ın nimeti, yani nimetlerini saymaya kalkarsanız..."* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, فَسُحْقاً لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ *"Allah, cehennemlikleri (rahmetinden) kovsun..."* (Mülk, 11) buyurmuştur. Müfessirler bu ifadeye, "Allah'ın rahmetinden uzak olsun onlar! Çünkü, bu onlara fayda vermeyecektir" anlamını vermişlerdir. السُّحْقُ **suhk** kelimesi, uzak olma anlamındadır. Bu kelime, tıpkı, الْعُنُقُ (boyun) ve الطُّنُبُ – الطُّنُبُ (çadır ipi) denilmesi gibi, سُحْقاً – صُحْقاً şekillerinde kullanılır. **Zeccâc** şöyle der: "Bu kelime, ayette, mef'ûl-i mutlak olarak mansûb kılınmıştır ki mana, "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın..." şeklinde olmak üzere, kelamın takdiri, أَسْحَقَهُمُ اللَّهُ سُحْقاً şeklindedir."

Ebû Ali el-Farisî de şöyle der: "Kaideye uygun olarak bu kelimenin, سِحَاقاً

(sıhâkan) şeklinde gelmesi beklenirdi. Bu ne demektir ki masdar, fiili hazfedilerek gelmiştir. Bu tıpkı Arapların, "Allah senin ömrünü uzun etsin..." demeleri gibidir.

★ ★
★

Mü'minlere Müjde

Bil ki, Allah Teâlâ, kâfirlerle ilgili olarak tehdit ifade eden ayetlerini zikredince, bunun peşinden, mü'minlerle ilgili olarak bir va'd ifade eden ayetini getirerek,

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾

"Filhakika, Rablerinden gıyâben korkanlar (yok mu?), onlar için hem mağfiret vardır, hem de bir çok mükâfaat..."

(Mülk, 12)

buyurmuştur. Bu ifade hakkında şu iki izah yapılabilir:

Birinci İzah: Bu ifade ile, "Mükellefiyet ile nazarî bilgiler yurdunda bulundukları halde, Rablerini sayıp gözetenler" kastedilmiştir. Çünkü, onların, burada istidlâlde bulunmak suretiyle, şeytanla mücahede ve her türlü şüpheyi def etmeye ihtiyaçları vardır.

İkinci İzah: Bu, mü'min kimsenin bütün günahlardan korunan kimse olduğuna işaret eden bir ifadedir. Çünkü, hiç kimsenin bulunmadığı yerlerde, Allah'a asî olmaktan korunan kimse, insanların, kendisini görebilecekleri yerde, şüphesiz ki günahlardan haydi haydi korunur! Alimlerimiz, fâsıklarla ilgili ilahî azabın sonlu olduğuna dair bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Ayet, böylesi bir haşyeti ve korkuyu duyan kimseler için büyük bir mükâfaatın olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, kıyamet günü kişi, hem fıskı hem de böyle bir haşyet ile huzura geldiğinde, şu iki husus tahakkuk edecektir. Bu kimseye ya, mükâfaat verilip sonra da, bu kimse cezalandırılacaktır ki, bu icmâen batıldır. Yahut da bu kimseye, önce cezası verilip, daha sonra mükâfaat yurdu olan cennete gönderilecektir ki, elde edilmek istenen netice budur.

★ ★
★

Bil ki, Allah Teâlâ, hem kâfirlerle ilgili tehdit ifade eden ayetlerini, hem de mü'minlerle ilgili mükâfaat ifade eden ayetini, **gayb gâib** sigalarıyla zikredince, bundan sonra kâfirlere hitaba yönelerek,

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ ۖ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾

"(Ey kâfirler), sözünüzü (ister) gizleyin, ister onu açıklayın. Çünkü O, sinelerin özünü bile hakkıyla bilendir..."

(Mülk, 13)

buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Nüzul Sebebi

Birinci İzah: İbn Abbas şöyle demektedir: "**Mekke** müşrikleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e dil uzatıyorlardı. **Cibrîl** (a.s) de, onların söylediklerini Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber veriyordu. Bunun üzerine, Mekkeliler birbirlerine, "(Bundan sonra) gizlice konuşun, zira, **Muhammed**'in ilahı duymasın..." dediler de, Allah bunun üzerine bu ayeti indirdi.

İkinci İzah: Bu, bütün herkese, yaptıkları her şey hususunda yapılmış olan genel bir hitap olup, kastedilen mana şudur: "Sözleriniz ve ameller iniz, hangi şekilde tahakkuk ederse etsin, Allah'ın bunu bilmesi açısından aynıdır, değişmez... Binâenaleyh, günahları açıkca yapmaktan sakındığınız gibi, gizlice yapmaktan da sakınınız. Çünkü bu, Allah'ın ilmine nisbetle, bir değişiklik arzetmez!.. O, Kendisinin, açık ve gizli olan şeyleri bildiğini beyan ettiği gibi, kalblerde bulunanı da bildiğini izah etmektedir."

★ ★
★

Yaratan Elbette Bilir

Cenâb-ı Hakk, aşikâr, gizli olanı ve kalblerde yatanı bildiğini belirtince, müteakiben her şeyi bilen bir zat olduğuna delâlet etmek üzere de,

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

"Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş! O, latîf'tir, her şeyden haberdârdır..."

(Mülk, 14)

demiştir. Ki, bu ifade ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır

Ayetin manası şudur: "Bir şey yaratan zat, mutlaka yarattığı o şeyi bilmesi gerekir." Bu mukaddime (bu öncül), bu nasla ifade edildiği gibi, aklî delillerle de ifade edilmiştir. Zira, yaratmak, bilerek, kasten, niyete mebnî olarak yoktan var etmek ve îcâd eylemek demektir. Bir şeye kastedenin, yapmaya yönelenin ise, mutlaka o şeyin hakikatini ve özünü bilmesi gerekir. Çünkü, o şeyden habersiz olan kimsenin, ona yönelmiş olması imkânsız olur. Yaratanın, mutlaka yarattığı şeyin mahiyetini bilmesi gerektiği sabit olunca, O'nun, yine mutlaka yarattığı şeyin niceliğini bilmesi gerekir. Çünkü o şeyin bundan daha fazla veya daha noksan olmaksızın, o muayyen mikdar üzere meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka, onu yapanın kasdı

ve irâdesiyle olmuş olmasını gerektirir. Kasıttan önce ise, ilim gerekir... Binâenaleyh, mutlaka, bu meydana gelen mikdarın, daha fazlasının veya daha noksanının meydana gelebilmesinden daha evla ve münasip olabilmesi için, bu mikdarı bilmesi ve o mikdarı yaratmayı dilemesi gerekir. Aksi halde, daha fazlasını veya daha noksanını değil de, meydana gelmeyi buna (meydana gelen şeye) tahsis etmek hiçbir müreccih yok iken, mümkün varlığın iki tarafından birini diğerine tercih etmek olur ki, bu, muhaldir. Binâenaleyh, bir şeyi yaratanın, mutlaka ve mutlaka, yaratılan o şeyin hakikatini, kemmiyyetini ve keyfiyyetini bilmesi gerekir. Mukaddimenin böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki; Alimlerimiz, kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığını izah için, bu ayete tutunarak şu iki izahı yapmışlardır:

Birinci İzah: Onlar şöyle demişlerdir: "Kul şayet, kendi fiillerinin mûcidi (yaratıcısı) olsaydı, o, fiillerini ayrıntılı biçimde bilirdi. Ne var ki kul, fiillerinin tafsilatını bilmemektedir. Binâenaleyh kul, fiillerinin mûcidi değildir. Bu "gerekliliği" de, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Bu ayete tutunarak;

b) Mesela, on çeşit hareketin meydana gelmesi mümkündür. Bundan daha fazlasının veya daha noksanının da meydana gelmesi mümkündür. Binâenaleyh, daha fazlasının veya daha noksanının değil de, bu on çeşit hareketin meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka, Kâdir ve hür irade sahibi bir zâtın bunu hâsseten dilemesi ve tahsisi neticesi olmalıdır. Aksi halde, daha fazlasının veya daha noksanının değil de, bu on çeşit hareketin meydana gelmesi, herhangi bir müreccih bulunmadan, muhdes ve mümkin bu varlığın vücuda gelmesini kabul etmek gerekirdi. Çünkü, kâdir ve hür irade sahibi zat, meydana gelme işini bu on çeşit harekete tahsis edince, onun, mutlaka meydana gelenin, daha fazla ya da daha noksan değil de on tane olduğunu bilmesi gerekir... Böylece kulun, kendi fiillerinin mucidi olması halinde, o fiillerinin tafsilatını bilmesi gerektiği sabit olmuş olur.

Kulun, kendi fiillerinin detaylarını bilmediği hususunda da, şu izahlar yapılabilir:

1) Kelâmcılar, hızlı hareket ile yavaş hareket arasındaki farklılığın, hareketsiz şeylerin bozulmasından ötürü olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh yavaş hareketi sağlayan, bazı yerlerde hareket eder, bazen de sükûn yapar.. Ne var ki bu kimse, falan yerde hareket, falan yerde de sükûn ameliyesinde bulunduğunu kesinlikle hatırlayamaz.

2) Hareketi yapan kimse, sükûnun başlangıcı ile sona erdiği yerler arasındaki mekânların sayısı hariç, o hareketlerin cüzlerinin sayısını bilemez. Çünkü bu, bu kimsenin, o meseleyi başından sonuna kadar dolduracak atomların ne kadar olduğunu bilmesine varıp dayanır. Halbuki, bunun bilinemeyeceği, malûm olan bir husustur.

3) Uyuyan ve baygınlık geçiren kimse, bazan, bir taraftan diğer tarafa hareket eder, fakat o, bu hareketini ve mahiyetini, ne de kemmiyetini (sayısını) bilemez.

4) **Ebû Ali ve Ebû Hâşim'e** göre fâil ancak bir mekânda vücuda gelmeyi gerektiren bir iş yapar... Fakat sonra bu işi gerektiren mana, halkın çoğunun hatırına bile gelmez.

Böylece, işte bu delillerle, kulun, fiillerinin mucidi ve yaratıcısı olmadığı ortaya çıkmış oldu..

Kulun, fiillerinin yaratıcısı olmadığı hususunda bu ayetle yapılan istidlalin ikinci izahı da şudur: Allah Teâlâ, Kendisinin gizli, aşikâr ve gönüllerde bulunan her şeyi bildiğini beyan edince, bunun hemen akabinden, *"Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş?"* buyurmuştur. Bu ifade, kendinden önceki ifade ile ancak, Allah Teâlâ'nın, insanların gizli ve aşikâr yaptıkları ve gönüllerinde bulunan şeyin halıkı ve yaratıcısı olması durumunda alakalı olabilir. Çünkü, Allah bütün bunların yaratıcısı olmasaydı *"Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş?"* cümlesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün bu şeyleri bilici olmasını gerektirmezdi. Durum böyle olunca da, Allah Teâlâ'nın, kullarının, ister dış uzuvlara ait, isterse kalbin fiillerine ait olsun, gizli aşikâr yaptıkları her şeyin yaratıcısı olduğu sabit olmuş olur.

أَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ayetinden maksad fiiller değil de, bedenler olamaz mı? Çünkü bu bedenleri (cisimleri) yaratan âlim zat, o eşyayı da bilen âlimdir" diye sorulacak olursa cevaben deriz ki: Onun, başkaları için bu şeyleri yaratmasından, Onun bunları bizzarur bilici olması neticesi çıkmaz. Çünkü bir şeyin fâilinin, başka bir şeyin de âlimi olması gerekmez. Ama, onun, bu şeylerin yaratıcısı olmamasından onları bilici olması neticesi çıkar... Çünkü, bir şeyin yaratıcısının, onu bilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayet hakkında, şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) مَنْ خَلَقَ ifadesinin mahallen merfû olması, mef'ûlün ise, muzmer olması... Buna göre ayetin takdiri manası, أَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ مَخْلُوقَهُ "Yaratan yarattığı şeyi bilmez mi?" şeklinde olur.

b) مَنْ خَلَقَ ifadesi, mahallen mansub, fâil ise mukaddердir. Buna göre, ayetin takdiri manası, أَلاَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَخْلُقَهُ "Allah, yarattığını bilmez mi?" şeklindedir. Bu iki ihtimalden birincisi daha uygundur; çünkü, ikincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, yarattığı şeyin zatını bildiğini, fakat onun hal ve sıfatlarını bilmediğini ifade eder. Halbuki bu ayetin maksadı ise, yarattığı şeylerin zatından ziyade sıfatlarını bildiğini ifade etmektir.

c) Ayetteki, مَنْ 'in مَا takdirinde kullanılmış olması. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالسَّمَآءَ وَمَا بَنَاهَا (Şems, 5) ayetindeki مَا 'nın, مَنْ manasında kullanılması gibidir. Bu takdire göre مَا mahlûkatın gizli aşikâr yaptıkları şeyler ile gönüllerinde sakladıkları hususlara işâret etmiş olur. Ki bu da, Allah'ın, kullarının fiillerinin yaratıcısı olmasını gerektirir.

Latîf, Habîr

وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ *"O, latîf'tir, her şeyden haberdardır"* cümlesine gelince, bil ki, alimler, "latîf"in ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak meselâ bazıları, "Bununla, âlim - bilen" manasının kastedildiğini söylerlerken, diğer bazıları, "Hayır, bununla, Allah, kendisinin, fâillerin pek çoğuna nasıl yapıldığı saklı ve kapalı olan latîf, göze görünmez fiillerin faili olduğunu ifade ettiğini söylemişlerdir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın kulları için ve onlar hakkındaki tedbirinin incelikleri kastedilerek, "Allah'ın kullarına olan lûtfu, çok acîbtir.." denilir.." demişlerdir. Bu

izah, doğruya daha yakındır; akal halde, Latîf sıfatından sonra el-Habîr kelimesinin yer alması, (faydasız) bir tekrar olmuş olur.

★ ★
★

Emre Verilen Yeryüzü

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ ۖ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

"O, yeri, sizin faydanıza olarak itaatkâr kılandır. O halde, onun omuzlarında yürüyün. Allah'ın rızkından yeyin. Son gidiş, ancak O'nadır"
(Mülk, 15).

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, kullarının gizli aşikâr yaptığı her şeyi bildiğini delillerle beyan etmiş, daha sonra da, bu ayeti tehditvârî bir biçimde getirmiştir ki, bunun benzeri, bir efendinin, kendisine gizlice kötülük yapmayı düşünen kölesine, "Ey falanca, senin gizli açık ne yaptığını ben bilemiyorum. Haydi, sana verdiğim bu evde otur. Senin için hazırladığım bu nimetlerden ye iç, ama benim seni te'dib edeceğimden de emin olma.. Çünkü, istersem, senin, emniyet ve selâmet yerin olan bu evi, içinde, şaşırıp kaldığın, afetler kaynağı, kendi yüzünden helâk olduğun sıkıntıların yuvası da kılarım!.." demesi gibidir. İşte, burada da böyledir. Cenâb-ı Hakk adeta, "Ey kâfirler, benim, sizin gizli aşikâr yaptığınız herşeyi bilici olduğumu biliniz de, böylece benden ve benim cezamdan endişe duyucu olunuz.. Sırtında, üzerinde yürüdüğünüz ve size zarar veren şeylerin en uzağı olduğuna inandığınız bu yeryüzü yok mu, onu sizin emrinize amâde eden faydalanmanıza vesile kılan Benim Ben! Haydi o binitin üstüne çıkınız. Çünkü Ben, istesem, sizi o yere batırır ve yeryüzüne, gökten çeşitli belalar yağdırırım" demek istemiştir. İşte, bu ayetin kendisinden önceki ifadesiyle münasebetinin izahı bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE
zelûl

ذَلُولاً kelimesi, sana "boyun eğen, itaat eden" her şey için kullanılan bir ifade olup, bunun masdarı, "züll"dür. Bu kelime de, "inkiyad etmek, boyun eğmek, uysal olmak" anlamlarına gelir. Bu manada olmak üzere, Arapça'da meselâ, ذَابَّةٌ ذَلُولاً "uysal hayvan..." denilir.

Arzın Zelûl Olarak Tavsifi

Yeryüzünün, "uysallıkla, itaatkârlıkla" vasfedilmesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ yeryüzünü, meselâ sert bir kaya parçası üzerinde yürümenin

imkânsızlığı gibi, üzerinde yürümenin imkânsız olacağı bir biçimde sert bir kaya bloku olarak yaratmamıştır.

2) Allah Teâlâ, yeryüzünü, silebilir ve kendisinde istenildiği gibi binaların yapılabileceği bir durumda yaratmıştır. Binâenaleyh, yeryüzü sert bir taştan ibaret olsaydı, bütün bunlar imkânsız olurdu.

3) Yeryüzü şayet, taş olsaydı yahut da altın veya demir misüllü olsaydı, hiç şüphesiz yazın alabildiğine sıcak, kışın da alabildiğine soğuk olurdu. Böylece de kendisinde ekim-dikim imkânsız olurdu ve yeryüzü ölüleri de dirileri de sinesinde barındırmazdı.

4) Allah Teâlâ yeryüzünü, hava boşluğunda tutmak suretiyle bizim istifademize sunmuştur. Şayet, yer küresi, bir doğru istikametinde yahutta dairesel olarak hareket etmiş olsaydı, bizim için müsahhar kılınmış olmazdı.[2]

ÜÇÜNCÜ MESELE

Gerek, *"onun omuzlarında yürüyün"* cümlesinde, gerekse *"Allah'ın rızkından yeyin..."* cümlesindeki emirler, mübahlık bildiren emirlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Alimler, *"yeryüzünün omuzları"* tabirinin izahı hususunda da şunları söylemişlerdir:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Yeryüzünün omuzlarında yürümek" deyimi, onun, alabildiğine uysal olduğunun mükemmel biçimde temsil edilmesidir. Çünkü, omuz ve omuz uçları, devenin en ince ve üzerinde yürümenin en zor olduğu yerdir. Binâenaleyh, deve, omuzlarında yürünebilecek bir biçimde yaratılınca, alabildiğine itâatkâr ve uysal olmuş olur. Böylece, *"omuzlarında yürüyün..."* hitabının, o yeryüzünün son derece uysal olduğunun hikâye yoluyla bir anlatım olduğu sabit olmuş olur."

2) **Katâde, Dahhâk** ve **İbn Abbas**'a göre, "yeryüzünün omuzları", onun dağları ve tepeleridir. Dağlara "omuz" adı verilmiştir, çünkü insanın omuz başları yüksektir. Dağlar da yüksektir. Buna göre mana, "itaat edip uysal olmaktan en uzak görülmesine rağmen, Ben, size o yer yüzünün omuzlarında, yani dağlarında yürümeyi kolaylaştırdım. Binâenaleyh, ya diğerlerindeki durum nasıl olur?.." şeklinde olur.

3) Yeryüzünün omuzları, yolları, vadileri, uçları ve taraflarıdır. Bu, **Hasan el-Basrî, Mücâhid, Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, **Atâ**'nın **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayeti ve **Ferrâ**'nın da tercihidir. **İbn Kuteybe** ise, bu ifadeye "Yeryüzünün tarafları" manasını vermiş ve "Çünkü kişinin "**menkeb**"i, onun iki tarafı, iki omuzudur." Bu tıpkı, *"Allah yeri, onun geniş yollarında gezip dolaşınız diye, sizin için bir döşek yapmıştır"* (Nuh, 19-20) ayeti gibidir" demiştir.

Ayetteki, وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ emri, "Allah'ın, sizin için yeryüzünde rızık olarak yarattığı şeylerden yiyiniz" demektir. وَإِلَيْهِ النُّشُورُ *"Son gidiş ancak O'nadır"* ifâdesi de,

2) Teâlâ'nın çeşitli yerlerinden anlaşıldığı üzere mufessirimiz **Râzî**, arzın küreliğini kesin olarak kabûl etmekle beraber, hareke ettiğini bilmiyordu. Bu noksanlık değildir. O zamanki ilmî seviye böyle idi. Biz, arzın hareket etmesinde de, hizmete amâde kılınması nimetinin tezâhür ettiğini pek âlâ öğrenmiş bulunuyoruz (ç.).

"Yeryüzünde kalmanızın ve Allah'ın rızkından yiyip içmenizin, tıpkı varacağı huzurun Allah'ın huzuru olduğunu bilen ve eninde sonunda varıp O'nun huzuruna duracağı şuuru içerisinde yiyip içen kimselerin beklemesi, yemesi-içmesi gibi olması gerekir" demektir ki Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, mahlukatını, gizli-aşikar inkar ve isyanlardan sakındırmayı murad etmiştir.

★ ★
★

İnsanın Nazik Konumu

Daha sonra Allah Teâlâ, insanların yeryüzünde hayatlarını emniyet içinde sürdürmelerinin, Kendi lütfu ve rahmeti gereği olduğunu istemesi halinde, işi tersine çevirip, üzerlerine kahr bulutlarından âfet yağmurları yağdıracağını beyan ederek, işte bu manada şöyle buyurmuştur:

أَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾

"Göktekinin sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz. Bir de bakarsınız ki, o (yer) çalkalanmaktadır"

(Mülk, 16).

Bil ki bu ayetlerin bir benzeri de, *"De ki: O, üstünüzden veya ayaklarınızın altından, size bir azab göndermeye kadirdir"* (En'âm, 65) ve *"Onu ve evini-barkını yere geçirdik"* (Kasas, 8) ayetleridir.

Allah Mekandan Münezzeh

Bil ki **Müşebbihe**, bu ayeti delil getirerek, Allah'ın bir yeri olduğunu söylemiştir. Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu ayetin, müslümanların iltifatıyla, zâhirî manasına alınması caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın gökte olması, göğün Allah'ı, her yanından kuşatmış olmasını gerektirir. Dolayısıyla da Allah, -haşa- gökten küçük olmuş olur. Halbuki gök Arş'dan çok çok büyüktür. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın Arş'a nisbetle çok küçük olması gerekir. Halbuki bu, bütün müslümanların ittifakıyla imkansızdır. Bir de Cenâb-ı Hak, *"Gökteki ve yerdeki şeyler kimindir?" de. De ki: Allah'ındır"* (En'âm, 12) buyurmuştur. Buna göre eğer Allah Teâlâ, gökte olmuş olsaydı, kendi kendinin sahibi (mâliki) olmuş olurdu ki bu imkansızdır. Böylece bu ayetin, zâhirî manasına göre anlaşılmaması gerektiğini anlıyoruz. Bunun te'vîli ve tefsiri sadedinde şu izahlar yapılabilir:

1) Ayetin takdiri, "Göktekinden, yani Allah'ın azabından emin mi oldunuz?" şeklinde niçin olmasın? Çünkü Allah'ın âdeti, hep belaları, inkarcı ve isyankarlara gökten indirme şeklinde cereyan etmiştir. Dolayısıyla gök, Allah'ın rahmet ve nimetinin iniş yeri olduğu gibi, azabının da iniş yeridir.

2) **Ebû Müslim** şöyle demiştir: "Araplar bir tanrının varlığını kabul ediyorlardı, fakat bu tanrının, tıpkı **Müşebbihe**'nin inandığı gibi, gökte olduğuna inanıyorlardı.

Buna göre Hak Teâlâ sanki onlara, "Gökte olduğuna inandığınız ve dilediği şeyi yapabileceğini kabul ettiğiniz o zâtın, sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" demiştir."

3) Ayetin takdiri, "Gökteki olandan, yani Allah'ın saltanatından, mülkünden ve kudretinden emin mi oldunuz?" şeklindedir. Fakat ayette *"gök"* sözünün yer alışı, Allah'ın saltanatını ululamak ve O'nun kudretini yüceltmek içindir. Bu tıpkı, *"O, yerde de, gökte de gerçek ilahtır"* (En'âm, 3) ayeti gibidir. Çünkü tek bir şeyin aynı anda iki ayrı yerde olması mümkün değildir. Binâenaleyh Allah'ın yerde ve gökte oluşundan maksad, O'nun emrinin, kudretinin ve iradesinin göklerde de, yerde de geçerli olduğunu anlatmaktır. İşte bu ayette de böyledir.

4) *"Gökteki"* ifadesi ile, "azabla görevli meleğin" kastedilmiş olması niçin caiz olmasın. Bu melek de **Cebrâil** (a.s)'dir. Buna göre mana, "**Cebrâil**'in, Allah'ın emri ve müsadesi ile sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" şeklinde olur.

Ayetteki, فَإِذَا هِيَ تَمُورُ *"Bir de bakarsın ki o (yer) çalkalanmaktadır"* cümlesine gelince, müfessirler bunun manasının, "Allah Teâlâ onları yere batırırken, yeri harekete geçirir. Böylece yeryüzü alabildiğine çalkalanır. Derken onlar yere batar gider. Üzerlerini toprak kaplar, onları iyice aşağılara iter" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. تَمُورُ fiilinin manasının ne demek olduğunu daha önce açıklamıştık.

★ ★
★

Cenâb-ı Hak, bu tehdidi ve korkuyu iyice artırarak şöyle buyurmuştur:

أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾

"Yoksa göktekinin, üstünüze taş yağdıran bir rüzgar göndermesinden emin mi oldunuz? Siz, tehdidimin nasıl olduğunu göreceksiniz"

(Mülk, 17).

İbn Abbas (r.a), bunun bilfiil tahakkukunun, Cenâb-ı Hakk'ın **Lût Kavmi**'ne böyle bir rüzgarı göndermesiyle olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta, *"Şüphesiz Biz, onların üzerine taş yağdıran bir rüzgar saldık"* (Kamer, 34) buyurduğunu söylemiştir. "**Hâsıb**", içinde taşların ve kumların bulunduğu bir rüzgârdır. Bu rüzgar, çok şiddetli olduğu için, taşları, çakılları kökünden söküp savurmaktadır. Bunun, "içinde taşlar olan bulut" manasına olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk tehdidini artırarak, *"Siz tehdidimin nasıl olduğunu göreceksiniz"* buyurmuştur. Ayetteki "**nezîr**" (tehdid) kelimesinin, "**munzir**" (tehdid eden, ikaz eden) manasına olduğu ve bununla **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kastedildiği ileri sürülmüştür ki bu, **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın ve **Dahhâk**'ın görüşüdür. Buna göre mana, "Sizler Benim peygamberimi ve onun doğruluğunu anlayacaksınız. Ama bu anlayıp tanıma, size fayda vermeyen bir zamanda olacak"

şeklinde olur. Bu kelimenin, "**İnzâr**" (tehdid) manasına geldiği, ayetin, "Sizi o kitab ve peygamberimle inzârımın neticesini görecek, anlayacaksınız" manasında olduğu da ileri sürülmüştür.

Ayetteki, كَيْفَ (nasıl) soru edatı, o peygamberin doğruluğunu ve inzârın neticesini bildiren bir ifadedir.

★ ★
★

Öncekilerden İbret Alın

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirleri bu şekildeki tehdidleri ile korkutunca, bu korkutma işini hem bir misal, hem de bir delil ile pekiştirmiştir. Bu misal, onlardan önceki kafirlerin, inkarları sebebiyle, bu gibi ilahî azabları görüp-müşahede etmeleridir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾

"Andolsun ki onlardan evvelkiler de yalanlamışlardı. Benim inkarım nasıl oldu?"

(Mülk, 18).

Cenâb-ı Hak bu ayetle, **Âd, Semûd** ve benzeri kafir kavimleri kastetmiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) **Vâhidî**, buradaki "**nekîr**" kelimesinin, "Benim inkarım, benim ayıplamam - kınamam" manasına geldiğini, "Onlar benim ilgili azabımı gerçek olarak bulmadılar mı?" demek olduğunu söyler.

2) **Ebû Müslim**, bu ifadenin, "Münkire verilecek cezam nasılmış" manasına geldiğini söyler. **Ebû Müslim** sözüne şöyle devam eder: "Buradaki **nezîr** ve **nekîr** kelimelerinin sonundaki **yâ-ı mütekellim**, önceki ve sonraki ayetlerin sonları ile birbirlerine benzesin diye, düşmüştür."

★ ★
★

Kudretin Bazı Delilleri

Cenâb-ı Hakk'ın burada aklî delil olarak kudretinin mükemmel olduğunu gösteren şeyi zikretmiştir. Allah'ın kudretinin mükemmelliği sabit olduğunda, kafirlere çeşitli azaplar vermeye kadir olduğu da sabit olmuş olur. Bu delil, şöyle bir kaç şekildedir:

Saf Saf Uçan Kuşlar

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetidir:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾

"Onlar, üstlerinde kanatları açıp-kapayarak uçan kuşları görmediler mi? Bunları, Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor. Şüphesiz ki O, herşeyi hakkıyla görendir"

(Mülk, 19).

"Sâffât" kelimesi, "uçarken havada kanatlarını açmış olarak..."; وَيَقْبِضْنَ kelimesi de, "kanat çırparken kanatlarını birleştiren (kapatan)" demektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, (bu ikincisini de birincisi gibi) **"kâbidât"** demeniş de, fiil şeklinde يَقْبِضْنَ demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Havada uçmak, tıpkı suda yüzmek gibidir. Binâenaleyh yüzmede asıl olan, kol ve bacakların (kanatların) açılmasıdır. Kapanması ise, hareketi sağlamak, için arızî olarak yapılan birşeydir. Dolayısıyla asîl olmayan, arızî olan hareketi Cenâb-ı Hak, fiil ile ifade etmiştir ki bu, "Onlar kanatlarını hep açarlar; tıpkı yüzenin yaptığı gibi zaman zaman da kanatlarını kaparlar (yumarlar)" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Bunları, O Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü ağır ve cüsseli oldukları için, onların havada kalmaları, ancak Allah'ın onları havada tutması ve muhafazasıyla olur.

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Bu ayet, kulunun kendi irade ve ihtiyarıyla yaptığı fiillerin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder mi? Deriz ki: Evet. Çünkü kuşun havada durması da, kendi iradesi ve ihtiyarıyla yaptığı bir iştir. Hak Teâlâ, *"Bunları, O Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor"* buyurduğuna göre, bu, kulunun fiillerinin yaratıcısınının da Allah olduğunu gösterir.

Üslup Farkı

İkinci Soru: Allah Teâlâ, **Nahl Sûresi**'nde, *"Göğün boşluğunda musahhar olarak uçan kuşları görmediler mi? Onları Allah'dan başkası (havada) tutmuyor"* (Nahl, 79) buyururken, burada, *"Bunları, O Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor"* buyurmuştur. Aradaki fark nedir? Deriz ki: Cenâb-ı Hak, **Nahl Sûresi**'nde, göğün boşluğunda musahhar (emre âmâde) olduklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh onların orada böyle tutulmaları, sırf ulûhiyyetin gereğidir. Burada ise Hak Teâlâ, bu kuşların kanat açıp-kapamalarından bahsetmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, menfaatlarına uygun bir şekilde o kuşlara kanat açıp-kapamayı ilham etmesi rahmet-i Rahmân'dandır.

Daha sonra Hak Teâlâ, إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ *"Şüphesiz ki O herşeyi hakkıyla görendir"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hakk, **"basîr"** (gören) ifadesiyle, Kendisinin en ince hususları da bildiğini anlatmak istemiştir. Nitekim Arapça'da, **"mâhir"** **"hâzık"** manasında, "Falanca bu hususta basîrdir" denilir.

2) Bu kelime, zâhirî manasındadır. Binâenaleyh diyoruz ki: Allah Teâlâ "şey"dir ve her "şeyi" görendir. Binaenaleyh hem kendisini, hem de bütün mevcûdatı görendir. İşte âlimlerimizin, Allah Teâlâ'nın görülebileceğini ve bütün mevcûdatın

da böyle olduğunu söylemeleri bundan başka birşey değildir.

Buna göre eğer, "Basîr" kelimesi, "bâ" harf-i cerri ile birlikte kullanıldığında, "âlim" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "Eğer o onu biliyorsa, فُلَانٌ بَصِيرٌ بِكَذَا denilir" diye sorulursa, biz deriz ki: Biz bunun böyle olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Arapça'da, إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بِالْمَسْمُوعَاتِ بَصِيرٌ بِالْمُبْصَرَاتِ "Allah, duyulacak şeyleri duyan; görülecek şeyleri görendir" denilir.

★ ★
★

Allah'a Karşı Koyan Ordu Mu Var?

أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي هُوَ جُندٌ لَّكُمْ يَنصُرُكُم مِّن دُونِ الرَّحْمَٰنِ ۚ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾

"Rahman'a karşı size yardım edebilecek olan kim, şu sizin ordunuz mu? Kafirler ancak bir aldanış içindedirler"

(Mülk. 20).

Bil ki kafirler imandan imtina ediyor ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetine iltifat etmiyorlardı. Onlar bu hususta şu iki şeye dayanıyorlardı:

a) Malları ve orduları sayesinde kendileri için olan kuvvete...

b) Onlar, "Bu putlar bize hertürlü iyiliği verir ve bizden hertürlü kötülüğü savuşturur" diyorlardı. Allah Teâlâ ise onların bu iki dayanaklarını da çürütmüştür. Birincisini, *"Rahman'a karşı size yardım edebilecek olan kim, şu sizin ordunuz mu?"* beyanı ile çürütmüştür ki bu ifade, *"Yoksa göktekinden ... emin mi oldunuz?"* (Mülk,17) ayetine atıftır. Buna göre mana, "Bu iki ayette kendisine işaret edilen o yüce Zat'dan emin mi oldunuz?" şeklinde olur ve "Eğer Cenâb-ı Hakk size azabını gönderirse, O'ndan başka size yardım edeceğini sandığınız şu ordunuz işe yaradı mı?" denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ *"Kafirler ancak bir aldanış içindedirler"* buyurmuştur. Bu, "O azabın onların başına gelmeyeceğini söylemesi ve onları aldatması sebebiyle, şeytandan ötürü bir yanılgı içindedirler" demektir.

★ ★
★

O'ndan Başka Rızık Veren Mi Var?

Allah Teâlâ onların ikinci dayanaklarını da şu ayetle çürütmüştür.

أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ ۚ بَل لَّجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾

"Eğer O, rızkınızı tutup kesiverse, size rızık verebilecek olan kim? Hayır, hayır onlar bir azgınlık ve nefret içinde hep inad etmişlerdir"

(Mülk, 21).

Bu, "Eğer Allah size rızık vermese, o taptıklarınızdan size hangisi rızık verebilir? Bu, akıl sahibi bir kimsenin kabul edeceği birşey değil. Çünkü Allah Teâlâ, yağmur bitki ve saire rızık sebeplerini ortadan kaldıracak olsa, O'nun dışında bir rezzâk bulunamaz" demektir. Bu husus çok net bir biçimde kendisini gösterdiği için de, *"Hayır, hayır. Onlar bir azgınlık ve nefret içinde hep inat etmişlerdir"* buyurulur ki bu da, "Onlar, gerçek böylesine açık olduğu halde, hep kaçmada, hep hakdan yüz çevirmede, uzaklaşmada ısrar edip, azgınlık etmişlerdir" demektir. Binâenaleyh " **'utüvv**", onların dünyaya olan düşkünlükleri sebebiyle olup, bu, amelî kuvvetlerinin bozuk olduğuna; "**nufûr**" ise, cehaletleri sebebiyle olup, bu da nazarî kuvvetlerinin (düşünce özelliklerinin) bozulduğuna bir işarettir.

★ ★
★

Psikolojik Delil

Bil ki Allah Teâlâ onları azgınlık ve nefret içinde olma ile niteleyince, bu iki vasfın kötü şeyler olduğuna delalet eden şeye dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾

"Yüz üstü düşe-kalka yürüyen kimse mi hidayettedir, yoksa doğru bir yolda dimdik yürüyen mi?"

(Mülk, 22).

Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Vâhidî** şöyle der: أَكَبَّ fiili, كَبَّ fiilinin "**mutavaatı**" dır. Nitekim Arapça'da, كَبَبْتُهُ فَأَكَبَّ "Onu diz çöktürdüm, o da diz çöktü, yüz üstü düştü" denilir. Bunun bir benzeri de فَشَعَ fiilidir. Nitekim Arapça'da, "Rüzgar bulutu açtı, o da açıldı" manasında, فَشَعَتِ الرِّيحُ السَّحَابَ فَانْفَشَعَ السَّحَابُ denilir."

Keşşâf sahibi ise şöyle der: "Durum hiç de böyle değildir. Çünkü "**If'âl**" babının bazı fiilleri, bizzat mutavaat için kullanılır. Mesela sen أَكَبَّ dediğinde, bunun manası, "**Kebbe** "girdi, yani "**Kebb**"li oldu (diz çökme halli oldu)" şeklinde olur. أَفْشَعَ السَّحَابُ ifadesinin manası da, "Bulut, açılma haline girdi" şeklinde olur. أَنْفَضَ fiili de, "**Nefza**" girdi" demek olur. Bu da "Kabın düşmesi" demektir ki bu ifade, fakirlikten kinayedir. أَلَامَ fiili de, "**Levm** (kınama) haline girdi" manasındadır. كَبَّ ve فَشَعَ fiillerinin mutavaatları, اِنْكَبَّ ve اِنْفَشَعَ şekillerinde gelir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, *"Yüz-üstü, düşe-kalka yürüyen kimse..."* deyiminin ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Dümdüz olmayıp, inişli-çıkışlı bir yolda her an kayıp, yüz üstü düşerek yürüyen bir kimsenin durumu, düşmekten ve tökezlemekten uzak bir şekilde dimdik yürüyen kimsenin durumunun tam aksidir" demektir.

2) Bu şekilde zor bela yürüyen, cehalet ve şaşkınlık üzere olan kimsenin yürümesi, kesin bilgi ve yakınî ilim ile malum bir yöne doğru gidenin yürüyüşü gibi olamaz.

3) Yolunu bulamayan, böylece bocalayan ve her an düşe-kalka giden bir kör, bildiği-gördüğü bir yolda yürüyen, gözü başı sapasağlam bir kimse gibi olmaz.

Alimler daha sonra, değişik izahlar yaparak bazıları: "Bu, kafirin ahiretteki durumunu anlatan bir ifadedir" demişler. Mesela **Katâde**, "Kafir, Allah'a isyan etme işine diz çökmüş, Allah da onu kıyamet günü böyle, diz üstü-yüz üstü haşretmiştir. Mü'min ise, apaçık olan din üzere gitmiş, Allah'da onu kıyamet günü dümdüz yol üzere haşretmiş" demiştir.

Diğerleri ise, "Aksine bu, mü'min ile kafirin, âlim ile cahilin dünyadaki halini anlatan bir ifadedir" demişlerdir. Böyle söyleyenler de değişikizahlar yapmışlar: Bir kısmı bunun, bütün mü'minler ve kafirler hakkında genel bir ifade olduğunu söylerlerken, bazıları "Hayır bundan, belli şahıslar kastedilmiştir" derler. Meselâ **Katâde**, "Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s) ile **Ebû Cehil** kastedilmiştir" der. **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a), bununla **Hz. Hamza** ile **Ebû Cehil**'in kastedildiğini söylemiştir. **İkrime** ise bu ifadeyle, **Ammâr b. Yâsir** (r.a) ile **Ebû Cehil**'in kastedildiğini söylemiştir.

★ ★
★

Yaratma Delili

قُلْ هُوَ الَّذِيٓ أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْـِٔدَةَ ۖ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾

Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliği hususunda buradaki **ikinci aklî delil** ise, şu ayettir:

"De ki: "O sizi yaratan, size kulaklar, gözler ve gönüller verendir. Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

(Mülk, 23).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk aklî delilini, insanın dışındaki diğer canlılardan bahsederek, yani, kuşların havada duruşunu anlatarak verince; bundan sonra insanların durumunda görülen aklî delili getirmiştir. İşte bu da, bu ayette anlatılmaktadır. Allah Teâlâ burada, duyma, görme ve kalbin hallerinde bulunan enteresanlıklara dikkat çekmiştir. Bu üç hususun izahı bu kitabta defalarca geçti. Binâenaleyh bunları tekrar

etmenin faydası yok. Bil ki bunların bu ayette ele alınışında, şöyle bir inceliğe dikkat çekme vardır: Hak Teâlâ sanki, "Size, kendilerinde çok kıymetli özellikler bulunan şu üç bağışta bulundum. Fakat sizler, onları zayi ettiniz, dolayısıyla duyduğunuzu kabul etmediniz, gördüğünüze itibar etmediniz, anlayıp-aklettiğiniz şeylerin neticesini de düşünmediniz. Böylece sizler adeta,bu nimetleri ve bağışları, zayi etmiş oldunuz" demek istemiştir. Cenâb-ı Hak işte bundan ötürü, *"Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah'ın nimetlerine şükretmek demek, bu nimetleri O'nun rızasına uygun yerlere yöneltmek demektir. Ama sizler, bu görme, duyma ve akletme nimetlerini, O'nun rızasının olduğu yerlere sarfetmediniz ve böylece O'nun nimetlerine şükretmemiş oldunuz."

★ ★
★

Haşir Delili

Üçüncü aklî delil de şu ayettir:

قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

"De ki: "O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır. Ve sonunda hepiniz O'na toplanıp götürüleceksiniz"

(Mülk, 24).

Bil ki Hak Teâlâ önce hayvanların halleri ile, ikinci olarak insanın duyma-görme ve tefekkür etme sıfatları ile, üçüncü olarak da, insanın kendisinin sonradan (mahlûk) oluşu ile istidlâl etmiştir. Bu, *"O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır"* ifadesiyle anlatılmıştır.

Kelamcılar, felsefecilerin ve bazı müslümanların dediği gibi, insanın mekandan ve kemiyyetten uzak (yalın) bir cevher olmadığı hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ, *"O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır"* buyurmuş ve böylece insanı, adeta yeryüzüne zürriyet halinde saçıp yaydığını beyan buyurmuştur. Bu, insanın bir mekanda yer alan bir cisim olmasını gerektirir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın bu aklî delilleri serdetmesinin sebebi, *"Hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için..."* (Mülk,2) ayetiyle belirttiği imtihanı gerçekleştirmek için, haşr ve neşrin olabileceğini anlatmaktır. Cenâb-ı Hak bu neticeyi isbat için, kudretinin çeşitli delillerini zikretmiş ve bu delillerini, *"De ki: "O sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp, yayandır"* buyurarak noktalamıştır ki bu, "Allah'ın ilk yaratmaya kadir oluşu, şüphesiz ikinci kez yaratmaya (diriltmeye) kadir olmasını gerektirir. İşte bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Sonunda hepiniz O'na toplanıp götürüleceksiniz"* buyurmuş, böylece bahsi geçen bütün bu delillerin, haşr neticesini ortaya koymak için olduğunu belirtmiştir.

★ ★
★

Kafirlerin Haşirden Şüpheleri

Bil ki Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o müşrikleri ilahî azabla tehdit etmesini emredince, kafirlerden iki şeyi nakletmiştir. Birincisi, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'den o azab vaktini belirlemesini istemeleridir. Bu, şu ayetin beyan ettiği hususdur:

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

"Derler ki: "Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz, (söyleyin bakayım). O va'd ne zaman?"

(Mülk, 25).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Ebû Müslim** şöyle der: "Hak Teâlâ, **fiili muzarî** sigası ile *"Derler ki"* buyurunca, kâfirlerin bu sözü ileride söyleyebilecekleri muhtemel olduğu gibi, geçmişte söylemiş olmaları da muhtemeldir. Geçmişte söylemiş oldukları farzedilirse, ayetin takdiri, كَانُوا يَقُولُونَ "Diyorlardı ki" şeklinde olur."

İKİNCİ MESELE Onlar bu sözü belki alayvârî söylüyorlardı; belki de bu azab hemen gelmediği için, bir acizliği vehmettirerek, bunun aslı-esası olmadığını iddia etmekiçin söylüyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE Sorulan o "va'd" nedir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, kıyamettir.
b) Bu, azabtır. Bu farklı manaların hikmeti ileride gelecektir, inşaallah...

★ ★
★

Hak Teâlâ daha sonra bu soruya şöyle cevap vermiştir:

قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾

"De ki: "O(nun) bilgisi, ancak Allah yanındadır. Ben sadece Allah'ın azabını apaçık haber veren bir nâzirim"

(Mülk, 26).

Bu, "Bir şeyin olacağını bilmek, olacağı vakti bilmekten başka birşeydir. Binâenaleyh birincisiyle ilgili bilgi bende mevcuttur ve bu, size inzâr etmem ve sakındırmam için yeterlidir. Ama ikinci hususdaki bilgi Allah'a aittir. Apaçık bir inzarcı (uyarıcı) olmam için, bunu bilmem gerekli değildir" demektir.

★ ★
★

Azabı Gördüklerinde Durumları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu va'di, bu azab vakti gelince, o kâfirlerin ne hal aldıklarını da şöyle beyan buyurmuştur:

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيٓـَٔتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَقِيلَ هَٰذَا الَّذِى كُنتُم بِهِۦ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

"Artık onu yakında gördükleri zaman, o kâfirlerin yüzleri kötü bir hale getirilmiş ve onlara, "İşte bu sizin, (hakkında) iddialaştığınız şeydir" denilir" (Mülk, 27).

Ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE فَلَمَّا رَأَوْهُ kısmındaki mef'ul zamiri, أَلْوَعْدُ ifâdesine râcidir. زُلْفَةً kelimesi ise, "yakın" anlamında olup, kelamın takdiri, "onlar bu va'di yakın görünce..." şeklindedir. Mananın, "o iyice yaklaştığında..." şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece, Cenâb-ı Hak, bunu bizzat, yakınlığın kendisi kılmış olur. **Hasan el-Basrî** ise, زُلْفَةً kelimesine, "bizzat, iyânen görünce..." anlamını vermiştir ki, bu, tefsir olmayıp, bir manadır. Zira, insan, kendisine yakın olan şeyleri gözüyle görür.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, *"o kafirlerin yüzleri kötü bir hale gelir..."* buyurmuştur. **İbn Abbas**, bu سِيٓـَٔتْ kelimesine, "karardı" anlamını vermiştir ki, bunun sebebi de, üzüntü ve gamdan dolayı, gözü bürüyen dumandır. **Zeccâc** ise, "o yaklaşınca, onun kötülüğü ortaya çıktı..." anlamını vermiştir ki, سُوْءٌ kelimesinin aslı çirkinlik ve hoşa gitmemedir. **Es-Seyyie** ise, **el-hasenetu** kelimesinin zıddıdır. Nitekim Arapça'da, bir şey kötü olduğunda, سَاءَ الشَّيْءُ – يَسُوْءُ – فَهُوَ سَيِّئٌ çirkin ve kötü kılındığında ise, سِيءَ – يُسَاءُ **(sîe - yüsâ'û)** denilir. O halde, bu kelime aslında, hem **lâzım**, hem de **müteaddî** olan bir fiildir. Binâenaleyh, سِيئَتْ وُجُوهُهُمْ ifâdesinin anlamı, "onların yüzleri çirkinleştirildi kötü hale getirildi..." şeklinde olur. Ki, sebebi de, üzüntü ve o yüzü, bir gam dumanı ve morluğun, kederin bürümesidir. Böylece onların yüzleri, kısas edilmek üzere öldürülmeye götürülen kimsenin yüzü gibi oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE *"Artık onun yakında gördükleri zaman..."* ifadesi, geçmişle ilgili bir ifadedir. Yani, buradaki fiil, **mazî** sigasındadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derler ki: O va'd ne zaman..."* ifadesindeki "va'd"i, "mutlak azab" manasına alanlara göre, bu ayetin tefsiri kolaydır. İşte bu yüzden **Ebû Müslim**, ayetin bu ifadesine, "**Âd** ve **Semûd**'un başına gelen şey gibi, onlara helak edici o ilahî azab gelip çattığında, bu azab onlara yakın olduğu için, yüzleri kararır, morarır.." manasını vermiştir. Ama, o ifadedeki "va'd"i "kıyamet" anlamına alanlara göre, bu ifadedeki لَمَّا 'nın anlamı, "her ne zaman onlar onu yakın görürlerse..." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً geçmişi anlatan bir ifadedir. Halbuki, kıyametin halleri ise, "**mazî**" değil "gelecektir".

Binâenaleyh lafzı, bizim bahsettiğimiz biçimde yorumlamak gerekir. Mukâtil de, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetine, "Onlar, âhiretteki azablarını yakın görünce..." şeklinde mana vermiştir.

وَقِيلَ هَٰذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ *"ve onlar, "işte bu sizin, (hakkında) iddialaştığınız şeydir..." denilir"* ayetiyle ilgili olarak birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bazı kimseler, bu sözü söyleyenlerin, "zebaniler" olduğunu derken, diğer bazıları da, "onlar bu sözü birbirlerine demişlerdir" derler.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, تَدَّعُونَ kelimesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Ferrâ** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu ifade ile, "duâ" kelimesinden olmak üzere, "peşine düştüğünüz, acele olmasını talep ettiğiniz..." manasını kastetmiştir. Çünkü, Arapça'da, tıpkı تَدْعُرُونَ – تَدْعُرُونَ تَذْكُرُونَ – تَذْكُرُونَ kelimeleri gibi, تَدَّعُونَ – تَدْعُونَ kelimesi, de aynı anlamlar için farklı iki siga olarak kullanılır.

2) Bu kelime **ed-de'vâ** دَعْوَى kökünden olup, buna göre mana, "Sizin yok kabul ettiğiniz, batıl olduğunu gördüğünüz; yani, batıl olduğunu iddia edip size ulaşmayacağını sandığınız şey, işte budur" yahut ta, "kendisi sebebiyle, öldükten sonra diriltilmeyeceğinizi iddia ettiğiniz şey budur..." şeklinde olur.

3) Bu kelimenin istifhâm-ı inkârî anlamında olmasıdır. Buna göre mana, "Bunu mu iddia ediyordunuz? Hayır hayır, tam aksine sizler, yokluğunu, bunun olmayacağını iddia ediyordunuz..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Ya'kûb el-Hadramî**, دُعَاءٌ kökünden olmak üzere, şeddesiz olarak, تَدْعُونَ şeklinde okurken, yedi kıraat imamı, "**İddiâ'ın**" kökünden olmak üzere, şeddeli olarak تَدَّعُونَ şeklinde okumuşlardır.

★ ★
★

Kafiri Kim Kurtarır?

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَمَن مَّعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَن يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

"De ki: "Eğer Allah, beni ve benimle beraber olanları imha eder, yahut bizi esirgerse, ya kafirleri acıklı bir azabtan kurtaracak kimdir?"

(Mülk, 28).

Bil ki bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s), o kafirleri ilahî azabla tehdit edince, kafirlerin **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e söyledikleri şeye verilen ikinci türden bir cevaptır. Rivayet olunduğuna göre **Mekke** kafirleri, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Yoksa "(O), bir şairdir, biz onun, zamanın felaketli hadiselerini gözetliyoruz" mu diyorlar?"* (Tur, 30) ve *"Daha*

doğrusu siz peygamberin de, mü'minlerin de ailelerine temelli dönemeyeceklerini sandınız..." (Fetih, 12) ayetlerinde buyurduğu üzere, Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minlerin aleyhine beddua ediyorlardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu şu iki bakımdan cevaplamıştır:

Birincisi: İşte bu ayettir. Buna göre mana, "Ey Resûlüm, "Allah, öldürmek suretiyle, beni ister helâk etsin, isterse ecelimi, ölüm zamanımı ertelemek suretiyle bana merhamet etsin, sizin, bunda ne menfaatiniz var ki? Hangi menfaatiniz söz konusu ki? Ve, Allah'ın azabı başınıza geldiğinde, sizi o azabtan kurtaracak olan kimdir? Bu putların veya başkalarının sizi kurtaracaklarını mı sanıyorsunuz? Binâenaleyh, sizin kurtarıcınız olmayacağını bildiğinize göre, o, azabtan sizi kurtaracak şeye, yani tevhid, nübüvvet ve ba's hakkındaki ilme sımsıkı sarılmalı değil misiniz? de" şeklindedir.

★ ★
★

İnanıp Kurtulduk

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın,

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُوْنَ مَنْ هُوَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝

"De ki: "O, Rahman'a biz, O'na iman ettik ve ancak O'na güvenip dayandık. Artık apaçık bir sapıklık içinde bulunan kimdir, bunu ilerde siz de bileceksiniz" (Mülk, 29).

Bu, "O, Rahman'dır; biz O'na inandık ve ancak O'na tevekkül ettik. Böylece O, siz bizim hakkımızda inatkar ve küfür sahibi olduğunuz halde, sizin dualarınızın makbul olmayacağını bilmektedir. Çünkü biz, O'nu tasdik ettik ve sizin yaptığınız gibi, O'nu inkar etmedik. Başkasına değil, O'na tevekkül ettik. Siz ise, adamlarınıza ve mallarınıza güvenmektesiniz, tevekkül etmektesiniz.." demektir. Ayetteki فَسَتَعْلَمُوْنَ kelimesi, فَمَنْ يُجِيْرُ الْكَافِرِيْنَ ifadesine uygun olsun diye, yâ ile (ya'lemûne) diye de okunmuştur.

★ ★
★

Allah'a Tevekkül Gerektir

Bil ki Cenâb-ı Hak, başkasına değil Kendisine tevekkül edilmesi gerektiğini anlatınca, bunun delili olarak da, şöyle buyurmuştur:

قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَآؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَّاْتِيْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِيْنٍ ۝

"De ki: "Eğer suyunuz yerin dibine savulup giderse, kim akar bir su getirebilir, söyleyin!?"

(Mülk, 30).

Cenâb-ı Hakk'ın bu sorudan maksadı, bu kafirlere, sürdürdükleri küfrün kötülüğünü göstermek için, onları, bir kısım nimetlerini kabul eder hale getirmesidir. Dolayısıyla bu ayetin manası, "Söyleyin bakalım, şayet suyunuz yere doğru batarsa, size, akan bir suyu kim getirecektir?" demek olup, bunun cevabı, mutlaka onların, "Allah!" demeleri şeklinde olur. Dolayısıyla da, bu durumda onlara, "O halde daha ne diye hiçbir şey yapamaz şeyleri ulûhiyyet hususunda O'na ortak tutuyorsunuz?" denilir. Ve bu ayet bu manasıyla tıpkı, *"Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana. Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiriciler biz miyiz"* (Vâkıa, 68-69) ayetleri gibi olur.

Ayetteki, غَوْراً kelimesine gelince, bu, غَائِراً – ذَاهِباً manalarındadır. Nitekim su, yere çekilip yerin içinde kaybolduğunda غَوْراً – يَغُورُ – غَارَ الْمَاءُ denilir. O halde, bu demektir ki, buradaki غَوْراً masdarı, **isim-i fâil** (غَائِرٌ) manasındadır. Ve bu tıpkı, عَادِلٌ **(âdil)** anlamında رَجُلٌ عَدْلٌ "çok âdil adam" denilmesi gibidir. مَعِينٌ kelimesi, "gözlerin gördüğü, apaçık şey..." anlamında olup, tıpkı مَبِيعٌ kelimesi gibi, **'ayn** kökünün **isim-i mef'ûl**üdür. Bu kelimenin, "akan çeşmeler" manasına geldiği ve bu durumda da, bunun, مَعَنَ kökünden olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre adeta, "akan bir suyu..." denilmek istenmiştir. En iyisini Allah Teâlâ bilir. Salât ü selâm, Efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun âline ve ashâbına olsun (Amin).

★ ★

★

KALEM SÛRESİ

Elliiki ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

ن

"Nûn..."

(Kalem, 1).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

Huruf-i Mukatta'a

BİRİNCİ MESELE Bu tür ifadeler hakkında ileri sürülen görüşleri biz, **Bakara Sûresi**'nin başında uzun uzun anlattık. Buraya has olan ilave izahlar ise şunlardır:

1) ن **Nûn**, "balık" demektir. **Yunus** (a.s)'dan bahsedilirken, ذَا النون (Enbiyâ, 87) denilmesi de, buna varıp dayanmaktadır. Bu görüş, **İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil** ve **Süddî**'den rivayet edilmiştir. Daha sonra bu görüşte olanlardan kimileri, "Allah Teâlâ, bu harf ile, sırtında yeryüzünün bulunduğu o balığa yemin etmiştir.. Ki bu balık en aşağıdaki yerin altında bulunan denizdedir.." demişlerdir. Kimileri de, "Allah Teâlâ, karnında **Yunus** (a.s)'u hapseden balığa yemin etmişdir" demişlerdir. Bir kısmıda, "Allah Teâlâ, **Nemrud**'un okuna kanı bulaşan o balığa yemin etmiştir" demişlerdir.

2) Bu da, **İbn Abbas**'tan rivayet edilmiş olup **Dahhâk, Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nin tercihidir. Buna göre ن mürekkeb hokkası, anlamındadır. Ki şairin

إِذَا مَا الشَّوْقُ يَرْجِعُ بِي إِلَيْهِمْ / أَلْقَتِ الشُّؤْنُ بِالدَّمْعِ السَّجُومِ

"Özlem ve iştiyak onları hatırıma getirdiği her keresinde, mürekkeb hokkam, ardı arası kesilmeyen gözyaşları dökmüştür" sözü de bunu ifade eder. Binâenaleyh, bu harf, hokka ve kalem'e yapılmış bir yemin olmuş olur. Çünkü, yazı işi meydana geldiği için, bu iki alet edavattan sağlanan fayda çok büyüktür. Zira, karşılıklı antlaşmalar, bazan şifahî olarak, bazan da yazıyla sağlanır.

3) **Nûn**, meleklerin, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri üstüne yazdıkları levhadır. Bunu, **Muaviye ibn Kurre "merfû"** olarak rivayet etmiştir.

4) **Nûn**, sayesinde, meleklerin yazılarını yazdığı (manevî) mürekkebtir.

Bil ki, bu izahların tümü de zayıftır. Çünkü biz, bu ifadeyi, kendisine kasem edilen bir şey addettiğimizde, bu durumda eğer bir cins addedilirse, bizim bunu mecrûr ve tenvinli yapmamız gerekir. Çünkü, bu takdire göre yemin, ya belirsiz bir hokkaya, yahut da belli olmayan bir balığa edilmiş olur. Buna göre adeta, ya وَسَمَكَةٍ وَالْقَلَمِ; yahut da وَدَوَاةِ الْقَلَمِ şeklinde denilmiş olur. Yok eğer bir alem ise, bunu, munsarıf ve mecrûr kılmamız; eğer gayr-ı munsarıf addedersek, bunu, gayr-ı munsarıf yapıp fethalı okumamız gerekir.

5) buradaki **nûn** harfi **"Rahmân"** kelimesinin son harfidir. Çünkü, bu kelimede الرَّحْمٰنُ kelimesiyle, **Rahmân** isminin **"nûn** نْ**"u** birleşmiştir. Böylece Allah Teâlâ, bu ismin en son harfini zikretmiştir ki, esas maksad, bu harfi değil, ismin tamamına yemin etmektir. Bu görüş de tutarsızdır, çünkü böyle bir şeyi caiz görmek, **Batınîler** için, o bâtıl şeylerine kapı açmak olur. Tam aksine hak ve gerçek olan şudur: Bu, ya bu sûrenin ismidir, yahut bunun getiriliş maksadı (yine) meydan okumadır, yahut da **Bakara Sûresi**'nin başında da zikredilmiş olduğu gibi diğer hususlar.

İKİNCİ MESELE
Ayetteki Okunma Şekilleri

Kıraat alimleri, نْ وَالْقَلَمِ ifâdesinde, نْ 'un izhar ve ihfâ ile okunup okunamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh bunu izhâr ile okuyanlara gelince, bu kimse, bununla burada iki sâkinin bir araya gelmesinin delâleti ile, vakf yapmaya niyetlenmiş olur. Vakıf yapıldığından, kendinden sonra gelenden ayrıymış gibi olmuş olur. Kendinden sonra gelenden ayrı olunca da, izhâr yapmak vacib olur. Çünkü, ağız harflerinde ihfâ, ancak, bitişme (ittisâl) halinde söz konusu olur. İhfâ ile okumanın izahı da şudur: Vasl hemzesi, meselâ الم الله.. ifâdesiyle, Arapların sayılar hakkındaki وَاحِدٌ اِثْنَانِ gibi sözlerindeki harflerle beraber kullanıldığında düşmez. Bu harflerle beraber kullanıldıklarında hemze düşmeyince, biz, bunun vasl takdirinde olduğunu anlamış oluruz. Sen bu harfi (nûn harfini) vasl edince de, nûn'u gizlemiş olursun. Ki, bu hususu, يٰسٓ، طٰسٓ ifadelerini tefsir ederken de ele almıştık. **Ferrâ** şöyle der: "Nûn'u izhar ile okumak, benim daha çok hoşuma gider. Çünkü **nûn**, hece harfidir. Hece harfleri ise, vasl olunsalar bile, üzerlerinde vakf yapılmış gibidir.

★ ★
★

Kalem

وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ۝

"Kaleme, yazmakta oldukları şeylere and olsun ki..."
(Kalem, 1).

Bu hususta, iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Kendisine yemin edilen şey, cins olup, bu da, semada ve yerdekilerin, sayesinde yazı yazdıkları bütün kalemleri içine alır. Cenâb-ı Hak, *"Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretti"* (Alak, 3-5)buyurmuştur. Allah, insana, konuşma kabiliyeti vermek suretiyle lütufta bulunduğu gibi, kalemle yazabilme kuvvetini vermek suretiyle de lutfetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ki o, insanı yarattı ve ona beyanı öğretti..."* (Rahman, 3-4) buyurmuştur.

Kalemden nasıl yararlanıldığının izahına gelince, bu şöyledir: Her şeyden önce, kalem sayesinde, karşınızda olmayan uzaktaki kimseler, adeta muhatap gibi olurlar. Böylece kişi, bu kalem sayesinde, dili ile yanındaki kimselere bir şeyler öğretebildiği gibi, uzaktakilere de anlatma imkanını elde eder.

Kader Kalemi

İkinci Görüş: Kendisine kasem edilen şey, *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir..."* haberinde yer alan, belli ve muayyen olan o kalemdir. Nitekim **İbn Abbas**, "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki, kalemdir. Daha sonra, Allah o kaleme, "Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz!" dedi ve, Kalem de, canlıların ecelleri ve amelleri gibi, kıyamete kadar olacak şeyleri yazıverdi..." demiştir. O, sözüne devamla şöyle der: "Bu, uzunluğu semâ ile yer arası kadar olan, nûrdan bir kalemdir."

Mücâhid de **İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak kaleme, "Kaderi yaz!.." dedi de, kalem de, bunun üzerine, kıyamete değin olacak şeyleri yazıverdi.. İnsanlar, olmuş bitmiş (yazılmış) şeyler üzerinde hareket etmektedirler.."

Kâdî şöyle der: "Bu haberdeki ifadeleri, mecazî manaya almak gerekir. Çünkü, yazmaya has olan bir alet durumundaki kalemin, canlı ve akıllı, böylece de kendisine emredilip yasaklar konulan bir şey olması caiz değildir. Çünkü, kalemin mükellef bir canlı oluşu ile, yazı aleti oluşunun arasını uzlaştırmak imkânsızdır. Tam aksine bundan muradın, Allah Teâlâ'nın o kaleme, olacak şeylerin tümünü yazdırtmasıdır. Bu da tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"O bir şeye hükmetti mi, ona ancak "ol" der, o da oluverir..."* (Bakara, 117) ayeti gibidir. Çünkü burada, ne bir emir, ne de bir mükellef tutma söz konusudur. Aksine bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, hiçbir çekişme ve hiçbir karşı koyma olmaksızın, kudreti dahilinde olan şeye, kudretinin nüfuzudur.

Bazı kimseler de burada zikredilen "kalem"in, "akıl" olduğunu ve aklın, bütün mahlukatın hemen hemen temeli olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, haberlerde yer alan şu hususdur: *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir."* Bir başka haberde ise, *"Allah'ın yarattığı şeylerin ilki bir cevherdir. Böylece Cenâb-ı Hak bu cevhere, heybet gözüyle nazar etti de, cevher eridi, kızdı. Derken ondan bir duhân (duman) bir köpük yükseldi. Allah duhândan, dumandan yani, köpükten*

de yeri yarattı" buyurulmuştur. Bu haberlerin tümü, kalemin, aklın ve mahlukatın temeli olan o cevherin, aynı şey olduğuna delalet eder. Aksi halde çelişki söz konusu olur.

Cenâb-ı Hak, وَمَا يَسْطُرُونَ *"yazmada oldukları şeylere and olsun"* buyurmuştur. Bil ki buradaki (مَا) kendinden sonraki ifadeyle, te'vil-i masdar durumundadır. Böylece ayetteki bu ifâde, وَسَطْرِهِمْ takdirinde olmuş olur. Derken de yemin bizzat yazma işine yapılmış olur. Bu ifadeyle, ism-i mef'ûl manası kastedilmiş de olur, yani "yazılmış şeylere" demek olur. Her iki takdire göre de, şimdi biz buradaki "kalem" kelimesini, Allah'ın yarattıkları şeyler içinde yer alan bütün kalemler manasında alırsak, ayetin ifade ettiği mana açık olmuş olur. Böylece de Allah Teâlâ her kaleme ve her kalemle yazılan şeye yemin etmiş olur.

Bu ifade ile kastedilenin, **Hafaza Melekleri**'nin ve **Kirâmen Kâtibin**'in yazmış oldukları şeyler olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bu "kalem" ifadesiyle, kalemin sahiplerinin (kalem kullananların) kastedilmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, يَسْطُرُونَ 'deki **"vâv"** zamiri, kalem sahiplerine râcî olmuş olur. Buna göre sanki, "Kalem sahiplerine ve onların satretmelerine, yani yazıp-çizdikleri şeye yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir. Fakat biz, ayette geçen "kalem" ifadesini, (o hadiste haberde yer alan) o belli "kalem" manasına alırsak; o zaman Hak Teâlâ'nın *"yazmakta oldukları şeylere..."* ifâdesiyle onların kendisine yazı yazdıkları şey, yani **Levh-i Mahfuz** kastedilmiş olabilir. يَسْطُرُونَ ifâdesindeki "cemî"lik ile de, kelimenin cemîliği değil, aksine "ta'zîm" manası kastedilmiştir. Yahut da bu وَمَا يَسْطُرُونَ ifadesiyle, kıyamete kadar olacak şeylerin tamamı ile, mahlûkatın yapacağı işler ve onların ömürleri kastedilmiş olabilir. ★ ★ ★

Kasemden Maksat

Bil ki Allah Teâlâ, kendisiyle yemin edilen şeyi zikredince, kendisi için yemin edilen şeyi de hemen peşinden getirerek şöyle buyurmuştur:

مَآ أَنتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ۝ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ۝ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝

"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnun değilsin. Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükafaat vardır ve hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin"

(Kalem, 2-4).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir mecnun değilsin"* beyanı ile ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün, hanımı **Hatice** (r.ah)'ye haber vermeden **Hira** mağarasına çekip gitti. Derken, **Hatice**

(r.ah), onu aradı fakat bulamadı. Bir de ne görsün, karşısında Hz. Peygamber (s.a.s), herhangi bir toz duman olmadan, rengi değişmiş olarak durmuyor mu! Bunun üzerine, **Hz. Hatice** (r.ah), ona, "Sana ne oldu?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'in geldiğinden, kendisine, *"Rabbinin ismiyle oku"* dediğinden bahsetti ki işte Kur'ân'dan inen şeyin ilki budur.

Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle buyurdu: "Daha sonra **Cibrîl** beni, bulunduğum yerden, düz bir yere indirdi. Abdest aldı, ben de abdest aldım; sonra namaz kıldı, ben de onunla birlikte iki rekât namaz kıldım ve **Cibrîl**, "Ey **Muhammed**, namaz işte bu şekildedir" dedi. Hz. Peygamber (s,a.s), bunu **Hatice** (r.ah)'ye anlatınca, **Hatice** (r.ah), amcasının oğlu olan **Varaka b. Nevfel**'e gitti -ki **Varaka**, kavminin dinine girmemiş, aksine hristiyan olmuştu-. **Hz. Hatice** (r.ah), ona durumu anlatınca, "**Muhammed**'i bana gönder" dedi. **Hz.Hatice** (r.ah) de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, **Varaka**'ya gönderdi. **Varaka**'nın yanına geldiğinde, **Varaka** ona, "**Cibrîl** sana, her hangi bir kimseyi Allah'a davet etmeni emretti mi?" deyince, **Hz. Muhammed** (s.a.s), "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine **Varaka**, "Allah'a yemin olsun ki, eğer senin davet günlerine kadar yaşarsam, sana çok büyük destek verir ve çok yardım ederim" dedi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in davet günleri gelmeden de öldü.

İşte bu hadise, Kureyş kâfirlerinin diline düşüp yayıldı. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri "o bir deli" dediler de Allah Teâlâ, bu sûrenin başından bu beş ayet ile, onun deli olmadığına yemin etti. Daha sonra **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla, ilk nazil olan ayetin, سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (A'lâ, 1) ayeti olduğunu, bunun ise ikincisi olduğunu söyledi.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle der: أَنْتَ kelimesi, (مَا) 'nın ismi, بِمَجْنُونٍ ise, haberidir. بِنِعْمَةِ رَبِّكَ ifadesi ise, isim ile haber arasına girmiş bir ifadedir. Buna göre mana, "Rabbinin nimeti sayesinde, sende delilik vs. yoktur" şeklinde olur ve bu tıpkı, أَنْتَ بِحَمْدِ اللَّهِ عَاقِلٌ "Elhamdülillah sen akıllısın.", "Allah'a hamdolsun sen deli değilsin", "Allah'ın bir nimeti olarak, sen akıllı ve anlayışlısın" ve "Allah'ın nimeti sayesinde, sen fakir değilsin" denilmesi gibidir ki bütün bunların manası, "Övgüye değer bütün bu sıfatlar sende mevcutken, kötü sıfatlar, Allah'ın in'amı, lütfu ve ikramı sayesinde, sende yer almamış, silinmiş gitmişlerdir" demektir. **Atâ** ve **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin nimeti ile..."* ifadesiyle, "sana iman ve nübüvvet gereklidir" manasını kastettiğini ve bunun o müşriklerin, *"Ey kendisine Kur'ân indirilen, sen bir delisin"* (Hicr, 6) şeklindeki sözlerine cevap olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Peygamberi Taltif

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i burada şu üç sıfatla nitelemiştir:

Töhmetten Uzaksın

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deli olmadığını belirtmiş, sonra da bu iddiaya, bunun doğruluğuna kesinkes delalet edecek şeyi eklemiştir. Bu böyledir, çünkü ayetteki,*"Rabbinin nimeti sayesinde..."* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın,

tam bir fesahat, mükemmel bir akıl, beğenilen bir gidişat, her türlü kusur ve ayıptan uzak olma ve her türlü olumlu sıfatla muttasıf olma gibi nimetlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s) de çok net bir şekilde mevcut olduğuna delâlet eder. Bu nimetler, Hz. Peygamber (s.a.s)'de, adeta elle tutulur, gözle görülür bir biçimde mevcut olunca, bunların o peygamberde mevcut oluşları, onda bir deliliğin bulunmasına ters düşer. Binâenaleyh Hak Teâlâ, onların, o Peygamber (a.s)'e, "Sen bir delisin" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarına, yakîn bir delaletle, delalet etsin diye, işte bu inceliğe dikkat çekmiştir.

Büyük Mükafaatın Var

İkinci Sıfat: Bu, وَإِنَّ لَكَ أَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍ *"Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükafaat vardır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Ayetteki, **"gayr'ı-memnûn"** ifadesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Ekseri alimlerin benimsediği fikre göre, bunun manası "noksan olmayan, kesintiye uğramayan, sonlu olmayan" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "Yürümek onu aciz bıraktı" manasında, مَنَّهُ السَّيْرُ denilir. **"Menîn"** de, zayıf, aciz, güçsüz manasınadır. Yine birisi birşeyi katedip, tamamladığında, مَنَّ الشَّيْءَ denilir. **Lebîd**'in غُبْساً كَوَاسِبَ مَا يُمَنُّ طَعَامُهَا *"(Bu köpekler), iyice siyah olup, rızık olarak kendilerine ayrılmış olan avı elde eder, yakalarlar"* şeklindeki sözü de bu manadadır ki **Lebîd** bu mısrasıyla, ava alıştırılan köpeği tavsif etmektedir. Bu ayetin bir benzeri de, عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ *"Kesintisiz bir bağış..."* (Hûd, 108) ifadesidir.

2) **Mücâhid, Mukâtil** ve **Kelbî**'ye ait görüşe göre, bu ifadenin manası, "Başına kakılmak suretiyle bulandırılmayan bir nimet" şeklindedir. **Mu'tezile**, bu hususun izahı sadedinde "Bu, sana bir lütuf olarak verilmemiştir. Çünkü bu, ameline karşılık hakettiğin bir mükafaattır. Yoksa karşılıksız yapılmış bir lütuf değildir" manasını verir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü bu nimeti, bir ücret olarak görmek, bunda zaten bir başa kakmanın olamayacağını ifade eder. Binâenaleyh ayeti bu manaya almak bir tekrar gibi olmuş olur.

Alimler bu ücretin (ecrin), neden dolayı tahakkuk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun manasının, "Bu, tenkidlere ve çirkin sözlere tahammül edip, onları sabırla karşılamandan ötürü, senin için kesintisiz büyük bir ücret var" şeklinde olduğunu söylerlerken, diğer bazıları, "İnsanları Allah'a davet etmen ve dini hükümleri onlara açıklaman hususunda, peygamberliğini ortaya koyup mucizeler gösterdiğin için, sana devamlı ve halis bir ücret var. Binâenaleyh o kâfirlerin, sana deli demeleri, seni bu önemli vazifeyle meşgul olmaktan alıkoymasın. Çünkü bu sayede senin için, Allah katında yüce mevkiler ve mertebeler vardır" manasını vermişlerdir.

Üstün Ahlak Sendedir

Üçüncü Sıfat: Bu, وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Hiç şüphesiz büyük bir ahlak üzerindesin sen"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Tabi Olacağın Hidayet

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu ifade, biraz önce geçen, *"Rabbinin nimeti sayesinde..."* ifadesinin bir tefsiri ve Peygamber (s.a.s)'in deli olduğunu söyleyenlere, bunun yalan ve asılsız bir şey olduğunu açıklayan bir ifadedir. Bu böyledir. Çünkü güzel huylar ve beğenilen hal ve hareket tarzları, o peygamberlerde açıkca görülen bir keyfiyettir. Böylesi güzel huylarla donatılmış birisine, deli olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü delilerin huyları kötüdür. Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel huyları, kâmil ve mükemmel olunca, pek yerinde olarak Allah Teâlâ bu huyları "büyük" diye nitelemiştir. İşte bundan ötürüdür ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cenâb-ı Hak, *"Ben sizden herhangi bir ücret istemiyorum ve ben mütekelliflerden de değilim"* (Sâd, 86) demesini emretmiştir. Bu, "Ben, size gösterdiğim bu huylarım ve hareketlerimi tekellüf ile, zorlanarak, yapmacık olarak yapmıyorum. Çünkü, bunları zoraki yapanların bu tür hareketleri uzun süre devam etmez. Aksine bu hareketlerim fıtratıma, tabiatıma dayanmaktadır" demektir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huy ve ahlakını "büyük" diye tavsif etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"İşte bu peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Haydi onların hidayetli yollarına sen de uy"* (En'âm, 90) buyurmuştur. Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, uymasını emrettiği bu "hidâyet" ise, Allah'ı tanıma demek olan hidayet değildir. Çünkü böylesi, bir taklid olur ve taklid peygambere layık değildir. Bu, Allah'ın diğer peygamberlere emrettiği şer'î kanunları da değildir. Çünkü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in şeriatı, onların getirdiği şeriattan başkadır. Böylece ayetteki "hidayet" ile kastedilenin, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendinden önceki peygamberlerin her birine ayrı ayrı vermiş olduğu güzel huylar hususunda, herbir peygambere uyması olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, o peygamberlerden her birine bir çeşit huy vermiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bütün peygamberlere uymasını emredince, Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, o peygamberlerin her birinde ayrı ayrı bulunan güzel huyların tümünü kendisinde toplamakla emrolunmuş gibidir. Binâenaleyh işte bu, Kendinden önce hiçbir peygambere müyesser olmayan üstün bir derece olunca, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hakk, Peygamber (s.a.s)'in huyunu, "büyük" diye tavsif etmiştir. Burada şöyle bir diğer incelik daha vardır. Bu da لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ifâdesinde, عَلَى **harf-i cerrinin** yer almasıdır. Çünkü عَلَى (üzerindesin) ifadesi, "**İstilâ**" içindir. Böylece bu lafız, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu huyların üzerine çıktığına, bunlara sahip ve hükümran olduğuna, bütün bu güzel huylara nisbetle, tıpkı efendinin kölesine, âmirin memuruna nisbeti gibi olduğuna delalet etmektedir.

İKİNCİ MESELE Huy, kendisini taşıyan kimsenin, güzel işleri çok kolay bir biçimde yapabildiği, ruhanî-manevî bir melekedir. Bil ki güzel şeyleri yapmak başkadır, onları kolaylıkla yapmak daha başkadır. Binâenaleyh sayesinde bu kolaylığın meydana geldiği durum, "huy"dur. "Güzel huy" ifadesine, cimrilikten, hasislikten, öfkeden ve karşılıklı

muamelelerdeki şiddetten sakınmak; insanlara hem söz hem de fiil ile iyi davranmak, onları dost edinmek, alış-veriş ve sâire şeylerdeki akitler ve anlaşmalarda gafleti bırakmak, bunları unutmamak, insanlarla ilgiyi kesmemek ve ister neseben ister evlilik yoluyla olsun, insana gerekli olan haklar hususunda cömert davranma gibi hususlar girer. İbn Abbas (r.a)'dan, bunun manasının, "Muhakkak ki sen, büyük bir din üzeresin" şeklinde olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Sana ve ümmetine, seçip verdiğim bu dinden, bana daha sevimli ve daha hoş başka bir din yaratmadım"* dediği bununla İslâmiyet'i kastettiği rivayet edilmiştir.

Ahlak

Bil ki bu görüş zayıftır. Zira insanın birisi nazarî (teorik), diğeri amelî (pratik) olmak üzere iki "kuvve"si vardır. Din, nazarî (teorik - düşünce) kuvvesinin mükemmel oluşuyla ilgilidir. Huy da amelî (davranış) kuvvesinin mükemmel oluşuyla ilgilidir. Dolayısıyla bu iki kuvveden, birisini diğerine hamletmek mümkün değildir. Bu soruya şu iki bakımdan da cevap verilebilir:

1) "**Hulk**" (huy-ahlâk), lûgatta, ister algılanan şeyler hususunda, ister yapılan şeyler hususunda olsun, adet edinme manasınadır.

2) Biraz önce de, "**Hulk**" (huy) sayesinde, güzel fiillerin kolayca (içten gelerek) yapıldığı bir hususdur" diye açıklamıştık. Binâenaleyh ruh, ilâhî ve hak bilgilere alabildiğine istidâdlı, batıl inançları kabullenmeye ise, istidâtsız olan kudsî bir varlık olunca, hak bilgileri kabullenmede işte bu kolaylık meydana gelmiş olur. Dolayısıyla da bu kolaylığın, "huy" (hulk) diye adlandırılması uzak bir ihtimal değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Peygamber: canlı Kur'ân

Sa'îd b. Hişâm şöyle demiştir: "**Hz. Aişe** (r.ah)'ye, "Bana, Resûlüllah'ın huyunu-ahlâkını anlat" dedim, o da bana, "Sen Kur'ân okumuyor musun?" dedi. Ben, "Evet, okuyorum" dedim. Bunun üzerine o, "İşte Kur'ân, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahlâkı odur" dedi. Yine bir keresinde, **Hz. Aişe** (r.ah)'ye bu husus sorulmuştu, o da, "Onun huyu, Kur'ân'dır" demiş, daha sonra da **Mü'minûn Sûresi**'nin başından on ayet okumuş. İşte bu, Peygamber (s.a.s)'in mukaddes rûhunun, tabîî olarak gayblar âlemine ve o gayb âlemiyle ilgili her şeye cezbedilmiş olduğuna, bedenî lezzetlerden ve dünyevî mutluluklardan, karakteri ve fıtratı gereği, alabildiğine uzak olduğuna ve hoşlanmadığına bir işarettir. Allah'ım, bize de bu tür hallerden birazcık nasib et (amin).

Hişâm b. Urve'nin babasından, babasının da **Hz. Aişe** (r.ah)'den rivayetine göre şöyle demiştir: "Hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha güzel huy ve ahlaklı olamaz. Ashabından ve ehl-i beytinden kendine seslenen herkese "**Lebbeyk** (buyurun)" derdi. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz büyük bir ahlak üzeresin sen"* buyurmuştur." **Enes** (r.a) de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, on yıl hizmet ettim. O bana, yaptığım hiçbirşey hususunda "niçin yaptın?"; yapmadığım hiçbirşey hususunda da, "keşke şöyle yapsaydın" demedi.

Ben diyorum ki: Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in nazarî kuvvesi ile ilgili olan şeyi, "büyük" diye tavsif ederek, *"(Allah) sana, bilmediklerini öğretti. Allah'ın sana*

olan lütfu büyüktür" (Nisa, 113); **amelî kuvvesi ile ilgili olan şeyi de, yine "büyük" diye tavsif ederek,** *"Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin"* **buyurmuştur. Dolayısıyla insanın, bu iki kuvvesinden başka birşey yoktur. Binâenaleyh bu iki ayet birlikte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhunun, beşer ruhları arasında en büyük bir yere ve üstün bir dereceye sahip olduğunu gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhu, alabildiğine kuvvetli ve alabildiğine mükemmel olduğu için, sanki meleklerin ruhları türünden olmuştur.**

★ ★
★

Muarızlar Yakında Bilecekler

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, *"Büyük bir ahlak üzeresin"* diye tavsif edince, şöyle buyurmuştur:

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ۝

"Yakında göreceksin, onlar da görecekler"

(Kalem, 5).

Bu, "Ey **Muhammed** sen de, o müşrikler de görecekler" demektir. Bu hususta şöyle iki görüş vardır: Kimileri, ayetin bu ifadesini, dünya ile ilgili hallere hamlederek, "Sen de, onlar da âkıbetlerinizin nereye varıp dayanacağını, dünyada iken göreceksiniz. Çünkü sen, kalblerde büyürken, onlar zelîl ve melûn olacaklardır ve sen, öldürmek, mallarını ele geçirmek suretiyle onlara hükümran olacaksın" manasını vermişlerdir. **Mukâtil**, ayetin bu ifadesinin, **Bedir** savaşındaki o ilahî cezayı anlattığını söylemiştir. Kimileri de ayetin bu ifadesini âhiretteki hallere hamletmişlerdir. Bu görüşe göre ayet, tıpkı, *"Yarın onlar şımarık ve aşırı yalancı kimmiş bilecekler"* (Kamer, 26) ayeti gibidir.

★ ★
★

بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ۝

"Delilik hanginizde imiş?"

(Kalem, 6).

Bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar yapılır:

a) **Ahfeş, Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe'ye göre,** ayetin başındaki **bâ** harf-i cerri zaid olup, takdiri, أَيُّكُمُ الْمَفْتُونُ şeklinde olur. **"Meftûn"**, delirmek suretiyle belaya uğramış olan demektir. Bu tıpkı, تَنبُتُ بِالدُّهْنِ (Mü'minûn, 20) ifâdesinin, تَنبُتُ الدُّهْنَ takdirinde oluşu gibidir. **Ebû Ubeyde** de şöyle bir mısra nakletmiştir:

* نضرب بالسّيف و ● نرجو بالفرج *

"Kılıçla vururuz ve rahatlığı ümid ederiz." **Ferrâ, Ebû Ubeyde**'nin bu istişhadını tenkid ederek şöyle der: "Sahih manayı "**bâ**" harfini atmaksızın açıklamak mümkün olduğu zaman, bunu kullanmak evla olur. Fakat o şiirin manası, "içinde bulunduğunuz şeylerin (belaların) kalkmasını, "**fereç**" ile umarız" şeklinde, yahut da, "Yardımı, fereç ile umarız" şeklindedir.

b) **Ferrâ** ve **Müberred**'in tercihine göre, uradaki "**meftûn**" **isim-i mef'ûl**'u, "**fütûn**" (masdarı) manasınadır. **Futûn**, delirmek demektir. Çünkü masdarlar, bazan isim-i mef'ûl sigasında gelebilirler. Nitekim mesela, "**akd**" ve "**yüsr**" manasında, "**ma'kûd - meysûr**" kelimeleri kullanılmıştır. Çünkü Arapça'da "kesin bir görüşü yoktur" manasında, لَيْسَ لَهُ مَعْقُودِ رَأْيٍ denilir. Bu, **Hasan el-Basrî** ve **Dahhak**'ın ve **Atıyye**'nin rivayetine göre **İbn Abbas**'ın görüşüdür.

c) Buradaki "**bâ**", "**fî**" harf-i cerri manasınadır. Buna göre ayetin manası, "Sen ve onlardan, hanginizde yani İslâm gurubunda mı, yoksa kâfirler gurubunda mı delilik olduğunu göreceksiniz" şeklindedir.

d) "**Meftûn**" (fitneye uğramış olan), şeytandır. Çünkü şeytanın, dini hususunda "**meftûn**" olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh o kâfirler, "O mecnundur" derken, sanki, "Onda şeytan vardır" demiş olurlar. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "onlar gelecekte, çarpmasından ötürü delilliğin ve akıl karışmasının meydana geldiği şeytanın kimde olduğunu bilecekler" demek istemişlerdir.

★ ★
★

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۝

"Şüphesiz ki Rabbin, O, Kendi yolundan sapan kişiyi çok iyi bilendir. O, hidayete ermiş olanları da pek iyi bilendir"

(Kalem, 7).

Bu ayetle ilgili şöyle iki izah yapılabilir:

1) Mânâ, "Senin Rabbin, gerçekte delilerin kim olduğunu en iyi bilendir. Bunlar, O'nun yolundan sapan kimselerdir. O yine, gerçekte akıllı olanları da bilendir. Bunlar da, hidayete ermiş kimselerdir" şeklinde olabilir.

2) Mânâ, "Onlar sana deli dediler, kendilerini de akıllı olarak niteleddiler. Ama onlar bu hususta yalan söylediler. Çünkü gerçekte onlar sapıtmış, sen ise hidayete ermiş kimselersin. Göz önünde bulundurulmaya, hidayet ve dalalet bakımından olan ayırım, akıllı ve deli olma bakımından olan ayırımdan daha layıktır. Çünkü birincisinin neticesi, ya ebedi mutluluk, ya da ebedi bedbahtlıktır. İkincisinin neticesi ise, dünyada mutluluk veya bedbahtlıktır" şeklinde de olabilir.

★ ★
★

Dini Yalanlayanlara Uyma

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ۝٨

"Artık o yalanlayanlara boyun eğme"

(Kalem, 8).

Bil ki Allah Teâlâ Kendisine din ve ahlak açısından mükemmel nimetler ve vasıflar vermesine rağmen o peygamberi hakkında kafirlerin söyledikleri şeyleri, ona deli dediklerini anlatınca, bunun peşinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kavmine karşı sağlam durmaya çağıran; taraftarlarının sayısının az, kafirlerin ise çok olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbine kuvvet veren şeyi getirmiştir. Çünkü bu sûre, ilk inen sûrelerden biridir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, *"Yalancılara boyun eğme"* buyurmuştur ki bu, "**Mekke**'nin kodamanlarına boyun eğme" demektir. Çünkü onlar Hz. Peyamber (s.a.s)'i, atalarının dinine davet ediyorlardı. Bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s))'e onlara itaat yasağını koydu ki bu, Allah tarafından, Hz. Peyamber (s.a.s)'i, kafirlere muhalif davranma hususunda bir teşvik ve sevktir.

★ ★
★

Gevşetme, Arzularına Karşı Koy

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ۝٩ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ ۝١٠ هَمَّازٍ مَّشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ۝١١ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ
مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ۝١٢ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ۝١٣

"Onlar arzu ettiler ki sen yumuşak davranasın da, kendileri de yumuşaklık göstersinler. Alabildiğine yemin eden, şerefsiz, daima ayıplayan-istihzâ eden, hep laf getirip götürmeye koşan, her zaman hayırlara engel olan, aşırı zalim, çok günahkar kaba, haşin bütün bunlara ilaveten de kulağı kesik olan hiç bir kimseye itaat etme"

(Kalem, 9-13).

Bu ayetlerle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Leys** şöyle der: "**İdhan**" yumuşak olma, yağcılık yapma, gevşek konuşma demektir." **Müberred**, "Hainlik edip, içinde sakladığı niyet ve fikrin aksini söyleyen kimse için araplar, دَاهَنَ الرَّجُلُ فِي دِينِهِ وَأَمْرِهِ derler" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Onlar isterler ki, sen onların hoşlanmadıkları bazı prensiplerinden vaz geçesin de onlar da buna mukabil taviz versinler. Böylece sen onlara, onlar da sana karşı yumuşamış olasınız" demektir. **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın bu ayetin manasının da, "Sen

kafir olasın da, onlar da kafir olalar..." şeklinde olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

İKİNCİ MESELE فَيُدْهِنُونَ fiili **merfû** kılınmış, temenninin cevabı olmasına rağmen, mesela başına bir أَنْ edatı takdir edilerek **mansub** kılınmıştır. Çünkü bu yol bırakılıp, başka bir yola, yani ifadenin **mahzuf** bir **mübtedâ**'nın haberi olması yoluna geçilmiştir. Buna göre takdir, فَهُمْ يُدْهِنُونَ şeklindedir. Bu tıpkı, فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلاَ يَخَافُ (Cin, 13) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin manası, "Onlar senin yumuşamanı arzularlar ki böylece Kendileri de yumuşasınlar" şeklinde olur. **Sîbeveyh** şöyle demektedir: "Kıraat imamlarından olan **Harûn**, bu ayetin, mushafların birinde, فَيُدْهِنُوا şeklinde olduğunu iddia etmiştir."

Dine Karşı Çıkanların Sıfatları

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalancılara itaat etmekten nehyedince, bu bütün kafirlere boyun eğmeyi de yasaklar. Fakat Cenâb-ı Hak küfrün ötesinde, sayılan kötü sıfatları taşıyan kimselere boyun eğmekten de nehyetmiştir. Bu kötü sıfatlar şunlardır:

Hallaf

Birinci Sıfat: Kişinin vara-yoğa yemin edici olmasıdır. Çünkü "**hallaf**", doğru-yanlış, hak-batıl her hususta çokca yemin eden kimsedir. Yemini alışkanlık haline getirenler için, engelleyici ve caydırıcı olma bakımından bu ayet yeter. Bunun bir benzeri de, *"Yeminlerinizi Allah'a karşı bir kalkan (hayır engeli) edinmeyin"* (Bakara, 224) ayetidir.

Mehîn

İkinci Sıfat: Kişinin "**mehîn**" oluşudur. **Zeccâc** bu kelimenin, "**fa'îl**" kalıbında, "**muhânet**" masdarından olduğunu söylemiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu masdar, "azlık, değersizlik, kıymetli bir görüşe sahip olmama, ileriyi görememe" manasınadır.

b) Bu kimseye "**mehîn**" denmiştir. Çünkü bununla yalan yere yemin edenler kastedilmiştir. Yalan yere yemin edenlerse, insanlar nezdinde "**mehîn**" (hor ve hakir) olurlar. Ben derim ki: Bu kimsenin "**hallâf**" oluşu, Allah'ın azamet ve celalini tanımadığını gösterir. Çünkü eğer bu, Allah'ın azamet ve celalini tanımış, takdir etmiş olsaydı, her zaman, her an, asılsız herşey için, Allah'ın adını ve sıfatlarını şahit getirip, yemin etmeye cesaret edemezdi. Allah'ın azametini bilmeyen, kalbi hep dünyalık elde etmeye takılıp kalan her insan, "**mehîn**" (rezil-rüsvay) olur. İşte bu insanın şerefinin, kendisini kulluk ile tanıyan kimseler için meydana geleceğine; insanın hor ve hakirliğinin ise, kulluk sırrından gafil olanlar için söz konusu olduğuna delalet eder.

Hemmaz

Üçüncü Sıfat: kişinin "**hemmaz**" olmasıdır. **Hemmaz**, çok çok ayıplayan, küçümseyen kimse demektir. **Müberred**, "**Hemmaz**", insanların gıyabından, hoşlanmayacakları kötü şeylerle yâd eden, onların kusurlarını ortaya koyandır"

demiştir. **Hasan el-Basrî**'den de, bunun, "İnsanların arkasından, avurdlarını eğip-büken kimse" demek olduğu rivayet edilmiştir. Bu kelimeyi, **Hümeze Sûresi**'nin başında detaylıca anlattık.

Nemîm

Dördüncü Sıfat: İnsanın, insanlar arasında laf getirip götürmesidir; insanların arasını bozmak için, ondan ona ondan ona söz taşımasıdır. Arapça'da نَمَّ – يَنُمُّ – لَمَّ لَمّاً نَمِيماً، وَنَمِيمَةً denilir.

Menna lil hayr

Beşinci Sıfat: İnsanın, hayırlara engel olucu olmasıdır. Bu ifade hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

a) مَنَاعٍ ile, kişinin cimriliği "hayr" ile de, mal-mülk kastedilmiştir.

b) "Bu kimse, çoluk-çocuğunu hayırdan, yani İslâm'dan menediyordu" manası da verilmiştir.

Bu ayet **Velid b. Muğîre** hakkında nazil olmuştu. Çünkü onun, on tane oğlu vardı ve o, hem oğullara, hem de oğullarının arkadaş, eş ve dostlarına, "Hanginiz **Muhammed**'in dinine tabi olursa, hiçbir zaman onun hakkında iyi düşünmem" diyor, böylece onları İslâm'a girmekten engelliyordu. İşte onun, bunları engellediği "hayır" budur. **İbn Abbas** (r.a)'dan, ayette bahsedilen kimsenin, **Ebû Cehil** olduğu; **Mücâhid**'den, **Esved b. Abdi Yegûs** olduğu; **Süddî**'den de, **Ahnes b. Şureyh** olduğu rivayet edilmiştir.

Mu'ted

Altıncı Sıfat: İnsanın, haddi aşan-azgın bir kimse olmasıdır. **Mukâtil**, "**Mu'ted**, hakkı aşan, hakkı çiğneyen, hak tanımayan, alabildiğine zalim; dolayısıyla da hep zulmeden manasınadır" demiştir. Bu kelimeyi, bütün kötü huylar manasına almak da mümkündür. Buna göre mana, "Bu kişi, her türlü kötülük ve kepazelikte doruk noktadadır" şeklinde olur.

Esîm

Yedinci Sıfat: İnsanın, "**esîm**" olmasıdır. "**Esîm**", **isim** (اَلْإِثْمُ) (günahkarlık) masdarının, mübalağa sigasıdır, yani "alabildiğine günahkar" demektir.

Utüll

Sekizinci Sıfat: Bu عُتُلٍّ sıfatıdır. Müfessirlerin bu kelimeye verdikleri manaları çok olup, hepsini şu iki şeyde toplamak mümkündür:

a) Bu, insanı beden açısından kınamak, tenkid etmek.

b) İnsanı, huy-ahlak açısından kınayıp, zemmetmektir. Bu kelime, birisi birisini sert ve kaba bir şekilde yönlendirdiğinde, عَتَلَهُ denilmesine dayanır. فَاعْتِلُوهُ (Duhan, 47) ayeti de yine bu köktendir. Fakat bu kelimeyi, "insanları tenkid ve kınama" manasına hamledenlere gelince, bunlardan **İbn Abbas** (r.a), **Atâ**'nın rivayetine göre, "Bununla, güçlü iri yarı" manası kastedilmiştir" der; **Mukâtil**, "Koca karınlı, sağlam yapılı"

manasını verir; **Hasan el-Basrî**, "Hilkat garibesinin (çirkin) kaba-saba manasınadır" demiş; **Ubeyd b. Umeyr**, "Çok yiyen-içen, çok kuvvetli manasınadır" demiş; **Zeccâc** ise, "O, kaba sabadır" demiştir. Bu kelimeyi kötü huy manasına hamledenler, "Alabildiğine düşman, husumetli, kötü kalpli, sert" manalarını vermişlerdir.

Zenîm

Dokuzuncu Sıfat: Onun "**zenîm**" olmasıdır. Bu hususta şu iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE "**Zenîm**"in manası hususunda bir kaç görüş vardır:

1) **Ferrâ**, "**Zenîm**, nesebi belli olmayan; soysuz; bulunduğu topluma yamanan manasınadır. Nitekim **Hassan** (r.a): وَأَنْتَ زَنِيمٌ نِيطَ فِي آلِ هَاشِمٍ كَمَا نِيطَ خَلْفَ الرَّاكِبِ الْقَدَحُ الْفَرْدُ *"Sen, binitine binmiş bir kimsenin arkasına asılmış yalnız bir kadeh gibi, Haşımoğulları sülalesine iliştirilmiş bir soysuzun tekisin"* demiştir. Herşeyin "**zenîme**"si, fazlası manasınadır. Yine kulağı dilinip adeta sarkan bir şey gibi kalan, böylece kuruyan koyun manasında, زَنِمَتِ الشَّاةُ denilir. Velhasıl, زَنِيمٌ **veled-i zinâ** demek olup, onlardan olmadığı halde, soy bakımından o topluma katılan demektir. **Velîd ibn Muğîre de Kureyş** arasında, soyu meçhul birisi idi; onların soyundan değildi. Babası onun, doğumundan onsekiz gün sonra, kendi çocuğu olduğunu kabul etmişti. Babasının haberi olmaksızın, annesinin zina ettiği de ileri sürülmüştür. Bu ayet nazil olunca, bu iş ortaya çıkmıştır.

2) **Şa'bî**, "Bu, tıpkı koyunun kulağındaki dilik ve kesik ile tanınması gibi, şer ve kötülükle tanınan bir adamdır" demiştir.

3) **İkrime**'nin **İbn Abbas**'tan rivayetine göre, o şöyle demiştir: "Bu kimsenin "**zenîm**" olması, boynunda, sayesinde tanındığı bir mührü, bir işareti vardır." **Mukâtil** de, "Bu kimsenin, kulağının dibinde, tıpkı koyunun kulağındaki dilik gibi bir iz var idi" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki, بَعْدَ ذٰلِكَ. *"üstelik"* ifadesine gelince bu, "bu kimse için bunca kusur ve ayıbın yanısıra, bir de bu kimse üstelik, soysuzdur; kaba saba, haşindir" demektir. Bu iki vasfın, yani onun kaba saba ve soysuz olmasının, kusurlarının en ilerisi olduğuna delalet eder. Çünkü bu kimse, kaba saba olduğu zaman, onun kalbi katılaşır, her türlü günahı işleme cesareti gösterir. Ayrıca, genel olarak nutfe (menî) pis (haram) olduğunda, çocuk da pis olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَلَدُ الزِّنَا وَلَا وَلَدُهُ وَلَا وَلَدُ وَلَدِهِ *"Veled-i zina, onun çocuğu ve onun çocuğunun da çocuğu cennete giremez"*[53] buyurmuştur. Buradaki بَعْدَ ذٰلِكَ ifâdesi, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا *"Sonra da iman edenlerden oldu..."* (Beled, 17) ayetindeki ثُمَّ "sonra" konumundadır. **Hasan el-Basrî**, "zem-kınama" üzere merfu olarak عُتُلٍّ " **'utullün**" şeklinde okumuştur.

★ ★
★

Varlığa Güvenmenin Boşluğu

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ۝ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ۝

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sıfatların peşinden şöyle buyurmuştur:

"Mal ve oğullar sahibi olmuş diye... Karşısında ayetlerimiz okunduğu zaman o, "Evvelkilerin masalları" demiştir"

(Kalem, 14-15).

أَنْ كَانَ 'nın İ'rabı

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, ayetteki أَنْ كَانَ ifâdesinin, hem kendinden öncekilerle, hem de kendinden sonrakilerle ilgili bir ifade olması mümkündür. Birincisine gelince, ayetin takdiri manası, "Mal ve oğul sahibi oldu diye... vara-yoğa yemin edene ve şerefsiz olana... boyun eğme..." şeklinde olup, bu da, bunca hususları olan kimseye zenginliği, çoluk-çocuğu ve etrafı çok diye itaat etmel" şeklindedir.

İkincisine gelince, kelamın takdiri, "Malı, mülkü ve çoluğu çocuğu olduğu için, ayetlerinin kendisine okunduğunda, evvelkilerin masalları' dedi" şeklinde olur ki, bu da, "Malı mülkü, çoluğu çocuğu çok oluğu için, Allah'ın kendisine lutfettiği bunca nimetlere bir karşılık olarak, Allah'ın ayetlerini inkar.." demektir. **Ebû Ali el-Farisi** şöyle der: أَنْ كَانَ ifâdesinin âmili, ya تُتْلَى ya قَالَ veyahutta üçüncü bir şeydir. Birincisi yanlıştır. Çünkü, تُتْلَى 'nın başına إِذَا gelmiş, muzâf olmuştur. **Muzâfun ileyh** durumunda olan şey ise, **mâ** kablinde amel edemez. Baksana, sen, "geldiğinde **Zeyd**'le dövüş olur..." manasında olmak üzere, أَلْقِتَالُ زَيْداً حِينَ يَأْتِي diyemezsin. Bunun amili, قَالَ ifâdesi de olamaz. Çünkü إِذَا، قَالَ 'nın cevabıdır. Cevabın hükmü ise, kendisinden sonra gelenin ona cevap olması ve إِذَا 'den önceye gelememesidir. Bu iki kısım, batıl olunca, biz, bu ifadenin amilinin, ayetin içindeki ifadelerin kendisine delalet ettiği üçüncü bir şey olduğunu anlıyoruz ki; bu da, mal ve oğullar sahibi olmuş diye "inkâr etti, yahut küfran-ı nimette bulundu, yahut, hakkı kabul etmedi, vs..." demektir. Her ne kadar kendinden önce olsa dahi, zarfa benzediği için, böylesi manaların kendisinde amel etmesi caizdir.. Çünkü zarflar, önde bulunsalar dahi, mana ile ilgili şeyler kendisinde amel edebilir. Senin, bu ifadenin zarfa benzediğine dair delilin, bunun başına **lâm** harfini takdir etmendir. Çünkü, ayetin takdiri, لِأَنْ كَانَ ذَامَالٍ şeklindedir. Bu, zarf gibi olunca, "**mâlna**"nın kendisinde amel etmesi imkansız olmaz; ve bu tıpkı, zarf olduğu için, يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ *"O küfredenler (şöyle) dedi: "Siz didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışta (bulunacağınızı) size haber vermekte olan bir adam..."* (Sebe', 7) ayetinde, mananın amel etmesi gibidir. Buradaki

amili, إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ifadesinin delalet ettiği kasemdir. أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ifadesi de böyle olup, takdiri إِلَهُ جَحَدَ آيَاتِنَا لِأَنْ كَانَ ذَامَالٍ وَبَنِينَ "O, mal ve mülk sahibi oldu diye, ayetlerimizi inkar etti" şeklindedir, yahut da, كَفَرَ بِآيَاتِنَا لِأَنْ كَانَ ذَامَالٍ وَبَنِينَ "O, mal ve mülk sahibi oldu diye ayetlerimizi inkar etti" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, istifham olarak أَإِنْ كَانَ "e in kâne" şeklinde de okunmuştur ki, bunun takdiri de, أَلِأَنْ كَانَ "...diği için mi?" şeklindedir. Yahut ta takdiri mana, "Mal sahibi olduğu için ona boyun eğer misin?" şeklindedir. **Zihnî**'nin rivayetine göre **Nâfi**, kesre ile ...إِنْ كَانَ şeklinde okumuştur. Böyle okunması halinde şart, muhatap için olmuş olur. Yani, "Zenginliğini şart koşarak, onu nazar-ı dikkate alarak, olur olmaz her şeye yemin eden kimseler, ey muhatap, boyun eğme!" demektir. Çünkü, bir kimse, kafire, zenginliğinden dolayı itaat ederse, bu kimse, ona itaat etme hususunda, adeta onun zenginliğini şart koşmuş gibi olur. "Şart"ın, "muhatab"a hamledilişinin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى *"Olur ki öğüt alır ya da korkar..."* (Taha,(44) ayetindeki "**tereccî** لَعَلَّ)"nin muhataba hamledilmesidir.

★ ★
★

Burna Vurulan Damga

Bil ki, Allah Teâlâ bu kimsenin fiilerinin ve sözlerinin çirkinliklerinden bahsedince, bu kimseyi tehdit ederek,

سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

"Biz, yakında onun hortumunun (burnunun) üzerine damga basacağız"

(Kalem, 16)

buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

"**el-vesm** (وَسْم) dağlamak ve benzeri şeylerin neticesinde meydana gelen izdir. Nitekim Arapça'da, وَسَمْتُهُ "Ben onu damgaladım.. O halde o, sayesinde tanınacağı bir damga ile damgalanmıştır. مَوْسُومٌ denilir. Bu damgalama işi de, onun bir alameti olsun diye, ya onu dağlamak yahut da, kulağında bir kesik izi bırakmak şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Müberred şöyle der: "Cenâb-ı Hak, buradaki "hortum" ifadesi ile, kişinin burnunu kastetmiştir. Bu tür ifadeler, karşıdakini hafife almak için getirilirler. Çünkü, insanların uzuvlarını, hayvanların uzuvlarına benzediği için böyle uydurulmuş isimlerle ifade etmek, onu hafife almak için olmuş olur. Ve bu tıpkı, insanların, mesela dudaklarını, "deve dudağı"; el ve ayaklarını da "çatal tırnak, hayvan ayağı..." şeklinde vasfetmek gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Yüz, insanın, bedenindeki en kıymetli uzvudur. Burun da, bir yükselti teşkil ettiği için, yüzün en kıymetli organıdır. İşte bundan dolayı, insanları meselâ burnu, izzet ve saygınlık mahalli saymışlardır. Ve bu kökten olmak üzere, meselâ, "**enefe** –الأَنَفَة– izzeti nefis" ifadesini türeterek, meselâ, izzeti "ulu" nefis sahibi kimse hakkında اَلْأَنَفُ حَمَى أَنْفَهُ "izzetini, şerefini korudu.." demişlerdir. Ve yine, فُلَانٌ شَامِخُ الْعَرْنِينَ "Falancanın izzeti nefsi yücedir" derler. Meselâ zelil kimse hakkında ise, جُدِعَ أَنْفُهُ "burnu kesildi" ve رُغِمَ أَنْفُهُ "burnu sürtüldü" denilir. Böylece, "hortumuna damga vurulma" ifadesi ile de, o kimsenin alabildiğine zelil kılındığı, hor ve hakir kılındığı ifade edilmek istenmiştir. Çünkü, yüzdeki damga, bir ayıp ve kusurdur. Hele de bu, yüzün en kıymetli organında olursa.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ahiretteki Damga

Kimileri, bu damgalama işinin ahirette olacağını söylerken, kimileri de bunun, dünyada olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşe göre, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Mukâtil ve Ebu'l-Âliye**'nin görüşüne, **Ferrâ**'nın da tercih ettiği kanaate göre, ayetin ifadesiyle kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kimsenin yüzünü, cehenneme girmezden önce karartmasıdır. Bunlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Ayette, damgalama işi, her ne kadar "burun"a tahsis edilmiş ise de, bu ifadeyle yüz kastedilmiştir. Çünkü, yüzde yer alan organlardan herhangi birisiyle yüzün tamamı kastedilebilir.

2) Allah Teâlâ, ahirette, bu kimsede, (yüzünde) kıyamettekilerin, kendisi sebebiyle, peygambere düşmanlıkta ve hak dini inkarda ileri gittiğini anlayacakları bir alamet kılacaktır.

3) Bence, ayetteki bir başka ihtimal daha vardır ki, o da şudur: Bu kâfir, meseleyi izzet-i nefis ve gurur meselesi yaptığı için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşman olmada, hak dini tenkitte ileri gitmiştir. Binâenaleyh, işte bu inkârın kaynağı, taassub ve izzeti nefis olunca, ahiretteki azabın kaynağı da, yine izzeti nefis ve taassub olacaktır. İşte bu, özel durumu, Cenâb-ı Hak, *"Biz, yakında onun hortumunun üzerine damga basacağız"* ifadesiyle anlatmıştır.

Dünyadaki Damga

Bu damganın dünyada meydana geldiğini söyleyen ikinci görüşe gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) **İbn Abbas**, bu deyimin manasının, "Biz onun burnuna kılıçla vuracağız ve bunu, o yaşadığı müddetçe, burnunda, silinmeyen bir alamet yapacağız.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ki, bu kimsenin, **Bedir** savaşına katılıp da, bu savaşta, kılıçla burnuna vurulduğu rivayet edilmiştir.

2) "**Vesm**"in manası, bu kimsenin, alemde kötü bir şöhret ve nam ile tanınmasıdır. Buna göre mana, "Biz ona, tıpkı damganın burundan silinip çıkmaması gibi, kendisinden ayrılmayacak bir şey yapacağız... Ve, durumunu böyle bir şekilde ortaya koyacağız..." şeklinde olur. Nitekim Araplar, birisi birisine, kalıcı, iz bırakıcı kötü bir

biçimde dil uzattığında, فُلَانٌ وَسَمَهُ بِمِيسَمِ سُوءٍ derler. Bundan maksat, "Nasıl bir damga, hiç bir zaman silinmez, eseri kalmazsa, o ona kendisinden asla ayrılmayacak bir ayıbı yapıştırmış demektir" şeklinde olur. Şair Cerîr şöyle demektedir:

وَلَمَّا وَضَعْتُ عَلَى الْفَرَزْدَقِ مِيسَمِي / وَلَى الْبَعِيرِ جَدَعْتُ أَنْفَ الْأَخْطَلِ

"Damgamı, Ferazdak'ın ve ordusunun üstüne basınca, Ahtal'ın burnunu kopardım..." O bununla, **Ferazdak**'ı ve onun ordusunu damgaladığını ve hicvetmek suretiyle de, **Ahtal**'ın burnunu kestiğini kastetmiştir ki bu, "O onun üzerine öylesi bir leke, ayıp attı ki, bu artık bir daha silinmez.." demektir. Bu ileri derecedeki kınama ve kusurların da, **Velîd ibn Muğîre**'de yıllar yılı kalacağında şüphe yoktur. İşte bu sebeple, bu ayıplar ve kusurlar, tıpkı onun burnuna vurulmuş bir damga gibidir. Bu izahı, ayetteki زَنِيمٍ ifadesini, "Koyun tıpkı, nasıl bir kulağındaki dilik ile tanınırsa, bu da kötülükle tanınır" manasına alanların görüşü bunu destekler.

3) **Nadr ibn Şümeyle**'den "**hurtûm**" kelimesinin "içki, şarap" demek olduğu da rivayet edilmiştir. Nitekim o, (istişhad için), (يَظَلُّ)

لَظَلَّ يَوْمُكَ فِي لَهْوٍ وَفِي طَرَبٍ / وَأَنْتَ بِاللَّيْلِ خَرَّابُ الْخَرَاطِيمِ

"Günün, hep oyun ve neşe içinde geçip gitmede, böyle devam etmede... Geceleyinse sen, içkiler içmede, (kadehler yuvarlamakta)sın" demiştir. Bu izaha göre ayetin manası, "Biz ona, içki içmesinden dolayı had vuracağız" şeklinde olur ki, bu bir zorlamadır. "İçki"ye "**selâfe**" denildiği gibi, "**hurtûm**" da denilir. "**Selâfe**" üzümün şırasından akarak elde edilendir. Yahut da buna bu isim, içki, genze uçup gittiği, orayı etkilediği için verilmiştir.

★ ★
★

Bahçe ve Sahiplerinin İmtihanı

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾

"Biz, o bahçe sahiplerini nasıl belaya uğrattı isek, muhakkak bunları da imtihan ettik. Hani sabah olunca, onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. Allah'ın dilemesine de havale etmiyorlardı"

(Kalem, 17-18).

Bil ki, Allah Teâlâ, "Mal sahibi çoluk çocuk sahibi olduğu için inkar etti, isyan etti, diretip durdu.." buyurup, bu ifade de istifham-ı inkarî üslubuyla söylenmiş bir ifade olunca, bu ayette, böylece Allah ona, o malı ve evlatları bir imtihan ve sınamak için ve onları Allah'a taat olan mevkilerde kullanması; Allah'ın nimetlerine şükretmeye devam etmesi için vermiş olduğunu beyan etmiştir. Şimdi o, böyle davranmayınca, Allah, ondan bu nimetleri almış, kendisine çeşitli bela ve afetleri hiç aralıksız olarak

vermiş, bu hususu beyan için de, *"Biz, o bahçe sahiplerini nasıl belaya uğrattı isek, muhakkak bunları da belalandırdık..."* buyurmuştur. Bu, "Biz, o meyveli bağ bahçe sahiplerini, Biz'e şükretmek ve fakirlerin hakkı olan kısmı o fakirlere vermekte mükellef tuttuğumuz gibi, bunları da, kendilerine verdiğimiz bu nimetlere karşı şükretmekle mükellef kılmıştık.." demektir. Rivayet olunduğuna göre, müslüman olan Sakîf'li'li birisinin, San'a'ya yakın bir yerde, içinde hurmalıkların ve ziraata elverişli arazilerin bulunduğu taşınmaz bir malı, akarı var idi. Ve bu kimse, hasad zamanında, bu arazide bulunan her şeyden fakirlerin hisselerini bolca vermekteydi. Ölünce, bu araziye, oğulları varis oldu.. Sonra da, "Çoluk çocuğumuz çoğaldı, malı ise az. Babamızın yaptığı gibi, biz, fakirlere bir şey vermeyiz.." demeye başladılar da, işte bunun üzerine Allah Teâlâ onların bahçelerini yakıverdi... Ayette kendisinden bahsedilen şahısların İsrailoğullarından oldukları da ileri sürülmüştür.

İnsanın Acizliği

Cenâb-ı Hak إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ *"Çünkü onlar, o hurmalıklarının meyvelerini sabah vakti devşirmeye yemin etmişlerdi.."* buyurmuştur. Mukâtil, bunun manasının, "Sabahleyin gizlice, bahçenize gidiniz, onu devşiriniz, fakirlere de haber vermeyiniz.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Babaları ise, fakirlere haber veriyordu, böylece o fakirler de, bu bahçenin devşirilmesi sırasında orada toplanıyordu.. Nitekim Arapça'da, قَدْ صُرِمَ الْعِذْقُ عَنِ النَّخْلَةِ *"Hurma ağacının hurması devşirildi..."*; yine, devşirme vakti geldiğinde, وَأُصْرِمَ النَّخْلُ denilir.

İstisna

Ayetteki, وَلَا يَسْتَثْنُونَ ifadesine gelince, bunun manası da, "Onlar, inşaallah demediler" şeklindedir. Bu, müfessirlerin görüşüdür. Arapça'da, حَلَفَ فُلَانٌ سَمِيناً لَيْسَ فِيهَا نَيّاً وَلَا ثِنْوَى وَلَا ثِنْيَةً وَلَا مَثْوِيَةً وَلَا اِسْتِثْنَاءً "Falanca, içinde istisnanın bulunmadığı, yer almadığı bir biçimde yemin etti" demektir. Ki, bu kelimelerin tümünün manası birdir. Yine bu kelimelerin hepsinin aslı, "vazgeçirmek, geri çevirmek" anlamına gelen الثَّنْي şeny kökünden gelir. Zira, yemin eden kimse, "Allah'ın başkasını dilemesi durumu müsteena, Allah'a yemin ederim ki, şöyle yapacağım.." dediğinde, "istisnâyı kullanmış olmasından dolayı, her yeminin oluşmasını adeta geri çevirmiş olur. Alimler, وَلَا يَسْتَثْنُونَ ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak ekserisi, "Onlar, Allah'ın meşietini işe katmadılar; zira onlar, bu işi, muhakkak olarak yapabileceklerini umuyorlardı" derken, diğer bazıları da, "Çünkü onlar, bahçedekilerin tümünü kendileri için devşirmeyi amaçlamışlardı. Babalarının o fakir kimselere verdikleri o miktarı, fakir kimseler için ayırmıyorlardı.." demişlerdir.

★ ★
★

Bahçenin İmhası

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾

"Halbuki, onlar uyurlarken, hemen Rabbinden dolaşıcı bir bela onu sardı da, böylece simsiyah kesiliverdi"
(Kalem, 19-20).

Ayetteki, طَآئِفٌ مِنْ رَبِّكَ ifadesi, "Rabbinden gelen azab" demektir. Çünkü طَائِفٌ olan azâb, ancak gece gelir. Ki bu da, "Allah'ın azabı oraya geceleyin geldi" demektir. Kelbî ise, "Allah Teâlâ, o bahçeye gökten bir ateş salıverdi de, sahipleri uyurken, o bahçe yanıp kül oldu. Derken o bahçe, biçilmiş bir hale geldi ve simsiyah kesiliverdi" anlamını vermiştir.

Sarîm Kelimesi

Bil ki, **sarîm** kelimesi, "**fail**" kalıbında bir kelimedir. Dolayısıyla bu kelime, hem mef'ûl, hem de fâil anlamına gelebilir. O halde burada, şöyle birkaç ihtimal bulunmaktadır:

1) O bahçe yanınca, başka hususlarda farklılık söz konusu olsa bile, meyvelerin yok olması hususunda biçilmiş ve simsiyah kesilmiş bir hale geldi. Çünkü otlar, ekinler ve ağaçlar yandığında, meyvesi devşirilmiş olan ağaçlara benzemezler. Şu halde, bu farklılık bu yönden söz konusu olsa bile, ne var ki benzerlik mevcuttur.

2) **Hasan el-Basrî**, "O bahçenin hayrı kesildi. Böylece onda, fayda namına hiçbir şey kalmadı" anlamını vermiştir. Bu iki izaha göre, buradaki **fail** sigası, mef'ûl anlamında olmuş olur.

3) Kum için kullanılan **sarîm** kelimesi, diğer kumlardan ayrı olup, büyük bir yığın halindeki kum tepesini ifade eder ki, bunun çoğulu, صَرَائِمُ (**sarâim**) gelir. Bu izaha göre, bağ ve bahçe, yanmış olduğundan, artık içinde meyve ve hayır namına bir şey kalmadığından, diğer kumlardan ayrı olan bir kum tepesine benzetilmiş olur ki, böylesi bir kum yığını, kendisinden istifade edilecek herhangi bir şey bitirmez.

4) Sabah vakti de, geceden ayrılıp kesildiği için "**sarîm**" diye adlandırılır. Buna göre mana, "O bağ bahçe kurudu; yeşillik namına hiçbir şey kalmadı.." şeklinde olur ki, buna göre bu ifade, Arapların, kabı boşaltıp silip süpürdüğünde kullandıkları, بَيْضَ الْإِنَاءُ ifadesine varıp dayanır.

5) O bahçe yanıp kül olunca, adeta karanlık bir gece gibi, simsiyah kesiliverdi.. O halde, herbiri diğerinden ayrılıp koptuğu için, geceye de gündüze de **sarîm** denilir. Bu izaha göre, "**sarîm**" kelimesi, isim-i fâil anlamına olmuş olur. Bir takım kimseler de, gecenin, karanlığı sebebiyle iş yapmayı engellemiş olmasından dolayı "**sarîm**" diye adlandırıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu izaha göre de, yine ayetteki **fail** sigası, isim-i fail anlamında olmuş olur. Diğer bazıları da, gece gözün nurunu kesip engellediği için, "**sarîm**" diye adlandırıldığını söylemişlerdir.

★ ★
★

Ümitle Bahçeye Çıkmaları

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِن كُنتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾

"İşte sabaha karşı birbirlerini çağırdılar, "Devşireceksenız, erkence mahsulünüzü devşirmeye çıkın...' diye"

(Kalem, 21-22).

Mukâtil, bu ifadenin manası sadedinde, "Sabah olunca, birbirlerine, "Devşireceksenız, erkence mahsulünüzü devşirmeye gidin.." dediler" demiştir. Cenâb-ı Hak, buradaki **hars** kelimesiyle, meyveleri, üzümleri ve hububatı kastetmiştir. İşte bundan dolayı, عَلَىٰ حَرْثِكُمْ diye ifâde buyurmuştur. Çünkü onlar, meyveleri bu ağaçlardan devşirmek istiyorlardı. Buna göre şayet, "Peki o halde Cenâb-ı Hak niçin, عَلَىٰ حَرْثِكُمْ ifâdesi yerine, إِلَىٰ حَرْثِكُمْ dememiştir?" biz deriz ki: Mahsule gitmek, onu devşirmek, onu biçmek için olunca, adeta bunlar, onun üzerine gitmiş gibi olurlar. Nitekim sen meselâ, غَدَا عَلَيْهِمُ الْعَدُوُّ "Düşmanlarına, üzerlerine gitti, yürüdü" dersin. Buradaki **guduvv** kökünün **ikbâl** قُبْلَ yönelme manasına tazammun etmiş olması da mümkündür. Ve bu tıpkı, Arapların, يُغْدَى عَلَيْهِمْ بِالْجَفْنَةِ وَيُرَاحُ "Onların yanına, akşam-sabah sahanla girilir..." demeleri gibidir. Ki, buna göre ayetin anlamı, "Onlar, mahsullerine, erkence varıp gittiler, yöneldiler.." şeklinde olur.

★ ★
★

Aralarında Fısıldaşmaları

فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾

"Derken onlar, aralarında fısıldaşarak gittiler"

(Kalem, 23).

خَفِيَ، خَفَتَ ve خَفَدَ kelimelerinin üçü de, كَتَمَ "gizledi, sakladı" anlamlarınadır. Yarasaya, işte bundan dolayı, خُفَّادٌ (hufdûdun) denilmiştir. İbn Abbas da, bu ayete, "Onlar, o mahsullerine, o fakir ve yoksullardan hiç kimse duymasın diye, birbirleriyle gizlice konuşarak, karanlıkta çekip gittiler.." manasını vermiştir.

★ ★
★

Fakir Gelir Diye Korkmaları

أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾

"Sakın; bu gün karşınıza hiçbir yoksul çıkıp, oraya girmesin diyerek"

(Kalem, 24).

Bu ifadenin başındaki أَنْ tefsiriyyedir. İbn Mesûd, bunu kaldırıp, yerine, قَالَ maddesini koyarak, تُخَافِتُونَ يَقُولُونَ لَا يَدْخُلَنَّهَا "Birbirlerine, aman ha oraya kimse girmesin" diye gizlice konuşarak..." şeklinde okumuştur. Fakirlerin oraya girmesini yasaklamak, onların böylesi bir şeye fırsat vermelerini yasaklamak ve önlemek demek olur ki, bu, "aman ha, oraya kimsenin girmesine fırsat vermeyin!" demektir. Ve bu tıpkı, "Seni burada görmeyeyim ha!" demek gibidir.

★ ★
★

Mağrurca Bahçeye Girmeleri

وَغَدَوْا عَلَىٰ حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾

"Menetmeye güçleri yetecek adamlar tavrıyla erkenden gittiler"

(Kalem, 25).

Hard

Bu ayetle ilgili olarak şu görüşler bulunmaktadır:

1) اَلْحَرْدُ kelimesi, men etmek, engellemek, vermemek demektir. Nitekim Arapça'da, yağmuru az olup, güzelliğinden men ettiği zaman, حَارَدَتِ السَّنَةُ sütünü vermeyip, böylece de verdiği süt az olduğunda da, حَارَدَتِ النَّاقَةُ denilir. اَلْحَرَدُ (el-haredu), öfke anlamına gelmekte olup, har ile el-hared kelimeleri, aynı anlamda iki kullanıştır. Ancak, harekeli (اَلْحَرَدُ) kullanılışı daha çoktur. Öfkeye bu ad verilmiştir, çünkü öfke, kendisi sebebiyle öfkelenilen şeyin, varlık alemine girmesine, meydana gelmesine adeta mani olur gibidir. Buna göre mana, "Onlar, kendilerince, kendi zanlarınca fakirleri men edebilecekleri umuduyla, çekip gittiler" şeklinde olur.

2) Hard kelimesinin yönelmek, niyet etmek ve hızlı olmak manalarına geldiği de ileri sürülmüştür. Nitekim Arapça'da, حَرَدْتُ حَرْدَكَ "Senin gibi kastettim; senin gibi hızlandım.." denilir. Nitekim şair,

أَقْبَلَ سَيْلٌ جَاءَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ / يَحْرِدُ حَرْدَ الْجَنَّةِ الْمُغِلَّةِ

"Allah'ın kaderinden ve emrinden gelen bir sel, yönelip geldi.. Öyle ki, o vetimli bahçeye yöneliyor, onu tehdit ediyor.." demiştir. Yine, hızlı anlamında قَطَعًا حَرَادًا

"Hızlı bağırtlak kuşu.." denilir. Buna göre de mana, "Onlar, kendilerince muktedir olacaklarını sanarak ve "Biz, bunu devşirmeye ve fakirlere vermemeye muktediriz.." diyerek hızlı ve neşeli bir biçimde o bahçelerinin yolunu tuttular, oraya yöneldiler.." şeklinde olur.

3) Hard kelimesinin, o bahçenin özel adı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre manaya, "Onlar, kendilerince o bağı bahçeyi devşirmeye muktedir kimseler olarak, o Hard adındaki bahçeye çekip gittiler" şeklinde olur; yahut da, "elde edip edememe, devşirip devşirememe gibi, amaçlarının kendileri için tahakkuk edeceğini takdir ederek çekip gittiler" şeklinde olur.

★ ★
★

Şaşırıp Kalmaları

فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾

"Fakat onu görüverince, dediler ki: "Her halde biz yanlış bir yere geldik. Hayır, biz mahrum kalmışlarız"

(Kalem, 26-27).

Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Onlar, bu bahçelerini yanmış halde görünce, yolunu şaşırdıklarını sanarak, "Her halde biz, yanlış yere geldik.." dediler. Daha sonra da durup düşününce, burasının kendi bahçeleri olduğunu anladılar, bunun üzerine de, "Hayır, biz mahrum kalmışlarız.."dediler ki, bu, "Bizim, cimriliği ve fakirlere vermemeyi dileyişimizin uğursuzluğu ile, biz, bu bahçenin mahsûlünden mahrum kalmışız" demektir.

2) Onların, o bağ ve bahçelerini yanmış, kurumuş olarak gördüklerinde, "Biz fakirlere vermemeye, niyetlenip, bundan faydalanmaya muktedir olduğumuza inandığımız için, her halde biz yanlış bir yere geldik. Ama iş tersine döndü, asıl mahrum kalanlar biz olduk" demiş olmaları da ihtimal dahilindedir.

★ ★
★

Evsat Kelimesi

قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾

"En isabetli olanları: "Ben size demedim mi ki, Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?" dedi"

(Kalem, 28).

"Evsatuhum" ifadesi, en adil ve en üstün olanları..." demektir. "Vasat"

kelimesinin manasını, *"ümmeten vasatan..."* (Bakara 143) ayetinin tefsirinde açıklamıştık. أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ifâdesinin لَوْلَا kelimesi, هَلَّا manasındadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Ekseri ulemaya göre bu, "İstisna yapmalı, yani inşaallah demeli değil miydiniz?" demektir. Çünkü Allah Teâlâ bunları, istisna yapmadıkları için ayıplamıştır. "İnşaallah" demenin, tesbih olarak ifade edilmesi mümkündür. Zira tesbih, Allah Teâlâ'yı, her türlü eksiklik ve kötülükten tenzih etmekten, uzak olduğunu söylemekten ibarettir. Binaenaleyh eğer herhangi bir şey, Allah'ın iradesinin aksine var olacak olsaydı, bu, Allah'ın kudretinde bir noksanlığın olduğunu ifade ederdi. Dolayısıyla senin, "İnşaallah" (eğer Allah dilerse...) demen, bu noksanlığın olmadığını ifade eder ve böylece bu, bir tesbih olmuş olur.

Bil ki Kur'ân'ın lafzı, bu kimselerin yemin ettiklerine, "İnşaallah" demediklerine, isabetli olanlarının ise, onları "İnşaallah" dememekten nehyettiğine ve onları ilahi azabtan korkuttuğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, hadisenin olup bitmesinden sonra, isabetli olanlarının, *"Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?"* dediğini nakletmiştir.

2) Bu kimseler, zekât vermemeye azmedip, malları ve kuvvetleri ile gurura kapılınca, isabetli olanları onlara, "İlahi azab gelmezden önce, bu günahınızdan tevbe edin" demiş, bu azabın gelip çattığını görünce de, ilk sözünü hatırlatarak, *"Ben size demedim mi ki Allah'ı tesbih etmeli değil miydiniz?"* demiştir.

★ ★
★

Günahlarını İtirafları

İşte bu sebeple onlar hemen tevbeye yönelmişler ve şöyle demişlerdir:

قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ۝٢٩

"Seni tenzih ederiz ey Rabbimiz. Gerçekten biz, zalimlermişiz" demişlerdir"
(Kalem, 29).

Böylece, mutedil olanlarının kendilerine demelerini tavsiye ettiği şeyi söylemişler ama **ba'de harabil Basra** (iş işten geçtikten sonra).

3) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Buradaki tesbih ile namaz kastedilmiştir. Çünkü onlar sanki namaz hususunda tembellik ediyorlardı. Yoksa namaz, onları kötülüklerden alıkor ve Allah'ı zikretmeye, "İnşaallah" demeye devamlarını sağlardı."

Birbirlerini Suçlamaları

Allah Teâlâ, mutedillerinin onlara tevbe ve tesbihi tavsiye ettiğini nakledince, onların da şu üç şeyi yaptıklarını nakletmiştir:

a) Onlar tesbihte bulunmuş, hemen o anda, "Senin iraden ve meşietin olmaksızın, mülkünde herhangi bir şeyin hareket etmesinden seni tenzih ederiz" demişlerdir.

Onlar, Allah Teâlâ'yı, tenzih ve takdis edince, kendi fiillerinin kötü olduğunu kabullenmişler ve إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Gerçekten biz zalimlermişiz"* demişlerdir.

b) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ *"Şimdi kabahatı biribirlerine yüklemeye başladılar"* (Kalem, 30) yani biribirlerini kınayarak bu berikine, "Bu fikri bize sen verdin"; beriki de ona, "Sen de bizi, fakir kalırız diye korkuttun"; üçüncüsü de diğerine, "Mal biriktirmeye sen bizi teşvik ettin" demeye başlamışlardır. İşte karşılıklı kınama budur.

Daha sonra onlar, قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ *"Yazıklar olsun bize, hakikaten biz azgın kimseler mişiz"* (Kalem, 31) dediler.

Bu ifadeyle, onların suçlarının büyüklüğünü kabullendikleri anlatılmak istenmiştir.

Allah'a Yönelmeleri

Onlar daha sonra, hemen şöyle demişlerdir: عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ *"Belki Rabbimiz bize, bunun yerine ondan daha hayırlısını verir. Biz gerçekten (artık) Rabbimize dönenleriz"* (Kalem, 32) إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ fiili, şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur.

إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ ifadesi, "Biz, Rabbimizden hayır bekliyoruz, affını umuyoruz" demektir. Alimler bu ifadenin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun, onlarca yapılmış bir tevbe olduğunu söylerler iken; bazıları da ileri geri herhangi bir şey söylemeyerek, "Çünkü bu sözün onlar tarafından dünya konusunda bir arzu olarak söylenmiş olması da muhtemeldir."

★ ★
★

Ahiret Azabı Daha Müthiştir

كَذَٰلِكَ الْعَذَابُ ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"İşte azab böyledir. Ahiret azabı ise elbet daha müthiştir, eğer bilselerdi" (Kalem, 33).

كَذَٰلِكَ الْعَذَابُ ifadesi, "O bağın-bahçenin ateşle yanışından bahsettiğimiz gibidir, azab" demektir. İşte bu noktada, o bağ-bahçe sahiplerinin kıssası, son buldu.

Bil ki bu hadisenin anlatılış maksadı şu iki şeydir:

1) Allah Teâlâ, *"O, mal-mülk, çoluk-çocuk sahibi olduğu için, kendisine ayetlerimiz okunduğunda, nankörlük ederek, "Bunlar, evvelkilerin masalları" dedi"* (Kalem, 14-15) buyurmuştur. Bu, "Allah ona, mal-mülk, çoluk-çocuk verdiği için, Allah'ı inkar etti. Hayır, hayır. Tam aksine Allah ona bunları bir imtihan için vermişti. Dolayısıyla o bunları küfür uğrunda harcayıp, küfre yöneltince Allah onu helâk etti" demektir. Mananın böyle oluşunun delili şudur: O bağ-bahçe sahipleri, bu kadarcık

bir isyanda bulununca, Allah Teâlâ, onların bağlarını bahçelerini helak etti. Ya peygambere karşı inadını sürdürüp, inkar ve günahta isyan edenler hakkında durum nasıl olur!

2) O bağ-bahçe sahipleri, oralardan sadece kendileri yararlanıp, fakirleri oraya yaklaştırmamak maksadıyla gidince, Allah Teâlâ, düşündüklerini tam ters yüz etmiştir. Binâenaleyh Mekke kafirleri de Bedr'e giderlerken, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ashabını öldürmeye yemin ettiler. Mekke'de iken de Kâ'be'yi tavaf ettiler ve içkiler içtiler. Böylece Allah Teâlâ, onların bu ümidlerini tersine çevirdi ve tıpkı o bağ-bahçe sahipleri gibi sukut-i hayale uğrayıp, öldürüldü, esir edildiler.

Daha sonra Hak Teâlâ, o kafirleri dünyevî azabla tehdid edince, *"Ahiret azabı ise elbet daha büyüktür, eğer bilselerdi"* buyurmuştur. Bunun manası açık olup, tefsire ihtiyacı yoktur.

★ ★
★

Hak Teâlâ daha sonra, cennetliklerin durumunu ele alarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾

"Şüphesiz ki muttakiler için, Rableri nezdinde naîm cennetleri var"

(Kalem, 34).

"Rableri nezdinde" ifadesi, "ahirette" demektir. **"Naîm cennetleri"** ifadesi de, "Dünya cennetlerini (bahçelerinin) karışık olması gibi karışık olmayan, sırf nimetlerle dolu olan, bulandıracak, tadını kaçıracak hiçbir şeyi olmayan bahçeler" demektir. **Mukâtil**, "Bu ayet nazil olunca, Mekke kafirleri müslümanlara, "Allah bizi, dünyada iken sizden üstün kıldı, şüphe yok ki ahirette de üstün kılacaktır. Eğer üstün kılınmasak bile, hiç olmazsa sizinle eşit oluruz" demişlerdir" der.

★ ★
★

İtaat Edenle Mücrimler Bir Tutulmaz

Hak Teâlâ onların bu sözlerini, şöyle buyurarak cevaplamıştır:

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾

"Hiç biz müslümanlar, günahkarlar gibi sayar mıyız? Size ne oluyor, nasıl düşünüyorsunuz"

(Kalem, 35-36).

Bu, "itaatkar ile isyankarın aynı olduğu söylenemez, aynı kabul edilemezler" demektir.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kebîre Sahibi

Kâdî şöyle der: "Ayetin bu ifadesinde, insanın "müslümanı" ve "günahkar" diye tavsif edilmesinin, biribirine zıt gibi olduğuna açık bir delil vardır. Binâenaleyh fasık, günahkar olduğuna göre, müslüman olmaması gerekir."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Allah Teâlâ, müslümanın günahkara denk sayılmasını yadırgamıştır. Binâenaleyh bununla, bütün her bakımdan denkliğin bulunmadığı manasının kastedilmediğinde şüphe yoktur. Çünkü müslüman da, günahkar da, cevher ve madde olma, sonradan yaratılma, canlı olma ve diğer pek çok hususlarda biribirlerine denktirler. Aksine bundan maksat, o ikisinin, müslüman olma ve günahkar olma açısından, yahut da bu iki hususun neticesi açısından eşit olmadıklarını anlatmaktır. Yahut da kastedilen, müslümanın müslüman oluşunun neticesi, Allah katında, günahkarın günahkar oluşunun neticesine aynı olmadığını anlatmaktır ki bu, hiç münakaşa edilemez bir husustur. Binâenaleyh, bu ifade, aynı şahısta müslümanlık ve günahkarlığın bulunmasının imkansızlığına nasıl delalet eder?

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle demektedir: "Bu ayet, günahkarın kesinlikle cennete giremeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ikisi arasında eşitlik olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bunlar cennette biraraya gelmiş olsalardı, mükafaat açısından eşit olmuş olurlardı. Bundan da öte, günahkarın mükafaatı, ömrü müslümandan uzun olur ve ibadetleri de boşa çıkarılmaz ise, müslümanınkinden daha fazla olabilir."

Buna şu şekilde cevap verilir: Bu tutarsızdır. Çünkü biz, ayetin, onlar arasından her açıdan bir eşitlik olmadığını ifade etmeyip, aksine mükafaatın derecesi bakımından bir eşitlik olmayacağını ifade ettiğini anlatmıştık. Binâenaleyh müslüman ve günahkar, mükafaata erme açısından eşittir. Ama günahkar olmayan müslümanın mükafaatı, günahkar olanınkinden daha çoktur.

Bununla birlikte şunu da diyebiliriz: Buradaki "**el-mücrimîn**" (günahkarlar) ifadesiyle, niçin Allah'ın haklarında bu hadiseyi naklettiği o kafirler kastedilmiş olmasın. Çünkü başında **elif-lâm** bulunan çoğul kelimeleri, hem sözlük açısından, hem de örfen belli şahıslar manasına almak yaygın bir husustur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, mükafaat açısından, müslüman ile günahkar arasında eşitliğin olmasını yadırgamıştır. Böylece bu, ehl-i sünnetin söylediği nakledilen, "Allah, hem kafirleri, hem de itaatkarları cennetine sokabilir" şeklindeki sözlerinin, akden kabih olduğuna delalet eder?" (denilirse), buna şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ, bir kimsenin buna müstehak olması açısından değil, kendi lutfu ve fazlına göre yadırgamıştır.

Bil ki Allah Teâlâ, "olması imkansızdır" manasında böyle buyurunca, bu imkansızlığı "iltifat" üslubuyla, "size ne oluyor, nasıl böylesi çarpık neticelere ulaşıyorsunuz" demek suretiyle pekiştirmiştir.

★ ★
★

أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ۝ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ۝

"Yoksa size has, içinde, ne arzu ederseniz, sizin için yazılı bir kitab var da, (bunları) onda mı okuyorsunuz?!"

(Kalem, 37-38).

Bu ayet, tıpkı, *"Yoksa sizin apaçık güç ve kudretiniz mi var. Öyle ise haydi kitabınızı getirin"* (Saffât, 156-157) ayeti gibidir.

Bil ki bu ifadenin asıl dizisi, أَنْ edatının fethasıyla تَدْرُسُونَ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ مَا تَخَيَّرُونَ şeklindedir. Çünkü "tedris edilen" (okunan şey), onların arzu ettikleri şeylerdir. Binâenaleyh **lâm harf-i cerri** gelince, إِنْ edatı **meksûr** okunmuştur.

Birşeyin **"ihtiyârı"** ve **"tehayyuru"**, o şeyin en iyisini alıp seçmek demektir. Bunun bir benzeri de, "Eleyip temizini aldı" manasındaki, اِنْتَخَلَهُ – تَخَلَّهُ fiilidir.

★ ★
★

Tahakkümle İstediğiniz Herşey Sizin Mi?

أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ۝

"Yahut, üzerinizde, sizin lehinize, kıyamet gününe kadar (sürecek) yeminler mi vardır ki, ne hükmederseniz mutlaka sizindir?!"

(Kalem, 39).

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Birisine bir şey hakkında garanti verip, onu yerine getireceğine dâir yemin ettiğinde لِفُلَانٍ عَلَيَّ يَمِينٌ بِكَذَا "Falancaya, bu konuyu yapacağıma dair yemin ettim" denilir. Yani, "Biz size, bu hususta garanti mi verdik, yoksa işi pekiştirme hususunda doruk noktaya ulaşmış çok ağır yeminler etmek suretiyle, sizin için yemin mi ettik?!" demektir.

Buna göre şayet, إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ifâdesindeki إِلَى neye taalluk eder?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) إِلَى ayetteki, بَالِغَةٌ ifadesine taalluk eder. Buna göre mana, "Kuvvet ve kemal açısından, kıyamete kadar sürecek ve devam edecek bir biçimde, bizim sizin için yaptığımız yeminler mi var?" şeklinde olur.

b) Ayetteki takdirin, أَيْمَانٌ ثَابِتَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ "kıyamet gününe kadar kalıcı ve sabit" şeklinde olması.. Kelamın takdirinin böyle olması halinde, ayetteki بَالِغَةٌ kelimesi, te'kîd edici bir ifade olmuş olur. Nitekim sen, "alabildiğine taze ve güzel" anlamında, جَيِّدَةٌ بَالِغَةٌ denilir. Tazelikte, sıhhat ve sağlamlıkta doruk noktada

bulunan her şey hakkında, بَالِغٌ "**bâliğ**" denilir. Ayetteki, إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ "*... ve hükmederseniz mutlaka sizindir*" ifadesine gelince, bu, kasemin cevabıdır. Çünkü, أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا ifadesinin anlamı, "Yoksa biz, sizin için yemin mi ettik?.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, nasb ile بَالِغَةً şeklinde okumuştur ki, bunun **mansub** oluşu, zarftaki zamirden hal olmasından dolayıdır.

★ ★
★

Kefil Kim?

سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذَٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e *"Habibim, sor kendilerine: Onlardan hangisi, bunun kefili olacak?!"* (Kalem, 40) buyurmuştur ki bu, "Onlardan hangisi, bu hükmü, üzerine alacak ve bunun doğruluğu hususunda istidlâlde bulunacak?" demektir. Bu da, bir topluluğun başkanının, onların işlerini üstlenmesi şeklinde olur.

★ ★
★

Ortaklarını Da Toplasınlar!

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِن كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

"Yoksa, ortakları da mı var onların? Öyleyse o ortaklarını da getirsinler (iddialarında) doğru kimseler iseler?"
(Kalem, 41).

Bu ifadenin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "Yoksa onların, Allah'ın ortakları olduğuna inandıkları şeyleri mi vardır ki, bu nedenle de onlar, sevab elde edip ikabtan kurtulma hususunda bu ortakları ahirette mü'minler gibi (şefaatçi) mi kabul ediyorlar?!" demektir. شُرَكَاءُ "ortaklar" kelimesini onlara nisbet etmiştir (شُرَكَائُكُمْ) Çünkü onlar, bunları, Allah'ın ortakları kabul etmişlerdir. Şu halde, bu yönüyle bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin ortaklarınız içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim?"* (Rum, 40) ayeti gibidir.

2) Bu, "Yoksa onların, bu görüşte kendilerine iştirak edecek kimseleri mi vardır?" demektir. Ki bu görüş de, müslümanlarla günahkarların denk sayılması görüşüdür.. "O halde, eğer iddialarında sadık iseler, bunları getirsinler?" demektir. Bundan maksat da, bu görüşlerini isbat etme hususunda onların, bir aklî delilleri olmadığı

gibi, naklî delillerinin de bulunmadığını beyan etmektir. Bu naklî delil de, onların, kendisinden öğrenimde bulundukları kitabtır. Binâenaleyh, onlara bu görüşlerinde hiç kimse muvafakat etmez. Bu sebeple de bu, bu görüşlerinin her bakımdan batıl ve geçersiz olduğunu gösterir.

★ ★
★

Kıyamette Secdeye Davet

Bil ki, Allah Teâlâ, onların görüşlerini çürütüp, onların yanlış olduğunu ortaya koyunca, bundan sonra kıyamet gününün azamet ve dehşetini açıklamak üzere

يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾

"Gün gelecek paçalar sıvanacak (iş ciddileşecek), baldırların açılacağı, kendileri secdeye davet edilecekler. Fakat (buna) güç yetiremeyeceklerdir"

(Kalem, 42)

buyurmuştur.

Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Yevme'nin İ'rabı

Bu ifadenin başındaki يَوْمَ ne ile mansubtur? Bu hususta şu üç izah yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öyleyse o ortaklarını da getirsinler..."* (Kalem, 41) ifadesindeki فَلْيَأْتُوا ifadesi ile mansub olmuştur. Bu böyledir, zira o gün, çok şiddetli ve müthiş bir gündür. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk adeta, "Eğer onlar, bunların benim ortaklarım olduğu hususunda doğru söylüyor iseler, kendilerine menfaatci olmaları ve şefaatte bulunmaları için, kıyamet gününde hadi bakalım, onları getiriversinler!.." demek istemiştir.

2) Bu ifade, mahzuf olan اُذْكُرْ "hatırla" kelimesiyle mansubtur.

3) Ayetteki takdir, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ كَانَ كَيْتَ وَكَيْتَ "Baldırların açıldığı gün, şöyle şöyle olur..." şeklindedir. İfadenin bu kısmı, alabildiğine bir korkutma ve tehdit olsun diye o gün orada olacak şeylerin, büyük şeyler olmasından dolayı, nitelenemez cinsten şeyler olduğunu belirtmek için hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Kendisinde paçaların sıvandığı bu gün, kıyamet günü müdür? Yoksa bu gün, dünyada mı olacaktır? Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Ulemanın ekserisinin benimsediği bu görüşe göre, bu gün, kıyamet günüdür. Ayetteki سَاقٍ (baldır) ifâdesinin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, şiddet ve dehşet anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre, İbn Abbas'a

bu ayetin manası sorulmuş da, o da şöyle demiştir: "Size, Kur'ân'dan bir şey kapalı kaldığında, onu, Arap şiirinde arayın. Çünkü şiir, Arapların dîvanıdır. Siz, şairin,

سَنَّ لَنَا قَوْمُكَ ضَرْبَ الْأَعْنَاقِ / وَقَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقِ

"Boyunları vurma adetini, bize kavmin bıraktı. Ve yaptığımız savaşı, büyük sıkıntılar üzerinde yükseldi..." dediğini duymadın mı?" demiş, daha sonra da, buradaki سَاقٌ kelimesinin, sıkıntı, musibet ve bela anlamına geldiğini söylemiştir. **Mücâhid** de, yine **İbn Abbas**'ın, "Bu, kıyametteki en müthiş andır" dediğini rivayet etmiştir. Dilciler, bu kelimenin yer aldığı pekçok beyit nakletmişlerdir.

a) فَإِنْ شَمَّرَتْ لَكَ عَنْ سَاقِهَا فَدَنُّهَا رَبِيعٌ وَلَا تَسْأَمِ *"O, senin için bacağını sıvazlar, yukarı sıyırırsa, ona seslenen bahardır,usanma..."*

b) كَشَفَتْ لَكُمْ عَنْ سَاقِهَا وَبَدَا مِنَ الشَّرِّ الصُّرَاحِ *"Sıkıntılarını sizin için ortaya döküp saçtı.. Kendisinden kaçınılmayacak, apaçık şerler ortaya çıktı.."*

c) **Cerîr** de şöyle demiştir: الا رب سام الطرف من آل مازن اذا شمرت عن ساقها الحرب شمرا

d) Bir başkası da şöyle demiştir: فِي سَنَةٍ قَدْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا مَمْرَاءُ تَبْرِي اللَّحْمَ عَنْ عُرَاقِهَا *"Bütün sıkıntılarını ortaya dökmüş olan bir senede.. Öyle bir seneki, insanları bir deri bir kemik bırkır..."*

e) Diğer birisi de şöyle demiştir: قَدْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا فَشَدُّوا وَجَدَّتِ الْحَرْبُ بِكُمْ فَجِدُّوا *"Savaş, bütün sıkıntılarını ortaya koydu, paçaları sıvazlattı.. Onlar da karşı koydular.. Bu sefer, başınızdaki savaş daha da büyüdü; bu sefer onlar da işi daha ciddiye aldılar."*

Daha sonra **İbn Kuteybe** de şöyle demiştir: "Bunun aslı şudur: Bir kimse, kendisinde alabildiğine gayret gösterme ihtiyacını hissettiği büyük bir işin içine düştüğünde, paçaları sıvar. İşte, bu sebeple de hiç şüphesiz, tam doruk noktasında iken, كَشَفَ عَنْ سَاقِهِ "Paçaları sıvadı" denilir.

Bil ki bu, سَاقٌ kelimesinin, "sıkıntı, belâ" anlamında kullanılmamasının, mecazî bir ifade olduğunu dilcilerin itiraf etmeleridir. Halbuki ulema, bir sözü ve bir ifadeyi, ancak hakiki anlamına hamletmek imkânsız olduğunda mecazi anlama hamletmenin caiz olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh biz, Cenâb-ı Hakk'ın, cisim olmasının imkansız olduğuna dair kesin deliller getirdiğimize göre, bu lafzı, mecazi anlama hamletmek gerekir.

Bil ki, **Keşşâf sahibi**, bu tevili, başka bir mecraya dökerek, "**Keşfun an sâk..**" deyimi, işin müthiş olduğunu bildirme hususunda cari olan bir meseldir. Dolayısıyla يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ ifadesinin anlamı, "İlgili iş alabildiğine şiddetlenip iyice büyüdüğünde..." şeklindedir. Yoksa, orada ne bir açılma, ne de bir baldır bulunur. Nitekim sen, mesela, eli kesik, kolları kesik olan cimri birisine, "Eli kapalıdır, eli sıkıdır..." dersin.. Halbuki, o kimsenin, ne eli vardır, ne de dolayısıyla eli sıkılığı vardır. Bu, ancak ve ancak, cimriliği ifade etmek için kullanılan bir ifade biçimidir" der, sonra da, ilm-i beyânı medhe başlayarak, "Şayet bu ilim olmasaydı, biz bu tür inceliklere vakıf olamazdık.." açıklamasında bulunur.

Ben de derim ki: Ya kişinin bu lafzı, zahirî manasından, delilsiz olarak aldığı iddia edilebilir, yahut da o, "Bu, ancak hakiki anlamına hamletmek imkansız olduğu için caizdir.." der. Birincisi, müslümanların icmaı ile batıldır. Ayrıca biz, bunu caiz görecek olursak, felsefecilerin kıyamet ile ilgili yapmış olduğu tevillere kapı açılmış olur. Çünkü onlar, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın *"altlarından ırmaklar akan cennetler"* ifadesi hakkında, "orada ne nehir ne de ağaç bulunur. Bu, lezzet ve mutluluğu ifade etmek üzere getirilmiş bir ifade biçimidir"; yine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rükûda bulunun, secde edin..."* ifadesi hakkında da, "Burada ne secde ve ne de rükû söz konusudur.. Bu tazim, ululamak için getirilmiş olan bir meseldir.." derler. Halbuki, bu tür sözlerin, şeriatları ortadan kaldırma ve dini ifsat etme neticesine götüreceği malumdur. Yahut da bu kimse, "Bu tür tevillere, kelimeyi - kelâmı zahirî anlamına almanın caiz olmayacağına dair delillerin bulunmasından sonra başvurulur" diyecektir. Ki, işte bu husus, her kelamcının söylediği ve kendisine güvendiği ve dayandığı bir husustur. Binâenaleyh daha, ilm-i beyân vasıtasıyla güyâ kendisini ilk bilip muttali olduğu bu incelikler niye ki? (Bunu herkes biliyor). Binâenaleyh, kendi derecesini bilen ve haddini aşmayan kişiye Allah merhamet etsin...

2) Bu da, **Ebû Said ed-Darir**'in görüşü olup, buna göre, يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ ifadesinin anlamı, "o işin aslı ve hakikati ortaya çıktığı gün" demektir. Çünkü, bir şeyin "sâk سَاقٍ"ı, sayesinde o şeyin ayakta durduğu aslı ve temeli demek olup, bu tıpkı meselâ "ağacın gövdesi" anlamında سَاقُ الشَّجَرِ ve "insanın baldırı" anlamında سَاقُ الْإِنْسَانِ denilir. Buna göre mana, "Kıyamet günü, herşeyin hakikati ve aslı ortaya çıkar.." şeklinde olur.

3) *"Cehennemin, yahut arşın yahut da heybetli olan muazzam bir meleğin baldırının açıldığı gün..."* demektir.

Ayetin lafzı, bir "baldıra" delalet ediyor. Ama bu "baldır"ın neyin baldırı olduğuna gelince, ayetin lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey yer almamıştır.

4) **Müşebbihe**'nin tercih ettiği bu görüşe göre, bu, Allah'ın baldırıdır -Allah bundan münezzehtir-. **İbn Mesûd**'un rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: أَنَّهُ تَعَالَى يتمثل لخلق يوم القيامة حين يمر المسلمون فيَقُولُ: من تعبدون فيقولون نعبد الله فيشهد هم مرتين او ثلاثاً ثم يقول: هل تعرفون ربكم فيقولون: سبحانه اذا عرفنا نفسه عرفناه فعند ذلك يكشف عن ساق فلا يبقى مؤمن الا خر ساجداً ويبقى المنافقون ظهورهم كالطبق الواحد كأنما فيها السفافيد *"Allah Teâlâ, kıyamet gününde, bir kılığa girerek insanlara görünür. Müslümanlar geçince, "Kime ibadet ediyordunuz?" der de, onlar da, "Allah'a ibadet ediyorduk.." cevabını verirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, müslümanları buna iki veya üç kez şahit tutar. Sonra da, "Peki, Rabbinizi tanıyor musunuz?" deyince de onlar, "Kendisini, noksan sıfatlardan tenzih ederiz... Zatını gördüğümüzde onu tanırız" derler. İşte bunun üzerine, (Allah) baldırını gösterir.. De, bunun üzerine de bütün mü'minler secdeye kapanır; münafıklar ise, içinde sanki kebap şişleri var imişcesine sırtları dümdüz kalır, eğilemezler."* Bil ki, bu görüş, şu bakımlardan batıldır.

1) Delîller, her cismin ve maddenin, "muhdes" olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü her cisim, sonludur. Her sonlu ise, muhdestir. Bir de, her cisim, ya hareket eder, veya durgun olur. Böyle olunca her şey ise, muhdestir. Diğer bir husus da şudur: Her cisim, mümkindir; her mümkin ise, muhdestir.

2) Eğer kastedilen mana bu olsaydı, o zaman, ayetteki سَاقٍ kelimesinin السَّاقُ diye marif olması gerekirdi. Çünkü bu "sâk سَاقٍ onun katında bilinen muayyen bir "sâk" olmuş olurdu ki, o zaman bu, sâk'ın ancak Rahman'ın sâk'ı baldırı olduğu söylenebilirdi. Ama biz, ayetteki bu kelimeyi şiddet ve dehşet anlamına aldığımızda, bu kelimenin nekire getirilmesinin faydası, o günün çok büyük bir gün olduğuna delalet etmektir. Buna göre adeta, "Şiddet zuhur ettiğinde... Ama ne şiddet!" denilmek istenmiştir ki, bu da, "Kendisini vasfetmenin mümkün olmadığı bir şiddet!.." demektir.

3) Sonra, tanıtma işi, baldırı açmakla olmaz.. bu ancak, yüzün açılmasıyla elde edilebilecek bir husustur.

İkinci Görüş: Yani, Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla, kıyamet günü kastedilmemiş, tam aksine bu, dünyada cereyan edecek olan bir gündür diyen bu görüşe gelince, bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür. O şöyle der: "Bu ifadeyi, kıyamet günü" anlamına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu günü vasfederken, *"kendilerinin secdeye davet edilecekleri gün..."* buyurmuştur. Halbuki, kıyamet gününde ne kulluk ne de bir mükellefiyet söz konusudur. Tam aksine, bununla, ya kişinin dünyadaki günlerinin en sonuncusu kastedilmiştir, -ki bu yönüyle bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Melekleri gördükleri gün, o gün günahkarlar için müjde yok..."* (Furkan, 22) ayeti gibi olmuş olur-; çünkü bu kimse, namaz vakitleri geldiğinde, insanların namaza davet edildiklerini görür. Halbuki, kendisi artık, namaz kılacak kudrete de malik değildir. Zira, artık bu vakit, kişinin imanının kendisine fayda vermediği bir vakittir. Yahut, ihtiyarlık, hastalık ve eziyyet zamanı kastedilmiştir. Halbuki onlar, bu günden önce, namaza ve secdeye davet ediliyorlardı. Ve, şu anda, başlarına gelen şeylerden de beri idiler..

Yahutta, ölürken gördükleri şeyin dehşetinden dolayı, başlarına gelen şiddetten, acziyyetten veya ihtiyarlıktan dolayı bu duruma düşmüşlerdir ki, bu yönüyle bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hele (can) boğaza gelince..."* (Vâkıa, 83) ayetidir."

Bil ki, ayetin lafzının, **Ebû Müslim**'in söylediği manaya hamledilebileceğinde bir münakaşa yoktur. Ama onun, "Secde ile emrin bu dünyada olması ve teklifin kıyamet gününde zail olması.. sebebiyle ayetin bu ifadesini, kıyamet gününe hamletmenin mümkün olmadığını söylemesine gelince, buna şu şekilde cevap verilir: "Bu durum, insanları mükellef tutmak için olmayıp, tam aksine, azarlamak ve mahcup etmek içindir. O halde daha niçin, "Bu caiz değildir" dediniz...

Farklı Kıraatler

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu kelime, **nûn** ile يَوْمَ نَكْشِفُ şeklinde; **tâ** ile, hem malûm hem de meçhul olarak يَوْمَ لُكْشَفُ ve يَوْمَ يَكْشِفُ şeklinde de okunmuştur ki, bu okuyuşa göre, fiilin tahtındaki zamirin

mercii, ya السَّاعَةُ ya da اَلْحَالُ "O an; durum..." kelimeleri olmuş olur. Ki mana, "Hal, o durum şiddetlendiği gün..." şeklinde olur. Bu tıpkı senin, mecâzî manada, "Harb gerçek yüzünü gösterdi, ciddeyet kazandı" demen gibidir. Ayetin bu ifâdesi, "**tâ**"nın zammesi, "**sîn**"in kesresiyle تُكْشِفُ şeklinde de okunmuştur ki bu okuyuş, "Keşfe girdiği (açıldığı)" manasındaki اَكْشَفَ fiiline dayanır ki bir kimsenin üst dudağı yukarı çekilip dişleri görüldüğünde (yani güldüğünde) اَكْشَفَ الرَّجُلُ فَهُوَ مُكْشِفٌ denilmesi de bu manadan dolayıdır.

Hak Teâlâ'nın وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ *"Kendilerinin secdeye davet edildikleri günde, buna güç yetiremezler"* ifadesine gelince, bil ki biz bu kimselerin, kıyamette, kullukta bulunmaları ve mükellef tutulmak gayesiyle secdeye davet edilmediklerini; fakat bu ifadenin, dünyada iken secdeyi (namazı) terkettikleri için, bir azarlama, kınama ve horlama olduğunu beyan etmiştik. Hem sonra Allah Teâlâ, onları secde etmeye davet ettiğinde, onlardan secde etme güçlerini alır, böylece onlarla bu kuvvetlerinin arasına girer, onları engeller; neticede elleri-ayakları, yani mafsalları sapasağlamken, secdeye davet edilip de bunu yerine getirmedikleri zamanki kusurları hususundaki hasretleri ve nedametleri artar.

Cübbâî şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu güç yetirememenin ahirette olacağını bildirdiğine göre, bu, onların, dünyada iken, imana muktedir olduklarına delalet eder. Böylece de, işte bununla, "Kafir iman edemez. İman etme gücü, ancak iman meydana geldiği an, kişide oluşur" diyen kimselerin, (yani ehl-i sünnet'in) görüşü batıl olmuş olur."

Buna şu şekilde cevap verilir; Allah Teâlâ'nın, kafirlerin iman etmeyeceklerine dair olan ezelî ilmi, onlardan imanın meydana gelmesine ters düşer. İki zıt şeyin arasını te'lif etmek (birleştirmek) ise imkansızdır. Binâenaleyh, onlarda, **Cübbâî**'nin görüşüne göre de, dünyada iken iman etme gücü yok demektir.

★ ★
★

Başlar Yerde

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

"Gözleri düşmüş ve kendilerini bir zillet sarmış olarak (secdeye güç yetiremezler). Halbuki onlar bu secdeye herşeyden, sâlim ve sapasağlam iken davet ediliyorlardı"

(Kalem, 43).

"Gözleri düşmüş olarak" ifadesi, *"güç yetiremezler"* ifadesinden haldir. *"Kendilerini bir zillet sarmış olarak"* ifadesi, "Tıpkı efendisinin kendisinden yüz çevirdiği bir köle gibi, Mevlâ'sının hizmetine devam etmemiş olmaları sebebiyle, onları bir zillet bürümüş olarak" demektir. Çünkü böylesi kimse insanlar arasında zelil,

hor-hakir olur. وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ yani, "onlar, sapasağlamken, namaz kılma gücüne sahipken, ezan ve kaametle namaza çağrıldıklarında, bunu yapmamışlardı" demektir. Burada, cemaata katılmayan, namazın cemaatle kılınması için, müezzinin çağrısına uymayanlar için bir tehdid vardır.

★ ★
★

O Mülhidi Bana Bırak!

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَٰذَا الْحَدِيثِ ۖ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾

"Artık bu sözü yalan sayanları Bana bırak. Biz onları, hiç bilip-hesaba katmayacakları bir taraftan yavaş yavaş bir azaba yaklaştıracağız"

(Kalem, 44).

İstidrac

Bil ki Allah Teâlâ kafirleri, kıyametin dehşeti ile korkutunca, bunun dozunu biraz daha artırıp, onları katındaki ve kudretindeki şeyler ve kahr ile korkutarak, "Sen onları Bana bırak" demiştir ki bu, "Onları Bana bırak. Çünkü Ben, senin için, onlara yeterim" demektir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey Muhammed, senin bu kimselerin işini bana havale etmen ve aradan çıkman, onlardan intikam alma açısından sana yeter. Çünkü Ben, ne yapılacağını çok iyi bilen ve buna kadir olanım" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, سَنَسْتَدْرِجُهُمْ buyurmuştur. Arapça'da, birisi, birisini derece-derece (yavaş-yavaş) birşeye yaklaştırıp, sonra onu o şeyin içine düşürdüğünde, اِسْتَدْرَجَهُ إِلَى كَذَا denilir. **Ebû Ravh** şöyle der: "Ayetteki bu ifadenin manası, "Onlar her günah işlediklerinde, onlara yine de yeni yeni nimetler verir ve yaptıkları o günahlardan mağfiret talep etme (istiğfar) işini unuttururuz" şeklindedir. Dolayısıyla "**istidrâc**", ancak kişinin, bunun bir istidraç değil, kendisine bir lütuf olduğunu sandığı zenginlik ve bolluk halinde olur. Çünkü böyle kimseler bunu, mü'minlere verilmeyip, sırf kendilerine verilen bir lütuf sanırlar. Halbuki gerçekte bu, onların helak oluşlarının sebebidir.

★ ★
★

Mühlet Veriyorum

وَأُمْلِي لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾

"Ben onlara mühlet veriyorum. Şüphe yok ki Benim planım sağlamdır"

(Kalem, 45).

أُمْلِي ifadesi, "Ben mühlet veririm" demek olup tıpkı, *"Biz, günahlarını artırsınlar diye onlara mühlet veririz"* (Âl-i İmran, 178) yani, *"Onların sürelerini uzatırız"* ayeti gibidir. Çünkü bunun kökü olan "**melavet**", "uzun müddet" manasınadır. Nitekim, "Allah onun süresini uzattı" manasında, أَمْلَى اللّٰهُ لَهُ denilir. Ayrıca gece ile gündüze, "**melevân**" denilir. "**el-Melâ**" kelimesi de, "geniş yer, geniş arazi" demektir. Buna bu ad, uzayıp gitmesinden ötürü verilmiştir. Yine ayete, "ölüm zamanını geriye bırakmak suretiyle, onlara mühlet veririm" manası da verilmiştir. Sonra Allah Teâlâ bu yöndeki "ihsanını" (iyiliğini), "**istidraç**" diye adlandırdığı gibi, şeklen bir tuzak biçiminde olduğu için, "**keyd**" (tuzak) diye de adlandırmıştır. Allah bu keydini helaklarına sebep olmaya alabildiğine tesir ettiği için, "**metîn**" (sağlam) diye tavsif etmiştir.

Bil ki alimlerimiz, kainatın irade edilmesi meselesinde, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "**istidraç**" ve "**keyd**" diye adlandırdığı şeydir. Bu "**keyd**"in, yapma tarafının, yapmama tarafına tercihinde ya hiç tesiri yoktur, yahut da vardır. Birinci ihtimal, bâtıldır. Aksi halde, diğer bütün yabancı şeylerin tamamı, aynı mesabede olurdu. Böylece de kesinlikle ne bir istidraç, ne de bir keyd söz konusu olurdu. İkinci ihtimale gelince, bu da, bu "**istidraç**" ve "**keyd**"in kendisine havale edildiği o fiili, Allah'ın murad etmiş olmasını gerektirir. Çünkü Hak Teâlâ hep bu tarafı pekiştirip, diğer tarafı gevşek tutup, pekiştirilen tarafın, sonunda mutlaka yapılacağı - var olacağı bilinince, bu durumda Cenâb-ı Hak mutlaka, bu fiilin var olmasını irade etmiş olur, ulaşılmak istenen netice de budur.

Ka'bî buna şu şekilde cevap verir: "Ayetin kastettiği mana, "Biz onları ölümlerine, hiç hesap etmedikleri ve bilemedikleri bir yönden yavaş yavaş yaklaştırırız" şeklindedir ki Allah'ın hikmetinin gerektirdiği de budur. Çünkü onlar, öleceksi vakti bilselerdi, o zamana kadar kendilerini emniyette hisseder ve böylece çeşitli günahları işleme cesareti gösterirlerdi. Böyle olma durumunda, günah işlemeye bir teşvik yatmaktadır."

Cübbâî, Ka'bî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verir: "Ayetin manası, "Biz onları, ahirette azablarına, bilemedikleri bir cihetten yavaş yavaş yaklaştırır; aleyhlerine olan delili pekiştirmek için de dünyada onlara mühlet verir, fırsat tanırım. Çünkü Benim **keydim** (tuzağım) çok sağlamdır. Dolayısıyla helak olan bir delile binaen helak olsun, yaşayan da bir delile binaen yaşasın diye, onlara zaman tanır ve her türlü engellerini kaldırırım" şeklindedir ki, işte "**keyd-i metîn**" (sağlam tuzak) ifadesinden kastedilen budur:" **Cübbâî** sözüne devamla şöyle der: "Ayetten kastedilen şeyin, bahsettiğimiz mana olduğunun delili ise şudur: Allah Teâlâ, bu ayetten önce, *"Artık bu sözü yalan sayanları Bana bırak"* (Kalem, 44) buyurmuştur. Bu tehdidin, ahiretteki ceza ile ilgili olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bunun hemen peşisıra bahsedilen "**istidrac**" ve "**keyd**" ile de, ya ahiret azabının, yahut da ölüm esnasındaki azabın kastedilmiş olması gerekir."

Bil ki alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bizim izahımız şudur: Bu mühlet verme işi, kişilerin azgınlığına sebep olacağından, buna razı olan ve bunun kendisinin tuğyanına sebep olacağını bilen, mutlaka bu tuğyana razı olmuş demektir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Biz onları, hiç bilip-hesaba katmayacakları bir taraftan yavaş-yavaş bir azaba yaklaştıracağız"* ve *"Şüphe yok ki Benim tuzağım sağlamdır"* ayetleri, **A'raf Sûresi**'nde geçmiş ve genişçe tefsir edilmiştir.

★ ★
★

Risalet Ücret İstemez

أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾

"Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, borçlanıp ağır yük altında mı kalmışlar"

(Kamer, 46).

Bu ayet de, kendisinden sonraki ayetlerle birlikte, **Tûr Sûresi**'nde tefsir edilmiştir. Hatta diyorum ki: İlgili sözler, ta, أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ (Kalem, 41)ifâdesinden itibaren, tekrardır (daha önce geçmiştir).

"Mağrem", **"garame"** (borç) manasına olup, "ödenmesi gereken şey" demektir. ayetin manası, "O peygamber onlardan, yol göstermesine ve gerçeği öğretmesine karşılık bir ücret istememiştir ki böylece malî yönden bir borçlanma onlara zor gelsin de, dolayısıyla bu onları imandan alıkoyuversin. Yani böyle bir durum yok" şeklindedir.

★ ★
★

Gaybı Mı Biliyorlar?

أَمْ عِندَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

"Yoksa gayb, yanlarındadır da, onlar mı yazıyorlar"

(Kalem, 47).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, **"Levh-i Mahfuz** yoksa onların yanında da, onlar, üzerinde ısrar ettikleri küfür ve şirkin mükafaatı olduğunu oradan mı alıp yazıyorlar? Dolayısıyla bu küfürde mi ısrar ediyorlar" demektir. Bu manaya göre, ayetteki istifham, **"İstifham-ı İnkârî"** olmuş olur.

2) Bu, "Görülmeyen şeyler, onların akıllarında sanki mevcutmuş da, böylece onlar Allah'ın aleyhine yazıp, çiziyorlar. Allah aleyhine istediklerine ve dilediklerine karar veriyorlar" demektir.

★ ★
★

Sabır

Hak Teâlâ, kafirlerin metodlarını küçümsemede, üzerinde oldukları şeylerden menetmede kuvvetli ve te'kidli ifadeler kullanınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle buyurmuştur:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾

"Binâenaleyh sen, Rabbinin hükmüne sabret, O balığın arkadaşı (Yûnus) gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak (Rabbine) duâ etmişti"

(Kalem, 48).

"Rabbinin hükmüne sabret" ifadesiyle ilgili olarak, şu iki izah yapılabilir:

a) Onlara mühlet verme ve onlara karşı olacak sana yardımı erteleme hususlarındaki Rabbinin hükmüne sabret.

b) Sana tebliği, vahyi ve peygamberlik görevini yüklemesi hususundaki hükümlerine sabret, bu yolda ve bu sebeple meydana gelecek eziyet ve sıkıntılara katlan.

Hak Teâlâ'nın *"O balık sahibi gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak dua etmişti"* ifadesiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, إِذْ (hani) ifadesinin amili, *"O balığın arkadaşı"* ifadesinin manasıdır, yani, "Sen dua (nida) ederken, balık sahibi (Yunus) gibi olma" demektir. Bu böyledir. Çünkü "o balık sahibi", o vakit gamla dopdoluydu. Böylece adeta, "Sen gamlanma, üzülme" denilmek istenmiştir.

İKİNCİ MESELE *"Balığın arkadaşı"* ifadesiyle Yunus (a.s) kastedilmiştir. Çünkü o, o balığın karnında, *"Senden başka ilah yok. Seni tesbih ve tenzih ederim. Şüphesiz ben, zalimlerden oldum"* (Enbiya, 87) diye dua ve niyazda bulunmuştu. وَهُوَ مَكْظُومٌ ifâdesi, "Kederle dopdolu" demek olup, birisi su kabını doldurduğunda kullandığında كَظَمَ السِّقَاءَ deyimine dayanır. Buna göre mana, "Senden, o Yunus'dan sadır olan gibi bir darlık ve gazab sadır olmasın. Eğer olursa, sen de onun gibi imtihan olunursun" şeklindedir.

★ ★
★

Yunus (a.s)'a Gelen İnayet

لَوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾

"Eğer Rabbinden ona bir nimet ulaşmış olmasaydı, mutlaka çırılçıplak (çıkarıldığı) o yere, hor ve hakir bir halde atılacaktı"

(Kalem, 49).

Ayetteki "**nimet**" ifadesi, "**rahmet**" şeklinde de okunmuştur.

Burada şöyle birkaç soru var:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, لَنَبَذَ بِالْعَرَاءِ نِعْمَةٌ buyurmamıştır?

Cevap: Araya fasıla olarak "**hû**" zamiri girdiği için, fiilin müzekker getirilmesi yerinde ve uygun olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) ve **İbn Mes'ûd** (r.a) bunu لَنَبَذَ بِالْعَرَاءِ şeklinde okurlarken; **Hasan el-Basrî** şimdiki zamanın hikayesi sigasında, لَنَبَذُ بِالْعَرَاءِ takdirinde olmak üzere, لَنَبَذَ بِالْعَرَاءِ şeklinde okumuştur ki bu, tıpkı, "**Zeyd** kalkacak olsaydı, falanca ona mani olurdu" denilmesi gibi, "Eğer o olmasaydı, bu hususta, "Rabbinden ona bir nimet ulaşırdı" denilirdi" manasındadır. "Falancanın kalkacağı söyleniyordu" demek olup, bu da, "Falancanın kalkması bekleniyordu" demektir.

İkinci Soru: *"Rabbinden ona bir nimet"* ifadesinden ne kastedilmiştir?

Cevap: Bu "nimet" ile, Allah Teâlâ'nın **Hz. Yunus** (a.s)'un, tevbeye muvaffak kılmak suretiyle nasib ettiği in'âmı kastedilmiştir ki bu da, güzel, iyi ve taat olan şeylerin, ancak Cenâb-ı Hakk'ın muvaffak kılması ve hidayeti ile tamamlanıp, mükemmel hale geldiklerine delalet eder.

Üçüncü Soru: لَوْلَا 'nın cevabı nerede? Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Ayetin takdiri, "Eğer Rabbinin bu nimeti olmasaydı, o, bu kötü vasıfla birlikte, çırılçıplak yere atılacaktı.. Binâenaleyh, bu nimet mevcut olunca, hiç şüphesiz bu kötü vasıfla beraber, çırılçıplak olan o araziye atılma işi tahakkuk etmedi. Çünkü, bu vasıf tahakkuk etmeyince, bunlardan hasıl olan şey de, bulunmamıştır" şeklindedir.

b) "Bu nimet olmasaydı, o, o balığın karnında, kıyamete değin kalakalır, sonra da, kıyametin çırılçıplak olan sahrasına mezmûm bir durumda atılırdı" demektir. Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o tesbih edenlerden olmasaydı, o insanların diriltileceği güne kadar o balığın karnında kalırdı"* (Saffât, 143-144) ayetleridir. Ve bu tıpkı, "kıyamet meydanı" anlamında, "**Arasatu'l-kıyâmeti**"; "**Arâu'l-kıyâmeti**" denilmesi gibidir.

Dördüncü Soru: Ayetteki, *"hor ve hakir bir halde..."* ifadesi, **Yunus** (a.s)'ın bir günah işlediğine delalet eder mi?

Cevap: Buna şu üç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Ayetteki لَوْلَا kelimesi, böyle bir kınanmışlık halinin tahakkuk etmediğine delalet etmektedir.

2) Belki de, bu kınanmışlıkla kastedilen, "daha iyisini yapmama"dır. Çünkü, ebrârın hasenâtı olan şeyler, mukarrebûnun seyyieleri addolunur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken Rabbi onu seçti"* (Kalem,50) ifadesinden dolayı, belki de bu vâkıa, peygamberliğinden dolayı olmuş olan bir vakıadır. Zira buradaki fâ, ta'kibiyye fâ'sı'dır.

Beşinci Soru: Bu ayetlerin nüzul sebebi nedir?

Cevap: Rivayet olunduğuna göre bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına sıkıntılar geldiğinde ve o, etrafından dağılıp giden kimselere beddua etmek istediğinde, **Uhud Savaşı** hakkında nazil olmuştur. Bu ayetlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Sakîf Kabilesi**'ne beddua etmek istediğinde nazil olduğu da ileri sürülmüştür.

★ ★
★

Allah'ın Onu Seçkin Kılması

فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝

"Rabbi onu seçti ve kendisini salihlerden kıldı"
(Kalem, 50).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

Salık Olayı Nübüvvet Öncesi Mi?

BİRİNCİ MESELE

Ayet hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah ona yeniden vahiyde bulundu ve onu kavmi hakkında şefaatçi kıldı."

2) Bir takım kimseler de şöyle demektedirler: Belki de o, bu hadiseden önce, kendisine vahyedilen bir peygamber değildi. Daha sonra Allah onu peygamber kıldı; ki, işte *"Rabbi onu seçti"* ifadesinden kastedilen de budur. Kerametleri ve peygamberlik öncesi o kişide bulunan harikulâde halleri kabul etmeyen kimselerin, mutlaka birinci görüşü tercih etmeleri gerekir. Çünkü, Yunus (a.s)'un, o balığın karnında kalması, orada ölmemesi peygamberlik öncesi tahakkuk eden bir hal olmayınca, o zaman bu, mutlaka bir mucize olur ki, bu da Yunus (a.s)'un, peygamber iken, bu hallerin başına gelmesini gerektirir.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, kulların fiillerini Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı hususunda O'nun, فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ *"ve kendisini salihlerden kıldı"* ifadesine dayanarak şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bu salih oluşun, ancak Allah'ın kılması ve yaratması ile olduğuna delâlet eder." **Cübbâî** ise, mananın ya, "O bunu haber verdi.." şeklinde, yahut da, "O ona lutfetti de, o da salih oldu..." şeklinde olabileceğini, çünkü جَعَلَ fiilinin lügat bakımından bu manalarda kullanılabildiğini söylemiştir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Sizin ileri sürdüğünüz bu iki ihtimalli izaha göre, ifade mecazî olmuş olur. Halbuki kelâmda asıl olan hakikattir.

★ ★
★

Gözleriyle Resulü Yemeleri

وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾
وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

"O inkarcılar, zikri işittikleri zaman, az kaldı seni gözleriyle yıkacaklardı. Hâlâ da, "O mutlaka bir mecnûndur" diyorlar. Halbuki o (Kur'ân), âlemler için mahzâ şereften başka bir şey değildir"

(Kalem, 51-52).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

İKİNCİ MESELE

Ayetin başındaki إِنْ، إِنَّ 'den tahfiflenmiş إِنْ olup, alameti ise, لَيُزْلِقُونَكَ kelimenin başındaki lâm'dır.

Bu kelime, hem yâ'nın fethası, hem de dammesi ile okunmuştur. Zira, زَلَقَ ve أَزْلَقَ aynı anlamdadır. Nitekim tıraş ettiğinde زَلَقَ الرَّأْسَ وَأَزْلَقَهُ fiili kullanılır. Yine, bunun yerine لَيُزْهِقُونَكَ – لَيُزْلِقُونَكَ denilebilir ki, bu da زَهَقَتْ نَفْسُهُ وَأَزْهَقَهَا "Canı çıktı, canını çıkardı.." kullanımına varıp dayanır. Sonra burada birkaç izah yapılabilir:

1) "Onlar, düşmanlık ve öfke bakışlarıyla, gözbebeklerini iyice sana dikip baktıkları için, nerde ise, senin ayaklarını yerden kesecekler" demek olup, bu, Arapların, "Bana öylesine baktı ki, nerdeyse beni yere vuracak ve nerdeyse beni yiyecekti.." şeklindeki sözlerine varıp dayanır. Ki bu da, "Eğer o, bu bakışı sebebiyle, seni yerle bir etmesi veya bakışlarıyla seni yemesi mümkün olsaydı, o, bunu yapacaktı.." demektir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

تَقَارَ ضُونَ إِذَا الْتَقَوْا فِي مَوْطِنٍ / نَظَراً مِزِلُّ مَوَاطِئَ الْأَقْدَامِ

"Bir yerde karşılaştıklarında, birbirlerine verip veriştirirler.. Kin ve öfkeyle birbirlerine öyle bir bakarlar ki, bu bakış, insanın ayaklarını yerden keser.." İbn Abbas da, bakışlarını kendisine yöneltenbir topluluğa uğradığında,

نَظَرُوا إِلَيَّ بِأَعْيُنٍ مُحَمَّرَةٍ / نَظَرَ التُّيُوسِ إِلَى شِفَارِ الْجَازِرِ

"Bana, kin ve öfkeden kızarmış gözlerle, tıpkı koçların, kasabın bıçaklarına baktıkları gibi baktılar..." demiştir. Böylece, Allah Teâlâ, bu bakışın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân okuması durumunda çok ileri derecede şiddetlendiğini beyan etmiştir ki, biz bunu, ayetteki *"zikri işittikleri zaman..."* ifadesinden anlıyoruz.

Nazar Meselesi

2) Kimileri, bu ayeti, gözdeğmesi (nazar) anlamına almışlardır. Binâenaleyh burada, şöyle iki mukaddime söz konusudur:

a) Nazarın, bir nebze olsun, hakikat payı var mıdır, yoksa yok mudur?

b) Nazarın, gerçek olmasının kabul edilmesi halinde, buradaki ayet bu manaya tefsir edilebilir mi, edilemez mi?

Birinci Mukaddimeye gelince, kimileri bunu kabul etmemiş ve "Bir cismin başka bir cisme, maddeye tesiri, ancak dokunma ve temas ile düşünülebilir. Halbuki burada, dokunma diye bir şey yoktur; dolayısıyla da, böyle bir tesir söz konusu değildir" demişlerdir. Bil ki, bu ifadenin, birinci mukaddimesi tutarsızdır. Bu böyledir, zira insan, ya ruhtan, ya da bedenden ibarettir. Şimdi, eğer birincisi ise, nefislerin (ruhların) cevherleri ve mahiyetleri açısından farklı olmaları imkânsız değildir. Bu böyle olunca da, bunlar, kendilerinin ayrılmaz vasıfları ve eseri açısından da farklı olabilirler. Dolayısıyla da, bazı ruhlar ve nefisler için, özel bir etkinin bulunması hiç de uzak görülmemeli..

Eğer ikincisi ise, yine, bir insanın huyunun ve mizacının hususi bir tesiri olan özel bir şekil üzere meydana gelmiş olması da imkânsız değildir. Velhasıl, bu demektir ki, bu konuda aklen bu böyle bir ihtimal söz konusudur. Bunun aksinin hüccet olması şöyle dursun, geçersiz olduğunda şüphe yoktur. Üstelik naklî deliller de bu yöndedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْعَيْنُ حَقٌّ الْعَيْنِ لَتُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَالْجَمَلَ الْقِدْرَ *"İsâbet-i ayn, göz değmesi vardır"* ve *"Bakış, kişiyi kabre, deveyi de kazana sokar"*(3) buyurduğu rivayet edilmiştir.

İkinci Mukaddimeye gelince, kimileri ayeti bu manada tefsir ederek şöyle demişlerdir: "Göz değmesi, **Esed** oğulları sülalesinde meşhurdu. Onlardan meselâ birisi, üç gün yemek yemez; kendisine rastladığı her şey hakkında, "Bu gün bunun gibisini görmedim.." der de, o şeyi de böylece nazarlardı. İşte böylece kafirler, böylesi özelliği bulunan kimselerden, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle söylemelerini istediler. Ama Allah onu korudu."

Cübbâî bu tefsiri tenkit ederek şöyle der: "Göz değmesi, bir şeyi güzel bulmaktan dolayı olur. Halbuki, **Mekke** kafirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu gözle bakmıyorlardı; tam aksine onu kınıyor ve buğzediyorlardı. Dolayısıyla, bu şekilde bakmak, göz değmesini gerektirmez."

Bil ki bu açıklama tutarsızdır; çünkü, **Mekke** kafirleri, her ne kadar din açısından Hz. Peygamber (s.a.s)'i, her ne kadar din açısından Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor iseler de, belki de onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fesahatini ve delilleri getirmesini güzel görüyor, bunu beğeniyorlardı.. **Hasan el-Basrî**'nin, isâbeti aynin ilacının, bu ayeti okuma olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

Daha sonra müşriklerin, وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ *"O mutlaka bir mecnundur..."* dedikleri nakledildiyor ki, bunun tefsiri, bu sûrenin başında geçtiği gibidir. وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ *"Halbuki o (Kur'ân), âlimler için mahzâ şereften başka bir şey değildir"* ifadesine gelince bu, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in deliliğinin bir delili diye iddia ettikleri bu Kur'ân, ancak, akıllılar için bir zikirdir" demektir. Çünkü bu Kur'ân, onlar için bir

3) Keşfü'l-Hafâ, 2/76.

hatırlatma ve öğüttür; onlar için bir açıklamadır, bir delildir; akıllarındaki tevhid delillerine bir dikkat çekmedir. Ve bunda, edebler vardır, hikmetler vardır ve tahdit edilemeyecek bir biçimde diğer ilimler vardır. Öyleyse, nasıl olur da bunu okuyan kimse, vb. tarzda ileri sürdükleri şekilde olabilir! Halbuki bu Kur'ân, aslında onun fazîletini ve aklının mükemmelliğini gösteren delillerden biridir. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Varış O'nadır. Salât ve selâm, efendimiz Hz. Muhammed (a.a.s)'e ve O'nun âline, ashâbına olsun. (Amin).

★ ★
★

HAKKA SÛRESİ

•

Elliiki ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَاقَّةُ ۝١ مَا الْحَاقَّةُ ۝٢ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ ۝٣

"O hak olan... Nedir o hak olan... O gerçeği sana hangi şey bildirdi"

(Hakka, 1-3).

Hakka

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler, ayette yer alan **"Hakka"** kelimesiyle kıyametin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, **"hakka"** kelimesinin manasının ne olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) **"Hak"**, var olan, mevcut olan demektir. O halde, **"hakka"** da, meydana gelmesi zorunlu olan, mutlaka gelecek olan ve geldiği hususunda şüphe olmayan kıyamet demektir.

2) **"Hakka"** her şeyin, asıl mahiyeti nasılsa öylece anlaşıldığı zaman demek olup, bu manasıyla bu ifade, senin, "Hakikatini bilmiyorum" manasındaki لَا أَحَقُّ هٰذَا deyimine varıp dayanır. Bu manaya göre **"hakka"** kelimesi, aslında kıyamet ehli için olduğu halde, kıyametin kendisine nisbet edilmiş olur.

3) **"Hakka"** , haklar sahibi anlamında olup, bunlar da, doğruluğu kesin olan şeyler, demektir. Kıyametin halleriyle ilgili olarak meselâ, mükafaat, ceza vs. şeyler, vukuu ve meydana gelmesi kesin olan şeylerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar, olması gerekli olan zoruniu haklardır.

4) **"Hakka"**, اَلْحَقَّةُ (hak, gerçek) anlamındadır. Bu kelime (اَلْحَقَّةُ) ise, اَلْحَقُّ 'dan daha hususî ve daha gerekli olandır. Nitekim sen, meselâ, "Hakkım.." anlamında, هٰذِهِ الْحَقُّتِي dersin. Bu izaha göre, **"hakka"**, hak anlamında olmuş olur ki, bu izah, birinci izaha yakın bir izahtır.

5) Leys şöyle demektedir: **"Hakka"**, gelmesi hak olan olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun vukuunu yalanlayacak hiçbir şey yoktur"* (Vâkıa, 2) ayetinin manası olmuş olur.

6) "**Hakka**", her sapığın ve her hidayete ermiş kimsenin yaptıklarının karşılıklarını almalarının hak ve gerçek olduğu, tahakkuk ettiği an demektir ki, bu an da, kıyamettir.

7) "**Hakka**", herkesin içinde bulunmasının zorunlu olduğu vakit demektir.

8) Kendisinde bütün mükelleflerin amellerinin neticelerinin mevcut olduğu ve gerçekleştiği hak, gün demektir. Çünkü o günde, mükafaat ve ceza tahakkuk edecek ve artık gözetilmekten çıkmış olacaktır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

9) **Ezherî** de şöyle der: "Benim görüşüme göre kıyamete bu ad, Allah'ın dini hususunda, bâtıl ile mücadele eden herkesi yeneceği ve aldatacağı için verilmiştir. Buna göre mana, "O, her hasımla mücadele eder ve onu yener" demek olup, bu da senin, "Mücadele ettim, onu yendim, hakkından geldim.." anlamında olan, حَاقَقْتُهُ فَحَقَقْتُهُ ifadesine varıp dayanır.

10) **Ebû Müslim** de, "**Hakka**, حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ "Rabbinin sözü gerçekleşti" ifadesindeki fiilin fail veznidir" demiştir.

İkinci Mesele: Hakka, merfû mübtedâ; haberi ise, مَا الْحَآقَّةُ ifâdesi olup, takdiri mana, "Hakka, nedir o hakka? Hangi şeydir o?" şeklinde olur. Bu, onun şanını yüceltmek ve dehşetinin azametinin had safhada olduğunu belirtmek içindir. Böylece bu demektir ki, isim-i zâhir, onun dehşetini daha fazla ifade edeceği için, zamirin yerinde getirilmiştir. Bunun bir benzeri de, اَلْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ *"Kâria, nedir o kâria (kıyamet)..."* (Kâria, 1-2) ayetidir.

وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْحَآقَّةُ *"O gerçeği sana hangi şey bildirdi..."* Yani, "O hakka'nın ne olduğunu, sana hangi şey bildirdi.." demek olup, bu da, "Sen onun künhünü ve boyutlarını bilemezsin. Çünkü o, büyüklük ve azamette, hiçbir kimsenin aklının ve vehminin ulaşamayacağı bir niteliktedir. Binâenaleyh, sen her ne zaman, onun durumu hakkında bir tahminde bulunsan, bilesin ki o, senin tahmininden daha büyüktür" demektir. وَمَا اَدْرٰيكَ deyiminin tahliline gelince, مَا merfû, mübtedâ ve istifham; اَدْرٰيكَ de, مَا 'nın, istifham manasını taşımış olmasından dolayı talik edilmiş (yani, lafzan amelden ilga edilmiş) bir fiildir.

★ ★
★

Birinci Kısım: Âd ve Semûd kıssası.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ۝ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ۝ وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ۝

"Semûd ile Âd, patlayacak olan o kıyameti yalanladılar. Semûd, onlar, ölçü tanımayan korkunç bir ses ile imha edildiler. Âd'a gelince, onlar da, uğultulu ve azgın bir fırtına ile helak edildiler"

(Hakka, 4-6).

اَلْقَارِعَةُ kelimesi, insanların kalblerini korkunçluğu ve dehşeti ile hoplatan, semayı,

inşikâk ve infitâr ile paramparça eden, yeri ve dağları unufak edip temelinden söküp atmakla savuran, yıldızları da ışığını alıp söndürmek suretiyle yok eden anlamındadır. Cenâb-ı Hak, بِالْقَارِعَةِ buyurdu da, bu zahir ismin yerine zamir koyarak, meselâ بِهَا demedi. Bundan maksad, işbu kar' (قرع) manasının hakka, da da bulunduğunu açıkça belirtmektir.

Cenâb-ı Hak, Hakka'dan bahsedip, onun azametini ortaya koyunca, Mekkeliler için bir öğüt ve kendilerini, bu yalanlamalarının neticesinden korkutmak için, bunun peşinden, o kıyameti yalanlayıp da, böylece yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı getirmiştir.

Tâğıye

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ *"Semud'a gelince: Onlar, ölçü tanımayan korkunç bir ses ile imha edildiler"* ayetine gelince, bil ki, **"Tâğıye"**nin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) **Tâğıye,**, şiddet ve kuvvet bakımından sınır tanımayan, haddi aşan, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "sınırı aştı.." anlamında إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ *"Biz, (tufanda) su sınır aşınca (sizi gemide) taşıdık"* (Hakka, 11) ve مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى *"Gözü sapmadı, haddi de aşmadı..."* (Necm, 17) buyurmuştur. Bu görüşe göre, ayetteki طَاغِيَةٌ mahzuf bir şeyin sıfatı olmuş olur. Alimler, bu mahzufun ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, "Bu, kuvvet ve şiddet açısından diğer naraları aşan, onları geride bırakan sayhadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Çünkü biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik de hayvan ağzına konan kuru çalı çırpı ve otlar gibi oluverdiler"* (Kamer, 54) buyurmuştur" derken, diğer bazıları, bu mahzufun, الرَّجْفَةُ "sarsıntı" olduğunu; bir diğer grup da, bunun الصَّاعِقَةُ "yıldırım, nara..." olduğunu söylemişlerdir.

2) Buradaki **"tâğıye"**, tuğyan, haddi aşma, anlamındadır. O halde bu manaya göre bu kelime, tıpkı, **kâzibe, bâkıye, âkibe** ve **âfiye** kelimeleri gibi bir masdardır. Buna göre mana, "Peygamberlerini yalanlayıp onları kabul etmedikleri için, Allah'a karşı olan bu tuğyanları sebebiyle helak edildiler" şeklinde olur. Bu görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Müteahhirun uleması, bunu şu iki açıdan tenkit etmişlerdir:

a) Zeccâc'ın ifade ettiği bu görüşe göre: Cenâb-ı Hak, ikinci cümlede, sayesinde ilahî azabın tahakkuk ettiği bir tür azabtan -ki bu, ayetteki صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ *"... uğultulu ve azgın bir fırtına ile..."* ifadelerinin ortaya koyduğu bir azabtır- bahsedince, bu iki cümle arasında bir münasebet olsun diye, birinci cümlede de aynı şeyin (azab) olması gerekir.

b) Kadî'nin ileri sürdüğü bu görüşe göre, şayet, ayetten kastedilen, onların dediği şey olmuş olsaydı, o zaman ifadenin hakkının, "Bunun için, bundan ötürü (tuğyanları sebebiyle)..." denilmesi (لِأَجْلِ الطُّغْيَانِهِمْ) gerekirdi.

3) بِالطَّاغِيَةِ ifadesinin anlamı, **"Semûd** toplumundan, haddi aşan grup sebebiyle..." şeklinde olup, bu da, "Onlar, o deveyi boğazlamayı, birbirlerine emrettiler; derken, deveyi boğazladılar da, işte haddi aşan bu grubun uğursuzluğu sebebiyle tümü birden

helak oldu.." demektir. Bu ifadeyle, deveyi boğazlayan o bir adamın, derken, tümünün helak edilmiş olmaları kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, o adamın yaptığına razı olmuşlardı. Bu adama "tâğıye" denilmesi, tıpkı, فُلَانٌ رَاوِيَةُ الشِّعْرِ ve فُلَانٌ دَاهِيَةٌ فُلَانٌ عَلَّامَةٌ ve فُلَانٌ نَسَّابَةٌ denilmesi gibidir.

Sarsar

وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ *"Âd'a gelince, onlar da, uğultulu ve azgın bir fırtına ile helak edildiler.."* ayetine gelince, اَلْقَرُّ gürültüsü ve soğuğu had noktaya varmış rüzgar demektir. Bunun, القَرُّ kökünden olmak üzere, soğuk anlamına geldiği de söylenmiştir. Kendisindeki bu soğuk adeta tekerrür ettiği için, kelimede الصَّرْصَرُ şeklinde kök tekrarı yapılmıştır. O halde, bu demektir ki, bu rüzgar alabildiğine soğuk olduğu için, kasıp kavurur, yakar.

Âtiye

اَلْعَاتِيَةِ kelimesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) **Kelbî**, "O gün bekçilerine isyan eden, dolayısıyla da bekçilerini, ondan ne kadar miktar çıktığını bilemedikleri rüzgar.." demiştir. Halbuki, bundan önce ve sonra, o rüzgarlardan belli bir miktar çıkmıştır ve çıkmaya da devam edecektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Su, Nûh (Tûfan) gününde, bekçilerini dinlememiş, rüzgar da Âd gününde, bekçilerini dinlememiştir. Dolayısıyla da onlar, bunun önüne geçememişlerdir"* buyurmuştur. Bu görüşe göre, ayetteki ifadenin takdiri, عَاتِيَةٍ عَلَى الْخُزَّانِ "bekçilere karşı gelen..." şeklinde olur.

2) **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas**, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifade ile, "Rüzgar, Âd kavmine isyan etti. Dolayısıyla da, mesela bir yapı ile kendilerini koruma veya bir dağa sığınma, vb. bir yolla, onu geri çevirmeye kadir olamadılar. Çünkü o rüzgar, Ad kavmini, bulundukları yerlerden söküp alıyor ve helak ediyordu" manasını kastettiğini söylemiştir.

3) Bu kelime, "isyan" anlamındaki "**el-'utüvvü**" kökünden olmayıp, bu, bir şeyin nihayeti, son haddi anlamına gelir ki, bu manaya göre bu kelime, Arapların, "nihâyete erdi, kurudu" anlamındaki عَتَا الشَّيْءُ ifâdesine varıp dayanır. Ve yine Cenâb-ı Hak meselâ, وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا *"Ben, yaşlılığın son noktasına varıp dayandım"* (Meryem, 8) buyurmuştur. O halde, ayetteki عَاتِيَةٍ kelimesinin anlamı, "kuvvet ve şiddette kemale ermiş, doruk noktaya çıkmış.." demek olur.

★ ★
★

Kasırga ile Helâkleri

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۝

"(Allah) onu, yedi gece sekiz gün, ardardınca üzerlerine musallat etti. Öyle ki, o kavmin bu kasırga içinde, (nasıl) ölüp yıkıldığını görürdün. Sanki onlar, içleri bomboş hurma kütükleri idiler"

(Hakka, 7).

Mukâtil, ayetteki سَخَّرَهَا kelimesine, "O, onu onlara musallat kıldı.." manasını verirken, **Zeccâc**, "O rüzgârın hepsini onların üzerine salıverdi.." anlamını verip, diğerleri de, "Allah o rüzgârı onların üzerine salıverdi" manalarını vermişlerdir. Bütün bunlar, müfessirlerden nakledilen görüşlerdir. Bana göre burada şöyle bir incelik vardır: Çünkü, bazı kimseler, "O rüzgârlar, şiddetli olmuştur. Zira, yıldız feleklerinin birbirleriyle birleşmeleri bunu gerektirmektedir" demektedirler. Binâenaleyh, ayetteki سَخَّرَهَا ifadesinde, bu görüşün doğru olmadığına bir işaret bulunmakta olup, bunun, ancak Allah'ın takdiri ve kudreti ile meydana geldiğini beyan etme vardır. Çünkü, eğer bu incelik söz konusu olmazsa, bunda bir korkutma ve ilahi cezadan sakındırma husule gelmez.

Yedi Gece Sekiz Gün

Cenâb-ı Hakk'ın, سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً *"Yedi gece sekiz gün ardardınca..."* buyruğuna gelince, bu ifadenin ayette yer almamasının hikmeti şudur: Eğer, Cenâb-ı Hak bu ifadeye yer vermeseydi, bu azabın, zaman olarak miktarı belli olmazdı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "yedi gece sekiz gün" buyurunca, bu zamanın miktarı malum olmuş oldu. Hem sonra, birisi, bu azabı bu müddeti içinde belli aralıklarla olduğunu sanabilirdi. İşte bu zannı da, "ardarda peşpeşe" anlamına gelen حُسُوماً ifadesi ile bertaraf etmiştir.

Husûmen

Alimler, حُسُوماً kelimesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri ulemanın görüşüne göre, bunun anlamı, "ardarda" demek olup, ayetin anlamı da, "Bu günler, o helâk edici rüzgarları ile, onların üzerine peşpeşe gelmiştir. Bu günlerde bir ara verme ve bir kesinti söz konusu olmamıştır" şeklinde olur. Bu görüşe göre, حُسُومٌ tıpkı شُهُودٌ ve قُعُودٌ kelimeleri gibi, حَاسِمٌ kelimesinin çoğuludur. Çünkü, **el-hasmu** kelimesinin Arapça'da manası, "kökünü kazımak suretiyle sona erdirmek" demektir. Kılıca da, düşmanı, düşmanlığını yerine getirmekten alıkoyduğu için, **el-hüsâm** اَلْحُسَامُ adı verilmiştir. Binâenaleyh, bu rüzgarlar, bir andaki dinmeden, ardarda onların üzerine geliverince, bunların, onların üzerine ardarda geliverişleri, tıpkı, "dağlanıncaya kadar, dağlayan kimsenin, dağı, hastalıklı kısma tekrar tekrar basışına benzetmiştir.

2) Rüzgarlar her türlü hayrı kesmiş, her bereketin kökünü kazımıştır. Binâenaleyh, böylece de "**husûm**" olmuşlardır. Yahut da, rüzgar, onların kökünü kazımış, dolayısıyla da, onlardan geriye kimse kalmamıştır. Bu iki görüşe göre de "**husûm**" kelimesi, "**hâsim** حَاسِمٌ kelimesinin çoğuludur.

3) Bu kelimenin, tıpkı شُكُورٌ ve كُفُورٌ kelimeleri gibi, masdar olmasıdır. Böyle olması durumunda, bu kelime ya mukadder olan kendi kök fiili ile mansub olur, -ki buna göre ifadenin takdiri, "onların alabildiğine kökünü kazıdı" anlamında يَخْسِمُ خُسُوماً şeklinde olur-, yahut da, senin tıpkı, ذَاتُ خُسُومٍ demen gibi sıfat olur, ve yahut da mef'ûlün leh olur. Yani, "Allah o rüzgârları, onların üzerine, köklerini kazıması için musallat etti" demektir. **Süddî**, bu kelimeyi رِيحٌ kelimesinden hal olarak خَسُوماً şeklinde okumuştur. Yani, "Allah o rüzgarları onların üzerine, köklerini iyice kazıyıcı olarak salıverdi" demektir.

Acûz (Kocakarı) Fırtınası

Bu günlerin, **Eyyâmü'l-acûz** (kocakarı fırtınaları) günleri olduğu da ileri sürülmüştür. Bu günlere kocakarı günleri denmiştir, çünkü, **Âd kavmi**'nden bir kocakarı bir tünelde gizlenmiş de, rüzar onu da sekizinci gün oradan çıkarmış ve helak etmiştir. Bu günlerin, kış günlerinin sonuncu günleri olduğu da ileri sürülmüştür.

Ayetteki, فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى *"Öyle ki, o kavmin bu kasırga içinde, (nasıl) ölüp yıkıldığını görürdün"* ifadesine gelince, فِيهَا yani "kasırganın esişi içinde" demektir. Diğer bazıları da, "O gece ve gündüzlerde" demişlerdir. "**Sar'â**" صَرِيعٍ (**sarî'**) kelimesinin çoğuludur. **Mukâtil**, bu kelimenin "ölüler" manasına olduğunu; Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle, onların ölümleri sebebiyle bayılıp düştüklerini, dolayısıyla ölüm sar'ası gibi, sar'aya tutulduklarını kastettiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ buyurmuştur ki bu, "Onlar sanki, içleri bomboş hurma kütükleri gibidirler" demektir. "**Nahl**" kelimesi, müennes, hem de müzekker için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka yerde, كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (Kamer, 20) buyurmuştur. Bu ifade, نَخِيلٍ şeklinde de okunmuştur. Sonra onların, kökünden sökülmüş hurma kütüklerine benzetilmiş olmalarının sebebi, iri yapılı ve cüsseli olduklarını anlatmak olabileceği gibi, bununla dallar değil de köklerin kastedilmiş olması da muhtemeldir, yani, "O rüzgâr onları söküp attı. Böylece onlar tıpkı hurma kütükleri gibi, büyük bir yığın oluverdiler" demektir. "**Nahl**" kelimesinin "**hâviye**" (bomboş) diye tavsif edilişi de şundan dolayıdır: Bu kelimenin, o kavmin sıfatı olması ihtimali dahilindedir. Çünkü o rüzgar, onların içlerine girmiş ve onları, tıpkı içleri bomboş hurma ağaçları gibi yere sermiştir. Buradaki "**hâviye**" kelimesinin, "**bâliye**" (çürümüş) manasında olması da muhtemeldir. Çünkü kütükler çürüyünce, içleri boşalır. Böylece onlar, helâk edildikten sonra, çürümüş hurma ağaçlarına benzemiş olurlar.

★ ★
★

Kalan Olmadı

فَهَلْ تَرَىٰ لَهُم مِّنۢ بَاقِيَةٍ ۝٨

"Şimdi onlardan hiç bir geriye kalan görüyor musun"
(Hakka, 8).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Bâkiye"nin tahlili hususunda şu üç izah yapılabilir:
a) Bu, "**bahiyye**" (geri kalmak) manasınadır.
b) Bununla, "**nefsün bahiyetün**" manası kastedilmiştir.
c) Bununla, tıpkı "**tâgiye**" ile "**tuğyan**" manasının kastedilmesi gibi, "**bekâ**" manası da kastedilmiş olabilir.

İKİNCİ MESELE

Bazı kimseler, bu ayetle, "O kavmin soyundan geriye kimse kalmadı" manasının kastedildiğini söylemişler ve görüşlerine de bu ayeti delil getirmişlerdir. İbn Cüreyc şöyle der: "Onlar, yedi gece ve sekiz gündüz, Allah'ın bu rüzgâr cezası içinde canlı idiler. Sekizinci günün akşamı ölüverdiler ve rüzgâr onları taşıyıp denize attı. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Şimdi onlardan hiçbir geriye kalan görüyor musun?"* ayetinden ve *"Ancak evleri görünür oldu (geride kaldı)"* (Ahkaf, 25) ayetinden murad budur."

★ ★
★

İkinci Kıssa, Firavun Kıssasıdır

وَجَآءَ فِرْعَوْنُ وَمَن قَبْلَهُۥ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتُ بِٱلْخَاطِئَةِ ۝٩

"Firavun da, ondan öncekiler de, altüst olanlar da, hep o hatayı işlediler"
(Hakka, 9).

Bu, "Firavun'dan önceki ümmetler de, tıpkı Firavun gibi kafir oldular" demektir. Buradaki مَنْ lafız olarak umumîlik ifade eder, manası kafirlere hastır; "mü'minler değil de, ondan önceki kâfirler" demektir. **Ebû Amr, Âsım ve Kisâî, kâf**'ın kesresi ve **bâ**'nın fethasıyla, وَمَنْ قِبَلَهِ şeklinde okumuşlardır.

Sîbeveyh şöyle demektedir: قِبَلْ birşeyi takib eden, peşinden gelen şey için kullanılır. Nitekim sen ذَهَبَ قِبَلَ السُّوقِ "Çarşıya doğru gitti"; وَلِي قِبَلَكَ حَقٌّ "Senden taraf benim bir hakkım var" dersin ki, bu, "Seni takib eden şeyde benim hakkım var" demektir. Daha sonra bu kelimenin anlam sahası genişletildi de, adeta لِي عَلَيْكَ "Senin üzerinde benim hakkım var" manasında kullanılır oldu. O halde مَنْ قِبَلَهِ 'nin manası, مِنْ عِنْدِ yanında, katında olanlar; yani ona tabi olanlar ve ordusu" şeklinde olur. Bu kıraatı, **İbn Mes'ûd, Übeyy** ve **Ebû Musâ** (r.ahm)'nın, وَمَنْ تَلَقَاهُ şeklinde okuyuşları da destekler. Sadece **Übeyy** (r.a)'in, bunu, وَمَنْ مَعَهُ (onunla birlikte olanlar) şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir.

Ayetteki "**mü'tekifât**" kelimesinin tefsiri daha önce geçmiştir. Bunlar, **Lût**

kavmi'nden helak olanlardır. Bu kelime, وَالْجَمَاعَاتُ الْمُؤْتَفِكَاتُ "Altüst olmuş topluluklar" takdirindedir.

Ayetteki, بِالْخَاطِئَةِ ifadesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) "**Hâtie**" de tıpkı, "**hatâ**" kelimesi gibi bir masdardır.

b) Bununla, "büyük hatalı fiiller" manası kastedilmiştir.

★ ★

★

İsyana Karşılık Çarpılmaları

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً ۝١٠

"Onlar Rablerinin gönderdiği peygambere isyan ettiler. Bundan dolayı O (Rableri) de onları şiddetle çarptı"

(Hakka, 10).

Bahsedilenler eğer **Firavun** ve ondan öncekiler ise, bu durumda, *"Rablerinizin gönderdiği peygamberi"*, **Hz. Musâ** (a.s)'dır. Yok eğer, bahsedilenler "**mü'tefikât**" (altüst olmuş) kavimler ise, bu durumda kastedilen, **Hz. Lût** (a.s)'dur. **Vâhidî** şöyle der: "Bu konuda yapılacak izah şudur: *"İsyan ettiler"* ifadesi ile her iki ümmet kastedildiği için, "Resûl" kelimesi ile de, her iki peygamber kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifâde tıpkı, إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Şüphesiz biz, Âlemlerin Rabbisinin resûlüyüz"* ifadesi gibi olur.

Ayetteki, فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً *"Bundan dolayı o da onları fazla bir şiddetle yakalayıverdi"* ifadesine gelince, birşey artıp, kabarıp, fazlalaşınca, رَبَا الشَّيْءُ يَرْبُو ifadesi kullanılır. Burada şöyle iki izah yapılabilir:

1) Nasıl bunların fiilleri, kötülük bakımından, diğer kafirlerin fiillerinden ileri idiyse, azabları da şiddet bakımından diğer kafirlerin azablarından ileri ve fazla olacak.

2) **Firavun** ve hanedanının, dünyadaki cezaları, ahiretteki cezalarıyla birleştirilmiştir. Bunun delili ise, *"Onlar suya garkedildiler ve akabinde de cehenneme sokuldular"* (Nuh, 25) ayetidir. Ahiret cezası ise, dünyanınkinden daha ileridir. Binâenaleyh bu, "O azab adeta büyümüş, artmış" demektir.

★ ★

★

Üçüncü Kıssa, Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ۝١١

"Su bastığı zaman, sizi gemide Biz taşıdık"

(Hakka, 11).

Bu ifade, "Su kendisini bekleyen bekçilerine isyan edip de onlar böylece ne kadar su çıktığını bilemedikleri zaman..." demektir. Çünkü bu hadiseden önce ve sonra, gökten inen her damla, bir ölçü ve takdir çerçevesinde olmuş ve olacaktır. Diğer müfessirler ise bu ifadeye, "Su sınır tanımayıp, bendlerini aşıp, herşeyin üstüne çıkıp hükümran olduğunda..." manasını vermişlerdir.

Ayetteki, "Sizi" ifadesi, "Siz babalarınızın sulbünde iken atalarınızı, babalarınızı Biz gemide taşıdık" demektir. Bu hitabın muhatablarının, o gemide olanların soyları olduklarında şüphe yoktur.

"**El-Câriye**", "suda akıp giden, hareket eden gemi" manasına olup, bu da **Nûh** (a.s)'un gemisidir. Çünkü "geminin isimlerinden birisi de "**câriye**"dir. "**el-Cerâr**" (câriyeler - gemiler)" (Rahman, 24) kelimesi de böyledir.

★ ★
★

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَآ أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ۝

"Onu sizin için bir öğüt, bir ibret yapalım ve onu belleyen kulaklar bellesin diye (böyle yaptık)"

(Hakka, 12).

Buradaki "**hâ**" (onu) zamiri, neye racidir? Bu hususta iki izah yapılır:

a) **Zeccâc**, bu zamirin, her ne kadar mercii, bu ayetlerde açıkca zikredilmemiş olsa da, o malum tufan hadisesine raci olduğunu; ifadenin takdirinin, "Biz o mü'minlerin kurtulup, kafirlerin suya garkoldukları o hadiseyi, bir ibret ve öğüt kılalım diye..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) **Ferrâ** bu zamirin, "**sefine**" (Nûh'un gemisi)ne raci olduğunu söylemiştir ki bu görüş zayıftır, birincisi doğrudur. Onun doğru oluşunun delili ise, ayetteki, *"Onu belleyen (duyan) kulaklar bellesin"* ifadesidir. Çünkü buradaki "onu" zamiri, birinci zamirin raci olduğu şeye racidir. İkinci görüşe göre, bu zamirin "**sefine**"ye raci olması gerekir, bu da mümkin değildir. Binâenaleyh birinci zamirin de "**sefine**"ye raci olması mümkün değildir.

وَعٰى Kelimesi

Ayetteki, وَتَعِيَهَآ أُذُنٌ وَاعِيَةٌ *"Onu belleyen (duyan) kulaklar bellesin"* cümlesiyle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kişinin gönlünde, kafasında, hafızasında tutup ezberlediği şeyler için, وَعَيْتُ ifadesi kullanılır. Mesela, وَعَيْتُ الْعِلْمَ "ilmi aldım, ezberledim" ve وَعَيْتُ مَا قُلْتَ "dediğini ezberledim" denilir. Fakat insan, kendisi dışında bir yerde koruyup muhafaza ettiği şeyler

için ise, أَوْعَيْتُ fiili kullanılır. Nitekim meselâ, أَوْعَيْتُ الْمَتَاعَ فِي الْوِعَاءِ "Eşyayı,kabında korudum" denilir. Şairin,

* وَالشَّرُّ أَخْبَثُ مَا أَوْعَيْتُ مِنْ زَادِ *

"Azık olarak, koruyup muhafaza ettiğim şeylerin en habisi, şerdir" şeklindeki sözü de böyledir.

Bil ki ayetteki **"tezkire"** (öğüt) yönü şudur: Bir toplumu gemi vasıtasıyla boğulmaktan kurtarıp, bunların dışında kalanların suya garkedilmeleri, alemi idare edenin kudretine, meşîetinin geçerliliğine, hikmet ve rahmetinin sonsuzluğuna ve kahrı ile hükümranlığının şiddetine delalet eder.

Hz. Ali (r.a)'nin Mazhar Olduğu Dua

Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayet indiğinde ... سَأَلْتُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَهَا أُذُنَكَ يَا عَلِيُّ *"Ey Ali, ayette bu bahsedilen kulağın, Allah'dan senin kulağın olmasını istedim"* dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ali (r.a)'nin de "Bu duadan sonra, artık hiçbirşeyi unutmadım. Benim için unutma diye birşey söz konusu olmadı" demiştir.

Buna göre eğer, "Peki Cenâb-ı Allah niçin hem müfred, hem de nekire olarak, أُذُنٌ وَاعِيَةٌ buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Onlar içinde, belleyip, ezberleyenlerin az olduğunu bildirmek, onlardan az ezberleyenleri (öğrenenleri) kınamak ve Allah'ın buyruğunu dinleyip belleyen bir tek kulağın, sevad-i azam yani cemaat hükmünde sayıldığına, âlem onlarla dolu da olsa bunun dışında kalanlara iltifat edilmeyeceğine işaret etmek içindir.

İKİNCİ MESELE Bütün kıraat imamları, fiili, ayn'ın kesresiyle تَعِيَهَا şeklinde okurlarken, İbn Kesîr'in, ayn'ın sükûnu ile تَعْيَهَا şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre İbn Kesîr, muzari harfini, mâbâdi ile birlikte tıpkı, **"fahz"** kelimesi gibi kılmış, böylece de, **fahz, kebd, ketf** kelimelerinin orta harfinin sakin kılınışı gibi, sakin kılmıştır. O böyle yapmıştır. Çünkü muzari harfi, fiilden ayrılmaz ve böylece, kelimenin kök (asıl) harfleri gibi olmuş olur. Bu yönüyle de, tıpkı, وَهْوَ ve وَهْيَ diyen kimsenin sözü gibi olmuş olur ki, **kâf**'ın sükûnu ile olan وَيَقْعُدُ fiili gibi olmuş olur.

★ ★
★

Kıyametin Başlaması

Bil ki Allah Teâlâ bu üç kıssayı nakledip, bu kıssalarla kudretine ve hikmetine dikkat çekince; kudretinin varlığı ile, kıyamet; hikmetinin varlığı ile de kıyametin vukuunun mümkünlüğü sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da kıyametin hallerinin bazı tafsilatına başlamış, ilk önce kıyametin başlayışını ele almış ve şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ۝

"Artık sûr'a bir üflenişle üflendiğinde..."

(Hakka, 13)

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE "**Nefhâ**" kelimesi, hem merfû, hem de mansûb olarak okunmuştur. Merfû okunuşunun sebebi, نُفِخَ (üflendi) fiilinin, nâib-i fâili olmasından dolayıdır. Araya fasıla girdiği için de, bu fiili müzekker getirmek güzel ve yerinde olmuştur. Kelimenin mansub okunuşunun sebebi ise şudur: Ayetteki fiil, cer ve mecrûra isnâd edilmiştir (yani, فِي الصُّورِ nâib-i faildir). Bu durumda "**nefha**" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub kılınmıştır.

İKİNCİ MESELE Bu "tek üfleyiş" ile, birinci nefha (üfleyiş) kastedilmiştir. Çünkü alemin harab oluşu (kıyamet) bu üfleyiş ile olacaktır. Buna göre eğer, "Peki o halde, daha niçin, "arz" ikinci üfleyiş ile olacak iken, hemen akabinde, *"O gün huzura arzolunacaklar"* (Hakka, 18) buyurulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Yevm (gün), bu iki nefhayı (üfleyişi), sayhayı, nuşûru (dirilişi) arasat meydanında duruşu, hesabı ve saireyi içine alan, geniş bir zamanın adıdır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O gün huzura arzolunacaklar"* buyurmuştur. Bu tıpkı senin, "Oraya falanca yıl geldim" demen gibi olur ki, senin oraya gidişin, o yılın, zaman dilimlerinden birinde cereyan etmiştir.

★ ★
★

Dağların Yıkılışı

وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ۝

"Yer ve dağlar, yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışla, hepsi toz haline geldiği zaman..."

(Hakka, 14).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu, ya kıyamet günü olacak bir sarsıntı, yahut dağlar ile yeri taşıyabilecek şiddette esen bir rüzgar, yahut herhangi bir melek, yahut da, herhangi bir vasıta olmaksızın, Allah'ın kudreti ile, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp, bu iki kütle, yani yer kütlesi ile dağlar kütlesi birbirine çarpılıp, adeta unufak olup, toz-kum yığını haline geldiği zaman..." demektir. دَكَّةٌ kelimesi, دَقٌّ kelimesinden daha beliğdir. Ayetteki bu ifadeye, "Öylesine bir yayılıp serildiler ki, adeta her ikisi de hiçbir inişi-çıkışı olmayan dümdüz bir arazi haline geldiler" şeklinde de mana verilmiştir. Buna göre ayet, "dümdüz olduğunda" senin, اَلنَّاقَةُ السَّنَامُ "Devenin hörgücü, düz oldu" demene varıp dayanır. Yine Arapça'da, بَعِيرٌ اَدَكُّ وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ "Hörgücü düz, erkek ve dişi deve" denilir. "**Dühhân**" kelimesi de bu köktendir.

İKİNCİ MESELE

Ferrâ, buradaki دَكًّا kelimesinin ancak mansub okunacağını, çünkü fildeki zamirin fail olduğunu söylemektedir. Cenâb-ı Hak فَدُكِّكْنَ demeyip دَكًّا buyurmuştur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, أَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا *"Gökler ve yer iki bitişik idiler"* (Enbiya, 30) ayeti gibidir. Hak Teâlâ bu ayette de, cemî olarak, كُنَّ demeyip كَانَتَا buyurmuştur.

★ ★
★

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۝ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ۝

"İşte o zaman olan olmuştur. Gök de yarılmış ve artık o gün zafa düşmüştür"
(Vâkıa, 15-16).

Bu, "İşte o gün büyük kıyamet kopmuş, meleklerin inmesi için gök yarılmıştır. Artık o gün gök, vahiyedir, yani, gevşemiş gücü-kuvveti kalmamış, sapasağlamken tıpkı çırpılıp-atılmış yün gibi olur" demektir.

★ ★
★

Hamele-i Arş

وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا ۚ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ۝

"Melek ise o (göğün) kenarlarında-bucaklarındadır. O gün Rabbinin Arşını, onların üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir"
(Hâkka, 17).

Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "melek" ile, tek bir melek değil, bütün melek cinsi, dolayısıyla cemî mana kastedilmiştir.

Arapça'da, "ercâ", kenar-bucak demektir. Nitekim رَجَا-رَجْوَانَ denir ki, bunların cemîsi, "ercâ" şeklinde gelir. Bu kelime, "kuyu ve kabir kazma vb. manalarında kullanılır. Buna göre mânâ, "Gök yarıldığında, melekler, o yarılan yerlerden, göğün kenarlarına doğru yönelirler" demek olur.

Melaikenin Ölümü

Eğer, "Hak Teâlâ'nın, *"Gök ve yerdeki herkes ölür (o gün)"* (Zümer, 68) ayetinden ötürü, melekler de sûr'a ilk üfleyişte ölürler. Peki o zaman, göğün kenarlarına gittikleri daha nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Onlar bir an, göğün bucaklarında durur, sonra ölürler.

2) *"Ancak Allah'ın dilediklerî müstesna..."* (Zümer, 68) ifadesiyle, bu melekler istisnâ edilmiştir.

Ayetteki, *"O gün Rabbinin Arşını, onların üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir"* ifadesi ile ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu "Arş", *"Arş'ı yüklenenler..."* (Mü'min, 7) ve *"Meleklerin, Arş'ın etrafında dönüp dolaştıklarını görürsün"* (Zümer, 75) ayetlerinde bahsedilen Arş'dır.

İKİNCİ MESELE *"Onların üstünde..."* ifadesindeki, "Onların" kelimesi kime racidir, kimleri gösterir? Bu hususta da iki izah yapılmıştır:

1) Doğruya en yakın olan görüşe göre bununla, "göğün kenar bucağında olan o meleklerin üstünde..." manası kastedilmiştir. Bundan maksad, bu melekler ile Arş'ı yüklenen melekleri birbirinden ayırmaktır.

2) Mukâtil şöyle demektedir: "Bu, "Arş'ı taşıyanlar, onu kendilerinin, başlarının üstünde taşırlar" demektir. Zamirin raci olacağı şey getirilmezden önce zamirin getirilmesi caizdir. Bu tıpkı meselâ bir kimsenin, فِي بَيْتِهِ يُؤْتَى الْحُكْمَ "Evinde hüküm verir" demesi gibidir.

Sekiz Adedinden Maksad

ÜÇÜNCÜ MESELE Hasan el-Basrî'den nakledildiğine göre o, "Ben, onların, sekiz kişi mi, sekiz bin kişi mi, yoksa sekiz saf mı, sekizbin saf mı olduklarını bilemiyorum" demiştir.

Bil ki ayetin bu ifadesini, şu sebeplerden ötürü sekiz tane melek manasına almak daha uygun olur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in هُمُ الْيَوْمَ أَرْبَعَةٌ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَيَّدَهُمُ اللَّهُ بِأَرْبَعَةٍ آخَرِينَ فَيَكُونُونَ ثَمَانِيَةً *"Onlar bugün dörttürler. Kıyamet kopunca, Allah onları diğer bir dörtle takviye eder de, böylece sekiz olurlar"* değiği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: ثَمَانِيَةُ أَمْلَاكٍ أَرْجُلُهُمْ فِي تُخُومِ الْأَرْضِ السَّابِعَةِ وَالْعَرْشُ فَوْقَ رُؤُوسِهِمْ وَهُمْ مُطْرِقُونَ يُسَبِّحُونَ *"Bunlar sekiz melek olup, ayakları yedinci kat yerin dibindedirler. Arş ise bunların başı üstündedir ve onlar, gözlerini yummuş olarak, Allah'ı tesbih ederler."*

Bu meleklerin kimisinin aslan, kimisinin öküz, kimisinin de kerkenes kuşu şeklinde oldukları ileri sürülmüştür. Şehr b. Haşeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlardan dördü, "Ey Rabbimiz, Seni tesbih eder, Sana hamdederiz. Gücün yetmesine rağmen affettiğin için, hamd Sana aittir" diye tesbih ederlerken; diğer dördü de, "Ey Rabbimiz, Seni tesbih eder, Sana hamdederiz. Bilmene rağmen, onca sabrından ötürü hamd sana mahsustur" diye tesbih ederler."

2) Ayetteki bu kelimeyi, sekiz şahıs manasına almak, sekiz bin manasına almaktan daha uygundur, çünkü ilgili lafız "sekiz"i kesin olarak ifade etmektedir. Binâenaleyh

lafzın doğru olması için, artık "sekizbin" demeye ihtiyaç yoktur. Bu durumda lafız, kendisinde "sekizbine" delalet bulunmaksızın, "sekiz şahsa" delalet etmektedir. Dolayısıyla, bunu birinci manaya almak vacib (gerekli) olur.

3) Ayet, korkutma ve işin büyüklüğünü anlatma sadedindedir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesinden, "sekiz bin melek" yahut "sekiz saf melek" gibi manalar kastedilmiş olsaydı, bu korkutmanın iyice yapılabilmesi için, böyle denilmesi, yani açıkca ifade edilmesi gerekirdi. Şu halde, böyle söylenmediğine göre, bu ayetle sekiz meleğin kastedildiğini anlıyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Müşebbihe'ye Cevap

Müşebbihe şöyle der: "Eğer Allah Teâlâ, Arş'da olmasaydı, Arş'ı taşımak abes ve faydasız bir iş olurdu. Hele de bu husus, *"O gün sizler (huzura) arzolunacaksınız"* (Hakka, 18) ayetiyle te'kid edilmişken... Çünkü arz, ancak İlah'ın Arş'ında (tahtında) olması durumunda söz konusu olur."

Ehl-i tevhid, buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bu ifadeyle, Allah Teâlâ'nın, Arş'ında oturucu olduğunun kastedilmiş olması imkansızdır. Çünkü Arş'ı taşıyan, Arş'da olanı da taşıyor demektir. Eğer Allah Arş'da olsaydı, meleklerin O'nu da taşımış olması gerekirdi ki böyle şey olamaz, bu imkansızdır. Çünkü bu, Allah Teâlâ'nın, Kendisini taşıyan o meleklere muhtaç olmasını ve onların Allah'dan daha güçlü-kuvvetli olmalarını gerektirir ki bunların böyle olduğuna inanmak apaçık bir küfürdür. Dolayısıyla burada mutlaka bir te'vil yapılması gerektiğini anlıyor ve şöyle diyoruz:

Allah'ın Hakimiyetinin Anlatımı

"Ayetin ifadesinin bu şekilde gelişinin sebebi şudur: Allah Teâlâ insanlara, bilip-alışık oldukları üslublarla hitap etmiştir. Böylece mesela, Kendisi adına, kullarının ziyaret edeceği bir ev (beytullah - Allah'ın evi) yaratmıştır. Halbuki Kendisi orada oturuyor değildir. Allah, böyle şeyden münezzehtir. Yine Allah, o **Beytullah**'ın bir köşesine, bir taş koydurmuştur. Bu da, O'nun yeryüzündeki sağ eli mesabesindedir. Çünkü insanların başkanlarına, sağ elini öpmek suretiyle saygı göstermeleri, adetlerinden ve yapageldikleri şeylerdendir. Yine Allah Teâlâ kulları üzerinde "hafaza" melekleri görevlendirmiştir. Bu, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın, unutabilmesinden ötürü değildir. Fakat bütün bunlar, alışılagelmiş ve bilinen şeylerdir. Yine aynen bunun gibi, padişah, adamlarını hesaba çekmek istediğinde, bir kürsü (taht) üzerinde oturur ve böylece yardımcıları, tahtının etrafında dururlar. İşte tıpkı bunun gibi Allah Teâlâ da kıyamet günü, bir Arş bulundurur. Melekler de orada yer alır, o Arş'ın etrafında dönmeye başlarlar. Bütün bunlar, Cenâb-ı Hak, o Arş üzerinde oturduğu ve ona muhtaç olduğu için değildir. Aksine **Beytullah (Kâ'be)** ve etrafındaki tavaf hususunda daha önce anlattığımız temsili bir manadan ötürüdür.

★ ★
★

Huzur-u İlahî'de Hesap

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

"O gün (huzura) arzolunursunuz. Size ait hiçbir sır gizli kalmayacak" (Hakka, 18).

"Arz olunma", hesaba ve sigaya çekilme demektir. Bu husus, denetimde bulunulsun diye, ordunun padişaha arzedilmesine benzetilmiştir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"Onlar Rabbine, saf saf arzolunurlar"* (Kehf, 48) ayetidir. Rivayet olunduğuna göre, kıyamette üç türlü "arz" sözkonusudur: Bunların ikisinde, mazeret beyan etmeler, hüccet getirmeler ve kınamalar yer alır. Üçüncüsünde ise kitaplar saçılıp dağıtılır da böylece saîd yanî mutlu-bahtiyar kimseler, (amel) defterlerini sağ eline alırlarken; helâk olacak olanlar da sol ellerine alırlar.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Size ait hiçbir sır gizli kalmayacak"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Arzolunmaktan Maksad

Ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Ayetin manası, "Sizler, huzûra arzolunursunuz ve size ait hiçbir şey saklı kalmaz. Çünkü O Allah, herşeyi bilendir ve sizin hiçbir sırrınız O'na saklı-gizli değildir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"Allah'a hiçbirşey gizli kalmaz"* (Mü'min, 16) ayetidir. Böylece ayetin anlatmak istediği şey, alabildiğine bir tehdid, bir ikaz olup, bu da, "Sizler, Kendisine hiçbirşey saklı-gizli kalmayacak bir zata arzolunacaksınız" demektir.

2) Ayetten kastedilen mana şudur: "Dünyada iken size saklı-kapalı kalan şeylerin hepsi, kıyamet günü ortaya çıkar. Çünkü mü'minlerin halleri belirir, böylece sevinçleri doruk noktasına ulaşır. Yine cehennemliklerin halleri de belirir ve kederleri, rezillikleri perişanlıkları ortaya çıkmış olur." Bu mana, *"O gün, (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacak. Artık (o insan) için ne bir kuvvet ne de bir yardımcı yoktur"* (Târık, 9-10) ayetiyle kastedilen mananın aynısıdır. Ayetin bu ifadesinde, caydırma ve tehdidin en büyüğü yatmaktadır ki bu da, rezil-ü rüsvay olma korkusudur.

İKİNCİ MESELE

Bütün kıraat imamları, tâ ile لَا تَخْفَى şeklinde okurlarken, **Ebû Ubeyde**, bunu "yâ" ile okumuştur ki bu, **Hamza** ve **Kisâî**'nin kıraatidir. **Ebû Ubeyde** şöyle der: "Çünkü yâ'nın hem müzekker, hem de müennes için olması caizdir. "Tâ"lı fiil-i muzari ise sadece müennes içindir. Burada fiilin müzekkere isnadı caizdir. Çünkü "**hâfiye**" sözü ile, "gizlilik sahibi bir şey" (شَيْءٌ ذُو خَفَاءٍ) manası kastedilmiştir. Aynı zamanda da fâil-fiili arasına مِنكُمْ fasılası girmiştir."

★ ★
★

Arzolunmanın Neticesi

Bil ki Allah Teâlâ, bu arzolunuşun neticesini de şöyle anlatmıştır:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ ۝

"Artık kitabı sağ eline verilmiş olana gelince der ki: "Alın okuyun kitabımı" (Hâkka, 19).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE "Hâ", kendisi ile seslenilen bir sestir. Bundan, tıpkı أَلَ ve حِسْ kelimeleri gibi, "Al, tut" manası anlaşılır. **Ebu'l-Kasım, ez-Zeccacî** şöyle der: "Bu hususta bir takım değişik lehceler var. Bunların en iyisi, **Sîbeveyh**'in Araplardan naklettiği şeydir: **Sîbeveyh** şöyle der: (Arapların, هَاءَ şeklindeki sözleri de, mebnî emirlerden biridir ki bu, "Ey genç al" demektir. Araplar bunun hemzesini meftûh okuyarak, هَاءَ şeklinde, müzekkerin alemi (işareti) sayarlar. Bu tıpkı, onlar هَالُمَ يَالُمَ deyip, de, **kâf**'ın fethasını müzekkerlerin alameti sayışları gibidir. Tesniye için, هَاؤُمَا; cemî için, هَاؤُمْ ve هَاؤُمُوا denir. Buradaki **mîm**, tıpkı أَنْتُمَا ve أَنْتُمْ deki **mîm** gibidir. هَاؤُمْ 'deki hemzede meydana gelen bu zamme ise, cemî mîm'inin dammesidir. Çünkü bunun aslı, هَاؤُمُوا ve أَنْتُمُوا dür. Böylece net bir zamme ile okudular, ama cemî kelimesi ile, tesniyeye hükmettiler. Çünkü onlarca iki (tesniye), pek çok hususta, cemî hükmündedir.

İKİNCİ MESELE Tek bir ma'mûl üzerinde iki âmil birleşirse, en yakın olanı onda amel ettirmek, ittifakla, câiz olup, "Uzak olanı amel ettirmek caiz midir, değil midir?" meselesinde, **Kûfe**'liler bunun caiz olduğunu; **Basralılar** ise caiz olmadığını savunmuşlar ve görüşlerine bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki, هَاؤُمْ ifâdesi, mef'ûl gerektirmektedir, yine اِقْرَؤُا fiili de mef'ûl gerektirmektedir. Şimdi "Kitabiye" ifadesini, mef'ul olarak nasbeden, en uzaktaki âmil olsaydı, ifadenin takdiri, هَاؤُمْ كِتَابِيَهْ "İşte kitabım" şeklinde olurdu. Bu durumda da, اِقْرَؤُوهُ "Onu okuyun" denilmesi gerekirdi. Bunun bir benzeri de, آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا *"Verin, üzerine bakır eriyiği dökeyim"* (Kehf, 96) ayetidir.

Bil ki, bu delil tutarsızdır. Çünkü bu ayet, buradaki hadisenin, en yakın ifadenin amel ettiğine delalet etmektedir. Bunda ise, zaten münakaşa söz konusu değildir. Münakaşa, "en uzak olanı amel ettirmek caiz midir, değil midir?" meselesindedir. Ayette ise, buna değinilmemiştir. Ayrıca zamir, bazan hazfedilebilir. Çünkü, ifadenin açık olması, açıkca zamir getirmeye gerek bırakmaz. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ... (Ahzâb, 35) ayetinde olduğu gibidir. (Buradaki Allah'a raci إِيَّاهُ zamiri hazfedilmiştir). Binâenaleyh burada da niçin böyle olmasın?

Kûfeliler de şu şekilde hüccet getirmişlerdir: Birinci âmil, bulunma bakımından ikinciden öncedir. Birinci âmil meydana geldiğinde, illet olmadan, illete bağlı olanın meydana gelmesi imkansız olduğu için, birr mamûlün olması gerekir. Binâenaleyh, o mamulün, birinci âmilin ma'mulü haline gelmesi, ikinci amilin meydana gelişinden öncedir. İkinci amil ancak, o mamulün, birinci amilin mamulü haline gelmesinden sonra vücut bulmuştur. Binâenaleyh, aynı hükmü iki illete bağlamanın ve önce olanın daha sonra olana bağlamanın imkansızlığı sebebiyle, o mamulün, aynı zamanda ikinci amilin mamulü olması imkansız olur. Bu mesele, Nahiv iliminin inceliklerindendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

كِتَابِيَهْ Kelimesinin Okunuşu

كِتَابِيَهْ ifadesindeki hâ, sekte için olup, سُلْطَانِيَهْ ve مَالِيَهْ، حِسَابِيَهْ kelimelerinde de böyledir. Bu hâ'ların hakkı, vakf halinde sakin olup, vasl halinde düşmeleridir. Bu hâ'lar, mushafta bu şekilde yer alıp, mushafta yer alan şeyin de, mutlaka lafızda da yer alması gerekip, lafızda isbat edilmeleri de ancak vakıf halinde yerinde ve makul olunca, pek yerinde olarak ulema, işte bundan dolayı, buralarda, vakf yapmayı güzel saymışlardır. Bazı kimseler cesaret izhar ederek, bu hâ'ları vasl halinde düşürmüşlerdir. İbn Muhaysin, hâ'sız ve yâ'nın sükunuyla (كِتَابِيْ şeklinde) okumuştur. Bir kısım kimse de, mushafa ittibâen, hem vasl hem de vakf halinde hâ'yı isbat ederek okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak, önce bu kimselerin sağ ellerine kitaplarının verildiğini bildirip sonra da, (onlardan nakilen), *"Alın okuyun kitabımı"* buyurunca bu, bu hadisenin, sevinç açısından doruk noktaya ulaşmış olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Allah, onlara kitaplarının sağdan verildiğini bildirince, bu kimselerin kurtuluşa erenlerden ve nimetleri elde edenlerden oldukları (zaten) anlaşılmıştı. Dolayısıyla, bunun başkaları tarafından görülmesini, böylece o başkasının elde ettiği şeyle berikilerin sevinmesini de arzuladığı için, böyle buyurmuştur. Kitabını sağ eline alan bu kimsenin, hane halkına ve yakını olanlara böyle diyeceği de ileri sürülmüştür.

★ ★
★

Kitabını Sağdan Alanın Sevinç İfadesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kimsenin şöyle dediğini nakletmiştir:

إِنِّي ظَنَنتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ

"Çünkü ben, hakikaten hesabıma kavuşacağımı biliyordum"

(Hâkka, 20).

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Buradaki "zannetme" ifadesiyle, yakînen istidlâlde bulunma manası kastedilmiştir. Çünkü, istidlâl yoluyla kesinlik kazanan bir şeyde, mutlaka muhtelif düşünceler bulunur. Bundan dolayı "bilme", "zan" kelimesiyle ifade edilmiştir.

2) Ayetin takdirî manası, "Ben, hesabımla karşılaşacağımı ve Allah'ın beni günahlarım sebebiyle muâheze edeceğini sanıyordum. Ama, Allah'ım, beni affetmek suretiyle, bana lütufta bulundu ve beni günahlarımla sorgulamayarak, "İşte kitabım okuyun..." deyiniz (dedi)" şeklindedir.

3) Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: إِنَّ الرَّجُلَ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيُؤْتَى كِتَابُهُ فَيَظْهَرُ حَسَنَاتُهُ فِي ظَهْرِ كَفِّهِ... *"Kişi kıyamet gününde getirilir ve kendisine kitabı verilir. Derken, onun hasenatı, elinin üzerinde zuhur ederken, günahları da avucunun içine yazılır. Derken, günahlarına bakar da üzülür. Bunun üzerine, kendisine, "Avucunu ters çevir" denilir, böylece de o, elinin tersine bakar; hasenatlarını görür ve sevinir. Sonra da, "İşte kitabım, okuyunuz. Ben ilk bakışta, alabildiğine muhasebe edileceğimi sanıyordum. Ama şu anda, Allah benden bu kederi giderdi de, beni ferahlattı" der." Ama, bedbaht kimselere gelince, durum, bunlar hakkında tamamen tersinedir."*

4) buradaki ظَنَنْتُ ifâdesi, عَلِمْتُ "bildim" manasındadır. Ama "ilim makamında kullanılmıştır. Çünkü, zann-ı gâlib, örfte ve ahkâmda "ilim" yerinde kullanılabilir. Nitekim Arapça'da, "işin, şöyle olacağını yakîn gibi sanıyordum.. (yakînen biliyorum)" denilir.

5) Ayetten kastedilen mânâ, "Ben, dünyada iken, dünyada yaptığım o ameller sayesinde, kıyamette bu derecelere ulaşacağımı sanıyordum. Şu anda ise, yakîn mertebesine ulaştım" şeklindedir. Bu manaya göre, ayetteki "zan", kendi manasında kullanılmış olur. Çünkü dünyalıklar, dünyada iken, bunun böyle olacağına kesinkes hükmedemezler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kişinin akıbetinin nereye vardığını beyan etmek üzere, فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"İşte o, hoşnut bir hayat içindedir.."* (Hakka, 21) buyurmuştur. Bu hususla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada رَاضِيَةٍ kelimesini, عِيشَةٍ 'ye sıfat yapmıştır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Mânâ, "Bu yaşayış, rızaya nisbet edilmiştir" şeklinde olur. Bu manayla bu ifade tıpkı, "zırh sahibi; ok sahibi" anlamlarına gelen الدَّارِعُ ve النَّابِلُ kelimeleri gibi olmuş olur. Nisbet iki türlüdür; birisi harfle yapılan nisbet, diğeri de, kalıpla yapılan nisbet...

b) Yaşayan şahıs kastedilmesine rağmen, Cenâb-ı Hak, memnun olma vasfını, yaşamaya mecazen vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, sevabı tarif ederken, onun, mutlaka menfaatli olması, şâibelerden arınmış olması, mutlaka devamlı olması ve mutlaka tazimle-ululukla içiçe olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Binâenaleyh, buna göre mânâ, "Bu yaşayış, bu tür nitelikleri taşıması halinde bütün yönleriyle beğenilmiş, memnun olunmuş bir yaşayış olmuş olur" şeklindedir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte o, hoşnut bir hayat içindedir"* ifadesi, bahsettiğimiz bütün bu şartların tamamını ihtiva eden bir ifade olmuş olur.

★ ★
★

Cennet Tasvirine Dair

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ *"yüksek bir cennette..."* (Hakka, 22) buyurmuştur. Ki bu, "Hoşnut bir yaşayış içinde olan herkes, yüksek bir cennette olur" demektir. "el-uluvv, yükseklik" kelimesiyle, şayet mekân bakımından yükseklik kastedilmişse, bu, zaten mevcuttur. Çünkü cennet, göklerin üzerindedir.

Buna göre şayet, "Cennetliklerin bir kısmının makamları, diğer bir kısmının makamlarından üstte değil midir? Dolayısıyla, altta olan bu cennetlikler, yüce olan cennetlerde olmuş olmazlar. Ne dersiniz.." denilirse, biz deriz ki: Bunların bir kısmının diğerlerinin altında olması, cennetlerin yüksek olması ve göklerin üzerinde bulunması hususunu zedelemez. Yok eğer, bu "yükseklik" derece ve şeref bakımından söz konusu ise, durum böyledir. Yok eğer bununla, cennetin binalarının yüksek, değerli olduğu kastedilmişse, durum yine aynıdır.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ *"Meyveleri de (çabuk devşirilecek cinsten olup) yakındır"* (Hakka, 23) buyurmuştur ki bu, "Onun meyvelerinin alınması kolay ve alana yakındır. Kişi onu, istediği gibi alır. Eğer onu, eliyle almak isterse, ister ayakta olsun, ister oturuyor olsun, isterse yanüstü yatmış olsun, o meyve ona eğilir... Eğer, onların yaklaşmasını isterse, yaklaşırlar.." demektir. el-Kutûf القُطُوف kelimesi, القِطْف 'nun çoğulu olup, devşirilmiş anlamındadır.

★ ★
★

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

"(Dünyada) geçmiş günlerde takdim ettiğiniz (iyi amellerin) karşılığı olarak afiyetle yiyin için"

(Hakka, 24).

Bu, "onlara... denilir; emri verilir" demek olup, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Cennette Vaki Emirlerin Hükmü

Kimi alimler, ayetteki *"yeyiniz..."* gibi emirlerin, ne vücub, ne de nebd ifade ettiklerini söyleyerek, "Çünkü ahiret, mükellef tutulma yurdu değildir" derlerken; kimileri de bu emirlerin nedb ifade etmesinin uzak bir ihtimal olmadığını; çünkü bu emirlerin maksadının, o insanı yüceltmek o insanın kalbine sevinç sokmak olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ (Hakka, 19) ifâdesinden dolayı, "O, hoşnut bir yaşayış içindir" ...فَهُوَ ifâdesinden sonra, "yeyiniz, içiniz" cümlesinde hitap, çoğul sigasıyla yapılmış-

tır. Çünkü مَنْ mânâ bakımından çoğuldur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, اَسْلَفْتُمْ مَا ifadesinin manası, "daha önce yapmış olduğunuz salih ameller" şeklindedir. Çünkü, Arapça'da **islâf**, fiilinin manası, "Sana, güzel ve iyilikle dönmesini, sana gelmesini umduğun şeyleri önceden yapmak" şeklinde olup, buna göre bu kelime, tıpkı, "Allah rızası için borç verme" anlamında olan اَقْرَضَ 'nın masdarı olan اَقْرَاضٌ gibi olur. Bir şey için malını harcadığında, اَسْلَفَ فِي كَذَا denilmesi de, varıp buraya dayanır. Buna göre bu kelimenin manası, "Yapmış olduğunuz salih ameller sebebiyle..." şeklinde olur. "**Eyyâm-ı hâliye**" ifadesiyle de, dünyadaki günler kastedilmiş olup, وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي (Ahkaf, 17) ve تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ (Bakara, 134) ayetleri de böyledir. **Kelbî**, ayetin bu ifadesiyle "oruçlu günlerin" kastedildiğini söylemiştir. Zira onlar, yeme ve içme ile emrolununca, bu, bu yeme ve içmenin dünyada iken, oruç sebebiyle, Allah rızası için taatte bulunan, yeme ve içmeden kaçınan kimseler için olduğuna delalet etmiş olur.

DÖRDÜCÜN MESELE

بِمَا اَسْلَفْتُمْ ifadesi, bu kulların, bu mükafaatı, amelleri sebebiyle hak ettiklerine delalet eder ki, bu da, amelin, mükafaatı gerektirdiğini gösterir. Hem, taat işi Allah'ın yaptığı bir fiil olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak insana, onun yapmadığı bir şeyden dolayı mükafaat vermiş olurdu ki, bu, muhaldir. (Bu görüş **Mu'tezile**'ye ait olup) bunun cevabı malumdur.

★ ★
★

Kitabını Soldan Alanların Pişmanlığı

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ۝٢٥ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ۝٢٦

"Kitabı sol eline verilmiş olan kişiye gelince, o da derki: "Ah keşke, benim kitabım verilmeseydi. Hesabımın da ne olduğunu bilmeseydim"

(Hakka, 25-26).

Allah Teâlâ, bu kimsenin, kitabına bakıp bakıp da, yaptığı işlerin kötülüklerini görünce, alabildiğine pişmanlık duyduğunu ve bu pişmanlıktan ve mahcubiyyetten meydana gelen o işkencenin cehennem azabından daha ileri olduğunu ve bu kimsenin, "Keşke onlar beni, cehennem azabıyla azablandırsalardı da, bana, yaptığım şeylerin kötülüklerini hatırlatan bu kitabı sunmasalardı da, ben de bu mahcubiyyetin içine düşüvermeseydim.." dediğini beyan etmiştir. Ki bu, senin, "Manevi azabın maddi azabtan daha şiddetli olduğu" hususuna dikkatini çeker.

Ayetteki, وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ifadesine gelince, bu da, "Bu, hesabının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bu, olmuş bitmiş bir şeydir. Benim bu hesap hususunda

bir katkım bir dahlim söz konusu değildir. Bütün bunların hepsi, benim aleyhimedir" demektir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَالَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ *"Ah keşek o (ölüm hayatına) katî bir son verici olsaydı"* (Hâkka, 27) buyurmuştur. Bu, يَالَيْتَهَا ifâdesindeki hâ zamirinin neye racî olduğu hususunda, şu iki izah yapılabilir:

1) O, ilk ölüme... Bu merci, her ne kadar önce geçmemiş ise de, ancak ne var ki bu çok net bir biçimde zahir olduğu için, adeta geçmiş gibi olmuş olur. قَاضِيَةَ ise, hayata son veren demek olup, bu ifadede her şeyin olup bittiğine, sona erdiğine bir işaret vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ *"Namaz tamamen bittiğinde* (Cuma, 10) buyurmuştur. Arapça'da, "öldü" anlamında, قُضِيَ عَلَى فُلَانٍ denilir. Buna göre mana, "Keşke, kendisi ile öldüğüm o ilk ölüm, benim bir şeyimi sona erdirmiş olsaydı da, böylece daha yeniden diriltilmeseydim ve bana verilen bu şey (kitab) ile karşı karşıya gelmeseydim" şeklinde olur.

Katâde şöyle demiştir: "Dünyada iken, insan katında ölümden daha kötü bir şey olmadığı halde, bu kimse (ahirette) ölümü temenni etmiştir. Ölümden daha kötü olan şey, kendisinden dolayı ölümün arandığı azabtır, şeydir. Nitekim şair şöyle demiştir: وَشَرٌّ مِنَ الْمَوْتِ الَّذِي إِنْ لَقِيتُهُ تَمَنَّيْتُ مِنْهُ الْمَوْتَ وَالْمَوْتُ أَعْظَمُ *"Ölüm her şeyden daha büyük iken, şayet karşılaşırsam, kendisinden ötürü ölümü temenni edeceğim şey, ölümden daha kötüdür."*

2) Bu zamir, bu kimsenin amel defterini mütalaa ettiğinde müşahede ettiği اَلْحَالَةُ durum, hal" ifadesine racidir. Buna göre mana, "Keşke, bu durum ve bu hal, bana hükmedilen o ölüm olsaydı.." demek olur. Çünkü o, bu durumda, bu hali, ölümün acı ve şiddetinden dolayı taddığı şeyden daha kötü ve daha acı görmüş; böylece de, o ölümü, işte bu hali görünce temenni etmiştir.

★ ★
★

Kâfirlerin Cezası

مَآ أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهْ ۝ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ۝ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ۝ ثُمَّ الْجَحِيمَ
صَلُّوهُ ۝ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ۝

"Malım bana bir fayda vermedi. (Bütün) saltanatım benden ayrılıp mahvoldu. (Allah buyurur): "Tutun onu da, (ellerini) boynuna bağlayın. Sonra onu, o alevli ateşe atın. Bundan sonra da onu, yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun"

(Hâkka, 28-32).

سُلْطَانِيَه *"saltanatım..."* ifadesinden ne kastedildiği hususunda da, şu iki izah yapılabilir:

1) İbn Abbas bu ifadeye, "Dünyada iken Hz. Muhammed'in aleyhine olarak istidlalde bulunduğum hüccetlerim benden silinip gitti, kayboldu" manasını verirken, Mukâtil de, uzuvları kendisinin aleyhine olarak müşrik olduğuna şehadet ettiğinde, "Hüccetlerim benden silinip gitti" anlamını vermiştir.

2) "Malım mülküm ve insanlara olan hükümranlığım zail olup gitti. Şimdi, fakir ve zelil olarak kalakaldım" demektir. Bu ifadenin manasının, "Ben, mülküm ve saltanatım sebebiyle, hak üzere olan kimselerle çekişir dururdum... Şimdi ise, malım mülküm yok olup gitti, geriye yaptıklarımın vebali kaldı..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Bil ki, Allah Teâlâ ilk önce o mutlu (saîd) kimselerin sevinçlerini zikretmiş, daha sonra da onların, güzel yaşayış içinde olduklarını yeyip-içtiklerini belirtmiştir. Aynen bunun gibi, burada da şakî (bedbaht) kimselerin hüzün ve kederlerinden bahsetmiş, daha sonra da onların ellerinin kollarının bağlandığından, yiyeceklerinin irin, ölülerin teninden akan sıvı olduğundan bahsetmiştir. Bu işlerin ilki, cehennem bekçilerinin, "Onu yakalayın.." deyip de, bunun üzerine o kimsenin üzerine yüzbin meleğin yürüyüp, onun ellerini boynuna dolamalarıdır. Ki, işte bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(ellerini) boynuna bağlayın. Sonra onu, o alevli ateşe atın..."* ayetlerinin ifade ettiği hususdur.

Müberred şöyle der: "Tıpkı أَكْرَمْتُهُ ve كَرَّمْتُهُ denildiği gibi, birisini bir yerde icbaren tutup mevcut bulunduğunda, her iki babdan, أَصْلَيْتُهُ ve صَلَّيْتُهُ dersin. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ hitabının mânâsı, "Onu ancak cehennemde hazır tutun, oraya atın..." demek olup, الْجَحِيمُ de, "en büyük ateş" demektir. Cehenneme bu ad, insanlara hükümran olduğu için verilmiştir. Ayetteki فِي سِلْسِلَةٍ kelimesine gelince, سِلْسِلَةٍ birbiri içine girmiş, muntazam halkalar (zincir) demektir. Ardarda dizilen her şeye "müselsel" denilir.

Yetmiş Arşınlık Zincir

Ayetteki, ذَرْعُهَا ifadesinin manası şudur: Arapça'da ذَرْعٌ dirsek ile ölçüp takdir etmek anlamına gelir. Nitekim, "Dirseği ile ölçüp takdir ettiğinde" ذَرَعَ الثَّوْبَ–يَذْرَعُهُ–ذَرْعاً ifadesi kullanılır. O halde, ayetteki ذِرَاعاً سَبْعُونَ ifâdesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

1) Ayetin maksadı, onun bu kadar uzunlukta olduğunu belirtmek değil, tam aksine, uzun oluş ile nitelemektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "sayısız, hadsiz hesapsız..." manasız anlamını kastederek, *"Onlar için yetmiş defa istiğfar etsek bile..."* (Tevbe, 80) buyurmuştur.

2) Onun boyunun bu kadar olduğnu belirtmektir. Sonra da ulema ahirette, her "zirâ' "ın yetmiş kulaç, her kulacın Mekke ile Kûfe arasındaki mesafeden daha uzun olduğunu söylemişlerdir. Hasan el-Basrî de, "Bunun hangi zirâ' olduğunu en iyi bilen

Allah'tır" demiştir. Ayetteki, فَاسْلُكُوهُ emrine gelince, **Müberred** şöyle der: "Arapça'da, birisi bir kimseyi, bir şeyi bir yola soktuğunda, zapt-u rapt altına aldığında سَلَكَهُ ve أَسْلَكَهُ denilir. Yani, "Onu soktu; onu, soktum, zapt altına aldım." Kur'ân'ın kullandığı ifade ise, سَلَكْتُهُ şeklindedir. (Yani, sülasîdir). Nitekim Cenâb-ı Hak, مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ *"Sizi cehenneme sokan ne oldu..."* (Müddessir, 42) ve كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ *"Onu, günahkarların kalbine soktuk..."* (Şuarâ, 200) buyurmuştur. **İbn Abbas** da şöyle demektedir: "Bu zincir, onun dübüründen girer boğazından çıkar; sonra da, kafasını ayaklarıyla birleştirir." **Kelbî** de, şöyle demektedir: "İpin inciye girmesi gibi, zincire girer, sonra da, kalan kısmı boynu üzerinde toplanır." Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Zincirin Uzunluğunun Anlamı?

Birinci Soru: Bu zincirin uzun olduğunu belirtmenin hikmeti nedir?

Cevap: Süveyd ibn Ebû Nuceyh şöyle demektedir: "Bütün cehennemliklerin o zincire vurulduğu haberi bana ulaştı. Bütün, insanlar aynı zincirle bağlanınca, bu sebeple, herbirine yapılacak azab, daha şiddetli olmuş olur."

İkinci Soru: Zincirin onlara sokulması, mâkûldür. Ama, onların zincire sokulmasının manası ne demektir?

Cevap: Onların zincire sokulmaları, o zincirin onların bedenlerine dolanması, bütün cüzlerinin birbirine girecek bir biçimde sıkıştırılması ve bu kimsenin, o zincirin arasında sıkışmış, hareket edemez bir biçimde bulunması demektir. **Ferrâ** da şöyle der: "İfadenin manası, "Sonra onları o zincire sokun" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "Başımı fese soktum..." denildiği gibi, "Fesi başıma soktum..." da denilir. Ve yine Arapça'da, yüzüğe giren parmak olduğu halde; "yüzük parmağıma girmiyor, olmuyor!" da denilir.

Üçüncü Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin فَاسْلُكُوهُ فِي سِلْسِلَةٍ dedi de, فَاسْلُكُوه فِي سِلْسِلَةٍ buyurmadı?

Cevap: سِلْسِلَة kelimesinin سَلَكَ maddesine takdiminde, الْجَحِيمُ kelimesinin صَلُّوهُ 'ya takdim olunuşunda bahsetmiş olduğumuz husus yatmaktadır. Kİ bu da, "Onu ancak, (başkasına değil) bu zincire sokun.." anlamıdır. Çünkü bu zincir, zincirlerin en korkuncudur.

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak, bağlama ve cehenneme sokma işlerini ifade ederken **fâ** edatını kullanmış, bu zincire sokma işini de **summe** ثُمَّ edatı ile belirtmiştir. Şu halde, aradaki fark nedir?

Cevap: Buradaki ثُمَّ kelimesi ile, sonralık manası kastedilmemiştir. Tam aksine kastedilen şey, bu azabın derecelerindeki farklılıktır.

★ ★
★

Düçar Olunan Azabın Sebebi

Bil ki, Allah Teâlâ bu korkunç azabı açıkca anlatınca, sebebini de zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُۥ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ ٱلْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾

"Çünkü o, O büyük Allah'a inanmazdı. Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi"

(Hakka, 33-34).

Bu ifadelerin birincisi, **"kuvve-i âkile"**nin; ikincisi de **"kuvve-i ameliyye"**nin bozulduğuna bir işarettir. Burada birkaç mesele vardır:

Yoksulu Doyurmanın Önemi

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi..."* ifadesi ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

a) "O, yoksulun yemeğinin bol olmasına teşvik etmedi.."

b) Ayette geçen طَعَـامٌ kelimesi yiyeceğin ismi olup, إِطْعَامٌ "yedirmek" anlamında kullanılmıştır. Bu tıpkı, " عَطَـاءٌ bağış" isminin, إِعْطَاءٌ "vermek" anlamında kullanılması gibidir. Nitekim şair وَبَعْدَ عَطَائِكَ اَلْمِائَةَ الرِّتَاعَا *"Senin otlayan yüz (deveyi) vermenden sonra..."* demiştir.

İKİNCİ MESELE
Doyurmayı Teşvikin Farziyeti

Keşşâf sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi"* ifadesinde, yoksulları mahrum etmenin büyük bir günah olduğuna dair iki kuvvetli delil vardır.

1) Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, küfür ifade eden cümleye atfetmiş ve bunu, küfrün emaresi ve işareti saymıştır.

2) Yoksulu yedirmeye teşvik etmeyenin durumu böyle iken, ya bilfiil yedirip içirmeyenin durumu nasıl olur, düşünülsün diye, yedirmemeyi değil de, yedirmeye teşvik etmemeyi zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Fakiri Düşünmeme Kafir Sıfatı

Bu ayet, kafirlerin, namaz kılıp zekat vermedikleri için, ilahi cezaya duçar olduklarına delalet eder ki "Kafirler, şeriatın füruundan da (amelî kısmından da) sorumludurlar" şeklindeki sözümüzden kastedilendir. **Ebû'd-Derdâ**'nın, yoksullar için çokca çorba pişirmesi hususunda hanımını da teşvik ettiği ve "Biz iman etmek suretiyle, o zincirin yarısından kurtulduk; şimdi geriye kalan yarısından kurtulmayalım mı?!" dediği rivayet olunmuştur. Ayetin bu ifadesi ile, kafirlerin yedirip içirmediklerinin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bu ifadeyle, onların, "Allah'ın, istemesi halinde yedirip içireceği kimseleri biz mi yedirip içireceğiz..." (Bkz. Yasin, 47) şeklindeki sözlerinin kastedildiği de söylenmiştir.

★ ★
★

Kafire Fayda Veren Dost Yok

فَلَيْسَ لَهُ ٱلْيَوْمَ هَٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾

"Onun için, bu gün burada, kendisine hiçbir yakın ve dost yoktur"
(Hakka, 35).

Yani, "Ahirette bu kimsenin bir "**hamîm**", yani, kötülükleri kendisinden men eden; bu kötülüklerden ötürü üzülen bir yakını yoktur" demektir. Çünkü onlar, ahirette, birbirlerinden kaçarlar. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir dost başka bir dostunu soramaz..."* (Meâric, 10) ayetiyle, *"Zalimler için, boyun eğilen hiçbir dost ve bir şefaatçi yoktur"* (Mü'min, 18) ayetleri gibidir.

★ ★
★

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾

"Gıslînden başka yiyecek de yoktur"
(Hakka, 36).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Rivayet olunduğuna göre İbn Abbas'a غِسْلِين 'in ne demek olduğu sorulmuş da, o da, "Bunun ne demek olduğunu bilemeyeceğim" demiş. Kelbî ise şöyle demektedir: "Bu, azâba duçar edildiklerinde, cehennemliklerden akan irin, kan ve sarı sudur." O halde غِسْلِين, فِعْلِينٌ vezninden olup, غَسْلٌ kökündendir.

İKİNCİ MESELE طَعَامٌ yemek için hazırlanan şeye denilir. Cehennemlikler yesin diye irin hazırlanıp sunulduğuna göre, bu, onların yiyeceği olmuş olur. Şöyle de denebilir: Bu, o cehennemlikler için yiyecek makamına konulduğu için, buna "taâm- yiyecek" denilmiştir. Nitekim şâir, *"onların aralarındaki selamları, bir çeşit ağrı ve sızıdır"* anlamında, تَحِيَّةُ بَيْنِهِمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ demiştir ki, darb ve vurma işi, selam olmaz. Ancak ne var ki, onun yerine konulduğu için bu adı almıştır.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "**gıslîn**"in kimlerin yiyeceği olduğunu zikrederek لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ *"Ki onu, suçlulardan başkası yemez..."* (Hakka, 37) buyurmuştur. Buradaki اَلْخَاطِئُونَ kelimesi "günahkarlar" demek olup, bununla da, bilerek günah işleyenler kastedilmiştir. Çünkü, bir kimse bilerek günah işlediğinde خَطِيئَةَ الرَّجُلُ

denilir ki, bunlar da, müşriklerdir. Hemze yâ'ya çevrilerek, اَلْخَاطِئُونَ şeklinde okunduğu gibi, hemze atılarak, اَلْخَاطُونَ şeklinde de okunmuştur. İbn Abbas, bu kıraati tenkit ederek, "Bu kelime اَلْخَاطُونَ şeklinde okunamaz. Çünkü hepimiz "adım atarız" اَلْخَاطُونَ adım atanlar anlamına gelir)... Bunlar ancak, اَلْخَاطِئُونَ "günahkar" olanlardır. الصَّابُونَ (Sabiîler) de denmez. Çünkü, bu manada bu kelime ancak الصَّابِئُونَ şeklinde kullanılır" demiştir. İbn Abbas'ın tenkidine şu şekilde cevap verilir: "Ayetin bu ifadesi ile, hakkı batıla karıştıranlar ve Allah'ın kanunlarını çiğneyenler kastedilmiş olabilir."

★ ★
★

Bil ki, Allah Teâlâ, önce kıyametin mümkin bir şey olduğuna, sonra onun vukû bulacağına dair deliller getirip, daha sonra da, saîd ve şakî kimselerin hallerinden bahsedince, bu sözünü, Kur'ân'a saygı ve tazim ile sonuçlandırarak şöyle buyurmuştur:

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾

"Neler görüyor, neler görmüyorsanız, (onların hepsine) andederim ki..."
(Hakka, 38-39).

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
لَآ أُقْسِمُ Tabirinin İzahı

Kimi alimler, لَآ أُقْسِمُ ifadesi ile, "yemin ederim ki" anlamının kastedildiğini, لَآ'nın ise zaid olduğunu; yahut da, önce geçmiş olan bir sözü red anlamında ("hayır, öyle değil!") dediğini söylerlerken, kimi alimler de, buradaki لَا 'nın olumsuzluk için olduğunu, ifadenin, "yemin etmem" anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, buna göre ayetin manası şöyle olur: "Cenâb-ı Hak adeta, "Ben bu Kur'ân'ın, kerîm bir Resûlün sözü olduğuna yemin etmem!" demiş olur ki, bu da, "Çok net, açık ve kesin olduğu için, yemin etmeye gerek yok..." demektir. Biz bu meseleyi, لَآ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ (Kıyame, 1) sûresinin başında tafsilatlı bir biçimde ele alacağız.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Neler görüyor, neler görmüyorsanız..."* ifadesi, şümûl bakımından, ne varsa her şeyi içine alan bir ifadedir. Çünkü, her şey bu iki kısımdan, yani ya görülür, ya da görülmez olmaktan hâlî değildir. Dolayısıyla da, yaratanı-yaratılanları; dünyayı-âhireti; maddeyi-rûhu; insanı-cinni ve açık olanı-gizli nimetleri... hepsini içine alır.

★ ★
★

Resul-i Kerîm Kimdir?

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾

"O, çok şerefli bir peygamberin sözüdür"

(Hakka, 40).

Bil ki, Allah Teâlâ, **Tekvîr Sûresi**'nde bu ifadeye yer vermiştir. Alimlerin çoğu, oradaki bu ifade ile **Cebrâil** (a.s)'in; buradaki ile de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kastedildiği kanaatindedirler. Onlar şu şekilde istidlal etmişlerdir: Cenâb-ı Hak burada, *"O, çok şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurup, bundan sonra da, "Bu bir şair, bir kâhin sözü değildir" demiştir. Halbuki **Mekke** müşrikleri, **Cebrâil** (a.s)'i şair ve kahin diye tavsif etmiyor, bu iki vasıfla Hz. Peygamber (s.a.s)'i tavsif ediyorlardı. Ama Hak Teâlâ ((Tekvîr Sûresi'nde) ise, *"Bu, şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurup *"Bu şeytân-ı racîm'in sözü değildir"* deyince, mânâ "Bu, şerefli meleğin sözüdür, kovulmuş şeytanın değil" şeklinde olmuş olur. Dolayısıyla buradaki, "Şerefli elçi" ifadesinden, **Hz. Muhammed** (s.a.s), **Tekvîr Sûresi**'ndekinden de **Cebrâil** (a.s) kastedilmiş olabilir.

Kur'ân'ın Cebrâil'e İzafesi

İşte burada şöyle bir soru yöneltilebilir: Ümmet, Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı (sözü) olduğu hususunda müttefiktirler. Ama verilen bu manalara göre, aynı sözün, hem Allah'ın, hem **Cebrâil** (a.s)'in, hem de Hz. Peygamber (s.a.s)'in olması gerekir ki bu düşünülemez?.. buna şu şekilde cevap verilebilir: Tek bir sözün, en ufacık bir münasebetten ötürü bunların herbirine nisbet edilmesi mümkündür. Binâenaleyh Kur'ân, Levh-i Mahfûz'dan dercedip izhar eden zat, Allah Teâlâ olduğu için, O'nun kelamı; gökten yere indirilen olması münasebetiyle, **Cebrâil** (a.s)'in kelamı; insanlara açıklayıp, ona imana davet ettiği ve onu peygamberliğinin delili kıldığı için de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kelamı olabilir.

★ ★
★

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ ۚ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

"O bir şair sözü değildir. Siz ne az inanıyorsunuz! O, bir kahin sözü de değildir. Siz ne az düşünüyorsunuz!"

(Hakka, 41-42).

Kıraat Farkı

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr hariç, kıraat imamlarının çoğu fiilleri, tâ ile ve muhatab sigasıyla, تُؤْمِنُونَ – تَذَكَّرُونَ şeklinde okumuşlardır. İbn kesîr ise, bunları, yâ ile gâib sigası olarak okumuştur. Binâenaleyh bunları muhatab sigasıyla okuyanlar, bu fiilleri, بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (Hakka, 38-39) ifadelerine göre okumuşlardır. Gâib sigasıyla okuyanlar ise, "iltifat" üslubuna göre okumuş olurlar.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, مَا) edatları, âlimlere göre zaiddir, sırf te'kid için getirilmişlerdir. Ayetteki قَلِيلًا ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) **Mukâtil** şöyle der: "Cenâb-ı Hak buradaki "**kelîl**" (az) sözü ile, onların, Kur'ân'ın Allah'dan olduğuna hiç inanmadıklarını kastetmiştir. Buna göre mana, "Onlar hiç iman etmezler" şeklinde olur. Nitekim Araplar, "Bize hiç gelmiyor" manasında, قَلَّ مَا يَأْتِينَا "Bize ne de az gelir" derler."

2) O kafirler, kalben buna inanıyorlardı. Ama bundan hemen dönüyor, bu konuda yaptıkları istidlâlleri tamamlamıyorlardı. Baksana Hak Teâlâ, *"O (kafir) düşündü, ölçüp biçti. Sonra da, "Bu ancak seçkin bir büyüdür" dedi"* (Müddessir, 18-24) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şair olmayışını bildirirken, "ne az iman ediyorsunuz"un ifadesini; kahin olmadığını bildirirken ise, "ne az tezekkür edersiniz" ifadesini getirmiştir. Bunun sebebi şudur: Hak Teâlâ sanki, "Bu Kur'ân bir şairin sözü değildir. Çünkü bunun özellikleri, bütün şiir çeşitlerinden farklı. Fakat siz iman etmiyorsunuz, yani imana yönelmiyorsunuz. İşte bundan dolayı da düşünmekten yüz çeviriyorsunuz. Eğer imana niyetlenmiş olsaydınız, "o bir şair" şeklindeki sözünüzün yalan olduğunu bilirdiniz. Çünkü Kur'ân'ın terkibi - üslubu - özelliği, bütün şiir çeşitlerinden farklıdır. Yine bu Kur'ân, bir kahin sözü de değildir. Çünkü kahinlerin sözü, şeytanlar ve şeytanların inkarından kaynaklanır. Binâenaleyh bunun, şeytanların öğretmesiyle olması mümkün değil. Fakat sizler, Kur'ân'ın nazmının nasıllığını ve şeytanları kınadığını hesaba katmıyorsunuz. Dolayısıyla da bunun kehanet nev'inden olduğunu söylüyorsunuz" demektedir.

★ ★
★

Rabbü'l-Âlemîn'in Kelâmı

تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾

"(O), âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir"
(Hâkka, 43).

Bil ki bu ayetin bir benzeri de, **Şuarâ Sûresi**'ndeki, *"Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu, inzarcılardan olasın diye, senin kalbine Ruhu'l-Emîn (Cibrîl) indirdi"* (Şuarâ, 192-194) ayetidir. Şu halde: Bu Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği bir şey olduğu için, Rabbu'l-âlemîn'in kelamı; vasıtasıyla indiği için **Cebrâil** (a.s)'in kelamı; onunla insanları inzar (ikaz) ettiği için de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kelamı (sözü)dür. Dolayısıyla Hak Teâlâ burada, hem, *"Bu şerefli bir peygamberin sözüdür"* buyurmuş; bunun peşinden de, problem ortadan kalksın diye,

"O, Âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir" buyurmuştur. **Ebu'e-Simâl,** نُزِّلَ تَنْزِيلاً takdirinde olarak, تَنْزِيلاً şeklinde okumuştur.

★ ★
★

Allah Adına Söz Uydurmanın Cezası

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾

"Eğer bazı sözleri, Bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı."

(Hâkka, 44)

Bu, Mechûl olarak وَلَوْ تُقُوِّلَ (uydurulsaydı) şeklinde de okunmuştur. **"Tekavvul"**, "kavl" (söyleme) masdarının "mutavaat" sigasıdır. Çünkü bunda, söz uyduranın, zorlanması söz konusudur. Nakledilen sözleri küçümsemek için, "akâvil" denmiştir. Bu tıpkı "e'âcib" (acâib şeyler), "edâhik" (gülünç şeyler) gibidir. Buna göre sanki "ekâvil" kelimesi, "kavl" (söz) kelimesinden, uf'ûle veznindeki "ukvûle" nin çoğulu olmuş olur. Buna göre mana, "Eğer o bize, bizim söylemediğimiz bir sözü nisbet edecek olsaydı.." şeklinde olur.

★ ★
★

لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾

"Elbette onun sağ elini aliverirdik. Sonra da hiç şüphesiz onun can damarını koparırdık"

(Hakka, 45-46).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Onun elinden yakalar ve boynunu vururduk" demektir. Cenâb-ı Hak bunu, padişahların, kendilerine iftira edip, cezayı hakeden kimselere uyguladığı cezaya benzeterek anlatmıştır. Çünkü padişahlar, böylesi kimselere hiç zaman tanımaz, hemen boyunlarını vurdururlar. Hak Teâlâ burada özellikle "yemîn" (sağ el) lafzını kullanmıştır. Çünkü cellat, öldüreceği kimsenin enseesine darbeyi indirmek istediğinde sol elinden; boğazına indirmesi ve kılıcı oradan vurmayı istediğinde -ki bu, öldürülecek olan, kılıcı gördüğü için, ona çok zor gelecek bir pozisyondur- o zaman da sağ elinden yakalayıp vurur.

Buna göre ayetteki بِالْيَمِينِ ifâdesi, بِيَمِينِهِ "Onun sağ elini" takdirindedir. Ve tıpkı, الْوَتِينَ ifâdesinin, وَتِينَهُ "Onun can damarını keseriz" manasında olması gibidir. Bu açık bir tefsir olup, **Hasan el-Basrî**'den nakledilmiştir.

2) Buradaki "**yemîn**" kelimesi, kudret ve kuvvet manasınadır. Bu görüş **Ferrâ**, **Müberred** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. Onlar bu hususta **Şemmâh**'ın şu beytini delil getirmişlerdir: إِذَا مَا رَايَةٌ رُفِعَتْ لِمَجْدٍ لَقَّاهَا عَرَابَةٌ بِالْيَمِينِ *"Ne zaman bir şeref için bir sancak kaldırılsa onu Arabe, kuvvetiyle alır, yakalar."* Buna göre ayetin manası, "Biz, ondan bütün gücünü çekip alırız" şeklinde olur. Bu manaya göre بِالْيَمِينِ 'deki "**bâ**" zaid olmuş olur.

Mukâtil, ayete, "Biz ondan hak ile intikam alırız" manasını vermiştir. Bu görüşe göre, ayetteki "**yemîn**", "hak" manasına olmuş olur ve tıpkı تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ *"Siz bize, hak taraftan gelirsiniz"* (Saffât, 28).

Bil ki bu izahların neticesi şu manaya varıp dayanır: "Eğer o (peygamber), Bize, Bizim demediğimiz bir sözü nisbet edecek olsaydı, ya delil getirmek suretiyle onu, bundan menederdik. Çünkü Biz, ona bu konuda muârazada bulunanları, getirip karşısına dikerdik. Böylece bu konuda yalancı olduğu ortaya çıkardı. Böylece de bu durum, onun davasının batıllığını gösterir, sözünü temelinden yıkardı. Yahut da, uyduracağı sözü tam söyleyeceği zaman, bütün gücünü-kuvvetini çekip alarak ona mani olurduk. Doğru söyleyenin yalan söyleyene karışmaması için, Allah'ın hikmetinin gereği de budur."

Vetîn

İKİNCİ MESELE

"**Vetîn**", kalbten uzanıp başa varan ve kesildiğinde canlıların ölüverdiği damardır. **Ebû Zeyd**, bunun çoğulunun "**vütün**" şeklinde olduğunu, "**evtine**" şeklinde de geldiğini, mesela ثَلَاثَةُ أَوْتِنَةٍ (üç damar) dendiğini; "**mevtûn**"un ise, "**vetîn** damarı kesilen" manasına olduğunu söylemiştir. **İbn Kuteybe** de şöyle der: Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, "Biz onun bu can damarını bilfiil keseriz" manasını değil, "Yalan söylemesi halinde onu öldürürüz ve o sanki bu damarı kesilmiş gibi olur" manasını kastetmiştir. Bunun bir benzeri de Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَا زَالَتْ أَكْلَةُ خَيْبَرَ تُعَاوِدُنِي فَهَذَا أَوَانُ انْقِطَاعِ أَبْهَرِي *"Hayber'deki o lokmanın (tefsiri) zaman zaman beni yoklar. İşte o anlar, (sanki) can damarımın kesildiği anlardır"* hadis-i şerifidir.(4) Buradaki "**ebhûr**", kalbe bağlı olan damar demek olup, bu kesildiğinde insan ölür. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, "Bu o zehirin beni öldürdüğü anlardır. İşte bu durumda, sanki can damarı kesilmiş kimse gibi olurum" demek istemiştir.

★ ★
★

Ehad Kelimesi

فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾

4) Dârimî, mukaddime, 11 (1/33).

"O zaman sizden hiçbiriniz buna mani olamazdınız"

(Hakka, 47).

Mukâtil ve **Kelbî** "Sizden hiç kimse Bizim böyle yapmamıza mani olamazdı" manasını verirken; **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demektedir: "**Hâcizîn**" kelimesi, "**ehad**" kelimesinin sıfatı olabilir. Çünkü "**ehad**", kendisinde müfrêd, cemî, müzekker ve müennesin eşit olduğu, genel bir nefy (olumsuzluk ifadesi) için kullanılmış bir isimdir. *"Peygamberlerinden hiçbirini (iman hususunda, diğerlerinden) ayırmayız"* (Bakara, 285) ve *"Sizler, herhangi bir kadın gibi değilsiniz, (Ey Peygamber zevceleri)"* (Ahzab, 32) ayetlerindeki "**ehad**" (bir - hiçbir) kelimesi de bu manada kullanılmıştır." Bil ki *"sizden"* ifadesindeki hitab bütün insanlaradır.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın Kendisi tarafından **Cebrâil** (a.s) vasıtasıyla, şâir-kâhin olmayan **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirilmiş bir "hak" olduğunu beyan edince, peşisıra da Kur'ân'ın ne olduğunu beyan etmek için şöyle buyurmuştur:

وَإِنَّهُۥ لَتَذْكِرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, muttakiler için bir derstir"

(Hakka, 48).

Bu hususu, **Bakara Sûresi**'nin başında هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde uzunca anlatmıştık.

★ ★
★

وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنكُم مُّكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾

"İçinizde (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz"

(Hakka, 49).

Bu, "İçinizden, dünya sevgisinden ötürü, onu yalan sayanların bulunduğunu da biliyoruz" demektir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kim dünya sevgisinden kendini korursa, bu Kur'ân'dan öğüt almış ve bundan istifade etmiş olur. Kim de, dünyaya meylediyorsa, bu demektir ki o da, bu Kur'ân'ı yalanlamış ve ona yaklaşmamıştır" demektir.

Ben derim ki: **Mu'tezile**, dalâlet ve küfrün Allah'dan olmadığı hususunda bu ayete tutunabilir. Çünkü Hak Teâlâ, Kur'ân'ı, "müttakiler için bir öğüt" diye tavsif etmiş; ama Kur'ân'ın, yalanlayıcılar için "bir saptırıcı" olduğunu söylememiş, tam aksine, bu yalanlama ve dalaleti, bizzat onlara nisbet ederek, *"İçinizden (onu)*

yalanlayanların olduğunu elbet biliyoruz" buyurmuştur ki bunun bir benzeri de *"Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. (Ama) o yoldan sapanlar vardır"* (Nahl, 9) ayetidir. Bil ki **Mu'tezile**'nin bu tür iddialarına karşı cevab, daha önce (defalarca) geçmiştir.

★ ★
★

وَإِنَّهُۥ لَحَسْرَةٌ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ۝

"Muhakkak ki o, kâfirler için bir pişmanlık (vesilesidir)"

(Hakka, 50).

"O" zamiri, neye racidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu zamir, Kur'ân'a racidir. Buna göre sanki, "Kur'ân, kafirler için, ya kıyamette, onu tasdik edenlere verilen mükafaatları gördüklerinde; yahut da dünyada mü'minlerin ulaşacağı saltanatı, güç-kudreti gördüklerinde, bir pişmanlık vesilesi olur" denilmek istenmiştir.

b) **Mukâtil**, buna, "Onların Kur'ân'ı yalanlamaları, onlar için bir pişmanlık sebebidir" manasını vermiş ve bunun delilinin, daha önce geçen, *"İçinizden (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz"* (Hakka, 49) ayeti olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

وَإِنَّهُۥ لَحَقُّ ٱلْيَقِينِ ۝

"Hiç şüphesiz ki o (Kur'ân), hakka'l-yakîn'dir"

(Hakka, 5).

Bu, "o kesin bir gerçektir" yani "kendisinde batıllığın yer almadığı bir gerçek; bir şüphenin bulunmadığı bir yakîn (kesin bilgi)dir" demek olur. Bu iki sıfattan biri, te'kid için diğerine muzaf kılınmıştır.

★ ★
★

فَسَبِّحْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلْعَظِيمِ ۝

"O halde o büyük Rabbinin adını tesbih et"

(Hakka, 52).

Bu, "ya seni, vahye ehil kıldığı için, O'na şükür olarak; yahut da kendisinden beri olduğu yalancı vahyin kendisine nisbet edilmesine razı olmaktan O'nu tenzih et, O'nu tesbih et" demektir. Bu ayetin tefsiri, A'lâ Sûresi'nin başında ve Besmele'nin tefsirinde geçmiştir. En iyisini ve en doğrusunu Allah Sübhânehû ve Teâlâ bilir. Salat-u Selâm, ümmî bir peygamber olan, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Amin).

★ ★
★

MEARİC SÛRESİ

Bu sûre, kırkdört ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ۝١ لِّلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ۝٢ مِّنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ ۝٣

"İsteyen biri, kafirlerin başına inecek azabı istedi -ki onu önleyecek hiçbir kimse yoktur. (O), mearic sahibi Allah'dandır"

(Mearic, 1-3).

Nüzul Sebebi

Bil ki سَأَلَ (sordu - istedi) ifadesi ile ilgili iki kıraat vardır: Kimi alimler bunu hemzeyle okurken, kimisi de hemzesiz okumuşlardır. Birinciler, ki bunlar çoğunluktadır, bu kıraate göre şu muhtemel izahları yapmışlardır:

1) **Nadr b. Hars,** *"Allahım, eğer bu senin katından bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır, yahut bize elim bir azab ver"* (Enfal, 32) deyince, Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. Buna göre ayetteki سَأَلَ سَائِلٌ ifâdesi, "Gelecek azabı, çağıran birisi çağırdı (istedi)" şeklinde olur. Bu, birisi birşeyi taleb edip, peşine düştüğünde söylediğin, دَعَى بِكَذَا şeklindeki sözüne varıp dayanır. Hak Teâlâ'nın يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ *"Onlar orada (cennette), her türlü meyveyi, kendilerini emniyette hissederek davet eder, isterler"* (Duhan, 55) ayetindeki ifade de bu manadadır. **İbnü'l-Enbârî** der ki: "Bu görüşe göre "bâ" harf-i cerri zâid olmuş olur ve takdir, سَأَلَ سَائِلٌ عَذَاباً وَاقِعاً şeklinde olur. Bu izaha göre, "bâ", te'kid için olmuş olur ve bu tıpkı وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ (Meryem, 25) ayetindeki "bâ" gibidir." **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Burada سَأَلَ (istedi-sordu) kelimesi, دَعَى (davet etti) manasında olunca, دَعَى fiili gibi müteaddî olmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ da sanki دَعَى دَاعٍ بِعَذَابٍ demiş olur."

2) **Hasan el-Basrî** ve **Katâde** şöyle derler: "Allah Teâlâ,Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderip, o da müşrikleri ilahi azabla tehdid edince, bir kısmı bir kısmına, "Muhammed'e, bu azabın kimin için olduğunu, kimin başına geleceğini

sorun" dediler de, Allah Teâlâ bu azabı, *"İsteyen biri kafirlerin başına inecek azabı istedi..."* buyurarak haber verdi." **İbnü'l-Enbârî**, "Bu görüşe göre ayetin takdiri, سَأَلَ سَائِلٌ عَنْ عَذَابٍ şeklinde olur. Buna göre, "**bâ**", عَنْ manasınadır ve tıpkı şairin

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنَّنِي / بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبُ

"Eğer bana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben kadınların hastalıklarını bilen bir doktorum" şeklindeki şiirindeki "**bâ**" gibi olur. Nitekim Hak Teâlâ, فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيراً *"Onu (yani ondan) bir bilene sor"* (Furkan, 59) buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** de, "Bu izaha göre, سَأَلَ fiili, اِهْتَمَّ ve عُنِيَ (önem verdi, ihtimam gösterdi) manalarına gelmiş olur. Buna göre sanki, اِهْتَمَّ مُهْتَمٌّ بِعَذَابٍ "Bir önemseyen, olacak bir azabı önemsedi" denilmek istenmiştir" der.

3) Bazı alimler de, ayetteki "isteyen (soran)" ifadesiyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kastedildiğini, çünkü onun, kafirlerin başına gelecek o azabı hemen istediğini, böylece de Allah Teâlâ'nın, "Bu azab onların başına gelecek. Bunu geri çevirebilecek güç-kuvvet yok" buyurduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bu tefsirin doğruluğunun delili, ayetin peşisıra gelen *"O halde sen, şimdilik güzel bir sabır ile katlan"* (Meâric, 5) ayetidir. Bu ayet, bu "isteyen"in, güzel sabır ile emrolunan zat olduğuna delalet etmektedir.

Fiilin hemzesiz olarak, سَالَ şeklinde okunuşuna göre şu iki izah yapılabilir:

a) Böyle okuyan da, hemzeli سَأَلَ 'yi kastetmiş, ama "kalb" yaparak kelimeyi hafifletmiştir. Nitekim şair

سَالَتْ قُرَيْشٌ رَسُولَ اللّٰهِ فَاحِشَةً / ضَلَّتْ هُذَيْلٌ بِمَا سَأَلَتْ وَلَمْ تُصِبْ

"Kureyş Allah'ın Resulü'nden bir günah fiili istemiş, böylece Hüzeyl, bu isteği sebebiyle sapmış ve isabet edememiştir" demiştir.

b) Bu kelime, "**seyelûn**" (ahmak) manasınadır. Bunu, **İbn Abbas** (r.a)'ın ayeti, سَالَ سَيْلٌ şeklinde okuyuşu da destekler. O halde "**seyl**", tıpkı "**gavr**" masdarının, "**gâir**" (batan) manasına oluşu gibi, "**sâil**" manasınadır. Buna göre mana, "Bir vâdi, o ilahi azabı onların üzerine akıtmak için işe koyuldu" şeklinde olur. Bu tefsir **Zeyd b. Sâbit** ve **Abdurrahman b. Zeyd**'in görüşü olup, bunlar ayetle "Cehennem vâdilerinden bir vadi aktı" manasını vermişlerdir.

Ayetteki "**sâil**" kelimesinin ancak hemzeli okunacağı hususunda alimler ittifak etmişlerdir. Çünkü bu kelime, eğer hemzeli سَأَلَ fiilinden ise, zaten ister istemez hemzeli olacaktır. Yok eğer hemzesiz bir fiilden ise, "**kâil**" ve "**hâif**" gibi yine hemzeli olacaktır. Fakat sen, istersen hemzeyi hafifletip, kelimeyi bu ikisi arası bir şekilde okuyabilirsin.

Ayetteki, بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ *"Kafirlerin başına inecek azab"* ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Biz, eğer ayetteki, *"isteyen ... istedi"* ifadesini, "Nadr, o azabı istedi" manasına alırsak, bu ifadenin manası, "ister istesin, ister istemesin mutlaka olacak bir azabı,

bir isteyen istedi" şeklinde olur. Bu böyledir. Çünkü o azab, ahirette kafirlerin başına mutlaka gelecek ve hiç kimse onu geri çeviremeyecektir. Dünyada da Nadr'ın başına gelmiş ve böylece o Bedir günü öldürülmüştür. İşte ayetteki, *"Onu önleyecek hiçbir kimse yoktur"* ifadesinden kastedilen budur.

2) Eğer biz bu kelimeyi ikinci şıkka göre, yani, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu azabın, kim için ve kimin başına geleceğini sormuş olmalarına göre tefsir edersek, deriz ki: Allah Teâlâ, bu soruya, o azabın kafirlerin başına geleceğini bildirmekle cevap vermiştir. Ama doğru olan birinci görüştür.

Ayetteki, مِنَ اللّٰهِ *"Allah'dandır"* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun takdiri, ...بِعَذَابٍ وَاقِعٍ مِنَ اللّٰهِ "Allah'dan gelecek bir azab" şeklindedir.

2) Takdir, لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ مِنَ اللّٰهِ şeklindedir ve bu, "Allah'dan sâdır olan bu azab için, yine Allah tarafından bir savuşturucu da yoktur. Çünkü hikmet bu azabın olmasını gerektirmiş ise, Allah'ın bunu yapmaması imkansızdır" demektir.

Zi'l-Me'ârîc

Ayetteki, ذِي الْمَعَارِجِ *"Me'âric sahibi"*, ifadesine gelince, **"me'âric"** kelimesi, **"mi'rec"**'in çoğuludur. **"Mi'rec"** de, yüksek yere çıkma vasıtası (asansör) demektir. وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ *"Üstünde çıkacakları asansörler - merdivenler..."* (Zuhruf, 33) ayeti de bu manadadır.

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Kelbî**'nin rivayetine göre **İbn Abbas**, ذِي الْمَعَارِجِ kelimesine, "Göklerin sahibi" manasını vermiştir. Melekler oraya doğru yükselip çıktıkları için göklere, **"me'âric"** denilmiştir.

2) **Katâde** bu kelimeye, "Fazl, ikrâm, lütuf ve nimetler sahibi" manasını vermiştir. Bu böyledir. Çünkü Allah'ın nimet ve ihsanlarının bir çok derecesi vardır ve bunlar insanlara, farklı mertebelerde ulaşırlar.

3) **Me'âric**, Cenâb-ı Hakk'ın velî kullarına, cennette verdiği dereceler manasınadır.

Bana göre bu hususta bir dördüncü izah da şu şekilde yapılabilir: Gökler nasıl, yükseklik-alçaklık ve büyüklük-küçüklük bakımlarından farklı ise, melekî ruhlar da kuvvet-zaaf ve kemal-noksanlık bakımından ilahi bilgilerin çokluğu, kuvveti ve bu alemi tedbirde kuvvetli veya zayıf olmak bakımlarından farklı farklıdırlar. Belki de, Allah Teâlâ'nın nimetlerinin inâmının nûru ve rahmetinin feyzinin eseri, bu aleme ancak bu ruhlar vasıtasıyla ulaşırlar. Bu ulaşma da ya alışılmış şekilde olur veya alışılmışın dışında olur. Nitekim Hak Teâlâ da, *"(Dünyanın) içini idare edenlere yemin olsun ki..."* (Nazıat, 5) ve *"(Dünyanın) işini taksim edenlere yemin olsun ki"* (Zâriyat, 4) buyurmuştur. O halde bu ayetteki, *"O, me'âric sahibi Allah'dandır"* ifadesi ile, bu alemin çeşitli ihtiyaçlarının, oraya doğru yükselmesi açısından, tıpkı bir asansör gibi olan; Allah'ın rahmetinin eserinin o alemden burada olanlara inmesi açısından da tıpkı bir merdiven gibi olan o çeşitli ruhlara bir işaret kastedilmiştir.

★ ★
★

تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ۝ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا ۝

"Melekler ve Rûh ona mesafesi elli bin yıl olan bir günde çıkarlar. Binâenaleyh sen, güzel bir sabır ile sabret"

(Me'âric, 4-5).

Melaike ve Ruh

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da takip ettiği metod ve üslub şudur: O, her ne zaman korkutma ve işin korkunçluğunu anlatma sadedinde meleklerden bahsetse, bu ayette ve *"O gün ruh ve melekler saf saf kalkarlar"* (Nebe, 38) ayetinde olduğu gibi, mutlaka onunla birlikte "rûh" (**Cebrâil'i**) ayrıca zikreder ki bu, "Ruh"un, kadr-u kıymet bakımından meleklerden daha büyük olduğunu gösterir. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ "**urûc**" (çıkma-yükselme) tabirini kullanırken, bu ayette olduğu gibi, önce melekleri sonra Rûhu; **kıyam** (kalkma) ifadesini kullanırken de, **Nebe, 38.** ayette olduğu gibi, önce Rûhu sonra melekleri zikredir. Bu, Rûhun, inişde ilk, çıkışta da ikinci olmasını gerektirir. İşte bu noktada bazı keşif ehli zatlar şöyle demektedirler: Rûh, Allah'ın celâline yakın olan en büyük nûrdur. Diğer meleklerin rûhu, bu nûrdan dallanır-budaklanır. İman ise, rûh derecelerinin en sonunda yer alır. Binâenaleyh bu iki uç arasında, çeşitli melekî ruhların ve kudsî nurların derece ve mertebeleri vardır. Bunların tam sayısını ancak Allah Teâlâ bilir.

İKİNCİ MESELE

Müşebbihe'ye Cevap

Allah Teâlâ'nın bir mekanda, ya Arş'da, yahut Arş'ın üstünde olduğunu savunanlar, bu ayeti şu iki bakımdan görüşlerine delil getirmişlerdir:

1) Ayet, Allah Teâlâ'nın, *"me'âric sahibi"* diye mevsuf olduğunu göstermektedir ki bu ancak, Allah Teâlâ'nın üstte bir yerde olması durumunda söz konusu olur.

2) Hak Teâlâ, *"Melekler ve Rûh ona ... çıkarlar"* buyurmuştur. Böylece meleklerin çıkış ve yükselişlerinin "O'na" doğru olduğunu beyan etmiştir ki bu da Hak Teâlâ'nın üst tarafta olmasını gerektirir.

Buna şu şekilde cevap veririz: Deliller, Hak Teâlâ'nın bir mekanda - bir yönde bulunmasının imkansızlığına delalet edince, bu ayetin kesinlikle te'vil edilmesi gerektiği sabit olmuş olur. Şimdi, Allah'ın *"me'âric sahibi"* diye mevsuf oluşu ile ilgili izahları biraz önce yaptık. Fakat ayetteki, إِلَيْهِ *"Ona, ona doğru"* ifâdesinde, إِلَى harf-i cerrinin yer alışından, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğu manası kastedilmemiş, aksine bütün herşeyin O'nun iradesine varıp-dayandığı kastedilmiştir. Bu, *"Bütün işler, O'na döndürülür (varıp O'na dayanır)"* (Hûd, 123) ayetiyle anlatıldığı gibidir. Bu ifadeyle de, "izzet ve şerefin bulunduğu yere yükselip varır" manası kastedilmiştir. Bu manasıyla ayet, tıpkı, *"Ben Rabbime gidiyorum. O bana hidayet edecektir"* (Saffat, 99) ifadesi gibi olur ve bu mükâfaat yurdu (cennetin) en yüce ve en üstün mekan olduğuna bir işaret olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Elli Bin Yıllık Gün

Çoğu âlim, ayetteki لِي harf-i cerrinin تَعْرُجُ fiiline taalluk ettiği görüşündedirler. Buna göre, "Bu çıkış, bu özellikteki bir günde olur" demektir. **Mukâtil** "Hayır, bu harf-i cer, وَاقِعٍ ifadesine taalluk eder" der. Bu görüşe göre, ayette, bir takdir-tehir söz konusudur ve takdiri, ... بِعَذَابٍ وَاقِعٍ فِي يَوْمٍ "mesafesi elli bin sene olan bir günde vaki olacak bir azab" şeklindedir. Birinci manaya göre, o gün, ya ahirette, ya dünyadadır. Ahirette olmasına göre, bu uzunluk, ya vakidir, yahut da mukadderdir. İşte ayetin hulasa olarak bize sunduğu manalar bunlardır. Biz bunu daha tafsilatlı bir biçimde ele alacağız:

Birinci Görüş: Ayetin manasının, "bu çıkış ve yükseliş, uzunluğu elli bin sene olan bir ahiret gününde olacak. O gün de kıyamet günüdür" şeklinde olduğunu söyleyen görüş, **Hasan el-Basrî**'nindir. O şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu günün sadece bu uzunlukta olduğunu kastetmemiştir. Çünkü eğer böyle olsaydı, o gün için bir son belirlenmiş olurdu. Böyle olunca da cennet ve cehennem, fâni olurdu. Bu ise olamaz. Aksine bununla, mahlukatın aralarında hüküm infaz edilinceye kadar hesap için duruşlarının, dünya yıllarından elli bin yıl olacağı manası kastedilmiştir. Artık bundan sonra cehennemlikler -ki bunlardan olmaktan Allah'a sığınırız-, cehennemin derekelerinde karar kılarlar..."

Bil ki bu uzunluk kafirler hakkında olacaktır. Mü'minler için ise böyle birşey söz konusu değildir. Bunun delili hem ayet, hem de hadistir. Ayetin delili, *"O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer, çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* (Furkan, 24) ifadesidir. Alimler burada bahsedilen durma ve dinlenme yerinin, cennet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hadisten delili ise, **Ebû Sa'îd el-Hudrî** (r.a)'den rivayet edilen şu hadistir: Resûlüllah (s.a.s)'a, "O günün uzunluğu ne kadar?" diye sorulduğunda, o, وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَنِ الْمُؤْمِنِ حَتَّى يَكُونَ عَلَيْهِ أَخَفَّ مِنْ صَلاَةٍ مَكْتُوبَةٍ يُصَلِّيهَا فِي الدُّنْيَا *"Canım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o gün, mü'min için, dünyada iken kıldığı bir farz namaz vaktinden daha hafif olacak şekilde, hafifletilir"*[5] demiştir.

Bazı kimseler de şöyle demektedirler: "bu bekleme işi eğer uzarsa, cennetliklerin sevinçlerinin ve rahatlıklarının artmasına; cehennemliklerin de hüzün ve kederlerinin artmasına sebep olur." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Ahiret, ceza ve mükafaat yurdudur. Binâenaleyh mükâfaat elde edenlerin, mükâfaatlarının acele verilmesi gerekir. Mükâfaatın verileceği yer ise, mevkîf (haşr meydanı) değil, cennettir. Şu halde orada uzun bekleyişin, mutlaka ve mutlaka kafirler için olması gerekir.

İkinci Görüş: Bu süre, ahirette olacaktır. Fakat bilfiil gerçek olacak değil de, mukadder olarak farzedilerek olacaktır. Buna göre mana, "Eğer bu hüküm ve karar verme işiyle, insanların en akıllısı ve zekisi meşgul olsaydı, bu işle ellibin yıl uğraşırdı. Fakat Allah, bu hüküm ve karar verme işini, dünya günlerinden bir gününün yarısı kadar bir zamanda tamamlar. Yine aynen bunun gibi, melekler bir takım yerlere çıkar,

---

5) **Müsned**, 3/75.

yükselirler. Eğer bir dünyalı oralara çıkmak istese, bu çıkışı ellibin yıl sürerdi. Fakat melekler bu mesafeyi, kısa bir zamanda alırlar.

Bu görüş **Vehb (b. Münebbih)** ve bir gurup müfessirin görüşüdür.

Üçüncü Görüş: Ebû Müslim'e ait olan bu görüşe göre, bahsedilen gün, dünya günüdür. Bu, Allah'ın yarattığı ilk şeyden başlayıp, yok olmanın, en sonuna kadar olan süredir. Böylece Allah Teâlâ, meleklerin, iniş-çıkışlarının mutlaka dünya gününde olduğunu, bu günün müddetinin ise elli bin yıl olarak takdir edildiğini beyan etmiş olur. Bu görüşe göre, kıyametin ne zaman kopacağı belirlenmiş olmaz. Çünkü biz, bu müddetten ne kadarının geçmiş, ne kadarının kalmış olduğunu bilemeyiz.

Dördüncü Görüş: Ayetin takdiri manası, "Miktarı ellibin yıl olan bir günde, Allah tarafından gelecek o azabı bir soran sordu" şeklindedir. Şimdi bununla, o günün müddetinin takdir edilmesi de kastedilmiş olabilir. Bu izaha göre, ayetten kastedilen, o azabın bu kadar bir süre ile sınırlandırılmış olması değil, aksine azabın süresinin çok uzun olduğuna dikkat çekmedir. Sonra bu soranın sorduğu-istediği o azabın bu müddetle sınırlanmış olması ama, Allah Teâlâ'nın o kimseyi bundan sonra başka bir azaba nakletmesi de muhtemeldir.

Buna göre eğer, "**İbn Ebî Müleyke, İbn Abbas** (r.a), hem bu ayetin, hem de, *"uzunluğu bin yıl olan bir günde"* (Secde, 5) ayetinin manası soruldığında, **İbn Abbas** (r.a), bunlar, Allah'ın bahsettiği (adını koyduğu) günlerdir. Bunların nasıl olduğunu en iyi bilen O'dur. Tam bilmediğim bir hususta konuşmayı hoş görmem" dediğini rivayet etmiştir?.." denilirse ve "Peki bu iki ayetin arasını, uzlaştırma hususunda, sizin görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki: **Vehb**, bunun cevabı hususunda şöyle demiştir: "Âlemin en aşağısı ile, Arş'ın en üstü arası elli bin yıldır. "En aşağı göğün en üstü ile dünya arası da, bin yıl mesafedir. Çünkü her göğün eni, beşyüz senelik yoldur. Göğün en alt noktası ile, yerin en alt noktasının arası da bir diğer beş yüz yıllık mesafedir. O halde, Cenâb-ı Hak, **Secde Sûresi** 5. ayetteki bin yıllık gün ile, dünya gününü kastetmiştir. Bu da, eğer onlar buradan en yakın göğe çıkacak olsalardı, bin yıl; oradan da Arş'ın en uç noktasına çıkacak olsalardı bu da elli bin yıl sürerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Binâenaleyh sen güzel bir sabır ile sabret"* ayetiyle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu ifade, Hak Teâlâ'nın *"İsteyen biri ... istedi"* ayeti ile ilgilidir. Çünkü **Nadr b. Hars**'ın o azabın hemen verilmesini istemesi, Resûlüllah (s.a.s) ile alay etmek ve vahyi yalanlama tarzında olmuştu. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in canını sıkan hususlardan oldu. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s), buna sabretmekle emrolundu. Aynen bunun gibi, bu azabın kim için olduğunu soran da, işi sarpa sardırma gayesiyle sormuştu. Bunu soran, **Mekke** kafirlerindendi.

O ayeti, سَالَ سَائِلٌ şeklinde okuyanlara göre ise, mana şu şekildedir: "Meydana gelmesi yakın olduğu için, azab (neredeyse) geldi. Binâenaleyh sabret, çünkü intikam vakti gelip çattı."

İKİNCİ MESELE

Kelbî şöyle der: "Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s), savaşla emrolunmazdan önce nâzil olmuştur.

★ ★
★

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ۝ وَنَرَاهُ قَرِيبًا ۝ يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ۝ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ۝ وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ۝

"Onlar onu uzak görüyorlar, Biz ise onu yakın görüyoruz. O gün gök, erimiş maden gibi olacak; dağlar atılmış yün gibi olacak. Hiçbir dost; hiçbir dostunu arayıp sormayacak"

(Me'âric, 6-10).

"Onu uzak görüyorlar" ifadesindeki "onu" zamiri neye racidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "o azab"a racidir.

b) Bu, "mesafesi elli bin yıl olan o gün"e racidir. Buna göre mana, "Onlar bunu imkansız görürler ama, Biz onu kudretimiz açısından; yakın, kolay, mümkün, uzak olmayan bir şey olarak görürüz" şeklindedir. Binâenaleyh bu manaya göre, buradaki "uzaklık" ile, mümkün oluş açısından uzaklık; "yakınlık" ile de yine mümkün oluş açısından olan yakınlık kastedilmiş olur.

Kıyamette Göklerin Hali

Hak Teâlâ'nın, *"O gün gök, erimiş maden gibi olacak, dağlar atılmış yün gibi olacak. Hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "**yevm**" (o gün) ifadesi ne ile mansubtur? Bu hususta şu ihtimaller var:

1) Bu, "**karîben**" (yakın) kelimesi ile mansubtur. Buna göre mana, "Biz onu göğün erimiş maden gibi olduğu günde yakın görürüz" şeklinde olur ki bu da, "O mümkündür ve o günde imkansız değildir" demektir.

2) Kelamın takdiri, "Göğün erimiş maden gibi olduğu günde başlarına gelecek o azabı bir soran sordu" şeklindedir.

3) Kelamın takdiri, "Göğün erimiş maden gibi olduğu günde, şöyle şöyle olur" şeklindedir.

4) Buradaki "**yevm**" (gün), bir önceki "**yevm**"den bedeldir ve takdiri manası, "miktarı elli bin yıl olan günde, yani göğün erimiş maden gibi olacağı günde olacak o azabı bir isteyen istedi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu günle ilgili olarak bir takım sıfatlardan bahsetmiştir:

Birinci Sıfat: Semanın, erimiş maden gibi olacağı meselesi.

Biz, mühl'ün ne demek olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, كَٱلْمُهْلِ بِمَآءٍ (Kehf, 29) ayetini tefsir ederken izah ettik. İbn Abbas, bu kelimeye "Zeytin yağın tortusu gibi..." manasını verirken, Atâ'nın İbn Abbas'tan rivayetine göre, "katranın posası..." manasını da vermiştir. Hasan el-Basrî de, eritildiğinde "gümüş gibi olan..." manalarını vermiştir ki, bu aynı zamanda İbn Mes'ûd'un da görüşüdür.

İkinci Sıfat: O günde dağların, atılmış olan renkli yünler gibi olması.. Çünkü, Arapça'da ٱلْعِهْنُ çeşitli renklere boyanmış yün, demektir. Bu şekilde bir teşbih yapılmıştır, çünkü dağlar *"Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgunî siyah yollar (yaptık)..."* (Fatır, 27) şeklinde ifade edilmiştir. Binâenaleyh, atılıp da havada uçurulduğunda, tıpkı rüzgârın uçurduğu atılmış renkli yünlere benzemiş olur.

Dost Dostunu Aramayacak

Üçüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا *hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak..."* ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas, "Hamîm, kanbağı bulunan yakın ('âsabe) demektir" demiştir. Bu sormayıp, herkesin kendi derdi ve nefsiyle meşgul oluşundan dolayı olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her emziren kadın, emzirdiğinden (çocuğundan) gaflet eder"* (Hac, 2) ve *"O gün kişi, kardeşinden ... kaçar... Zira herkesin o gün, kendisini meşgul edecek bir işi vardır..."* (Abese, 37) ayetleri gibidir. Sonra, bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılır:

1) Ayetin takdirinin, لَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ عَنْ حَمِيمِهِ şeklinde olması.. Buna göre bu demektir ki, "hazf ve îsal yapılmıştır (harf-i cer hazfedilmiş, fiil isimle doğrudan (vasıfsız) ilgi kurmuştur.

2) "Hiçbir dostuna, "Nasılsın?" diye soramaz. Ve onunla konuşamaz... Çünkü, herkesin, böylesi bir söz söylemekten onu alıkoyacak bir işi vardır."

3) "Hiçbir dost hiçbir dosttan, şefaatte bulunmasını, kendisine ihsan etmesini ve kendisine acımasını isteyemez."

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, yâ'nın dammesi ile ...وَلَا يُسْأَلُ şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Hiçbir dosta, bu yolla, berikinin durumu ortaya çıksın diye dostunun hali sorulamaz.." şeklinde olur ki, bu tıpkı, "Candan dost olan kişi hakkındaki haberin, yine candan olan dostu tarafından duyulması ve bilinmesi... gibi olmuş olur. Bu okuyuşa göre de, harf-i cer hazfedilmiş olur. Ferrâ der ki: "Mana; "Hiçbir dosta "dostun nerede diye sorulmaz.." şeklindedir. Ben, bu kıraati sevmiyorum; çünkü bu okuyuş, kurrâ'nın üzerinde ittifak ettiği okuyuşa muhaliftir."

★ ★
★

Kurtulmak İçin Herkesi Feda

يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ
الَّتِي تُئْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾

"Onlar, birbirine gösterilirler. Günahkar, o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi arzu eder: Oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini barındırmakta olan soyunu sopunu ve yeryüzünde kim varsa hepsini.. Ta ki kendisini kurtarsın"

(Me'âric, 11-14).

Arapça'da, أَبْصَرْتُ بِهِ-بَصُرْتُ بِهِ "onu gördüm.." denilir. Nitekim ayette بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ *"Ben, onların görmediği şeyi gördüm..."* (Taha, 96) varid olmuştur. Yine Arapça'da, بَصَّرَنِي زَيْدٌ بِكَذَا "Zeyd beni şu şekilde gördü.." denilir. Binâenaleyh, harf-i cer hazfedildiğinde, sen, بَصَّرَنِي زَيْدٌ كَذَا dersin. Fiili, mef'ûlü bihine verip de harf-ı cerri hazfettiğin zaman ise, بَصُرْتُ زَيْداً dersin ki, işte, يُبَصَّرُونَهُمْ ifâdesinin manası budur. Fiil çoğul getirilerek, يُبَصَّرُونَهُمْ şeklinde ifâde edilmiştir, zira حَمِيمٌ kelimesi, her ne kadar lafız itibariyle tekil bir kelime ise de kendisiyle çokluk ve cemî manası kastedilmiştir. Bunun delili ise فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ *"Bizim şefaatçilerimiz yoktur, içten dostunuz da yoktur"* (Şuarâ, 101) ayetidir. O halde يُبَصَّرُونَهُمْ kelimesinin manası, "onlar onları tanırlar" şeklindedir. Yani, "Dost dostunu çok iyi tanır, ama buna rağmen, kendi başının derdine düştüğü için, dostunun halini soramaz.." demektir.

Şayet, يُبَصَّرُونَهُمْ ifadesinin irâbtaki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifade, kendinden öncekilerle alakalı olup, Cenâb-ı Hak adeta, "Hiçbir dost hiçbir dostu sormaz..." deyince, "Belki görmemiştir..." denilir de, bunun üzerine, "Onlar onları gördüler, ama ne var ki, kendi başlarının derdine düştükleri için, onların durumunu sorma imkanı bulamadılar" denilmiştir.

2) Bu ifade, kendinden sonra gelen kısımla alakalıdır. Buna göre mana, "Mücrimler mü'minleri, kendi nefsini kurtarmak için herşeyi fidye vermeyi arzuladıkları durumda görürler. Çünkü insan, çok ileri derecede bir belanın içine düşer de, sonra düşmanı onu bu halde iken görürse, bu, bu kimseye son derece güç ve zor gelir.

Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mücrim, o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi arzu eder: Oğullarını, karısını..."* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mücrim", kafir anlamındadır. Bu kelimenin, bütün günahkarları içine alan bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür.

İKİNCİ MESELE
Kıraat Farkları

Ayetteki يَوْمِئِذٍ kelimesi, mecrûr okunduğu gibi, mebnî olan bir kelimeye muzaf olması sebebiyle, mebnî olarak fetha üzere يَوْمَئِذٍ şeklinde de okunmuştur. Yine bu ifade tenvin ile, مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ şeklinde de okunmuştur. يَوْمَئِذٍ ifadesinin mansub oluşu ile, عَذَابٌ kelimesi sebebiyledir. Çünkü buradaki عَذَاب kelimesi, masdar تُعَذِّبُ anlamındadır.

Fasîle

Ayetteki وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً *"Kendisini barındırmakta olan soyunu sopunu ve yeryüzünde kim varsa hepsini..."* ifadesine gelince; "Kişinin "**fasîle**"si, onun, kendilerinden neş'et edip yine kendilerine varıp dayandığı akrabası" demektir. Çünkü "**fasîle**" ile, isim-i mef'ûl (yani "**mefsûle**") manası kastedilmiştir. Zira, çokluk, ebeveyninden kopmuş, ayrılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, فَاطِمَةُ بِضْعَةٌ مِنِّي *"Fatıma, benden bir parçadır.."* buyurmuştur. Dolayısıyla çocuk, ana-babasından ayrılmış olunca, ana-babası da ayrılma işine muhatap olanlar olurlar. İşte bu sebeple de, "**fasîle**" diye adlandırılmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcası **Abbas**'a da, "Peygamberin fasîlesi.." adı verilmiştir, çünkü amca, baba yerindedir.

تُؤْوِيهِ kelimesine gelince, bunun manası, "Neseben kendisine varıp dayandığı için, veya bela ve musibetler esnasında kendisine sığındığı için, onu bağrına basan..." şeklindedir. ثُمَّ يُنْجِيهِ *"Ki nihayet, kendisini kurtarsın"* ifadesine gelince, burada şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, يُفْتَدِى kelimesine matûf olup, buna göre mana, "Mücrim kişi, bütün bunları verip de, kendisini kurtarmayı arzulayıp durur.." şeklinde olur.

b) Bu kelime, وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ifadesiyle alakalıdır. Buna göre kelamın takdiri, يَوَدُّ لَوْ يَفْتَدِى بِمَنْ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُنْجِيهِ "Mücrim kimse, yeryüzündekilerin tümünü vermeyi ve kendisini kurtarmayı arzular" şeklinde olur. Ayetteki ثُمَّ , bu kurtarma işinin uzak ve imkânsız bir şey olduğunu ifade etmek için getirilmiştir. Buna göre mana, "kişi bütün bunların kendi elinin altında olmasını ve kendisini kurtarmak için bunları feda etmeyi temenni eder; ama nerede onun kurtarması?!.." şeklinde olur.

★ ★
★

Cehennem Alevi

كَلَّا إِنَّهَا لَظَىٰ ۝١٥ نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ ۝١٦

"Fakat ne mümkün? Çünkü o, bedenin bütün uzuvlarını söküp koparan halis bir alevdir"

(Me'âric, 15-16).

كَلَّا kelimesi mücrim kimseyi, oğullarını, arkadaşlarını, kardeşlerini fidye verip

kendisini kurtarma arzusundan caydıran, bunun imkansızlığını gösteren ve bu fidyenin ona hiçbir fayda vermeyip, onu o azabtan kurtaramayacağını bildiren bir tabirdir.

Ayetteki, إِنَّهَا "o" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, zamir "ateş"e (cehenneme) racidir. "**Nâr**" (ateş) kelimesi daha önce geçmemişti. Fakat "azab"ın zikredilmiş olması, o "ateş"e delalet etmektedir.

b) Bu zamirin, "zamir-i kıssa" olması da mümkündür.

لَظَى cehennem isimlerinden biridir. **Leys**, "**Lezâ**"nın, "hâlis alev" manasında olduğunu söylemiştir. Nitekim Arapça'da لَظِيَ النَّارُ – تَلْظَى – لَظًا – تَلَظَّيْتُ denilir. نَاراً تَلَظَّى (Leyl, 14) ayeti de bu manadadır. لَظَى cehennemin isimlerinden bir isim olup, masdardan nakledilmiştir ve gayr-ı munsarıf-mu'reb bir kelimedir. İşte bundan ötürü tenvinlenmez.

نَزَّاعَةً kelimesi ise, merfû olarak da okunmuştur. Bunun sebebi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) "**Hâ**" zamirinin, "**zamir-i imâd**" (zamir-i şân) kabul edilmesinden dolayı, yahut da لَظَى 'nın, إِنَّ 'nin ismi, نَزَّاعَةً 'nün de haber yapılmasından dolayı merfû okunmuştur. Buna göre sanki, "Şüphesiz lezâ (cehennem), uzuvları söküp koparandır."

b) Bu "**hâ**"nın, zamir-i kıssa; "**lezâ**"nın mübtedâ, نَزَّاعَةً 'ün de haber kılınması ve mübteda-haberden oluşan bu cümlenin, zamir-i kıssa'nın haberi yapılması sebebiyle böyle okunmuştur. Buna göre kelamın takdiri, إِنَّ الْقِصَّةَ لَظَى نَزَّاعَةً لِلشَّوَى "Durum şudur ki: **Lezâ**, (cehennem), insanın uzuvlarını söküp koparandır" şeklinde olur.

c) Bu ifadenin, "zemm" üzere merfû okunmuş olması da mümkündür. Buna göre takdir إِنَّهَا لَظَى وَهِيَ نَزَّاعَةً لِلشَّوَى "Şüphesiz o lezâ (cehennem)dir ve o, uzuvları söküp koparandır" şeklindedir. Bu, **Ahfeş, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Bu kelimenin mansub okunuşu ile ilgili olarak da şu üç izah yapılabilir:

a) **Zeccâc**, tıpkı, هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً (Bakara, 91) ayetinde ve أَنَا زَيْدٌ مَعْرُوفاً "Ben tanınmış bir kimse olarak Zeyd'im" cümlesinde olduğu gibi, bunun "**hâl-i müekkide**" olduğunu söylemiştir. **Ebû Ali el-Fârisî** buna itiraz ederek, "Bu kelimeyi "hal" saymak uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu cümlede, "hal"de amel edecek hiçbirşey yok.

Buna göre eğer, "**Lezâ**" kelimesinde, fiil manası vardır" dersen, bu da doğru olmaz. Çünkü "**Lezâ**", belli bir mahiyetin (şeyin) özel ismidir ve mahiyetleri, "hal"ler ile kayıtlamak mümkün değildir. "Hal"ler ile kayıtlanması mümkün olan şeyler, fiillerdir. Meselâ, رَجُلاً حَالَ كَوْنِهِ عَالِماً "Alim olduğu halde adam..." denilemez, aksine, "Alim olduğu halde bir adamı gördüm" denilir" demiştir.

b) "**Lezâ**"nın, alabildiğine şiddetle yanan bir ateşin adı olması manasından dolayı, bu cayır-cayır yanmasını ifade eden fiil, "**nezzâeten**" kelimesini nasbetmiş olur.

c) Bu kelime, "**ihtisâs**"tan ötürü mansub okunmuştur. Buna göre takdir, إِنَّهَا لَظَى أَعْنِيهَا نَزَّاعَةً لِلشَّوَى "O, Lezâ (cehennemdir). Ben bununla, bütün uzuvları söküp atan bir şeyi kastediyorum" şeklinde olur. Bunun böyle olmasına bir mani yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Şevâ", "etraf", yani kollar-bacaklar manasınadır. Nitekim Arapça'da ok atan birisine, avın can alıcı yerine isabet ettirmediğinde, أَشْوَى denilir ki bu, "Kanadına-koluna-ayağına isabet ettirdi, tam hedeften vuramadı" demektir. "Şevâ" aynı zamanda, başın derisine de denilir. Bunun müfredi, شَوَاةٌ "şevât"dır. Şair A'şâ'nın

★ قَالَتْ قُتَيْلَةُ مَالَهُ قَدْ جُلِّلَتْ شَيْباً شَوَاتُهُ ★

"Kuteyle dedi ki: Ona ne olmuş da, başının derileri (saçları) hepten ağarmış?!.." şeklindeki beyti de bu manadadır. Bütün bunlar dilcilerin izahlarıdır. **Mukâtil** buna, "Ateş başı, kolları ve bacakları söküp atar, dolayısıyla da, et ve deri namına birşey bırakmaz, hepsini yakıp kül eder" manasını verirken, **Sa'îd b. Cübeyr**, "Ateş, sinirleri, topukları, kol ve bacak etlerini yakıp kül eder, parça parça eder" manasını vermiştir. **Sâbit el-Benânî** de, "İnsanın yüzünün güzelliğini, o ateş söküp alır" manasını vermiştir.

Bil ki ateş (cehennem) bu uzuvları yok ettikçe, Allah Teâlâ, yeniden yaratır. Nitekim O, *"Derileri piştikce, azabı hep tadmaları için, onları başka derilerle (yenileyip) değiştiririz"* (Nisâ, 56) buyurmuştur.

★ ★
★

Cehennemin Çağrısı

تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٧﴾ وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ﴿١٨﴾

"O, yüz çeviren arka dönüp giden ve mal biriktirip kab içinde saklayanı ("gel, gel" diye) çağırır"

(Me'âric, 17-18).

Bu ayetlerle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, "**Leza**" (cehennem) ateşinin kafirleri nasıl çağırdığı hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Cehennem, kafirleri lisân-ı hal ile çağırır. Bu tıpkı, mesela, "Yere sor, nehirlerini kim kazdı, ağaçlarını kim dikti? Eğer o sana sesli cevap vermezse, itibarî olarak cevap verir" denilmesi gibidir. Binâenaleyh burada da her kafirin varacağı yer, cehennem köşelerinden bir köşe olduğuna göre, adeta bu yerler, o cehennemlikleri çağırır ve orada bulundururlar.

2) Allah Teâlâ, cehennemin kütlesinde (kendisinde) konuşma kabiliyeti yaratır. O da açıkca, "Bana doğru gel ey kafir, ey münafık" der, sonra da onları tıpkı bir tahılın toplanışı gibi (tek tek) toplar.

3) Bu çağırma ile, cehennem zebanisinin çağırması kastedilmiştir. İfadede muzaf hazfedilmek suretiyle, bu çağırma işi cehenneme isnad edilmiştir.

4) Buradaki, "çağırır" fiili, "helak eder" manasına olup, "Arapların, "Allah seni

helak etsin'' manasında söyledikleri قَاتَلَهُ اللّٰهُ deyimine varıp dayanır.

Ayetteki, ...مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلّٰى *"Yüz çeviren, arka dönüp giden"* tabiri, "Allah'a ibadete sırtını çevirip, imana arka dönüp, mal biriktiren ve onu bir kaba (kasaya) koymak suretiyle, "kenz" yapan (istifleyen), o malum zekatını ve farz olan haklarını ödemeyen kimseyi..." demektir. Dolayısıyla *"Yüz çeviren, arka dönüp giden"* ifadesi, kişinin marifetullah'dan ve Allah'a itaattan yüz çevirişine; *"mal biriktirip, kab içinde saklayan..."* ifadesi de, dünyayı sevişine bir işarettir. Binâenaleyh "biriktirme", kişinin hırsına, "kab içinde saklama" deyimi de, kişinin tûl-i emeline bir işaret olup, bütün dinî afetlerin işte bu şekilde olacağında hiç şüphe yoktur.

★ ★
★

Hırslı İnsan

إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾

"Gerçekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır"
(Me'âric, 19).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bazı kimseler, buradaki "insan" sözü ile kafirlerin kastedildiğini söylerlerken; bazıları da, "Hayır bu, bütün insanları içine alan bir ifadedir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın *"namaz kılanlar"* (Me'âric, 22. ayette), bu "insan"lardan istisna etmiş olmasıdır.

Helû

İKİNCİ MESELE Arapça'da هَلِعَ الرَّجُلُ – يَهْلَعُ – هَلَعاً – هِلاَعاً فَهُوَ هَالِعٌ وَهَلُوعٌ denilir ki bu, kişinin çok hırslı ve sabırsız olduğunu ifade eder. Nitekim mesela Arapça'da, جَاعَ وَهَلِعَ "Acıktı ve sabırsızlandı" denilir. **Ferrâ, helû** هَلُوع "canı sıkkın" olduğunu söyler. **Kezâ; Müberred** de هَلِعَ 'nın "canı sıkıldı" manasında olduğunu belirtir. Nitekim Arapça'da "Akranlarıyla yan yana geldiğinde, canı sıkılıp sızlanan kimseden Allah'a sığınırız" denilir. **Ahmed b. Yahya**'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Muhammed b. Abdullah b. Tâhir**, bana, "Helû" ne demek?" diye sorduğunda, ben, "Allah Teâlâ onu açıklıyor. Allah'ın açıklamasından daha açık tefsir yok. **Helû**', başına bir kötülük geldiğinde yaygarayı basan, güzel bir şey elde ettiğinde ise, cimrilik eden, insanlara vermeyendir" dedim.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Kâdî** şöyle der: "Ayetteki bu tabir tıpkı, *"İnsan aceleden yaratıldı"* (Enbiya, 37) ayeti gibidir. Bu kelime ile kişinin, bu vasıf üzere yaratıldığı kastedilmemiştir. Delili ise, Allah Teâlâ, kendi yarattığı şeyi zemmeder mi? Bir de Allah, bu kötü özelliği bırakma hususunda, kendileriyle mücadele eden mü'minleri bundan istisna etmiştir. Şimdi,

bu kötü özellik, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş, kaçınılamaz bir şey olsaydı, mü'minler bundan kurtulamazlardı."

Bil ki "helû" kelimesi şu iki şey için kullanılır:

a) İnsanın, kendisinden ötürü yaygarayı basmayan ve sızlanmaya yöneldiği ruhî bir hal için...

b) Bu ruhî hale delalet eden sözlü ve fiilî, açık davranışlar için... O ruhî halin, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu hal üzere yaratılan kimsenin, bunu üzerinden atması mümkün değildir. Meselâ kahraman ve cesur olarak yaratılan bir kimsenin, bu vasfı kendinden silmesi mümkün değildir. Fakat meselâ sözlü veya fiilî olan, zahirî tavırları ve onlara yönelmeyi bırakmak ise mümkündür. Dolayısıyla bu, insanın iradesine bağlı kısımdır. Ama gerçek manada "helû" demek olan, ruhî hallere gelince, bunlar, kaçınılmaz olandır.

★ ★
★

Şikayetçi İnsan

إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾

"İnsana bir şer dokundu mu feryadı basar, bir hayır (maddî kazanç) dokununca da çok cimri olur"

(Me'âric, 20-21).

Buradaki "şer" ve "hayır" sözleri ile, fakirlik-zenginlik; yahut hastalık-sıhhat kastedilmiştir. Şu halde, mana, "İnsan fakir veya hasta olduğunda, şikayetlenir durur, hep sızlanır. Ama zengin ve sıhhatli olduğunda ise, maruf ve güzel olan şeyleri diğer insanlarla paylaşmamaya, malı konusunda cimrilik etmeye ve diğer insanlara dönüp bakmamaya başlar" şeklindedir.

Buna göre eğer, "Bu sözün neticesi, zararlı şeylerden kaçıp, rahat peşinde koşmaya dayanır ki işte akla uygun olan da budur. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin insanı bu yüzden zemmetmiştir?" denilirse, deriz ki: "Hak Teâlâ insanı, o, bütün düşünce ve hikmetini dünyevî-maddî şeylere hasrettiği (sarfettiği) için kınamıştır. Halbuki insana düşen ve onun görevi olan şey ahiret için uğraşmasıdır. Binâenaleyh kişi hastalandığında veya fakir düştüğünde ve Allah'ın dilediğini yapıp, istediğine karar vereceğini bildiği için, bunun Allah'dan olduğunu gördüğünde, buna rıza gösterir-katlanır. Yine, eline mal-para geçtiğinde ve sıhhatli olduğunda da, bu iki şeyi, uhrevî mutlulukları elde etmek için harcar.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ şu sekiz sıfatı kendisinde bulunduran kimseleri, bu kötü-mezmûm hasletten istisna etmiştir.

İyi Vasıflar

Birinci Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde anlatılmaktadır:

1. Namaz

إِلَّا الْمُصَلِّينَ ۝ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ۝

"Namaz kılanlar müstesna... ki onlar, namazlarına devam edenlerdir"
(Me'âric, 22-23).

Eğer, "Cenâb-ı Hak burada önce, *"Onlar, namazlarına devam edenlerdir"* buyurmuş, daha sonra (34. ayette) da, *"Namazlarını muhafaza edenler"* buyurmuştur (niçin)?" denilirse, biz deriz ki: "Onların namazlarına devamları, o namazlarını hiç bir vakit terketmemeleri; namazlarını muhafaza etmeleri ise, namaza önem vermeleri ve onu en mükemmel bir biçimde ifa etmeleri manasına gelir. Bu önem verme işi ise, ancak bazan namazdan önce, bazan namaz esnasında, bazan da namazdan sonra olan hususlarda olur. Namazda önce olan hususlar şunlardır: Öncelikle, namaz vakti girmeden, insanın kalbinin, namazın vaktinin girmesine ve abdest alıp hazırlanma işine takılması; setr-i avrette bulunması, kıbleyi araştırması, temiz elbise ve temiz yer bulması; namazını cemaatle mescidlerde kılmayı düşünmesi, namaza başlamadan kalbini vesveselerden ve Allah dışındaki şeylere dönüp bakmaktan temizlenmeye alabildiğine gayret göstermesi ve riyadan son derece sakınmasıdır. Namaz esnasında yapılacak şeyler de insanın, sağa-sola dönüp bakmaması; Kur'ân okurken, kalbinin huzurunu sağlaması; ayetlerin manasını anlamaya çalışması ve namazın hikmetlerini kavramaya uğraşmasıdır. Namazdan sonra yapılacak işlere gelince bu da, insanın namazı ifa ettikten sonra, artık oyun-eğlence ile, mâlâyanî şeylerle meşgul olmaması ve namazdan sonra, herhangi bir günah işlemekten tamamen-alabildiğine sakınmasıdır.

★ ★
★

2. İhtiyaçlılar İçin Mal Ayırmaları

İkinci Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde anlatılmaktadır.

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ ۝ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ۝

"Mallarında dilenen ve dilenmeyen fakir için belli bir hak tanıyanlar..."
(Me'âric, 24-25).

Alimler, ayette bahsedilen, "belli hak"ın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, meselâ, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **İbn Sîrîn**, bunun "farz olan zekat" olduğunu söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Kim malının

zekatını verirse, bu kimsenin sadaka vermemesinde günah yoktur." Bu görüşte olanlar, delil olarak da, şu iki şeyi söylemişlerdir:

1) Miktarı "belli olan hak" zekattır. Sadakanın ise belli bir miktarı yoktur.

2) Allah Teâlâ, bu ifadeye, zemmettiği kimselerden, bunu yapanları istisna etmek için yervermiştir. Dolayısıyla bu, mallarından bu hakkı vermeyenlerin mezmûm (kınanmış) olacaklarına delalet etmektedir. Verilmediğinde kınanma sebebi olan hak ise, zekâttan başkası değildir. Diğer bazı alimler de, ayette bahsedilen "hak"kın zekat dışında, mendub-müstehab bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, **Mücâhid, Atâ, en-Nehâî**'nindir.

Ayetteki, "**sâil**", isteyen-dilenen; "**mahrûm**" ise, "istemekten utanan, dolayısıyla zengin sanılan bu sebeple de mahrum edilen" manasınadır.

★ ★
★

3. Hesap Gününü İkrar

Üçüncü Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade edilen sıfattır:

وَٱلَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿٢٦﴾

"Din gününün doğruluğuna inananlar"

(Me'âric, 26).

Bu, "Öldükten sonra dirileceklerine ve haşre inananlar..." demektir.

★ ★
★

4. Azabdan Çekinmeleri

Dördüncü Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade edilen sıfattır:

وَٱلَّذِينَ هُم مِّنْ عَذَابِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾

"Rablerinin azabından korkup, tirtir titreyenler"

(Me'âric, 27).

Tirtir titreme, şu iki şeyden ötürü olur: Ya yapılması gereken şeylerin yapılmamış olmasından; yahut da yasak olan şeylere yeltenilmiş olmasından ötürü... Hak Teâlâ'nın bu ifadesi tıpkı, *"Rablerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korku (ile çarparak) yapacakları şeyleri yapanlar"* **(Mü'minûn, 60)** ve *"Allah anıldığında, kalbleri tirtir titreyenler..."* **(Enfal, 2)** ayetleri gibidir. Mükellef olduğu hususlarda, böylesi korku ve endişeyi içlerinde hep taşıyanlar, ilim ve amel namına mükellef oldukları o şeyleri bihakkın yerine getirmeye düşkün oldukları için, kusûr etmemek için ellerinden geleni yaparlar.

★ ★

Hak Teâlâ bu korkuyu iyice pekiştirerek şöyle buyurmuştur.

Rabbin Azabından Emin Olmazlar

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾

"Onlar, Rablerinin azabı hususunda kendilerini güvence içinde hissetmezler"

(Me'âric, 28).

Bu, "İnsanın, kendisinin görevlerini hakkıyla yerine getirdiğine ve yasaklardan tamamen uzak kaldığına hükmetmesi mümkün değildir. Aksine bazı hususlarda kusur ve noksanlığı olmuş olabilir. Dolayısıyla da şüphesiz hep endişe içinde olur" demektir.

★ ★
★

5. Gayr-ı Meşrû İlişki Kurmazlar

Beşinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinde anlatılan sıfattır:

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾

"Onlar, hanımlarından, yahut cariyelerinden başkasına, ayıp yerlerini korurlar (çünkü böyle yapanlar kınanmazlar). Kim bunun ötesini ararsa, işte onlar haddi aşanların tâ kendileridir"

(Me'âric, 29-31).

Bu ayetlerin tefsiri, **Mü'minûn Sûresi**'nde geçmiştir.

★ ★
★

6. Emanete, Ahde Riayet

Altıncı Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetiyle ifade edilen sıfattır:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾

"Onlar, emanetlerine ve ahdlerine riayet edenlerdi"

(Me'âric, 32).

Bu ayetin tefsiri de yine **Mü'minûn Sûresi**'nde geçti.

★ ★
★

7. Şahitliği Yerine Getirirler

Yedinci Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle anlatılan sıfattır:

وَٱلَّذِينَ هُم بِشَهَٰدَٰتِهِمْ قَآئِمُونَ ﴿٣٣﴾

"Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapanlardır"

(Me'âric, 33).

Kelime, müfret olarak بِشَهَادَتِهِمْ şeklinde de okunmuştur. **Vahidî** şöyle der: "Müfret okunması daha uygundur. Çünkü bu, bir masdardır. Dolayısıyla, tüm masdarların müfret oluşu gibi, bu da müfret kılınmıştır." Eğer, kelime muzaf kılınırsa, cemî olabilir. Ve bu tıpkı, ayetteki لَصَوْتُ الْحَمِيرِ *"Eşek sesi..."* (Lokman, 19) deyimi gibidir. Binâenaleyh, bu ifadeyi cemi olarak okuyanlar, şehadetlerin farklı farklı olacağını ve çeşitlerini düşünerek böyle okumuşlardır. İşte bu açıdan, çoğul olarak okumak yerinde ve güzel olmuştur.

Müfessirlerin ekserisi şöyle demektedirler: "Ayetin bu ifadesi ile, "Hakimler huzurunda yahut mahkemede, şehadeti hakkı ile yapanlar, onu gizlemeyenler müstesnâ..." manası kastedilmiştir. Bu tür şehadetler de, *"emanetler..."* (Me'âric, 32) zincirindendir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, lütfundan ötürü, şehadeti, emanetlerden ayırarak,özellikle zikretmiştir. Çünkü, şehadetlerin hakkıyla ifa edilmesinde, hakların ihyası; edilmemesinde ise, ibtali ve zail edilmesi bulunur. **Atâ**'nın rivayetine göre, **İbn Abbas**, "Cenâb-ı Hak bu ayetinde, Kendisinin bir olduğuna, ortağı olmadığına yapılan şehadeti kastetmiştir" demektedir.

★ ★
★

8. Namaza Devam

Sekizinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetiyle anlatılan sıfattır:

وَٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾

"Namazlarının hakkını muhafaza edenler"

(Me'âric, 34).

Bunun tefsiri de, daha önce **(Mü'minûn Sûresi)**'nde geçmiştir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlara bir va'dde bulunarak, أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ *"İşte bunlar cennetlerde ikram olunan kimselerdir"* (Me'âric, 35) buyurmuştur.

★ ★
★

Kötüler Neden Sana Koşuyorlar!

Cenâb-ı Hak bunun akabinde de, kafirlerle ilgili olan şeye yer vermiş ve:

فَمَالِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾

"Şimdi o küfredenlere ne oluyor ki, sana doğru hızlıca koşuyorlar?"

(Me'âric, 36)

buyurmuştur. مُهْطِعِينَ kelimesi, "hızlıca koşan, acele eden" demektir. Bunun, "boyunlarını uzatarak.." anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Nitekim bir beyitte, şair,

بِمَكَّةَ أَهْلُهَا وَلَقَدْ أَرَاهُمْ / بِمَكَّةَ مُهْطِعِينَ إِلَى السَّمَاءِ

"Mekke'de (ya da, Mekke'ye kasem olsun) ki, andolsun ben onun halkını, o Mekke'de, boyunlarını korkarak semaya uzattıklarını görüyorum" demiştir. Verilen bu mananın ikisi de, birbirine yakın manalardır. Rivayet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafında halka halka, grup grup dolaşıyorlar, onu dilliyorlar, sözüyle alay ediyor ve "Muhammed'in dediği gibi, bunlar cennete girerse, biz onlardan daha önce gireriz.." diyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Buna göre ayetteki, مُهْطِعِينَ kelimesinin anlamı, "Sana doğru koşuyorlar, boyunlarını sana uzatıyorlar. Gözlerini sana dikiyorlar" demek olur. **Ebû Müslim** şöyle der: "Ayetin zahiri, bu kimselerin, münafıklar olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında olanlar, bunlardır. Burada bahsedilen koşma ile ise, küfürde yarışma kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Küfürde yarışanlar seni hüzünlendirmesin..."* (Âl-i İmran, 176) ayeti gibi olmuş olur.

★ ★
★

Sağdan Soldan Gruplar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ عِزِينَ *"Senin sağından solundan halka halka gruplar halinde..."* (Me'âric, 37) buyurmuştur.

Bu böyledir, zira onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in solunda ve sağında toplanıyorlardı. عِزِينَ kelimesinin anlamı, "bölük bölük, grup grup" demek olup, tekili عِزَةٌ kelimesidir. Bu kelime ise, "insan topluluğu" kelimesinin temeli, Arapların, bir kimseye mensup olup, ona dayandığında söyledikleri, عَزَا فُلَانٌ نَفْسَهُ إِلَى بَنِي فُلَانٍ يَعْزُوهَا – عَزْواً "Falanca, kendisini falancalara nisbet etti" deyimine varıp dayanır. Bu kelimeden türetilen isim ise, اَلْعِزْوَةُ "intisâp, mensubiyyet" kelimesidir. اَلْعِزَةُ kelimesi, fertlerin herbirinin birbirlerini aynı şeye nisbet ettiği her topluluk.." anlamına gelir. Bil ki bu kelime, **vâv-nûn** ile çoğul yapılması, caiz olan ism-i mankûslardandır. Bu **vâv-nûn** mahzuf olan harflerden bedel olarak gelmiş olup, aslı ise, اَلْعِزْوَةُ kelimesidir. Bu konuda söylenilecek söz tıpkı, عِضِينَ "parça parça..." (Hicr, 91)

kelimesi hakkında söylenen söz gibi olup, daha önce geçmiş idi. İstihzâ edenlerin beş grup olduğu da ileri sürülmüştür.

★ ★
★

أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَن يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا ۖ إِنَّا خَلَقْنَاهُم مِّمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

"Onlardan herkes naîm cennetlerine sokulacağını mı ümit ediyor? Hayır, ne gezer. Gerçekten biz onları da, o bilip durdukları şeyden yarattık"

(Me'âric, 38-39).

نَعِيمٍ sıkıntının zıddı, anlamına gelir. Buna göre mana, "Onlardan herbiri, müslümanların girdiği gibi, cennete girmeyi ümid ederler. كَلَّا "Hayır". Bu kelime, onları bu yanlış düşünceden caydırmak için getirilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّا خَلَقْنَاهُم مِّمَّا يَعْلَمُونَ *"Hakikat biz onları da, o bilip durdukları şeyden yarattık"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin maksadı, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğuna dair istidlalde bulunmaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, sizleri o nutfeden yaratabildiğime göre, yeniden yaratmaya da haydi haydi kadir olmam gerekir" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Önceki Ayetlerle Münasebet

Alimler bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine dair istidlalde bulununca, bu, onların, öldükten sonra dirilmeyi inkar ettiklerini gösterir. Buna göre onlara adeta, "Hayır, siz, öldükten sonra dirilmeyi inkar ediyorsunuz. Daha nasıl cennete girmeyi umabiliyorsunuz?" denilmek istenmiştir.

2) O alaycılar, mü'minleri küçümsüyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bu alaycılar da, mü'minlerin yaratıldığı şeyden yaratılmıştır. Binâenaleyh daha nasıl, böyle küçümseyebiliyorlar?" buyurmuştur.

3) Bu, "Onlar, işte bu pis şeyden yaratılmışlardır. Binâenaleyh, şayet onlar, iman ve marifetullah ile mücevher olmasalardı, hakîm olan zata, onları cennete sokması nasıl uygun düşerdi?" demektir.

★ ★
★

فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰ أَن نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾
فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾

"Yine hayır, doğuların batıların Rabbine andederim ki, şüphesiz biz, onların yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye elbette kadiriz. Ve hiç kimse bizim önümüze geçemez. (Şimdilik) onları, (hallerine) terket. Tehdit edilmekte oldukları günlerine kavuşuncaya kadar işlerine dalsın, oynaya dursunlar"

(Me'âric, 40-42).

Münkirler Kaçıp Kurtulamazlar

Bu, "Senenin her gününün doğusuna batısına; yahut, her yıldızın doğusuna batısına..." demektir. Yahutta, "Meşrık ile, her nebînin davetinin zuhur etmesi; mağrib ile de, ne bizim ölümü; yahut ta, çeşitli hidayetler ve çaresizlikler kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا لَقَادِرُونَ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ayeti, (Vâkıa, 60-61) ayetinde tefsir edilmiştir. Ayetteki, فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا ifâdesi de, Tûr Sûresi'nin sonunda tefsir edilmişti:

İnkarcı Neslin Alternatifi

Alimler, Allah'ın Kendisini kadir olmakla nitelediği o şeyi, bilfiil gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demektedirler: Allah, onların yerine **Ensâr** ve **Muhacirin**'i getirmiştir. Çünkü, **Ensâr** ve **Muhacirin**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'e destek vermedeki halleri meşhurdur. Diğer bazıları da, "Hayır, Allah Teâlâ, bir kısmının küfrünü imana çevirmiştir" derken, bazı kimseler de, "Böyle bir tebdil vuku bulmamıştır. Çünkü onlar veya çoğu, ölünceye değin küfürlerini devam ettirmişlerdir. Onların, helak edilmeleri durumunda yerlerine başkalarının getirilmesi söz konusu olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz biz, onların yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye elbette kadiriz"* cümlesiyle, muradı, bunu, onları imha etmek yolunda yapmasıdır. Böyle bir helak olmadığına göre, daha nasıl bu işin olup bittiğine hükmedilebilir. Allah Teâlâ o topluluğu, iman etsinler diye, bununla tehdit etmiştir.

★ ★
★

Kıyametteki Halleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bahsi geçen o günü beyan etmek üzere: يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا... *"O gün onlar, sanki, kabirlerinden fırlayarak çıkarlar..."* buyurmuştur ki, bu da tıpkı, فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (Yâsîn, 51) ayetinin كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ يُوفِضُونَ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ *"Sanki onlar, dikili bir anıta doğru hızlıca koşuyorlar. Gözleri, hor hakirlikle aşağıda, kendilerini bir zillet kaplamış olarak. İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür"* (Me'âric, 43-44).

Nusub Kelimesinde Farklı Kıraatler

Bil ki, ayetteki, نُصُبٍ kelimesiyle ilgili şu üç kıraat bulunur:

1) Ulemanın ekserisi, bu kelimeyi **nûn**'un fethasıyla, **nasab** şeklinde okumuşlardır. Bu ise, dikili olan her şeyin adıdır. Buna göre mana, "Onlar adeta, kendileri için dikilmiş olan bir işarete doğru koşuyorlar" şeklinde olur.

2) Nûn'un dammesi ve sâd'ın da sükunu ile nusb kıraati. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Nasb ve nusb, tıpkı "da'f ve du'f" gibi, aynı manaya gelen iki kullanılıştır.

b) Bu kelime, tıpkı سَقْف kelimesinin çoğulunun سُقُف (sukf) gelmesi gibi, "nasb" kelimesinin çoğuludur.

3) Nûn'un ve sâd'ın dammesi ile يُوفِضُونَ Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Nusub ve nusb'un her ikisinin de, "nasab" kelimesinin çoğulu olması. Dolayısıyla bu kelime tıpkı, esed kelimesinin çoğulu usd veya usud gelişi gibi olmuş olur.

b) Buradaki "nusub" ile "ensâb" manası kastedilmiştir. Ensâb da, dikilen ve Allah'tan başka kendilerine tapılan şeyler anlamındadır. Bu yönüyle bu ifade, tıpkı, وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"ve dikili taşlara boğazlanan hayvanlar..."* (Maide, 3) ayeti gibi olur.

يُوفِضُونَ kelimesine gelince, bunun manası da, "hızlıca gitmek"tir. Buna göre ayetin manası, "onlar, kabirlerinden çıkarıldıkları gün, o davetsize doğru, tıpkı, putlarına doğru koşuştukları gibi, koşar, ok gibi fırlarlar" şeklinde olur. Geriye kalan ifadenin manası malumdur. Allah, en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne olsun. Salât ü selâm da, Allah'ın nebisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (Amin).

★ ★
★

NÛH SÛRESİ

Yirmisekiz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Nûh (a.s)'un Hakka Çağrısı

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝١ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ۝٢
أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُونِ ۝٣ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ
لَا يُؤَخَّرُ ۖ لَوْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ۝٤

"Gerçekten, Biz, Nûh'u kavmine gönderdik. "Kendilerine elem verici bir azab gelmezden evvel, kavmini uyar" diye. Dedi ki: Ey kavmim, muhakkak ki ben, sizi, apaçık uyaran bir peygamberim. Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itaat edin diye. Ta ki, (Allah), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın, sizi, mukadder bir müddete kadar bekletsin. Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince, o, geri bırakılmaz. Eğer bilseydiniz"

(Nûh, 1-4).

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّآ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ *"Gerçekten Biz, Nûh'u kavmine gönderdik. "... kavmini korkut..." diye"* ayetinde yer alan أَنْ أَنذِرْ fiili ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun aslı, بِأَنْ أَنذِرْ 'dir. Dolayısıyla bu demektir ki, burada hazf ve îsâl yapılmıştır. Buna göre mana,"Biz Nûh'a, "inzar et.." demek suretiyle, onu, peygamber olarak gönderdik..." şeklinde olur ki, bu da, "Biz o Nûh'u, ona inzar etmesini emrederek, peygamber olarak gönderdik" demektir.

2) **Zeccâc**, buradaki أَنْ 'in mûfessire olduğunu ve kelamın takdirinin de, "Biz, Nûh'u, kavmine, peygamber olarak gönderdik. Yani, "Ey Nûh, kavmini inzar et..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **İbn Mesûd** da, bu ifadenin başında قَالَ fiilinin mukadder olduğunu belirterek, başına أَنْ getirmeksizin, أَنذِرْ şeklinde okumuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Kendilerine elem verici bir azab gelmezden evvel..."* buyurmuştur. **Mukâtil**, buradaki elim azab ile, Allah'ın, **Nûh** (a.s)'un kavminin Tûfan ile boğulmasını kasdettiğini söylemiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'a bunu emredince, o da bu emre uyarak قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *" Deki ki, Ey kavmim, muhakkak ki ben, sizi, apaçık korkutan bir peygamberim..."* demiştir. Daha sonra da, sözüne devamla, *"Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itaat edin... Ta ki, (Allah), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın, sizi mukadder bir müddete kadar bekletsin. Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince, o, geri bırakılmaz... Eğer bilseydiniz.."* demiştir. Bu ifadedeki اَنِ اعْبُدُوا hakkında da, biraz önce izahta bulunduğumuz اَنْ اَنْذِرْ fiili için yapılan iki izah geçerlidir.

Tebliğin Muhtevası

Daha sonra **Nûh** (a.s) kavmine üç şeyi emretmiştir: Allah'a ibadet etmelerini, O'ndan korkmalarını ve O'na itaat etmelerini. Dolayısıyla, ibadet emri, kalbî ve uzvî tüm vacib ve mendub olan amellerin hepsini içine alır. Takva emri de, haramlardan ve mekruhlardan sakınmayı içine alır. وَاَطِيعُونِ *"ve bana itaat edin..."* cümlesi de, Cenâb-ı Hakk'a itaatı ve emredilen-nehyedilen ne varsa her şeyi içine alır. Bu üçüncü şık, her ne kadar Allah'a ibadet etme ve O'ndan korkma emrini içinde mütalaa edilebilse bile, ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu emri iyice tekid etmek için, onu, müstakil olarak zikretmiştir.

Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un kavmini bu üç şeyle mükellef tutunca, bu üç şeye mukabil onlara iki şeyi vadetmiştir:

a) Ahiret zararlarını onlardan kaldırması ki bu, *"Ta ki, (Allah) sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın..."* buyruğundan anlaşılmaktadır.

b) İmkan nisbetinde, onlardan dünyevi zararları gidermesi. Bu da, onların ömürlerini, mümkün olan en uzun bir biçimde uzatmak suretiyle yapılan bir va'ddir.

Bazı Sorulara Cevaplar

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

1. Min Zünûbikûm'deki Min'in Anlamı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ ذُنُوبِكُمْ ifâdesindeki مِنْ 'in yer almasının faydası nedir? Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Buradaki مِنْ zâid olup, ayetin takdiri, يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ şeklindedir.

b) "Günahların bağışlanması" onunla muaheze olunmama anlamına gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ demiş olsaydı, bunun manası, "O sizi, günahlarınızın tümünden muaheze etmez.." şeklinde olurdu. "Günahların tümü ile muaheze etmeme" işi ise, bu bütünün içinde yer alan herhangi bir günah yüzünden muaheze etmemeyi gerektirmez. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, "Ben seni günahların tümü ile muaheze etmeyeceğim. Ne var ki seni, sadece şu bir günah ile muaheze edebilirim..." diyebilir. Ama, Cenâb-ı Hak, يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ buyurunca, bunun

anlamı, "Cenâb-ı Hak, günahlarınızın tamamını bağışlar..." şeklinde olmuş olur. Ki, bu da, günahların tümüyle muaheze edilmemeyi gerektirdiği gibi, o bütünü teşkil eden tek başına herhangi bir günah ile de muaheze edilmemeyi gerektirir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ ifâdesindeki مِنْ farzedelim ki, ba'ziyyet edatıdır; ne var ki, iman eden herkes için bu bağışlanma haktır. Çünkü, imandan dolayı, daha evvel yapmış olduğu günahların bağışlanmış olması gerekir. Ama, imanından sonrakilere gelince, bu sebeple o, bağışlanmış olmaz.. Dolayısıyla, bu manaya göre buradaki مِنْ 'in, ba'ziyyet min'i olması gerektiği sabit olmuş olur.

2) Ecel Değişebilir Mi?

İkinci Soru: Eceli tehir etmenin imkansız olduğunu haber verdiği halde, daha nasıl, *"Sizi, mukadder bir müddete kadar bekletsin..."* buyurmuştur? Bu, bir çelişkidir.

Cevap: Allah Teâlâ, mesela, **Nûh (a.s)**'un kavminin, iman etmeleri halinde, onları bin yıl yaşatacağına; küfürleri üzere kalmaları halinde ise, dokuzyüzüncü senenin başında helak edeceğine dair hükmetmiştir. İşte bundan dolayı onlara, "İman edin ki, O da sizi, muayyen bir zamana, yani Kendisinin tayin ettiği ve ömrünüz hususunda en uzun süre kıldığı o vakte ertelesin ki, bu vakit de, bin yılın tamamlanmasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu uzun sürenin bitmesi halinde, onların mutlaka öleceklerini haber vermiştir.

3. "Bilseydiniz" Diye Bitirmenin Manası

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bilseydiniz.."* demesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu ifadenin gayesi, dünyayı sevmekten, onun için helak olmaktan ve onu sevmek sebebiyle dinden yüz çevirmeden alıkoymak, men etmektir. Bu da, onların dünyayı sevme ve onun peşinde koşmaya dalışlarının ölüm hususunda bile şüphe edecek bir dereceye vardığına delalet etmektedir.

★ ★
★

Davete Gelenlerin Olmaması

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ۝ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ۝

"Dedi ki: "Ya Rabbi, ben kavmimi gece-gündüz davet ettim, fakat benim davetim kaçmadan başka hiç bir şeyi artırmadı"

(Nûh, 5-6).

Kaderin Delili

Bil ki bu, bütün hadiselerin, Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine delalet eden ayetlerden biridir. Bu böyledir. Çünkü biz, aynı mecliste, aynı ifadelerle o peygamberin davetini duyan iki insan görüyoruz. Böylece bu konuşulanlar bu iki kişiden birisinin hidayete, hakka yönelmeye, iman arzusuna; ikinci kişinin de isyanının,

kibrinin ve nefretinin had noktaya varıp dayanmasına sebep oluyor. Birisi, "bu nefret ve arzu kişinin iradesiyle meydana gelmiştir" diyemez. Çünkü bu, elle tutulur-gözle görülür bir konuda işi yokuşa sürmedir. Zira nefret eden, kalbini, o nefrete; rağbet eden de kalbini o rağbete mecburmuş gibi hisseder. Bu nefret tahakkuk edince; akabinde isyanın, hakdan ve hakikatten yüz çevirmenin tahakkuk etmesi gerekir. Eğer arzu ve istek meydana gelmiş olsaydı, bunun peşinden de inkiyâd ve taatın meydana gelmesi gerekir. Böylece bu daveti dinlemenin, iki kişiden birisi taat ve inkiyadını gerektiren arzuya; ikincisini de, isyan ve direnişini gerektiren nefrete götürmesinin, ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu anlamış bulunuyoruz.

Buna göre eğer, "Farzet ki bu nefret ve arzunun meydana gelmesi kişinin irade ve ihtiyarıyla olmamıştır. Fakat nefret anında isyanın meydana gelmesi, kulun ihtiyarıyla olur. Çünkü kul bu nefretine rağmen, yine inkiyad ve itaat içinde bulunabilir" denilirse, biz deriz ki: Nefretin meydana gelmesi eğer, rağbet ve arzu sebeplerinden herhangibiriyle çelişmez, hatta rağbet kokusundan bile uzak olursa, o fiilin meydana gelmesi imkansız olur. Bu böyledir. Çünkü nefret ve arzu meydana geldiğinde, fiil meydana gelmiş olmaz. Binâenaleyh nefret meydana geldiğinde, o işin yapılmaması arzusuna bir engel eklenirse, fiilin meydana gelmesi haydi haydi imkansız olur. Böylece bu ayetin, Allah'ın kaza ve kaderine delalet eden en kuvvetli delillerden olduğu anlaşılır.

★ ★
★

Halkın Kulak Tıkaması

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ۝

"Gerçekten ben, Senin onları affetmen için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine sarındılar, ayak direttiler ve alabildiğine büyüklük tasladılar"

(Nûh, 7).

Bil ki **Nûh** (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın onları bağışlaması için kavmini, Allah'a ibadete, O'ndan korkmaya ve O'na itaata çağırmıştı. Çünkü esas maksad, bağışlanmalarının gerçekleşmesidir. Taata gelince, bu, sayesinde bağışlanmanın gerçekleşmesine ulaşılsın diye, emrolunmuştur. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un kavmine ibadet etmelerini emredince, *"Günahlarınızı bağışlasın..."* buyurmuştur. Dolayısıyla bu davetin esas gayesi, mağfiretin gerçekleşmesi olunca, hiç şüphesiz **Hz. Nûh** (a.s) da, *"Gerçekten ben, Senin onları affetmen için onları ne zaman davet ettiysem..."* demiştir.

Bil ki **Nûh** (a.s), kavmini davet edince, onlar ona, şu şekilde muamelede bulunmuşlardır:

1) *"Parmaklarını kulaklarına tıkadılar"* yani "Onlar, hüccet ve delilleri duymamak için, "taklid"de, parmaklarını kulaklarına tıkayacak noktaya vardılar.

2) *"Elbiselerine sarındılar"* yani, "onun yüzünü görmemek için, elbiselerini başlarına geçirdiler. Bu, "Onlar onun sözünü duymamak istemedikleri gibi, yüzünü de görmek istemediler" demektir. Yahutta bu, onların, **Nûh** (a.s)'un sözünü hiç dinlemediklerini anlatmaktadır. Çünkü onlar, kulaklarını tıkayıp, bunun yanısıra da elbiselerini başlarına geçirince, duymama işi daha sağlam olmuş olur.

3) *"Ayak direttiler"* yani, onlar ya, kendi yollarında ısrar edip durdular, yahut da, gerçek daveti duyup dinlememe hususunda ısrar edip durdular.

4) *"Alabildiğine büyüklük tasladılar"* yani, onlar bu hususta had noktaya ulaştılar.

★ ★
★

Tebliğin Her Türlüsünü Denemesi

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ۝ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ۝

"Sonra ben onları en yüksek sesimle davet ettim. Hem sonra onları hem açıkca davet ettim, hem onlara gizli gizli söyledim"

(Nûh, 8-9).

Bil ki bu ayetler, **Hz. Nûh** (a.s)'un davetinin üç merhalede gerçekleştiğine delalet eder. Binâenaleyh o bu işe önce gizli gizli nasihatlarla başlamış; ama kavmi ona, biraz önce saydığımız dört tavırla karşılık vermiş. Derken işi açığa vurmuş. Bu da tesir etmeyince, bu iki usulü birlikte uygulamaya başlamış.

Ayetin başındaki (ثُمَّ) kelimesi, bu merhalelerin, zaman ve tesir bakımından birbirlerinden sonra, peşpeşe olduklarına delalet eder. Çünkü "açık davet", "gizli davet"ten daha ileridir. İki çeşidi birlikte yapmak da, "açık davet"ten daha tesirlidir.

Buna göre eğer, "**cihâren**" kelimesi niçin mansubtur?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelime, ayetteki, دَعَوْتُ kelimesinin mef'ûl-ü mutlakı olarak mansubtur. Çünkü "davet"in iki çeşidinden biri, **cihâren** (açıkca) yapılandır. Dolayısıyla bu kelime, oturma çeşitlerinden biri olduğu için, "**kurfusâ**" kelimesinin, "**ku'ûd**" fiili ile mansub olması gibi, mansub olmuştur.

b) دَعَوْتُهُمْ fiili ile, جَاهَرْتُهُمْ (açıkca davet ettim) manası kastedilmiştir. (Dolayısıyla onun mef'ûlü mutlakıdır).

c) Bu kelime, دُعَاءً جِهَاراً "Açık davet" takdirinde olmak üzere, mahzûf "duâ" masdarının, sıfatıdır, yani "o daveti açıkca yaparak" (مُجَاهِراً بِهِ) demektir.

d) Bu kelime, "hal" yerinde kullanılmış bir masdardır, yani "**mucâhiren**" açıkca davet eden olarak) manasınadır.

★ ★
★

Onları İstiğfara Teşviki

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ۝

"Artık dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok affedicidir" (Nûh, 10).

Mukâtil şöyle der: "**Nûh** (a.s)'un kavmi, onu uzun sûre yalanlayınca, Allah Teâlâ, kırk yıl süresince yağmurlarını kesti ve hanımlarını zürriyetsiz bıraktı. Bunun üzerine onlar, bu konuda **Hz. Nûh** (a.s)'a müracaat ettiler de o da, "Şirkinizden ötürü Rabbinizden af dilemenizi isteyin ki, size nimetlerinin kapılarını açsın" demiştir."

Bil ki Cenâb-ı Hakk'a ibadet ve itaatla meşgul olmak, hayır kapılarının açılışının sebebi olur. Bunun delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın hıristiyan kafirler hakkında da, *"Onlar o çok esirgeyici (Allah'a) bir evlad iddia ettiler diye, "Bu (sözden) dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek"* (Meryem, 90-91) buyurmuş olduğu gibi, küfür (inkâr) alemin harab olmasına sebeptir. Dolayısıyla küfür, alemin harab oluşuna sebep olunca, imanın da alemin mamûr olmasına sebep olması gerekir.

2) Bu hususta ayetler de buna delildir. Bunlardan biri bu ayettir. Bir diğeri de, *"Eğer o belde halkı iman edip, Allah'dan korksalardı, onlara göğün (bereket) kapılarını açardık"* (A'râf, 96); *"Eğer onlar, Tevrat ve İncil ile tam manasıyla amel edip, Rablerinden kendilerine indirilen (emirleri) hakkıyla yerine getirmiş olsalardı, üstlerindeki (gökten) ve altlarındaki (yerden), (bol bol) yerlerdi"* (Mâide, 66); *"Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi, elbet onlara bol su içirirdik"* (Cin, 16); *"Kim Allah'dan ittikâ ederse, (Allah) ona bir çıkış (yolu) nasib eder ve hiç hesab etmediği bir taraftan rızık(lar) verir"* (Talak, 2-3) ve *"Âilene namazı emret ve kendin de ona sebat ile devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz. Seni Biz rızıklandırırız"* (Taha, 132) ayetleridir.

3) Allah Teâlâ, *"Cinleri ve insanları, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) buyurmuştur. Binâenaleyh ins ve cin, esas maksadı yapmaya çalıştıklarında, bunun peşinden, dünyada muhtaç oldukları şeyler gerçekleşir.

4) **Hz. Ömer** (r.a), yağmur duasına çıkmıştı. Sadece istiğfarda bulundu, başkaca bir dua yapmadı. Ona, "Seni, yağmur duasında bulunur görmüyoruz?" denildiğinde, "Ben, göğün "mecâdîhi" ile yağmur istedim" dedi. "**Mîcdah**", üç belli yıldız demek olup, bunların doğuşu nadir olur. **Hz. Ömer** (r.a), istiğfarı, şaşmayan sadık doğuş zamanlarına benzetmiştir. **Bekr b. Abdullah**'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların en günahkar olanları, az istiğfarda bulunanlardır. En çok istiğfar edenleri de en az günahkar olanlarıdır."

Yine **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Birisi, ona, kıtlıktan serzenişte bulunmuş, o da, "Allah'a istiğfar et" demişti. Bir diğer insan, fakirliğinden;

bir başkası zürriyetinin azlığından, bir başkası, arazisinin verimsizliğinden şikayet etmiş. **Hasan el-Basrî** hepsine de, istiğfarda bulunmalarını söylemiştir. Bunun üzerine oradakilerden biri ona, "Sana değişik dertlerini arzeden bir takım kimseler geldi. Sen ise hepsine, istiğfarda bulunmalarını söyledin?" deyince, o, bu ayeti okudu.

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Bu ayetle ilgili şöyle bir kaç soru sorulur:

Birinci Soru: Hz. Nûh (a.s), kafirlere, bu ayetten önce, ibadet, Allah'dan korkma ve taatı emretmiştir. Bundan sonra, onlara istiğfarda bulunmalarını emretmesinin ne faydası var?

İstiğfar İsteğini Sona Bırakması

Cevap: O, kavmine, ibadeti emredince, onlar ona, "Eğer üzerinde olduğumuz o eski dinimiz hak idiyse, niçin bize onu terketmeyi emrediyorsunuz? Yok eğer batıl idiyse, artık Allah, biz Kendisine (bunca) isyan ettikten sonra, bizi nasıl kabul eder?" dediler de, **Nûh** (a.s) da, "Siz, hernekadar O'na isyan ettiyseniz de, gelin o günahlarınıza istiğfar ediniz. Çünkü O, gaffar (çok yarlıgayan - bağışlayan)dır" dedi."

2. Kâne'nin İstimrar Bildirmesi

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً buyurmuş da, إِنَّهُ غَفَّار demeyiştir? Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, Kendisinin, Kendisinden mağfiret talebinde bulunan herkes hakkında çok affedici olduğunu belirtmek istemiştir. Buna göre O, adeta, "Benim bağışlayıcı oluşumun şu anda meydana geldiğini sanmayınız. Ben, hep böyleyim" demek istemiştir. Buna göre bu, "Af, O'nun, adeta sanatı ve mesleğidir" anlamındadır.

★ ★
★

İnsanın Hoşlandığı Şeyler

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُم مِّدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُم بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَل لَّكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَل لَّكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾

"(O sayede) O, üstünüze bol yağmur salıversin... Sizin mallarınızı, evlatlarınızı da çoğaltsın, size bağlar bostanlar versin. Size, ırmaklar akıtsın"

(Nûh, 11-12).

Bil ki, mahlukat, dünyevî güzel şeyleri sevme duygusu üzerine yaratılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Seveceğiniz diğer (nimetler) de... Allah'dan nusret ve yakın fetih..."* (Saf, 13) buyurmuştur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onlara, burada, Allah'a iman etmelerinin ahirette bol mükafaatı, dünyada da bolluğu ve zenginliği birlikte sağlayacağını bildirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın dünya menfaatlerine dair **Nûh** (a.s)'un kavmine bu ayette va'dettiği şeyler beştir: Bunlardan:

Birincisi, *"(O sayede) O, üstünüze bol yağmur salıversin..."* ayetinin

ifade ettiği hususdur. Bu ayette yer alan السَّمَآءَ lafzının ne manaya geldiği hususunda, şu izahlar yapılabilir:

1) Yağmur semadan bulutlara iner.

2) "Semâ" lafzıyla, bulut manası kastedilmiştir.

3) Semâ ile, bizzat yağmurun kendisi kastedilmiş olup, bu, şairin şu ifadesinde de böyledir:

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ / رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غُضَّابَاً

"Yağmur bir kavmin arazisine yağdığında (ve bu sayede otlar bittiğinde), onlar alabildiğine kızsalar bile, Biz orayı otlatırız.."

اَلْمِدْرَارُ bol yağmur, demektir. Bu kalıp, müzekker ve müennesin kendisinde eşit olduğu bir kalıptır. Nitekim Arapçalar da رَجُلٌ مِعْطَارٌ – اِمْرَأَةٌ مِعْطَارٌ "Çok kokulu kadın çok kokulu erek" derler. مِفْعَالٌ de böyledir. (Yani müzekker ve müennes eşittir..).

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ *"Mallarınızı da çoğaltsın..."* ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifade tek bir çeşit malı anlatmayıp, tam aksine bütün mal çeşitlerini içine alan bir ifadedir.

Üçüncüsü de, وَبَنِينَ *"oğullarınızı da..."* ayetinin ifade ettiği husus. Bunun da, fıtratın kendisine meylettiği şeyler cinsinden olduğunda şüphe yoktur.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ *"size bağlar bostanlar versin..."* ayetinin ifade ettiği husus.

Beşincisi, وَيَجْعَلْ لَكُمْ اَنْهَاراً *"size ırmaklar akıtsın..."* ayetinin ifade ettiği husus...

★ ★
★

Vakar Hakkında Muhtemel Tefsirler

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا ۝

"Ne oluyor size ki, Allah'a büyüklüğü yakıştırmıyorsunuz"
(Nûh, 13).

Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

1) Burada "recâ" maddesi, korkmak anlamına gelir. Nitekim Hüzeli de, إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسْعَهَا *"Arının soktuğu kimse artık onun sokmasından korkmaz"* demiştir.

El-vakâr, azamet; tevkîr ise, tazîm anlamlarına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَتُوَقِّرُوهُ *"ve O'nu tazîm etmeniz..."* (Fetih, 9) ayeti de bu anlamdadır. Buna göre mana, "Size ne oluyor da, Allah'ın o azametinden korkup çekinmiyorsunuz?" şeklindedir. Bence bu görüş, doğru değildir. Çünkü, meşhur ve aşikâr olan dilde, "recâ" maddesi,

korkunun zıddıdır. Şimdi kalkar da biz, "Recâ, Arapça'da "korkmak" anlamında konulmuştur" dersek, bu, ahâd ile sabit olan rivayeti, mütevatir olarak nakledilen rivayete tercih etme olmuş olur ki, bu, Kur'ân'ı zedelemeye yol açar. Çünkü, hiçbir lafız yoktur ki, bu yolla, onun menfisini nisbet, müsbetini de menfi yapmak mümkün olmasın...

2) Keşşâf sahibinin ileri sürdüğü görüş olup, buna göre mana, "Size ne oluyor da, Allah için bir tazîm ve vakar düşünmüyorsunuz?" şeklinde olur ki, bu da, "Size ne oluyor da, sizler; Allah'ın sizi tazîm edeceği bir halin içine girmeyi düşünmüyorsunuz?" demek olur. Bu durumda لِلّٰهِ kelimesi, saygıda bulunmanın beyân edilmesi olur; eğer bu kelime sonraya kalsaydı, o zaman ise, اَلْوَقَارُ kelimesine taalluk ederdi.

★ ★
★

İnsanın Yaratılış Safhaları

وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾

"Halbuki O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır"
(Nûh, 14).

Bu ifade, cümle olarak "hal"dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hal bu iken ve bu da O'na iman etmeyi gerektirirken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz. Çünkü O, sizi önce toprak, sonra "**nutfe**", sonra "**alaka**", sonra "**mudga**", sonra kemik ve et olarak yaratmış, daha sonra da size bir başka hilkat verdik" demektir.

Buna göre burada şöyle bir üçüncü bir izah vardır: O topluluk Hz. Nûh (a.s)'u hafife almada çok ileri gidiyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, onlara, ona saygı göstermeyi ve hafife almamayı emretti. Dolayısıyla onlara sanki, "Sizler, Nûh'a saygı gösterip, onu hafife almadığınızda, bu saygı, Allah için olmuş olur. Öyle ise size ne oluyor da bir "vakar" ummuyorsunuz ve bu vakarı, Allah için, O'nun emri için ve O'na taat için yapmıyorsunuz. Çünkü insanın Allah için yaptığı herşeyden mutlaka bir hayır umması gerekir."

Bu hususta bir dördüncü izah da şöyledir: Sebat demek olan vakar, birşey sabit olup, karar kıldığında söylenen وَقَرَ fiilindendir. Buna göre Cenâb-ı hak sanki, "Size ne oluyor?" demiş. Cümle burada bitmiş. Daha sonra da istifhâm-ı inkârî üslubuyla, لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا yani, "Allah için bir sebat ve bekâ ummuyorsunuz. Çünkü siz eğer O'nun sebat ve bekasını umsaydınız, mutlaka O'ndan korkar ve peygamberleri ile emirlerini hafife almaya yeltenmezdiniz" demektir. O halde ayetteki, *"ummuyorsunuz"* ifadesi ile, "inanmıyorsunuz" manası kastedilmiştir. Çünkü birşeyi uman, ona inanmış demektir.

Yaratılışın Allah'ın Varlığına Delaleti

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, Kendisine ta'zîmi emredince, birliğine çeşitli delillerle istidlalde bulunmuştur:

Enfüsî Delil

Birinci Delil: *"O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Leys, "tavra"** kelimesinin, **"târeten"** (bazan) manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre ayet, "Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, insanın nutfe, alaka... oluşunda olduğu gibi, halden hale geçişi ile, yani merhale merhale yarattı" demektir.

b) **İbnu'l-Enbarî** ise, "Tavr, "hal" demektir. Buna göre mana, "O sizi, biribirinize benzemeyen farklı farklı sınıflar olarak yarattı" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak birliğine dair olan bu enfüsî delili zikredince, peşisıra, Kur'ân'ın tamamında alışılagelen üslubu üzere, birliğine dair âfâkî deliller de getirmiştir.

★ ★
★

Âfâkî Delil

İkinci Delil: Bu, şu ayetin ifade ettiği hususdur.

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾

"Görmediniz mi ki Allah, yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak nasıl yaratmış. Onların içinde ayrı bir nur yapmış, güneşi de bir kandil olarak asmıştır"
(Nûh, 15-16).

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette olduğu gibi, bazan önce enfüsî delilleri zikrederek işe başlamış, peşisıra da âfâkî delilleri zikretmiştir. Zira insanın nefsi (kendisi), şeylerin en yakınıdır. Böylece Allah, işe en yakınla başlamış olur. Bazan da işe, âfâkî (dış dünya) delilleri ile başlamış, daha sonra da enfüsî (insanın kendisi ve iç dünyasındaki) delilleri getirmiştir. Bu da, ya âfâkî delillerin daha net ve daha büyük olması, dolayısıyla işe bunlarla başlanmış olmasından ötürü, yahut da enfüsî delillerin ortada mevcut olmasından, haklarında düşünmek için akla fazla ihtiyaç olmamasından, hakkında düşünmek için akla muhtaç olunan şeylerin, âfâkî deliller oluşundan ötürüdür. Çünkü âfâkî delillerde benzerlik daha fazladır. Bu sebeple de işe bundan başlanmıştır.

Bazı Sorular

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Gök Tabakaları

Birinci Soru: Hak Teâlâ'nın, سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقاً *"Yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak..."* ifadesi, göklerin üst üste olmasını gerektirir. Bu da aralarında hiçbir boşluğun bulunmamasını gerektirir. O halde, melekler göklerde nasıl iskân

Cevap: Melekler, ruhî (maddî olmayan) varlıklardır. Göklerin tabaka-tabaka olmalarından maksad, onların birbiriyle temas etmeleri değil, birbiri hizasında olmaları demektir.

Ayın Gök Katlarında Bulunması

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, Ay, göğün hepsinde yer almayıp, aksine en yakın gökte yer aldığı halde daha nasıl, *"Onların içinde ayı bir nur yapmıştır"* buyurmuştur (ne dersiniz)?

Cevap: Bu, tıpkı, "padişah Irak'ta" denilip de, onun zatının, Irak'ın bütün her köşesinde bulunduğunun değil, bir beldede, bir köşede bulunduğunun kastedilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.

Ay Lambaya Benzetilseydi?

Üçüncü Soru: "**Sirâc**" (lamba)nın ışığı, ârızîdir (sonradan olmadır). Ayın ışığı da ârızîdir, üstelik değişkendir. Şu halde ayı, lambaya benzetmek, güneşi lambaya benzetmekten daha uygun olurdu (ne dersiniz)?

Cevap: Gece, yeryüzünü karanlığın kaplamasından ibarettir. Güneş, yeryüzünün karanlıklarının izalesine sebep olunca, lambaya (**sirâc**)'a benzemiştir. Hem sonra, lambanın bir ışığı vardır. Işık ise, nurdan daha kuvvetlidir. Dolayısıyla ışığı en az ifade eden şey aya; en kuvvetliyi ifade eden şey de güneşe sıfat olarak verilmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"O (Allah), güneşi bir ışık, ayı da bir nur olarak yaratandır"* (Yunus, 5) ayeti de böyledir.

★ ★
★

Nebat Gibi Bitirme

Üçüncü Delil: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle beyan edilen delildir:

وَاللَّهُ أَنۢبَتَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾

"Allah sizi yerden bitki gibi yetirip-bitirdi. Sonra sizi yine onun içine döndürecek ve sizi yeni bir çıkarışla çıkaracak"

(Nûh, 17-18).

Bil ki Allah Teâlâ burada enfüsî delillere yer vermiştir ki bu, *"O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır"* (Nûh, 14) ayetinin bir tefsiri gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, onları yerden yaratıp, sonra oraya döndüreceğini, sonra oradan yeniden çıkaracağını beyan buyurmuştur.

Ayetteki, أَنۢبَتَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ نَبَاتًا *"Sizi yerden bitki gibi yetirip bitirdi"* ifadesiyle ilgili iki mesele var.

BİRİNCİ MESELE Bu ayet hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası, "Sizin atalarınızı yerden bitki gibi yetiştirip-bitirdi" şeklinde olup, tıpkı, *"Allah katında İsâ'nın misali (durumu), aynen Âdem'in misali (durumu) gibidir. Ki Allah Adem'i topraktan yarattı"* (Al-i İmran, 59) ayeti gibidir.

b) Bu, "Allah Teâlâ hepinizi, yerden bitki gibi bitirdi" demektir. Çünkü Hak Teâlâ bizi nutfeden yaratmıştır. Nutfe (meni) de, yerde biten bitkilerden elde edilen gıdalardan meydana gelir.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, "**nebâten**" yerine "**inbâten**" demesi beklenirdi. Fakat O, böyle dememiş aksine اَنْبَتَكُمْ ... نَبَاتاً demiştir ki bunun takdiri اَنْبَتَكُمْ فَنَبَتُّمْ نَبَاتاً "Allah sizi bitirdi, siz de bitiverdiniz" şeklindedir.

Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ eğer, اَنْبَتَكُمْ اِنْبَاتاً demiş olsaydı, mana, "Sizi enteresan bir şekilde yetirip-bitirdi" şeklinde olurdu. Ama O, اَنْبَتَكُمْ... نَبَاتاً buyurunca, mana, "O sizi yetirip-bitirdi de, siz de böylece enteresan bir bitki olarak bittiniz" şeklinde olur. Bu ikincisi daha uygundur. Çünkü "**inbât**" (bitirmek) Allah'ın sıfat ve fiilidir. Allah'ın sıfatları ise tarafımızdan görülmez. Dolayısıyla da bu bitirişin, Allah Teâlâ'nın haber vermesi olmasaydı, kâmil ve enteresan bir bitiş olduğunu bilemezdik. Halbuki burası, Allah'ın kudretinin mükemmelliğinin delillerinin getirildiği bir makamdır. Dolayısıyla bunun "**semiyyât**" (naklî deliller) ile isbatı mümkün olmaz. Ama Hak Teâlâ, "O sizi yetirip-bitirdi, siz de mükemmel ve enteresan bir bitişle bittiniz" manasında, اَنْبَتَكُمْ ... نَبَاتاً buyurunca, bu, bitkiyi enteresan ve mükemmel olmakla tavsif etme olur. Bitkinin böyle olması ise elle tutulur-gözle görülür bir şeydir. Dolayısıyla da Allah'ın kudretinin mükemmelliğine, bununla istidlal yapılabilir. Binâenaleyh ayetteki ifade şekli buna daha uyundur. Dolayısıyla işte şimdi, bu incelikten ötürü, hakiki manadan mecazi manaya geçildiği ortaya çıkmış olur.

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا *"Sonra sizi yine onun içine döndürecek"* ifadesi, Kur'ân'da alışılageIen "Allah sizi ilkin yaratmaya kadir olunca, yeniden diriltmeye de kadir olur" prensibine bir işarettir.

Hak Teâlâ'nın, وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجاً *"Sizi yeni bir çıkarışla çıkaracak"* ifadesini, mef'ûl-u mutlakla te'kîd etmiş, dolayısıyla da sanki, "Allah sizi, hiç şüphe yok ki kesinlikle yeniden çıkaracak" demek istemiştir.

★ ★
★

Dördüncü Delil: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği delildir:

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

"Allah onun geniş yollarında gezip dolaşasınız diye, yeri sizin için bir döşek yapmıştır"

(Nûh, 19-20).

"Fi'câc" geniş yollar demek olup, müfredi **fecc** kelimesidir. Bu kelime daha önce izah edilmişti.

★ ★
★

Halkın Fasıklara Uyması

Bil ki **Nûh (a.s)**, kavmini Allah'ın dinine davet edip, dikkatlerini bu açık delillere çekince, onların çeşitli çirkin fiil ve sözlerini nakletmiştir.

Birincisi ve **ikincisi**, şu ayette ifade edilen hususlardır:

قَالَ نُوحٌ رَّبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَن لَّمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾

"Nûh dedi ki: "Ya Rabbi, gerçekten onlar bana isyan ettiler ve malları ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular"

(Nûh, 21).

Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, *"Allah'a ibadet edin, O'ndan korkun ve O'na itaat edin"* buyurmuştu. Buna göre sanki, "Ben onlara, "Bana itaat edin..." dedim, ama onlar Bana isyan ettiler" demek istemiştir.

İkincisi, çirkin fiilleri ise, *"Malları ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular"* ifadesiyle anlatılmaktadır. Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, birinci ifadede, onların Kendisine âsî olduklarını belirtmiş, burada ise, o isyanlarına, başka bir isyan da kattıklarını belirtmiştir. O isyan da, onların, kendilerini inkara davet eden başkanlarına itaat etmeleridir.

Ayetteki bu ifade, "Mallar ve evlatlar hernekadar dünyada faydalı olan şeyler türünden gözüküyor iseler de, ahirette zarara ve iflasa sebep olabilecekleri" için, adeta, sırf zarar kabul edilmişlerdir. Gerçekte de durum böyledir. Çünkü ahiret yanında, dünya yok gibidir. Binâenaleyh dünyevî menfaatler, âhirette iflasa sebep olunca, anında öldüren zehirli bir lokma tatlı gibi olmuş olurlar.

"Allah kafirlere nimet vermez" diyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah'ın kafirlere verdiği bunca nimetler, bir takım istidraçlar ve ebedî azaba götüren sebepler olunca, sanki bir hiç gibi olurlar. İşte bu espiri ile, **Nûh (a.s)** bu ayette, *"Malları ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular"* demiştir.

İKİNCİ MESELE **Vâv**'ın dammesi ile, وُلْدُهُ şeklinde de kıraat vardır. Bil ki, **"vüld"** de, **veled** (çocuk) manasınadır. Bunun, **"veled"** kelimesinin çoğulu olması da mümkündür ve bu

o zaman tıpkı "fülk" (felekler) kelimesi gibi olmuş olur. "Vüld"ün hem müfred, hem de çoğul kabul edilmesi mümkündür.

★ ★
★

Müşriklerin Tuzağı

وَمَكَرُوا۟ مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا۟ لَا تَذَرُنَّ ءَالِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا
وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا۟ كَثِيرًا ۖ وَلَا تَزِدِ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا ضَلَٰلًا ﴿٢٤﴾

"Bunlar da büyük büyük hileler yaptılar. (Halk tabakasına), "Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele, Vedd'en, Suvâ'dan, Yeğûs'dan, Ye'ûk'dan ve Nesr'den sakın vazgeçmeyin ha!" dediler. Hakikaten onlar, birçoklarını baştan çıkardılar. Sen, o zalimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma"

(Nûh, 22-24).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki وَمَكَرُوا kelimesi, مَنْ لَمْ يَزِدْهُ (Nûh, 21) ayetine matuftur. Çünkü, kendilerine tabi olunanlar, işte bu tuzak kuran hilekâr kimseler olup, kendilerine tabi olanlara, *"... sakın vazgeçmeyin!.."* diyenlerdir. Zamirin çoğul getirilmesi ise, مَنْ 'den dolayıdır; çünkü مَنْ 'in manası çoğuldur.

İKİNCİ MESELE

Kübbâr Kelimesi

Hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak كُبَّاراً ve كُبَاراً şeklinde okunmuştur ki, bu kalıplar, كَبِيرٌ sigasının mübalağa sigalarıdır. O halde buradaki sıralama, önce كَبِيرٌ ortada şeddesiz olan كُبَارٌ sonra da şeddeli olan كُبَّارٌ şeklinde olup, bunun bir benzeri de, جَمِيلٌ; جُمَالٌ ve جُمَّالٌ، عَظِيمٌ، عُظَامٌ ve عُظَّامٌ، طَوِيلٌ ve طُوَالٌ ve طُوَّالٌ ifadeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"En büyük tuzak" (مَكْرٌ كُبَّاراً) o reislerin, kendilerine tabi olanlara, "sakın vedd'i... bırakmayın..." demeleridir. Binâenaleyh bu demektir ki onlar, halkı, tevhidden alıkoyup şirki emretmişlerdir. Tevhid, en büyük dereceyi haiz olunca, hiç şüphesiz bundan men etmek de en büyük günah olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu eylemi "büyük كُبَّارٌ olarak nitelemiştir.

Kelâm ilminin, diğer ilimlerden üstün olduğunu söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Şirki emretmek (tavsiye etmek), en büyük çirkinliktir; rezilliktir. Binâenaleyh, tevhidi ve reşâdı (doğruyu) emretmenin de, hayırda ve dinde en büyük makamı haiz olması gerekir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ bu fiili; iki sebepten dolayı "tuzak" diye nitelemiştir:

1) Uluhiyyetin onlara nisbet edilmesinde, halkın o putlara

ibadete devam etmesini gerektiren en büyük tuzak bulunmaktadır. Bu sebeple, onlar halka adeta şöyle demişlerdir: "Bu putlar, sizin ilahlarınızdır; bunlar atalarınızın da ilahları idiler.. Şayet siz, Nûh'un sözünü kabul edecek olursanız, hem kendinizin cahil, sapık, kafir, hem de atalarınızın böyle olduğunu kabul etmiş olursunuz. İnsanın, hem kendinin hem de bütün geçmişinin aleyhine olmak üzere, bir takım kusurları, noksanlıkları ve cehaleti kabul etmesi çok zor bir şey olunca, onları dinden çevirmek amacıyla işte bu hususlara, "ilahlarınızı..." ifadesiyle işaret edilmiştir. İşte bu söz, böyle çok net olarak gözükmeyen gizli bir tuzağı ihtiva ettiği için, Allah Teâlâ onların bu sözlerine "tuzak.." adını vermiştir.

2) Allah Teâlâ, o tâbi olunanların malları ve evlatları olduğunu belirtmiştir. Şimdi belki de bu reisler kendilerine tâbi olanlara şöyle demişlerdir: "Sizin ilahlarınız, Nûh'unkinden daha hayırlıdır. Zira, sizin ilahlarınız size mal ve çocuk veriyor; Nûh'un ilâhı ise, ona hiçbir şey vermiyor. Çünkü o, fakirdir." İşte bu tuzaklarla reisler halkı, Nûh'a itaat etmekten alıkoymuşlardır. Ki bu tıpkı, Firavun'un tuzağının aynısıdır. Çünkü o da, *"Mısır'ın hükümranlığı benim değil mi?"* (Zuhruf, 51); *"Yoksa ben ondan hayırlı değil miyim? O ki hakîrdir, meramını bile nerdeyse açıklayamıyor..."* (Zuhruf, 52-53) demiş idi.

Şirkin Menşei

BEŞİNCİ MESELE

Ebû Zeyd el-Belhî, "er-Reddu alâ abedeti'l-esnâm" adlı eserinde şunu zikreder: "O anda yontularak elde edilen bu kütüklerin, göklerin, arzın, bitkilerin ve canlıların Hâlıkı olmadığını bilmek, bedihi bir bilgidir. Zarurî bilgiler hususunda ise, insanlar arasında ihtilafın bulunması caiz değildir." Putperestlik, bu ayetin delaletiyle, Hz. Nûh (a.s), peygamber olarak gönderilmezden önce de mevcut olan bir din idi. Halbuki bu din, bu zamana kadar da devam edegelmiştir. Mamur beldelerde oturanların ekserisi de, bu din üzeredirler. Binâenaleyh, bu dini, yanlışlığı, fesadı ve bozukluğu aklın bedahetiyle anlaşılamayacak bir manaya hamletmek gerekir. Aksi halde bu din, şu kadar zamandan beri, alemin ekserisinde devam etmemeliydi. Binâenaleyh, bu durumda bu görüşü benimseyenlerin mutlaka bir takım te'villeri (izahları) bulunmasıdır.

1) **Ebû Ma'şer Ca'fer ibn Muhammed el-Müneccim** şöyle der: "Bu söz, "Allah cisimdir ve bir mekandadır" diyenlerin görüşünden kaynaklanmıştır. Zira onlar, "Allah nurdur ve nurların en büyüğüdür. Bu nurun mekanı olan Arş'ın etrafında dolaşan o melekler de, o en büyük nura nisbetle küçük nurlardır" diyorlardı. Şimdi bu görüşe inananlar, kendi inandıkları ilahlarının şeklinde, en büyük bir put ihdas etmişler, dolayısıyla da; mukarreb meleklerin şeklinde, büyüklük-küçüklük, değer-değersizlik açısından farklı olan putlar edinmişler; kendilerinin o ilaha ve meleklere ibadet ettikleri inancıyla, bu putlara tapmaya başlamışlardır. Binâenaleyh bu demektir ki, putperestlik dini, "tecsîm" inancından kaynaklanmıştır."

2) Bir grup Sâbî, en büyük ilahın, râbit ve gezegen yıldızları yarattığına ve süfli alemin idaresini, bunlara havale ettiğine inanırlar. O halde beşer, bu yıldızların kulu; bu yıldızlar da, en büyük ilahın kullarıdır. Bu sebeple beşerin, bu yıldızlara tapması gerekir. Bu yıldızlar bazan doğup bazan da battıkları için, onlar, yıldızların şekillerinde

bir takım putlar edindiler. Aslında amaçları yıldızlara tapmak olduğu halde, bu putlara tapmaya başladılar.

3) Eski zamanlardaki topluluklar, alemdeki mutluluk ve mutsuzlukları yıldızlara nisbet etme hususunda, yıldızlara bakarak hüküm çıkaranların yolunda olan müneccim kimselerdi. Binâenaleyh, meselâ bir felekde, enteresan bir tılsıma elverişli enteresan bir şekil, tesadüfen meydana geldiğinde, onlar bu tılsımı öğreniyorlar ve bu tılsımdan enteresan haller ve büyük neticeler elde ediyorlardı. Ve onlar, bu tılsımların kaynağına saygı duyuyor, ikram ediyor ve ona ibadetle meşgul oluyorlardı. Böylece de, her tılsım, hususi bir yıldız ve hususi bir burca uygun şekil üzere öğreniyorlar, uyguluyorlardı. İşte bu sebeple, **Vedd**'in, erkek suretinde; **Suvâ**'ın, kadın; **Yeğûs**'un, aslan; **Ye'ûk**'un, at; **Nesr**'in de kerkenez kuşu suretinde olduğu söylenmiştir.

4) Bazı salih kimseler gelip geçmiş idi.. Zamanla putperestler bunların şekilleri üzere bir takım heykeller ediniyor ve onlara tazimde bulunmaya başlıyorlardı. Ki, onların maksatları, yaşamış olan o kimseleri tazim etmek idi. Böylece onlar, Allah katında kendilerine şefaatçi olurlar düşüncesiyle bunu yapıyorlardı. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklen, *"Biz onlara ancak, onlar bizi Allah'a iyice yaklaştırsınlar diye tapıyoruz..."* (Zümer, 3) buyurduğu ayetinden kastedilen hususdur.

5) Bazan büyük bir kral, bazan da büyük bir şahsiyyet ölür.. Böylece de onlar, bunların şekil ve sûretlerinde heykeller yapmışlar ve onlara bakıp durmaya, hizmet etmeye başlamışlardır. Şimdi, kendilerinden sonra gelenler, atalarının, bizzat bunlara taptığını sanmışlar, böylece de atalarını taklit amacıyla onlara ibadet etmeye başlamışlardır.

Belki de, bu beş isim, yani **Vedd, Suvâc, Yeğûs, Ye'ûk** ve **Nesr** isimleri, ademoğullarından beş şahsın ismidir. Bunlar ölünce, **İblis**, bunlardan sonrakilere, "Ah keşki, bunların heykellerini yapsanız da, onlara bakıversenız, hizmet etseniz.." dedi. Onlar da, yaptılar. Bunlar ölünce de, bunlardan sonra gelenlere, **İblis**, "Onlar onlara tapıyorlardı" demiş.." böylece bunlarda putlara tapmaya başlamışlardı. İşte bu sebeple Hz. Peygamber, kendisinden rivayet olunduğu üzere, كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَلَا فَزُورُوهَا فَإِنَّ فِي زِيَارَتِهَا تَذْكِرَةً *"Ben sizi, kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Ama, dikkat! Şimdi onları ziyaret edin; çünkü, onları ziyarette bir öğüt ve nasihat bulunmaktadır"*[6] demiş, böylece, önce kabir ziyaretini yasaklamış, daha sonra da buna müsaade etmiştir.

6) Allah'ın bir cisim olduğunu ve hulûlün caiz olduğunu söyleyenler. Allah Teâlâ'nın bir inancın veya bir putun şahsına hulûl edip gideceğini imkansız görmezler. Binâenaleyh, şimdi bunlar bir büyü olmak üzere elde edilen o puttan enteresan bir halin sudur ettiğini gördüklerinde, gönüllerine, ilahın o puta hulûl ettiği fikri gelmiştir. Binâenaleyh, işte bundan dolayı, **Râfizî**'lerin öncülerinden bir grup, **Hz. Ali** (r.a)'nin, **Hayber**'in kapısını kökünden söküp atınca ve bu da alışılmış bir şey olmayınca, ilahın, onun bedenine hulûl ettiğini ve ilahın o olduğunu söylemişlerdir.

---

6) Müslim, cenâiz, 106 (2/672).

7) Belki de onlar, bu putları, bir **mihrab** (kıble) gibi kabul etmişlerdir. Onların maksatları ise, Allah'a ibadet etmek idi.

Bu konuda söylenilenlerin tamamı bundan ibaret olup, bunların bir kısmı, aklî delillerle, bâtıl olan şeylerdir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın cisim olmadığı kesin ve sabit olunca, ilah şeklinde put edinme de batıl olur ve hulûl ettiği görüşü de çürümüş olur. Allah Teâlâ'nın, bütün makdûrât'a kadir bir zat olduğu sabit olunca, araya vasıtalar koyma, tılsımlara itibar etme... görüşü de batıl olmuş olur. Şeriat, put edinmeyi men etmek için gelince, o putların mihrab ve şefaatçiler olarak benimsenmiş olduğu görüşü de batıl olur.

ALTINCI MESELE
Nûh Kavmi Putlarının Hicaz'a Geçmesi

Bu beş put, onların putlarının en büyüğü idi. Sonra bunlar, **Nûh Kavmi**'nden Araplara geçti de, böylece **Kedd, Kelb**'in; **Suvâ', Hamedân; Yeğûs, Müzhac**'ın; **Ye'ûk, Murâd**'ın; **Nesr** de, **Himyer**'in putu oldu.. İşte bu sebeple Araplar, "**Abd-i Vedd: Vedd**'in kulu, ve **Abd-i Yeğûs**" diye adlandırıldı. Kitaplarda denilenler bunlar; ama bu hususta bir problem bulunmaktadır. Dünya, **Tûfan** zamanında harab olmuş idi. Daha nasıl o putlar geriye kalmış ve daha nasıl Araplara intikal etmiştir?.. **Nûh** (a.s)'un, bunların gemiye aldığı ve orada tuttuğu da söylenemez. Çünkü, **Nûh** (a.s), bunları reddetmek ve kırmak için gelmiş idi. Daha nasıl, onları koruma hususunda, ondan bir işgüzarlık olarak bunları gemisine aldığı söylenebilir?!..

Yedinci Mesele: **Vâv**'ın fethası ve dammesi ile وَدّاً، وُدّاً şeklinde okunmuştur. **Leys, Vav**'ın fethasıyla olan **Vedd**'in Nûh (a.s)'un kavmine ait bir put olduğunu; **vâv**'ın dammesiyle **Vudd**'un ise, **Kureyş**'in bir putu olduğunu ve **Amr (İbn Luhayy)**'in de, **İbn Abd-i Vüdd** adını aldığını söylemiştir. Ben derim ki, **Leys**'in görüşüne göre, burada vâv'ın dammesiyle **Vudd** şeklinde okunmaması gerekir. Çünkü bu ayetler, Kureyş'in halleri hususunda değil, **Nûh** (a.s)'un kıssası hakkındadır. **A'meş** de, kelimeleri munsarıf yaparak, وَلاَ يَغُوثاً ve وَيَعُوقاً şeklinde okumuştur, ama bu da müşkil bir okuyuştur. Çünkü bu iki kelime, ister Arapça olsun, isterse yabancı kabul edilsinler, bunlar da, gayr-i munsarıf olmanın sebepleri vardır. Bunlarda, ya marifelik ve fiil vezninde olma, yahut da marifelik ve Arapça olmamadır. Belki de **A'meş**, bu iki kelimenin kardeşlerini, yani نَسْراً، وَدّاً ve سُوَاعاً kelimelerini munsarıf olarak bulduğu için, munsarıf yapmıştır.

Bil ki, **Nûh** (a.s), o reislerin, kendilerine tabi olanlara, "Sakın, putlarınızı terketmeyin" dediğini nakledince, وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيراً *"Hakikaten onlar, birçoklarını baştan çıkardılar"* buyurmuştur ki, bu hususta da iki izah yapılabilir:

1) Bu, "O reisler, bu putperestliği tavsiye edenlerden önce, pekçok kimseyi saptırmışlardı. Ve bu, onların, ilk defa saptırmaları değildir" demektir.

2) Buradaki أَضَلُّوا fiilindeki **vâv** zamirinin, putlara raci olması. Böyle olması halinde ayetin bu ifadesi, *"Şüphesiz ki onlar pekçok kimseyi saptırdılar..."* (İbrahim, 36) ayeti gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bu görüşe göre, burada bahsedilen putları, tıpkı insan gibi addetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir ifadesinde böyle addederek, *"Yoksa onların, kendileriyle yürüyecekleri ayakları mı var?"* (A'raf, 195) buyurmuştur.

Ayetteki, وَلاَ تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلاَّ ضَلاَلاً *"Sen, o zalimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma"* ifadesine gelince, bu hususta şöyle iki soru sorulabilir:

وَلاَ تَزِدِ... Cümlesinin Yeri

Birinci Soru: وَلاَ تَزِدِ الظَّالِمِينَ... cümlesinin ayetteki yeri ve konumu nedir?

Cevap: Nûh (a.s) sanki, onların kötü fiillerini ve kötü sözlerini dile getirmede sözü uzatınca, kalbi onlara karşı kin ve öfke ile doldu da, sözünü, onlara beddua etmek suretiyle bitirdi..

Birinin Sapması İçin Dua Caiz Mi?

İkinci Soru: Hz. Nûh (a.s), onları sapıklıktan alıkoymak için gönderilmiştir. Peki, daha nasıl, Allah'ın onların sapıklıklarını artırması hususunda Allah'a dua etmesi ona yakışır?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Belki de, ayetteki "**dalâlet**" ifadesiyle, dinî konudaki dalâlet değil, onların dünyaları ve yaptıkları hile ve tuzakların revaç bulmaması kastedilmiştir.

b) Buradaki "dalâlet" sözüyle, ilahî azab kastedilmiştir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günahkarlar bir sapıklık (azab) ve çılgın ateş içindedirler"* (Kamer, 47) ayetidir.

★ ★
★

Kavmin Boğulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s)'un sözünü nakledince,

مِّمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ أُغْرِقُوا۟ فَأُدْخِلُوا۟ نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا۟ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ أَنصَارًا ﴿٢٥﴾

"Bunlar, günahlarından dolayı suda boğuldular. Ardından da, bir ateşe atıldılar. O vakit, kendilerine Allah'dan başka yardımcı da bulamadılar"

(Nûh, 25)

buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin başındaki مَا tıpkı فَبِمَا نَقْضِهِمْ (Nisa, 155) ve فَبِمَا رَحْمَةٍ (Âli İmrân, 159) ayetlerindeki مَا gibi, zâiddir. Buna göre mana, "Günahları yüzünden, günahları sebebiyle..." şeklinde olur. İbn Mesûd da, مِنْ خَطِيٓـَٔاتِهِمْ مَا أُغْرِقُوا şeklinde okumuş, böylece مَا ifâdesini sona almıştır. Buna göre مَا zâid olmaz. Çünkü مَا kendisinden sonra gelen ifadeyle birlikte, masdarı takrir etmek için olur.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, مِمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ ifâdesi, onların, boğulmalarının esasen Tufan sebebiyle değil de, kendi hataları yüzünden olduğunu beyan etmek içindir. Müneccimlerden, "Bu, o vakitte devr-i a'zamın yarısının geçmiş olması sebebiyle olmuştur" kabilinden sözler söyleyenler, ayetin sarih manasını tekzib ettiklerinden, böyle söyleyenlerin tekfir edilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE
Hefe Kelimesi

Hemze ile خَطِيٓـَٔاتِهِمْ **hemzeyi yâ'ya çevirip, yâ'yı da yâ'ya idğam etmek suretiyle** خَطِيَّاتِهِمْ؛ خَطَايَاهُمْ **ve cim anlamı murad edilerek, müfret olarak** خَطِيئَتِهِمْ **şeklinde de okunmuştur. Burada geçen bu kelime, yani "hata" maddesiyle, küfür manası kastedilmiş olabilir. Bil ki,** خَطِيئَاتٌ **her ikisi de** خَطِيئَةٌ **kelimesinin çoğuludur. Ancak ne var ki, birincisi "cem-i mükesser", ikincisi de, "cem-i sâlim"dir. Bu konuyla ilgili sözümüz,** Bakara 58 **ayetiyle,** A'râf 161 **ayetinin tefsirinde geçmiştir.**

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kabir Azabı

Alimlerimiz, kabir azabının mevcudiyeti konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın, "... *boğuldular. Ardından da, bir ateşe atıldılar"* **ifadesine tutunmuşlar ve şu iki izahı yapmışlardır:**

a) فَأُدْخِلُوا **ifadesinin başındaki fâ, ateşe sokulma işinin, boğulmanın hemen peşinden olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla, ayetin bu ifadesini, ahiret azabı manasına almak mümkün değildir. Aksi halde, fâ'nın delaleti yok olmuş olur.**

b) Allah Teâlâ, geçmişi ifade eden bir siga (mazî ile) فَأُدْخِلُوا **buyurmuştur ki bu, sokulma işinin bilfiil gerçekleşmiş olması halinde doğru olan bir ifadedir. Mukâtil ve Kelbî ise, bunun manasının, "Onlar, ahirette, azaba sokulacaklar..." şeklinde olduğunu; ne var ki, doğru olduğundan ve ilgili tehdit gerçek olduğundan muzarî yerine mazî fiil kullanılmış olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın,** وَنَادَىٰٓ أَصْحَابُ النَّارِ **(A'râf, 50)** وَنَادَىٰٓ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ **(A'râf, 44) ayetleri gibidir. Bil ki, bunların söylemiş olduğu şey, bir delil olmaksızın, zâhirî manayı terketmektir.**

İnsanın Asıl Mahiyeti Ruhîdir

Buna göre ayet, "Biz ayetin zahirî manasını, delilden dolayı almadık. Bu delil de şudur: Mesela bir kimse suda boğulduğunda, biz onu orada gözümüzle görüyoruz. Peki daha nasıl, onların o anda cehenneme atıldıkları söylenebilir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu problem, insan denen mefhûmun görünen hey'etin tümünden ibaret olduğuna inanıldığı için ortaya çıkmıştır. Halbuki bu yanlıştır, zira bir insanın, ta ömrünün başından itibaren mevcut olan bir zat olduğunu beyan etmiştik. Ne var ki, insanın, ömrünün başında bedeni küçüktür. Onun cüzleri sürekli olarak dağılıp gitmektedir. Geriye kalanın, değişenden başka olduğu ise malumdur. O halde insan, ömrünün ta başından, ölünceye kadar baki kalan şeyden (öz) ibarettir. O halde, peki daha niçin, "Bu cüsse, her ne kadar suda kaldıysa da, ancak o muayyen insanın kendisinden ibaret olduğu insandan ayrılmış olan o temel parçalarını azaba ve ateşe sokmuş olması niçin söylenemesin?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا *"O vakti, kendilerine Allah'tan başka yardımcı da bulamadılar"* **buyurmuştur ki, bu, onların, o putlara ibadete devam edişlerinin, o putların, kendilerinden bela ve musibetleri def etmeleri ve faydalı şeyleri de onlara celbetmeleri için olduğunu bir çıtlatma (tarîz). Binâenaleyh, onlara, Allah'ın azabı gelince, o putlardan fayda göremediler ve o putlar, Allah'ın azabını onlardan savuşturamadı. Bu yönüyle bu ayet, tıpkı,** *"Yoksa onların, bizden*

başka, kendilerinden azabı savuşturacak ilahları mı var?!" (Enbiyâ, 43) ayeti gibidir. Bil ki, bu ayet, Allah'tan başka bir şeye güvenip dayanan herkesin aleyhine olan bir delildir.

★ ★
★

Deyyâr Kelimesi

وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾

"Nûh, "Ya Rabbi, yeryüzünde, kafirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma.." demişti.."

(Nûh, 26).

Müberred, دَيَّاراً ifadesi, ancak genel bir olumsuzluğun kastedildiği yerlerde kullanılır" demiştir. Nitekim Arapça'da, مَا بِالدَّارِ دَيَّاراً "Evde, hiç kimse yokturl" denilir. Bu kelime, müsbet hükümde kullanılmaz. Dilciler bu kelimenin, فَيْعَالٌ kalıbında olup, الدَّوْرُ kökündendir. Aslı ise, دِيوَارٌ 'dur. Bu demektir ki, **vâv yâ**'ya çevrilmiş; "**yâ**" da "**yâ**"ya idğam edilmiştir. **Ferrâ, Zeccâc** ve **İbn Kuteybe** de, Arapça'da, "Evde konaklayan kimse yoktur" anlamında, مَا بِهَا دَيَّارٌ denildiğini söylemişlerdir.

★ ★
★

Nûh (a.s)'un Kafir Kalmasın Diye Duası

إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

"Çünkü eğer sen, onları, bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kafirden başka da evlat doğurmazlar"

(Nûh, 27).

Buna göre şayet, "Peki **Nûh** (a.s), bunun böyle olacağını nasıl bilmiş?" denilirse biz deriz, hem nastan, hem de muhakemeden bunu çıkarmıştır. Nassa gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senin kavminden ancak, (daha önce) iman etmiş olanlar inanacak..."* (Hûd, 36) ayetidir. İstikrâ ise şudur: **Nûh** (a.s), onların içinde 950 yıl yaşamış. Böylece, onların karakterlerini tanımış ve onları denemiştir. Mesela onlardan birisi, çocuğunun elinden tutarak, onu **Nûh** (a.s)'un yanına götürüyor ve "Şu adamdan sakın, çünkü bu kezzâbtır, yalancıdır. Benim babam da bana bu tavsiyeyi yapmıştı.." diyordu. Böylece, büyüğü ölüyor, küçüğü de aynı düşüncede olarak büyüyordu...

Ayetteki وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا *"Facir, öz kafirden başka da evlat doğurmazlar..."* ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) "Bunlar, senin, ilm-i ezelinde de böyledirler."

2) "Bunlar, böyle olacaklar..."

★ ★
★

Nûh (a.s)'un Duası ve Bedduası

Bil ki, **Nûh** (a.s), kavmine beddua edince şöyle demiştir:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ۝

"Ya Rabbi, beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime giren kimseleri, erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri sen bağışla. Zalimlerin, helakinden başka bir şeyini de artırma"

(Nûh, 28).

"Beni bağışla..", yani, "Beni terk-i evla yapmamdan ötürü beni bağışla..." demektir. Şu da denebilir: **Hz. Nûh** (a.s), kavmine beddua ederken, onlara, onlardan ötürü gördüğü eziyetler sebebiyle beddua etmiştir. Binâenaleyh, onlara beddua etme, adeta, intikam duygusuyla yapılmış da, bundan dolayı da mağfiret talebinde bulunmuştur. Çünkü, intikam duygusuyla yapılan bedduada, nefsi tatmin vardır.

"Anam, babam...", yani, babası **Lemek ibn Metûşlah**; annesi **Şemhâ bint-i Enûs**... Ki bunlar, mü'mindiler. **Atâ** şöyle der: "**Hz. Nûh** (a.s) ile **Adem** (a.s) arasındaki peygamberlerin hiç birinin babası kafir değildir. **Hz. Nûh** (a.s) ile **Hz. Adem** (a.s) arasında on ced, dede vardır." **Hasan ibn Ali, Sâm** ve **Hâm**'ı kastederek, ayeti, وَلِوَلَدَيَّ "iki oğlumu..." şeklinde okumuştur.

Daha sonra, وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri..."* buyurulmuştur. **Hz. Nûh** (a.s), ilk defa kendisine, sonra kendisine en yakın olanlara dua etmiştir. Zira, kendisine en yakın olanlar, onun duasına daha layıktırlar. Daha sonra da bu duasını, bütün mü'min erkek ve kadınlara teşmil etmiştir. Derken, sözünü, yeniden kafirlere beddua ederek bitirmiş ve وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا *"Zalimlerin, helakinden başka bir şeyini de arttırma"* demiştir. Yani, "Helakı, unufak olmayı... artır.." demektir. Çünkü, helak edilen her şey kırılıp dökülmüştür. إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ (A'raf, 139) وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا (İsra, 7) ayetleri de bu manadadır.

Tufanda Çocuklar

Derken, Allah Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'un duasına icabet etti de, onların tümünü birden helak etti. Buna göre şayet, "Bu kavim boğulurken, çocukların günahı nedir?" diye sorulursa, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Allah Teâlâ, Tûfan'dan 40 veya 90 yıl öncesinden, erkeklerin zürriyetini kuruttu, kadınların ise rahimlerini kısırlaştırdı. Dolayısıyla da bu demektir ki, onlar boğulurken, beraberlerinde çocuk bulunmuyordu. Bunun delili, bu suredeki, اَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ وَيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنِينَ (Nûh, 10-12) ayetleridir. Bu, "mefhûm" gereği,onların istiğfarda bulunmadıklarında, Cenâb-ı Hakk'ın, onların oğullarını çoğaltmayacağına delâlet eder.

2) **Hasan el-Basrî**, Allah, çocukların suçsuz olduğunu biliyordu. Dolayısıyla da onları, azab etmeksizin helak etti" demiştir.

3) O çocuklar o kavimler ile birlikte bir ceza olsun diye boğulmamışlardır. Aksine bu boğuluş, başka çocukların boğulma ve yanma ile ölmeleri gibidir. Dolayısıyla bu, çocuklarının da boğulduğunu gözleriyle gördükleri için, ana-babalarının azablarının artmasına sebep olmuştur. En iyisini Allah bilir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashâbına olsun (Amin).

★ ★

★

CİN SÛRESİ

Bu sûre, yirmisekiz ayet olup, Mekkîdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ۝

"De ki: Bana şu hakikatler vahyolunmuştur. Bir gurup cin (Kur'ân'ı) dinlemiş de, "Biz gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik" demişler"

(Cin, 1).

Cinlerin Varlığı

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Yeni ve eski; bütün insanlar "**cinn**"in olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Felsefecilerin çoğundan gelen nakillere göre, onlar cinlerin varlığını kabul etmezler. Bu böyledir, çünkü **Ebû Alî İbni Sîna**, eşyanın tarifi hususunda kaleme aldığı bir kitabında şöyle demektedir: "Cin, çeşitli şekillere bürünebilme kabiliyetinde olan, havâî (maddî olmayan) canlılardır." Daha sonra sözüne devamla, "Bu, "cin" maddesinin (kelimesinin) tarifidir" der. Binâenaleyh onun bu sözü, bu tariften maksadın, bu kelimeyi açıklamaktır, yoksa görünür alemde böyle bir varlığın bulunduğunu göstermek için değildir.

Fakat çeşitli dinlere mensub olup, peygamberleri tasdik eden insanların çoğu, cinlerin varlığını kabul ederler. Yine eski felsefecilerle, **ashab-ı rûhaniyyatın** büyük bir kesimi de, cinin varlığını kabullenir ve bunlara, "süflî (yersel) ruhlar"dır. Süflî ruhlar, icâbet (kabullenme) hususunda hızlıdırlar, ancak ne var ki güçsüzdürler. Ama "felekî (göksel) ruhlar", (melekler) icabet bakımından yavaş, fakat güçlüdürler."

Cinlerin varlığını kabul edenler de ikiye ayrılır: Kimileri, cinlerin maddî olmadıklarını ve maddelerde bulunan bir hal, bir sıfat olmadıklarını, aksine kendi kendilerine kaim cevherler olduklarını iddia ederek şöyle demişlerdir: "Bizim bu sözümüzden, bunların,

Allah'a denk varlıklar olduğu manası çıkarılmasın. Çünkü bunların madde olmamaları ve maddede bir hal olmamaları, selbî (olumsuz) bir husustur. Selbîlikle müştereklik ise, mahiyette denkliği gerektirmez. Hem sonra, bu selbîlikte müşterek olmalarına rağmen, tıpkı bir yere, bir mekâna ihtiyaç duyma hususunda eşit olmalarına rağmen, "araz"ların mahiyetlerinin farklı farklı oluşu gibi, bunlar da mahiyetleri açısından farklı farklıdırlar. Binâenaleyh bunların bir kısmı hayırlı, bir kısmı şerli; bir kısmı iyi, güzel ve hoş şeyleri seven, bir kısmı da alçak, adi, kötü olup, bela ve musibetleri severler. Bunların bütün çeşitlerini ancak Allah Teâlâ bilir. Bunların, mücerred varlık oluşları, bir takım şeyleri bilmelerine ve bir takım şeyleri yapmalarına mânî değildir. Binâenaleyh bu rûhî varlıkların, duymaları, görmeleri, bir takım haberi halleri bilmeleri ve bir takım belli fiilleri yapmaları mümkündür. Biz, bunların mahiyetlerinin farklı farklı olduğunu söylediğimize göre, şüphesiz bunların türleri arasında, insan kudretinin aciz kaldığı, çok büyük ve güç işleri yapabilecekler vardır. Yine bunların herbir çeşidinin, bu alemdeki maddelerin herhangi bir türü ile ilgili olması da uzak bir ihtimal değildir. Tıbbî delillerin, "insan" demek olan nefs-i nâtıka ile ilk alaka kuran şeyin ruhlar olduğuna delalet etmesi gibi -ki ruhlar kanın en latif parçalarından olan ve kalbin sol tarafında oluşan latif ve buhârî varlıklardır. Sonra nefs-i nâtıkanın bu ruhlarla münasebet kurması vasıtasıyla nefis, bu ruhların kendisinde bulunduğu, gezip-dolaştığı uzuvlarla alaka kurar- aynen bunun gibi, bu cinlerden her birinin de "hava"yı oluşturan parçalardan birisi ile alaka kurması uzak bir ihtimal değildir. Böylece bu ilk hava parçası, o ruh ile ilk alaka kuran şey olmuş olur. Sonra bu havanın, kesîf (yoğun) diğer bir madde içinde hareket edip, gezip-dolaşması sebebiyle, bu ruhların o kesîf maddede bir alaka ve bir tasarrufu (tesiri) meydana gelmiş olur.

Bu görüşte olanlardan bazıları da cin hususunda başka bir izah yaparak şöyle demişlerdir: "Bu beşerî ruhlar ve nefs-i natıkalar, kendilerine ait bedenleri terkettiklerinde, rûhî alemdeki, ruhânî sırların inkişafı sebebiyle, kuvvet ve kemalleri artar. Binâenaleyh tesadüfen o bedenden ayrılan ruhun karşısına, terkettiği bedene benzer bir beden çıktığında, bu benzerlik sebebiyle, o bedenle alaka kurar ve bir önceki bedeni terkeden ruh, bu bedenin fiilleri ve tasarrufları hususunda bu bedenin ruhuna yardımcı olur. Çünkü cins birliği, birleşme sebebidir. Şimdi eğer bu hal, hayırlı ruhlarda olursa, yardımcı olan ruh, melek, yaptığı yardım da ilham; kötü ruhlarda olursa, yardımcı olan ruh şeytan, yaptığı yardım da vesvese adını alır.

Cinlerin Mahiyeti Hakkında

Bu hususta ikinci görüşte olanlar ise cinlerin maddî varlıklar olduğunu söylerler. Bu görüşte olanlar da yine kendi aralarında ikiye ayrılırlar: Bunlardan kimileri, "bu maddeler de, mahiyetleri açısından farklıdırlar ve aralarındaki müşterek nokta tek bir özelliktir. Bu da, bunların hepsinin bir mekan işgal edip, bir yönde bulunmaları ve uzunluk, enlilik, derinlik gibi şeylerle tavsif edilebilir olmalarıdır. Bütün bunlar, onlarda bulunan sıfatlardır. Sıfatlarda müşterek oluş ise, bütün mahiyetleri açısından aynı olmayı gerektirmez. Çünkü mahiyetlerinin tamamı açısından farklı olan varlıkların, tek bir ayrılmaz vasıfta müşterek olmalarının imkansız olmadığı sabittir" derler.

Bunlar sözlerine devamla şöyle derler: "Hiç kimse, "maddenin, madde olması

açısından tek bir tarifi ve hakikati vardır. Dolayısıyla maddelerin, madde olma açısından, mahiyetleri arasında bir farklılığın olmaması gerekir. Aksine eğer farklılık varsa, buna ilave olan mefhumda da farklılık olur. Hem sonra maddeyi, latîf - kesîf; ulvî - süflî diye kısımlara ayırmamız mümkündür. Kısımlara ayırma yeri, kısımlar arasında müşterektir. Binâenaleyh bu demektir ki kısımların tümü cismiyyet (maddî oluş) açısından müşterektir. Farklılık ise, bu sıfatlar açısından meydana gelmiştir. Bunlar da, latîf - kesîf olma; ulvî - süflî olma sıfatlarıdır" diye istidlalde bulunamaz. Çünkü ileri sürülen bu iki delil de tutarsızdır.

Birinci delilin tutarsızlığı hususunda şöyle deriz: Maddelerin, madde olma açısından bir tarif ve hakikati olduğu gibi, arazların (sıfatların) da, araz olma açısından bir tarif ve hakikatleri vardır. Dolayısıyla bundan, bütün arazların, mahiyetlerinin bütün yönlerinden eşit ve aynı oldukları neticesi çıkar ki bunu kimse iddia etmemiştir. Aksine felsefecilere göre gerçek şudur: Arazların, kesinlikle zatlarla aralarında müşterek bir noktaları yoktur. Çünkü eğer aralarında müşterek bir nokta olsaydı, bu müştereklik, onların "cins"i olmuş olurdu. Eğer böyle olsaydı, "dokuz", âlî cins (üst cins) olmaz, aksine bir cinsin, türlerinden biri olurdu. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, arazların, araz olmaları açısından tek bir hakikati vardır. Bundan, mahiyetlerinin her yönü açısından eşit olmaları şöyle dursun, aralarında zâtî bir müştereklik olduğu neticesi çıkmaz. Binâenaleyh durumun maddelerde de aynı olması niçin caiz olmasın. Çünkü arazlar, mahiyetlerinin tamamı açısından farklı olup, sonra bu farklı olanlar ârızî bir sıfatta, yani mevzûları için (bulundukları varlıklar) için ârızî olmada eşit oldukları gibi, maddelerin, mahiyetlerinin bütün yönleri açısından farklı olmaları, ama ârızî bir sıfatta, yani kendisine maddi olarak işaret edilebilen bir vasıfta, bir mekanda bulunmada ve uzunluk, enlilik, derinlilik gibi vasıflarda eşit olmaları da caizdir. Binâenaleyh bu ihtimali gözardı etmek mümkün değildir.

İkinci delilin tutarsızlığı hususunda da şöyle deriz: Bu delil, onların, "maddeleri, latîf-kesîf diye kısımlara ayırmak mümkündür" şeklindeki delilleridir. Bu delil de, yine "araz" (sıfat) ile çürütülür. Çünkü arazı da, keyfiyet ve kemiyet açısından taksim etmek mümkündür. Binâenaleyh bunların da, zatlarının her yönü açısından müsavi olmaları şöyle dursun, ortada zâtî bir müştereklığin olduğu neticesi bile çıkmaz. O halde bu hususta da durumun aynı olması niçin caiz olmasın. Maddelerin farklı olmasında bir imkansızlığın olmadığı sabit olup, bu ihtimalin batıl olduğuna hiç bir delil de bulunmayınca, bu durumda onlar, havaî (maddî olmayan) - latîf maddelerin bir kısmının, mahiyetleri açısından, diğer bir havaî çeşitten farklı olması ve bu mahiyetin, kendi zatında husûsî bir bilgi ve enteresan fiilleri yapabilme hususunda husûsî bir kudreti gerektirmesi imkansız değildir. Böyle olması halinde, cinlerin var olduğunu ve çeşitli şekillere bürünebilecek kabiliyete sahip olduklarını söylemek, açık bir ihtimaldir.

Cinlerin, mahiyetleri açısından biribirlerine denk maddeler olduğunu söyleyen bu ikinci gurub da, kendi arasında iki guruba ayrılır:

Hayat İçin Bünye (Beden) Şart Değil

Birinci Gurup: Bunlar, hayatiyyetin bulunması için, bir bünyenin (bedenin) şart

olmadığını iddia edenlerdir. Bu İmam-ı Eş'ârî'nin ve ona tabi olanların çoğunluğunun görüşüdür. Bunların, bu konudaki delilleri açık ve kuvvetli olup, şöyle derler: "Eğer hayat (canlılık) için bünye şart olsaydı, o zaman ya tek bir hayatın, parçaların tümü ile kaim olduğu; yahut da herbir parçanın müstakillen (ayrı ayrı) hayatiyyet taşıdığı söylenebilirdi. Birincisi imkansızdır. Çünkü tek bir arazın (sıfatın), aynı anda pek çok mahalle (yere) hulûl etmiş olması düşünülemez. İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü cismin (bedenin), kendisinden oluştuğu cüzler (parçalar), birbirine denktir. Bunların herbirinde bulunan hayatiyyet, diğerinde bulunan hayatiyyete denktir. "Bir şeyin hükmü, mislinin (onun gibisinin) hükmüdür." Binâenaleyh şimdi şu parçada bulunan hayatiyyet şu diğer parçada bulunan hayatiyyetin varlığına muhtaç olsaydı, bu muhtaç oluş, karşı taraf için de aynen söz konusu olurdu. O devr-i fasit imkansızdır. Yok eğer böyle muhtaciyyet söz konusu değil ise, bu durumda bu cüzde bulunan hayâtiyyetin, diğer cüzde bulunan ikinci hayatiyyete bağlı olmadığı anlaşılır. Böyle bir bağımlılık söz konusu olmayınca, tek bir parçanın, hayat, ilim, kudret ve irade gibi sıfatları taşıyabileceği sabit olmuş olur ve "Hayatiyyetin olması için bünye (beden) şart" şeklindeki söz de batıl olmuş olur."

Bunlar sözlerine şöyle devam ederler: "Hayatiyyetin olması için bünyenin şart olduğunu söyleyen **Mu'tezile**'nin delili, "**istikrâ**"ya dayanır. Bu **istikrâ** da şöyledir: "Müşahede etmekteyiz ki bünye bozulduğu zaman, hayat ortadan kalkıyor. Bünye bozulmadığında (sıhhatli olduğunda) hayatiyyet devam ediyor. Binâenaleyh hayatiyyetin olması, bünyenin varlığına bağlıdır."

Fakat **Mu'tezile**'nin bu "istikrâ"sı zayıftır. Çünkü "istikra", kesinlik ifade etmez. Binâenaleyh görülmeyen şeylerin durumunun, görülüp-müşahede edilen şeylerin durumu gibi olduğuna dair delil nedir? Hem sonra, bu söz, yani bünyenin şart olduğu iddiası, ancak harikulade (mucize ve benzeri) şeyleri inkar edenlere göre doğru olur. Fakat harikulade şeylerin olabileceğine inananlara göre ise, böyle bir iddia doğru olmaz. Bu iki şey arasında, yani bir kısmının adete, bir kısmının vücuba göre olması arasında fark olduğunu söylemek, kendisine baş vurulmayacak mahza tahakkümdür (boş iddiadır). Böylece, hayatiyyetin olması için bünyenin şart olmadığı sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, Allah Teâlâ'nın tek bir cevherde, pek çok şeyi bilme ve çok zor şeyleri yapabilme gücünü yaratmış olması uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması durumunda ise, maddeleri ister latif ister kesif olsun; ister büyük, ister küçük olsun, cinlerin var olabilecekleri açıkça söylenebilir.

Cinleri Algılamak Akıen Mümkün Müdür?

İkinci Gurup: "Hayatiyyetin olabilmesi için bünye şart olduğu gibi, güç işler yapabilmesi için de o bünyede bir sertlik-katılık olması şarttır" diyenlerdir. Burada şöyle bir başka mesele ortaya çıkmaktadır: Görülen şeyin, mevcut olması; engellerin bulunmaması; uzak ve yakın şartların bulunması; duyu organlarının sağlıklı olması ile birlikte, bu tür şeyleri idrak etmek, algılamak akıen mümkün müdür, yoksa imkansız mıdır? **Eş'ârî** ve ona tabi olanlar, bunu mümkün görürken, **Mu'tezile** bunun akıen imkansız olduğunu söylemiştir.

Mümkün Gören Eş'ârî'nin Delilleri

Eş'ârî görüşüne, hem aklî, hem de naklî yönden istidlalde bulunmuştur. Aklî delilleri şu iki şeydir:

1) Biz, büyük bir şeyi, uzaktan küçük görürüz. Bunun tek sebebi, o şeyin bazı cüzlerini görebilirken, bazı cüzlerini göremememizdir. Halbuki duyunun ve bütün şartların görülebilen o cüzlere nisbeti, görülemeyen cüzlere nisbeti gibidir. Böylece, duyuların sağlam olmasına, görülecek şeyin mevcut olmasına, engellerin bulunmayışına ve şartların bulunmasına rağmen, idrakin mutlaka meydana gelmesi gerekmediğini anlıyoruz.

2) Büyük bir nesne, ancak meydana geldiği parçaların tümünden (toplamından) ibarettir. Binâenaleyh o büyük nesneyi, uzaktaki kadar gördüğümüzde, o nesneyi görmüş oluruz. Binâenaleyh bu parçayı görme işi, ya diğer parçayı görmeye bağlıdır veya değildir. Eğer birinci ihtimal söz konusu olsa, devr-i fasit lazım gelir. Çünkü o bütünün parçaları aynıdır. Dolayısıyla eğer bu parçanın görülmesi, o parçanın görülmesine muhtaç ise, o parçanın görülmesi de bu parçanın görülmesine muhtaçtır. Dolayısıyla bundan, devr-i fasit söz konusu olur. Eğer böyle bir muhtaçlık söz konusu değilse, bu durumda o tek cevherin, o kadar uzaktan görülmesi mümkün olur. Sonra bu tek cevherin, diğer cevherler kendisine eklenmeksizin var olması halinde görülemeyeceği malumdur. Böylece biz, şartlar mevcud olduğunda görülmenin, vacib (zorunlu) değil, mümkün olduğunu anlamış bulunuyoruz.

Mümkün Değil Diyen Mu'tezile'nin Delilleri

Mu'tezile de şu esasa dayanır: "Eğer biz bunu mümkün görürsek, görmediğimiz-duymadığımız halde yanımızda (mesela) bir takım davul ve zurnaların var olabileceğini söylemiş oluruz."

Mu'tezile'ye, diğer normal hadiseleri ileri sürerek, "Denizin suyu gümüş ve altına döndürüldü. Dağlar yakut ve zeberced oldu. Gökte, gözler kapalı iken, bin tane ay ve güneş meydana geldi. Sonra gözler açıldığında Allah onları yok etti" dersek, onlar bu iki şey arasındaki farkı ortaya koymaktan aciz kalırlar. Bu karışıklığın sebebi şudur: Bu Mu'tezile, adetler zincirinde devamlılık arzeden şeylere bakıyorlar, onların bir kısmının zorunlu olduğunu, bir kısmının ise böyle olmadığını sanıyorlar ve bu iki kısım arasındaki farkı ortaya koyma hususunda, dosdoğru bir kanun ve sapasağlam bir çıkış yolu bulamıyorlar. Dolayısıyla da işi karıştırıyorlar. Binâenaleyh bu hususta gerekli olan, ya hepsinin birbirine denk olduğunu; böylece de felsefecilerin dediği gibi, hepsinin zorunlu olduğunu söylemeli; yahut da Eş'ârî'nin dediği gibi hepsinin zorunlu olmadığını söylemeli. Bu iki şey arasındaki fark hususunda delilsiz iddiada bulunmak ise, doğruluktan çok uzak bir tavırdır.

Bu sabit olduğuna göre, cinlerin var olduğunu söylemek açıkca mümkündür. Çünkü onların bedenleri, hernekadar kesîf ve katı ise de, mevcut olsalar bile görülmemeleri imkansız değildir. Bu, Eş'ârî'nin görüşüne göre böyledir. Binâenaleyh işte bütün bunlar, konunun detaylı izahlarıdır. Şu Mu'tezile'ye şaşıyorum: Onlar bu görüşlerini sürdürürken, Kur'ân'da yer alan "melek" ve "cin"lerin varlığına nasıl

inanıyorlar? Bu böyledir. Çünkü Kur'ân, meleklerin çok zor ve güç işlere yeten büyük kuvvetleri olduğuna delalet etmektedir ki cinler de böyledir. Halbuki böyle bir kudret, kesif ve katı uzuvlarda bulunur. Dolayısıyla bu durumda, bu kuvvetin melek ve cinde de aynı şekilde bulunması gerekir. Hem sonra bu melekler, hep yanımızdadırlar ve bunlar şerefli katip melekler ile hafaza melekleridir. Yine melekler canlarınızı aldıklarında da yanımızdadırlar. Ayrıca melekler Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında da mevcut olmuşlardır. Ama hiç kimse onları görememiştir. Keza can verenlerin yanında bulunanlar da hiç bir şeyi göremiyorlar. Mevcut olduğunda, kesif olan bir varlığın görülmesi vacib (zorunlu) olsaydı, peki biz niçin onları göremiyoruz? Yok eğer bunların görülmesi zorunlu değilse, o takdirde **Mu'tezile**'nin görüşü batıl olmuş olur. Yok eğer, kesif ve katı olmamalarına rağmen, kendilerinde güç-kuvvet varsa, o zaman **Mu'tezile**'nin, "Hayatiyyetin olması için bünye (beden) şart" şeklindeki görüşleri batıl olmuş olur. Yok eğer onlar, "Bunlar latif ve canlı bir takım maddelerdir. Fakat latif oldukları için güç işler yapamazlar" derlerse, bu da Kur'ân'ın sarih ifadelerini inkar olur. Velhasıl bu inançlarını sürdürdükleri sürece, onların melek ve cinlerin varlığını kabuldeki hal ve durumları çok enteresandır. Keşke onlar, açık deliller şöyle dursun, kendi mezheplerinin doğruluğu hususunda, hiç olmazsa hayalî bir takım şüpheler zikretselerdi. İşte bütün bunlar, bu konudaki incelik ve müşkilâta dikkat çekmeden ibarettir. Muvaffakiyyet ise Allah'dandır.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber Cinleri Gördü mü?

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cinleri görüp-görmediği hususundaki görüş ve rivayetler çeşitlidir:

Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a)'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s) cinleri görmemiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Cinler, **Hz. İsa** (a.s) ile, **Hz. Muhammed** (a.s) arasındaki fetret döneminde (peygambersiz dönemde), göğe yöneliyor ve göğün haberlerini (meleklerin muhaberelerini) dinliyor, bu haberleri kâhinlere ulaştırıyorlardı. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, gök korunmaya alındı. Böylece de şeytanlar (cinler) ile gök haberleri arasına engel konuldu. Şihablar (alevler), onların üzerine atıldı. Bunlar da **İblis**'e gidip, bu durumu haber verdiler. Bunun üzerine **İblis**, "Bunun mutlaka bir sebebi vardır, olmalı. Dolayısıyla sizler, yeryüzünün doğusunu-batısını (her yerini) karış karış gezip, bu sebebi bulmaya çalışın" dedi.

Bunun üzerine o araştırıcılardan bir gurup, **Tihâme**'ye geldiler ve **Ukaz** panayırında Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ashabına sabah namazını kıldırırken buldular. Okuduğu Kur'ân'ı duyunca dinlemeye başladılar ve "İşte, vallahi, sizinle göğün haberleri arasına girip, sizi engellemeye sebep olan şey budur" dediler. Oradan kavimlerine dönerek, "Ey kavmimiz, gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik" dediler. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu gaybî durumu haber verdi ve قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ *"De ki: Bana şu hakikatler vahyolundu..."* buyurdu." **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla şöyle der: "İşte bunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cinleri görmediğine dair delil var. Çünkü eğer o (a.s), onları görmüş olsaydı, bu hadisenin öğrenilmesini vahye nisbet etmezdi. Zira varlığı bizzat müşahede edilerek bilinen şeyin isbatı, vahye dayandırılamaz."

Cinlerin Nevileri

Eğer, "O alev parçaları (şihablar) ile taşlanan ve koğulanlar şeytanlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ını dinleyenler ise cinlerdir. Peki daha nasıl bu iki husus birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) O cinler, şeytanlarla beraberdi. Dolayısıyla şeytanlar kovalanınca, onlarla birlikte olan bu cinler, bunun sebebini araştırmaya başladılar.

2) Şihablarla taşlanıp kovalananlar da cinler idi. Fakat aynen "cin ve ins şeytanlar" tabirinde olduğu gibi, onlara da "şeytan" denildi. Çünkü şeytan, Allah'a taattan uzaklaşan, tekebbür eden ve direten herkestir.

Kur'ân'ı Dinleyen Cinler

Alimler, o Kur'ân'ı dinleyen cinlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, **Asım, Zevr**'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"**Zevba'a** ve adamlarından bir gurup (cin) **Mekke**'de Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân okuyuşunu dinlediler, sonra da çekip gittiler. İşte, *"Hani cinlerden bir gurubu Kur'ân dinlemeleri için sana çevirmiştik"* (Ahkaf, 29) ayetinin anlattığı hadise budur. Bu cinlerin, **Şeyesaban kabilesi**nden olduğu ve bu sayıca en kalabalık cin kabilesi olduğu; **İblis**'in ordusunun neredeyse tamamının bunlardan olduğu da ileri sürülmüştür.

Gördüğüne Dair Hadise

İkinci Görüş: Bu, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un görüşüdür. **İbn Mes'ûd** (r.a)'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Kur'ân okuması ve onları İslâm'a davet etmesi için, cinlere gitmesi emrolunmuştu. Nitekim **İbn Mes'ûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in أُمِرْتُ أَنْ أَتْلُوا الْقُرْآنَ عَلَى الْجِنِّ... *"Cinlere Kur'ân okumakla emrolundum. Kim benimle beraber gelmek isterse gelsin"* dediğini, bunun üzerine, ashabın ses çıkartmadığını; daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu ikinci kez söylediğini; fakat ashabın yine sustuğunu; sonra üçüncü kez söylediğinde, kendisinin, "Ey Allah'ın Resûlü, seninle beraber ben gelirim" dediğini; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "O halde, haydi" dediğini; böylece **İbn Ebî Dübb** mahallesindeki **Hacûn** dağına geldiklerini; orada Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinin önü sıra bir çizgi çekip, "Sakın bundan ileri geçme" deyip, **Hacûn dağı**na doğru çekip gittiğini; derken o cinlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına, tıpkı küçük deve yavruları gibi süratlice koştuklarını; adeta bedenleri büyük, başları küçük erkekler olduklarını; aynen kadınlar gibi def çaldıklarını; bu şekilde Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafını sardıklarını; dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'i göremez olduğunu; görmek için ayağa kalkınca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona eliyle "otur" diye işaret ettiğini; sonra da gittikçe yükselen bir sesle Kur'ân okuduğunu; o cinlerin de yere adeta yapıştıklarını; kendisinin onların seslerini duyup, kendilerini görmediklerini anlatmıştır.

Bir başka rivayette de, o cinler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "sen nesin?" demişler de, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben Allah'ın nebîsiyim" deyince, "Bu konuda şahidin kim?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) "şu ağaç" demiş ve "Ey ağaç gel" emrini

verince, ağacın dalı budağı ile çok aşırı bir ses çıkararak gelip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda durmuş. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), ona, "Bana ne diye şahadet edersin?" deyince, ağaç, "Ben senin Allah'ın resulü olduğuna şehadet ederim" demiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Artık yerine git" demiş. Ağaç, geldiği gibi gidip eski halini almış.

İbn Mes'ûd (r.a) şöyle devam eder: "Hz. Peygamber (s.a.s) yanıma gelince, "Yanıma gelmek istemiştim" dedi. Ben de, "Evet, ey Allah'ın Resûlü" dedim. Bu senin için uygun olmazdı. Onlar cinlerdi, Kur'ân dinlemeye gelmişlerdi. Sonra da kavimlerine inzarcılar (davetciler) olarak dönüp gittiler. Benden yiyecek belirlememi istediler. Ben de yiyecek olarak onlara, kemikler ile hayvan terslerini belirledim. Binâenaleyh artık hiç kimse, kemiklerle ve tezeklerle temizlenmeye (taharet yapmaya) kalkışmasın.

İki Farklı Görüşün Cem'i

Bil ki bu rivayetleri yalanlamak imkansızdır. İbn Abbas (r.a) ile İbn Mes'ûd (r.a) rivayet ve görüşlerini şu açılardan uzlaştırmak mümkündür:

1) Belki de İbn Abbas (r.a)'ın bahsettiği, meselenin başlangıcından, bu konuda ilk hadisedir. Böylece Allah Teâlâ ona bu sûreyi vahyetmiş; daha sonra da İbn Mes'ûd (r.a)'un rivayet ettiği gibi, gidip cinlere Kur'ân okumasını emretmiştir.

2) Cinlerle karşılaşma hadisesinin tek bir defa olduğu kabul edilse bile, Hz. Peygamber (s.a.s), onlara gitmek ve Kur'ân okumakla emrolunmuştur. Fakat o, ne diyeceğini ve ne yapacağını bilmemektedir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, ne diyeceğini ve ne yapacağını vahyetmiştir.

3) Hadise tek bir defa vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) onları görmüş, sözlerini dinlemiş, onlar da kendisini tasdik etmişler; sonra kavimlerine gidince, onlara hikayevâri, "Biz gerçekten pek enteresan bir Kur'ân dinledik ve şöyle şöyle oldu" demişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, onların kavimlerine dedikleri şeyleri vahyetmiştir. Bütün bunlar ihtimal dahilinde iken, bu rivayetleri yalanlamak imkansızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cinlere Tebliğin Duyurulması

Allah Teâlâ'nın *"De ki"* ifadesi, O'ndan Resûlüne, "Allah'ın cin hadisesi hakkında kendisine vahyettiği şeyleri, ashabına açıklamasını emreden bir ifadedir ve bunda şu faydalar vardır:

1) Ashab bu sayede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanlara peygamber olarak gönderildiği, cinlere de peygamber olarak gönderildiğini bilip anlamış olacak.

2) Kureyş, cinlerin bunca tekebbürlerine-diretmelerine rağmen, Kur'ân'ı duyunca onun mucize olduğunu anladıklarını ve onu getiren peygambere hemen iman ettiklerini anlayacaklar.

3) Cinler topluluğu da, böylece, kendilerinin insanlar gibi mükellef olduklarını anlayacaklar.

4) Cinlerin, biz insanların sözlerini duyup-anladıkları anlaşılacak.

5) Onlardan mü'min olanların da, kendi kabile ve cinslerinden mü'min olmayanları imana davet edecekleri anlaşılmış olacak ki işte bütün bu hususlarda, insanlar bunları öğrenince, birçok faydaların olacağı aşikardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İhâ", tıpkı "ilham" gibi, bir manayı (hususu) insanın kalbine atmak (ulaştırmak) ve melek göndermek manasına gelir. Bu işler, çok hızlı bir şekilde olur ve bu Arapların, "el-Vahyu el-Vahyu" (hızlı hızlı git) deyimlerine racidir. Kelimenin meşhur kıraati, elifli olarak, أُوحِيَ şeklindeki okunuşudur. Yûnus ve Hârun, Ebû Amr'ın bunu, elifsiz olarak ve vâv'ın dammesi ile وُحِيَ "O peygambere vahyolundu ki..." şeklinde okuduğunu rivayet etmişlerdir ki, iki şekilde kullanılmaktadır. Nitekim Arapça'da, "Ona vahyedildi" anlamında, hem وُحِيَ إِلَيْهِ hem de أُوحِيَ إِلَيْهِ denilir. Vâv'sız olarak, أُحِيَ şeklinde de okunmuştur. Ki, bunun aslı وُحِيَ 'dir. Bu demektir ki vâv, hemzeye çevrilmiştir. Nitekim, وُعِدَ yerine أُعِدَ; وُزِنَ yerine أُزِنَ denir. Ayette de, وُقِّتَتْ yerine, وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ denilmiştir. (Mürselât, 11).

Bir Grup Cinnin Kur'ân Dinlemesi

"Bir grup cin (Kur'ân) dinlemiş de..." ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın أَنَّهُ اسْتَمَعَ ifâdesindeki أَنْ 'nin meftuh okunacağı, zira bunun أُوحِيَ 'nin nâib-i fâili olduğu ve bu ifadenin tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُوحِيَ إِلَيَّ هٰذَا الْقُرْآنُ *"Bana ... bu Kur'ân vahyolundu"* (En'âm, 19) ayeti gibi olduğu hususunda ittifak ettikleri gibi, أَنَّا سَمِعْنَا ifâdesindeki إِنَّا 'nın meksur okunacağı, bunun da قُلْ maddesinden sonra gelen mahkî bir mübteda olduğu hususunda da ittifak etmişlerdir. Sonra burada, karşımıza şöyle iki kıraat çıkmaktadır.

a) Geriye kalanları beyan ettiğimiz bu iki şeyin mahalline hamletmemizdir. Çünkü kurrâ, bu iki şey üzerinde ittifak etmiştir. Binâenaleyh, وَحْيٌ maddesiyle ilgili olanlar meftuh; cinlerin sözüyle ilgili olanlar ise meksûr okunmuştur. Son ikisi, yani ...وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ (Cin, 18) cümlesi, ...وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ (Cin, 19) cümlesi hariç, hepsi de cinlerin sözündendir.

b) Hepsini meftuh okumak... Buna göre ifadelerin takdiri, فَآمَنَّا بِهِ، وَآمَنَّا بِأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا، وَآمَنَّا بِأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا... şeklinde olur. Buna göre şayet, "Burada şu iki bakımdan iki problem ortaya çıkar:

1) Bu sûrede yer alan bu ifadelerin bir kısmının başına iman maddesini eklemek hoş olmaz. Çünkü, ...وَآمَنَّا بِأَنَّهُ كَانَ تَقُولُ سَفِيهُنَا denilmesi kabihtir.

2) Mecrûr olan hâ üzerine, ancak harf-i cer açıkca getirilmek suretiyle atfedilebilir. Zira, آمَنَّا بِهِ وَزَيْدٍ denilmez; tam aksine, آمَنَّا بِهِ وَبِزَيْدٍ denilir." Bu iki hususa şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ayetteki, آمَنَّا fiilini, صَدَّقْنَا ve شَهِدْنَا manalarına aldığımızda böyle problem diye bir şey kalmaz.

İKİNCİ MESELE

نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ ifadesi, "Onlardan bir grup..." anlamına olup, nefer: üç ile on arasında bir sayıyı ifade eder. Bu topluluğun yahudi olduğu rivayet edilmşitir. Hasan el-Basrî, bunların

içinde yahudî, hristiyan, mecusî ve müşriklerin bulunduğunu söylemiştir. Sonra bil ki, cinler, şu tür şeyleri nakletmişlerdir:

Birinci Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik..."* ayetlerinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Kavimlerine döndüklerinde, onlar, kavimlerine şöyle şöyle dediler..." demek olup, bu tıpkı, *"... bitirilince de korkutmaya memûr olarak kavimlerine dönmüşlerdi..."* (Ahkaf, 29) ayeti gibidir. قُرْآناً عَجَباً yani, "Benzerlerine benzemeyen; onlardan çok üstün olan.." demektir. عَجَباً kelimesi عَجِيبٌ anlamında kullanılmış olan bir masdardır. عَجَباً kelimesinin عَجِيبٌ kelimesinden daha beliğ olduğu hususunda şüphe yoktur.

★ ★
★

Cinlerin Kur'ân'a Boyun Eğmeleri

يَهْدِيٓ إِلَى ٱلرُّشْدِ فَـَٔامَنَّا بِهِۦ ۖ وَلَن نُّشْرِكَ بِرَبِّنَآ أَحَدًا ۝٢

"Ki o, doğruya götürüyor. Bundan dolayı biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir şeyi asla ortak tutmayacağız"

(Cin,2).

Ayetteki, إِلَى الرُّشْدِ ifadesine, "doğruya" manası verildiği gibi, "tevhîde" manası da verilmiştir. فَآمَنَّا بِهِ yani, "Kur'ân'a..." demektir. Bu ifadeyle, "Kur'ân'daki doğruluğu, rüşd'e, yani tevhide inandık; onu tasdik ettik..." manasının kastedilmiş olması da mümkündür. وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَآ أَحَداً yani, "Üzerinde bulunduğumuz şirke, artık bir daha dönmeyeceğiz" demek olup, bu, o cinlerin müşrik olduklarını gösterir.

★ ★
★

Şirkten Uzaklıklar

İkinci Nev: Onlar, kendilerinden şirki nefyettikleri gibi, (artık bundan sonra müşrik olmayacaklarını söyledikleri gibi, Rablerini de eş ve çocuktan tenzih ederek şöyle demişlerdir:

وَأَنَّهُۥ تَعَٰلَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا ٱتَّخَذَ صَٰحِبَةً وَلَا وَلَدًا ۝٣

"Hakikat şudur ki, Rabbimizin büyüklüğü yücedir. O, ne bir zevce, ne de bir evlat edinmemiştir"

(Cin, 3).

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, جَدُّ kelimesiyle ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır:

Cedd

Birinci Görüş: Arapça'da bu kelime (جَدٌّ) azamet ve ululuk anlamlarına gelir. Nitekim, "ulu oldu, yüce oldu" anlamında, جَدَّ فُلَانٌ denilir ki, nitekim, "(Bizden) bir kimse Bakara Sûresi'ni (ezberleyip) okuduğunda, جَدَّ فِينَا "o, aramızda büyürdü" yani, "onun aramızdaki kadr û kıymeti artardı" şeklindeki hadiste geçen جَدَّ kelimesi de bu anlamdadır. Çünkü eş, kendisine ihtiyaç duyulduğu; çocuk da soyun-sopun çoğalması ve ünsiyyetin sağlanması için edinilir. Halbuki, bütün bunlar, sonradan olmanın alametleridir. Halbuki Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir.

İkinci Görüş: "**Cedd**" zenginlik demektir. Nitekim, zengin kimseye, "Senden gelecek (azaba) onun zenginliği, (ذَا الْجَدِّ) fayda vermez" denilmesi de bu manaya varıp dayanır. Nitekim **Ebû Ubeyde** bu deyimin manasının böyle olduğunu söylemiştir. Bir başka hadiste, aynen böyle olup, bu da *"Cennetin kapısı üzerinde (yanında) durdum. Bir de ne göreyim, oraya girenlerin ekserisi fakirlerdir. Ashabu'l-cedd - zenginler ise, engellenmişler..."* şeklindeki hadis olup, buradaki ashabu'l-cedd ifadesiyle, "dünyada iken zengin olanlar" manası kastedilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, eş edinmeye ve çocuk sebebiyle ünsiyyet peyda etmeye ihtiyaç duymaktan müstağnidir" şeklinde olur.

Bence burada, bir üçüncü görüş daha vardır: İnsanın "**cedd**"i, varlığı kendisine dayanan aslı ve temelidir. Böylece ayette "**cedd**" kelimesi, temel ve asıl anlamını ifade eden, mecazi bir ifadedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, جَدُّ رَبِّنَا kelimesinin manası, أَصْلُ رَبِّنَا "Rabbinizin aslı..." şeklindedir. Bu ise, "vâcibü'l-vücûd olması açısından, o hakikate mahsus olan özgün hakikati" anlamındadır. Buna göre mana, "O'nun hususi hakikati, başkasıyla alâka kurma şekillerinin tamamından münezzehtir" şeklinde olur. Çünkü, zatı gereği vacib olanın, her bakımdan, ama her bakımdan vâcibü'l-vücud olması gerekir. Böyle olanın ise, eşi ve çocuğunun olması imkansızdır.

İKİNCİ MESELE

Nasb ile, temyiz olarak جَدّاً رَبُّنَا; kesre ile de, جِدُّ رَبِّنَا şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "Onun rubûbiyyetin doğruluğu ve ulûhiyyetinin hak oluşu, eş ve çocuk edinmekten münezzehtir" şeklinde olur. Bu manalara göre, o cinler sanki, Kur'ân'ı dinleyince, kafir olan cinlerin izledikleri yolun yanlışlığını anlamışlar, böylece ilk önce müşriklikten, ikinci olarak da hristiyanlıktan rücu etmişlerdir.

★ ★ ★

Beyinsizlerin Uluhiyyeti Tenkid Etmeleri

Üçüncü Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا *"Hakikat şudur ki, bizim avanaklarımız, Allah'a karşı pek aşırı yalanlar söylüyormuş"* (Cin, 4) سَفَهَ maddesi, akıl hafifliği demek olup, شَطَطَ kelimesi de, zulümde ve başka şeylerde haddi aşmak demektir. Nitekim, oruçlu iken, çok aşırı bir şey söylediği için أَخْطَأَ فِي الصَّوْمِ denilmesi de buraya racidir.

Bil ki, شَطَط haddi aşmak demek olup, Kur'ân'ın lafzında da, (Allah'ın sıfatlarını) nefyetme veya müsbet (yani, Allah'a bir takım sıfatlar nisbet etme) hususunda haddi aşmanın kastedildiğine dair hiçbir şey bulunmayınca, bu durumda, her iki hususun da kınanmış olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, nefy hususunda haddi aşmak, (Cenâb-ı Hakk'ı) mutlak muattal bırakmaya, ta'tîle; isbat hususunda haddi aşmak da, teşbihe ve Allah'ın şerikleri, eş ve çocuğunun bulunduğunu söyleme neticesine götürür ki, her iki durum da شَطَط 'dır, yani haddi aşmadır, mezmûmdur, kötüdür.

★ ★
★

Dördüncü Nev: Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّا ظَنَنَّآ أَنْ لَّنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا *"Gerçek biz de, insan-cin, Allah'a karşı (hiçbiri) asla yalan söylemez sanmıştık..."* ayetinin ifade ettiği husus olup, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetin manası şudur: "Biz, Allah'a karşı yalan söylenilemeyeceğini sandığımız için, hep başkalarının sözüne sarıldık. Binânaleyh, şimdi Kur'ân'ı dinleyince anlıyoruz ki, onlar, Allah'a karşı yalan söylemişler." Bu, onların, bu tür cahilliklere taklit sebebiyle düştüklerini ve kendilerinin bu karanlıklardan, istidlâl ve ihticâc hareketiyle kurtulduklarının bir itirafıdır.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, كَذِبًا ifadesi, ne ile mansub olmuştur? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mahzuf bir masdarın sıfatı olup, ifadenin takdiri, ... عَلَى اللَّهِ قَوْلًا كَذِبًا şeklinde olur.

b) Bu kelime, bilfiil mef'ûlü mutlakı olduğu için mansub olmuştur. Çünkü yalan - kizb de bir tür söz olmuştur (كَذِبًا ifâdesi, تَقُولَ 'nin mef'ulü mutlak-olmuştur).

c) Ayeti أَنْ لَنْ تَقَوَّلَ şeklinde okuyanlar, كَذِبًا ifâdesini de تَقَوُّلًا yerinde görmüşler, bunu sıfat kabul etmemişlerdir. Çünkü, **takavvul** - söz uydurma, iftira etmek, de ancak yalan olur.

★ ★
★

Cinlere Sığınan İnsanlar

Beşinci Nev: وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا *"Filhakika şu da var: İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlar. Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) arttırmışlar"* (Cin, 6) ayetidir. Burada şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci Görüş: Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, cahiliyyedekiler, yolculuk edip de, çölde ıssız bir yerde akşamladıklarında, ya, "Bu vadinin efendisine" yahut da, "Bu mekanın azizine, kavminin sefihlerinin şerrinden sığınırım!.." derler, sabah oluncaya kadar, o civarda bir yerde gecelerlerdi.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Cahiliyyedeki insanlar, kıtlık senesine maruz kaldıklarında gözcülerini, öncülerini sağa sola salıverirlerdi. Bu gözcü, otlu sulu bir

yer buldu mu, ailesinin yanına döner, onları oraya çağırırdı. Onlar oraya vardıklarında, oranın cinnini kastederek, "Biz, bize bir belanın isabet etmesinden, bu vadinin efendisine sığınırız, rabbine sığınırız.." diye nida ederlerdi. Şimdi onları, şayet birisi korkutmazsa, oraya konaklarlardı. Ama, çoğu kez, cinler onları korkuturlardı, böylece de onlar oradan kaçıp giderlerdi.

İkinci Görüş: Ayetten kastedilen mana, "İnsanlardan bazı kimseler, yine insanlardan bazı kimselere sığınırlardı; ama, sığındıkları şey cinlerin şerriydi..." şeklinde olup, bu tıpkı, bir kimsenin, "Bu vadinin cinlerinin şerrinden Allah'ın Resulüne sığınırım.." demesi gibidir. Bu görüşü benimseyenler, buna, رَجُلٌ kelimesinin, cinn'in adı değil de insanın adı olmasından dolayı taraftar olmuşlardır. Ama bu, zayıf bir izahtır, çünkü, cinlerin erkeklerinin رَجُلٌ "adam" diye adlandırılamayacaklarına dair bir delil yoktur.

Ayetteki, فَزَادُوهُمْ رَهَقاً *"Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) artırmışlar"* cümlesine gelince, müfessirler, bunun manasının, "Onlar onların, günahını, cüretkârlığını, haddi aşmayı, isyanını, azgınlığını ve kötülüğünü artırdılar" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlar onların verdiği manalardır. **Vahidî** ise şöyle demektedir: رَهَقٌ bir şeyi sarmak, bürümek demek olup, وَلاَ تَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ *"Onların yüzlerini toz duman bürümez..."* (Yunus, 26) ve تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ *"O yüzleri toz duman bürür..."* (Abese, 41) ayetlerindeki kelimeler de bu anlamdadır. Yine, "Dilenciler etrafını sarmış" anlamında, رَجُلٌ مُرْهَقٌ güneş yaklaştığında ise, رَهَقَنَا الشَّمْسُ denilir. Buna göre mana, "İnsanlardan bazı kimseler, kendilerini cinlerin sarıp bürümesinden korkarak, cinlere sığınıp onlardan medet umuyorlardı. Onlar ise, bu sarıp bürümeyi artırdıkça, artırdılar. Çünkü, insanlardan bazıları onlara sığınıp da Allah'a sığınmayınca, cinler bunları hakir gördüler, üzerlerine saldırdılar, böylece de, onlara olan zulümlerini artırdılar. Bu, **Atâ**'nın, "Onlar onları çarptılar ve onlar onları boğdular.." şeklindeki görüşünün ifadesidir. Bu görüşe göre زَادُوا "artırma işi", cinlerin fiili olmuş olur.

Ayetle ilgili bir başka görüş de şudur: زَادُوا insanların fiilidir. Zira, insanlar, cinlerden medet umup, onlara sığınınca, cinler, bu sebeple, tuğyanlarını artırdılar da, bunun üzerine de bu insanlar, "Biz insanları seyyid, efendi edindik..." dediler. Ayetin sevkedilişine uygun olan ve maznuna muvafık düşen, birinci görüştür.

★ ★
★

Cinler Ba'si İnkar Edenleri Kınıyor

Altıncı Nev: وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَداً *"Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi katiyyen diriltmeyeceğini sanmışlar..."* (Cin, 7) ayetinin beyan ettiği husustur.

Bil ki, bu ayet ve bundan öncekinin, cinlerin sözü cümlesinden olmaları muhtemel olduğu için, bu iki ayetin, "vahy" cümlesinden olmaları da muhtemeldir. Şimdi, eğer bu iki ayet cinlerin birbirlerine söyledikleri sözler cümlesinden ise, kelamın takdiri, "Ey cinler! İnsanlar da, sizin zannettiğiniz gibi, zannetmişler..." yok eğer, vahiy

cümlesinden iseler, bu durumda da kelamın takdiri, "Ey Kureyş kafirleri! Cinler de sizin sandığınız gibi sanmışlardı.." şeklinde olur. Bu iki takdire göre de ayet, cinlerin içinde müşrik, yahudi ve hristiyanların bulunduğuna delalet ettiği gibi, yine onların içinde öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyenlerin de bulunduğuna delalet eder. Bu ayetle, **Brahmanizm**'in de ileri sürdüğü gibi, "Allah, peygamberlik için hiç kimseyi görevlendirmez..." tarzındaki bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Bil ki, bu sözü, cinlerin söylediği sözler zincirinden kabul etmek daha evladır. Çünkü, hem bu ayetten önceki, hem de sonraki ifadeler, cinlere ait ifadelerdir, binâenaleyh, cinlerin kelamı olmayan bir sözü araya sokmak uygun değildir.

★ ★
★

Cinlerin Göğü Yoklamaları

Yedinci Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَآءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَساً شَدِيداً وَشُهُباً *"Biz ciddi bir surette göğe erişmek istedik, fakat onu sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak bulduk"* (Cin, 8) ayetinin beyan ettiği hususdur.

لَمْسٌ **(leme), mess** anlamında olup, "tecessüs etti, araştırdı; yokladı" manasında, istiare yoluyla kullanılmıştır. Çünkü dokunan kimse, arayan ve tanımak isteyen kimsedir. Nitekim Arapça'da, اَلْتَمَسَهُ – لَمِسَهُ "Dokundu; dokundu, araştırdı..." denilir. Ki, bunun bir benzeri de اَلْجَسُّ **(cess)** köküdür. Nitekim Arapça'da جَسُّوهُ بِأَعْيُنِهِمْ وَتَجَسَّسُوا "Onu gözleriyle takip ettiler; onun hakkında tecessüste bulundular.." denilir. Buna göre ayetin manası, "Biz, semaya çıkıp da, oradakilerin sözlerini dinlemek istedik" şeklinde olur. اَلْحَرَسُ **haras**, tıpkı اَلْخَدَمُ kelimesinin اَلْخُدَّامُ (hizmetçiler) anlamına gelmesi gibi, اَلْحُرَّاسُ manasında tekil bir isimdir. İşte bundan dolayı müfret olan شَدِيداً kelimesiyle nitelenmiştir. Şayet bunun anlamı gözetilmiş olsaydı, o zaman شِدَاداً denilirdi.

★ ★
★

Gökten Kovulmaları

Sekizinci Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَاباً رَصَداً *"Halbuki, hakikaten biz, dinlemek için, göğün bazı kısımlarında oturacak yerler bulup oturuyorduk. Fakat, şimdi, kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihabın karşısında bulur"* (Cin, 9) ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ifade, "Biz dinliyorduk, ama şu anda her ne zaman dinlemek istesek, şihablarla kovuluyor ve taşlanıyoruz.." demektir.

Şihab

Ayetteki, شِهَاباً رَصَداً tabiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) **Mukâtil**, "Şihabların taşlaması, meleklerin de gözetmesi ile karşılaşırız..." manasını vermiştir.

b) Mananın böyle olması halinde kelamın takdirinin, شِهَاباً وَرَصَداً şeklinde olması

gerekir. Çünkü رَصَداً (gözetleyiciler) هِيَاباً 'den başka birşey olup, رَاصِدٌ (gözetleyen) kelimesinin çoğuludur.

b) **Ferrâ** da, "Kendisini taşlamak için, gözetleyen bir şihab..." anlamını vermiştir ki, buna göre رَصَداً kelimesi هِيَاباً kelimesinin sıfatı olup, mef'ûl anlamında bir masdardır.

c) رَصَداً kelimesinin isim-i fâil anlamında رَاصِداً olması da mümkündür. Çünkü هِيَابٌ o cinler için hazırlanmış olunca, adeta sanki, onları gözetleyen ve bekleyen gibi olmuş olur. Bil ki biz, bu meseleyi, ...رُجُوماً وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Mülk, 5)ayetinin tefsirinde tafsilatlı bir biçimde ele almıştık.

Şihablar Bi'setten Önce Yok Muydu?

Buna göre şayet, "Şuhûblar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce de vardı. Delili ise şunlardır:

1) Eski felsefecilerin tamamı, şuhubların akmasının sebepleri hususunda pekçok şey söylemişlerdir. Ki, bu, bunların Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinden önce de mevcut olduğunu gösterir.

2) ...وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Mülk, 5) ayeti. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrede, yıldızların yaratılması hususunda iki gayeden, yani tezyîn ve şeytanların taşlanmasından bahsetmiştir.

3) Bu akma, batma işi, cahiliyye şiirinde de yer almıştır. Nitekim **Evs ibn Hicr**,

فَالقَصُّ كَالدُّرِّيِّ يَتْبَعُهُ / نَقْعٌ يَثُوْرُ تَخَالُهُ طُنُباً

"Derken, peşinden, yağmuru sicim sicim eleyen bir birikintisi gelen bir inci gibi kayıverdi, akıverdi" derken, **Avf ibn el-Hır** (الخرع) da,

يَرِدُ عَلَيْنَا الجِيرُ مِنْ دُوْنِ إِلْفِهِ / أَوالثَّوْرُ كَالدُّرِّيِّ يَتْبَعُهُ الدَّمُ

"Kervan bize, sevgilisiz geliyor. Ya da, kendisini kanın izlediği bir inci gibi burcun (batımı)" beytinde yine şihabdan bahsetmiştir.

Zührî de, **Ali ibn Hüseyin**'in **İbn Abbas**'tan şunu rivayet ettiğini söylemektedir: "Bir gün Allah'ın Resûlü, Ensâr'dan olan bir topluluk içinde oturuyordu. Derken, bir yıldız aktı da, etrafı aydınlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizler bu gibi şeyler hakkında cahiliyye döneminde ne derdiniz?" diye sorunca, onlar da, "Bizler, (herhalde şu anda), "Büyük bir zat doğdu veya öldü..." derdik" dediler. Biz bu hadisi, Cenâb-ı Hakk'ın, **Mülk 5.** ayetinin tefsirinde sonuna kadar yazıp ele almıştık.

Bunlar sözlerine devamla şöyle demektedirler: "Bütün bu sebeplerle, "şuhub"un, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilmeden önce de mevcut olduklan sabit olmuştur. Binâenaleyh, bu hadisenin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesine tahsis edilmenin manası ve hikmeti nedir?" denilirse, buna şu iki mukaddime ile cevap verebiliriz:

Birinci Mukaddime: Bu şihablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesinden önce mevcut değildi. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ile **Ubeyy ibn Ka'b**'ın

görüşüdür. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "cinler göğe çıkıyor ve vahyi dinliyorlardı. Fakat onlar (gökten) bir kelime duyduklarında, ona dokuz tane de ilavede bulunuyorlardı. O tek kelime doğru ve haktı. Ama ilaveler, bâtıl (yalan) idi. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, o şeytanlar (cinler), gökte oturup vahiy dinledikleri o yerlerden koğuldular. Bundan önce ise, o yıldız (kaymaları) görülmüyordu. Bunun üzerine İblis, onlara, "Bu ancak yeryüzünde meydana gelen (önemli) bir hadiseden dolayı olmuştur" dedi ve askerlerini, araştırmak için dört bir tarafa gönderdi. Derken onlar, Resûlüllah (s.a.s), ayakta namaz kılıyorken buldular-gördüler..."

Ubeyy b. Ka'b (r.a) da şöyle demiştir: "Hz. İsâ (a.s) göğe kaldırıldığından beri, hiç yıldızla taşlama olmadı. Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, yıldızlarla taşlama başladı. Böylece Kureyş, daha evvel görmediği bir hadiseyi görmeye başladı. Dolayısıyla da, "Artık dünyanın sonudur" zanniyla, hayvanlarını salıvermeye, kölelerini azad etmeye başladı. Bu durum, onların büyüklerinden birine ulaştı ve o, "Bunu niçin yaptınız?" deyince, onlar da, "Yıldızlar atıldı (kaydı) ve onları gökte birbiriyle çarpışıyor olarak gördük" dediler. Bunun üzerine o, "Sabredin. Eğer bu bilinen bir yıldız ise, zaman insanların yok edileceği zamandır. Yok eğer bilinmeyen bir yıldız ise, ortada yeni meydana gelen bir hadise vardır" dedi. Onlar da araştırmaya başladılar ve (koyan-çarpan) o yıldızın, tanınmayan bir yıldız olduğunu anladılar. Durumu o adama haber verdiler. Bunun üzerine o, "Hüküm vermekte acele etmeyin. Böyle bir şey, yeni bir peygamber geldiğinde olabilecek bir şeydir" dedi. Aradan çok geçmeden Ebû Süfyan, mallarının başında olarak geldi ve o topluluğa, Muhammed b. Abdullah (a.s)'ın ortaya çıkıp, kendisinin peygamber olarak gönderildiğini (vazifelendirildiğini) iddia ettiğini haber verdi."

Belki de bu kimseler, evvelki semavî kitapların tahrif edildiğini söylemişler; şeytanları yıldızlarla taşlama mucizesini, sonrakilerin bu kitaplara kattıklarını mı iddia etmişlerdir. Keza cahiliyye devrine ait nakledilen şiirlerin ise uydurma olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Şihabların Artırılması

İkinci Mukaddime: Doğruya en yakın görüşe göre, bu şihablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce de mevcuttu. Fakat o, peygamber olarak gönderildikten sonra iyice artırılmış ve en mükemmel, en güçlü hale gelmiştir. İşte bu, ayetin lafzının kendisine delalet ettiği görüştür. Çünkü ayette, *"Fakat onu, sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak buldular"* buyurulmuştur ki bu, sonradan meydana gelen hususun, doldurma ve çoğaltma olduğunu gösterir. Ayetteki, *"Halbuki hakikaten biz, dinlemek için onun bazı kısımlarında, oturacak yerler bulup oturuyorduk"* cümlesi de aynı maayı ifade etmekte olup, "Biz orada, bazı oturma yerlerini, bekçilerden ve şihablardan boş olarak buluyorduk. Ama şu anda bütün oturma yerleri doldu" demektir. Buna göre, cinleri belde belde dolaşıp, bu hadisenin sebebini araştırmaya sevkeden şey, şihablarla püskürtmenin iyice artması ve kendilerinin kulak hırsızlığından tamamen menedilişleridir.

★ ★
★

Dokuzuncu Nev (çeşit): Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği şeydir:

وَأَنَّا لَا نَدْرِيٓ أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِي ٱلْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾

"Doğrusu biz, yerdekiler için bir şer mi murad ediliyor, yoksa Rableri onlar için bir hayır mı murad ediyor, bilmiyoruz"

(Cin, 10).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki görüş var:

1) Ayet, "Biz, bu hırsızlıktan menedilişin gayesinin, yerdekiler için şer olarak mı, yoksa hayır ve güzel olarak mı düşünüldüğünü (uygulandığını) kestiremedik" manasındadır.

2) Bu, "Biz, bu sebeple hırsızlık yapmaktan menedildiğimiz peygamber olarak gönderilişinin maksadının, onlar onu yalanlasınlar da böylece, önceki yalanlayıcı ümmetlerin helak oluşu gibi helak olsunlar diye mi, yoksa iman etsinler de böylece hidayete ersinler için mi olduğunu kestiremedik" demektir.

★ ★
★

Salih ve Fasık Cinler

Onuncu Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği şeydir:

وَأَنَّا مِنَّا ٱلصَّٰلِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ كُنَّا طَرَآئِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾

"Gerçekten bizim kimimiz salihlerdir, kimimiz ise, onların daha altındadırlar. Çeşit çeşit yollara ayrılmışız"

(Cin, 11).

"Kimimiz salihlerdir" ifadesi, "Kimimiz müttakidir" manasına; *"Kimimiz ise onların daha altındadır"* ifadesi de, "İçimizde böyle olmayanlar da var" demektir. Buna göre, burada mevsûf hazfedilmiştir ve tıpkı, *"Bizden her biri için malum bir makam vardır"* (Saffat, 164) ayeti gibidir.

"Salihlerin altındakiler" ile kimler kastedilmiştir? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlar, salih olmada orta halli olup, bu konuda kemale ulaşmamış kimselerdir.

2) "Salihlikte mükemmel olmayan" ifadesine, orta halli olanlar da, kafirler de girer.

Cinlerin Çeşitli Yolları

"Kıded" kelimesi, قَدَّ fiilinden olup, tıpkı "kıt'a" kelimesinin قَطَعَ fiilinden olması gibidir. Bölünmeye, parça-parça olmaya delalet ettiği, tarâik (tarikler-yollar) kelimesi, "kıded" (çeşit çeşit) kelimesiyle tavsif edilmiştir. Bu ifadenin manası hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Biz, farklı farklı yollara sahiptik" manasındadır. Süddî, "Cinler de siz insanlar gibidir. Dolayısıyla onlar da, mürcie, kaderiyyeci, rafizî ve hariciidirler" demiştir.

b) Bu, "Biz, hallerimizin farklı farklı oluşundan dolayı, sanki farklı farklı yollar gibi olduk" demektir.

c) Bu, "Bizim yollarımız farklı farklı oldu" demektir. Bu manaya göre, burada muzaf olan bir başka "tarâik" kelimesi hazfedilmiş ve muzafun ileyh durumunda olan zamir, onun yerini almıştır.

★ ★
★

Allah'ın Elinden Kurtulamayız

Onbirinci Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği hususlardır:

وَأَنَّا ظَنَنَّآ أَن لَّن نُّعْجِزَ ٱللَّهَ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُۥ هَرَبًا ﴿١٢﴾

"Şunu da anladık ki, yeryüzünde, Allah'ı asla âciz bırakamayız, kaçmakla da yine O'nu âciz kılamayız"

(Cin, 12).

Ayette geçen, *"zannettik"* ifadesi, "yakînen anladık" manasına olup, (فِى ٱلْأَرْضِ) ve (هَرَبًا) lafızlarıyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Her ikisi de "hal" olup, "Biz nerede olursak olalım, ister yerde olsak, isterse yerden göğe kaçar olsak, O'nu kesinlikle aciz bırakamayız, kesinlikle O'ndan kurtulamayız" demektir.

b) "Eğer, O bize bir şey yapmayı irade etse, O'nu yeryüzünde aciz bırakamayız. Keza bizim peşimize düşecek olsa, O'ndan kaçamayız."

★ ★
★

Hidayeti İşitince Benimsedik

Onikinci Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği hususlardır:

وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا ٱلْهُدَىٰٓ ءَامَنَّا بِهِۦ ۖ فَمَن يُؤْمِنۢ بِرَبِّهِۦ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾

"Doğrusu biz o hidayeti (Kur'ân'ı) dinleyince, ona iman ettik. Kim Rabbine iman ederse, o, ne ecrinin eksileceğinden, ne de haksızlığa uğrayacağından korkar"

(Cin, 13).

Buradaki "o hidayet" ifadesi, "Kur'ân" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bu Kur'ân, kendisinde şüphe olmayan ve müttakiler için bir hidayet olandır"* (Bakara, 2)

buyurmuştur. "Ona iman ettik", "Kur'ân'a iman ettik" demektir. فَلاَ يَخَافُ ifâdesi فَهُوَ لاَ يَخَافُ "O korkmaz, endişe etmez" takdirindedir.

Buna göre kelam, mübteda-haberden müteşekkil bir cümle takdirindedir. Başına da, daha önce geçen şartın cezası (cevabı) olduğunu göstermek için "fâ" edatı getirilmiştir. Eğer bu fâ olmasaydı, o zaman لاَ يَخَفْ şeklinde olurdu.

Buna göre eğer, "Bu fiilin merfu gelişinin ve kendinden önce haberi olacağı bir "hüve" mübtedasının takdir edilip, başına fâ getirilmesinin faydası nedir? Çünkü لاَ يَخَفْ denilmek suretiyle, bunlara gerek kalmayabilirdi?.." denilirse, biz deriz ki: "Bunun faydası şudur: Böyle yapılınca, sanki فَهُوَ لاَ يَخَافُ denilmek istenmiş, böylece de mü'min olanın şeksiz-şüphesiz kurtulacağına ve bu kurtuluşun ancak ona mahsus olacağına delalet etmiş olur. Çünkü فَهُوَ لاَ يَخَافُ takdirindeki ifâde "onun dışındakiler korkar" manasınadır. **Â'meş** de bunu فَلاَ يَخَفْ şeklinde okumuştur.

Ayetteki, بَخْساً وَلاَ رَهَقاً tabirine gelince, "**baha**", noksanlık; "**rehak**" ise zulüm (haksızlık) demektir. bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) O, kendisine karşı noksanlık ve zulüm yapılmasından korkmaz. Çünkü o, hiç kimsenin hakkını noksanlaştırmamış ve hiç kimseye de zulmetmemiştir. Dolayısıyla da bu iki şeyin cezasından korkmaz.

2) O, ecrinin eksik verilmesinden korkmaz. Aksine onun tastamam verileceğine kesinkes inanır ve yine kendisini herhangi bir zilletin (utancın) sarıp-bürümesinden korkmaz. Buradaki "**rehak**", تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ (Kalem, 43) ayetindeki gibidir.

★ ★
★

İtaatli ve Zalim Cinler

Onüçüncü Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği hususdur:

وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَداً ﴿١٤﴾

"Gerçekten kimimiz müslümanlar, kimimiz ise zulmedenlerdik. Kim müslüman olmuş ise, işte onlar doğru yolu arayıp bulmuşlardı"

(Cin, 14).

"**Kâsıt**" kelimesi, "zâlim"; "**mukâid**" kelimesi de âdil demek olup, أَقْسَطَ ve قَسَطَ fiillerinin ne manaya geldiğini, **Nisâ Sûresi**'nin başında anlatmıştık. Binâenaleyh "**kâsıtûn**", "kâfirler, hak yolun dışına çıkan, hakkı-sının çiğneyen zalimler" demektir.

Saîd b. Cübeyr ile Haccâc

Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre, **Haccâc**, öldürmek istediği zaman ona, "Benim hakkımda ne dersin?" demiş. **Sa'îd** de, "Sen kâsıt ve âdilsin" demiş. Bunun üzerine oradakiler, **Sa'îd bin Cübeyr**'in onu âdil ve insaflı olarak nitelediğini sanarak, "Ne güzel söyledi" deyince, **Haccâc**, "Ey cahiller, o beni, zâlim ve müşrik

diye tavsif ettl" demiş; zalim olma ile ilgili olarak, Hak Teâlâ'nın, وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ (Cin, 15) ayetini; müşrik olma ile ilgili olarak da, ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"Hem sonra o kafirler rablerinden udûl ederler, dönerler"* (En'am, 1) ayetini okumuştur.

Ayetteki, تَحَرَّوْا رَشَداً *"Onlar, doğru yolu arayıp bulmuşlardı"* cümlesi, "Onlar hala yola yönelmiş ve o yolu gaye edinmişlerdi" demektir. **Ebû Ubeyde** de bu ifadeye, "Araştırıp buldular" manasını vermiştir. **Müberred** ise, bu fiilin kökünün, Arapların, "Daha layık, daha uygun" manasında kullandıkları, "**ahrâ**" (أَحْرَى) kelimesi ile " sana şöyle yapmak gerekir" manasındaki وَبِالْحَرِيِّ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا deyimine dayandığını söylemiştir.

★ ★
★

O cinler daha sonra, kâfirleri kınayarak şöyle demişlerdir:

وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً ﴿١٥﴾

"Zulmedenlere gelince, onlar da cehenneme odun oldular"
(Cin, 15).

İki Soruya Cevap:

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin burada, kâsıtların (zalimlerin) cezasından bahsetmiş de, müslümanların mükâfaatından bahsetmemiştir?

Cevap: Aksine Hak Teâlâ, mü'minlerinkinden de bahsetmiştir. Bu da, bir önceki ayetteki, *"Onlar, doğru yolu arayıp buldular"* ifadesi olup, bu "Onlar, künhünü ancak Allah'ın bileceği daha büyük bir rüşdü (doğru yolu) araştırdılar" demektir. Böylesi bir şey ise, ancak sevap konusunda tahakkuk eder.

Cinlerin cehenneme Yakıt Olmaları

İkinci Soru: Cinler ateşten yaratılmışlardır. Öyle ise daha nasıl onlar cehennemin odunu olabilirler?

Cevap: Onlar, hernekadar ateşten yaratılmışlar ise de, onların bu keyfiyetleri değiştirildi, et ve kana dönüştüler. (Mesela), böyle izah edilmiştir.

Cinlerin sözü bu ayetle sona erdi.

★ ★
★

وَأَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِّنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَن يُعْرِضْ
عَن ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

"(Bana) şu hakikat de (vahyedildi): Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi. Bu hususta onları imtihana çekelim diye, onlara bol su içirirdik. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, O, onu çetin bir azaba sokar"

(Cin, 16-17).

Bu ifadeler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen ayetler cümlesinden olup, takdiri manası, "De ki: Bana şu hakikat(ler) vahy olunmuştur: Cinden bir zümre (Beni) dinlemiş... Şu da vahyolundu ki..." şeklindedir. Buna göre, bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen hususların ikincisi olur.

Ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki (أَنْ) şeddeli أَنَّ 'den "muhaffef" أَنْ olup, buna göre mana, "Bana vahyolunduki durum ve hadise şudur; Şayet onlar istikamet sahibi olsalardı, elbette şöyle şöyle olurdu" şeklinde olur. **Vâhidî** şöyle der: "Buradaki لَوْ edatının bu أَنْ ile fiili arasına girmesi, tıpkı أَنْ لاَ يَرْجِعَ إِلَيْهِمْ قَوْلاً (Taha, 89) ve عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ (Müzemmil, 20) ayetlerindeki لاَ ve **sîn** harflerinin araya girmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE

اِسْتَقَامُوا (onlar doğru gitselerdi) fiilindeki "onlar" zamiri kime racidir? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür: Bazıları bunun, daha önce bahsi geçen ve özelliklerinden bahsedilen cinlere raci olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "O zalim cinler, eğer iman etmiş olsalardı, onlara şöyle şöyle yapardık" şeklindedir. Diğer bazıları da, "Aksine bu zamir, insanlara racidir" demişler ve bu hususta şu iki delili getirmişlerdir:

1) Bol sudan faydalanmaya teşvik, cinlere değil, ancak insanlara uygun düşer.

2) Bu ayet, ancak Allah Teâlâ'nın Mekkelilere yağmuru kesmesinden sonra nazil olmuştur. Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Burada, daha önce insanlardan bahsedilmemiştir. Fakat bu bilinen bir husus olunca, tıpkı daha önce Kur'an'dan bahsedilmediği halde, Kadr Sûresi'deki, *"Biz onu kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) ayetinde, *"onu"* zamirinin Kur'ân'a raci olması gibi olur. **Kâdî** şöyle der: "Doğruya en yakın olan, bu zamirin, hem insanlara, hem cinlere raci olmasıdır." Ben derim ki: **Kâdî**'nin bu görüşünün doğruluğu hususunda, şu şekilde istidlal edilebilir: Allah Teâlâ, bir şarta, yani dosdoğru olma şartına bağlı olarak bir hükmün (neticenin) olacağını bildirince, şartın genel olması sebebiyle, o hükmün de genel olması gerekir.

ÜÇÜNÜ MESELE

Mâen Gedakâ (Bol Sudan Maksad

Dal'ın fethası ve kesresiyle اَلْغَدِقُ kelimesi, çok su" demektir. Kelime, bu iki şekilde de okunmuştur. Arapça'da kesre ile, غَدِقَتِ الْعَيْنُ "Kaynak, bol su verdi" هِيَ غَدِقَةٌ "O, bol suludur" denilir. Yine "suyu çok bahçe" manasında, رَوْضَةٌ مُغْدِقَةٌ denilir. "Bol sulu yağmura" da مَطَرٌ مُغْدِقٌ denilir, ayrıca **gîdâh** ve **gaydah** sıfatları da kullanılır.

Ayetteki "bol su" ile ne murad edildiği hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla yağmur kastedilmiştir.

b) Ebû Müslim'e göre, bu cennete bir işarettir. Çünkü Hak Teâlâ, "altlarından ırmaklar akan cennetler"den bahsetmiştir.

c) Bu ifade ile, faydalı, güzel ve iyi şeyler kastedilmiş olup, "su" kinayeli olarak bunları ifade için kullanılmıştır. Çünkü dünyadaki bütün iyi-güzel şeylerin temeli sudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Şimdi biz, *"Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi..."* ifadesindeki *"onlar"* zamirinin, cinlere raci olduğunu söylersek, bu ayetle ilgili olarak şu iki manayı verebiliriz:

1) Bu, "eğer o cinler, o örnek yolda, dosdoğru gitselerdi, yani babaları olan o cin (İblis), Allah'a ibadeti sürdürseydi, Âdem'e secde etmekten yüz çevirerek kafir olmasaydı (Bakara, 34), nesli de hak yolda ona tabi olsaydı, Biz onlara bol lütuf ve in'amda bulunurduk" demek olup, tıpkı, *"Eğer ehl-i kitab, iman edip, Allah'dan ittika etselerdi, günahlarını bağışlar ve onları naîm cennetlerine sokardık"* (Maide, 65), *"Onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen şeyleri, hakkıyla yerine getirselerdi, üstlerindeki (gökten) ve ayaklarının altındaki (yerden) yer içerlerdi"* (Maide, 66); *"Kim Allah'dan ittika ederse, Allah ona bir çıkış yolu nasib eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır"* (Talak, 3) ve *"Dedim ki: "Rabbinize istiğfar edin ki böylece o da sizin mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın"* (Nûh, 10-12) ayetleri gibidir. Cenâb-ı Hak burada suyu, güzel yaşayış ve bol rızıktan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü cinlere uygun olan, işte bu manadaki sudur.

2) Bu, "eğer, Kur'ân'ı dinleyen o cinler, bundan önceki yollarına devam etmiş, onu bırakıp da İslâm'a geçmemiş olsalardı, onların rızıklarını bol-bol verirdik (böylece onları fitneye düşürürdük)" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Eğer insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsalardı, Rahman'ı inkar eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkacakları merdivenlerini (...) hep gümüşten yapardık"* (Zuhruf, 35) ayetidir.

Zeccâc birinci görüşü tercih ederek, şöyle der: "Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetinde **et-tarîk** (yol) kelimesini, elif-lâmlı olarak getirmiştir. Binâenaleyh bunun, bilinen ve meşhur olan bir yol demek olması gerekir ki bu yol da, hidayet (İslâm) yoludur." İkinci görüşü benimseyenler ise bu görüşlerine, hemen bu ayetin peşinden gelen, *"Bu hususta onları imtihana çekelim (fitneye düşürelim) diye..."* ifadesini delil getirmişler ve "Binâenaleyh bu tıpkı, *"Onlar günahlarını artırsınlar diye, Biz onlara mühlet veriyoruz"* (Al-i İmran, 178) ayeti gibidir.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Kim iman eder, Allah da ona in'âmda bulunursa, bu in'âm aynı zamanda, "Bu nimete şükrediyor mu, şükretmiyor mu ve bunu Allah rızasını elde etmek için mi, yoksa şehevî hislerini ve şeytanı memnun etme uğrunda mı harcayacağı iyice ortaya çıksın" diye, bir imtihan ve deneme olmuş olur.

Buradaki "onlar" zamirinin, insanlara raci olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu iki izah yapılabilir: Bu durumda, *"Onlara bol su içirirdik"* ifadesini zahiri manası üzere bırakmak daha uygun olur. Çünkü insanların sudan istifadeleri daha tam ve fazladır.

BEŞİNCİ MESELE
Fitne'nin Manası

Alimlerimiz, bu ayetteki, "*... onları imtihana çekelim...*" ifadesine dayanarak, Allah Teâlâ'nın, kullarını saptırabileceğini söylemişlerdir. Mu'tezile ise buna şu şekilde cevap vermiştir: Fitne, sapıklığı yaratmak değil, denemek ve imtihan etmektir. Nitekim Arapça'da, فَتَنْتُ الذَّهَبَ بِالنَّارِ "Altın ateşle denedim..." denilir.

Mu'tezile de, لِنَفْتِنَهُمْ ifadesindeki lâm'ı delil getirerek, Allah Teâlâ'nın, yaptığı şeyleri bir maksada bağlı olarak yaptığını söylemişlerdir. Alimlerimiz ise buna, şu şekilde cevap vermişlerdir: "Fitne (deneme), ittifakla, kastolunmamıştır.. Böylece bu ayet, buradaki lâm'ın, Allah'ın yaptığı fiilleri bir maksada mebni olarak yaptığına delalet etmez.

Ayetteki, وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ *"Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse..."* cümlesine gelince bu, "O'na ibadetten" yahut "O'nun öğütlerinden" yahutta, "O'nun vahyinden yüz çevirirse, O onu ... çetin bir azaba sokar.." demektir. Ayetteki, يَسْلُكْهُ *"O, onu sokar"* ifadesi, nûn'un fethası ve dammesi ile, نَسْلُكْهُ؛ نَسْلِكْهُ şeklinde de okunmuştur. Kl, manası, "Biz onu, azaba sokarız..." şeklinde olup, bu da, نَسْلُكْهُ فِي عَذَابٍ "O'nu, bir azaba sokarız.." demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ *"Sizi ehenneme sokmuş olan nedir?.."* (Müddessir, 42) buyurmuştur. Ancak ne var ki şu iki sebepten dolayı, bu kıraattaki mana da doğrudur.

1) Takdir, نَسْلُكْهُ فِي عَذَابٍ şeklindedir, ama bu demektir ki, harf-i cer hazfedilmiş ve fiil, doğrudan mef'ûlü ile bağlantı kurmuştur (yani hazf ve isal sözkonusudur). Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ *"Mûsa kavmin (den) seçti.."* (A'raf, 156) ayeti gibidir (yani, اِخْتَارَ مُوسَى مِنْ قَوْمِهِ demektir).

2) نَسْلُكْهُ ifâdesinin anlamı نُدْخِلُهُ "onu sokarız..." şeklindedir. Çünkü Arapça'da şeklinde kullanılır.

صَعَدَ Kelimesi

صَعَداً "*... çetin...*" kelimesi, صَعِدَ fiilinin masdarı olup, Arapça'da, يَصْعَدُ – صَعِدَ – صَعُوداً – صَعَداً denilir. Bu azab, azablanan kimsenin takatinin üzerine çıktığı, ona galip geldiği ve o da buna güç yetiremediği için, bu ifadeyle tavsif edilmiştir ki, Hz. Ömer (r.a)'in de, "Bana çok zor geliyor, beni eziyor" manasını kastederek مَا تَصَعَّدَنِي شَيْءٌ مَا تَصَعَّدَنِي خُطْبَةُ النِّكَاحِ "Bana, en zor gelen şey, birisine dünürcü olmaktır.." demiş olduğu söz de bu manadadır.

Burada, denilebilecek bir diğer söz de şudur: İkrime'den İbn Abbas (r.a)'dan rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: صَعَداً cehennemde bir dağ olup, o dağ da, dümdüz bir kayalıktan ibarettir. Kafir kimseye, o kayaya (dağa) tırmanması teklif edilir, sonra da önünden zincirlerle çekilir; arkasından da demir tokmaklarla vurulur. Derken bu kimse, kırk yılda onun tepesine ulaşır. Tepesine ulaştığında, tekrar aşağı doğru çekilir. Sonra yeniden tırmanmakta mükellef tutulur. İşte bu kimsenin, kesintisiz

biçimde yapacağı iş bu olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً (Müddessir, 17) ayetidir.

★ ★
★

Mabedler Allah'a Mahsus

Bu sûrede Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen şeyler cümlesinden olan üçüncü nev de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلاَ تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً *"Hakikatte, mescidler, Allah'ındır. Onun için, Allah ile birlikte hiçbir (şeye, hiç bir kimseye) tapmayın"* (Cin, 18) ayetidir. bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buna göre kelamın takdiri, "De ki, bana ... vahyolundu; bir de, mescidlerin Allah'ın olduğu hakikati vahyolundu.." şeklindedir. **Halîl**'e göre, bu ayetin takdiri, وَلأَنَّ الْمَسَاجِدَ فَلاَ تَدْعُوا... "Bir de, mescidler Allah'ın olduğu için, (...) eş koşmayınız..." şeklindedir. Bu takdire göre, ifadenin başından düşürülmüş olan **lâm**, aynı ifadedeki, فَلاَ تَدْعُوا cümlesine taalluk etmiş olup, buna göre mana, "Allah'a mescidlerde hiç kimseyi ortak koşmayınız... Çünkü o mescidler, sadece O'na aittir" şeklinde olur. Ki, bunun bir benzeri de, ...وَلأَنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ "Bir de bu sizin ümmetiniz..." takdirinde olmak üzere, (Enbiyâ, 92) ayeti olup, bu, "İşte bundan ötürü bana ibadet edin.." demektir.

İKİNCİ MESELE
Mescidler (Mabedler)

Alimler, "Mescidler" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri ulemanın görüşüne göre bunlar, namaz ve Allah'ın yadedilmesi için yapılmış yerler olup, bu ifadenin içine, kiliseler, havralar ve müslümanların cami ve mescidleri de girer. "Mescidler Allah'a mahsustur" buyurulması şu sebeptendir: Daha önceki ümmetler mabedlerinde, havra ve kiliselerinde ibadetlerine şirk karıştırdılar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, müslümanlara, ihlası, tevhidi (kendisinin bir olduğuna inanmalarını) emretmiştir.

2) **Hasan el-Basrî**'ye göre Cenâb-ı Hak, "mescidler" kelimesiyle bütün yeryüzünü kastetmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), جُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ مَسْجِداً *"Yeryüzü, benim için mescid kılındı"*[7] buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Yeryüzünün tümü Allah'ın mahlukudur. Binâenaleyh, sizler, yeryüzünde, yeryüzünü yaratandan başkasına ibadet etmeyin" demek istemiştir.

3) Yine **Hasan el-Basrî**'den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Buradaki "mescidler" ifadesiyle namazlar kastedilmiştir. Bu görüşe göre, bu kelime (مَسَاجِدُ) **cim**'in fethasıyla مَسْجَدٌ **(mescid)** kelimesinin çoğulu olup, "**mesced**"de, "**sücûd-secde etmek**" anlamında bir masdardır."

4) **Said Ibn Cübeyr** de şöyle demiştir: "Buradaki bu kelime ile, sayelerinde secdenin tahakkuk ettiği, kulun secdesini gerçekleştirdiği uzuvları kastedilmiş olup,

7) Buhari, teyemmüm, 1.

bunlar da yedi tanedir. İki ayak, iki diz, iki el ve yüz'dür." İbnu'l-Enbarî bu görüşü tercih ederek şöyle demektedir: "Sayelerinde secdenin mümkün olduğu bu uzuvlar, Allah'ın yarattığı şeylerdir. Binâenaleyh, insanın, bu uzuvlarla Allah'tan başkasına secde etmemesi gerekir." Bu görüşe göre de, "**mesâcid**", "insanın bedenindeki secde yerleri" anlamına gelip, tekili yine, cim'in fethasıyla "**meseed**" kelimesidir.

5) Atâ'nın İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas (r.a) "Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile, **Mekke**'deki bütün mescidleri kastettiğini" söylemiştir. Çünkü, **Mekke**, dünyanın kıblesi olup, herkes oraya doğru secde eder.

Vâhidî şöyle der: "Bu görüşlerin tümüne göre, "**mesâcid**" kelimesinin müfredi, cim'in fethasıyla, "**meseed**" kelimesidir. Bu kelimeyle, namaz için yapılmış olan yerlerin kastedildiğini söyleyenlere göre, kelimenin müfredi, cim'in kesresiyle "**mescid**" kelimesidir. Çünkü, bu bablardan gelen bütün ism-i mekânlarla masdar-ı mîmler, مَفْعَلٌ kalıbındaki ayn'ın fethasıyla gelir. Ancak şunlar müstesna: **mescid; matil'u mensik; meskin; menbit; mefrik; meskıt; meczir; mahşir; meşrik ve mağrib**.. Bunların bir kısmı fetha ile de gelmiştir ki, bunlar da **mensek, maseken, mefrak ve matla'** kelimeleridir. Aslında, Araplardan duyulmasa bile, böyle okumak hepsi için söz konusu olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Bir kimsenin mescide girerken, **Lâ ilâhe illâllah** - Allah'tan başka ilah yokturl" demesi sünnettir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً ifadesi, zımmen, Allah'ı zikretmeyi ve O'na dua etmeyi emreder.

★ ★
★

İbadet Halindeki Resulün Yanına Toplanmaları

Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen şeyler cümlesinden dördüncü nev, Cenâb-ı Hakk'ın,

وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾

"(Bana) şu hakikatle) vahyedilmiştir): Allah'ın kulu, O'na ibadet için namaza kalktığı zaman, nerdeyse onlar, etrafında keçeler (gibi tortop) oluyorlardı"

(Cin, 19).

Bil ki, bu ayette geçen, *"Allah'ın kulu"* ifadesiyle, herkesin görüşüne göre, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmiştir. Sonra, **Vahidî**: "Bu ifade, cinlerin söylediği şeyler cümlesinden olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden değildir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinden, gaib sigasıyla nakilde bulunması uygun düşmez" der. Halbuki bu, uzak bir ihtimal sayılamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, (aynı minval üzere) يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْداً *"O günde Allah müttakileri Rahman olan kendisine doğru heyet halinde toplar, haşreder..."* (Meryem, 85) buyurmuştur. Ulemanın ekserisi, bu ifadenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler

cümlesinden olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü, eğer bu, cinlerin sözü cümlesinden olmuş olsaydı, o zaman, cinlerin sözünün arasına, cinlerin sözünden olmayan bir şeyin bulunması, nazmın selîm olması keyfiyetinden uzak ve bozuk bir şey olmuş olurdu.

Böyle bir ihtilafın faydası şudur: Bu ifadeyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden kabul edenler, başındaki elif nûn أَنَّهُ edatının hemzesini meftûh; cinlerin sözü cümlesinden kabul edenler ise, onu kesreli okumuşlardır. Şimdi biz bu ayeti, her iki görüşe göre tefsir edelim:

Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden olduğunu söyleyenlere göre, كَادُوا fiilindeki zamir, kime racidir? Bu hususta şu üç izah yapılabilir

a) Cinlere... Buna göre, قَامَ يَدْعُوهُ ifadesinin manası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cinler kendisine geldiği sırada, sabah namazını kılmak için namaza kalkışı kastedilerek, قَامَ يَتَعَبَّدُ "ibadet etmek üzere kalktı.." şeklinde olur. Böylece, o cinler, o kıraati dinlerken, adeta onlar, keçe gibi oluyorlardı. Yani, gördükleri o ibadetten ve ashabının Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ayakta, rükûda, secdede uyuşundan; Hz. Peygamber (s.a.s)'in okuduğu Kur'ân'dan.. dolayı hayrete düşerek, birbiri üzerine binmiş, üst üste istiflenmiş gibi oluyorlardı. Çünkü onlar, benzerini görmedikleri bir şeyi görmüş ve benzerini duymadıkları bir şeyi dinlemişlerdi.

Resule Düşmanlık

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'e müşriklerin putlara ibadet edişlerine muhalif olarak, bir olan Allah'a ibadet inancı ile gelince, müşrikler, onun aleyhine birbirlerine destek vermek ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in düşmanlar ile yardımlaşmak için, adeta nerdeyse birbirine giriyor ve bu hususta yardımlaşıyorlardı.

c) **Katâde**'ye ait olan bu görüşe göre ayetin manası şudur: "Allah'ın kulu (yani Hz. Peygamber (s.a.s) kalkınca, insanlar ve cinler, birbirine girdiler; getirdiği o hakkı çürütmek ve Allah'ın nûrunu söndürmek için, onun aleyhine olarak, bir araya geldiler. Ama Allah ancak, ille de o peygambere yardım etmeyi ve onu, kendisine düşmanlık edenlere galip getirmeyi dilemişti.

Ama bu sözün, cinlerin söylemiş olduğu ifadeler cümlesinden olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu iki izah yapılabilir.

Libed

لِبَداً kelimesine gelince, bu kelime, لِبْدَةٌ **(Libde)** kelimesinin çoğulu olup, "birbiri üzerine katlanıp dolanarak keçeleşmiş olan şey"e denilir. Bir şeyi adamakıllı ve iyice kendisine yapıştırdığın her şeyi ifade etmek için de, bu kökten olmak üzere لَبَّدَ **(Lebbede)** fiili kullanılır. Yine döşenen mefruşata verilen **lübûd** kelimesi de bu kelimeden türemiştir. Arslanın, iki omuzu arasında bulunan keçeleşmiş yelesine de لِبْدَةُ الْأَسَدِ adı verilir.

Şair **Zübeyr**'in şu mısraları da bu anlamdadır:

لَذِى أَسَدٍ هَاكِى السِّلَاحِ مِقْذَفٍ / لَهُ لِبَدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقَلَّمِ

"Tepeden tırnağa silahla donanmış, elinde yayı... Adeta keçeleşmiş ellerindeki tırnakları ve pençeleri de, kesilip düzeltilmemiş..."

Bu kelime, lâm'ın dammesiyle **lübeda** şeklinde okunmuştur ki, müfredi olan لِبْدَةٌ kelimesi لِبْدَةٌ anlamındadır. Yine, لِبْدٌ kelimesinin çoğulu olarak لُبَّدٌ **(Lubbed)** şeklinde de okunmuştur. Tıpkı, سَاجِدٌ kelimesinin çoğulunun سُجُدٌ şeklinde de gelmesi gibi. Aynı şekilde, صَبُورٌ kelimesinin çoğulunun صُبُرٌ gelmesi gibi, كَبُودٌ kelimesinin çoğulu olmak üzere lâm ve bâ'nın dammesiyle كُبُدٌ şeklinde de okunmuştur.

Abdullah Terkibindeki İncelik

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ niçin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i Allah'ın kulu diye isimlendirdi de, onu, Allah'ın Resûlü veya Allah'ın nebisi diye zikretmedi?" denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, çünkü bu söz, eğer **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e vahyolunanlar cümlesinden ise, Peygamber (s.a.s)'in tevazuuna yakışan, kendisini kulluk vasfıyla zikretmesidir. Eğer cinlerin kelamından ise, o zaman mana şöyle olur: Allah'ın kulu, Allah'a ibadet ile meşgul olduğunda, yaptığı bu iş akla uygun olmasına rağmen, bu kafirler niye onu bundan men etmek için bir araya toplanıp bu hususta çaba sarfediyorlar?

★ ★
★

Yalnız Allah'a Kulluk

قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا ۝

"De ki: Ben ancak Rabbime dua ediyorum. Ona hiçbirini ortak koşmam" (Cin, 20).

Kurrânın ekseriyeti ifadeyi, gaib sigasıyla قَالَ şeklinde okumuştur. **Asım** ve **Hamza** ise, kendisinden sonra gelen, قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ... قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي (Cin, 21-22) ifadelerine benzer olmak üzere, قُلْ "De ki..." şeklinde okumuşlardır. **Mukâtil** şöyle demiştir: "**Mekke** kâfirleri Hz. Peygamber (s.a.s)'e şunu demişlerdi: "Muhakkak ki, çok cüretkar bir iş yaptın. Böylece de, bütün insanların düşmanlığını üstüne çektin; bu sebeple, bundan vazgeç..." Bunun üzerine de, *"De ki: Ben ancak Rabbime dua ediyorum..."* ayeti inzal buyuruldu." **Asım** ve **Hamza** kıraatinin hücceti de, işte budur. Kelimeyi قَالَ "De ki..." şeklinde okuyan kıraat ise, bunu "Müşrik topluluğu bunu söylediklerinde, Peygamber (s.a.s) onlara, *"Ben ancak Rabbime dua ediyorum..."* diyerek icabet etti."; Allah da onun bu sözünü قَالَ "Dedi ki..." ifâdesiyle nakletti..." manasına hamletmişlerdir. Yahut da bu ifade, cinlerin, Peygamber (s.a.s)'in kavmiyle olan ilişkileri hususunda naklettikleri şeyler cümlesinden olabilir.

★ ★
★

Resul Fayda da Zarar da Veremez

قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾

"De ki: Ben sizin için ne bir zarar, ne de bir hayır (getirmek kudretine) malik değilim"

(Cin, 21).

Buradaki الرَّشَدُ kelimesi ya, "fayda, menfaat" kelimesiyle tefsir edilir, ki bu durumda sözün takdiri, "Ben sizin için ne bir sapıklık, ne de bir fayda getirmek kudretine mâlik değilim" şeklinde olur.. Ubeyy İbn Ka'b'ın غَيًّا وَلَا رُشْدًا kıraati de buna delalet eder. Sözün anlatmak istediği mana ise "Fayda veren de zarar veren de; doğruya ileten de saptıran da ancak Allah'tır. Mahlukattan hiç kimsenin bu hususta kudreti yoktur!" şeklinde olur.

★ ★
★

Sığınak Allah'tır

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾

"De ki: Hakikaten ben (isyan edersem), beni Allah'(ın azabın)dan kimse katiyyen kurtaramaz ve ben O'ndan başka bir sığınak da kabil değil, bulamam"

(Cin, 22).

Mukâtil şunu demiştir: "Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kendisine davette bulunduğun şeyi terket.. Biz seni koruruz..." deyince, Allah Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"De ki Hakikaten ben (isyan edersem), beni Allah'(ın azabın)dan kimse katiyyen kurtaramaz"* buyurmuştur. Ayet-i kerimedeki مُلْتَحَدًا kelimesi, "melce, sığınak, korunak.." anlamlarına gelir. **Müberred,** مُلْتَحَدًا kelimesi مُنْعَرَجًا "kendisine sapılan, girilen yer, barınak.." kelimesi gibidir" demiştir. اِلْتَحَدَ fiilinin Arapça'da anlamı, "meyletti, saptı..." şeklindedir. Buna göre **multehed** kelimesi, tıpkı yerin altında kaybolup giden tünel gibi, kendisine girilip gizlenilen yer, anlamına gelir.

★ ★
★

"Resulün Görevi Tebliğdir"

إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ﴿٢٣﴾

"(Benim elimden gelen) ancak Allah'dan olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir. Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için kendileri orada ebedî kalmak üzere cehennem ateşi var"

(Cin, 23).

Alimler bu istisna hakkında bir takım izahlar zikretmişlerdir:

1) Bu, لاَ أَمْلِكُ (Cin, 21) ayetinden yapılan bir istisna olup, buna göre mana, "Ben, sizin için herhangi bir zarara ya da fayda teminine muktedir değilim. Yapabileceğim ancak Allah'tan tebliğde bulunmaktır.." şeklinde olur. *"De ki: Ben (isyan edersem), beni Allah'tan kimse katiyyen kurtaramaz..."* (Cin, 22) ayeti ise, Peygamber (s.a.s)'in buna gücü yetmeyeceğini ve bundan aciz olduğunu tekid etmek üzere, "Eğer Allah bir kimse hakkında bir fenalık dilemişse, onu bundan korumaya hiç kimsenin gücü yetmez" anlamında iki cümle arasında gelmiş bir cümle-i muterize'dir. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür.

2) Zeccâc'ın görüşü olup, bu kelime, مُلْتَحَداً kelimesinden bedel olmak üzere mansubtur. Bana göre mana, "Ben, Allah'ın huzurunda, tebliğden başka bir sığınak ve melce bulamam.." şeklinde olup, "Yani beni ancak, Allah katından kendisiyle gönderildiğim şeyi tebliğ etmem kurtarır.." demektir. Ben de derim ki, bu istisna, istisnâ-i munkatı'dır. Zira Cenâb-ı Hak, وَلَنْ أَجِدَ مُلْتَحَداً buyurmayıp, bilakis وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً buyurunca, Allah'tan olan tebligat, O'nun, *"Ondan başka bir sığınak"* مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً ifâdesinin kapsamına girmez. Çünkü, Allah'tan olan tebligat, Allah'tan başkasından olmazl. Bilakis, Allah'tan olur, O'nun tevfik ve yardımıyla meydana gelir.

3) Bazı alimler de şöyle demiştir: Buradaki إِلاَّ 'nın anlamı إِنْ "-eğer..." şeklindedir. Buna göre ifadenin anlamı, senin إِلاَّ قِيَاماً قَعُوداً "Eğer kalkmazsan, hiç olmazsa otur" sözünde olduğu gibi, "Eğer tebliğde bulunmazsam, bir sığınak ve melce bulamam.." anlamında olarak إِنْ لاَ أُبَلِّغْ بَلاَغاً şeklinde olur.

Buna göre şayet, meşhur olan kullanım, بَلَّغَ عَنْ şeklinde olandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'de, بَلِّغُوا عَنِّي *"Benden yana (benim sözlerimi) tebliğ ediniz... Benden yana tebliğ ediniz"*[8] buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak burada niye, بَلاَغاً مِنَ اللهِ buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki. Buradaki مِنْ harf-i cerri, "tebliğ-belağ" ifadesinin sıfatı olarak gelmiş olmayıp, bu ancak, بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ (Tevbe, 1) ayetindeki مِنْ gibidir. Buna göre kelamın takdiri, بَلاَغاً كَائِناً مِنَ اللهِ "Allah'dan olan bir tebliğe..." şeklinde olur. Ayet-i kerimedeki وَرِسَالاَتِهِ kelimesine gelince, bu بَلاَغاً kelimesine atfedilmiştir. Buna göre sanki, "Ben ancak, tebliğde bulunmaya ve mesajlar iletmeye kadir olabilirim.." buyurulmuştur. Buna göre cümlenin manası "Ben ancak, Allah'tan olanı tebliğ etmeye ve sözü O'na nisbet ederek, "Allah Teâlâ şöyle buyurdu" demeye; O'nun, kendisiyle beni göndermiş olduğu mesajlarını, noksansız-ilavesiz ulaştırmaya güç yetirebilirim" şeklinde olur.

---

8) Tirmizi, İlim, 13 (5/40).

İsyan Edenin Cezası

وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ *"Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır..."* ifadesine gelince, **Vâhidî** şunu demiştir: "**Elif nûn** (إِنْ) maddesi kesre ile okunacaktır. Çünkü, ceza fâ'sından sonra gelen ifadenin mevkii, mübteda olmasıdır. Bu sebepledir ki **Sîbeveyh**, وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ (Mâide, 95), وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ (Bakara, 126) ve وَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلاَ يَخَافُ (Cin, 13) ifadelerini, buralardaki mübtedanın muzmar ve mahzuf olması hali üzerine hamletmişlerdir.

Keşşâf sahibi de şöyle demiştir: "Bu ifade, فَجَزَاؤُهُ أَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ "Onun cezası, onun için cehennem ateşinin olmasıdır" takdirinde olarak فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı, فَإِنَّ لَهُ خُمُسَهُ *"Beşde biri Allah'ındır..."* ifâdesinin, فَحُكْمُهُ أَنَّ اللَّهَ خُمُسَهُ "Bunun hükmü şudur: Onun beşte biri Allah'ındır" anlamında olması gibidir."

Ayetteki, خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً *"kendileri orada ebedî, dâim kalıcılar olmak üzere..."* ifadesine gelince, خَالِدِينَ ifâdesi, مَنْ edatındaki çoğulluk anlamından dolayı, çoğul getirilmiştir. Ayetle ilgili iki mesele vardır.

Büyük Günah İşleyenin Ahirette Durumu

Mu'tezile'nin İddiası

BİRİNCİ MESELE **Mu'tezile**'nin çoğunluğu (cumhur), bu ayet ile, ehl-i salâttan olup da fâsık olanların ebedî olarak ateşte kalacakları; ayetin bu umumî hükmünün, kâfirler gibi, onları da içine aldığı hususunda istidlal etmişler ve şöyle demişlerdir: "Bu ceza (vâîd), burada, ondan daha büyük olan bir tevbenin ve taatın bulunmaması şartına bağlıdır." Sözlerine devamla da, "Bu umumî hüküm, bu gayeye delalet itibariyle, diğer umumî hükümlerden daha kuvvetlidir. Çünkü diğer umumî ifadelerde أَبَداً "ebedî ve daim olarak" ifadesi gelmemiştir. Muhalifimiz olan (ehl-i sünnet) ise, buradaki "hulûd" maddesini, "uzun müddet kalmak" anlamına hamlediyor. Buraya gelince, burada أَبَداً kelimesi gelmiştir ki, bu da muhalifimizin zikrettiği ihtimali saf dışı eden sarih bir ifadedir."

Ehl-i Sünnetin Anlayışı

Buna şöyle cevap verilir: Biz **Bakara Sûresi**'nde, bu tür umumî hükümlere tutunma konusunda verilebilecek cevap şekillerini zikretmiştik. Burada, bunlara birkaç izah daha ekleyelim:

a) Umumî bir hükmün, bu hükmün kendisinden dolayı geldiği vakıa ile tahsis edilmesi meşhur olan bir örftür. Çünkü kadın, o anda evinden çıkmak istediğinde, kocası, "Eğer çıkarsan, sen boşsun" dese, bu yemin, o belirlenen zaman ile kayıtlanır. Öyle ki, o kadın, bir başka gün çıkacak olsa, boş olmaz.. Binâenaleyh, burada da, Allah'tan tebliğ etme hakkındaki söz de, bu şekilde icra olunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Kim, Allah'a ve Peygamberine...* yani **Cebrâil** (a.s)'e

isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır" buyurmuştur. Ki bu, "Kim, O'nun risaletini tebliğde, vahyini eda etme hususunda Allah'a isyan ederse, onun için cehennem ateşi vardır" demektir. Bizim hak ettiğimiz bu husus ihtimal dahilinde olunca da, artık bu ayetle istidlal etmek sakıt olur.

b) Bu da, bu vaîdin, mutlaka bir durumu da içine almasıdır. Çünkü, bu hadisenin peşinden, onunla ilgisi olmayan bir şeyi zikretmek, çirkindir. Dolayısıyla, ilgili vaîd, Allah'tan aldığını tebliğ etmemenin ise, en büyük günah olduğunda şüphe yoktur. Halbuki, en büyük günaha verilen cezanın, bütün günah çeşitlerine de verilmesi uygun değildir. Çünkü, küçüklük ve büyüklük açısından farklı farklı olan günahların, verilecek ceza bakımından eşit olmaları caiz değildir. Bu günahın ve bu günaha verilen cezanın, diğer bütün günahlara da verilmesinin caiz olmayacağı sabit olunca, biz, bu hükmün sadece bu günaha has olduğunu; diğer günahlarda cari olmadığını anlamış oluyoruz.

c) Allah Teâlâ, diğer ayetlerde, tehditlerini umûm olarak zikretmiş, "Ebedîlik..." kaydıyla kayıtlamamıştır. Binâenaleyh bu kayıt ve tahsisin bir sebebi olsa gerekir. Bu sebebin de, bu günahın, günahların en büyüğü olduğu aşikardır. Bu kaydın sebebi bu olunca, biz, bu ayetteki tehdidin, sadece bu çeşit günaha mahsus olduğunu, diğer günahlarda cari olmadığını anlamış bulunuyoruz. Bu tehdidin bu günahı işleyene mahsus olduğu sabit olunca da, ayet, diğer günahların durumunun, bu günahtan farklı olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* buyruğunun manası, "Bu ceza, başkasına değil, sadece buna aittir" şeklinde olur ve bu tıpkı, ...لَكُمْ دِينُكُمْ (Kâfirûn, 6) ayeti gibi olur. Bu da, "Dininiz başkasına değil size aittir" demektir. Bu durumun, başkasına değil, sadece onlara ait olduğu anlaşılınca da, diğer günahları işleyenler için, cehennem ateşinin ebedî olmaması gerekir. İşte böylece bu ayetin, **Mu'tezile**'nin aleyhine ama bizim lehimize bir delil olduğu görülür.

Mu'tezile'nin bu ayeti delil getirmesine karşılık, şöyle bir soru daha sorulabilir: Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'a ve O'nun elçisine isyan ederse..." ifadesi, Allah'a ve Resûlüne, her türlü günahı işleyerek isyan edenleri içine alır ki böylesine her günahı işleyenler ise kafirlerdir. Biz de, zaten kafirin cehennemde ebedî kalacağını söylüyoruz. Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'a ve elçisine (Resûlüne) isyan ederse..."* ifadesinin, ancak Allah'a karşı her türlü günahı işlemek suretiyle isyan edenleri içine aldığını söyledik. Çünkü ayetteki, *"Kim Allah'a... isyan ederse"* ifadesinden, "İnkar müstesna, kim Allah'a isyan ederse...", "zinâ hariç, kim Allah'a isyan ederse...", "içki içmek hariç, kim Allah'a isyan ederse..." denilmek suretiyle, bütün isyan çeşitlerinin istisna edilmesi mümkündür. Halbuki, böyle ilahî tehdidin olduğunu söyleyenlere göre de, "istisnâ"nın hükmü, bulunmaması halinde, lafzın muhtevasına girenleri çıkarmak, o hükmün haricinde bırakmaktır. Durum böyle olunca da, Hak Teâlâ'nın, *"Kim Allah'a... isyan ederse..."* ifadesinin, bütün günahları işleyen kimseyle ilgili olması gerekir. Bütün günahları işleyen ise kafir kimsedir. Binâenaleyh bu ayetin hükmü kafirler ile ilgilidir. Dolayısıyla da bu ayette bu konuda istidlal edilemez.

Buna göre, eğer, "Bir insanın, her türlü isyanı işlemesi imkansızdır. Çünkü meselâ, ta'tîl (Allah'ın sıfatları olmadığını) iddia edenin, Allah'ın "cisim" olduğunu söylemesi mümkün değildir. Bu mümkün olmayınca da, ayeti o manaya hamletmek, caiz olmaz" denirse, biz deriz ki: Umûmî olan bir hükmü, akli bir delil ile tahsis etmek (sınırlamak) caizdir. Dolayısıyla ayetteki bu ifade, o kimsenin her türlü günahı işlediğini ifade eder. Fakat, meydana gelmesi akden imkansız olan kısmı hakkında, bu ayetin hükmü ile amel edilmemiştir. Binâenaleyh ayet, birbiriyle birleştirilmesi mümkün olan bütün günahları işleyen kimseyi içine alır. Küfür ile diğer günahların bağdaştırılabileceği malumdur. Dolayısıyla bu ayet, kafirlerle ilgili olmuş olur.

İKİNCİ MESELE "Emr"in, vücub (farziyet) ifade ettiğini söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Emredileni terkeden, *"Demek emrime isyan ettin..."* (Taha, 92), *"Onlar (melekler), Allah'ın emrettiklerinde, Allah'a isyan etmezler"* (Tahrim, 6) ve *"Artık emrine isyan etmeyeceğim"* (Kehf, 69) ayetlerinden ötürü, âsî sayılır. Âsî olan ise, *"Kim Allah'a ve resûlüne isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* ayetinden ötürü, ikâba-cezaya müstehak olur.

★ ★
★

Azabın Geldiği Gün

حَتَّىٰٓ إِذَا رَأَوْا۟ مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾

"Nihayet onlar, tehdid edilmekte oldukları şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısı daha zayıf, sayısı daha azmış bilecekler"

(Cin, 24).

Buna göre şayet, حَتَّىٰٓ edatından sonra gelen ifadelerin, kendisine "gaye" (sınır) teşkil ettiği (husus) nedir?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu daha önce geçen يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا *"Neredeyse onlar, onun (a.s) başına toplanıyorlardı"* (Cin, 19) ifadesi ile ilgilidir, onun "gâye"sidir. Buna göre takdiri mana, "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine olmak üzere, birbirlerine destek veriyor, onun ensârını küçümsüyor ve sayıca az görüyorlardı. Ta ki onlar, Bedir günü başlarına geleni ve Allah'ın o peygamberi kendilerine galib getirişini görünceye kadar, yahut da kıyamet gününü görünceye kadar.. Böylece onlar, kendilerinin mi, yoksa onların mı, yardımcılarının daha zayıf ve sayılarının daha az olduğunu görecekler" şeklinde olur.

2) Bu ifade, durumun, yani kafirlerin Peygamber (s.a.s)'in güçsüz ve adamlarının sayısının az olduğunu görmeleri gibi hususların delalet ettiği mahzuf bir şeyle ilgilidir. Buna göre sanki, "Bunlar şöyle şöyle olunca ve şöyle şöyle oluncaya kadar, üzerinde bulundukları hali terketmeyenlerdir" denilmek istenmiş.

Bil ki bu ayetin bir benzeri de, **Meryem Sûresi**'ndeki, "... ...حَتّٰى إِذَا رَأَوْا *"Nihayet va'dolunageldikleri şeyleri gördükleri zaman..."* (Meryem, 75) ayetidir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Zalimlerin (orada) ne candan bir dostları, ne de sözü geçen bir şefaatçileri vardır"* (Mü'min, 18) ve *"Onlar ancak, (Allah'ın) razı olduklarına şefaat ederler"* (Enbiya, 28) ayetlerinde bildirdiği gibi, onların kıyamet günü ne bir destekcileri, ne de bir şefaatçileri var. Yine Cenâb-ı Hakk'ın da, *"O gün kişi, kardeşinden... kaçar"* (Abese, 24) ayetinde bildirdiği gibi, onlardan herbiri, arkadaşlarından kaçar ve *"sen o gün, her emzikli kadının, çocuğundan habersiz olduğunu görürsün"* (Hac, 2) mü'minlere gelince, şeref, ikram ve çokluk onlarındır o gün... Nitekim Hak Teâlâ, *"Melekler onların yanına, her kapıdan girerek, "Size selam" derler"* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur. **El-Melikü'l-Kuddûs** olan Allah da, onları selamlar. Nitekim o, *"Rahîm Rabbinizden size sözlü (şifahî) selam"* (Yâsîn, 58) buyurmuştur. İşte orada kuvvet ve sayıca çokluğun mü'minlerin mi, yoksa kafirlerin mi tarafında olduğu ortaya çıkacaktır.

★ ★
★

Kıyametin Vaktini Kullar Bilemez

قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا ۝

"De ki: Tehdid edilegeldiğiniz azabın yakın mı olduğunu, yoksa Rabbimin ona uzun bir müddet mi belirlediğini bilemiyorum"

(Cin, 25).

Mukâtil şöyle demiştir: "Onlar Hak Teâlâ'nın *"Nihayet onlar, tehdid edilmekte oldukları şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısı daha zayıf, sayısı daha azmış bilecekler"* (Cin, 24) buyurduğunu duyunca, **Nadr b. el-Haris**, "(Ey Muhammed!), bizi tehdid ettiğin bu şey ne zaman olacak?" dedi de Hak Teâlâ işte bu ayeti indirdi. Bu, "O mutlaka olacak. Ama ne zaman olacağı belli değil" demektir.

Ayetteki أَمَدًا kelimesi, "son mesafe, uzaklık" manalarına gelir. Bu ayet tıpkı, *"Bunun yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum"* (Enbiya, 109) ayeti gibidir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Kıyametin Yakınlığını Bilmiyor Muydu?

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s), بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ *"Benim risaletimle kıyametin yakınlığı bu ikisinin yakınlığı gibidir"*[9] buyurmuş (ve iki parmağını göster)memiş midir? Binâenaleyh bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s), kıyametin kopmasının yakın olduğunu biliyordu. Öyle ise daha nasıl burada, "O azabın yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum" demesi emredilmiştir?" denilirse, deriz ki: Onun kopmasının yakın oluşu ile kastedilen, dünyanın ömrünün kalanının, geçen kısmından çok daha az olduğudur. Kıyametin bu manada yakınlığı ise

9) Müslim, Cum'a, 43 (2/592); Buhârî, Rikâk, 39.

malumdur. Ama bu yaklaşan şeyin ne kadar yakın, ne kadar uzak olduğunun bilgisi ise, malum değildir.

★ ★
★

Gaybı Bilen Allah'dır

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ
مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾

"O, bütün gaybı bilendir. O, gaybına, beğenip-seçtiği bir resul müstesna, hiç kimseyi muttali kılmaz. Çünkü O, onun önünden ve ardından gözetleyiciler (bekciler) dizer"

(Cin, 26-27).

Ayetteki مِنْ رَسُولٍ 'deki "min", harf-i cerri, مَنِ ارْتَضَىٰ *"Beğenip seçtiği..."* ifadesinin beyaniyesi olup, "Allah, gaybın bilgisine, ancak beğenip seçtiği bir resulü muttali kılar" demektir.

Falcılar ve Kahinlerin Hükmü

Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetin bu ifadesinde, "Kerametin bulunmadığına delil vardır. Çünkü kendilerine keramet nisbet edilen kimseler, hernekadar beğenilip-seçilmiş evliyaullah iseler de, resul değillerdir. Halbuki Allah Teâlâ, gayba muttali kılmayı, beğenip-seçtikleri arasından sadece peygamberlerine has kılmıştır. Bu ayette aynı zamanda, kahinliğin, sihirbazlığın, yıldızlardan ahkâm çıkarmanın geçersiz ve asılsız oluşu da söz konusudur. Çünkü bu işlerle uğraşanlar, beğenilip-seçilmekten en uzak olup, Allah'ın gazabına en fazla uğrayan kimselerdir."

Vâhidî de şöyle der: "Bu ayette, yıldızların hayata, ölüme ve benzeri hadiselere işaret ettiklerini iddia edenlerin aleyhine bir delil bulunduğu gibi, böyle kimseler Kur'ân'daki hükmü de inkar etmiş olurlar."

Bil ki **Vâhidî**, kerametin ve Allah Teâlâ'nın velî kullarına, gelecekte olacak bazı hadiseleri ilham yoluyla haber vermesini mümkün görmüştür. Halbuki ayetin, her iki duruma da, (keramete de - sihirbaz, kahin ve müneccimlerin yaptıklarına da) nisbeti aynıdır. Şimdi eğer **Vâhidî** bu ayeti, müneccimleri bu tür hükümler vermekten menetmeye delil kabul ediyorsa, **Keşşâf sahibi**nin de delil sayması gerekir. Eğer o, bu ayetin veliler için gerçekleşen ilhamları menetmeye delalet etmediğini iddia ediyorsa, ilm-i nücumun bir takım şeylere delaletini menetmeye de delil kılmaması gerekir. Fakat ayetin, yıldızlardan bir takım hükümler çıkarmanın yasaklığına delalet ettiğini söyleyip; veliler için söz konusu olan ilhamlara delalet etmediğini söylemek ise keyfi bir hükümdür.

Burada Gaybdan Maksad, Kıyamet Vaktidir

Bana göre, ayette, bunların dedikleri şeylerin hiçbirine dair herhangi bir delil yoktur. Bunun delili ise şudur: "Ayetteki عَلَى غَيْبِهِ *"gaybına"* ifâdesi, genellik ifâde eden bir kelime değildir. Dolayısıyla onun ifade ettiği bir tek şeyle amel etmek (hükmetmek) de yeterli olur. Şu halde Allah Teâlâ'nın, mahlukatını, gayblardan sadece birine muttali kılmaması kafidir. Biz de bunu kıyametin kopma vaktine hamlediyoruz. Böylece de ayetten kastedilen, Allah Teâlâ'nın işte bu gaybı hiç kimseye bildirmeyeceği olmuş olur. Dolayısıyla da ayette, artık Cenâb-ı Hakk'ın, gayblarından hiç birini, hiç kimseye bildirmediğine dair bir delalet kalmaz.

Bu açıklamayı, şu husus da te'kid eder: Allah Teâlâ bu ayeti, *"De ki: Tehdid edilegeldiğiniz azabın yakın mı olduğunu, yoksa Rabbimin ona uzun bir müddet mi belirlediğini bilemiyorum"* (Cin, 25) ayetinin hemen peşisıra getirmiştir. Buna göre bu, "Ben kıyametin ne zaman kopacağını bilemem" demek olur. Cenâb-ı Hak daha sonra, عَالِمُ الْغَيْبِ فَلاَ يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ اَحَداً yani "Kıyametin kopmasının vakti, Allah Teâlâ'nın hiç kimseye bildirmediği gaybî bilgilerdendir" buyurmuştur. Velhasıl ayetteki (غَيْبِهِ) *"gaybına"* ifadesi, müfred ve muzaf bir lafızdır. Dolayısıyla bununla amel etme-bundan hüküm çıkarma hususunda, bunu tek bir gayba hamletmek yeterli olur. Ama bu kelimenin bütün gaybları ifade ettiğini ileri sürmeye gelince, bu lafızda bu manaya bir delalet yoktur.

Buna göre eğer, "Siz, bunu kıyametin kopmasının zamanı ile ilgili bir manaya hamlettiğinize göre, bu gaybı hiçbir peygamberine bildirmediği halde, Cenâb-ı Hak niçin *"beğenip-seçtiği bir peygamber müstesna..."* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Aksine Cenâb-ı Hak, bunu, kıyametin kopması yaklaştığında açıklayacaktır. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü Cenâb-ı Hak, *"O gün gök, bulutlarla parçalanacak, melekler indirilecek, indirilecek"* (Furkan, 25) buyurmuştur. Meleklerin işte o zaman kıyametin koptuğunu anlayacaklarında şüphe yoktur. Hem sonra, ayetteki istisnanın, müstesnâ-yı munkatî olması da muhtemeldir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, önce, "Gaybı bilen, o belli gaybını, yani, kıyametin ne zaman kopacağını, hiç kimseye bildirmez" demiş, daha sonra da, "Ancak seçip-beğendiği bir resul (elçi) hariç. Çünkü onun önünden ve arkasından, onu, azgın insan ve cinlerden koruyan muhafız melekler dizilir" demiştir. Zira Hak Teâlâ bu sözünü, alay ederek ve Allah'ın dinini ve kelamını küçümseyerek, kıyametin ne zaman kopacağını soranın sorusuna bir cevap olmak üzere getirmiştir.

Allah Gaybı Dilediğine Bildirir

Bil ki Allah Teâlâ'nın bu ayetten kastının, peygamberler hariç, gaybî bilgileri, hiç kimseye haber vermeyeceği olmadığı kesinkes ortadadır. Bunun delili şunlardır:

1) Tevatüre yakın kuvvette haberlerle **Şakk ve Suteyh**'in daha **Hz. Muhammed** (s.a.s), peygamber olmazdan önce, onun peygamber olacağını haber veren iki kahin oldukları ve araplar içerisinde bu iki şahsın, böylesi şeyleri bilmekle meşhur oldukları sabit olmuştur. **Kisrâ, Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olduğu haberini öğrenme

hususunda bu iklsine başvurmuştu. Böylece Allah Teâlâ'nın bazan peygamber olmayan kimseleri de bazı gaybî şeylere muttali kıldığı sabit olmuştur.

2) Bütün dinlere mensub olan herkes, ilm-i nücûm (yıldızlara bakarak hüküm çıkarma)un doğruluğu ve bunu yapan kimselerin bazan, gelecekte olabilecek hadiseleri haber verdikleri ve verdikleri haberin doğru çıktığı hususunda müttefiktirler.

3) Sultan Sencer b. Melik, Bağdad'dan Horasan'a naklettirdiği bir kahin kadına, gelecekle ilgili birtakım şeyleri sordu. O da bazı şeyler söyledi. Daha sonra bahsettiği o hadiseler, kahin kadının söylediğine uygun olarak cereyan etti.

Bu kitabın yazarı, Allah onun akibetini cennet etsin, şöyle der: Ben, kelam ve felsefe ilimlerinde, muhakkik (derin alim) olan bir takım kimselerle karşılaştım. Bunlar o kadının, bir takım gaybi şeylerle ilgili tafsilatlı haberler verdiğini ve o şeylerin, bunun haber verdiği şekilde tahakkuk ettiğini naklettiler. **Ebu'l-Berekât, "Kitabu'l-Mu'teber"**inde, bu kadından bahsederken, mübalağalı ifade kullanarak, şöyle demiştir: "Vallahi ben bu kadının durumunu otuz yıl inceledim takip ettim. Sonunda onun, gaybî şeyleri gerçeğe uygun olarak haber verdiğine kesinkes inandım."

4) Biz, bu durumu, gerçek ilham sahiplerinde de görüp, müşahede etmekteyiz. Hem sonra bu, evliyaullaha has olmayıp, sihirbazlar içinde de böyleleri bulunmaktadır. Gaybî şeyleri bilmedeki payı belli bir derecede olan insanı, hernekadar pek çok haberinde yalancı çıksa da, pek çok haberinde de isabetli olduğunu görmekteyiz. Yine yıldızlara bakılarak çıkarılan hükümleri, hernekadar bu hükümleri çıkaranlar, çağında yalancı çıksalar da, hadiselere uygun olduğunu görmekteyiz. Şimdi bu durum ortada iken, Kur'ân'ın, bunun aksine delalet ettiğini söylemek, Kur'ân'ı yaralamaya yol açan şeylerden olur ki Kur'ân'ı bu durumda bırakmak yanlış olur. Böylece gerçek te'vil ve tefsirin, bizim yaptığımız tefsir olduğunu anlıyoruz. En iyi bilen Allah'dır.

Allah Mesajını Korur

Ayetteki فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَداً *"Çünkü O, onun önünden ve ardından gözetleyiciler (bekçiler) dizer"* cümlesi, "Allah, risaleti için seçip beğendiği kişinin önünden ve ardından, onu bekleyecek, şeytanların ve cinlerin vesveselerinden ve karıştırmalarından onu muhafaza edecek, böylece kendisine vahyedilen şeyleri insanlara tebliğ etmesini sağlayacak; keza onu, kendisine eziyet etmesinler ve zarar vermesinler diye, insan şeytanlarının zahmetlerinden koruyacak bekci melekler görevlendirir" demektir. Dahhâk şöyle demiştir: "Her peygamberin etrafında, melek kılığına girmiş şeytanlardan, onu koruyacak melekler vardır."

★ ★
★

لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

"Böylece, (o peygamberler), Rablerinin risaletlerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsinler diye... O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmış ve herşeyi tek tek saymış tesbit etmiştir"

(Cin, 28).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Resûl" ifadesi, مِنْ رَسُولٍ ifâdesinde müfred, لِيَعْلَمَ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ ifadesinde ise cemî getirilmiştir. Bunun bir benzeri de daha önce geçen, ...فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ (Cin, 22) ayetidir.

Farklı Kıraatlere Göre Mana

İKİNCİ MESELE

Allah'ın ilminin "hâdis" olduğunu (sonradan meydana geldiğini) söyleyenler, bu ayeti delil getirerek "Çünkü ayetin manası, "Allah, onların o görevlerini tebliğ edip, hakkıyla yerine getirdiklerini bilmek için, böyle bekciler görevlendirmiştir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"Mücahid olanlarınızı bilelim diye..."* (Muhammed, 31) ayetidir" demişlerdir. Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) **Katâde** ve **Mukâtil** şöyle derler: "Ayet, "**Muhammed**, o peygamberlerin de, kendisinin görevini yerine getirdiği gibi, görevlerini yerine getirdiklerini bilsin diye..." manasındadır. Bu manaya göre, لِيَعْلَمَ ifâdesinin başındaki "lâm", ayetten anlaşılan mahzûf bir şeye mutaallıktır. Buna göre, sanki, "Biz, kendinden önceki peygamberlerin de aynı hal üzere, yani gerçek bir tebliğde bulunma hali üzere olduklarını bilsin diye, bu vahyin muhafaza edileceğini ona haber verdik" denilmek istenmiştir.

Mananın, "Peygamber, onların, yani, **Cebrâil**'in ve peygamberlere gönderilen meleklerin, Rablerinden aldıkları görevleri bi-hakkın yerine getirdiklerini bilsin de, bu hususta şüphe etmesin ve bütün bunların, Allah'dan olan bir hak (gerçek) olduğunu anlasın" şeklinde olması da mümkündür.

2) Muhakkik alimlerin ekserisinin tercihine göre ayetin manası, "Allah, peygamberlerinin, Rablerinden gelen görevi hakkıyla ifa ettiklerini bilsin..." şeklindedir ki buradaki "bilme", tıpkı *"Allah sizden, cihad edenleri bilmedikce (ayırdetmedikce), cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz"* (Âl-i İmrân, 142) ayetindeki "bilme" gibidir. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinin risaletlerini tebliğ etmeleri için ve Cenâb-ı Hakk'ın da bu işin, onlardan bilfiil sudûr ettiğini bilmesi, yani görmesi için..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ma'dum (yok) "Şey" Sayılmaz

Bu ifade meçhul olarak لِيُعْلَمَ "Bilinsin diye..." şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً *"O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmış ve herşeyi tek tek saymış tesbit etmiştir"* ifadesine gelince, buradaki, *"O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmıştır"* cümlesi, Allah Teâlâ'nın cüziyyatı (detayları) bildiğinin; *"O, herşeyi tek tek sayıp tesbit etmiştir"* cümlesi de, bütün mevcudatı bildiğinin delilidir.

Buna göre şayet, "Sayılacak şeyleri saymak, sonlu-sınırlı şeyler için söz konusudur. Halbuki ayettekî, *"her şeyi"* ifadesi, bunların sınırsız olduğuna delalet eder. Binâenaleyh "ayette bir çelişki vardır?" denilirse, biz deriz ki: Sayılabilecek şeyleri sayıp tesbit etmenin, sonlu-sınırlı şeyler için söz konusu olduğunda şüphe yoktur. Fakat ayetteki *"herşey"* ifadesi, bunların sonsuz olmadıklarına delalet etmez. Çünkü bize göre "şey", mevcudât için kullanılır. Mevcudât ise sınırlıdır. Bu ayet, ma'dûmâtın "şey" olmadığına, kendisiyle istidlal edilen ayetlerden biridir. Bu böyledir. Çünkü "ma'dûmât", "şey" olmuş olsaydı, "eşya" (şeyler) sınırsız olurdu. Halbuki, *"O, herşeyi tek tek sayıp tesbit etmiştir"* ifadesi, bu sayılan şeylerin sınırlı-sonlu olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu şeylerin, hem sınırlı, hem de sınırsız olduklarını söylemek gerekir ki bu imkansızdır. Bu sebeple, bu çelişkinin bertaraf olabilmesi için, "ma'dûmât"a, "şey" denilemeyeceğine kesinkes hükmetmek gerekir. En iyi bilen Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne, salât-u selâm da, resûllerin efendisi, nebîlerin sonuncusu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (âmin).

★ ★
★

MÜZZEMMİL SÛRESİ

•

Yirmi ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ۝١ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ۝٢ نِّصْفَهُ أَوِ انقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ۝٣ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ۝٤

"Ey elbiselerine bürünüp yatan, birazı müstesna olmak üzere geceleyin kalk. Yarısı miktarınca yahut ondan biraz daha az, biraz daha fazla ibadet için kalk. Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku!.."

(Müzzemmil, 1-4).

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

Müzzemmil

BİRİNCİ MESELE

Alimler, "bürünen" şahsın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. مُزَّمِّلُ kelimesinin aslı, tâ ile مُتَزَمِّلُ olup, bu da "elbisesine bürünen" demektir. Bu demektir ki, tâ, zâ'ya idğam edilmiştir. Aslı مُتَدَثِّرُ olan مُدَّثِّرُ de böyledir.

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, elbisesine niçin büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas**, şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelenlerin ilki, **Cebrâil** (a.s)'dir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s)'den korktu ve bu sebeple, kendisini cin çarpacağını sanarak, o dağdan (Nur dağından) titreyerek geri döndü ve evine gelince, "Beni örtün!" deyiverdi. Bir gün yine, kendisine **Cebrâil** (a.s) gelmiş ve ona nida ederek, "Ey örtüsüne bürünen..." demiştir."

2) **Kelbî** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbisesine, namaza hazırlık olsun diye büründüğünü söylemiştir ki, bu **Ferrâ**'nın tercihidir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), geceleyin bir kadifeye bürünmüş yatıyordu. Onun bu hali, hoş görülmeyerek kendisine nida edildi ve "Ey elbisesine bürünüp yatan; kalk, kullukla meşgul ol!" denildi.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hatice** (r.a)'nın peştamalına, kendisini teskin etmek

için, bürünmüştü. Bunun üzerine ona, "Ey bürünen, gece kalkl.." dendi. Bununla, adeta ona, "Nefsine hizmeti bırak da, kullukla meşgul ol!" denilmek istenmiştir.

5) İkrime de bu ayete, "Ey büyük iş altına giren, büyük iş yüklenen..." manasını vermiştir. Ki buna göre زَمْل yüklenmek; اِزْ دَمَلَ de "taşıdı, yüklendi" anlamında olur.

İKİNCİ MESELE

İkrime مُزَّمِل ve مُدَّثِر kelimelerini şeddesiz ze ve şeddesiz dal; nûn'un ve şeddeli mîm ve se ile, ism-i fail ya da ism-i mef'ûl olarak, müzzemmil ve müdessir (müzemmel ve müdesser) şeklinde okumuştur. Şimdi eğer bu kelime, ism-i fâil kalıbında okunursa, mef'ûlü hazfedilmiş olur ve takdiri de "Ey kendisini bürüyen..." şeklinde olur. Bu gibi yerlerde mef'ûlün hazfedilmesi fasîh sayılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada, وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"Ona her şeyden verilmiştir"* (Neml, 23) buyurmuştur ki, bu, وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ شَيْئاً demektir. Eğer bu kelime ism-i mef'ûl olarak okunursa, bu okuyuş da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ya kendisinin, yahut da bir başkasının onu örtmesinden dolayı okunmuş olur. Bu ifade, aslı üzere, يَا أَيُّهَا الْمُتَزَمِّلُ şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُمِ اللَّيْلَ *"Geceleyin kalk..."* emrine gelince, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Gece Namazının Farziyyeti Mensuh Mu?

İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.s) ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"geceleyin kalk"* emrinden dolayı, geceleyin kalkmanın farz olduğunu; zira, emrin zahirinin vücub ifade ettiğini; ama daha sonra bunun neshedildiğini söylemişlerdir. Alimler, bu neshin sebebi hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

a) Gece kalkmak işi, beş vakit namaz farz olunmazdan önce farz idi, ama bu beş vakit namaz ile neshedildi.

b) Cenâb-ı Hak, *"... gecenin birazı müstesna, kalk! Yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt... Yahut, üzerine artır..."* buyurunca, ilgili şahıs, ne kadar kılacağını, geceden ne kadar kaldığını bilemedi. Dolayısıyla da, vâcib-farz olan kadarını sürdürememe endişesiyle, bütün gece kalkmaya başladı. Bu da ona çok güç geldi. Çünkü, ayakları ve bacakları şişiverdi.. Böylece Allah Teâlâ, bu sûrenin sonundaki, *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."* (Müzzemmil, 20) emriyle, bunu neshetti. Ve bu hadise, İslâm'ın başlangıcındaki bir hadisedir. İbn Abbas sözüne devamla, "Bu farz kılış ile, onun neshedilmesi arasında bir yıl bulunur" demiştir.

Bir başka rivayetinde de o, "Bunun farz kılınışı Mekke'de neshedilmesi ise Medine'de olmuştur. Sonra bu miktar da, yine, beş vakit namaz ile neshedilmiştir.." demiştir. Bu görüşü ile birinci görüşü arasındaki fark şudur: Birinci görüşte, teheccüdün farziyyeti, (önce) *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."* emri ile; daha sonra da, beş vakit namazın farz kılınması ile nesholunmuştur. Ama, birinci görüşe göre, teheccüdün farz oluşunun nesh edilişi, doğrudan doğruya beş vakit namazın farz kılınması ile olmuştur.

Teheccüd, Hiç Farz Kılınmadı Görüşü

Bir kısım kimseler de şöyle demişlerdir: Teheccüd hiçbir zaman farz olmamıştır. Bunun delili ise şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gecenin birazında da, senin için nafile olmak üzere, teheccüd namazı kıl"* (İsra, 79) emridir. Böylece Cenâb-ı Hak, teheccüdün, Hz. Peygamber (s.a.s)'e farz değil, nafile olduğunu beyan etmiştir. İbn Abbas buna, "Bu ayetin manası, "Sana alabildiğine farz olarak..." şeklindedir" diyerek cevap vermiştir.

2) Teheccüd, şayet Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacip olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona uyunuz..."* (A'raf, 158) ayetinden dolayı, ümmetine de vacib olurdu ve dolayısıyla, neshin varid oluşu, aslın hilafına bir hareket olmuş olurdu.

3) Bazıları da, teheccüdün vacib olmadığı hususunda şu şekilde istidlal etmişlerdir: Cenâb-ı Hak *"... yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt..."* buyurmuş, böylece bu işi, mükellefin re'yine havâle etmiştir. Böyle olan şey ise, vacib olmaz.. Bu izah zayıftır; çünkü, bir kimsenin, "Sana gece kâim olmanı, kalkıp namaz kılmanı farz kıldım.. Ama bunun, az ya da çok olarak takdir ve tayini senin reyine bırakılmıştır" demesi aklen uzak sayılmaz. Sonra, teheccüdün vacib olmadığını söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, قُمِ اللَّيْلَ ifadesine tutunulmasına karşılık şu cevabı vermişlerdir: "Bu emrin zahiri, nedb ifade eder. Çünkü biz, Allah'ın emirlerini, bazan nedb, bazan da vücub ifade ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, müşterekliği ve mecazlığı bertaraf etmek için, bu iki uç arasındaki müşterek noktayı ifade ettiğini söylemek gerekir. Bu nokta ise, yapma tarafının, yapmama tarafına tercih edilmesidir. Ama, bu işin terkedilebileceği hususu ise, aslın muktezasına göre sabittir. Emrin muktezasına göre yapılma ve kılınma tarafı; aslın muktezasına göre de, kılınmama tarafı tahakkuk edebileceğine göre, bu emir, mendub olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Ebu'e-Simâl, mîm'in fethası ile قُمَ اللَّيْلَ ; **diğerleri ise, mîm'in dammesi ile** قُمُ اللَّيْلَ **şeklinde okumuşlardır. Ebû'l-Feth İbn Cinnî şöyle demiştir: "Harekelemenin** maksadı, içtimai sakineynden kaçınmaktır. Binâenaleyh, hangi harekeyle harekelenirse, bu maksat hasıl olmuş demektir. Kutrub, kurradan قُلِ الْحَقَّ ve قُمِ اللَّيْلَ yi okumada **lâm'ın** ve **mîm'in** ref'i ile **kulu'l-hakke** ve **kumu'l-leyle** kıraatlerini nakletmiş ve sonra da şöyle demiştir: Bu harfleri **kuli** ve **kumi** diye meksûr okuyanlar, aslı üzere böyle okumuşlardır; damme (ref) ile **kulu** ve **kumu** okuyanlar "itbâ" yapmışlar, fetha ile **kule** ve **kume** diye okuyanlar ise, fethanın hafifliğine meyletmişlerdir.

Ayetteki İstisna

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَّا قَلِيلًا نِّصْفَهُ أَوِ انقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ *"Gecenin birazından gayrı (saatlerinde) kalk. Yarısı miktarınca yahut ondan birazını eksilt. Yahut üzerine artır"* ayetine gelince bil ki insanlar, bu ayetin tefsiri hususunda çok şey söylemişlerdir. Bence bu hususta, şu iki özel izah yapılabilir:

1) Ayetteki, إِلَّا قَلِيلًا "birazından gayrı" ifadesiyle, "gecenin üçte biri"

manası kastedilmiş olup, bunun delili; *"Şüphe yok ki Rabbin senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu ... biliyor"* (Müzzemmil, 20) ayetidir. Binâenaleyh bu ayet, vacib olan miktarın en çoğunun, üçte-iki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu gecenin üçte biri kadarını uyumanın caiz olduğunu gösterir. Durum böyle olunca da ayetteki, *"Gecenin birazı müstesna kalk"* ifadesi ile kastedilenin, üçte-biri olması gerekir. Bu sebeple de, قُمِ اللَّيْلَ إِلاَّ قَلِيلاً emrinin manası, "Gecenin üçte ikisini kıyamda (namazda) bulun" şeklinde olur. Hak Teâlâ bundan sonra نِصْفَهُ *"yarısı miktarınca"* buyurmuştur ki bu da, "yahut yarısını kıyamla geçir" demektir. Bu tıpkı senin "ister şununla, ister bununla otur" manasında, جَالِسِ الْحَسَنَ أَوِ ابْنَ سِيرِينَ demen gibi olur. Bu demektir ki ayette, atıf vâv'ı mahzuftur.

Buna göre ayetin takdiri manası, "Gecenin üçte ikisinde, yahut yarısında kalk, yahut yarısından noksan et, yahut yarısına ilavede bulun" şeklinde olur. Bu izaha göre, üçte-iki, ilavenin en fazlası; üçte-bir de noksanın en fazlası olmuş olur. Böylece de vâcib (farz) olan üçte-bir olmuş olur. Üçte-bire ilave de mendub olmuş olur. Buna göre şayet, "Sizin yaptığınız bu tefsire göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine farz olanı terketmiş olması gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Şüphe yok ki Rabbin, senin gecenin üçte-ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte-biri kadar kıyamda durduğunu (...) biliyor"* (Müzzemmil, 20) buyurmuştur. Binâenaleyh kim bu kelimeleri, "cerr" ile, "nısfihî, sülüsihî" şeklinde okursa, mana "Rabbin üçte ikiden, yarıdan ve üçte birden daha az kalktığını biliyor" şeklinde olur. Dolayısıyla üçte-bir vacib olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine vacib (farz) olan miktarı yerine getirmemiş olur". denilirse, biz deriz ki: Bunlar, bu üçte-biri ictihadla tayin ediyorlar. Şu halde onlar çoğu kez bu ictihadlarında (takdir ve tahminlerinde) yanılmış, böylece de o üçte birden biraz daha noksan yapmış olabilirler. Böylece de bu, cüzlerin Allah katında sınırlanmasıyla bilinen, gecenin üçte-birinden daha az olmuş olur. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak onlara, *"O (Allah) bunu sizin sayamayacağınızı bildi..."* (Müzzemmil, 20) buyurmuştur.

2) Ayetteki *"yarısı"* ifadesi, **"kalilen"** (birazı) ifadesinin tefsiriyyesi olabilir. Bunun böyle olması, şu iki sebepten ötürü mümkündür:

a) Birşeyin nısfı (yarısı), bütününe nisbetle azdır (kalildir).

b) Farz olan "yarısı" olduğuna göre, bunu yerine getiren, bu mükellefiyetin sorumluluğundan, bunun üzerine azıcık birşey eklemeden, kurtulduğuna emin olamaz. Böylece bu iş gerçekte yarı artı birazcık birşey olmuş olur. Dolayısıyla da geriye kalan bundan daha azı olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Gecenin yarısı müstesna, gece kalk (namaz kıl)" şeklindedir. Böylece elde edilen netice "Sen gecenin yarısını kıyamda geçir" manası olmuş olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yahut ondan birazını eksilt"* buyurmuştur ki bu, "Yahut o yarıdan, yarısını eksilt" demek olur. Böylece geriye dörtte bir kalmış olur. Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Yahut onun üzerine artır"* buyurmuştur ki bu, "Bu yarının üzerine yarısını kat" demektir. Böylece de toplam, dörtte üçü olmuş olur. Bu durumda da ayet, Hak

Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, gecenin yarısının tamamı, dörtte birini ve dörtte üçü sırasında muhayyer bıraktığı neticesine varır. Bu izaha göre, mutlaka yerine getirilmesi gerekli gece kıyamı, dörtte bir olmuş olur. Bunun üzerine ilave ise, mendub ve nafile olmuş olur.

Bu tefsire göre, bahsettiğimiz problem büsbütün ortadan kalkmış olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın *"Şüphe yok ki Rabbin senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu... biliyor"* (Müzzemmil, 20) ayeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde, kıyamda olmadığına delalet eder. Çünkü farz olan, sadece dörtte-biri kıyamda geçirmek olunca, üçte birin yerine getirilmiş olmasında, o farzdan birşey terkedilmiş olmaz. Böylece de ileri sürülen problem ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilendir.

Kur'ân'ı Tertîl İle Oku

Cenâb-ı Hak, وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيلاً *"Kur'an'ı da açık-açık tane-tane oku"* buyurmuştur. **Zeccâc**, "Bu ifadenin manası, "Onu açık bir şekilde oku" şeklindedir. Kur'ân'ı açık bir şekilde okumak ise, Kur'ân hususunda acele etmekle olmaz. Aksine onun bütün harflerinin, ortaya konulması ve o harflerin hakkının tastamam verilmesiyle olur" demiştir. **Müberred** de, bu ifadenin aslının, ön dişler arasında fazla olmayan bir seyreklik bulunduğunda söylenen ثَغْرٌ رَتِلٌ deyimine racî olduğunu söylemiştir. **Leys** ise, "Tertîl, bir şeyi sırası üzere, tek tek yapmak" demektir. ثَغْرٌ رَتِلٌ ifâdesi de güzel bir şekilde dizilmiş" manasınadır. O halde, sen sözde yavaş-yavaş, itinalı davranıp, onu güzel bir şekilde sıralar, dizersen, رَتَّلْتُ الْكَلاَمَ تَرْتِيلاً dersin" demiştir. Ayetteki bu kelime de, emredilen şeyin vücûbiyyetini (farziyyetini) ve okuyan kimsenin mutlaka uyması gerektiği hususu te'kid eden bir ifadedir.

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gece namaz kılmasını emredince, o ayetlerin hakikatleri ve incelikleri hususunda iyice düşünebilmesi için, Kur'ân'ı "tirtil" ile (tane-tane) okumasını emretmiştir. Binâenaleyh Allah'ın zikrine (yadına) vuslat sağlanınca, kişi Allah'ın azametini ve celalini anlar. Va'd ve va'îdine vuslat sağlayınca da ümit ve korku elde edilmiş olur. Bu durumda da marifetullah nûru ile kalbi aydınlanmış olur. Kur'ân'ı hızlı okumak ise, kişinin onun manalarına vukuf sağlayamadığını gösterir. Çünkü nefis, ruhani-manevi-ilahi şeyleri zikretmek (anıp-hatırlamak) ile sevinir. Birşey ile sevinen de, onu (sıkça) yadetmeyi sever. Birşeyi seven ise, onun üzerinden hızlıca geçmez. Böylece "tertîl"in maksadının, kalbin huzuru ve marifetullah'ın kemale ermesi olduğu ortaya çıkmış olur.

★ ★
★

Ağırlığı Olan Bir Söz: Kur'ân

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً ۝

"Gerçekten Biz sana ağır bir söz vahyediyoruz"
(Müzzemmil, 5).

Alimler, "**sakîl**" (ağır) kelimesiyle ilgili şu izahları yapmışlardır:

a) Bana göre tercihe şayan olan, bu sözün ağır oluşu ile kastedilen, onun kadr-u kıymetinin büyük ve yüce oluşudur. Çünkü enfes ve kıymetli olan herşey "**sakîl**"dir, "**sâkil**"dir, "**alîl**" (yani ağır)dır. İşte **Atâ**'nın rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a)'ın bu ayete, *"Büyük bir söz"* vahyettik" manasını verişi de aynı mahiyettedir.

Ağır Yüke Hazırlama

Buna göre ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti şöyledir: Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, gece namaz kılmasını emredince, sanki "Biz sana gece kıyamını (namazını) emrettik. Çünkü sana, büyük bir söz vahyediyoruz. Binâenaleyh kendini bu büyük sözü almaya müsait hale getirmek için, mutlaka gayret göstermen gerekir. Kendini buna hazırlaman da ancak gece namazı kılmanla olur. Çünkü kapkaranlık gecede insan, Allah'a ibadetle meşgul olur, O'nun zikrine yönelir, O'na övgüde bulunur, huzurunda yalvarır-yakarır ve bütün bunları yaparken de orada maddî-manevî hiç başka bir engel yer almaz ise, insanın nefsi (ruhu), Allah'ın celalinin, kendisinde işrâkına (ışıldamasına) müsait hale gelir. İnsan olarak taşıdığı güç nisbetinde, hem tam bir tecerrüde, hem de büyük bir inkişafa hazır hale gelir. Gece namazının, nefsin (ruhun) bu şeylere müsait hale gelmesinde bir tesiri bulunduğu için, Cenâb-ı Hak, "Ben sana gece namazını kılmanı emrettim. Çünkü sana ağır bir söz vahyediyoruz. O halde kendini bunu alacak hale getirmeye gayret et" demiştir. Bu mananın tamamı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلاَ فَتَعَرَّضُوا لَهَا *"Yılınızın günleri içerisinde, Rabbinizin bir takım bağış-lütuf (zamanları) vardır. O zamanları yakalamaya çalışın"* hadis-i şerifindedir.

Ağır Sıfatının Manaları

b) *"Ağır bir söz"* ifadesiyle kastedilen Kur'ân-ı Kerîm ve genel manada bütün mükellefler için, özel manada da Hz. Peygamber (s.a.s)'in zor ve güç mükellefiyetler demek olan Kur'ânî emir ve yasaklardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bunları bizatihi yüklenmiş ve ümmetine tebliğ etmiştir. Velhasıl bunun ağır, onunla amel etmenin ağırlığı manasına varıp dayanır. Zira mükellefiyet, yapılmasında külfet ve meşakkatin bulunduğu şeyleri üstlenmek manasınadır.

c) **Hasan el-Basrî**'nin "O, (Kur'ân), kıyamet günü mizanda ağırdır" dediği rivayet edilmiştir. Bu, Kur'ân'ın sağladığı menfaatin çokluğuna ve onunla amel etmenin mükafaatının bolluğuna bir işarettir.

d) Bununla, o Kur'ân'ın, kendisine vahyedildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldiği anlatılmak istenmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), deve üzerinde iken vahiy geldiğinde, üzerindeki bu iş, o deveye öylesine ağır gelirdi ki böylece çenesi ile göğsünün çukurunu yere kor, daha hareket edemezdi.

İbn Abbas (r.a), "Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldiğinde, bu ona çok ağır gelir ve yüzünün rengi değişirdi" dediği rivayet edilir; **Hz. Aişe** (r.a)'nin de şöyle dediği

rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'i, soğuk bir günde vahiy inerken gördüm: O vahiy (meleği) kendisinden ayrıldığında, alnından terler akıyordu."

e) **Ferrâ**, bu ifadeye, "hafif ve değersiz olmayan bir söz" manasını vermiş ve "Çünkü bu, Tebareke ve Teâlâ olan Rabbimizin kelamıdır" demiştir.

f) **Zeccâc**, "Bu, doğruluğu, açıklaması ve faydası açısından son derece güçlü bir sözdür" manasını vermiş ve "Bu tıpkı, bir sözü güzel bulup, onun hikmet ve beyandaki yerine oturduğunu gördüğünde söylediğin, "Bu ağır bir söz, kıymetli bir kelamdır" sözü gibidir" demiştir.

g) **Ebû Ali el-Fârisî** de, "Bu, sırlarını ve içyüzlerini ortaya koyup, dinlerini ve sözlerini boşa çıkarıp çürüttüğü için, münafıklara ağır gelen bir sözdür" manasını vermiştir.

h) Ağır olan bir şeye yakışan, bulunduğu yerde sabit kalıp, oradan kıpırdamamasıdır. Binâenaleyh ayetteki, "ağır" sözü, Kur'ân'ın, kıyamete kadar, her zaman bâkî kalacağına bir kinaye (bir işaret) olup, tıpkı *"Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik. Onu yine Biz koruyacağız"* (Hicr, 9) ayeti gibidir.

i) Bu, "Akıl, tek başına, onun faydalarını ve manalarını tamamen anlayıp-ihata edemez" manasında ağırdır. Binâenaleyh kelamcılar onun ma'kulatının (akılla anlaşılan şeylerinin) denizine dalmış; fukaha da onun hükümlerini incelemeye yönelmiş; keza diliciler, nahivciler ve me'ânî alimleri de, Kur'ân'ı incelemeye yönelmişler, ama yine sonra gelen herkes, o eskilerin ulaşamadığı yeni yeni faydalar, hikmetler ve manalar yakalayabilmişlerdir. Böylece tek bir insanın, onu tek başına taşımayacağını, o yükün altına giremeyeceğini anlamış bulunuyoruz. Bu sebeple de Kur'ân, mahlûkatın kendini taşımaktan aciz olduğu ağır bir yük gibi olmuş olur.

k) Kur'ân, muhkem ve müteşabihi, nâsih ve mensûhu ihtiva ettiği için ağırdır. Çünkü aklî ve hikemî ilimlerin tümünü kuşatan (bilen) derin alimler hariç, hiç kimse bu kısımları birbirinden seçemez. Böyle olunca da hiç şüphesiz bu Kur'ân'ı çepeçevre kuşatmak, çoğu insana ağır gelir.

★ ★
★

Gece İbadetindeki Neşve

إِنَّ نَاشِئَةَ ٱلَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ۝٦

"Hakikaten gece kalkan kişi hem uygunluk itibariyle daha kuvvetlidir, hem kıraatce daha sağlamdır"

(Müzzemmil, 6).

Arapça'da, نَشْأً – نَشَأَ – نَاشِئَةٌ فَهِيَ denilir. إِنْشَاءٌ ise, meydana getirmek anlamındadır. O halde, meydana gelen her şey, "**nâşi'**" olmuş olur. Çünkü, Arapça'da, erkek (müzekker) için "**nâşiun**", müennes içinse, "**nâşietun**" denilir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi, biz diyoruz ki, ayetteki, نَاشِئَةَ ifâdesiyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, "gecenin saatleri ve vakitleri" demektir.

2) Bu, "gecenin saatlerinde meydana gelen işler" demektir.

Birinci Görüşe gelince, **Ebû Ubeyde**, نَاشِئَةُ اللَّيْلِ "gecenin saatleri ve birbirini izleyen parçaları" demektir. Çünkü bu cüzler, peşpeşe meydana gelirler. Dolayısıyla da bunlar, نَاشِئَةٌ بَعْدَ نَاشِئَةٍ olmuş olurlar" demektir. Sonra bu görüşü savunanlar da, kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri, gecenin tümüne نَاشِئَةٌ adının verildiğini söylemektedirler. **İbn Ebî Muleyke**, şunu rivayet etmiştir: "**İbn Abbas** ve **İbnu'z-Zubeyr'e**, "**nâşiete'l-leyl**"in ne demek olduğunu sordum da, o, "Bu, gecenin tümüdür" dedi". **Zeynu'l-Abidîn** (r.a) de, bu ifadenin, "akşamla yatsı arası vakit" manasına geldiğini söylemiştir ki, bu, **Said ibn Cübeyr, Dahhâk** ve **Kisâî**'nin görüşüdür. Bunlar, "Çünkü, gecenin "**nâşi'esi**", gecenin karanlığının başladığı zaman demektir" demişlerdir.

İkinci Görüşe, yani, "**nâşi'e**"nin, gece yapılan işler anlamına geldiğini söyleyen görüşe gelince, alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) نَاشِئَةُ اللَّيْلِ "geceleyin, yatağından ibadet için kalkan nefs, can" demek olup, bu, yükseldiğinde, belirdiğinde, bulut hakkında söylenilen, نَشَأَتِ السَّحَابَةُ "Bulut peydah oldu, çıktı.. belirdi.." ifadesine varıp dayanır.

b) Bu ifade, uykudan sonra, geceleyin yapılan kıyamdan ibarettir. **İbnu'l-A'râbî**, "Gecenin başında bir miktar uyuyup sonra kalktın mı, işte "**neş'etun**" budur; "**nâşietu'l-leyl**" ifadesi de, işte buna dayanır.

Bence bu hususta yapılabilecek bir üçüncü izah da şudur: İnsan, karanlık bir gecede, karanlık bir evde, hislerinin mahsûsat (maddî) aleminden herhangi bir şeyle meşgul olmadığı bir yerde, ibadete ve zikre yöneldiğinde, bu kimsenin kalbi, rûhanî (manevî) bir takım düşüncelere, ilahî bir takım fikirlere yönelir. Ama, gündüzün insanın duyu organları (havâs), mahsûsat (maddî) alemiyle meşgul olduğu için, kişinin nefsi (ruhu), maddi alemle meşgul olmuş olur, böylece de ruhani haller için elverişli olmaz.. Müsait ve boş değildir. O halde, "**nâşiete'l-leyl**" ifadesiyle, duyu organlarının maddi alemle irtibatının kesilmiş olması sebebiyle, karanlık gecede inkişaf eden o ruhani virdler ve nurani hatıralar kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak bunlara, "**nâşiete'l-leyl**" adını vermiştir, çünkü bunlar, nefsi meşgul eden hislerin (duyuların), geceleyin boş; gündüzleyin ise meşgul olmaları sebebiyle, ancak gece meydana gelirler. Gece neşvesinde neş'et eden durumların ayrıntıları ise zikredilmiyor. Şunlar olabilir: Gâh fikir ve düşünceler, gâh bir takım nurlar nur, mükâşefeler, bazan kudsî alemle yüzyüze gelindiği için sevinç ve sürurlar, bazan o kudsî alemden duyulan mehabet ve ürkekilikler, gâh hayal penceresine açılan harika durumlar... İşte, bu geceleyin neş'et eden bu işler, kendisini hiçbir derleyicinin derleyemeyeceği, muhtevasında pekçok türler bulunan pekçok cinsler olup; ve fakat bunlar da, "neş'et eden şeyler" olduğu için, Cenâb-ı Hak bunları, ancak نَاشِئَةُ اللَّيْلِ diye tavsif etmiştir.

Ayetteki, هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا ifâdesine gelince, buradaki وَطْئًا kelimesi, uyum, muvaffakat "münasebet manalarına gelip, Arapça'da, "Falanca ile şu şekilde uyum sağladık, anlaştık.." deyiminde kullanılan وَاطَأْتُ فُلَانًا عَلَى كَذَا مُوَاطَأَةً، وَطْأَةً ifâdesine varıp dayanır ki, *"Allah'ın haram kıldığının sayısına uygun düşülsünler diye..."* (Tevbe, 37) لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ ayeti de bu anlamdadır.

Şimdi, ayetteki, نَاشِئَةَ kelimesini biz, "gecenin saatleri" anlamına alırsak, mana, "bu saatler ve bu anlar, meydana gelen huşu ve ihlasa, alabildiğine muvaffıktır" şeklinde olur; yok eğer, "uykusundan uyanan can, "nefs" anlamına alırsak, bu zaman da, "o nefsin kalbi ile lisanı arasındaki alabildiğine uyum" anlamına gelmiş olur; eğer biz bu ifadeyi, gece namazı kılmak anlamına alırsak, bu ifadeler ile huşu ve ihlas kastedilmiş olur. Yok eğer, benim bahsettiğim manada ele alırsak, o zaman mana, "Bu sa'y ü gayretlerin, geceleyin meydana gelecek mükaşefelere ulaşmaları, gündüzden daha iyi ve ileri bir derecede olur.." şeklinde olur. **Hasan el-Basrî** de, mahlukatı görme diye bir şey kalmadığı için, "Gizli ile aşikar arasında, alabildğine uyumlu, mutabık.." manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, vâv'ın fethası ve kesresi ile, وَطْئًا ve وِطْئًا şeklinde okunmuştur. Ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) **Ferrâ**, bu ifadeye, "alabildiğine sebatlı, adeta sivillenmiş" manasını vermiştir. Çünkü insanlar, gündüzün geçimden dolayı, hep koşuştururlar, sağa sola gider gelirler.

2) "Namaz kılana, gündüz namazlarından daha ağır ve daha çetin..." demektir. Buna göre bu ifade, onlara onunla birlikte bulunmaları ağır geldiği için, senin اِشْتَدَّتْ عَلَى الْقَوْمِ وَطْأَةُ سُلْطَانِهِمْ "Falancaların, otoritelerinin ağırlığı o topluluğa, zor geldi" şeklindeki sözüne varıp dayanır. Hadiste de, اَللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ *"Ey Allahım, mudara olan şiddetini artır"* şeklinde varit olmuştur. Böylece, Allah Teâlâ, nebisi **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, geceleyin kıyamda olmadaki mükafaatın, "vad'a-uyum"un şiddet ve ağırlığına göre olduğunu bildirmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"ibadetlerin en efdali, en zor olanıdır"* anlamındaki, أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَزُهَا hadisi de bunun bir benzeridir. **Ebû Ubeyde**, birinci kıraati tercih ederek şöyle der: "Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, geceleyin namaz kılmasını emredince, bu ayeti zikretmiştir.

Buna göre Cenâb-ı Hak adeta "Ben sana geceleyin namaz kılmanı emrettim. Çünkü, geceleyin, kalb ile dilin uyum sağlaması kemal ve doruk noktasına ulaşır, Aynı zamanda da, geceleyin gönle gelen, fikir, hatıra ve düşünceler, ruhani mükaşefeleri daha fazla elde ederler" demiştir.

Ayetteki, وَأَقْوَمُ قِيلًا *"hem kıraatce daha sağlamdır"* tavsifine gelince, bu hususta şöyle iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas bu ifadeye, "Lafız açısından daha güzeldir" manasını verirken, **İbn Kuteybe** şöyle dmektedir: "Çünkü, geceleyin sesler diner, hareketler sona erer, söz netleşir..

Kişinin, duyup anlamasının arasına herhangi bir engel girmez.."

İKİNCİ MESELE

Kıraatler Konusunda Önemli Bir Not

Enes, وَأَصْوَبُ قِيلاً "Sözce daha doğrudur.." şeklinde okumuş, bunun üzerine ona, "Ey **Ebû Hamza**, bu ifade, وَأَقْوَمُ قِيلاً şeklindedir" denilince, **Enes**, أَصْوَبَ–أَهْيَأُ–أَقْوَمُ aynı anlamdadır" demiştir. **İbn Cinnî** de, "Bu, insanların, manayı nazarı dikkate almaları gerektiğine, manayı yakaladıklarında ise, lafızlara iltifat etmeyebileceklerine delalet eder" demiştir. Ki bunun bir benzeri de şu rivayettir: **Ebu'e-Sivâr el-Ginavî** ayetteki, وَجَاسُوا خِلاَلَ الدِّيَارِ (İsra, 5)ifadesini, noktasız olarak **hâ** (ح) ile فَحَاسُوا şeklinde okuyunca, kendisine, "Ayette جَاسُوا şeklindedir, şeklindedir" denilince o, جَاسُوا ve حَاسُوا aynı anlamdadır" demiştir.

Ben de derim ki: "Bunların bu sözlerini, "Bunlar da, bizzat Kur'ân'ın kendisi ve onun lafzıdır" manasına değil de, Kur'ân'ın lafzını tefsir için zikretmiş olduklarına hamletmemiz gerekir. Çünkü biz, **İbn Cinnî**'nin dediği şeyi benimseyecek olsaydık, Kur'ân'ın lafızlarına karşı güven kalkar ve biz, bu okuyuşunda bazan isabet, bazan da hata edeceği için, herkesin o manaya uygun gördüğü bir lafızla, o manayı ifade edebileceğini caiz görmüş olurduk. Ki bu da, Kur'ân'dan olurdu. Böylece, bunun bizim bahsettiğimiz manaya hamledilmesi gerektiği sabit olmuş olur.

★ ★
★

Gündüz Meselesi

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ۝

"Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet var"

(Müzzemmil, 7).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müberred, ayetteki, سَبْحاً kelimesine, "gerekli olan şeyler için çabalaman, dönüp dolaşman..." manasını vermiştir. Bundan ötürü, eliyle-ayağıyla çabalayıp tersyüz yaptığı için yüzen kimseye "**sâbih**" denmiştir. Ayetin manasının ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Gündüz işlerin için dönüp-dolaşman, çalışıp-çabalaman söz konusudur. Dolayısıyla sen Allah'a hizmet için ancak geceleyin boşalırsın. Binâenaleyh sana gece namaz kılmanı emrettim.

2) **Zeccâc** "Eğer geceleyin uyku ve istirahat gibi şeyleri temin edemezsen, gündüz boş vaktin var. Dolayısıyla bu vaktini bunlara harca" manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

سَبْحاً kelimesi "**hî**" ile سَبْخاً şeklinde de okunmuştur ki bu da, yünün atılıp-çırpılması manasındaki, "**sebhi'-e-sûf**" ifadesinden alınmıştır. Çünkü gündüz kalb,

meşguliyetler sebebiyle darmadağınık olur ve çeşitli sebepler yüzünden kalbin himmetleri farklı farklı olur.

★ ★
★

Tebettül veya Vuslat

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e önce gece namaz kılmasını emretmiş, sonra da niçin gündüz değil de gece namaz kılmasını emredişinin sebebini zikretmiş. Daha sonra da gece namaz kılarken yapılması gereken amellerin en kıymetlisinin ne olduğunu şöyle beyan buyurmuştur:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ۝

"Rabbinin adını an ve yalnız O'na yönel"
(Müzzemmil, 8).

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın şu iki şeyi emrettiğine delalet etmektedir:

a) Zikir,

b) Tebettül.

Zikire gelince, bil ki Allah Teâlâ burada, *"Rabbinin adını zikret"* buyurmuş, bir başka ayette de, *"Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak (fakat) yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an"* (A'râf, 205) buyurmuştur. Çünkü işin başında bir müddet dil ile mutlaka o ismi zikretmek gerekir. Daha sonra o isim zâil olur, geride müsemmâ kalır. Binâenaleyh işte ilk derece burada, *"Rabbinin adını an"* ayetiyle; ikincisi de, diğer sûredeki, *"Rabbini içinden ... an"* (A'râf, 105) ayetiyle anlatılmıştır. Sen Rabbinin rubûbiyyetini mutalaa ettiğin makamda, ancak Rabbinin zikriyle meşgul olmuş olursun. O'nun rubûbiyyeti ise, seni çeşitli şekillerde eğitmesi ve sana ihsanda (iyiliklerde) bulunması demektir. Bu makamda bulunduğun müddetce, kalbin o'nun nimet ve ihsanlarını mütalaa etmek (düşünmek)le meşgul olur. Dolayısıyla da kalbin bizzat O'nunla içiçe olmaz, O'nda müstağrak olmaz. Bu durumda git gide yükselişe artar. Böylece de artık O'nun ulûhiyyetini zikreder hale gelirsin ki işte bu makama, Hak Teâlâ, *"Babalarınızı (atalarınızı) anışınız gibi, hatta ondan daha ileri bir derecede Allah'ı zikredin, anın"* (Bakara, 200) ayetiyle işaret etmiştir.

İnsan bu noktada, heybet ve haşyet makamında olmuş olur. Çünkü ulûhiyyet, Cenâb-ı Hakk'ın kahhâriyyetine, izzetine, ulûhiyyetine ve samediyyetine bir işarettir. Kul, bu makamda, buradan ifadelerin anlatmaktan aciz kaldığı, işaretlerin kendisine yetişemediği tek kimlik (hüviyet) makamına geçinceye kadar, Cenâb-ı Hakk'ın celâl, tenzîh ve takdis makamında dönüp dolaşır. İşte bu noktada tek hakka varma tecelli eder. Sonra kul bu noktada durur. Çünkü artık bu noktada, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarına benzer bir sıfat yoktur ki kul buradan o sıfata intikal etsin. Aklın bakışı bir parçadan diğer parçaya geçinceye kadar, bu kimlik (hüviyet) teşekkül etmez. İnsanın

kendisinden algılanan hallerden hiçbirine de uygun düşmez ki bu, mukayese yoluyla anlaşılabilsin. O halde her zahirin zuhurunun başlangıcı olduğu için bu haller zahirdir, açıktır. Bütün mahlukatın akıllarının üstünde bir hal olduğu için de, bu haller batındır (gizlidir). Çok açık olduğu için, akıllara perdelenen - gizli kalan, nuru mükemmel olduğu için de akılların idrakine kapalı olan o yüce zatı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

Hak Teâlâ'nın, وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً *"Yalnız O'na tebettül et, O'na yönel"* ifadesiyle anlattığı **"tebettül"**e gelince, bu hususta şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bütün müfessirler, **"tebettül"**ü, "ihlaslı olma" manasına almışlardır. Arapça'da **"tebettül"**ün asıl manası, (ilgi ve alakayı) kesip (bir yere) yönelmek"dir. Nitekim ibadette, herşeyden alakayı kesip, sadece Allah'a yöneldiği için **Hz. Meryem'e "betül"** denilmiştir. Yine veren kimsenin malından kesilip alındığı için sadakaya صَدَقَةٌ بَتْلَةٌ **"sadakatün betletün"** denilir. **Leys, "tebtîl"**in, birşeyi birşeyden ayırma manasına geldiğini, **"betül"**ün ise, erkeklere arzu duymayan, onlardan sıkılıp geri duran dendiğini söylemiştir.

Bunu iyice kavradığına göre bil ki bu hususta müfessirlerin çeşitli ifadeleri var: **Ferrâ** şöyle der: "Âbid bir zat, herşeyi bir tarafa atıp, kendisini ibadete verdiğinde, herşeyden ilgi ve alakayı kesip, "Allah'ın emrine ve itaatına döndü" manasında, قَدْ تَبَتَّلَ denilir. **"Zeyd b. Eslem** de, **"tebettül"** dünyayı, içindeki herşey ile birlikte bırakıp, Allah'ın katında olan şeyi arama, onu elde etmeye çalışma manasına geldiğini söylemiştir.

Bil ki bu ayetin manası, bu zâhir ehlinin dedikleri manaların üstündedir. Çünkü *"O'na tebettül et"* ayeti, "O'na yönel" demektir. Binâenaleyh âhiretin peşinde koşan kimse, Allah'a yönelmiş sayılmaz. Aksine âhirete yönelmiş olur. Allah'a ibadet etmekle meşgul olan, Allah'a değil, ibadete yönelmiş olur. Marifetullah'ı isteyen kimse de, Allah'a değil Marifetullah'a yönelmiş olur. Binâenaleyh sırf ibadet olduğu için veya mükafaat elde etmek için, yahut da bu kulluk ile tam manada kul olmak için ibadet eden herkes Allah'dan başkasına yönelmiş olur. Yine irfanı (marifeti) irfan için tercih eden, irfana yönelmiş olur. Ama kulluğu kulluk için değil, Ma'bûd için; irfanı da irfan için değil, Marûf için tercih eden kimse ise, vuslatın deryasına dalmış olur.

İşte bu, sözlerin anlatmaktan aciz kaldığı, hayallerin anlatamadığı bir makamdır. Binâenaleyh bu makamı elde etmek isteyen kimseler, eseri dinleyenlerden değil, o aynın (zatın) bizzat kendisine vasıl olanlardan olsun. İnsan bu makama ancak alabildiğine bir yüce aşka düştüğünde misal bulabilir. Kişinin bedeni bu aşk sebebiyle hastalanıp; kuvveleri çalışmaz hale gelip; gözleri kör olup, maksadları büsbütün zail olup; nefsi, ma'şûkun dışındaki herşeyden alakayı tamamen kestiği zaman, ma'şûka yönelme ile, ma'şûku görmeye yönelme arasındaki fark ortaya çıkar.

İKİNCİ MESELE

Tebtîlde Olmayan İncelik Tebettülde

Normalde burada, ya وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِلاً yahut da, بَتِّلْ نَفْسَكَ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً denilmesi gerekirdi. Fakat Cenâb-ı Hak böyle buyurmamış ve ayetteki ince ifadeyi tercih etmiştir. Bundaki incelik şudur: Bizzat maksud olan **tebettül** (Allah'a yöneliş)dir.

"Tebtîl" (yöneltme) ye gelince, bu bir tasarruftur. Tasarrufla meşgul olan ise Allah'a yönelmiş olmaz. Çünkü başkasıyla meşgul olan, "munkatî' ila'llah" (başka herşeyden kesilmiş Allah'a yönelmiş) olamaz. Fakat "tebettül"ün olabilmesi için, önce bir "tebtîl" lazımdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bizim için cihad edenleri Biz yollarımıza sevkederiz"* (Ankebût, 69) buyurmuş ve "tebettül"ün herşeyden önce bizzat kastedilen bir şey, "tebtîl"in ise mutlaka gerekli bir şey olan, fakat bizzat kastedilen değil, bilvasıta (vasıta olarak) kastedilen bir şey olduğuna işaret etmek için, tebettülü ilk olarak, "tebtîl"i ikinci olarak zikretmiştir.

★ ★
★

Maşrik ve Mağribin Rabbi

Bil ki Allah Teâlâ, önce zikri, sonra da tebettülü emredince, bunun sebebini de bildirerek şöyle buyurmuştur:

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ۝

"(O), doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. O halde O'nu vekil edin"

(Müzzemmil, 9).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Muhabbetin Sebebi

Bil ki O'na yönkeliş (tebettül), ancak muhabbetin (sevginin) oluşmasından sonra elde edilir. Muhabbet (sevilmek) ise, ancak Allah'a yakışır. Çünkü sevginin sebebi, ya kemâl (mükemmellik), ya da tekmil (mükemmelleştirme)dir. Kemal, zatı gereği mahbûb (sevimli) olduğu için sevilir. Çünkü başka birşeyden ötürü, birşeyin mahbûb (sevimli) olmasının imkansızlığı malumdur. Aksi halde teselsül gerekir. Bu durumda da en sonunda, mutlaka zatı gereği makbûb olan birşeye varıp ulaşmak gerekir. O halde kemal, zatı gereği mahbubdur. Çünkü mesela bin yıl önce yaşamış falanca zatın, diğer insanlardan daha fazla ilme sahip olduğuna inanan bir kimsenin meyli ve sevgisi ister istemez ona yönelir ve onu sever. (Zaloğlu) Rüstem'in diğer insanlardan daha cesur olduğuna inanan, ister istemez ona hayranlık duyar. Binâenaleyh biz, kemalin, zatı gereği mahbub (sevimli) olduğunu anlıyoruz. Kemalin kemali (en ileri mükemmellik) ise Allah'a aittir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, zatı gereği mahbubdur, sevilir. Bu sebeple kalbinde O'nun muhabbeti oluşmamış kimsenin bu durumu, Allah'ı kemalini bilmeyişinden (ve anlamayışından) ötürüdür.

Tekmîl (mükemmelleştirme) ise şöyledir: Cömertlik, sevilen-takdir edilen bir özelliktir. Mutlak (kayıtsız-şartsız) cömert olan ise ancak Allah Teâlâ'dır. O hade mutlak mahbûb O'dur. Mutlak tebettül (yöneliş) de ancak Allah'a olur. Çünkü mutlak kemal O'na ait ve mutlak tekmîl de yine O'ndandır. Binâenaleyh mutlak "tebettül"ün de ancak O'na olması gerekir. Bil ki "tekmîl"in başlangıcı (sebebi) olması yüzünden

O'na yönelmek, zatında kamil olması sebebiyle O'na yönelmekten daha önce gelir. Çünkü "seyr-i sülûk"un başlangıcında bulunan insan, kendine düşen payı aramaktadır. Böylece de bu kimsenin Allah'a yönelişi, Allah'ın, tekmîl ve ihsan başlangıcı (sebebi) olması yüzündendir. "Seyr-i sülûk"un sonunda ise, bir kimsenin, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, irfan için değil, ma'rûf için çabalaması gibi, payına düşeni talep etme derecesinden yükselir. Böylece bu kimsenin, bu durumda Allah'a yönelişi de, Allah'ın kamil olması sebebiyle olmuş olur. Şimdi, ayetteki, *"O, doğunun da batının da Rabbidir"* ifadesi, Allah'a yönelenlerin derecelerinin ilk olan o hale; *"O'ndan başka hiçbir tanrı yok"* ("Lâ ilâhe illa hû") ifadesi de, bunların derecelerinin ve sıddîklerin adımlarının sonuncusu olan hâle bir işarettir. Her kelimenin altında gizli bir hazine yatan zatı, tesbih ve takdis ederiz.

İşte bu iki halin ötesinde bir başka makam daha vardır ki bu da "tefvîz" makamıdır, yani, irade ve ihtiyarı aradan çıkarıp, bütün herşeyi Allah'a havale etmektir. Şimdi eğer Allah, bu kimseyi yönelenlerden kılmışsa, bu kimse yönelen olduğu için değil; Allah bu kimsenin yönelmesine razı olduğu için, bundan da öteye bu yöneliş Hakk'ın muradı olduğu içindir. Eğer O, bu kimsenin yönelmemesini murad etmişse, bu yöneltme olmayışından değil, Allah'ın o kimsenin yönelmemesine razı olduğu için, bundan da öteye bu yönelmeyiş hakkın muradı olduğu içindir. İşte burada dereceler son bulur. Binâenaleyh, فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا *"O halde O'nu vekil edin"* ayeti, bu dereceye işarettir. Bunlar, kalemimin bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak yazabildiği şeylerdir. Ama köşe-bucakta nice gizli şeyler vardır ve bu ayetin sırlarından geriye kalanlar pek çoktur. Çünkü Hak Teâlâ, *"Eğer yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler, kendilerine yedi deniz katmakla birlikte mürekkeb olsa, (bunlarla yazmakla) Allah'ın kelimeleri bitmezdi"* (Lokman, 27) buyurmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetin başındaki "**Rab**" kelimesiyle ilgili olarak şöyle iki kıraat var:

a) Bu, merfû (ötreli) okunur. Buna göre şu iki izah yapılır:

1) Bu kelime, "medh" üzere merfûdur ve takdiri, هُوَ رَبُّ الْمَشْرِقِ... şeklindedir. Bu takdirde, kelime, mahzûf mübtedanın haberidir ve tıpkı بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ النَّارُ (Hacc, 72) ve مَتَاعٌ قَلِيلٌ (Âl İmran, 197) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu son ayet, "Onların şehir şehir gezip dolaşmaları, az bir metadan (istifadeden) ibarettir" demektir.

2) Bu kelime, mübteda olarak merfûdur. Haberi ise, "**lâ ilahe illâ hû**" cümlesidir. Cümleden mübtedaya raci olacak zamir ise, munfasıl olan "**huve**" zamiridir.

b) Bu mecrur okunur. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) Bu رَبِّكَ ifadesinden bedeldir.

2) **İbn Abbas** (r.a)'a göre, bu kelime mukadder bir kasem harfiyle mecrurdur ve tıpkı لَأَفْعَلَنَّ اللّٰهِ "Vallahi yapacağım" demen gibidir. Kasemin cevabı ise, "**Lâ ilâhe illa hû**" ifadesidir ve tıpkı, وَاللّٰهِ لَا أَحَدَ فِي الدَّارِ إِلَّا زَيْدٌ "Vallahi evden Zeyd'den başka hiç kimse yok" demen gibidir. **İbn Abbas** (r.a), bunu رَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ şeklinde de okumuştur.

Tevekkül Yalnız Allah'a Olur

Hak Teâlâ'nın فَٱتَّخِذْهُ وَكِيلًا *"O halde O'nu vekil edin"* ifadesi, "O'ndan başka tanrının olmadığı sabit olunca, O'nu vekil ve dayanak edinip, bütün işlerini O'na havale etmen gerekir" demektir. Burada büyük bir makam vardır. Çünkü O'ndan başka tanrının olmadığını bilmek, bütün işlerin O'na havale edilmesini gerektirince, bu, bütün işlerini O'na havale etmeyen kimsenin, **"Lâ ilâhe illâ hû"** ifadesinin manasının doğru olarak bilmediğine delalet eder. Bunun izahı şöyledir: O'nun dışında kalan herşey, mümkin ve muhdes (sonradan olma) varlıklardır. Her mümkin ve muhdes varlık da, zâtı gereği vacib olana ulaşmadığı sürece vâcib olmaz. Zatı gereği vacib olan tek olunca da bütün mümkinât O'na dayanmış ve O'nda son bulmuş olur ki işte Hak Teâlâ'nın, *"O'nu vekil edin"* ifadesiyle kastedilen budur. Bazı alimler de buradaki **"vekîl"** ifadesine, "va'dettiği yardım ve nusret hususunda kefil (garantör)" manasını vermişlerdir.

★ ★
★

Sabret ve Onları Terket

وَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَٱهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾

"Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş"
(Müzzemmil, 10).

Bu, "Sen beni vekil edindiğin (Bana tevekkül ettiğin) zaman, onlar ne derlerse sabret ve onların işini bana havale et. Çünkü Ben senin vekilin olduğum zaman, senin kendi işlerini düzeltmeye gayretinden daha güzel şekilde işlerini düzeltirim" demektir.

Allah'la Olan İşler ve Kullara Ait İşler

Bil ki kulların önemli işleri iki kısımdır: Allah'la olan işlerinin durumu ve insanlarla olan işlerinin durumu. Birincisi, ikincisinden daha önemlidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, birinci kısımla alakalı hususu zikredince, peşisıra ikinci kısımla alakalı olanı getirdi. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bu babda kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin hepsini, bu iki cümlede topladı. Bu böyledir çünkü insan ya insanlarla içiçe olur, ya onlardan ayrı olur. Eğer onlarla içiçe ise, onların eziyet ve kabalıklarına sabretmesi gerekir. Çünkü onlardan iyilik ve rahat arzu edip, bunu bulamaz ise kederler ve üzüntüler içine düşer. Binâenaleyh anlaşılıyor ki halkla içiçe-beraber olmayı isteyen kimsenin çok sabretmesi gerekir. Ama insan, insanlarla içiçe olmayı bırakır (uzlete çekilir) ise, bu da güzel bir uzaklaşmadır.

Böylece sabit olur ki her insan için bu iki durumdan birisi söz konusudur. *"Güzel bir şekilde uzaklaşma"* insanın, diğer insanlardan kalbi ve hevâ-u hevesi ile tamamen uzaklaşması ve mudara etme, göz yumma, karşılık vermeme gibi fiillerde onlara muhalefet etmesidir. Bu ayetin bir benzeri de *"Onlardan yüz çevir ve onlara va'z-u nasihatta bulun"* (Nisa, 63), *"Cahillerden yüz çevir (uzaklaş)"* (A'râf, 199) ve *"Bizim*

zikrimizden yüz çevirenden uzaklaş" (Necm, 29) ayetleridir.

Müfessirler derler ki: "Bu ayet "kıtâl" ayetinden önce nazil oldu, sonra kıtal (savaş) emri ile birlikte nesholunduğunu söylemişlerdir. Diğer bazı alimler de, "Aksine bu, Allah'ın izniyle, kabule daha teşvik edici olan yolu tercih etmektir. Binâenaleyh bu gibi şeylerde, nesh söz konusu olmaz" demişlerdir ki bu görüş daha doğrudur.

★ ★
★

Dini Yalan Sayan, Nimet Şımarığı Kafirleri Bana Bırak

وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾

"Yalanlayıcılar olan o varlıklı kişileri Bana bırak ve onlara biraz mühlet ver"

(Müzzemmil, 11).

Bil ki insan önemli bir işe ihtimal gösterdiğinde ve bir başkası o önemli işi tam ve mükemmel bir şekilde yapmaya kadir olduğunda, o, ona, "o işi bana bırak" der. Bu, "Buna ihtimamın yanısıra başka birşeye ihtiyacım yok" demektir. Bu, *"o yalanlayanı Bana bırak"* (Kalem, 44) ayeti gibidir.

Ayetteki, أُولِي النَّعْمَةِ ifadesinde, "nimet" kelimesi fetha ile "na'met" şeklinde okunursa, "tena'um" (nimetlenme refah içinde olma) manasına; "nimet" şeklinde okunursa, "in'âm" (nimetlendirme) manasına; zamme ile "nû'met" şeklinde okunursa, "sevinç" manasına gelir. Bu manada, أَنْعَمَ بِكَ وَنَعِمَكَ عَيْناً "Sana in'am etti ve seni sevindirdi" denilir. Burada bahsedilenler Kureyş'in ileri gelenleridir. Onlar, bolluk ve refah içinde idiler.

Ayetteki, مَهِّلْهُمْ قَلِيلاً *"Onlara biraz mühlet ver"* ifadesiyle ilgili iki izah var:

1) Buradaki az mühletten murad, dünya hayatıdır.

2) Bundan murad, Bedr gününe kadar olan o kısa müddettir. Çünkü Allah Teâlâ, o günde bu kafirleri helak etmiştir.

★ ★
★

Cehennemde Bekleyen Azap

Hak Teâlâ bundan sonra, Allah katında onlar için bulunan azabın keyfiyetini (nasıl olduğunu) anlatmak için şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾

"Şüphesiz Bizim yanımızda bukağılar var, yakıcı bir ateş var, boğazda takılıp kalan bir yiyecek var ve elem verici bir azab var"

(Müzzemmil, 12-13).

Bu, "Bizim katımızda, yani ahirette, dünyadaki refah ve bolluklarına zıt bir şey var" demektir. Cenâb-ı Hak, bu hususta dört şey zikretmiştir:

1) "**Enkâl**": Bunun müfredi, "**nikl**" ve "**nekel**"dir. Vahidî, "**nikl, bağ demektir**" der. **Keşşâf sahibi** de, "**Nikl, ağır bağdır**" demiştir.

2) "**Cahîm**" (yakıcı bir ateş). Bunu izah etmeye gerek yok.

3) *"Boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek"*... Bu insanın yemekte zorlandığı bir şeydir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için dikenden başka bir yiyecek yoktur"* (Ğaşiye, 6) ayetinde de beyan ettiği gibi, zakkum ve diken yemeğidir. Müfessirler, "Bu, böğürtlen gibi bir dikendir. O, insanın boğazına takılır, girer, ama çıkmaz" demişlerdir.

4) Elem verici bir azab... Bundan murad, diğer azab çeşitleridir.

Bil ki bu dört mertebeyi (sayılan dört şeyi), ruhi cezalar manasına hamletmek de mümkündür. Buna göre, "**enkal**" (bukağılar - zincirler - kelepçeler), nefsin, bedeni lezzetler ve cismani bağlarda zincirli kalmaya devam etmesinden ibarettir. Çünkü nefis dünyada bu sevgi ve rağbet melekesini kazanıp, beden uzaklaşır, kazanma vasıtaları artık batıl olduğu - işe yaramadığı için, inlemesi artar.

Böylece bu, sanki ruh ve safa alemine kaçıp kurtulmasına mani bağlar ve kelepçeler gibi olur. Sonra bu ruhi bağlardan, ruhi bir ateş doğar. Çünkü bedeni hallere olan şiddetli arzusu ve bunlara ulaşma imkanı bulamaması, birşeyi elde etmeye son derece arzu duyan ama onu elde edemeyen kimsenin, bundan dolayı kalbinin yanması gibi, bu kimsede şiddetli bir ruhi yangına sebebiyet verir. İşte bu, *"Cahim (yakıcı ateş)"*dir. Sonra o, mahrumiyyet yiyeceğini ve ayrılık elemini yudumlar. İşte, *"Boğazda takılıp kalan bir yiyecek"*den murad budur. Sonra o, bu haller yüzünden, Allah'ın nurunun tecellisinden ve mukaddes (yüce) kimseler zincirine dahil olmaktan mahrum olmaya devam eder. İşte, *"elem verici bir azab"*dan murad da budur. Bu ifadenin, عَذَاباً أَلِيماً **"azaben elimen"** şeklinde nekire oluşu, bu azabın, geçenlerden daha şiddetli ve daha mükemmel olduğuna delalet eder.

Bil ki ben, bu ayetlerden muradın sadece söylediğim bu mana olduğunu söylemiyorum. Aksine diyorum ki: Bu ayet, dört cismanî (bedenî azab) mertebesinin ve dört ruhî (azab) mertebesinin var olduğunu beyan ediyor. Her nekadar ayetin lafzı, cismanî (azab) mertebelerine nisbetle "hakikat", ruhî (azab) mertebelerine nisbetle de meşhur bilinen bir "mecaz" ise de, ayeti her iki manaya da hamletmek imkansız değildir.

★ ★
★

Kıyametten Bazı Sahneler

Allah Teâlâ azabı anlattıktan sonra, onun ne zaman olacağını şöyle buyurarak haber veriyor:

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيباً مَهِيلاً ۝

"O gün ki yer ve dağlar sarsılır. Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner" (Müzzemmil, 14).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Zeccâc**, "**yevm**" kelmesinin, ...إِنْ لَدَيْنَا انكالاً cümlesi ile mansub olduğunu ve takdirinin, "Yer alabildiğine sarsıldığı gün, kafirleri kalıcı bir azabla cezalandırır ve azablandırırız" şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE "**Recfe**", alabildiğine sarsılma ve hareket etme demektir. "**Kesîb**", büyük kum yığını manasına olup, bu yığın kamburumsu bir şekil arzeder. Bunun çoğulu ise, "**küsbân**"dır. Bu kelimenin nasıl iştihâk ettiği (türediği) hususunda iki görüş var:

a) Bu, birisi birşeyi biraraya getirip yığdığında kullanılan, كَثَبَ الشَّيْءُ deyimine dayanır. Buna göre buradaki "**fa'îl**" sigasındaki kelime, ism-i mef'ûl (yığılmış şey) manasında olmuş olur.

b) **Leys** şöyle der: "**Kesîb**, toprağı saçmak, yahut atılan şey manalarına gelir. Bunun lâzım fiili, اِنْكَثَبَ – يَنْكَثِبُ – اِنْكِثَاباً 'dir. "**Kesîb**"e, toprağı ince ve adeta yumuşaklığından ötürü saçılıp, üstüste atılmış olduğu için, bu ad verilmiştir.

Ayetteki "**mehîl**", "akan-akıcı olan" demektir. Nitekim akmış, dökülüp-saçılmış topkak manasında, تُرَابٌ مُهِيلٌ veya تُرَابٌ مَهْيُولٌ denilir. Bu manada "**mehîl**" kelimesi daha çok kullanılır. Bu aynen, مَكِيلٌ ve يَكْيُولٌ (ölçülen şey) ve مَدِينٌ ve مَدْيُونٌ (borçlanmış) kelimeleri gibidir. Bu böyledir. Çünkü yâ'nın zammesi hazfedilmiş, böylece sâkin hale gelmiş. **Vâv** da sakindir. Dolayısıyla ictimâ-i sakineynden ötürü **vâv** hazfedilmiştir. Bu izahı **Ferrâ** ve **Zeccâc** yapmıştır.

Bunu iyice kavradığına göre, deriz ki: Allah Teâlâ, dağların parçalarını-terkiblerini bozup parçalamış, onları atmış ve adeta, atılıp-dikilen renkli yün gibi yapmıştır. İşte böyle olunca da, o dağlar adeta "**kesîb**" (yani bir kum yığını) haline gelmiş. Daha sonra Allah Teâlâ, *"Dağları yürüttüğümüz gün..."* (Kehf, 47), *"Onlar, bulutlar gibi yürürler"* (Neml, 88) ve *"Dağlar yürütülür"* (Nebe, 20) ayetlerinde de beyan buyurduğu gibi, o dağları harekete geçirir ve böylece, akan kum yığınları haline geliverirler.

Buna göre eğer, "Peki Cenâb-ı Hak niçin, çoğul olarak, "**küsbânen mehîleten**" (Akan kum yığınları)" dememiştir?" denilirse, deriz ki: Dağların hepsi biraraya gelir ve tek bir akan kum yığını halini alır.

★ ★
★

Tekzîbin Dünyadaki Neticesi

Bil ki Allah Teâlâ, kendilerine onca nimet verdiği o yalanlayıcıları, kıyametin dehşetleriyle korkutunca, bunun peşisıra, dünyevi dehşetlerle korkutarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾

"Gerçekten Biz, Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi, size de, üzerinize şahid olarak bir peygamber gönderdik. Firavun o peygambere isyan etti ve Biz de onu ağır ve çetin bir şekilde çarptık"

(Müzzemmil, 15-16).

Bil ki bu hitab Mekkelileredir ve maksadı, onları bu çetin yakalayışla tehdid etmektir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Nekire ve Marife Farkı

Birinci Soru: Ayetteki "resûl" kelmesi niçin önce nekire, sonra marife olarak getirilmiştir?

Cevap: Ayetin takdiri, "Biz Firavun'a bir elçi (resulen) gönderdik de, o ona isyan etti. Biz de onu kıskıvrak yakalayıverdik. Size de bir peygamber (resulen) gönderdik, ama siz bu peygambere (er-resule) isyan ettiniz. Dolayısıyla da sizi de mutlaka kıskıvrak yakalarız" şeklindedir.

Kıyasın Delil Olması

İkinci Soru: "Kıyas"ın bir hüccet olduğunu isbat için, bu ayet delil getirilebilir mi?

Cevap: Evet,çünkü ilgili söz ancak, iki şeyden birisini diğerine kıyasladığımız zaman, doğru bir söz olmuş olur. Buna göre eğer, "Farzet ki burada kıyas bir hüccettir. O halde siz, diğer yerlerde de kıyasın bir hüccet olduğunu nasıl söylersiniz. Çünkü bu durumda, diğer kıyasları, bu kıyasa kıyaslamaya muhtaç olunur. Bu ise, kıyası yine kıyas ile isbat etmek olur ki, bu caiz değildir" denilirse, biz deriz ki: Biz, diğer kıyasları buna kıyaslayarak isbat etmiyoruz. Eğer böyle yapsaydık, sizin bahsettiğiniz sakınca söz konusu olurdu. Aksine bu ayetle yapılan istidlalin vechi şudur: Şayet onlar yanında, bir hükmün illeti hususunda, o iki şeyin bu hükümde müşterek olmaları gerekirdi. Aksi halde, bu söz bu misal için getirilmezdi. Bu böyledir. Çünkü burada "mercûh" olan fark ihtimali söz konusudur.

Buna göre birisi, "Belki de onlar, bu kıskıvrak yakalama işini, isyan durumunun bu şekle has oluşuna göre gerekli görmüşlerdir. Halbuki böyle bir hususiyyet beri tarafta mevcud değildir. Dolayısıyla burada da kıskıvrak yakalayacağı neticesi çıkmaz. Ama Cenâb-ı Hak, buna rağmen, bu iki şeyin hüküm bakımından eşit (aynı) olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh böyle bir kesinliğin olabilmesi için, mutlaka şöyle denilmesi lazımdır: "Açık bir illette (sebebte), her ne zaman müştereklik (ortaklık) söz konusu olursa, hükümde de kesinlikle ortaklığın olması gerekir" şeklindeki bir prensib daha önce geçmiştir Hükme münasib oldukları bilinmeyen bir takım şeylere dayanarak

böyle bir farkın bulunduğunu söylemek ise, bunların hükümde ortak olduklarını söylemeyi zedelemez. İşte "Kıyas hüccettir" şeklindeki sözümüzün manası da budur.

Musa (a.s)'ın Anılmasının Hikmeti

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak burada, diğer peygamberler ve milletleri değil de, özellikle **Hz. Musa** (a.s) ve **Firavun** kıssasını zikretmişdir?

Cevap: Çünkü tıpkı **Firavun**'un **Musa** (a.s)'yı büyütüp, **Musa** (a.s)'nın onlar içinde doğup büyümesinden dolayı, **Firavun**'un onu ayıplaması ve hafife alması gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s) de Mekkeliler arasında doğup büyüdüğü için, Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'i ayıplamış ve hafife almışlardır. Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın durumunu, *"(Firavun) "Biz seni çocukken kendi içimizde büyütmedik mi?..." (dedi)"* (Şuara, 19) ayetinde belirtmiştir.

Dördüncü Soru: O peygamberin, onlara şahid olması ne demektir? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) O peygamber kıyamet günü, onların aleyhine olarak, kafir olduklarına ve yalanladıklarına şahadet eder.

b) Bu ifadeyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu dünyada hakkı ortaya koyucu ve onların ısrarla üzerinde durdukları küfrün batıl olduğunu beyan edici olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü şahid, aslında yaptığı şahidlikle hakkı (gerçeği) ortaya kor. İşte bundan ötürü, **"şahâdet"**, **"beyyine"** (açıklayan, hakkı ortaya koyan) diye tavsif edilmiştir. Şu halde o peygamberin de (a.s), hakkı ortaya koyucu olması açısından böyle **"beyyin"** (açıklayan) diye tavsif edilmesi imkansız değildir.

Bu izah, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Biz sizi böyle, adil bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143), yani, "Ey ümmet-i Muhammed siz diğer ümmetlere, peygamberiniz de size şahid olsun diye, sizi adil ve seçkin bir ümmet kıldık" buyurmuş ve böylece o peygamberin (a.s), gelecekte onlara şahid olacağını beyan buyurmuştur. Bir de ayetin bu ifadesini, ahiretteki şahidlik manasına almak "hakikat"; açıklamak-ortaya koymak manalarına almak ise "mecâz"dır. "Hakikat" ise mecazdan daha evladır.

Vebîl

Beşinci Soru: Ayetteki **"vebîl"** ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "ağır-çetin" şey demek olup, arapların, "Onu ağır ve kötü bir neticeye ulaştırdı manasında söyledikleri صَارَ هٰذَا وَبَالاً عَلَيْهِ ifâdesi de bundandır. Yine bol yağmura, **"vâbil"** denişi de buna dayanmaktadır. Kalın değneğe de **"vebîl"** denir.

b) **Ebû Zeyd**, **"Vebîl**, hoş olmayan şey demektir. Nitekim neticeyi hoş olmadığı zaman مَاءٌ وَبِيلٌ وَضَرِيعٌ "Kötü su" ve كَلأٌ مُسْتَوْبِلٌ "Kötü ot" denilir" demiştir. Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: "Ayetteki, *"Biz onu vebîl, yani ağır ve çetin bir tutuşla yakalayıverdik"* ifadesi ile, **Firavun**'un suda boğuluşu kastedilmiştir." **Kelbî, Mukâtil** ve **Katâde** de bu manayı vermişlerdir.

★ ★

Kıyametin Dehşeti

Cenâb-ı Hak, onları yeniden kıyametle korkutmaya dönerek şöyle buyurmuştur:

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ۝ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ۝

"Eğer siz, inkar ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir günde kendinizi nasıl koruyabileceksiniz. (Çünkü) gök bile, o sebeple yarılır ve o (Allah'ın) va'di gerçekleştirilmiştir"

(Müzzemmil, 17-18).

Bu ayetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî, ayette bir takdim-tehirin olduğunu ve takdirin, فَكَيْفَ تَتَّقُونَ يَوْماً ... إِنْ كَفَرْتُمْ şeklinde olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi ayetteki "yevm" ile ilgili şu izahları (i'rabları) yapmıştır:

a) Bu, mef'ûlün bih olup, mana, "Eğer inkarınız üzere ölürseniz, yevm-i kıyametten ve onun dehşetinden kendinizi nasıl korursunuz?" şeklindedir.

b) Bu, zarf zamandır ve mana, "Eğer dünyada iken kafir olursanız, yevm-i kıyamette korunmanız nasıl olur?" şeklindedir.

c) Bu, كَفَرْتُمْ fiili ile mansubtur, yani onun mef'ûlüdür. Buna göre, bu fiil, "İnkar etme" manasınadır ve ayet, "Eğer yevm-i kıyameti ve hesabı inkar ederseniz, Allah'dan nasıl korku ve haşyet duymuş okursunuz" demek olur. Çünkü Allah'dan korkup ittika etmek, O'nun hesab ve cezasından korkmaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Çocukları İhtiyarlatması

Allah Teâlâ, o günün dehşetlerinden olmak üzere, şu iki hususu zikretmiştir:

1) *"Çocukları, ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir gün"* ifadesinin anlattığı husus... Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, o günün dehşetini anlatmak için yapılmış bir benzetmedir (teşbihdir). Nitekim böylesi dehşetli günleri anlatmak için, "Çocukların perçemlerini ağartan gün..." tabiri kullanılır ki, bunun aslı şudur: Üzüntü ve kederler, insanın başına üst üste gelip, iyice onu sardığında, insanın saçları hızlı bir biçimde ağarıverir. Çünkü çok keder, ruhun kalbde iyice sıkışıp kalmasına sebep olur. Bu sıkışma da, bol (vücud) sıcaklığının sönmesine sebep olur. Bunun sönmesi ve zayıflaması da, alınan gıda parçalarının vücutta tam hazmedilmemesi neticesini doğurur. Bu ise balgamın yenilen şeylere hükümran olmasını gerektirir ki bu da, saçların aklaşmasının, büyük üzüntülerin sebep olduğu birşey olduğunu bildikleri için, ağarmayı sıkıntı ve mihnetten kinaye yapmışlardır. Yoksa bununla, o günün dehşetinin gerçekten çocukları ihtiyarlatacağı manası kastedilmemiştir. Çünkü kıyametin elem ve korkularının çocuklara gelip bulması söz konusu değildir.

b) Bununla, o günün, çocukların bülûğa erip, hatta ihtiyarlık çağlarının gelip, böylece de saçlarının kırlaşacağı kadar uzun bir gün olduğu anlatılmak istenmiştir. Edebiyatçılardan biri **Me'arrî**'nin

* وَظُلْمٌ يَمْلأُ الْفَوْدَيْنِ شَيْباً *

"İki sakal başını kırlıkla dolduran bir zulüm" şeklindeki şiirini bana sordu ve Kur'ân'daki bu teşbihin, **Me'arrî**'nin beytindeki teşbihten üstünlük cihetini anlatmamı istedi. Ben de, bu üstünlüğü şu birkaç yönden anlattım:

Birincisi: Sakal başlarının kırlaştığını söylemek, o kadar enteresan bir hadise değildir. Fakat çocukların saçlarının kırlaşması ise, dikkate şayan bir hadisedir. Çünkü o günün dehşeti, onları sanki, çocukluk ve ihtiyarlık arasındaki gençlik dönemini yaşamadan, çocukluktan ihtiyarlığa taşımıştır ki bu, o günün şiddetini anlatmada, çok daha ileri bir ifadedir.

İkincisi: Sakal başlarının kırlaşması, saçların beyazlaşması demektir. Halbuki saçlar, gençlik kuvveti devam ederken de kırlaşabilir. Dolayısıyla bunda, ileri bir mana yoktur; bu o kadar dikkat çeker bir durum değildir. Fakat ayetteki ifade, çocukların, zayıf-nahif bir şekilde, yüzlerinin parlaklığı ve tazeliği kaybolmuş bir şekilde ihtiyarladıklarına delalet eder ki bu, o günün şiddetini anlatmada en ileri bir ifadedir.

Üçüncüsü: Sakal başlarının kırlaştığını söylemek, o kadar enteresan birşey değildir. Çünkü başın iki tarafı çokca "balgamî rutubetlerin bulunduğu yerdir. Dolayısıyla insanda ilk kırlaşma sakal başlarında başlar, daha sonra başın diğer taraflarına sıçrar. Binâenaleyh sakal başlarının kırlaştığını söylemek, dehşeti anlatmakta ileri bir ifade değildir. Ama, ayette olduğu gibi, bu kırlaşmanın, başın hatta bedenin tümünü sardığını anlatmak, ileri bir ifadedir. Allah en iyi bilendir.

Gökleri Yarıp Çatlatan Gün

1) Hak Teâlâ'nın kıyametin dehşetini anlatan ikinci tavsifi de, *"(Çünkü) gök bile o sebeple yarılır,"* ayetidir. Bu da, yine o günün şiddet ve dehşetini anlatan; onca büyüklüğüne ve sağlamlığına rağmen göğün, o günde paramparça olacağını anlatan bir ifadedir. Binâenaleyh ya diğer canlıların o gündeki hali nice olur, bir düşün. Bunun bir benzeri de, *"Gök yarılıp parçalandığı zaman..."* (İnfitar, 1) ayetidir. Bu hususla ilgili şöyle iki soru var:

Sema Hakkında Müzekker Sıfat

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, burada niçin, **"munfatır"** yerine, **"munfatıra"** dememiştir? Buna şöyle birkaç şekilde cevap veririz:

1) **Ebû Ubeyde, Ebû Amr b. el-'Alâ**'dan, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hak Teâlâ, اَلسَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ demiş, müennes olarak, **"münfatıra"** dememiştir. Çünkü **"semâ"** kelimesinin mecazi manada kullanılması, tıpkı **"sakf"** (tavan) kelimesinin mecazi manada kullanılması gibidir. (Yani bu iki kelime mecazen birbiri yerine kullanılabilir). Nitekim mesela, "evin tavanı" manasında, **"semau'l-beyt"** dersin.

2) **Ferrâ** da şöyle der: "Semâ" kelimesi, hem müennes, hem müzekker sayılır.

Bu ayette, müzekker sayılmıştır. (Dolayısıyla haberi de müzekker olarak gelmiştir)." Ferrâ, buna delil olarak şu beyitleri getirmiştir:

فَلَوْ رَفَعَ السَّمَاءُ إِلَيْهِ قَوْماً / لَحِقْنَا بِالنُّجُومِ مَعَ السَّحَابِ

"Eğer gök ona bir topluluk çıkaracak olsaydı, biz de bulutlarla birlikte yıldızlara ulaşırdık."

3) "Semâ" kelimesi müennes-i hakiki değildir. Hakiki müennes olmayan kelimeler, müzekker de sayılabilirler. Nitekim şair,

* وَالْعَيْنُ بِالإِثْمِدِ الْخَيْرِيِّ مَكْحُولُ *

"Göz, ismidi-l'hayrî sürmesiyle sürmelenmiştir" demiştir. Şair A'şâ da

فَلاَ مُزْنَةٌ وَدَقَتْ وَدْقَهَا / وَلاَ أَرْضَ أَبْقَلَ إِبْقَالَهَا

"Ne, yağmur veren bir bulut var, ne de, ürün ve sebze verecek bir toprak parçası..." demiştir.

4) Ayetin takdiri, اَلسَّمَاءُ ذَاتُ الْفِطَارِ şeklindedir. Buna göre, ifâde, شَجَرٌ أَحْمَرُ، جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ ve أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٌ ifadeleri gibi olmuş olur ve yine Arapların, emzikli kadın manasındaki sözleri de böyledir.

İkinci Soru: Ayetteki مُنْفَطِرٌ بِهِ ifâdesinin takdiri nasıldır? Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

1) **Ferrâ** bunun مُنْفَطِرٌ فِيهِ takdirinde olduğunu söyler.

2) Buradaki "**bâ**" harf-i cerri tıpkı, فَطَرْتُ الْعُودَ بِالْقَدُومِ فَانْفَطَرَ بِهِ "Ağacı keserle yardım. O da, onunla yarıldı" cümlesindeki "**bâ**" gibidir. Buna göre ayet, "O gökler tıpkı, sebebiyle birşeyin yarılması gibi, o günün şiddet ve dehşetinden ötürü yarılmıştır" demek olur.

3) Semanın, o günün büyüklüğünün kendi üzerinde gerçekleşmesi ve o günden haşyetinden ötürü, yarılmasına sebep olacak bir biçimde ağırlık altında kalması kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Göklere de, yere de ağır basmıştır o (kıyamet)"* (A'râf, 187) ayetinde ifade edildiği gibidir.

Ayetteki, كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولاً *"O (Allah'ın) va'di gerçekleştirilmiştir"* ifadesine gelince, bil ki buradaki "**hû**" (o) zamiri, hem "**mef'ûl**"e, hem de "**fâil**"e raci olabilir. Birincisinde, mana, "O günün va'di yapılmıştır" şeklinde olursa ki bu da, "o güne nisbet edilen o va'd mutlaka olacaktır. Çünkü Allah Teâlâ'nın hikmeti ve ilmi, bunun olmasını gerektirir" demektir. İkincisinde ise mana, "Allah'ın va'di hiç şüphesiz olacaktır. Çünkü Allah Teâlâ, yalan söylemekten münezzehtir" şeklinde olur. Hernekadar bu ifadeden önce, "Allah" lafzı geçmemiş ise de, malum olduğu için, bu zamirin O'na raci olması da güzel ve yerindedir.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ, sûrenin başında "**ea'id**"lerin hallerinden bahsetmiştir. Onların hallerinin, şöyle iki esas kısma ayrılacağı da malumdur:

a) Dine taalluk eden şeylerde Mevlâ'ya itaat... Cenâb-ı Hak bu hususu daha önce zikretmiştir.

b) İnsanlarla yaptıkları muamelelerindeki halleri... Hak Teâlâ bunu da, *"Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş"* (Müzzemmil, 10) ayetinde işaret etmiştir. Şakîlere gelince, Allah Teâlâ, önce bunları kısaca tehdid ederek işe başlamış ve *"Dini yalanlayan o servet sahiplerini bana bırak..."* (Müzzemmil, 11) buyurmuştur. Daha sonra ahiretteki çeşitli azaplardan bahsetmiş. Bunun peşinden dünyadaki azabı ele almıştır ki bu, onları dünyada iken çetin bir şekilde yakalamasıdır. Daha sonra da kıyametin dehşetini beyan etmiştir. Bu sadeddeki açıklamaları tamamen bitirince de, ilgili sözü şöyle buyurarak bitirmiştir.

★ ★
★

إِنَّ هَٰذِهِۦ تَذْكِرَةٌ ۖ فَمَن شَآءَ ٱتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴿١٩﴾

"İşte bu, gerçekten bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbisine bir yol edinir" (Müzzemmil, 19).

Bu, "Ayetlerimiz çeşitli hidayetleri ve yol göstermeleri ihtiva eden öğütlerdir. İsteyen, Rabbine, (bunlarla) bir yol bulabilir" demektir. *"Yol edinme"*, Cenâb-ı Hakk'a taatla meşgul olup, O'na isyan etmekten sakınmaktır.

★ ★
★

Gece İbadetinin Hafifletilmesi

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ ٱلَّيْلِ وَنِصْفَهُۥ وَثُلُثَهُۥ وَطَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ مَعَكَ ۚ وَٱللَّهُ يُقَدِّرُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ۚ عَلِمَ أَن لَّن تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۖ فَٱقْرَءُوا۟ مَا تَيَسَّرَ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ۚ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ ۙ وَءَاخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى ٱلْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ ۙ وَءَاخَرُونَ يُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ فَٱقْرَءُوا۟ مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۚ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَقْرِضُوا۟ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا۟ لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا ۚ وَٱسْتَغْفِرُوا۟ ٱللَّهَ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٠﴾

"Şüphe yok ki Rabbin bilir ki sen, gecenin üçte ikisinden biraz eksik ve yarısı ve üçte biri kadar, kıyamda durmaktasın ve seninle beraber bir zümrede (böyle yapmakta) geceyi ve gündüzü Allah saymaktadır. O, bunu sizin sayamayacağınızı bildiği için, size karşı (müsamaha) tarafını seçti. Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak. Diğer bir kısmının ise, Allah'ın lütfundan nasibini aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınızda Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kılın, zekatı verin. Allah'a gönül hoşluğu ile borç verin. Önceden kendiniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allah'ın katında bulursunuz. Bu daha hayırlı, sevabca daha büyüktür. Allah'dan mağfiret isteyin. Şüphesiz Allah gafur ve rahimdir"

(Müzzemmil, 20).

Ayetteki, *"Şüphe yok Rabbin bilir ki sen gecenin üçte ikisinden biraz eksik ve yarısı ve üçte biri kadar kıyamda durmaktasın..."* cümlesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, أَدْنَى مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ ifâdesinden, "Gecenin üçte ikisinden daha azı" manası kastedilmiştir. **"Ednâ"** (daha yakın) kelimesi, istiâre (mecaz) olarak "daha az" manasına kullanılmıştır. Çünkü iki şey arasındaki mesafe, yakın olduğunda, aralarındaki yerler de az olur. Uzak olduğunda ise çoğalır.

İKİNCİ MESELE

Farklı Kıraatlere Göre Mana

Nasb ile bu iki kelime, ثُلُثَهُ – نِصْفَهُ şeklinde okunmuştur. Buna göre mana, "Sen, gecenin üçte ikisinden daha azında veya yarısında kıyamda durursun" şeklinde olur. Yine bu kelimeler cerr ile ثُلُثِهِ – نِصْفِهِ şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Sen gecenin üçte ikisinden, yarısından veya üçte birinden daha az kıyamda durursun" şeklinde olur. Fakat biz, *"Gecenin birazından gayrı saatlerinde kalk"* (Müzzemmil, 2) ayetinin tefsirinde, bu söz ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vacibi (farzı) terkettiğinin çıkarılamayacağını anlatmıştık.

Ayetteki, *"Seninle beraber bir zümre"* ifadesi, "Onlar, geceleyin, bu kadar kıyamda bulunan ashabın" demektir.

وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ifadesi, "Gece ve gündüzün sayısını ve miktarını sadece Allah bilir" demektir.

Ayetteki عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ *"O, bunu sizin sayamayacağınızı bilir"* ifadesiyle ilgili, şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "hû" (bunu) zamiri, "sizin gerçek ve doğru olarak, gece ve gündüzün herbir parçasını ve miktarlarını sayamayacağınızı ve bu parçaları, tenkid veya iltifat yoluyla elde edemeyeceğinizi, elde etseniz bile, çok zor elde edeceğinizi bildi" takdirindeki, mukadder bir masdara racidir. Bu manada **Mukâtil**, "Kişi kendisine farz olan ve emredilen miktarda kıyam vazifesini yine getirememe, bunu tutturamama endişesinden ötürü, bütün gece namaz kılıyor, kıyamda duruyordu" demiştir.

İKİNCİ MESELE "Teklif-i mâlâyutâk"ın yani güç yetirilemeyecek şeylerde mükellef tutulabileceği hususunda bazı kimseler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ, "takat getiremeyeceksiniz, güç yetiremeyeceksin..." manasında, *"sayamazsınız"* buyurmuş. Ama sonra da onları bunu saymakla mükellef tutmuştur."

Buna şu şekilde cevap verilir: "Hak Teâlâ bu ifade ile, işin çok zor olduğunu anlatmak istemiştir. Yoksa onların buna güç yetiremeyeceklerini kastetmemiştir. Bu tıpkı, bir kimsenin, kendisine bakmakta zorlandığında, "Falancanın yüzüne bakacak gücüm yok" demesi gibidir.

İbadette Kolaylık

Ayetteki, فَتَابَ عَلَيْكُمْ *"(Allah) size karşı (müsamaha) tarafını seçti"* cümlesi, o belirlenen miktardaki gece kıyamının terkedilebileceği hususunda bir ruhsatı ifade eder. Bu tıpkı, *"Allah sizin tevbenizi kabul etti, sizi affetti. Binâenaleyh şimdi artık (o hanımlarınıza) yaklaşınız"* (Bakara, 187) ayeti gibidir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenden koğuşturma ve soruşturmayı kaldırması gibi, bu gece kıyamını terketmeniz halinde, sizden koğuşturmayı da kaldırmıştır" şeklinde olur.

Kıraatten Maksad: Namaz

Hak Teâlâ'nın فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ *"Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"* buyruğu ile ilgili olarak şöyle iki görüş var:

1) Buradaki *"okuma"* ile, "namaz kılma" kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân okumak, namazın parçalarından biridir. O halde, burada, cüz'ü zikredilmiş, bunun küllü (bütünü) kastedilmiştir. Buna göre, "sizler, kolayınıza geldiği kadar (gece) namazı kılın" demektir. Bu hususta da iki görüş vardır:

a) **Hasan el-Basrî**, Hak Teâlâ'nın bu emirle akşam ve yatsı namazlarını kastettiğini söyler.

b) Diğer bazı alimler de, "Aksine teheccüd namazının farziyyeti neshedilmiş ve teheccüdden yapılabilecek kadarıyla yetinilmiş, daha sonra bu da, beş vakit namazın farz kılınışıyla neshedilmiştir" demişlerdir.

Maksad: Tilavet

2) Bu ifade ile bizzat "Kur'ân okumak" kastedilmiştir ve ayetin anlatmak istediği, unutulmasın diye, daha çok Kur'ân okumayı sağlamaktır. Bu cümleden olarak, (her gece) yüz ayetin okunabileceği ileri sürüldüğü gibi, "Kim (her gece) yüz ayet okursa, kânitlerden, yani itaatkârlardan yazılır" denilmiştir. Elli ayet okunabileceği de söylenmiştir. Kimileri de, "Kısa bir sûre de yeterlidir. Çünkü teheccüdün neshedilişi, zorluğu ortadan kaldırmak içindir. Gece çokca Kur'ân okumada da zorluk vardır. Binâenaleyh bununla, çok okumanın kastedilmiş olması mümkün değildir" demişlerdir.

Burada bir başka husus da şudur: **İbn Abbas** (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlüllah'ın ashabından, gece namazı emri (farzı) sakıt olmuş ve bu iş nafileye dönüşmüştür. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) için farz olarak kalmayı devam etmiştir."

Farziyyeti Kaldırmanın Hikmeti

Hak Teâlâ, bunun neshedilişinin hikmetini de beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: *"Allah, bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, diğer bir kısmınız ise Allah'ın lütfundan nasibini aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kılın, zekatı verin."*

Bil ki sanki "Deki Allah niçin bunu neshetmiştir?" denilmiş de, Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "Allah şöyle şöyle olanları bildiği için bunu neshetmiştir" demiştir. Buna göre mana, "Geceleyin namaz kılmak hastalara, ticaret için sefer edenlere ve Allah yolunda cihad edenlere çok zor geldiği için böyle yaptı" şeklinde olur. Çünkü hastalar, hastalıkları sebebiyle teheccüd namazı kılamazlar.. Yolcular ve mücahidler de, gündüz zor ve yorucu işlerle meşgul oldukları, eğer gece uyumayıp teheccüd ile meşgul oldukları, eğer gece uyumayıp teheccüd ile meşgul olsalardı, meşakkatler üst üste binmiş olurdu. Bu durum ise, Hz. Peygamber (s.a.s) için söz konusu değil. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gündüz senin için geniş bir vakit var"* (Müzzemmil, 7) buyurmuştur. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in teheccüd neshedilmemiştir.

Helal Rızık İçin Çalışmanın Önemi

Bu ayetten, Cenâb-ı Hakk'ın, mücahidler ile helal rızık peşinde gezip çalışanları aynı saydığı inceliği çıkarılabilir. Nitekim İbn Mes'ûd (r.a)'un, *"Bir adam, sabrederek ve mükafaatını Allah'dan bekleyerek, bir müslüman beldeye bir şey getirip, onu o günün rayicine (fiatına) göre (fazla kâra tamah etmeksizin) satarsa, Allah katında şehidlerden sayılır"* dediği rivayet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"* emrini tekrar etmiştir ki bu, öncekini te'kid (pekiştirmek) içindir.

Hak Teâlâ *"namazı dosdoğru kılın"* yani farz namazlarınızı dosdoğru kılın; *"zekâtı* yani farz zekâtlarınızı *verin"* buyurmuştur. Buradaki "zekât" ile, sadaka-ı fıtrın kastedildiği, zira Mekke'de iken henüz zekâtın farz kılınmadığı; bunun daha sonra farz kılındığı da ileri sürülmüştür. Dolayısıyla buradaki "zekâtı" "farz zekât" manasına alanlar, bu sûrenin son ayetlerinin "medenî" (Medine'de nazil olmuş) olduğunu söylemişlerdir.

Allah'a Güzel Ödünç

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Allah'a gönül hoşluğu ile borç verin"* emriyle ilgili şu üç izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ bu ifadeyle, farz zekât dışındaki sadakaları kastetmiştir.

b) Zekâtın en güzel bir biçimde verilmesini kastetmiştir ki bu da, onun, malın en iyisinden verilmesi; fakire daha faydalı olacak şeyin verilmesi; niyet yapılması; Allah'ın rızasının gözetilmesi ve en layıklara verilmesidir.

c) Allah Teâlâ, bununla kişinin canı ve malı ile hertürlü hayrı yapmasını kastetmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, mal (zekât ve sadaka) verilmesindeki hikmeti dile

getirerek, *"Önceden kendiniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allah'ın katında bulursunuz. Bu daha hayırlı, sevabca daha büyüktür"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) ayete, "Sizler, bunu Allah katında, ölürken vasiyet edeceğiniz zamana bırakacağınızdan daha hayırlı ve daha çok ecirli bulursunuz" manasını vermiştir. **Zeccâc** da, "Kendiniz için, ölmezden önce yaptığınız hayırların Allah katında sizin için, dünya metâından daha hayırlı olduğunu görürsünüz" manasını vermiştir. Ama **İbn-i Abbas** (r.a)'ın verdiği mana daha esastır.

İKİNCİ MESELE

Ayetin manası, "ölmezden önce kendiniz için yaptığınız hayırları, Allah katında daha hayırlı ve daha ecirli olarak bulursunuz" şeklindedir. Fakat, Cenâb-ı Hak te'kid ve mübalağa için, هُوَ خَيْراً... demiştir. **Ebu's-Simâl** da, mübteda-haber olmak üzere bunu, هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْراً şeklinde okumuştur.

İstiğfar Emri

Hak Teâlâ daha sonra, وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ *"Allah'dan mağfiret isteyin"* buyurmuştur ki bu, "Günahlarınıza, sizden sudûr eden kusurlarınıza ve özellikle gece kıyamlarınız ile ilgili olan kusurlarınıza istiğfar edin. Çünkü Allah, mü'minlere gafûr ve rahîm olan, yani onların günahlarını bağışlayan ve onlara merhamet edendir" demektir.

"**Gafûr**" kelimesinin manasıyla ilgili olarak şu iki görüş vardır:

a) Bu, "Allah bütün günahlarınızı bağışlayandır" demektir. Bu görüş, **Mukâtil**'indir.

b) Bu, "Allah, günahta ısrar etmeyenleri bağışlayandır" manasınadır. **Mukâtil**, görüşüne delil olarak şu iki şeyi ileri sürmüştür:

1) Ayetteki "**gafûr**" ve "**rahîm**" sıfatları, tevbe edeni de, günahta ısrar edeni de içine alan ifadelerdir. Delili ise, bunların her birinin, yalnız başına, bu hükümden istisna edilebilir olmalarıdır. İstisnanın hükmü ise, yapılmaması halinde, hükme dahil olacak şeyleri, hükmün dışında bırakmaktır.

2) Karşı taraftca (yani **Mu'tezile**'ce), tevbe edenlerin bağışlanması vacibtir (zorunludur). Dolayısıyla vacibi yerine getirmeden ötürü kişi için, bir medh-ü senâ söz konusu olmaz. Halbuki ayetteki bu ifade, Allah'ı medh-ü sena etmek içindir. Binâenaleyh işte bu medhin olduğunu söyleyebilmek için, bu ifadeleri, "bütün günahları affeder" manasına hamletmek gerekir. Vallahu a'lem. Hamd, alemlerin Rabbi olan O Allah'a; salat-u selam da, peygamberlerin efendisi, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (amin).

★ ★

★

MÜDDESSİR SÛRESİ

Bu sûre, ellialtı ayettir ve Mekkîdir. Bazı alimlere göre, ilk nazil olan sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۝

"Ey bürünüp sarınan (Resulüm)"

(Müddessir, 1).

BİRİNCİ MESELE

Müddessir

"Müddessir" kelimesinin aslı **"mütedessir"**dir. **"Mütedessir"** de, uyumak veya ısınmak için elbisesine iyice bürünen demektir. Nitekim Arapça'da, تَدَثَّرَ بِثَوْبِهِ "Elbisesine büründü" denilir. **"Disâr"** da, bürünülen şeydir. Mahreçleri yakın olduğu için, **"mütedessir"**deki **"te"**, **"dal"** harfine çevrilmiş ve ikinci **"dal"**a idgam edilmiştir.

Elbisesine Bürünmesinin Sebebi

İKİNCİ MESELE

Elbisesine Bürünmesinin Sebebi

Alimler, ayette "büründüğü" söylenen zatın, Resûlüllah (s.a.s) olduğu hususunda ittifak etmişler ama, niçin böyle elbisesine sarınıp büründüğü hususunda değişik izahlarr yapmışlar; kimileri ayeti zâhiri manasına göre tefsir ederken, yani onun, elbisesine büründüğünü söylerlerken; kimileri zahiri manayı almamışlardır.

Ayeti zahiri manasına göre alanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hangi sebepten ötürü elbisesine büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Kur'ân'dan nazil olan ilk ayet budur. Nitekim **Câbir b. Abdullah**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: كُنْتُ عَلَى جَبَلِ حِرَاءَ فَنُودِيْتُ يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ رَسُوْلُ اللّٰهِ... *"Hira dağında idim. Birden, "Ey Muhammed, sen Allah'ın peygamberisin" diye bana seslenildi. Bunun üzerine sağıma-soluma bakındım, ama hiçbirşey göremedim. Derken yukarı baktım ve o meleği, gök ile yer arasında bir taht üzerinde oturur olarak gördüm. Korktum ve Hatice'nin yanına*

döndüm, "Beni örtünüz ve üzerime soğuk sular dökünüz" dedim. Bunun üzerine Cebrail (o melek gelip), ...يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ayetlerin indirdi"(10)

Müşriklerin Çelişkileri

2) Bir takım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet ediyorlardı. Bunlar **Ebû Cehil, Ebû Leheb, Ebû Süfyan, Velid b. Muğîre, Nadr b. el-Haris, Ümeyye b. Halef** ve **As b. Vâil**'dir. Bunlar biraraya geldiler ve şöyle dediler: "Hacc günlerinde, bütün arapların temsilcileri toplanıyor ve bize **Muhammed**'in durumunu soruyorlar. Herbirimiz değişik değişik cevaplar veriyor. Kimimiz, "O bir deli" derken, kimimiz de, "Hayır o bir kâhin", "Hayır, o bir şair" diyor. Bundan dolayı o temsilciler cevapların farklı oluşuna dayanarak, hepsinin batıl olduğu kanaatine varıyorlar. Şimdi gelin, **Muhammed**'i tek bir isimle isimlendirmede anlaşalım."

Velid'in Kıssası

Bunun üzerine, "ona "şair diyelim" deyince, **Velid b. Muğîre**, "Ben, **Ubeyd b. el-Ebras**'ın ve **Ümeyye b. Ebi's-Salt**'ın şiirlerini dinledim. **Muhammed**'in sözü bunların sözüne (yani şiire) hiç benzemiyor" dedi. Bir başkası, "Ona "kâhin" diyelim" deyince de, **Velid**, "Kâhin kime denir?" dedi. Onlar da, "Bazan doğru, bazan yalan söyleyen (o kimselere) denir" deyince, o, "**Muhammed** hiç yalan söylememiştir" dedi. Bunun üzerine bir başkası, "Ona "mecnûn" diyelim" dedi. **Velid** "Kime mecnun denir?" dedi. Onlar da, "İnsanları korkutan, insanların kendisinden korktuğu kimselere denir" diye cevap verince de, **Velid**, "Hiç kimse **Muhammed**'den korkmamıştır" dedi. Sonra da kalkıp evine gitti. Bunun üzerine oradakiler galiba "**Velid b. Muğîre**, "Dinini terk etti" dediler. Bunun üzerine **Ebû Cehil, Velid**'in yanına girdi ve "**Ebû Abdi Şems**, ne yapıyorsun? Kureyşliler, senin onun malına muhtaç olduğundan dinini bıraktığını iddia ettiler, bundan ötürü de sana verilmek üzere, aralarında para topladılar" dedi. **Velid**, "Benim ona ihtiyacım yok. Fakat **Muhammed** hakkında çok düşündüm ve neticede, ona "sihirbaz" denebileceği neticesine vardım. Çünkü sihirbaz, baba ile oğulun, kardeş ile kardeşin ve karı ile kocanın arasını ayırandır" dedi. Derken onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in bu şekilde isimlendirilmesi hususunda ittifak ettiler.

Büyücü Diye İddiaları

Sonra dışarı çıkarak, **Mekke**'de insanların toplu olduğu yerlerde, bangır-bangır bağırarak, "**Muhammed** bir sihirbaz. Ona bundan sonra sihirbaz denilecek" dediler. Bunun üzerine, insanlar arasında, "**Muhammed** sihirbazdır" yaygarası yayıldı. Resûlüllah (a.s) bunu duyunca, bu kendine çok ağır geldi. Üzüntülü olarak evine döndü ve elbisesine büründü. Allah Teâlâ da *"Ey bürünüp sarınan, ayağa kalk ve (insanları) uyar"* ayetlerini indirdi.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) elbisesine bürünmüş olarak uyuyordu. Derken **Cibril** (a.s) gelip, onu uyandırarak, *"Ey bürünüp sarınan, ayağa kalk ve (insanları) uyar"* dedi. Buna göre sanki o ona, "Elbiseye (yorgana-battaniyeye) bürünmeyi ve uyumayı bırak da, Allah'ın sana bir nasib olarak verdiği bu vazifeyle meşgul ol!" demiştir.

10) **Müslim, İman, 257 (/144); Buhari, tefsir-i müdessir 1-3 (Benzer Hadis).**

Bürünmeden Başka Mana

İkinci görüşe, yani ayetteki *"bürünme"* kelimesi ile, elbiseye bürünme manasının kastedilmediğini (bununla mecazi bir mana kastedildiğini) söyleyenlerin görüşüne göre ise, şu izahlar yapılabilir:

1) Bu kelime ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, nübüvvet ve risalet elbisesine bürünmesi kastedilmiş olabilir. Bu mana, arapların, "Allah ona takva elbisesini giydirdi ve ilim ridası (cübbesi) ile süsledi" şeklindeki deyimlerine varıp dayanır. Yine Arapça'da, "Falanca şu emri, kendisine elbise edindi (yani iyice üzerine aldı)" denilir. Dolayısıyla ayetteki bu ifade ile, "Ey nübüvvet elbisesine bürünen, kalk ve insanları uyar" manası kastedilmiştir.

2) Elbisesine bürünen, sanki onun içinde saklanmış gibi olur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Hira Dağı**'nda sanki insanlardan gizlenip saklanmış gibi idi. Buna göre sanki, "Ey adı-sanı anılmaz bir biçimde bürünüp, saklanan-gizlenen, şu işin gereğini yerine getir. Sessizlik köşesinden çık. Halkı uyar ve onları hakkı tanımaya davet işiyle meşgul ol.

3) Allah Teâlâ, onu alemlere bir rahmet (vesilesi) olsun diye yaratmıştır. Buna göre ona sanki, "Ey şerefli ilim, güzel ahlâk ve mükemmel rahmet elbiselerine bürünen, kalk ve Rabbinin azabı hususunda insanları uyar" denilmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE İkrime'nin bu kelimeyi yine aynı kökten olmak üzere isim-i mef'ûl sigasında, "**müddesser**" (büründdürülmüş, sarılmış) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Bu iş sana verildi ve sen bununla kuşatıldın" (عُصِّبْتَ بِهِ) denilmek istenmiştir. Bunun bir benzeri de, **Müzzemmil Sûresi**'nde geçmiştir.

★ ★
★

Kıyamdan Maksad

قُمْ فَأَنذِرْ ۝

"Kalk ve insanları uyar"
(Müddessir, 2).

Ayetteki, *"kalk"* ifadesiyle ilgili olarak iki izah yapılabilir:

1) Bu, "yatağından kalk, uykudan uyan" manasınadır.

2) Bu "karar vermiş ve bu işe azmetmiş olarak kalk, işe koyul" manasınadır.

Ayetteki, *"İnsanları uyar"* emri hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) "Eğer iman etmezlerse, kavmini, Allah'ın azabı hususunda uyar."

b) **İbn Abbas** (r.a) buna, "İnsanları inzar etmek, ikaz etmek için kalk" manasını vermiştir. Birinci görüşü benimseyenler, *"Yakın akrabalarını inzar et"* (Şuara, 214)

ayetini; ikinci görüşü benimseyenler de, *"Biz seni ancak, bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"* (Sebe, 28) ayetini delil getirmişlerdir.

Burada şöyle üçüncü bir ihtimal daha vardır. O da, bu ifadeyle, "İnzar işiyle meşgul ol" manası kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Kendini bu mesleğe ve vazifeye hazırla, iyice hazırlan" demek istemiştir. Çünkü "Münazaa-münakaşa sanatını öğren" deme ile, "Zeyd'le münakaşa et" deme arasında fark vardır.

★ ★
★

Tekbir

وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۝

"Rabbini tekbir et"
(Müddessir, 3).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler, ayetteki *"tekbir et"*menin ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Kelbî**, "Rabbini putperestlerin söylediği şeylerden tenzih et, ulula" manasını verirken,

b) **Mukâtil**, "Bu kişinin, **"Allahu Ekber"** demesidir" demiştir. Rivayet olunduğuna göre bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) kalktı ve **"Allahu Ekber Kebîra"** dedi. Bunun üzerine, **Hz. Hatice** (r.a) de tekbir alıp, bunun ona gelen bir vahiy olduğunu anlayarak sevindi.

c) Bununla, namazda alınan tekbirler kastedilmiştir. İmdi, eğer, "Bu sûre, peygamberliğin başlangıcında nazil olmuştur ve o zaman henüz namaz farz değildi" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in nafile olarak namaz kıldığı, dolayısıyla da kıldığı bu namazlarda tekbir getirmekle emrolunması uzak bir ihtimal değildir.

4) Bence burada şöyle bir ihtimal daha söz konusudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Kalk, artık inzar et"* denilince, bundan sonra da, "Rabbini boş ve abes işlerden tenzih et. Sana verilen bu inzar emrinin, senin ihlâl etmen caiz olmayan, üstün hikmet ve önemli bir iş olduğu için olduğunu da bil" denilmek istenmiştir. O halde, *"Rabbini"* kelimesi *"Kalk* ve *inzar et"* emrini te'kid eder bir durum arzeder.

5) Bence burada, yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, inzarda bulunmasını emredince, sanki birisi "Peki ne ile, hangi hususta inzar edecek?" diye sormuş da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Rabbini, ortakları, benzerleri ve zıdları bulunmaktan, mümkin ve muhdes varlıklara benzemekten ululaması, tenzih etmesi şeklinde yapar" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, **Nahl Sûresi**'ndeki, *"Benden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatiyle inzar edin. Benden ittika edin" diye..."* (Nahl, 2) ayetidir. O halde bu, Allah'ı tanımaya ve O'nu tenzih

etmek gerektiğine dair olan davetin, diğer davet çeşitlerinden önce geldiğine dikkat çeken bir ifadedir.

İKİNCİ MESELE

فَكَبِّرْ ifadesindeki "fâ" hakkında da, şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu'l-Feth el-Mevsılî** şöyle demektedir: Arapça'da, زَيْداً فَاضْرِبْ وَعَمْراً فَاشْكُرْ "**Zeyd'i** döv, **Amr'a** da teşekkür et" denilir ki bu زَيْداً اِضْرِبْ وَعَمْراً اُشْكُرْ takdirindedir. Buna göre, buradaki "fâ", zâiddir.

2) **Zeccâc** şöyle der: "Fiilin başına bu fâ, onun cezâ (cevab) olduğunu göstermek için gelmiştir. Buna göre, mana, "Kalk ve Rabbini tekbir et, büyüklüğünü anlat" şeklinde olur. Bundan sonra gelen, وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ifâdesi de aynı takdirdedir."

3) **Keşşâf sahibi**, "Bu fâ, fâ-i şartiyyedir. Buna göre takdir, "Herne olursa olsun, sen Rabbini tekbir etmeyi, ululamayı bırakma" şeklindedir" der.

★ ★
★

Elbiseni Temizle

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ۝

"Elbiseni de temizle"

(Müddessir, 4).

Bil ki bu ayetin tefsiri hususunda, şu dört şey söylenebilir:

1) Gerek "**siyâb**" (elbise), gerek taharet (temizleme) ifadeleri hakiki manalarına göre alınabilirler.

2) "**Siyâb**" hakiki manaya, "taharet" kelimesi mecazi manaya alınabilir...

3) "**Siyâb**", mecazi; "temizleme" lafzı hakiki manaya alınabilir.

4) Her ikisi de mecazi manaya alınabilir.

Birinci ihtimale yani, her iki kelimenin de hakiki (lügavi) manalarına alınmaları halinde şöyle olur: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, elbiselerini, pisliklerden, kirden, necasetten temizlemesi emredilmiştir. Böyle olması halinde, ayet hususunda şu üç mana muhtemeldir:

a) **Şâfiî** (r.h), "Bununla, namazın, ancak necasetten temiz olan bir elbise içinde kılınabileceği kastedilmiştir" der.

b) **Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem**, "Müşrikler, elbiselerini kirden-pislikten korumuyorlardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'e elbisesini pisliklerden korumasını emretmiştir" demiştir.

c) Rivayet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerine, bir koyunun kuzusunun zarını-eşini atmıştır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağırına gitmiş ve üzgün olarak evine dönmüş, elbisesine bürünmüş. Bunun üzerine kendisine, "Ey

sarınıp-bürünen, artık kalk inzarda bulun. Bu adi hareketler seni inzar vazifenden alıkoymasın. Rabbini, onlardan intikam alamayacak olduğu düşüncesinden tenzih et, elbiseni de o pislilerden ve necasetten temizle" diye vahyedilmiştir.

İkinci ihtimale yani, "elbise" lafzının hakiki, "temizle" lafzının ise mecazi manaya alınması ihtimaline göre şu iki görüş ileri sürülebilir:

a) Ayetteki "temizle" emri ile, "kısalt" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Araplar, uzun elbise giyiyorlardı. Dolayısıyla da, eteklerini toplamak zorunda kalıyorlardı. Bu uzunluktan dolayı da, elbiseleri pis oluyordu. Bir de, elbisenin eteklerinin uzatılması, caka satmak, böbürlenmek için yapılıyordu. İşte, Allah'ın Resûlü, böyle davranmaktan men olundu.

b) Bu, "giyindiğin elbiselerin, gasbedilmiş yahut haram olmaktan uzak ve temiz olması, helal bir cihetten elde edilmiş olması gerekir" demektir.

Üçüncü ihtimal, yani, "temizleme"nin hakiki manaya, "elbise" kelimesinin de mecazi manaya alınması... Zira, elbise lafzı, "kişinin bedeni" anlamına da kullanılabilir. Çünkü Araplar, istincâ ederken temizlenmiyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, böyle temizlik yapması emredildi. Bazan da, "elbise" lafzı, "nefs"den kinaye olarak kullanılır. Nitekim şair **Antere**,

فَشَكَكْتُ بِالرُّمْحِ / الأَصَمِّ ثِيَابَهُ (اي نفسه)

"Elbiseme, yani kendisine bir çeki düzen verdim, toparladım..." demiştir. İşte bundan dolayı da لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَنَا بِمُحَرَّمِ *"Salkımlarda kerim ve cömert olan, mahrum ve yoksun bırakılacak değildir"* demiştir.

Dördüncü ihtimal, yani hem "elbise" hem de "temizleme" lafızlarının mecazî manaya hamledilmesi. Alimler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Müfessirlerin ekserisinin de görüşü olan bu görüşe göre mana, "Kalbini, kötü vasıflardan ve niteliklerden temizle" şeklindedir. **Hasan el-Basrî**'nin de bu ifadeye, "huyumu güzelleştir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. **Kaffâl**, "**Hasan el-Basrî**'nin verdiği bu manaya göre şu izahlar yapılabilir, demiştir:

1) Kafirler, **Hz. Muhammed**'i, "sihirbaz" diye tavsif edince, ona bu isim verince, bu onun çok zoruna gitti.. Derken evine döndü ve elbisesine büründü.. Dolayısıyla da onun bu hareketi bir huysuzluğu gerektiren bir sabırsızlığa sebebiyet vermiş oldu da, bunun üzerine ona, "Kalk, artık inzar et. Onların bu adice hareketleri seni, onları uyarmamaya sevketmesin... Tam aksine, huyunu güzelleştir" denildi.

2) Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, onların huyuyla huylanmaktan men etti de, bunun üzerine ona, فَطَهِّرْ ثِيَابَكَ yani, "Kalbini, iftira etmek, laf uydurmak, yalan söylemek ve sıla-i rahimde bulunmamak gibi" kötü huylardan temizle" denildi.

3) "Nefsini ve kalbini, onlardan intikam almaya ve onlara kötülük yapmaya azmetmekten temizle.."

Önceki Ayetlerle Münasebet

Biz, ayeti bu şekilde tefsir ettiğimizde, ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izah yapılabilir:

Birinci İzah: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey bürünen..." deyip, bürünmek de bir şeyi giyinmeyip libasa bürünmeyi ifade edince, "Büründüğün o elbiseleri bu gibi fikirler ve müşriklerin yaptığı iftiralardan ötürü sabırsızlık ve canlazlık üzere giyinmekten arındır" denilmiştir.

İkinci İzah: Ayetteki مُدَّثِّرُ kelimesinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Nübüvvet elbisesine bürünmek.." manasıyla yorumlanması. Buna göre adeta sanki, "Ey nübüvvet elbisesine bürünen... Kendisine büründüğün şeyi sabırsızlıktan, tahammülsüzlükten, kin ve öfkeden temizle.. Çünkü, bütün bunlar, bu elbiseye uygun düşmez..." denilmiştir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ *"Rabbin için sabret"* buyurarak izah etmiştir. Bil ki, ayetteki, *"bürünen"* ifadesini, bu tür sıfatlarla tavsif edilme anlamına almak, caizdir, mümkündür. Çünkü, Araplar bir kimseyi, kusurlardan beri olmakla nitelediklerinde, فُلَانٌ طَاهِرُ الْجَيْبِ نَقِيُّ الذَّيْلِ "Falanca, yakası ve eteği tertemiz olan bir kötü huylarla nitelediklerinde ise, فُلَانٌ دَنِسُ الثِّيَابِ *"Falanca, kirli elbiselidir"* derler. Nitekim, Şair de,

فَلَا أَبَ وَابْناً مِثْلَ مَرْوَانَ وَابْنِهِ / إِذْ هُوَ بِالْمَجْدِ ارْتَدَى وَتَأَزَّرَا

"Mervan ve oğlu gibi, hiç bir baba ve oğul yoktur. Çünkü Mervan, övgüyü ve yüceliği, kendisine bir cübbe ve rida, elbise edinmiştir" demiştir.

Bu kinayenin güzel oluşu sadedinde de şu iki izah yapılabilir:

1) Çünkü elbise, tıpkı, insandan ayrılmayan bir şey gibidir. İşte bundan dolayıdır ki, Araplar, "elbise" kelimesini, bizzat insanın kendisini ifade için, kinaye olarak kullanırlar. Nitekim Arapça'da "Övgü, onun dış elbisesinde; iffet de, onun iç elbisesindedir" anlamında, اَلْمَجْدُ فِي ثَوْبِهِ وَالْعِفَّةُ فِي إِزَارِهِ denilir.

2) Genel olarak, içi temiz olanın dışı da temiz olur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"elbiseni de temizle"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, peygamberlik öncesi yaptığı günah ve hatalardan sakınmayı emreden bir ifadedir. Bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Belini çatlatan yükü (günahı) da senden indirdik"* (İnşirâh, 2-3) ayetini, câhiliyyede işlenilen günahlar anlamına hamledenlere göredir.

c) **Muhammed ibn Arefe en-Nahvî** bu ifadenin manasının, "Hanımlarını temizle" şeklinde olduğunu; bazan, Arapça'da, "elbise" ifadesiyle, kadınların kastedildiğini, nitekim bu manada Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar sizin için bir elbise; siz de onlar için bir elbise..."* (Bakara, 187) buyurduğunu söylemiştir. Ama bu tevil, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu izaha göre, ayetin; kendinden öncekilerle münasebeti güzel şekilde sağlanamaz.

★ ★
★

Rücz

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır: 1) El-Utbî şöyle der: "**er-ruczu**" azab anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer bizden o azabı kaldırırsan..."* anlamına, لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ (A'raf, 134) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, şeytanın hile ve tuzaklarını, ilahi azaba sebep olduğu için "**er-ruczu, er-riczu**" diye adlandırmıştır. yine aynı manadan dolayı, putlarda "**er-riczu, er-ruczu**" adını almışlardır. Binâenaleyh, bu görüşe göre bu ayet, her türlü masiyyetten, sakınmanın farz olduğuna delalet etmiş olur. Bu görüşe göre burada şu iki ihtimali mana verilebilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ cümlesinin anlamı, "Seni, azaba ve isyana götürecek olan herşeyi terket" şeklinde olur ki, kelamın takdiri, وَذَا الرُّجْزَ فَاهْجُرْ yani, "Neticesi azab olan şeyleri terket.." şeklindedir. Bu takdire göre bu demektir ki, kelimenin başından muzaf (ذَا) terkedilmiştir.

b) "Bir şeyi, yakınındaki ve kendisine bitişik olan şeyin adıyla adlandırmak" üzere, azaba götüren şeye, "azab" adı verilmiştir.

2) **Rucz**, çirkin ve kazûrât olan şeyleri ifade eden bir kelime olup, bu kelime, buna göre **rice** (pislik, murdar) anlamını taşımış olur. O halde, وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ifâdesi, "**Mekârim-i ahlâk**, iyi huylar" hususunda efradını câmi, küllî, genel bir ifade olmuş olur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Kabalığı, sefihliği ve bütün çirkin şeyleri bırak, bu tür şeylere başvuran o müşriklerin huylarıyla huylanma..." denilmek istenmiştir ki, bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (Müddessir, 4) ifâdesini "huyunu güzelliştir, nefsini günah ve çirkin şeylerden arındır" şeklinde tefsir edenlerin yorumuna uygun düşer.

İKİNCİ MESELE

Nebiler Günah İşler Mi?

Peygamberlerin de günah işleyebileceklerini söyleyenler, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Şayet peygamberler de günah işlemeselerdi, kendilerine, "kötü şeyleri, günahları bırak.." denilmek suretiyle, onlara bu yasaklanmazdı.." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Ayetteki bu ifade ile, onların bu işi (günahsız oluşu işini) devam ettirmeleri, manası kastedilmiş olup, bu tıpkı bir müslümanın اِهْدِنَا "Beni hidayete erdir" dediği zaman (Fatiha, 5) bunun anlamının, "Biz hidayet üzere değiliz, o halde bizi hidayete erdir" şeklinde olmayıp, tam aksine, bundan kastedilen mananın, "Bizi bu hidayet üzere sabit kadem kıl..." şeklinde olması gibidir. İşte, mevzûbahis ayette de durum böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hafs'ın rivayetine göre **Asım**, bu kelimeyi bu sûrede, râ'nın dammesi ile, diğer sûrelerde ise râ'nın kesresi ile bu okurken, geriye kalan kıraat imamları ile, **Ebû Bekir**'in rivayetine göre **Asım**, kesre ile الرِّجْزَ **Yakûb** da, damme ile وَالرُّجْزَ şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ**, "Bunlar, aynı manaya gelen iki kullanıştır" demektir. **Halil**'in

kitabında ise, râ'nın dammesi ile er-ruczu "putlara ibadet etmek", râ'nın kesresi ile er-riczu ise, "azâb" anlamına gelir. Şeytanın vesveselerine de er-riczu denilir. Ebû Ubeyde de, bu iki lehçenin en fazla yaygın olanının ve çokca kullanılanın, râ'nın kesresi ile er-riczu olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

Minnetçi Olma

وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ ۝٦

"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"

(Müddessir, 6).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Meşhur olan kıraatte, râ'nın ref'i ile تَسْتَكْثِرُ şeklinde okunmuştur. Böyle okunması hususunda şu üç izah yapılabilir:

1) Kelamın takdiri, وَلَا تَمْنُنْ لِتَسْتَكْثِرَ şeklindedir. Bu demektir ki, bu kelamın başındaki lâm alınmış, böylece de fiil merfu olmuştur.

2) İfadenin takdiri, أَنْ تَسْتَكْثِرَ şeklindedir. Derken, kendisinden nasb edici أَنْ hazfedilmiş ve ilgili kelime, nevâsıb ve cevâzın'dan da beri olunca merfu kılınmıştır. Dolayısıyla bu sözün mecazi manası, "çoğu ummak, elde etmek için verme" şeklinde olur.

3) Bu ifade, "hal-i mütevakkıa, yani, umulan ve beklenen bir hal cümlesi olup, ifadenin takdiri, "daha fazlasını elde edeceğini düşünerek, farzederek ... verme ..." şeklindedir. Ebû Ali el-Farisî şöyle der: "Bu ifade, tıpkı senin, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَعَهُ صَقْرٌ صَائِداً بِهِ غَداً "Beraberinde, onunla yarın av yapacağını düşündüğü bir doğan bulunan bir adama rastladım" demen gibidir. Binâenaleyh, burada da mana, "Daha çoğunu elde edeceğini umarak verme" şeklinde olur." Ebû Ali el-Farisî sözüne devamla, "Bu ifade ile gelecekteki bir durumun, halin hikaye edilmiş olması da mümkündür" demiştir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, alimler, bu ayetin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu ayetten önce şu dört şeyi, yani

a) Kavmini uyarmasını;

b) Rabbini tazim etmesini,

c) Elbisesini temizlemesini,

d) Azabtan, günahtan sakınmasını emretmiş, daha sonra da, وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ

demiştir ki, bu, "Tıpkı, yaptığını çok gören, büyük gören kimse gibi, bu güç işleri yerine getirdiğin için, Rabbine minnette bulunma, başına kakma, tam aksine, bütün bunlara, Rabbinin rızasını elde etmen, bu sayede ona yaklaşman için ve bununla O'na minnette bulunmaksızın, evet bütün bunlara katlan.." demektir. **Hasan el-Basrî** de bu manada, "Yaptığın iyilikleri Rabbine minnet edip de, böylece onları çok bulma..." demiştir.

2) "İnsanlara, onlara, tıpkı bu iyilikleri çok gören bu kimse gibi, kendilerine öğrettiğin dine ve vahye dair şeylerle minnette bulunma; (onların başına kakma); çünkü sen, bütün bunları ancak, Allah'ın emri olduğu için yaptın, dolayısıyla da senin onlara minnet etme hakkın yoktur.." İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak, "(Bütün bunlara), Rabbin için katlan" buyurmuştur.

3) "Onlara, daha çok elde etmen için, yani, sayesinde malının çoğalacağı ve yaptığın işe mukabil olacak bir ücreti onlardan alabilmek için nübüvvetini onların başına kakma, onları minnet yükü altında bırakma."

4) لاَ تَمْنُنْ "acze düşme..." anlamında olup, bu, Arapların, "tutarsız, zayıf, güçsüz" anlamındaki حَبْلٌ مَنِينٌ şeklindeki kullanışlarına varıp dayanır. Nitekim Arapça'da, "Yürümek, onu bitkin hale getirdi.." anlamında, مَنَّهُ السَّيْرُ denilir. Buna göre, kelamın takdiri, "Bu ayetten önce, emrolunduğun o dört taati çok bulmadan dolayı, güçsüz ve kuvvetsiz hale gelme; gevşeme..." şeklinde olur. Bu manayı benimseyenler, ayetin bu ifadesinin, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, أَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ (Zümer, 64) ayetindeki أَعْبُدُ 'nin, أَنْ أَعْبُدَ takdirinde olduğu gibi olduğunu belirtmişlerdir. O halde bu demektir ki, ifadenin başından bir أَنْ edatı hazfolunmuştur. **Ferrâ, Abdullah İbn Mes'ûd**'un لاَ تَمْنُنْ أَنْ تَسْتَكْثِرَ şeklinde olduğunu belirtmiştir ki, bu okuyuş da az önceki tefsirin lehinde şahitlik eder. Ve bu görüş, **Mücahid**'in tercih ettiği bir görüştür.

5) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, ayetteki وَلاَ تَمْنُنْ ifâdesinin manası, "Verme..." şeklindedir. Nitekim, Arapça'da, "Ona şunu verdim" manasında مَنَنْتُ فُلاَناً كَذَا denilir. Cenâb-ı Hak da, هٰذَا عَطَآؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ (Sâd, 39) buyurmuştur. Yani, "Şimdi, ister ver, istersen verme..." demektir. Ki, bu da, "Kim verirse, فَقَدْ مَنَّ o muhakkak ki lutfetmiş olur. Dolayısıyla lûtuf ve bağış, bir istiâre yoluyla, مَنَّ fiiliyle ifade edilmiştir. Buna göre mana, "Daha çoğunu elde etmek için malını verme.." şeklinde olur. Yapılan bu manaya göre, burada birkaç soru bulunmaktadır.

Bazı Sorular

1. Minnet Yasağının Hikmeti

Birinci Soru: Allah'ın, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'i bu tür davranıştan men edişinin hikmeti nedir?

Cevap: Buradaki hikmet şu birkaç yöndendir:

a) Peygamberin lûtuf ve ikramlarının, dünyayı ve dünyalığı elde etmek için değil, sırf Allah için alınmasından dolayıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'e

"Gözünü... çevirme..." (Hicr, 88) buyurarak, dünya peşinde koşmayı yasaklamıştır. Çünkü, dünya peşinde gezen kişiye göre, dünya mutlaka, çok kıymetlidir. Böyle olan kimse ise, risâlet görevini ifaya uygun bir kimse olamaz.

b) Daha fazlasını almak amacıyla, başkasına azıcık dünyalık veren kimsenin, mutlaka o başkasına boyun eğmesi, yalvarıp yakarması... söz konusu olur. Bu ise, nübüvvet makamına yakışmayan bir husustur. Çünkü bu durum, alan kimsenin alçalmasını gerektirir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sadaka ve zekât alması ile, bunları verenlerin nefretini mucib olması... haram kılınmıştır. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, *"Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun da, onlar bunun altında eziliyorlar"* (Tur, 40) buyurmuştur.

2. Yasak Resûle mi Has?

İkinci Soru: Bu yasak, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus bir yasak mı, yoksa ümmetini de içine alır mı?

Cevap: Lafzın zahiri, bu işin umûmî olduğunu ifade etmez.. Halden çıkarılan karine de **(karîne-i hâliye)**, bu işin umumi olmasını gerektirmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu iş, sırf nübüvvet makamını korumak ve onu kusurlardan arındırmak için yasaklanmıştır. Halbuki, böyle bir sebep ümmeti hakkında mevcut değildir. İşte bunları da, bu mananın, ümmet hakkında riya anlamına geldiğini, dolayısıyla da Allah Teâlâ'nın bütün herkesi böyle davranmaktan men ettiğini söylemişlerdir.

Buradaki Nehyin Hükmü

Üçüncü Soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'e has olduğu farzedilmesi durumunda bu, haramlık ifade eden bir yasak mı, yoksa tenzihen mekruhluğu ifade eden bir yasak mıdır?

Cevap: Ayetteki bu nehyin (yasağın) zahiri, haramlığı ifade eder.

6) **Kaffâl** şöyle der: "Ayetten, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ister karşılığı fazla olsun, ister noksan, ister denk olsun, herhangi bir kimseye, karşılığını almak maksadıyla birşey vermesinin haram olacağı manasında kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre ayetteki, تَسْتَكْثِرُ fiili, "Verdiğin bağış, yaptığın iyilik sebebiyle, malının noksanlaşacağından hoşlanmadığın için, daha fazlasını elde etmeyi umup-isteyerek..." manasında olur. Bu durumda ayetteki bu ifade, herne olursa olsun mutlak manada bir karşılık bekleme manasında olur. Böylece mecazi bir mananın ayette yer alması son derece güzeldir. Çünkü genelde hep karşılık, verilen bağıştan ve hediyeden daha fazla olur. Dolayısıyla da "karşılık bekleme" ifadesi, birşeyi, hallerinin en geneline hamlederek, "istiksâr" (daha çoğunu isteme) kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu tıpkı, bir kadının, yanında çocuğu olduğu halde evlenmesi durumunda, çocuğunun terbiyesi ve geçimini üzerine alacak birisine ihtiyacı olduğu için, bu çocuğa "**rabîbe**" (terbiyeniz altındaki üvey evladınız) denilmesi gibidir. Daha sonra bunun sahası genişlemiş ve annesi evlenirken, bu çocuk ileri yaşta olsa dahi, genel olarak "**rabîbe**" kelimesiyle isimlendirilir. Bu fikri benimseyenler, bunun sebebini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bağış ve iyilik yaparken, bir karşılık bekleme ve insanların

kendisine iltifat etme gibi duygulardan ve düşüncelerden tamamen uzak olması diye izah etmişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı iyilikler, böylesi düşüncelerden uzak ve sırf Allah rızası için yapılmış olur."

7) Kendilerine iyilikte bulunmak ve birşeyler vermek suretiyle yaptığın şeyleri gözünde büyüterek, insanlara minnette bulunma ve insanları insanların başına kakma. Aksine bunları önemsiz ve basit sayman iyiliğine muhatap olanlara yaptığın ihsandan dolayı özür dileyen bir tavır içinde olmalısın (yani onun gönlünü alarak bunu yapmalısın). Çünkü dünyanın bütünü, zaten değersizdir. Nerde kaldı ki, dünyaya oranladığımızda son derece az olan, verdiğin o şeyler... İşte bu son üç izah, adeta birbirlerini tamamlayan ve birbirlerine dayanan izahlardır. Çünkü bunlardan birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha fazlasını umup-istemekten yasaklandığını; ikincisi, ister fazla, ister az, isterse denk olsun, mutlak olarak bir karşılık umup-istemekten yasaklandığını, üçüncüsü de, vermesi ve kendisini az vermekle itham etmesi ve kendisini, bunu kabul ettiği için, in'âmda bulunduğu kimsenin minnet borcu altında hissetmesi manasını ifade eder.

8) Ayetin manası şöyledir: Birisine birşey verdiğinde, verdiğin şeyi gözünde büyüterek, onun başına kakmamalısın. Çünkü başa kakmak yaptığın işin mükâfaatını yokeder. Nitekim Hak Teâlâ, *"Malını, riya için infak eden gibi, ey mü'minler sadakalarınızı, minnet ederek, başa kakarak, eziyet ederek boşa çıkarmayın"* (Bakara, 264) buyurmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, fiili cezm ile, تَسْتَكْثِرْ şeklinde okumuştur. Ama muhakkik alimlerin çoğu bu kıraatı kabul etmemişlerdir. Kimileri de bunun uygun olduğunu söyleyerek (Arapça yönünden) doğruluğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır.

1) Ayetin takdiri, لَا تَسْتَكْثِرْ şeklindedir.

2) **Hasan el-Basrî**'nin yine تَسْتَكْثِرُ manasını kastederek, böyle cezm ile okumuştur. Çünkü harekelerin çokluğu sebebiyle zammeyi ağır görerek, **râ** harfini sakin kılmıştır. Nitekim **Ebû Zeyd** بَلَى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (Zuhruf, 80) ayetindeki **"rusûlünâ"** kelimesini, **lâm**'ın sükunu ile, رُسْلُنَا okunduğunu nakletmiştir.

3) **Hasan el-Basrî**, bu okuyuşunda, kelimenin vakf halini nazarı dikkate almıştır (yani durulduğu zaman, böyle durulacağını göstermek istemiştir). **A'meş** de, başında mukadder bir (أَنْ) görerek bunu nasb ile, تَسْتَكْثِرَ şeklinde okumuştur ki bu, tıpkı şairin şu şiirinde olduğu gibidir.

أَلَا أَيُّهَذَا الزَّاجِرِي أَحْضُرَ الْوَغَى / وَأَنْ أَشْهَدَ اللَّذَاتِ هَلْ أَنْتَ مُخْلِدِي

"Duyun ki, beni savaşta bulunmaktan, zevku sefalarda hazır olmaktan men edecek kimse kimdir ki? Sen beni, ebedî mi kılacaksın ki?!" Bu kıraati, **İbn Mes'ûd**'un وَلَا تَمْنُنْ أَنْ تَسْتَكْثِرَ şeklindeki kıraatı da destekler.

★ ★
★

Rabbinin Emirlerini Tutmada Sabır

وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ۝

"Rabbin için sabret"

(Müddessir, 7).

Bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) "Bağışta bulunup, iyilik yaptığında, başa kakmayı ve yaptığın işi büyütmeyi bıraktığın için sabret" yani, "Rabbinin rızasını gözettiğin için, böylesi davranışları bırak."

2) "Malını verip tasadduk ettiğinde, karşılık bekleme. Bu beklememe, Rabbinin rızası için olsun."

3) "Bu sûrenin başında sana bazı şeyler emrettik, bazı şeyleri yasakladık. Binâenaleyh Rabbinin emrinden ötürü, o emredilenleri yap, nehyedilenleri terket." Buna göre, sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu ayetten önce, bir takım şeylerin yapılması, bir takım şeylerin de yapılmaması mükelleflyeti yer almış; bu ayette ise, o şeylerin yapılıp yapılmamasının gerekçesi açıklanmıştır ki bu da, Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmedir.

4) Daha önce, **Mekke** müşriklerinin biraraya gelerek, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in durumunu görüştüklerini, içlerinden **Velid b. Muğire**'nin kalkıp evine gittiğini, bunun üzerine oradakilerin, "**Velid** herhalde dinini terketti (müslüman) oldu" dediklerini. Bunun üzerine **Ebû Cehil**'in onun yanına giderek, "Atalarının dinini terketmesin diye, sana verilmek üzere **Kureyş** aralarında mal topladı" dediğini anlatmıştık. Bu demektir ki **Velid**, elde edeceği bu maldan ötürü küfrünü sürdürmüştür. Bu sebeple, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, "O, işte o maldan ötürü batıl din ve inancını sürdürdü. Sen ise, başka birşey için değil, sırf Hak rızası için hak dinde sabr-u sebat et" denilmiştir.

5) Bu ayet, müşrikler için bir ta'rîzdir. Buna göre **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, "Putları değil, Rabbinin yüceliğini ilan et; elbiseni temizle ve müşrikler gibi, bedeni ve elbiseni pis olma. Kötülük yapmayı ve eziyet vermeyi terket. Kafirlerin yaptığı gibi, sakın bunlara yaklaşma. Kafirlerin, **Velid**'e bir miktar mal verip de, o azıcık malı gözlerinde büyütmeleri gibi, sen de verip, verdiğin şeyleri gözünde büyütme. Mal ve makam gibi, dünyevi gaye ve maksadlardan ötürü değil de, sırf Rabbine taat olan niyetlerle, Rabbin için bunlara sabret" denilmek istenmiştir.

★ ★
★

Sûr'a Üflenince

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ۝

"Çünkü o boruya üflenince"

(Müddessir, 8).

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberlerin önderi **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, doğruya iletme hususunda gerekli talimatları verince, bundan şakîlerle ilgili va'idlerine (tehditlerine) dönmüştür. İşte o va'îdi, bu ayet ifade etmektedir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin başındaki **"fâ"** edatı, sebep içindir, yani bunun niçin olduğunu göstermek içindir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: "Onların eziyetlerine sabret. Çünkü onların önünde, bu eziyetlerinin cezasını çekecekleri zor bir gün vardır. Sen de o günde, onların eziyetlerine sabrının mükafaatını göreceksin."

İKİNCİ MESELE Alimler, o boruya (sûra) bu üflenişin, ilk nefha (üfleniş)-mi, yoksa ikincisi mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir?

Nâkur

Birinci Görüş: Bahsedilen üfleniş, ilk nefhadır. **Halîmî, Kitabu'l-Minhâc**'ında şöyle der: "Allah Teâlâ, sûra, sûr ve nâhûr diye iki isim verdi. Müfessirlerin görüşü, buradaki **"nâhûr"**un da **"sûr"** olduğu şeklindedir. "Sûr"un, kendisine her iki nefhanın da üflendiğine şüphe yoktur. Çünkü insanları öldürmek için olan nefha, diriltmek için olan nefhadan (üfleyişten) başkadır. Hadislerde şu yer almıştır. O sûr'da bütün ruhlar sayısınca delikler vardır. Ruhlar, ikinci üfleyişte, sûrun bu deliklerinde bulunurlar, dolayısıyla da, ona üflendiğinde, herbir delikte, bedenine doğru çıkıp giden bir ruh çıkar. Dolayısıyla o beden, Allah'ın izniyle yeniden hayat bulur. Binâenaleyh bu sûrun, birisi **"nahr"**, diğerini **"nefh"** edilmek üzere iki aleti bulunabilir.

Şu halde o sûra, bütün canlıları öldürmek için nefhedildiğinde (üflendiğinde), çıkacak sayha ve sesin, daha şiddetli ve daha korkunç olması için, **"nahr"** ve **"nefh"** birlikte yapılmış olur. Ama ona, diriltmek için üflendiğinde ise, **"nahr"** edilmez, sadece **"nefh"** ile yetinilir. Çünkü bunun gayesi, o ruhları, sûrun deliklerinden, bedenlerine göndermektedir, yoksa o ruhları bedenlerinden çıkarmak değildir. O halde ilk nefha, **"tenkîr"** (ruhları bedenlerden çıkarmak) için olup, bu tıpkı, çok şiddetli gök gürültüsüne benzer bir şeydir. Çünkü gök gürültüsü çok şiddetli olduğunda, onu duyan çoğu kez ölür. Sayha, bir adamın bir çocuğa şiddetlice bağırıp da, o çocuğun duyduğu korku sebebiyle öldüğü bir sestir." **Halîmî** (r.h)'nin sözünün sonu budur. Bence bu açıklamada şöyle bir problem var: **Halîmî**'nin bu izahına göre, **"nahr"**ın, sırf, insanların ruhlarını bedenlerinden çıkarmak için atılan narada (sayhada) bulunmasını gerektirir. Halbuki insanların canını çıkarmak için olan bu gün, kafir için o kadar şiddetli bir gün değildir. Çünkü onlar, o anda hemen ölüverirler. Kâfirler için, esas şiddetli olan gün, diriltilmeleri için sûra üflendiği gündür. İşte bundan ötürü kafirler, *"Keşke o (ölüm, hayatınıza) kesin son veren bir şey olsaydı"* (Hakka, 27) yani, "Keşke biz o ölüşümüz ile kalıp, tekrar diriltilmeseydik" diyecekler.

İkinci Görüş: Burada bahsedilen **nahr** (üfleyiş), sûra ikinci üfleyiştir. Çünkü **nâhir**, kendisine üflenen şey demektir. Binâenaleyh ikinci üfleyiş murad edildiğinde, önce

"**nahr**" yapılır. İşte bundan ötürü de, bu şeye "**nâhûr**" denir Ben diyorum ki bu kelime hususunda, şöyle bir izah yapılabilir: **Nâhur, "hâtûm"**un da, sayesinde hatm (ufalama) işinin yapıldığı şey manasına oluşu gibi, "**nahr**" kökünden, bu manada bir kelimedir. Binâenaleyh "**nâkûr**"un kendisine "**nahr**" edilen değil, kendisiyle "**nahr**" işinin yapıldığı şey olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE إِذَا edatındaki âmil, يَوْمٌ عَسِيرٌ *"çetin bir gün"* ifadesinin delalet ettiği manadır. Buna göre takdir, "Nahûra üflendiğinde, ilgili iş çok çetin ve zor olur" şeklindedir.

★ ★
★

Kafirler İçin Çetin Gün

فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ۝ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ۝

"İşte o gün, kafirlerin aleyhine pek çetin bir gündür, kolay değildir"
(Müddessir, 9-10).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, فَذَٰلِكَ *"İşte bu"* ifadesi, o sûra üflendiği güne bir işarettir ve takdiri, "İşte sûra üfleneceği o gün, çok çetin bir gündür" şeklinde olur. Ayetteki يَوْمَئِذٍ kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelime, ayetteki ذَٰلِكَ 'nin bir tefsiridir. Çünkü ذَٰلِكَ 'nin, hem "**nahr**"'a (üflemeye), hem de nahva muzaf olan o güne (üfleniş gününe) işaret olması muhtemeldir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte o, yani sûra üfleneceği gün, çetin bir gündür" demiştir. Bu izaha göre, يَوْمَئِذٍ kelimesi, nasb mahallinde olmuş olur.

b) يَوْمَئِذٍ kelimesi ذَٰلِكَ 'den bedel olup, ref' mahallinde olabilir. Bu durumda "**yevmun asîr**", bunun haberi olur ve sanki, "üfleme günü, zor bir gündür" denilmiştir. Yapılan bu izaha göre, يَوْمَئِذٍ kelimesi, ذَٰلِكَ 'den bedel olduğu için, ref' mahallinde olur. Fakat "**yevm**" kelimesi, mebnî olan إِذْ edatına muzaf olduğu için, feth üzere mebnî kılınmıştır.

c) Ayetin takdiri, "O gün bu nahr (üfleyiş), çetin bir günde yapılmış bir nahrdır" şeklindedir. Bu takdire göre, يَوْمَئِذٍ kelimesinin amili, "**nahr**" olur.

İKİNCİ MESELE Bu gün kafirler için zor ve çetin bir gündür. Çünkü onlar, hesapları hususunda endişelidirler. Kitapları kendilerine sollarından verilmiştir, yüzleri siyah, gözleri masmavi olarak haşrolunacaktır. Bütün uzuvları, aleyhlerine şahidlik edecektir. Dolayısıyla onlar bütün şahidler-insanlar huzurunda, rezil-kepaze olacaklar. Mü'minler için ise o gün, kolay bir gündür. Çünkü onların hesapları hakkında ileri geri konuşulmaz; yüzleri beyaz, tartıları (sevapları) ağır olarak haşrolunurlar.

Allah Teâlâ'nın bu günü *"çetin"* diye niteleyişi şu sebepten ötürü de olabilir: Çünkü bu gün aslında, bir hadiste de yer aldığı gibi, peygamberlerin feryad edeceği, çocukların saçlarının ağaracağı, mü'min ve kafir, herkese çetin gelen bir gündür. Fakat o günde kafirlerin zorluğu daha fazla olacaktır.

Binâenaleyh buradaki birinci görüşe göre, عَسِيرٌ kelimesi üzerinde vakf yapılması uygun ve güzel olmaz. Çünkü o zaman mana, "Bu gün kafirler için çetindir, kolay değildir" şeklinde olur. İkinci görüşe göre ise, bu kelime üzerinde vakfetmek uygun ve güzel olur. Çünkü o zaman mana, "O gün aslında herkes için çetindir. Ama kafir için, o günde, daha fazla bir çetinlik vardır. O da, *"(O gün ona), kolay değildir"* ifadesinin anlattığı şeydir.

Buna göre eğer, عَسِيرٌ (çetin-zor) kelimesinden anlaşıldığı halde, ayrıca bir de, غَيْرُ يَسِيرٍ *"kolay değil"* denilmesinin ne faydası ne gereği var?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Birinci görüşe (manaya) göre, bu tekrar, te'kid içindir. Nitekim sen (meselâ), "Ben seni seviyorum, sana buğzetmiyorum. Senin dostunum, düşmanın değil" dersin. İkinci görüşe (manaya) göre ise, *"çetin (zor)"* kelimesi, hem mü'minleri, hem kafirleri içine alan genel (esas) zorluğu ifade eder; *"kolay değil"* kelimesi ise, o günde fazladan olarak kafirler için olan zorluğu ifade eder. Çünkü zorluk, bazan az ve hafif olur, bazan da çok ve fazla olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak böylece, genel olarak zorluğun herkes için olduğunu, ama çok ve ileri derecede zorluğun kafirler için olduğunu bildirmiştir.

Mü'minlere De Zor Gün

ÜÇÜNCÜ MESELE **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, o günün, kafirlere kolay olmadığını söyleyince, o gün mü'minler için kolay olmuş olur." "Hitab"ın delil olduğunu söyleyen bazı kimseler, "Eğer kitab delili hüccet olmamış olsaydı, **İbn Abbas** (r.a), o günün kafirler için kolay olmayışından, mü'minler için kolay olacağı manasını çıkarmazdı" demişlerdir.

★ ★
★

Mahlukumu Bana Bırak

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَّمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدتُّ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾

"Bir tek olarak yarattığım o kimseyi, Bana bırak." Ona uzun boylu mal ve hazır olarak oğullar verdim. Kendisi için herşeyi bol bol ihsan ettim"

(Müddessir, 11-14).

Müfessirler, burada kastedilenin **Velid b. el-Muğire** olduğunda icma etmişlerdir.

Ayetteki **"vahîden"** kelimesinin mansub (fethalı) oluşu ile ilgili olarak şu izahlar söz konusudur:

1) Bu kelime, "hal" olduğu için mansubtur. Bunun Hâlık'ın (yaratanın) veya mahlukun (yaratılan o adamın) "hâl"i olması muhtemeldir. Hâlık'ın "hâl"i sayılması durumunda iki mana söz konusudur:

a) "Beni onunla tek başıma (vahîden) bırak. Çünkü Ben, ondan intikam almaya yeterim."

b) "Ben onu vâhıden (tek başıma) yarattım. Onu yaratmada, hiç kimse bana ortak ve yardımcı değildir." **"Vahîden"** kelimesi **"mahlûk"**dan "hâl" sayılırsa, o zaman mana, "O kişi tek başına (vahîden) olduğu halde, ne malı, ne çocuğu olmadığı halde onu yarattım. (Yani yarattığımda ne malı, ne çocuğu vardı)" şeklinde olur. Buna göre ayet aynen, *"Andolsun ki siz, sizi ilk yarattığımız gibi, ferden ferda (tek olarak) Bize geleceksiniz"* (En'âm, 94) ayeti gibi olmuş olur.

2) **"Vahîden"** kelimesi, "zemm" üzere mansubtur. Çünkü ayet, **Velîd** hakkında nazil olmuştur ve **"Vahîd"** onun lakabıdır. O, "Ben, **Vahîd oğlu Vahîd**'im. Yani Araplar içinde ne benim, ne babamın bir benzeri var" derdi. Binâenaleyh ayetten, "O yarattığım kimseyi, yani o "vahîd"i Bana bırak" manası murad edilmiştir.

Sonraki alimlerden çoğu, bu izahı tenkid etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın, **Velîd b. Muğire**'yi **"vahîd"** (tek, emsalsiz) olduğu iddiasında doğrulaması caiz (mümkün) değildir." Bu soruyu (itirazı), **Vahidî** ve **Keşşâf sahibi (Zemahşerî)** zikretmiştir. Bu tenkid, bir kaç bakımdan zayıftır:

a) Biz, **"vahîd"** kelimesini, bir alem (özel isim) sayarsak, bu soru zail olur. Çünkü alem isim, müsemma (isim sahibi) için bir sıfatı anlatmış olmaz. Aksine o, işaret (zamiri) yerini tutan bir şeydir.

b) Bunun, "Onun kendi zannı ve inancına, **Vahîd** (tek-eşsiz) olduğu manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın. (Bu manada), bunun bir benzeri de, *"Tad (azabı). Hani sen, aziz ve kerimdin!"* (Duhan, 49) ayetidir.

c) **"Vahîd"** kelimesinde, **Velîd**'in şan ve şerefce tek ve emsalsiz olduğu manası yoktur. Aksine bu tür şeylerde kendisinin tek olduğunu o iddia etmektedir. O halde, "Sen teksin ama, küfürde, pislikte, alçaklıkta..." denilebilir.

3) **"Vahîden"** kelimesi, *"yaratma"* fiilinin ikinci mef'ûlü olarak mansubtur. **Ebû Sa'îd ed-Darîr**, **"Vahîd, babası olmayan"** demek olup, ayetin bu ifadesi, *"O, bütün bunlardan öte, bir de kulağı kesik (şirret)"* (Kalem, 13) ifadesinde olduğu gibi, **Velîd**'in neseb açısından tenkide uğramış (şüpheli durumda) olduğuna bir işaret olmuş olur.

Ayetteki, *"Ona hayli mal verdim"* ifadesindeki, "hayli mal"ın izahı sadedinde şunlar söylenmiştir:

1) Malın uzun boylu olması, inkitasız (kesintisiz) olması demektir. İşte bundan ötürü, **Hz. Ömer** (r.a), bu ifadeyi bir ayın geliri ay-be-ay gelir (aylık) diye tefsir etmiştir.

2) Bu, artırmak suretiyle uzamış olan maldır. Mesela, hayvancılık (sütçülük), ziraat ve çeşitli ticaretler gibi...

3) Bu, kapladığı yer uzayıp giden, geniş olan mal demektir. Nitekim **İbn Abbas**

(r.a), "**Velîd**'in **Mekke**'den **Taif**'e kadar uzanan, deve, at, koyun sürüleri; **Taif**'te geniş bağ-bahçeleri, sulak arazileri, bol nakit parası gibi, uzayıp giden, malları vardı" demiştir.

Mukâtil'de bu ayeti tefsir sadedinde, "**Velîd b. Muğire**'nin, yaz ve kış faydaları kesilmeye, hep istifade edilen bağ-bahçeleri vardı" demiştir. Şu halde ayetteki "uzun boylu" (**memdûd**) vasfı tıpkı, "**zıllun memdûd**" (kesintisiz gölgeler) (Vakıa, 30) ayeti gibidir.

4) Bu, çok mal manasınadır. Çünkü çok mal, sayılmak istendiğinde, sayımı uzayıp gider. Müfessirlerden, ayetteki, *"uzun boylu mal"* ifadesiyle, anlatılan malın miktarını belirleyenler de vardır: Bunlardan kimi, bu malın bir dinar; kimi, dört bin dinar; kimi de bir milyon dinar olduğunu söylemiştir. Ama bu zoraki tefsirlerin hiçbirini, sağlam fıtratlı (akıllı) kimseler benimsemezler.

Yardımcı Ağavat

Ayetteki, وَبَنِينَ شُهُوداً *"Hazır olarak (bulunan) oğullar (verdim)"* ifadesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "**Mekke**'de, hep yanında bulunan hiç bir zaman kendisinden ayrılmayan oğullar verdim ona" demektir. Çünkü onlar zengin idiler. Dolayısıyla da geçim ve kazanç için, başka yerlere gitme ihtiyacı duymuyorlardı. Böylece **Velîd**, onlara alabildiğine alışmış ve onların, hep yanında bulunmaları sebebiyle de, rahat ve huzur içinde idi.

2) "Oğulların hep hazır olarak bulunmaları" ile, onların toplantı ve davetlerde, hep **Velîd**'in etrafından olmaları kastedilmiştir. **Mücâhid**, onun oğullarının on tane olduğunu söylemiştir. Bunların yedi erkek çocuk olduğu da söylenmiştir. Bunların yedi erkek çocuk olduğu da söylenmiştir. Bunlar, **Velîd b. Velîd, Halid b. Velîd, Kays b. Velîd** ve **Abdu Şems b. Velîd**'dir. İçlerinden **Halid, İmare** ve **Hişam** (r.ahm) müslüman olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَهَّدتُ لَهُ تَمْهِيداً *"Kendisi için herşeyi bol bol ihsan ettim"* ifadesine gelince, bu, "Ben ona, kavmi (milleti) içinde, alabildiğine yüksek makam ve riyaset nasip ettim. Böylece de ona, mal ve makam nimetlerimi tam ve bol olarak ihsan ettim. Ehli dünya nezdinde, bu ikisinin birlikte bulunması "kemâl" (mükemmellik) diye değerlendirilir. İşte bundan ötürü, bu şekilde dua edilerek "Allah, işlerdeki kudret ve tasarrufunu sürdürsün" manasında, أَدَامَ اللّٰهُ تَمْهِيدَهُ denilir. Kimi müfessirler, ayetteki "**temhîd**"i, bol geçim ve uzun ömür manasına almışlardır. Nitekim **Velîd, Kureyş**'in en uzun ömürlülerindendi. Bundan ötürü, "**vahîd**" (tek, eşsiz) diye ve "**Kureyş'in Reyhane**"si (gülü) diye lakablanmıştır.

★ ★
★

Kafirin Hırsı

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا ۖ إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا ﴿١٧﴾

"Bir de kalkmış, hırs ile daha da artırmamı ister. Hayır, hayır (olmaz). Çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmiştir. Ben, onu sarp bir yokuşa sardıracağım"

(Müddesir, 15-17).

Buradaki "**sümme**" (sonra) kelimesi, hayret ifade etmek içindir ve tıpkı, arkadaşına, "Seni evimde misafir ettim, yedirdim, içirdim, sonra da (kalktın) bana küfrettin" demen gibidir. Yine bu, tıpkı, *"Gökleri ve yeri, karanlıkları ve nuru yaratan Allah'a hamdolsun. Bir de bu küfürler tutup Rablerine eş koşarlar"* (En'am, 1) ayetindeki "**sümme**" (sonra) gibidir. Şu halde bu **sümme**, yadırgama ve hayreti ifade eden bir kelimedir.

O kafirin, bu "daha"yı, dünyada mı, yoksa ahirette mi olmasını istediği hususunda, iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **Kelbî** ve **Mukâtil**, buna, "Beni inkar etmiş iken, bir de kalkar, malının ve çocuğunun daha da artmasını umuyor" manasını verirler.

2) O, bu artışın, ahirette olmasını istemiştir. Rivayete göre o, "Eğer **Muhammed** doğru söylüyorsa, bu demektir ki, cennet sadece benim için yaratılmıştır" diyordu. Bu manaya göre, bu ayetin bir benzeri de, yine o **Velîd b. Muğire** hakkında olan, *"Bizim ayetlerimizi inkar eden ve "Bana mal ve evlat verilmiştir" diyen o kafire ne dersin"* (Meryem, 77) ayetidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "**kellâ**" *"Hayır, hayır"* buyurmuştur ki bu, onu böylesi asılsız kuruntu ve arzulardan caydırmayı ifade eder. Müfessirler, "Bu ayetin nazil olmasından sonra, **Velîd**'in malı gittikce azalmış ve fakir düşmüş. Neticede fakir olarak ölmüştür" demişlerdir.

Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً *"Çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatcı kesilmişti"* ayeti, müste'nef (müstakil) bir cümle şeklinde, "**kellâ**" denilişinin sebebini belirtmektedir: Sanki birisi, "Peki malı niçin artırılmayacak?" demiş de, buna cevaben, *"Çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatcı kesilmişti"* denilmiştir. "**Anîd**" kelimesi, tıpkı **celîs** (arkadaş), **ekîl** (yiyen), **aşîr** (arkadaş) kelimeleri vezninde, **mu'ânnid** (inatcı) manasınadır ve bununla, **Velîd**'in, şu pek çok çeşit özelliklerine işaret edilmek istenmiştir.

Velîd b. Muğire

1) O, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, kudretine, nübüvvetin ve öldükten sonra dirilmenin doğruluğuna delalet eden bütün deliller hususunda muannit biri idi. Dolayısıyla o, herşeyi inkar etme hususunda hep karşı çıkan ve çekişen biridir.

2) Onun küfrü, "küfrü inâdî"dir. Çünkü o, bütün bu şeylerin doğruluğunu kalbiyle biliyor, ancak ne var ki, bunları lisanıyla inkar ediyor. Muannidin küfrü ise, küfür türlerinin en fahiş ve çirkin olanıdır.

3) إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً cümlesi, **Velîd**'in, ta eskiden beri, bu tavrı ve gidişatı (küfrü inadiliği) sürdürdüğüne delalet eder.

4) Cenâb-ı Hakk'ın yine bu ifadesi, onun muannid oluşunun, sırf, Allah Teâlâ'nın

ayet ve delilleri hususunda olduğunu göeterir. Çünkü, bu cümlenin takdiri, "O, başka ayetleri değil, bizim ayetlerimizi inkarda küfrü inadiyi kendisine yol edinmiştir" şeklindedir. Binâenaleyh, diğer ayetler hususunda böyle bir inat göstermediği halde, bu inadı sadece Allah'ın ayetlerine tahsis etmesi, onun son derece büyük bir ziyan, iflas içinde olduğuna delalet eder.

Saûd

سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً *"Ben onu, sarp bir yokuşa sardıracağım..."* ayetine gelince bu, "Biz ona, "**saûd**"u teklif edeceğiz. Onu, bu **saûd**'la mükellef tutacağız.." demektir. **Saûd**'un ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu kimse (**Velid Ibn Muğıre**)'nin, takat getirilemeyecek derecede çetin bir azabla karşı karşıya geleceğinin bir temsili ve teşbihi olup, tıpkı: يَسْلُكْهُ عَذَاباً صَعَداً *"Onu, sarp bir azaba sokar..."* (Cin, 17) ayeti gibidir. Buradaki صَعُودٌ kelimesi Arapların, "sarp yokuş, tırmanılması güç sert kayalık" anlamında kullandıkları, عَقَبَةٌ صَعُودٌ deyimine varıp dayanır.

2) **Saûd**, cehennemdeki sarp bir yokuşun, dağın adıdır. O, elini bunun üzerine koyduğunda dağ erir; kaldırdığında ise, eski haline döner. Ayağını koyduğunda, yine dağ erir, kaldırdığında ise, eski haline döner. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلصَّعُودُ جَبَلٌ مِنْ نَارٍ يَصْعَدُ فِيهِ سَبْعِينَ خَرِيفاً ثُمَّ يَهْوِى كَذٰلِكَ فِيهِ اَبَداً *"Saûd, ateşten bir dağdır. O orada, yetmiş yıl tırmanır, sonra da, geri yuvarlanır. Ve bu iş, hep böyle devam eder."*(11) buyurmuştur..

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun nasıl inat ettiğini anlatmak üzere: إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ *"Çünkü O, uzunuzadıya dünya düşündü, (kendi kendine) bir ölçü koydu"* (Müddessir, 18) buyurmuştur. Arapça'da, bir kimse bir şey hakkında düşünüp tefekkür ettiğinde, فَكَّرَ فِى الْاَمْرِ وَتَفَكَّرَ.. denilir. Daha sonra bu kimse, böyle bir tefekkürde bulununca, kalbinde, bir takım sözler ve görüşler tanzim edip hazırladı. İşte bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدَّرَ ifadesinden anlaşılmaktadır.

★ ★
★

Kafirce Hile

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ *"Hay kahrolası! Ne biçim de ölçü koydu o!"* (Müddessir, 19) buyurmuştur. Bu ifade, bir şeyden dolayı duyulan hayret ve onun müthiş ve muazzam görülmesinden dolayı söylenilen bir ifade olup, Arapların tıpkı, "Hay Allah kahredesice. Ne kadar da cesur!"; "Hay Allah rüsvay edesice! Ne kadar da şair (amma da şair ha!)" ifadeleri gibi olup, bu sözler, karşı tarafın, haset eden bir kimsenin bu kimseye bu şekilde beddua edeceği bir duruma ulaştığında söylenir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, ayetteki bu ifade hakkında muhtemel şu iki izah yapılabilir:

---

11) **Müsned**, 3/75.

a) Bu, onun zeka kuvvetinden dolayı, muhatapları şaşmaya bir davet olup, bu, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in işi hususunda bu adamın ileri sürdüğünden daha kuvvetli ve daha büyük bir şüphe ileri sürerek, onun işini zedelemek mümkün değildir.." demektir.

b) Bu, bu kimseyi, istihza içinde medhetmek için olup, bu, "Bu adamın ileri sürdüğü şey, son derece düşük ve değersizdir" demektir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ *"Yine kahrolası, nasıl ölçü yaptı o?"* (Müddessir, 20) buyurmuştur. Bu ifadenin başında ثُمَّ edatının getirilmesi, ikinci kez yapılan bu bedduanın, birincisinden daha ileri olduğunu ifade etmek içindir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ نَظَرَ *"Sonra da düşündü..."* buyurmuştur ki bu, "O, ilk önce düşündü, ikinci kez ölçüp biçti, üçüncü kez de, ölçüp biçtiği bu şey hakkında düşündü.." demektir. Binâenaleyh, önceki bakış, meseleyi anlamak ve ortaya koymak için, peşinden gelen bakış ise, planlamada bulunmak içindir. İşte tam ihtiyatlı davranış budur. O halde bütün bu mertebeler, onun kalbinin halleriyle ilgili olan, yani içinden geçirdiği şeylerdir.

★ ★
★

Hafifçe Kaş Çatıp Düşünme

Cenâb-ı Hak bunun pşinden, onun yüzünün hallerini de tavsif ederek, ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ *"Sonra kaşlarını çattı, suratını astı..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeleri, bu kimsenin, kalben, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna inandığına, ancak ne var ki, inat yüzünden zahiren onu inkar ettiğine delalet eder. Bunun delilleri şunlardır:

1) Bir kere düşünüp taşındıktan sonra, meseleyi ortaya koymaya azmettiğinde yüzünde bir ekşimenin meydana geleceği bir kelamı ve sözü içinde ve kalbinde değerlendirdi.. Şimdi bu kimse, kendi sözünün doğruluğuna inanmış olsaydı, onu anlamış olmaktan dolayı alabildiğine sevinir, böylece de yüzü ekşimez, gülerdi. Ne var ki, o, sevinmeyip, yüzü gülmediğine göre, biz bu kimsenin, bu şüphesinin zayıf olduğunu anladığını; ne var ki, çok inatçı olduğu için, bu şüpheden daha ileri derecede bir şüphe bulamadığını; bu sebepten dolayı da sözünde böyle bir şüphenin zuhur ettiğini anlamış oluyoruz.

2) Rivayet olunduğuna göre **Velid**, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hamîm es-Secde Sûresi**'ni okurken, ona uğramış; Hz. Peygamber (s.a.s), *"Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Âd ve Semûd(u çarpan) yıldırım gibi, size de bir azabı hatırlatırım"* (Fussilet, 13) ayetine gelince **Velid**, ondan, Allah aşkına, akrabaları aşkına susmasını

istedi, ki işte bu, Velid'in, Hz. Peygamberin duasının makbul olduğunu, lehçe ve lisanının, okuduğu şeylerin doğruluğunu bildiğine delâlet eder.

Velid, Kureyş'in yanına döndüğünde onlara,"Biraz önce Muhammed'den bir takım şeyler dinledim ki, bunlar ne insan, ne de cin sözüdür. Onun okuduğu şeylerin alabildiğine bir tatlılığı ve cazibesi vardır. O mutlaka, her şeye hükümran olacak, hiçbir şey onun üzerine çıkamayacak.." dedi. Bunun üzerine kureyş, "Velid, dinden döndü. Şayet o, dinden döner de müslüman olursa, bütün Kureyş müslüman olur.." diye mırıldanınca, bunun üzerine Ebû Cehil, "Ben sizin namınıza ona yeterim.." dedi ve sonra da, üzgün bir şekilde Velid'in yanına girdi.. "Ey kardeşimin oğlu! Sen Muhammed ve ashabının yiyeceklerinden bir şeyler elde edebilmek için dinini değiştirdin. İşte bu Kureyş, senin Muhammed'in ashabından almayı tasarladığın şeye karşılık olmak üzere, mal topladı.." dedi. Velid de bunun üzerine, "Allah'a yemin olsun ki, onlar kendi karınlarını doyuramıyorlar. Daha nasıl ben, onlardan bir şeyler almayı tasarlayabilirim?! Ne var ki, ben onun işi hakkında çok düşündüm. Onun bir sihirbaz olduğunu söylemeden başka, ona yakışan başka bir şey bulamadım.." dedi.

Ben de diyorum ki, onun, Kur'ân'ı tazim etmesi ve Kur'ân'ın, ne bir cin ne de bir insan sözü olamayacağını kabullenmesi, Velid'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sihirbaz olduğunu iddia etmesinde muannit olduğuna delalet eder. Çünkü, büyü ve sihir, cinleri alakadar eden bir şeydir.

3) Velid, sihir işinin, Allah'ı inkar etmeye ve kötü fiilleri yapmaya varıp dayandığını biliyordu. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in zahiri hali, onun ancak Allah'a davet ettiğini gösteriyordu. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'e sihir daha nasıl yakıştırılabilir?! Yaptığımız bütün bu izahlar dikkate alındığında, Velid'in, yüzünü ekşitip buruşturmasının, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında söylediği bu sözlerin bir yalan ve iftira olduğunu bilmesinden kaynaklanır.

İKİNCİ MESELE

Leys şöyle der: "Bir kimse, iki gözünün arasındaki kısmı, deriyi buruşturduğunda, buna Arapça, عَبَسَ – يَعْبِسُ – عَابِسٌ yüzünü ekşitip de dişlerini de gösterdiğinde buna, كَلَحَ; düşündüğü şeye ehemmiyet verir de tefekkür ederse, بَسَرَ ; bu tefekkürünün yanısıra ayrıca da kızarsa, بَسَلَ "kaşlarını çattı..." denilir.

★ ★
★

Gururun İmana Mani Olması

ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾

"En son arka çevirdi ve büyüklük tasladı da, bu dedi, rivayet edilen bir sihirden başkası değil"

(Müddessir, 23-24).

Bu, "Diğer insanlardan ayrılıp ailesinin yanına gitti. İman etme hususunda da büyüklenerek, "Bu ancak, anlatılagelen bir sihirdir.." dedi" demektir. Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başında, Velîd'in, ailesine dönüp, iman etme hususunda kibrini ortaya koyduktan sonra böyle bir şüpheyi ortaya attığını ifade etmek için takibiyye fâ'sını (فَقَالَ) getirmiştir.

Ayette geçen يُؤْثَرُ kelimesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, Arapların أَثَرْتُ الْحَدِيثَ أَثْرُهُ – أَثْراً şeklindeki deyimlerine varıp dayanıp, bu ifade, bir kimsenin, bir topluluğun ölmesinden sonra, onların eserlerini, haberlerini nakletmesi hakkında kullanılır. Ki, aslolan da budur. Daha sonra bu ifade, "mevcut kimselerden rivayet etmek" anlamında kullanılmıştır.

b) Bütün sihirlere tercih edilmiş, onlara üstün gelen sihir (يُؤْثَرُ) 'dir. Buna göre, يُؤْثَرُ kelime أَثَرَ – إِيثَارٌ kökünden olmuş olur.

★ ★
★

Kur'ân Hakkında Beşer Sözü İddiası

Daha sonra, إِنْ هَٰذَآ إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ *"Muhakkak bu, insan sözünden başkası değil..."* demiştir ki, bu, "Bu bir beşer sözüdür" demektir. Böylece Velîd, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün bunları başkalarının kelamından aldığını ifade etmek ister. Ama, şayet durum, Velîd'in dediği gibi olsaydı, onlar, Kur'ân'a muaraza edebilirlerdi. Çünkü, Arap dilini bilme hususundaki yol ve yöntemler, birbirine yakındır.

Bil ki, Velîd'in bu sözü de, onun bu sözü bir inat yüzünden söylediğine delalet eder. Çünkü, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'den **Hamîm es-Secde (Fussilet) Sûresi**'ni dinleyip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca da, "Ben Muhammed'den, ne ins ne de cin kelamı olan bir söz dinledim.. Ki, onun, alabildiğine bir tatlılığı ve cazibesi söz konusudur. O her şeye hükümran olacak, hiçbir şey onun üzerine çıkamayacak.." dediği rivayet edilmiştir. Şimdi, işin başında o böyle bir ikrarda bulunduğuna göre, onun burada, "O bir beşer sözüdür!" deyişinin, onun buna inanarak değil de, sırf bir inat yüzünden söylemiş olduğunu anlamış oluyoruz.

★ ★
★

Böyle Diyen Sakar'a Girecek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَأُصْلِيهِ سَقَرَ *"Onu cehenneme sokacağım Ben..."* (Müddessir, 26) buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) سَقَرَ 'ın, cehennemin altıncı tabakasının adı olduğunu söylemiştir. İşte bundan dolayı da, kendisinde marifelik ve müenneslik bulunduğu için, gayr-i munsarif olmuştur.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا سَقَرُ *"Sen biliyor musun, sakar nedir?"*

(Müddessir, 27) buyurmuştur ki, bu üslupla cehennemin (سَقَرَ) korkunçluğunu vurgulamak istemiştir.

★ ★
★

Cenâb-ı Hak daha sonra, لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ *"Hem bırakmaz, hem yine vaz geçmez. o..."* (Müddessir, 28) buyurmuştur. Alimler, bunun ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, bunların müteradif iki lafız oldukları, manalarının aynı olduğunu, bu tekrarın maksadının ise, tekid ve vurgulama olduğunu ve bunun tıpkı, صَدَّ عَنِّي وَأَعْرَضَ عَنِّي "Benden yüz çevirdi" denilmesi gibi olduğunu söylerlerken, kimileri de, bu iki kelime arasında mutlaka fark olduğunu ileri sürerek şu izahları yapmışlardır.

1) O cehennem (سَقَرَ) kişide kan, et ve kemik namına bir şey bırakmaz (لَا تُبْقِي) ; cehennemlikler yeni bir canlı olarak yeniden iade ve inşa edilince de, bir öncekinden daha şiddetli bir biçimde, onları yeniden yakmakdan da geri durmaz (وَلَا تَذَرُ) . İşte bu, hep böyle sürüp gider. Bu, **Atâ**'nın, **İbn Abbas**'tan yapmış olduğu rivayettir.

2) Cehennem, azabı hak etmiş kimselere mutlaka azab eder; sonra da, o azab edilenlerin bedenlerinde hiç bir kısım bırakmayıp hepsini yakar.

3) سَقَرَ azab edilen kimselerin bedenlerinde hiçbir şey bırakmaz. Sonra da, bu cehennemin ateşi, kuvvet ve şiddeti namına ne varsa hiçbir şeyi geri bırakmayıp, onlara azab için bütün şiddetini kullanır.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ *"İnsana çok susamıştır"* (Müddessir, 29) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

لَوَّاحَةٌ 'nin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Birisi bir şeyi değiştirdiğinde, meselâ, susuzluk, adamın halini değiştirdiği zaman, لَاحَهُ الْعَطَشُ وَلَوَّحَهُ denilir. Buna göre, اللَّوَّاحَةُ değiştiren anlamındadır. Nitekim **Ferrâ**, bu kelimeye, "Yakmak suretiyle ciltleri değiştiren, siyahlatan" anlamını vermiştir.

2) **Hasan el-Basrî** ve **el-Esamm**'ın görüşüne göre, **Levvâhe**'nin anlamı, o cehennemin, insanoğlu için beşyüz senelik mesafeden parlaması ve gözükmesi, demektir. Buna göre bu ifade, tıpkı, وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى (Nazi'ât, 36) ayeti gibi olmuş olur. Bu görüşe göre لَوَّاحَةٌ kelimesi, tıpkı bir şimşek gibi parladığında, Arapların, لَاحَ الشَّيْءُ يَلُوحُ deyimlerine varıp dayanır. Bu görüşü benimseyenler, birinci görüşü tenkit ederek, Cenâb-ı Hak, *"Hem bırakmaz, hem yine vaz geçmez o"* buyururken, o cehennemin ciltleri siyahlattığını söylemek uygun düşmez.

İKİNCİ MESELE Cehennemin korkunçluğunu ifade etmek için "**lihtisâs**"tan dolayı mansub olarak نَزَّاعَةً şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Cehennem Görevlisi 19 Melek

عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ۝

"Üzerinde ondokuz (melek) vardır"

(Müddessir, 30).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, "o cehennemin işini, ondokuz melek üstlenir ve cehennemliklere bu ondokuz melek hükümran olur" demektir. Ayetin bu ifadesine, "ondokuz sınıf...; ondokuz saf melek" manaları da verilmiştir. **Vahidî**, müfessirlerin şöyle dediklerini nakletmiştir: "Cehennem bekçileri, ondokuz olup, bunlardan biri **Mâlik, Mâlik**'in de beraberinde onsekiz melek bulunur ki, gözleri şimşek; dişleri ise çatal çatal ve kanca biçiminde olup saçları da ayaklarına değer. Ağızlarından cehennem alevi çıkar. İki omuzunun arası bin yıllık yoldur. Tek avuçlarının içi, **Rebîa** ve **Mudar** kabilelerini içine alacak kadar büyük... Kendilerinde şefkat ve merhamet namına hiçbir şey yoktur. O meleklerden biri, yetmiş bin kişiyi avucunun içine alıp, cehennemdeki dilediği yere atar.."

İKİNCİ MESELE
Mâna Ehlinin 19 Hakkında Tefsiri

Meânî (işin özüne vakıf olmak isteyenler) alimleri bu sayının bu şekilde takdir edilişi hususunda şu izahları yapmışlardır. 1) Hikmet erbabının yaptığı izaha göre, insanî nefsin nazarî ve amelî kuvvetlerindeki bozuluşunun sebebi, hayvanî ve tabiî kuvvetlerdir.

Hayvanî ve Tabiî Kuvveler

Hayvanî kuvvelere gelince bunlar, beşi zâhirî, beşi batınî, biri şehvet, diğeri de gazabtır ki, toplamı onikidir.

Tabiî kuvvelere gelince, bunlar da, **câzibe, mâsike, hâzime, dâfia, gâziye, nâmiye** ve **müvellide** olmak üzere, yedidir. O halde bunların tümü ondokuz eder. Binâenaleyh, afetlerin kaynağı bu ondokuz şey olunca, pek yerinde olarak zebanilerin sayısı da bu kadar olmuştur.

2) Cehennemin kapıları yedi tanedir. Bunlardan altısı kafirlere, biri de fasıklara tahsis edilmiştir. Sonra kafirler cehenneme, şu üç şey, yani itikadı, ikrarı ve amelî terketme yüzünden girecekler. Böylece, bu altı kapıdan herbiri için üç şey söz konusu olur ki, toplam onsekiz eder. Fasıkların kapısına gelince, ne itikadın ne de sözün (ikrarın) terkedilmesi söz konusu olmadığı için, bunlardan dolayı zebani yoktur.

Sadece, ameli terketmeleri sebebiyle zebani söz konusudur. O halde bu demektir ki, bunların kapısında tek bir zebani vardır. Binâenaleyh, yine, zebanilerin toplam sayısı ondokuz eder.

3) (Bir günde) yirmidört saat vardır. Bunlardan beşi, beş vakit namazla işgal olunur. Yirmidört saatten geriye, ibadetten başka şeyle geçirilen ondokuz saat kalmış olur. İşte, buna uygun olarak, zebanilerin sayısı ondokuz olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Ebû Ca'fer, Yezîd ve Talha ibn Süleyman, "fâilâtun" veznini taktir etmek suretiyle elde edilecek biçimde,** عَشَرَ **'deki ayn'ın sükûnuyla,** تِسْعَةَ عَشَرَ **şeklinde okumuşlardır. İbnu'l-Cinnî, el-Muhtesab adlı eserinde bunun sebebinin şu olduğunu** açıklamıştır. Bu iki isim, sanki bir isim gibi addolunmuştur. Dolayısıyla peşpeşe harekeler çoğalmıştır. Derken, hafiflik ve kolaylık olsun diye, ikincisinin ilk harfi sakin kılınmış ve bu iki isimden birinin diğeriyle bitişmesinin çok kuvvetli oluşunun emaresi addedilmiştir. **Enes ibn Mâlik** de, تِسْعَةَ اَعْشُرٍ **şeklinde okumuştur. Ebû Hatim,** "Bu okuyuşun, sadece şöyle tek bir izahı yapılabilir: اَعْشُرٌ kelimesi, tıpkı, اَيْمُنٌ – يَمِينٌ kelimeleri gibi, عَشِيرٌ kelimesinin çoğuludur" demiştir. Böyle olması halinde, zebanilerin toplam sayısı doksan olmuş olur.

★ ★
★

وَمَا جَعَلْنَآ أَصْحَٰبَ ٱلنَّارِ إِلَّا مَلَٰٓئِكَةً ۙ وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِيَسْتَيْقِنَ
ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ وَيَزْدَادَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِيمَٰنًا وَلَا يَرْتَابَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ
ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْكَٰفِرُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۚ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ۗ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ
إِلَّا هُوَ ۚ وَمَا هِىَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

"Biz o ateşin bekçiliğine, meleklerden başkasını memur etmedik. Sayılarını da, küfredenler için -başka değil- ancak bir fitne yaptık ki, kendilerine kitap verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de inançları artsın.. (Hülasa), hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler, şüpheye düşmesinler. Kalblerinde maraz bulunanlarla kâfirler de, "Allah bu sayıyla, mesel olarak, neyi dilemiş?" desinler... İşte Allah, kimi dilerse böylece şaşırtır, kimi de dilerse, doğru yola getirir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez. O, insanlar için öğütten başka bir şey değildir"

(Müddessir, 31).

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ifâdesi nazil olunca,

Ebû Cehil, Kureyş'e, "Anneniz ölünüze ağlasını.." dedi. İbn Ebî Kebşe de "Cehennem bekçileri ondokuzdur. Siz ise, büyük bir topluluksunuz. Sizden her on kişi o zebanilerden birisini kıskıvrak yakalayamaz mı?" deyince, Ebu'l-Eşed İbn Useyd İbn Kelde el-Cumahî de, -ki o, çok güçlü kuvvetli birisi idi-, "Ben sizin namınıza, onlardan onyedisinin hakkından gelirim. Siz de, benim namıma, ikisini haklayın" dedi. Ebû Cehil ve Ebu'l-Eşedd böyle söyleyince, müslümanlar, لَا بَأْسَ "Yazıklar olsun size! Hiç melekler, iki kapıcıyla mukayese edilebilir mi?!" dediler. Bunun üzerine bu söz, aralarında denklik bulunmayan iki şey için darbı mesel olarak kullanılmaya başlandı. Ki bu, "Melekler, gardiyanlar ve demircilerle mukayese edilmez" demektir. Seccân, ateşi kontrol eden melektir. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Biz o ateşin bekçiliğine, meleklerden başkasını, memur etmedik.."* buyurdu.

Bu Bekçilerin Melek Olmasının Hikmeti

Bil ki, Allah Teâlâ, cehennem bekçilerini şu sebepten dolayı meleklerden yapmıştır.

1) Azab görenlerin cinsinden olmasınlar diye.. Çünkü cins birliğinin olduğu yerde, azab görenlere şefkat ve merhamet edildiği zannolunabilir. İşte bundan dolayı, bize acısın, bize merhamet etsin diye, bize gönderilen o peygamber bizim cinsimizden olmak üzere gönderilmiştir.

2) Melekler, Allah'a isyan etmekten en uzak yaratıklar oldukları gibi, en zor ve en güç taatları da yapabilecek güçtedirler.

3) Meleklerin kuvveti, cin ve insanlarınkinden kat kat fazladır. Buna göre şayet, "Hadislerde yer aldığına göre melekler, nurdan yaratılmışlardır. Nurdan yaratılan ise, daha nasıl hep cehennemde kalmaya, orada görev yapmaya takat getirebilir?" denilirse, biz deriz ki: Kıyametin isbatı hususundaki sözlerin temel dayanağı, Allah'ın, her türlü mümkinata kadir oluşudur. Cenâb-ı Hakk'ın, canlı bir varlığı, hiç ölmez bir biçimde bu denli şiddetli bir azabın içinde süresiz olarak bırakmasında imkansız görülecek bir husus olmadığı gibi, aynen böylece, melekleri de cehennemde, onlara herhangi bir acı ve elem dokunmaksızın orada görevlendirmesinde imkansız görülecek bir husus yoktur.

Sayısı: İmtihan Sırrı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Sayılarını da, küfredenler için -başka değil- ancak bir fitne yaptık ki, kendilerine kitab verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de inançları artsın.. (Hülasa), hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler, şüpheye düşmesinler. Kalblerinde maraz bulunanlarla kafirler de, "Allah bu sayıyla, mesel olarak neyi dilemiş?" desinler.."* buyurmuştur. Bu ifadeye ilgili olarak iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu sayı, şu iki bakımdan kafirlerin fitneye düşmelerine sebep teşkil etmiştir:

1) Kafirler bu hususu alay konusu edinerek, "Peki bunlar,

niçin yirmi olmamışlar da, özellikle, sayıları (Kur'ân'da) belirtilen bu sayıda olmuştur? Bunu gerektiren şey nedir?" derler.

2) Kafirler, şöyle derler: "Bu kadar az bir sayıdaki melek, Allah'ın, ta ilk yaratılıştan kıyamete değin gelip geçen alemdeki yaratıkların ekserisini oluşturan ins ve cinlere, nasıl olur da, eksiksiz bir biçimde azab edebilir?.. (Bu mümkün değil!)." İman ehline gelince, onlar, bu iki soruya iltifat etmezler. Birinci soruya dönüp bakmazlar, çünkü, bütün alem sonludur. Binâenaleyh, kendisinden bu alemin tümünün oluştuğu o tek cevherin muayyen bir sayıda olması gerekir.

Bu durumda da şöyle bir soru hatıra gelebilir: Peki Cenâb-ı Hak niçin, icad için, bu sayıdaki cevheri belirlemiş de, bu sayıya bir başka cevheri ilave etmemiş veya bunun sayısını noksanlaştırmamış? İşte, alemin icadı hususundaki söz de böyledir. Çünkü alem, muhdes olup, alemin ilahı da kadîm olunca, alem, yaratıcısından, sonsuz bir süre yeri kalmış olur. Peki, âlem, takdir edilecek bir an önce veya sonra niye meydana getirilmemiş? Muhdes varlıkların herbirinin belli bir zaman için olmasının takdir edilmsi ve maddelerden herbirinin belli bir takım cüzlerden mürekkeb oluşları hususunda da bu tür sorular sorulabilir. Bütün bunlara verilecek cevap ancak şudur: O, kadirdir, muhtardır. Hür ve irade sahibi olan bir kimsenin de, herhangi bir sebeb olmaksızın da, bir şeyi, onun dengine ve aynısına tercih etme yetkisi vardır. Alemin tümünün yaratılması hususunda itimada şayan cevap bu olunca, cehennem zebanilerinin de bu kadar sayıda olmaları hususunda verilecek cevap aynıdır.

İkinci soruya gelince, bu da zayıftır. Çünkü bu sayıdaki meleklere, bütün müstehak mükelleflere azab edilecek güç ve kudreti vermesi ve hiçbir halel gelmeksizin onların bu imkanı edebilmeleri, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti açısından uzak bir şey değildir. Velhasıl bu iki soru, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini zedelemeye varıp dayanır. Bu sebeple, Hak Teâlâ'nın sayısız şeylere kadir olabileceğini itiraf edip, kıyametteki hallerin, dünya halleri gibi olmadığını bilen kimselerin kalbinden, bu tür imkansız görülen şeyler, tamamen zail olur, gider.

İKİNCİ MESELE
Mu'tezile'nin İmtihan Anlayışı

Allah Teâlâ'nın bazan da saptırmayı murad ettiğini söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: *"Çünkü ayetteki, "(Onların) sayılarını da, küfredenler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık"* ifadesi, bundan asıl gayenin, kafirleri fitneye düşürmek olduğuna delalet etmektedir." Mu'tezile buna, şu bakımlardan cevap vermektedir:

1) Cübbaî şöyle der: "Ayetteki "fitne" sözü ile, kulluğu çetinleştirme manası kastedilmiştir. Çünkü onlar böylece, istidlalde bulunacak ve Allah Teâlâ'nın yüzbin meleğin sahip olmadığı gücü, bu ondokuz meleğe vermeye kadir olduğunu anlayacaklar."

2) Ka'bî de şöyle der: "Ayetteki "fitne" kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan etmesi kastedilmiştir. Böylece mü'min kimse, hikmetini, yaratıcı Sübhanehu ve Teâlâ'nın ilmine havale eder, O'nun bilebileceğini söyler. Dolayısıyla ayetteki *"on dokuz"* ifadesi, kendisine inanılması ile mükellef tutulduğumuz "müteşâbih" ayetlerden biri olmuş olur."

3) Ayetteki "fitne" ile, cehennem zebanilerinin sayısını yalanlamaları sebebiyle, içine düştükleri küfür kastedilmiştir. Buna göre mana, "Bu sayıyı yalanlayıp, diyeceklerini dedikleri için, bu sayıyı o kafirler için bir fitne kıldık. Dolayısıyla da bu, onların küfürlerine karşılık, onlara verilmiş bir cezadır. Bunun neticesi ise, Allah'ın onlara lütfunu ihsan etmemesidir.

Mu'tezile'ye Cevap

Mu'tezile'ye şöyle cevap verilir: Sizin ileri sürdüğünüz bu hususların hiçbirinde bir münakaşa söz konusu değil. Fakat biz şöyle diyebiliriz: Peki, kafirin küfrünün kuvvetlenmesinde indirilen bu müteşabih ayetlerin bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer müteşabih ayetlerin, kafirin küfrüne sebep olan şeylerin güç kazanmasında bir tesiri yoksa, bu müteşabihlerin inmesi, diğer ayetlerin inmesi gibi olur. Dolayısıyla da müteşabihlerin, kafirler için bir fitne olduğunu söylemenin, kesinlikle bir izahı olmaz. Yok eğer, bunların, kafirin küfrüne sebep olan şeylerin güçlenmesinde bir tesiri varsa, maksadımız hasıl olmuş olur. Çünkü yapmayı sağlayan sebep baskın çıktığında, yapmamayı sağlayan sebep, mercûh (mağlub) olmuş olur. Mercûhun ise tercihi imkansızdır. O halde, o işi yapmama, meydana gelmesi imkansız bir durum olmuş olur ve böylece yapma tarafı zorunlu (kaçınılmaz) olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Müteşabihlerin Adedi

Bil ki Allah Teâlâ, müteşabh ayetleri indirişinin maksadının şu dört şey olduğunu belirtmiştir.

1) Kendilerine kitap verilenler yakinen inansınlar diye...

2) Mü'minler, imanlarını artırsınlar diye...

3) Hem ehl-i kitap, hem de mü'minler şüpheye düşmesinler diye...

4) Kalblerinde hastalık olan (münafıklar) ile kafirler, "Cenâb-ı Hak, bununla neyi murad etmiş" desinler diye...

Bazı Sorular

Bil ki bu ayetlerin esasen ne demek istedikleri, ancak şöyle bir takım soru ve cevaplarla ortaya konabilir:

Birinci Soru: Bu ayetin lafzı, Allah Teâlâ'nın zebanilerin sayısını inkar edenlerin fitneye düşüşlere bu dört şeyi sebep kıldığını göstermektedir. Binâenaleyh bunu nasıl izah edersiniz?

Cevap: Allah Teâlâ, bu dört şeyin hepsini birden, kafirlerin bu ondokuz sayısını yadırgamaları sebebiyle düştükleri o fitnenin sebebi olarak zikretmemiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Ayetin takdiri, "Onların sayısını ancak kafirler için bir fitne, ehl-i kitab için de yakınî iman sebebi kıldık..." şeklindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Senin yüceltmek, düşmanını da hor ve hakir kılmak için şöyle-şöyle yaptım" demesine benzer. Alimler, işte bu gibi ifadelerde, atıf harflerinin bazan zikredilebilip, bazan hazfedilebileceğini belirtmişlerdir.

b) Ayetteki, وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا cümlesinin takdiri manası, "Biz onların sayısını, ancak ondokuz kıldık" şeklindedir. Fakat buradaki, فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا ifadesi, *"ondokuz"* ifadesinin yerine konulmuş ve böylece de müessir, bu eserin o müessirin ayrılmaz bir işi (vasfı) olduğuna dikkat çekmek için, esere delalet eden bir ifadeyle anlatılmıştır.

Yakîn ile Müteşabihlerin İlgisi?

İkinci Soru: Ehl-i kitab'ın yakîni imana ulaşmasında, böyle müteşabih ayetlerin inzalinin tesiri nasıl izah edilir? Buna şöyle birkaç açıdan cevap verilebilir:

a) Bu ondokuz sayısı, ehl-i kitabın kendi kitablarında yer alıp, Hz. Peygamber (s.a.s) de, herhangi bir öğrenim ve iktibas söz konusu olmaksızın, aynen ehl-i kitab'ın kitablarındakine uygun olarak bunu haber verince, bunun gökten (Allah'dan) gelen vahiy sayesinde olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece de Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik eden ehl-i kitabın, imanları artmış olur.

b) Tevrat ve İncil, tahrif edilmiş, bozulmuşlardır. Binâenaleyh ehl-i kitab, zebanilerin sayısının bu kadar olduğunu kendi kitablarında okuyorlardı. Ama bu iki kitablarının tahrif edilmiş olduğunu bildikleri için, buna tastamam güvenmiyorlardı. Bu sebeplerle aynı sayıyı Hz. Peygamber (s.a.s)'den de böylece duyunca, bu hususdaki imanları kuvvetlenmiş ve bu sayının doğru ve gerçek olduğuna kesinkes inanmışlardır.

c) Allah'ın Resûlü (a.s), onlara bu ilginç sayıyı haber verdiğinde Kureyş'in onunla alay edip, üstüne güleceklerini biliyordu. Çünkü onlar, daha açık ve sefih meseleler olan, tevhidin, Allah'ın ilim ve kudret gibi sıfatlarının isbatı konularında onunla alay ettikleri için, böyle ilginç bir sayının ileri sürülüşünde haydi haydi alay edeceklerdi. Ama onların Resûlüllah (a.s) ile böylesine şiddetli alay edişleri, onu böylesi bir gerçeği ortaya koymaktan alıkoyamayınca, herkes Hz. Muhammed (s.a.s)'in dünya ve reislik peşinde koşmayı gaye edinmiş olması halinde, bu gibi gülünç sayıları söylemekten çekineceğini bilir. Binâenaleyh onların, mutlaka kendisiyle alay edeceklerini bile bile bu sayıyı söylemesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan maksadının, sadece kendisine gönderilen vahyi tebliğ etmek olduğunu ve onun bu hususta ne tasdik edenlerin tasdikine ne de yalanlayanların yalanlamasına aldırmadığını herkes anlamış olur.

Bunun Mü'minlerin İmanlarını Artırması

Üçüncü Soru: Bu hadisenin, mü'minlerin imanlarının artışına tesiri nedir?

Cevap: Mükellef, Hak Teâlâ'nın herşeyi bildiğini, muhdes şeylerin tamamından müstağni olduğunu, yalan ve yeminden uzak ve berî olduğunu, kafasında hep canlı tutmadığı müddetçe, bu gibi sayıları kabullenemez ve bunların gerçek olduğuna inanamaz. Fakat içinde bu ilginç sayıdan ötürü doğan taaccübü defetmek maksadıyla, bu delilleri zihninde canlı tutar ve sonra Allah'ın, kısaca yalan söylemeyen bir doğru ve cahil olmayan bir hakim olduğunu bilirse, işte o zaman bu sayının doğru olduğuna inanabilir. Mü'minin, işte bu mukaddimeleri nazar-ı dikkate aldığında, kafasında daha fazla delil toplayıp, dine daha fazla boyun eğeceğinde bir şüphe yoktur. O halde, mü'minin imanının artmasıyla bu kastedilmiştir.

İmanın Artması

Dördüncü Soru: Siz (ehl-i sünnete) göre imanın hakikatı (aslı-kendisi) ne artar, ne eksilir. Öyleyse (imanın arttığını söyleyen) bu ayet hakkında ne diyeceksiniz?

Cevap: Biz bu ayeti, kişinin imanının ürünü ve neticesi olan şeylerin artışı manasına alıyoruz.

Şüphenin Giderilmesi

Beşinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, ehl-i kitabın "yakîn"ini ve mü'minlerin imanının artışını bildirdikten sonra, *"(Hülasa) hem kendilerine kitab verilenler, hem de mü'minler şüpheye düşmesinler"* deyişinin hikmet ve manası nedir?

Cevap: Ulaşılmak istenen netice, delili çok ince ve şüphesi fazla kapalı bir konu olunca, insan bu hususta sa'y-u gayret gösterip, sonunda bir yakîn elde ederse, çoğu kez bu ince delilin öncüllerinden bazılarını görmemiş olabilir. Dolayısıyla da aynı şek ve şüphe yeniden geri dönebilir. Bundan ötürü bazı hallerde, "yakîn"in bulunduğunu söylemek, bundan sonra şüphenin arız olmasına ters düşmez. Binâenaleyn işte ayette, bu ifadenin tekrar getirilişinin maksadı onların, artık kesinlikle bir şek-şüpheleri olmayacağı bir biçimde yakînî ve kesin bilgi elde ettiklerini bildirmektir.

Kalbleri Hasta Olanlar Kim?

Altıncı Soru: Müfessirlerin çoğu, ayetteki, *"Kalblerinde maraz (hastalık) bulunanlar..."* ifadesiyle, kafirlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela **Hüseyin b. el-Fazl el-Becelî**, bu sûrenin Mekkî olduğunu, **Mekke** döneminde ise, münafıklığın henüz olmadığını; dolayısıyla da buradaki "hastalık" kelimesinin, münafıklık manasına gelmediğini söylemiştir. Buna şöyle **cevap** verilir: Müfessirlerin bunun Mekkî olduğunu söylemeleri doğrudur. Fakat Allah Teâlâ, ileride böyle bir nifakın olacağını, ezelî ilmi ile biliyordu. Bu sebeple de olabilecek şeyi, (olmuş gibi) önceden haber vermiştir. Durumun böyle olması halinde, ayet bir mucize olmuş olur. Çünkü ayet, olacak-gaybî bir şeyi, önceden haber vermiştir ve iş, haber verildiği gibi tahakkuk etmiştir. İşte bu bakımdan bir mucize olmuştur. Ayetteki "maraz" (hastalık) ile, "şek ve şüphe" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Mekkelilerin ekserisi şüphe içinde idiler. İçlerinden, sadece bazıları, bu şeylerin yalan olduğuna kesin gözüyle bakıyorlardı.

Müteşabihler Yanıltır Mı?

Yedinci soru Diyelim ki bu müteşabih ifadenin indiriliş gayesi, "yakîn" sağlayıp, şüpheyi bertaraf etmektir. O halde kafir ve münafıkların böyle söylemeleri daha nasıl maksad ve gaye olabilir?

Cevap: Benimsediğimiz prensibe göre böyle bir problem söz konusu değil. Çünkü Allah Teâlâ dilediğini hidayete erdirir, dilediğini delalete sevkeder. Bu hususun geniş izahı gelecek ayette yapılacak. Fakat **Mu'tezile** açısından bu durum, vâkî olmuş olması açısından, bir "gaye"ye benzemiş ve dolayısıyla başına **"lâmu'l-garaz"** edatı dahil olmuştur. Bu yönüyle ifade tıpkı, وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ *"Biz (onları) cehennem için yarattık"* (A'raf, 179) ayeti gibi olur.

Bu sayı Hakkında Mesel Denilmesi

Sekizinci Soru: Peki, o kafir ve münafıklar, buna niçin "**mesel**" demişlerdir?

Cevap: Bu, ilginç bir sayı olunca, onlar Hak Teâlâ'nın bundan maksadının, zahiri mana olmayıp, aksine bunu, başka birşey için mesel (teşbih) kılıp, başka bir maksada dikkat çekmek istediğini sanmışlar ve böylece buna "mesel" demişlerdir.

Kafirler Kur'ân Vahyine İnanır Mıydı?

Dokuzuncu Soru: Onlar, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna inanıyorlardı. Öyle ise nasıl, "Allah bununla neyi murad ediyor?" diyebilmişlerdir?

Cevap: Kalblerinde hastalık olanlar, yani münafıklar, zâhiren Kur'ân'ın Allah katından olduğuna inanır görünüyorlardı. Dolayısıyla böyle diyebilmişlerdir. Kâfirler ise bu sözü ya, istihzâ etmek için, yahut da, "Kur'ân eğer Allah katından olsaydı, Allah böyle söylemezdi" manasında, istidlâl yollu olarak böyle söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, *"İşte Alla kimi dilerse, böylece şaşırtır, kimi de dilerse, doğru yola getirir"* beyanına gelince, (ehl-i sünnet) alimlerimizin bu ayetle nasıl istidlalde bulunacakları açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, ayetin başında, *"Sayılarını da, kafirler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık"*, sonunda, "Kalblerinde maraz bulunanlarla kafirler, *"Allah bu sayıyla mesel olarak neyi dilemiş?"* desinler" buyurmuş. Daha sonra da, *"İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır; kimi de dilerse doğru yola getirir"* buyurmuştur.

Mu'tezile'nin İnancı

Mu'tezile'ye gelince, onlar, kendilerinin şu meşhur görüşlerini ileri sürmüşlerdir:

1) Buradaki şaşırtma (idlâl) ile, Allah'ın lütuf fiillerini ihsan etmemesi manası kastedilmiştir.

2) Bu ayetler inerken, bir takım kimseler, kendi irade ve istekleri ile hidayeti bulup; diğer bir takım kimseler de kendi irade ve istekleriyle sapıtınca, bu hidayete erdirme ve saptırmada, esas sebep sanki bu ayetler olmuştur. Bu tıpkı, *"Bu (sûre - ayet) onların imanını artırır"* (Tevbe, 124) ve *"Bu (sûre), onların küfürlerini artırır"* (Tevbe, 125) ayetleri gibi olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, gerek, "saptırır", gerekse "hidayet eder" ifadeleri ile, "Allah, o kimsenin sapıklığına, berikinin de hidayetine hüküm verir.." manaları kastedilmiştir.

4) "Allah Teâlâ, kıyamet günü, onları, mükafaat yurdundan (cennetten) saptırır" manası kastedilmiştir. Bütün bu görüşler, cevaplarıyla beraber, **Bakara Sûresi**'ndeki, يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِ كَثِيراً (Bakara, 26) ayetinin tefsirinde geçmiştir.

Rabbin Orduları

Ayetteki, وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلاَّ هُوَ *"Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez..."* buyruğu hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) En uygun olan izah şudur: O topluluk, bu sayıyı az addedince, Cenâb-ı Hak, "Rabbinin ordularını Kendisinden başkası bilemez" buyurmuştur ki bu, "Diyelim ki,

bunların sayısı ondokuzdur; ancak ne var ki, herbirisinin, sayılarını ancak Allah'ın bileceği miktarda yardımcıları, askerleri vardır" demektir.

b) "Çok çok fazla olduğu için, Rabbinin ordularının sayısını ancak O bilir. Dolayısıyla, O'nun, cehennem zebanilerinin sayısını yirmiye tamamlaması güç değildir. Ancak ne var ki, bu sayıda O'nun, ancak, Kendisinin bileceği, mahlukattan hiç kimsenin bilemeyeceği bir hikmeti vardır.."

c) Allah Teâlâ'nın kafirlere ve fasıklara azab etmesi için, bu cehennem bekçilerine hiçbir ihtiyacı yoktur. Çünkü, gerçekte, onlara azab edip onlarda o elemleri halkeden, Allah Teâlâ'dır. Zira O, insanoğlunun kirpiğindeki bir kılı yüzüne batırsa yahut bedenindeki damarlardan birisine bir ağrı ve sızı musallat etse, belâ ve mihnet itibariyle bu, o kimseye yeter. Binâenaleyh, cehennem zebanilerinin sayısının az tutulmasından, o azabın da az olacağı sonucu çıkarılamaz. O halde, Allah'ın kudreti dahilinde olan şeyler sınırsız olduğu için, bu demektir ki, O'nun orduları da sınırsızdır.

Beşeriyete Dair

وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْبَشَرِ *"O insanlar için öğütten başkası değildir"* ayetindeki وَمَا هِيَ zamiri, neye racidir? Bu hususta şöyle iki görüş vardır:

a) Bu, سَقَرَ kelimesine raci olup, buna göre mana, **"sekar"** (cehennem) ve onun sıfatı, beşer için bir öğüttür" şeklinde olur.

b) Bu ifade, "müteşabih ayetlere racidir. Buna göre mana, "Her ne kadar bunlardan yararlananlar, iman ehli ise de, bu müteşabih ayetler herkes için bir öğüttür" şeklinde olmuş olur.

* *
*

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ﴿٣٤﴾

"Fakat ne gezer! Andolsun aya.. Dönüp geldiği zaman geceye.. Ağardığı dem sabaha..."

(Müddessir, 32-34).

Cenâb-ı Hakk'ın كَلَّا ifadesine gelince, bu ifade hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bunları onlar için bir öğüt kıldığını belirtmesinden sonra, halâ öğüt almadıkları için, bu durumu yadırgayan bir ifadedir.

2) Bu, büyük belalardan birisi olan cehennemin uyarıcı olduğunu inkar edenleri caydırıcı bir ifadedir.

3) Bu, **Ebû Cehil** ve arkadaşlarının cehennem zebanilerine karşı koyabilecekleri hususunda sarfettikleri sözün bir reddiyesidir.

4) Bu, onların, o belli sayı ile alay edişlerinden onları caydıran bir ifadedir.

Geri Dönen Ay

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَالْقَمَرِ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ *"Andolsun aya.. Dönüp geldiği zaman geceye..."* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) **Ferrâ ve Zeccâc**, "Tıpkı أَقْبَلَ – قَبِلَ fiilleri gibi, أَدْبَرَ – دَبَرَ de, aynı anlamda iki ifâdedir. Bunun delili ise, إِذَا دَبَرَ şeklinde okuyan kimsenin kıraatidir" demişlerdir. Rivayet olunduğuna göre **Mücahid, İbn Abbas**'a, دَبَرَ 'nin ne demek olduğunu sormuş da, **İbn Abbas**, o gece geçip gidinceye kadar susmuş, gece çekip gidince de, "Ey **Mücahid**, دَبَرَ işte bu demektir. ("Gece gitti...") demiştir. **Ebu'd-Duhâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas**, böyle (أَدْبَرَ) okumayı ayıp sayıyor ve "Ancak devenin sırtı yağır yara olur" anlamında, يُدْبِرُ ظَهْرُ الْبَعِيرِ diyordu. **Vahidî**, bizim de bahsettiğimiz gibi, dil alimleri nezdinde bu iki kıraatin denk olduğunu söylemiştir. **Ebû Ali** de, şöyle bir beyit terennüm etmiştir:

وَأَبِي الَّذِي تَرَكَ الْمُلُوكَ وَجَمْعَهُمْ / بِصُهَابَ هَامِدَةٍ كَأَمْسِ الدَّابِرِ

"Arkasını dönüp giden dün gibi, bütün idarecilerini ve onların mallarını mülklerini o kurak Suhâb'da bırakan babama, atama andolsun ki..."

2) **Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe**, دَبَرَ اللَّيْلِ ifâdesinin, "gündüzden sonra gece geldi.." anlamına geldiğini; Arapça'da, "ardından geldi" anlamında, دَبَرَنِي ifâdesinin kullanıldığını söylemişlerdir. **Kutrub** da, "Buna göre, إِذَا دَبَرَ ifâdesinin manasının, "Gündüz çekip gittikten sonra gece geldiğinde.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Ağaran Sabah

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ *"Ağardığı dem sabaha..."* ifâdesine gelince, buradaki أَسْفَرَ kelimesinin manası, أَضَاءَ "ağarıp, aydınlanınca" anlamındadır. Hadiste de, أَسْفِرُوا بِالْفَجْرِ *"(Sabah namızını) ortalık aydınlanınca kılın..."* buyurulmuştur ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ *"O zaman bazı yüzler vardır, aydınlıktır, ağarmıştır.."* (Abese, 38) ayetindeki, مُسْفِرَةٌ kelimesi de işte bu anlamdadır.

★ ★
★

İhda'l-Küber

إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ۝ نَذِيرًا لِّلْبَشَرِ ۝ لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ۝

"Hakikaten, o cehennem büyük büyük (belalardan) biridir. İnsanlar için, sizden ileri gitmek yahut geri kalmak isteyenler için ek korkutucu ve uyarıcı olarak"

(Müddessir, 35-37).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikatte, o cehennem büyük büyük (belalardan) biridir"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu söz, ya kasemin cevabı, yahut bir ifadenin illet ve gerekçesidir. (İllet olması durumunda), kasem sırf tekid için gelmiş olan bir cümle-i mu'tarıza olur.

İKİNCİ MESELE

Vahidî, إِحْدَى kelimesinin elif'inin hemzesinin, hemze-i kat' olduğunu, vasl halinde düşmeyeceğini söylemiştir. İbn Kesîr'in, tıpkı وَيَلُمُّهُ denilmesi gibi, hemze'yi hazfederek, لإِحْدَى الْكُبَرِ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Ama bu hazf, kaideye uygun değildir. Kaide ise, hafifletmektir; bu da, ikisi arası bir şekilde okumaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: اَلْكُبْرَى kelimesi, الْكُبَرُ kelimesinin çoğuludur. اَلْكُبْرَى 'daki müenneslik elif-i maksûresi, tıpkı müenneslik tâ'sı gibidir. Binâenaleyh, فُعْلَةٌ kalıbı, nasıl ki, فُعَلٌ şeklinde çoğul yapılıyorsa, فُعْلَى da, aynen bu kalıp üzere çoğul yapılır. Bunun bir benzeri de, السَّوَافِي kelimesinin السَّافِيَاءُ kelimesinin çoğulu olmasıdır. Sâfiyâ'u kelimesi ise, rüzgarın savurduğu toprağın adıdır. اَلْقَوَاصِعُ da, اَلْقَاصِعَاءُ (çanak, çömlek) kelimesinin çoğuludur. O halde bu demektir ki, bu iki kelime, فَاعِلَةٌ kalıbının çoğuludur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

إِنَّهَا لإِحْدَى الْكُبَرِ ifadesine gelince bu, "Bahsi geçen o cehennem -sekaru- var ya! O, büyüklerden biridir" demek olup, buna göre, الْكُبَرُ ifadesi ile, cehennemin tabakaları kastedilmiş olur ki, bunlar da, -Allah bizleri onlardan korusun (amin)!-, **cehennem, lazâ, el-Hutame, es-Saîr, Sekar, Cahîm** ve **Hâviye** olmak üzere, yedi tanedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, نَذِيراً لِّلْبَشَرِ ifâdesine gelince, buradaki نَذِيراً kelimesi, önceki إِحْدَى kelimesinin temyizi olup, ayetin anlamı, "O, yani "sekar", inkâr edici olmaları açısından, dehşet saçan o büyük belalardan birisidir..." şeklindedir. Ve bu tıpkı, senin, "Bu, iffetli olması açısından, has kadınlardan birisidir" demen gibidir. نَذِيراً kelimesinin, "hâl" olduğu da söylenmiştir. **Ubeyy İbn Ka'b** ise, ya إِنَّ 'nın ikinci haberi olarak, ya da mahzuf mübtedanın haberi olarak, kelimeyi نَذِيرٌ şeklinde merfu okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, لِمَنْ شَآءَ مِنكُمْ انْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ ifâdesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) اَنْ يَتَقَدَّمَ ifadesi mübteda olarak ref' mahallinde olup, لِمَنْ شَآءَ ifadesi, mübtedadan önce gelen bir haberdir. Ve bu tıpkı senin, "abdest alanın namaz kılması gerekir" anlamında, لِمَنْ تَوَضَّأَ اَنْ يُصَلِّيَ demen gibi olur. Buna göre mana, "Sizden, takdim ve tehiri isteyen herkes için, mutlak anlamda tekaddum ve teahhur vardır" şeklinde olur ki, "**tekaddüm**" ile "hayra koşmak", "**teahhur**" ile de "hayırdan geri durmak" anlamları kastedilmiş olur ki, bu ifade bu manaya göre, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Dileyen iman, dileyen de inkar etsin.."* (Kehf, 29) ayeti gibi olmuş olur.

b) لِلْبَشَرِ ifâdesi لِمَنْ شَآءَ (Müddessir, 31) kelimesinden bedel olup, buna göre, takdiri mana, "O "sekar", sizden, hayır yapmayı ya da geri durmayı dileyenler için bir nezirdir, uyarıcıdır" şeklinde olup, buna göre, bu ifadenin (tahlil ve terkibce) bir benzeri, وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ (Âl İmrân, 97) ayetidir.

İKİNCİ MESELE Mu'tezile, kulun herhangi bir fiili yapma imkanı bulduğunda, onu yapmaya mecbur olmadığı hususunda bu ayete sarılmıştır. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ayet, kulun işinin, kendi meşietine bağlı olduğunu göstermektedir. Ne var ki, kulun meşieti de, Allah'ın meşietine bağlıdır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Sizler, Allah dilemedikçe, dileyemezsiniz.."* (İnsan, 30) buyurmuştur. Bu durumda da, bu ayet, bizim lehimize, Mu'tezile'nin ise aleyhine olan bir ayet olmuş olur. Alimlerimiz, Mu'tezile'nin bu ayetle istidlal edişine şu diğer iki cevabı da vermişlerdir:

1) Buradaki "meşiet dileme"nin muhataplara nisbet edilmesi, bir tehdit ifade edip, bu yönüyle bu ayet tıpkı, *"Dileyen iman etsin, dileyen de inkar etsin..."* (Kehf, 29) ayeti gibi olmuş olur.

2) Bu dileme, "Sizden, hayra koşmasını ya da hayırdan geri durmasını Allah'ı, dilediği kimseler için.." anlamında Allah'a aittir.

★ ★
★

Herkes Amelinin Rehini

كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّآ أَصْحَٰبَ ٱلْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِى جَنَّٰتٍ يَتَسَآءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾

"Her nefs, kazandığı şey mukabilinde bir rehindir. Ancak, ashab-ı yemin müstesna.. (Onlar) cennetlerdedirler; birbirlerine, günahkarlardan sorarlar"
(Müddessir, 38-41).

Keşşâf sahibi, ayetteki رَهِينَةٌ kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (Tûr, 21) ifadesinde رَهِينٌ kelimesinin müennesi olmadığını; buradaki رَهِينَةٌ kelimesinin müennes getirilişinin, نَفْسٍ kelimesinin müennes olmasından dolayı olduğunu; zira sığanın (kalıbın) kastedilmesi halinde رَهِينٌ denileceğini, çünkü mef'ûl anlamına gelen فَعِيلٌ kalıbında, müzekker ve müennesin eşit olduğunu, buradaki رَهِينَةٌ kelimesinin tıpkı, شَتِيمَةٌ kelimesinin شَتْمٌ (kınamak, sövmek) anlamına gelişi gibi رَهْنٌ anlamına geldiğini, buna göre adeta, "Her nefis, kazandığı mukabilinde rehindir" denildiğini söylemiştir ki, bu kelime, **Hamâse**'deki şu beyitte de

أَبْعَدَ الَّذِى بالنعف نعف كواكب / رهينة رمس ذي تراب وجندل

"taşlı, topraklı kabir rehini" tabiri şeklinde kullanılmıştır.

Buna göre şair adeta, رَهِينٌ رمس **"Kabir rehini"** demek istemiştir. Buna göre ayetin manası, "Ashab-ı yemin hariç, her nefis, kazandığı şey sebebiyle, Allah katında bir

rehindir, salıverilmez, bırakılmazlar" şeklindedir. Çünkü ashab-ı yemin, tıpkı rehin bırakan bir kimsenin, karşı tarafın alacağını ödemek suretiyle, rehinini kurtardığı gibi, güzel ameller ile kendi boyunlarını kurtarmışlardır.

Ashab-ı Yemin

Alimler, ayette bahsedilen ashab-ı yeminin kim olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas**, bunların mü'minler olduğunu söylerken,

2) **Kelbî**, bunların, haklarında Allah Teâlâ'nın, "Bunlar cennettedir, varsın olsunlar.." buyurduğu kimseler olup, bunlar da, **Hz. Adem** (a.s)'in sağında yer alan kimseler olduğunu söylemiştir.

3) **Mukâtil**, bunların, kitapları, sağdan verilen kimseler olduğunu, dolayısıyla da, günahları sebebiyle cehennemde rehin tutulmadıklarını söylerken,

4) **Ali ibn Ebî Talib** (r.a) ve **İbn Ömer**, bunların, müslümanların çocukları olduğunu söylemişlerdir ki, **Ferrâ** şu iki sebepten dolayı bu görüşün, doğruya en yakın olduğunu söylemiştir.

a) Çünkü çocuklar, kendisi yüzünden rehin tutulacakları bir günah işlemezler..

b) Allah Teâlâ, bunlardan bahsederken, *"Cennetlerdedirler; birbirlerine, günahkârlardan sorarlar..."* buyurur. Ki, bu ifadeler ancak, çocuklar için uygun düşer.. Zira, çocuklar, günahın ne demek olduğunu bilememişler de, böylece de, o günahkarlara, "sizi cehenneme sokan nedir?" demişlerdir.

5) **İbn Abbas**'ın bunların melekler olduğunu söylediği de rivayet edilmiştir. فِي جَنَّاتٍ ifadesine gelince, bu, "onlar, niteliğinin künhünü ancak ancak Allah'ın bilebileceği cennetler içindedirler" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra يَتَسَآءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ *"Birbirlerine günahkarların durumunu sorarlar.."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) عَنِ الْمُجْرِمِينَ ifâdesinin başındaki عَنْ zaid bir kelime olup, kelamın takdiri, "Onlar, günahkarlara ... şöyle bir soru yönelterek, "Sizi, cehenneme sürükleyen nedir?" derler" şeklindedir. Çünkü Arapça'da hem سَأَلْتُهُ كَذَا ; hem de سَأَلْتُهُ عَنْ كَذَا "Onu bunu sordum.." "Ona bundan sordum" denilir.

b) Ayetteki mana, "Sağcılar kendi aralarında birbirlerine, mücrimlerin hallerini sorarlar.." şeklindedir.

Buna göre şayet, "O zaman ayetteki ifadenin, مَا سَلَكَكُمْ "Onları, cehenneme sokan nedir?" şeklinde olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: **Keşşâf sahibi** buna şu cevabı vermiştir: "Bu ifade ile, kendisine sorulanların, kendileriyle o günahkarlar arasında geçmiş olan şeyleri sûal etmekte olan kimselerle karşılaştıklarında "Biz onlara, sizi cehenneme sokan şey nedir?" dedik" demesi kastedilmiştir.

Burada şöyle diğer bir izah daha yapılabilir: Ayette kastedilen mana, "Ashâb-ı yemîn, mücrimler nerede?" diye soruştururlar.. Sonra, o günahkarları görünce de,

onlara, sizi cehenneme sokan şey nedir?" demişlerdir" şeklindedir. Çünkü Kur'ân üslubunda, ayetlerde mukadder (yani açıkça ifade edilmeyip sözün gelişinden anlaşılan) manalar pek çoktur.

★ ★
★

Cehenneme Götüren İşler

مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا
نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾

"Sizi cehenneme sokan nedir? Dediler ki: "Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Biz de dalanlarla beraber (lüzumsuz laflara) dalardık. Ahiret gününü de yalan sayardık. Nihayet "yakîn" (ölüm) bize geldi"

(Müddesir, 42-47).

Ayetin başındaki sorunun maksadı, o kafirleri iyice azarlayıp utandırmak olup, manası, "Sizi cehennemin dibine habeseden şey nedir?" şeklindedir. Onlar bu azabın, şu dört şeyden dolayı olduğunu belirterek cevab vermişlerdir:

1) *"Biz namaz kılanlardan değildik."*

2) *"Yoksula yedirmezdik."* Bu iki ifadenin, farz namaz ve zekat manasına alınması gerekir. Aksi halde, farz olmayan bir şeyin yapılmamasından ötürü, onların azaba duçar olduklarını söylemek caiz değildir.

3) *"Biz de dalanlarla beraber (lüzumsuz laflara) dalardık."* Bu ifadeyle, batıl-asılsız şeylere (konulara) dalmak kastedilmiştir.

4) *"Ahiret gününü de yalan sayardık."* Bize yakîn, yani ölüm gelip çatana kadar, kıyamet gününe inanmadık.

Ayetteki, *"Nihayet "yakîn" bize geldi"* ifadesi, "Biz, ölüm gelip çatana kadar, ahireti inkar etmeyi sürdürdük" demektir. Bu ifadenin zahiri, bu kafir topluluğunun herbir ferdinin, bu dört özelliği taşıdığına delalet eder.

Kafirlerin Amellerden Sorumluluğu

Alimlerimiz kafirlerin de şeriatın fer'î (amelî) hükümlerini karine getirmemiş olmalarından ötürü ilahi cezaya duçar olacakları konusunda bu ayeti delil getirmişlerdir. Biz bu hususu **Usûl-u Fıkıh**'la ilgili **el-Mahsûl** adlı kitabımızda ayrıntılı bir biçimde ele aldık. Buna göre eğer, "Bu dört huyun en çirkini yalanlama olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin bunu en son sırada saymıştır?" denilirse, deriz ki: Onların bu üç sıfatla muttasıf olmalarının yanı sıra, bir de ahiret gününü yalanladıkları manası kastedilmiş olup, bu sıralamanın yapılışının maksadı, bu günahın çok büyük olduğunu ortaya koymaktır. Bu tıpkı, *"Sonra da iman edenlerden... olmaktır"* (Beled, 17) ayeti gibidir.

★ ★
★

Kafire Şefaatçi Olmaz

فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾

"Artık şefaat edicilerin hiçbir şefaati onlara faide vermeyecek"
(Müddessir, 48).

Alimlerimiz bu ayetin, "mefhum-u muhâlifini" nazar-ı dikkate alarak, günahkarlar için şefaatın olacağını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Şefaatın fayda vermeyişinin bu kafirler için söz konusu olduğu söylenmesi, şefaatçilerin şefaatinin bunlardan başkasına fayda verebileceğine delalet eder."

★ ★
★

Kur'ân Dersinden Yaban Eşeği Gibi Kaçma

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾

"Böyle iken şunlara da ne oluyor ki halâ öğütten yüz çeviriyorlar"
(Müddessir, 49).

Ayetteki, "tezkire" ile "zikir" murad edilmiştir. "Zikir" de, öğüt-nasihat demektir. Dolayısıyla da, bununla hem Kur'ân, hem de diğer va'z-u nasihatler kastedilmiştir. Buradaki, "mu'ridîn" kelimesi, "hal" olarak mansubtur ve tıpkı arapların مَالَكَ قَائِماً "Ne diye ayakta duruyorsun?" ifadesi gibidir.

★ ★
★

Hak Teâlâ daha sonra, bu kafirleri, Kur'ân'dan nefret edip kaçışları hususunda, kaçan eşeklere benzeterek şöyle buyurmuştur. كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنفِرَةٌ فَرَّتْ مِن قَسْوَرَةٍ *"Sanki onlar aslanlardan ürküp kaçan vahşi eşekler gibidirler"* (Müddessir, 50-51).

İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak buradaki "eşekler" ile vahşi eşekleri, "müstenfire" sözü ile de "nâfire" (ürküp-kaçan) manasını kastetmiştir" der. Nitekim Arapça'da aynı manada عَجِبَ – إِسْتَعْجَبَ ve سَخِرَ – إِسْتَسْخَرَ denilebildiği gibi, نَفَرَ–إِسْتَنْفَرَ denilir (yani ikisi de aynı manada kullanılır). Kelime, fethalı olarak, "müstekfera" (ürkütülen) şeklinde de okunmuştur. Bu da, yine ürküp kaçma manasına gelir. Ebû Ali el-Fârisî, bu kelimeyi, kesre ile, "müstenfira" şeklinde okumanın daha evla olduğunu söylemiştir. Baksana, Hak Teâlâ da, فَرَّتْ مِن قَسْوَرَةٍ buyurmuştur ki, bu da, o o vahşi eşeklerin, "müstenfir" olduklarına, yani ürküp kaçtıklarına delalet eder.

Ebû Ali'nin iddiasının doğruluğunun delili ise şudur: Muhammed b. Sellâm şöyle der: "Fasîh bir a'râbi (bedevî) olan, Ebû Sivâr el-Ganevî'ye dedim ki: ... كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ

ifadesinin gerisi nasıl gelir?" O da, "**Kasvere**'nin (aslanın) kovalayıp ürküttüğü müstenfira..." dedi. Bunun üzerine, "O, **kasvere**'den kaçmıştır" deyince, o, "kaçtı mı?" diye sordu. Ben de, "evet" dedim. O da, "o halde, bu eşekler **müstenfira** (ürküp-kaçan) olmuştur" der.

Kasvere

Daha sonra Hak Teâlâ, فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ yani "Bu vahşi eşekler, "**kasvere**"den kaçmışlardır" buyurmuştur. Alimler, "**kasvere**" ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, arslan manasınadır. Nitekim Arapça'da, لُيُوثٌ قَسَاوِرُ "ezip geçen aslanlar" tabiri kullanılır. **Kasvere**, "**fa'vele**" vezninde olup, "**kasr**" yani kahretme, ezme, galip gelme masdarındandır. Arslan, diğer yırtıcı hayvanları da hakimiyeti altına aldığı için, böyle isimlendirilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: Yabani eşekler, arslanı gördüklerinde alabildiğine kaçarlar. İşte aynen onlar gibi, bu müşrikler, tıpkı o eşeklerin aslanlardan kaçışı gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i gördüklerinde ondan kaçıyorlardı." **İbn Abbas** (r.a) sözüne devamla şöyle der: "**Kasvere, Habeşce**'de "**esed**" (aslan) manasınadır" demiştir. Ama **İkrime** bu görüşe karşı çıkarak, "**Habeşce**'de aslana "**anbese**" denilir" demiştir.

2) **Kasvere**, avlanan atıcılar (avcılar) topluluğu-gurubu) demektir. Nitekim **El-Ezherî**, "Bu kelime, kendi cinsinden (kökünden) müfredi olmayan, rumât (atıcılar) kelimesinin çoğuludur" der.

3) **Kasvere**, insanların fısıldamaları ve çıkardıkları ses manasınadır. **Keşşâf sahibi** "Bunları vahşi eşeklere benzetmede, bunların ahmak ve aptal olduklarına bir işaret vardır. Vahşi eşekler, birşeyden korktuğunda, kaçışta onlar gibisini göremezsin" demiştir.

★ ★
★

Ferman Bekleyenler

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾

"Evet, onlardan herbiri kendisine, dağıtılan sahifeler verilmesini ister"
(Müddessir, 52).

Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Herbirimize gökten, başlığında, "Alemlerin Rabbinden, Falan oğlu Filana" hitabı bulunan ve içinde sana uymamız emrolunacak olan, bir mektub (kitab) getirmedikçe sana inanacak değiliz" demişlerdir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"Sen bize, okuyacağımız bir kitab (mektub) getirmediğin müddetce seni tasdik etmeyiz"* (İsra, 93) ayetidir. Cenâb-ı Hak da, *"Eğer sana, kağıtlar üzerinde yazılmış bir kitabı (gökten) indirseydik, onlar da buna elleriyle dokunsalardı yine de (...) inanmazlardı"* (En'âm, 7) buyurmuştur.

Denilmiştir ki: Bu şu manaya da gelir: "Eğer Muhammed doğru ise, herbirimiz, cehennemden kurtuluşumuzun yazılı olduğu bir fermanı başımızda bulalım." O kafirler şöyle de diyorlardı: "Bize ulaşan haberlere göre, meselâ İsrailoğullarından herbiri, sabahleyin uyandığında, baş ucunda, günahının ve bu günahına karşı ödeyeceği keffaretin yazılı olduğu bir yazı buluyordu. O halde sen de, bize böyle birşey getir." Bu izahlar, ayetteki "**suhufu müneşşere**" (dağıtılan sahifeler) ifadesini anlatmaktan uzaktırlar. Fakat bu ifade ile, apaçık kitablar manası kastedilmiştir. **Sa'îd b. Cübeyr** bu kelimeyi, tıpkı نَزَّلَ – أَنْزَلَ gibi, أَنْشَرَ وَنَشَرَ fiillerinin aynı manaya oluşlarını nazar-ı dikkate alarak, sükûnla, صُحُفاً مُنْشَرَةً şeklinde okumuştur.

★ ★
★

Kur'ân Bir Öğüttür

كَلَّا بَل لَّا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَن شَاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ
إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

"Hayır, hayır. Doğrusu onlar ahiretten korkmazlar. Hayır, iş onların dediği gibi değil. Gerçekten o (Kur'ân), bir öğüttür. Dolayısıyla kim dilerse ondan öğüt alır. Bununla beraber, Allah'ın dilediğinden başkası öğüt almaz. O (Allah), ehl-i takva ve ehl-i mağfirettir"

(Müddessir, 53-56).

Ayetteki كَلَّا *"hayır hayır"* ifadesinin maksadı, bu tür isteklerden caydırmak ve başka mucizeler istemekten menetmektir.

"Doğrusu onlar ahiretten korkmazlar" bundan ötürü de, düşünmekten yüz çevirirler. Çünkü bunca mucizeler gerçekleşince, bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet etmede yeterli olmuştur. Binâenaleyh dahasını istemek, işi yokuşa sürme türü bir davranış olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, yine كَلَّا *"Hayır hayır"* buyurmuştur ki, bu da onları, o öğütten yüz çevirişlerinden caydırmayı amaçlayan bir ifadedir.

Hak Teâlâ sonra da, إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ yani, "O, yeterli ve beliğ (anlaşılır) bir öğüttür. Artık dileyen ondan öğüt alır, yani onu gözünün önünden ayırmaz. Çünkü bunun faydası kendisinedir" buyurmuştur. Bu ayetteki "o" ve "ondan" zamirleri, "tezkire" (öğüt)e racidir. Tezkire de, zikir veya Kur'ân manasına geldiği için, bu zamirler müzekker getirilmiştir.

Meşîet Hakkında Mu'tezile'ye Cevap

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ *"Bununla beraber Allah'ın dilediğinden başkası öğüt almaz"* buyurmuştur. **Mu'tezile**, "Ayet "Allah'ın zikre (öğüt

almaya) zorlayıp, mecbur ettiği kimseler hariç, başkası öğüt almaz" manasınadır" demişlerdir. Onlara verilecek cevap şudur: "Allah Teâlâ zikir (öğüt alma) işini, mutlak manada (genel olarak) nefyetmiş ve bundan da Kendisinin mutlak manada dilemesini (meşietini) istisna etmiştir. Binâenaleyh bundan, meşiet-i ilahiyyenin bulunması halinde (ancak) zikrin söz konusu olacağı neticesi çıkar. Bu sebeple, "zikir" tahakkuk etmeyince, Allah'ın buna meşieti olmadığını anlarız. O halde, ayetteki meşieti (dilemeyi), zorlayan-icbâr eden bir dileme (irade) manasına almak, ayetin zahirini bir tarafa atma manasına gelir.

Ayetteki, يَذَّكَّرُونَ ifadesi, hem yâ ile, hem tâ ile, hem zâl'ın şeddesi ile, hem şeddesiz olarak okunmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ buyurmuştur ki bu, "O Allah, kullarının Kendisine ibadet edip, azabından ittika etmeleri (korkmaları) sebebiyle, takvaya, yani korkulup sayılmaya layıktır.. Böylece de kullarının ona iman etmeleri ve itaatları gerekir. Yine O Allah, Kendisine iman ve itaat etmeleri durumunda kullarının geçmiş inkar ve günahlarını mağfiret etmeye ehildir, yani bunu yapar. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (amin).

★ ★
★

KIYAME SÛRESİ

Bu, kırk ayet olup, Mekkîdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ۝١ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ۝٢

"Kıyamet gününe yemin ederim ve Nefs-i Levvâme'ye yemin ederim ki..."

(Kıyame, 1-2).

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

La Uksimu Tabiri

Müfessirler, buradaki لَا أُقْسِمُ ifadesiyle ilgili olarak üç izah yapmışlardır:

1) İfâdenin başındaki (لَا) edatı, "sıla"dır, zâid ve takdir لِئَلَّا يَعْلَمَ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ şeklindedir. Bunun bir benzeri de, لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ (Hadid, 29), مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ (A'raf, 12) ve فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ (Ali İmran, 159) ayetlerindeki (لَا) ve (مَا) edatlarıdır.

Bence bu görüş, bir kaç bakımdan zayıftır:

a) Bunu caiz (mümkün) görmek, Kur'ân hakkında ta'na (tenkide) sebebiyet verir. Çünkü bu takdirde, müsbet olanı menfi kılmak (saymak), menfi olanı müsbet kılmak mümkün olur. Bunun mümkün görülmesi ise, Kur'ân'ın müsbetine de, menfisine de itimadın kalmamasına götürür.

b) Bu şekilde zâid (لَا) edatı, sözün (cümlenin) başına değil ortasına ziyade edilir, yerleştirilir. Buna göre eğer, "Buna karşı iki bakımdan söz söylenir:.

Birincisi: Biz, bu edatın cümlenin ortasına konulacağı fikrini kabul etmiyoruz. Baksana, **İmrü'l-Kays**, onu, kasidesinin başında, şöyle diyerek, nasıl yerleştirmiş:

لَا وَأَبِيكِ ابْنَةَ الْعَامِرِي / لَا يَدَّعِي الْقَوْمُ أَنِّي أَفِرّ

"Ey Amirî'nin kızı, baban hakkı için toplum benim kaçtığımı iddia edemez."

İkincisi: Farzet ki bu harf, sözün başına ziyade edilmez. Fakat gerçekte Kur'ân'ın hepsi tek bir sûre gibidir. Çünkü bütün parçaları birbiriyle irtibatlıdır. Bunun delili

şudur: Cenâb-ı Hak bazan birşeyi Kur'ân'ın bir sûresinde zikrediyor, sonra bunun cevabını başka bir sûrede getiriyor. Meselâ, *"Dediler ki: "Ey o zikir (Kur'ân) kendisine indirilen adam, sen bir delisin"* (Hicr, 6) buyurmuştur. Sonra bunun cevabı, başka bir sûrede gelmiştir. O da, *"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, mecnun değilsin"* (Kalem, 2) ayetidir. Durum böyle olunca, bu sûrenin başı, sanki sözün ortasındaymış gibi olur" denilirse, birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Şair İmriu'l-Kays'ın, لَا وَأَبِيكَ ifadesi, nefy üzere yapılmış bir yemindir. Ayetteki لَا أُقْسِمُ ifâdesi ise, yemini nefyeden bir ifadedir, yani, "Yemin etmeyeceğim" manasınadır. Binâenaleyh bunları birbiriyle mukayese etmek, birbirine benzetmek uygun değildir. Ayetteki لَا أُقْسِمُ tabirinin kasemi (yemini) nefyeden bir ifade tarzı olduğunu söyledik. Çünkü ifade, tıpkı لَا أَقْتُلُ "Öldürmem, dövmem, yardım etmem" ifadeleri gibidir. Bunun nefy (olumsuzluk) ifade ettiği ise malumdur. Delili ise şudur: Bir kimse, "Yemin etmeyeceğim" diyerek yemin etse, yemin etmemek suretiyle yeminini tutmuş; eğer yemin ederse, bu yeminini bozmuş olur. Böylece bahsi geçen şiirin, üzerinde bulunduğumuz konuyla ilgili olmadığı ortaya çıkmış olur.

İkinci iddiaya da şu şekilde cevap verebiliriz: Kur'ân, ayetleri arasında çelişki olmaması açısından tek bir sûre gibidir. Fakat her bir ayetin, diğer bir ayetle yanyana olması açısından, Kur'ân'ın tek bir sûre gibi olduğu iddiası caiz ve uygun değildir. Çünkü bundan, diğer ayetlerde de her müsbet ifadenin başına, bir nefiy edatının getirilebileceği neticesi çıkar. Bu da, her müsbetin menfiye, her menfinin müsbete çevrilebileceği neticesine götürür ki bu caiz değildir.

c) Bizim, "Buradaki لَا edatı sıladır, zaiddir" sözümüzle, bunun sözün daha muntazam olması için atılması, düşürülmesi gereken lüzumsuz bir söz olduğu manası kastedilmemiştir. Allah'ın kelamını bu şekilde nitelemenin caiz olmayacağı malumdur.

2) Müfessirlerin bu ayetle ilgili olarak ileri sürdükleri bir diğer izah da, **Hasan el-Basrî**'nin buradaki لَا edatını, **"Lâmu'l-İbtidâ"** (mübtedanın başına gelen lâm"; أُقْسِمُ "yemin ederim" fiilini de, mahzuf mübtedanın haberi yaparak, لَأُقْسِمُ şeklinde okuyuşuna göre yapılan izahdır. Bu okuyuşa göre ayetin takdiri, لَأَنَا أُقْسِمُ "Şüphesiz ben yemin edeceğim.." şeklindedir. Bu okuyuşu, **Mushaf-ı Osmanî**'de, ifâdenin elifsiz olarak لَأُقْسِمُ şeklinde yer alışı da destekler. Fakat alimler, وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ deki لَا 'nın, nefiy lâmı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Hasan el-Basrî**'nin bunun manasının, "Ben, kıymet ve öneminden dolayı kıyamete yemin ederim, ama değersiz olduğu için nefs-i levvâmeye yemin etmem" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Ebû Ubeyde, Hasan el-Basrî'nin bu kıraatini şöyle diyerek tenkid eder: "Eğer kastedilen, **Hasan el-Basrî**'nin söylediği mana olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, bunu لَأُقْسِمَنَّ diye ifade ederdi. Çünkü araplar لَأَفْعَلُ كَذَا "Muhakkak şunu yapacağım" demezler, ancak, لَأَفْعَلَنَّ كَذَا derler." Fakat **Vahidî**, bu şekilde ifadenin de caiz olduğunu **Sîbeveyh** ve **Ferrâ**'dan nakletmiştir.

Bil ki bu izah da tutarsızdır. Çünkü bu kıraat **şazzdır**. Farzedelim ki bu **şazz** kıraat kullanıldı. Peki meşhur-mütevatir kıraatleri nasıl izah edeceğiz? Buna cevap vermek

mümkün değildir. Aksi halde bunun böyle olduğunu iddia etmek, tevatürle sabit olan şeyleri yaralamak olur. Hem sonra, bu "lâm"ın, mukadder bir kasemin cevabı olması için, mutlaka bir başka kasemin takdir edilmesi gerekir. Bu durumda da ayetin takdiri, وَاللّٰهِ لاُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ "Allah'a yemin olsun ki, şüphesiz kıyamet gününe yemin ederim" şeklinde olur. Böylece de bu, yemin üzerine yemin etme olur ve çarpık-zayıf bir ifade olmuş olur. Bir de bu, teselsüle götürür.

3) Buradaki, لاَ nefy (olumsuzluk) için gelmiştir. Bu durumda, ortada şöyle iki ihtimal söz konusudur:

Birinci İhtimal: Bu, yeminden önce geçmiş bir ifadeyi nefyetmek için getirilmiş bir (لاَ) 'dır. Buna göre onlar sanki öldükten sonra dirilmeyi inkar etmişler de, bunun üzerine ...لاَ "Hayır, durum sizin ileri sürdüğünüz gibi değil" denilmiş. Peşisıra da, "Kıyamet gününe yemin ederim ki..." denilmiştir. İzahın böyle yapılması durumunda, ortaya bir problem çıkar: Çünkü eğer, ayette kastedilen mana bu ise, وَلاَ أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ifâdesinde, yeniden لاَ 'ya yer vermesi, sözün fesahatini bozar.

İkinci İhtimal: Buradaki (لاَ) kasemin nefyi, yani "Yemin etmeyeceğim" kasemin nefyi, yani "Yemin etmeyeceğim" manasına olup, Hak Teâlâ adeta, "Size karşı, ne bugüne ne o nefs-i levvâmeye yemin ederim. Fakat, Ben, yemin etmeksizin sana, ölümle kemiklerin (bedenlerin) paramparça olması durumunda, kemiklerini (parçalarını) biraraya getiremeyeceğimizi mi zannediyorsun diye soruyorum. Eğer böyle bir zan içinde isen, bil ki Biz bunu yapmaya kadiriz" demek istemiştir. Bu görüş, **Ebû Müslim**'in tercihidir. En doğru görüş de budur. Bu görüşü, şu şekillerde ifade etmek de mümkündür:

1) Cenâb-ı Hak, adeta, "Böyle bir neticeyi isbat için, bu şeylere yemin etmem. Çünkü bu netice, bu şeylere yemin etmekten daha yüce ve daha büyüktür, üstündür" demek istemiştir. Ki, bu sözün maksadı, hakkında yemin edilen şeyi (**el-muksemun aleyh**) yüceltmek, onun şanının yüce olduğunu belirtmektir.

2) Cenâb-ı Hak adeta, "Böyle bir netice için, bu şeylere yemin etmem. Çünkü bunun böyle olacağı, bu gibi yeminlerle isbat edilme sahasına girmekten daha açık-seçik, daha kuvvetli ve daha belirgindir" demiş, daha sonra da, *"İnsan zanneder mi ki, Biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?"* (Kıyame, 3) buyurmuştur ki bu, "Yanlışlığı meydanda olmasına rağmen, bu yanlış ve bozuk düşünceler, daha nasıl onun gönlüne gelebiliyor?" demektir.

3) Bu ifadenin maksadı, inkar yollu istifham olup, takdiri, "Haşr ve neşrin hak olduğu konusunda, kıyamet gününe ve nefs-i levvâmeye yemin etmez olur muyum?"

İKİNCİ MESELE
Nefs-i Levvâme

Alimler, **"efs-i levvâme"**'nin ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "İster itaatkar, isterse günahkar olsun, her nefis, kıyamet gününde kendisini kınar.. İtaatkar olanı, niçin daha fazla taatta bulunmadığından; günahkar olanı da, niçin takva ile meşgul olmadığından dolayı kendisini kınar.

Bazı kimseler bu görüşü şu bakımlardan tenkit etmişlerdir:

a) Mükâfaata nail olmuş kimsenin, daha fazla itaatta bulunmayışından dolayı kendisini levmetmesi caiz değildir. Çünkü, bundan dolayı onun, kendi nefsini kınaması caiz olsaydı, başkasından dolayı da kendi nefsini kınaması caiz olurdu..

b) İnsan, canı sıkılıp kalbi daraldığında kendisini kınar. Fakat böyle bir durum, artık cennete girmiş olan cennetliklere uygun düşmez. Bir de, her mükellef, yaptığı taattan daha fazlasının yapılabileceğini bilmektedir. Şimdi, daha fazlasını yapamama, kişinin kendi nefsini kınamasını gerektirseydi, bunu sona erdirmek mümkün olmazdı. Böyle olan şey ise, elde edilemeyen bir şeydir; dolayısıyla da, elde edemediği için de kınanmaz... Bunların tümüne, "buradaki "levm - kınama", daha fazlasının temenni edilmesi anlamına gelmektedir" diyerek cevap verebiliriz. İşte bu durumda da, bu sorular düşer.

2) Nefs-i levvâme, takva'yı terkettiği için, kıyamet gününde, asi olan nefisleri kınayan müttakî nefislerdir.

3) Nefs-i levvâme, taatte olabildiğine sa'y ü gayret gösterse bile, hep kendini kınayan kıymetli nefislerdir. **Hasan el-Basrî**'nin, "Mü'min kimseyi sen, kendini hep kınayan biri olarak görürsün. Cahil olana gelince, bu da, içinde bulunduğu o düşük hallere bile rıza gösterir.

4) Nefsi levvâme, **Hz. Adem** (a.s)'in nefsi olup, cennetten kovulmasına sebep olan fiilinden dolayı hep kendini kınayıp durmuştur.

5) Bu sıfat ile, asî ve şakî, kimselerin nefisleri kastedilmiştir. Müşahede ettiklerinde, kendilerinden sudur eden o günahlardan dolayı kendilerini kınarlar. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gün gelecek insan: "Allah yanında" işlediğim kusurlardan dolayı vay hasret (ve nedamet)ime!" diyecek"* (Zümer, 56) ayetidir.

6) İnsan, hep bıkkın olarak yaratılmıştır. Peşine düşüp elde etmek istediği şeyi elde ettiğinde, ondan da usanır. Bu durumda da kendisini, "Ben bunun niye peşinde gezip durdum?!" diye kınar. İşte bu işler çokca tekrar edildiği için, bu **Nefsi Levvâme** adını almıştır. Bunun bir benzeri de, *"Gerçekten insan, hırslı yaratılmıştır. Kendisine şer dokundu mu feryadı basandır. Ona hayır dokununca da, çok cimridir"* (Mearic, 19-21) ayetidir.

Bil ki, "**Levvâme**" lafzı, bir tekrarı, yeniden yeniden yapmayı ifade eden bir lafız olup, aynı şey, "**Levvâm, azzâb, darrâr**" kelimeleri için de söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bazı Sualler

Ayette şöyle birkaç problem bulunmaktadır:

1) Kıyamet ile nefs-i levvâme arasında hangi münasebet vardır ki, Cenâb-ı Hak bu ikisini "kasem etme"de birlikte zikretmiştir?

2) Kendisi için yemin edilen, kıyametin kopmasıdır. Böylece bu ifadenin neticesi, Allah Teâlâ'nın, kıyametin vukûuna yemin etmesine varıp dayanır.

3) Diğer sualler de, mesela وَالذَّارِيَاتِ، وَالطُّورِ ve وَالْفَجْرِ vs. gibi ifâdelerde olduğu gibi, niçin Cenâb-ı Hak, لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ demiş de, وَالْقِيَامَةِ dememiştir?

Kıyametle Nefs-i Levvâme'nin Münasebeti

Bunlardan birincisine şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Kıyametin halleri, cidden ilginçtir. Hem sonra, kıyametin kopmasının gayesi, nefs-i levvâmenin hallerini, yani mutluluk ve bedbahtlıklarını izhar etmektir. Binâenaleyh bu demektir ki, kıyamet ile nefs-i levvâme arasında bu denli sıkı bir münasebet vardır.

b) Nefs-i levvâme'ye yemin etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *"Kendini bilen Rabbini bilmiş olur"*(12) buyurduğu gibi, nefsin hallerinin ilginçliklerine dikkat çekmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben ins ve cinleri ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 56) ve *"Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar yüklenmekten kaçındılar, fakat insan onu yüklendi..."* (Ahzab, 72) ayetinin ifade ettiği hususlar, o nefsin ilginç hallerindendir.

Bir takım kimseler de, "Hep, Allah'a itaattaki ciddiyetini, sa'y ü gayretini, yaptığı işleri yine de değersiz görmüş olduğu için, kendisini ululamak amacıyla, (değerinden dolayı) nefs-i levvâme'ye yemin edilmiştir" derken, diğer bazıları da, Allah Teâlâ'nın sadece kıyametin vukuuna yemin ettiğini, nefs-i levvâme'ye ise yemin etmediğini söylemişlerdir. Ki, bu görüş, **Hasan el-Basrî**'nin okuduğunu rivayet ettiğimiz o **şâz** kıraate dayanmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Değerinden dolayı, kıyamete yemin ederim! Ama, değersizliğinden dolayı, nefs-i levvâme'ye yemin etmem!.." demiştir. Çünkü, nefs-i levvâme, ya onca büyük hallerine rağmen kıyameti inkar etmiştir, yahut da amelde kusur eden fasık birisi olmuştur. Her iki durumda da, nefs-i levvâme, hor ve hakîr görülmüş olur.

Bazı Eşyaya Kasemden Maksad

İkinci sorunun cevabına gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "Bu şeylere yemin etmek, aslında, onların Rablerine ve Yaratıcılarına yemin etmektir. Buna göre adeta, "Kıyametin kopacağına dair, "Kıyametin Rabbine yemin ederim..." denilmek istenmiştir.

Üçüncü sorunun cevabı da şudur: Cenâb-ı Hak, kasem ettiği yerlerde, mesela وَالطُّورِ ve وَالذَّارِيَاتِ diye ifade buyurmuştur. Ama burada ise, Kendisinin bu şeylere yemin etmeyeceğini bildirmiştir. Binâenaleyh, bu soru da zail olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Haşir

أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَلَّن نَّجْمَعَ عِظَامَهُ ۝ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَن نُّسَوِّيَ بَنَانَهُ ۝

12) Keşfü'l-Hafâ, 2/262.

"İnsan zanneder mi ki, herhalde biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz? Evet, biz parmak uçlarını bile derleyip iade etmeye kadiriz"
(Kıyame, 3-4).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, kasemin cevabının ne olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Ulemanın eksersisinin görüşüne göre kasemin cevabı mahzuf olup, bu da, "Elbette o, öldükten sonra diriltilecek لَيُبْعَثَنَّ ifâdesidir. Cevabın böyle olduğunun delili de, *"İnsan zanneder mi ki, biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?"* ifadesidir.

2) **Hasan el-Basrî**, bu yeminin, بَلٰى قَادِرِينَ 'den ötürü yapıldığını söylemiştir.

3) Doğruya en yakın olan görüşe göre, bu, bir kasem değil, tam aksine yemin etmemeyi ifade eden bir ifadedir. Binâenaleyh o, cevaba muhtaç değildir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Şundan dolayı şuna, şuna... yemin etmem.. Ne var ki sana, "O insanın, Benim onun kemiklerini bir araya getiremeyeceğimi sanar mı?" diye sorarım.

İKİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Meşhur olan görüşe göre, ayette yer alan "İnsan" kelimesi ile muayyen bir kimse kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haklarında, اَللّٰهُمَّ اكْفِنِي مِنْ شَرِّ جَارِي السُّوءِ *"Allahım, iki kötü komşunun sen haklarından gel"* demiş olduğu, **Ahnes ibn Şureyh**'in damadı **Adiy ibn Ebî Rebîa**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey **Muhammed**, bana kıyametten bahset. Ne zaman olacak ve hali nasıl olacak?!" dedi de, Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, kıyametten bahsedip, onun hallerinden haber verdi. Bunun üzerine **Adiyy**, "Ey **Muhammed**, o günü gözümle görsem bile, seni tasdik etmem ve sana inanmam... Allah, o kemikleri nasıl bir araya toplayacak?!" dedi de, işte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.. **İbn Abbas** da, "Cenâb-ı Hak buradaki "iman" sözüyle, **Ebû Cehil**'i kastetmiştir" derken, bir grup kelamcı, "Hayır, bu ifade ile, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden herkes kastedilmiştir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Katâde, meçhul olarak, اَنْ لَنْ تُجْمَعَ عِظَامُهُ şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "O kâfir, darmadağınık olup, toprak haline gelerek parçaları başka şeylerle karışıp, böylece de onu rüzgarlar, herbir parçasını yerin uzak köşelerine savurduktan sonra, o kemiklerin yeniden bir araya gelmesinin mümkün olmayacağını mı sanıyor?" şeklinde olur. Cenâb-ı Hak, buna cevaben, بَلٰى buyurmuştur. Ki, bu kelime, olumsuzdan sonra gelen müsbeti ifade eden bir kelime olup, müsbet olan şey de, o kemiklerin bir araya getirilmesidir. Buna göre adeta, "Evet, O, onları bir araya getirecektir" denilmek istenmiştir.

Ayetteki, قَادِرِينَ ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılmaktadır:

1) Meşhur olan izaha göre, bu kelime, نَجْمَعَ fiilin failinden hal olup, buna göre

mana, "O kemiklerin tümünü bir araya getirmeye ve ilk haline döndürmeye gücü yetenler olarak, o kemikleri toplayacağız!" demek olur. Bence, bu izahın yapılması durumunda şöyle bir problem ortaya çıkar: Halin zikredilmesi, ilgili işin, o hal üzerine değil başka bir hal üzerine de olabilmesi düşünüldüğünde uygun olur. Nitekim sen, رَأَيْتُ زَيْداً رَاكِباً "Zeyd'i, binmiş olarak gördüm" dersin. Çünkü, Zeyd'in binmemiş olarak görülmesi de mümkün.. Burada, Cenâb-ı Hakk'ın, o kemikleri bir araya getirmesi, ona kadir olduğu düşünüldüğü zaman mümkündür. Binâenaleyh, bu kelimeyi hal kabul etmek, vazıh olan şeyi yeniden beyan etme gibi bir şey olur ki, bu caiz değildir.

2) Ayetteki takdir, "Biz, onun parmaklarını, ta baştan, yani madde-i asliyyesi yok iken bir araya getiren kadirler idik.. Binâenaleyh, bizim, sonuçta (ahirette) de, bu bir araya getirmeye kadir olan zat olarak kalmamız gerekir" şeklindedir. Bu kelime قَادِرُونَ şeklinde de okunmuştur. Buna göre kelamın takdiri, وَنَحْنُ قَادِرُونَ "Ve Biz, kadiriz" şeklinde olur.

Parmak Uçlarını Bile Düzenleme

Ayetteki, عَلٰى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ *"Parmak uçlarını bile dileyip iade etmeye..."* ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak burada, بَنَانَهُ kelimesiyle diğer azaların da bir araya getirileceğine dikkat çekmiş olup, buna göre kelamın takdiri, "Biz, o insan toprak olduktan sonra, onun parmaklarını, başlangıçtaki gibi yapmaya kadiriz.." demektir ki, bu da, bir şeye en başında (ibtidâen) kadir olan kimsenin, sonunda ve yeniden yaratmada da buna kadir olmasını gerektirir. Cenâb-ı Hak burada, özellikle بَنَانٌ "parmak uçları" kelimesini getirmiştir. Çünkü parmak uçları, insanın yaratılışının en son, en çok detaylı olan kısmıdır.

Buna göre, adeta, "Biz, küçük ve ince, hassas olmalarına rağmen, parmak uçlarını (parmaktaki kemikleri) birbirine eklemek suretiyle, ta başlangıçtaki gibi noksansız, herhangi bir farklılık olmaksızın bir araya getirmeye kadiriz. Hal böyle iken, ya büyük kemikler hakkında ne söyleyebilirsiniz ki?!.." denilmiştir.

2) Bu, "Evet Biz, parmak uçlarını bir araya getirmeye kadiriz. Yani, (bu dünyada) o parmak uçlarını, el ayasıyla beraber, tıpkı devenin ayağı gibi kendisinde hiçbir yarığın bulunmadığı halde, dümdüz, tek parçadan ibaret bir satıh haline getirmeye kadiriz. Böylece de, yazı yazma, terzilik ve parmaklar yardımıyla yapılan diğer ince işler gibi, güzel şeyler yapma imkanını bulamaz" demektir. Birinci görüş doğruya daha yakındır.

★ ★
★

Kafir Kendisini Bekleyen Ahireti İnkar Eder

بَلْ يُرِيدُ الْإِنسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ۝

"Fakat insan, önündeki (o kıyameti) yalanlamak diler..."

(Kıyame, 5).

Bil ki, ayetteki, بَلْ يُرِيدُ fiili أَيَحْسَبُ fiiline atfedilmiş bir ifadedir. Binâenaleyh, bunun da bir istifham olması mümkündür. Buna göre, O adeta, bir şey sormuş, sonra da, başka bir şey sormuş demektir. Bu ifadenin, müsbet bir ifade olması da mümkündür. Buna göre, Allah, önce bir soru sormuş, sonra da bu haberi vermiştir. Ayette geçen, لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ *"önündeki (kıyameti) yalanlamak.."* ifadesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Gelecekte de fısk u fücuruna devam etsin, ondan dışarı çıkmasın, ayrılmasın diye..." anlamındadır. **Said Ibn Cübeyr** de bu ifadeye, "Günahı başa alıp, tevbeyi sona bırakmak için..." manasını vermiştir ki, bu durumda böylesi kişi, "Tevbe edeceğim, tevbe edeceğim.." der; derken, ölüm onu, en kötü bir durumda ve en kötü ameli yaparken yakalar.

2) Bu ifade, önünde, öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilme gibi şeyleri yalanlamak için..." anlamındadır. Çünkü, bir gerçeği yalanlayan kimse, yalancı ve günahkâr olur. Bu ifadenin bu manaya gelişinin delili ise, ayetteki *"Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar"* (Kıyame, 6) ifadesidir. Buna göre mana, "O insan, önündekini, yani kıyamet gününü yalanlamayı ister de, böylece, onu yalanlamak için, "o kıyamet günü ne zaman olacak?" diye sorar.." şeklinde olur.

★ ★
★

İnkarcı Sûal Tarzı

Müteakiben Cenâb-ı Allah: *"Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar"* buyurmuştur ki bu, "Kıyamet günü ne zaman?" demek suretiyle, kıyametin vukuunu imkansız görerek, böylece de işi yokuşa sürerek böyle bir soru sorar.." anlamında, bunun bir benzeri de, mesela, *"Onlar bu va'd, yani kıyamet ne zamandır" derler.."* (Yasin, 48) ayetidir.

Şüpheden Gelen İnkar

Bil ki, öldükten sonra dirilmeyi inkar, bazan, şüpheden, bazan da şehvetten kaynaklanır. Şüpheden kaynaklanan inkara gelince bu, Allah Teâlâ'nın أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَلَّن نَّجْمَعَ عِظَامَهُ (Kıyame, 3) ayetiyle anlattığı şey olup, bunun izahı şudur: Bunun açık şekli şudur: "(O kimse şunu demek ister): İnsan, bu bedenden ibarettir. Binâenaleyh öldüğünde, bedenin herbir parçası darmadağın olur. Derken, bu parçalar, toprağın parçaları ve diğer şeylerle karışır. Ve, yeryüzünün doğusuna ve batısına dağılıp gider. Binâenaleyh artık bu safhadan sonra, bu parçaları diğer parçalardan ayırmak ve ayıklamak muhaldir. Bu sebeple de, öldükten sonra dirilme de imkansız olur!" Bil ki bu şüphe şu iki bakımdan sakıt olur:

1) Biz, insanın, bu bedenden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Binâenaleyh, niçin, "İnsan, bu bedeni idare eden şeydir. Bu sebeple, bu beden bozulduğunda, o, eskiden olduğu gibi, diri olarak kalakalır.." denilemesin?! Bu durumda da, Allah, bu canlı

kalan insanı (ruhu), Allah'ın dileyip istediği herhangi bir bedene göndermesi mümkündür. Bu görüşe göre, bu suâl sakıt olur. Bu ayette de, buna bir işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ, "Nefs-i Levvâme"ye yemin etmiş, daha sonra da, *"İnsan zanneder mi ki, hiç onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz"* (Kıyame, 3) buyurmuştur ki bu, nefs ile bedenin ayrı ayrı şeyler olduğunu açıkça beyan etmektedir.

2) Farzedelim ki insan, (sizin de dediğiniz gibi), bu bedenden ibarettir. Ama, niçin siz, "Bedenin her bir parçası, darmadağınık olduktan sonra, artık onu bir araya getirmek mümkün değildir" dediniz? Bunu diyemezsiniz, çünkü Allah Teâlâ, bütün cüz'iyyâtı bilendir. Dolayısıyla, bu demektir ki O, meselâ Amr'ın bedeninin falanca parçasının nerede olduğunu da biliyor demektir; Allah, bütün mümkinata kadir. Bu terkib (beden) de, mümkinat cümlesindendir. Aksi halde, ta baştan var olmazdı. Dolayısıyla, Allah'ın, bunu yeniden terkib etmeye muktedir olması gerekir. Şimdi, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün cüzleri bilen bir alim, bütün mümkinata güç yetiren bir kadir olduğu sabit ve kesin olduğu sürece, bu meselede herhangi bir problem kalmaz.

Şehvetten Gelen İnkar

İkinci kısma, yani şehvetine binaen öldükten sonra dirilmeyi inkar edenin bu inkarına gelince, bu da, *"Fakat insan, önündeki o kıyameti yalanlamak diler..."* ayetiyle anlatılan husustur. Ki bu, "Karakterinin, şehevi şeylere yönelmeye ve lezzet veren şeyleri çokca yapmaya meyleden o insan, bu maddi lezzetler boğazında kalmasın, zevki engellenmesin diye, haşr'i, neşr'i ve öldükten sonra dirilmeyi kabule yanaşmıyor. Böylece de, alay ederek, hafife alarak, "Kıyamet günü ne zamandır?" diye diye, hep inkarcı kalıyor.

★ ★
★

Kıyametin Bazı Alametleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kıyametin alametlerine yer vermek üzere şöyle buyurmuştur:

وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ۝٩ يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ ۝١٠

"İşte göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman, (evet), o gün insan, "Kaçış nereye?" diyecek.."

(Kıyame, 9-10).

Bu ifadelerle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, Allah Teâlâ, burada, kıyamet alametlerinden şu üç şeye yer vermiştir.

Berk-i Basar

Birincisi: فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ *"İşte göz kamaştığı ... zaman"* ifadesinin anlattığı husustur. بَرِقَ kelimesi râ'nın kesresi ve fethası ile okunmuştur. **Ahfeş** şöyle der:

"Kesreli olan, (بَرِقَ) Arapların sözünde çokca geçenidir. Fethalı (بَرَقَ) olanı da kullanılır. Zeccâc da, "Bir kimse şaştığında, dehşete kapıldığında, râ'nın kesresi ile, بَرِقَ بَصَرُهُ denilir" demiştir ki, bu da, esasında şuna dayanır. İnsan, şimşeğin parıltılarına çokca baktığında, bu şimşek bakana etki eder (gözünü kamaştırır).

Daha sonra bu kelime, her ne kadar, orada bir şimşeğe bakma söz konusu değilse de, hertürlü hayreti ifade için kullanılır olmuştur. Nitekim aya bakmaktan dolayı bakışları bozulan, bakışı kamaşan kimseyi ifade için de, فُمِرَ بَصَرُهُ denilir. Daha sonra bu kelime yine, diğer hayretleri ifade etmek için de kullanılır olmuştur.

Aynen bunun gibi hayrete ve dehşete kapıldığında, بَعِلَ الرَّجُلُ فِي أَمْرِهِ "Adam, işi hususunda şaşırıp kaldı.." denilir. Ki, bu da temelde, Arabların, kadın, kocasıyla ansızın karşı karşıya gelip, kadın onu gördüğünde şaşırıp kaldığını anlatmak için söylenilen بَعِلَتِ الْمَرْأَةُ ifadesine varıp dayanır. Ama, râ'nın fethasıyla okunan, بَرَقَ kelimesine gelince, bu, بَرِيقٌ kökündendir. Yani, "gözlerinin alabildiğine belerip dışarı fırlamasından dolayı gözü parladığında..." demek olur. Ebu'e-Simâl da, "açıldı, genişledi..." anlamında, بَلِقَ الْبَصَرُ şeklinde okumuştur. Nitekim Arapça'da, بَلِقَ الْبَابَ–أَبْلَقْتُهُ denilir ki, bunun manası, "Kapıyı açtı, kapıyı açtım..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE
Berk-i Basarın Zamanı

Alimler, bu halin ne zaman tahakkuk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak
a) Ölürken,
b) Öldükten sonra dirilirken,
c) Cehennemi gördüğünde... denilmiştir.

Şimdi bu halin, ölürken olduğunu söyleyenler, şöyle demişlerdir: Gözler, ölen şahıs, ölümün emarelerini ve ölüm meleğini gördüğünde belerir, kamaşır. Nitekim bu husus, ölümle yüzyüze gelen herkeste hissedilir. Bu fikre temayül edenler şöyle demişlerdir: "Bunlar, kıyameti sormuşlardır. Ne var ki, Allah, işte bu hadiseyi, ölürken onlara göstermiştir. Bunun şu iki sebebi vardır:

a) Münkir olan kimse, alay ederek "Kıyamet ne zamanmış?!" dediğinde ona, "Gözler belerdiğinde, ölüm yaklaştığında.." denilmiştir. Böylece de ölüm gelip çattığında, bu yöndeki şek ve şüpheleri yok olur; o esnada, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti yalanlamalarının bir hata olduğunu anlar.

b) Ölümle yüzyüze gelip, gözleri asıldığında, dünyevi lezzetlerden dolayı öldükten sonra dirilmeyi inkar edişinin temelsiz olduğunu kati olarak anlar.."

Bu hadisenin, kıyamet günü olacağını söyleyenler de şunu ifade etmişlerdir: "Çünkü, bu insanın sorusu, kıyametle ilgili olup, onun ne zaman kopacağını sormaktadır. Binâenaleyh, bunun cevabının da kıyamete ait özelliklerden ve kıyametin sonuçlarından olması gerekir. Nitekim bu manada, Cenâb-ı Hak, *"O bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o (gün) gözler belerip kalacaktır.."* (İbrahim, 42) buyurmuştur.

Hasf-i Kamer

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَخَسَفَ الْقَمَرُ *"Ay tutulduğu ... zaman"* ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bu ifade ile, bu dünyada iken tutulduğunda da görüş müşahede ettiğimiz gibi, ayın ışığının gitmesi, ayın kararması kastedilmiş olabileceği gibi, bizzat onun yok edilmesi de murat edilmiş olabilir. Nitekim bu manada, *"Onu ve onun evini batırdık, yerin dibine geçirdik..."* (Kasas, 81) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Meçhul olarak وَخُسِفَ الْقَمَرُ şeklinde de okunmuştur.

Ay İle Güneşin Bir Araya Getirilmesi

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ *"Güneşle ay bir araya getirildiği ... zaman"* ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler, bu "cem" işinin nasıl olacağı hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, *"Güneşin de aya yetişmesi uygun düşmez..."* (Yasin, 40) buyurmuştur. Fakat, kıyamet vakti geldiğinde, bunlardan herbiri diğerine yetişir; derken, bir araya gelmiş olurlar.

2) Bunlar, ışıklarının gitmesi hususunda aynı olup bir araya gelmişlerdir, demek olup, bu da tıpkı, "Şafiî (r.h) şununla şunun arasını, şu hükümde cem etti.." denilmesi gibidir.

3) Bunlar, dürülmüş ve siyahlaşmış olarak bir araya gelirler. Derken, bunlar adeta, cehenneme atılmış, azgın iki boğa gibidir. Bunların bir araya getirilip, sonra da denize atılacakları da ileri sürülmüştür. İşte, o zaman orası, Allah'ın en büyük ateşi haline gelir (cehennem gibi olur).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ifâdesiyle ilgili olarak yaptığımız bu izahlar, ayetteki, "gözler belerdiğinde بَرِقَ الْقَمَرُ cümlesini kıyametin alametlerinden sayanlara göre ancak doğru olur. Ama, bunu, ölümün alametlerinden kabul edenlere göre ise, وَخَسَفَ الْقَمَرُ ifadesinin manası, "ölürken gözlerinin ışığı gittiğinde.." şeklinde olur. Nitekim, gözü çıkarılıp, gözbebeği başın içinde kaybolduğunda, عَيْنٌ حَاسِفَةٌ denilir ki, bu ifade de, temelde, "yerin, üzerindekilerle beraber aşağıya doğru kayıp gömülmesi" halinde kullanılan خَسَفَتِ الْأَرْضُ cümlesine varıp dayanır.

Diğer ayete, yani وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ cümlesine gelince, bu ifade de, ruhun, ahiret alemine göçmesini ifade eden kinaye yollu bir ifadedir. Buna göre ahiret, adeta bir güneş gibi kabul edilmiş olur. Çünkü ahirette, dünyada iken gözükmeyen şeyler ortaya çıkar; dünyada iken kapalı olan şeyler, orada iken vuzuha kavuşur. İnsanın ruhu, tıpkı bir ay gibidir. Binâenaleyh, ay, nasıl ki ışığını güneşten alıyorsa, insanın ruhu da, marifetullah nurunu ahiret aleminden alır.

Bu ayetleri, kıyametin alametleri manasına alıp yorumlamak, ölümün alametleri manasına alıp yorumlamaktan daha evladır. Ve kıyametin halleri ile de, daha fazla uyum sağlayan ifadelerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle der: "Cenâb-ı Hak وَجُمِعَ الشَّمْسُ buyurmuş da, وَجُمِعَتِ الشَّمْسُ dememiştir. Çünkü bu ifade ile, ay ile güneşin, güneşin nurunun, ayın da ziyasının gitmesi hususunda birleşmeleri, cem olunmaları kastedilmiştir." **Kisâî** de, bu ifadenin takdirinin, جُمِعَ النُّورَانِ "iki nur bir araya getirildiğinde..." veya جُمِعَ الضِّيَاءَانِ "iki ziya bir araya getirildiğinde" şeklinde olduğunu söylerken, **Ebû Ubeyde** de, "Kamer, bu cem işinde güneşin eşi olmuştur. Kamer, müzekker bir kelimedir. Dolayısıyla da hiç şüphesiz, lafzan müzekkerlik tarafı tercih edilmiştir" demektedir. **Ferrâ** da şöyle der: "Ben bu görüşü destekleyenlere, "Sizler, güneş ile ayın birleşmesini nasıl ifade edersiniz?" dediğinde, onlar, جُمِعَتِ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ diyerek ifade ederiz" dediler. Bunun üzerine ben, "Peki ya, bu iki yer arasındaki fark nedir?" diye sordum; bunun üzerine de, bu görüşü savunan, görüşünden geri döndü..."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ay ile Güneşin Birleşmesi?

Dinsiz kimseler, bu ayeti tenkit ederek, şöyle demektedirler: Güneş ile ay birleştiğinde, daha nasıl ayın batmasından bahsedilebilir?

Cevap: Allah Teâlâ, ister yer küresi ay ile güneşin arasına girsin, isterse girmesin, O, ayı tutmaya (husûf) kadirdir. Bunun delili ise şudur: Maddeler, birbirlerine denktirler. Dolayısıyla, biri için doğru olan şey, diğeri için de doğru olur. Allah Teâlâ da, bütün mümkinata kadirdir. Binâenaleyh, her konum ve her durumda ayın ziyasını gidermeye kadirdir.

İnsanın Kaçacak Yer Araması

يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ ayetine gelince bu, "Kıyametin vukuunu kabul etmeyen bu insan, kıyametin hallerini gözüyle müşahede edince, "Nereye kaçış?!" der" demektir. Meşhur olan kıraat, **fâ**'nın fethasıyla, **meferr** şeklindedir. Bu kelime yine, **fâ**'nın kesresiyle **mefirr** diye de okunmuştur. Fetha ile okunması halinde **meferr**, "kaçmak" anlamına gelir. **Ahfeş** ve **Zeccâc** ise şöyle demiştir: فَعَلَ – يَفْعِلُ fiilinin **masdar-ı nûnûsî**, aynu'l-fiilin fethasıyla, اَلْمَفْعَلُ (اَلْمَفَرُّ) kalıbında gelir." Bu, dil alimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre mana, "Kaçış nereye? أَيْنَ الْفِرَارُ şeklinde olur.

Kişinin, "Kaçış nereye?" ifadesinin de iki manaya gelmesi muhtemeldir:

a) O kişi, kaçabilme imkanının alamet ve işaretlerini göremez, o zaman da, "Nereye kaçış?! Nereye kaçacaksın ki?!" der.. Bu tıpkı, bir kimsenin, Zeyd'i bulmaktan ümidini kestiği zaman, "Nerde Zeyd?!" demesi gibidir.

b) Mananın, إِلَى أَيْنَ الْفِرَارُ "Nereye kaçalım?" şeklinde olması (burada, kaçmaya yer aranması söz konusudur).

اَلْمَفَرُّ kelimesinin kesreli **mefirr** okunmasına gelince, bu, **ism-i mekan** olur (kaçış yeri). Bu nedenle bazı dil alimleri, fethalı olarak **meferr** kelimesinin **masdar-ı nûnûn** adı olduğu gibi, yine aynı zamanda **ism-i mekanın** da kalıbı olacağını; aynen bunun

gibi, kesreli olarak **mefirr** kelimesinin de, **ism-i mekanın** adı olduğu gibi, bazan **masdar-ı mimînin** de adı olacağını; bunun bir benzerinin de اَلْمَرْجِعُ ve اَلْمَرْجَعُ kelimeleri olduğunu öne sürmüşlerdir.

★ ★
★

Hiçbir Sığınak Yok

كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّأُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْإِنسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾

"Hayır, hiçbir sığınak yok. O gün herkesin (varıp) duracağı yer, ancak Rabbi(nin huzuru)dur. O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı şeyler haber verilecek. Daha doğrusu insan, (bizzat) kendisine karşı bir şahittir"

(Kıyame, 11-14).

Buradaki كَلَّا "Hayır" kelimesi kaçma talep ve arzusunu reddetmek için varid olmuştur.

لَا وَزَرَ *"hiçbir sığınak yok"* ifadesi ise, **Müberred** ve **Zeccâc, vezer** kelimesinin asıl anlamının "sağlam ve muhkem dağ" olup, sonra da, "kişinin kendisine iltica ederek korunduğu her şeye" "**el-vezeru**" adının verildiğini söylemişlerdir.. Bu anlamda olmak üzere, **Müberred, Ka'b Ibn Malik**'in şu beytini inşad etmiştir:

اَلنَّاسُ اَلَثَّ عَلَيْنَا فِيكَ لَيْسَ لَنَا / إِلَّا السُّيُوفُ وَأَطْرَافُ الْقَنَا وَزَرُ

"Tüm insanlar senin için bize başvurdular. Bizimse ancak kılıçlarımız ve uçları, insanlara sığınak ve melce, olan kargılarımız vardır."

Ayetin anlamı, buna göre, "sayesinde Allah'ın emrinden kaçıp da sığınılacak hiçbir şey yokturl" şeklindedir.

Durak, İlahî Huzurdur

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ *"O gün herkesin (varıp) duracağı yer, ancak (Rabbi(n huzuru)dur"* ifadesine gelince, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) "**El-Müstekarru**" kelimesinin "**el-istikrâr** (karar kılma)" anlamında olması.. Buna göre mana da, "Onlar, Allah'tan başkasının huzuruna varıp kalmaya kadir olamazlar" şeklinde olur. Nitekim bu anlamda olmak üzeredir ki Cenâb-ı Hak, وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ (Sure, 53); أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (Nur, 42); وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (Alak, 8); إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ (Necm, 42) buyurmuştur.

2) Mananın, "Ancak Rabbinedir onların karar kılacakları yer.." şeklinde olması.. Yani, "Cennet ya da cehennemden olan karar kılma, istikrar bulma yerleri, Allah'adır; daha açıkcası, bu, Allah'ın meşietine kalmıştır. Dilediğini cennete sokar, dilediğini de ateşe sokar.." demektir.

Yapılan Her İşi Önünde Bulacak

Cenâb-ı Hakk'ın, يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ *"O gün insana, önden yolladığı şeylerle, geri bıraktığı şeyler haber verilecektir"* ifadesine gelince, bu, "yapıp da önden yolladığı ameller ile, yapmayıp da geri bıraktığı ameller.." ya da, "Malından takdim edip de, böylece tasaddukta bulunduğu ile, geriye bırakarak, arkasında kalan..", yahut da, "yapıp da önden yolladığı hayır ve kötü fiiller ile, arkasında bırakmış olduğu iyi ve kötü adetler..." anlamındadır. **Mücahid**'den rivayet edildiğine göre o, bunları, "ilk amel ile son amel" şeklinde yorumlamaktadır. Bu ifadenin bir benzeri de, *"... kendilerine neler yaptıklarını haber verecektir. Allah onları saymıştır, onlarsa bunu unutmuşlardır"* (Mücadele, 6) ve *"Biz, onların önden göndermiş olduklarını ve (geride bıraktıkları) eserlerini yazıyoruz..."* (Yasin, 12) ayetleridir.

Bil ki, en açık ve aşikar olanı, bu haber vermenin, kıyamet gününde, arz, hesaba çekilme ve amellerin tartılması sırasında olacağıdır. Yine bunun, ölüm esnasında olması da mümkündür. Şöyle ki, kişi öleceği zaman, cennet ya da cehennemden oturacağı yer ona gösterilir.

Kendisi Hakkında Şahitlik

Cenâb-ı Hakk'ın, بَلِ الْإِنسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ *"Daha doğrusu insan, (bizzat) kendisine karşı bir şahittir"* ayetine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, *"İnsana o gün amelleri haber verilecek"* buyurunca, bunun peşinden, "Daha doğrusu, ona bunu, kendisinden başkasının haber vermesine de gerek yoktur" demiştir. Şöyle ki, bizzat onun nefsi, onun bu fiilleri yaptığına dair şehadette bulunacaktır.

Basîre

Ayette geçen بَصِيرَةٌ kelimesi hakkında da iki izah şekli vardır:

1) **Ahfeş**'in açıklamasına göre, bunun anlamı şudur: Cenâb-ı Hak onu, kendisi hakkında, mahza basiret ve gözcü kılmış, addetmiştir. Bu tıpkı, bir kimse hakkında, فُلَانٌ جُودٌ وَكَرَمٌ "Falanca, mahza cömertlik ve mahza keremdir.." denilmesi gibidir. İşte, burada da böyledir. Zira insan, akîl zaruret ile şunu bilir ki, onu Allah'a yaklaştırıp, O'nun taati ve hizmetiyle meşgul eden şey, saadetin ta kendisidir. Ama, onu Allah'a taattan uzaklaştırıp, onu, dünya ve onun lezzetleriyle oyalayan şey de, bedbahtlığın ta kendisidir. Farzedelim ki o, yalan ve iftira uydurmuş; hakkı batıl, batılı da hak sûretinde göstermiş olsun... Fakat o akl-ı selimiyle şunu bilir ki, zahiren üzerinde bulunduğu hal, ya iyidir ya da kötü.

2) Bundan murad, uzuvlarının, kendisinin yaptığı şeyler hususunda şahid olmasıdır. Böylece de o, uzuvlarının şehadeti sebebiyle, kendi aleyhine tanık olmuş olur. Bu, **İbn Abbas, Said Ibn Cübeyr** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gündeki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları onların neler yapıyor idiklerine şahidlik edecekdir"* (Nur, 24); *"Ne irtikap ediyor idiyseler bize elleri söyler..."* (Yasin, 65) ve *"... kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhinde şahidlik edecektir"* (Fussilet, 28) ayetlerinde olduğu gibidir.

بَصِيرَةٌ kelimesinin müennes olmasına gelince, bunun müennes olması

mümkündür. Çünkü, burada "İnsan" ile kastedilen, onun uzuvlarıdır. Buna göre sanki, "Doğrusu, insanın uzuvları onun aleyhinde şahittirler.." denilmek istenmiştir. Ebû Ubeyde ise, بَصِيرَةٌ kelimesindeki hâ (ـة), mübalağa için gelmiştir. Bu tıpkı Arapların, رَجُلٌ رَاوِيَةٌ "çok rivayet eden adam"; رَجُلٌ طَاغِيَةٌ "çok azgın adam", رَجُلٌ عَلَّامَةٌ "çok alim ve bilgili adam" demeleri gibidir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki ayette, kıyamet gününde insana, amellerinin haber verileceğini belirtmiş, bu ayette de, bizzat onun, yaptığı işler hususunda kendi aleyhine şahid olduğunu bildirmiştir. İşte bu sebeple Vahidî, "Bu, kafirler için söz konusudur. Çünkü onlar yaptıkları şeyi inkar ederler. Bunun üzerine Allah da, onların ağızlarını mühürler, uzuvlarını konuşturur.." demiştir.

★ ★
★

Mazeretlerin Geçersizliği

وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُۥ ﴿١٥﴾

Cenâb-ı Hak, *"Velev ki o, (bütün mazeretlerini (meydana) atmış olsun..."* (Kıyame, 15) buyurmuştur. Müfessirlerin bu hususta muhtelif görüşleri bulunur:

1) Vahidî şunu demiştir: اَلْمَعَاذِيرُ kelimesi, مَعْذِرَةٌ kelimesinin çoğuludur. Arapça'da, مَعْذِرَةٌ، مِعَاذِرُ وَمَعَاذِيرُ denilir." Keşşâf sahibi de şunu söylemiştir: اَلْمَعْذِرَةٌ kelimesinin çoğulu, مَعَاذِرُ 'dir. اَلْمَعَاذِيرُ ma'ziret kelimesinin çoğulu olmayıp, bu cemi kalıbında (cem'u'l-cem olan) bir isimdir... Bunun bir benzeri de, اَلْمَنْكَرُ kelimesinin çoğulunun اَلْمَنَاكِيرُ şeklinde gelmesidir. Buna göre mana, "İnsan, ne kadar mazeret getirirse getirsin, kendini ne kadar savunup, her türlü delil ve hüccet sunarsa sunsun, evet bunlar ona hiç fayda vermez. Çünkü, bizzat onun kendisi onun aleyhine şahittir" şeklinde olur.

2) Dahhâk, Süddî, Ferrâ, Müberred ve Zeccâc, اَلْمَعَاذِيرُ kelimesinin 'örtüler..." anlamında olduğunu ve müfredinin de, مِعْذَارٌ kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Müberred bunun, Yemân lügati olduğunu söylemiştir. Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Eğer bu rivayet doğru ise, bunu mecâz saymak gerekir. Nasıl ki perde, onun arkasına gizleneni gizler ve saklar ise, mazeret ve özür de, günahın cezasının önüne geçer." Bu görüşe göre mana, "O insan, yaptığı şeyleri gizlemek için perdeler dahi salıverip arkasına gizlense, bu ona fayda vermez. Çünkü, bizzat onun kendisi, kendi aleyhine şahittir" şeklinde olur.

★ ★
★

Ezber Gayretiyle Dilini Kımıldatma

لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾

"Kur'ân'ı çabucak ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez"

(Kıyame, 16).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Rafizî'lerin eskilerinden bir grup kimse, Kur'ân'ın tağyir ve tebdîl edilip, ona bir takım ilaveler yapıldığını, eksiltmelerde bulunulduğunu iddia etmiş ve bu görüşlerine delil olarak da, bu ayet ile önceki ayet arasında hiçbir münasebetin olmamasını zikretmişlerdir. Onların düşüncesine göre, şayet bu tertip Allah katından olsaydı, durum böyle olmazdı.

Önceki Ayetle Münasebet

Bilesin ki, buradaki münasebet muhtelif vecihlerde olabilir:

1) Burada nehyedilen aceleciliğin, ancak, bu ayetlerin nüzulü sırasında kendisine arız olmuş olması, bu sebeple de pek yerinde olarak, acele etmeden tam bu sırada menedilmiş, böylece de ona *"Kur'ân'ı çarçabuk ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez"* denilmiş olması muhtemeldir. Bu tıpkı, şuna benzer: Hoca öğrencisine ders anlatırken, talebesi sağa sola döner. Bunun üzerine de hoca ona, tam bu dersin arasında, "Sağa sola dönme!" der, sonra da yeniden dersine döner. İşte anlatılan bu ders, onun ortasında söylenen bu söz ile beraber nakledilse, sebebini bilmeyen kimse, "Bu sözün bu dersin ortasında vaki olmuş olması uygunsuzdur.." der. Ama, hadiseyi bilen kimse, bu ifadenin, tertibinin yerinde ve uygun olduğunu bilir.

2) Allah Teâlâ kafirler hakkında, onların dünya saadetini sevdiklerini nakletmiştir. Ki bu da, *"Fakat insan, önündeki (o kıyameti) yalanlamak ister"* (Kıyame, 5) ayetidir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, dini konular da dahil, acele etmenin mutlak anlamda kınanmış bir şey olduğunu belirtir ve "Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için, dilini onunla depretme..." buyurur.. Bundan sonraki ayette de, *"Yok yok, siz çarçabuk geçen (bu dünyayı) seversiniz..."* (Kıyame, 20) der...

3) Cenâb-ı Hak, *"Daha doğrusu insan (bizzat) kendisine karşı bir şahittir. Velev ki o, (bütün) mazeretlerini (meydana) atmış olsun"* (Kıyame, 14-15) buyurmuştur. İşte burada Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrâil** (a.s) ile birlikte okurlarken, acele etmek istemişti. Hz. Peygamber (s.a.s), unuturum endişesiyle bu şekilde hareket ediyordu. Böylece, kendisine, "Sen böyle bir mazeretle yola çıktın. Ne var ki sen, ezberleme ve hatırda tutmanın, ancak, Allah'ın tevfik ve inayeti, yardımı ile olacağını biliyorsun. O halde şimdi, bu aceleciliği bırak da, Allah'ın hidayet ve tevfikine güven.." denilmek

istenmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz Bize aittir..."* (Kıyame, 17) ifadesinden kastedilen budur.

4) Cenâb-ı Hak adeta, "Ey **Muhammed**, bu acele ediş gayen, onu, zihninde yerleştirmen ve ümmetine ulaştırmandır. Ne var ki, senin acele etmene gerek yok; çünkü insan, kendi aleyhine şahittir. Ve onlar, için için, kalbleriyle, içinde bulundukları küfür, putlara tapma, öldükten sonra dirilmeyi inkar gibi şeylerin münker ve batıl şeyler olduğunu biliyorlar. Bu durumda, artık böylesi bir acele etmenin faydası yok demektir. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, *"dilini onunla depretme"* buyurmuştur.

5) Allah Teâlâ, o kafirin, *"kaçış nereye!"* dediğini nakletmiştir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hiçbir sığınak yok. O gün herkesin (varıp) duracağı yer ancak Rabbinin huzurudur"* (Kıyame, 11-12) buyurmuştur. O halde o kafir, adeta, "Allah'tan başkasına kaçıyormuş da, bunun üzerine **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, "Sen, Kur'ân'ı ezberleme uğruna, tekrar etmekten meded umuyorsun. Ama, bu, senin Allah'dan başka bir şeyden yardım umman anlamına gelir. Binâenaleyh bu yolu bırak, bu hususta sadece Allah'dan meded um!.." denilmiştir. Böylece de, adeta, "Muhakkak o kafir de, Allah'ı bırakıp da başkasına kaçıyordu. Ama sen, bunun zıddını yap.. Dolayısıyla, senin, Allah'tan başkasından kaçıp Allah'a sığınman ve maksadına ulaşabilmen için, bütün işlerinde, Allah'tan yardım umman gerekir" denilmek istenmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz Bize ait..."* (Kıyame, 17) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bir başka sûresinde de, *"Sana onun vahyi tamamlanmazdan evvel Kur'ân'ı (okumada) acele etme, "Rabbim, benim ilmimi artır" de"* (Taha, 114) buyurmuştur ki, bu da, "Kur'ân ayetlerini ezberleme hususunda, tekrar etmekten değil, Allah'tan yardım um!" demektir.

6) **Kaffâl**'ın yaptığı açıklama da şöyledir: "Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ *"Dilini onunla depretme"* hitabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış bir hitap değildir. Tam aksine bu, *"O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı haber verilecek..."* (Kıyame, 12) ifadesindeki "**İnsan**"a yöneltilmiş bir hitabtır. Dolayısıyla bu, o insana, fiillerinin kötü olduğunu haber verdiğinde söylenmiş bir sözdür. Zira, ona (amel defteri), kitabı gösterilerek, kendisine, *"Oku kitabını... Hesap sorucu olarak, bu gün, nefsin sana yeter"* (İsra, 14) denilecek, o da okumaya başladığında, dili, korkunun dehşetinden ve hızlı okumasından dolayı kekeleyecek de, bunun üzerine ona, "Onunla acele etmek için, dilini depretme, kımıldatma!.. Çünkü, ya va'din, yahut da hikmeti muktezasınca, senin amellerini, senin aleyhine olarak bir araya getirmek ve onları sana okumak Bize ait bir iştir. Öyleyse, Biz onları sana okuduğumuzda, bütün bu işleri senin yaptığını kabul etmek suretiyle, o okunana uy... Sonra biz, onun durumunu ve cezasının derecelerini açıklarız..." denilecek. Yaptığımız bu tefsire göre, netice-i kelam şudur: Bu ifade ile, o kafire, bütün amellerinin tafsilatlı bir biçimde okunacağı kastedilmiştir. Ki bunda, o kimse için, dünyada alabildiğine bir tehdit, ahirette de alabildiğine bir dehşet salma amacı yatmaktadır. **Kaffâl** sözüne devamla şöyle der: "Bu, hernekadar hakkında eser (hadis) bulunmayan bir izah ise de, akıen kendisine karşı çıkılamayacak derecede güzeldir.

İKİNCİ MESELE
Nebilerin İsmeti

Peygamberlerin de günah işleyebileceğini ileri sürenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Bu acele etme işi, eğer Allah Teâlâ'nın izniyle ise, daha niçin bunu ona yasaklıyor. Yok Allah'ın müsadesiyle değil ise, bu peygamberden günah sadır olduğunu gösterir.

Buna şöyle cevap verilir: Belki de bu acele etme işine, yasak gelinceye değin müsaade edilmiştir. Birşeye, bir müddet için izin verilip sonra bir başka vakitte yasaklanması akıldan uzak görülecek birşey değildir. İşte bu sebepten ötürü, neshin olabileceğini söylüyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Said b. Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, indirilen ayetleri ezberleme işi zor geliyordu. Dolayısıyla kendisine vahiy geldiğinde, "Ezberleyemem" endişesiyle, daha **Cebrail** (a.s) vahyi (okumayı) bitirmeden, o, dilini ve dudaklarını harekete geçiriyordu. Bundan dolayı Hak Teâlâ, لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ yani, "Vahiy, indirilen ayet ve Kur'ân için, dilini harekete geçirme" ayetini indirdi." Böyle bir takdir yapmak (mana vermek), hernekadar daha önce bahsi geçmemiş olsa da, hâlî karineden (halden) dolayı caizdir. Bu tıpkı, *"Biz onu kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) ayetindeki *"onu"* zamirini, daha önce (sûrede) bahsi geçmediği halde, "Kur'ân'a" raci kılmak gibidir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Sana vahyi tamamlanmazdan önce Kur'ân'ı okumada acele etme"* (Tâhâ, 114) ayetidir.

Ayetteki, لِتَعْجَلَ بِهِ ifadesi, "Onu almada acele etmek için..." manasınadır.

★ ★
★

Vahyi Korumak, Allah'ın Teminatıdır

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ﴿١٧﴾

"Onu toplamak ve onu okutmak şüphesiz Bize düşen bir iştir"
(Kıyame, 17).

Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki عَلَى, vücûb (mecburiyet) ifade eder. Dolayısıyla إِنَّ عَلَيْنَا ifadesi, bu işin, Allah'a adeta vacib olduğuna delalet eder. Fakat biz ehl-i sünnete göre, bu vücub Cenâb-ı Hakk'ın bunu va'detmesinden dolayıdır. **Mu'tezile**'ye göre ise, "Peygamber göndermenin maksadı, ancak yapılan vahiy unutulmaktan beri ve korunmuş olduğu zaman tam olur. Binâenaleyh bu vücub, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetinden dolayıdır."

İKİNCİ MESELE

Bu ayetin manası, "Onu, senin kalbinde ve zihninde toplayıp muhafaza etmek Bize aittir" şeklindedir.

وَقُرْآنَهُ *"Onu okutmak"* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Buradaki *"Kur'ân"* ile, "okumak" manası kastedilmiştir. Buna göre şu iki ihtimal söz konusudur:

1) Bununla, **Cebrail** (a.s)'in Kur'ân'ı Hz. Peygamber (a.s)'e, o onu ezberleyinceye kadar tekrar tekrar okuması manası kastedilmiştir.

2) Bununla, "Ey Muhammed, sen, unutmaz hale gelinceye değin, Biz sana okutacağız" manası kastedilmiştir ki bu da, *"Sana okutacağız, böylece sen unutmayacaksın"* (A'lâ, 6) ayetiyle anlatılan hususdur. Binâenaleyh birinci izaha göre, okuyan **Cebrail** (a.s), ikincisine göre ise **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir.

b) Burada "Kur'ân" kelimesi ile, cem ve te'lif (toplama ve biraraya getirme) manası kastedilmiş olup, bu arapların مَا قَرَأَتْ النَّاقَةُ سَلًا قَطُّ "Hasta develeri asla biraraya toplamadım" şeklindeki deyimleri türündendir. Yine mesela Arapça'da, بِنْتُ عَمْرِو بْنِ كُلْثُومٍ لَمْ تَقْرَأْ جَنِيناً **Amr b. Kulsum**'un kızı, (rahminde) bir çocuk toplayamadı (yani hamile kalamadı)" denilir. Biz bu konuyu, اَلْقَرْءُ (Bakara, 228) ayetini tefsir ederken izah ettik. Buna göre eğer, "Mananın böyle olması halinde, bu ayetteki cem ve Kur'ân kelimeleri aynı manaya olmuş olur. Dolayısıyla da bir (lüzumsuz) tekrar ortaya çıkar" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "cem" (toplama) ile, o vahyin hem Hz. Peygamber (s.a.s)'in zihninde (göğsünde), hem de hariçte toplanması; "Kur'ân" kelimesi ile de, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zihninde ve hıfzında toplanması kastedilmiştir. Bu manaya göre, ayette bir tekrar olmuş olmaz.

★ ★
★

Cebrail'in Okumasını Dinle

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ﴿١٨﴾

"Öyleyse Biz onu okuduğunuz vakit, sen onun Kur'ân'ına (okunuşuna) uy" (Kıyame, 18).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, **Cebrail** (a.s)'in okumasını, Kendi okuması gibi saymıştır ki bu, **Cebrail** (a.s)'in şeref ve kıymetinin çok büyük olduğuna delalet eder. Bunun bir benzeri, **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkındaki, *"Kim o peygambere itaat ederse, şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisa, 80) ayetidir.

İKİNCİ MESELE **İbn Abbas** (r.a), "Bunun manası, "**Cebrail** (a.s) onu okuduğunda, sen, onun okumasını takib et" şeklindedir" demiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Katâde**, "Kur'ân'ın helal ve haramına uy" manasını verirken,

b) Buna, "Onun kıraatine uy" manası da verilmiştir ki bu, "Senin, **Cebrail** ile birlikte - aynı anda okuman uygun düşmez. **Cebrail** okumayı bitirene kadar susmalı

ve o sustuğunda okumaya başlamalısın" demektir. Bu izah, birincisinden daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e, okumaması, Cebrail (a.s)'i dinlemesi, Cebrail (a.s) bitirince okuması emredilmiştir. Burası, Kur'ân'ın helâline - haramına uyulmasının emredildiği bir yer (siyâk) değildir. İbn Abbas (r.a) "Bundan sonra, Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy getirince, Hz. Peygamber (s.a.s) başını önüne eğer ve vahyi dinlerdi. O gidince de, (gelen) ayetleri okumaya başlardı" demiştir.

★ ★
★

Kur'ân'ı Açıklama da Allah'a Ait

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾

"Sonra onu açıklamak da Bize aittir"
(Kıyame, 19).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cebrail (a.s) ile birlikte okuduğuna, ilme olan düşkünlüğünden ötürü, tam o okuduğu sırada, okunan (gelen) ayetlerin müşkûllerini ve manalarını Cebrail (a.s)'e sorduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, her iki husus da yasaklanmıştır: Cebrail (a.s) ile birlikte okuması, *"Öyleyse Biz onu okuduğumuz vakit, sen onun okunuşuna uy"* (Kıyame, 18) ayetiyle; bu esnada ayetlerin izahını sorması da, *"Sonra onu açıklamak da Bize aittir"* ayetiyle yasaklanmıştır.

İKİNCİ MESELE Te'hir-i Beyan Gerekli açıklamanın, hitab (söyleme) vaktinden bir müddet sonra da yapılabileceğini söyleyenler, bu ayeti delil getirmişlerdir. Ebu'l-Huseyn buna, şu iki şekilde cevap vermiştir:

1) Ayetin zahiri, açıklamanın hitab vaktinden sonraya bırakılmasının zorunlu (vacib) olmasını gerektirir. Halbuki siz (ehl-i sünnet) bunun vacib olduğu görüşünde değilsiniz.

2) Bize (Mu'tezile'ye) göre, ayetin lafzından kastedilen mananın bu olmadığını ihsas ettirmek için lafza, zahirinin gerektirdiği şeyin (hususların) eklenmesi gerekir. Fakat tafsilatlı izahın, sonraya bırakılması mümkündür. Binâenaleyh ayetteki bu beyan (açıklama), sonraya bırakılan ayrıntılı izahtır. **Kâffâl**, bu hususta şöyle bir üçüncü izahta bulunmuştur: "Hak Teâlâ'nın, *"Sonra onu açıklamak da Bize aittir"* ayeti, "Sonra Biz sana, onun açıklanması işinin Bize ait olduğunu haber veririz" manasınadır. Bunun bir benzeri de, فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ (...) ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا *"Köle azad etmek (...) sonra da iman edenlerden ... olmak"* (Beled, 17) ayetidir.

Birincisine şöyle cevap verebiliriz: Ayetin lafzı, beyanın (açıklamanın) ertelenmesinin vûcubunu (zorunlu olduğunu) değil, aksine beyanın vûcubunun te'hirini (sonraya bırakılmasını) gerektirir. Bizim görüşümüz zaten böyledir. Çünkü beyanın vûcubiyyeti, ancak ihtiyaç duyulduğunda söz konusu olur.

İkincisine de şöyle cevap veririz: Bu ayetin başına **"sümme"** (sonra) edatı, mutlak açıklama hususunda gelmiştir. Dolayısıyla mutlak açıklama, hem kısa, hem tafsilatlı beyanı (açıklamayı) içine alan bir ifadedir. **Kaffâl**'ın izahı da, ayetin zahirini bir delil olmadan terk olduğu için, zayıftır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'a Vacib Olmanın İzahı

Hak Teâlâ'nın, *"Sonra onu çıklamak da Bize aittir"* ifadesi, kısa (öz) açıklama işinin Allah Teâlâ'ya vacib olduğuna delalet eder. Fakat biz ehl-i sünnete göre bu, va'di ve lütfu gereği; **Mu'tezile**'ye göre ise hikmeti gereği O'na vacibtir.

★ ★
★

Peşin Lezzete Müptela İnsan

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ﴿٢١﴾

"Yok, yok! Siz çarçabuk geçeni sever, ahireti bırakırsınız"
(Kıyame, 20-21).

Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "Buradaki, كَلَّا (yok, yok!) kelimesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu işte acele etmeyi yasaklayan, teenni ile harekete teşvik eden bir ifadedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hak Teâlâ'nın, *"Siz çarçabuk geçeni seversiniz..."* ayetindeki öğüte uyararak, bu hususta elinden gelen gayreti sarfetmiştir. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Ey insan oğlu, aksine siz, aceleden yaratıldınız. Dolayısıyla herşeyde acele etme karakterinizdir. Bundan ötürü de acele olan, çabuk geçen dünyayı seviyor, ahireti bırakıyor, ihmal ediyorsunuz" demiştir.

Diğer müfessirler ise, bu كَلَّا 'nın, "Gerçekten.., hiç şüphesiz" manasına olduğunu ve ayetin, "Gerçekten sizler dünyayı seviyor ve ahireti bırakıyorsunuz" manasında olduğunu; bunun da, "O insanlar dünyayı sevip, onun için çalışıyorlar. Ama ahireti terkedip, ondan yüz çeviriyorlar" demek olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Kıraat Farkı

Buradaki iki fiil, hem **tâ** ile, hem **yâ** ile okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Ferrâ** şöyle der: "Ayet, bir kavmin (topluluğun - gurubun) durumunu ortaya koymak için indiğinde, bazan muhatab, bazan da gaib sigasıyla iner. Bu tıpkı, حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم *"Siz gemilerde bulunduğunuzda ve onlar, o insanlar (sizi) alıp götürdüğünde..."* (Yunus, 22) ayetinde olduğu gibidir.

b) **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle der: "Bu fiiller, daha önce geçen, أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ cümlesindeki "insan" kelimesi (galib olduğu) için, yâ ile okunmuştur. Bu durumda bu kelime ile kesret (çoğul) manası kastedilir, yani, "İnsanların çoğu böyle yapar" demektir. Bu tıpkı, *"Şüphesiz insan, sabırsız olarak yaratılmıştır"* (Mearic, 19) ayeti gibidir. Buna göre mana, "O insanlar, dünyayı severler, ahireti terkederler" şeklindedir. Bu fiillerin tâ ile (muhatab olarak) okunması ise, "Onlara de ki: "Aksine sizler dünyayı seversiniz, ahireti terkedersiniz" takdirine göredir.

★ ★
★

Sevinçten Parlayan Yüzler

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾

"Yüzler (vardır) o gün, ter-ü tazedir"

(Kıyame, 22).

Leys, "Renk, ağaç, yaprak ter-ü taze oldu" manasında, Arapça'da, نَضَرَ اللَّوْنُ والشَّجَرُ وَالْوَرَقُ denilir. "**Nadra**", yumuşak-taze manasınadır. "**Nadir**" de, yine "yumuşak" manasınadır. Binâenaleyh "**nadr**", herşeyin güzeli-iyisi demektir. İşte bundan ötürü, parlak olan renk için, "**nâdır**" denilerek, meselâ "**ahdaru nâdır**" (parlak yeşil) denilir. Buna göre ayet, "Kendisinde bir parlaklık, bir ışık bulunan yüzler vardır" demek olur. Aynen bunun gibi, parlak (gözü olan) ağaç ve bahçe manasında, شَجَرٌ نَاضِرٌ وَرَوْضٌ نَاضِرٌ denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, نَضَّرَ اللَّهُ عَبْداً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا *"Benim sözümü duyup da, onu ezberleyen (kafasına-gönlüne koyan) kulun yüzünü Allah parlatsın"*[13] deyişi de bu manadadır. Ravilerin bu fiili, şeddesiz olarak نَضَرَ şeklinde rivayet etmiştir. **İkrime, Esmaî**'nin bunu şeddeli olarak okuduğunu rivayet etmiştir. Müfessirler, "**nâdır**"ın manası ile ilgili, farklı izahlar yapmışlardır. Ama hepsi de temelde aynıdır. Meselâ onlar, "sevinçli", "yumuşak", "parlak", "aydın", "güleç", "beşûş" manalarını vermişlerdir. **Zeccâc** da, o yüzlerin, cennet nimetlerinin sayesinde böyle olduğunu söylemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların yüzlerinden, na'îm cennetinin parlaklığını görürsün"* (Mutaffifin, 24) buyurmuştur.

★ ★
★

Rablerini Görecel 'erdir

إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾

"(Onlar) Rablerine bakarlar"

(Kıyame, 23).

---

13) **Keşfül-Hafâ**, 2/319.

Bil ki ehl-i sünnetin çoğu, mü'minlerin kıyamet günü (ahirette) Allah'ı görecekleri hususunda bu ayete tutunurlar.

Mu'tezile'nin Rüyete İtirazları

Mu'tezile'nin burada kullandığı iki mukaddime (öncül) vardır: Birincisi, ayetin zahirinin, Allah'ın görülebileceğine delalet etmediği; ikincisi, yaptıkları te'vildir. Birincisinde onlar şöyle derler: إِلَى harf-i cerri ile birlikte kullanılan نَظَرَ (baktı) fiili, "görme" manasına değil, görmeye öncülük eden şey manasına olup, bu şey de, görme maksadıyla görülecek şeye doğru, gözün bebeğini çevirmektir. Gözün bakması (nazarı), görmeye nisbetle tıpkı, kalbin (aklın), marifete, kulak vermenin, duymaya nisbeti gibidir. Nasıl kalbin nazarı (bakması), marifetin (bilmenin) öncüsü; kulak verme duymanın öncüsü ise, gözün nazarı da, görmenin öncüsüdür."

Mu'tezile şöyle devan eder: "Nazarın (bakmanın), görme manasına gelmediğinin delilleri şunlardır:

1) Hak Teâlâ, *"Onların sana baktıklarını görürsün. Halbuki onlar görmüyorlar"* (A'raf, 198) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, bir görme olmadığı halde, "bakma" (nazar) fiilini kullanmıştır. Böylece bu, "nazar"ın, rü'yet (görme)den başka olduğuna delalet eder.

2) "Nazar" fiili, rü'yet fiilinin almadığı sıfatları alır. Nitekim mesela, نَظَرَ رَاضٍ نَظَراً شَزْراً ve نَظَرَ غَضْبَانَ ve نَظَراً شَزُوراً (göz ucuyla bakma) ve نَظَرَ غَضْبَانَ (kızgın kimsenin bakışı gibi bakma) نَظَرَ رَاضٍ (memnun kişinin bakışı) denilir. Bütün bunlar, göz bebeğinin hareketinin, bu sıfatlara ve hallere delalet edişinden ötürüdür. "Ru'yet" (görme) fiili ise, bu sıfatlardan hiçbiriyle nitelendirilemez. Dolayısıyla, رَآهُ شَزْراً veya رَآهُ رُؤْيَةَ غَضْبَانَ veya رَآهُ رُؤْيَةَ رَاضٍ denilmez.

3) Arapça'da, اُنْظُرْ إِلَيْهِ حَتَّى تَرَاهُ "Görebilmen için ona bak" ve نَظَرْتُ إِلَيْهِ فَرَأَيْتُهُ "Ona baktım ve onu gördüm" denilir ki bunlar, "ru'yet" (görme)nin, "nazar" (bakma)nın neticesi olduğuna delalet eder. Bu da, nazar ile ru'yet arasında bir farkın olmasını gerektirir.

4) Arapça'da, "Falancanın evleri mütenâzır (birbirine bakar, karşı karşıya)" denilir. Bu demektir ki, burada, nazarın müsemması (bakma işi) mevcud iken, ru'yetin müsemması (görme işi) mevcut değildir.

5) Şairin şu sözü de buna delildir.

وُجُوهٌ نَاظِرَاتٌ يَوْمَ بَدْرٍ / إِلَى الرَّحْمٰنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

"Bir takım yüzler, Bedir günü, kurtuluşu bekleyerek, Rahman'a nazar ediyorlardı (bakıyorlardı)." Şair, bu beytinde, ortada görme yok iken, "nazar" fiilini, إِلَى harf-i cerriyle birlikte kullanmıştır.

6) Ebû Ali el-Farisî de, "nazar"ın, gözün görmesi demek olan "ru'yet" manasına olmayıp, aksine göz bebeğini, görülmesi istenen şeye doğru çevirmekten ibaret olduğuna şairin şu beytini delil getirmiştir:

فيامى هَلْ يُجْزى بُكَائِى بِمِثْلِهِ / مِرَاراً وَأَنْفَاسِى إِلَيْكِ الزَّوَافِرُ
وَإِنِّى مَتَى أَشْرِفْ عَلَى الْجَانِبِ الَّذِى / بِهِ أَنْتِ مِنْ بَيْنِ الْجَوَانِبِ نَاظِراً

"Ben, defaatla ağlamam ve ana özlem çeken o ah! dolu nefeslerim buna yeter mi ki? (Bir tepeye çıkap da) yönler içinde, senin bulunduğun o yöne doğru her ne zaman baktığımda (halimi bir düşün, kıymetimi anla).." Sonra der ki: "Eğer "nazar" (bakma), ru'yet (görme) manasına gelseydi, bu kişi, baktığı için mükafaat talebinde bulunmazdı. Çünkü seven, sevdiğini görmekten ötürü ücret (karşılık) istemez. Çünkü onu görmek zaten onun en büyük arzusudur." **Ebû Ali el-Farisî** sözüne devamla der ki, "Bir başka şairin şu beyti de bunun delilidir:

وَنَظْرَةٍ ذِى شَجْنٍ وَامِقٍ / إِذَا مَا الرِّكَائِبُ جَاوَزْنَ مِيلاً

"Kervandaki binit hayvanları şöyle bir fersahlık mesafeyi katedince, gıllu gışsız bir aşkla yanıp tutuşan bir hüzünlü bakış..." Şair şiirindeki "nazar" (bakma) ile, gözünü sevgilinin olduğu tarafa doğru çevirme manasını kastetmiştir. "Bütün bu izahlarla, (إِلَى) ile kullanılan "**nazar**" fiilinin "görme" manasına olmadığını anlıyoruz.

7) Ayetteki, إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ifadesi, "Başkasına değil, özellikle Rabbine nazar eden" demek olup, bu mana, "mef'ûlün fiili üzere takdim edilmesi (öne alınması) durumundaki manadır. Baksana Cenâb-ı Hakk'ın إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ نِ الْمُسْتَقَرُّ *"O gün duracak yer, ancak Rabbinin (huzuru)dur"* (Kıyame, 12); إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ نِ الْمَسَاقُ *"O gün sevkıyat yalnız Rabbine doğrudur"* (Kıyame, 30), أَلاَ إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الأُمُورُ *"Dikkat edin, işler sadece Allah'a döner gider"* (Şurâ, 53) ve وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Ancak O'na döndürü lürsünüz."* (Yâsin, 83) وَإِلَيْهِ الْمَصِيرِ *"Dönüş ancak Allah'a dır."* (Teğabun, 3) ve عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ *"Sadece O'na tevekkül eder, sadece O'na yönelirim"* (Hûd, 88) ayetlerinde, mef'ûllerin takdimi (öne alınması) nasıl ihtisâs (mahsus kılma) manasına delalet etmektedir. İnsanların kıyamet gününde sınırlandırılamayacak ve sayılamayacak pek çok şeye bakacakları malumdur. Çünkü o günde mü'minler seyirci durumundadırlar. Zira onlar, kendilerinde artık endişe ve korku olmayan, üzüntü duymayan, güvenlik içindeki kimselerdir. Binâenaleyh ayet, bu nazarın (bakışın), sadece Allah'a olduğuna delalet edip, akıl da, onların Allah'dan başkasını görebileceklerine delalet edince, biz (**Mu'tezile**), "Allah'a nazar"dan maksadın, ru'yet (görme) olmadığını anlıyoruz.

8) Cenâb-ı Hak, *"(Allah) onlara kıyamet günü nazar etmez"* (Al-i İmran, 77) buyurmuştur. Eğer Hak Teâlâ, burada "Allah onları kıyamet günü görmez" demiş olsaydı, bundan da o mana anlaşılırdı. Ama burada, görmediğini değil, bakmadığını beyan edince, bu, nazar ile ru'yetin başka manalara geldiğine delalet eder. Bütün bu izahlarla, ayette geçen "nazar"ın görme manasına gelmediği sabit olur.

Mu'tezile'nin ikinci mukaddimesi, ayetle ilgili uzun te'villerdir. Bunu da şu iki şekilde yaparlar:

1) Ayetteki, "**nâzır**", **muntazır** (bekleyen, uman) manasınadır. Ayet, "Bu kimseler, Allah'ın mükafaatını beklerler" manasında olur ki bu tıpkı, "İhtiyacım onun tarafından karşılanır" manasında, "Hacetim hususunda falana nazar ediyorum" demek gibidir.

Cenâb-ı Hak da, *"(Belki), elçilerinin ne ile döneceklerine nazırdır (bekler, merak eder)"* (Neml, 33), *"Eğer (borçlu) ödeyemeyecek bir zorluk içinde ise, ona eli genişleyinceye kadar nazıra (mühlet-bekleme süresi) verin"* (Bakara, 280) buyurmuştur.

(إلى) harf-i cerri ile birlikte kullanılan **"nazar"** fiilinin, intizar (bekleme-umma) manasına gelmediği, bir de "intizar"ın, gam ve keder manalarına gelebileceği, bunun ise kıyamet günü sa'îdlere (cennetliklere) uygun düşmeyeceği ileri sürülmesin. Çünkü biz **(Mu'tezile)** buna da şu iki bakımdan cevap veririz:

a) إلى harf-i cerriyle kullanılan **"nazar"** fiili, bazan intizar (bekleme-gözleme) manasına gelebilir. Delili ise, mesela, bekleme, umma manası kastedilerek, "Ben falancanın bana ne yapacağına nazırım (bekliyorum)" denilir. Şâir de,

وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ / وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعَماً

"Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun..." demiştir.

Bu hususta sözün özü şudur: "Arapların "intizar" manasında, harf-i cersiz olarak kullandıkları "nazar" fiili, insanın bizzat kendisinin gelmesi beklendiğinde kullanılır. Ama insanın değil de, yardım ve bağışının gelmesinin beklenmesi durumunda ise, **"nazar"** fiili, (إلى) ile kullanılır. Bu tıpkı bir kimsenin, "Benim nazarım önce Allah'a sonra sana, yani önce Allah'dan sonra da senden vermenizi beklerim" demesi gibidir. Bu ifadeyi, âmâ olanlar da kullanır. Nitekim bir âmâ (kör), bu manada, "Gözüm sana dikilmiş bekliyorum" der. Hem sonra biz, bunu kabul etsek bile, ayetteki (إلى) harf-i cerrinden müteaddîlik manasının kastedildiğini kabul etmiyoruz. Aksine bu, "nimet" manasınadır. Buna göre takdir وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ نِعْمَةَ رَبِّهَا مُنْتَظِرَةٌ "O gün, bir takım yüzler güleçtir, sevinçlidir ve ancak Rablerinin nimetlerini beklemektedirler" şeklindedir.

b) İkinci sorunun yani, "intizar"ın bir elem ve keder manasına geleceği, bununla cennetlikler için düşünülemeyeceği şeklindeki ikinci itirazın cevabı da şudur: İntizarda (beklemede) olan, beklediği şeyin kesinkes olacağına ve onu elde edeceğine emin ise, bu durumda (gam ve keder değil), en büyük bir lezzet ve rahatlık içindedir.

2) Ayette bir muzaf takdir edilerek, mana إِلَى ثَوَابِ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ "Onlar, Rablerinin mükafaatına nazırdırlar, yani onu beklerler, Allah Teâlâ'nın görülmesinin imkansız olduğuna delalet edince, böyle bir te'vil yapmak gerekir. Buna karşı birisi, "O halde bu ayet, "nazar"ın, gözü görülen şeye çevirme manasına gelmediğine delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, mesela *"(Allah) Onlara ... bakmaz (nazar etmez)"* (Âl-i İmran, 77) buyurmuştur. Herhalde bu ayet ile, Allah'an gözünü onlara, yani kafirlere çevirmesi manası kastedilmemiştir. Şimdi siz bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk'ın o cehennemliklere, rahmet nazarıyla bakmadığı manasının kastedildiğini söylerseniz, bizim bu cevabımız onların dediklerine de cevap olur" diyebilir.

3) Ayetle ilgili üçüncü bir te'vil de şöyledir: Bu ayetin manası, "Bu yüzler, hiçbirşeye dönmez, hiçbir şeye bakmaz, ancak Allah'a dönerler" şeklinde olabilir.

Bu, *"Sanki Allah'ı görüyormuşcasına Allah'a ibadet et"* hadis-i şerifinden kastedilen manadır. O halde, kıyamettekiler, Allah'a alabildiğine yalvarıp-yakarmalarından, O'nun dışında herşeyden ümit kesmiş olmalarından ötürü sanki O'na nazar ediyor gibidirler."

Mu'tezile'nin İddialarına Cevap

Mu'tezile'nin bu görüşlerini şu şekilde cevaplarız: **Mu'tezile**'nin, "nazar", ru'yet (görme) manasına gelmez" şeklindeki görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz. Diyoruz ki bu hususta şu iki mukaddime söz konusudur.

1) "Nazar"ın, "ru'yet" manasına gelebileceğine dair delil getirebiliriz. Bunun delili şu iki şeydir:

a) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın, أَنظُرْ إِلَيْكَ *"Sana bakayım"* (A'raf, 143) dediğini nakleder. Şimdi eğer, "nazar", gözü, görülecek şeye çevirmekten ibaret olsaydı, bu ayet **Hz. Musa** (a.s)'nın, Allah'ın bir mekan (yer) ve bir cihet (yön) düşünmüş olduğunu gösterir. Halbuki bu imkansızdır.

b) Burada nazar, iradeye bina edilmiştir. Böylece nazar, iradeden sonra meydana gelir. Gözbebeğini çevirip durma ise, iradeden sonra olan bir iş değildir. Şu halde nazarın, gözbebeğini, görülen şey tarafına doğru çevirmekten ibaret olması gerekli olur.

2) Doğruya daha yakın olan ikinci bir izah da şöyledir: Biz "nazar"ın, göz bebeğini, görmeyi isteyerek, görülecek şeye doğru çevirmekten ibaret olduğunu kabul ediyoruz. Fakat diyoruz ki: Bu ifadeyi hakikat (mecaz değil) manasına hamletmek imkansız olunca, sebebin ismini müsebbebe (neticeye) vererek, bunu müsebbebe yani görme manasına hamletmek gerekir. Binâenaleyh buradaki "nazar"ı görme manasına almak, intizar (bekleme) manasına hamletmekten daha evladır. Çünkü gözbebeğini çevirmek, görmenin bir sebebidir. Halbuki gözbebeğini çevirme ile intizar arasında bir ilgi yoktur. Dolayısıyla bunu, görme (ru'yet) manasına almak, intizar (bekleme-umma) manasına almaktan daha uygun düşer.

Mu'tezile'nin, "Nazar, intizar manasına gelir" şeklindeki görüşlerine karşı biz (ehl-i sünnet) deriz ki: Buna şu iki mukaddime ile cevap verebiliriz:

Birinci Mukaddime: Kur'ân'da, intizar manasına gelen nazar, çokca vardır. Fakat bu kelime, bu manada, kesinlikle, إِلَى harf-i cerriyle kullanılmamıştır. Meselâ Hak Teâlâ, انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ *"Bizi bekleyin, nurunuzdan alalım.* (Hadîd, 13 هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ *"Onlar, ancak bunun te'vilini bekliyorlar"* (A'raf, 53) ve هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ *"Onlar, ancak Allah'ın (azabının) kendilerine gelmesini mi bekliyorlar"* (Bakara, 210) buyurmuştur. Çeşitli manalara gelen إِلَى harf-i cerri ile birlikte kullanılan "nazar"ın ise, ancak "görme" veya "görmenin kendisini takib ettiği şey (görme öncesi olan şey)" manasına geldiği açıktır. Binâenaleyh müşterekliği bertaraf etmek için, bunun "intizar" manasına olmadığını söylemek gerekir. Ama şairin,

وُجُوهٌ نَاظِرَاتٌ يَوْمَ بَدْرٍ / إِلَى الرَّحْمٰنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

"Bedir günü bir takım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki bu şiir, bu şekliyle uydurmadır. Sahih rivayet ise,

وُجُوهٌ نَاظِرَاتٌ يَوْمَ بَكْرٍ / إِلَى الرَّحْمٰنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

"Bedir günü bir takım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar" şeklinde olup, burada geçen Rahman sözü ile, **Müseylemetü'l-Kezzâb** kastedilmiştir. Çünkü müşrikler, **Müseyleme**'yi, **Rahmânu'l-Yemâme** diye adlandırıyorlardı. Dolayısıyla da, **Müseyleme**'nin taraftarları, ona bakıyor, onu görüyor ve düşmanının işinden kurtulma işini ondan bekliyorlardı.

Şairin, وَإِذَا نَظَرْتُ / إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ *"Yardım bekleyen sana baktığında"* şeklindeki sözüne gelince, buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Şairin bunda kullandığı نَظَرَ fiilinden "intizar - bekleme" manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü sırf bekleme işi, bağışın gelmesini sağlayamaz. Tam aksine bu ifâdeden maksadı, وَإِذَا سَأَلْتُكَ "Senden istediğimde..." şeklindedir. Çünkü, "insana bakmak", onunla konuşmanın mukaddimesidir. Dolayısıyla da, bizatihi konuşma, bu bakma işiyle ifade edilmiştir.

Mu'tezile'nin, ayetteki إِلَى ile harf-i cer olan harf-i cer kastedilmemiş, tam aksine nimetlerden birisi kastedilmiştir" şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki, bu görüşe göre, إِلَى kendisine, "bu bir nimettir" denilebilen bir mahiyetin adı olmuş olur. Buna göre de, bu müsemmanın tahakkuk etmesi konusunda, velevki çok önemsiz olsa dahi, nimet cüzlerinden bir cüz'ün bulunması yeterli olur. Halbuki cennetlikler, kıyametteki durakların tümünde çok mükemmel nimetler içindedirler. Durumu böyle olan bir kimseye, kendisine nimet denilebilecek bir şeyin beklentisi içinde olacağı için, onu bu ufacık şeyle müjdelemek nasıl mümkün olabilir. Bunun misali, yeryüzüne hükümran olan birisinin, bir lokma ekmek ve bir damla su beklentisi içinde olabilecek bir biçimde, "Senin durumun, bir yıl sonra, daha da güçlenecek ve kuvvetli olacaktır" diyerek, (bir lokma ekmek ve bir damla su ile), müjde vermesine benzer. Bu söz nasıl anlamsız ve temelsiz ise, bu da böyledir.

İkinci Mukaddime: Farzedelim ki, çeşitli şekillerde إِلَى harf-i cerriyle birlikte kullanılarak müteaddi olan نَظَرَ maddesi, Arapça'da "intizar - bekleme" manasına gelmiş olsun. Ne var ki, bu ayeti bu manaya hamletmek mümkün değildir. Çünkü, olacağı kesin olduğu için, bekleme ve intizardan dolayı duyulan lezzet, dünyada iken de söz konusuydu.. Dolayısıyla, bu işin, ahirete teşvik etme sadedinde zikredilmesinin güzel olabilmesi için, ahirette dünyadakinden daha fazla ve ileri bir şeyin bulunması gerekir. Bu daha ileri ve mükemmel olması düşünülen bu şeyin, "olmasının yakınlığının" kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü bu, aklen bilinen bir şeydir. Binâenaleyh, **Mu'tezile**'nin bu manadaki tevilleri, geçersizdir, batıldır.

Mu'tezile'nin, ayetteki, "Rabbinin mükafaatlarına nazırdırlar, bakarlar" şeklinde bir mananın kastedildiğini ileri sürerek, yapmış oldukları ikinci tevile gelince, bu, ayetin zahiri manasını terketmek demektir.

Onların, "Biz, bu manaya, hem akli hem de naklî delillerin, Allah'ın görülemeyeceğine delalet etmesinden dolayı varıyoruz.." şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki: Biz, bu izahların zayıflığını, akliyyâtla ilgili olan kitaplarda beyan etmiştik. Binâenaleyh, bunları burada zikretmeye gerek yok. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Acıdan Dolayı Asık Yüzler

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

"Yüzler (vardır), o gün asıktır.. Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kırarak çok belalı bir şey yapılacak..."

(Kıyame, 24-25).

"**Basîr**" بَاسِرَةٌ yüzü çok ekşi olan, yüzünü döken, asan anlamındadır. **Bâsil** kelimesi ise, bundan daha ileri dereceyi ifade eder. Ne var ki, bu kelime, tağlib yoluyla, yüzünü çok ekşittiğinde, yiğit ve cesur kimse hakkında kullanılır. Buna göre mana, "O yüzler, asıktır, buruktur, döküktür, çatıktır.." demek olur. Zira, renkleri kararmış, idrak ettikleri bedbahtlıktan, Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri ve Allah, cennetlikleri ve cehennemlikleri seçerken yüzlerini kararttığı için, o yüzlerden sevinç ve nimetin mutluluğu yok olur. بَسَرَ fiilinin ne demek olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın عَبَسَ وَبَسَرَ (Müddessir, 22) ayetinin tefsirinde geçmişti. Bu yüzler, bu şekli almışlardır, zira artık onlar, o ilahi azabın kendi başlarına geleceğine kesinkes inanmışlardır ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kıracak çok belalı bir şey yapılacak..."* ayetinden anlaşılmaktadır. Bu ayetteki "zan" maddesi, "yakîn" anlamındadır. Müfessirler de böyle söylemişlerdir. Ama bence, buradaki "zan" maddesinin bulunması, tahakküm ve alay için yer almış bir ifadedir. Buna göre adeta, "Onlar o halleri görüp müşahede ettiklerinde, içlerinde, kıyametin hak olduğuna dair bir zan meydana gelir!?.." denilmek istenmiştir.

Fâkıre

Ayetteki, فَاقِرَةٌ kelimesine gelince, **Ebû Ubeyde** şöyle der: فَاقِرَةٌ büyük bir bela, anlamına gelmekte olup, aslında bu, devenin burnunu dağlamakta kullanılan aletin adıdır. **el-Esmaî** de şöyle demektedir: "**el-fakru**", kemiğe değinceye veya oraya yaklaşıncaya değin, devenin burnunu, koparmaksızın kesmek, sonra da o kesilen yere, sayesinde o devenin güdüleceği bir ağaç parçası yerleştirmektir. İşte bundan dolayı, "o deveye, "fâkıra" uygulandı..." denilmiştir. **Müberred**, "**fâkıre**"nin, "kişinin belini kıran büyük bir belâ" anlamına geldiğini ve bu kelimenin, "omurga kemikleri dizisi" anlamına gelen اَلْفَقْرَةُ ve اَلْفَقَارَةُ kelimesindedir" demiştir. O halde bu demektir ki, ayetteki فَاقِرَةٌ kişinin omurga kemiklerini kıran büyük belâ, anlamına gelir. **İbn Kuteybe** de şöyle der: Tıpkı رَأَسْتُهُ ve بَطَنْتُهُ denildiği gibi, فَقَرْتُ الرَّجُلَ de denilir.

Bil ki, müfessirlerden, bu kelimeyi cehennemdeki çeşitli azablar manasına alanlar vardır. **Kelbî** de, فَاقِرَةٌ kişinin, Rabbini görmesine, O'na bakmasına engel olan şeydir" demiştir.

★ ★
★

Can Boğaza Gelince

كَلَّآ إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾

"Gözünüzü açın, o köprücük kemiğine dayandığı zaman..."
(Kıyame, 26).

Zeccâc şöyle der: "Buradaki "**kellâ**", dünyayı ahirete tercih etmekten meneden bir ifadedir. Buna göre sanki, "Siz, saidlerin ve şakilerin ahiretteki saadetlerini ve şekavetlerini anladığınıza, ahiretin dünya ile kıyas edilemeyeceğini bildiğinize göre, dünyayı ahirete tercih etmekten vazgeçin ve taahhuk ettiğinde dünyadan kopacağınız ve kendisinde ebedi olarak ahirete intikal edeceğiniz önünüzdeki ölüm konusunda dikkatli olun" denilmek istenmiştir.

Diğerleri de buradaki "**kellâ**"nın, حَقًّا (gerçekten) manasına geldiğini ve ayetin takdirinin, "can köprücük kemiğine dayandığında, şöyle şöyle olur.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bunun maksadı, Hak Teâlâ'nın ahiret hallerinin azamet ve dehşetini beyan edince, mutlaka dünyanın sonlu olacağını, bitip tükeneceğini, herkesin o ölüm acısını yudumlayacağını beyan etmesidir. **Mukâtil** de bu ayete, "kâfir, kıyametle ilgili şeyleri tasdik etmez. Fakat onun ölümü ve ölümün elemlerini yudumlamayı ve ölümün afetlerine katlanmayı savuşturamayacaktır" şeklinde mana vermiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, ruhun bedeni içinde bırakıp ayrıldığı o hali anlatmak üzere إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ *"O, köprücük kemiğine dayandığı zaman..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE "Köprücük kemiğine dayanan" şeyden maksad, "nefis" veya "ruh"dur, yani "Bunlar, köprücük kemiğine dayandığında.." demektir. Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz onu biz indirdik"* (Kadr, 1) ayetinde olduğu gibi, muhatabca malum olduğundan dolayı, daha önce bahsi geçmeyen şeyi zamirle anlatmıştır.

"**Terâkî**" kelimesi "**terkure**"nin cemî olup, bu da, iki omuz başı ile göğsün üst kısmı arasındaki kemiktir. Bil ki "nefs"in veya "ruh"un (canın) buraya varıp dayandığı söylenerek, ölümün yaklaştığı kinâî olarak anlatılmak istenmiştir. **Düreyd**'in şu beyti de bu manadadır:

وَرُبَّ عَظِيمَةٍ دَافَعْتُ عَنْهَا / وَقَدْ بَلَغَتْ نُفُوسُهُمُ التَّرَاقِي

"Bazı büyük belalar vardır; nefis kendisini savunur, müdafaa eder; ama bu arada,

can da, (nerdeyse) boğaza çıkmıştır." Bu ayetin bir benzeri de, *"O (can) boğaza geldiğinde"* (Vâkıa, 83) ayetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı tenkidciler şöyle demişlerdir: "Nefs (can), kalbten ayrıldıktan sonra köprücük kemiğine ulaşır. Nefis (can) kalbi terkedince, hiç şüphesiz ölüm meydana gelir. Halbuki ayet, can köprücük kemiğine geldiğinde, insanda hayatın devam ettiğine delalet etmektedir. Bunun delili, sûredeki (ileride gelen), *"Tedavi edebilecek kim?" denildi..."* (Kıyame, 27) ayetleridir."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Buradaki, *"O (can), köprücük kemiğine dayandığı zaman..."* ifadesiyle "Bu hal yaklaştığında..." manası kastedilmiştir.

★ ★
★

İyileştirme Çaresi Arayışı

وَقِيلَ مَنْ ۜ رَاقٍ ﴿٢٧﴾

"Tedavi edebilecek kim?" denildi (denilecek)"

(Kıyame, 27).

Bu ayetle ilgili, iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki "**râk**" ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifadenin, "**rukye**" kökünden olması... Arapça'da, birisi bir şey vasıtasıyla hastanın şifa bulmasını istediğinde, رَقَاهُ – يَرْقِيهِ – رُقْيَةً denilir. Nitekim بِسْمِ اللّٰهِ أَرْقِيكَ "Seni Bismillah diyerek, Allah'ın yüce adına dayanarak tedavi ediyorum" denilir. Bu izaha göre, bu sözü söyleyen kimseler, ölümle yüz yüze bulunan o insanın etrafında bulunanlar olmuş olur. Buna göre, bu soru, istifham-ı takrirî olabilir. Buna göre onlar sanki, o hasta için, onu bundan kurtaracak, ona okuyup üfleyecek bir doktor bulmayı arzulamış olurlar. Bu sorunun, istifham-ı inkarî (olumsuzluk ifade eden bir soru) olması da muhtemeldir. Nitekim bir kimse ümitsizliğe düştüğünde, "ölümle yüzyüze kalan bu insanı, kim bundan kurtarabilir?" der.

2) Buradaki "**râk**" kelimesi, رَقِيَ – يَرْقَى – رَقْياً fiilindendir. Nitekim وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ ayet (İsra, 93) bu manadadır. Bu izaha göre, bu sözü söyleyenler melekler olmuş olur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Melekler, kafire yaklaşmak istemezler. Bunun üzerine ölüm meleği, "Bu kafire kim yaklaşacak (يَرْقَى) ?" der. **Kelbî** de, Kişi ölürken, ölüm meleğinin yanısıra, yedisi rahmet, yedisi de azab meleği olmak üzere ondört melek daha bulunur. Binâenaleyh kişinin nefsi (canı), köprücük kemiğine varıp dayandığında, onlar birbirine, hangisinin onun ruhunu alıp göğe yükselteceğini sormak için bakarlar. İşte مَنْ رَاقٍ (kim yükseltecek) ifadesi bu manadadır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Ağız harfleri ile birlikte kullanılan "nûn"u ızhar ile okumak güzel bir şeydir. Ama buradaki مَنْ 'ın **nûn**'unu ızhar ile okumak caiz değildir." **Hafs, Âsım**'ın buradaki **nûn** ile بَلْ رَانَ 'deki **lâm**'ı ızhar ile okuduğunu (yani sekte yaparak okuduğunu) rivayet etmiştir. **Ebû Alî el-Fârisî**'de, "Ben bu okuyuşun sebebini izah edemiyorum" derken, **Vahidî** şöyle demektedir: "Bunun izahının şöyle olduğu söylenebilir: Buradaki maksad, مَنْ ve بَلْ üzerinde vakıf yaparak ızhar ile okumak, daha sonra da, gelen ifadeyle söze yeniden başlamaktır. Fakat bu beğenilen bir okuyuş değildir.

★ ★
★

وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾

"Ve o, hakkı bir ayrılış olduğunu zannetti"

(Kıyame, 28).

Müfessirler şöyle demektedirler: "Buradaki "zan" ile, o kimsenin artık dünyadan ayrıldığını kesinkes anlayıp inandığı manası kastedilmiştir. Belki de insan, ruhu bedenine takılı kaldığı müddetçe, Hak Teâlâ'nın, *"Yok yok, siz çarçabuk geçen (dünyayı) seversiniz"* (Kıyame, 20) ayetinde de buyurduğu gibi, bu dünyayı alabildiğine sevdikleri için, dünyada kalmayı istiyor, bundan ümit kesmek istemiyor, dolayısıyla da kesin öleceğini anlamak istemiyor. Aksine hayatta kalacağına zann-ı galib besliyor. Belki de Cenâb-ı Hak, onların bu tür inançlarını, alay etmek için, "zan" diye ifade etmiştir."

Bil ki bu ayet, ruhun, kendikendine kâim (yeterli) bir cevher olup, ölümden sonra da kaldığına delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, ölüme burada *"ayrılış"* adını verdi. Ayrılış ise, ruhun baki kalması durumunda söz konusu olur. Çünkü ayrılma ve birleşme, birer sıfattır. Sıfat ise bir mevsufun mevcudiyetini gerektirir.

★ ★
★

Duruşmaya Doğru Sevkiyat

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

"Bacak da bacağa dolaştı mı, o gün sevk yalnız Rabbinedir"

(Kıyame, 29-30).

İltifaf, biraraya gelmek-toplanmak demek olup, tıpkı, جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا *"Sizi biraraya getireceğiz"* (İsra, 104) ayetinde olduğu gibidir.

"**Sâk**"ın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bu, büyük - müthiş, zor iş demektir. Nitekim me'ânî alimleri şöyle demektedirler: "İnsanı, bir sıkıntı sardığında, onu üzmek için paçaları sıvar. Bundan ötürü, zor ve çetin işlere sâk (bacak) denmiştir. Nitekim Araplar, harp iyice kızışıp şiddetlendiğinde, "Harp sâkı (bacağı) üzerine kaim oldu" derler. **Ca'dî** de şöyle der:

أَخُو الْحَرْبِ إِنْ عَضَّتْ بِهِ الْحَرْبُ عَضَّهَا / وَإِنْ شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا الْحَرْبُ شَمَّرَا

"O, adeta savaşın kardeşidir, eğer savaş onu ısırırsa, o da onu ısırır... Yok onun başına işler açarsa, o da onun başına nice işler açar..." Daha sonra sözüne devamla (me'ânî âlimleri) şöyle der: "Ayetteki bu ifadeyle, "Dünyadan, dünyanın lezzetlerinden kopup ayrılma şiddeti ile, dünyadan çekip gitme şiddeti biraraya geldiği zaman, yahut aileyi, çocuğu, malı ve makamı geride bırakmanın sıkıntısı ile, düşmanların sevinip dostlarının kederlenmesi sıkıntısı biraraya geldiği zaman..." demektir. Velhasıl ortada, ahirete gitme, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkmanın sıkıntıları gibi pek çok sıkıntılar var. Yahut da, "Dostları - ahbapları terketmenin sıkıntısı ile, yabancı bir yurda gitmenin sıkıntısı biraraya geldiğinde..." demektir.

Sâk

İkinci Görüş: Buradaki "**sâk**" ile, o belli uzuv (bacak baldır) kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şu izahları yapmışlardır:

1) **Şa'bî** ve **Katâde**, burada bahsedilen bu iki sâk (bacak) ile, ölümle yüzyüze kalan kimsenin bacaklarının kastedildiğini söyleyerek, "Can çekişen kimsenin, ayaklarının birini diğerine nasıl sardığını görmedin mi?" demişlerdir.

2) **Hasan el-Basrî** ve **Sa'îd b. Müseyyeb**, bu iki bacak ile, ölen kimsenin kefene konulduğunda, iki ayağının bağlanışının kastedildiğini söylemişlerdir.

3) Kişi öldüğünde, bacakları kurur (cansızlaşır), dolayısıyla da birbirine dolanır.

Daha sonra Hak Teâlâ, إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ *"O gün sevk yalnız Rabbine'dir"* buyurmuştur. **Mekâl** kelimesinin قَالَ يَقُولُ fiilinin mimli masdarı olması gibi, "**mesâk**" da سَاقَ – يَسُوقُ fiilinden mimli masdardır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadeyle, "kendisine sevkedilen", yani Hak Teâlâ kastedilmiştir.

b) Bununla, o gün bu sevk işini yapanın Rab Teâlâ olduğu kastedilir ve buna göre mana, "Bunların sevki, Allah'a havale edilmiştir.

★ ★
★

Kafirin Hali

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَلَٰكِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴿٣٣﴾

"İşte o, tasdik etmemiş, namaz da kılmamış. Fakat üstelik yalanlamış ve arkasını dönmüş. Sonra da çalım sata sata yürüyerek ehline gitmişti"

(Kıyame, 31-33).

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ bu kimsenin, itikad, amel dünya hayatı bakımından nasıl çalıştığını anlatmıştır. İtikadla ilgili olarak, o, din namına hiçbirşeyi tasdik etmemiş, aksine dini yalanlamıştır. İbadet açısından ise o, namaz kılmamış, aksine sırtını dönmüş ve yüz çevirmiştir. Dünyasına dair olarak da bu kimse ailesine, böbürlenerek, çalım satarak, sakınarak gider-gelir.

Bil ki bu ayet, kafir kimsenin, iman etmemesi yüzünden, zemm ve ikâb-ı ilahiye müstehak olması gibi, namazını terketmesi yüzünden de yine bunlara müstehak olduğuna delalet eder.

İKİNCİ MESELE Ayetteki "tasdik etmediği, namaz kılmadığı..." belirtilen kimsenin kim olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, *"İnsan, zanneder mi ki her halde Biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?"* (Kıyame,3) ayetinde bahsedilen insandır. Baksana Hak Teâlâ'nın, *"İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"* (Kıyame, 35) beyanı da, *"O, kıyamet ne zaman? diye sorar"* (Kıyame, 6) ayetine atıftır.

2) Ayet, **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki يَتَمَطّٰى kelimesiyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunun aslı, يَتَمَطَّطُ şeklinde olup, manası, "kasılarak, uzun adımlarla yürür" şeklindedir. Çünkü, böbürlenen, salına salına yürüyen kimse, adımlarını uzun atar... Bu demektir ki, buradaki son b (tı), yâ'ya çevrilmiştir. Ve bu tıpkı, تَقَصّٰى kelimesinin aslının, تَقَصَّصُ "iz sürdü, takıp etti" olması ibidir.

b) Bu kelime, اَلْمَطَا kökünden olup, bu kelime de "sırt" anlamındadır. Çünkü, bu kimse, (salınır ve kasılırken), sırtını büker ve eğer... Nitekim hadiste de, إِذَا مَشَتْ أُمَّتِي الْمَطِيطَى *"Ümmetim, böbürlenerek salınarak yürüdüğünde..."*[14] buyurulmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Arap dilini iyi bilenler, buradaki لاَ edatlarının, لَمْ manasına geldiğini, dolayısıyla da ayetteki فَلاَ صَدَّقَ وَلاَ صَلّٰى ifadelerinin لَمْ يُصَدِّقْ وَلَمْ يُصَلِّ manasına geldiğini ve bu ifadenin tıpkı فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (Beled, 11) ayetinde olduğu gibi لَمْ يَقْتَحِمْ anlamında olduğunu bilirler.

Nitekim hadiste de, أَرَأَيْتَ مَنْ لاَ أَكَلَ وَلاَ شَرِبَ وَلاَ اِسْتَهَلَّ *"Ne yemiş, ne içmiş, ne de ağlamış (ses çıkarmış) olmadan dünyaya gelen cenin hakkında ne dersin?"*[15] Kisâî de şöyle der: "Ben, Arapların hiç, bu gibi ifadelerde, ister açık isterse gizli olsun, bu gibi yerlerde peşinden bir başka ifadeyi eklemedikçe, bu tarz ifadeler kullandıklarını

14) Kenzü'l-Ummal, 11/30999.
15) Müslim, Kasâme, 38 (3/1311).

görmedim. Meselâ, açıkca ifade edilene gelince, mesela onlar, وَلاَ فُلاَنٌ "ne de falanca" demedikce لاَ عَبْدُ اللّٰهِ خَارِجٌ "Abdullah hariç değil"; ve mesela, لاَ يَجْمِلُ "iyilikte bulunmaz" demedikçe, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ لاَ يُحْسِنُ "ihsanda bulunmayan bir adama rastladım" demezler.

Mukadder olanına gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (Beled, 11) ifadesinde olduğu gibidir. Çünkü Allah Teâlâ önce böyle buyurmuş, sonra da, araya cümle-i itiraziyye sokarak وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ (Beled, 12) demiş, peşinden de فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (Beled, 13) buyurmuştur. Bu kelamın takdiri, لاَ فَكَّ رَقَبَةً وَلاَ أَطْعَمَ مِسْكِيناً "O sarp yokuşa sarmada, köleyi azad etmedi, yoksulu da doyurmadı.." şeklinde olur. Böylece bu demektirki, Cenâb-ı Hak, tek bir yerde لاَ demekle yetinmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın فَلاَ اقْتَحَمَ ifâdesinin takdirinin أَفَلاَ اقْتَحَمَ، هَلاَّ اقْتَحَمَ şeklinde olduğunu da söyleyenler de vardır.

★ ★
★

Yalanlayan Kafirin Layıkı

أَوْلٰى لَكَ فَأَوْلٰى ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلٰى لَكَ فَأَوْلٰى ﴿٣٥﴾

"Hoşlanmadığın her şey başına gelsin. Çünkü layıksın.. Yine, hoşlanmadığın şey başına gelsin. Zira, layıksın..."

(Kıyame, 34-35).

Nüzul Sebebi

Katâde, Kelbî ve **Mukâtil** şöyle demektedirler: "Allah'ın resûlü, **Ebû Cehil**'in elini tuttu, sonra da فَأَوْلٰى لَكَ فَأَوْلٰى diyerek onu tehdit etti, bunun üzerine **Ebû Cehil**, "Hangi şeyle beni tehdit ediyorsun? Sen ve Rabbın, bana hiçbir şey yapamazsınız. Ben, bu vadi halkının en şereflisiyim" demiş, sonra da elini Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinden çekip gitmişti.. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Ebû Cehil**'e dediği gibi, Allah Teâlâ aynı anlamda olmak üzere bu ayeti inzal buyurdu.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın أَوْلٰى لَكَ ifâdesinin anlamı, وَيْلٌ لَكَ demek olup, bu da, kişinin başına, hoşlanmayacağı şeylerin gelmesi için ona beddua etmek anlamına gelir." **Kadî**, "Ayetin manası, artık bütün bunlardan sonra, Allah'ın rahmeti senden uzak olsun! Gerek dünyan hususunda, gerekse ahiretin hususunda hep tökezleyesin..." şeklindedir" derken, diğer bazıları, bunun manasının, "Bütün bunlardan sonra, veyl ve yazıklar sana olsun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Kaffâl da, şöyle der: "Bu hususta şu izahlar da yapılabilir:

1) Bu, Allah Teâlâ'dan, kafirler için vaki olan ilk tehdittir.

2) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, düşmanına söylediği, düşmanının da kendisini aziz ve kıymetli olduğunu sandığı için yadırgadığı bir şeydir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, işte bu ifadelerin aynısını indirmiştir. (Yani, "Ben de öyle diyorum" anlamında).

3) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın düşmanlarına böyle söylemesini, nebisine Allah'ın emrettiği bir emirdir. Buna göre mana, "O, ailesine böbürlene böbürlene çekip gitti. Binâenaleyh ey Muhammed, ona de ki أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ yani, "sakın, ayağını denk al! Çünkü, başına, takad getiremeyeceğin derecede kötülükler gelmesi çok yakındır..." şeklinde olur.

★ ★
★

İnsan Gayesiz Mi Yaratıldı?

أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾

"İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor. O; dökülen meniden bir damla su değil miydi?"

(Kıyame, 36-37).

Yani, "İnsan, kendisini, dünyada emredilmeyen, yasak konulmayan, mükellef tutulmayan; ahirette de yaptıklarının hesabını vermeyen, manasız, başıboş bir varlık mı sanıyor?" demektir. Çünkü, Arapça'da سُدًى başıboş, manasız, terkedilmiş anlamlarına gelir. Nitekim Arapça'da, "devemi başıboş bıraktım, saldım, terkettim" anlamında أَسْدَيْتُ إِبِلِي إِسْدَاءً denilir.

Ahiretin Gerekli Oluşu

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başlarında, *"Yoksa insan, o kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanar..."* (Kıyame, 3) buyurunca, sûrenin sonunda da bu ifadeye, tekrar yer vermiş, öldükten sonra dirilme ile kıyametin varlığının doğruluğu hususunda şu iki delili getirmiştir.

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"* ayeti olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü o kıyamet saati şüphesiz gelecektir. Ben onu, hemen açıklayacağım geliyor, ki herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla mukabele edilmiş olsun"* (Taha, 15) ifadesi ile, *"Yoksa Biz, iman edip de güzel güzel amel edenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız..."* (Sad, 28) ifadesi olup, izahı şöyle yapılabilir: Mükellef tutmadan, kendisine itaati emretmeden, kötü şeylere karşı yasaklar koymaktan, yapabilme gücü, vasıtası ve akıl verme işi Cenâb-ı Hakk'ın kötü fiillere razı olmasını gerektirir ki, bu da, O'nun hikmetine uygun düşmez. Binâenaleyh, bu demektir ki mutlaka mükellef tutması gerekir. Yükümlü kılma ise, kerim ve rahîm olan zata, ancak bir mükafaat yurdunun, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olması ile uygun ve makul olur.

Haşrin olabileceğine dair **ikinci delil**, ilk yaratma ile, yeniden yaratma hususunda yapılan istidlal olup, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ *"O, dökülen meniden bir damla su değil miydi?"* (Kıyame, 36) ayetidir. Bu ayetle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nutfe, "az su" demek olup, çoğulu "nitâf" ve nutef şeklinde gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "O, babanın sulbünde, anasının sinesinde, azıcık bir su değil miydi?" demiştir. Ayetteki مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى tabirinin manası ise, "anasının rahmine dökülen.. bir sudan" şeklinde olup, biz bu hususta ilgili açıklamayı, **Necm, 46 ve Vâkıa, 58** ayetlerinin tefsirinde yapmıştık.. Buna göre şayet, "Ayette, menî kelimesinden sonra bir de يُمْنٰى "akıtılan, dökülen.." fiilinin getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki, böyle denilmesindeki hikmet, o kimsenin halinin önemsizliğine bir işarettir. Buna göre, adeta, "O, necasetin çıkış mahalli demek olan bir kanaldan sudur eden bir meniden yaratılmıştır. Hal böyle olunca, bu gibi şeylerin, Allah'a taattan yüz çevirmesi, bu hususta büyüklenmesi uygun düşmez" denilmek istenmiştir. Ne var ki Allah, bu manaya böyle bir rumuzla îma etmiştir ki, bu tıpkı, def-i hacette bulunmaları kastedilerek, **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Meryem** hakkında, *"Onlar yemek yiyorlardı.."* (Maide, 75) denilmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE

Kıraat Farkı

Bu sûrede يُمْنٰى hem yâ ile hem de tâ ile okunmuştur. Binâenaleyh, tâ ile okunması halinde fiilin tahtındaki zamir, مَنِيٍّ 'ye raci olup, takdiri, "o, meniden akıtılan bir nutfe değil miydi?" şeklinde olur.

★ ★
★

Nutfeden Alakaya

ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰى ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

"Sonra o, bir alaka olmuş, derken (Allah onu), insan biçimine koyup yaratmış, uzuvlarını düzenlemiştir. Hülasa, ondan erkek-dişi iki sınıf çıkarmıştır. (Bütün bunları yapan Allah), ölüleri tekrar diriltmeye kadir değil midir? (elbette kadirdir)"

(Kıyame, 38-40).

ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً yani, "O insan, bu nutfenin peşinden bir alaka haline geldi" demektir.

Ayetteki, فَخَلَقَ فَسَوّٰى cümlesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Yarattı, ölçüp biçti, düzeltti ve ince bir düzen verdi."

b) فَخَلَقَ yani, "ona ruhunu üfledi; فَسَوّٰى, yani, uzuvlarını, kemale erdirdi" demek olup, bu **İbn Abbas** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَجَعَلَ مِنْهُ buyurmuştur. Yani, "O, insandan, الزَّوْجَيْنِ iki sınıfı halketmiştir.." Sonra da, bu iki sınıfın neler olduğunu belirterek, "erkek ve dişiyi.." buyurmuştur.

أَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى Yani, "Bu tür şeyleri yoktan var eden Allah, sizleri yeniden yaratmaya kadir değil midir?" demektir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayeti okuyunca سُبْحَانَكَ بَلٰى! "Seni noksan sıfatlardan tenzih ve takdis ederiz, elbette kadirsin!.." demiş. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât ve selâm, peygamberlerin efendisi, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

★ ★
★

İNSAN SÛRESİ

Bu sûre, 31 ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Hiçten Yaratılan İnsan

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ①

"İnsanın üzerine, uzun devirden öyle bir zaman geçti ki, (o vakit), o anılmaya değer bir şey bile değildi?"

(İnsan, 1).

Hel Soru Edatının Kad Manası

Alimler, hem buradaki, ayetin başındaki هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ (Gâşiye, 1) ayetinin başındaki هَلْ edatlarının قَدْ manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim sen, "Falancanın yaptığını gördün mü?" (هَلْ رَأَيْتَ...) dersin ve bunu, "Sen onu, onun gördüğünü kesinkes bildiği halde söylersin.." Ve yine sen, "Sana va'z u nasihatta bulundum mu? Sana bağışta bulundum mu? (...هَلْ) dersin. Bu ifadelerle senin maksadın, senin ona muhakkak (قَدْ) bağışta bulunup öğüt verdiğini anlatmandır.

Bu tabir bazan da, "istifham-ı inkarî" anlamına gelir. Nitekim sen, hiç kimse kadir olamaz anlamında, "Böylesini kim yapabilir? (...هَلْ يَقْدِرُ أَحَدٌ) dersin. Ama bunun istifhâm manasına geldiği açıktır. هَلْ'in burada istifhâm manasına gelmeyişinin delili şu iki şeydir:

1) Rivayet olunduğuna göre, **Ebû Bekir** bu ayeti dinleyince, يَالَيْتَهَا كَانَتْ تَمَّتْ فَلَا تُبْتَلَى "Keşke o iş, o zaman bitmiş olsaydı da, biz de imtihana çekilmeseydik..." demiştir. Şimdi şayet bu ifadenin başındaki هَلْ istifham manasına gelseydi, Ebû Bekir يَالَيْتَهَا تَمَّتْ demezdi. Çünkü istifhama, ya بَلَى ya da نَعَمْ denilerek cevap verilir. Binâenaleyh bu cümle, istifham cümlesi değil de haber cümlesi olunca, böyle bir cevabın getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

2) Allah'ın böyle bir soru sorması muhaldir. Binâenaleyh bu cümlenin, "haber cümlesi" manasına alınması gerekir.

BİRİNCİ MESELE

Alimler, buradaki insanın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

1) Bu cümleden olarak bir gurub müfessir, bununla **Hz. Adem** (a.s)'in kastedildiğini söylemiştir. Bu fikri benimseyenler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu ayette önce **Hz. Adem** (a.s)'in yaratılışından bahsetmiş daha sonra da çocuklarının yaratılışını, *"Muhakkak ki Biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) buyurarak anlatmıştır.

2) Ayette bahsedilen "insan" ile, **Hz. Adem** (a.s) kastedilmiştir. Delili ise, *"Muhakkak ki Biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) ayetidir. O halde bu demektir ki her iki yerde geçen "insan" sözüyle aynı şahıs kastedilmiştir. Takdirin böyle olması halinde, ayetin manası "nazmı" daha güzel olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, حِينٌ (bir devir) ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, uzun bir süre demek olup, aslında sınırsız bir zaman dilimidir.

b) Bu zaman, "kırk yıl" ile sınırlanmıştır. Binâenaleyh bu "ayette geçen "insan" sözü ile **Adem** (a.s) kastedilmşitir" diyenler, buradaki mananın, "o, kendisine ruh üfleninceye değin, kırk yıl çamur olarak bekledi" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), **Hz. Adem** (a.s)'in kırk yıl çamur, kırk yıl **hame-i mesnûn** (kokuşmuş çamur), kırk yıl **"salsâl"** (pişmiş çamur) halinde kaldığını, böylece de yaratılışının yüzyirmi senede tamamlandığını söylemiştir. O halde bu demektir ki insan (**Adem** (a.s), bu müddet içinde o, *"anılmaya değer birşey"* değildi.

Hasan el-Basrî de şöyle der: "Yer ile gökleri yarattığı müddet olan altı günde Allah Teâlâ, bütün herşeyi, yani karada ve denizde görülen görülmeyen bütün herşeyi yaratmış ve **Adem** (a.s)'in yaratılmasını sona bırakmıştır. İşte ayetteki, *"(o vakit) o, anılmaya değer bir şey değildi"* ifadesiyle kastedilen budur. Buna göre eğer, **"Tîn"** (çamur-kil), **"salsâl"** (pişmiş çamur), **"hame'in-mesnûn"** (kokuşmuş çamur) hallerinde, kendine ruh üflenmezden önce **Hz. Adem** (a.s), henüz "insan" değildi. Halbuki ayet, o henüz anılmaya değer bir şey değilken, **Hz. Âdem** (a.s)'in insan sayılması hali üzerinde uzun bir süre geçtiğini ifade ediyor" denilirse, biz deriz ki: "Tîn (çamura) ve **salsâl**'a insan şekli verilip ve ileride buna ruh üflenecek böylece de insan olacak diye, hakkında bir hüküm (takdir) bulununca, bu önceki dönemleri de "insan" diye adlandırmak yerinde olur. Zaten ayetteki insan sözü ile, **"nefs-i nâtıka"** (konuşup düşünen insan)ın kastedildiğini, bunun ise bedenler yok iken var olduğunu söyleyenlere göre, böyle bir problem söz konusu değildir. Bil ki ayetin bu dikkat çekişinin maksadı, insanın muhdes (mahluk-sonradan olma) bir varlık olduğunu belirtmektir. İnsan böyle olduğuna göre, mutlaka onun kadir bir muhdisi (var edicisi) vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki, *"(O vakit) o, anılmaya değer bir şey bile değildi"* (لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً) ifadesi, "**el-İnsan**" dan "hal"dir. Buna göre, sanki "O insan üzerinde, anılmaya değer bir şey olmadığı halde, bu kadar süre geçmiştir" denilmek istenmiştir. Yahut da, bu ifade, حِينٌ kelimesinin sıfatı olarak merfudur. Buna göre ifadenin takdiri, "Şüphesiz o insan üzerinde, kendisinde henüz birşey olmadığı bir süre geçmiştir" şeklindedir.

★ ★
★

Nutfeden Yaratılan İnsan

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ۝٢

"Şüphesiz Biz, insanı, karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık"

(İnsan, 2).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Emşac

"**Meşc**", arapçada, "karışma" manasınadır. Nitekim birisi birşeyi karıştırdığı zaman, مَشْجاً - يَمْشُجُ - مَشَجَ fiili kullanılır. O halde, "**emşac**", "karışan şeyler" demektir. **İbnü'l-Arabî**, bu kelimenin müfredinin, مَشِيجٌ - مَشِيجٌ şekillerinde olduğunu söylemiştir. Arapça'da, birşeyi birşeye karıştırdığında, tıpkı "**halt**" denildiği gibi, "**meşîc**" de denilir, yine "karışmış" manasında, "**mahlût**" denildiği gibi, "**memşûc**" da denilir. **Huzelî** bir beytinde şöyle der:

كَأَنَّ الرِّيشَ وَالْعُوقِينِ مِنْهُ / خِلَافَ النَّصْلِ شط بِهِ مَشِيجُ

"Okun yüzü ile, okun iki ucundaki gezi, hedefe isabet edemeyip, sadece azıcık kana bulaştı." O, bu beyti ile, oku "hedefine isabet etmeme ve ucundaki tüyü ile ucunun ufacık bir kan ile karışmakla" tavsif etmiştir.

Keşşâf sahibi, "**emşâc**"ın, müfred olup, cemî olmadığını; delilinin ise bunun, müfred bir kelimenin sıfatı olduğunu, o müfred kelimesinin "**nutfe**" olduğunu; ve yine mesela نُطْفَةٌ مَشِيجٌ "**nutfetun meşîcun**" dendiğini, dolayısıyla da "**emşâc**" kelimesinin, "**meşîc**"in çoğulu olduğunun söylenemeyeceğini, aksine bu iki kelimenin de, müfred olusta birbirine denk kelimeler olduğunu ve mesela bu ifadeye benzer ifadelerin de "bir bölüm - bir tomar" demek olan, بَرْمَةٌ أَعْشَارٌ، ثَوْبٌ أَخْلَاقٌ (eski elbise) ve أَرْضٌ سَبَاسِبُ (esen büyük sahra) gibi ifadeler olduğun söylemiştir.

Karışım Halinde Nutfe

Alimler "**nutfe**" (meni)nin "karışık" olmasının ne demek olduğunda çeşitli izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak ekserisi bunun, tıpkı, *"O, babanın sulbü ile ananın sînesinden çıkar"* (Târık, 7) ayetinde ifade edildiği gibi, erkeğin nutfesinin (menisinin),

kadının nutfesi (menisi) ile karışma demek olduğunu söylemişlerdir. Mesela İbn Abbas (r.a), "Bu erkeğin beyaz ve kalın suyunun kadının sarı ve ince suyu ile karışması demektir. Bu iki su birbiriyle karışır ve bundan çocuk meydana gelir. Binâenaleyh sinirler, kemikler ve çocuktaki güç-kuvvet, erkeğin suyundan (menisinden), et ve kan ise kadının menisinden oluşur" demiştir.

Mücâhid de, bu kelime ile nutfenin renginin kastedildiğinin sarı olduğunu söylemiştir. Abdullah (b. Mes'ûd) (r.a) ise, bu ifadeyle, çocuktaki damarların kastedildiğini söylemiştir. Hasan el-Basrî de, ayetin manasının, "kan" ile, yani "hayız kanı ile karışmış nutfe" şeklinde olduğunu; çünkü kadının suyunun, erkeğin suyu ile karşı karşıya gelip de kadın hamile kaldığında, bu nutfenin, kadının hayzını engellediğini, dolayısıyla nutfenin hayız kanına karıştığını söylemiştir. Katâde de, "emşâc"ın o suyun önce hayız kanıyla karışıp, sonra "alaka", sonra da "mudga" (bir lokma et parçası) olması demek olduğunu söylemiştir. Bütün bu görüşlerden, "emşâc"ın, bir cismin bir sıfattan bir sıfata, bir halden başka bir hale geçmesi manasına geldiği anlaşılmaktadır. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, o nutfeye insandaki sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk gibi, mevcut olan tabiî fıtrî bir karışımı meydana getirmiştir. Dolayısıyla ayetin takdiri, مِنْ نُطْفَةٍ ذَاتِ أَمْشَاجٍ "Karışım halinde bir nutfeden" şeklindedir. O halde bu demektir ki burada, muzaf olan "zate" kelimesi mahzuftur." Bu kelimeyle ilgili olarak yapılan açıklamalar, burada tamamlanmıştır.

Bazı alimler de şöyle derler: "Bu görüşlerden en uygunu, ayetteki ifade ile, erkeğin ve kadının nutfelerinin (menilerinin) karışmasının kastedilmiş olduğunu söyleyen görüştür. Çünkü Allah Teâlâ o nutfeyi, "emşâc" diye tavsif etmiştir. Halbuki nutfe, "alaka" olduğunda, artık "nutfe" diye isimlendirilmez.

Fakat bu delil, ayetin bu ifadesi ile, o nutfenin "toprak, su, hava ve ateş" ile karışık (emşâc) olduğunu söyleyen görüşü zedelemez.

İmtihan İçin Yaratılış

Ayetteki, نَبْتَلِيهِ *"Onu imtihan ediyoruz"* ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir kaç mesel var:

BİRİNCİ MESELE Bu ifadenin takdiri, لِنَبْتَلِيَهُ "Onu imtihan etmek için.." şeklindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, لِأَقْضِيَ حَقَّكَ "Hakkını vermek için..." manasında, جِئْتُكَ أَقْضِي حَقَّكَ "Geldim, borcunu vereceğim" demesi gibidir. Yine, "Senden bağışta bulunmanı istemek için..." manasında أَتَيْتُكَ أَسْتَمْنِحُكَ "Geldim, senden bağış istiyorum" demesi gibidir. İşte ayetteki bu ifade de لِنَبْتَلِيَهُ takdirindedir. Bunun bir benzeri de, وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ (Müddessir, 6) ayetidir. Bu da, لِتَسْتَكْثِرَ takdirindedir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki bu ifade, "hal" cümlesi olup, "onu imtihan etmek isteyenler olarak..." manasında, خَلَقْنَاهُ مُبْتَلِينَ لَهُ imtihan etmek isteyenler olarak onu yarattık" takdirindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür.

a) Ayette bir takdim-tehir var. Bunun takdiri, فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً لِنَبْتَلِيهِ şeklindedir.

b) Böyle bir takdim-tehir olduğunu söylemeye gerek yok. Çünkü ayetin manası, "Biz o insanı bu karışık şeyden, öldükten sonra dirilmek için (ba's) için değil, aksine imtihan ve ibtila için yarattık" şeklindedir. Daha sonra Hak Teâlâ, o insana, sayesinde, imtihanın yapılabileceği şeyleri verdiğini, bunların ise **sem'** ve **basar** (duyma ve görme) olduğunu belirterek, *"Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık"* buyurmuştur.

Buradaki **semî-basar** (işitici, görücü) ifadeleri, insanın anlayış ve temyiz kabiliyetinden bir kinayedir. Nitekim Hak Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasına *"Niçin duymayan görmeyen şeylere tapıyorsun?"* (Meryem, 42) dediğini nakletmiştir. Hem bazan **semî** (işitici, söz dinleyen) kelimesi ile, itaatkâr manası kastedilir. Nitekim Arap, سَمْعاً وَطَاعَةً "Başım gözüm üstüne, hemen..." der. **Basîr** (gören) sıfatı ile de "bilen" manası kastedilir. Nitekim arapçada, "Bu işin erbabı, mütehassısı falancadır" manasında, فُلَانٌ بَصِيرٌ فِي هٰذَا الْأَمْرِ denilir. Bazı kimseler de, "Aksine buradaki bu iki kelime ile, insanın o malum iki organı (gözü ve kulağı) kastedilmiştir. Allah Teâlâ insandaki duyu organlarının en kıymetlileri ve önemlileri bunlar olduğu için, özellikle bu ikisini zikretmiştir" demişlerdir.

★ ★
★

Doğru Yol İnsana Gösterildi

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِراً وَإِمَّا كَفُوراً ﴿٣﴾

"Gerçekten Biz ona yolu gösterdik: İster şükredici ister nankör olsun"
(İnsan, 3).

Allah Teâlâ insanı, terkîbini yapıp, ona zahirî ve batınî hisseler (duyular) verdikten sonra, ona hidayet ve delalet yollarını beyan ettiğini de belirtmiştir.

Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayet insana, duyu organlarının verilişinin, aklın verilişinden önce gibi olduğunu göstermektedir. Durum da böyledir. Çünkü insan başlangıçta, eşyayı bilmekten uzak olarak yaratılmıştır. Fakat Allah Teâlâ insana, bu tür bilgileri elde etmesine yardımcı olacak alet ve edevat (vasıtalar) vermiştir. Bunlar da zahiri ve batını duyulardır. Binâenaleyh kişi hissedilmek özelliğinde olan şeyleri, hissedip idrak ettiğinde, bunlar arasında, ortak olan ve olmayan noktaların bulunduğunu görür ve o bunlardan, mesela menfî (olumsuz) ile müsbetin (olumlu)'nun bir arada bulunamayacaklarını, ikisinin birden yok olamayacaklarını ve bir bütünün, kendisini meydana getiren parçalardan daha büyük olduğunu bilmemiz gibi, ilk doğru bilgileri çıkarır. Bu ilk

bilgiler, işte akıl vasıtasıyla elde edilir. Çünkü bunları biraraya getirmek (mukaddimeler kurup, kıyaslar yapmak) ile, bilinmeyen nazari (teorik) bilgileri bilinir hale getirmek mümkündür. Böylece hissin (duyuların) var oluşta, akıldan önce oldukları sabit olur. İşte bundan ötürü, "Duyularını kaybeden ilmi kaybeder" denilmiştir.

Bazı kimseler de, insanın "**semî**" ve "**basîr**" (duyan ve gören) oluşu ile, aklın kastedildiğini söyleyerek, "Cenâb-ı Hak, önceki ayette (bu ifadelerle) insana akıl verdiğini beyan edince, bu ayette de, kendisi için yolların seçilmesi, neyi yapmasının gerekli, neyi yapmasının yasak olduğu onun tarafından anlaşılsın diye, insana o aklı verdiğini beyan etmiştir" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Sebîl

"**Sebîl**", gidilen-takib edilen yol" demektir. Binâenaleyh bu ayetteki "**sebîl**" ile hayır ve şer yolları, kurtuluş ve helak yolları kastedilmiş olabilir. Buna göre ayetteki, هَدَيْنَاهُ ifadesi, "Biz insana, bu iki yoldan herbirini tanıttık ve açıkladık" demek olur. Bu yönüyle ayet tıpkı, *"Biz ona iki de yol gösterdik"* (Beled, 10) ayeti gibi olur. Buradaki **el-sebîl** (yol) kelimesi, cins ismi olabilir. İşte bundan ötürü, müfred olarak getirilmiştir ve tıpkı, إِنَّ ٱلْإِنسَانَ لَفِى خُسْرٍ (Asr, 2) daki "**el-insan**" gibidir.

Buradaki **el-sebîl** (yol) ile, "hidayet yolu" da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu kelime, mutlak olarak zikredildiğinde, bu isme uygun, bilinen-meşhur yol kastedilmiş olur. Ama "**sebîlü'd-dalâlet**" denildiğinde ise, bu izafetle kullanılan (takyîd edilen) bir yol olmuş olur. Baksana Allah Teâlâ da, *"Biz büyüklerimize ve liderlerimize itaat ettik de, onlar da bizi yoldan (es-sebîl) saptırdılar"* (Ahzab, 67) buyurmuştur ki bu ifadeyle onların onları hidayet yolundan saptırdıklarını kastetmiştir. Bu fikri benimseyenler, هَدَيْنَاهُ ifadesine, "Biz ona gösterdik" manasını vermişlerdir. O insana hak ve hidayet yolu gösterilmesi (öğretilmesi) durumunda da, bu kimsenin, bu yolun dışında kalanlardan kaçınması gerektiğine dikkati çekilmiş olur. Binâenaleyh bu lafız, işte bu açıdan her iki yolun da kastedildiğinin bir delili olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hidayet Etme

"Yola hidayet etme" ifadesiyle, delillerin yaratılması, hidayete sevkeden akıln yaratılması, peygamberler gönderilmesi ve kitabların indirilmesi kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ölen delil üzere ölsün diye, ey insan biz seni önce imtihan etmek için yarattık ve sana ihtiyaç duyduğun herşeyi, ama herşeyi verdik" demektir. O halde bu ifadenin manası, "Biz hidayeti arattık" değildir. Baksana Allah Teâlâ önce "**sebîl**" (yol)dan bahsetmiş, sonra da "Biz ona o yolu gösterdik" manasında, هَدَيْنَاهُ ٱلسَّبِيلَ "Onu yolu hidayet ettik" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ferrâ, bu ifadenin takdirinin, إِلَى ٱلسَّبِيلِ veya لِلسَّبِيلِ şeklinde olduğunu söylemiştir ki, her üç şekil de Arapça bakımından caizdir.

İman ve İnkar İnsana Ait

Hak Teâlâ'nın إِمَّا شَاكِراً وَإِمَّا كَفُوراً *"İster şükredici, ister nankör olsun"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bununla ilgili olarak birkaç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ayetteki, "**şâkiren**" ve "**kefûren**" kelimeleri, هَدَيْنَاهُ daki "**hû**" zamirinden iki "hal" olup, takdir, "O insan, şâkir veya kefûr olduğu halde, Biz ona o yolu gösterdik" şeklindedir. Buna göre mana, Allah'ın hidayet ve irşadıyla ilgili herşey, gerek küfür ve gerekse iman halinde, tamam olmuş olur.

İkinci Görüş: "**Şâkiren**" ve "**kefûren**" kelimeleri, mukadder bir كَانَ fiili ile mansubtur ve takdiri, سَوَاءٌ كَانَ شَاكِراً أَوْ كَانَ كَفُوراً "İster kâfir, ister şâkir olsun" şeklindedir

Üçüncü Görüş: Ayetin takdiri manası, "Biz ona o yolu, ya şâkir ya kefûr (nankör) olsun diye gösterdik" şeklinde olup, bu da şükrü kendisi nankörlerden, taatı da günahtan ayırsın diye, ona bu yolu gösterdik" demektir. Bu tıpkı, *"Hanginizin daha güzel amel edeceğini, Allah denesin diye..."* (Mülk, 2); *"Andolsun ki Biz, onlardan öncekileri de imtihan ettik. Böylece Allah kimlerin sadık, kimlerin yalancı olduğunu bilsin diye..."* (Ankebût, 3) ve *"Sizin mücahidleriniz ile sabredenlerinizi bilelim diye sizi imtihan ederiz"* (Muhammed, 31) ayetleri gibidir. **Kaffâl** şöyle der: "Yapılan bu tefsire göre, buradaki "hidayetin" mecazi manada kullanımı, bir kimsenin, "Ben sana öğüdümü yaptım. Şimdi istersen kabul et, istersen etme" manasında, قَدْ نَصَحْتُ لَكَ إِنْ شِئْتَ فَاقْبَلْ وَإِنْ شِئْتَ فَاتْرُكْ şeklindeki sözüdür, yani bu ifade, ...فَإِنْ شِئْتَ takdirindedir. Binâenaleyh bu cümlede "**fâ**" hazfedilmiştir. Binâenaleyh ayetin takdiri de, إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِراً وَإِمَّا كَفُوراً şeklindedir. Burada da "**fâ**" hazfedilmiştir.

Bu ifadenin bir tehdid ifadesi olması da muhtmeldir. Buna göre mana, "Biz o yolu sana gösterdik. Şimdi ister şükret, ister küfret. Çünkü Biz kafirlere şunu, şakirlere de şunu hazırladık" şeklinde olup, tıpkı, *"Dileyen iman etsin, dileyen kafir olsun"* (Kehf, 29) ayeti gibidir.

Dördüncü Görüş: Bu iki kelime, "**sebîl**" kelimesinden iki "hal"dir, yani, "Biz ona, ya şükreden yol olarak, ya da kafir yol olarak, yolu gösterdik" demektir. Yolun "şükreden" ve "kafir" diye vasfedilmesi mecazidir.

Bil ki bu geçen görüşlerin hepsi de **Mu'tezile** mezhebine uygundur.

Ehl-i Sünnetin Tefsiri

Beşinci Görüş: Ehl-i sünnet mezhebine uygun olan **el-Ferrâ**'nın da tercihi olan bu görüşe göre, bu ayetteki إِمَّا Hak Teâlâ'nın إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ *"O (Allah) bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek"* (Tevbe, 126) ayetindeki إِمَّا gibidir ve ayetin takdiri, *"Biz ona yolu gösterdik"* sonra onu (kimini) bazan bir şakir, bazan (kimini) bir kafir kıldık" şeklindedir. Bu te'vili (tefsiri), kelimeyi **Ebu'e-Simâl**'in rivayeti de te'kid eder. Buna göre ayetin manası, "Ya şakir olur ki bu Bizim muvaffak kılmamız sayesindedir. Ya kafir olur ki bu da, Bizim hızlanımız, onu mahrum bırakmamız iledir" şeklindedir.

Mu'tezile'nin İddiasına Cevap

Mu'tezile, "Bu te'vil batıldır, yanlıştır. Çünkü, Allah Teâlâ bu ayetten sonra, kafirleri tehdid ederek, *"Biz kafirler için zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş hazırladık"* (İnsan, 4) buyurmuştur. Eğer kafir küfrü Allah'dan ve Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, O'nun bundan dolayı kafiri tehdid etmesi caiz olmazdı. Dolayısıyla bu te'vil yanlış olunca, doğru olanın, birinci görüş (te'vil) olduğu sabit olur. O da şudur: Allah Teâlâ, bütün mükellefleri hidayete sevketmiştir, ister iman etsin ister inkar etsinler." Bu izah ile mücebbirenin (ehl-i sünnet'in), "Allah Teâlâ kafiri imana sevketmemiştir" şeklindeki görüşünün batıl olduğu ortaya çıkar" derler.

Alimlerimiz buna şöyle cevap verir: "Allah Teâlâ, kafirin iman etmeyeceğini bilip, sonra da onu iman etmekle mükellef tutunca, o kafiri, imanın olmayacağına dair ilim ile imanın var olması arasını cemetmekle mükellef tutmuş olur. Bu, birbirine zıt iki şeyi biraraya getirmekle mükellef tutmaktır. Eğer bu tehdid ve va'idin sakıt olması yani olmaması için bir özür (mazeret) olsaydı, Allah'ın onda küfrü yaratması ve bunun va'idinin sakıt olmasında bir özür olmaması da caiz olurdu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ehl-i sünnetin bu te'vilinin gerçek, **Mu'tezile**'nin görüşüne uygun te'vilin ise yanlış olduğu ortaya çıkar. Bu izah ile **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığı görülür.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ insana olan nimetlerini zikretti. Önce dünyevi nimetlerden bahsetti sonra bunun peşisıra dini nimetleri zikretti. Sonra bu taksimi zikretti.

Bil ki buradaki **"şâkir"** ve **"kefûr"** kelimelerini, "şükür fiilini yapan" ve "nankörlük fiilini işleyen" diye tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü aksi takdirde ayetin üslubundaki (sınırlama) gerçekleşmez. Aksine **"şâkir"**den murad, "Yaratıcısına şükretmesi gerektiğini kabul ve itiraf eden", **"kefûr"**dan murad da, "Şükretmesi gerektiğini kabul etmeyen" kimse olmuş olur. Bu kabul etmeyiş ya Yaratıcıyı inkar edişinden dolayıdır, ya da, Yaratıcıyı kabul etse bile, O'na şükretmesi gerektiğini inkar edişinden dolayıdır. İşte bu durumda, yani bu mana verildiğinde, **"hasr"** gerçekleşir ki o da şudur: Mükellef, ya şâkirdir, ya kefûrdur.

Bil ki **Hâricîler** bu ayeti itaatkar ile kafir arasında ortada kalan bir kısmın olmadığı görüşlerine delil getirerek "Çünkü şâkir (şükreden), itaatkar olandır; nankör ise kafirdir. Allah Teâla, bunların ortasında (üçüncü bir) kısmından bahsetmemiştir. Bu, her günahın küfür, her günahkarın da kafir olmasını gerektirir" demişlerdir. Bil ki bizim (yukarıda) söylediğimiz izah bu problemi ortadan kaldırır. Çünkü buradaki **"şâkir"**den murad, "şükür işini yapan, şükreden kimse" değildir. Zira bu "tarden ve ahsen" batıldır. Bu **"tarden"** batıldır çünkü mesela bir yahudi de, Rabbisine itaatkar olmadığı halde, bazan şükredici olabilir. Bir fasık (günahkar) da, Rabbisine itaatkar olmadığı halde, bazan şakir olabilir. Yine bu "aksen" batıldır çünkü mü'min bazan, ne şükür ile ne de nankörlük ile meşgul olmayıp, sakin ve her iki fiilden de uzak olabilir. Böylece ortaya çıkıyor ki ayetteki **"şakir"**i bu manada tefsir etmek mümkün değil. Aksine buradaki "şakir"i, "şükretmesi gerektiğini kabul eden kimse", **"kefur"**u da, bunu kabul etmeyen kimse diye tefsir etmek gerekir. "Hasr" işte bu

durumda sabit olur ve onların soruları tamamen sakıt olur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Kafirlerin Cezası

إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَلَٰسِلَا۟ وَأَغْلَٰلًا وَسَعِيرًا ۝

"Muhakkak Biz kafirler için zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş hazırladık"

(İnsan, 4).

Bil ki Allah Teâlâ her iki topluluğu zikredince bunun peşisıra, va'îd ve va'dini zikretti.

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Fiilin masdarı olan إِعْدَادٌ **(I'dad)** bir şeyi kendisine, ihtiyaç duyulduğunda hazır hale gelsin diye hazırlamaktır. Bu, Hak Teâlâ'nın, هٰذَا مَا لَدَىَّ عَتِيدٌ *"O, Bizim katımızda hazırdır"* (Kaf, 23) ayetindeki **"atîd"** kelimesi gibidir. Buradaki zincirler ile, o (kafirlerin) ayakları bağlanır; bukağılar ile de, elleri boyunlarına bağlanır. Ayetteki **"sa'îr"** kelimesi, onlar üzerine yakılıp, kızgın hale getirilen, böylece kendilerinin de onun için odun haline geldikleri ateş (cehennem) manasınadır. İşte bu, en ileri bir korkutma ve çekindirme çeşididir.

İKİNCİ MESELE
Cehennem Şimdi Mevcuttur

Alimlerimiz bu ayeti, cehennemin zincirleri ve bukağıları ile yaratılmış (halihazırdan mevcud) olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki "hazırladık" kelimesi, mazide (bir işin yapılmış olduğunu) haber veren bir ifadedir. **Kâdî** ise "Allah Teâlâ bunu kesin olarak va'dedince, o sanki mevcutmuş gibi olmuştur" demiştir. Buna karşı deriz ki: Sizin söylediğiniz bu mana, ayetin zahirini terketmektir. Halbuki zahiri terketme yoluna, ancak bir zaruret olduğu zaman gidilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Farklı Kıraatler

"Selâsil" kelimesi tenvin ile سَلَٰسِلَا şeklinde okunmuştur. قَوَارِيرَا قَوَارِيرَ (İnsan, 15-16) ayeti de böyle tenvinle okunmuştur. Bazı kıraat imamları tenvinsiz olarak vasıl yapıp elif üzere de vakıf yapmışlardır. Binâenaleyh bunu tenvinli okuyup munsarıf sayan kıraat için, iki izah şekli vardır:

1) **Ahfeş**, "Biz, araplardan, gayr-ı munsarıf olmayan bütün kelimeleri munsarıf kılanlar gördük. Bu şairlerin dili (ve adetidir). Çünkü onlar, şiirde bu tür şeylere mecbur kalırlar ve dolayısıyla (bazan) gayr-ı munsarıf bir kelimeyi, munsarıf kılarlar. Böylece onların dilleri (lehçeleri - adetleri) hep böyle cereyan eder" demiştir.

2) Bu çoğul kelimeler, müfredlere benzerler. Çünkü araplar mesela, "Yusuf'un arkadaşları" manasında صَوَاحِبَاتُ يُوسُفَ derler. Binâenaleyh onlar, bunu müfred

munsarıf bir cemi gibi, cemi yapınca, bu tür cemileri de müfred munsarıf gibi saymışlar, böylece de munsarıf kılmışlar (tenvinli okumuşlardır).

Fakat bunları gayr-ı munsarıf görenler, bu kelimeyi tıpkı "**sevâmîa... mesâcide**" (Hacc, 40) kelimeleri gibi okumuşlardır. Vakıf halinde, bu gibi kelimelerin sonuna elif getirilmesine gelince, bu tıpkı, الظُّنُونَا "**zunûna**", الرَّسُولاَ "**resûla**", السَّبِيلاَ "**sebîla**" kelimelerinin sonuna elif getirilişi gibi olur. Böylece bu, şiirin kafiyesindeki "**ıtlâk**"a benzemiş olur.

★ ★
★

İyilerin Mükafaatı

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'min ve şakir olanlar için hazırladığı şeylerden bahsederek şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا

"Şüphesiz iyiler, kâfûr katılmış dopdolu bir kadehten içecekler" (İnsan, 5).

Ebrâr, tıpkı "**Rabb**"in çoğulunun "**erbâb**" oluşu gibi, "**berr**"in çoğuludur. "**Berr**"in ne demek olduğu hususundaki izahımız, وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ (Bakara, 117) ayetinin tefsirinde geçmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu erbâbı verilen çeşitli nimetler içerisinden, içecekleri şeyleri anlatarak, يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ... demiştir ki bu, "İçinde (cennet) şarabı bulunan bir kabtan içerler" demektir. İşte bundan ötürü, **İbn Abbas** (r.a), **Mukâtil**, Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki kadeh ile içindeki içkiyi kastettiğini söylemişlerdir.

Ayetle İlgili İki Soru

Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:

1. Kâfur Karıştırmak Lezzet Vermeyebilir

Birinci Soru: Kâfûrun karışması halinde, bu şarab lezzetli olmaz. Öyleyse, Cenâb-ı Hak niçin burada bundan bahsetmiştir?

Buna şöyle birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) **Kâfûr**, suyu, **kâfûr** beyazlığı, kokusu ve soğukluğunda olan bir cennet gözesinin adıdır. Fakat bunda, kâfûrun hoş olmayan tadı ve zararı yer almamıştır. Buna göre ayetteki ifadenin manası, "Bu şarab, o gözenin suyu ile karışmış (böylece güzelleşmiş) bir şarabtır" şeklinde olur.

2) Kâfûrun kokusu arazdır. Dolayısıyla bu ancak bir cevherde bulunur. Binâenaleyh Allah Teâlâ o şarabın cevherinde bu kokuyu yaratınca, tadı güzel olsa bile, buna "**kâfûr**" adını vermiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, o "**kâfûr**"u, cennette, leziz, kendisinden zararlı maddeleri alınmış ve bu içecekle karıştırılmış bir biçimde yaratmasında ne sakınca var? Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinde her türlü zararın bulunmasına rağmen, dünyadaki yiyecek ve içecek şeyleri zararlı maddelerden arındırması gibidir.

2. Kâne Fiilinin Buradaki Manası

İkinci Soru: كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوراً ifâdesindeki كَانَ 'nin getirilişindeki fayda nedir?

Cevap: Bazı kimseler, bunun zâid olduğunu, takdirinin ise, مِنْ كَأْسٍ مِزَاجُهَا كَافُوراً şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Mananın, "Allah'ın ilminde ve hükmünde, katkısı kâfur olan..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

★ ★
★

Cennet Pınarı

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ۝

"(O kâfûr) bir pınardır ki, onu, ancak Allah'ın makbul kulları içerler. Onu, nereye isterlerse kolayca akıtırlar, fışkırtırlar..."

(İnsan, 6).

BİRİNCİ MESELE Şimdi biz, "**kâfûr**"un, o nekirin adı olduğunu kabul edersek, ayetteki عَيْناً kelimesi, ondan bedel olmuş olur. Takdiri, أَعْنِي عَيْناً "... bir pınarı kastediyorum" şeklinde olmak kaydıyla, istersen bu kelimenin medh üzere mansub olduğunu da söylersin... Ama biz, "**kâfûr**"un, **kâfûr** denilen o şeyin adı olduğunu söylersek, bu ayetteki aynen kelimesi, bir muzafın hazfedildiği takdir edilmek kaydıyla, مِنْ كَأْسٍ ifâdesinin mahallinden bedel olmuş olur. Buna göre, adeta يَشْرَبُونَ خَمْراً خَمْرَ عَيْنٍ "Bir gözenin içecekleri olarak o içeceği içerler.." denilmek istenmiştir. Bu takdire göre bu demektir ki, kelimenin başındaki muzafa hazfedilmiş, muzafun ileyhi onun yerine ikame edilmiş..

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, önceki ayette, يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ buyurmuş, burada ise, يَشْرَبُ بِهَا demiş, böylece orada, aynı fiili مِنْ ile, burada ise بِ (bâ) ile kullanmıştır. İki ifade arasındaki fark şudur: كَأْسُ onların içeceklerinin evveli ve içme işinin başlangıcıdır. Ama, عَيْناً ifadesine gelince, onlar o içeceklerini bu gözenin suyuyla mezcederler. Buna göre mana adeta, "Allah'ın kulları o içkileri o göze, pınar ile, onunla karıştırarak içerler" şeklinde olmuş olur ve bu tıpkı, senin, شَرِبْتُ الْمَاءَ بِالْعَسَلِ "Suyu balla içtim..." demen gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki, *"onu, (ancak), Allah'ın kulları içerler"* ifadesi, genel bir ifadedir. Dolayısıyla bu, Allah'ın kullarının tümünün ondan içeceğini ifade eder. Halbuki kâfirler,

ittifakla, ondan içemeyeceklerdir.. Böylece bu, "Allah'ın kulları" kavramının, sırf iman edenler için kullanılan bir kelime olduğuna delalet etmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, kulları için küfre razı olmaz..."* (Zümer, 7) ifadesi, kafirleri şümulüne almaz, tam aksine mü'minlere mahsus bir ifade olmuş olur. Buna göre ayetin takdiri, "Mü'min kulları için küfre razı olmaz" şeklinde olmuş olur. Binâenaleyh bu ayet, Allah Teâlâ'nın, kafirin küfrünü irade etmediğine delalet etmez.

Ayetteki, يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيراً *"Onu, (nereye isterlerse kolayca) akıtırlar, fışkırtırlar"* cümlesine gelince, bunun anlamı, "Onlar o pınarın suyunu, oturdukları yerden, istedikleri tarafa kolayca akıtabilirler ve onlar bu imkânı elde edip kullanırlar" şeklindedir.

★ ★
★

Ödül Vesilesi

Bil ki, Allah Teâlâ, "**ebrâr**"ın ahirette elde edeceği mükâfaatı tavsif edince, o mükafaatı haketmelerine vesile olan amellerin de neler olduğunu açıklamıştır. Bunlardan birinci nevini, يُوفُونَ بِالنَّذْرِ *"Onlar adaklarını yerine getirirlerdir"* (İnsan, 6) ayetinin ifade etmiş olduğu husus olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Nezr

Bir şeyi "ifa" onu tastamam yapmak demektir. "**Nezr**"e gelince, **Ebû Müslim** şöyle der: "Nezr, va'd gibidir, ona denktir.. Ne var ki, bu iş kullar tarafından olduğunda buna "nezr"; Allah tarafından olduğunda ise buna "va'd" denilir. Şeriat örfünde ise bu lafız, hususen, bir kimsenin, "Allah için, bana, şöyle şöyle... tasaddukta bulunmam farz olsun.." demesidir. Yahutta kişi, bunu, mesela, "Eğer, hastam iyileşirse; gurbette olanım gelirse; üzerime, şöyle şöyle .. yapmam farz olsun.." demek suretiyle, Allah'tan istediği herhangi bir şeye bağlar. Alimler, bir kimsenin bu sözleri mesela "Falanca bu eve girerse, bana şöyle şöyle yapmak boynumun borcu olsun.." demesinde olduğu gibi, kendisinde iyilik bulunmayan bir şeye talik etmesi, bağlaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri, bu tür ifadeleri bir yemin kabul ederken, kimileri bunu, "nezr" kabuletmişlerdir. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Müfessirler bu ayeti tefsir ederken, şu görüşlere yer vermişlerdir.

Birinci Görüş: Buradaki "nezr" ifadesi ile sadece "nezr" kastedilmiştir. **Esamm**, bu konuda şöyle der: "Bu onları, adaklarını tastamam yerine getirmekle niteleyen bir ifadedir. Çünkü, kendisine farz kıldığı, yapmasını adadığı şeyi yerine getiren bir kimse, haydi haydi yerine getirir." Bu tefsir, son derece güzeldir.

İkinci Görüş: Ayetteki "nezr" ile, ister, ta baştan Allah'ın farz kılmasıyla, isterse mükellefin kendisine farz kılması ile olsun, mükellefe vacib olan her şey kastedilmiştir. Dolayısıyla, bu kavramın muhtevasına iman etmesi ve her türlü taatte bulunması gibi hususlar da girer. Bu böyledir, zira "nezr"in manası îcâb'dır, üstlenilen şeyi yerine getirmektir.

Üçüncü Görüş: Kelbî, bu kelime ile, "akit ve akitler"in kastedildiğini söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Ahdinizi yerine getirin ki, ben de ahdimi yerine getiririm..."* (Bakara, 40) ifadesidir. Ki, Cenâb-ı Hak bu ayette, farzlarını, (mükellefin yapmakla mükellef olduğu şeyleri), "ahd" diye nitelemiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Akitlerini yerine getiren..."* (Maide, 1) buyurmuş, bunlara **"ukûd"** adını vermiştir. Çünkü mükellefler, imana olan itikadları sebebiyle, bunları kendilerine ahd etmiş, üstlenmişlerdir.

İKİNCİ MESELE Bu ayet, yapılan akitlere vefa göstermenin vücubiyyetine delalet etmektedir. Çünkü, Allah Teâlâ, bu ifadenin hemen peşinden, "Ve onlar şerri yaygın olan günden korkarlar" buyurmuştur ki, bu onların, bu akitlerini, o günün kötülüğünden korunmak için tastamam ifa ettiklerini ifade eder.. O günün şerrinden "korkmak" ise, ancak nezirleri ifa etmenin vacib olması durumunda tahakkuk eder. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Pekiştirdikten sonra, artık yeminlerini bozmayın..."* (Nahl, 91) buyruğu ile, *"Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarını yerine getirsinler.."* (Hac, 29) emri ile de pekişir. Ayetten, "kendi nefislerine farz, gerekli kılmış oldukları o amellerini tastamam yerine getirsinler..." manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ferrâ ile maânî alimlerinden bir cemaat şöyle demektedirler: كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوراً cümlesindeki كَانَ zaiddir. Ama burada ise, كَانَ mahzuftur. Takdiri ise, كَانُوا يُوفُونَ بِالنَّذْرِ şeklindedir. Birisi şöyle diyebilir: كَانَ مِزَاجُهَا ifâdesindeki كَانَ 'nin zaid olmadığını beyan ettik. Ama bu ayette ise, bir كَانَ takdir etmeye gerek yoktur. Zira, Allah Teâlâ, dünyada iken ebrârın - iyi kulların يَشْرَبُونَ "içiyor..." olduklarını beyan etmiştir ki, bu, "içeceklerdir" demektir. Çünkü, muzarî sigaları, hem hal, hem de istikbâl manalarını ifade ederler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların elde edecekleri bu mükafaatın sebebinin, onları şu anda, ahiretlerini tastamam yerine getirmiş olmaları olduğunu belirtmiştir.

Allah Teâlâ'nın, ebrârın yaptığını belirttiği amellerden ikinci çeşidi ise وَيَخَافُونَ يَوْماً كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً *"Şerri yaygın olan bir günden korkarlardı..."* (İnsan, 7) ayetinin beyan ettiği hususdur.

Bil ki, taat, ancak, niyyetin amelle birlikte bulunması durumunda, tamam ve mükemmel olur. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak يُوفُونَ demek suretiyle, onların bir amelde bulunduklarını nakledince, *"... günden korkarlar"* demek suretiyle de, niyyetlerinin mevcudiyyetini nakletmiştir ki, bunu, Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *"Ameller, ancak niyetlere göredir..."*[16] **hadisiyle ortaya koymuştur. İşte bu iki hususun ikisinin birden bulunması sebebiyle, Allah bu kimselere, "ebrâr" adını vermiştir.** Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Ebrâr

Birinci Soru: Kıyametin halleri ve dehşetlerinin tümü, "Allah'ın fiili"dir. "Allah'ın

16) Buhari, bed'ü'l-vahy 1.

fiili" olan her şey ise, mahza hikmet ve adâlettir. Böyle olan şey ise, "şer" olamaz. Peki daha nasıl Allah, kıyametin hallerini ve dehşetlerini "şer" olarak nitelemiştir?

Cevap: Bunlar, tıpkı, hastalıkların ve diğer hoşa gitmeyen şeylerin "şerler" diye adlandırılması gibi, başına gelen kimseye bir zarar ve bir sıkıntı, zorluk olduğu için, "şer" adını almışlardır.

Müstetîr

İkinci Soru: "Müstetîr مُسْتَطِيرٌ " ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Her tarafa yayılan, en ücra köşelere dahi ulaşan.. demek olup, bu, Arapların, اِسْتَطَارَ الْحَرِيقُ "Yangın yayıldı..." ve وَاسْتَطَارَ الْفَجْرُ "şafak söktü, her taraf aydınlandı..." sözlerine varıp dayanır. اِسْتَطَارَ fiili, طَارَ kökünden olup, tıpkı, اِسْتَنْفَرَ'nın نَفَرَ (nefret etti...) kökünden olması gibidir. İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, velî kullarını vasfederken, *"En büyük korku onları hüzünlendirmez"* (Enbiya, 103) buyurmuştur. Peki daha nasıl, o günün şerrinin her tarafı sardığı söylenebilir" denilirse, biz deriz ki, buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Kıyametin dehşetleri çok çetindir. Baksana, gökler, çatlayıp yarılır ve adeta, kum yığını haline gelir, yıldızlar dökülür, saçılır, güneş ve ay dürülür, büzülür, melekler semayı boşaltıp semanın bucaklarına kaçar şu andaki yer, bir başka yer haline gelir, dağlar kökünden sökülüp atılır, denizler kaynar... İşte bütün bu müthiş şeyler, bütün mükelleflere ulaşanı onları saran genel şeylerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün sen, emziren her kadının, emzirdiğinden gafil olduğunu görürsün"* (Hac, 2) ve *"Çocukların saçlarını ağartan, (ihtiyarlatan) günden..."* (Müzzemmil, 17) buyurmuştur. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ, Kendi lûtfu ile veli kullarını, bu korkunç korkulardan emin kılacaktır.

b) Bu ifade ile, "O günün şerri, asî ve facir kimseleri sarar kuşatır... Mü'minlere gelince, onlar bundan emin olurlar.." manası gibi olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"En büyük korku onları hüzünlendirmez..."* (Enbiya, 103), *"Bu gün size korku yok, bu gün siz mahzun da olmayacaksınız"* (Zuhruf, 68) ve *"Bizden bu hüznü gideren Allah'a hamd olsun..."* (Fatır, 34) ayetlerinde olduğu gibidir. Ancak ne var ki, ilahi cezaya müstehak olanlar, mükafaat ehline nisbetle, çok çok fazladırlar. Binâenaleyh, bu demektir ki, burada mecazi olarak, "ekser", "kül", "bütün" yerine konulmuştur.

2) **"Mustatîr"**, ehline çabuk ulaşan, anlamındadır. Bu görüşü benimseyen kimse, adeta, **"tayerân - uçmak"** kökünden, "hızlı gitmek, çabuk ulaşmak" manasını elde etmek istemiştir.

Üçüncü Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً buyurmuş da, وَسَيَكُونُ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً "Şerri her tarafı kuşatacak olan..." dememiştir?

Cevap: Bu ifadede, her ne kadar كَانَ mazi olarak gelmişse de, ancak ne var ki, muzari manası kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولاً (Ahzab, 15) buyurup da, bununla muzari manasını kastetmemesi gerekir. Bu ifade ile,

"Bunun şerri, Allah'ın ilminde ve hikmetinde, her tarafı kuşatmıştır" şeklinde bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, bir mazeret beyanında bulunarak, "Bu zararın her tarafı sarması, hikmetinin bunu iktizâ etmiş olmasından dolayıdır" demiştir. Bu böyledir, zira âlemin nizamı, ancak va'd ve vaîd ile sağlanır. Ki, bu ikisi, yerine getirilmeleri vacib olan bir hususdur. Çünkü, benim kelamımda, yalanın bulunması imkânsızdır.." demek istemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, "Bunun böyle olması, hikmetine göre, şart idi. İşte bundan dolayı böyle yaptım.." buyurmuştur.

★ ★
★

Yemeklerini Din Kardeşlerine Rağmen Vakfetmeleri

Ebrârın yaptığı işlerden üçüncü çeşidi de Cenâb-ı Hakk'ın,

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

"(Yemeğe olan) sevgilerine rağmen yoksulu, yetimi, esiri doyururlardı. "biz, size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür isteriz. Çünkü biz, Rabbimizden, o asık suratlı ve çetin günden korkarız..." derlerdi.."

(İnsan, 8-10)

ayetlerinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki, bütün taatler, şu iki şeyde, yani Allah'ın emirlerine alabildiğince saygı duymada -ki Cenâb-ı Hak buna, يُوفُونَ بِالنَّذْرِ ifâdesiyle-, ve, mahlukata şefkat duymada, -ki buna da ...وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ ifadesiyle işaret etmiştir- toplanmıştır. Burada şöyle birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ebû Bekir el-Esamm, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebu'l-Kasım el-Ka'bî, Ebû Müslim el-İsfehanî ve Kadî Abdulcebbar İbn Ahmed... gibi Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden hiç kimse, tefsirlerinde, bu ayetlerin, Ali İbn Ebî Talib (r.a) hakkında nazil olduğunu söylememişlerdir. Ama, bizim alimlerimizden Vahidî, Kitâbu'l-Basît adlı eserinde, bu ayetlerin Hz. Ali hakkında nazil olduğunu söylemiştir.

Mukâtil'den olan Keşşâf sahibi de, bu kıssaya yer vermiş ve İbn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: "Hasan ve Hüseyin (r.a) hasta olmuşlardı. Derken, bir takım kimselerle beraber, Allah'ın Resûlü (s.a.s), bunları ziyaret etti. Bunun üzerine o kimseler, "Ey Ebu'l-Hasan, keşke çocuğundan ötürü (onun iyileşmesi için) bir adakta bulunsan!.." dediler. Bunun üzerine, Ali, Fatıma ve cariyeleri Fıdda, "Eğer, Cenâb-ı Hak bu ikisine şifa verirse, üç gün oruç tutacakları adağı"nda bulundular. Derken,

Hasan ile Hüseyin iyileştiler. Ama, adakta bulunanların yanında, yiyecek namına hiçbir şey yoktu. Bunun üzerine **Ali**, Hayberli bir yahudi olan **Şem'ûn**'dan, üç "sâ' " arpa borç aldı. Derken, **Fatıma**, bir "sâ' "ını un haline getirdi, kendi sayılarınca beş tane çörek pişirdi.. Oruçlarını açmaları için, onlar, bunları önlerine koydular. Derken, tam o sırada, yanıbaşlarına bir "sâil" dikiliverdi.. Ve, "Ey Muhammed'in ehl-i beyti, es-Selâmu aleyküm... Ben, müslüman yoksullardan bir yoksul, bir miskin... Beni doyurun ki, Allah da sizi cennet sofralarından yedirsin, içirsin..." dedi. Bunun üzerine onlar, bu yoksulu tercih ettiler. Derken, su içme hariç, hiçbir şey yemeden geceledîler ve oruçlu olarak sabahladılar. Akşam olunca da, o yiyeceği yeniden önlerine aldılar. Tam o sırada yanıbaşlarında, bir yetim beliriverdi. Bu sefer de bunu tercih ettiler. Derken, üçüncüsünde de kendilerine bir esir geldi. Onlar, yine aynı şeyi yaptılar. Sabah olunca da, **Hz. Ali** (r.a), **Hasan** ve **Hüseyin** elinden tutarak, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün yanına girdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), onları, açlığın şiddetinden dolayı tıpkı bir civciv gibi tirtir titrerken görünce, "Sizde gördüğüm bu şey beni ne kadar üzdü?!.." dedi, sonra kalktı ve onlarla beraber gitti. Derken, **Fatıma**'yı da, karnı sırtına yapışmış, gözleri çukurlaşmış bir biçimde, odasında buldu. Bu da, onu üzdü.. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) inerek, "Ey Muhammed, Allah, ehl-i beytin hakkında seni tebrik ediyor" dedi ve ona, sûredeki bu ayetleri okuttu."

Birinciler, (yani ilkin zikredilen Mu'tezilîler) ise şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, mahlûkatı denemek ve imtihan etmek için yarattığından bahsetmiş, daha sonra da herkese hidayet yolunu gösterdiğini ve engelleri ortadan kaldırdığını beyan etmiş, sonra da insanların "şükreden" ve "küfrân-ı nimette bulunan; kâfir" diye bölündüklerini söylemiş, kafirlerle ilgili olan tehdide yer vermiş, peşinden de, şükreden kimseye bir va'd olmak üzere, "Muhakkak iyi kimseler... içerler..." buyurmuştur ki, bu sigalar, çoğul sigalardır. Dolayısıyla, bütün şükredenleri ve bütün iyi kimseleri içine alan bir ifadedir. Bu gibi ifadeleri tek bir şahsa tahsis etmek mümkün değildir. Çünkü, sûrenin başından buraya kadarki nazmı, bu ifadenin, ebrâr ve itaatkarlardan olan herkesin durumunu beyan eden bir ifade olmasını gerektirir. Şimdi, kalkar da biz bunu, tek bir şahsa tahsis edersek, bu sûrenin nazmı bozulur. Bir de, bu sıfatları taşıyanlar, meselâ ...يُوفُونَ بِالنَّذْرِ... إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ... ifadelerinde olduğu gibi, çoğul sigasıyla ifade edilmişlerdir. ...وَيُطْعِمُونَ...، وَيَخَافُونَ... Binâenaleyh, ayetin bu ifadesini, belli bir topluluğa tahsis etmek, zahirin hilafına bir harekettir. **Ali İbn Ebî Talib** (r.a)'in; bu ifadesinin muhtevasına girdiği inkar olunamaz. Ne var ki, **Ali İbn Ebî Talib**, Allah'a itaat edenlerin hallerine delâlet eden tüm ayetlerin muhtevasına da girmektedir. Binâenaleyh, **Ali İbn Ebî Talib**, bu ayetin muhtevasına girdiği gibi, sahâbe ve tabiunun müttakileri de, bunun muhtevasına girmektedir. Binâenaleyh, bu durumda böyle bir tahsiste bulunmanın kesinlikle bir manası kalmaz... Meğer ki "Bu sûre, Hz. Ali'den, özel bir taatin sadır olduğu sırada nazil olmuştur" denilsin. Fakat, usûlü'l-fıkıhta, "Nazarı dikkate alınan şey, sebebin hususiliği değil, lafzın umumîliğidir" şeklinde bir düstur yer almıştır.

İKİNCİ MESELE
Muhtacı Doyurmanın Önemi

Bu ayetin hususen, **Ali ibn Ebî Tâlib** hakkında nazil olduğunu söyleyenler, "Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَيَتِيماً وَأَسِيراً ayeti ile, **Hz. Ali**'nin yaptığını rivayet ettiğimiz miskini, yetimi ve esiri doyurmasının kastedildiğini" söylemişlerdir. Ayetin, bütün "ebrâr - iyi kullar" hakkında genel bir ifade olduğunu söyleyenlere gelince, onlar şöyle demektedirler: Yemek yedirmek, muhtaç kimselere iyilik etmekten ve her ne suretle olursa olsun onlara iyi ve adil davranmaktan ibarettir. Velevki bu iş, bilfiil yemek yedirme ile olmasa bile... Bunun izahı şudur: İhsan (iyilikte bulunma) çeşitlerinin en kıymetlisi, yemek ile olanıdır. Bu böyledir, zira bedenlerin kuramı ve yapısı, taam ile kaimdir. Hayat da, yeme ile devam eder. Bunun dışında kalanların olmaması durumunda, hayatın devam edeceği düşünülebilir. Binâenaleyh, taam ile yapılan ihsan, ihsan çeşitlerinin en kıymetlisi olunca, Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak, bunu söylemek suretiyle bütün faydalı şeyleri ifade etmek istemiştir ki, "yemek - **el-eklu**" maddesi ile, bütün faydalı şeylerin ifade edilmesi durumunda bunu destekler. Meselâ, bu cümleden olarak bir kimse malını tüketileceği diğer yerlerde tükettiğinde, أَكَلَ فُلَانٌ مَالَهُ "Falanca, malını yeyip bitirdi, tüketti.." denilir. Ve Cenâb-ı Hak da, *"Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyen kimseler, karınlarında ateş yemişlerdir"* (Nisa, 10) ve *"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin (tüketmeyin)"* (Bakara, 188) buyurmuştur. Bütün bu ayetlerde **eki** (yemek) fiili kullanılmıştır). Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, bu ebrârı, mallarını ihtiyaç sahiplerine, güçsüz ve aciz kimselere vermekle, onların yardımına koşmak sıfatıyla nitelemiştir.

Alâ Hubbihi

Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَى حُبِّهِ ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Buradaki "hû" zamiri, الطَّعَامَ kelimesine raci olup, buna göre mana, "Ona duyulan arzuya ve ona olan ihtiyaca rağmen..." şeklinde olur ki, bu ifadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... ve malını, o malı sevmesine rağmen... veren..."* (Bakara, 177) ve *"Sevdiklerinizden infak etmedikçe hirre ve takvaya ulaşamayacaksınız..."* (Al-i İmran, 92) ifadeleridir. Bu demektir ki, Cenâb-ı Hak bunları, *"Kendilerinde ihtisas hali olmasına rağmen, başkalarını kendilerine tercih ederler..."* (Haşr, 9) buyurduğu gibi, "Başkalarını kendilerine tercih etmek sıfatı ile..." nitelemiştir.

b) **Fudayl ibn İyâz**, عَلَى حُبِّهِ tabirinin, لِحُبِّهِمْ لِلَّهِ "Allah'a olan sevgilerinden dolayı" takdirinde olduğunu, **lâm**'ın bazan, عَلَى yerinde kullanıldığı gibi, عَلَى 'nın da bazan **lâm** yerinde kullanılabileceğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunulması gerekli olan kimselerin çeşitlerine de yer vermiştir ki, bunlar şu üç sınıf kimsedir:

1) "Miskîn." Miskin, "Bizatihi çalışıp çabalamaktan aciz olan, çalışıp çabalayamayan..." demektir.

2) "Yetim". Yetim, çalışıp çabalayanı ölen, böylece de, çalışıp çabalayan, öldüğü için, küçüklüğünden dolayı, geçimini teminden aciz kalan kimsedir.

3) "Esir". Esir, kendisine hiçbir faydası dokunmayan, çaresiz olan ve mülkiyeti (boynu) bulunduğu toplumda köle olarak alınan kimse demektir. Cenâb-ı Hakk'ın burada bahsettiği bu kimseler, *"Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? (O), kul azad etmektir. Yahut, bir açlık gününde yemek yedirmektir, yakınlığı olan yetime, yahut toprakta sürünen bir yoksula (miskine)"* (Beled, 11-16) ifadelerinde bahsettiği kimselerdir. Biz, daha önce, "miskin"in ne demek olduğu hususundaki ihtilafları ele almıştık.

Esir

Ama, "esir"e gelince, alimler bu hususta da ihtilaf ederek şunları söylemişlerdir:

a) **İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Katâde**, bu ayette bahsedilen "esir"in, müşriklerden alınan esir olduğunu söylemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), haklarını korumaları ve almaları için, müşrik esirleri, görevli olan ilgili şahsa gönderiyordu.. Bu böyledir, zira onları, imam, onların hakkındaki, boyunlarının vurulması, ya da lutfedilerek meccanen salıverilmeleri, yahut fidye karşılığı salıverilmeleri, yahutta köle olarak istihdam edilmeleri.. yollarından birisiyle hükmedinceye değin yedirilip içirilmeleri gerekiyordu..

Bu ifade ile, kafir ya da müslüman olsun, herhangi bir esirin kastedilmiş olması da imkansız değildir. Çünkü, kafir olmasına rağmen yedirilip içirilmesi gerektiğine göre, bu iş, onun müslüman olması halinde haydi haydi vacib olur.

Buna göre şayet, "Onun katli vacib olduğuna göre, (mutlaka öldürüleceğine göre), onu daha nasıl yedirip içirmek vacib olur?" denilirse, biz deriz ki: Bir halde, bir zaman diliminde onun kastedilecek olması, başka bir zaman diliminde yedirilip içirilmesine mani değildir. Ve, bir tür ceza ile cezalandırıldığında, başka bir tür ile de cezalandırılması gerekmez. İşte bundan dolayı, kısas yapılması gereken bir kimse hakkında ona, ölümden daha aşağı bir şeyin yapılması ve uygulanması güzel olmaz. Sonra, "Bu yedirme işi kime gerekir?" diye sorulacak olursa, imam (devlet reisi) onu yedirir, içirir. Eğer, o bunu yapmazsa, bu, bütün müslümanlara vacib olur.

b) **Süddî** de, ayetteki "esir" ile "memluk olan, başkasının mülkünde olan, satın alınmış" kölelerin kastedildiğini söylemiştir.

c) Esir, "garîm, borçlu" demektir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) غَرِيمُكَ أَسِيرُكَ فَأَحْسِنْ إِلَى أَسِيرِكَ *"Sana borçlu olan, senin esirindir. Öyleyse esirine güzel davran..."* buyurmuştur.

d) Ayette bahsedilen esir ile, ehl-i kıblenin hapishaneye düşmüş olan kimseleri kastedilmiştir.. Bu, **Mücâhid, Atâ** ve **Said Ibn Cübeyr**'in görüşüdür. Bu husus, **Ebû Said el-Hudrî** yoluyla, merfû olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisinde de rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ayetteki "miskin"in, fakir; "yetim"in, babası olmayan kimse, "esir"in ise, hapsedilmiş köle olduklarını söylemiştir.

e) Esir, kişinin eşidir. Çünkü, hanımlar kocaları nezdinde, adeta birer esir (emanet edilmiş) gibidirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اِتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ فَإِنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ *"Hanımlarınızın haklarını gözetme hususunda Allah'tan korkun. Çünkü,*

hanımlarınız sizin yanınızda adeta, (himayenize verilmiş) birer esirdirler" buyurmuştur. **Kaffâl** da şöyle der: Ayetin bu lafzı, ileri sürülen bütün bu manalara gelebilecek olan bir lafızdır. Çünkü, bu kelimenin kök anlamı, "kayışla, kemerle bağlamak"tır. Esiri hapsetmek için, ona bu işlem uygulanırdı. Daha sonra, ister böylesi bir kemerle bağlansın, ya da bağlanmasın, bu kimselere esir denilmeye başlanmıştır. Binâenaleyh bu demektir ki, kelimenin manası, "hapsetme, engelleme" manasına varıp dayanır.

Bil ki, Allah Teâlâ, ebrâr'ın, bu muhtaç kimselere lütufta bulunup iyilik ettiklerini zikredince, ebrâr'ın bu işi yaparken şu iki maksadı gözetlediklerini de beyan etmiştir:

a) Allah'ın rızasını kazanmak. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz sizi ancak, Allah rızası için yediriyoruz.."* ayetinden kastedilen hususdur.

b) Kıyamet gününün dehşetinden sakınmak.. Bu da, *"çünkü biz, Rabbimizden, o asık suratlı ve çetin günden korkarız.." derlerdi"* ayetinden anlaşılan hususdur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ ... فَمُطَرِيراً ifâdeleri hususunda şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) Bu ebrâr, bu sözleri ya o muhtaç kimseleri aynısıyla, yahut da teşekkür etmek suretiyle, mukabelede bulunmaktan men etmek için lisanlarıyla söylemişlerdir. Çünkü ebrârın bu iyilikleri sırf Allah rızasını elde etmek için yapılmıştır. Dolayısıyla, iyilikte bulundukları kimselerin karşılık vermesinin bir manası yoktur... Yahut da, onlar bu sözleri, bu söz, Allah'a son derece ihlaslı sarılmış kimselerin böyle yapması gerektiğine dikkat çekmek ve bu eğitim ve terbiyeyi sağlamak için söylemişlerdir. Böylece bu yolda, diğerleri de onlara uysunlar, onları izlesinler...

b) Onlar, bunu (yani başkalarına örnek olmayı) kastetmişlerdir.

c) Bunun, her ne kadar onlar, dilleriyle bu konuda bir şey söylememişlerse de, kalblerindeki inancı ve niyetlerinin doğruluğunu beyan eden ve ortaya kayan bir ifade olmasıdır. **Mücahid**, "Bunu onlar söylemediler. Ne var ki, Allah Teâlâ, onların bu niyet içinde olduklarını biliyordu. Dolayısıyla işte bundan dolayı onları övdü, methetti..

İKİNCİ MESELE

Bil ki, başkalarına yapılan iyilik bazan, Allah için, bazan ya bir karşılık, yahut da övgü ve medhe mazhar olmak için, bazan da her ikisi için yapılır. Ama bu, şirktir. Allah katında makbul olansa, birincisidir. Diğer iki kısım ise, makbul değil, merdûddur. Çünkü Allah, *"Ey iman edenler, malını bir gösteriş uğruna infak eden kimse gibi, verdiğiniz sadakaları başa kakmak suretiyle, boşa çıkarmayınız..."* (Bakara, 264) ve *"İnsanların mallarında artış olması için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekat ise, sevablarını kat kat artıranlardır"* (Rum, 39) buyurmuştur. Teşekkürde bulunmalarını beklemenin de, başa kakma veya eziyyet etme türünden olduğunda şüphe yoktur. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, o kimseler, *"Biz size ancak, Allah rızası için yediriyoruz"* dediklerinde, burada, bu kimselerin müşterek olarak, hem Allah rızası için, hem de diğer maksatlar

için yedirmiş olmaları ihtimali kalmıştır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak böyle bir ihtimali de, لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا *"Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz..."* ifadesiyle bertaraf etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Şükûr" ve "küfûr", tıpkı şükr ve küfr kelimeleri gibi, iki masdar olup, duhûl ve hurûc veznindedirler. Bu, bir grup dilcinin görüşüdür. Ahfeş de, "Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا (İsrâ, 99) ayetinden dolayı, "İstersen "şükûr'ü", "şükredenler"; "küfûrü" "kâfir olanlar" anlamına alabilirsin. Ki, bu kelimeler tıpkı, بَرُودًا – بَرَدَ gibi olmuş olur. İstersen, tıpkı قُعُودًا – قَعَدَ ve قُرُوجًا – قَرَجَ ifadelerinde olduğu gibi, çoğul anlamında tekil bir masdar kabul edersin" demiştir.

Ahiret Müeyyidesi

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا *"Çünkü biz, Rabbimizden... korkarız"* ifadesi hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) "Bizim, size olan bu iyiliğimiz, sizin karşılıkta bulunmanızı beklemek maksadıyla, o günün şiddetinden korktuğumuz içindir."

2) "Biz, sadaka vermek suretiyle, karşılık bekleme hususundaki Allah'ın cezasını nazar-ı itibare aldığımız için, sizden bir karşılık beklemiyoruz.

Buna göre ayet, "Allah Teâlâ bu kimselerin, adaklarını bihakkın yerine getirdiklerini bildirmiş ve bu adağı yerine getirme işini, sadece kıyametten korkma sebebine bağlamıştır. Bunların, yedirip içirmede bulunduklarını da nakledince, bunu da iki şeye, yani Allah'ın rızasının elde edilmesine ve kıyametten duyulan endişeye bağladı...

Peki, bunun sebebi nedir? denilirse, biz deriz ki: "Adakları hakkıyla yerine getirme" işi, Allah'ın rızasını elde etme hakikatine dahildir. Bu böyledir, zira adak, insanın Allah'tan dolayı, kendisine vacib kıldığı, taahhüt ettiği şeydir. Binâenaleyh, bu böyle olunca, hiç şüphesiz buna sadece, kıyametten korkma endişesini ilave etmiş, peşinden gtirmiştir. Ama, yedirme işine gelince, bu, Allah'ın rızasını elde etme hakikatine talip değildir. Binâenaleyh, buna da, hem Allah'ın rızasını elde etme, hem de kıyametin dehşetinden sakınma arzusunu eklemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Surati Asık Gün

Kıyamet gününün, mecaz olarak, "asık suratlı, burtarık" diye vasfedilmesi, şu iki yolla olur:

1) Onun, o gündeki şakî ve bedbahtlıkların vasfıyla nitelenmesi.. Bu tıpkı Arapların, نَهَارُكَ صَائِمٌ "Gündüzün oruçlu..." demesi gibidir. Rivayet olunduğuna göre, kafir o gün hapsedilecek, öyle ki, iki gözleri arasından (alnından), katranlar misali ter boşalacak..

2) O günün, şiddet ve dehşeti konusunda, yelelerini kabartmış bir arslana ya da, çok cesur kahraman bir kimseye benzetilmiş olması...

ALTINCI MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Tefsirlerde, قَمْطَرِيراً kelimesinin manasının, suratı asıp, iki göz arasındaki kısmın (alnın) çatılması, toplanıp bir araya gelmesi anlamında olduğu zikredilmiştir." Sözüne devamla o, "Arapça'da bu caizdir. Nitekim Arapça'da, "Deve, kuyruğunu yükseltip iki yanını bir araya topladığından ve burnundan soluduğunda (رَمَتْ بِأَلْفِهَا) bu, اِقْمَطَرَّتِ النَّاقَةُ denilir. Yani, اِقْمَطَرَّ fiilinin Arapça'daki anlamı, "toplamak, bir araya getirmek"tir" demiştir. **Kelbî** de, قَمْطَرِيراً kelimesinin, "şiddetli ve sıkıntısı çok" anlamına geldiğini söylemiştir ki, bu aynı zamanda **Ferrâ, Ebû Ubeyde, Müberred** ve **İbn Kuteybe**'nin de görüşüdür. Nitekim Araplar, bu gün hakkında, o, günlerin en sıkıntılısı ve uzun süren en belalısı olduğu zaman يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ "sıkıntılı gün - sıkıntılı günler" deyimini kullanırlar. **Vahidî**, "Bu, kelimeye verilmiş bir mana olup, kelimenin tefsiri ise, ilikidir.." demiştir.

★ ★
★

O Günün Şerrinden Korunanlar

فَوَقٰىهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰىهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾

"İşte bundan dolayı Allah bu günün şerrinden onları korumuş, yüzlerine bir güzellik, yüreklerine bir sevinç vermiştir"

(İnsan, 11).

Bil ki, Allah Teâlâ onların, Allah'ın rızasını talep etmek ve kıyamet korkusu gibi iki sebepten dolayı taat ve ibadetleri yaptıklarını nakledince, bu ayette de, onlara bu iki arzularını da verdiğini beyan etmiştir. Kıyamet dehşetinden korumasına gelince, bu, *"Allah bu günün şerrinden onları korumuş"* ifadesiyle murad edilendir. Allah Teâlâ, bu günün sıkıntılarını, senin de bildiğin gibi, mecazen "şer" diye isimlendirmiştir.

Bil ki, bu ayeti kerime, ahiret sıkıntılarının ancak azab ehline ulaşacağına delalet eden delillerden birisidir. Allah Teâlâ'nın rızasını talep ve elde etmeye gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, onlara, bunun sebebiyle yüzlerine bir güzellik, kalplerine de bir sevinç vermiştir وَلَقّٰىهُمْ ifâdesinin tefsiri, daha وَيُلْقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً Furkan, 75); نَضْرَةً kelimesinin tefsiri de, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ (Kıyame, 22) ayetlerinin tefsirinde geçmişti. سُرُوراً kelimesindeki nekre ise, tefhîm ve ta'zim (o sevincin ne kadar mükemmel ve yüce olduğunu) ifade etmek içindir.

★ ★
★

وَجَزٰىهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾

"Sabrettiklerine mukabil onları cennetle, ipekle mükafaatlandırmıştır"

(İnsan, 12).

Bu ayetin manası, "Allah onları, başkasını kendisine tercih etme ve bunun neticesi olan açlık ve perişanlığa katlanma gibi zor şeylere dayanmalarına mukabil, içinde çok hoş yiyeceklerin ve harikulade giyeceklerin bulunduğu bir cennetle, bahçe ile ödüllendirmiştir" şeklindedir. Bu ifadenin bir benzeri de, *"Oradaki (cennetteki) elbiseleri, ipektir.."* (Hac, 23) ifadesidir. Ben derim ki, bu, إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ ifâdesinden maksadın, sadece yedirip-içirmek olmadığına, bilakis bununla, yedirip içirmek, giydirmek vb. her türlü güzel davranışların kastedildiğine delalet etmektedir.

★ ★

★

Cennetlikler Nimet İçinde

مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾

"Hepiniz, içinde tahtlar üzerine yaslanıcı olarak, orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyerek.."

(İnsan, 13).

Cenâb-ı Hak onların yiyecek ve giyeceklerini zikredince, bundan sonra onların meskenlerini tavsiye etmiştir. Buna göre, meskenlerde gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır.

Birinci Husus: İçinde oturulan ve istirahat edilen yere gelince, Cenâb-ı Hak bunu, مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ *"Hepiniz, içinde, tahtlar üzerine kurularak..."* ifadesiyle tavsif etmiştir. الْأَرَائِكِ "oturma köşesindeki koltuklar.." demektir. Onlar, ancak bitişik ve yanyana oldukları zaman, أَرِيكَةٌ – أَرَائِكُ adını alırlar.

مُتَّكِئِينَ kelimesinin mansub olmasının iki izahı vardır:

a) **Ahfeş**, bunun, hal olduğu için mansub olduğunu söylemiştir ki, buna göre mana, "Allah onları, içinde koltuklara kuruldukları halde bir cennet ile ödüllendirdi" şeklinde olur. Nitekim sen, "Onlara, ayakta olarak bunu verdi.." dersin. (جَزَاهُمْ ذٰلِكَ قِيَاماً)

b) Yine **Ahfeş**, bunun medh üslubu üzere mansub olabileceğini de söylemiştir.

İkinci Husus: Bu da bizzat meskenin kendisiyle ilgili olup, Allah bunu da لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْساً وَلَا زَمْهَرِيراً *"Orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyerek..."* ifadesiyle nitelemiştir. Bu ifade hakkında da iki izah şekli vardır:

a) Bu, "Bu meskenin, cennetin havası, sıcaklık ve soğukluk bakımından mutedildir" demektir.

b) **Zemherîr, Tay lehçesinde** ay (kamer) anlamına gelir. **Sa'leb** bu şekilde rivayet etmiş ve şu beytleri irşad etmiştir:

وَلَيْلٍ ظَلَامُهَا قَدِ اعْتَكَرَ / قَطَعْتُهَا وَالزَّمْهَرِيرُ مَا زَهَرَ

"Karanlığı iyice bulanıp simsiyah kesilmiş olan o (kendisi boyunca yol katetmiş olduğum) geceye yemin olsun. Bir gece ki, ay bile doğmamıştı.."

Buna göre ayetin manası, "Cennet pür aydınlık olup, onda, ne güneş ne de aya ihtiyaç duyulur.." şeklinde olur.

★ ★
★

Kolayca Toplanan Meyveler

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَٰلُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾

"Ve gölgeleri onlara yakın, meyveleri de emirlerine (her an ve her surette) boyun eğdirilmiş olarak"
(İnsan, 14).

Üçüncü Husus: Bu, o bahçenin havasının gayet temiz olmasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak onu, وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَٰلُهَا *"Ve gölgeleri onlara yakın..."* ifadesiyle vasfetmiştir. Ayetle ilgili iki soru bulunmaktadır.

Birinci Soru: دَانِيَةً kelimesinin mansub olmasının sebebi nedir?

Cevap: Ahfeş, Kisaî, Ferrâ ve Zeccâc, bu hususta iki izah şekli zikretmişlerdir:

a) مُتَّكِئِينَ kelimesine atfedildiği için mansub olması.. Nitekim sen, فِي الدَّارِ عَبْدُ اللَّهِ مُتَّكِئاً وَمُرْسَلَةً عَلَيْهِ الْحِجَالُ "Evde, yaslanmış ve üzerine de tüller indirilmiş olarak, Abdullah vardır" dersin. Çünkü Cenâb-ı Hak عَلَيْهِمْ buyurunca, bu, onların zikriyle ilgili olmuştur.

b) Bu kelime, ...لاَ يَرَوْنَ فِيهَا شَمْساً ifadesinin mahalline atfedildiği için mansubtur. Bu ifadenin takdiri ise, غَيْرَ رَائِينَ فِيهَا شَمْساً "orada, ne bir güneş, ne de zemherir görmeksizin.." şeklindedir. وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَٰلُهَا cümlesine gelince, ufadenin başına, onlar için iki hususun birden bulunduğunu ifade etmek üzere, vâv harfi gelmiştir.

Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Allah onları, orada onlar sıcaklık ve soğuktan uzak olma ile, ağaçların gölgelerinin onlara yakıcı olması gibi rahatlıkları bir araya toplamış oldukları halde, bir cennet ile ödüllendirdi.."

c) جَنَّةً kelimesiyle.. Buna göre de mana, "Allah onları, yakın olan bir cennet ile ödüllendirdi" şeklinde olur. Bu cevaba göre, دَانِيَةً kelimesi, mahzuf olan bir mevsufun sıfatı olur. Buna göre sanki, "Allah, sabretmelerine mukabil onları, bir cennet ve ipek elbiselerle ödüllendirdi. Bir de, gölgesi üzerlerine yakın olan, başka bir cennetle..." buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlara iki cennet va'dedilmişti. Bu böyledir, çünkü onlar, *"Muhakkak biz, Rabbimizden korkuyoruz.."* (İnsan, 10) ayetinin delaletiyle, Rablerinden korkmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinin makamından*

korkan herkese iki cennet vardır.." (Rahman, 46) ayetinin delaletiyle de, Allah'tan korkan herkese iki cennet vardır.

Bu kelime, merfu olarak da (دَانِيَةٌ) okunmuştur. Ku buna göre, ظِلَالُهَا kelimesi mübteda, دَانِيَةً kelimesi ise, haberdir. Meydana gelen bu cümle ise, hâl mahallindedir. Buna göre mana, "Gölgeleri onların üzerine yakın olduğu bir durumda, onlar orada, ne bir güneş, ne de bir serinlik görürler (görmezler).." şeklinde olur.

İkinci Soru: Gölge, ancak güneşin bulunduğu yerde olur. Şayet, cennette güneş yok ise, daha gölge nasıl olur?

Cevap: Bundan murad şudur: Bu, "Cennetin ağaçları öylesi bir konumda bulunurlar ki, şayet orada güneş olsaydı, bu ağaçlar onları güneşten korurdu.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلاً *"Meyveleri de emirlerine boyun eğdirilmiş olarak..."* ifadesine gelince, alimler ذُلِّلَتْ kelimesi hakkında iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) **İbn Kuteybe,** ذُلِّلَتْ kelimesinin, "yaklaştırılmış" anlamına geldiğini, bunun da, üstü pek yüksek olmadığında söylenilen ذَلِيلٌ kelimesinden gelmekte olduğunu söyler.

2) Bu, "O, emre amade kılınmıştır. Ne zaman dilerlerse, devşirilmesi kolay olur, güç olmaz.." demektir. **Berâ İbn Âzib** de, "Bunlar onlara amade kılınmıştır. Bu sebeple onlar, ona istedikleri zaman ulaşıp, dilediklerinde onu elde ederler. Binâenaleyh, bu, ayakta yiyene de, oturarak yiyene de, yan üstü yatmış olarak yiyene de sıkıntı vermez.

★ ★
★

Cennetliklere Sunulan Hizmet

Bil ki, Allah Teâlâ, onların yiyeceklerini, giyeceklerini ve meskenlerini tavsif edip niteliklerini ortaya koyduktan sonra, müteakiben içeceklerini tavsif etmiş, ama içecekleri o şeyden önce, kendisiyle içtikleri o kabların nasıl olduğunu, niteliklerini zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَيُطَافُ عَلَيْهِم بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ۝ قَوَارِيرَا مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ۝

"Onlara gümüşten billur kablar, kupalar dolaştırılır. (Evet), gümüşten, (yaratılmış) billurlar ki, miktarlarını (sakiler) tayin etmişlerdir"
(İnsan, 15-16).

Ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, *"Altın tepsiler ve destilerle hizmetciler onların etrafında dolaşırlar"* (Zuhruf, 71) buyurmuştur. bu ayette geçen صِحَافٌ "tepsi, çanak,

tabak" anlamına gelir. Çanakta ise, genelde, yemek yenilir. Binâenaleyh, onların içinde yemek yedikleri kab altından olunca, içinde içeceklerini içtikleri kabın altından daha kıymetli olması gerekir. Çünkü, örfe göre, su içilen kab, içinde yemek yenilen kabtan daha temiz, daha kıymetlidir. Şimdi, zikrettiğimiz bu ayet, onların içtikleri kabın altından olduğuna delalet ettiğine göre, peki Cenâb-ı Hak daha nasıl burada, bu kabın gümüşten olduğunu söylemiştir?

Cevap: Bu iki ifade (ayet) arasında bir tezad yoktur. O halde bu demektir ki, onlar, bazan altın kabtan, bazan da gümüş bir kabtan su içerler.

İkinci Soru: آنِيَةٌ ile أَكْوَابٌ arasında ne fark vardır?

Cevap: Dil alimleri, أَكْوَاب kelimesinin, kulpu olmayan testi, sürahi... olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu ifadenin, onların su içtikleri bu kabların, tıpkı bir kadeh gibi olan bir kab (آنِيَة); ibrik ve testi gibi, kendisinden o kaba, kadehe dökülen kûb olması muhtemeldir.

Üçüncü Soru: Ayetteki كَانَتْ fiilinin manası nedir?

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, كُنْ فَيَكُونُ Yasin, 82) ifâdesindeki يَكُونُ gibidir. Yani o kabların, ilginç bir yaratılışta olduklarını, birbirine zıt, farklı iki maddenin sıfatını beraber taşıdıklarını bildirmek için, "O kablar, Allah'ın oldurması ve tekvînî ile, billurlar haline gelmişlerdir" demektir.

Dördüncü Soru: Bu kübler, nasıl hem gümüşten, hem de billurdan tekevvün etmişlerdir?

Cevap: Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Dünyada, kavarîr - billur, sırça-kumdan elde edilir. Ama, cennetteki billur kapların aslı ise, cennet gümüşüdür. Binâenaleyh Allah Teâlâ, o kesîf ve yoğun kumu, saf saydam bir cam haline getirmeye kadir olduğu gibi, cennet gümüşünü de saydam bir billur kab haline getirmeye de kadirdir. O halde, bu ayetin zikrediliş maksadı, cennet billurlarının dünyadaki billurlara nisbetinin, tıpkı cennet gümüşünün dünyadaki kuma nisbeti gibi olduğuna dikkat çekmektir. Dolayısıyla, nasıl ki bu iki temel madde arasında bir kıyas yapılmazsa, saflık ve letafet, saydamlık bakımından da, bu iki billur arasında bir nisbetin olmadığı, rahatlıkla söylenebilir.

2) **İbn Abbas**, "Cennetteki şeylerin dünyada, sadece isimleri vardır. Durum böyle olunca, o gümüşün mükemmelliyeti, kalıcılıkta, temizlikte, berraklıkta ve kıymetinde yatmaktadır. Ancak ne var ki, bu gümüşün maddesi çok kesiftir. Billurun mükemmel oluşu ise, şeffaflığında ve berraklığındadır. Ne var ki, çabuk kırılır. O halde cennetin kabları, kendisinde gümüşten, kalıcılığın, temizliğin ve cevherin kıymetliliği; billurdan da, saflığın ve şeffaflığın yer aldığı bir kabtır.

3) Bu kablar, gümüştür. Ne var ki, bunlar, aynen bir billurun saflık ve berraklığındadır. Allah'ın kudreti açısından, bu iki vasfın birlikte bulunması uzak görülecek bir ihtimal değildir.

4) Ayetteki, قَوَارِيرَ ile kastedilen, onun cam oluşu değildir. Çünkü, Araplar, içinde

su içtikleri yuvarlağımsı ince ve saf olan kablara, "**kerûre**" adını verirler.. O halde, ayetin manası, "yuvarlak, berrak, saf ve ince gümüşten yapılmış kupalar, kulplu testiler ile" şeklinde olur.

Kavarîr Kelimesinin Okunuşu

Beşinci Soru: Ayetteki, قَوَارِيرَا قَوَارِيرَ kelimeleri nasıl okunmuşlardır?

Cevap: Bunların her ikisi tenvinsiz olarak; birincisi tenvinli olarak ve her ikisi tenvinli olarak okunmuşlardır. Bu tenvin, **itlak (işbâ')** elifinden bedeldir. Çünkü bu, elif-i fasıladır. İkincisinde de, birincisine uyularak böyle okunmuştur. Zira bu, birincisinden bedeldir ve bedel, mübdelin minh'e uyar. هِيَ قَوَارِيرُ takdirinde olmak üzere, ikincisi, قَوَارِيرُ مِنْ فِضَّةٍ şeklinde de okunmuştur. قَدَّرُوهَا ifâdesi, قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ ifadesinin sıfatıdır.

Ayetteki, قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا *"(Onların) miktarlarını (sâkîler) tayin etmişlerdir"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle üç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler, ayetin manasının, "içmeleri daha lezzetli olsun diye onlar, bu kadehleri ne fazla ne eksik olmaksızın, sadece onların kanacakları ölçüde doldururlar" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Rebî b. Enes** de, "Taşınması ağır olur diye, bu kaplar avuca sığacak kadardırlar, daha büyük değildirler" demiştir.

İKİNCİ MESELE Kişinin su içtiği bu kaplarda en çok görmek istediği şey, şeffaflık, temizlik ve şekildir. Bunların şeffaf oluşunu, Hak Teâlâ, "**kavavîrâ**" (billurlar) ifadesi ile, temiz oluşlarını *"gümüşden..."* ifadesiyle, şeklini de, *"Miktarlarını (sâkîler) tayin etmişlerdir.."* ifadesiyle anlatmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kadehleri böyle tayin ve takdir eden kimdir? Bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülebilir:

a) Bunlar, *"Onlara... dolaştırılır"* ifadesinin bahsettiği, o dolaştıranlardır. Bu böyledir. Çünkü o dolaşıp, kadehleri dolaştıran sâkîler, bu içecekleri, içenlerin kanacakları miktarlarda ölçüp verirler.

b) Bunlar, içenlerin kendileridir. Çünkü onlar, arzu ettikleri kadar içki hemen geliverir.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ, onların içecekleri kapların niteliklerini belirtince, bundan sonra da içtikleri şeyin özelliklerini belirtmek için şöyle buyurmuştur:

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنجَبِيلًا

"Orada onlara, katkısı zencebil olan bir kadeh içirilir"

(İnsan, 17).

Araplar, içecekleri şeylere zencebil katmayı severler. Çünkü bu, o içecekte bir tür acı meydana getirir, boğazda durma (tadını bir müddet hissetme) özelliğini kazandırır. Binâenaleyh böyle olunca, Allah Teâlâ cennetliklerin içeceğinin de böyle olduğunu bildirmiştir. Fakat bunun mutlaka ve mutlaka son derece hoş birşey olması gerekir. Çünkü **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın Kur'ân'da, cennette olacağını bildirdiği şeylerin, dünyada sadece isimleri var" demiştir. Bu hususdaki sözün tamamını, كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوراً (İnsan, 5) ayetinin tefsirinde söyledik.

★ ★
★

Selsebîl Pınarı

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾

"(Bu), orada, selsebîl adı verilen bir pınardır"
(İnsan, 18).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **İbnu'l-A'rabî**, "Ben selsebîl kelimesini ancak Kur'ân'da gördüm. Binâenaleyh bu kelimenin bir iştikakı (türediği bir kök) yoktur" demiştir. Ekseri alimler, "İçimi ve boğazdan geçişi kolay tatlı sular için Arapça'da, içecek hakkında **selsel, selsâl** ve **selsebîl** sıfatları kullanılır. Şu halde, bu kelimenin terkibine bâ harfi ilave edilerek, kelime beş harfli oluvermiş. Delili ise, bu suyun son derece içimi kolay ve hoş oluşudur" demişlerdir. **Zeccâc**, "Arapça'da, "**selsebîl**", son derece akıcı ve hoş olan şeylerin sıfatı olarak kullanılır. Dolayısıyla ayette bu kelimenin yeralış hikmeti, o cennet içeceğinin, zencebîl tadında olup, kendisinde boğaza durma özelliğinin bulunmadığını belirtmektir. Çünkü boğazda durmanın zıddı, akıcı olmak - kolay yudumlanmadır. Bunlar, **Hz. Ali** (r.a)'nin, bu ifadenin "Sen ona gidecek yolu sor (سَلْ سَبِيلاً إِلَيْهَا) manasına geldiğini söylediğini ileri sürmüşlerdir. Ama, bu uzak bir ihtimaldir. Fakat "**selsebîl**" diyen bir kimse, bununla tıpkı, تَأَبَّطَ شَرّاً denilmesinde olduğu gibi (ki bu özel isim olduğu halde, fiil cümlesi gibidir), bir gözenin özel ismini kastetmiş olabilir. O gözeye, pınara, bu ad verilmiştir. Çünkü ondan ancak, oraya amel-i salih işleyerek, gidecek yolu soranlar" (مَاءٌ سَيِّلٌ) içebilir.

İKİNCİ MESELE "Ayn" kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "zencebîl" kelimesinden bedeldir.
b) "İhtisâs"dan ötürü mansubtur.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Selsebîlen" kelimesi, ayet başı olduğu için "munsarıf" olmuş. Böylece de tıpkı, Kur'ân'daki, الظُّنونا (Ahzab, 10) ve السَّبيلا (Ahzâb, 67) kelimeleri gibi olmuş olur. **Ahzâb Sûresi**'n de, bunların izahı yapılmıştır.

★ ★
★

İnci Gibi Hizmetçiler

Bil ki Allah Teâlâ bundan sonra da, o meclislerde kimlerin hizmet ettiğini belirtmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا ﴿١٩﴾

"Onların etraflarında her dem taze çocuklar dolaşır ki sen onları gördüğün zaman saçılmış birer inci sanırsın"

(İnsan, 19).

Bu ifadenin tefsiri, **Vakıa Sûresi**'nde geçmiştir. Doğruya en yakın olan, bununla onların, daha fazlasının istenemeyeceği bir hizmet içinde olmalarının kastedilmiş olmasıdır. Bu, onların hep hayat, hep böylesine güzel, hep böyle uygun ve güzel hizmete devam üzere olduklarını anlatır. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Arapça'da, bileziklerle süslü, küpeli olana "**muhalled**" denilir. **Nifteveyh, İbnu'l-A'râbî**'nin, "muhalledun" kelimesine, "süslenmiş" manası verdiğini rivayet etmiştir.

Bu cennet hizmetcilerinin taşıdığı bir üçüncü sıfat da, إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا *"Sen onları gördüğün zaman, saçılmış birer inci sanırsın"* ayetinin beyan ettiği hususdur. Ayetteki bu teşbihin, ne çeşit bir teşbih olduğu hususunda da şunlar söylenmiştir:

a) Bunlar, güzellikleri, renklerinin saflığı, meclislerde ve konaklarda çeşitli hizmetleri görürlerken etrafa yayılıp dolaşmaları hususunda, etrafa saçılmış incilere benzetilmişlerdir. Eğer bunlar, saf halinde, dizi dizi olsalardı, o zaman dizilmiş incilere benzetilirlerdi. Baksana Hak Teâlâ da, *"Onların etrafında ... dolaşırlar* yani dağılırlar.)" buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, hep dolaştıklarına göre, saçılmış-dağılmış olurlar.

b) Onlar, sedefinden (kabuğundan) çıkarılmış olan o nemli incilere benzetilmişlerdir. Çünkü inciler bu anda, daha güzeldir ve suyu da (parlaklığı da) daha fazladır.

c) **Kadî** şöyle der: "Bu çok ilginç ve güzel bir teşbihtir. Çünkü inciler, dağınık ve saçılmış olduklarında, bir kısmının ışığı, diğerinin üzerine düşüp aksettiği için, çok güzel bir manzara arzederler ve bir arada (dağılmamış) vaziyetteki hallerinde olmayan bir güzellik arzetmiş olurlar.

★ ★
★

Cennetteki Muazzam Mülk

Bil ki Allah Teâlâ, cennetliklerin hallerini tafsilatlı bir biçimde anlatınca, bunun peşinden orada, bu anlatılandan, daha büyük, daha üstün başka nice şeylerin de bulunduğuna işaret etmek üzere, şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾

"Orada (her nereyi) görsen, büyük bir nimet ve büyük bir saltanat görürsün" (İnsan, 20).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki رَأَيْتَ (görsen) fiilinin mef'ûlü var mıdır? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) **Ferrâ** şöyle der: "Ayetin takdiri, وَإِذَا رَأَيْتَ مَا ثَمَّ "Orada olan şeyleri gördüğünde..." şeklindedir. Buraya bir (مَا) takdiri uygun olur. Bu tıpkı, مَا بَيْنَكُمْ "Aranızda olan şeyler, bağlar" takdirinde olmak üzere, بَيْنَكُمْ *"aranızda"* (En'âm, 94) buyurması gibidir." **Zeccâc** ise burada böyle bir (مَا) edatı takdir etmenin caiz olamayacağını, çünkü bu takdirde ثَمَّ 'nin sılı, مَا 'nın ism-i mevsul olacağını, dolayısıyla da, mevsûlü hazfedip, "sıla"yı bırakmanın caiz olamayacağını söyler.

2) Bu "görme" fiilinin, açık veya mukadder bir mef'ûlü yoktur. Buna mef'ûl getirilmeyişinin maksadı ise, umumî mana ifade etmesi içindir. "Sen orada bir görme imkanı bulduğunda..." denilmek istenmiştir. Bu da, "Gören kimsenin gözü orada, nereye isabet etse, alabildiğine nimetler ve büyük mülkler görür" demektir. Ayetteki ثَمَّ (orada) kelimesi zarf olarak nasb mahallinde olup, *"cennette"* demektir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki dünyevî lezzetler, şu üç kısma münsahırdır:

a) Arzu ve şehvetleri yerine getirme,

b) Öfkenin gereğini yerine getirme ve

c) Kendisiyle mal ve makam sevgisinin ifade edildiği, hayalî-maddî olmayan lezzetler. Bunların hepsi de önemsiz şeylerdir. Çünkü değersiz canlılar da, bunlardan herbirinde, insanlar müşterektir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın burada bahsettiği o büyük mülk ve saltanatın, mutlaka ama mutlaka bu önemsiz ve değersiz lezzetlerden başka olması gerekir. Bu da kişinin nefsinin, melekût âleminin kutsiyyeti ile nakşedilmesi (süslenmesi) ve **Hz. Lâhut**'un celali ile bezenmesi ile ancak mümkündür. Fakat bunu kelamcıların prensiplerine göre ele alırsan, şu izahlar yapılabilir: Bu, saygı (ta'zîm) ile içiçe olan bir mükafaat ve bir yararlanma demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önceki ayetlerde, bu faydalanmayı ayrıntılı olarak anlatmış; bu ayette de, bunda ayrıca bir ta'zîm bulunduğuna işaret etmiştir ki bu, "Cennetliklerden her biri büyük bir padişah gibidir" demektir.

Kimi müfessirler de, buradaki ifadeyi, önceki ayetlerde bahsedilenlerden daha ileri bir fayda ve mükafaat manasına almışlardır.

Nitekim **İbn Abbas** (r.a), "Bunların güzelliğini ve hoşluğunu hiç kimse anlatamaz" derken, "Makam bakımından cennetliklerin en düşüğünün mülkü, bin yılda geçilebilecek bir alanı kaplar. Bununla beraber bu mülkün, en yakını da, en uzağı da görülebilir" denilmiştir. Bu ifadeye, "zevali olmayan bir mülk" manası verildği gibi, "cennetlikler o mülkden her neyin olmasını isteseler onun olacağı bir mülk" manası da verilmiştir. Yine kimileri ayetteki bu kelimeyi, "ta'zîm" (saygıdeğer bir mülk) manasına almışlardır. Bu cümleden olarak **Kelbî** şöyle der: "Allah katından bir elçinin ona giyme, yeme, içme ve bir takım hediye gibi ikramları getirir. Girmek için izin ister. Allah Teâlâ'nın tertemiz mukarreb meleklerinden olan elçisi bile, izin istemeksizin kesinlikle onun yanına girmez."

ÜÇÜNCÜ MESELE Bazıları buradaki, *"Görsen"* hitabının, özellikle **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bir hitab olduğunu söylemişlerdir. Delili ise şudur: Bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer cennete girersem, bu iki gözüm, senin gözlerinin gördüklerinin hepsini görecek mi?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Evet" dedi. Bunun üzerine adam ağladı ağladı sonunda öldü. Bazıları da, bu hitabın herkes için genel bir hitab olduğunu söylemişlerdir.

★ ★
★

Cennetliklere Ait Bazı Nimetler

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوٓا۟ أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ وَسَقَىٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾

"Üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir"

(İnsan, 21).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Nafi ve Hamza, yâ**'nın sükunu ile عَالِيَهُمْ şeklinde; diğerleri **yâ**'nın fethası ile عَالِيَهُمْ şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şudur: عَالِيَهُمْ mübteda ثِيَابُ سُندُسٍ onun haberidir. Buna göre mana, "Onların üst elbiseleri, ince ipekten olan elbiselerdir" şeklinde olur. Eğer, عَالِيَهُمْ müfred, ثِيَابُ سُندُسٍ ise cemîdir. Mübteda müfred olduğunda haberi cemi gelmez" denilirse, biz deriz ki: "Mübteda olan bu kelime, hernekadar lafzan müfred ise de, mana itibarıyla cemidir. Bunun bir benzeri de مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ سَامِرًا تَهْجُرُونَ (Mü'minun, 67) ve فَقُطِعَ دَابِرُ ٱلْقَوْمِ (En'âm, 45) ayetleridir. Binâenaleyh masdar yerine konulduğu için ism-i fail müfred olarak getirilmiştir.

İkinci kıraata, yani **yâ**'nın fethası ile عَالِيَهُمْ şeklindeki okunuşa gelince, alimler

bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

a) Bu ifade zarf olarak mansubtur. Çünkü عَالِيَ "üst" manasına gelince i'rab bakımından "fevk" (üst) kelimesine uygulanan şey uygulanmıştır. Bu tıpkı وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنكُمْ (Enfal, 42) ayetindeki "esfele" gibidir. Bu Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşüdür.

b) Bu kelime hal olarak mansubtur. "Hal" olması durumunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Ebû Ali el-Fârisî şöyle der: Kelamın takdiri, "üst elbiseleri ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler olduğu halde, *"Allah onlara bir güzellik, bir sevinç vermiş"* (İnsan, 11) şeklindedir.

2) Kelamın takdiri, "üst elbiseleri... olduğu halde, *"Allah sabrettiklerine karşılık onları cennetle, ipekle mükafaatlandırmıştır"* (İnsan, 12) şeklindedir.

3) "Bu iyi insanların üst elbiseleri... olduğu halde, *"etraflarında her dem taze çocuklar dolaşır"* (İnsan, 19).

4) "Üst elbiseleri ... olduğu halde, *"sen onları seçilmiş birer inci sanırsın"* (İnsan, 19). Binâenaleyh ilk üç takdire göre, o elbiseler, ebrârın elbisesi; dördüncü takdire göre de o taze çocukların elbisesi olmuş olur.

c) Bu, "üst elbiseleri.., ipek olan, bir nimet ve mülk ehli kimseler görürsün" demektir.

İKİNCİ MESELE

Nâfi ve **Âsım**, her iki kelimeyi de merfu olarak خُضْرٌ – إِسْتَبْرَقٌ şeklinde okurlarken **Kisâî** ve **Hamza** her ikisini de mecrur (kesreli) okumuşlardır. **İbn Kesir**, خُضْرٌ kelimesini mecrur, "**istebrak**" kelimesini merfû okurken; **Ebû Amr** ve **Abdullah b. Âmir** de, خُضْرٌ kelimesini merfû, "**istebrak**" kelimesini mecrur olarak okumuşlardır. Velhasıl خُضْرٌ kelimesi, hem merfu hem mecrur olarak okunabilmektedir. Merfu okunuşuna gelince, sen bunu "**siyâb**" kelimesinin sıfatı kabul ederek böyle okursan, bu açıktır. Bu durumda cemî bir kelime cemî bir kelimeye sıfat olmuş olur. Ama mecrur okunuşunda, "**sündüs**" kelimesiyle "cins" murad edildiği için, cemî manasında bir kelime olduğundan, onun sıfatı olarak mecrur kılmış olursun. **Ahfeş**, kendisiyle "cins" manası murad edilen lafzı, cemî bir kelimeyle sıfatlamayı caiz görmüştür. Nitekim bir darb-ı mesel olarak, "insanları sarı dinar (اَلدِّينَارُ الصُّفْرُ) ile beyaz dirhem (اَلدِّرْهَمُ الْبِيضُ) yoldan çıkarmıştır" denilmiştir. Fakat **Ahfeş**, böyle sıfat getirmenin çirkin-uygunsuz olduğunu söylemiş ve buna delil olarak da şöyle demiştir: "Araplar müfred kalıbında olan cemileri, müfred gibi kullanırlar. Mesela, حَصًى أَبْيَضُ (Beyaz çakıl) derler. Kur'ân-ı Kerim'de de mesela, الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ (Yeşil ağaç) (Yasin, 80), أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *"Kökünden sökülmüş hurma kütükleri.."* (Kamer, 20) denilmiştir. Çünkü araplar, bu tür cemilerin sıfatlarını müfred getirirler. O halde cemi manasında olan müfredin sıfatının da müfret getirilmesi daha uygun olur.

İstebrak ve Sündüs

إِسْتَبْرَقٌ kelimesinin hem merfu, hem mecrur okunmasına gelince; merfu okunuşu,

"**siyâb**" kelimesi üzerine atfedilmesinden ötürüdür. Buna göre sanki "İnce ve kalın ipek elbiseler.." denilmek istenmiştir. Mecrûr okunuşu ise, "**siyâb**" kelimesinin (atıf yoluyla) buna da izafeti düşünülmesinden dolayıdır. Buna göre sanki, "İnce ve kalın ipekten olan elbiseler" denilmiştir. Binâenaleyh "**siyâb**" (elbise) kelimesi, bu iki cins isme de muzaf kılınmıştır. Nitekim "İpek ve keten elbiseler" denilir. Bunun böyle olduğunun delili ise, وَيَلْبَسُونَ ثِيَاباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ وَاسْتَبْرَقٍ (Kehf, 31)ayetidir. Bil ki bu ayetin geniş izahı **Kehf Sûresi**'ndeki son ayette geçmiştir.

"**Sündüs**", ince ipek; "**İstebrak**" ise kalın ipek demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bütün bunlar, وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *"Orada elbiseleri ipektir"* (Hacc, 23) ayetindeki "İpek" muhtevasına dahildirler. Daha sonra bu elbiselerin, o muhtevasına dahildirler. Daha sonra bu elbiselerin, o muhalled (süslü) vildanların (genç cennet hizmetcilerinin) elbiseleri olduğu söylendiği gibi, "Hayır, bunlar o ebrârın (cennetliklerin) elbiseleridir" de denilmiştir. Ne olursa olsun, bu demektir ki onlar, bir kat elbise giyiyorlar. Ama en iyisi en üste giydikleri elbiselerdir. İşte bundan ötürü, *"Üzerlerinde..."* denmiştir. Bu ayetin, *"İçinde tahtlar üzerinde yaslanıcı olarak..."* (İnsan, 13) ayetinin bir devamı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre عَالِيَهُمْ *"üzerlerinde..."* kelimesinin manası, "O cennetlikler için hazırlanmış, bu gelin odalarının üzerinde, kalın-ince ipek örtüler vardır" şeklinde olmuş olur. Bu da, "Onların odalarının döşemeleri ve örtüleri ipekten, atlastandır" demektir.

Esavir

Hak Teâlâ'nın, وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ *"(Onlar) gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir kaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Hak Teâlâ, **Kehf Sûresi**'nde, *"Bunlar için altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle süslenirler"* (Kehf, 31) buyurmuştur. Öyle ise burada niçin bu bileziklerin gümüşten oldukları söylenmektedir?

Cevap: Buna şu üç şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu iki durum arasında bir zıtlık yoktur. Buna göre cennetlikler, iki cins takıyı, bu dünyada kadınların yaptığı gibi, ya ayrı ayrı zamanlarda, ya da aynı zamanda birlikte takıyorlar.

b) Karakterler farklı farklıdır. Binâenaleyh çoğu insan gümüşün beyazlığını altının sarılığından daha çok tercih eder. O halde Allah Teâlâ herkese daha fazla arzu duyduğu ve meylettiği şeyi vermiştir.

c) Gümüşden bilezikler, hizmet yapan o vildana (çocuklara), altın bilezikler ise ebrâra (cennetliklere) aittir.

Erkeklerin Bilezik Takması?

İkinci Soru: Bilezik, kadınlara yakışır. Erkeklerin bilezik takması bir ayıptır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin bu bilezik takma işini bir teşvik sadedinde zikretmiştir?

Cevap: Cennetlikler, tüysüz delikanlılardır. Dolayısıyla erkek bile olsalar, bunların

altın ve gümüş süsler takmalarında yadırganacak birşey yoktur. Bu gümüş ve altın bileziklerin, cennette sadece kadınlar ile çocuklara ait olduğu; burada erkek çocuklar (sıbyan) ifade "tağlîb" edildiğinden dolayı böyle müzekker zamirler kullanıldığı söylenmiştir.

Ayetle ilgili bir diğer izah da şöyle yapılabilir: "Amellerin çoğunun yapıldığı organ, kişinin elidir. Vasıtasıyla ilahî bilgilerin ve samadiyyet nurlarının elde edildiği şeyler ise bu ameller ve uğraşılardır. Binâenaleyh bu ameller, elde edilmek istenen şeyin elde edilmesini sağlayan altın ve gümüş yerine konulmuştur. Dolayısıyla bunlar, genelde el ile yapılınca, altın ve gümüş bilezikler gibi kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla da bu ameller ve uğraşılar, altın ve gümüş bilezik diye adlandırılmıştır. Cenâb-ı Hak da, **Hz. Samadiyyetten** fışkıran o nurları, *"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir"* ifadesiyle anlatmıştır. Binâenaleyh, *"(Onlar) gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir"* cümlesi, *"Bizim için mücahede edenleri..."* (Ankebut, 69) ayetine; *"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir"* buyruğu da, *"Biz yollarımıza hidayet ederiz"* (Ankebût, 69) ifadesine bir işarettir. Benim aklıma gelen ihtimal budur. Kendi muradını en iyi bilen ise O'dur.

Şeraben Tahura

Hak Teâlâ'nın وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَاباً طَهُوراً *"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir"* ayetindeki **"tahûr"** kelimesinin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, taharet (temizlik) masdarının mübalağa sigasıdır. Buna göre şu manalar muhtemeldir:

1) Bu, dünya içkileri gibi pis değildir.

2) Pis sayılan şeylerden alabildiğine uzaktır. Yani pis eller ona dokunmamış, pis ayaklarla çiğnenerek yapılmamıştır.

3) Onların bedenlerinden bu içki, misk gibi bir koku saçılmasına sebep olduğu için, netice itibariyle de pisliğe dönüşmez.

b) Bu kelime, "temizleyen" manasınadır. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) **Mukâtil** şöyle der: "Bu, cennet kapısının yanındaki ağacın dibinden kaynayan bir göze olup, bundan içenin kalbindeki gıll-u gışı ve hasedi Allah çıkarır-temizler ve onun içinde pislik namına hiçbirşey bırakmaz.

2) **Ebû Kılâbe** de şöyle der: "Cennetlikler yer-içerler. Bu yeme-içmenin en sonunda da onlara bu şarab sunulur. Dolayısıyla onlar bunu içerler. Bununla içleri temizlenir ve derilerindeki gözeneklerden, tıpkı misk gibi bir koku fışkırır." Bu iki izaha göre, buradaki **"tahûr"**, mutahhir, yani "temizleyen" manasına olmuş olur. Çünkü bu şarab onların içlerini, kötü huylardan ve insana sıkıntı veren şeylerden temizler. Buna göre şayet, "Ayetteki, bu tertemiz şarab, bundan önce bahsedilen, **kâfûr, zencebîl** ve **selsebîl** gibi gözelerden başka mıdır, yoksa onların aynısı mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Bu da bir başka çeşit göze ve içecektir. Allah Teâlâ bu içirme işini kendisine izafe ederek, *"Rableri... içirmiştir"* buyurmuştur ki, diğer gözelerde olmayıp, bunda bulunan bir üstünlüğe delalet eder.

c) Biraz önce demiştik ki, "onlara yiyecekleri içecekleri sunulup, onlar bunları bitirince, kendilerine bu tertemiz şarab getirilir. Onlar da bunu içerler ve bu, onların içlerini temizleyip, derilerinin gözeneklerinden, misk gibi dokular fışkırtır." Binâenaleyh bu, bu şarabın, diğer cennet şarablarından başka olduğunu gösterir. Bir de bu içecek diğer içecekleri hazmettirir. Sonra bu hazmettirmesinin yanında, diğer yiyecek-içecekleri tıpkı misk gibi koku saçacak bir hale getirmesi gibi enteresan bir tesiri daha vardır. Bütün bunlar, bunun diğer cennet şarablarından başka olduğunu göstermektedir.

d) Ruh, melekler alemindendir. Meleklerin büyüklerinin ve ululanının cevherinden bu ruhlar feyezan eden nurlar, susuzluğu giderem, bedene güç veren tatlı sulara benzetilmişlerdir. Bu gözeler berraklıkta, suyu çok ve verdiği kuvvetin fazla oluşunda farklı farklı oldukları gibi, ulvî nur kaynakları da farklı farklıdır. Binâenaleyh bunların bir kısmı, soğuk ve kuru karakterde olan kâfûrîdir, dolayısıyla dünyada bu karakterde olanlar, korku, ağlama ve tutma (inkibaz) makamında bulunurlar. Bir kısmı da, sıcak ve kuru karakterde olan zencebîlîdirler. Bu karakterde olanlar, Allah dışındaki şeylere çok az iltifat ederler. Maddî ve maddeyle ilgili şeylere hemen hemen hiç aldırış etmezler. Sonra beşerî ruhlar hep bir kaynaktan diğer bir kaynağa; bir nurdan diğer bir nura geçerler. Bu ruhların, vacibü'l-vûcûd olan ve mutlak nur demek olan Allah Celle Celâlüh'a yükselmelerinde sınırsız vasıta ve neticelerin bulunduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh ruhlar bu makama ulaşıp, o içkiden içtiklerinde önceki içkiler hazmedilmiş, hatta yok olmuş olur. Çünkü Allah'ın dışında kalan nurlar, Allah'ın kibriya ve azamet nurunun karşısında izmihlale uğrar, yok olur ki işte bu sıddıkların seyr-i sülüklarının sonu ve kemal derecelerinin en son noktasıdır. İşte bu sebeple Hak Teâlâ ebrârın (iyilerin) mükafaatını, *"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir"* diye bitirmiştir.

★ ★
★

Kabul Buyurulan Ameller

Bil ki Allah Teâlâ sa'îdlerin hallerini anlatıp bitirince, şöyle buyurmuştur:

إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا ﴿٢٢﴾

"Bu, şüphe yok ki sizin için bir mükafaattır ve sa'yiniz meşkur olmuştur" (İnsan, 22).

Bil ki bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bu, "cennetlikler cennete girip de, oranın nimetlerini gördüklerinde, onlara, "Bu, Allah Teâlâ'nın sizin için hazırlayıp da bu ana bıraktığı mükafaatınızdır" denilir" manasındadır." Binâenaleyh bütün bunlar, sizin o azıcık amellerinize karşılık olarak verilecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, meleklerin, cennetliklere *"Sabrettiklerine karşılık selam üzerinize olsun. Bu ne güzel bir akıbettir!"* (Ra'd, 24)

ve *"Geçmiş günlerde yapmış olduğunuz şeylere karşılık haydi dilediğiniz gibi yiyin-için"* (Hakka, 24) diyeceklerini bildirmiştir. Onlara bu sözlerin söylenmesi, sevinçlerini artırmak içindir. Çünkü cezaya müstehak olmuş kimseye de, "Bu senin kötü işlerinin neticesidir" denildiğinde, bu söz onun gam ve elemlerini artırır. Yine mükafaat ehline, "Bu, senin taatlarına karşılıktır" denilir ve bu söz, onun sevinç ve rahatını artırır. Bu izahı yapanlar, ayetin başında mukadder bir **"kavl"** (deme) kelimesinin olduğunu ve takdirinin, "Onlara denilir ki: "Bu şüphe yok ki..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın kullarına doğrudan doğruya dünyada iken verdiği bir haberdir. Böylece O sanki cennetliklerin cevabını açıklayan, "Bütün bunlar, ey kullarım, Benim ilmim ve hükmümce, size vereceğim ve sizin için yaratıp, sizin için hazırladığım şeylerdir" demek istemiştir.

Ayetle İlgili İki Sûal

Ayette geriye şöyle iki soru kalır:

Birinci Soru: Kulun fiili, Allah'ın yaratması olduğuna göre, daha nasıl Allah'ın fiili kendi fiiline bir karşılık olarak düşünülebilir?

Cevap: Ceza (karşılık) kafi ve yeterli olan demektir. Bu durum ise, bunun Allah'ın fiili olmasına aykırı değildir.

Allah'ın Kuluna Teşekkürü

İkinci Soru: Kulun sa'yinin meşkûr olması, Allah'ın kuluna teşekkür edici olmasını gerektirir?..

Cevap: Allah Teâlâ'nın, mecazi olan mana hariç, kuluna teşekkür etmesi muhaldir. Bu mecazi olan mana da, şu üç şekilde düşünülebilir:

a) **Kadî** şöyle der: "Şükür, nasıl nimetlere mukabil ise, mükafaat da, onların amellerinin mukabili olan bir şeydir."

b) **Kaffâl** şöyle der: "Bu, insanların örfünde de yaygın olan bir husustur. Çünkü, insanlar, ona razı olan ve o az şeyi vereni de öven kimseye, "O, şekûrdur, teşekkürle mukabele edendir" derler. Binâenaleyh şimdi, Allah'ın, "kullarına teşekkür etmesi", O'nun, onların az olan taatına da razı olması ve onlara, bu az olan taata karşılık çok mükafaat vermesi demek olabilir.

c) Kulun en son elde edeceği derece, Rabbinden razı; Rabbinin de ondan razı olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Ey mutmain nefs, Rabbin senden, sen Rabbinden hoşnut olarak, dön Rabbine..."* (Fecr, 27-28) buyurmuştur. O halde, nefs-i mutmainnenin Rabbisinden razı olması, derece bakımından Rabbinin ondan razı olmasından daha düşüktür. O halde, bu demektir ki, ayetteki, إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَآءً ifadesi, kendisi sebebiyle nefs-i mutmainnenin Rabbinden hoşnut olduğu şeye; وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَّشْكُوراً ifadesi de, Rabbinin, o nefs-i mutmainneden razı ve memnun olmasına bir işarettir. Bu durum, makamların en üstünü, derecelerin en sonuncusu olunca, ebrâr ve sıddîklerin ahvâlinin dereceleri bununla hitama erdirilmiştir.

★ ★
★

Kur'ân'ı İndiren Allah'dır

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنزِيلًا ﴿٢٣﴾

"Hakikat, Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz"
(İnsan, 23).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, *"İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki, o, anılmaya değer bir şey bile değildi..."* (İnsan, 1) ifadesiyle, insanın yoktan var edildiğini beyan etmiş, daha sonra da onu, **"emşâc"**dan yarattığını beyan etmiştir ki, bu **"emşâc"** ile, insanın ya, dört unsur **"enâsır-ı erba'a"**dan, yahut **ahlât-ı erba'a** - "dört karışım"dan; yahut erkeğin ve kadının menisinden, yahut uzuv ve ruhlardan; yahut, beden ve nefisten; yahut da, bu beden üzerinde, meselâ nutfe olması, sonra **alaka**, sonra **mudğa**, sonra da **kemik** olması gibi, birbirini izleyen dönemleri geçerek yaratılmış olduğu kastedilmiştir. Hangisi olursa olsun, ayet bu manalardan hepsine muhtemeldir. İşte bundan dolayı bu ayet, mutlaka, hür ve irade sahibi bir yaratıcının (c.c) bulunduğuna delalet eder.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, insanı, boşuna, başıboş yaratmadığını, tam aksine imtihan ve sınamak için yarattığını beyan etmiş ve buna da, نَبْتَلِيهِ fiili ile işaret etmiştir. Ki, işte bu nokta, **Cebriyyecilerle Kaderiyyeciler** arasında büyük çekişmelere sebebiyet veren noktadır. Derken Cenâb-ı Hak, insana, onun bu deneme ve imtihan esnasında kendisine muhtaç olduğu her şeyi verdiğini zikretmiştir ki, bu da insanın, duyan, gören ve düşünen bir varlık olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu hususa da, فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً ifadesiyle işaret etmiştir. Akıl, bu konuda kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin en kıymetlisi olunca da, "akl"ı, görme ve duyma ifadesinden ayırarak, tek başına zikretmiş ve bu meyanda إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ buyurmuştur. Derken, bütün bunlardan sonra, insanların, kimisi şükredici, kimisi de nankör olmak üzere ikiye ayrıldıklarını beyan etmiştir ki, bu ayrılma işi, kaderiyyenin (**Mu'tezile**) yaptığı gibi, kendi iradeleriyle; **Cebriyye**'nin yaptığı yoruma göre ise, Allah'tandır. Cenâb-ı Hak, bu merhaleden sonra, kafirlerin azabına da kısaca yer verdikten sonra, itaat edenlerin mükafaatını, tafsilatlı biçimde ele almış ve bunu, وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُوراً ifâdesiyle noktalamıştır.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlere verdiği mükafaatı uzun uzun anlatıp, hak eden kafirlerin cezasını kısaca belirtmesi, Allah'ın rahmetinin daha baskın ve daha galib olduğuna delalet eder. Binâenaleyh, yaptığımız izahlardan, bu sûrenin başından buraya kadarki kısmının, ahiret hallerini beyan hususunda olduğu ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, dünyadaki halleri izaha başlamış, kendisine itaat eden kimselerin hallerinin izahını, isyan edenlerinkinden önce getirmiştir. İtaat edenlere gelince, bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ve onun ümmetidir. Resul, başdır, konuşandır, reistir. İşte bundan dolayı, resule tahsis edilmiştir.

Bil ki hitab, ya yasaklama veya emir şeklinde olur. Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'le ilgili yasak ve emirlere dalmadan önce, resulünün kalbini takviye etmek, kafasından gönlünden, kalbinden gamı ve ürkekliği gidermek için bir mukaddime yapmıştır. Bunu, taatla ve mükelleftiyeti yerine getirmekle meşgul olma işinin, ancak, kalbin, kafanın ve gönlün her şeyden hali ve uzak olmasıyla tastamam ve mükemmel biçimde yapılacağı için yapmıştır.

İşte bu mukaddimeden sonra Cenâb-ı Hak, bazı şeyleri yasakladığını belirtmiş, yasak olan şeyleri belirttikten sonra da, bazı şeylerle ilgili olan emirlerine yer vermiştir. Allah Teâlâ burada, yasaklarını, emredeceği işlerden önce zikretmiştir. Çünkü, zararı def etmek, celb-i menfaatten daha ehemmiyetlidir. Ve, uygun olmayan, yapılmaması gereken şeyleri izale etmek de, yapılması gereken şeylerden önce gelir. Cenâb-ı Hak, bütün bunlardan sonra, ilerde de izahı geleceği üzere, inatçı ve kafir olan kimselerin hallerini zikretmiştir. Şimdi bu anlattıklarımız hakkında inceden inceye düşünen herkes, bu sûrenin son derece güzel bir tertip üzere bulunduğunu anlar. Bu zayıf ve miskin kimsenin aklını, bu tür nurlarla münevver kılan Allah'a hamdolsun ve **ebediyyü'l-âbâd**, sonsuza değin yapılacak şükürler de O'nadır.

Şimdi biz tefsire dönüyor ve diyoruz ki: Biraz önce bahsettiğimiz o mukaddime, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا *"Muhakkak ki Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki, bu ayetin maksadı, Peygamberin (gönlünü) yatıştırmak ve müşriklerin, ona nisbet ettikleri kehanet ve sihirbazlık gibi şeyler hususunda, kalbini genişletmek, ferahlatmaktır. İşte, bu maksatla, Allah Teâlâ, bunun, Kendisinden olan bir vahiy olduğunu zikretmiş ve hiç şüphesiz ki, ona ad koyduktan, Kur'ân dedikten sonra, bir de zamirleri tekrar ederek ...إِنَّا نَحْنُ "Biz ... biz ..." diyerek, bu işi iyice pekiştirmiştir. Çünkü, te'kîd üstüne te'kîd, daha etkili ve belîğdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Eğer o kafirler, "Bu bir kehanettir" diyorlarsa, Ben de, gerçek hükümdar olan Allah da, te'kîdli bir biçimde, "bu, hak olan bir vahiydir; bu, tarafımdan olan doğru bir indirmedir.." diyorum.." demiştir. Bunun şöyle iki faydası vardır:

Birinci Fayda: O kafirlerin tenkitleri sebebiyle, daha önce oluşmuş olan ürkekliği ve yalnızlık duygusunu izale etmek... çünkü bu ifade adeta, "Bazı cahil kimseler, her ne kadar bunu tenkit ediyorlarsa da, ancak ne var ki, semavatın hükümran Rabbi ve Cebbâr'ı olan Allah bunu ululamış ve doğrulamıştır" demektir.

İkinci Fayda: Peygamberi, ilerdeki mükelleftiyet ve sıkıntıları göğüslemeye karşı takviye etmek... Zira, o kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, alabildiğine eziyyet ediyorlardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlarla savaşmak istiyordu. Cenâb-ı Hak da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu eziyyetlere sabretmesini; savaşmamasını emredip, bu da, peygambere zor gelince, Cenâb-ı Hak ona, *"Muhakkak ki, Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz..."* buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak, peygamberine adeta, "Ben sana, bu Kur'ân'ı parça parça, her şeyin belli bir vakte bırakılmasını gerektiren üstün bir hikmetime binaen indirdim. Binâenaleyh, andolsun ki, o hikmetim, "Savaşa müsaadenin tehir edilmesini gerektirmektedir." O halde,

her türlü ayıptan, abesten ve batıl şeylerden uzak ve sırf, hikmetinden kaynaklanan, Rabbinin hükmüne sabret" demiştir.

★ ★
★

Rabbin Hükmüne Sabret

Cenâb-ı Hak, işte bu mukaddimeden sonra yasakları zikretmeye başlayarak, فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا *"Artık, Rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkara veya hiçbir nanköre boyun eğme..."* (İnsan, 24) buyurmuştur. Bu ayetin manası ya, "savaş hususundaki iznin geciktirilmesi hususunda, Rabbinin hükmüne katlan, sabret..." şeklindedir ki, bunun bir benzeri de, *"Allah aranızda hükmedinceye kadar sabret. Çünkü O, hükmedenlerin en hayırlısıdır"* (Yunus, 109) ayetidir. Yahut da, bu ayet bütün mükemmeliyetler hakkında, genel bir hüküm olup, buna göre mana, "İster bu, sana mahsus taat ve ibadetler konusunda bir mükellefiyet olsun, isterse, başkasından dolayı, yani tebliğ, risaleti ifa ve bunu yaparken, bundan kaynaklanan zorluklara katlanma olsun, Rabbinin bütün hükümleri konusunda sabret..." demektir. Sonra bu ayetle ilgili birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: *"Rabbinin hükmüne sabret"* emrinin içine, "hiçbir günahkara, yahut hiçbir kafire itaat etmeme.." de dahildir. O halde, bu ifadeden sonra bunun getirilmesi bir tekrar gibi olmuş olur.

Cevap: Birincisi, emredilmişleri emretmek; ikincisi ise, menhiyyattan nehyetmektir. Halbuki, bu iki şeyden birinin diğerine delaleti, "delalet-i iltizamiyye'dir, "tasrihî" değildir. Dolayısıyla, ikinci ifade ile, tasrihî sağlanmıştır.

Hz. Peygamberi İkazın Hikmeti

İkinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), zaten buniardan hiçbirine itaat etmezken, böyle bir yasaklamanın faydası nedir?

Cevap: Bunun maksadı, insanların, yapılmaya, yol gösterilmeye muhtaç olduklarını beyan etmedir. Sebebi de, onların mayalarına yanlış ve fasit şeyleri yapmaya sevkeden arzuların yardımından, inayetinden, yol göstermesinden müstağni olması gerekli olan birisi varsa, bunun, masum peygamberin olması gerektiğini beyandır. Masum peygamber bile uyarıldığına göre, her müslüman kendisini şüpheli ve şehevi şeylerden koruması hususunda, Allah'a yalvarıp yakarması, O'na yönelmesi gerektiğini anlamış olur.

Âsim ve Kefûr

Üçüncü Soru: آثِم ile كَفُور lafızları arasında ne fark vardır?

Cevap: آثِم hangi günah olursa olsun, daima günah işlemeye yönelen; كَفُور ise, nimet-i ilahiyyeyi inkar eden, demektir. Binâenaleyh, bu demektir ki, her كَفُور، آثِم 'dir; ama, her آثِم، كَفُور değildir. Biz, آثِم kelimesinin, bütün günahlar hakkında kullanılan genel bir ifade olduğunu söyledik; çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'a ortak koşarsa, büyük bir günah uydurmuş (üstlenmiş) olur"* (Nisa, 48) buyurmuş, şirke **İsm** (günah) adını vermiştir. Yine *"Şehadetleri gizlemeyin. Kim şehadetleri gizlerse, onun kalbi*

âsim (günahkar)dir" (Bakara, 282); *"Günahın (ismin) açığını da gizlisini de terkedin"* (En'âm, 120) ve *"Sana içki ve kumar hakkında sorarlar. De ki: Onlarda büyük günah (ism) vardır"* (Bakara, 219) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayetler, "ism"in bütün maslyetleri içine alan bir şey olduğuna delalet etmektedir.

Nüzul Sebebi

Bil ki Allah'dan başkasına tapan herkes hakkında bu iki vasıf söz konusu olur. Çünkü kişi Allah'dan başkasına ibadet ettiği an, O'na isyan etmiş ve nimetlerini inkar etmiş (kefûr olmuş) olur. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Ayetle ilgili olarak şu iki görüş var:

1) "Bu ifadeyle, belli bir şahıs kastedilmiştir." Bu görüşte olanlar, ayetteki **âsim** (günahkar) ve **kefûr** (nankör) ifadeleriyle aynı şahsın kastedildiğini, bu şahsın da **Ebû Cehil** olduğunu söyleyenler olduğu gibi, "**âsim**" ile **Velid**'in, **kefûr** ile de **Utbe**'nin kastedildiğini söylemişlerdir. **Kaffâl** şöyle der: "Bunun delili, *"Alabildiğine yemin eden, izzet-i nefsi bulunmayan, daima ayıplayan, laf getirip götürmeye koşan, hayırdan durmayıp meneden, aşırı zalim, çok günahkar (âsım)" ... olan kişi"* (Kalem, 10-13) ayetlerinde Allah Teâlâ, **Velid b. Muğîre**'yi "**âsım**" diye adlandırmasıdır."

Keşşaf sahibi ise, "**âsım**"in, **Utbe b. Rebî'a**, "**kefûr**" (nankör)un da **Velid b. Muğîre** olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: Çünkü **Utbe** çokca günah işleyen ve alabildiğine fasıklıklar yapan birisi idi. **Velid** ise, son derece nankör-kâfir birisi idi" demiştir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü bu görüş Kur'ân'la teyid edilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre **Utbe b. Rebî'a**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu dâvândan vaz geç, seni kızımla evlendireyim. Çünkü ben, Kureyş'in en güzel kızına sahip olanlardanım" demiş, **Velid** de yine ona, "Bu davandan vazgeç. Ben "yeter" deyinceye kadar sana mal veririm. Çünkü ben, Kureyş'in mal ve zenginlikce en ileri olanıyım" demiş. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlara, **Fussilet Sûresi**'nin başından, *"Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Ben size de Ad ve Semûd'u (çarpan) yıldırım gibi bir azabın geleceğini hatırlatırım"* (Fussilet, 13) ayetini okumuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılıp gitmişler ve birisi (diğerine), "zannettim ki **Kâ'be** üzerime kapandı" demiş.

2) "Bu ayetle, belli bir şahıs kastedilmemiştir. Bunlar mutlak (genel) ifadelerdir." Bu görüş, ayetin zahirinden anlaşılan manaya daha yakındır. Bu cümleden olarak mesela **Hasan el-Basrî**, "**Âsim**, münafık araplar, **kefûr** da müşrik araplardır" demiş ama bu görüş zayıftır. Doğru olan, bizim de bahsettiğimiz gibi, **âsim**, genel; **kefûr** ise hass (özel) bir ifadedir.

Âsim İle Kefûr Arasındaki Fark

Dördüncü Soru: Bunların hepsi de neticede kafir olduklarına göre, bunların **âsim** (günahkar) ve **kefûr** (nankör) diye kısımlara ayırmanın hikmeti nedir?

Cevap: Kefûr (nankörlük), günah (ism) çeşitlerinin en kötüsüdür. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunun alabildiğine pis, bu vasfı taşıyan kimsenin Allah'dan alabildiğine uzak olduğuna dikkat çekmek için, bunu özellikle zikretmiştir.

Ev Edatının Buradaki Manası

Beşinci Soru: "Ev (veya) kelimesi, bu iki tür insandan birine itaat etmeyi yasaklayan bir ifadedir. O halde her ikisine itaattan nehyeden bir ifade olsun diye, "ev" yerine niçin "ve" dememiştir?

Cevap: Alimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:

1) **Zeccâc**'ın yaptığı ve muhakkik alimlerin ekserisinin tercih ettiği bu görüşe göre, "Eğer, Cenâb-ı Hak, "o ikisine itaat etme" demiş olsaydı, o zaman bu ifade onlardan birisine itaat edilebileceği manasına gelirdi. Çünkü bu iki şahsa birden itaattan nehiy, bunların her birine ayrı ayrı itaattan nehiy manasına gelmez. Ama bunlardan birisine itattan nehiy, ikisine birden itaattan nehiy manasına gelir. Çünkü o bir de, ikisinin teşkil ettiği toplamın içindedir." Birisi çıkıp bu görüşün zayıf olduğunu, zira Hak Teâlâ'nın, "Şuna ve şuna itaat etme" sözünün manası, bunlardan birisine muhalif ol" şeklindedir. Bunlardan birine muhalefet etmekten, ikisine birden muhalefet etme neticesi çıkmaz. Çünkü mesela, efendi kölesine, "şu iki adamdan biri sana emir verdiğinde, onu tutma. Ama ikisi anlaşır da sana emir verirlerse, ikisine muhalefet etme" diyebilir.

2) **Ferrâ**, ayetin takdirinin, "ister âsim, isterse kefûr olsun, sakın ha onlardan hiçbirine itaat etme" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı bir kimsenin kendisinden isteyene, "ister iste, ister isteme, sana vermeyeceğim" demesi gibidir.

★ ★
★

Sabah, Akşam, Gece Rabbini Zikret

Bil ki Allah Teâlâ bu şekilde nehyedince, bunun peşinden emrini getirerek şöyle buyurmuştur:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ۝ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ۝

"Sabah akşam Rabbinin adını an ve gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gecede O'nu tesbih et"

(İnsan, 25-26).

Zikirden Maksad Namaz

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu ifadeyle "namaz" kastedilmiştir. Çünkü *"sabah - akşam"* diye kayıtlanmış olması, *"Rabbinin adını an"* ifadesinden beş vakit namazın kastedildiğine delalet eder. Bu görüşte olanlar, beş vakit namazı bu ayetlerden şu şekilde çıkarırlar ve "**bukra**" kelimesi ile sabah namazı; **asil** kelimesi ile öğle ve ikindi namazları, *"gecenin bir kısmında"* ifadesi ile de akşam ve yatsı namazları kastedilmiştir" derler. Böylece bu iki ayet, beş vakit namazı ihtiva etmiş olurlar.

Ayetteki, *"Uzun gecede O'nu tesbih et"* ifadesiyle de teheccüd namazı kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, bu hususta da ihtilaf ederek, kimileri, teheccüd namazının, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisine vacib olduğunu, daha sonra neshedildiğini söylemişlerdir ki bu, bizim **Müzzemmil** (son ayette) tercih ettiğimiz görüştür. Bu görüşte olanlar, şöyle delil getirmişlerdir: *"Ona secde et ve uzun gecede O'nu tesbih et"* hitabı bir emirdir. Emir ise vücûb ifade eder. Hele de bu emir, te'kidli bir şekilde tekrar etmişse... Diğer bazı alimler de, "Hayır, bununla nafile namaz kastedilmiş olup, bu neshedilmiştir." demişlerdir.

İkinci Görüş: Hak Teâlâ'nın bu ifadelerinden, namaz değil, aksine sözlü ve itikadi açıdan olan tesbih, yani takdis ve tenzih kastedilmiştir ki maksadı da, kulun bütün vakitlerde, gece ve gündüz, kalbiyle ve diliyle Allah'ı zikretmesi (hatırlaması) gerektiğini bildirmektir. Bu Hak Teâlâ'nın, *"Ey iman edenler Allah'ı çokca zikredin ve O'nu sabah akşam tesbih edin"* (Ahzab, 41-42) ayetiyle anlatılmak istenen manadır.

Bil ki ayette şöyle bir başka incelik daha vardır: "Hak Teâlâ, *"Muhakkak ki Kur'ân'ı sana ceste ceste Biz indirdik Biz"* (İnsan, 23) buyurmuştur ki bu, "Biz seni o sırlara alıştırdık ve göğsünü bu nurlarla böylesine Biz açtık-genişlettik. Biz sana bunu böyle yaptığımız için, sen de emirlerimize boyun eğ. Bizden başkasına itaat etmekten zinhâr kaçın" demektir.

Allah'ın Zatını Değil, Ancak Sıfatlarını Biliriz

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Kendisine itaat etmesini emredip, başkasına taatta bulunmaktan nehyedince, وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ *"Rabbinin adını an"* buyurmuştur ki bu, beşerî akılların, Cenâb-ı Hakk'ın ancak isim ve sıfatlarını tanıyabileceklerine, ama hakikatını ve zatını tanımayacaklarına bir işarettir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bazan, *"Rabbinin adını an"* denilmiştir ki bu, Allah'ın isimlerinin tanınıp-bilinebileceğine; bazan da, *"Rabbini içinden an"* (A'raf, 205) denilmiştir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları makamına bir işarettir. Fakat mesela selbî ve izafi olan, Cenâb-ı Hak'dan ayrı düşünülemeyen diğer şeyler demek olan, O'nun zatına mahsus hakikatını bilmeye gelince, bunun hiçbir mümkin ve muhdes (mahluk) varlığın bilmesi ve buna muttali olması mümkün değildir. Alabildiğine zâhir olduğu için akıllardan saklanan, alabildiğine mükemmel bir nûra sahib olduğu için, akıllardan perdelenen O yüce zatı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

★ ★
★

Kafirler Günlük Zevk Peşinde

Bil ki Hak Teâlâ Peygamberine Allah'ın adını tazim etmesini bildirip bir takım şeyleri emr ve bir takım şeyleri nehyedince, kafirlerin ve işi yokuşa sürerek diretenlerin hallerini de iyice açıklama işine dönmek üzere şöyle buyurmuştur:

إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾

"Gerçekten bunlar o çabukca geçen dünyayı severler. Arkalarındaki o ağır günü ise önemsemezler"

(İnsan, 27).

Bu ayetle, "Kafirleri bu küfre sevkedip, ahiretteki faydalarına olan şeylerden yüz çevirip, onlara itaat etmemelerine sebep olan şey, şüpheleri değildir. Dolayısıyla bunlar, sûrenin başında zikredilen o delillerden istifade edemezler. Onları bu dünyevî zevk ve konforu sevmeye sevkeden şey, şehvetleri (nefisleri)dir" manası kastedilmşitir.

Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru vardır:

Ön Yerine Arka Kavramı?

Birinci Soru: Peki niçin Cenâb-ı Hak, "Önlerindeki" dememiş de, *"Arkalarındaki o ağır günü..."* demiştir? Buna şu birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Onlar bu güne aldırmayıp, bundan yüz çevirince, adeta bu günü arkalarına atmış gibi olurlar.

2) Ayetin takdiri, "Onlar o ağır ve çetin günde faydalarına olacak şeyleri arkalarına atmışlardır" şeklindedir. Bu manaya göre, "**yevm**" ifadesinin başından bir muzaf hazfedilmiştir.

3) Buradaki, verâ (arka) kelimesi "**ön**" manasına kullanılmıştır. Bu tıpkı, *"verâlarında ise cehennem vardır"* (Casiye, 10) ve *"Verâlarında bir kral vardır..."* (Kehf, 79) ayetlerindeki "**verâ**" kelimesinin "ön" manasına kullanılması gibidir.

Kıyamet Hakkında "Ağır Gün" Vasfı?

İkinci Soru: Kıyamet gününü *"ağır"* olarak nitelemenin sebebi nedir?

Cevap: O günün şiddet ve dehşetinden ötürü bu *"ağır"*lık vasfı, "kendisini taşıyanı yoran ağır şey" manasında mecazi bir ifadedir. Bunun bir benzeri de, *"O (kıyamet), göklerde de, yerde de ağır gelen bir şeydir"* (A'raf, 187) ayetidir.

★ ★
★

Hayatı İdame İnsanın Değil, Allah'ın Elinde

Hak Teâlâ onları inkara sevkeden şeyin dünyaya duydukları şehvet (sevgi) olduğunu belirtince, şöyle buyurmşutur:

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾

"Biz yarattık onları. Mafsallarını da Biz sapasağlam bağladık. Dilediğimiz vakit yine onları, benzerleri ile değiştiririz de"

(İnsan, 28).

Bu, "Onların dünyayı sevmeleri de aslında, hem teşvik hem korku bakımından, Allah'a itaat etmelerini gerektirir. Teşvik bakımından bunun bunu gerektirmesi,

Cenâb-ı Hakk'ın, onları yaratıp, sayesinde dünyevi lezzetlerden istifade imkanını buldukları uzuvları vermesi ve yine sayesinde bütün istifade edebilecekleri şeyleri yaratan zat olması açısındandır. Binâenaleyh onlar, dünyevi lezzetleri sevip, bu lezzetler de ancak, hem faydalananın hem de faydalanılanın bulunması durumunda söz konusus olup, bu iki husus da, ancak Allah'ın tekvini ve yaratmasıyla olunca, bu onların Allah'a boyun eğmelerini, tekliflerini kabul etmelerini, inad ve yüzçevirmeyi bırakmalarını gerektiren şey olmuştur.

"**Rehbet** - korku" açısından bunun gerekmesine gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, onları öldürmeye, onlardan, nimetlerini çekip geri almaya ve onları, her türlü sıkıntı ve güçlüğün içine atmaya kadir olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, işte, bu gibi dünyevi lezzetlerin elden çıkarılması mümkün olduğu için, dünyayı sevenlerin, Allah'a inkiyad edip, bu isyanı bırakmaları gerekir.

Sözün özü, onlara adeta, "Farzedelim ki, sizin bu dünyevi lezzetleri sevmeniz güzel ve olumlu bir tutum, yerinde bir yöntemdir. Ancak ne var ki bu, sizin, Allah'ı tasdik etmenizi ve O'na boyun eğmenizi gerektirir. Binâenaleyh, şimdi siz kalkar da, bu nimetleri, Allah'ı inkar etmeye ve O'nun hükmünden yüz çevirmeye sebeb kılarsanız, hiç şüphesiz siz, diretmiş, isyan etmiş ve işi yokuşa sürmüş olursunuz" denilmiş olur. İşte bütün bunlar, bu soru ve cevaplar arasında güzel bir tertibin ve latif bir yol ve yöntemin olduğunu gösterir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

1. Esr

BİRİNCİ MESELE

Dil alimleri, أَسْرٌ kelimesinin, "bağlamak, sıkıca bağlamak" anlamlarına geldiğini ve kayışla bağlandıklarından, esirler hakkında, أَسَرَ الرَّجُلَ yine, boğazı bağlanmış at ve arkası bağlanmış at anlamında, فَرَسٌ مَأْسُورُ الْخَلْقِ ve فَرَسٌ مَأْسُورٌ بِالْعَقِبِ denilmesi de bundandır. Buna göre mana, "Biz, onların uzuvlarını, biribirine bağladık ve sinirler vasıtasıyla mafsallarını kuvvetlendirdik" demek olur.

2. Onları İmha, Yerlerine Yeni Nesli Getirme

İKİNCİ MESELE

Ayetteki وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ cümlesinin manası, "Biz, istediğimizde onları yok eder, benzerlerini getirir ve o benzerleri onların yerine ikame ederiz" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ (Vakıa, 61) ayeti gibi olup, bundan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, Kendisinin, Kendisi dışında kalanlardan tastamam mükemmel biçimde müstağni olduğunu beyan etmektir. Buna göre adeta, "Bizim, yarattığımız şeylerden hiçbirine, kesinlikle ihtiyacımız yok.. Bizim ihtiyacımızın olduğunun farzedilmesi durumunda da, bu kimselere ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz, bunları yok edip, yerlerine benzerlerini halketmeye kadiriz" denilmek istenmiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Ey insanlar, eğer, isterse, sizi giderip, yerinize başkalarını getirir. Allah buna muktedirdir"* (Nisa, 133) ayetiyle, *"Eğer isterse sizi giderir ve yepyeni bir halk getirir ve bu, Allah'a zor değildir"* (Fatır, 17) ayetidir. Bu ifadeye, "Biz, her ne kadar

amel bakımından bunların zıddı olsalar bile, hilkat bakımından bunlar gibisini getiririz" manası da verilmiştir. Ve yine bu ifadeye, "küfürde onların dengi ..." manası da verilmiştir.

إِنْ ile إِذَا Farkı

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, وَإِذَا شِئْنَا cümlesinin hakkının, إِذَا ile değil إِنْ ile kullanılmakta olduğunu ve bunun tıpkı, وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ (Muhammed, 38) ayetiyle, إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ (Nisa, 133) ayetleri olduğunu söylemiştir. Bil ki, **keşşâf sahibinin** bu sözü, Kur'ân'ı ta'n gibi olup, aslında tutarsızdır. Zira, gerek إِنْ gerekse إِذَا şart edatlarıdır. Ancak ne var ki إِنْ meydana gelmesi kesin olan şeylerde kullanılmaz ve mesela, إِنْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ أَكْرَمْتُكَ "Eğer güneş doğarsa, sana ikram ederim.." denilmez. Ama إِذَا harfi ise, olması malum olan şeyler için kullanılır. Ve mesela sen, إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ آتِيكَ "Güneş doğduğunda sana geleceğim.." diyebilirsin. Binâenaleyh, şimdi burada da, Cenâb-ı Hak, kendisinde, o kafirleri hilkat bakımından, emsalleriyle; taat bakımından da zıtlarıyla değiştireceği o vaktin ne zaman geleceğini bildiği için, hiç şüphesiz bu ifadenin başında إِذَا harfinin kullanılması güzel olmuştur.

★ ★
★

Kur'ân Dersinden Dileyen Yararlansın

Bil ki Allah Teâlâ, "**saîd ve şakî** - (cennetlik ve cehennemlik)" kimselerin hallerinden bahsettikten sonra

إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ ۖ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾

"Şüphesiz ki bu (sûre) de, bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbine bir yol tutar. Bununla beraber, Allah dilemeyince, siz bunu dileyemezsiniz. Çünkü Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"

(İnsan, 29-30)

buyurmuştur ki bu, "Bu sûre, içindeki bu acib tertip, ilginç intizam, va'd ve vaîd, terğib-terhiblerle beraber düşünenler için bir öğüt, görmek isteyenler için bir basirettir. Artık, kim dünyada ve ahirette, kendisi için güzel şeylerin olmasını istiyorsa, Rabbine bir yol edinsin" demektir. Allah'a yol edinmek ise, O'na yaklaşmak, O'na yakın olmak demektir.

Cebr ve Kader Dengesi

Bil ki bu ayet, cebr ve kader dalgalarının bir arada bulunduğu denizler kabilinden olan ayetler cümlesindendir. Bu sebeple **Kaderiyye**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık kim dilerse Rabbine bir yol tutar"* ayetine tutunarak, "Bu, benim görüşüm hakkında açık bir nasdır. Bunun bir benzeri de, *"Dileyen iman etsin, dileyen de inkar etsin"* (Kehf, 29) ayetidir" derken, **Cebriyye** de, "Bu ayet, kendisinden sonraki ayetle birlikte

mütalaa edildiğinde, "cebr" mezhebi hakkında açık bir delil olur" der ve "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık kim dilerse, Rabbine bir yol tutar"* ifadesi, kulun meşietinin, halis ve muhlis, arı duru olduğunda, o fiili gerektireceğini; ama bundan sonra gelen, *"Bununla beraber Allah dilemeyince, siz bunu dileyemezsiniz.."* buyruğu da, Allah'ın meşietinin, kulun meşietini gerektirdiğini, gerektireni gerektirenin ise, gerektirici olduğunu, binâenaleyh, Allah'ın meşietinin kulun fiilini gerektirdiğini söyleyip "İşte bu da, "cebr"dir" izahını yapar. *"Dileyen iman etsin, isteyen de küfretsin"* ayetiyle de, **Cebriyye**, işte bu şekilde kendi mezhepleri için istidlalde bulunmuşlardır. Çünkü bu ayet de, meşietin fiili gerektirdiğini göstermektedir. Bunun devamı olarak yapılabilecek izah ise, biraz önce geçtiği gibidir.

Bil ki, özetle sunduğumuz bu istidlâl şekli ile, **Kadî**'nin ileri sürdüğü şey birbirini tutmaz. İşte bu sebeple biz, **Kadî**'nin görüşünü ele alıp, ondaki zayıflığa dikkat çekmek istiyoruz. **Kadî** şöyle der: "Bu ayetle ele alınan, "Allah'a yol edinme" meselesidir. Halbuki biz, Allah'ın bunu dilediğini kabul ediyoruz. Çünkü Allah, bunu emretmiştir. Dolayısıyla da, mutlaka bunu dilemiş demektir. Ama bu, "Kul, mutlak manada ancak Allah'ın dilediğini dileyebilir" denilmesini gerektirmez. Çünkü, bununla murad edilen, Allah Teâlâ'nın, irade edip dilediği o muayyen ve hususi şeydir." Bil ki, **Kadî**'nin beyan ettiği bu sözün, bizim az önce yaptığımız istidlal ile alakası yoktur. Üstelik **Kadî**'nin yapmış olduğu bu izahın neticesi, bir önceki ayette bahsi geçen şekliyle, o genel olan ifadeyi tahsis etmeye dayanır ki, bu zayıftır. Ayetin ma kablinin hususi olması, bu umumun (genel kavramın) o hususi şeyle tahsis edilmesini gerektirmez. Çünkü bu ayette geçen bu hükmün, hem bunu, hem de diğer hususları, içine alabilecek bir biçimde umumi bir hüküm olarak gelmiş olması muhtemeldir.

Geriye, ayetle ilgili olarak, irâbı gerektiren şöyle bir soru kalmaktadır: اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ ifadesinin irabtaki yeri nedir?

Cevap: Bu, zarf olarak mansub olup, aslında bu ifade, اِلاَّ وَقْتَ مَشِيئَةِ اللّٰهِ "Allah'ın dilemesi vahyi müstesna.." anlamındadır. **İbn Mes'ûd**'un, bu ifadeyi اِلاَّ مَاشَاءَ اللّٰهُ şeklinde okuması'da böyledir. Çünkü, مَا ve fiil de, yine bu anlamdadır. Bu ifade, يَ ile, يَشَاؤُنَ şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً buyurmuştur ki, bu da, "Allah, onların hallerini ve onlardan sudur edeni bilendir. Çünkü O, onları, onlardan neler sudur edeceğini bilerek yaratmıştır" demektir.

★ ★
★

Allah Dilediğine Rahmet Eder

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûreyi hitama erdirerek,

يُدْخِلُ مَنْ يَشَآءُ فِي رَحْمَتِهٖ وَالظّٰلِمِيْنَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ۝

"Kimi dilerse, rahmetine sokar. Zalimlere gelince, O, onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır"

(İnsan, 31)

buyurmuştur.

Bil ki, bu sûrenin sonu da çok ilginçtir. zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah dilemeyince siz bunu dileyemezsiniz"* buyruğu, kuldan sudur eden her şeyin, ama her şeyin Allah'ın meşietiyle olduğuna; O'nun, *"Kimi dilerse, rahmetine sokar. Zalimlere gelince, O, onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır"* buyruğu da, cennete ve cehenneme girmenin, ancak Allah'ın dilemesiyle olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu sûrenin sonunda, her şeyin Allah'tan gelip yine Allah'a raci olduğu neticesi çıkmaktadır ki, işte, bu, sıddîkların, Seyr-ü sülûklarının nihayeti ve ilahi bilgilerin feleklerine yükselişlerinin son noktası demek olan "Mutlak tevhid"dir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

1. İman Allah'ın Dilemesiyledir

BİRİNCİ MESELE
1. İman Allah'ın Dilemesiyledir

يُدْخِلُ مَنْ يَشَآءُ فِي رَحْمَتِهِ ifadesindeki رَحْمَتِهِ kelimesini şayet biz iman ile yorumlarsak, bu ayet, imanın Allah'tan olduğu hususunda açık bir ifade olmuş olur.

Yok eğer, cennet sözüyle yorumlarsak, bu sefer de, cennete girmenin hak etmek ile değil, Allah'ın dilemesi, fadlı ve ihsanı ile olmuş olur. Bu böyledir, zira "hak etmek" sabit olmuş olsaydı, bunu yapmama, Cenâb-ı Hakk'ı, cehalet ve başkalarına muhtaç olma neticesine götürürdü ki, bu iki mefhum da Allah hakkında muhaldir. Halbuki, muhale yol açan şey de muhaldir. O halde, bu demektir ki, Allah'ın bunu yapmaması muhaldir. Bu sebeple, bunun yapılması, aklen vacib yapılmaması ise, aklen imkansızdır. Böyle olan şey ise, meşiete kesinlikle bağlı olamaz. Bir de mesela, bir kimsenin birisine borcu olsa, bu borç da onu alacaklıya ödemeye sevketse, "O bunu ona, acıdığı için ve kendinden bir lütuf olarak vermiştir" denilemez.

İKİNCİ MESELE
Zalimlere Cehennem

Ayetteki وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً *"Zalimlere gelince O, onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır"* beyanı kadar kaleminin, olacak olan bütün her şeyi yazıp bitirdiğine delalet etmektedir. Çünkü أَعَدَّ fiilinin manası, "O, bunu bildi, bu şekilde hükmetti, bunun böyle olacağını haber verdi ve o bunu, Levh-i Mahfuz'a böyle yazdı.." şeklindedir. Bütün bu şeylerin değiştirilmesinin muhal olacağı ise, malumdur. Dolayısıyla bu iş, bizim beyan ettiğimiz ve söylediğmiz şekilde olacaktır, demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demektedir: الظَّالِمِينَ kelimesi, kendisinden önceki ifade mansub olduğ uiçin mansub kılınmış olup, buna göre ifadenin takdiri, "O, dilediği kimseleri rahmetine sokar, zalimlere de azab eder" şeklinde olup, أَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً ifâdesi de, bu takdir edilen fiilin bir tefsiri gibidir."

Abdullah İbn Zübeyr ise, وَالظَّالِمُونَ şeklinde okumuştur, ama bu, tercihe şayan bir okuyuş değildir. Çünkü böyle okunması halinde bu, يُدْخِلُ مَنْ يَشَآءُ ifâdesine atfedilmiş olur. Halbuki isim cümlesini fiil cümlesine atfetmek yerinde bir iş değildir. Ama **Şûra Sûresi**'ndeki يُدْخِلُ مَنْ يَشَآءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ ayetinde bulunan وَالظَّالِمُونَ ifadesi, kendisinden sonra, onu nasbedecek bir fiil olmadığı için merfu okunmuştur. Dolayısıyla da, kendinden önceki mansub kelimeye atfedilmesi caiz olmamış ve mübteda tutularak merfu okunmuştur. ama burada أَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً cümlesi o takdir edilen nasbedicinin ne olduğuna delalet etmektedir. Böylece bu iki ayet arasındaki fark anlaşılmış olur. Doğruyu en iyi bilen Allah (c.c)'dır. Salat-ü selâm, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun (amin)!

★ ★

★

MÜRSELÂT SÛRESİ

Bu sûre elli ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Bir Kısım Melekler

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ۝١ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ۝٢ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا ۝٣ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ۝٤
فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ۝٥ عُذْرًا أَوْ نُذْرًا ۝٦

"Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere, ve sert rüzgarlar gibi hemen koşanlara, iyiden iyiye yayanlara, böylece tam manasıyla ayırdedici olanlara, kötülüğü imhaya azab ile tehdide çalışan peygamberlere vahiy getirenlere"

(Mürselât, 1-6).

Bu ayetlerle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki ilk beş ifade ile ya tek bir cins, veyahut da çeşitli cinsler kastedilmiştir.

Birinci İhtimale göre alimler şu görüşlere yer vermişlerdir:

Birinci Görüş: Bütün bu ifadelerle melekler kastedilmiştir. O halde, **"mürselât"** (gönderilenler), bir kavme ya nimet, yahut da ilahi azab getirmek için gönderilen meleklerdir. Ayetteki, عُرْفًا kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Tıpkı bir yelenin kılları gibi, ardarda sıralanmış" demektir. Arapça'da, "Tek sıra halinde geldiler", "Bir konuda anlaştıklarında, onlar tıpkı bir sırtlanın yelesi gibi biraraya geldiler" denilir.

b) Buradaki **"urfeu"** kelimesi, nekire (bilinmeyen)in zıddı olan, marûf (bilinen) manasınadır. Çünkü bu melekler, eğer rahmet getirmek için gönderilmişlerse, bu mana onlar hakkında açıktır. Yok eğer azab için gönderilmişlerse, bu azab, hernekadar kafirler için "marûf" değilse de, Allah'ın onlardan, kendileri yüzünden intikam aldığı peygamberler ve mü'minler için maruftur.

c) Bu kelime masdar (mef'ûl-ü mutlak)tır. Buna göre adeta, ardarda - peşpeşe

gönderilenler" manasında, وَالْمُرْسَلاَتِ إِرْسَالاً denilmek istenmiştir. Binâenaleyh bu kelime, birinci izaha göre hal olduğu için; ikinci izaha göre ise mef'ûl olduğu için mansub olmuştur. İkinci izaha göre, "ihsan için, maruf birşey için gönderilenlere..." takdirindedir.

Asifat

Ayetteki, فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفاً *"Sert rüzgarlar gibi hemen koşanlara..."* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ o melekleri gönderince, onlar uçuşlarında tıpkı rüzgâr gibi sert esmiş-uçmuşlardır.

b) Bu melekler, kafirlerin canını almışlardır. Nitekim birisi birşeyi yok edip-öldürdüğünde عَصَفَ بِالشَّيْءِ denilir. Yine Arapça'da gem götüren ve adeta hızda rüzgar gibi olan deve için de, نَاقَةٌ عَصُوفٌ **"nâkatun asûfun"** denilir. Keza, "Harb o kavmi yok etti" manasında عَصَفَتِ الْحَرْبُ بِالْقَوْمِ denilir. Nitekim şair de:

فِي فَيْلَقٍ ضَهْبَاءَ مَلْمُومَةٍ / تَعْصِفُ بِالْمُقْبِلِ وَالْمُدْبِرِ

"Tepeden tırnağa silahlı, kalabalık ve geleni gideni yok eden kudretli bir ordu içinde..." demiştir.

Mürselat

Ayetteki, وَالنَّاشِرَاتِ نَشْراً *"İyiden iyiye yayanlara"* ifadesinin manası ya, "yere inerlerken kanatlarını yayıp-açanlara", yahut "yeryüzünde şer'î hükümleri yayanlara", yahut "yeryüzünde rahmeti veya azabı yayanlara" şeklindedir.

Yahut da bu ifadeyle "hesab günü insanların amel defterlerini yayan-dağıtanlar" manası kastedilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kıyamet günü o insan için, yayılmış (dağıtılmış) olarak kendisine kavuşacağı bir kitab çıkaracağız"* (İsra, 13) buyurmuştur. Velhasıl o melekler yeryüzündekilere ulaştırmakla emrolundukları şeyi, ulaştırıp insanlar arasında onu yayarlar. Ayetteki, فَالْفَارِقَاتِ فَرْقاً *"Böylece tam manasıyla ayırdedici olanlara"* ifadesi, "hak ile batılı birbirinden iyice ayırıp, ortaya koyanlara.." manasınadır.

Mulkiyatı Zikra

فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْراً ifadesi de, "zikri peygamberlere ulaştıranlara yemin olsun ki.." demektir. Buradaki **"zikir"** ile, mutlak manada "ilim ve hikmet" kastedilmiş olabileceği gibi, ki nitekim *"Kullarından dilediğine (O Allah), emrinden olan ruh ile melekleri indirir"* (Nahl, 2) ayetinde de bu manadadır, bununla özellikle Kur'ân'ın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Demek zikir aramızdan ona mı ilhâc edildi (verildi) (dediler)"* (Sad, 8) ve *"Sen kendine bir kitab ilka edilmesini (verilmesini) beklemiyordun"* (Kasas, 86) buyurmuştur. bu ilka edici (vahyedici), hemekadar sadece **Cebrâil** (a.s) ise de, tek bir şahsın, sırf ta'zim için, büyüklüğünü göstermek için, cemi bir kelimeyle zikredilmesi de mümkündür.

Kasemin Maksadı

Bil ki bu ayetlerdeki yeminin maksadı, kendilerine yemin edilen (bu meleklerin)

yüce varlıklar olduğuna dikkat çekmek içindir. Meleklerin kıymet ve derecelerinin yüksek oluşu ise, şu bakımlardan açıktır:

1) Herşeyden önce onlar, Allah'a alabildiğine itaat içindedirler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onlar emrolunduklarını hemen yaparlar"* (Nahl, 50), *"Söz ile Cenâb-ı Hakk'ın önüne geçmezler (O'ndan önce konuşmazlar) ve O'nun emriyle amel ederler"* (Enbiya, 27) buyurmuştur.

Meleklerin Kısımları

2) Melekler kısım kısımdırlar: Kimisi, peygamberlere vahiy indirmek için gönderilirken, kimileri de insanlardan hiç ayrılmayıp, onların amellerini (her işlerini) yazmak için gönderilmişlerdir. Bunlar da iki kısma ayrılırlar: Bir kısmı gündüz, bir kısmı gece görevlidirler. Yine insan oğlunun canını almak için gönderilen melekler olduğu gibi, vahyi göğün melekleri yeryüzüne indirene kadar, bir gökten diğer göğe taşıyıp indiren melekler vardır.

Yine bu konuda rivayet edilen hadislere göre, hergün **Beyt'i Ma'mûr**'dan **Kâ'be**'ye inen melekler vardır. İşte, وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ifâdesinin içinde saklı olan manalar bunlardır. Yine bu ifadenin içinde, hızlı hareket etmek, kısa sürede uzun mesafeler katetme manası da vardır. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, *"Melekler ve Ruh O'na, müddeti elli bin yıl olan bir günde yükselirler"* (Me'âric, 4) ayetinde beyan edildiği gibidir.

Yine bu ifadenin içerisinde, uçarken ilim - hikmet - nübüvvet - hidayet - irşad - vahiy - tenzil o vahyi ve tenzili indirmek suretiyle hak ile batılı ayırdetme ve bu vahiy sebebiyle kalbe ve lisana "zikr"i ilka ederken, ilim ve hikmeti neşretme, büyük kanatlarını açma.. gibi manalar da mündemiçtir. Velhasıl, Allah'la kulları arasında vasıta olan bu melekler, dünyevî ve uhrevî bütün saadetleri, maddî ve manevî bütün iyilikleri ulaştırmada birer vasıtadırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bunlara yemin etmiştir.

Kasem Edilmeyen Nesneler

İkinci Görüş: Bu ilk beş ifadenin beşi ile de, rüzgarlar kastedilmiştir. Allah Teâlâ, tıpkı bir at yelesinin kıllarından olduğu gibi, azab rüzgarlarını peşpeşe, ardarda göndermesine yemin etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُرْسِلُ الرِّيَاحَ (A'raf, 57) ve وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ (Hicr, 22) *"Rüzgarlar gönderdik.."* buyurmuştur. Sonra, bu melekler, o denli hızlı hareket ederler ki, böylece havada bulutları yayan ya şiddetli esen rüzgar ya da şiddet rüzgarı halini alırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, rüzgarları, rahmetinin öncesinde müjdeleyici olarak gönderendir"* (A'raf, 50) ve *"Allah rüzgarları salıveren; böylece de o rüzgarlar, bulutları sürüp de gökyüzüne yayan zattır"* (Rum, 48) buyurmuştur. Şöyle de denilebilir: Rüzgârlar, yayılması-dağılması ve bitmesi konusunda bitkilere, ekinlere ve ağaçlara yardımcıdırlar. Çünkü onlar, aşılama işini yaparlar. Dolayısıyla da bitkiler bu sayede biter, ortaya çıkarlar. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Biz rüzgarları aşılayıcılar olarak gönderdik"* (Hicr, 22) buyurmuştur. İşte bu yolla, o rüzgarlar, bitkileri "neşr" edici (yayıcı) olmuş olurlar. Rüzgarların "**fârikât**" (ayırıcılar) olmaları hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Rüzgarlar, bulutları birbirinden ayırırlar.

2) Allah Teâlâ, rüzgarı onlara musallat etmek suretiyle, bazı beldeleri-şehirleri harab etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Âd'a gelince, onlar alabildiğine azgın ve süratli bir rüzgarla helak edilmişlerdir"* (Hakka, 6) buyurmuştur ki bu, Allah'ın dostları ile düşmanları arasındaki "fark"ın açık olmasının neticesidir.

3) Bu farklı farklı rüzgarlar esip, bulutların bir araya gelmeleri-memleketlerin harab edilmesi gibi enteresan neticelerin birbirini izlemesi esnasında, mahlukat yeniden Allah'a dönmeye ve O'nun rahmet kapısının önünde yalvarıp ve yakarmaya mecbur olurlar. Böylece, mü'min ile kafirin, dinli dinsizin arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Ayetteki, فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْراً ifadesi, rüzgarlar açısından, şu manaya gelir: İnsan kaleleri burçları kökünden söküp, kayaları - dağları yerle bir edip, denizlerdeki dalgaları dağlar gibi yaptığını görüp müşahede ettiğinde, Allah'ı zikre sımsıkı sarılır ve O'nun desteğine - yardımına sığınır. Böylece bu rüzgarlar adeta kişinin kalbine zikri, imanı ve kulluğu ilka etmiş (atmış) olur. Bu hadiseler meydana geldiğinde, böyle bir zikir meydana geleceği için, rüzgarlara bu manaların verilmesinin, hukuki değil mecazi olduğunda şüphe yoktur.

Mürselât'ın, Kur'ân Kelimelerinden Karşılığı

Üçüncü Görüş: Bazı kimseler de bu ilk beş ifadeyi 'Kur'ân-ı Kerim manasına almışlardır. Bence buradaki beş ifadeyi de kur'ân manasına almak mümkündür. Buna, göre, "**mürselât**" ile, "**Cebrâil** (a.s)'in lisanında ifadesini bulan o peşpeşe gönderilmiş ayetlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirilmesi" kastedilmiştir. Buna göre, "**urfen**" ifadesi de, "Bu ayetler, her türlü marufu, yani iyi-güzel-hoş olan her şeyi getirmiştir" demektir. Bu ayetler, kurtuluş yoluna ileten, bütün hayırlara ulaştıran bir özellikte olduğuna göre, bu niçin böyle olmasın. "**Âsıfât**" ifadesiyle de, "İslâm ve Kur'ân devletinin başlangıçta zayıf iken, daha sonra büyüyüp de diğer millet ve dinlere galip gelmesi" kastedilmiştir. Böylece bu demektir ki Kur'ân devleti, diğer devlet, millet ve dinler üzerine, kuvvetli bir rüzgâr gibi esmiş, onları ezip geçmiş ve onları kısır döngü gibi batıl hale getirmiştir.

Nâşirât

Ayetteki, "**nâşirât**" ile de şu kastedilmşitir: Kur'ân ayetleri, doğu ve batıdaki her yerin kalbine hikmet ve hidayet eserleri yaymıştır. Ayetteki, "**fârikât**" ifadesinin, bu açıdan manası açıktır. Çünkü Kur'ân'ın bütün ayetleri, hak ile batılın arasını ayırır. Bundan ötürü Hak Teâlâ, Kur'ân'a "**furkan**" (ayıran) adını vermiştir. Yine "**mülkiyât**" ifadesinde de durum böyledir, yani bu açıdan manası açıktır: Çünkü Kur'ân bir zikirdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Zikirli Kur'ân'a yemin olsun ki..."* (Sâd, 2) ve *"Bu hem senin için, hem de kavmin için bir zikirdir"* (Zuhruf, 44) ve *""Bu (Kur'ân), mübarek bir zikirdir"* (Enbiyâ, 50) buyurmuştur. Kur'ân aynı zamanda bir tezkire, yani öğüttür. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kur'ân müttakiler için bir tezkiredir"* (Hakka, 48) buyurmuştur. "Kur'ân bir "**zikrâ**" (öğüt)dür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, âlemler için bir zikrâ (öğüt)tür"* (En'âm, 90) buyurmuştur. Böylece bu beş ifadeyi, Kur'ân manasında tefsir etmenin mümkün olduğu ortaya çıkmış olur. Hernekadar, daha önce hiç kimse yapmamış ise de, bu izah mümkündür.

Maksad Peygamberler

Dördüncü Görüş: Bu beş ifadenin tümünü, "peygamberler gönderme" işine hamletmek de mümkündür. Buna göre "**mürselât**" ifadesiyle, "hertürlü marufu ve güzeli ihtiva eden o vahiylerle gönderilen peygamberlere..." manası kastedilmiştir. Bu şahısların, "Allah'dan başka tanrı yoktur" ilkesi ile gönderildiklerinde şüphe yoktur ki bu ilke, her türlü hayrın ve güzelin anahtarıdır. Ayetteki, "**âsıfât...**" ifadesi de, "Her peygamberin işi, başlangıçta zayıf ve güçsüzdür. Ama gitgide güç-kuvvet kazanır ve çok şiddetli-sert bir biçimde esen rüzgarlar gibi olur" manasınadır.

Ayetteki, "**nâşirât**" ifadesiyle, "o peygamberlerinin dinlerinin, yollarının ve sözlerinin yayılması" manası; "**fârıkât**" ifadesiyle, "Onların, hak ile batılı, tevhid ile ilhadı birbirinden ayırmaları" manası kastedilmiştir. "**Mülkiyâtı zikrân**" ifadesiyle de, o peygamberlerin insanları, Allah'ın zikrine davet edip, onlara zikri emretmeleri ve onları bu zikre teşvik etmeleri" kastedilmiştir.

Beşinci Görüş: Bu ifadelerle, şu kastedilmiştir: Bir kimse dünyaya dalar, onun tad ve rahat gezme hususunda, kendini parçalarsa, işte tam bu sırada kalbine, dünyadan yüz çevirme ve Mevlâ'ya hizmet etme istekleri doğmaya başlar. İşte bu istekler, "**mürselâtı urfen**" (marufu gönderenlere...) ifadesiyle anlatılmak istenmiştir.

Bu mürselâtın, insanın kalbinde şöyle iki tür tesiri vardır:

a) Masivallahu (Allah'dan başka herşeyin) sevgisini, kişinin kalbinden siler ki bu ayette "**âsıfât**" (sert esenler) ile anlatılmak istenmiştir.

b) Bu sebep ve istekler insanın bütün iç ve dış organlarında öylesine bir tesir icra ederler ki böylece o, Allah'dan başkasını duymaz, Allah'dan başkasını görmez ve Allah'dan başkasına bakmaz, saymaz. İşte bu da ayette, "**nâşirât**" (yayanlara...) ifadesiyle anlatılmıştır. Tam bu noktada, Allah'ın celâl nûru bu kimse için açılır da, Allah'ı mevcud olarak, Allah'ın dışında kalan herşeyi de ma'dum (yok) olarak görür ki bu da, "**fârikât**" (ayırdedici olanlara...) ifadesinden anlaşılan hususdur. Derken bu hal, muhabbetullaha dalmış, kalbinde ve dilinde, O'nun zikrinden başka birşey kalmamış olur ki bu da, "**mülkiyatı zikran**" (zikri getirenlere) ifadesinden kastedilen hususdur.

Bil ki bu son üç görüş, başka kitaplarda (tefsirlerde) zikredilmemiş ise de, gerçekten ihtimal dahilindedirler.

Beş Şeyden Maksad Herkesin Kabul Ettiği Yer

İkinci İhtimale, yani bu beş ifade ile, tek bir şeyin değil, ayrı ayrı şeylerin kastedilmiş olabileceği ihtimaline göre ise, şu izahlar yapılabilir:

Birinci Görüş: Zeccâc'ın ileri sürüp, Kâdî'nin de tercih ettiği bu görüşe göre, ilk üç ifade ile rüzgarlar kastedilmiştir. Buna göre, "**mürselât**" ifadesi ile, alışılmış bir şekilde esen rüzgarlar; "**âsıfât...**" ile, alışılmışdan daha hızlı esen rüzgarlar, "**nâşirat...**" ile de bulutları yayan rüzgarlar kastedilmiş olur. Ayetteki "**fârikât...**" ile de, üstlenmiş oldukları Kur'ân ve vahiy sayesinde, hak ile batıl, helal ile haramı birbirinden ayıran melekler kastedilmiştir. "**Mülkiyâtı zikren**" ifadesi ile ise, bu zikri

(vahyi Kur'ân'ı) peygamberlere ileten, bu iletme işini üstlenen melekler kastedilmiştir. Buna göre eğer, "Peki birlikte kendilerine yemin edilebilmesi için, rüzgârlar ile melekler arasındaki cins birliğini sağlayan şey (ilgi) nedir?" denilirse, biz deriz ki: Melekler ruhanî varlıklardır. Dolayısıyla melekler, latif ve hızlı varlıklar olmaları hasebiyle, rüzgarlara benzerler.

İkinci Görüş: Ayetteki ilk iki ifadeyle yani "**mürselât**" ve "**âsıfât**" ile rüzgarlar; son üç ifadeyle de melekler kastedilmiştir. Çünkü vahyin ve dinin "**nâşirâtı**" (yayıcıları), meleklerdir. Sonra bu vahyin şöyle iki tesiri vardır,

a) Hakkı savunan ile batıla saplanan arasındaki farkı "**fârık**" (ortaya koyucu) olma;

b) Allah'ın zikrinin insanların kalblerinde ve dillerinde gözükmesi... Bu görüşü de ben kimseden öğrenmedim. Fakat bu mana da açık bir ihtimaldir. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı hakk'ın وَالْمُرْسَلَاتِ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفاً buyurarak, ikincisini birincisine "**fâ**" harfi ile; atfetmesi daha sonraki ifadenin başına "**vâv**" getirerek, وَالنَّاشِرَاتِ نَشْراً buyurması ve son iki ifadeyi buna, yine "**fâ**" harfiyle atfetmiş olması da destekler ki bu, ilk ikisinin, son üçten ayrı olmalarını gerektirir.

Üçüncü Görüş: Şöyle de denebilir: İlk iki ifadeyle melekler kastedilmiştir. Buna göre, "**mürselât**" ile rahmet melekleri, "**âsıfât**" ile de azab melekleri kastedilmiştir. Son üç ifade (sıfat) ile de Kur'ân ayetleri kastedilmiştir. Çünkü onun ayetleri, kalblere ve ruhlara hakkı neşreder (yayar), hak ile batılın arasını fark eder (seçer) ve zikri kalblere-dillere) ilka eder, atar. Bu görüşü de kimseden duymadım. Fakat bu da muhtemel bir izahtır. Kim bu anlattıklarımı iyice kavrarsa, bu hususta daha nice izahlar yapması mümkün olur. Kendi muradını en iyi bilen ise Allah'dır.

İKİNCİ MESELE

Kaffâl şöyle demiştir: Burada yemine konu teşkil eden şeylerin bir kısmının başına **fâ**, bir kısmının başına da **vâv** getirilişinin izahı, şöyle bir temel prensibe dayanmaktadır: Dilcilere göre "**fâ**" atıf edatı hem birlikte yapılmayı, hem de beraberliği ifade için kullanılır. Meselâ قَامَ زَيْدٌ فَذَهَبَ denildiğinde bu, "Zeyd gitmek için kalktı" demek olup, bu da, "Onun kalkışı gidişine sebep oldu ve bu gidiş ve kalkış beraberce oldu" demektir. Fakat قَامَ زَيْدٌ وَذَهَبَ dendiğinde ise, bu iki fiil de ayrı ayrı işler olmuş olur ve biribiriyle bir alakası olmaz." **Kaffâl** bu kaideyi belirterek işe giriştikten sonra, bu ayetlerle ilgili izahını, kalbimin yatışmadığı ve beni tatmin etmeyen bir şekilde yaparak, meseleyi dallandırıp budaklandırmıştır.

Fakat ben de aynı kaideden yola çıkarak diyorum ki: Buradaki ilk iki ayeti, birşeyin vasfı, son üç ayeti de, başka birşeyin vasfı kabul edenlere göre, ortada bir problem yok. Ama bu beş ifadeyi de tek bir cinsin vasfı kabul edenlere göre ise, diyoruz ki: Şimdi bu beş ifadeyi de meleklerle ilgili sayarsak, bunu şöyle izah ederiz: Melekler vazifelendirilip gönderildiklerinde, hızlı bir şekilde uçarlar. Bu hızlı uçuş, "**âsıfât**" ile ifade edilmiştir. Binâenaleyh "**âsıfât**" vasfı, "**mürselât**" vasfına dayalı birşeydir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunlar arasına **fâ** edatını getirmiştir.

"**Neşr**" (yayma) işi ise, gönderme işine dayanan birşey değildir. Çünkü melekler,

vahyi peygamberlere ulaştırdıkları anda, din hemen yayılmış olmaz. Aksine peygamber gönderilen o halk, başlangıçta peygamberlerine eziyet ederler, onların yalan söylediklerini iddia ederler, bunun bir sihir ve bir delilik olduğunu söylerler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başına, **fâ-i takibiyye** değil, **vâv-ı atıf** harfi getirmiştir. Ama "**neşr**" (yayılma) işi gerçekleştiğinde, hak ile batılın arasını "fark" (ayırma) işi ve hakkın insanların dilinde adeta bir zikir olması bu neşre varıp dayanır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, son iki ifadeyi, **fâ** ile atfetmiştir. En doğrusunu Allah bilir ya, sanki, "**Ey Muhammed** sana her saadetin başlangıcı, her hayrın anahtarı olan o vahyi melekle sana gönderdim. Fakat sen bu işi, hemen yayacağımızı bekleme. Bu hususta sabretmen ve sıkıntılara göğüs germen gerekir. Sana destek vereceğimiz zaman geldiğinde ise, dinini, âlemin dört bir bucağında yayılmış ve maruf (meşhur) kılacağız. İşte bu yayılma esnasında, fark ortaya çıkacak. Böylece bâtıl dinler zayıflayıp düşecek ve hak olan bu dinin galib gelip zahir olacak. İşte bu sırada, Allah'ın zikri dillerde, mihrablarda ve minberlerde dolaşacak. Âlem, Allah'ın zikri ile dopdolu hale gelecek" demek istemiştir.

Bu izah, bu beş ifadeyi, meleklerle ilgili saydığımızda yapılabilir. Bu izahı iyi kavrayan kişi, bu ifadeleri rüzgârlara ve diğer manalara verdiğinde de, yine benzeri izahlar yapabilir. Allah en iyi bilendir.

Uzren Ev Nuzren

Ayetteki, عُذْراً أَوْ نُذْراً ifadesiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu iki kelimede, iki değişik kıraat (okuyuş) söz konusudur. Bunları tahfif ile, yani عُذْراً نُذْراً şeklinde sükûn ile okuyuş, **Ebû Amr**'ın ve **Hafs**'ın rivayetine göre **Âsım**'ın kıraatıdır. Diğer kıraat imamları, bu iki kelimeyi **teshîl**, yani harekeli olarak عُذُراً أَوْ نُذُراً şeklinde okumuşlardır. **Tahfîf** ile okunuşlarında, bunların masdar manasında, yani إِعْذَاراً أَوْ إِنْذَاراً (özür kapısını kapatıcı ve inzar edici olarak) manasında olduğunda bir münakaşa yok.

Ama "**teshîl**" ile olan kıraata gelince, **Ebû Ubeyde**, bunların masdar değil, cemî olduğunu iddia etmiştir. **Ahfeş** ve **Zeccâc** ise, bunların yine masdar olduklarını, bu iki şekil kıraatin, aynı manada iki lûgat (lehce) olduğunu iddia etmişlerdir. **Ebû Ali, Ahfeş** ve **Zeccâc**'ın görüşlerini izah ederek "**Uzr** ile **âzîr** ve **nezr** ile **nezîr**, tıpkı **nekr** ile **nekîr** gibidirler (yani her iki şekilde aynı manaya gelir)" demiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "Bu kelimeyi harekeli okuyanın kıraatine göre tıpkı "**şürûf**" kelimesinin "**şârif**"in çoğulu oluşu gibi, "**nüzûr**"ün de "**nezîr**"in çoğulu olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Bu da ilk (evvelki) nüzûrdan, yani neziriler gibi bir nezir uyarıcıdır"* (Necm, 56) buyurmuştur."

İKİNCİ MESELE

Bu kelimelerin mansub oluşuyla ilgili birkaç izah vardır: Masdar sayılmalarına göre şu iki vecih (izah) yapılır:

1) "**Zikran**" bedel olarak, iki mef'ûl kabul edilmelerinden dolayı mansubturlar.

2) Mef'ûl-ü leh'dirler. Buna göre mana, "O zikri (vahyi), özrü ortadan kaldırmak ve inzar etmek için ilkâ eden (getiren) meleklere..." şeklinde olur. Ama bu iki kelime, cemî (çoğul) sayılmaları durumunda, "ilkâ" masdarından "hal" olarak mansub kılınmış olurlar ve ayetin takdiri, "Mazereti beyan edici ve inkar edici oldukları halde, zikri ilka edenlere..." şeklinde olur.

★ ★
★

Vadedilen: Vakıadır

إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ۝

"Şüphesiz size va'dedilen şey, mutlaka vâkî olacaktır"

(Mürselât, 7).

Bu ifade, geçen yeminlerin cevabıdır ve manası, "Kendisiyle tehdid olunduğunuz, kıyamet gününün gelişi işi, kesinlikle olacak, mutlaka (başınıza) inecektir" şeklindedir. **Kelbî**, "Bunun manası, "Hayır ve şer olarak size va'dolunan herşey, mutlaka olacaktır" şeklindedir" demiştir. Birinci tefsiri yapanlar, görüşlerine, "Allah Teâlâ bu ayetlerin peşisıra, kıyamet gününün alametlerinden bahsetmiştir. Binâenaleyh bu, ayetden muradın sadece kıyamet günü olduğuna delalet eder" diyerek delil getirmişlerdir.

★ ★
★

Kıyametin Alametleri

Allah Teâlâ, bundan sonra kıyamet gününün meydana gelişinin alametlerini zikretmiştir.

1. Yıldızların Söndürülmesi

Bu alametlerden birincisini şöyle buyurarak beyan etmiştir:

فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ۝

"Yıldızlar söndürüldüğü zaman"

(Mürselât, 8).

Burada geçen "**tams**" fiilinin izahını, رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ (Yunus, 88) ayetinin tefsirini yaparken vermiştik. Özet olarak, bu ifadede "Yıldızların kendileri, yok edildiği zaman..." manasına olabilir. Bu, yıldızların "**intisâr**" (dağılıp-dökülmesi) (İnfitar, 2) ve "**inkidâr**" (düşmesi) (Tekvir, 2) ayetlerine de uygundur. Yine bu ifade, "Yıldızların ışığı yok edildiği zaman..." manasına da olabilir. İlk mana daha uygundur. Çünkü onda,

herhangi bir takdir yapmaya gerek yoktur. Keza, yıldızların önce ışıklarının yok edilip, sonra, ışıksız oldukları halde dağılıp dökülmeleri de mümkündür.

★ ★
★

2- Göğün Yarılması

Alametlerden ikincisini de Cenâb-ı Hak şu ifadesiyle anlatmıştır:

وَإِذَا ٱلسَّمَآءُ فُرِجَتْ ۝٩

"Gök yarıldığı zaman"

(Mürselât, 9).

"Fevc", yarma manasınadır. فَرَجَهُ اللّٰهُ اِلْفَرَجَ "Allah onu yardı, o da yarıldı" denilir.

Yarılmış (yarık) olan herşeye, "ferc" denir. Binâenaleyh, bu ayetteki فُرِجَتْ kelimesi de, "yarıldı" manasınadır. Bunun bir benzeri de, *"Gök inşikâk ettiği (yarıldığı) zaman..."* (İnşikak, 1) ve *"O gün gök, bulutlarla yarılır adeta parça parça gibi olur"* (Furkan, 25) ayetleridir. İbn Kuteybe, "Bu kelime, "açılır" manasınadır. Bunun benzeri, *"Gök açılıp kapı kapı olur"* (Nebe, 19) ayetidir. Nitekim şair de,

أَلْفَارِجِي بَابَ الْأَمِيرِ الْمُبْهَمِ ★

demiştir.

★ ★
★

3. Dağlar Savrulduğunda

Alametlerin üçüncüsü, şu ayetle ifade edilmiştir.

وَإِذَا ٱلْجِبَالُ نُسِفَتْ ۝١٠

"Dağlar savrulduğu zaman"

(Mürselât, 10).

Bunda iki izah şekli var:

1) (Otuyla-samanıyla) karışık olan hububatın, **sarrum** makinasıyla aletiyle (kalburla) savrulduğu gibi, dağlar savrulduğu zaman... *"Onu kesinlikle yakacağız, sonra da mutlaka (kökünü) savuracağız"* (Taha, 97) ifadesi de bu manadadır. Bunun bir benzeri de, *"Dağlar didik didik parçalanmıştır..."* (Vâkıa, 5), *"Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner"* (Müzzemmil, 14) ve *"De ki: "Rabbim onları iyice savuracak"* (Taha, 105) ayetleridir.

2) Bu, "O dağlar, yerlerinden çabucak sökülüp çıkarılacak..." manasınadır. Bu

manada سَفَ fiili, "Onu kaptı, söktü" manasındaki اِنْ سَفَتِ الشَّيْءُ ifadesindendir. Buradaki fiiller, şeddeli olarak, طُمِّسَتْ، فُرِّجَتْ، لُفَّتْ şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Resullerin Şahitlik Vakti Gelince

Dördüncü alamet, şu ayetle ifade edilmiştir:

وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ ۝

"Peygamberlerin belli vakti geldiği zaman"

(Mürselât, 11).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

أُقِّتَتْ kelimesinin aslı, وُقِّتَتْ 'dir. Bunun böyle olduğuna, şu birkaç şey de delalet eder:

1) **Ebû Amr** bunu, **vâv** ile وُقِّتَتْ şeklinde okumuştur.

2) Bunun asıl kökü **"vakt"** kelimesidir.

3) Zammeli (ötüreli) olan ve zammesi lâzıme olan her **vâv** harfi, her zaman hemzeye çevrilir.

صَلَّى الْقَوْمُ إِحَادَانَا "Kavim, tek tek (vuhdâra) namaz kıldı" deyişin, "Bunlar güzel ucûhlar (yani vucûhlar)" deyişin, dâr (ev) kelimesinin çoğulu olarak, أُدُوْر deyişin bundandır. Bunun sebebi şudur: Zamme, **vâv** harfinin cinsindendir. Bu ikisi birleştiğinde iki benzer şey birleşmiş gibi olur ve (dile) ağır gelir. İşte bundan dolayı **yâ** harfinin kesresi de (dile) ağır gelir. Fakat Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ (Bakara, 237) ayetinde, **vâv**'a bedel hemze getirilmesi caiz olmaz. Çünkü burada **vâv**'ın zammesi "lâzıme" değildir. Baksana, هَذَا وَعْدُ gibi sözlerinde de **vâv**'a bedel hemze getirmen caiz değildir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki **"te'kîd"** أُقِّتَتْ ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, **Mücâhid** ve **Zeccâc**'ın görüşüne göre, o peygamberlerin, ümmetlerine karşı şahidlik için hazır edilecekleri (getirilecekleri) vaktin ortaya çıkarılması, getirilmesi manasınadır. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu ayetlerdeki şeyler kıyametin vukuunun alametleri olarak sayılmaktadır. Buna göre adeta, "Şöyle şöyle olduğunda kıyamet kopacaktır" denilmek istenmiştir. "Onlara, kendisinde, ümmetlerinin aleyhine şehadette bulundukları, bulunacakları o vakitte, "kıyamet koptu" diye beyanda bulunmuş olmalarının söylenmesi" buraya uygun düşmez. Çünkü, böylesi bir beyan dünyada da mevcuttur. Bir de, önce geçen bu üç ifade, yani "silinme, kaybolma; yarılıp açılma; dağların elenmesi", kıyametin kopması zamanına mahsus şeylerdir. Binâenaleyh, bu muayyen vakti belirleme (tevkît)in de, kıyametin kopması zamanına tahsis edilmesi gerekir.

2) Bu te'kît (tevkît) sözüyle, o vakti elde etme ve o vakti meydana getirme manası kastedilmiştir ki, bu da, lafza uygun bir manadır. Çünkü, تَفْعِيلٌ – تَفْعِيلَاتٌ kalıbı, mahiyetleri elde etmek için kullanılan bir kalıbtır. Binâenaleyh "tesvîd تَسْوِيدٌ karanlığı elde etmek; "tahrîk تَحْرِيكٌ de, hareketi elde etmek için kullanılan bir kalıbtır. Aynen bunlar gibi, te'kîd, tevkît de, o vakti elde etmek için kullanılmıştır. Sonra bu lafız da, bunun, hangi şeyin vaktini elde etmek için olduğuna dair bir beyan yer almamıştır. Bu, herkesin anlayışı her türlü yorum yapabilsin, her tarafa yönelsin, böylece de bu vakit hakkındaki dehşet ve bekleyiş çok ileri derecede olsun diye kayıtlanmamıştır.

Binâenaleyh, bu ifade ile, kendisinde ümmetlerinin aleyhine şehadette bulunacakları o vakit; kendisinde, mükafaat elde etmek için toplanacakları o vakit; Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Muhakkak ki biz, hem kendilerine peygamber gönderilenlere, hem de peygamberlere soracağız..."* (A'râf, 6) buyurduğu gibi, peygambere nasıl karşılandıklarından; ümmetlere de, peygamberlere nasıl karşılık verdiklerinden sorulacağı o vakit; ve, cenneti-cehennemi, arzolunmayı, hesaba çekilmeyi, mizahı ve kıyametle ilgili müşahede ettikleri tüm diğer hallerin tezahür edeceği vakid kastedilmiş olabilir; ki işte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Kıyamet gününde, Allah'a iftira edenlerin yüzlerini simsiyah görürsün"* (Zümer, 60) ayetiyle işaret edilmiştir.

★ ★
★

لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ ۝

"(Bu vakit) hangi güne ertelenmişti.."
(Mürselât, 12).

Cenâb-ı Hak adeta, o günün büyük bir gün olması karşısında şaşmaya ve hayrete davet ederek, "Bunları ilgilendiren bu işler, bütün bunlar hangi gün için tecil edilmişti?" buyurmuştur. Bu işler de, bunları yalanlayanlara azab etme, bunları ve peygamberlerin insanları kendisine imana davet etmiş oldukları kıyametin o müthiş halleri arzolunma, hesaba çekilme, amel defterlerinin dağıtılması ve terazilerin konulması gibi şeylerin zuhur edip meydana geleceğini tasdik eden kimseleri ululamak, saygınlıklarını ortaya koymaktır.

★ ★
★

Hüküm Günü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu beyan ederek, لِيَوْمِ الْفَصْلِ *"Ayırdedip hüküm verme gününe..."* (Mürselât, 13) buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) bu ifadeye, "Rahmanın, yarattıkları arasında hüküm vereceği güne..." şeklinde mana vermiştir ki, bu ifade tıpkı *"Şüphe yok ki, o ayırdetme günü onların, topunun vakitleridir"* (Duhan, 40) ayeti gibi olmuş olur.

★ ★

Cenâb-ı Hak buna ikinci bir tazimi ifade eden bir ayeti daha ekleyerek, وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ *"Bu ayırdetme gününü sana hangi şey bildirdi?"* (Mürselât, 14) buyurmuştur ki, bu da, "O ayırdetme gününü, onun şiddetini ve onun heybetini sana bildiren şey nedir?" demektir.

★ ★
★

Müteakiben Cenâb-ı Hak, bunun peşinden bir üçüncü tazim ifadesini getirerek, وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *"Yalan sayanların o gün vay haline!"* (Mürselât, 15) buyurmuştur ki, bu da, "Tevhidi, nübüvveti, meâdı ve peygamberlerin getirip de haber verdiği her şeyi yalanlayanların vay haline!.." demektir. Geriye şöyle iki soru kalmaktadır:

Birinci Soru: bu ayetteki وَيْلٌ kelimesi nekire olduğu halde, nasıl mübteda olabilmiştir?

Cevap: Bu kelime aslında, fiilinin yerine geçen ve mansub olarak okunması gereken bir mef'ûl-i mutlaktır. Ancak ne var ki, kendisine beddua edilenin helak oluşunun sürekliliğine delalet etsin diye, mansub olarak okunuştan, merfu (وَيْلٌ) olarak okunuşa geçilmiştir. Bunun bir benzeri de, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ifâdesidir. Bunun nasb ile, وَيْلاً şeklinde okunması da mümkündür ne var ki, bu şekilde kıraat olunmamıştır...

İkinci Soru: فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ cümlesinin cevabı nedir? Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

1) Kelamın takdiri, اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ "Yıldızların ışıkları sürdüğü zaman, va'dolunduğumuz şey muhakkak vaki olacaktır" şeklindedir. bu takdir ve görüş zayıftır; çünkü bu durumda, اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ifâdesi sadece, فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ cümlesinin cevabı olmuş olur.

2) Cevap mahzuf olup, kelamın takdiri ... وَاِذَا ... فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ dığında,... dığında amellere göre karşılık verme ve kıyamet tahakkuk eder, meydana gelir..." şeklindedir.

★ ★
★

Önceki Yalanlayanların İmhası

اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِينَ ۝ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرِينَ ۝ كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ۝
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۝

"Biz öncekileri helak etmedik mi? Sonra geridekileri de, onların arkasına takacağız!.. Biz günahkarlara böyle yaparız.. O günü yalan sayanların vay haline..."

(Mürselât, 16-19).

Bil ki, bu tablonun maksadı, kafirleri korkutmak ve küfürden sakındırmaktır.

Bu korkutmanın birinci türü, Allah'ın, tehdit olundukları o güne yemin etmiş olmasıdır ki, bu da, "ayırdetme günü"dür ve mutlaka olacaktır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, durumun vehâmetini bildirerek, *"Bu ayırdetme gününü sana hangi şey bildirdi?"* (Mürselât, 14) buyurmuş, bu gündeki dehşetin had noktaya ulaşmış olduğunu bildirerek, "o gün, yalanlayanların vay haline!.." demiştir.

İkinci tür korkutma ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetlerde ele aldığı husus olup, şöyledir: Allah Teâlâ, küfürleri yüzünden önceki kafirleri helak etmiştir. Binâenaleyh bu küfür sonrakilerde de mevcut olduğuna göre, Allah bunları da mutlaka helak edecektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yalan sayanların o gün vay haline"* demiştir ki, bu da, "Dünyada bunların başına gelen şey helak oluşlarıdır; ahirette ise, en ileri derecedeki azabtır" demek olup, Allah Teâlâ bu hususa da, *"Dünyayı da ahireti de yitirdi. Bu, apaçık bir hüsrandır.."* (Hac, 11) ayetiyle işaret etmiştir. Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:

Evvelîn ve Âhirîn

Birinci Soru: Ayette geçen, *"evvelkiler"* ve *"sonrakiler"* ifadesi ile ne kastedilmiştir?

Cevap: Bu hususta, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: "Allah, **Nûh, Âd** ve **Semûd** kavimleri gibi evvelkileri helak etmiş, sonra da, **Şuayb, Lût** ve **Mûsa** (a.s) gibi peygamberlerin kavimlerini de, bunlara katmıştır. İşte biz, mücrimlere, yani **Kureyş** kafirlerine de böyle yaparız.." Bu görüş, zayıftır; çünkü, Allah teâlâ'nın نُتْبِعُهُمْ fiili muzaridir. Dolayısıyla hali ve istikbali içine alır, ama kesinlikle geçmişi içine almaz.

İkinci Görüş: Ayetteki "evvelkiler" kelimesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den önce geçen bütün kafirler kastedilmiştir. Ayetteki, ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ kelimesi ise, "İşte böyle yapacağız, sonrakileri evvelkilere tabi kılacağız.." anlamında olmak üzere, "müste'nef" bir ifadedir. Bunun müste'nef oluşunun delili ise, **Abdullah İbn Mes'ûd**'un bu kelimeyi سَنُتْبِعُهُمْ şeklinde okumuş olmasıdır.

Buna göre şayet, A'rec, cezm ile نُتْبِعْهُمْ şeklinde okumuştur ki, bu ifâdenin de أَلَمْ terkibinin muhtevasına girdiğine delalet eder. Bu durumda da, ayetin bu kelimesi muzari değil, mazi kastedilmiş olur" denilirse, biz deriz ki, tevatürle sabit olan kıraat, 'ayn'ın harekesi ile نُتْبِعُهُمْ şeklindeki kıraattir ki, bu okuyuş bu kelimenin muzari olmasını iktiza eder. Şimdi, cezm ile okuyuş, bu ifade ile mazi manasının kastedilmiş olmasını gerektirmiş olsaydı, iki kıraat arasında bir tezat meydana gelmiş olurdu ki, bu caiz değildir!.. Böylece biz, bu fiildeki 'ayn harfinin sakin kılınmasının cezm ile değil, tam aksine, kelimeyi hafifletmek için olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bu tıpkı, **İmrıu'l-Kays**'ın bir beytindeki,

* وَالْيَوْمَ أَشْرَبْ غَيْرَ مُسْتَحْقِبٍ *

"Bu gün, (onu biriktirmeksizin), ondan içileceğim..." ifadesi gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sonrakilere de öncekilere yapmış olduğu şeyi yapacağını beyan buyurarak, كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ *"Biz, günahkarlara böyle yaparız..."* demiştir ki, bu da, "Bu yok etme işini biz, öncekilere, onlar mücrim ve günahkar oldukları için yaptık. Dolayısıyla, hiç şüphesiz bizim bu hükmümüz bütün mücrimler için geçerlidir. Çünkü, sebebin umûmî olması, hükmün de umûmî olmasını gerektirir. Daha sonra da, Cenâb-ı Hak, *"O günü yalan sayanların vay haline!.."* buyurmuştur ki, bu da, "Bunlar, her ne kadar, dünyada iken helak edilip azaba duçar kılındılarsa da, en büyük musîbet ve cehennem kıyamet gününde, hassaten bunlara hazırlanmıştır" demektir.

İkinci Soru: Ayetteki أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ifâdesindeki "helâk etme" işi ile mutlak öldürme mi, yoksa azab ile öldürme mi kastedilmiştir? Şimdi, kastedilen birincisi ise, bu kafirler için bir korkutma sayılmaz. Çünkü bu, mü'min ve kafir herkes için söz konusu olan bir husustur. Dolayısıyla kafirlere sakındırmaya elverişli bir ifade olmaz. Yok eğer ikincisi, yani azab ile öldürme işi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra geridekileri de, onların arkasına takacağız!.. İşte biz mücrimleri böyle yaparız..."* buyruğu, Allah'ın, Kureyş kafirlerine de bu tür bir helaki uygulamasını gerektirir. Halbuki, böyle bir helakin olmadığı, tahakkuk etmediği, (bu durum) malumdur. Bir de, Cenâb-ı Hak, *"Sen onların içinde bulunduğun sürece, Allah onlara azab edici değildir..."* (Enfal, 33) buyurmuştur... (Ne dersin?)

Cevap: Bu ifade ile, azab etmek suretiyle öldürüp helak etmesinin kastedilmiş olması ve bu işin, Kureyş hakkında tahakkuk etmiş bulunması niçin düşünülemez? Bu iş, Kureyş hakkında, Bedir günü tahakkuk etmiştir. Senin dediğini kabul etsek bile, ayetteki "yok etmek" ile, ulemanın ileri sürdüğü bu iki çeşit yok etmeden başka, bir üçüncü mananın, yani onların zemmini ve lanetini gerektiren bir öldürmenin kastedilmiş olması niçin düşünülemez? Buna göre adeta, "Bu öncekiler, dünyaya olan düşkünlükleri yüzünden, peygamberler karşısında inatlaştılar, onları düşman kabul ettiler, sonra da ölüp gittiler. Böylece, dünya onlara da kalmadı.. Ama geride, onlara dünyada lanet, ahirette de, süresiz ebedî ve sermedî bir ceza kaldı.. İşte bu, mevcut kafirlerin durumu da böyledir" denilmek istenmiştir. Bu tür sözlerin en büyük men edici ve caydırıcı olduğu ise, malumdur.

★ ★
★

Önemsiz Bir Sudan Yaratılan İnsan

أَلَمْ نَخْلُقْكُّم مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

"Biz, sizi, önemsiz bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir yerde tutup da, malum bir vakte kadar işte biz, bunu kudretimizle yaptık.. Demek biz, ne güzel kadirleriz!.. Yalan sayanların vay o gün haline.."

(Mürselât, 20-24).

Bil ki, kafirlerle ilgili tehditlerin üçüncü çeşidi de, bu ayetlerin ifade ettiği hususturBurdaki korkutma, şu iki açıdandır.

1) Allah Teâlâ onlara, yapılan in'amlarının en büyüğünü hatırlatmıştır. Allah'ın nimetleri kendileri için çokca olduğundan ise, onların işlemiş oldukları suç ve cezası da, aynı şekilde, çok çirkin ve şiddetli bir ceza olur. Böyle olunca da, ilahi ceza, o nisbette büyük olur. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu in'amın peşinden, *"Yalan sayanların vay o gün haline..."* buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, insanlara, Kendisinin onları doğrudan doğruya da yaratmaya kadir olduğunu hatırlatmıştır. Doğrudan yaratmaya kadir olanın, yeniden yaratmaya da kadir olacağı hususu, akıen gayet açıktır. Binâenaleyh onlar, bu apaçık delili inkar edince, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onların hakkında, *"Yalan sayanların vay o gün haline..."* buyurmuştur.

Ayetlerin tefsirine gelince, أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ayetindeki, "mâ-i mehîn" ile, "nutfe" (menî) kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra O, bunun zürriyetini hakir bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır.."* (Secde, 18) ifadesi gibidir.

Nutfeyi Sağlam Bir Yere Yerleştirdik

فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ifadesindeki **"karâr-ı mekîn..."** ile de, insanın anasının rahmi kastedilmiştir. Çünkü, kendisinden çocuğun yaratıldığı şeyin aksine, anasının rahmetinde kalması ve orada karar kılması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِلَىٰ قَدَرٍ مَعْلُومٍ *"Malum bir vakte kadar..."* buyurmuştur ki, bununla da, o çocuğun anasının rahminde, doğum vaktine kadar kalması kastedilmiştir. Bu vakit ise, başkasına değil, Allah'a malum olup, bu yönüyle bu ifade tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O saatin ilmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı O bilir..."* (Lokman, 34) ifadesi gibi olmuş olur. **Nâfi ve Abdullah ibn Amir, şedde ile kaddarna** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak okumuşlardır. Şeddeli okunmasına göre, takdir, إِنَّا قَدَّرْنَا فَقَدَّرْنَا فَنِعْمَ الْمُقَدِّرُونَ şeklinde olmuş olur. Bu okuyuş, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ لَهُ نَحْنُ (Abese, 19) ayetiyle pekişir. Bir de, "halk" işinin bu takdir ve tahdide göre yapılması, bunu takdir eden tarafından, yaratılana olan bir nimettir. Dolayısıyla, lütuf ve nimetin zikredildiği bir yerde, (bu şekilde okunarak) bunun da hatırlatılması güzel ve yerinde olmuş olur. Bu kıraati tenkid edenler, "şayet bu okuyuş doğru ve yerinde olmuş olsaydı, o zaman, ayetin ifadesinin, فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْمُقَدِّرُونَ şeklinde olması gerekirdi..." demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilebilir:

Arablar, iki lehçenin ikisini de birden kullanabiliyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak,

فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً (Târık, 17) buyurmuştur. Şeddesiz okunmasına gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, "kudret" kökündendir. Buna göre mana, "Biz, o insanı dilediğimiz ve istediğimiz gibi yaratıp şekil vermeye kadiriz. Onu, en güzel bir şekil ve surette yarattığımız için de, ne güzel kadir ve yaratıcılarız..." şeklinde olur.

b) قَدْرٌ takdirinde olmak üzere, Arapça'da, şeddesiz olarak قَدَرْتُ الشَّيْءَ denilir. Ferrâ şöyle demektedir: "Arablar, قَدَرَ عَلَيْهِ الْمَوْتَ – قَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ – قَدَرَ عَلَيْهِ الْمَوْتَ demektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ (Fecr, 16) buyurmuştur.

★ ★
★

Arzın Hayat İçin Hazırlanması

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ۝ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا ۝ وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ۝ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ۝

"Biz yeri, bir toplantı yeri yapmadık mı?.. Dirilere de ölülere de... Orada, sabit sabit, yüce yüce dağlar meydana getirmedik mi? Size, tatlı bir su da içirmedik mi? Dini yalan sayanların o gün vay haline!.."

(Mürselât, 25-28).

Bil ki, kafirlerle ilgili tehditlerin dördüncü çeşidi de, bu ayetlerin ifade ettiği hususdur. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak onlara enfüsteki, yani kendilerindeki nimetlerini hatırlattı. Bu ayette ise, onlara kendi varlıklarının dışında (afâkta) olan nimetlerini hatırlatmıştır. Bu ayetlerin sonunda da, *"Dini yalan sayanların o gün vay haline"* demiştir ki, bunun sebebi de, biraz önce bahsettiğimiz şu hususdur: Nimetler çoğaldıkça, cezâ ve ikâb da, yük de o nisbette çoğalır, çetin ve şiddetli olur. Böylece de, dünyada zemme; ahirette de, ilahi cezaya müstehak olma, o nisbette ileri olur..

Cenâb-ı Hak, o ayeti bu ayetten önce getirmiştir. Çünkü, enfüsteki nimetler, afâkta olan nimetlerin bir aslı ve temeli gibidir. Zira, şayet hayat, sem' ve basar, sapasağlam uzuvlar.. olmasaydı, yaratılanlardan hiçbir şekilde yararlanılamazdı!..

Kifat

Bil ki, Allah Teâlâ burada, şu üç şeyden bahsetmiştir:

Birinci Nev: Cenâb-ı Hak, yeryüzünü önce ele almıştır. Zira, bizim dışımızda olan şeylerden bize en yakın olanı, yeryüzüdür. Arapça'da, **"el-kifât"** (الكِفَاتُ) yapışmak, toplanmak, sığınmak anlamlarına gelir. Nitekim, "yapıştırdım, ekledim, kattım, uladım" anlamında, كَفَتُّ الشَّيْءَ denilir. Yine, içine konulan herhangi bir şeyi zay etmediği zaman, bir dağarcık hakkında, جِرَابٌ كَفِيتٌ وَكَفِتٌ denilir.. Ve yine, küçük

tencereye, bakraca, kaba kacağa, كِفْتٌ (kıft) denilir.

Keşşâf sahibi şöyle der: كِفَاتٌ, ekleme ve ulamaya verilen ad olup, bu tıpkı, Arabların, "eklenen, bir araya gelen şeylere" ضِمَامٌ، جَمَاعٌ demeleri gibidir. Ve yine Arapça'da, "Bu kapı, diğerlerin cımâ'ı, yani kendisine açıldığı ana kapıdır (مَجَاعُ الْأَبْوَابِ) denilir. Ve yine sen, "bir şeyi bağladım شَدَدْتُ الشَّيْءَ dersin. Sonra da o şeyi bağladığın o ipe, "**sidâd**" (شِدَادٌ) adını verirsin..." إِحْيَاءً وَأَمْوَاتاً kelimeleri, işte كِفَاتاً kelimesi ile mansubturlar.

Buna göre adeta, "Biz, yeryüzünü, canlıları, cansızları bağrına basan olarak, bu biçimde yaratmadık mı?" denilmek istenmiştir. Yahut da bu ifadeler, كِفَاتاً kelimesinin delâlet ettiği نَكْفِتُ "toplarız, cem ederiz.." fiili ile mansubturlar. Buna göre mana, "Biz sizleri, canlılar ve ölüler olarak bir araya toplarız.." şeklinde olur. Bu durumda da bu iki kelime, mef'ûl zamirinden (نَكْفِتْكُمْ sizi... toplarız) haldir. Dil bakımından yapılacak açıklama bundan ibarettir.

Manaya gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Yeryüzü, canlıları, sırtında (üzerinde), ölüleri de karnında (içinde) bir araya getirir. Buna göre mana, "Diriler, evlerinde otururlar, ölüler de, kabirlerine gömülürler.." şeklinde olur. İşte bundan dolayı, Araplar, yeryüzüne, "ana" adını vermişlerdir. Çünkü yeryüzü, insanları bağrına basması açısından, tıpkı çocuğunu bağrına basıp onun işlerini uhdesine alan bir anne gibidir. İnsanlar yeryüzünde de bir araya gelip, onun sinesinde birleştikleri için de, yeryüzü adeta, o insanları bağrına basmış gibi olur.

2) Yeryüzü, canlılardan ayrılan o pisleri, şeyleri kendisinde topladığı için, canlıların "**kifât**"ı, yani derleyip toplayıcısı olarak kabul edilmiştir. Ama, yeryüzünün, insanlar onun üzerinde olmaları halinde, canlıları toplaması meselesine gelince, hayır; buna, "kifât" adı verilmez.

3) Yeryüzü, insanın, yeme-içme gibi ihtiyaçları hususunda kendisine muhtaç olduğu şeyleri kapsayan bir mahal, yer olduğu için, "canlıların toplayıcısı - kifât'ı" olarak addedilmiştir. Çünkü, bütün bunlar, yerden biter. Zararlı şeyleri def etmeye elverişli, mamur ve derli toplu binalar da, yeryüzünde ve oradan inşa edilmişlerdir.

4) Ayetteki, أَحْيَاءً وَأَمْوَاتاً kelimelerinin manası, yerle ilgilidir. Buna göre diriler, yerin bitirdiği şeyler; ölüler de, bitirmediği şeyler olmuş olur. Ayette geriye iki soru kalmaktadır.

Birinci Soru: Yeryüzü, hem canlıların hem de ölülerin birlikte "kifât" (yani hiçbir şey kalmayıp hepsi bunun içine girdiği ve böylece de marife olarak ifade edilmesi gerektiği halde) olduğu halde, niçin nekire olarak أَحْيَاءً وَأَمْوَاتاً denilmiştir?

Cevap: Bunlardaki nekirelik, tefhim ve tazim için olan nekireliktir. Buna göre adeta, "Yeryüzü, sayısız canlıları, sınırsız ölüleri bağrına basmakta, barındırmaktadır!.." denilmek istenmiştir.

İkinci Soru: Bu ayet, mezar soyan kimse (nebbâş)nin elinin-ayağının kesilmesinin farz olduğuna delalet eder mi?

Cevap: Kaffâl, Rabîa'nın, bu ayetin, yeryüzünün ölülerin "kifât"ı, toplayıcısı olduğuna delalet ettiğini, dolayısıyla da yeryüzünün ölüler için bir "hırz", yani korunma yeri olduğunu; korunmuş ve muhafazalı yerden hırsızlık yapan kimsenin elinin-ayağının kesileceğine delalet ettiğini söylediğini nakletmiştir.

Bu ayetlerde ele alınan nimetlerin ikinci çeşit nimeti ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ *"Orada, sabit sabit, yüce yüce dağlar meydana getirmedik mi?"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh رَوَاسِيَ kelimesinin manası, "yeryüzünde çakılıp kalan, oradan hiç kopmayan" demek olup, شَامِخَاتٍ ifadesinin anlamı da, "koca koca, yüksek..." demektir. Çünkü, her ulu ve koca olan şey "**samih**"tir. Nitekim kibirli insana da, شَامِخٌ بِأَنْفِهِ "Burnunu dikmiş..." denilir. Dağların yaratılmasının faydalarına gelince, bu husus, bu kitabımızda daha önce geçmişti.

Üçüncü çeşit nimet ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا *"Size, tatlı bir su da içirmedik mi?.."* ayetinin ifade ettiği husus olup, **furât**, Arapça'da, son derece tatlı, demek olup, bunun tefsiri Cenâb-ı Hakk'ın, هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ (Furkan, 53) ayetinin tefsirinde geçmişti...

★ ★
★

Cehennemin Bina Kadar Kıvılcımları

انْطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾ انْطَلِقُوا إِلَىٰ ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَّا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾
إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾

"O yalan sayıp durduğumuz şeye, (azaba) gidin. Haydi, üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin. (Ki o), gölgelendirici değildir. Alevlerden de korumaz. Çünkü o, öyle kıvılcım atar ki, herbiri sanki bir saraydır. Herbir kıvılcım adeta bir sarı deve kadardır. Yalan sayanların vay o gün haline!.."

(Mürselât, 29-34).

Bil ki, kafirlerle ilgili tehditlerin, beşinci türü de bu olup, bu ayetler de, onların ahiretteki azablarının nasıl olduğu beyan edilmiştir. Ayetteki, انْطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ cümlesinin manası, "onlara, "Haydin, şimdi o yalanlayageldiğiniz o azaba giriniz..." denilir" şeklindedir. Görünen odur ki, bu sözü söyleyenler, cehennem bekçileridir, zebanilerdir. İkinci انْطَلِقُوا ifadesi ise, bir tekrardır. **Yakûb** bu ifadeyi, mazi sigası ile انْطَلَقُوا şeklinde okumuştur.

Buna göre mana, "Onlar, buna mecbur olup bundan kaçınmadıkları için, emre

boyun eğip gittiler..." şeklinde olur. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira, eğer böyle olsaydı, o zaman, fâ ile, فَانْطَلَقُوا denilmesi, böylece de, sözün başı ile soru arasında bir irtibat kurulması gerekirdi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde güneş insanların başına yaklaşır.. O vakit üzerlerinde, hiçbir elbise ve hiçbir örtü bulunmaz. Güneşin alevi onların yüzlerini yalar ve değip geçer. Nefeslerini yakar adeta.. Ve o gün, uzar da uzar.. Derken Allah Teâlâ, rahmetiyle, dilediği kimseleri kurtarır ve onları, gölgelerinden bir gölgeye sokar. İşte o zaman onlar, *"Allah bize lütufta bulundu ve bizi, özlere işleyen yakıcı ateşin azabından korudu.."* (Tur, 27) derler. O vakit yalanlayıcılara da, "O yalan sayıp durduğunuz azaba ve Allah'ın ikabına gidiniz.." denilir. Ayetteki, اِلٰى ظِلٍّ "Cehennemin dumanına.." demek olup, bu tıpkı, وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ *"kapkara dumandan bir gölge içinde..."* (Vakıa, 43) ifadesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu gölgeyi, bazı sıfatlarla nitelemiştir.

Cehennem Alevi

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, ذِى ثَلٰثِ شُعَبٍ *"üç kola ayrılmış..."* ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifadenin izahı hususunda üç vecih bulunmaktadır:

1) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bu gölgenin olduğunu bilmiyorum. Onun hakkında herhangi bir şey duymadım.."

2) Bir topluluk ise, *"üç kola ayrılmış"* ifadesinden murad edilen, o ateşin hem altlarından hem de üstlerinden gelip onları çepeçevre kuşatmasıdır. Ateşin burada, "gölge" olarak isimlendirilmesi, o ateşin onları bütün yönlerden kuşatması itibarıyle bir mecazdir. Bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarından (ateşten) tabakalar vardır.."* (Zümer, 16) ayetinde olduğu gibidir. Allah Teâlâ yine, *"Azab onları hem üstlerinden hem de altlarından bürümüştür.."* (Ankebut, 55) buyurmuştur" demiştir.

3) **Katâde** ise, şöyle demiştir: "Doğrusu şudur: "Bundan maksat duman (duhân)'dır. Bu mana, *"Duvarı çepeçevre kendilerini kuşatmış..."* (Kehf, 29) ayetinden elde edilir. سُرَادِقُ النَّارِ "ateşin duvarları..." ile kastedilen, dumandır. Sonra, bu dumandan bir bölüğü onun sağına, bir başka bölüğü de soluna; bir üçüncü bölük de üstüne geçer..."

Ben derim ki, bu, imkânsız değildir. Zira, gazab, insanın sağından; şehvet ise solundan gelir. Kuvve-i şeytaniyye ise, dimağındadır. İnsanın, inancı ve ameller hususunda, ondan sudur eden bu afetlerin kaynağı ancak üçtür. Bu üç kaynaktan da, muhtelif karanlık ve zulumâtlar meydana gelmiştir. Yine, burada üç derecenin bulunduğunun söylenilmesi de mümkündür: Bunlar, his, hayal ve vehm... Bunlar, ruhun, kudsiyyet ve paklık aleminin nurlarıyla aydınlanmasına manidirler. Bu üç mertebeden her birinin, hususi bir karanlık ve zulmanîliği bulunur.

4) Bir topluluk ise şunu söylemiştir. Bu, bu dumanın çok büyük olduğunu anlatan kinaye yollu bir anlatımdır. Zira, büyük duman kütlesi, pekçok kol ve dallara ayrılır.

5) **Ebû Müslim** ise şunu söylemiştir: ذِى ثَلٰثِ شُعَبٍ hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra buyurmuş olduğu ifadelerin söz konusu olması da muhtemeldir. Yani,

onun, gölgelendirmemesi, alevler karşısında hiçbir fayda vermemesi ve onların, adeta saraylar misali olan kıvılcımlar saçması...

Koyu Tabaka Gölgelemez

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın لاَ ظَلِيلٍ *"gölgelendirici değildir..."* ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifade, onlarla bir alay ifadesi olup, onların gölgelerinin mü'minlerin gölgeleri gibi olmayacağını onlara tarîzde bulunmak (çıtlatmak)tır. Buna göre ayetin manası, "O gölge, güneşin hararetini savuşturamayacak.." şeklinde olur.

Alevden Korumaz

Üçüncü Sıfat: وَلاَ يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ *"Alevden de korumaz..."* ayetinin ifade ettiği husus. Arapça'da, اَغْنِ عَنِّى وَجْهَكَ denilir ki, bunun manası, "Yüzünü benden uzak tut, yüzünü görmeyeyim..." şeklindedir. Çünkü, bir şeyden müstağni olan, ondan uzaklaşır; tıpkı, o şeye muhtaç olanın ona yaklaşması gibi...

Keşşâf sahibi, "Bu kelimenin mahallen mecrûr olduğunun takdirinin ise, غَيْرَ مُغْنٍ عَنْهُمْ مِنْ حَرِّ اللَّهَبِ شَيْئاً "Ateşin alevi karşısında onlara hiçbir fayda vermeyen..." şeklinde olduğunu" söylemiştir.

Kaffâl ise, "Bu, şu iki manaya muhtemel olabilir:

a) Bu gölge ancak, cehennemde olur. Bu sebeple de onları orada cehennemin hararetinden himaye etmez, onları, onun alevlerinden de korumaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Vâkıa Sûresi**'nde "gölge"yi zikretmiş ve وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ، فِى سَمُومٍ وَحَمِيمٍ ve لاَ بَارِدٍ وَلاَ كَرِيمٍ (Vâkıa, 42-44) buyurmuştur. Bu sanki, onlar oraya girdiklerinde cehennemde söz konusudur. Daha sonra ise Cenâb-ı Hak, لاَ بَارِدٍ وَلاَ كَرِيمٍ *"Ne serin, ne de cömert..."* (Vâkıa, 44) buyurmuştur. Bu ayetteki لاَ بَارِدٍ ifâdesinin لاَ ظَلِيلٍ "serin değil" anlamında; وَلاَ يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ cümlesinin de, "cömert de değil.." manasında olması muhtemeldir. Yani, "Onda, ateşin alevinden kendisine kaçılıp da yasaklanılacak bir farklılık yoktur.." demektir.

b) Bunun meydana getirilmesinin ancak, onlar cehenneme girmeden önce, hatta, onlar, hesaba çekilmek ve arzolunmak için hapsolundukları sırada olmasıdır... O zaman onlara, "Biliniz ki bu gölge, sizi ne güneşin hararetinden korur, ne de sizden, cehennemin alevlerini uzaklaştırır" denilir" demiştir.

Ayette bir üçüncü izah şekli daha vardır ki, bunu da **Kutrub** söylemiştir. Buna göre, buradaki **leheb** kelimesi, "susuzluk" anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, لَهِبَ لَهَباً "iyice susardı, رَجُلٌ لَهْبَانُ çok susamış adam.." ve اِمْرَأَةٌ لَهْبَى "çok susamış kadın..." denilir.

Bina Büyüklüğünde Kıvılcım

Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın اِنَّهَا تَرْمِى بِشَرَرٍ *"O, bina büyüklüğünde kıvılcımlar fırlatır.."* ayetinin ifade ettiği husus... **Vâhidî** şöyle demiştir: "Aynı anlamda olmak üzere, شَرَرَةٌ، شَرَارَةٌ، شَرَرٌ "kıvılcım.." denilir. Bu kelime, ateşten sıçrayarak, her yöne doğru giden ve derken yok olan şeye, kıvılcıma ad verilmiştir.

Kelimenin aslı, "ortaya koyup güneşe serdiğin zaman" söylemiş olduğun نَشَرْتُ الثَّوْبَ "elbisemi yaydım, serdim.." deyiminden gelmedir. Kıvılcım da, yok olmak üzere, sağa sola sıçrar, yayılır. Bil ki Allah Teâlâ, gölgesi duman olan o ateşi, büyük kıvılcımlar fırlatmakla nitelemiştir. Bundan kastedilen ise, o ateşin gerçekten çok büyük olduğunu beyan edip anlatmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kıvılcımı iki şeye benzetmiştir:

a) Saraylara... (كَالْقَصْرِ) Bu kelimenin tefsiri hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, saray diye isimlendirilen binadır. **İbn Abbas**, bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, koca koca sarayları kastettiğini söylemiştir.

2) Kastedilen bu değildir. Sonra bunun murad edilmesi halinde de, ifadenin tefsiriyle ilgili birkaç vecih vardır:

Birinci Vecih: Kelime, tıpkı تَمْرَةٌ (hurma)'nın çoğulunun تَمْرٌ جَمْرَةٌ (kıvılcım,, kor) kelimesinin çoğulunun da جَمْرٌ gelmesi gibi, **sâd** harfi sâkin olan قَصْرَةٌ kelimesinin çoğuludur. **Müberred** ise, "Kalın ve sert olan odun demetine اَلْقَصْرَةُ adı verilir ki, bunun çoğulu اَلْقَصْرُ şeklindedir. **Abdurrahman İbn Âbis** de şöyle demiştir: "**İbn Abbas**'a, اَلْقَصْرُ kelimesi hakkında soru sordum, o bana, "Bu, bizim kış için hazırlayıp biriktirdiğimiz, doğradığımız odunlardır. Biz onlara, اَلْقَصْرُ adını veriyorduk" dedi.." Bu aynı zamanda, **Said Ibn Cübeyr, Mukâtil** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür. Ancak ne var ki onlar, bunun, hurmalarla büyük ağaçların kütükleri olduğunu ifade etmişlerdir.

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Bu kelime, iki fetha ile; كَالْقَصَرِ şeklinde de okunmuştur ki, bunun anlamı, "develerin boyun" veya "atların boynu.." demektir; tıpkı شَجَرَةٌ kelimesinin çoğulun شَجَرٌ şeklinde gelmesi gibidir.. **İbn Mes'ûd** da, tıpkı رَهْنٌ ve رِهْنٌ kelimelerinde olduğu gibi, اَلْقَصْرُ anlamında اَلْقِصْرُ şeklinde okumuştur. **Said Ibn Cübeyr** de, tıpkı حَاجَةٌ kelimesinin çoğulunun حِوَجٌ gelmesi gibi, kelimeyi, اَلْقَصْرَةُ kelimesinin çoğulu olarak اَلْقِصْرُ şeklinde okumuştur.

Cimale Kelimesinin Manaları

b) İkinci teşbih, Cenâb-ı Hakk'ın, كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ *"Herbiri sanki, sarı bir deve"* ayetinin ifade ettiği husus. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler

جِمَالَاتٌ kelimesi جِمَالٌ kelimesinin çoğuludur. Tıpkı, رِجَالٌ kelimesinin, رِجَالَاتٌ ve بُيُوتٌ kelimesinin de بُيُوتَاتٌ şeklinde şeklinde çoğul gelmesi gibi... **İbn Abbas** bu kelimeyi cim'in dammesiyle جُمَالَاتٌ şeklinde okumuştur ki, bu **Ya'kûb**'un kıraatidir. Alimler bu hususta birkaç vecih zikretmişlerdir:

1) جُمَالَاتٌ kelimesinin damme ile okunması halinde, kalın ipler, gemi halatları anlamına geldiği, bunlara اَلْقُلُوسُ (halatlar) da denildiği söylenmiştir. Alimlerden bazıları bunu kabul etmemiş ve ip hakkında kullanılan kelime için maruf olan kullanış,

cim'in dammesi ve mim'in şeddesi ile, اَلْجُمَّلُ kelimesidir. Bu anlamda olmak üzere, حَتّٰى يَلِجَ الْجُمَّلُ (A'raf, 40) şeklinde okunmuştur.

2) Bunun, "bakır kütleleri, yığınları" olduğu da ileri sürülmüştür. Ve bu husus, dilcilerin büyük bir kısmının bilmemesine rağmen, **Ali İbn Ebî Talib** (r.a) ile **İbn Abbas** (r.a)'tan rivayet edilmiştir.

3) **Ferrâ**, جُمَالَاتٌ kelimesinin "kısaca, icmâlen anlatılmış şey اَلشَّيْءُ الْمُجْمَلُ deyimine varıp dayanması da mümkündür. Nitekim Arapça'da, اَجْمَلْتُ الْحِسَابَ "hesabı topladım" ve "topluca geldiler" anlamında da, جَاءَ الْقَوْمُ جُمْلَةً denilir. Ki, buna göre mana, "Bu kıvılcımlar, adeta, biraraya getirilmiş sapsarı kalın şeyler gibi yükselirler.." şeklinde olur" demiştir. **Ferrâ**'nın görüşü bundan ibarettir.

4) **Ferrâ** şöyle de demiştir: جُمَالَاتٌ kelimesinin, جُمَالٌ kelimesinin çoğulu; جُمَالٌ kelimesinin de, جَمَلٌ kelimesinin çoğulu olması mümkündür. Ve bu tıpkı, رَخَلٌ (dişi kuzu), رُخَالٌ ve رَخَالَاتٌ denilmesi gibidir.

İkinci kıraat ise, kelimenin جِمَالَتٌ şeklinde okunmasıdır. Ki bu da yine جَمَلٌ kelimesinin çoğulu olup, bu tıpkı, حَجَرٌ (taş), حِجَارَةٌ denilmesi gibidir. **Ebû Ali** şöyle demektedir: جِمَالَتٌ kelimesinin sonuna **tâ**, cem'in müennes olmasından dolayı gelmiştir. Ve bu tıpkı, فَحْلٌ (erkek, tohumluk deve) kelimesinin sonuna **tâ**'nın gelip de فَحَالَةٌ denilmesi gibidir.

Üçüncü Kıraat: جُمَالَتٌ şeklinde olup, bu da kalın halat demektir.

Ayette cins manası kastedilerek, صُفْرٌ "sarı..." denildiği ileri sürülmüştür. Bu kelimenin ne demek olduğuna gelince alimlerin ekserisi bu kelime ile, "sarıya çalan bir siyahlığın kastedildiğini" söylemişlerdir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Senin gördüğün her siyah deve, mutlaka sarıya çalar. Çünkü, kıvılcım uçup, kendisinde o ateşin renginden bir parça kaldığı halde yere düştüğünde, sarıya çalan siyah deveye daha çok benzer.

Bazı ulema, "burada kastedilen, siyahlık değil, sarı renktir. Çünkü, kıvılcıma, ateş olduğu sürece bu ad verilir.. Ateş olduğu sürece de sarı olur.. Bu, söndüğü zaman siyah haline gelir. Ve o zaman da artık, ona kıvılcım" denilmez" iddiasında bulunmuşlardır ki, bence, doğru olan görüş de budur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, kıvılcımı, büyüklükte binaya; renk, çokluk, birbirini izleme hızlı harekette de, sapsarı develere benzetmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: Kıvılcımın başlangıcı büyüktür. Böylece bu, adeta bir bina gibi olur. Sonra da dağılıp parçalanır. Böylece de, o dağılıp parçalanan ve birbirini izleyen bu parçalar, tıpkı sapsarı develer gibi olmuş olurlar.

Bil ki, **İbn Abbas** (r.a)'ın, Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ifâdesinin tefsirinde şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu teşbih, Arap beldelerinde yapılmış olan bir teşbihtir. Arapların köşkleri ise, tavanları yüksek olup, tıpkı bir çadıra benzerler.

Böylece, Allah Teâlâ, o ateşin, tıpkı bir kasr gibi kıvılcımlar fırlattığını beyan buyurmuştur.

Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, İbn Abbas'ın bu açıklamasını duyunca, bunda tasarrufta bulunarak (bir değişiklik yaparak) ayetin bu ifadesini, sahtiyandan, kızıl deriden yapılmış bir çadıra benzetmiştir ki, bu da onun,

حمراء ساطعة الذوائب فى الرجى / ترمي بكل شرارة كطرافٍ

"Zifiri bir gecede, zülüfleri çevreye yayılmış kıpkırmızı bir cehennem ki, çadır gibi kıvılcımlar saçıyor" şeklindeki beytidir.

Zemahşeri'nin Maarrî'ye Muaraza İsnadı

Sonra **Keşşâf sahibi, Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin**, bu beytini, bu ayete "muârâza etmek" için söylediğini iddia etmiştir. Ben de diyorum ki: **Keşşâf sahibine** yakışan, bunu dile getirmemesiydi, şimdi o bunu dile getirdiğine göre, bizim bunu enine boyuna ele almamız gerekir.

Razî'nin Maarrîye Tenkidi

Bu sebeple biz diyoruz ki: **"Şirâre"** شَرَارٍ 'yi طِـــرَافٍ "kıl, sahtiyan çadır"a benzetmek, bu benzetmenin şekil ve büyüklük bakımından olduğunu gösterir. Şekil açısından benzetmeye gelince, bu, şu iki bakımdandır:

a) "Kıvılcım", bölünmezden önce, nokta halindeki bir ateş gibidir. Ama, bölünüp de, genişlediğinde, tıpkı genişleyen bir nokta gibi olmuş olur. Bu yönüyle de, çadıra benzer. Çünkü, çadırın başı, başlangıçta bir nokta gibidir; daha sonra ise, gittikçe, azar azar genişler.

b) "Kıvılcım', ya bir küre ya da bir sütun gibidir. O halde, böyle olan kıvılcım, yuvarlak olan çadıra çok sıkı benzer. Bu ifadeyi, büyüklük bakımından bir çadıra benzetme işine gelince, burdaki durum açıktır. İşte bu benzetmenin hedeflediği, bu iki şeydir.

Ama, bu teşbihi şu açılardan tenkit edebiliriz:

1) Kıvılcımın rengi siyaha çalan sarı bir renktir. Bu mana ise, sarı sarı develerde mevcut olup, deriden yapılan çadırda söz konusu olmaz.

2) Develer, hareketlidir. Çadır ise, hareketsizdir. Binâenaleyh, kıvılcımı, hareket eden develere teşbih etmek daha uygundur.

3) Kıvılcımlar, ardarda gelirler. Bu mana ise, sarı develerde vardır; fakat bu mana, çadırda yoktur.

4) Köşk, sahibinin kendisini emniyyette hissettiği bir yerdir. Binâenaleyh, kıvılcımı bu köşke teşbih etmek, sahibinin kendisinden emniyet ve selamet beklediği o yerden bela ve selamet beklediği o yerden bela ve afetin çıkacağına, uç vereceğine dikkat çekmektir. İşte kafirin durumu da böyledir; çünkü kafir, dininden hayır ve selametin sudur edeceğini beklerken, o dininden, kendisi için bir afet ve mihnetten başka hiçbir şeyin sudur etmediğini görecektir. Çadır ise, kendisinden, genel anlamda emniyetin beklemeyeceği bir mahaldir.

5) Araplar, bütün güzelliğin, develere sahip olmada olduğuna inanırlar. Ve, mükemmel nimetin ancak, mükemmel nimet ile elde edileceğine inanırlar. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, *"Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet, (hoş bir manzara) var..."* (Nahl, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh, kıvılcımları, ben siyah develere benzetmek, bu kimselerle alay etmek gibidir. Onlara adeta, "Siz, dininizden iyilik, nimet ve güzellik bekliyordunuz. Ancak ne var ki, bu güzellik, işte develer (جِمَالٌ) gibi olan bu kıvılcımlardan ibarettir.." demiştir. Bu mana ise, çadırda yoktur.

6) Develer, tek tek iken, biraraya geldiklerinde, ön ve arka ayakları arasına düşen herkes, büyük bir bela ile yüz yüze kalmış olur ve büyük bir acıya duçar olur. Binâenaleyh, cehennemin kıvılcımlarının, peşpeşe gelişlerini, develerin biraraya gelişlerine benzetmede, son derece ileri bir zararı ifade vardır. Halbuki "çadır" böyle değildir.

7) Görünen odur ki köşk, büyüklük bakımından, çadırdan daha ileridir. Sarı sarı develer de, sayıca çadırlardan fazladır. Dolayısıyla, cehennemin kıvılcımlarını bu tür develere benzetmek, hem miktar, hem de sayı bakımından fazlalığı ifade eder. Fakat çadıra benzetmede, bu fazlalık fikri yoktur. Ayet-i kerimenin maksadı, iyice korkutmak ve çekindirmek olduğuna göre, kıvılcımları köşklere ve sarı sarı develere benzetmek daha uygun olur.

8) İki sıfatı belirleme hususunda iki ayrı şeye teşbihte bulunmak, o iki sıfatı anlatmak için tek bir şeye benzetmekten daha kuvvetlidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"O (cehennem) bina gibi kıvılcımlar fırlatır"* beyanını duyan bir kişinin zihni, bu ifadeyle o kıvılcımların büyüklüğünün anlatılmak istendiğini hemen anlar. Bu ifadeden sonra *"Bunlar, adeta sarı sarı develerdir"* cümlesini duyunca, da, zihni, bu ifadeyle o kıvılcımların çokluğunun, peşpeşe oluşlarının ve renginin kastedildiğini hemen anlar. Ama kıvılcımların çadır gibi olduğunu duyanın aklı, bu teşbihin maksadının, kıvılcımların büyüklüğünü mü, yoksa rengini mi ortaya koymak olduğu noktasına takılıp kalır. Binâenaleyh kıvılcımları çadıra benzetmek, mücmel (kapalı), köşklere ve sarı develere benzetmek ise, açık ve te'kidli bir ifade gibi olur.

İmdi, bu ifadenin maksadı, cehennemin korkunçluğunu ortaya koyup, insanları ondan sakındırmak olduğuna göre, o azabın, en iyi ve en mükemmel bir biçimde izah edilmesi durumunda bu korkunçluk ve sakındırma da o nisbetle ileri bir derecede olur. Şu halde, kıvılcımları köşk ve develere benzetmenin daha tam ve mükemmel olduğu sabit olur.

9) Hak Teâlâ bu ayetin başında, *"Gölgeye gidin"* buyurmuştur. İnsan, binitli olduğu zaman, bu gidişten hoşlanır. Güzel gölgeyi de köşkü olduğu zaman bulabilir. Binâenaleyh cehennemin kıvılcımları, köşke ve develere benzetilmiştir. Böylece insana adeta, "işte binitin, bu develerdir. Gölgen de bu gibi köşklerdedir" denilmek istenmiştir ki bu, kaarşıdakini iştahlandırmak gibi birşeydir. Ama bu mana ve incelik, onları çadıra benzetmede yoktur.

10) Köşkün havaya uçmasının, çadırın havaya uçmasından daha enteresan

olduğu malumdur. Çünkü köşkler, taşlardan ve ağaçlardan yapılmıştır. Dolayısıyla bu maddeler, ister sahtiyandan ister deriden elde edilmiş olsun çadırlardan daha ağır ve daha kütleseldir. Daha ağır ve daha kütlesel olan şeylerin, havada uçuşması daha ilginçtir. Demek ki köşkleri havaya uçuran o ateş, çadırları havaya uçurabilecek ateşten daha güçlü demektir. Bu ayetin maksadının, o ateşin şiddet ve kuvvet bakımından son derece ileri olduğunu anlatmak olduğu malumdur. Binâenaleyh onları, köşklere benzetmek daha evladır.

11) Bu köşklerin insan üzerine düşmesi, çadırların düşmesinden daha tehlikeli ve daha ızdıraplı olur. Şu halde bu kıvılcımları köşklere benzetmek, önce havaya doğru yükselip, sonra o kafirler üzerine düştüğünde, ona alabildiğine ızdırab vereceğini ifade eder. Böylece de bu, havadan, kafirin üzerine köşkler büyüklüğünde kıvılcımların yağacağına dikkat çekme olur. Çadırların insan üzerine düşmesi ise böyle değildir. Çünkü bu neticede, o kadar da elem verici ve tehlikeli bir şey değildir.

12) Develer genelde ağır olurlar. Binâenaleyh bu kıvılcımları develere benzetmek, bunlardan herbirinin, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çeşitli ağır belalar olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sanki "Bu kıvılcımlar, tıpkı çeşitli bela ve sıkıntılarla dopdolu olan develer gibidirler" denilmek istenmiştir. Halbuki bu mana ve incelik, onları çadırlara benzetmede mevcut değildir. Binâenaleyh bunları develere benzetmek daha tam ve daha mükemmel olmuş olur.

Bil ki bu izahlar, bir anda aklıma peş peşe geliverdi. Şimdi, daha fazlasını istemek için Allah'a yalvarıp yakarsaydık, o bize verirdi, yani fazlı ve rahmetiyle bize birşeyler nasib ederdi. Fakat bu iki benzetmeden hangisinin daha tercihe şayan olduğu hususunda, yaptığımız izahlar yeter. Bunlardan fazlası (ıtnâb) lüzumsuz yere sözü uzatma sayılır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Özrün Dinlenmeyeceği Gün

هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾

"Bu, konuşmayacakları bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler. Yalanlayanların o gün vay haline..."

(Mürselât, 35-37).

A'meş, buradaki **yevm** (gün) kelimesini mansub (üstünlü) okumuştur. Buna göre mana, "Size anlatılan bütün bu şeyler, o gün başınıza gelecek" şeklindedir.

Bil ki kafirlerle ilgili tehdidlerden **altıncı çeşid** de bu ayetlerin ifade ettiği husustur. Çünkü Allah Teâlâ, onların, yaptıkları kötü işleri için bir mazeret ve delilleri olmadığını, dolayısıyla o azabı savuşturamayacakları, derken orada onlar için, şöyle çeşitli azabların hep birlikte yapıldığını beyan buyurmuştur:

a) *"Mahcub olma azabı..."* Çünkü onlar, şahidlerin (bütün insan ve cinlerin)

huzurunda rezil ve rüsvay olacaklar ve bütün kusurları - ayıpları ortaya çıkacak. Akl-ı selîm sahibi herkes, mahcub olma azabının, kılıçla öldürülmekten ve ateşte yakılmaktan daha çetin ve zor olacağını bilir.

b) Kaçak bir kölenin, sahibinin kapısında beklemesi ve sonunda O'nun eline düşmesi. Hem de yakalanması öyle bir vaziyette olmaktadır ki O *"Benim huzurumda söz (hüküm) değişmez"* (Kaf, 29) diye kestirip atmıştır ve O'nun yalan söylemesi de imkansızdır.

c) Bu kimse, o durakta, kendileriyle alay ettiği ve önemsemediği hasımlarının, mükafaat elde ettiklerini ve kendilerine saygı gösterildiğini görür. Ama kendisinin de rezilliği ve ilahi cezayı hakettiğini anlar. İşte bütün bunlar, manevi-ruhani azabın üç çeşididir.

Dördüncü azab ise, maddi olandır. Bu da, onların cehennemi ve onun dehşetini görüp yaşamalarıdır. Bunlardan Allah'a sığınırız. Binâenaleyh bu kimseler hakkında, işte bu tür azablar, hatta künhünü ancak Allah'ın bilebileceği türden azablar biraraya gelince, Allah Teâlâ bu kimseler hakkında *"Yalanlayanların o gün vay haline..."* buyurmuştur.

Ayetle İlgili İki Soru

Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru var:

1. Ahirette Yalan Söylemek Mümkün Mü?

Birinci Soru: Hak Teâlâ'nın, *"Bu, konuşamayacakları bir gündür"* ifadesiyle, *"Şüphesiz siz, kıyamet gününde, Rabbinizin huzurunda davalaşırsınız"* (Zümer, 30), *"(Onlar derler ki) Rabbimiz Allah'a yemin olsun ki biz müşrik değildik"* (En'âm, 23) ve *"Onlar Allah'dan hiçbir sözü gizleyemezler"* (Nisa, 42) ayetleri nasıl birleştirilebilir? Rivayet olunduğuna göre bu soruyu, **Nafi b. el-Ezrak İbn Abbas** (r.a) sormuştur. Buna şu şekillerde cevap verilebilir:

1) **Hasan el-Basrî**, ayette mahzûf bir şeyin olduğunu ve takdirinin, "Bu, kendisinde hüccet ve delil ile kavuşamadıkları ve kendilerine mazeret beyan etme izni verilmediği bir gündür" şeklinde olduğunu söylemiştir. Çünkü onların yaptıkları bütün bu işlerinde, geçerli bir mazeretleri olmadığı gibi, verebilecekleri doğru bir cevabları da yoktur. Binâenaleyh bunlar, sapasağlam bir hüccet ve doğru cevablarla konuşamadıklarına göre, sanki konuşamamışlardır. Çünkü birşey ifade etmeyen bir takım şeyler söyleyen kimse, sanki hiç konuşmuyor gibidir. Bunun bir benzeri de, herhangi bir manası olmayan bir takım sözler mırıldanan kimseye, "Sen birşey söylemedin kil.." denilmesidir.

2) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ bu ifadesiyle, "dillerinin tutulup o anda konuşamayacaklarını kastetmiştir. İşte bu kadar bir vakitte (kısa zaman için) onlar konuşamazlar demektir ve bu tıpkı, "Falanca geldiği gün sana geleceğim" denilmesi gibidir. Buradaki "gün" ile, falancanın geldiği "an" manası kastedilmiştir. Yoksa günün bütünü kastedilmemiştir. Çünkü bu gelme işi, kısa bir süre içerisinde olur. Bütün günü kapsamaz.

3) *"Konuşamayacaklar"* ifadesi, mutlak (genel) bir ifadedir. Mutlak, ne türler,ne de vakitler hususunda genellik ifade etmezler. Bunun delili ise, şöyle diyebilmendir: "Falanca hiç konuşmaz" dersin. Bu, konuşmama durumunun, bazı şeyler konuşmama ile hiçbirşeyi konuşmama arasında müşterek bir noktadır. Aynı şekilde yine sen, "Falanca şu anda konuşmuyor" dediğin gibi, "Falanca kesinlikle konuşmaz" da dersin ki bu, konuşmama halinin devamlı ve muvakkat olması bakımından müşterek bir hal olduğunu gösterir. Durum böyle olunca da, *"konuşamayacaklar"* ifadesinin doğru olması için, bazı şeyleri, bir zaman için konuşamamaları yeterli sayılır ki bu, başka bir vakitte, başka şeyleri konuşabilmelerine ters düşmez. Şu halde, *"konuşamyacaklar"* ifadesinin geçerli olabilmesi için, onların sorulduğu anda, mazeret ve sebepleri ileri sürememeleri yeterlidir. Yaptığımız bu izah, akıl açısından, ilk iki cevabın doğruluğuna da bir işarettir.

Eğer, "Bir kimse "Bugün konuşmayacağım" diye yemin etse, ama "bugün"ün herhangibir diliminde (anında) konuşsa, yeminini bozmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Yeminler örfe dayalı bir şeydir. Bahsettiğimiz şey ise, lafzın lafız olması açısından manasını incelemektir.

4) Bu ayet, cehennem bekcilerinin o kafirlere söylediği, *"Haydi üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin"* (Mürselât, 29) ifadesinin peşisıra gelmiştir. Binâenaleyh onlar da bu söze uymuş ve o tarafa doğru gitmişlerdir.

Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onlar, dünyada iken taatla emrolunmuşlardı ama buna hiç iltifat etmemişlerdi. Fakat şu anda herşeyden zor ve mükellefiyeti yüklenmede nasıl itaatkar ve uyumlu olabildiler." Bu da şu manayadır: "Onlar dünyada iken çekişmeyi ve karşı çıkmayı bir tarafa bıraksalardı, şimdi böyle bir zor mükellefiyeti istemeye istemeye üstlenme ihtiyacını duymazlardı." Velhasıl, *"Bu, konuşamayacakları bir gündür"* ifadesi, bu konuşmama işinin o vakitle sınırlı olduğunu gösterir. Mutlak (genel) bir ifadeyi, sözün başında geçen bir ifade ve sebeple kayıtlamak (kayıtlı saymak), örfen meşhur bir şeydir. Bunun delili ise şudur: Mesela bir kadın, "Şu anda evden çıkmak istiyorum" dese, kocası da, "Eğer çıkarsan, boşsun" dese, kocanın mutlak ifadesi, kadının başlangıçta söylemiş olduğu ifade ile kayıtlanmış (sınırlanmış) olur. Ayette de böyledir.

Savunma Hakkı Verilmeyecek Mi?

İkinci Soru: Ayetteki, *"Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"* ifadesi, onların bir mazeretleri olduğunu fakat bu mazeretlerini ortaya koymaktan engellendikleri vehmini verir ki böyle yapmak Hakîm Allah'a uygun düşmez?.. Buna şöyle cevap verilir: Onların gerçekte bir mazeretleri yoktur. Fakat genelde kendilerine mazeret saydıkları birtakım bozuk ve yanlış hayaller kurarlar. Dolayısıyla da bu asılsız mazeretlerini söylemeleri için müsaade verilmez. Belki de bu asılsız mazeretleri, "Allah'ım, madem ki herşey Sen'in kaza ve kaderin, ilmin, dilemen ve yaratmanla olmuştur. Öyle ise bunlardan ötürü niçin bana azab ediyorsun" demeleridir. Fakat bu fasit bir mazerettir. Çünkü hiç kimse, mülk sahibini, mülkünde istediği ve dilediği gibi tasarrufta bulunmaktan engelleme hakkına sahip değildir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, *"O peygamberlerden sonra, artık insanlar için, Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için, (Allah) müjdeleyici ve uyarıcı olan nice peygamberler göndermiştir"* (Nisa, 165) ve *"Eğer biz onları, (peygamber göndermeksizin) bir azab ile yok etseydik, derlerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin?"* (Taha, 134) buyurmamış mıdır? Bu gibi ayetlerin hepsinin maksadı, insan için hiçbir mazeret bırakmama olduğu açıktır. Farzet ki insanın, kıyamet günü böyle bir mazereti fasittir. Fakat onun bu mazereti anlatmasına müsaade edilip de, sonra bunun yanlışlığı niçin anlatılmamıştır" denilirse, biz deriz ki: Mazeretler ve inzarlar, dünyada söz konusudur. Bunun delili, *"Bir özür ve inzar olarak, zikri ilka edenlere yemin olsun ki..."* (Mürselât, 5-6) ayetidir. Bunları yeniden tekrar etmenin faydası yok.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا (Fatır, 36) ayetinde olduğu gibi, burada da niçin لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ demeyip, nûn'u düşürmemiştir?

Cevap: Buradaki "fâ", sadece atıf içindir. Dolayısıyla يَعْتَذِرُونَ cümlesinin, bir cevab olduğunu kesinlikle ifade etmez. مَنْذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ (Bakara, 245) ayetindeki فَيُضَاعِفَهُ fiili de böyledir ve hem merfu, hem mansub olarak okunmuştur. يَعْتَذِرُونَ ma'tûf olduğu için merfû okumuştur. Çünkü eğer mansub okunacak olsaydı bu hiç şüphesiz onlara mazeret beyan etmeleri için izin verilmediğinden dolayı, mazeret beyanında bulunamadıkları zannını uyandırırdı ve bu da, onların mazeretleri olduğu halde bunu ortaya koymaktan menedildikleri zannını uyandırırdı. Bu ise mümkün değildir.

Bu fiil merfu okununca mana, onlara mazeretleri hususunda müsaade edilmediğini, onlar da, kendilerine müsaade edilmediği için değil, aslında mazeretleri olmadığı için, mazeret beyan etmediklerini ifade eder. Hem sonra bu fiilin merfu okunmasının bir başka faydası da ayet sonlarına uyum sağlamasıdır. Çünkü bu sûrede, bütün ayet sonları **vâv-nûn** ile bitmiştir. Eğer bu, فَيَعْتَذِرُوا şeklinde okunacak olsaydı ayet sonları ile uyum sağlamış olmazdı. Baksana Hak Teâlâ, **Kamer Sûresi**'nde harekeli olarak اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍ (Kamer, 6) buyurmuş ve **kâf** harekeli olarak okunmuştur. Çünkü bu sûrenin ayet sonlarındaki kelimeler, böyle harekeli olarak gelmişlerdir. Ama bir **Talak Sûresi**'nde aynı kelime عَذَاباً نُكْراً (Talak 8) şeklinde sükûn ile gelmiştir. Kıraat imamları bunlardan birincisinin harekeli, ikincisinin sükûn ile okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Sebebi ise, bu ayet sonlarının, kendinden öncekilerle muvafakat sağlamasıdır.

★ ★
★

Herkesin Toplandığı Hüküm Günü

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

"Bu, ayırdetme ve hüküm verme günüdür. Sizi de evvelkileri de toplamışızdır, Eğer bir hileniz varsa, Bana hemen bu hileyi yapan yalan söyleyenlerin o gün vay haline"

(Mürselât, 38-40).

Bil ki bu, kafirlerle ilgili tehditlerin yedincisi olup, mahcup ettirmek, utandırmak suretiyle yapılan azablardandır.

Ayetteki, *"Bu fasl günüdür"* cümlesine gelince, bil ki o günde şöyle iki çeşit mahkeme cereyan edecektir:

Birinci Çeşit: Kulu ile Rabbisi arasında olan mahkeme... Bu Rab tarafını ilgilendiren kısımda, "fasl"a, yani ayırdetmeye ve hüküm vermeye hacet yoktur. Bu kısım, kişinin amellerine karşı hakettiği mükafaatları ilgilendiren kısımdır. İkab da böyledir. Fasla, kulları ilgilendiren kısımda ihtiyaç duyulur ki bu da, kulların yapmış oldukları o amelleri, itiraf edinceye kadar, üzerlerinde durulmasıdır.

İkinci Çeşit: Kullar arasında olan mahkeme... Çünkü beriki diğeri hakkında, "o bana zulmetti" derken, o da beriki hakkında, mesela, "o beni öldürdü" iddiasında bulunacaklardır. İşte bu gibi konularda mutlaka hüküm verilmesi gerekir.

Ayetteki, جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ *"Sizi de evvelkileri de toplamışızdır"* ifade, "Bu fasıl, yani ayırdetme ve hüküm verme günüdür" cümlesini izah eden bir cümledir. Çünkü o, bütün mükellefler arasında ayırdedici bir hükmün verileceği bir gün olduğuna göre, mutlaka bütün mükellefiyetlerin bir aaraya getirilmeleri gerekir. Hele hele, herhangi bir şahsın gıyabında kendisi hakkında hüküm verilmesini caiz görmeyen kimselere göre, (davalının mutlaka hazır bulunması gereklidir).

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ *"Eğer bir hileniz varsa, Bana hemen bu hileyi yapın"* buyurarak, onların çeşitli hile ve çarelerle, üzerlerindeki hakları, kendilerinden atmaya çalışacaklarına işaret etmiştir. Buna göre sanki, "Şimdi burada, tuzak, hile, hud'a, işi ters gösterme gibi kötü işleri yapma imkanınız varsa, haydi yapın" demek istemiştir ki bu tıpkı, *"Haydi o (Kur'ân) sûresinin bir benzerini getirin-yapın"* (Bakara, 23) ayeti gibidir. Böylece o kafirler, çarelerin kalmadığı, işi tersyüz etmenin hiç mümkün olmadığını anlayacaklar. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın işte bu durumda onlara, Allah'ın *"Eğer bir hileniz varsa, Bana hemen bu hileyi yapın"* diye hitab etmesi, son derece mahcub edici ve azarlayıcı bir ifade olup, bu da psikolojik (manevî) türden bir azabtır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, *'Yalan söyleyenlerin o gün vay haline!..'* demiştir.

★ ★

★

Şirkten Sakınanların Ödülleri

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ۝ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ۝ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا

كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

"Gerçekten takva sahipleri, gölgeler, pınarlar ve canlarının çektiği meyveler içindedirler. "İşlemiş olduğunuz şeylere karşılık, haydi afiyetle yiyin, için." İşte Biz, iyi hareket edenleri böyle mükafaatlandırırız. Yalan sayanların o gün vay haline!.."

(Mürselât, 41-45).

Bil ki bu da kafirlerle ilgili tehdid ve azabların sekizinci çeşididir. Bu böyledir. Çünkü dünyada iken mü'minlerle-kafirler arasında alabildiğine bir husumet ve nefret vardır. İşte bu nefret ve husumet, kafirin mü'minin elinde, bir devlet ve güç görmesinden, kafire ölümü tercih edilecek birşey haline getirmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu sûrede kafirlerin üzerinde her türlü azab, rüsvaylık ve cezanın toplandığını beyan edince, bu ayette de mü'minler için çeşitli saadet ve ikramların birlikte bulunacağını beyan etmiştir. Öyle ki kafir, kendisini alabildiğine bir zillet, bir bayağılık, bir rüsvaylık ve bir hüsran içinde, karşı tarafı, yani mü'minleri de izzet, ikram, şeref ve itibar içinde görünce, hayıflanması ve pişmanlığı kat kat artar ve son derece üzülür. İşte bu da, manevi (psikolojik) türden bir azabtır. Bundan ötürü Hak Teâlâ, bu ayetlerin sonunda da, yine, *"Yalan sayanların o gün vay haline..."* buyurmuştur.

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Mukâtil ve Kelbî**, ayetleri, **"müttakiler"** kelimesi ile, "şirk koşmaktan ittika eden sakınan" kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Derim ki: Bence bu görüş, karşı çıkılamayacak doğru bir görüştür. Bunun delili şunlardır:

1) Şirkten ittika eden, korunan kimse için, o "muttaki"dir denilmesi mümkündür. Çünkü "şirkten ittika etme" ifadesi iki kelimeden meydana gelmiş mürekkeb (birleşik) bir mahiyettir (şeydir):

a) İttika etmek,

b) Şirk... Şu halde ikisi birlikte her nerede bulunursa, bu ikisini meydana getiren kelimeler de bulunmuş olur. Böylece hakkında, "O şirkten ittika etmiştir" denilebilecek herkes için, "O müttakîdir.." denilebileceği de sabit olmuş olur.

Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu ayet, tefsire göre, sakınılacak şey ne olursa olsun onlardan sakınan her bir kimseye şamildir. Fakat bunun bu manada olması, yaptığımız izahı zedelemez. Çünkü bütün küfür çeşitlerinden korunmayan herkesi tahsis (yani istisna) etmiş olur. Dolayısıyla bunlar dışında kalan şeyler hakkında bir hüccet olarak kalmıştır. Çünkü "tahsis" gören âmm (genel) ifade, tahsis gördüğü hususların dışında hüccet olmaya devam eder.

2) Bu sûre başından sonuna kadar, kafirleri, inkarlarından ötürü azarlamaya ve onları korkutmaya dayanan ayetler ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu ayetin de bu maksat için getirilmiş olması gerekir. Aksi halde bu sûre, nazmı ve tertibi bakımından

bozuk olmuş olur. Nazm, yani ilgi ve irtibat bu va'd, sırf imanları sebebiyle, mü'minler için olması halinde sağlanmış olur. Çünkü inkarları sebebiyle kafirlere yönelik tehditler daha önce geçince, küfürden caydırmaya bir sebep olsun diye, bu şeylerin, imanları sebebiyle mü'minlere va'dedilen şeyler ile birlikte zikredilmeleri gerekir. O şeylerin, taatları sebebiyle mü'minlere va'dedilen şeylerle birlikte zikredilmesi, bu nazma ve tertibe uygun düşmez. Anlattıklarımız ile, ayetteki "muttakiler" (takva sahipleri) ifadesi ile, şirk ve küfürden korunan herkesin kastedildiği sabit olmuş olur.

3) Lafzı kamil olan (tam) manasına hamletmek daha evladır. İttika çeşitlerinin en kamil ve tamı ise, inkar ve şirkten ittika etme, korunmadır. Binâenaleyh muttaki lafzını bu manaya almak daha evla olur.

İKİNCİ MESELE
Mü'minlere Üç Çeşit Ödül

Allah Teâlâ, kafirleri üç kollu o gölgeye gönderince, buna mukabil mü'minler de üç çeşit nimet hazırlamıştır:
1) *"Muttakiler, gölgeler ve pınarlar içindedirler"* ifadesinin anlattığı nimetler... Buna göre sanki "cehennemliklerin gireceği gölge, gölgeleyici, yanmaktan ve susamaktan alıkoyucu değil. Ama muttakilerin gireceği gölge, gerçekten ve yanmalarını giderecek tatlı su gözeleri vardır. Yanlarında da canlarının çektiği her türlü meyve var" denilmek istenmiştir. Cenâb-ı Hak kafirlere, "üç kollu o gölgeye gidin" deyince, muttakilere de, *"afiyetle yiyin, için"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu müsaade, ya arada hiç vasıta olmaksızın Allah Teâlâ tarafından söylenmiş olur ki bu ne büyük bir şereftir! Yahut da melekler tarafından, bir ikram olmak üzere söylenmiştir.

Ayetteki, هَنِيٓـًٔا ifadesi, "kendisinde hastalık yapma, boğazda durma gibi özellikler bulunmayarak, sırf lezzetli olarak yiyin için" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Yiyin, İçin!" Emri İzin İfadesi Midir?

Alimler, ayetteki, *"Yiyin, için"* ifadesinin bir emir mi, yoksa bir tazim mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: **Ebû Hâşim**, "Bu bir emirdir. Allah bu emri ile, onların yemelerini, içmelerini kastetmiştir. Çünkü onların sevinci, bununla artar. Onlar, Allah Teâlâ'nın, amellerine karşılık bir mükafaat olarak kendilerine bunu verdiğini anladıklarında, Allah'a ta'zimleri arttığı gibi, bununla bizzat yeme ve içmelerini istediğini de anlamış olurlar" demiştir. **Ebû Ali** ise, "bu bir emir değildir. Allah Teâlâ bununla, ikramı kastetmiştir. Çünkü emir-nehiy, ancak mükellefiyet zamanında, yani dâr-ı dünyada söz konusudur, ahirette olmaz" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Cennet Amel Karşılığı Mı?

"Amel (ibadet) mükafaatı gerektirir. (Allah Teâlâ'nın bu mükafaatı vermesi vacibtir)" diyenler, ayetteki بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ *"İşlemiş olduğunuz şeylere karşılık..."* ifadesinin **"bâ"** (karşılık) edatına tutunmuşlardır. Ama bu zayıftır. Çünkü buradaki **"bâ"**, izafet içindir. Cenâb-ı Hak bu ameli, o mükafaatın bir alameti-işareti kılınca, bu ameli yapmak, o mükafaatı elde etmeye ulaştıran bir alet gibi olmuş olur.

Ayetteki, إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ *"Şüphe yok ki Biz, iyi hareket edenleri böyle mükafaatlandırırız"* ifadesinden, kafirlerin elde edemeyeceği bu muazzam nimetleri onlara hatırlatmaktır. Böylece onlar, eğer dünyada iken muttaki ve

muhsinlerden olsalardı, işte böyle güzel mükafaatlar elde edeceklerini, bunu yapmadıkları için, içine düştükleri o azaba düştüklerini anlayacaklar.

★ ★
★

Kafirlerin Dünyadan Azıcık Yararlanması

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾

"Yeyin ve biraz faydalanın (bakalım). Şüphesiz siz mücrimlersiniz. Yalan sayanların vay o gün haline..."

(Mürselât, 46-47).

Bil ki bu da kafirlerle ilgili tehditlerin dokuzuncusudur. Hak Teâlâ adeta kafire, dünyada iken şöyle demektedir: Vasfettiğimiz o afet ve belalara, açıkladığımız o sıkıntılara kendini maruz bırakman, sırf dünya zevklerine düşkünlüğün, onun güzelliklerine olan arzun sebebiyle olmuştur. Fakat ne var ki dünyadaki lezzetler o büyük sıkıntılara kıyaslandığında pek azdır. Onların peşine düşmek, öldürücü bir zehir bulunan bir lokma tatlıyı yemek gibidir. Çünkü o bir lokmayı yemek isteyen ve öğüt verenlerin öğütlerine kulak asmayan kimseye, "Bunu ye. Ama bundan sonra vay haline! Çünkü bu sebeple sen de ölüp gidenlerden olacaksın" denilir. Bu, hemekadar lafzan bir emir gibi olsa bile, manaca alabildiğine bir nehiy, bir çok etkili bir sakındırmadır.

★ ★
★

Rükû Emrini İfa Edemeyecekler

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾

"Onlara, "Rükû edin" denildiğinde, rükû etmezler. Yalan sayanların o gün vay haline..."

(Mürselât, 48-49).

Bil ki kafirlerle ilgili azab ve tehdidlerin onuncu çeşidi de budur. Buna göre onlara adeta, "Farzedin ki sizler dünyayı ve lezzetlerini seviyordunuz. Fakat yaratıcınıza hizmetten yüz çevirmeseydiniz, aksine O'na boyun eğseydiniz. Çünkü eğer iman edip, imanınızın yanısıra dünyevi lezzetleri isteme ve çeşitli günahlar işleme durumunda kalsaydınız, cehennem azabından kurtulma ve mükafaat elde etme ümidiniz olurdu" denilmek istenmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışında kalan şeyleri ise, dilediği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Ama bu kafirler, böyle yapmamış, Allah'a itaata boyun eğmemiş, cehaletleri, inkarları ve kendilerini o büyük azaba düçar etme hususunda ısrarlı olmuşlardır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Yalan sayanların o gün vay*

haline..." buyurmuştur ki bu da, "Kendilerini hem dünyevi hem de uhrevi iyilikleri birlikte bulunduran bu güzel şeylere sevkeden o peygamberleri yalanlayanların vay haline..." demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a), *"Onlara, "Rükû edin" denildiğinde, rükû etmezler"* ifadesiyle namaz kastedilmiştir" demiştir ki, bu, açıktır. Çünkü, "rükû", namazın rükünlerindendir. Böylece Allah Teâlâ, o kafirlerin vasıflarından birisinin de, namaza çağrıldıklarında, namaz kılmamaları olduğunu beyan etmiştir ki, bu, kafirlerin, İslâm'ın fürûu ve ameli hükümleriyle de mükellef ve muhatap olduklarına; iman etmemeleri sebebiyle, kafir iken zem ve ikaba müstehak oldukları gibi, namaz kılmamaları sebebiyle, zem ve ikaba müstehak olduklarına delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, kafirleri, kafir iken namaz kılmayışları yüzünden de tenkit etmiştir.

Diğer bazıları da, buradaki "rükû" sözü ile, Allah için huşu ve huzur kastedildiği ve O'nun dışında kalanlara ibadet edilmemesi gerektiğinin kastedildiği söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE
Emir Vücub İfade Eder

Emrin vücub ifade ettiğini söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah bunları, emrolundukları şeyleri terketmeleri yüzünden terketmiştir. Binâenaleyh bu, mücerret emrin vücub ifade edeceğine delalet eder. Buna göre şayet, "Onlar kafir idiler. İşte, küfürleri yüzünden Allah onları zemmetmiştir" denilirse, biz deriz ki, Allah onları, küfürleri yüzünden pekçok şekilde kınamıştır. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ bu ayette onları, emrolundukları şeyleri terketmeleri yüzünden kınamıştır. Böylece biz, emredileni terketmenin caiz olmadığını anlamış oluyoruz.

★ ★
★

Kur'ân'a da İnanmazlarsa Daha Neye İnanırlar?

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ۝

"Artık bundan sonra hangi şeye inanacaklar onlar"
(Mürselât, 50).

Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûrenin başından buraya kadar, bahsettiğimiz kafirleri, bahsettiğimiz on tür tehdit ve azab ile küfürden vaz geçirmek isteyip, tefekkür ve istidlal ile hak dine sımsıkı sarılmaya teşvik edince, sûreyi, kafirlerin bu haline şaşmaya çağıran bir teaccüb ifadesi ile bitirmiş ve "Onlar, bu latif, güzel delilleri, bunca açıklığına ve vuzuhuna rağmen tasdik etmediklerine göre, *"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar..."* demiştir.

"Kur'ân Muhdestir" İddiasına Cevap

Kadî, bu ayetin, Kur'ân'ın muhdes olduğuna delalet ettiğini, zira Cenâb-ı Hakk'ın,

Kur'ân'ı "hadîs" diye nitelediğini, "hadîs"in ise, "kadîm"in zıddı olduğunu; zıt olan şeylerin ise bir arada bulunamayacaklarını; Kur'ân "hadîs" olunca da, "kadîm" olmaması gerekeceğini söylemiştir. Alimlerimiz, "Bundan muradın, bu lafızlar olduğunu (yani bizlerin Kur'ân ayetlerini telaffuz etmemiz olduğunu (ç), bu lafızların muhdes olduğunda ise herhangi bir ihtilafın bulunmadığını söylemişlerdir. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabbine olsun; salat ü selâm da, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

NEBE SÛRESİ

Kırk ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ۝ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ۝ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ۝

"Onlar birbirlerine neyi sorup duruyorlar? Hakkında ihtilaf edici oldukları, o büyük haberi (mi)?"

(Nebe, 1-3).

Sual Konusu Mühim Haber

BİRİNCİ MESELE عَمَّ kelimesinin aslı, kendisine istifham مَا 'sının bitiştiği bir harf-i cerdir. **Hassan** (r.h) da, عَلَى مَا قَامَ يَشْتُمُنِي لُئَيْمٌ لِخَنْزِيرٍ تَمَرَّغَ فِي رِمَادٍ *"Küller içinde ağzından köpükler saçan bir domuz gibi, o âdî herif, niçin beni kınamaya koyuldu?"* şeklindeki beytinde عَلَى مَا diyerek, istifham ile harf-i cerri birarada kullanmıştır. Ama daha çok, istifham مَا 'sının elif'i hazfedilerek kullanılmaktadır. Aslı üzere kullanılması ise, hemen hemen nadirdir. Alimler istifham مَا 'sının elif'inin hazfedilmesinin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Zeccâc** şöyle der: "Çünkü **mim, ğunne**'de elifle müşterektir. Böylece de, mim ile elif, aynı cins iki harf gibi olmuş olurlar."

2) **Cürcanî** de şöyle der: "Araplar, مَا 'yı istifham için kullandıklarında, bununla, isim olan مَا 'nın arasını ayırmak için, elif'i hazfederek, meselâ لِمَ؛ بِمَ ve غُلَامَ؛ لِمَ derler.

3) Alimler şöyle demektedirler: مَا harf-i cerle bir araya geldiği için, elif hazfedilmiştir. Böylece de, onun bir cüz'ü oluvermiştir. Dolayısıyla bu hazf, bu iki kelimenin birbiriyle iyice kaynaştığının bir ifadesi olmuş olur.

4) Bir hazfin sebebi, telaffuzda bir hafiflik meydana getirmektir. Çünkü bu ifade, çokca kullanılan bir ifadedir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ ifâdesi, bir soru; عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ifadesi de, bu sorunun cevabı olup, soruyu hem soran, hem de cevaplayan, Cenâb-ı Hak'tır. Bu da, Allah Teâlâ'nın gaybı, bundan da öte bütün malumatı bildiğini gösterir.

Buna göre şayet, "Cevabın soru ile beraber getirilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki, bir sözü soru-cevaplı bir ortamda getirmek, onu, daha fazla anlatır ve daha fazla izah etmiş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *"Bu gün mülk kimindir? Tek ve kahhâr olan Allah'ın..."* (Mü'min, 16) ayetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İkrime ve **İsa İbn Ömer**, ifadeyi, عَمَّا şeklinde okumuşlardır ki, aslı da budur. **İbn Kesir**'in de **hâ-i sekte** ile, عَمَّهْ ('ammeh) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu durumda, bu kelime, ya vasl hali vakf haline konularak okunur; yahut da, vakf yapılır, sonra da yeniden, يَتَسَآءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ şeklinde okunmaya başlanır. Bu okuyuş, bu ifadenin başında bir يَتَسَآءَلُونَ fiilinin takdir edilmesine göredir. Çünkü, bundan sonra gelen kısım, onu tefsir etmektedir. O halde bu ifade, tıpkı, önce mübhem olup, sonra da tefsir edilmiş olan bir ifade gibi olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

مَا eşyanın mahiyetini ve hakikatini soruşturmak için vaz edilmiş bir lafızdır. Nitekim sen, mahiyetlerini ve hakikatlerini araştırmayı kastederek, مَا الْمَلَكُ "Melek nedir?", مَا الرُّوحُ "Ruh nedir?" ve مَا الْجِنُّ "Cin nedir?" şeklinde ifadeler kullanırsın ki, bu, bu soruşturulan ve öğrenilmek istenen şeyin meçhul olmasını gerektirir. Sonra, bu büyüklüğünden, mertebesinin yüksek oluşundan ve aklın, künhünü kuşatmaktan aciz kaldığı bu şey, neticede yine meçhul olarak kalır. Böylece de, bu مَا lafzıyla, öğrenilmek istenen bu istek ile o büyük şey arasında, işte bu bakımdan bir benzerlik var demektir. Benzerlik de, bir ifadenin, mecazi olmasını sağlayan sebeplerden birisidir. İşte bu yolla, مَا lafzı, o öğrenilmek istenen şeyin halinin ve durumunun büyüklüğüne ve derecesinin yüceliğine bir delil kılınmış olur ki, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا أَدْرَىٰكَ مَا الْعَقَبَةُ *"Siccîn'in ne olduğunu nereden bileceksin sen?"* (Beled, 12) ifadeleri de işte böyledir. Ve yine sen, bu manada زَيْدٌ وَمَا زَيْدٌ "Zeyd? Zeyd kimdir bilir misin?" dersin.

BEŞİNCİ MESELE

"Tesâül", "kişilerin karşılıklı olarak biribirlerine sormaları" demek olup; "biribirlerine karşılık verdiler" demek olan **"tekâbül"** gibidir. Bu kelime, bazan birinden diğerine bir soru olmasa dahi, *"konuşuyorlar"* manasına da kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kimi kimine dönüp sorarlar. İçlerinden bir sözcü der ki: "Ha sahi, benim bir arkadaşım vardı. Bana: "Gerçekten sen de kati inananlardan mısın?" derdi"* (Saffat, 50-52) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, karşılıklı konuşma manasına geldiğinin delilidir. Böylece ayetin manası, "Ne hakkında konuşup duruyorlar?" şeklinde olmuş olur. Bu **Ferrâ**'nın görüşüdür.

ALTINCI MESELE

Bu sorup durdukları bildirilen insanlar kimlerdir? Bu hususta şöyle birkaç ihtimal vardır:

Soranların Kafirler Olma İhtimali

Birinci İhtimal: Bunlar kafirlerdir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Hayır hayır, ileride bilecekler. Yine hayır hayır, ileride bilecekler onlar"* (Nebe, 4-5) ayetleridir. يَتَسَآءَلُونَ، وَهُمْ مُخْتَلِفُونَ ve سَيَعْلَمُونَ ifadelerindeki çoğul zamirler de, aynı şeye racidir. *"Hayır, hayır ileride bilecekler..."* ayeti ise bir tehdiddir. Tehdid ise, ancak kafirlere uygun düşer. Böylece, يَتَسَآءَلُونَ (soruşturuyorlar) ifadesindeki zamirin (fâilin) kafirlere ait olduğu sabit olmuş olur.

Kafirdeki Şüphe İfadesi?

Buna göre eğer, "Peki o halde, kafirler haşrın inkarı hususunda müttefik iken, burada Hak Teâlâ'nın, *"hakkında ihtilaf edici oldukları..."* buyurmasını nasıl tefsir edersin?" denilirse, biz deriz ki: O kafirlerin, haşrı inkar hususunda müttefik olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü kimi kafirler, ruhânî me'adı (ruhî ahiret hayatını) kabul ederler ki bu, hristiyanların çoğunun inancıdır. Maddi (bedenî-ruhî) ahiret hayatına gelince, kimileri bu hususta şüpheye düşmüşlerdir. Bu tıpkı, *"O der ki), "Ben kıyametin kopacağını sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülecek olursam, benim için O'nun katında en güzel bir mükafaat olacaktır"* (Fussilet, 50) ayetinde anlatıldığı gibidir. Kafirlerden kimi de inkarda ısrar ederek, *"Bizim ancak dünya hayatımız vardır. Ölürüz yaşarız. Öldükten sonra artık diriltilmeyiz"* (En'âm, 29 - Câsiye, 24) derler. Kimi de ölümden sonra dirilişi kabul eder, ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini inkar eder.

O halde bu demektir ki: Onlar bu konuda ihtilaf içindedirler. Hem farzedelim ki onların hepsi öldükten sonra dirilmeyi inkar ediyorlar. Ne var ki belki de onlar bunu inkar ediş şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, hür irade sahibi bir Yaratıcıyı kabul etmediği için, bu dirilişi inkar ederken; kimileri de ma'dûmu (yoku) yeniden var etmenin, aslında imkansız olduğuna inandığı için bunu inkar eder. Bu kimseye göre, kadir ve irade sahibi olan zat, ancak aslında mümkün olan şeylere kadirdir. İşte, *"İhtilaf edici oldukları..."* ifadesinden kastedilen budur.

Soranların Mü'min ve Kafirler Olması?

İkinci İhtimal: Ayette, karşılıklı birbirine soruşturdukları belirtilen kimseler, kafirler ve mü'minlerdir. Bu iki gurub da bunu soruştururlar. Mü'minler, dinlerindeki basiret ve yakinlerini daha ileri dereceye götürmek için, bunu araştırır-soruştururlar. Kafirler ise, ya alay etmek, yahut da bu konuda bir takım şüpheler ortaya atmak için soruştururlar.

Üçüncü İhtimal: Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorup, "Bizi tehdid edip durduğun bu ahiret işi ne zaman?" derler.

Büyük Haber Nedir?

Hak Teâlâ'nın, عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ *"O mühim haberi..."* ifadesi ile ilgili olarak şöyle birkac mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler, "nebe-i azîm" (büyük haber)in ne demek olduğu hususunda şu üç görüşü belirtmişlerdir.

Birinci Görüş: Bununla kıyamet kastedilmiştir. Doğruya en yakın olan da budur: Delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki, *"İleride bilecekler"* (Nebe, 4) ayetidir. Görünen odur ki bu ifade ile, "Onlar bu soruşturdukları şeyi, bunu anlamalarının kendilerine bir fayda vermeyeceği bir zamanda bilecekler" manası kastedilmiştir. Bu zamanın, kıyamet günü olduğu malumdur.

2) Allah Teâlâ, *"Biz yeri bir beşik yapmadık mı?.. O gün sûra üfürülecek de hepiniz bölük bölük geleceksiniz"* (Nebe, 6-18) ayetleri ile, kendisinin bütün mümkinata (herşeye) kadir olduğunu beyan buyurmuştur ki bu, Allah Teâlâ'nın bu mukaddimeyi, Kendisini kıyamete gücü yeteceğini beyan etmek için yapmış olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın, bu sûredeki akli delillerle isbat etmek istediği şey, bu mesele olunca, onların birbirlerine sordukları bu **"nebe-i azîm"**'in kıyamet günü olduğu sabit olmuş olur.

3) Azîm, bu günün ismidir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Bunlar, büyük bir gün için, diriltileceklerini sanmazlar mı.."* (Mutaffifin, 4-5) ve *"De ki: "Bu, sizin kendisinden yüz çevirdiğiniz nebe-i azimdir"* (Sâd, 67-68) ayetleridir. Bir de, bu gün, herşeyin en büyüğüdür. Çünkü bugün, mahlukatın çığlıklarının ve korkularının en ileri olduğu gündür. Dolayısıyla azîm (büyük) ismini buna vermek uygun düşer.

İkinci Görüş: Nebe-i azîm ile Kur'an kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) O kafirlerin, hakkında ihtilaf ettikleri **nebe-i azîm** (büyük haber), Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü bir kısmı onu şiir, bir kısmı sihir sayarken, bir kısmı da, "Bu evvelkilerin uydurdukları masallardır" demişlerdir. Öldükten sonra diriliş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti meselelerine gelince, onlar bu iki hususu inkarda müttefiktirler. Bu izah zayıftır. Çünkü biz, bu ihtilafın diriliş konusunda olduğunu biraz önce anlatmıştık.

2) **Nebe'**, haber verilen şeyin değil, haberin adıdır. Binâenaleyh nebe', kelimesini "Kur'ân" diye tefsir etmek, "öldükten sonra dirilme" veya "nübüvvet" diye tefsir etmekten daha evladır. Çünkü bunlar, aslında haber değil, kendisinden haber verilen şeylerdir. Bu görüşü, Kur'ân'ın, zikir, tezkire, zikrâ, hidayet ve hadis gibi (masdar-isimlerle), adlandırılmış olması da destekler. Şu halde **neb'e** ismi, öldükten sonra dirilme ve nübüvvetten çok, Kur'ân'a uygun düşer. Bu delile şöyle cevap verilir: **Nebe'** ismi bu lafızlara daha uygun düştüğüne göre, azîm ismi de kıyamete ve nübüvvete daha uygun düşer. Çünkü lafızlar için "azîm" kullanılmaz. Azîmlik (azamet), manalardadır.

Bu delilin sahipleri, "Kur'ân da, fesahat ve pek çok ilimler ihtiva etmesi bakımından azîmdir" diyebilirler. Buna da, "Azîm lafzı maddelerde hakikî, maddelerin dışında ise mecazî manadadır" diyerek cevap verilebilir. Böyle bir çatışma bulunduğuna göre, geriye bizim delillerimiz sapasağlam kalır.

Üçüncü Görüş: Nebe-i azîm, ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği

kastedilmiştir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, onlar kendi aralarında, "Neden bahsediyor, ne söylüyor?" diye birbirlerine soruşturmaya başladılar. Allah Teâlâda bu ayetleri indirdi. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)in, kendilerine peygamber olarak göndermesine şaşakalmışlardı. Nitekim Hak Teâlâ bunu,*"Kendilerinden bir inzar edici geldi diye hayrete düştüler de, "Bu şaşılacak birşey" dediler"* (Kaf, 2) ayetinde beyan etmiştir.

Yine bu kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine tevhid inancını getirişine de şaşmışlardır. Hak Teâlâ bunu da, *"O, birkaç ilahı, tek bir ilah mı yapıyor. Şüphesiz bu, çok şaşılacak birşey (dediler)"* (Sâd, 5) ayetiyle ifade etmiştir. Böylece Allah Teâlâ, onların hayret içinde birbirlerine sordukları bu tür soruları, عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ifadesiyle anlatmak istemiştir.

İKİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, kendinden öncekilerle ilgi ve münasebeti hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Basralıların görüşüne göre, عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ifadesi, tam bir cümledir. Hak Teâlâ bundan sonra, عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ diyerek söze başlamıştır ki bu ifadenin takdiri, يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ "Büyük haberden soruşturup duruyorlar" şeklindedir. Fakat يَتَسَاءَلُونَ fiili, ikinci cümlenin başından hazfedilmiştir. Çünkü bu fiilin birinci ayette yer alışı, bu hazfin delilidir.

b) Bu ifade, kendinden öncekilerle ilgili bir soru olup, takdiri, "Onlar birbirine neyi soruşturuyorlar? Hakkında ihtilaf ettikleri o büyük haberi mi?" şeklindedir. Fakat birincisinin hemen peşinden geldiği için, birincisinde yer alan istifham ile yetinilmiştir ve bu ikinci ifade, birinci istifhamın bir tercümesi ve açıklaması gibidir. Nitekim, وَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً وَعِظَاماً أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (Saffât, 16) ayetindeki أَإِنَّا elif'in kesresiyle, إِنَّا şeklinde de okunmuştur. (Yani buradaki istifham hemzesi, birincinin delaletiyle hazfedilmiştir). Çünkü onların bu izahları, aslında öldükten sonra dirilmeyi inkar içindir. Fakat sözün ta başında bir istifham (soru) yer alınca, bununla yetinilmiştir. İşte burada da böyledir.

c) Kûfelilerin tercihine göre, ikinci ayet, "Hangi şey için o büyük haberden soruyorlar?" takdirinde olmak üzere, birinciyle ilgilidir. Buna göre عَمَّ aslında manaca لِأَيِّ شَيْءٍ (niçin, hangi şey için) takdirindedir. Bu görüş, Ferrâ'nındır.

★ ★
★

İleride Gerçeği Anlayacaklar

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ۝

"Hayır hayır ileride bilecekler. Yok, yok, durum onların dediği gibi değil, ileride bilecekler"

(Nebe, 4-5).

Kellâ Kelimesi

Kaffâl şöyle demiştir: كَلَّا , daha önce sözü geçmiş olan birşeyi kesinlikle red için icad edilmiş bir lafızdır. Bu kelimenin cümlede bu manaya kullanılması daha açıktır. Buna göre mana, "Durum, bu heriflerin o büyük haber hakkında, "Batıldır, aslı yoktur. Böyle birşey olmaz" şeklindeki sözleri gibi değildir" şeklindedir." Kimileri de bu "**kellâ**"nın, حَقًّا (gerçekten) manasına geldiğini söylemişlerdir.

Daha sonra Hak Teâlâ bu reddi ve tehdidi iyice pekiştirmek için, *"Yok, yok durum onların dediği gibi değil, ileride bilecekler"* buyurmuştur ki bu, "Onlar, soruşturdukları ve hakkında görüştükleri bu şeyin, savuşturulması mümkün olmayan bir gerçek ve hakkında şüphe olmayan bir vakıa olduğunu bilip-anlayacaklardır" demek olup, onlar için bir tehdiddir.

"**Kellâ**" kelimesinin tekrarı ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun maksadı, te'kid ve işin şiddetini bildirmektir. İkincisinin başındaki "**sümme**" (yine-sonra) kelimesi ise, bu ikinci tehdidin, birincisinden daha ileri ve daha çetin olduğunu belirtmek için getirilmiştir.

2) Bu bir tekrar değildir. Bunun tekrar olmadığını söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

a) **Dahhâk**, "Birincisi, kafirlerle, ikincisi mü'minlerle ilgilidir. Mana, "Kafirler yalanlamalarının; mü'minler de tasdiklerinin neticesini mutlaka görecekler" şeklindedir" demiştir.

b) **Kadî** şöyle der: "Birincisi ile, "Onlar, haşrın ve hesabın ne demek olduğunu bilecekler" manasının; ikincisi ile de, "Görüp müşahede ettiklerinde o azabın ne demek olduğunu anlayacaklar" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir."

c) Onlar, Allah Teâlâ'nın başlarına koparacağı o kıyameti bilecekler, sonra da durumun, Allah'ın kendilerini diriltmeyeceğini sanışları gibi olmadığını anlayacaklar.

d) Hayır, hayır. Onlar, bu dünyada, **Bedir**'de Kureyş kafirlerinin başına geldiği gibi, başlarına gelecek azabı bilecekler. Daha sonra da ahirette başlarına gelecek şeyi anlayacaklar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Farklı Kıraatler

Kıraat imamlarının ekserisi fiili, **yâ** ile سَيَعْلَمُونَ şeklinde okurlarken, **İbn Âmir tâ** ile سَتَعْلَمُونَ (siz bileceksiniz) şeklinde okumuştur. **Vâhidî**, birinci kıraatın daha evla olduğunu, çünkü bundan önceki هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ cümlesinde gaib sigasında olduğunu, bunu **tâ** harfi ile okuyabilmek için, ayette, *"Onlara de ki: Sizler bileceksiniz"* gibi bir takdirin yapılması gerektiğini söylemiştir. Ama ben derim ki: Bunun, "iltifat" üslubuyla böyle okunması mümkündür ve yerindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, 'Benim kölem şöyle şöyle diyor" deyip, sonra da kölesine dönerek, "Sen bu sözün vebalini ileride çekeceksin" demesi gibidir.

★ ★
★

Yeryüzü Beşik Gibi

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ۝

"Biz yeri bir beşik yapmadık mı?"

(Nebe, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, bunların ba'si ve haşri inkar ettiklerini bildirip, haşrın doğruluğuna delil getirmeyi isteyince, bunun için, Kendisinin herşeye kadir ve herşeyi bilen bir zat olduğunu ortaya koymak için bir mukaddime (giriş) yapmıştır. Bu böyledir, çünkü bu iki temel prensip sabit olunca, öldükten sonnra dirilmenin doğru olduğu da sabit olur. Cenâb-ı Hak bu iki aslı, yani kâdir ve âlim oluşunu, yarattığı muhkem ve sapasağlam çeşit çeşit varlıkları sayarak ortaya koymuştur. Çünkü bütün bunlar, hâdis (mahluk - sonradan) olmaları açısından, Allah Teâlâ'nın kudretine, sapasağlam ve muhkem olmaları açısından da, ilmine delalet ederler. Şimdi bu iki temel husus sabit olup, sıfatları ve arazları (ilintileri) kabul etme hususunda, maddelerin de birbirine eşit (farksız) oldukları sabit olunca, pek yerinde olarak, Allah Teâlâ'nın bu dünyayı, gökleriyle, yıldızlarıyla ve yeriyle harab etmeye ve daha sonra ahiret alemini varetmeye kadir olduğu ortaya çıkar ki işte bu, bu ayetin kendinden öncekilerle nasıl bir münasebeti olduğunun bir izahıdır.

Bil ki Hak Teâlâ burada, yarattığı şeylerin ilginçliğine dair, şu hususlara yer vermiştir:

Birincisi: *"Biz yeri bir beşik yapmadık mı?"* ayetinin ifade ettiği husus... Bu ayetteki, "**mihâd**" kelimesi masdardır. Bununla ilgili olarak şu izahlar muhtemeldir:

1) "**Mihâd**" masdarı ile ism-i mef'ûl, **memhûd** (döşenmiş bir şey) manası kastedilmiş olup, bu, ism-i mef'ûlün, masdar ile ifade edilmesi babındandır. Bu tıpkı, هٰذَا ضَرْبُ الْأَمِيرِ "Bu emirin darbıdır" (yani madrûbu, onun tarafından dövülmüş olan kişidir)" demen gibidir.

2) الْأَرْضَ kelimesinin, bizatihî bu masdar ile tavsif edilmiş olmasıdır. Ve bu tıpkı, senin, "O kimse bu sıfatla öylesine özdeşleşmiş kl, adeta bu sıfatın kendisi olmuş" anlamında, زَيْدٌ جُودٌ، كَرَمٌ، فَضْلٌ demen gibidir.

3) İfadenin takdiri, ذَاتَ مِهَادٍ şeklindedir. مِهَادٌ kelimesi مَهْداً şeklinde de okunmuş olup, buna göre mana, "Biz, yeryüzünü, mahlukat için, tıpkı çocuk için olan bir beşik gibi yapmadık mı, kılmadık mı?" şeklinde olup مَهْدٌ çocuk için hazırlanan ve içinde çocuğun uyuduğu beşik, demektir. Bil ki biz, **Bakara Sûresi**'nde Cenâb-ı Hakk'ın جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشاً (Bakara, 22) ayetini tefsir ederken, bu ifadeyle ilgili olarak tüm hakikatleri zikretmiştik.

★ ★
★

Dağların Kazık Olması

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالْجِبَالَ أَوْتَاداً *"Dağları da kazıklar yapmadık mı?"* (Nebe, 7) ayetinin ifade ettiği husus olup, mana, "Dağları, yeryüzündekileri sarsmasın, böylece de yeryüzü, mükemmel bir beşik olsun diye, yerin kazıkları olarak yaratmadık mı?" şeklindedir. Bunun ne demek olduğu da, daha önce geçmişti.

★ ★
★

Herşeyi Çift Halinde Yaratma

Üçüncüsü, وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجاً *"Sizi çift çift yarattık..."* (Nebe, 8) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ayette geçen أَزْوَاجاً ifâdesi hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir

a) Bu ifade ile, "erkek ve dişi olarak" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve o, iki çifti: erkek ve dişiyi yarattı"* (Necm, 45) buyurması gibidir.

b) Bu ifade ile, çirkin-güzel, uzun-kısa gibi çiftler, yani zıtlar, birbirine tekamül eden tüm şeyler kastedilmiş olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz her şeyden iki çift yarattık..."* (Zâriyât, 49) buyurması gibidir. Ki, imtihan ve sınamanın olabilmesi, böylece de, fâdıl ve nimete nail olan şükrünü ifa ile, mef'ûl, yani fakir fukara da, sabretmek suretiyle kullukda bulunduğu ve her şeyin hakikati zıddı ile ortaya çıktığı için bu, Allah Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliği ve hikmetinin sonsuzluğu hususunda apaçık bir delildir. Binâenaleyh, bu demektir ki insan, gençliğin kıymetini, ihtiyarlıkta; güvenlik ve emniyette oluşun kıymetini de, korkulu onlarında bilip takdir eder. Böylece de bu durum, nimetlerin tam manasıyla anlaşılması hususunda daha etkili ve müessir bir hareket tarzı olmuş olur.

★ ★
★

Dinlenmeniz İçin Uyku

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتاً *"Uykunuzu dinlenme (vesilesi) yaptık..."* (Nebe, 7) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bazı dinsizler (mülhidler), bu ayeti ta'n ederek, şöyle demişlerdir: سُبَاتٌ uyku anlamına gelir. Buna göre mana, "Biz sizin uykunuzu uyku kıldık..." şeklinde olur.

Sübat

Bil ki, ulema, bu ifadenin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Zeccâc**, سُبَاتاً kelimesi "ölüm" anlamında olup, مَسْبُوتٌ kelimesi de "ölen"dir. Bu kelime, "kesmek" anlamına gelen السَّبْتُ **sebt** kökündendir. Uyuyan kimse, hareketten kesildiği için, uykuya سُبَاتٌ adı verilmiş olup, bunun delili de şu iki şeydir:

a) Cenâb-ı Hak, *"O, sizin, geceleyin canınızı alan, gündüzün neler kazandığınızı bilen, sonra da sizi diriltendir"* (En'âm, 60) buyurmuştur.

b) Allah Teâlâ, uyku halini bir ölüm hali kabul edince, *"Gündüzü maişet vakti yaptık"* (Nebe, 11) ifadesinde de, uyanıklık halini maaş, yani hayat, addetmiştir. Bence

bu görüş zayıftır, çünkü bu ayetlerde ele alınan şeyler, büyük nimetlerdir. Binâenaleyh, buraya, "ölüm" manası uygun düşmez. Hem, bu uykunun ölüm olması ile, rûhun bedenden ayrılması kastedilmemiştir. Tam aksine bununla, duyu organlarının eserlerinin ve fonksiyonlarının sona ermesi manası kastedilmiştir ki, işte uyku da budur. Binâenaleyh sözün neticesi yine, "Biz, sizin uykunuzu uyku kıldık..." manasına varıp dayanır.

2) **Leys**, şöyle demektedir: سُبَاتٌ "uyku" demek olup, bu, "bürüme" anlamındadır. Nitekim, Arapça'da, "hastalık hastayı bürüdü; hasta da, hastalık tarafından bürünmüştür" anlamında, سُبِتَ الْمَرِيضُ ifadesi kullanılmıştır. **Ebû Ubeyde** de, سُبَاتٌ kelimesinin, "insanı, ölücü haline benzeyen bir biçimde kuşatan bir bürüme" anlamına geldiğini söylemiştir. Bu görüş de, bence tutarsızdır. Çünkü, eğer "bürüme" ifadesiyle burada "uyku" kastediliyorsa, yukarda ilerde sürülen problem aynen söz konusu olur. Yok eğer, سُبَاتٌ kelimesi ile, bu bürüme işinin şiddeti kastediliyorsa, bu, batıldır; çünkü, bu uyku, böyle değildir. Bir de, uyku, (aslında) bir hastalıktır. Binâenaleyh, uykunun, nimetlerin sayılıp dökülmesi esnasında zikredilmiş olması mümkün değildir.

3) Arapça'da السَّبْتُ kelimesi, "kesmek, traş etmek" anlamına gelir. Nitekim, birisi saçlarını traş ettiğinde, سَبَتَ الرَّجُلُ رَأْسَهُ يَسْبِتُهُ denilir. **İbn'ul-A'râbî**, سُبَاتاً kelimesine, "kesmek" anlamını vermiştir. Şimdi, bu kelimenin "kesmek" anlamına alınması halinde, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Ayetin manası, "Biz, uykunuzu, sürekli değil, verilen sona eren bir uyku yaptık" şeklindedir. Çünkü, ihtiyaç miktarınca "uyumak, en faydalı şeydir. Ama, sürekli uyuma ise, en zararlı şeylerdendir. Binâenaleyh, uykunun sona ermesi büyük bir nimet olunca, pek yerinde olarak Allah Teâlâ bu uyuma işini verdiği nimetler sadedinde zikretmiştir.

b) İnsan, yorulur da, sonra uyursa, bu uyuma işi, insandaki bu yorgunluğu izale eder. İşte bu yüzden, bu izale etme işi, "sebt, katı" diye ifade edilmiştir ki, **İbn Kuteybe**'nin, "Biz sizin uykunuzu "**sübât**", yani "rahatlık" kıldık.." şeklindeki tefsirinden maksat da budur. Yoksa, onun maksadı, "**sübât**"ın, rahatlığın adı olduğunu belirtmek değildir. Tam aksine, maksadı, uykunun, yorgunluğu sona erdirmesi, onu ortadan kaldırması, böylece de rahatlığın gerçekleşmesidir.

c) **Müberred**, ayetteki bu ifadeye "Biz onu, savuşturulması ve sona erdirilmesi mümkün olan hafif bir uyku yaptık.." manasını vermiştir. Nitekim Araplar, uyku birisine baskın çıkıp, o birisi de, bu uyku haliyle mücadele ettiğinde, işte bunu ifade için, رَجُلٌ مَسْبُوتٌ derler. Buna göre adeta, "Biz, uykunuzun, savuşturulması sizin için mümkün olan latif bir uyku kıldık; onu, sizi bürüyen ve sizi hükümran olacak biçimde yapmadık.." denilmek istenmiştir; çünkü, bu tür bir uyku, ileri derecede hastalıklardandır. Bütün bu izahlar doğrudur.

★ ★
★

Gecenin Elbise Kılınması

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاساً *"Geceyi örtü kıldık..."* (Nebe, 10) ayetinin beyan ettiği hususdur. **Kaffâl** şöyle der: "Libâs'ın aslı, insanın giyindiği ve sarındığı şeydir. Böylece, bu şeyde, onu sarmış ve kuşatmış olur. Gece de, karanlığı ile insanları sarıp kuşattığı için, onlar için, bir elbise gibi addolunmuştur. İşte bu sebepten dolayı, geceye, mecazi olarak, "libâs" adı verilmiştir ki, bununla, gecenin, insanları örten, bürüyen olması" kastedilmiştir.

Gecenin bir nimet olmasının izahına gelince, bu şöyledir: Gecenin karanlığı, birisi düşmanından kaçmak istediğinde, yahut gecelemek yahut da, başkasının, kendisine muttali olmasını arzu etmediği şeyi gizlemek istediği, o kimseyi, gözlerden saklar. Nitekim, **Mütenebbî** şöyle demiştir:

وَكَمْ لِظَلَامِ اللَّيْلِ عِنْدِى مِنْ يَدٍ / تُخْبِرُ أَنَّ الْمَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ

"Bana göre, gece karanlığının, maneviyye (maniheizm)in yalan söylediğini bildiren, saklı nice delalet ve işaretleri bulunmaktadır." "Bir de, nasıl ki insanın, giyinmesi sebebiyle güzelliği artıyor, kuvveti çoğalıyor ve kendisinden, sıcağın ve soğuğun eziyyetlerini bertaraf ediyorsa, aynen bunun gibi, uykuda meydana gelen şeylerden dolayı, insanın güzelliği, uzuvları dahi ter ü tazelik, his ve hareketlerle ilgili kuvvetlerin tehamülü artıyor ve insandan maddî yorgunluklar ile ürkütücü manevî fikirlerin eziyeti bertaraf oluyorsa, işte bu yüzden gece de bir elbise gibidir. Çünkü, hasta bir kimse geceleyin uyuduğunda kendisinde büyük bir rahatlık hisseder.

★ ★
★

Gündüzün Geçim Vesilesi Yapılması

Altıncısı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاً *"Gündüzü maişet vakti yaptık..."* (Nebe, 11) ayetinin beyan ettiği hususdur. مَعَاشٌ ne demek olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bir masdardır. Nitekim Arapça'da, عَاشَ – يَعِيشُ – عِيشاً – مَعَاشاً – مَعِيشَةً – عِيشَةً denilir. Takdirin böyle olması durumunda burada şöyle mukadder bir kelime vardır: وَجَعَلْنَا النَّهَارَ وَقْتَ مَعَاشٍ "Biz gündüzü, geçim vakti kıldık" şeklinde olur.

b) مَعَاشاً kelimesi, **mef'ûl** kalıbında bir kelimedir ve geçinmenin kendisinde meydana geldiği, zarf, yani zamandır. Mananın böyle olması halinde, burada bir takdir de bulunmaya gerek yoktur. O halde, gündüzün bir "maaş" olması, mahlukatın, gece değil de gündüzün kendi ihtiyaç ve kaynakları hususunda gezip dolaşma imkanına sahip olması demektir.

★ ★
★

Yedi Sağlam Gök

Yedincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِدَاداً *"Üstünüze sağlam yedi (gök) bina ettik"* (Nebe, 12) ayetinin beyan ettiği hususdur. Yani, "sağlam yedi gök..." demek

olup, شِدَادٌ kelimesi, شَدِيدَةٌ kelimesinin çoğuludur. Cenâb-ı Hak bu ayetle, göklerin yaratılışının sağlam olduğunu, zamanların geçmesinin kendisinde müessir olmadığını ve kendilerinde herhangi bir çatlaklığın bulunmadığını kastetmiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Biz, semâyı korunmuş bir tavan kıldık"* (Enbiyâ, 32) ayetidir.

Buna göre şayet, "Binâ" lafzı, evlerin altları için; السَّقْف (tavan) kelimesi ise, üstü için kullanılır. Öyleyse, Cenâb-ı Hak daha nasıl, وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعاً *"... bina ettik..."* demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Binâ" sözü, âfetten ve çözülmekten uzak olmayı **sakf** kelimesinden daha fazla ifade eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bu, her ne kadar bir tavan ise de, ne var ki, bunun tıpkı bir binâ gibi, çözülmekten, yıkılmaktan uzak olduğuna işaret etmek için, وَبَنَيْنَا denilmiştir. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu lafzı kullanmasının gayesi, işte bu inceliktir.

★ ★
★

Güneşin Lamba Yapılması

Sekizincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا سِرَاجاً وَهَّاجاً *"Ona parıl parıl parıldayan bir kandil astık..."* (Nebe, 13) ayetinin beyan ettiği hususdur. **"Vehhâc"** kelimesinin ne demek olduğu hususunda dilcilerin yaptığı akçıklamalar çeşitli ve muhteliftir. Binâenaleyh, bu cümleden olarak bu maddenin **(el-vech)**, ışık ve ısıyı birlikte ifade eden bir kelime olduğunu, dolayısıyla da, Cenâb-ı Hakk'ın, güneşin, işte bu iki vasıf hususunda en ileri derecede olduğunu beyan ettiğini ve güneşin **"vehhâc"** olması ile bunun kastedildiği söylenirken, **Kelbî'nin İbn Abbas**'tan rivayete göre, o, **"vehhâc"**ın, sadece son derece mükemmel bir aydınlığı ifade ettiğini; nitekim Arapça'da, parladığı zaman bir cevher ve kıymetli taşa فَوَاهِجَ denildiğini, söylemiştir. Ki bu rivayet, وَهَّاجٌ kelimesinin, aydınlıktaki mükemmeliyeti ifade için kullanıldığını gösterir. Şairin, ışığı nitelerken,

★ نُوَّارُهُ مُتَبَاهِجٌ يَتَوَهَّجُ ★

"aydınlatan parıltıları çok parlak, sanki güneşler gibi ışıl ışıl tutunmuş..." demesi de bunun gibidir. **Halîl b. Ahmed**'in kitabında ise **vech** maddesi, ateşin ve güneşin harareti anlamında geçmektedir ki, bu kelime **"vehhâc"** ifadesini, ısıda ileri bir dereceyi göstermesini gerektirir. Bil ki, bu izahların hangisi ele alınırsa, alınsın, ayetin vermek istediği maksat mevcut olur.

★ ★
★

Yüklü Bulutlar

Dokuzuncusu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَآءً ثَجَّاجاً *"O sıkıcı mengenelerden de şarıl şarıl su indirdik..."* (Nebe, 14) ayetinin bildirdiği hususdur. **el-Mû'sırât** (الْمُعْصِرَاتِ) kelimesine gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci Görüş: İbn Abbas'tan rivayet edilen iki görüşten birisi olan ve **Mücahid**,

Mukâtil, Kelbî ve Katâde'nin de benimsediği bu görüşe göre bu kelime ile, bulutları süren rüzgarlar kastedilmiş olup, delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, rüzgarları gönderip de, böyle ce de, onların bulutları sürmesini (sağlayan) zattır"* (Fâtır, 4) ayetidir.

Bu göre şayet, "Bu tevile göre, ayetin ifadesinin, وَأَنْزَلْنَا بِالْمُعْصِرَاتِ şeklinde olması gerekirdi.." denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap verilir:

a) Yağmur, buluttan yağar. Bulutu ise, rüzgarlar sürüp götürür, oluşturur. Dolayısıyla, tıpkı, "Onun tarafındandır, onun yüzündendir, onun sebebiyledir" manasında olmak üzere, هٰذَا مِنْ فُلَانٍ "Bu, falancadandır" denilmesi gibi, "Bu yağmur'lar, o rüzgarlardan meydana gelmiştir" de denilebilir.

b) Bu ifâdenin başındaki مِنْ **bâ** anlamında olup, takdiri mana, "Biz, bu **mu'sırat** ile, yani bulutları süren ve oluşturan o rüzgarlar ile, sicim gibi yağmur yağdırdık" şeklinde olur. **Abdullah İbn Abbas**'ın, **Abdullah İbn Zübeyr**'in ve **İkrime**'nin de zaten, وَأَنْزَلْنَا بِالْمُعْصِرَاتِ şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. **Ezherî** bu görüşü tenkit ederek şöyle der: "O إِعْصَارٌ (fırtınalı olan) rüzgarlar, yağmur rüzgarlarından değildir. Halbuki Allah Teâlâ, "mu'sırât"ı, şanî şanî akmakla nitelemiştir." **Ezherî**'ye şu şekilde cevap verilir: إِعْصَارٌ yağmur rüzgarlarından değildir, ama niçin, مُعْصِرَاتٍ yağmur rüzgarlarından olmasın ki?"

Mu'sırat

İkinci Görüş: Ki bu, **İbn Abbas**'tan olan ikinci rivayet olup, **Ebu'l-Aliye, Rebî** ve **Dahhak**'ın tercihleridir. Buna göre, مُعْصِرَاتٍ kelimesiyle bulutlar kastedilmiştir.

Alimler, "bulutlara" مُعْصِرَاتٍ denilmesinin sebebi hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) **Müberrid**, "Kureyş lehçelerine göre مُعْصِرَاتٍ bulutlar anlamındadır" derken,

b) **Mazinî**, "Mu'sırât kelimesi ile, kasırgalı bulutların kastedilmiş olabileceğini, zira sıkıştıran bir şey bulutları sıkıştırdığında, onlardan mutlaka yağmurun yağabileceğini söylemiştir.

c) الْمُعْصِرَات rüzgarların sıkıştırayazdığı, derken böyle de yağmur yağdırmakla yüzyüze gelen bulutlar demek olup, bu tıpkı senin, kesilme ve hasad edilme, biçilme zamanı geldiğinde kullandığın, أَجَزَّ الزَّرْعَ "Falanca ekinini biçti" demen gibidir ki, hayız görmeye yaklaştığı zaman, أَعْصَرَاتِ الْمَرْأَةُ "Kız, hayız oldu olacak..." denilmesi de böyledir.

Seccâc

"**Seccâc**"ın ne demek olduğuna gelince, bil ki "**secc**", "alabildiğine dökülmek, birbiri ardınca yağmak" demektir. Nitekim "alabildiğine dökülüp - akan yağmur, kan" manasında, مَطَرٌ ثَجَّاجٌ "**matar seccâc**" دَمٌ ثَجَّاجٌ "**demun seccâcun**" denilir. Bil ki "**secc**",bazan lâzım olur. Bu durumda dökülme-akma manasına gelir. Bazan da müteaddi olur. Bu durumda da "dökmek-akıtmak" manasına gelir. Nitekim hadiste, أَفْضَلُ الْحَجِّ الْعَجُّ وَالثَّجُّ *"Haccın en efdali, yüksek sesle telbiye getirmek ve*

kurbanlıkların kanlarını akıtmaktır"[17] diye varid olmuştur. "İbn Abbas "müsicc" idi" denilir ki bu, "Hutbe okurken, sözleri ard arda döktürürdü" demektir. Alimler, ayetteki "**seccâc**"ı, iki manada da (lâzım ve müteaddi) tefsir etmişlerdir. **Kelbî, Mukâtil** ve **Katâde**, "Burada **seccâc**, atılan-dökülen manasınadır" derken, **Zeccâc** bunun manasının, "**sabab**", yani döken-yağdıran manasına olduğunu söylemiştir. Velhasıl bununla, yağmurun ard arda yağması sicim gibi yağması, böylece suyun çok olması ve azami derecede istifade edilmesi manası kastedilmiştir.

★ ★
★

Habb

لِّنُخْرِجَ بِهِۦ حَبًّا وَنَبَاتًا ۝ وَجَنَّٰتٍ أَلْفَافًا ۝

"Onunla tane, nebat ve sarmaş-dolaş olmuş bahceler çıkaralım diye..."
(Nebe, 15-16).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Nebât

Yerden biten her bitkinin gövdesi ya vardır, ya yoktur. Eğer gövdesi yoksa, ya onun tomurcuğu vardır ki böyle olanlar taneli bitkilerdir, ya da tomurcuğu yoktur ki böyle olanlar da otlardır. İşte ayetteki "**nebât**" ile bu otlar murad edilmiştir. İşte bu iki kısma, Cenâb-ı Hak, *"Yiyiniz ve hayvanlarınıza yediriniz"* (Taha, 54) ayetiyle işaret etmiştir. Gövdesi olanlar ise **şecer** (ağaç)lardır. Binâenaleyh pek çok çeşit ağaç bir araya geldiğinde "**cennet**" (bahçe) adını alır. Böylece bu aklî delil ile, yerden biten şeylerin bu üç kısma inhisar ettiği sabit olmuş olur. Temel gıda olduğu için, burada Allah "tane"yi zikretmiştir. Diğer canlıların ihtiyacı olduğu için, ikinci olarak da "**nebât**"ı zikretmiştir. Cenâb-ı Hak, bu ilk ayette "**cennet**" (bahçeler)den bahsetmemiştir. Çünkü meyvelere olan ihtiyaç zaruri değildir.

İKİNCİ MESELE
Cennat-i Elfâf

Alimler, "**elfâf**" kelimesinin manası hususunda değişik izahlar yapmışlardır: **Keşşâf sahibi**, bunun tıpkı, أَوْزَاعٌ أَخْيَافٌ kelimeleri gibi, müfredi olmayan bir çoğul olduğunu söylemiştir. أَوْزَاعٌ ayrı ayrı topluluklar, "**ahyâf**" da, karışık toplulukları anlamına gelir. Pek çok dilci, "**elfâf**"ın müfredi bulunduğunu ileri sürmüşler, ama aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak mesela **Ahfeş** ve **Kisâî**, bunun müfredinin, kesre ile, "**lift**" kelimesi olduğunu söylemişlerdir. **Kisâî**, zammeli "**lüff**"ün de bunun müfredi olabileceğini eklemiş. **Müberred** ise, bunun müfredinin zammeli "**lüff**" olmasını kabul etmemiş, "Aksine bunun müfredi, لُفَافَةٌ cemisi "**liff**"dir. **Elfâf** da, bu ceminin cemisidir" demiştir. Bu kelimenin, tıpkı, **şerif**'in çoğulunun **eşrâf** oluşu gibi, "**leff**"in çoğulu olabileceği de söylenmiştir. Bu ihtimali **Kaffâl** (r.h) nakletmiştir.

17) **Kenzü'l-Ummâl, 5/12406.**

Bu hususu iyice kavradığına göre ayetteki bu kelimenin manası, "Birbirine girmiş, bitkileri ve ağaçları sarmaş dolaş bahçeler demektir" şeklindedir. Buna göre bu, "Her bahçede birbirine yakın birçok ağaç var" demektir. Baksana Araplar, baldırı kalın, kat kat etli olan, etli-butlu olan kadınlar için, "**imreetün leffâu**" derler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ka'bî, ehl-i tabayi'den[18] olup bu hususta, Hak Teâlâ'nın, *"Onunla tane, nebat ... çıkaralım diye.."* **ayetini delil getirerek, "Bu ayet, "Allah, birşeyi başka birşeye vasıta kılarak birşey yapmaz" diyenlerin görüşlerinin yanlış olduğuna delalet eder" derdi.**

★ ★
★

Karar Günü

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ۝

"Şüphesiz o ayırdetme günü, vakti belirlenmiş birşeydir"

(Nebe, 17).

Bil ki Allah Teâlâ'nın, zatları ve sıfatları açısından hâdis (mahluk) olduklarına ve zatları ve sıfatları açısından mümkin olduklarına nazaran, bu sûrede saydığı o dokuz husus, kâdir ve muhtar, hür ve irade sahibi bir zata, bu dokuz hususlaki sağlamlık ve muhkemlik nazar-ı dikkate alındığında bu işler bunları yapan alim olduğuna delalet etmektedir.

Öte yandan, bu kadim failin ilminin ve kudretinin vacib (zorunlu) olması gerekir. Çünkü eğer bu iki sıfat caiz (mümkin) türünden olsaydı o zaman, bu da başka bir faile muhtaç olurdu. Bu durumda teselsül gerekirdi. Halbuki teselsül muhaldir. Bu iki sıfat, yani Cenâb-ı Hakk'ın ilmi ve kudreti vacib olunca da, bu iki sıfatın taalluk ettiği herşeyin, makdur (güç yetirilen) ve malum (bilinen) şeyler olması gerekir. Aksi halde bir muhassice (belirleyiciye) ihtiyaç hissedilir ki bu da muhaldir. Durum böyle olunca da Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkinata kadir olması ve bütün malumatı bilmesi gerekir. Bu şeylerin mümkinliği ile, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, bütün maddeler için umum ve genel olduğu sabit olduğuna göre, bunlardan biri için doğru olan şey, diğeri için de doğru demektir. Binâenaleyh süfli maddelerin, yerdeki şeylerin yarılması, çatlaması, karanlık olması mümkün olduğuna göre, bu şeylerin bütün maddeler için de söz konusu olması gerekir. Bunların mümkin varlıklar olduğu anlaşılıp, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudretinin de herşeyi içine aldığı sabit olunca, Hak Teâlâ'nın bu dünyayı harap edip, başka bir alem-başka bir dünya yaratmaya kadir olacağı da sabit olur. Bu durumda kıyametin olabileceğini söylemek, akıen mümkin ve sabit birşey olmuş olur. İşte bunlarla bunun akıen mümhid olduğu sabit olur. Ama bunun ötesinde, ne zaman ve nasıl olacağı gibi meseleleri bilmenin yolu sem'iyyâttır, yani naklî deliller peygamber haberleridir. Hak Teâlâ bu hususlarda, *"Şüphesiz o ayırdetme günü,*

18) Ehl-i Tabayi: Tabiata yani sebebe hakiki te'sir tanıyan görüş sahipleri demektir. (ç.)

vakti belirlenmiş birşeydir" demiştir. Daha sonra da kıyametin halleri ile ilgili olarak şunları zikretmiştir:

Birincisi: *"Şüphesiz o ayırdetme günü, vakti belirlenmiş birşeydir"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "o gün, Allah'ın takdirinde ve hükmünde, dünya ömrünün sonu olan bir gündür" yahut, "o gün, Allah'ın takdiri ve hükmünde, mahlukatın sona erdiği, nihai bir çizgidir" yahut, "Bu gün, Allah'ın mükafaat ve ikab olarak va'dettiklerinin verilme vaktidir" yahut da, "Bu gün, her türlü hükmün verileceği, bütün davaların hallu-fasl edileceği, davaların sona erdirileceği için, bütün mahlukatın bir araya toplanma vaktidir" demektir.

★ ★
★

Sûr'a Üfleneceği Gün

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle beyan ettiği hususdur:

يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا

"O gün sûr'a üflenecek de hepiniz kısım kısım geleceksiniz"
(Nebe, 18).

Bil ki buradaki **"yevm"** (gün) kelimesi, geçen ayetteki **"yevme'l-fasl"** (ayırdetme günün)den bedeldir, yahut onun atf-ı beyânıdır. Burada bahsedilen üfleme (nefha) ise, sûr'a üflendğinde haşrın (toplanmanın) meydana geldiği en son nefhadır. Sûr'a üflemenin ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Sûr, "sûret"in çoğuludur. Binâenaleyh sûr'a üfleme, ruhların bedenlerine üflenmesi demektir.

b) Sûr, kendisine üflenen bir boynuz (borazan) demektir. Bu hususdaki uzun izahımız ve bu hususta söylenenler **Zümer Sûresi** 68. ayetin tefsirinde geçti.

Ayetteki فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا *"hepiniz kısım kısım geleceksiniz"* cümlesi, "Onlar buraya, toplanma işi tamamlanana kadar, bölük bölük gelirler" demektir. **Atâ** şöyle demiştir: "Her peygamber ümmetiyle birlikte gelir. Bunun bir benzeri de, *"O gün her ümmeti, imamlarıyla (oraya) çağırınız"* (İsrâ, 71) ayetidir." Bu cümleye "muhtelif gurublar halinde gelirsiniz" manası da verilmiştir.

Haşirdeki Manzara

Keşşâf sahibi, Muâz (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: **Muâz** (r.a), Resûlüllah (s.a.s)'a bunun ne demek oluğunu sormuş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, يَامُعَاذُ سَأَلْتَ عَنْ أَمْرٍ عَظِيمٍ مِنَ الْأُمُورِ ثُمَّ أَرْسَلَهُ عَيْنَيْهِ وَقَالَ يُحْشَرُ عَشَرَةَ أَصْنَافٍ مِنْ أُمَّتِي... *"Ey Muâz, işlerin en büyüğünü sordun" dedi. Sonra iki gözünü bir noktaya dikerek şöyle buyurdu: "Ümmetim, şu on sınıf halinde haşrolunacak: Bir kısmı, maymun; bir kısmı domuz; bir kısmı, yüzleri üstü sürünerek; ve başları ayaklarına değip yuvarlak olarak; bir kısmı dilleri göğüslerine sarkmış, ağızlarından pis şeyler akar vaziyette, dillerini*

yiyerek. Öyle ki mahşerdekiler bunlardan tiksinir; bir kısmı elleri-ayakları kesilmiş olarak; bir kısmı ateşten kütükten üzerine çarmıha gerilmiş olarak, bir kısmı leşten daha pis kokar olduğu halde; bir kısmı da derilerine yapışan ve katranla sıvanmış cübbeler giymiş olarak haşrolunacaktır.

Maymun şeklinde haşrolunanlar: yalan söyleyenler; domuz şeklindekiler: rüşvet alanlar; yüz üstü sürünenler: faiz yiyenler; kör olarak haşrolunanlar: verdikleri hükümde zalim olanlar; sağır ve dilsiz olanlar: yaptıklarını beğenenler; dillerini yiyenler: alimler ile sözleri amellerine uymayan kıssacılar-hikayeciler; elleri-ayakları kesilmiş olanlar: komşularına eziyet edenler; ateşten kütüklere çarmıha gerilmiş olanlar da: insanları zalim idarecilere jurnalleyenler; leşten daha pis kokanlar: şehvetlerine ve arzularına tabi olup, mallarının zekatını vermeyenler; katrandan cüppeler giyenler de, kibirlenen, böbürlenen ve salına salına gezenlerdir."

★ ★
★

Gök Kapı Kapı Açılacak

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin anlattığı hususdur:

وَفُتِحَتِ السَّمَآءُ فَكَانَتْ أَبْوَٰبًا ﴿١٩﴾

"O gün (gök) açılmış kapı kapı olmuştur"
(Nebe, 19).

Asım, Hamza ve Kisâî, şeddesiz olarak, fiili فُتِحَتْ şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak فُتِّحَتْ şeklinde okumuşlardır ki bununla, meleklerin inmesi için açılacak olan o kapıların çokluğu anlatılmak istenmiştir. **Kâdî** şöyle der: "Bu ayetteki **feth** (açma) tıpkı, *"Gök inşikâk ettiği (yarıldığı) zaman..."* (İnfitar, 1) ayetlerindeki **inşikâk** ve **infitâr** gibidir. Çünkü **feth, inşikâk** ve **infitar**, manaca birbirine yakındırlar."

Ben derim ki: "Bu, kuvvetli bir izah değildir. Çünkü kapıların açılmasından anlaşılan, yarılma ve çatlamadan anlaşılan manadan başkadır. Çünkü gökte bir çok kapı vardır. Göğün kütlesinde bir yarılma ve çatlama olmaksızın bu kapılar açılabilir. Bundan da öte naklî deliller, bu kapıların açıldığı an, yarılmanın, çatlamanın ve büsbütün yok olmanın tahakkuk edeceğine delalet etmektedir.

Buna göre eğer, "Ayetteki, *"O gün (gök) açılmış kapı kapı olmuştur"* ifadesi, bütün göğün kapılar haline geldiğini ifade etmektedir. Hal böyle olunca senin dediğin şey nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) O kapılar öylesine çokturlar ki, böylece gök açılmış kapılar olarak ifade edilmiştir. Bu tıpkı, *"Yeryüzünü göze göze açıp (kaynaklar) fışkırttık"* (Kamer, 12) denilmesi gibidir. Bu ayette de adeta yeryüzünün tamamı kaynayan bir göze gibi anlatılmıştır.

b) **Vahidî** bu ifadenin başında bir muzafın mukadder olduğu ve takdirinin, فَكَانَتْ ذَاتَ أَبْوَابٍ "Kapılı oldu" şeklinde olduğunu söylemiştir.

c) فَكَانَتْ (o oldu) fiilindeki fail zamir, mukadder bir şeye ait olup, takdiri, "o açılan yerler, meleklerin inişi için kapılar haline geldi" şeklindedir. Bu tıpkı, *"Rabbin ve melekler saf saf geldiler"* yani Rabbinin emri geldi..." (Feor, 21) âyeti gibidir.

★ ★
★

Dağlar Yürütülecek

Dördüncüsü: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin anlattığı hususdur:

وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ۝

"Dağlar yürütülmüş de bir serab haline gelmiştir"
(Nebe, 20).

Bil ki Allah Teâlâ, Kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde dağların hallerini, değişik değişik anlatmıştır. Bunları aşağıdaki şekilde hemencecik telif etmemiz mümkündür:

Birinci Halleri: Unufak olmalarıdır. Bu *"Yeryüzü ve dağlar yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışta hepsi toz haline geldiği zaman..."* (Hakka, 14) ayetinde ifade edilmiştir.

Dağlar Atılmış Pamuk Yığını Gibi

İkinci Halleri: Atılmış (didilmiş) renkli yünler gibi olmalarıdır. Bu hususta da, *"İnsanların saçılmış kelebekler ve karıncalar gibi olduğu gün..."* (Kâria, 4-5) ayetleri ile, *"O gün gök, erimiş maden gibi, dağlardan atılmış yünler gibi olur"* (Me'âric, 8-9) ayetlerinde anlatmıştır.

Zerreler Haline Gelmeleri

Üçüncü Halleri: Toz zerrecikleri haline gelmeleridir. Bu da, onlar, atılmış renkli yünler haline geldikten sonra, herbir parçasının yeniden dağılıp parçalanıp zerreler haline geldikten sonra, herbir parçasının yeniden dağılıp parçalanıp zerreler haline gelmesi demektir. Bu husus da, *"Yer alabildiğine sarsıldığında ve dağlar darmadağınık edilip de, böylece saçılmış toz zerrecikleri haline geldiğinde..."* (Vâkıa, 4-6) ayetlerinde anlatılmıştır.

Dördüncü Halleri: Dağların saçılmalarıdır. Çünkü önceki hallerinde dağlar, yeryüzünü kaplamışlardır. Yeryüzü bunların altında gözükmez haldeydi. Böylece Allah Teâlâ, dağların bu büyük parçaları da rüzgarlara onları savuşturarak, yerin üzerinden ufalayıp savurmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak"* (Taha, 105) ayetinde anlatılan hususdur.

Beşinci Halleri: Rüzgârların o dağları yeryüzünden kaldırıp, havadaki tozlar gibi,

uçurmasıdır. Binâenaleyh artık bu merhaleden sonra o dağlara bakan herkes, gerçekte hareket ettikleri halde, çok sık oldukları halde durduklarını zanneder. Fakat rüzgarların onları hareket ettirmesi sebebiyle, bu dağların böyle hareket etmesi, kendilerini unufak etmiştir. Bu da, *"O dağlar, adeta bulutlar gibi yürür"* (Neml, 88) ayetinin ifade ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu hareketlerin kendi kudret ve emriyle olduğunu beyan etmek için: *"O gün dağları yürütür ve sen yeryüzünü bir çöl gibi (dümdüz) görürsün"* (Kehf, 47) buyurmuştur.

Altıncı Halleri: "Hiçbirşey değil" manasında, o dağların sadece birer parıltı (serab) haline gelmeleridir. Öyle ki dağların yerine bakan, hiçbirşey göremez. Bu tıpkı, çölde serab görenin, o yere gelip de orada su namına hiçbirşey bulamaması gibidir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Cehennem Hallerine Geçiş

Bil ki buraya kadar bahsedilenler, kıyametin genel halleridir. Cenâb-ı Hak buradan itibaren cehennemin hallerini ve dehşetlerini anlatmaya başlamıştır:

Cehennem Pusuda

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği hususdur:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾

"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur"

(Nebe, 21).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ya'mer, kıyametin kopmasını bir sebebe bağlamak maksadıyla, baştaki edatı, hemzenin fethasıyla أَنَّ şeklinde okumuştur. Bunun takdiri, ...بِأَنَّ جَهَنَّمَ yani, "Cehennemin azgınları pusuda beklemesi sebebiyle..." şeklinde olur. Buna göre sanki, "Bu cezanın yerine getirilmesi için böyle olacak" denilmektedir.

İKİNCİ MESELE
Mirsad

Cehenne, "**mirsâd**" idi, yani Allah'ın ilminde böyledir. Burada, "**kâne**" fiilini, صَارَتْ manasına geldiği de söylenmiştir. Bu iki görüşü **Kaffâl** (r.h) nakletmiştir. Burada **Kâdî**'nin ileri sürdüğü bir üçüncü görüş daha vardır: "**Mirsâd**"ı, "gözetleyen" manasına alırsak, bu, cehennemin tâ ezelden beri, onların gelmesini gözlediğini ve onların gelmesini içten içe arzuladığını ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Mirsâd**"ın kelime olarak hangi yapıda olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **Mirsâd**, içine girilip gözetleme yapılan yerdir. Bu tıpkı, atların saklandığı yere, "**mıdmâr**"; içine girilip-yol edinilen yere, "**minhâc**" denilmesi gibidir. Bu izaha göre, **mirsadla** ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Cehennem bekçileri (bir gözetleme yeri olarak) cehennemde onları gözlerler.

2) Mü'minlerin geçişleri ve uğrakları da cehennem üzerinden olacaktır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Herkes oradan geçecektir"* (Meryem, 71) buyurmuştur. Böylece, cennet bekçileri, mü'minleri, cehennem üzerinde karşılarlar ve onları orada (cehennem üzerinde) beklerler.

b) **Mirsâd, "rasad"** (gözetleme) masdarından, mif'âl vezninde bir kelimedir. Bu kalıb, gözetleme işinin çok yapıldığını ifade eder. Çünkü mif'âl, tıpkı mi'târ, mi'mâr, mit'ân gibi, ism-i fâilin mübalağa sigalarındandır. Denilmiştir ki cehennem Allah'ın düşmanlarını gözler ve onlara çok çetin davranacaktır. Bu tıpkı, *"Neredeyse o, öfkesinden çatlayacak"* (Mülk, 8) ayetinde anlatıldığı gibidir. Yine cehennemin bütün kafir ve münafıkları beklediği söylenmiştir. Birinci görüştekiler, doğrulukları hususunda, *"Şüphesiz Rabbin, bir (mirsaddadır) gözetlemededir"* (Fecr, 14) ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer bu ayetteki mirsad, isim değil de sıfat olsaydı, bu ayette, إِنَّ رَبَّكَ لَمِرْصَادٌ denilmesi gerekirdi."

DÖRDÜNCÜ MESELE
Cennet ve Cehennem Mevsuf

Ayet, cehennemin, yaratılmış olduğuna delalet eder. Çünkü ayetteki, *"cehennem bir mirsad idi"* ifadesi, *"hazırlanmış"* demek olur. Cehennem böyle olunca, cennet de böyle yaratılmış olur. Çünkü (bu açıdan) aralarında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

★ ★
★

Azgınların Barınağı

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin anlattığı hususdur:

لِلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾

"Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir"
(Nebe, 22).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Biz, o cehennemin sadece kafirleri gözetleme yeri olduğunu söylersek, لِلطَّاغِينَ مَآبًا ifadesi, kendinden önceki ayetle ilgili olmuş olur ve takdiri mana da, "Şüphesiz ki cehennem, azgınlar için gözetleme yeridir" şeklinde olur; مَآبًا kelimesi de, مِرْصَادًا kelimesinden bedel olur. Yok, eğer biz, cehennemin mutlak anlamda gözetleme yeri olduğunu söylersek, *"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur..."* ayetinde söz tamamlanmış olur, *"Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir..."* cümlesi de yeni başlayan bir cümle olmuş olur. Buna göre adeta, "Cehennem, herkes için bir gözetleme yeridir. Ama, tağî ve azgınlar için ise, hususi bir varış yeridir.." denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, birinci görüşü benimseyenler, مِرْصَادًا kelimesi üzerinde vakıf yapmazlar. İkinci görüşü benimseyenler ise, burada vakıf yaparlar. Bu görüşte olanlar,

لِلطَّاغِينَ kelimesi ile kastedilen mananın, "Kim Rabbine karşı tekebbür eder, O'na muhalefet ve muarazada aşırı giderse, işte azgın budur..." derler. Ayetteki مَآبًا kelimesinin manası, "varacakları, karar kılacakları yer..." şeklindedir.

★ ★
★

Devirler Boyu Kalacaklar

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, لَّٰبِثِينَ فِيهَآ أَحْقَابًا *"Sonsuz devirler boyunca onun içinde kalacaklar"* (Nebe, 23) ayetinin beyan ettiği hususdur. Bil ki Allah Teâlâ, cehennemin, azgınların bir karargahı olduğunu beyan edince, onların orada ne kadar kalacaklarını da beyan etmek üzere: *"Sonsuz devirler boyunca onun içinde kalacaklar..."* buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kıraat imamlarının ekserisi, لَّٰبِثِينَ şeklinde okurlarken, Hamza لَّٰبِثِينَ (lebisîne) şeklinde okumuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ferrâ**, "Bu iki okuyuşa göre, her iki kelimenin manası da aynıdır. Çünkü Arapça'da طَمِعٌ–طَامِعٌ (uman) فَرِحٌ–فَارِحٌ (şımaran, taşkınlık yapan) denildiği gibi, لَابِثٌ ve لَبِثٌ de denilir ki, benzeri ifadeler çoktur" demiştir.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle der: لَبِثٌ , daha kuvvetli mana ifâde eder. Çünkü لَابِثٌ kendisinden beklenenin, sudûr ettiği kimsedir. Halbuki, لَبِثٌ işi beklemek olan kimse için kullanılır. Dolayısıyla, لَبِثٌ, bir mekanda bulunan ve oradan hiç ayrılmayan anlamına gelir..."

İKİNCİ MESELE **Ferrâ** şöyle der: "Aslında أَحْقَبُ , "ard arda, peş peşe, kesintisiz" anlamlarına gelir. Nitekim, birisi birini terkisine oldığı zaman, أَحْقَبَ فُلَانٌ فُلَانًا "Falanca falancayı terkisine, peşine aldı" denilir. Ki, "heybeye, dağarcığa", اَلْحَقِيبَةُ denilmesi de buraya varıp dayanır. (Zîra, heybe, terkiye konulur). Yine, her günahı işlemiş olan kimse için اِحْقَبَ fiilinin kullanılması da böyledir.

Buna göre, لَّٰبِثِينَ فِيهَآ أَحْقَابًا ifadesinin anlamı, "Onlar, o cehennemde, birbirini izleyen ardarda gelen asırlar boyu kalacaklardır" şeklinde olur. Ki, bunun böyle olduğunun delili, *"Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya akadar durmayıp gideceğim, yahut (maksadıma erişinceye dek) uzun zamanlar geçireceğim..."* (Kehf, 60) ifadesidir. Çünkü bu ifadenin manası, "Ben ulaşıncaya yahutta ünsiyyet kesbedinceye değin ardarda geçen yıllar boyunca..." şeklinde olur.

Ahkâba

Bil ki, اِحْقَابًا kelimesi, حُقْبٌ kelimesinin çoğulu olup, bir kelime de, dil alimlerine göre, seksen yıla tekabül eder. اَلْحِقَبُ **(el-hıkabu)** kelimesi, "yıllarca" demek olup, tekili اَلْحِقْبَةُ **(el-hıkbetu)**'dür. Bu kelime ise, "sınırsız zaman" demektir. Müfessirlerden bu hususta şu izahlar varid olmuştur.

1) **Atâ, Kelbî ve Mukâtil, İbn Abbas**'ın ayetteki أَحْقَاباً kelimesi hususunda şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Bir "**hukb**", seksen küsur yıl demektir. Sene ise, üçyüzaltmış gündür. Gün ise, dünya günlerinden bir yıldır." Benzeri bir rivayeti de, **İbn Ömer**, "merfû" olarak rivayet etmiştir.

2) **Hilâl el-Hicrî, Hz. Ali** (r.a)'ye bu ayetin manasını sormuş, **Hz. Ali** (r.a) de, "**Hukb**", yüzyıl. Bir yıl, oniki ay, bir ay otuz gün, ama bir gün ise, bin yıldır..." demiştir.

3) **Hasan el-Basrî** de, أَحْقَاباً'ın ne demek olduğunu kimse bilemez. Ne var ki, tek bir "**hukb**", yetmiş bin yıl; bu yılın tek bir günü de, sizin saydığınız bin yıl gibidir" demiştir. Buna göre şayet, "**Ahkâb**, kelimesi her ne kadar çok uzun bir süreyi ifade etse bile, nihayet yine de sonludur. Halbuki, cehennemliklerin azabı sınırsız ve sonsuzdur. Tam aksine ise, ayette لَابِثِينَ فِيهَآ أَلْأَحْقَابَ denilmiş olsaydı, böyle bir soru varid olmazdı...

Bu sorunun bir benzeri de, kıble ehli hakkındaki إِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ (Hûd, 107) ifadesidir" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç açıdan cevap verilebilir:

a) **Ahkâb** lafzı, sınırı ve sonu olan bir "**hukb** - uzun çağ"ın geçtiğine delalet etmez. Çünkü, tek bir hukb, sonludur. Buna göre ayetteki mana, "Onlar orada "ahkâblarca, ahkâblar boyunca" kalacaklardır. Bir "**hukb**" geçtikçe, onu bir başka "**hukb**" izleyecektir. Ve bu iş hep böyle sürüp gidecektir.

b) **Zeccâc**, ayetteki kelimenin manasının, "Onlar orada, içinde, bir serinlik ve bir serabın içmenin tadılmayacağı "**ahkâblar**" boyunca kalacaklardır" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu manaya göre, ayetteki أَحْقَاباً kelimesi, bir çeşit azabın sınırını belirlemiş olur ki, bu da, o cehennemliklerin o süre içinde, "**hamîm** - kaynar su" ve "**gassâk** - irin"in dışında bir soğukluk ve içeceği tadamayacakları azab çeşididir. Daha sonra, bu "**hamîm**" ve "**gassâk**"dan, başka bir cins azabın içine sokulurlar, demek olur.

c) Farzedelim ki, ayetteki أَحْقَاباً bir son ifâde etsin.. Ne var ki, bu ifâdenin, cehennemliklerin cehennemden çıkışlarına delaleti, "mefhûmî" bir delalettir. Halbuki, sarahaten ifade edilen (**mantûk**) ise, onların oradan çıkarılmayacaklarını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlar oradan çıkmak isterler. Oysa onlar oradan çıkıcı değildirler. Onlar için kalıcı bir azab vardır"* (Mâide, 37) buyurmuştur. **Mantûk**'un tercih edileceğinde ise, şüphe yoktur.

Keşşâf sahibi bu ayetle ilgili olarak şöyle değişik bir izahta bulunmuştur: "Ayetteki أَحْقَاباً kelimesi, yağmuru, hayır ve bereketi az olduğunda kullanılan حَقِبَ عَامُنَا deyimiyle, bol rızık elde edemeyen kimse hakkında kullanılan, حَقِبَ فُلَانٌ فَهُوَ حَقِبٌ ifadesine varıp dayanır ki, bunun çoğulu da أَحْقَابٌ olur. Böylece, ayetteki bu kelime "Onlar orada, bir darlık ve kıtlık içinde oldukları halde beklerler.." takdirinde, kelime (أَحْقَاباً) *hal olarak mansub olmuş olur. "Orada ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar..."* (Nebe, 24) ifadesi de bunun bir tefsiri olur.

★ ★

★

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın لاَ يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْداً وَلاَ شَرَاباً إِلاَّ حَمِيماً وَغَسَّاقاً جَزَآءً وِفَاقاً *"Orada, ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar. Sadece bir kaynar su... Bir de irin. Uygun bir ceza olarak..."* (Nebe, 24-26) ayetinin ifade etmiş olduğu hususdur. Bu ifade ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Eğer biz, **Zeccâc**'ın görüşünü tercih edersek, bu ifade, kendinden önceki ifade ile ilgili olmuş olur, فِيهَا daki zamir de, أَحْقَاباً kelimesine raci olmuş olur. Yok eğer bunu benimsemezsek, bu ifade, yeni başlayan müste'nef bir kelam olmuş olur. فِيهَا 'daki zamir de, "cehennem"e raci olmuş olur.

İKİNCİ MESELE Berd Ayetteki, بَرْداً kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir: a) Bu, bilinen serinlik, soğukluk anlamındadır. Buna göre ayetin manası, "Onlar, onca hararete rağmen, orada, ne serin bir rüzgar, ne ateşe mani olacak gölge vesilesiyle bir rahatlık tadarlar; ne de, susuzluklarını dindirecek ve içlerinden o yangını silip süpürecek bir içecek bulabilirler... Velhasıl, onlar orada, ne serin bir hava, ne de soğuk bir su bulabilirler" şeklinde olur.

b) Ayetteki, بَرْداً kelimesiyle "uyku" kastedilmiştir. Bu, **Ahfeş, Kisâî, Ferrâ, Kutrub** ve **Kıtbî**'nin görüşüdür. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Uykuya بَرْد denilmiştir, çünkü uyku, kişiyi rahatlatır, serinletir. Çünkü, susamış bir kimse uyuduğu zaman, uyku vasıtasıyla serinler." **Ebû Ubeyde** ve **Müberred**, buradaki بَرْداً kelimesi ile, "uyku"nun kastedildiğini beyan etmek için de şairin şu beytini delil getirmişlerdir:

بَرَدَتْ مَرَاشِفُهَا عَلَيَّ فَصَدَّنِي / عَنْهَا وَعَنْ رَشَافَتِهَا الْبَرْدُ

"O sevgilinin dudakları benim yanağımda soğudu. Beni ona karşılık vermekten alıkoyan, sadece uyku oldu." Burada **berd**, görüldüğü gibi uyku manasında kullanılmıştır.

Müberred şöyle demektedir: مَنَعَ الْبَرْدُ الْبَرْدَ şeklinde, Arapların söyleyegeldiği bir atasözü vardır ki, bu, "Bana, uyumama ihtiyaç bırakmayacak miktar bir serinlik isabet etti, dokundu... (Onu elde ettim)" demektir.

Bil ki, birinci görüş daha evladır. Zira, lafzı, meşhur ve hakiki manasına hamletmenin mümkün olduğu yerlerde, onu nadir, garib ve mecazi bir manaya hamletmenin anlamı ve gereği yoktur.

İkinci görüşü benimseyenler, bu görüşlerini isbat sadedinde şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Arapça'da, ذُقْتُ الْبَرْدَ "soğuğu taddım" denilmez, ama ذُقْتُ النَّوْمَ "uykuyu taddım" denilir.

2) Cehennemlikler "zemherî"nin soğuğunu tadacaklardır. Binâenaleyh, "Onlar, soğuğu tadmamışlardır" denilemez... Farzedelim ki, bu serinlik ve soğukluk, kendisi

yüzünden onların (ferahlık) değil, eziyyet duydukları bir serinlik olsun.. Ama ne olursa olsun, onlar bir serinlik tadacaklardır. Bu delillerden birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: "Soğuğu, serinliği tadma" deyimi, mecâz olduğu gibi, "uykuyu tadma" deyimi de mecazdır. Bir de, ayetteki لاَ يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْداً cümlesiyle "Onlar, o cehennemde serin bir havayı, ne de soğuk bir nefesi teneffüs etmezler.." manası kastedilmiştir. Halbuki, solunan havanın geçtiği yer, ağız ve burundur. Binâenaleyh, "tadma" ifadesinin buralarda kullanılması, mümkündür.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hak, لاَ يَذُوقُونَ فِيهَا الْبَرْدَ demeyip, tam aksine لاَ يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْداً buyurmuştur ki, bu, "tek bir serinlik" demek olup, bu da, "kendisinden istifade edecekleri ve rahatlayacakları serinlik..." demektir.

Hamîm

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazıları, حَمِيمٌ kelimesinin, erimiş tunç, eriyik anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, bu, yanlıştır. Tam aksine, **hamîm**", alabildiğine sıcak, kaynar su, anlamındadır.

DÖRDÜNCÜ MSELE

Gassak

Alimler, غَسَّاقاً 'nın ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebû Muâz** şöyle demektedir: "Ben hocalarımdan, bu kelimenin, aslında Farsça bir kelime olduğunu, daha sonra Arapça'ya geçtiğini ve Farslıların bu kelimeyi, pis buldukları şeyler hakkında kullandıklarını ve buna, غَاسَاكْ **"gâsâk"** dediklerini duymuştum..."

2) غَسَّاق "takat getirilemeyecek derecede soğuk" anlamındadır ki bu, **"zemherîr"** diye adlandırılan şeydir.

3) غَسَّاق cehennemliklerin gözlerinden, derilerinden akan irin, cerahat, ter vb. pis, nemli, yapışkan şeylerdir. **Halîl**'in kitabında, غَسَقَتْ عَيْنُهُ – تَغْسِقُ – غَسَقاً – غَسَّاقاً "Gözü, yaş, irin akıttı; çapaklandı.." şeklinde yer almaktadır.

4) غَسَّاقاً kokmuş, kokuşmuş şey anlamındadır. Bunun delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir. لَوْ اَنَّ دَلْواً مِن الْغَسَّاقِ يُهْرَاقُ عَلى الدُّنْيَا لاَنْتَنَ اَهْلُ الدُّنْيَا *"Şayet bir kova "gassâk", dünyaya dökülseydi, dünyadakilerin hepsi kokardı..."*[19]

5) غَاسِقٌ karanlığını döken, karanlık, anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ *"Çöktüğün dem, gecenin karanlığının şerrinden..."* (Felak, 3) buyurmuştur. Binâenaleyh, غَسَّاق da, tıpkı, karanlık bir şeyden irkilmesi gibi, ürkntü duyulan şey, hoşa gitmeyen siyah bir içecek anlamına gelir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz, şöyle diyebiliriz: "Eğer غَسَّاق kelimesini, "alabildiğine soğuk" anlamına alırsak, ayetin takdiri, "Onlar orada, **"gassâk"** dışında bir serinlik; **"hamîm"** dışında da bir içecek tadamazlar" şeklinde olur. Ancak ne var ki, bu iki ifadenin ikisi birden ayetlerin nazmından dolayı getirilmiş olup, bunun şiirdeki delili, **İmrîu'l-Kays**'ın şu beytidir:

---

19) Benzer Hadisi, Tirmizi, Cehennem, 4 (4/7071); Müsned, 3/26.

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْباً وَيَابِساً / لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَّابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

"Kuşların kursakları, nemli ve kuru olmaları bakımından sanki, yuvalarında çişde ve çürümüş hurmaların bulunmasına benzer." Bu beyitte, kuşların kursakları, nemli olma bakımından, çişdeye; kuru olma bakımından da, çürümüş hurmaya benzetilmiştir. Ama biz, غَسَّاق 'ı, "irin" yahut "kokuşmuş yeş ile tefsir edersek, ayetteki **hamîm** ve **gasseâk** istisnasının, ya, hem soğuk, hem içeceğe raci olması; yahut da sadece içeceğe has olması ihtimal dahilindedir.

Bunlardan birinci ihtimale gelince, kelamın takdiri, "Onlar orada, alabildiğine kaynamış olan **hamîm** ile, kokuşmuş irinden başka bir içecek tadmazlar" şeklinde olur.

İkinci ihtimale göreyse ayetin takdiri, "onlar orada, alabildiğine kaynamış sudan başka bir içecek tadmazlar; yahut, "Onlar orada, kokuşmuş irinden başka bir içecek tadmazlar.." şeklinde olur. Ne murad ettiğini ise, Allah daha iyi bilir.

Buna göre şayet, "İrin, içilmez! Peki daha nasıl, içecek şeylerden istisna edilmiştir!" denilirse, biz deriz ki: Bu bir kere sıvıdır. Dolayısıyla, bu demektir ki, o, bir nebze dahi olsa içilebilir cinstendir. Şimdi bunun içilebilir birşey olmadığının sabit olması halinde, bu, istisna-i munkatı olmuş olur ki, bunun izahı da malumdur.

BEŞİNCİ MESELE
Kıraat Farkları

Hamza, Kisâî ve Hafs'ın rivayetine göre **Asım**, şedde ile غَسَّاقاً şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bu kelime, "seyyâl, akıcı" anlamında, فَعَّال vezninde olmuş olur. Diğer kıraat imamları da şeddesiz olarak غَسَاقاً şeklinde okumuşlardır ki, bu da "şerâb - içecek..." kelimesi gibi olmuş olur. Birinci okuyuşa göre bu ifade sıfatı, ikinci okuyuşa göre, içim olmuş olur.

Layık Ceza

Bil ki, Allah Teâlâ, kafirlerin çeşitli cezalarını açıklayınca, bundan sonra bu cezanın uygun bir ceza olduğunu da beyan etmiştir. جَزَاءً وِفَاقاً ifadesinin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Allah Teâlâ onların ileri derecede isyan etmeleri, günah işlemeleri sebebiyle, onların başına ileri derecede şiddetli bir cezayı getirmiştir. Binâenaleyh bu ceza, o günaha denk ve uygun olmuş olur. Bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Bir kötülüğün karşılığı, onun dengi olan bir kötülüktür"* (Şûrâ, 40) ayeti gibi olmuş olur.

2) Bu ceza, hak edilenden fazla veya noksan olmadığı için, uygun ve denk bir cezadır.

Nahivciler de, bu hususta şöyle bir takım izahlar yapmışlardır:

1) Arapça'da, وِفَاقٌ ve مُوَافِقٌ kelimesi, aynı anlamındadır. Buna göre kelamın takdiri, جَزَآءً مُوَافِقاً şeklinde olmuş olur.

2) Bu kelime, mef'ûl-i mutlak olarak, mansubtur. Buna göre takdiri mana, "Amellerine uygun olan bir ceza olarak.." şeklinde olmuş olur.

3) Bu ceza, masdar ile nitelenmiştir. Bu tıpkı, "bu hususta çok ileridir; kâmildir..." anlamında olmak üzere, فُلاَنٌ فَضْلٌ وَكَرَمٌ "Falanca, bir lütuf ve keremdir..." denilmesi gibidir. İşte, ayette de böyledir. O ceza, hak edilene uygun olma bakımından kâmil ve tam uygun bir ceza olunca, جَزَاءً kelimesi "uygun, muvafık" kelimesiyle nitelenmiştir.

4) Burada bir muzaf hazfedilmiş olup, kelamın takdiri, جَزَاءَ ذَا وِفَاقٍ "uygunluk ve tenasüb taşıyan bir ceza..." şeklindedir. **Ebû Hayve**de, yine aynı kökten olmak üzere, فَعَّالٌ vezninde, وَفَّاقاً "çok uygun..." şeklinde okumuştur.

Mahdut İsyana Ebedi Ceza

Buna göre şayet, "Sonsuz derecede şiddette ve de sonsuz olan bu azab, bir anlık küfüre nasıl denk düşebilir? Üstelik, ehl-i sünnete göre kişinin küfrü, Allah'ın yaratması ve icadıyla olduğuna göre, bu, buna nasıl uygun ve denk olabilir? **Mu'tezile** mezhebine göreyse, Allah'ın, onların iman etmeyeceğine dair ilmi bulunduğu için, onların iman etmeleri bizzat bu ilme terstir.. Binâenaleyh, bu iki zıt şeyden birisi var iken, buna aykırı olan diğerini varlık alemine getirmeyi ve sokmayı teklif etmek, lizatihi imkansız olur. Ve de bu, iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif olmuş olur. Dolayısıyla, bu denli ve sürekli olan bu azab, daha nasıl suça uygun ve muvafık olur?" denilirse, biz deriz ki: Allah, dilediğini yapar, istediğine hükmeder..

★ ★
★

Cezanın Sebebi

Bil ki, Allah Teâlâ, bu cezanın kısaca, onların işledikleri suça uygun olduğunu beyan edince, onların işledikleri suç çeşitlerini de ele almıştır. Bunlar burada, şu iki çeşit olarak varid olmuşlardır.

Bunlardan birinci çeşidi, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُمْ كَانُوا لاَ يَرْجُونَ حِسَاباً *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.."* (Nebe, 27) ayetiyle anlatılan hususdur. Burada şu iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Hesaba çekilmek, hesap vermek, insana alabildiğine zor gelen bir şeydir. Çok zor gelen bir şey hususunda da, "ummak" kelimesi kullanılmaz. Tam aksine, ayette إِنَّهُمْ كَانُوا لاَ يَخْشَوْنَ حِسَاباً "Çünkü onlar, hiçbir hesaptan korkmuyorlardı" denilmesi gerekirdi... Buna şu açılardan cevap vermek mümkündür.

1) **Mukâtil** ve birçok müfessir, لاَ يَرْجُونَ 'nın manasını, لاَ يَخَافُونَ şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bunun bir benzeri de, bu kişilerin, Cenâb-ı Hakk'ın, مَا لَكُمْ لاَ تَرْجُونَ لِلّهِ وَقَاراً (Nûh, 13) ayetinin tefsirindeki sözleridir.

2) Mü'min kimsenin mutlaka, Allah'ın rahmetini umması, beklemesi gerekir. Çünkü, mü'min kimse, imanı ile elde ettiği sevabın, küfrün dışında, diğer bütün günahların ikabından ve cezasından fazla olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. Binâenaleyh ayetteki, *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.."* ifadesi, bunların mü'min olmadıklarına bir işarettir.

3) Burada, "**recâ**", "**beklemek**" anlamındadır. Çünkü bir şeyi uman, onu bekliyor, demektir. Ne var ki, bekleme çeşitlerinin en kıymetlisi "recâ"dır.. Binâenaleyh bu, "cins" türlerinin en kıymetlisinin adını almıştır."

4) Bu ayette, Allah karşısında hesap vermede "recâ" (ummak) tarafının korku tarafına baskın çıkacağına bir dikkat çekme vardır. Zira, kulun, Allah'ın va'di gereği, mükafaat tarafında Allah üzerinde bir hakkı vardır. Allah'ın da, ceza tarafında kulunun üzerinde bir hakkı vardır. Kerim kimse ise, kendisinin hakkını düşünebilir, ama başkasının kendisi üzerindeki hakkını kesinlikle düşünmez. Bu sebeple hiç şüphesiz, hesapta "recâ - ümit etmek" tarafı daha güçlü çıkacaktır. İşte bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak burada "recâ" maddesini kullanmış, "havf - korku" maddesine yer vermemiştir.

İkinci Soru: Kafirler, kötülük ve büyük günah namına ne varsa hepsini yapmaktadırlar. Binâenaleyh, evvelemirde Cenâb-ı Hakk'ın, o kafirlerin işledikleri küfür çeşitlerinden sadece bunu zikretmesinin sebebi nedir?

Cevap: İnsanın arzu ve isteği hep iyiyi yapmada, yasak olan şeyleri yapmamada bulunur, yatar.. Bunun sebebi ise, kişinin, bundan ahirette istifade etmesidir. Fakat, ahiret hayatını inkar eden kimse, güzel ve iyi namına hiçbir şey yapmaz, kötü şeylerden ise geri durmaz. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı"* ifadesi, onların, bütün kötülükleri yaptıklarına, iyi ve güzel namına hiçbir şey yapmadıklarına dikkat çekmektedir.

★ ★
★

Onların iki tür kötü fiilleri ise, Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا *"Bizim ayetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..."* (Nebe, 28) ayetinin anlattığı hususdur.

Bil ki, insanda bulunan "**nefs-i nâtıka**"nın, biri nazarî, biri de amelî olmak üzere, iki kuvveti vardır. İnsanın kemali ve mükemmelleşmesi ise, zatı gereği, hakkı; kendisiyle amel etmek için de hayrı, güzeli ve iyiyi görüp tanımasında yatmaktadır. İşte bundan dolayı, **Hz. İbrahim (a.s)**, *"Ey Rabbim, bana bir hüküm bahşet ve beni salihlere kat..."* (Şuarâ, 83) demiştir. Binâenaleyh, *"Bana bir hüküm bahşet"* cümlesi, onun nazarî kuvvetinin mükemmelliğine; *"beni salihlere kat..."* cümlesi de, amelî kuvvetinin mükemmelliğine bir işarettir. İşte burada, Allah Teâlâ, bu kimselerin bu iki şey hususunda hallerinin adi ve düşük mertebede olduğunu beyan etmiştir. Amelî kuvvetleri hususunda, bu kuvvetlerinin bozulduğuna, *"Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı..."* cümlesi ile dikkat çekmiştir ki bu, "Onlar, kötülük ve çirkinlik namına ne varsa, hepsini yapmışlar; taat, iyi ve güzel namına ne var ise, hiçbirine arzu duymamışlardır" demektir. Nazari kuvvetlerine gelince, bunun da bozulduğuna, Cenâb-ı Hak, *"Bizim ayetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..."* ayeti ile dikkat çekmiştir ki, bu da, "Onlar, kalbleriyle hakkı inkar ediyor ve batılda ısrar ediyorlardı.." demektir.

Yaptığımız bu tefsiri iyice kavradığın an, Hak Teâlâ'nın, onların kötülük ve fesat hususunda daha fazlasının yapılmasının aklen mümkün olmadığı bir noktaya

vardıklarını beyan ettiği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, onların fiil ve hareketleri bu şekilde olunca, buna uygun düşen de, işte bu büyük ceza olmuş olur. Bununla, Cenâb-ı hakk'ın جَزَاءً وِفَاقاً ifadesiyle anlatmak istediği şeyin doğruluğu sabit olmuş olur. Kur'ân'ın incelikleri ne acayip ve yücedir! Ne var ki, bunca zaman geçmesine rağmen, bunlar hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir. Bu sırları bilmeyi bu zayıf kulunun tahsis edip lütfettiği için, O'nun şanının ve burhanının yüceliğine uygun ve muvafık bir hamd, işte O'na olsun...

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bizim ayetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..."* ifadesi, onların, tevhid, nübüvvet, meâd hususundaki delillerin tümü ile, şerî hükümleri ve Kur'ân'ı yalanladıklarını gösterir ki, bu da, onlardaki nazari kuvvetin düşüklük, fasit oluş ve dosdoğru yoldan uzak bulunmada en son noktaya varıp dayandığına delalet eder. Ayetteki كِذَّاباً kelimesi, تَكْذِيباً demektir. Çünkü, فِعَّالٌ de, "tef'îl" babının masdarlarındandır. Nitekim **Zeccâc**,

لَقَدْ طَالَ مَا زَيَّنَنِي عَنْ صَحَابَتِي / وَعَنْ جَوْجِ قِفَّاوُهَا عَنْ ضِفَابِنَا

"Andolsun ki, o beni, karşılanması ve giderilmesi şifa ve deva yerine geçen ihtiyaçlar ve (başkalarıyla) birlikteliklerden müstağni kıldı..." şeklinde bir beyit nakletmiştir ki, bu beyitte geçen قِفَّاوُهَا kelimesi, قِفَّاءً – قَفَّيْتُ **Ferrâ**, كِذَّاب kelimesinin, **Yemen**'e ait fasih bir lehçe olduğunu söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, خَرَّقْتُ الْقَمِيصَ خَرَّاقاً "Gömleği iyice yırttım..." deyimidir. O sözünü şöyle devam eder: "Merve üzerinde iken, onlardan bir bedevi bana görüşümü sorarak, اَلْحُلْوُ اَحَبُّ اِلَيْكَ اَمِ الْعِصَارُ "Sen, tatlıyı mı daha çok seversin, yoksa şıra mı?" dedi." **Keşşâf sahibi** de şöyle demiştir: "Ben, bir ayeti tefsir ediyordum. Tam o sırada bedevilerden birisi, لَقَدْ فَسَّرْتَهَا فِسَّاراً مَا سَمِعَ بِهِ "Sen bu ayeti, daha önce hiç duyulmamış bir şekilde yorumladın!" dedi.." Bu kelime şeddesiz olarak كِذَاباً **(kizâben)** şeklinde de okunmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, yine كَذَّبَ fiilinin masdarıdır. Delili ise şairin,

فَصَدَّقْتُهَا اَوْ كَذَّبَتْهَا / وَالْمَرْءُ يَنْفَعُهُ كِذَابُهُ

"Onu ya yalanladım, ya da doğruladım. Doğrusu şu ki, kişiye, yalanlaması (ya da, yalan söylemesi) fayda verir" şeklindeki beytidir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتاً *"Allah sizi yerden, bir bitirişle bitirdi..."* (Nûh, 17) ayeti gibidir ki, buna göre ayetteki ifadenin takdiri, وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَكَذَّبُوا كِذَاباً "Onlar ayettekini yalanladılar. O halde bu demektir ki, onlar iyice yalanladılar.." şeklindedir.

b) Bu kelime, كَذَّبُوا tarafından mansub olması; çünkü bu ifade كَذَّبُوا "yalan söylediler.." anlamını kapsamaktadır. Sebebiyse, hakkı her yalanlayan kimsenin, aynı zamanda yalancı (كَاذِبٌ) da olmasıdır.

c) كِذَّابٌ kelimesinin, اَلْمُكَاذَبَةُ "karşılıklı olarak birbirine yalan söylemek" anlamına alınması.. Bu durumda mana, "Ayetlerimizi yalanladılar da, böylece, karşılıklı olarak birbirlerine yalan söyleyip, birbirlerini aldattılar.." şeklinde olur. Yahut da, "Birbirlerine

yalan söyledikleri halde ayetlerimizi yalanladılar..." şeklinde olur. Çünkü, müminlerin yanında oldukları zaman onlar yalan söylüyorlar, onların yanında bulunduklarında da müslümanlar yalan söylüyorlar, böylece de aralarında, bir karşılıklı aldatma (el-mukâzebe) meydana geliyordu. Yine bu ifade كَاذِبٌ "yalancı" kelimesinin çoğulu olarak, كُذَّاباً şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onlar, yalancılar oldukları halde ayetlerimizi yalanladılar" demek olur.

Bazan da كُذَّابٌ kelimesi, tekil anlamda olup, yalan söylemede aşırılığı ifâde eder. Meselâ, رَجُلٌ حُسَّانٌ "çok iyi adam", رَجُلٌ بُخَّالٌ "çok cimri insan" demen gibi, yine رَجُلٌ كُذَّابٌ "çok yalan söyleyen adam" demen bunun gibidir. Böylece kelime, كَذَّبُوا fiilinin masdarının sıfatı olup, كَذَّبُوا تَكْذِيباً كُذَّاباً مُفْرِطاً كَذِبُهُ "Onlar, yalanı çok aşırı ve ileri noktada bulunan bir yalan ile ayetlerimizi yalanladılar" şeklindedir.

★ ★
★

Her Şey Kaydedilmiştir

Bil ki Cenâb-ı Hak, onların kuvve-i ameliyye ile kuvve-i nazariyyedeki durumlarının fesât ve bozulmuşluğunun en uç noktalara ve en ileri mesafelere varmış olduğunu beyan edince, daha sonra kemmiyet ve keyfiyet bakımından bu halleri tafsilatının Kendisine malum olup, bunlar sebebiyle hak edilecek ilahi ve cezanın miktarının Kendisince bilinmekte olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَاباً *"Biz ise, her şeyi yazıp saymışızdır"* (Nebe, 29). Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc şunu söylemiştir: كُلَّ kelimesi, أَحْصَيْنَاهُ fiilinin kendisini tefsir ettiği bir muzmar fiil sebebiyle mansubtur. Manası ise, ...وَأَحْصَيْنَا كُلَّ شَيْءٍ "Bu bir şeyi saymışızdır..." şeklindedir." **Ebu's-Simâl** ise, mübteda olmak üzere, kelimeyi merfu olarak وَكُلُّ شَيْءٍ şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE
Allah Cüz'iyyatı Bilir

وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ cümlesinin anlamı, "Biz her şeyi, asla yok olmayacak değişikliğe de uğramayacak bir biçimde bilmişizdir.." şeklinde olup, bunun bir benzeri de, *"Allah onu saymıştır, onlarsa bunu unutmuşlardır..."* (Mücadele, 6) ayetidir. Bil ki bu ayet, Allah Teâlâ'nın "cüz'iyyâtı" bildiğinde delalet eder. Yine şunu bil ki, böylesi ayetler tevîl götürmezler. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak bunu, *"uygun bir ceza olmak üzere..."* (Nebe, 16) şeklindeki dava ve kaziyyesini teyit etmek üzere zikretmiştir. Buna göre O sanki, "Ben, onların yaptığı şeylerin hepsini, istikametlerini, ikâb ve mükafaatın meydana gelmesine sebep ve vesile olan durum ve hallerini çok iyi biliyorum. İşte bu sebeple şüphesiz ki Ben, amellerine uygun olacak miktarda bir azabı onlara ulaştıracağım..." buyurmuştur. Şurası bilinmektedir ki, ancak böylesi bir miktarın ulaştırılabilmesi için de, Cenâb-ı Hakk'ın bütün cüz'iyyâtı bildiğinin sabit ve kesin olması gerekir. İşte bu da sabit olunca, bunu inkar eden herkesin, kesin olarak kafir olduğu ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ifadesi hakkında iki izah şekli bulunur:

a) Kelamın takdiri, "Biz onu, mükemmel bir sayışla saydık... (أَحْصَيْنَاهُ إِحْصَاءً...) şeklindedir. Burada şüphesiz ki, إِحْصَاءً buyurulmamış da, كِتَابًا buyurulmuştur; çünkü, kitabet ve yazı, ilmin gücü ve kuvveti hususunda son noktayı gösterir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s) قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ *"İlmi, yazıyla kaydediniz, bağlayınız"* buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak sanki, "Biz her şeyi, kuvvet, kesinlik ve tekid hususunda yazılmış olana denk bir sayışla, mükemmelen sayıp yazmışızdır.." buyurmuştur. O halde, كِتَابًا kelimesinden maksad, "bu sayıp dökme ve bilme" işini tekid etmektir. Bil ki bu tekid şüphesiz, ehl-i zahirin anlayışına uygun ve layık olan bir tarz üzere gelmiştir. Çünkü yazılan şey, zamanla kaybolabilir. Allah Teâlâ'nın eşya hakkındaki ilmi ise, zeval ve yokluk kabul etmez; çünkü, bir ilim, zâtı gereği, zorunlu ve vacibdir.

b) كِتَابًا kelimesinin, مَكْتُوبًا "yazılmış olduğu halde" anlamında hal olması.. O halde mana, "Biz her şeyi, Levh-i Mahfuz'a yazılmış olduğu halde iyice saymışızdır.." şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz her şeyi apaçık bir kitabta saymışızdır"* (Yasin, 12) ayeti gibidir. Yahutta, "Hafaza meleklerinin sahifelerine yazılmış olduğu halde.." demektir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا *"İşte tadın! Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız.."* (Nebe, 30) buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak önce, ikabın hallerini şerhedip, sonra onun, "uygun bir ceza" olduğunu ortaya koyup; sonra da, onların çirkin fiillerinin ayrıntılarını açıklamak suretiyle, daha önce ortaya koymuş olduğu, "cezanın uygun ve muvafık olduğu" iddiası da doğruluk kazanınca, pek yerinde olarak bundan sonra yeniden cezadan bahsetmiştir. Ayetteki, فَذُوقُوا emrine gelince, buradaki fâ olup, azabı tadma işinin, onların, daha önce açıklanmış olan kötü fiillerinin bir neticesi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple buradaki fâ, جَزَاءً وِفَاقًا "uygun bir ceza olarak" ifâdesini dile getirdiği mananın aynısını dile getirmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Azabın Şiddetini Gösterme Üslubu

Bu ayet, pekçok yönlerden azablandırmada fazlalık olacağına delalet etmektedir:

1) فَلَنْ نَزِيدَكُمْ ifâdesindeki لَنْ edatı, olumsuzluğu tekid etmektedir.

2) Cenâb-ı Hak onları, *"çünkü onlar hiçbir hesab ummuyorlar"* (Nebe, 27) ayetinde gaib sigasıyla zikretmişken, burada ise, hitab sigasıyla, "tadınız.." diyerek zikretmiştir. Bu da, gazab ve öfkenin fazlalığına delalet eder.

3) Allah Teâlâ ikab ve cezanın yönlerini iyice saymış, daha sonra da bunun, amellerine uygun bir ceza olduğunu söyleyerek, kepazeliklerini tadâd etmiştir. En sonunda da, "tadınız" buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, hüküm beyan etmiş ve delil ikame buyurmuş; sonra da, bu görüşünü aynen tekrar etmiştir. Bu ise,

cezalandırma ve azabta, mübalağa ve şiddete delalet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu ayet, Kur'ân'da, cehennemliklere en şiddetli davranan ayetlerdendir. Onlar, bir azab türünden kurtulmayı isteyip dilediklerinde, onlara, bundan daha şiddetlisi ile mukabele edilmektedir..."* buyurmuştur. Geriye, ayetle ilgili iki soru kalmıştır:

Allah Kafirlere Hitab Eder Mi?

Birinci Soru: Allah Teâlâ daha önce kafirlerin vasfı hakkında, *"Allah onlarla ne konuşur, ne de onlara bakar..."* (Âl İmran, 77) buyurmamış mıydı? Ama burada, *"tadınız"* buyurunca, onlarla konuşmuş olmuyor mu? (Ne dersiniz?)

Cevap: Müfessirlerin ekserisi şöyle demiştir: Ayetin takdiri şöyledir: فَيُقَالُ لَهُمْ فَذُوقُوا "Onlara, "tadınız" denilir.." şeklindedir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu durumda da, bu sözü söyleyen kimseye, *"Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız..."* (Nebe, 30) demesi uygun düşmez. Aksine bu söz ancak, Allah'a yakışır ve yaraşır.."

Cevap olmaya en layık izah لَا يُكَلِّمُهُمْ *"onlarla konuşmayız..."* ifâdesinin, "onlarla, güzel ve faydalı bir söz konuşmaz.." anlamında olduğunun söylenmesidir. Zira, karine bulunduğunda, umûmî bir hükmün tahsis edilmesi imkansız değildir. Çünkü, *"onlarla konuşmaz..."* ifadesi, ki Cenâb-ı Hak, Kendisinin onlara hiç faydasının dokunmayacağını ve onlara zerre kadar da değer vermeyeceğini beyan etmek için zikretmiştir... Bütün bunlar ise ancak, güzel ve hoş söz ile meydana gelebilir... (Onlara hoş söz söylemeyeceği için, hiçbir faydası da dokunmayacaktır...)

Azabın Devamlı Artırılması?

İkinci Soru: Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, kafirin azabını ebedi olarak arttıracağına delalet etmektedir. Bu arttırmaya gelince, onun, onlar tarafından ya hak edilmiş olduğu, ya da hak edilmemiş olduğu söylenebilir. Eğer bu onlar tarafından hak edilmiş ise, bundan vazgeçmek, her şeyden önce bir ihsan ve lütuftur. Kerim olan kimse, kendi hakkından vaz geçtiğinde ise, ona, onu tekrar geri istemek yakışmaz!.. Bu arttırmanın, onlar tarafından hak edilmemiş olması haline gelince, onlara bunu ulaştırmak bir zulüm olur o zaman... Bu ise Allah hakkında caiz değildir..

Cevap: Nasıl ki bir şey, zatından kaynaklanan bir hususiyetten dolayı etkili oluyorsa, işte (bu hususiyet) devam ettiği sürece, bu devamdan dolayı o şeyin tesiri de artar.. Şüphesiz, bu durum daha çok oldukça, elem ve acı verme de daha fazla ve çok olacaktır. Ve yine, bu arttırma hak edilmiştir. Onun bazı durumlarda terkolunması, o kimsenin aklanıp, ibrâsını gerektirmez. Allah ne dilediğini en iyi bilendir...

★ ★
★

Tehditten Sonra Müjde

Bil ki Cenâb-ı Hak, kafirlere olan vaîd ve tehdidini zikredince, bunun peşinden hayırlı kullarına olan va'dini getirmiştir. Ki bu da, şunlardan meydana gelmektedir:

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازاً *"Şüphesiz takva sahipleri için selamet ve vuslat vardır"* (Nebe, 31) ayetinin beyan ettiği husus. "Müttakî"ye gelince, bunun tefsiri, daha önce pekçok yerde geçmişti. مَفَازاً kelimesine gelince, bunun, "kazanmak, gayeye ulaşmak" anlamında bir masdar olması muhtemel olduğu gibi, "bir kazanma mekanı, mahalli" anlamına gelmesi de mümkündür. Kazanmakdan ise, matlubu elde etmenin murad edilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bununla, "azabtan kurtuluşu kazanmanın" ya da her ikisini birden kazanmanın murad edilmesi de muhtemeldir. Bana göreyse, bunun, matlubu elde etmekle tefsir edilmesi, azabtan kurtuluşu elde etmek, ya da her ikisini, yani helakten kurtulup maksuda ulaşmayı başarmakla tefir etmekten daha güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak مَفَازاً ifâdesini müteakip cümleyle tefsir etmiştir ki, bu da, *"Bahçeler, üzüm bağları..."* (Nebe, 32) ayetidir. Şu halde مَفَازاً ile murad edilenin, burada zikredilen kadar olması gerekir.

Buna göre şayet, "Helakden kurtulmak, lezzet elde etmekten daha mühimdir.O halde Cenâb'ı Hak, niçin en mühim olanı zikretmedi de, mühim olmayanı zikretti" denilirse, biz deriz ki: Helakten kurtulmak, lezzet ve hayrı elde etmeyi gerektirmez. Lezzet ve hayrı elde etmeye gelince, helakten kurtulmayı gerektirir. Binâenaleyh, bunun ifade edilmesi daha uygun olur.

★ ★
★

Cennette Bağlar, Bahçeler

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, حَدَآئِقَ وَأَعْنَاباً *"Bahçeler, üzüm bağları"* (Nebe, 32) ayetinin ifade ettiği husustur. حَدَآئِقَ، حَدِيقَةٌ kelimesinin çoğulu olup, bu da, etrafı çevrilmiş bahçe, bostan anlamına gelip, Arapların, "etrafını kuşattılar" anlamında kullandıkları, أَحْدَقُوا بِهِ ifâdesine varıp dayanır. وَأَعْنَاباً kelimesinin, nekire getirilmesi, o üzüm bağlarının kalitesinin çok üstün olduğunu göstermek içindir.

★ ★
★

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَوَاعِبَ أَتْرَاباً *"Memeleri tomurculanmış bir yaşıt kızlar..."* (Nebe, 33) ayetinin ifade ettiği husustur. كَوَاعِبُ kelimesi, كَاعِبٌ kelimesinin çoğulu olup, bu da, memeleri tomurcuklanıp yuvarlaklaşan genç kız, anlamındadır. Yani, memeler görünme bakımından, tıpkı topuk ve değirmi, yuvarlak bir biçim alırlar.

★ ★
★

Dihak Kelimesi

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَأْساً دِهَاقاً *"Dolu kadeh..."* (Nebe, 34) ayetinin ifâde ettiği husustur. دِهَاقٌ ne demek olduğu hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ebû Ubeyde, Zeccâc, Kisâî ve Müberred gibi dil alimlerinin çoğuna göre, kelime, "dopdolu" anlamına gelmektedir. **İbn Abbas**, bir uşağını

çağırmış ve ona, "Bana bir "**dihâk**" getir.." demiş, bunun üzerine, ona, dopdolu bir kadeh getirmiştir. Bunun üzerine **İbn Abbas**, "İşte دِهَاقاً budur..." der. **İkrime** de şöyle der: "Ben, **İbn Abbas**'ın, اِسْقِنَا وَأَدْهِقْ لَنَا dediğini defalarca duydum.

İkinci Görüş: دِهَاقاً "ardarda, peşpeşe" anlamındadır. Bu da, **Ebû Hureyre, Said İbn Cübeyr ve Mücâhid**'in görüşüdür. **Vahidî** şöyle demiştir: "Bu sözün aslı Arapların, أَدْهَقْتُ الْحِجَارَةَ إِدْهَاقاً "Taşı, yerine iyice oturtturdum" şeklindeki sözlerine varıp dayanır. Ki bu söz de, taşların iyi biçimde birbirine girmesi, yapışması demektir. Bu açıklamayı, **Leys** yapmıştır. Bu manaya göre, مُتَتَابِعٌ tıpkı, مُتَدَاخِلٌ "iç içe girmiş, girift" kelimesi gibi olmuş olur.

Üçüncü görüş: İkrime'nin bu kelimeye, "arı duru, saf" manası verdiği de rivayet edilmiştir. Bu görüşe göre دِهَاق kelimesinin, دَاهِقٌ çoğulu olması mümkündür. Ki, دَاهِقٌ da, kendisiyle üzümlerin sıkıştırıldığı iki ağaç parçası anlamına gelir. Buna göre, ayetteki كَأْسٍ ile, içki kastedilmiş olur. **Dahhâk** şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen كَأْسٍ kelimeleri, "içki" anlamına gelir." Buna göre kelamın takdiri, "Dihâklı, yani dihâk ile sıkılıp elde edilmiş içkiler..." şeklinde olmuş olur.

★ ★
★

Cennet İçkisi Aklı Etkilemez

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, لاَ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْواً وَلاَ كِذَّاباً *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de birbirine yalan söyleme işitirler..."* (Nebe, 35) ayetinin beyan ettiği hususdur. Ayetle ilgili olarak iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Buradaki فِيهَا zamiri neye racidir?

Cevap: Bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu zamir, كَأْسٍ kelimesine racidir. Buna göre mana "içtikleri o kadehler yüzünden oralarında boş söz cereyan etmez.." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, dünyada iken içki içenler, hep batıl şeyleri konuşurlar! Halbuki cennettekiler, cennet içkilerini içtiklerinde, sarhoş olmazlar, akıllarını yitirmezler, abuk-sabuk da konuşmazlar.

b) Buradaki zamir, "cennet"e racidir, yani, "Onlar cennette, hoşlanmayacakları hiçbirşey duymazlar" demektir.

İkinci Soru: Şedde ile "**kizzâb**", mübalağa (ileri mana) ifade eder. Binâenaleyh bunun, وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّاباً (Nebe, 28) ayetinde bu şekilde yer alması uygundur. Çünkü bu ayet, onların ileride yalan söylediklerini anlatır. Burada ise, "**kizzâb**" şeklinde gelmesi pek uygun düşmez. Çünkü, *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de bir yalan işitirler"* ayeti, onların *"büyük bir yalan"* duymadıklarını ifade eder. Dolayısıyla bu, onların ufak-tefek yalanlar duymayacakları manasına gelmez. Ama ayetin anlatmak istediği şey bu değil, aksine cennetliklerin orada, kesinlikle hiçbir

yalan duymayacaklarını anlatmaktır. Velhasıl bu "**kizzâb**" lafzı, mübalağanın nefyini (büyük yalanın olmadığını) ifade eder. Ayette kastedilen mana ise, yalanın hiç olmadığıdır?

Kıraat Farkının İzahı

Cevap: Kisâî, 28. ayetteki kelimeyi şedde ile, "**kizzâb**" şeklinde, bu ayettekini de şeddesiz "**kizâb**" şeklinde okumuştur. Belki de bundan maksadı, bu soruda ortaya koyduğumuz husustur. Çünkü burada kelimeyi şeddesiz okumak, ehl-i cennetin asla yalan duymadıklarını ifade eder. Zira şeddesiz "**kizâb**" ile "**kezib**", aynı manaya gelir.

Ebû Ali el-Fârisî, tıpkı "kitab"ın, كَتَبَ 'nin masdarı olduğu gibi, "**kizâb**"ın da كَذَبَ (yalan söyledi) fiilinin masdarı olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh durum böyle olunca, bu kelimeyi şeddesiz okumak, yalanın orada hiç duyulmayacağını ve bulunmayacağını (nefyi) ifade eder. 28. ayetteki kelimeyi şeddeli okumak ise, yalanın söz konusu oluşunda (subutta) ileriliği ifade eder. Böylece de bu iki yerdeki kıraatten elde edilen maksad en güzel bir biçimde elde edilmiş olur. Şimdi biz, eğer **Kisâî**'nin kıraatine tutunursak, soru kendiliğinden düşer. Yok eğer, her iki yerde de şeddeli okunuşunu kabul edersek, ki bu diğer kıraat imamlarının okuyuşudur, sorunun cevabı şu şekilde verilebilir: Hak Teâlâ'nın, *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de yalan işitirler"* ifadesi, daha önce geçen, (28. ayetteki) yalanlamaya (**kizb**'e) bir işaret olup, buna göre mana, "Bu mutlu kimseler, o kafirlerin batıl ve boş laflarını artık burada duymazlar" demek olur. Bunun neticesi de, "onları gelip bulan bu cennet nimetleri, düşmanlarının zahmetinden ve onların fasit sözleri ile yalan-batıl görüşlerini dinlemekten uzak ve temizdir" manası olur.

★ ★
★

Sayısız İhsan

Hak Teâlâ cennetliklerin çeşitli nimetlerini sayarken bir de şöyle buyurmuştur:

جَزَآءً مِّن رَّبِّكَ عَطَآءً حِسَابًا ۝

"Rabbinden bir mükafaat ve yeter bir bağış olarak..."

(Nebe, 36).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc, bu ifadenin takdirinin, جَازَاهُمْ بِذَلِكَ جَزَاءً وَأَعْطَاهُمْ عَطَاءً حِسَاباً "Allah onları, bunlarla alabildiğine mükafaatlandırdı ve onlara hesapsız bağışta bulundu" şeklinde olduğunu söylemiştir. Çünkü, جَازَاهُمْ ve أَعْطَاهُمْ fiilleri, temelde aynı manayadır.

İKİNCİ MESELE

Cennete Allah'ın Va'di olarak Girilir

Ayette şöyle bir soru var: "Allah Teâlâ, aynı şeyi, hem ceza (karşılık) hem atâ (bağış) diye vasfetmiştir, halbuki bu olamaz. Zira, "**cezâ**", haketme manasını çağrıştırır; **atâ** ise, haketmeden olmadan verilmeyi ifade eder. Dolayısıyla

ikisini birleştirmek, zıd şeyleri bir araya getirmek olur? Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu soruya ancak ehl-i sünnetin görüşüne göre verilebilir ve şöyle denir. Bize göre, bir şeyi haketme, yapılanlara Allah Teâlâ'nın karşılık vermesinin, O'na vacib oluşundan değil, O'nun va'dinin gereğidir. Binâenaleyh bu mükafaat, yapılan fiile (ibadete) dayandırılmış o va'de nazaran bir ceza (karşılık), hiç kimsenin Allah Teâlâ üzerinde olacağı olmaması açısından da bir bağış olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bi Gayri Hisab

Ayetteki, "**hisab**" ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "yeterli, kâfi" manasınadır ve arapların, "Bana kâfi derecede verdi" manasında söyledikleri أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي şeklindeki sözlerindendir. "Onun benim halimi bilmesi, O'ndan istememe hacet bırakmaz (حَسْبِي) "sözü de, bu manadadır. Şairin şu beyti de bu manadadır:

* فَلَمَّا حَلَلْتُ بِهِ حَمَّنِي * فَأَوْلَى جَمِيلاً وَأَعْطَى حِسَاباً *

"Yanına vardığımda, beni kucakladı ve bana güzel şeyler verip, yeterli bağışta bulundu."

2) "**Hisâb**" kelimesi, birşeyi sayıp döküp, mikdarını belirlediğinde söylediğin, حَسِبْتُ الشَّيْءَ "Onu hesab ettim" ifadesine dayanır. Binâenaleyh ayetteki bu kelime, "Va'dettiğini kat kat vermeye göre hesab edilmiş verilmiş bir bağış..." manasınadır. Çünkü Allah Teâlâ, yapılan iyi amellerin karşılığını, şu üç şekilde belirlemiştir:

a) On katı,

b) Yediyüz katı,

c) Sınırsız olarak... Nitekim O, *"Şüphesiz O (Allah), sabırlıların mükafaatını, hesabsız-sınırsız verir"* (Zümer, 10) buyurmuştur.

3) **İbn Kuteybe**'ye göre bu kelime, "çokca" manasınadır ve Arapların, "Ona çokca verdim" manasında söyledikleri, أَحْسَبْتُ فُلاَناً ifâdesindendir. Nitekim şair de,

وَنُقْفِي وَلِيدَ الْحَيِّ إِنْ كَانَ جَائِعاً / وَنُحْسِبُهُ إِنْ كَانَ لَيْسَ بِجَائِعِ

"Eğer aç ise, mahallemizin çocuğunu doyurur, ihtiyacını karşılarız; ama aç değilse şayet, o zaman da, "yeter" diyene kadar veririz" demiştir.

4) Allah Teâlâ, onların cezaları, yaptıklarının karşılığı demek olan bu mükafaatı onlara verdiği gibi, bundan fazlasını da bir lûtuf (hisab) olarak verir. İşte bu yüzden buna "hisâben" demiş ve bu hesab anında amellerinin karşılığını, bağış olan mükafaatından ayırmış olur.

5) Allah Teâlâ, cehennemliklerin cezası hususunda, "**cezâen vefakan**" (tam uygun ceza) (Nebe, 26) buyurunca, cennetliklere va'dettikleri için de, "**cezâen atâen hisaben**" demiştir ki bu, "Mükafaatında bir noksanlık, bir cimrilik, bir kusur olmasın diye, amellerinizin mükafaatını verirken hesabı nazar-ı dikkate aldım" demektir. Bununla ne murad ettiğini ise en iyi bilen Allah Teâlâ bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Katîb, bu kelimeyi, tıpkı, "müdrik" manasında "derrâk" denilişi gibi, muhsib (hesab eden - fazla veren) manasında, şeddeli olarak, "hessâb" حَسَّابًا şeklinde okumuştur. Bu kıraatı, **Keşşâf sahibi** nakletmiştir.

★ ★
★

Rahman'dan Bir Bağış

Bil ki Allah Teâlâ, kafirlerin cezasını ve müttakilerin mükafaatını anlatırken, bunları ileri derecede ortaya koyunca, bu hususdaki sözünü, şöyle bitirmiştir:

رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُوْنَ مِنْهُ خِطَابًا ۝

"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbi'nden, Rahman'dan... Onlar O'na hitab etmeye asla güç yetiremezler"

(Nebe, 37).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler ve İ'rabları

Gerek, رَبُّ السَّمٰوٰتِ gerekse الرَّحْمٰنِ ifadeleri, şu üç şekilde kıraat olunmuştur:

1) Merfu olarak... Bu, **İbn Kesir, Nâfi ve Ebû Amr'ın** kıraatidir.

2) Her ikisi de mecrur (kesreli) olarak... Bu, **Âsım'ın ve Abdullah b. Âmir'in** kıraatidir.

3) "Rabb" kelimesi mecrur, "Rahman" kelimesi merfû (ötüreli) olarak... Bu da **Hamza ve Kisâî'nin** kıraatidir. Her ikisi de merfu okunursa, şu izahlar yapılabilir:

a) "**Rab**" kelimesi mübteda, "**Rahman**" haberdir. Daha sonra yeni bir cümle başlamış ve *"Onlar O'na hitab etmeye asla güç yetiremezler"* demiştir.

b) "**Rab**" mübteda, "**Rahman**" onun sıatı, لَا يَمْلِكُوْنَ cümlesi ise, haberdir.

c) Her ikisi de, mahzuf mübtedanın, iki haberi olup, هُوَ رَبُّ السَّمٰوٰتِ هُوَ الرَّحْمٰنُ "O, göklerin ... Rabbi'dir, O, Rahman'dır" takdirindedir. Bundan sonraki ise, yeni bir cümledir.

d) "**Rahman**" kelimesi ile ...لَا يَمْلِكُوْنَ cümlesi, "**Rabb**" kelimesinin iki haberidirler.

Bu ikisi mecrur okunur ise, رَبِّكَ (nebe, 36) ifâdesinden bedel olmuş olurlar.

Birincisi mecrur, ikincisi merfu okunursa, birincisi yine, رَبِّكَ 'den bedel; ikincisi ise, mübteda olur. Bunun haberi de, ...لَا يَمْلِكُوْنَ cümlesidir.

İKİNCİ MESELE
Yemlikûn Fiilinin Faili

لَا يَمْلِكُوْنَ *"Güç yetiremezler"* ifadesindeki fail "vâv" zamiri, kimlere işaret etmektedir? Bu hususta üç görüş ileri sürülmüştür:

1) **Atâ'nın** rivayetine göre **İbn Abbas**, bu zamirin,

müşriklere racî olduğunu; kıyamet günü, onların Cenâb-ı Hak huzurunda konuşamayacaklarını; mü'minlerin ise şefaatte bulunacaklarını, Allah Teâlâ'nın da onların şefaatlerini kabul edeceğini söylemiştir.

2) Kâdî, "Bu zamir, mü'minlere racidir ve mana, "Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'dan hiçbir talebte bulunmazlar. Çünkü Allah Teâlâ'nın zulmetmeyen bir âdil olduğu sabit olunca, kafirlere verdiği cezanın ve mü'minlere verdiği mükafaatın mahza (sırf) adalet olduğu, hiç kimsenin hakkını yemeyeceği sabit olmuş olur. Binâenaleyh (buna inananlar), daha niçin O'na hitab etsin, O'ndan birşey istesinler" demiştir. Bu, doğruya birinci görüşten daha yakındır. Çünkü bu ayetten hemen önce mü'minlerden bahsedilmiştir, kafirlerden bahsedilmemiştir.

3) Bu zamir, gökteki ve yerdeki mahlukattan hiç biri, o gün, Allah'a hitab etme ve konuşma gücüne sahip edilmedi. O'nun müsaadesiyle yapılan şefaatler konusu, bu görüşe karşı bir delil olarak ileri sürülemez. Çünkü Allah Teâlâ, لَا يَمْلِكُونَ "Sahib olamaz, güç yetiremezler" beyanı ile "sahip olma"yı nefyetmiştir. O'nun fazl-ı ve ihsanı ile olacak olan şey ise, insanın bizzat kendisinin sahip olduğu bir şey (güç) değildir. Binâenaleyh böyle bir soru (itiraz) bu görüşe karşı yapılamaz.

Hitab Edemeyişin Aklî İzahı

Mahlukattan hiç birinin Cenâb-ı Hakk'a hitab edemeyeceğinin aklî delilleri şunlardır:

1) O'nun dışında kalan herşey, O'nun mülkü, kulu-kölesidir. Kölenin, efendisinden hiçbir alacağı olamaz.

2) Buna sahib olmak-mâlik olmak demek, O bunu yapmadığı zaman zemme (kınamaya), yaptığında ise medhe (övgüye) müstehak olması demektir. Bu durumda olanın ise zatında bir noksanlık var da, bunu başkasıyla tamamlıyor demektir. Halbuki Allah Teâlâ, böyle olmaktan münezzehtir.

3) Allah Teâlâ, çirkin olan şeylerin çirkin olduğunu bilendir. Yine Kendisinin çirkin şeylerden müstağnî ve uzak olduğunu da bilir. Böyle olan ise, çirkin bir şey yapmaz. Çirkin, yapması imkansız olan kimseden, hiç kimsenin bir şey isteme hakkı ve O'na "Niçin yapmadın?" deme hakkı yoktur.

Bu izahlardan, ilk ikisi ehl-i sünnetin delillerine dayanır. Üçüncüsü ise, Mu'tezile'nin görüşüne dayanır. Böylece mahlukattan hiçbirinin o gün Rabbisine hitab edemeyeceği ve O ilahın hiçbir şey istemeyeceği sabit olmuş olur.

★ ★
★

Ruh ve Melaikenin Kıyamı

Bil ki Allah Teâlâ, mahlukattan hiç birinin, hiçbirşey için Allah'a hitab edip, O'ndan bir şey istemesinin mümkin olmadığını zikredince, bu hususu şöyle diyerek iyice pekiştirmiştir:

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾

"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar. Rahman'ın, ancak kendilerine izin verdiği kimseler konuşacaklar ve doğruyu söyleyecekler"
(Nebe, 38).

Bu böyledir. Çünkü derece ve kadr-u kıymet bakımından melekler, mahlukatın en büyüğü ve en ilerisidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ kıyamet günü, sırf Rablerine saygı ve korkularından, haşyet ve tevazularından ötürü, kıyamet meydanında meleklerin bile konuşamayacağını belirtmiştir. Ya bunların dışındakilerin hali nice olur, düşünülmeli?

Ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Melek - İnsan Üstünlüğü

Meleğin insandan faziletli olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Melekler, Allah'ın celâlinin bulunduğu, izzet ve kibriyasının zuhûr ettiği yerde, korkarak, boyun eğerek ve şaşkın bir halde kalakalınca, ya diğer mahlukatın hali nice olur. Bu istidlalin, meleklerin, mahlukatın en şereflisi ve kıymetlisi olması durumunda ancak, bu tam ve doğru olacağı ise malumdur."

İKİNCİ MESELE
Ruh

Alimler bu "**rûh**"un kim olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır: **İbn Mes'ûd** (r.a)'un, bunu göklerden ve dağlardan daha büyük bir melek olduğunu söylediği, **İbn Abbas** (r.a)'ın ise, bunun yaratılışça, meleklerin en büyüğü olan bir melek olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. **Mücâhid** de, bunların, insan suretinde olup, yiyip içen, ama aslında insan olmayan bir çeşit mahlukat olduğunu söylemiştir. **Hasan el Katâde** ise, "**rûh**"un, insanlar manasında olduğunu söylemişlerdir.

Buna göre, buradaki "rûh" kelimesi, "**zû'r-rûh**" (ruh sahibi, canlı) manasına olur. **İbn Abbas** (r.a)'dan bunun, insanların ruhları olduğu görüşü de nakledilmiştir. **Dahhâk** ve **Şa'bî**'den, "O, **Cebrâil** (a.s)'dir" diye rivayet edilmiştir. Bu görüş, **Kâdî** nazarında da tercih edilen görüştür. O şöyle demiştir: "Çünkü Kur'ân, bu "rûh" isminin, **Cebrâil** (a.s)'in ismi olduğuna delalet etmektedir. **Cebrâil** (a.s) için de kıyamın (ayakta durma)nın ve konuşmanın söz konusu olabileceği sabit olduğuna göre, ayetteki "rûh" kelimesi, nasıl ondan alınır da bilmediğimiz bir varlık veya kıyam ile tavsif edilmesi doğru olur.

Ayetteki "**saff**" kelimesi, yukarıda bahsettiğimiz değişik manalara göre, o rûh ile bütün meleklerin tek bir saf halinde kıyamda durmalarını ifade edebileceği gibi, iki saf halinde veya saflar halinde olduklarını da ifade edebilir. Çünkü aslında "saff" kelimesi masdardır. Binâenaleyh tek safı da, birçok safı da ifade edebilir. Müfessirlerin görüşlerinden anlaşıldığına göre, onlar iki saf halinde duracaklar. Dolayısıyla o rûh tek başına bir saf, diğer meleklerin tümü de diğer bir saf halinde duracaklar. Böylece rûh'un yaratılışının büyüklüğü, bütün meleklerin safına denk olur. Bazıları da, "Hayır,

onlar birden çok saflar halinde duracaklardır. Zira Hak Teâlâ, *"Rabbin ve melekler saf saf gelirler..."* (Fecr, 22) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İstisna Edilenler Kimdir?

Ayetteki "istisna" kim ile ilgilidir? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, hem o rûh, hem de meleklerle ilgilidir. Bu durumda ayet, o rûhun ve meleklerin, ancak şu iki şart mevcut olduğunda konuşabilecekleridir: Birincisi, Allah Teâlâ'nın onlara izin vermesidir. Bunun bir benzeri de, *"O'nun izni olmaksızın, O'nun katında kim şefaat edebilir"* (Bakara, 255) ayetinin beyan ettiği hususdur. Buna göre mana, "Onlar, Allah'ın izni olmadan konuşamazlar" şeklinde olur. İkincisi, doğru konuşma şartıdır. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, onlara, konuşma izni verince, bu konuşmanın doğru olacağında hiç şüphe yoktur. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın *"ve doğruyu söyleyecekler"* buyurmasının hikmeti nedir", denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir?"

1) Rahman, bunlara mutlak (genel) manada konuşma izni vermiştir. Ama onlar, bu izin verilince, sadece doğruyu konuşurlar. Buna göre, sanki, "Onlar, ancak konuşmalarına müsaade edildikten sonra konuşurlar. Bu müsaade verilince de, son derece titiz davranarak, ancak doğru ve gerçek olduğunu ancak söylerler" denilmek istenmiştir. Bu, onların alabildiğine bir taat ve kulluk içinde olduklarını ifade eder.

2) Ayetin takdiri, "Onlar ancak Allah'ın müsaadeettiği ve doğru söyleyen kimseler hakkında konuşurlar" şeklindedir ki buna göre mana, "Onlar ancak Allah Teâlâ'nın şefaat edilmesine izin verdiği doğru sözlü kimseler hakkında konuşup şefaat edenler" şeklindedir. Bu görüşü benimseyenler, bu ayetle, bunların günahkarlara şefaat edecekleri neticesini çıkarmışlardır. Çünkü bu günahkarlar, doğru sözlü kimselerdir. Onların doğru sözü de, Allah Teâlâ'dan başka ilah olmadığına şehadet edişleridir. Çünkü ayetteki, *"ve doğru söylerler"* ifadesinin yerini bulması için, kişinin tek bir doğruyu söylemiş olması yeterlidir. Binâenaleyh ya sözlerin en doğrusu ve cümlelerin en kıymetlisi olan kelime-i şehadeti söyleyen için durum nasıl olur!

b) Buradaki istisna, sadece meleklerle ilgili olmayıp, bütün yerdeki - gökteki mahlukatla ilgilidir.

Fakat birinci görüş daha evladır. Çünkü zamirin en yakına raci olması, daha evladır. (Fiile en yakın olan da meleklerdir. Dolayısıyla fiilin faili zamirinin onlara raci olması daha uygun olur.)

★ ★
★

Va'din Gerçekleşeceği Gün

Bil ki Allah Teâlâ mükelleflerin, mükafaat ve ceza dereceleri bakımından hallerini anlatınca, bundan sonra kıyamet gününün büyüklüğünü de anlatmak üzere şöyle buyurmuştur:

ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ ۖ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾

"İşte bu hak olan o gündür. O halde dileyen, Rabbine bir dönüş ve gidiş yolu edinsin"

(Nebe, 39).

Hak Kelimesinin Manası

Ayetin başındaki ذٰلِكَ işte bu ifadeyi, daha önce geçen hususa bir işarettir. Bu "gün"ün, "**hak**" sıfatı ile nitelenmesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) O günde her türlü hak, tahakkuk eder ve her türlü batıl yerle bir olur. Binâenaleyh bugün, bu manada kâmil (tam) bir gün olduğu için, mahza "hak" olarak nitelenmiştir. Bu tıpkı, kendisinde çokca hayırlar bulunduğu için bir kimse için, "Falanca baştan aşağıya hayırdır" denilmesi gibidir. Ayetteki, *"İşte bu gerçek olan o gündür"* ifadesi, o günün hak, onun dışındaki günlerin batıl olduğunu ifade eder. Çünkü dünya günlerinin batıl olanları, hak olanlarından daha çoktur.

2) Hak, var olan - evcud olan demektir. İşte bu manada, "Allah hakdır" denilmiştir ki bu da, "O, yok olması imkansız olan bir mevcuttur" demektir. Kıyamet günü haktır.

3) O gün, kendisi için "gün" denilebilecek bir gündür. Çünkü o günde sırlar çözülür, herşey ortaya çıkar. Fakat dünya günlerinde, herkesin halleri saklı, gizli ve mechuldür.

Ayetteki, فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآباً *"O halde dileyen, Rabbine bir dönüş ve gidiş yolu edinsin"* cümlesine gelince, **Mu'tezile** buna dayanarak, kulun (geçerli) bir iradesi bulunduğunu söylemiştir. Ehl-i sünnet alimlerimiz de, **İbn Abbas** (r.a)'ın bu ayetin tefsiri hususunda şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Allah Teâlâ'nın hakkında her dilediği kimseyi, o kimse Rabbisine bir dönüş yolu buluncaya kadar, onu ona sevkeder."

★ ★
★

Yakın Gerçek

Cenâb-ı Hak daha sonra kafirleri iyice tehdid etmek için şöyle buyurmuştur:

إِنَّآ أَنذَرْنَٰكُمْ عَذَاباً قَرِيباً يَوْمَ يَنظُرُ ٱلْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ
وَيَقُولُ ٱلْكَافِرُ يَٰلَيْتَنِي كُنتُ تُرَاباً ۝

"Gerçekten, Biz size yakın bir azabın tehlikesini haber verdik. O gün, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak. Kafir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek"

(Nebe', 40).

Cenâb-ı Hak buradaki *"yakın bir azab"* ile, ahiret azabını kastetmiştir. Çünkü her gelecek, yakındır. Bu tıpkı, *"Onlar bunu görecekleri gün, sanki (dünyada) bir akşamdan, yahut bir kuşluktan başka durmamış gibi olacaklar"* (Naziat, 46) ayeti

gibidir. Cenâb-ı Hak, bu haber verişe, "İnzar" adını verdi. Çünkü O, bunu böyle tavsif edince, bu, son derece korkutucu bir durum arzetmiş oldu. Zaten "İnzar" da bu demektir.

Amellerin, İnsanın Önüne Gelmesi

Daha sonra Hak Teâlâ, يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ *"O gün kişi, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak"* buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki (مَا) edatı hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, قَدَّمَتْ fiili ile mansub, bir istifham edatıdır. Manası, "O, her iki elinin ne yapıp, sunmuş olduğuna bakar" şeklindedir.

b) Bu, اَلَّذِى manasında ism-i mevsuldür. Bu ism-i mevsul, يَنظُرُ (bakar) fiili ile mansubtur (yani onun mef'ulüdür). Buna göre mana, "Kişi, her iki elinin yapıp sunduğu şeye bakar" şeklindedir. Fakat bu ikinci takdire göre, ayette şöyle iki hazif söz konusu olur:

1) قَدَّمَتْهُ denilmemiş, aksine قَدَّمَتْ buyurulmuştur. Binâenaleyh buradaki "hâ" zamiri hazfedilmiştir.

2) يَنظُرُ إِلَى قَدَّمَتْ denilmemiş, aksine يَنظُرُ مَا قَدَّمَتْ buyurulmuştur. Çünkü نَظَرْتُهُ ifadesi, نَظَرْتُ إِلَيْهِ yerindedir.

İKİNCİ MESELE

Ayetle ilgili olarak şöyle üç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: En zahir olan bu görüşe göre, ayette geçen "kişi", herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü mükellef, eğer muttakilere yakışan ameller yapmış ise, bunun için büyük bir mükafaat; yok eğer kafirlerin ameli gibi ameller yapıp sunmuş ise, bunun için de Allah Teâlâ'nın anlattığı o cezalar söz konusudur. Binâenaleyh mahşerdeki her mükellefin, bu iki şey dışında umup gözlediği bir şey yoktur. O halde, *"O gün kişi, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak"* ifadesi ile anlatılmak istenen işte budur. Binâenaleyh kişi, ebrârın (iyilerin) amellerinden yapmış ise ona müjdeler olsun; yok eğer fâcirlerin ameli gibi ameller işlemiş ise, ona da şiddetli azab olsun, yazıklar olsun.

İkinci Görüş: bu görüş, **Atâ**'nındır. Ona göre bu "kişi" ile, kâfir(ler) kastedilmiştir. Çünkü mü'min, her iki elinin ne sunduğunu, yani dünyada iken yaptıklarının neticesini beklediği gibi, Allah'ın af ve rahmetini de bekler. Ama sadece azab görecek olan kafir, ancak iki elinin yaptıklarının neticesini görür. Zira onun başına gelecek o ilahî cezâ, ancak yaptığı kötü işlerden ötürüdür.

Üçüncü Görüş: Bu **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nin görüşüdür. Onlara göre, bu "kişi" ile mü'min kastedilmiştir. Bunlar görüşlerine şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Allah Teâlâ hemen bu ifadenin peşinden, *"Kafir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek"* ifadesini getirmiştir. Bu son ifade, kafirin halini anlattığına göre, bundan önceki ifadenin de, mü'minin halini ortaya koyan bir ifade olması gerekir.

2) Mü'min, iyi ve kötü amellerde bulunduğu için, Allah Teâlâ'nın huzurunda, hem bir korku, hem de bir ümit içindedir. Dolayısıyla o anda neler olacağını, gözlemektedir. Kafir ise, zaten ilahi cezayı hakettiğini iyice anlamıştır. Binâenaleyh bunun, o anda nasıl bir durum ortaya çıkacağını merak etmesi söz konusu değil. Çünkü kesin bilgi bulunan hususta, artık bekleme-gözleme yoktur.

Vâd ve Vaîd

ÜÇÜNCÜ MESELE İyi ve güzel şeylerin mükafaatı, kötü ve çirkin şeylerin ise ilahi cezayı muhakkak gerektirdiğini savunan (Mu'tezile), bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer durum böyle olmasaydı, kişi yaptığı amele göre, ne mükafaat ne ceza beklerdi. Aksine bu ayette bahsedilen bekleme - gözleme, başka birşeyden ötürü olurdu."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Ameller, bir mükafaat ve cezayı gerektirir, ama "amel" olduğu için değil. Aksine, Cenâb-ı Hak, onun için bir mükafaat ve ceza vereceği va'dinde bulunduğundan dolayıdır.

Kafirin "Keşke Toprak Olsaydım" Demesi

Hak Teâlâ'nın وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَالَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا *"Kafir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek"* ayetiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Kişi, kıyamet günü elleriyle yapıp (işlediği amellerin) karşılığını bekler: Mü'min, imanını ve Hak Teâlâ'nın *"Allah, kendisine şirk koşulmasının dışında, her türlü günahı, dilediği kimseler için bağışlayabilir"* (Nisa, 48) şeklindeki fermanından ötürü, günahlarından affını bulur, bunlarla karşılaşır. Kafir ise, Hak Teâlâ'nın *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz"* (Nisa, 48) fermanından ötürü, aff diye birşey umamaz. İşte bu anda kafir, "Keşke toprak oluverseydim" der. Bu, "Keşke dünyada iken, mükellef bir canlı olmasaydım" demektir.

2) Kafir, öldükten sonra dirilmezden önce toprak haline gelmişti. Buna göre, "Keşke ben, hesab için yeniden diriltilmeseydim ve toprak halinde bırakılsaydım" demek ister. Bu yönüyle ayet, tıpkı, *"Keşke o ölüm, kesin bir son verici olsaydı"* (Hakka, 27) ve *"O gün kafirler ve Resulüllah'a isyan edenler, yerle bir olmalarını arzu ederler"* (Nisa, 42) ayetleri gibidir.

3) Hayvanlar da diriltilip mahşer meydanında toplanacaklar. Böylece boynuzsuzun hakkı, ona (eziyet vermiş olan) boynuzludan alınacak. Daha sonra bu hesaplar tamamen bitince, o hayvanlara, "Toprak olunuz" emri verilecek. İşte bu anda kafir, kendisinin de onlar gibi toprak olarak, Allah'ın azabından kurtulmasını arzu edecek.

Mu'tezile'den bazıları, bu son izahı kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ hayvanları yeniden dirilttiğinde bunlar ya ivaz verilerek zararlı telafi edilenler veya kendisine üstün gelinenler şeklinde iki kısım oldular." Böyle olunca da, hayvanları faydadan tamamen kesmek (hayatlarına son vermek) caiz değildir. Çünkü bu onlara, zarar verme gibi birşey olur. Halbuki ahirette zarar verme, haksızlık yapma diye bir şey olamaz." Mu'tezile, sözlerine devamla, "Bu hayvanlar, görevlerini yerine getirdiklerinde, Allah Teâlâ, güzellerini, cennetlikler için mükafaat, çirkinleri de, cehennemliklerin bir cezası haline getirir" demişlerdir.

Kâdî şöyle der: "Allah Teâlâ, bu hayvanların, yaptıklarının karşılıklarını tastamam verip, bunlar da akılları olmadığı için, Cenâb-ı Hakk'ın bunların hayatlarını, bir acı duymayacakları bir şekilde yok etmesi mümkündür. Dolayısıyla bu onlar için, bir zarar - bir haksızlık sayılmaz."

4) Sofilerden biri şunu demiştir: "Ayetteki, *"Ah ne olurdu keşke ben toprak olsaydım"* ifadesi, "Ah keşke ben, Allah'a itaatta baş eğip, mütevazi olsaydım, direten, karşı koyan böbürlenen birisi olmasaydım" manasınadır."

5) Kafir **İblis, Hz. Âdem** (a.s)'in ve zürriyetinin elde ettiği mükafaatları görünce, *"Sen beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) diyerek önemsemediği **Hz. Âdem** (s.a.s) cinsinden olmayı temenni eder ve böyle der. Muradını ve kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Salat-u selâm efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âilesine ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

NÂZİAT SÛRESİ

Kırkaltı ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ۝ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ۝ وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ۝ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ۝ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا ۝

"Andolsun, boğulmuş olan ruhlarını ta derinliklerden söküp koparan; rıfk ile çıkaranlara... Andolsun, yüzüp de, öncül olarak koşan, bir de işi yönetenlere"

(Nâziat, 1-5).

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

Beştaki Beş Sıfat

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bu beş cümlenin, tek bir şeyin sıfatı olması ihtimali olduğu gibi, böyle olmama ihtimali de vardır.

1. Nâziat

Birinci İhtimale göre, alimler bu ayetler hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bütün bunlar, meleklerle ilgili sıfatlardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ayeti ile, insanoğlunun canını çekip alan melekler kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler, kafirlerin canlarını alırken, onu, çok şiddetli biçimde çekip alırlar. Bu manada نَزْعٌ maddesi, Arapların, نَزَعَ فِي الْقَوْسِ فَأَغْرَقَ deyimlerinden alınmıştır. Çünkü Arapça'da, okun yayı demir kısmına dayanıncaya kadar çekildiğine, أَغْرَقَ النَّازِعُ فِي الْقَوْسِ ifadesi kullanılır. Buna göre ayetin takdiri, وَالنَّازِعَاتِ إِغْرَاقًا şeklinde olur. Arapça'da, **gark** ve **ığrâk** maddeleri aynı manadadır.

2. Naşitat

وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ayetine gelince, **"en-neşt"** çekmek demektir. Nitekim Arapça'da, "Kovayı kuyudan (suyu dökülmesin diye), yavaş yavaş çektiğinde, نَشَطْتُ الدَّلْوَ أَنْشِطُهَا – نَشْطًا denilir. Bu ifade ile de, mü'minlerin ruhunu çekip alan, kabzeden melekler kastedilmiştir. Biz **"en-nez"** ile **"en-neşt"** arasındaki farktan dolayı, bu ifadeyi mü'minlere; birinci ifadeyi de kafirlere tahsis ettik. O halde bu demektir ki

en-nez, sert bir biçimde çekmek; en-neşt ise, yumuşaklık ve yavaşça çekip almak demektir. Binâenaleyh bu demektir ki, mü'minlerin ruhlarını, tıpkı, kovanın kuyudan (suyu döküImesin diye) yavaşça çekilmesi gibi, çekip alırlar. Netice-i kelâm, Cenâb-ı Hak, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً ifadeleriyle, ölüm meleğine ve onun yardımcılarına yemin etmiştir. Ancak ne var ki, birincisi, kafirlerin canlarının nasıl alındığına; ikincisi de, mü'minlerin ruhlarının nasıl kabzedildiğine bir işarettir.

3. Sabihat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً *"yüzüp de... e gelince"* ifâdesine gelince, bu görüşte olanlardan kimileri bu ifadeyi de, canları alan meleklere tahsis ederlerken, kimileri bu ifadeyi, diğer melek grupları manasına hamletmişlerdir. Bu manalardan birincisine gelince, Hz. Ali, İbn Abbas ve Mesrûk'tan, meleklerin mü'minlerin ruhlarını, çok yavaş biçimde ve yumuşakça çekip aldıkları nakledilmiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً ifâdesinden, kastedilen hususlur. Derken o melekler, mü'minin canını alırken, yavaş yavaş, aralıklarla alırlar ve o ruhu, tıpkı, suda yüzen bir kimsenin yüzmesi gibi, çok yumuşak ve sezdirmeden almaya çalışırlar. Çünkü, suda yüzen kimse de, boğulmasın diye, çok yavaş hareket eder. Aynen bunun gibi, melekler de, mü'min kimsenin canını alırken, ona herhangi bir ani ve şiddet dokunmasın diye, bu işte son derece şefkatli davranırlar. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً ayetinden kastedilen budur.

Bunu, diğer melekler manasına alanlara gelince, onlar da şöyle demişlerdir: Melekler, gökyüzünden çok hızlı biçimde inerler. Böylece, onların semadan inişleri, tıpkı, suda yüzen kimsenin yüzmesine benzetilmiştir. Çünkü Araplar, iyi cins atlara (yarış atlarına), sâbih (yüzen) derler.

4. Sabikat

فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً *"öncü olarak koşanlara..."* ayetine gelince, bu görüşte olanlardan kimileri, bu kelimeyi de, "ruhları alan melekler" manasına almışlar ve bunların, kâfirlerin ruhlarını cehenneme, mü'minlerin ruhlarını da cennete hızlı biçimde götürdüklerini söylemişlerdir. Yine bu görüşte olanlardan, bu kelimeyi, diğer melekler grubu, anlamına alanlar da vardır.

Daha sonra, bu görüşte olanlar, müsabaka ve koşmanın ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Mücâhid ve Ebû Razk, meleklerin, iman ve taat hususunda, insanoğlunu geçtiğini; hayır ve güzel şeylerde öncü olmanın ise, büyük bir derece olduğunda şüphe olmadığını, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Öne geçenler, öne geçenler! İşte bunlardır yakınlaştırılmış olanlar!"* (Vâkıa, 10-11) buyurduğunu söylemiştir.

2) Ferrâ ve Zeccâc da, meleklerin, peygamberlere vahiy getirme hususunda şeytanları geçtiklerini; çünkü şeytanların, kulak hırsızlığı yaptığını söylemişlerdir.

3) Buradaki bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, melekleri niteleyerek, buyurduğu *"Söz hususunda O'nun önüne geçemezler"* (Enbiya, 27) ifadesinin kastedilmiş olması

muhtemeldir. Yani, "O melekler, Allah'ın celâlini tazimde bulundukları ve O'nun heybetinden çekindikleri için, kendilerine müsaade edilmezden önce ne bir harekette bulunurlar, ne de konuşurlar" demektir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak burada melekleri, "koşma" ile nitelemiştir ki, bu da, "Onlara emr-i ilahi geldiğinde, onlar, derhal bu emre uyma hususunda yarışırlar ve Allah'ın emrine olan inkiyadlarını izhar etme hususunda birbirleriyle müsabaka yaparlar" demektir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً ayetinden kastedilen de budur.

5. Müdebbirat

فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْراً *"Bir de işi, tedbir edenlere..."* ayetine gelince, ulema, bu kelime ile meleklerin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olarak mesela **Mukâtil** Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, **Cebrâil**'i, **Mikâil**'i, **İsrafil**'i ve **Azrail** (a.s)'i kastettiğini ve bunların yerdekiler arasında, Allah'ın emirlerini yerine getirdiklerini söylemiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْراً *"işi taksim edenlere..."* (Zâriyât, 4) kasemi ile kastedilenlerdir.

Cebrâil (a.s), rüzgarlar ve melekler ordusuyla; **Mikâil** (a.s), yağmurlar ve bitkilerle; **Azrâil** (a.s), canları almakla görevlidirler. **İsrâfil** (a.s)'e gelince, bu da, yeryüzündekiler üzerinde bulunanların aleyhine olacak şeyleri indirir. Meleklerden kimileri de insan oğlunu korumakla; kimileri, onların amellerini yazmakla ve kimileri de, yere batırma, nusk (hilkati değiştirme), rüzgar, bulut ve yağmurlarla görevlidirler. Geriye, bu ayetle ilgili olarak iki soru kalmaktadır.

Emn Kelimesinin Tekil Kullanılması

Birinci Soru: Peki, niçin Cenâb-ı Hak, فَالْمُدَبِّرَاتِ أُمُوراً demeyip, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْراً buyurdu? Çünkü onlar, bir değil, pekçok işi idare etmekle görevlidirler.

Cevap: أَمْراً kelimesiyle, cins kastedilmiştir. Cins kastedilince de, kelime çoğul anlamında olmuş olur.

Mecazi ve Hakiki Fail

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, bütün her şeyin kendisine ait olduğunu bildirmiştir. (Mesela, Al-i İmran, 154). Peki daha nasıl burada, meleklerin de tedbir-i umûrda bulunduğunu söylemiştir?

Cevap: Bu işleri aslında yapan O olduğu için, "bütün işler O'nundur" buyurulmuştur.

Meleklerin Mahiyetleri

Bu konuda müfessirlerin söyledikleri şeylerin özeti bundan ibarettir.

Bence bu hususta bir diğer açıklama daha yapılabilir: Meleklerin, hem selbî hem de izafî sıfatları vardır. Selbî olanlarına gelince, mesela meleklerin, şehvet, gazab, kötü huylar, ölüm, ihtiyarlama, hastalık, uzuvlardan mürekkeb olma, unsurlardan mürekkeb olma ve parçaları bulunma... vb. şeylerden beridirler. Tam aksine bunlar, bütün bu hallerden ve vasıflardan beri olan, bir takım ruhanî cevherlerdir. Binâenaleyh, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً ifadesi, bu meleklerin, bütün bu sayılan hallerden

tamamiyle uzak ve beri olduklarına bir işarettir. Bu tefsire göre, الزَّارِعَاتِ kelimesi, tıpkı, لَابِنٌ "sütlü - sütçü"; تَامِرٌ "hurmalı - hurmacı" kelimeleri gibi, "uzak olan, bu şeylerden çekilip sıyrılmış olan, uzak kalmış olanlar" anlamında olmuş olur.

وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً ifadesi de, meleklerden bu tür hallerden haris kalmalarının, tıpkı beşer hakkında olduğu gibi, bir mükelleflyet ve zorluk üzere değil, tam aksine, meleklerin, mahiyetleri gereği bu hallerden hariç kaldıklarına ve bu sıfatlardan nezih ve beri olduğuna bir işarettir. Binâenaleyh bu iki cümle, meleklerin selbî sıfatlarını tanıtmaya bir işarettir. Meleklerdeki zatî sıfatlara gelince, bunlarda şu iki kısma ayrılırlar.

a) Onların akli kuvvetlerini açıklamak. Yani, onların, Allah'ın mülkünü ve melekûtunu tanımadaki ve celalinin nûruna muttali olmadaki hallerini ortaya koymak... İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak melekleri burada, şu iki vasıfla nitelemiştir.

Birincisi: وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً ifadesidir. Binâenaleyh onlar, fıtratlarının ta başından, yani yaratıldıkları ilk andan itibaren, Allah'ın celal denizinde yüzüyorlar. Allah'ın azametinin ve samadiyyetinin yüceliğinin, celal ve kibriyasının nurunun sonu sınırı olmadığı için, bu meleklerin yüzmelerinin de sonu-sınırı yoktur. Binâenaleyh onlar, hep bu yüzme içindedirler.

İkincisi: فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً ifadesidir. Bu da, o yüzüşte meleklerin mertebe ve derecelerine bir işarettir. Çünkü aynen hayvanların bilgilerinin derecesinin, insanların bilgilerine nisbetle noksan oluşu ve insanların bilgilerinin derecesinin meleklerin bilgilerinin derecesine nisbetle noksan oluşu gibi, o meleklerden bir kısmının derecesi de, diğerlerinkine nisbetle farklı farklıdır ve yine at türü ile insan türü arasında, sıfatlar değil mahiyet itibariyle farklılık bulunduğu gibi, her bir melek arasında da mahiyet itibariyle farklılıklar vardır. Binâenaleyh melekler mahiyet itibariyle farklı farklı olunca, hiç şüphesiz bilgi dereceleri ve tecellî mertebeleri itibariyle de aralarında fark vardır. İşte, *"öncü olarak koşan..."* (yarıştıkça yarışan) ifadesi ile kastedilen budur. Dolayısıyla işte bu iki sıfatla (ayetle) anlatılmak istenen, meleklerin akîl kuvvetlerinin durumudur.

Ayetteki, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْراً *"Bir de işi tedbir edenlere (yemin olsun ki)"* ifadesi de,meleklerin amile (iş gören) kuvvetlerinin durumunu anlatmaya bir işarettir. Bu böyledir, zira süflî alemin (yeryüzünün) her bir hali, ulvî alemin imarcısı ve semaratın sakinleri olan meleklerden herbirinin idaresine verilmiştir. Binâenaleyh idare ve tedbir, ancak bilgi ile tam ve mükemmel olduğu için, Hak Teâlâ, meleklerin akleden kuvvetlerinin izahını, amel eden kuvvetlerinin izahından önce yapmıştır. Bu anlattıklarım, apaçık ihtmalî olan hususlardır. Allah, sözleri ile ne murad ettiğini en iyi bilendir.

Ebû Müslim'in Farklı Tefsiri

Bil ki **Ebû Müslim b. Bahr el-Isfehanî**, ayetin bu ifadelerini melekler manasına almayı tenkid ederek şöyle demiştir: "**Nâzilât**'ın müfredi, "**nâziatün**"dür. **Nâziatün** kelimesi ise müennes bir lafızdır. Cenâb-ı Hak ise meleklerin müennes olmadıklarını

bildirmiş ve kafirlerin, *"Rahman'ın kulları olan melekleri, müennes (dişi) saymalarını"* (Zuhruf, 19) ayıplamıştır.

Bil ki bu, yaptığımız tefsirle ilgi ve alakası olmayan bir tenkiddir. Çünkü burada kastedilen, **"nez' "** (çekip kopartma) özelliğine sahip varlıklardır. Bu kadarcık bir özellik, buna sahip olan varlıkların müennes olmalarını gerektirmez.

Yıldızların Sıfatları Olarak Tefsir

İkinci Vecih: Ayetteki bu sıfatlarla, yıldızlar anlatılmak istenmiştir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Yıldızların, **"nâziât"** diye tavsif edilmeleri ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Yıldızlar, sanki yerin altından çıkar ve yerin üstlerine doğru çekilip çıkarılmışlardır. Binâenaleyh bunlar, böyle adeta çekilip çıkarılmış (sökülüp koparılmış) olunca da, **nez' sahibi varlıklar"** olmuş olurlar. Dolayısıyla da, tıpkı, sütcü için, **"lâbin"** ve hurmacı için de, **"tâmir"** denilmesi gibi, bunlara da, **"nâzia"** denilmiştir.

b) **Nâziât** kelimesi, *"Ona çekip gitti..."* manasında kullandıkları, نَزَعَ إِلَيْهِ ifadesindendir. **Vâhidî** de böyle demektedir. Buna göre o yıldızlar, adeta doğmuşlar, sonra da çekip gitmek ve götürülmek suretiyle batmışlardır.

c) Bu kelime arapların, birşey hareket ettiği zaman kullandıkları, نَزَعَتِ الْخَيْلُ *"At gitti"* ifadesindendir. Binâenaleyh, **"nâziât"**, belirlenen hareket ile ve çizilen çizgi (yörünge) üzerinde hareket edenlere yemin olsun ki.." manasındadır. Buna göre buradaki, غَرْقاً kelimesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, **"nâziât"**dan "hâl"dir ve manası, "Yıldızlar, bu çekip gitme ve bu isteme hususunda, adeta buna garkolmuş gibidirler. Bu da, onların bu isteme hususundaki hallerinin mükemmelliğine bir işarettir. Buna göre eğer, "Felekler ve yıldızlar, konuşan birer canlı varlık olmadıklarına göre bunların bu şekilde tavsif etmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki, bu, teşbih yoluyla anlatılan bir ifade olup, tıpkı, *"Her biri bir felekte (yörüngede) yüzerler"* (Yasin, 40) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü **vâv-nûn** ile yapılan cemîler, akıllı varlıklar için kullanılır. Burada da, bu ifade, yıldızlar için, işte böyle bir teşbihden ötürü kullanılmıştır.

2) Onların, "gark" olmaları demek, batı ufkunda kaybolmaları demektir. Binâenaleyh **"nâziât"**, yıldızların doğuşuna, **"gark"** sözü de, batışlarına bir işaret olmuş olur, yani, "önce doğan, sonra da gittikçe batan yıldızlara yemin olsun ki..." demek olur. Bu izahı bir kısım müfessir yapmıştır.

Ayetteki, وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** "Bu, "Onlar, bir burçtan diğer burca çıkanlardır" demek olur. Bu, bir beldeden bir beldeye gidip orada doğduğu zaman, boğa burcu için kullanılan نَوْرٌ ناشِطٌ ifâdesindendir" demiştir. Ben de derim ki, bu sözün neticesi, Hak Teâlâ'nın, **"nâziât"** ifadesinin, bu yıldızların günlük hareketlerine, **"naşitât"** ifadesinin de, bunların, bir burçtan, diğer bir burca geçişlerine bir işaret olduğuna varıp dayanır. Onların böyle burçtan burca geçişleri, onların yörüngelerine has olarak yapmış oldukları hareketleridir. Yıldızların günlük hareketlerinin, mecburi, bir burçtan diğer bir burca hareketlerinin ise mecburi değil,

zatlarından kaynaklanan bir hareket olması şaşılacak bir iştir. Binâenaleyh işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, birincisini "**nez'** " ile, ikincisini de "**neşt**" kelimesiyle ifade etmiştir. İşte ey aciz insan, bu sırları ve incelikleri bir düşün.

Ayetteki, وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً kasemine gelince, **Hasan el-Basrî** ve **Ebû Ubeyde** —Allah Teâlâ ikisine de rahmet etsin—, bu kelime ile, yıldızların, yörüngelerinde yüzüp gidişlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bunların fezadaki hareketleri, tıpkı bir yüzme gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Her biri bir felekte yüzerler"* (Yasin, 40) buyurmuştur.

Ayetteki, فَالسَّبِقَاتِ سَبْقاً kasemi, yine **Hasan el-Basrî** ve **Ebû Ubeyde**, ya bir kısmının hareketlerinin, diğerlerinden daha hızlı olması, yahut da, kimisinin dönmesi, kimisinin de direkt hareket etmesi sebebiyle biribirleriyle yarışan, biribirlerini geçen yıldızların kastedildiğini söylemişlerdir.

Ayetteki, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْراً buyruğu ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Hareketleri ve seyirleri sebebiyle, vakitler biribirinden ayırdedilip seçilmiş olur. Böylece Hak Teâlâ'nın da, *"Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tenzih edin. Göklerde ve yerde Hamd O'nundur. Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız vakit de (yine Allah'ı tesbih edin)"* (Rum, 17-18); *"Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için, vakitleri ve hac zamanını tayin vasıtasıdırlar"* (Bakara, 189) ve *"Senelerin ve hesabın sayısını bilesiniz diye, (Allah) güneşi bir ışık yaptı..."* (Yunus, 5) ayetlerinde ifade ettiği gibi, ibadet vakitleri ortaya çıkmış olur.

Bir de, güneşin hareketi sebebiyle, dört mevsim ortaya çıkar. Dört mevsimin ortaya çıkmasıyla da, insanların farklı farklı geçimleri ortaya çıkar. İşte bundan ötürü, bu ayetlerdeki işler, yıldızlara nisbet edilmiştir.

b) Her cinsin muhdes (mahluk) olduğu delillerle sabit olduğuna göre, bu yıldızların da, kendilerini yoktan var eden bir mucize ve kendilerini yaratan bir sâni'a muhtaç, birer muhdes birer varlık olduklan ortaya çıkar. Şimdi bundan sonra, bunları yaratanın, bunlarda, alemin hallerinde müessir bir kuvvet yarattığını söyleyecek olsak, bu kesinlikle dini (inancı) zedeler birşey olmuş olur. Hernekadar böyle bir kuvvetin olduğunu söylemesek bile, diyoruz ki: Allah Sübhânehû ve Teâlâ, sünnetini (nizamını, metodunu), bu yıldızlardan her birini, dünyada meydana gelen belli hadiselerin meydana gelmesine sebep kılmıştır. Bu tıpkı, yemeyi doymanın; içmeyi, kanmanın; ateşe dokunmayı da yanmanın sebebi kılışı gibidir. Binâenaleyh böyle bir görüşü benimsemek, kesinlikle İslâm'a (imana) zarar vermez. Durumun gerçeğini en iyi bilen ise Allah'dır.

Beş Sıfatın Ruhlara Ait Olması

Üçüncü Vecih: Ayette bahsedilen, bu beş sıfatla, ruhlar kastedilmiştir. Bu böyledir. Zira ölenin ruhu (canı) çekip gider (sökülüp-koparılır). Arapça'da, bir kimse ölümle pençeleştiği zaman, "Falanca nez' halindedir" denilir. Bu çekişme esnasında, ruh çıkar gider. Buna göre, ayetteki, "**gark**" kelimesi, "ok atanın, yayın kirişini iyice çekip, demir kısmına (tetiğine) takmadan daha fazla bir şekilde çekilen-gerilen" manasındadır. "**Nâşitât**" da böyledir Çünkü "**neşt**", çıkmak manasınadır. Bu maddî

alakalardan tamamen boşanan ve ulvî birleşmelere arzulu olan bu beşerî ruhlar, bedenin karanlıklarından çıktıktan sonra, bir huzur ve güzellik içerisinde melekler alemine ve kudsî makamlara en hızlı bir biçimde çekip giderler. Böylece, bu halde çekip gidişleri, yüzme (سَبْحَ sebh) ile ifade edilmiştir. Ruhların, dünyadan nefret etme ve ulvî alemde birleşmeyi oraya gitmeyi arzulamadaki derecelerinin farklı farklı oluşunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu bakımdan daha kuvvetli olan ruhların, oraya gidişleri daha önce olur. Bu bakımdan daha zayıf olan ruhların oraya gidişleri ise, daha yavaş ve ağır olur. Ulvî alemdeki şeylerle birleşmek üzere yarışan bu ruhların kıymetli olduklarında şüphe yoktur. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak bunlara yemin edilmiştir. Sonra bu yüce ve kıymetli ruhların her birinde, kuvveti ve kıymeti sebebiyle, dünya aleminin hallerinde ortaya çıkacak bir takım tefsirlerin bulunması da uzak bir ihtimal değildir. İşte bu da, ayetteki, فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا *"İşi tedbir edenler"* ifâdesiyle anlatılmıştır.

Rü'yaya Dair

İnsan bazan rüyasında hocasını görüp de ona, problemini sorup, hocasının kendisine yol göstermesi uzak bir ihtimal midir? Yine oğulun, rüyasında babasını görüp, babasının ona gömülü bir hazine yerini söylemesi düşünülemez mi? Calinus, "Hastaydım. Kendimi tedavi edemedim. Rüyamda, nasıl bir ilaç yapmam gerektiğini gösteren birini gördüm" dememiş midir?

Keza Gazali, "Kıymetli ruhlar, bulundukları bedenlerden ayrılıp da, rûh ve beden bakımından, kendine benzeyen bir insana rastladığında, ayrılan o ruhun bu insanla alaka kurup, bu bedene hayır işlerinde yardımcı olması, uzak bir ihtimal değildir ve bu yardım işine "ilham" denilir. Kötü ruhların yaptığı böylesi işe de "vesvese" adı verilir" dememiş midir? Bu hususlar, hernekadar müfessirlerden nakledilmiş değil ise de, ayetteki bu ifadenin, bu manaya cidden ihtimali var.

Beş Sıfat Gazilerin Atlarına Ait

Dördüncü Vecih: Ayetteki bu sıfatlar, savaşın gazilerin atlarını anlatmaktadır. Bu atların gemlerinin, onları güçlükle zaptettiğini ifade eder. Bunlar, "**nâşitât**"dır. Çünkü İslâm beldesinden, darul harbe dolarlar. Bu manada, "**nâşitât**", nitekim bir beldeden öbürüne çıkıp giden öküze ثَوْرٌ نَاشِطٌ denir. bu atlar, "**sabihât**"; gayelerine çabucak ulaştıkları için, "**sâbikât**" (yarışanlar); galib gelme ve zafer elde etmek için koştukları için de, "**müdebbirat...**" (işi tedbir edenler)dirler. Atlar bu tedbirin (idarenin) sebebi oldukları için, bu tedbirin onlara isnad edilmesi mecazî anlamdadır.

Beş Sıfat Gazilere Ait

Beşinci Vecih: Ebû Müslim (r.h)'in tercihine göre, bu beş ifade, gazileri (mücahidleri) tavsif etmektedir **Nâziât** ile, onların elleri kastedilmiştir. Çünkü ok atan kimseye, نَزَعَ فِي قَوْسِهِ "Yayını gerdi"; bu germe işini tastamam yaptığında sonuna kadar gerdiğinde de, أَغْرَقَ فِي النَّزْعِ denilir. **Naşitât** ile, oklar kastedilmiştir. Bu da, o okların, atıcıların elinden çıkıp, hedeflerinde icra ettikleri tesirleridir. Çünkü bir şeyi

bağından çözüp saldığında, onu bırakmış olursun. İnsanın rahatlaması, hafiflemesi ve huzur bulması manasında, نَشَاطُ الرَّجُلِ denilişi bu manadadır. Burada, **sâbihât** (yüzenler) ile, atlar; onların "**sebh**"i ile de, koşmaları kastedilmiştir. Bu ifadeyle, savaştaki develerin kastedilmiş olması da mümkündür. Ayetteki, "**müdebbirât**" ifâdesi, لَهُ مُعَقِّبَاتٌ *"Onun takibcileri vardır"* (Ra'd, 11) ayetindeki gibidir. Bununla anlatılmak istenen, o savaşcının, okunu çıkarıp atması, atını koşturması ve destek sağlamak için atını yarıştırması gibi tedbirleridir. Kelimenin müennes oluşu ise, bu işlerin cemî (çok) oluşundan ötürüdür. İşte bu manada, "**müdebbirât**" denmiştir. Bu ifadeyle, yay ve kement gibi şeyler kastedilmiş olabilir. O zaman bu ifadelerle, ism-i mef'ûl manası kastedilmiş olur.

Bu Sıfatlar Kalbteki Hallerdir

Altıncı Vecih: Bu kelimelerin, Allah'dan başkasından Allah'a dönüş esnasında kalbte meydana gelen derecelerin kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre, "**nâziât**" ile, ya en yüksek kulpa tutunmak için çıkan ruhlar (kalbler), yahut da Allah'dan başkasının sevgisinden sıyrılıp çıkan ruhlar (kalbler) kastedilmiştir. **Nâşitât** ile, bu ruhların maddi bağlarından kurtulduktan sonra tam bir sevinç içerisinde ve ileri bir kuvvette Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanma çabası içine girişleri anlatılmak istenmiştir. "**Sâbihât**" kelimesi, o ruhların bu çabadan sonra, melekût aleminde gezişleri ve o denize dalıp, orada yüzüşleri kastedilmiştir.

"**Sâbikât**", bu ruhların, "**seyr ilallah**" (Allah'a gidiş)deki derecelerinin yarışlarına ve derecelerinin farklılığına, "**müdebbirât**" kelimesi de, beşerî derecelerin son bulup, melekî derecelerinin ilkiyle birleşmelerine bir işarettir. Binâenaleyh beşerî ruhlar elde edecekleri en son noktayı, yani "**sebh**" (yarışta son) noktaya ulaşınca da melekler alemiyle birleşir ki bu da, "**müdebbirât...**" ile kastedilen hususdur. O halde, ilk dört kelime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ *"nerdeyse ışık verecek..."* (Nur, 35) ifâdesi; beşinci ile de, وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ *"ona bir ateş dokunmasa bile..."* (Nur, 35) ifadesindeki, "nâr - ateş" kastedilmiştir.

Tefsir İhtimallerinin Hükmü

Bil ki, müfessirlerden nakledilen bu izahlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nas olarak nakledilmemişlerdir ki, buna ilavede bulunulması mümkün olmasın!.. Tam aksine, müfessirler de bu izahları, ilgili lafzı o izahlara muhtemel olduğu için yaptığımız izaha muhtemel oluşu, müfessirlerin yapmış oldukları izahlara muhtemel oluşundan daha aşağı olmadığına göre, onların ileri sürdükleri izahlar, bizim yaptığımız izahtan daha evla ve uygun olamaz. Ancak ne var ki, burada mutlaka şu inceliğin bulunduğunu unutmamak gerekir. İlgili lafız, yapılan bu izahların tümüne muhtemelse, şimdi biz, verilen bu manalar arasında müşterek bir mana bulursak, ilgili lafzı o müşterek manaya hamlederiz. Bu durumda da, verilen tüm manalar, bunun muhtevasında toplanmış olur. Ama, bu manalar arasında müşterek bir mana olmaz ve bulunmazsa, lafzı bunların tümüne hamletmek imkansız olur. Çünkü, müşterek bir lafzın, iki manayı birden ifade için kullanılması caiz değildir. Bu durumda biz, "Allah'ın kasdı, işte şudur" demeyiz, tam aksine, "Kastedilenin bu olması muhtemeldir" deriz. Ama bu noktada, kesin fikre ulaşmak ve onu beyan etmek ise, mümkün değildir.

Sıfatlar Farklı Varlıklara Ait

İkinci ihtimale göre, ki bu, bu sûredeki beş lafzın tek bir şeyin değil, muhtelif şeylerin sıfatı olabilmesi durumudur; işte bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً kelimesi, "yayları..."; وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً kelimesi ile, "kuvvetleri..."; وَالسَّابِحَاتِ ile, "gemiler"; السَّابِقَاتِ ile "atlar" اَلْمُدَبِّرَاتِ ile de "melekler" kastedilmiştir. Bu görüşü, **Vâsıl ibn es-Sâbit, Atâ'dan** nakletmiştir.

2) **Mücâhid,** النَّاشِطَاتِ ve السَّابِحَاتِ ifâdeleriyle, "ölüm"ün; السَّابِقَاتِ ve اَلْمُدَبِّرَاتِ ifadeleriyle de meleklerin kastedildiğini söylemiştir. **en-Nez', en-Neşt** ve **es-Sebh** ifadelerinin ölüme nisbet edilmesi mecazi olup, bu, bunlar olduğu zaman ölümün meydana gelmesi demektir.

3) Katâde de, ilk dört ifade ile yıldızların; son "müdebbirât" ifadesi ile de meleklerin kastedildiğini söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, son iki ifadeyi, **fâ** ile; ilk üç ifadeyi de **vâv** ile getirmiştir. Bunun sebebi hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu, son iki ifadenin, kendilerinden öncekilerin neticeleri olduğunu gösterir. Buna göre adeta tıpkı senin, قَامَ فَذَهَبَ "kalktı ve hemen gitti" demen gibi, "yüzen ve böylece de, öne geçen..." denilmek istenmiştir. Senin قَامَ فَذَهَبَ ifadendeki **fâ,** kalkmanın, gitmenin sebebi olduğunu ifâde eder. Şimdi sen şayet, قَامَ وَذَهَبَ demiş olsaydın, kalkmayı, gitmenin sebebi addetmemiş olurdun. **Vahidî** şöyle demektedir: "**Sâhibu'n-Nazm (Zemahşerî)**'ın bu görüşü, Cenâb-ı Hakk'ın, فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْراً ifâdesi hususunda birlik, aynı şey oluşu ifade etmez. Çünkü bu "bu yarışıp geçme"nin, tedbir etmenin bir sebebi olduğunu söylemek uzak bir ihtimaldir." Ben derim ki, **Vahidî** (r.h)'nin bu itirazına, şu iki bakımdan cevap vermek mümkündür.

a) "Bunlar, emri aldıklarında, yüzdüler. Hemen peşinden de, sebkat edip öne geçtiler (فَسَبَقَتْ) derken de, emrolundukları şeyi tedbir ve ıslaha başladılar.." denilmesi uzak bir ihtimal sayılmaz. Böylece de bu işler, birbirine bağlı fiiller olmuş olur ve bu tıpkı senin, قَامَ زَيْدٌ فَذَهَبَ فَضَرَبَ عَمْراً "Zeyd kalktı ve hemen gidecek, Amr'ı dövdü..." demen gibi olur.

b) Şöyle de denilebilir: "Bunlar, taatı ifada öne geçmiş ve taata canla başla yönelenler olunca, onların emanet ehli ve güvenilirlikleri ortaya çıkmış olur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, bu alemdeki işlerin bir kısmını (sebep müsebbeb alakası içinde) idare etmeyi onlara bırakmıştır."

2) Melekler, biri başkan, diğerleri de onun yardımcıları olmak üzere, iki kısma ayrılırlar. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki, sizin canınızı ölüm meleği alır..."* (Secde, 11) ifadesidir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'in bir yerinde de *"Sizden birine ölüm geldiğinde, elçilerimiz onun canını alır..."* (En'âm, 61) buyurmuştur. Şimdi biz bu iki ayetin manasını birlikte mütalaa etmek için "ölüm meleği" ifadesi ile, reis olan

melek; diğer ayetteki "elçilerimiz" ile de, onun yardımcıları olan diğer melekler kastedilmiştir" diyebiliriz. Bunu iyice kavradığınıza göre şimdi biz diyoruz ki: Sûredeki, وَالنَّازِعَاتِ، وَالنَّاشِطَاتِ، وَالسَّابِحَاتِ ifadelerini, ilgili işi bizzat yapan talebeler, yardımcı melekler, manasına alabiliriz. Cenâb-ı Hakk'ın فَالسَّابِقَاتِ فَالْمُدَبِّرَاتِ ifâdelirinin de, derece bakımından ve o halleri ve işleri idare etme itibariyle öncü olan o reis meleklere işaret olduğunu söyleyebiliriz.

★ ★
★

Müthiş Sarsıntı

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ۝ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ۝ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ۝ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ۝

"O gün, sarsan sarsacak; onun ensesine binecek olan da, ardından gelecek. O gün kalbler, titreyecek; gözleri zilletle eğilecektir..."

(Nâziat, 6-9).

BİRİNCİ MESELE Daha önce geçen kasemin cevabı, mahzuf mudur, yoksa mezkur mudur? Bu hususta iki görüş vardır:

Kasemin Cevabı Mahzuf

Birinci Görüş: Cevap mahzuftur. Böyle olması halinde, burada şu takdirler yapılabilir:

1) **Ferrâ**, mahzuf olan cevabın, لَتُبْعَثُنَّ "Muhakkak ki diriltileceksiniz" ifadesi olduğunu; bunun delilinin, Allah Teâlâ'nın, onların söylediklerini dile getirdiği, *"Bizler, çürümüş kemikler olduğumuzda mı!.."* (Nâziat, 11) ifadesi olduğunu, zira bunun anlamının, "Biz, çürümüş kemikler haline geldiğimizde mi diriltileceğiz!?.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) **Ahfeş** ve **Zeccâc**'a göreyse, kasemlerin cevabı, "Biz, sûr'a iki kez üfleriz. (لَتُنْفَخَنَّ جَنَا الصُّورِ) ifâdesidir. Mahzuf olan cevabın bu olduğunun delili ise, "İki üfleme"yi ifade eden, الرَّادِفَةُ ve الرَّاجِفَةُ kelimelerinin burada yer almalarıdır.

3) **Kisâî**, mukadder cevabın, "Kıyamet kopacaktır... (إِنَّ الْقِيَامَةَ وَاقِعَةٌ) ifâdesi olduğunu, zira Cenâb-ı Hakk'ın, وَالذَّارِيَاتِ ذَرْواً فَالْحَامِلاَتِ وَقْراً... buyurup, daha (Zâriyat, 1-5)sonra وَالْمُرْسَلاَتِ عُرْفاً فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفاً... إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ buyurup, daha sonra da, إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ (Mürselât, 1-7) buyurmuş olduğunu; burada da böyle olduğunu; zira Kur'ân'ın aslında tek bir sûre gibi olduğunu söylemiştir.

Kasemin Cevabı Zikredilmiştir

İkinci Görüş: Buna göre ayetteki ifadelerin cevabı mezkur, demektir. Bu görüşe göre de, şu ihtimaller söz konusudur:

1) Hakkında kasem edilen şey (cevap), *"O gün kalbler titreyecek; gözleri zilletle eğilecektir..."* ayetinin beyan ettiği hususdur. Buna göre takdir, وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً... يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ... "Bunları derinliklerden söküp alanlara, rıfk ile çıkaranlara ki, sarsanın sarstığı o günde, titreyen bir takım kalbler, zilletten eğilen bir takım gözler meydana gelir, bulunur..." şeklinde olur.

2) Kasemin cevabı, *"Muhakkak ki sana Musa'nın haberi geldi..."* (Nâziat, 15) ifadesidir. Çünkü buradaki هَلْ tıpkı *"muhakkak ki sana, gâşiye (kıyametin) haberi geldi..."* manasındaki هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ (Gâşiye, 1) ayetinde olduğu gibi, قَدْ "muhakkak" anlamındadır.

3) Kasemin cevabı, *"Şüphesiz ki bunda, haşyet edenler için bir öğüt vardır..."* (Nâziat, 26) cümlesidir.

İKİNCİ MESELE
Zarfın Âmili

Alimler, يَوْمَ تَرْجُفُ ifâdesindeki يَوْمَ kelimesini nasbeden amilin ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bu kelime, mukadder olan kasemin cevabı ile mansub olup, kelamın takdiri, "Sizler, o sarsan şey sarstığı gün mutlaka diriltileceksiniz..." şeklindedir. Buna göre şayet, "Onlar, sûra ilk üfürüş (nefha) da diriltilmeyeceklerine ve "râcife" de, birinci üfleyiş demek olduğuna göre, bu takdir daha nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Sizler, her iki nefhayı da içine alan o geniş vakitte diriltileceksiniz.." anlamındadır. Onların, o geniş vaktin bir kısmında, yani son nefha zamanında diriltileceklerinde ise, şüphe yoktur. bunun delili, ayetteki Cenâb-ı Hakk'ın, تَتْبَعُهَا "... *ardından gelecek* ..." ifadesinin رَادِفَةٌ kelimesinden hal olmasıdır.

b) يَوْمَ تَرْجُفُ ifâdesindeki يَوْمَ 'yi nasbeden, "o gün bir takım kalbler titrer" cümlesinin delalet ettiği şey olup, buna göre, takdir, "Sarsan şey sarstığı günde, bazı kalbler titrer..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Racife

الرَّجْفَةُ kelimesi Arapça'da, şu iki manaya gelebilir:

a) Hareket etmek.. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O günde yer ve dağlar hareket eder..."* (Müzzemmil, 14) buyurmuştur.

b) Korkunç kükreme ve korkunç ses... Bu durumda bu kelime, Arapların رَجَفَ الرَّعْدُ – يَرْجُفُ – رَجْفاً وَرَجِيفاً "Gök korkunç biçimde gürledi..." şeklindeki ifadesinden gelmiş olur. Çünkü bu manada "er-recf" gök gürültüsünün, onun sesinin bulutta dolaşması ve yankılanması demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ *"Derken onları bir sarsıntı yakaladı"* (A'raf, 93) ifadesi de bu anlamdadır. Yapılan bu izaha göre "er-râcife", kendisinde, tıpkı gök gürültüsü gibi, bir dehşetin, korkunç bir sesin bulunduğu büyük bir sayha, çığlık, naradır.

Radife

Er-Radife ise, herşeyden sonra gelen her şeye verilen isimdir. Nitekim Arapça'da, bir şeyin bir şeyden sonra geldiğini ifade için رَدِفَهُ "Onu izledi..." denilir. "Titreyen kalbler" ifadesine gelince, bu da, "korkan, harekete geçen, kaplayan kalbler..." anlamındadır.

Vacife

Nitekim yerinde duramadığında, hopladığında, göğüs kafesleri kalkıp indiğinde وَجَفَ قَلْبُهُ – يَجِفُ – وَجْفاً denilir. Hayvanı korkutup da onu hızlı yürütme, sürme anlamında kullanılan, إِيجَافُ الدَّابَّةِ ifâdesi de buraya dayanır. Müfessirlerin, وَاجِفَةٌ 'nın ne demek olduğu hususunda, neticede hepsi anlama dayanan pekçok ifadeleri bulunur. Bu cümleden olarak, onlar bu ifadeye meselâ, korkan, hoplayan, yerinden kopan, rahatsız, tedirgin, son derece rahatsız olup, pamuk içinde bulunan, yerinde duramayan...; sahiplerinin gözleri, zelil ve horluk içinde bulunan..." gibi manalar vermişlerdir. Bu son ifade tıpkı, *"Zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla bakacaklar..."* (Şura, 45) ayeti gibi olmuş olur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki: Müfessirlerin ekserisi, bütün bu işlerin kıyamet gününün halleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, **Ebû Müslim el-İsfehanî** ise, bunun böyle olmadığını iddia etmiştir. Şimdi biz, önce müfessirlerin yaptığı tefsirleri ele alacağız, daha sonra **Ebû Müslim el-İsfehanî**'nin görüşünü açıklayacağız.

Müfessirlerin Çoğunun İzahı

Birinci görüşe gelince, ki bu, cumhur arasında meşhur olan görüştür, bu haller, kıyametin halleridir. Bunlar bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) "**Râcife**", "ilk üfleme, üfürüş"tür. Buna bu ad, ya üflendiğinde dünya harekete geçip kaynayacağı için verilmiştir, yahut da o nefhanın sesi, sarsan **(râcife)**'nin bizzat kendisidir. Ki biz bunu açıkladık. O halde "**râcife**", birinciyi izleyen, böylece de yerin içindeki ölüleri dışarı atmak için harekete geçeceği ikinci "**râcife**"dir. Ve bu tıpkı, birinci üfleyişte yerin, dirileri öldürmek için depreşmesi gibidir. Cenâb-ı Hak bunu, **Zümer Sûresi**'nde (Zümer, 68) böyle ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu iki nefha arasında kırk yılın bulunduğu rivayeti geldiği gibi, bu kırk yıl içinde, Allah Teâlâ'nın yere yağmur yağdıracağı, bu suyun, yeryüzünde tıpkı nutfeler haline geleceği ve bunun, ihyâ ve dirilişin sebebi ve vesilesi olacağı, rivayetlerde gelmiştir. Bu ise, ölüleri diriltme hususunda, Kendisine ihtiyaç duyulmayan türden bir şeydir. Çünkü Allah'ın, dilediğini yapma ve istediğine hükmetme yetkisi vardır.

2) "**Er-râcife**", ilk nefha; "**er-râdife**" de, kıyametin bizzat kopması demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çabucak (gelmesini) istemek de olduğunuz (o azâb)ın bir kısmi ensenize binmek üzeredir"* (Nemi, 72) ayetinden anlaşılan husus olup, bu da, "Kafirlerin, olması mümkün olmayan şey addettikleri o kıyamet yakın olduğu için, onların ensesine binecektir" demektir.

3) Buradaki "**râcife**" ile, yeryüzü ile dağlar kastedilmiş olup, delili ise, يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ (Müzzemmil, 14) ayetidir. "**râdife**" ise, gökyüzü ve yıldızlardır. Çünkü, bunlar, işte yerin peşinden çatlayacak; yıldızlar saçılıp dökülecektir.

4) "**râcife**", yerin harekete geçmesi, kaynaması; "**râdife**" de, yer diye bir şey kalmasın, yok olsun diye, birinciyi izleyen ikinci sarsıntıdır.

Ebû Müslim'in İzahı

İkinci görüşe, yani Ebû Müslim'le İsfehanî'nin görüşüne gelince —ki, buna göre, sûrenin bu ifadeleri ile kıyametin halleri kastedilmemiştir— bu da şöyledir: Biz, daha önce, Ebû Müslim'in, النَّازِعَاتُ kelimesini; okun yayının iyice çeklimesi; النَّاشِطَاتُ kelimesini, okun yaydan çekmesi; السَّابِحَاتِ kelimesini, savaş atlarının koşması; السَّابِقَاتُ kelimesini, bu atların geçmesi ve الْمُدَبِّرَاتُ kelimesini de, o ok atmanın ve at koşturmanın peşinden meydana gelen işler anlamına tefsir ettiğini; daha sonra da, bu yorumuna dayalı olarak, "râcife" ve "râdife" ile müşriklerin atlarının kastedildiğini; bu ifadeler ile de, aslında atlar değil, Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşayım derken bu uğurda biri diğerini geçen müşrik iki grubun kastedildiğini; "titreyen kalbler" ifadesiyle de, bunların kalblerinin sıkıntılı olduğunu; gözlerin zelil olması ile de, münafıkların gözlerinin kastedildiğini, bunun tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kalblerinde hastalık olan (münafıkların) sana, kendisini ölüm baygınlığı bürümüş olan kimsenin bakması gibi bakarlar..."* (Ahzab, 19) ayeti gibi olduğunu söylemiştir.

Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Düşmanların atları geldiğinde ve bunu da, bir diğer atın izlediğinde, münafıkların kalbleri korkudan tirtir titrer ve münafıkların gözleri, korkudan ve acizlikten dolayı belerir, süzülür..." Daha sonra da onlar, *"Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız..."* (Nâziat, 10) derler. Ki bu da, "Biz, kendisi yüzünden bu korkuları üstlenebilmemiz için mi yeniden dünyaya, hayata döndürüleceğiz?.." demektir. Ve yine onlar, *"Bu ikinci bir ziyandır.."* demişlerdir (Nâziat, 12). Binâenaleyh bu sözün başı, Hz. Muhammed (s.a.s)'le savaşan müşriklerin hâlini, ortası münafıkların hali, sonu da haşrı inkar hususunda münafıkların inancını anlatmaktadır. Daha sonra Hak Teâlâ Sübhanehû ve Teâlâ, onların sözlerini, *"Fakat o ancak bir tek haykırıştır ki o zaman onlar hemen toprağın yüzündedirler"* (Nâziat, 13-14) ifadeleriyle cevaplamıştır. "Ebû Müslim'in izahı burada bitmektedir. Ayetteki lafızlar, cumhurun görüşünün aksine olsa da, bu manaya da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ *"O gün kalbler titreyecek, gözleri zilletle eğilecektir"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ burada, اَلْقُلُوبُ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ demememiştir. Çünkü ehl-i imanın hiçbir korkuya kapılmayacağı delille sabittir. Binâenaleyh buradaki "kalbler" ile kafirlerin kalbleri kastedilmiştir. Bu görüşü, Allah Teâlâ'nın, onların söylediklerini haber verdiği, *"Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız"* (Nâziat, 10) şeklindeki sözleri de destekler. Bu, kafirlerin sözüdür, mü'minlerin değil.

Başı Eğik Olanlar

Ayetteki, *"Gözleri zilletle eğilenler"* cümlesine gelince, korkan, kalbi hoplayan kimsenin bakışlarının, başına gelecek o büyük belayı gözleyen, eğilmiş, zelil olmuş bir bakış olacağı malumdur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Nekire bir kelimenin mübtedâ olması nasıl vaki olmuştur?

Cevap: Buradaki "**kulûb**", merfu ve mübteda; "**vâcife**" kelimesi onun sıfatı, أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ cümlesi de, onun haberidir. Dolayısıyla bu tıpkı, وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ ifadesi gibidir.

İkinci Soru: "**Ebsâr**" (gözleri) kelimesinin, kalblere nisbet edilmesi, yani "kalblerin gözleri" denilmesi nasıl doğru olur?

Cevap: Bu, "o kalblerin sahiplerinin gözleri" takdirindedir. Delili ise, bundan sonraki ayetin başındaki يَقُولُونَ *"Derler ki..."* ifâdesidir.

★ ★
★

Haşri İnkar Edenlerin Sözleri

Bil ki Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin üç sözünü nakletmiştir:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetindeki sözdür:

يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾

"Onlar derler ki: "Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız"
(Nâziat, 10).

Arapça'da رَجَعَ فُلَانٌ فِي حَافِرَتِهِ "Falanca hâfiresine döndü, yani, "içine girip de eştiği, ayak basarak, yürüyerek iz bıraktığı o yoluna yeniden döndü" denilir. Çünkü o kişinin iki ayağı, orada bir takım derin izler bırakmıştır. Binâenaleyh "**hâfire**", "**mahfûre**" (eşilmiş) manasınadır. Fakat bu ism-i mef'ûl manası, ism-i fâil olan "**hâfire**" kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu tıpkı عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ (yani mardiyye) (Kâria, 7) مَاءٌ دَافِقٌ (**medfûk**) "yani atılmış su" (Târık, 6) ifadelerinde olduğu gibidir. Yani, **hâfire**, eşmeye; **râdiye**, rızaya; **dâfik** de, dıfka (atmaya) mensub olan demektir. Yahut da bu, Arapların, نَهَارُكَ صَائِمٌ "Senin gündüzün, oruçludur" ifadesi gibidir. Daha sonra "**hâfire**" kelimesi, bir işe bir şeye girip girişen, derken ondan çıkan, daha sonra tekrar ona dönen kimse için kullanılır olmuştur ve bunu ifade için de, "Yoluna döndü" manasında, رَجَعَ إِلَى حَافِرَتِهِ ifadesi kullanılır. Hadis-i Şerif'te de, إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ لَا يُتْرَكُ عَلَى حَالِهِ حَتَّى يُرَدَّ عَلَى حَافِرَتِهِ *"Bu iş, eski haline döndürülmedikçe, bulunduğu hal üzere bırakılmaz"*, yani ilk yapısına ve ilk haline döndürülmedikce..." denilmiştir. **Ebû Hayve**, bunu فِي الْحَفِرَةِ okumuştur. Bu "**hâfire**" de, yine ism-i mef'ûl, yani **mahfûre** (eşilmiş) manasınadır. Bu ifade de, حَفِرَتْ أَسْنَانُهُ *"Dişleri, eşti"* ifâdesindendir. Dolayısıyla o eşilen şey de, eşildi ve böylece "**hâfire**" yani **mahfûre** (eşilmiş) oldu. Bu kıraat da, buradaki "**hâfire**"nin, **mahfûr** (eşilmiş) manasına olduğunun bir delilidir. Bunu iyice kavradığına göre, ayetin manasının, "Biz, ilk halimize, başlangıcımıza döndürülüp de böylece, eskiden olduğumuz gibi diri mi oluvereceğiz (derler)" şeklinde olduğu ortaya çıkmış olur.

★ ★
★

Unufak Kemikler

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetindeki ifadedir:

أَءِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخِرَةً ۝

"Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi?"
(Nâziat, 11).

Bu ifadeyle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Hamza ve Âsım, elif ile "nâhiratûn"** (نَاخِرَةً) **şeklinde** okurlarken; diğer kıraat imamları elifsiz olarak نَخِرَةً şeklinde okumuşlardır. **Kisâî**'den gelen rivayetler ise farklı farklıdır. Dolayısıyla onun, bu kelimenin nasıl okunacağına aldırış etmediği ileri sürülmüştür. Bunun yanısıra yine **Kisâî**'nin bu kelimeyi önce elifsiz okuduğu, daha sonra da **elif** ile okumaya başladığı da ileri sürülmüştür.

Bil ki **Ebû Ubeyde** نَخِرَةً **şeklindeki, elifsiz okunuşu tercih etmiş ve şöyle** demiştir: "Biz, kendisinde çürümüş kemiklerden bahsedilen eserlere (hadislere) baktığımızda, orada bütün "kimek"lerin, **"nahire"** (çürümüş) kelimesiyle sıfatlandırıldığını görmekteyiz. Bu rivayetlerin hiç birinde, نَاخِرَةً **"nâhire"** şeklinde bir sıfat görmektedir." **Ebû Ubeyde**'nin dışındakiler ise, **"nâhire"**'nin de doğru bir lehce olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu görüşte olanlar da, bu hususta şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Nâhire** ve **nahire** aynı manayadır. **Ahfeş**, bu kelimenin, her iki şekilde okunması halinde de bunun güzel bir kıraat olacağını söylerken; **Ferrâ**, tıpkı, طَامِعٌ **"tâmi'ûn"** (uman) ve طَمِعٌ **"tami'un"**, ve بَاخِلٌ **"bâhilun"** ve بَخِلٌ **"bahilun"** (cimri)) kelimeleri gibi, **"nâhir"** ve **"nahir"** kelimelerinin de manaca eşit olduğunu söylemiştir. **Halil**'in kitabında ise, "Bir ağaç çürüyüp, yukardan aşağı sarkıp da, dokunulunca unufak olacak şekildeki halini anlatmak için نَخِرَتِ الْخَشَبَةُ denilir. Yine aynen bunun gibi, عَظْمٌ نَاخِرٌ "Çürümüş kemik" de denilebilir" diye yer almıştır. Bu iki kelimenin, manaca bir, iki ayrı lehce olduğunu söyleyen bu kimseler, aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela, **Zeccâc** ve **Ferrâ**, **"Nâhira"** kelimesinin, bu iki şeklin ayete en uygun olanı olduğunu; Çünkü **"nâhira"** şeklinin, **hâfira - sâhira** gibi, buradaki ayet sonlarına daha uygun düştüğünü söylerlerken; diğerleri, **"nâhire"** ve **"nahire"** şekillerinin tıpkı **tâmi'un** (uman) ve **tami'un, lâbisun - lebisun** (bekleyen) şekilleri gibi aynı manaya olduklarını ama, failun kalıbının, fâilun kalıbından daha beliğ olduğunu söylemişlerdir.

2) **Nâhire** ile **nahire** ayrı ayrı şeylerdir, ayrı manayadırlar. Meselâ **nahire**, نَخِرَ الْعَظْمُ – يَنْخَرُ فَهُوَ نَخِرٌ "kemik çürüdü" fiilindendir. Bu tıpkı, عَضِنَ – يَعْضَنُ هُوَ عَضِنٌ "Koktu, kokuştu" fiili gibidir. Fiil, bu şekliyle, kemik çürüyüp, dokunmakla hemen dağılıverecek bir hal aldığı zaman kullanılır. **"Nâhire"** ise, içi boşalmış kemik demek olup, rüzgar estiğinde, tıpkı **"nâhir"** (kaval) gibi bir ses çıkaran kemik demektir. Bu

izaha göre, "**nâhire**", uyuyanın ve boğulan kimsenin çıkardığı ses gibi ses çıkaran manasındaki "**nahir**" masdarından olup, çürümek manasına gelen "**nahr**" masdarından değildir.

İKİNCİ MESELE

Ayetin başındaki إِذَا mahzuf bir fiilin mef'ûlü olarak mahallen mansub olup, takdiri, "çürümüş kemikler olduğumuz zaman mı yeniden diriltileceğiz" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki ayette kafirlerin ileri sürdüğü bu şüphenin neticesi şuna varıp dayanmaktadır: Herkesin, "Ben" diye işaret ettiği şey, şu görünen bünye ile, bünyelenmiş maddî varlıklardır. Binâenaleyh insan öldüğü zaman, terkibi-dağılır-bozulur, dolayısıyla da, kafire göre, şu sebeplerden ötürü, onu yeniden inşa etmek, iade etmek imkansızdır:

a) Bu yeniden dönen, var edilen insan, ancak ilk terkibine girdiği zaman, yeniden varlık alemine gelen o ilk insan olur. Bunun olabileceğini söylemek ise, daha önce yok olan şeyin aynının iade edileceğini söylemek olur. Halbuki bu imkansızdır. Çünkü yok olan bir şeyin, aynısı diye birşey kalmaz. Binâenaleyh varlık alemine, başka birşey girdiğinde, "Bu giren, o yok olanın aynı mı, değil mi?" demek imkansız olur.

b) İnsanın bütün cüzleri toprak olmuş, dağılmış ve yeryüzündeki bütün sulara, havaya ve herşeye karışmıştır. Dolayısıyla bu cüzleri-parçaları, bu şeylerden seçip ayırmak imkansızdır.

c) Topraksal parçalar soğuk, kuru ve serttir. Binâenaleyh mizacı gereği sıcak ve nemli olan insanın, bu topraksal parçalardan meydana gelmesi imkansızdır. İşte öldüken sonra dirilişin olmayacağına, *"Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi (diriltileceğiz)"* diyerek istidlalde bulunanların iddialarının izahı bunlardan ibarettir.

Haşrin Delilleri

Bunların bu şüphelerine şu şekillerde cevap verebiliriz:

1) En güçlü izaha göre biz, herkesin, *"Ben"* diye işaret ettiği şeyin, şu görünen bedeninden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun yanlış olduğunun delili şu iki şeydir:

Birincisi, bu görünen insan heykelinin (bünyesinin) parçaları, her gün erimekte, yıpranmakta ve değişmektedir. Binâenaleyh her insanın "ben" diye işaret ettiği şey ise değişmemektedir. Değişen, değişmeyen şeyden başkadır.

İkincisi insan, zahirî ve batınî unsurlarından gafil olduğu halde, kendisinin işte bu olduğu, insan olduğunu bilir. Halbuki hissedilen-bilinen şey, hissedilmeyen, bilinmeyen, gafil olunan şeyden başka bir şeydir. Aksi halde, aynı şey üzerinde, hem olumsuzluk, hem de olumluluk (yani hem bilme hem bilmeme) birleşmiş olur ki bu imkansızdır. Binâenaleyh her insanın, "ben" diye işaret ettiği şeyin, insanın şu görünen heykeli olmadığı sabit olmuş olur. Şimdi burada şöyle üç ihtimal vardır:

a) Felsefecilerden ve müslümanlardan büyük bir kesimin benimsediği fikre göre,

"İnsan" denilen şey, kendi zatıyla kalın olan birşeydir, ama ne maddedir, ne maddeye mensub birşeydir.

b) "İnsan" denen şey, çözülebilen ve bozulabilen maddelere mahiyeti itibariyle ters olan bir şeydir ve madde içerisinde, tıpkı ateşin kömürde; yağın susamda; gülsuyunun da gülde bulunuşu gibi saklıdır. Binâenaleyh bu heykel (bünye) bozulduğunda, o cüzler, ya mutsuzluk, yahut da mutluluk içerisinde canlı, akıllı ve müdrik bir şekilde ayrılır ve yaşamaya devam eder.

c) "Bu da, mahiyetleri açısından, o maddi cüzlere denk bir maddedir. Fakat bu, Cenâb-ı Hakk'ın, varlık aleminde vücud bulduğu andan ömrünün sonuna kadar, hiç birşeyini kaybetmeden bekasını ve devamını sağladığı şeydir. Ama diğer değişen cüzler, bazan artarak, bazan noksanlaşarak değişir. Dolayısıyla bunlar, *"ben"* sözüyle işaret edilen şeye dahil değillerdir. Bu sebeple ölüm hadisesi meydana geldiğinde, o esas cüz ayrılır, ya mutluluk, yahut da mutsuzluk içerisinde yaşamaya devam eder" de denilebilir. Bu ihtimaller söz konusu olduğu sürece, bedenin bozulması ve parçalarının ayrılmasından, gerçek manada "insan" denen şeyin bozulduğu manası çıkmayacağı sabit olur. İşte bu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin bütün şüphelerine son verecek güçte, güzel bir izahtır. Durumun böyle olması halinde, kemiklerin çürümesinin, darmadağınık olmasının, hasr ve neşri bir tarafa itmede, inkarda kesinlikle bir tesiri ve delaleti yoktur.

Bir an için gaflete kapılarak, insanın, şu görünen heykelinden ibaret olduğunu kabul etsek bile, siz yeniden dirilişin imkansızlığını nasıl iddia edebilirsiniz?

İnkarcıların birinci olarak ileri sürdükleri, "Yok olan şey iade olunamaz, tekrar meydana getirilemez" şeklindeki iddialarına karşı diyoruz ki: O yok iken, sizce o kimsenin yeniden iadesinin imkansız olduğu neticesine varmak mümkündür. Peki, bizim görüşümüze göre, bu yeniden dirilişin olabileceği niçin mümkün olmasın.

İnkarcıların ikinci olarak söylediği, "Bu küçük parçalar, dört ana element ile karışmış vaziyettedir (dolayısıyla ayırdedilemez)" şeklindeki iddiasına karşı diyoruz ki: Fakat alemin yaratıcısının, bütün cüzleri ve parçaları bilen bir alim ve herşeye gücü yeten bir kadir olduğu sabittir. Binâenaleyh bundan, O'nun bütün bu cüzleri bir araya getirebileceği ve onlara yeniden hayat verebileceği neticesi çıkar.

Onların üçüncü olarak söyledikleri, "sert ve kuru nesneler, hayatı kabul etmezler" şeklindeki iddialarına karşı da şöyle deriz: "Biz "**semender**" (isimli) canlının, ateş içinde yaşadığını; deve kuşunun kızgın demirleri yutabileceğini; büyük yılanların, kar içinde dünyaya geldiklerini görmekteyiz. Binâenaleyh "**istikrâ**"ya itimad yanlıştır. Doğruya ve gerçeğe ileten, ancak Allah Teâlâ'dır.

★ ★
★

Ahiretle Alay Edenler

Üçüncüsü: O öldükten sonra dirilişi inkar edilemezlerden nakledilen şu ifadedir:

فَقَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾

"Dediler ki: "Öyle ise bu ziyanlı bir dönüştür"

(Nâziat, 12).

Bu, "zararlı bir dönüştür" demek olup, tıpkı, "sahipleri kazançlı veya zararlı" manasında söylediğin, "kazançlı ticaret veya zararlı ticaret" demen gibidir. Buna göre mana, "Eğer bu doğru ise, biz yalanlamamızdan ötürü zarar edeceğiz" şeklinde olup, o münkirler tarafından, alay ederek söylenmiş bir söz olur.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ, onların bu sözlerini naklettikten sonra şöyle buyurmuştur:

فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَإِذَا هُم بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

"Fakat o ancak bir tek haykırıştır, ki o zaman onlar hemen toprağın yüzündedirler"

(Nâziat, 13-14).

Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Zecre

فَإِذَا هُمْ ifadesinin başındaki "fâ", mahzûf bir kelimeyle ilgili olup, manası, "Siz bu yeniden dirilişi zor ve güç saymayın. Çünkü bu tek bir naradan-haykırışdan ibarettir" yani, "Siz bu yeniden diriltmeyi, Allah için zor birşey sanmayın, çünkü bu, Allah'ın kudreti açısından pek kolay ve basit bir iştir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Arapça'da birisi deveye seslendiğinde, زَجَرَ الْبَعِيرَ denilir. Binâenaleyh ayetteki "zecre" (nara) ile kastedilen, sûr'a ikinci üfürüş olup, bu da İsrafil (a.s)'in üfleyişidir. Müfessirler, Allah Teâlâ ölüleri toprağın içinde diriltir. Dolayısıyla onlar bu sesi duyar ve yerlerinden kalkarlar" demişlerdir. Bunun bir benzeri de, *"Bunlar, iki sağım aralığı kadar bile gecikmeyecek bir tek korkunç sesden başkasını gözetmiyorlar"* (Sâd, 15) ayetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sahire

"Sâhire", dümdüz, beyaz, ıssız yer demektir. Buna bu ad, şu iki sebepten ötürü verilmiştir:

a) Bu yere giren, orada duyduğu korkudan ötürü, sâhir yani uyanık kalır, uyuyamaz.

b) Orada serabın akması. Yaşı akan göze de عَيْنٌ سَاهِرَةٌ denir. Bence burada bir üçüncü izah da şöyle yapılabilir: O yere, aşırı korkudan ötürü insanın uykusu kaçtığı

için sâhire (uyanık bırakan) adı verilmiştir. Binâenaleyh o kafirlerin gelip toplanacağı o yerde, onlar alabildiğine bir korku içinde olabilirler. Dolayısıyla oraya "**sâhire**" denilmiştir. Alimler, bir başka hususta da ihtilaf ederek, bazıları, bunun dünyada olduğunu; bazıları da bunun ahirette olduğunu söylemişlerdir. Çünkü kafirler, bu haykırış anında, ahiret arazisine doğru bölük bölük taşınırlar. Belki de bu, doğruya en yakın izahtır.

★ ★
★

Musa (a.s)'nın Resul Yapılması

هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ ۝ إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ۝ اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ۝

"Sana Musa'nın haberi geldi değil mi? Hani Rabbin ona, Mukaddes Tuva Vadisi'nde, Firavun'a git, çünkü o pek azdı" diye nida etmişti"

(Nâziat, 15-17).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu kıssa ile, bundan önceki ayetler arasındaki ilgi ve münasebetin izahı şu iki şekilde yapılır:

1) Allah Teâlâ, kafirlerin, *"Öyle ise bu ziyanlı bir dönüş"* (Nâziat, 12) diyerek istihza edecek kadar, dirilişi inkarda ileri gidip, ısrarlı olduklarını hikaye etmiştir. Bu istisna, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e ağır geliyordu. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (a.s)'e teselli gibi olsun diye, **Musa** (a.s)'nın kıssasını zikretmiş ve **Firavun**'u hakka davet uğrunda onun çok meşakkatler çektiğini anlatmıştır.

2) **Firavun**, Kureyş kafirlerinden daha güçlü, askerce daha kalabalık ve iktidarca daha kuvvetli idi. Ama **Musa** (a.s)'a karşı azgınlık yapınca, Allah Teâlâ onu, hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı. Binâenaleyh, bu müşrikler de, eğer sana karşı azgınlıkta ısrar ederlerse, Allah onları da aynı şekilde yakalar ve ibret-i alem olacak bir ceza verir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, هَلْ أَتَىٰ *"Sana geldi mi?"* ifadesi, "sana **Musa**'nın haberi gelmedi mi?" manasına olabilir ki bu "Bundan önce daha önce, sana bu haber (bilgi) gelmişti" demektir; yahut bu ifade, "Ona bu haber gelmemişti" manasına olabilir ki, bu manada, "Sana geldi mi?" denilebilir; yahut da, "Ben sana bunu haber veriyorum. Şüphesiz bunda, korkacak kimse için bir ibret vardır" manasına olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mukaddes Vâdi: Tuva

"**El-Vâdi'l-Mukaddes**", "temiz ve mübarek vadi" demektir. Buradaki "**Tuvâ**" ile ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, **Şam**'da bir vadinin ismidir. Bu vadi, Allah Teâlâ'nın, *"Tur'a ve yazılmış kitaba yemin olsun ki..."* (Tur, 1)

2) Bu, **İbranice**, "Ey adam" manasınadır. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Ey insan (**Musa**), **Firavun**'a git..." demiştir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

3) Bunun, "Allah ona, gecenin **tuvasında**, yani bir saatinde, "**Firavun**'a git..." diye seslendi" manasında olması da muhtemeldir. Çünkü sen, "Gecenin bir saatinden sonra sana geldim" manasında, جِئْتُكَ بَعْدَ طُوًى dersin.

4) Bu, "İki kere mübarek kılınmış (طُوًى) , o mukaddes vadide..." manasına olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kıraat Farkları

Nâfi, İbn Kesir ve **Ebû Amr**, bu kelimeyi tı'nın dammesiyle ve tenvinsiz olarak طُوًى şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tı'nın zammesiyle ve tenvinli olarak طُوًى şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr**'ın bunu tı'nın kesresiyle طِوًى ve "**senâ**" vezninde طَوًى şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki bu ikisi de, "tekrar edilen şey" manasına isimdirler. "**Tayy**", ikilemek-katlamak manasınadır. Buna göre "**tûbâ**", bereket ve tahdis bakımından ikilenmiş, iki kere mübarek ve mukaddes kılınmış demektir. **Ferrâ**, "**Tuvâ, Medine** ile **Mısır** arasında bir vadidir. Bunu munsarıf sayan der ki: Bu, kendisi ile müzekker olanı isimlendirdimiz, müzekker bir isimdir. Gayr-ı Munsarıf kabule den de, **Amr** ve **Züfer** kelimelerinde olduğu gibi, kendisinden (aslında) udul edilmiş bir kelime saymış olur" der ve sözüne şöyle devam eder: "Bunun munsarıf sayılması bana daha uygun geliyor. Çünkü, udul bakımından buna benzer başka bir şey görmedim, yani, "tuvâ"dan başka, "fâile" vezninden "fuel" veznine udul edilen, başka **vav-ya**'lı bir isim bulamadım."

BEŞİNCİ MESELE
Allah'ın Ezeli Kelamı

Ayetin takdiri, إِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ وَقَالَ اذْهَبْ إِلٰى فِرْعَوْنَ "Hatırla, hani Rabbi **Musa**'ya seslenmiş ve "**Firavun**'a git..." demişti" şeklindedir. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un kıraatında اَنْ اذْهَبْ şeklindedir. Çünkü "nidâ" (seslenme) de, "kavl" (deme) manası vardır. Ama bu nidâ, ya kelâm-ı kadîmi (ezelî kelâmı) duyurmak suretiyle olur, yahut da o harfleri ve sesleri duyurmak suretiyle olur. Eğer bu, bu manada ise, **Hz. Musa** (a.s), o duyduğu şeyin Allah'ın kelamı olduğunu nasıl anlamıştır? Bütün bu hususlar, **Tahâ Sûresi**'nin tefsirinde geçti.

ALTINCI MESELE

Diğer ayetler, Allah Teâlâ'nın, **Musâ** (a.s)'ya yaptığı ilk nidada, ona pek çok şeyler söylediğine delalet etmektedir. Meselâ, **Taha Sûresi**'ndeki, *"Nida edildi ki: "Ey Musa, şüphesiz ben senin Rabbinim... Biz sana, büyük ayetlerimizi göstereceğiz. Firavun'a git, çünkü o azdı"* (Taha, 11-24) ayetlerinde olduğu gibi. Böylece bu, buradaki, *"Firavun'a git, çünkü o pek azdı"* ifadesinde Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ya seslenişlerinden (nidalarından) biri olduğuna delalet eder. Yoksa bütün nidanın bundan ibaret olduğuna delalet etmez. Yine **Taha Sûresi**'ndeki ayetlerin anlatmak istediği şey, **Hz. Musâ** (a.s)'nın sadece **Firavun**'a değil, o bölgedeki bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğidir. Fakat Hak Teâlâ burada, sadece Firavun'dan bahsetmiştir. Çünkü onu dine davet etmek, o insanların hepsini davet etmek demektir.

YETİNCİ MESELE
Tuğyân

"Tuğyân", haddi aşmak, azgınlaşmak demektir. Fakat Hak Teâlâ, burada **Firavun**'un hangi konuda tuğyan ettiğini beyan etmemiştir. İşte bundan dolayı, kimi müfessirler, buradaki **"Tağâ"** (tuğyan etti) fiilinin, "Allah'a karşı kibirlendi ve O'nu inkar etti" manasında olduğunu söylerlerken; diğerleri de, "Şüphesiz o, İsrailoğullarına karşı haddi aştı" manasını vermişlerdir. Bence en uğursuz olan ise, her iki mananın da söz konusu olduğunu söylemektir. Buna göre mana, "**Firavun**, Rabbini inkar ederek, halıkına karşı; kendilerine tepeden bakıp, onları köle edinmek suretiyle de halka karşı haddi aşmıştır" şeklinde olur. Mükemmel manada kulluk, hem halika, hem de halka karşı doğru davranmakta yattığı gibi; haddi aşmanın (tuğyanın) en ilerisi de, Hâlık'a ve halka karşı kötü muameleyi birlikte yapmakta yatmaktadır.

★ ★
★

Firavun'a Tebliğ

Bil ki Allah Teâlâ, **Firavun**'a gönderirken, **Hz. Musâ** (a.s)'ya **Firavun**'a ne şekilde hitab edeceğini öğreterek, şu iki şeyi söylemesini telkin etmiştir:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur.

فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَىٰ أَن تَزَكَّىٰ ﴿١٨﴾

"Binâenaleyh de ki: Temizlenmeye bir meylin var mı?"
(Nâziat, 18).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Senin, bunda veya buna meylin (niyetin) var mı?" manasında, هَلْ تَرْغَبُ فِيهِ أَوْ إِلَيْهِ dediğin gibi, aynı manada, هَلْ لَكَ فِي كَذَا أَوْ إِلَى كَذَا da denilir. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Bu ifadenin, mübtedası, lafzen mahzuf, manaca maksuddur (mevcuttur). Buna göre ayetin takdiri, هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى حَاجَةٌ أَوْ إِرْبَةٌ "Senin temizlenmeye bir ihtiyaç veya arzun var mı?" şeklindedir. Nitekim şair de,

فَهَلْ لَكُمْ فِيهَا إِلَيَّ فَإِنَّنِي / بَصِيرٌ بِمَا أَعْيَا النُّطَاسِيَّ حِذْيَمَا

"Söyleyin bakalım, sizin bu konuda bana ihtiyacınız var mı? (Yani; var).. Çünkü ben, çok zeki ve akıllı kimseleri aciz bırakan şeyleri çok iyi bilirim." Ayetteki ifadenin takdirinin, هَلْ لَكَ سَبِيلٌ إِلَى أَنْ تَزَكَّى "Temizlenmeye bir çare ve yolun var mı?" şeklinde olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Ez-Zekî (الزَّكِيّ) bütün kusurlardan arı, temiz olan demektir. **Nitekim Cenâb-ı Hak,** *"Temiz bir cana kıydın öyle mi?"* **(Kehf, 74)** ve *"Muhakkak ki onu temizleyen felaha ermiştir"*

(Şems, 9) buyurmuştur. O halde bu kelime, **Hz. Musâ** (a.s)'nın, **Firavun**'u kendisine davet ettiği her şeyi cami olan, içine alan bir kelimedir. Çünkü ayetten kastedilen mana, "Sen, kendisi yüzünden, uygun olmayan her şeyden temizleneceğin bir şeyi yapmak istemez misin?" şeklinde bir manadır. Bu ise, tevhid ve şeriatla ilgili olan şeylerin tümünü yapmakla olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

تَزَكّٰى ifadesi, mahreç yakınlığı olduğu için, "tefe'ul"un tâ'sı zâ'ya idgam edilip, şeddeli olarak, تَزَّكّٰى ve şeddesiz olarak تَزَكّٰى şeklinde olmak üzere iki şekilde okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İstifham-ı Takriri

Mu'tezile, Allah'ın, kulun fiillerini yaratması fikrini reddetmek için, bu ayete tutunarak şöyle demektedir: "Bu, takriri (olumlu) olan bir istifham olup, "senin, kendini temizleme imkanın vardır" demektir. Şimdi şayet bu temizleme işi, Allah'ın fiiliyle olmuş olsaydı, bu sözü ona **Musâ** (a.s) söylemiş olurdu..." Bu gibi, fikirlerin cevabı daha önce geçmişti.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s) ile kardeşi **Hârun** (a.s)'a, *"Ona yumuşak söz söyleyin"* (Tahâ, 44) buyurunca, adeta sanki o, **Hz. Musa** (a.s) ile kardeşi **Hârun** (a.s)'a, böyle yumuşak söylemelerini emretti. Binâenaleyh bu, Allah'a davet konusunda mutlaka, yumuşak söz ve şefkatin bulunması, ama kabalık ve sertliğin terkedilmesi gerektiğine delalet etmektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"Şayet sen sert ve katı kalbli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi"* (Al-i İmran, 159) buyurmuştur. İşte bütün bunlar, insanlara sert davranıp taassupta ileri gidenlerin, Allah'ın, peygamberlerine ve nebilerine emrettiği şeyin adeta zıddını yaptıklarına delalet etmektedir.

★ ★
★

Dinde Rehber İhtiyacı

وَأَهْدِيَكَ إِلَىٰ رَبِّكَ فَتَخْشَىٰ ﴿١٩﴾

"Ve seni, Rabbini (tanımaya) irşad edeyim ki, (O'ndan) korkasın"
(Nâziat, 19).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Marifetullahın, ancak bir yol gösterici sayesinde (mürşid) elde edileceğini savunanlar bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bu yol göstericinin, marifetullahı elde etmeye yönelten kişi olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Bunlar sözlerine devamla şöyle demektedirler:

Resul Göndermenin Gayesi

Bunun bir delili de, peygamberler göndermenin en büyük maksadının şu iki şey oluşudur:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Temizlenmeye bir meylin var mı?"* (Nâziat, 18) ifadesi, halkın, mutlaka yapması gereken şeylerin tümünü içine alır. Dolayısıyla bu ifadenin muhtevasına, bu yol gösterme ve hidayete sevk de dahildir. Şu halde buna rağmen, Cenâb-ı Hak bu ifadeye yeniden yer verdiğine göre, peygamberler göndermenin en büyük maksadının bu olduğu, yani hidayete sevk olduğu anlaşılmaktadır.

2) **Musâ** (a.s) sözünü bununla tamamlamıştır. Dolayısıyla bu da, peygamber göndermenin, en büyük ve en kıymetli gayesinin bu olduğuna delalet etmektedir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, dikkat çekmenin, yol göstermenin, hakkı iyice ortaya koymadaki etkinliğini reddetmiyorum. Münakaşamız, sizin, bu hakkı elde etmenin ancak bir muallim tarafından elde edilebileceğini, bu olmaksızın bu irşadın imkansız olduğunu ileri sürmeniz hususundadır. Halbuki, biz bunu muhal görmüyoruz.

İKİNCİ MESELE
Marifet İtaattan Öncedir

Bu ayet, marifetullahın, O'na taattan önce geldiğine delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, önce hidayeti zikretmiş, "haşyet"i geri bırkmış ve onu, hidayete dayandırmıştır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, **Nahl Sûresi**'ndeki, *"Benden başka hiçbir Tanrı olmadığı hakikatiyle inzar edin, böylece de benden korkun"* (Nahl, 2) ifadesiyle **Tahâ Sûresi**'ndeki, *"Şüphe yok ki Allah, benim Ben... Benden başka hiçbir Tanrı yoktur. Öyleyse Bana ibadet et, Beni hatırlamak ve anmak için dosdoğru namaz kıl..."* (Tahâ, 14) ayetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet, haşyetullahın, ancak marifetullah ile elde edileceğine delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'tan ancak, âlim kimseler haşyet duyar"* (Fâtır, 28), yani "O'nu tanıyanlar, O'nu bilenler.. O'nu sayar" buyurmuştur. Ve yine bu ayet, haşyetullahın, bütün hayırların maliki ve sahibi olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, Allah'tan korkan kimse, her türlü hayrı yapar. Ama kendisini güvende hisseden kimse ise, her türlü kötülüğü yapmaya cür'et eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisi de buna dayanır: مَنْ خَافَ اَدْلَجَ وَمَنْ اَدْلَجَ بَلَغَ الْمَنْزِلَ *"Korkan, erken yola çıkar. Erken yola çıkan da menzile erer..."*[20].

★ ★
★

Ayete'l-Kübrâ

فَأَرَىٰهُ الْآيَةَ الْكُبْرَىٰ ۝

"Ona en büyük mucizeyi gösterdi"
(Nâziat, 20).

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

---

20) Tirmizî, kıyâme, 18 (4/633).

BİRİNCİ MESELE

فَأَرَٰهُ cümlesinin başındaki **fâ**, bu ifadenin, bilinen bir mahzufa atfedilmesini gerektirir. Buna göre kelamın takdiri, فَذَهَبَ فَأَرَاهُ "Gitti ve ona gösterdi" şeklinde olur. Ve bu tıpkı, فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ... (Bakara, 60) ifadesi gibidir ki, bunun da takdiri, فَضَرَبَ فَانْفَجَرَتْ "Vurdu da, hemen akabinden su fışkırdı..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, "**el-ayetu'l-kübrâ**"nın ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

Yed-i Beyza

Birinci Görüş: Mukâtil ve **Kelbî**, Cenâb-ı Hakk'ın **Tahâ Sûresi**'ndeki, *"Bir de elini koynuna sok da, diğer bir mucize olmak üzere, o, ayıbsız ve pırıl pırıl bir hale çıkıversin... Ta ki sana en büyük ayetlerimizden gösterelim..."* (Tahâ, 22-23) ayetinden ötürü, bunun, bu "el" olduğunu söylemişlerdir.

İkinci Görüş: Atâ, bunun, **Hz. Musâ** (a.s)'nın asâsı olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: Çünkü o elde, renginin bir başka renge dönüşmesi hadisesi yatmaktadır. Bu dönüşme işi, o değnekte de mevcuttur. Çünkü o değnek, meselâ, (bir yılana dönüştüğünde) ilk renginin değişmiş olması gerekir. O halde, bu demektir ki, elde mevcut olan bütün hususiyet o değnekte de mevcuttur.

Asay-ı Musâ'nın Özellikleri

Sonra, bununla birlikte o asada, bunda olmayan diğer şu hususiyetler de vardır:

1) Cansız bir maddede, hayatın bulunması..

2) Bu asanın kütlesinin büyümesi, ziyadeleşmesi...

3) Çok büyük kudret ve ileri derecede kuvvet bulunması...

4) Pekçok şeyi aynı anda yutup, onların adeta, yok oluvermesi...

5) O, değnekten, hayatiyetin, kudretin; kabaran fazlalaşan o derya ve fazlalığın sona erip yok olması ve kendi sebebiyle asanın yılana dönüştüğü o şekil ve rengin son bulması... Dolayısıyla bütün bunların herbirisi, haddi zatında müstakil bir mucizedir. Böylece biz, "**el-ayetu'l-kübrâ**"nın bu asa, değnek mucizesi olduğunu anlamış oluyoruz.

Üçüncü Görüş: Bu meseledeki üçüncü görüş de **Mücâhid**'e ait olup, bu da şöyledir: "Bu ifade ile, o el ve o asanın ikisi birden kastedilmiştir. Bu böyledir, zira diğer mucizeler, **Hz. Musâ** (a.s)'nın **Firavun**'a gösterdiği ilk şeyin, değnek mucizesi, bunu izleyenin de o el mucizesi olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu ifade ile kastedilenin, bu ikisinin birden olması gerekir.

★ ★
★

Firavun'un Verdiği Karşılık

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Firavun**'un **Musâ** (a.s) ile olan ilişkisini nakletmiştir ki, bu da şu üç şeyin toplamıdır.

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ *"Fakat yalanladı, isyan etti"* (Nâziat, 21) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, فَكَذَّبَ ifadesinin anlamı, "**Firavun**, bu mucizenin, **Hz. Musâ** (a.s)'nın doğruluğuna delaletini yalanladı" şeklindedir. Bil ki, mucizenin, mucizeyi gösterenin doğruluğuna delalet ettiğine inanmama, ya inanmayan kimsenin bu mucizeye muarazada bulunabileceğine inanmasından dolayıdır; yahut da bu kimsenin, buna muarazada bulunmanın imkansız olduğunu bilip de, gösterilen bu mucizenin Allah'a ait bir fiil, iş olmadığına; tam aksine, mesela bir cin, melek gibi başka varlıklara ait bir fiil olduğuna inanmamasından dolayıdır; yahut da, bu kimsenin, bu mucizenin, Allah'ın fiili olduğunu kabul edip de, ne var ki Allah'ın bu mucizeyi, o peygamberin tasdik edilmesi maksadıyla yapmadığına inanmasından; ya da, Allah'ın bunu, o peygamberin tasdik edilmesi maksadıyla yaptığına inanıp, ne var ki bundan, nübüvveti iddia edenin doğru olmasının gerekmeyeceğine, çünkü Allah tarafından yapılan şeylerin kesinlikle kabih olmayacağına inanmasından ötürüdür. Binâenaleyh, o mucizenin o peygamberin doğruluğuna delalet etmesi hususunun tenkit edilen noktaları bundan ibarettir. Bu ayetten sonra gelen ifadeler, **Firavun**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihayet topladı da bağırdı..."* (Nâziat, 23) ifadesinin delaleti ile, **Firavun** bu mucizeye muaraza edilebileceğine inanmış olmasından dolayı, gösterilen bu mucizenin, onu gösterenin doğruluğuna delalet etmesi hususunda direttiğini gösterir. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi..."* (Şuara, 53) ayetinde ifade edilen gibidir.

İKİNCİ MESELE Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: "Herkes, Allah'ı yalanlayan kimsenin asi olacağını bilir. Binâenaleyh, daha niçin "nes, ve asi oldu" deyişinin hikmeti nedir?"

Cevap: Bu ayetin manası, "Kalbi ve lisanıyla yalanladı, inat ve kibrini ortaya koymak suretiyle de isyan etti" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ'nın **Firavun**'u, yalanlama ve asi olmakla nitelemesi, daha önce olana mugayirdir. Çünkü, **Hz. Musâ** (a.s), **Firavun**'u dine davet edip bu mucizeyi gösterince, **Firavun Musâ** (a.s)'yı yalanlaması, daha önce geçmiş olan, **Firavun**'un yalanlamasına ve mucizeyi kabul etmemek suretiyle asi olduğuna tastamam delalet etmektedir. Halbuki, onun şu andaki durumu, bundan önceki isyanına aykırıdır...

★ ★
★

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَىٰ *"Sonra da koşarak arkasını döndü"* (Nâziat, 22) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ayetle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) **Firavun** o yılanı görünce, gerisin geriye, hızlıca kaçmaya başladı. **Hasan el-Basrî, Firavun**'un, aklı az ve kıt bir adam olduğunu söylemiştir.

2) Bu, "**Firavun, Hz. Musâ**'dan ayrıldı, ona tuzak kurmak için bir çaba ve faaliyet içine girdi" demektir.

3) Ayetin bu ifadesinin manası, "Sonra, sa'y-ü gayret göstererek yöneldi" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "Bir şeyler yapmaya yöneldi" anlamında, فُلَانٌ أَقْبَلَ يَفْعَلُ كَذَا denilir. Dolayısıyla bu demektir ki, ayetteki أَدْبَرَ kelimesi, أَقْبَلَ kelimesiyle nitelenmesin diye, onun yerine getirilmiştir.

★ ★
★

Halkı Toplaması

Üçüncüsü: فَحَشَرَ فَنَادَى فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى *"Nihayet topladı da bağırdı: İşte ben sizin en yüce Rabbinizim..."* (Nâziat, 23-24) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Topladı, sihirbazlar da toplandı" demek olup, bu tıpkı, *"Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi"* (Şuarâ, 53) gibi olmuş olur. فَنَادَى "Onların kendisiyle birlikte bulunduğu o toplumda bağırdı.." demektir. Yahut da bu, "Bir tellala, münadiye emretti de, bu da, halkın arasında bu şekilde bağırdı" demektir. Bu ayetin manasının, "**Firavun**, insanlar içinde, konuşmacı olarak ayağa kalktı da, ... dedi" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. **İbn Abbas**'tan, **Firavun**'un söylediği ilk cümleni, ilk şeyin, *"Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum..."* (Kasas, 38) ifadesi; sonsözünün de, *"Ben, en yüce Rabbinizim..."* ifadesi olduğu rivayeti gelmiştir.

Rububiyyet İddiası

Bil ki biz, **Tahâ Sûresi**'nde, bir kimsenin, kendisinin, göklerin, yerin, dağların, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısı olduğuna inanmasının mümkün olamayacağını beyan etmiştik. Çünkü, bunun yanlışlığının bilinmesi, zaruri bir bilgidir. Binâenaleyh, bu hususta şüphesi olan, mecnundur, delidir. Şimdi **Firavun**, mecnun olmuş olsaydı, Allah'ın, mecnun birisine peygamber ve nebiler göndermesi caiz olmazdı. Tam aksine o adam, bir yaratıcının, haşrin-neşrin varlığını kabul etmeyen bir dehrî, mülhit ve münkir (materyalist) idi. Ve, "Hiç kimsenin üzerinde, benden başkasına ait bir emir ve yasak yoktur. Ben sizin Rabbinizim, yani sizi eğitip büyüten; size lütufta bulunanım. Alemin bir ilahı yoktur ki, onun, sizin üzerinizde bir emir ve yasağı olsun veya o size bir elçi göndersin..." diyordu.

Kâdî de şöyle demektedir: "O değneğin yılana dönüşmesinden sonra, rezilliği ortaya çıkıp kepaze olduğu için, onun bu şekilde söylememesi gerekir. Çünkü, böylesine zilleti ve acziyyeti ortaya çıkan bir kimsenin, "Ben sizin en yüce Rabbinizim..." demesi nasıl uygun düşer? Binâenaleyh bu ayet, onun bu esnada, ne dediğini bilmeyen bir bunak gibi olduğuna delalet etmektedir.

★ ★
★

Bil ki, Allah Teâlâ, **Firavun**'un fiillerini ve sözlerini nakledince, bunun peşinden, Kendisinin, **Firavun**'a ne şekilde muamele ettiğine yer vermiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى *"Bunun üzerine Allah onu hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı..."* (Nâziat, 25) ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Nekâle Kelimesi

Alimler, نَكَالَ kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izah yapmışlardır:

1) **Zeccâc**, bu kelimenin, tekid için gelmiş olan mef'ûlü mutlak olduğunu, zira, "Allah onu yakaladı" ifadesinin manasının, نَكَّلَ اللّٰهُ بِهِ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْأُولٰى şeklinde olduğunu; zira, أَخَذَ ile نَكَّلَ kelimesinin manasının tıpkı, أَدَعُهُ تَرْكاً شَدِيداً "Onu, şiddetli bir terkedişle terkediyorum" denilmesi gibi olduğunu, zira, أَدَعُهُ ve أَتْرُكُهُ ifâdelerinin birbirine denk manada iki kelime olduğunu; bunun benzerinin de, إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ *"Onun yakalaması, elem vericidir, şiddetlidir..."* (Hûd, 102) ifadesi olduğunu söylemiştir.

2) **Ferrâ** da, ayetin takdirinin, أَخَذَ اللّٰهُ أَخْذاً نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْأُولٰى şeklinde olduğunu ve نَكَالٌ kelimesinin, tıpkı سَلَامٌ kelimesinin تَسْلِيمٌ manasında olması gibi, تَنْكِيلٌ (cezalandırmak) manasında olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE
Firavun'a Verilen Mühlet

Müfessirler bu ayetin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **"el-âhiretu" ve "ve'l-ulâ"** ifadeleri, **Firavun**'un iki cümlesinin sıfatıdır. Bunlardan birisi, *"Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum"* (Kasas, 38) ifadesi, diğeri ise, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"* ifadesidir. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle derler: Bu iki söz arasında, kırk yıl vardır. Bu sözlerin maksadı ise, Allah Teâlâ'nın, **Firavun**'u o ilk kelimesi sebebiyle o anda muaheze etmediğine, tam aksine, ona kırk yıl süre tanıdığına; ikincisini söyleyince de, ikisiyle birden muaheze ettiğine dikkat çekmektir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, süre ve mühlet tanıyıp, ihmal etmeyeçğine dikkat çekmektedir. Bu, **Mücâhid, Şa'bî, Saîd İbn Cübeyr** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, bu aynı zamanda **Atâ** ve **Kelbî**'nin **İbn Abbas**'tan yapmış oldukları rivayettir.

2) **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'ye göre, Cenâb-ı Hak, نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْأُولٰى ifâdeleri ile, **Firavun**'a ahirette yapacağı azab ile, onu dünyada suyla boğmasını **(el-gark)** kastetmiştir.

3) Bu ayetteki الْآخِرَةُ kelimesiyle, onun, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"* şeklindeki sözü, الْأُولٰى kelimesiyle de, onun, **Hz. Musâ** (a.s)'nın kendisine o mucizeyi gösterdiği zamanki yalanlaması kastedilmiştir.

Kaffâl şöyle der: "Bana öyle geliyor ki: Bu görüşlerden en açık ve zahir olanı, budur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"Ona o en büyük mucizeyi gösterdi. Fakat (Firavun) yalanladı, isyan etti. Sonra da koşarak arkasını döndü. Nihayet (halkı) topladı da bağırdı: "İşte ben sizin en yüce Rabbinizim..."* (Nâziat, 20-24) buyurmuş, böylece bu iki masiyeti dile getirmiş, bunun peşinden de, "Bunun üzerine Allah onu, hem bu son sözü, hem de ilk yalanlaması sebebiyle yalanladı, cezalandırdı" buyurmuştur. Böylece, bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, **Firavun**'u, bu iki şey sebebiyle cezalandırdığı ortaya çıkmıştır."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nekâl'in Manası

Leys şöyle demektedir: نَكَالٌ başkasına ibret olacak olan cezanın adı olup, bu da, o başkası onu gördüğünde, yahutta uygulanan bu ceza ona ulaştığında, aynısını yapmaktan çekindiği şey demek olup, bu kelimenin aslı, "kaçınmak, imtina etmek" anlamında olur. Ki, meselâ "Yeminden nükûl etti" ifadesi de, bu anlamdadır. Ve, bukağıya da, mani ve engel olduğu için النِّكْلُ **(nekl)** denilmektedir. O halde **nekâl**, en büyük ceza çeşidi demek olup, böylece bunu duyan kimsenin, kendisi sebebiyle o cezanın uygulandığı o günahın aynısını işlemekten kaçınması kastedilmiş olur. Örfte ise **"nekâl"**, sebebiyle, işleyenin rezil ve kepaze olduğu, başkasının da kendisinden ders aldığı şeye denilir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Çıkarılacak Ders

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kıssayı, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ *"Şüphe yok ki, (Allah'dan) korkacak kimseler için bunda katî bir ibret vardır"* (Nâziat, 26) buyurarak bitirmiştir. Buna göre mana, **"Musâ** ve **Firavun** hakkında anlattığımız şeylerde, Allah'ın **Firavun**'un başına getirdiği rezil-rüsvaylık da ve **Hz. Musâ**'ya verdiği üstünlük ve destek konusunda anlattığımız şeylerde, haşyet içinde olanlar için bir ibret vardır" şeklinde olur. Bu böyledir, zira, böylece bu kimse, **Firavun**'un başına gelecek şeyin, kendisinin başına geleceğinden endişelendiği ve Allah'ın, nebilerine ve peygamberlerine yardım edeceğini bildiği için, Allah'a asi olmayı ve peygamberlerini yalanlamayı bırakır. Binâenaleyh bu, "Ey Muhammed'i yalanlayan topluluk! Bizim anlattıklarımızdan ders alın, neticeler çıkarın.." demektir ki, bu da, "Siz, ikabı gerektiren cihette onlarla müşterek olmanız halinde, onların başına gelen o ceza hususunda da, onlarla müşterek olacağınızı biliniz..." demektir.

★ ★
★

Sizin Hilkatiniz Mi, Gökleri Yaratmak Mı Zor?

Daha sonra bil ki, Allah Teâlâ bu kıssayı anlatıp bitirince, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere hitap etmeye başlayarak şöyle buyurmuştur:

أَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ ۚ بَنَاهَا ﴿٢٧﴾

"Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa göğü (yaratmak) mı? Ki onu (Allah) bina etmiştir" (Nâziat, 27).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu istidlalin maksadı şu iki şeydir:
a) Bu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere karşı yapılmış bir istidlaldir. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, *"Sizi*

yaratmak mı daha güç, yoksa göğü (yaratmak) mı?" buyurmuş, böylece, onların dikkatlerini, müşahede ile bilinen bir hususa çekmiştir. Bu böyledir, zira, insanın, küçük ve aciz olmasına rağmen yaratılması, büyüklüğüne ve hallerinin büyüklüğüne rağmen, semanın yaratılmasına nisbet edildiğinde, basit ve kolay olduğu ortaya çıkar. Böylece, Cenâb-ı Hak, semanın yaratılmasının muazzam ve büyük olduğunu; böyle olunca da, insanları yeniden haydi haydi yaratacağını ve bu işin, Allah'ın gücü dahilinde olduğunu, bu sebeple de, onların nasıl oluyor da, bunu inkar ettiklerini, beyan etmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"* (Yasin, 8) ifadesiyle, *"Göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılmasından daha büyüktür"* (Mü'min, 57) ayetidir.

Buna göre mana, "Sizce ve sizin takdirinize göre, ölümünüzden sonra sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa gökleri yaratmak mı?" şeklinde olur. Çünkü, bu iki şey, Allah'ın kudretine nisbetle aynıdır.

b) Bu istidlalin maksadı, onların, mahluk olduklarını beyan etmektir. Bu görüş, şu iki sebepten dolayı tutarsızdır:

1) İnsanın, mahluk olduğunu kabullenmeyen kimse, semanın mahluk olduğunu haydi haydi kabullenmez.

2) Bu sûrenin başı, haşr ve neşr meselesini beyan hakkındadır. Dolayısıyla, ayetin bu ifadesini bu manaya almak daha uygun olur.

İKİNCİ MESELE

Kisâî, Ferrâ ve Zeccâc, bu cümlenin, أَمِ السَّمَآءُ ifâdesinde bittiğini, بَنَاهَا kısmının yeni bir söze giriş olduğunu söylemişlerdir. Ama, **Ebû Hâtim'e** göre vakıf, بَنَاهَا ifâdesi üzerinde yapılır. Zira, بَنَاهَا ifâdesi, السَّمَآءُ kelimesinin sıfatı olup, takdiri أَمِ السَّمَآءُ الَّتِي بَنَاهَا "Yoksa, bina ettiği sema mı?" şeklindedir. Binâenaleyh, bu demektir ki, burada الَّتِي kelimesi hazfedilmiştir. Ve bu gibi hazfler ise, caizdir.

Kaffâl de şöyle demektedir: "Arapça'da, "Sana gelen adam akıllıdır" anlamında, الرَّجُلُ جَاءَكَ عَاقِلٌ denilir. Bunun Arapça bakımından caiz olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, بَنَاهَا kelimesinin, kendisinden önceki kelimenin sılası olduğunun delili şudur: Şimdi, bu kelime sıla olmasaydı, o zaman da sıfat olurdu. Bu durumda bu demektir ki, hem بَنَاهَا kelimesi sıfat, رَفَعَ سَمْكَهَا (Nâziat, 28) ifâdesi sıfattır. O halde bu demektir ki, birisinin diğeriyle alakası olmayan iki sıfat, ardarda gelmiştir. Bu sebeple de, aralarına وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا (Nâziat, 29) ayetinde olduğu gibi bir atıf harfinin getirilmesi vacib olurdu. Öyleyse, böyle olmadığına göre, biz, بَنَاهَا kelimesinin السَّمَآءُ kelimesinin sılası olduğunu anlamış oluyoruz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, رَفَعَ سَمْكَهَا buyurmuş, böylece, sıfatını zikretmiştir." **Ferrâ, Kaffâl'ın** bu deliline mukabil şöyle istidlalde bulunabilir: Allah'ın, şayet, بَنَاهَا ifâdesi, السَّمَآءُ kelimesinin sılası olsaydı, o zaman kelamın takdiri, "Yoksa Allah'ın yaptığı sema mı?" şeklinde olurdu ve bu da, Allah'ın yapmadığı bir semanın da bulunmasını gerektirirdi... Halbuki böyle bir şey olamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Gökleri Yapanın Allah olduğunun Delilleri

Semanın banisinin Allah olduğunun delilleri şunlardır:
Birinci Hüccet: Sema, cisimdir. Her cisim ise, muhdestir. Çünkü cisim, şayet (muhdes değil de) ezeli olsaydı, cisim, ezelde ya hareketli, ya da durgun (sakin) olurdu. Her iki kısım da batıldır. Binâenaleyh, cismin ezeli olduğunu söylemek de batıldır. Ya hareketli, ya da sakin olması haline gelince, bu da şöyledir: Cisim, ya bulunduğu yerde karar kılmıştır, böylece bu demektir ki, o sakindir; yahutta bulunduğu yerde karar kılmamıştır. Böylece de bu demektir ki, o, müteharriktir. Biz, cismin ezelde hareketli olmasının imkansız olduğunu söyledik. Çünkü hareketin mahiyeti, kendisinden önce başka bir şeyin bulunmamasını gerektirir. Ezelin mahiyeti ise, kendisinden önce başkasının bulunmasına terstir. Bu ikisinin arasını cem etmek ise, imkansızdır.

Biz, ezeldeki cismin sakin olmasının da muhal olduğunu söyledik. Çünkü sükun (hareketsizlik), sübuti (olumlu) bir vasıftır. Halbuki sübuti vasfın zevali mümkündür. Zevali mümkün olan her şey ise, hür ve irade sahibi bir faile, bir müessire muhtaçtır. Böyle olan her şey ise, muhdestir. O halde, her sükun muhdestir. Dolayısıyla, ezeli olması imkansızdır. Biz, sükunun sübutî bir vasıf olduğunu söyledik; çünkü cismin hareketli olması, zatının bekası ile birlikte, sakin olması hali ile yer değiştirmesidir. Şimdi, bu iki halden birisinin, mutlaka ama mutlaka sübutî (daha önceden olan, bulunan) bir hal ve durum olması gerekir.. Şimdi, "sübutî" olan, sakin oluş hali ise, maksad hasıl olmuş olur. Yok, eğer sübutî olan, hareketli oluş hali ise, sükunun da sübutî olması gerekir. Çünkü, hareket, daha evvel başka bir yerde iken, şimdi, başka bir yerde bulunma demektir. Sükûn ise, bizatihî orada bulunduktan sonra, başka bir yerde bulunmaktan ibarettir. O halde, bu demektir ki, hareketle, sükun arasındaki farklılık, mahiyetlerinde değil, kendilerinden önce başka bir halin ve durumun bulunup bulunmamasında yatmaktadır. Ki bu, mahiyetlerinin dışında, arızî bir sıfattır. Bunun böyle olduğu ve o mahiyetin de, bu iki şekilden birisinde vücûdî (sübûtî) bir şey olduğu sabit olunca, bunun diğer surette de böyle olması gerekmiştir.

Biz, "semâ"nın sükununun, zeval bulması imkan dahilinde olan bir sükun olduğunu söyledik. Çünkü, semanın durgunluğu zatı gereği ve böylece de, semnın hareket etmemesi gerekirdi. Ne var ki biz, şu anda, semanın hareketli olduğunu görmekteyiz. Böylece biz, semanın, ezelde sakin olması halinde bile, bu sükunun, zevali mümkün olan bir sükun olacağını anlamış bulunuyoruz.

Biz, bu sükunun, zatı gereği mümkin olması halinde, hür ve irade sahibinin faili muhtaç olacağını söyledik. Zira, bu zatı gereği mümkin olan bir husus olunca, bunun mutlaka bir müessirinin olması gerekir. Bu müessirin, **mûcib** (zorunlu, otomatik) olması caiz değildir. Zira, bu zorunlu ve mucib olan şey, eğer vacib ise ve o neticeyi gerektirmek hususunda, herhangi bir şarttan bağımsız ve müstağni ise, o mucibin devamından bu neticenin devamı gerekir. Dolayısıyla da, o sükunun son bulmaması gerekir. Yok eğer, o neticeyi gerektirmede, zatı gereği vacib olan bir şarta muhtaç bir vacib ise, illetin ve şartın devam etmesi sebebiyle, neticenin de devam etmesi gerekir. Ama, o mucib, zatı gereği vacib değilse, yahutta, onu gerektirme şartı, zatı

gereği bir vacib değilse, bu konudaki söz, ta baştaki söz gibi olmuş olur, bu durumda da teselsül gerekir. Teselsül ise, muhaldir. Yahut da, zatı gereği vacib olan mucibe ve zatı gereği vacib olan bir şarta varıp dayanması gerekir. Bu durumda da, birinci ilzam (susturma) yeniden söz konusu olmuş olur. Böylece, bu müessirin mutlaka hür ve irade sahibi bir fail, bir müessir olması gerekir. O halde bu demektir ki, her sükun hür ve irade sahibi bir failin fiilidir. Böyle olan her şey ise, muhdestir. Çünkü, hür ve irade sahibi olan, yaptıklarını bir maksada binaen yapar. Halbuki, olanı yeniden oldurmaya, elde edilmiş şeyi yeniden elde etmeye yönelmek ise imkansızdır. Böylece, her sükunun muhdes olduğu sabit olmuş olur. Derken de, cismin, ezelde hareketli ve sükun halinde bulunmasının imkansızlığı kesinleşmiş olur. O halde, bu demektir ki, cisim, ezelde mevcut değildi. Bu sebeple de cisim, muhdestir. Muhdes olunca da, hem zatı, hem de cüzlerinin terkibi hususunda bir mucide muhtaçtır ki, işte bu mucid Allah Teâlâ'dır. Böylece, semanın banisinin Allah olduğu akden sabit olmuş olur.

İkinci Hüccet: Vâcibü'l-Vücûd olanın dışındaki her şey, mümkindir. Her mümkin ise, muhdestir. Her muhdesin ise, bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz biz, **vâcibü'l-vücûd**un dışındaki her şeyin mümkin olduğunu söyledik, zira, şayet biz zatları gereği vacib olan iki mevcudun var olduğunu farzetseydik, bunlar varlıkda müşterek, ama tayin ile birbirlerinden ayrılırlardı. O zaman da, bunlardan herbiri, hem ortaklığın kendisiyle meydana geldiği, hem de farklılığın kendisiyle hasıl olduğu şeyden mürekkeb olurdu. Her mürekkeb ise, cüzüne muhtaçtır; onun cüzü ise, ondan başkadır. O zaman, her mürekkeb, kendinden başkasına muhtaçtır. Her başkasına muhtaç ise, zatı gereği mümkin varlıktır. Bu durumda zatları gereği vacib olan iki varlıktan herbiri, bizzat mümkin olmuş olur ki, bu bir tenakuzdur.

Sonra, bu iki cüzden söz edelim. Şayet bunlar vacib iseler, bu cüzlerden herbiri mürekkeb olur ki, bu takdirde teselsül gerekir. Ama vacib değilseler, bunlara muhtaç olan, haydi haydi **vacibü'l-vücûd** olanın dışındaki her şeyin mümkin olduğu, her mümkinin ise bir müessiri bulunduğu, ki müessire muhtaç olanınsa muhdes olduğu sabit olmuş olur. Çünkü bir müessire muhtaç olmanın, mucidin var etmesinin imkansızlığı sebebiyle beka halinde tahakkuk etmesi mümkün değildir. O halde bunun, ya hudûs (meydana gelme, oluşma) halinde, ya da 'adem (yokluk) halinde olması gerekir. Her iki durumda da hudûs (sonradan meydana gelme) gerekir. Böylece, **vâcibü'l-vücûd**'un dışındaki her şeyin muhdes olduğu, her muhdes içinse bir ihdas eden (var eden)in gerektiği, o halde, semanın da bir bina edicisinin olması lazım geldiği kesinleşmiş olur.

Üçüncü Hüccet: Aklın sarih delaleti, semanın kütlesinin, şu anda olduğundan bir hardal tanesi miktarınca daha büyük olmasının ya da, bir hardal tanesi kadar daha küçük olmasının imkansız olmadığına şehadet ve delalet eder. O halde, ne daha eksik, ne de daha ziyade olmaksızın, bu miktar ile var edilmesinin (bu kütleye tahsis edilmesinin), mutlaka bir tahsis edici (muhassis) sebebiyle olması gerekir. İşte böylece, semanın bir bânisinin olması gerektiği sabit olmuş olur.

İmdi eğer, "Allah Teâlâ bir şey yarattı ve bu şeye de öyle bir kudret verdi ki, bu yaratık bu kudret sayesinde cisimleri yaratmaya kadir oluyor. Böylece de, semanın

yaratıcısı ve bânisi de, işte o şey olur" denilmesi niçin mümkün olmasın?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Alimlerden kimisi şöyle demiştir: "Semanın bir muhdisi olması gerektiği, işin neticede kadîm bir varlığa dayanmasının kaçınılmaz olduğu; ilahın ise, zatı gereği vacib ve bir olduğu, bunun ise Hak Sübhânehû ve Teâlâ olduğu aklen bilinmektedir.

Bir vasıta olmadığını söylemeye gelince, bu şüphesiz, nakil ile bilinir. Bu ayetteki بَنَاهَا "onu bina etti" ifadesi, semanın banisinin Allah olduğuna, başkası olmadığına delalet eder. Kimisi ise, "Bilakis akıl, bunun yanlış olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, Allah'tan başka her şeyin muhdes olduğu sabit olunca, O'nun kadir olduğu, ama "mucib (zorunlu, irade ve ihtiyarı olmayan otomatik varlık) olmadığı sabit olur. Onun kudretinin taalluk ettiği şeyin de ancak, mümkin olması sebebiyle O'nun makdûru "kudretinin taalluk ettği şey" olması sahih ve doğru olur. Sen şayet mümkin oluş halini kaldırırsan, geriye ya vacib oluş ya da imkansız oluş hali kalır ki, bunların ikisi de, makdur olma halini imkansız kılarlar. Kendisi sebebiyle, cüz'ün Allah'ın makduru olması —ki bu, mümkin olmak hali olup, mümkin olma hali de bütün mümkin varlıklarda mevcuttur— sahih ve uygun olan şeyin, aynı şekilde, Allah'ın makdurları olabilmesi için bütün mümkin varlıklarda da bulunması, nasıl olması gerekir. Bu sabit olup, kudreti de, her şeye eşit bir biçimde nisbet edilince, O'nun her şeye kadir olması gerekir. Allah'ın bütün mümkinata kadir olduğu sabit olduğu zaman, şayet biz bazı mümkin varlıklara kadir olan başka bir kadir bulunduğunu kabul edersek, bu durumda, bir cihetten iki kadir arasında müşterek bir makdurun bulunması gerekir ki bu imkansızdır. Zira bu şey, ya, birinin dahli olmaksızın diğeri tarafından meydana getirilecektir, —ki bu muhaldir; zira, gerektirme hususunda ikisi de müstakil olunca, bunun, öteki sebebiyle değil de, beriki sebebiyle meydana gelmesi daha evla ve uygun değildir— yahut da ikisi tarafından.. Yine bu da imkansızdır, çünkü bu şey, birisi tarafından meydana getirilmekle, diğeri tarafından da meydana getirilmekten müstağni olur (buna gerek kalmaz). Bu durumda da bu şey, aynı, o ikisine hem muhtaç olmuş olur, hem de müstağni... Bu ise imkansızdır. Yapılan bu izah ile, bir başka mümkin varlığın, Allah'ın kudreti dışındaki bir başka bir sebeple meydana gelmesinin mümkün olmadığı kesinleşmiş olur.." der. Bu açıklama gayet güzeldir, fakat var oluşda, Allah'tan başka bir müessir kabul etmeyenin görüşüne göre... İşte, bu konuda söylenebilecek şeylerin tümü bundan ibarettir.

★ ★
★

Semayı Yaratmanın Tezahürleri

Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin semayı bina ettiğini beyan edince, bunun peşinden semayı nasıl bina ettiğini açıklamış ve birkaç bakımdan bu keyfiyeti şerh etmiştir.

1. Yükseklik

Birinci Sıfat: Mekan ile alakalı husus olup, Cenâb-ı Hak رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰىهَا *"Onun boyunu yükseltti. Derken ona bir nizam verdi"* (Nâziat, 28) buyurmuştur.

Bil ki, bir şeyin uzaması yukardan aşağıya doğru olduğu zaman, buna derinlik denilir. Ama, aşağıdan yukarıya doğru olduğunda ise, buna da **semk** denilir. Onun

"semk"in yükseltilmesiyle kastedilen, son derece fazla yükseltilmiş olduğudur. Öyle ki alimler, yer ile göğün zirvesi arasında beşyüz yıllık bir mesafe olduğunu söylemişlerdir. Astronomi alimleri de, göksel cisimlerin kütleleri ile, her biri arasındaki mesafeyi ve yine bunlarla yer arasındaki uzaklığı beyan edip açıklamışlardır. Diğer bazı alimler ise, bundan kastedilenin, göklerin direksiz olarak yükseltilmeleri olduğunu söylemişlerdir. Ki bu da, ancak Allah tarafından olması mümkün olan bir şeydir.

2. Nizam

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın فَسَوّٰىهَا *"Derken ona bir nizam verdi..."* ayetinin ifade ettiği husus. Bu konuda da iki izah şekli vardır:

1) Bundan maksad, onun telif ve terkibinin tesviyesi, ince bir düzenle yapılmasıdır. Bilakis bununla kastedilenin, onda herhangi bir çatlak ve yarık olmadığıdır da, denilmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rahman'ın yaratmasında bir kusur, tutarsızlık görüyor musun?"* (Mülk, 3) ayeti gibidir. Birinci görüşü savunanlar, فَسَوّٰىهَا ifâdesi umumi olup, bunu, bazı şeyleri tesviye etmekle sınırlamak ve tahsis etmek caiz değildir. Sonra bu, semanın yuvarlak olduğuna da delalet eder. Zira o, şayet yuvarlak olmasaydı, onun bazı tarafları düz, bunları açık (köşe şeklinde), bazı tarafları da çizgi halinde olur, böylece de onun bir kısmı bize daha yakın olurken, diğer bazı kısımları da daha uzak olur; böylece de, gerçek bir tesviye ve düzeltme meydana gelmemiş olurdu.. Bu sebeple, tam bir tesviye ve düzenlemenin meydana gelmiş olması için, semanın küre şeklinde olması gerekir" demişler, sözlerini de şöyle sürdürmüşlerdir: "Semanın muhdes ve bir faile muhtaç olduğu sabit olunca, onun küre, yuvarlak olmasından dine ne gibi bir zarar dokunur?!"

★ ★
★

3. Gece Gündüz Deveranı

Üçüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا *"Onun gecesini karartti, gündüzünü çıkardı"* (Nâziat, 29) ayetinin beyan ettiği husus... Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَغْطَشَ fiili bazan lazım gelir. Mesela, "iyice karardı" anlamında, اَغْطَشَ اللَّيْلُ "Gece karardı" denilir. Bazan da, müteaddi olur. Meselâ, "Allah geceyi karartti" anlamında اَغْطَشَهُ (اللَّيْلَ) اللّٰهُ denilir. **El-ğatş** kelimesi, "karanlık, zulmet" anlamındadır. **El-Ağtaş**, tıpkı **el-A'meş** gibidir. Burada bir soru bulunmaktadır: Bu da şudur: "Gece, güneşin batması sebebiyle meydana gelen karanlık ve zulmet vaktinin adıdır. وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا ifadesi ise, "Allah, karanlık olanı karanlık kıldı, yaptı" anlamına varıp dayanır ki, bu akıldan uzak bir izahtır (ne dersin)?" Buna şöyle cevap verilir: Bunun manası, "O zamanda meydana gelmiş olan karanlık ve zulmet ancak, Allah'ın tedbir ve takdiri ile meydana gelmiştir.." şeklindedir. Bu durumda hiçbir problem kalmaz.

İKİNCİ MESELE وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ifadesinin anlamı, "gündüzü çıkarır..." şeklindedir. Burada **nehâr** - (gündüz); **duhâ** - (kuşluk) vakti" kelimesiyle ifade edilmiştir. Zira kuşluk vakti, ışığı ve

aydınlığı hususunda gündüzün en mükemmel vaktidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, geceyi ve gündüzü semaya nisbet etmiştir, zira gece ve gündüz, güneşin doğup batması ile meydana gelmektedirler. Onun doğup batması ise ancak, feleğin (semanın) hareketi sebebiyle meydana gelir. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak, geceyi ve gündüzü semaya nisbet etmiştir.

★ ★
★

Yerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, semanın nasıl yaratıldığını anlatınca, bunun peşinden yeryüzünün nasıl yaratıldığını anlatmıştır ki, bu da birkaç yöndendir.

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحٰىهَا *"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi..."* (Nâziat, 30) ayetinin ifade ettiği husus.. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

دَحٰىهَا 'nın Manası

BİRİNCİ MESELE دَحَاهَا "onu yaydı" anlamındadır. Nitekim, Zeyd İbn Amr İbn Nufeyl şöyle demiştir:

دَحَاهَا فَلَمَّا رَآهَا اسْتَوَتْ / عَلَى الْمَاءِ أَرْسَى عَلَيْهَا الْجِبَالاَ

"Onu yaydı..: Onun su yüzünde dümdüz olduğunu görünce de, onun üzerine (kazıklar misali) dağlar çaktı..."

Ümeyye İbn Ebi'e-Salt da şöyle demiştir:

دَحَوْتَ الْبِلاَدَ فَسَوَّيْتَهَا / وَأَنْتَ عَلَى طَيِّهَا قَادِرُ

"Ülkeleri yayıp, onları tesviye ettin (düzene koydun).. Ve Sen, onları dürüp katlamaya da kadirsin.."

Dil alimleri şunu söylemiştir: Bu kelime hakkında iki kullanış biçimi vardır: سَأَوْتُ – صَفَيْتُ؛ لَحَوْتُ الْعُودَ – لَحَيْتُهُ؛ دَحَوْتُ – أَدْحُو ve دَحَيْتُ – أَدْحِي . Bu tıpkı ifadelerinde olduğu gibidir. Hz. Ali (r.a)'nin bir sözünde (nakilinde) de şöyle varid olmuştur. اَللّٰهُمَّ دَاحِيَ الْمَدْحِيَّاتِ *"Allahım, ey yayılmış olanların yayıcısı..."* "Ey, yayılmış olan yedikat yeri yayan Allah'ım..." Yine, bu kelimenin aslının, bir şeyi bir yerden başka yere taşımak anlamında olduğu, çocuğun, küreyi (topu) yerin yüzüne atıp yuvarladığı zaman kullanılan اِنَّ الصَّبِيَّ يَدْحُو بِالْكُرَةِ ifâdesinin de bu anlamda olduğu söylenmiştir.

Yine, أَدْحَى النَّعَامَةِ ifadesi vardır ki, bu, deve kuşunun yuvasıdır; yani onun serip döşediği, taşlarını temizlediği böylece de onun için döşek vazifesi gören yer.. Bu da, الدَّحْوُ kelimesinin manasının, izale etme ve hazırlama manalarına varıp dayandığına delalet eder.

Gök ve Yerin Yaratılış Sırası

İKİNCİ MESELE

Ayetin zahiri, yerin gökten sonra yaratıldığını, **Fussilet Sûresi**'ndeki, *"(Allah) sonra göğe yöneldi"* (Fussilet, 11) ayeti de, göğün yerden sonra olmasını gerektirir. Bu meseleyi **Bakara Sûresi**'nde, *"Sonra göğe yöneldi"* (Bakara, 29) ayetinin tefsirinde ele aldık. O izahlardan şu bazılarını yeniden söylemekte bir beis yok:

1) Allah Teâlâ, önce yeryüzünü yaratmış, ikinci olarak da göğü yaratmış; üçüncü olarak da yeryüzünü yayıp döşemiştir. Bu böyledir. Çünkü gök, ilk önce top bir küre halinde idi. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu biraz, uzattı ve yaydı. Buna göre eğer, itibarî akli dayanan deliller, yeryüzünün şu anda da kür ehalinde olduğuna delalet etmektedir. Bir başka problem de şudur: Büyük bir cismin, dış yüzeyi, düz bir satıh gibi görünür. Dolayısıyla dış yüzeyi yayılmış ve uzatılmış bir vaziyette yaratılmış olması imkansızdır.

2) Buradaki (دَحَاهَا) ifadesinin "yalnızca bir yayma" manasına gelmemesi gerekir. Aksine bununla murad edilen, yiyecek şeylerin bitmesine uygun hale getirilmiş olarak yayılması kastedilmişti ki bu hususu Hak Teâlâ, *"Allah, ondan suyunu ve otlağını çıkardı"* (Nâziat, 31) buyurarak beyan etmiştir. Bu böyledir. Zira, yeryüzü için böyle bir kabiliyet ve istidad, ancak göğün mevcudiyetinden sonra söz konusudur. Çünkü yer ana, gök de baba gibidir. Bu ikisi mevcud olmadığı zaman, ne bitkiler, ne madenler, ne de canlılar doğmaz.

3) Ayetteki, *"Bundan sonra..."* ifadesi, "Bununla birlikte" manasına olup, tıpkı عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيمٍ *"O, kaba-haşin, bütün bunlarla birlikte bir de kulağı kesik (nesebi bozuk)"* (Kalem, 13) ayetinde olduğu gibidir. Bu tıpkı yine senin bir kimseye, اَنْتَ كَذَا وَكَذَا ثُمَّ اَنْتَ بَعْدَهَا كَذَا "Sen şöyle şöylesin, sonra da, bunlara ilaveten şöylesin" deyip de, bu "sonra" ile, bir sıralama manasını kastetmemen gibidir. Yine Hak Teâlâ, *"O, kul azad etmektir, yahut bir açlık gününde yemek yedirmekdir... Sonra da iman edenlerden..."* (Beled, 13-17) buyurmuştur ki buradaki *"sonra"* ifadesi, "Bununla beraber o, iman edenlerdendir..." ifadesinin مَعَ ذٰلِكَ "Bununla birlikte" manasına olduğunu söylemelerinin izahıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ'nın önce yeri, sonra ikinci olarak göğü yaratıp, daha sonra bununla birlikte üçüncü olarak yeryüzünü yayıp döşediği sabit olduğuna göre, alimler bunun zamanının ne kadar olduğu hususunda bazı izahlar yapmışlardır: **Abdullah b. Ömer** (r.a)'in, "Allah Beytullah'ı (Kâ'be'yi), yeryüzünden ikibin yıl önce yaratmıştır. Yerin yayılıp döşenmesi de bu müddet içerisinde olmuştur" dediği rivayet edilmiştir. Bil ki bu gibi şeyleri anlamak için, hadis kitablarına başvurmak daha uygun ve doğru olur.

★ ★
★

Sular, Otlaklar Çıkardı

İkinci Sıfat: Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle beyan edilmiştir:

أَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعَىٰهَا

"Ondan, suyunu ve otlağını çıkardı"

(Nâziat, 31).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Yerin suyu", su ile dolup taşan kaynakları; "mer'âsı" da, otlaklarıdır. Mer'â, aslında "re'â" kökünden bir isim-i mekân (otlama yeri)dir. "Ard" (yer) ve "cibâl" (dağlar) kelimeleri, "**İştiğal**" kaidesine göre, ya mukadder *"yayıp döşedi"* yahut da, "sapasağlam dikti" fiili ile mansubturlar. Bu iki kelimeyi, **Hasan el-Basrî**, mübtedâ olarak, merfû okumuştur. Buna göre eğer, أَخْرَجَ fiilinin başına bir atıf harfi getirilmeli değil miydi?" denilirse, deriz ki: Bunun şu iki sebebi var:

1) دَحَاهَا fiili, "Onu yayıp, döşedi ve iskan edilecek hale getirildi" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yeryüzünün iskan edilecek halini, oradaki sakinlerin mutlaka elde etmeleri gerekli olan, yeme, içme ve orada yerleşme gibi hususlarla ve suyu, otlakları çıkarması, dağları sapasağlam yerleştirmesi ve yer ve yeryüzündekiler sarsılmasınlar diye o dağları yerin kazıkları haline getirmesiyle açıkladı.

2) Buradaki أَخْرَجَ cümlesi, "hal" mahallindedir. Buna göre takdiri, "o yerden suyunu ve otlağını çıkarmış olduğu halde, onu yayıp döşedi" şeklindedir.

Yerden Çıkan Nimetler

İKİNCİ MESELE Ayetteki "**mer'â**" ile, insanların ve hayvanların yiyecekleri şeyler kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Allah gökten size, bir su indirmiştir. Ondan içersiniz ve (hayvanlarınızı) yaymakta olduğunuz şeyler de ondandır"* (Nahl, 10) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bir başka surede de, *"Şüphesiz Biz sağanak halinde yağmur yağdırdık ve yeryüzünü yardıkça yardık... Bunu sizin için ve hayvanlarınız için bir istifade vesilesi kıldık"* (Abese, 26-32) buyurmuştur. İşte tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Hak Teâlâ'nın يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ (Yusuf, 12) ayetindeki "**ret**" (otlama) fiili, insan için mecazi manada kullanıldığı gibi, burada da, "mer'â" kelimesi yine insan için, mecazi olarak kullanılmıştır. **İbn Kuteybe** şöyle der: "Hak Teâlâ, *"Her canlıyı sudan yarattık"* (Enbiya, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh bir bak ki Hak Teâlâ'nın bu ayetteki, *"suyunu ve otlağını"* ifadesi, yerden bitirdiği herşeyin, insanlar için bir rızık ve yiyecek olduğuna nasıl delalet etmektedir. Bunlar, otlar, ağaçlar, hububat, meyveler, samanlar, odunlar, elbise ve ilaç olanlar hatta ateş ve tuz gibi şeylerdir. Çünkü ateşin de, odundan olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yaktığınız o ateşin ağacını siz mi var ettiniz, yoksa Biz mi var ettik"* (Vâkıa, 71-72) buyurmuştur. Yine tuzun da, sudan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Şimdi sen iyice düşündüğünde, sayesinde insanların dünyada gezinti yaptıkları ve hoşlandıkları şeylerin temelinin, su ve bitki olduğunu görürsün. Bundan dolayı

Cenâb-ı Hak, cenneti anlatırken hep bu iki şeye yer vermiştir. Meselâ, hep, *"Altlarından ırmaklar akan cennetler..."* buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetteki "mer'â" ile, insan ve hayvanların yediği her şeyi kastettiğinin delili de, ayetin devamındaki, *"Size ve hayvanlarınıza bir fayda olmak üzere..."* (Nisâ, 33) buyurmuş olmasıdır.

★ ★
★

Dağlar

Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği hususdur:

وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا ﴿٣٢﴾

"Dağlarını sapasağlam dikti"

(Nâziat, 32).

Dağlardan olan faydaların neler olduğu ile ilgili izahımız daha önce geçmişti.

★ ★
★

Yeri Yaratmanın Bazı Gayeleri

Hak Teâlâ daha sonra, yeri nasıl yarattığını anlatıp, onun faydalarını dile getirdikten sonra, şöyle buyurur:

مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

"Size ve hayvanlarınıza birer fayda olmak üzere..."

(Nâziat, 33).

Bu, "Biz, bu şeyleri, hem sizin, hem de hayranlarınız için istifade edilecek birer şey olarak yarattık" demektir. Allah Teâlâ'nın fiil ve hükümlerinin, bir takım maksadlara ve gayelere bağlı olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil gözetmişlerdir. Fakat bunun cevabı, daha önce defalarca geçti.

★ ★
★

Kıyamet Gelince

Bil ki Hak Teâlâ'nın, kendisinin haşr ve neşre kadir olduğuna istidlal edilsin diye, gökleri ve yeri nasıl yarattığını anlatmış olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh Hak Teâlâ bunu anlatıp, böylece haşrın akden mümkün olduğunu ortaya koyunca, o haşrın mutlaka olacağını haber vermek için şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّآمَّةُ الْكُبْرَىٰ ۝

"Fakat o en büyük bela geldiği zaman..."

(Nâziat, 34).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Tammetu'l-Kübra

Araplarca **"tâmme"**, güç yetirilemeyen, üstesinden gelinemeyen büyük bela manasınadır. Bu kelimenin nereden iştikak ettiği (türediği) hususunda şu izahlar yapılmıştır: **Müberred** "Bana öyle geliyor ki bu, arapların, at bütün gücüyle koştuğunda, طَمَّ الْفَرَسُ طَمِيماً ve nehir dolup taştığında, طَمَّ الْمَاءُ deyişlerine dayanır" demiştir. **Leys** de, bu kelimenin, kuyunun toprakla dolması manasına kullanıldığını ve bu manada arapların طَمَّ الْبِئْرَ بِالتُّرَابِ dediklerini; yine Arapça'da, sel kuyuyu doldurup, yer seviyesine getirdiğinde, طَمَّ السَّيْلُ الرَّكِيَّةَ denildiğini; büyüyen, derken kabaran şeyler için de قَدْ طَمَّ denildiğini söylemektir. Binâenaleyh **"tâmme"**, kendisi dışında kalan herşeyin üzerine çıkar, hepsini aşan büyük hadise demektir. Bundan ötürü, "Her tâmmenin üstünde bir tâmme vardır" denilmiştir. **Kaffâl** da der ki: "Tâmm", aslında gömmek ve üzerine çıkmak demektir. Dolayısıyla birşeye baskın çıkan, onu ezip örten herşey, onu "tamm" etmiştir. Fazla su manasındaki, **"el-mâü'l-tâmî"** de bu köktendir. O halde, **tâğî, âtî, âdî** hep aynı manaya olup, Allah'ın emrinin dışına çıkan mütekebbir demektir. O halde tâmme, yanında önceki belanın unutulduğu daha büyük belaya verilen addır."

İKİNCİ MESELE

Anlattıklarımızla, ayetteki, **"tâmmetü'l-kübra"**nın, en büyük bela manasına geldiği anlaşılmaktadır. Fakat alimler, bu belanın ne olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, cehennemin, korkunç durakların ve olması halinde her türlü belayı unutturacak harikulade olan ve net bir biçimde olan deliller görülüp müşahede edileceği gün olduğu için, bu büyük belanın, kıyamet günü olduğunu söylerlerken, **Hasan el-Basrî**, bunun, üfürüldüğü zaman, bütün mahlukatın kıyamet meydanında toplanacağı, ikinci nefha (sûra ikinci üfürülüş) olduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu büyük belayı, *"İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün, o alevli ateş, görecek kimseye apaçık görüleceği zaman..."* (Nâziat, 35-36)ayetleriyle açıklamıştır. Buna göre **tâmme**, işte bu zamandır." Binâenaleyh bu vaktin, Hak Teâlâ'nın da, *"Kıyamet günü onun için bir kitab çıkaracağız ve neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak"* (İsra, 13) ayetinde buyurduğu gibi, amel defterlerinin okunduğu vakit olması muhtemel olduğu gibi, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme gönderildikleri an olması da muhtemeldir.

★ ★
★

İnsan Eserini Görecek

Hak Teâlâ işte bu günü daha sonra iki şekilde tavsif etmiştir:

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin ifade ettiği hususdur:

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَىٰ ﴿٣٥﴾

"İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün..."
(Nâziat, 35).

Bu, "İnsan amellerini, kendi kitabında (amel defterinde) yazılmış olduğunu gördüğünde hatırlar. Halbuki o bunları, unutmuştu" demektir. Bu ayet tıpkı, *"Allah o (amelleri) tek te saymıştı. Onlarsa bunu unutmuşlardı"* (Mücâdele, 6) ayeti gibidir.

★ ★
★

Cehennem Ortaya Çıkarılır

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği hususdur:

وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَن يَرَىٰ ﴿٣٦﴾

"O alevli ateş, görecek kimseye apaçık gösterildiği zaman..."
(Nâziat, 36).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, لِمَن يَرَىٰ *"görecek kimseye"* ifadesi, "o kıyamet gözü olan, görebilen herkes için çok net bir biçimde gözüktüğünde..." demektir. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, cehennemin apaçık ortaya çıkışını anlatan mecazi bir ifade olup, tıpkı arapların, "iki gözü olan için sabah ortaya çıktı" demeleri gibidir. Buna göre, herkesin o günü görmesi gerekmez.

b) Bu ifade ile, gözü olan ve görebilen herkesin onu görmesi için cehennemin ayan-beyan ortaya çıkışı kastedilmiştir. Buna göre bu, mü'min-kafir herkesin cehennemi göreceğini anlatır. Fakat cehennem, kâfirlerin yeri ve sığınağı(!)dır. Mü'minler ise, cehennemin üzerinden geçip giderler. Bu izah, *"Sizden her biri muhakkak o (cehenneme) uğrar. Ama Biz, müttakileri kurtarırız"* (Meryem, 71-72) ayetleriyle de desteklenir. Buna göre eğer, "Hak Teâlâ, **Şuarâ Sûresi**"nde, *"Cennet muttakilere yaklaştırılır. Cehennem ise azgınlara gösterilir..."* (Şuarâ, 90-91) buyurarak, cehennemin sadece azgınlara gösterileceğini belirtmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Cehennem, azgınlara ayan-beyan gösterilir. Mü'minler ise, üzerinden geçerken onu görürler. Dolayısıyla bu iki ifade arasında bir tezat yoktur."

İKİNCİ MESELE

Ebû Nüheyh وَبُرِّزَتْ şeklinde; İbn Mes'ûd, لِمَنْ رَأَى şeklinde; İkrime de, لِمَنْ تَرَى şeklinde kıraat etmişlerdir. لِمَنْ تُرَى şeklinde okuyuşa göre, bu fiilin faili cehennem olur, yani "cehennem, gördüğü kimselere yaklaştırılır" demektir. Bu durumda ayet tıpkı, *"Cehennem, cehennemlikleri uzaktan gördüğünde, ..."* (Furkan, 12) ayeti gibi olur. لِمَنْ تَرَى şeklinde okunması halinde, "Ey **Muhammed**, senin gördüğün kimselere cehennem gösterildiğinde..." manasına olabileceği de söylenmiştir ki burada bahsedilen, "senin gördüğün kimseler" ifadesi ile, ona eziyet eden kafirler kastedilmiş olur.

★ ★
★

Azgınların Cezası

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin hallerinden bir nebze bahsedince, mükellefleri şaki ve said diye ikiye ayırmış ve şakilerin (bedbahtların) durumunu dile getirmek üzere şöyle buyurmuştur:

فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ ﴿٣٧﴾ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٣٩﴾

"Artık ki haddi aşarak inkar etmiş ve dünya hayatını tercih etmişse, işte muhakkak ki o alevli ateş, onun varacağı yerin ta kendisidir"

(Nâziat, 37-39).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"En büyük bela geldiği zaman..."* (Nâziat, 34) şart cümlesinin, cevabının ne olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) **Vâhidî**, "o büyük bela geldiğinde, cehennemlikler cehenneme, cennetlikler de cennete girer.." takdirinde olmak üzere, bu cevabın mahzuf olduğunu; bunun böyle olduğunun delilinin ise, her iki gurubun yerlerine varıp girdiğini anlatan ayetler olduğunu söyler. Bundan dolayıdır ki **Malik b. Mi'vel**, "En büyük belâ"nın ne demek olduğunu açıklarken, "Bu, cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme sevkedildikleri zaman gerçekleşir" demiştir.

b) Bu şart cümlesinin cevabı, burada gelen, *"Muhakkak ki o alevli ateş, onun varacağı yerin tâ kendisidir"* ayetidir. Buna göre, bu ifade, iki şartın birden cevabı olup, bir benzeri de, "Yarın olduğunda ve kim benden birşey isteyici olarak geldiğinde, ben ona şunu veririm" cümlesidir. Burada da böyle olup, ayetlerin takdiri, "O en büyük bela geldiğinde ve kim Rabbine isyan etmiş olarak gelirse, o alevli ateş onun varacağı yer olacaktır" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Sebeb-i Nüzul

Bazı kimseler, ayetteki bu ifadeler ile, **Nadr b. Hâris** ile babası **Hâris**'in kastedildiğini söylemişlerdir. Eğer bununla, bunu söyleyenler, ayetin, bazı dine uymayan şeyler bunlardan sadır olduğu zaman nazil olduğunu

söylüyorlarsa, buna diyecek birşey yok. Yok eğer bununla, aayetin sadece bunlarla ilgili olduğunu kastediyorlarsa, bu uzak birşeydir. Çünkü nazar-ı dikkate alınması gereken şey, nüzula sebep olan hususi hadiseler değil, ayetin lafzının genel manasıdır. Özellikle, ayetteki hükmü gerektiren şeyin ayette bahsedilen o vasıf olduğu aklın zarureti ve bedaheti ile bilinirse...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, طَغَى *"haddi aşan"* ifadesi, bu kimselerin nazarî (teorik) kuvvelerinin bozulduğuna bir işarettir. Çünkü Allah'ı bilen herkes, bildiği oranda, kendisinin önemsizliğini, Allah'ın kudretinin kendisine hakim olduğunu anlar. Böylece kendisinde ne tuğyan, ne tekebbür kalır. Ayetteki, *"dünya hayatını tercih"* ifadesi de, onların amelî (pratik) kuvvelerinin bozulduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak bunu, böyle ifade buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ *"Dünya sevgisi, her hatanın başıdır"*[21] buyurmuştur. Allah korusun, insan ne zaman bu iki sıfatı taşırsa, alabildiğine bozulmuş demektir. Böyle olan, cezası ebedi cehennem olan kafir kimsedir. Bu durumun kafire has olması, böyle olmayan günahkarların nihâî sığınaklarının cehennem olmayacağına delalet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetin takdiri, فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى لَهُ şeklindedir. Fakat mana açık olduğu için ilgi zamiri olan لَهُ mazûftur. Bu tıpkı senin bir adama, "Gözünü yum" manasında, "Gözü yum" demen gibidir. Bence bunda bir başka izah da şudur: Bununla takdiri, "Şüphesiz cehennem, bu sıfatları ve huyları taşıyan kimselere uygun olan sığınaktır" şeklindedir.

★ ★
★

Rabbini Sayanın Ödülü

Hak Teâlâ daha sonra saîdlerin durumunu da dile getirerek şöyle buyurmuştur:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾

"Ama kim de rabbisinin makamından korkar ve nefsini hevâ-u hevesden alıkorsa, işte muhakkak cennet onun varacağı yerin tâ kendisidir"

(Nâziat, 40-41).

Mus'ab (r.a)

Bil ki bu iki vasıf, Allah Teâlâ'nın cehennemlikleri tavsif ettiği o iki vasfın tam zıddıdır. Bu cümleden olarak, *"Rabbinizin makamından korkun"* ifadesi, *"haddi aşarak inkar eden"*in; *"nefsini heva-u hevesden alıkoyan"* ifadesi de, *"dünya hayatını tercih eden?"* ifadesinin tam karşıtıdır. Bil ki Allah'dan korkmak için, mutlaka ve mutlaka daha önceden Allah'ı bilmek gerekir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'dan ancak bilen kulları korkar"* (Fatır, 28) buyurmuştur. Allah'dan korkma, insanın heva-u

21) Keşfü'l-Hafâ, 1/344.

hevesini defetmeye yardımcı bir sebeb olduğu için, Hak Teâlâ, sebebi neticeden önce zikretmiştir. Ayetteki o iki sıfata, bütün kötülükler girdiği gibi, buradaki bu iki sıfat bütün taat ve güzel şeyleri içine alır. Bu ayetlerin, **Ebû Uzeyr b. Umeyr** ile **Mus'âb b. Umeyr** (r.a) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. **Mus'ab** (r.a), kardeşi kafir **Ebû Uzeyr'i Uhud günü** öldürmüştü. **Mus'ab** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e kılıçlar-hançerler dokunmasın diye, vücuduyla ona siper olmuştu.

★ ★
★

Kıyametin Saatini Sana Sorarlar

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin vukuu mümkün bir hadise olduğunu akli delillerle beyan etmiş, daha sonra mutlaka olacağını haber vermiş ve sonra kıyametin genel hallerinden bahsetmiş, peşisıra da saidler ile şakilerin kıyametteki durumlarını anlatmış. Bunların akabinde de şöyle buyurmuştur:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ﴿٤٢﴾

"Sana o saati, onun ne zaman demir atacağını (geleceğini) soruyorlar" (Nâziat, 42).

Bil ki kafirler, kıyametin isbat edildiğini duyup, Hak Teâlâ'nın, onu **tâmme** (büyük bela), **sâhha ve karı'a** gibi korkunç sıfatlarla niteledigini görünce, istihza ederek, "Kıyamet ne zaman demir atacak?" dediler. Binâenaleyh, onların bu sözleri, peşlerinden gidenlere, bunun aslı-esası olmadığı vehmini vermek için olabileceği gibi, kıyametin vaktinin hemen bildirilmesini sormaları manasına da gelebilir. Bu durumda ayet, *"Kıyamete inanmayanlar, onun hemen getirilmesini isterler"* (Şura, 18) ayeti gibi olur.

Ayetteki, مُرْسَاهَا ifadesiyle ilgili olarak, şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası, "Kıyametin kopma zamanı ne zaman?" şeklindedir. Onlar bununla, "Allah onu ne zaman koparacak, ne zaman meydana getirecek, var edecek" manasını kastetmişlerdir.

b) Bununla, onun sonu ve karar kılacağı zaman sorulmak istenmiştir. Bu tıpkı, geminin seyahatı son bulup (limana girdiğinde - demir attığında) مُرْسَى السَّفِينَةِ denilişinin, onun karar kılışını anlatması gibidir.

★ ★
★

Onu Bilmek Senin İşin Değil

Hak Teâlâ bu soruya daha sonra şöyle cevap vermiştir:

فِيمَ أَنتَ مِن ذِكْرَىٰهَآ ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنتَهَىٰهَآ ﴿٤٤﴾

"Sende ona ait birşey (bilgi) yok ki (onu) anlatasın. Onun nihai (ilmi) ancak Allah'ındır"

(Nâziat, 43-44).

Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Sen onlara bunun vaktini açıklamaktan ve onlar için belirlenmiş olan bu zamanı ortaya koymaktan uzaksın" demektir. Bunun bir benzeri de, birisinin, birisine, kendisinden, kendisine uygun olmayan birşeyi sorduğunda, مَا أَنْتَ وَهٰذَا demesi gibidir ki bu, "Bunun seni ilgilendiren tarafı ne," yani, bu seni ilgilendirmez" demesi gibidir. Hz. Alşe (r.ah)'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayet nazil oluncaya değin, hep kıyametten bahseder ve hep onu sorarmış. Bu rivayete göre, ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıyameti çokca anışından ötürü bir hayreti ifade eder. Buna göre sanki, "Niçin hep bununla meşgul oluyor ve bunu sorup duruyorsun?" denilmek istenmiştir. Buna göre mana, "Onlar sana kıyameti soruyorlar, sen de onlara cevap vermeye olan düşkünlüğünden ötürü, hep kıyameti anıyor, onu soruyorsun" şeklindedir.

Hak Teâlâ daha sonra şöyle buyurmuştur: *"Onun nihâî (ilmi), ancak Allah'a aittir"* (Nâziat, 44) Bu, "Kıyametin kesin bilgisi Allah'a aittir ve o bunu, mahlukatından hiçbirine bildirmemişti.."

b) Bazı kimseler de, ayetteki فِيمَ istifhamının, kafirlerin bu sorularını yadırgayan bir istifham olup, mananın, "Bu soru da niçin?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir (mana burada tamamlanmaktadır). Buna göre, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), "Sen, onu hatırlatan alametlerden birisin" deniliyor. Yani, "Allah seni son peygamber olarak gönderdi, sen Hatemu'l-enbiyâsın, kıyametin alametlerinden ve onun şartlarından birisin. Bu, onlara, kıyametin yaklaştığı, onların buna hazırlanmaları gerektiği ve kıyametin vaktini sormalarında onlara bir fayda olmadığı hususlarında delil olarak yeter" denilmiştir.

★ ★
★

Görevin Yalnız Uyarmadır

إِنَّمَآ أَنتَ مُنذِرُ مَن يَخْشَىٰهَا ﴿٤٥﴾

"Sen ondan korkacak kimselere ancak o tehlikeyi haber verensin"

(Nâziat, 45).

Bu ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayet, "Sen ancak bir inzarcı, bir uyarıcı olarak gönderildin" demektir. İnzarcı olman ise, kıyametin vaktini bilmene dayanmaz. Hatta insaflı olsak şöyle deriz: Bu inzar (ikaz)

ve korkutma, kıyametin ne zaman kopacağı hususunda bilgi olmadığı zaman, daha tam ve mükemmel olur.

İKİNCİ MESELE Hz. Peygamber (s.a.s), herkes için bir uyarıcıdır. Ancak ne var ki, bu uyarıdan istifade edip ders alanlar, Allah'dan korkup haşyet duyanlar olduğu için, Cenâb-ı Hak özellikle, "Sen, o kıyametten korkan kimseleri uyarıcısın..." buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki bu ifade, tenvin ile, مُنْذِرٌ şeklinde okunmuştur ki asıl olan da budur. **Zeccâc** şöyle demektedir: مُفْعِلٌ ve فَاعِلٌ kalıplarından her biri, ya gelecek ya hâl için oldukları zaman tenvin alırlar. Çünkü bu durumda bu kelimeler fiilden, fiil-i muzariden hal olurlar. Fiil ise, ancak nekire (belirsiz) olur. Telaffuz kolaylığı için, tenvin hazfedilebilir. O halde bu demektir ki, bu iki kalıp da, hal ve istikbal manaları için elverişli iki kalıptır. Ama bu kalıplarla mazi manası kastedildiğinde, bu durumda sadece izafet caiz olur. Bu da tıpkı senin, هُوَ مُنْذِرُ زَيْدٍ أَمْسِ "O, dün Zeyd'in uyarıcısıdır" demen gibidir.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوٓا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحٰهَا *"Onlar bunu görecekleri gün sanki (dünyada günün) bir akşamından, yahut bir kuşluğundan başka durmamışlardır..."* (Nâziât, 46) buyurmuştur. Bu ayetin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ نَهَارٍ (Ahkâf, 35) ayetinin tefsirinde geçti. Buna göre mana, "Onlar o inkar edegeldiklerini görecekler. Hatta öyle ki, onlar kendilerini bu işin içinde ebedi imişler ve dünyada ise, kendilerinin sanki, gündüzün geçip gitmiş olan bir saati kadar kalmışlar gibi görürler...

Buna göre şayet, "Ayetteki أَوْ ضُحٰهَا ifadesinin manası, (bu kelimenin sonunda هَا zamiri عَشِيَّةً kelimesine raci olduğu için), "akşamın kuşluğu kadar" şeklinde olur. Halbuki bu, makul olmaz; zira, akşamın kuşluğu yoktur" denilirse, biz buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a), "**Elif**" ve **hâ** (هَا) , sözün sanki birden ait olup, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, "Onlar sanki ancak, akşam ya da kuşluk vakti kadar kalmışlardır..." manasını kastetmişlerdir" demiştir.

b) **Ferrâ** ve **Zeccâc** da, ضُحًى 'nın عَشِيَّةً kelimesine izafeti ile, عَشِيَّةً 'nın gününe izafeti kastedilmiştir. Buna göre de sanki, "Onlar sanki bir akşam ya da akşamın gününün kuşluğu kadar beklemişlerdirl.." denilmek istenmiştir" demişlerdir. Çünkü Araplar, bahsettiğimiz manada, آتِيكَ الْعَشِيَّةَ أَوْ غَدَاتَهَا "Sana, akşam vakti veya, onun gününün kuşluğunda geleceğim.." derler.

c) Nahivciler de şöyle demektedirler: "Bir kelimenin bir kelimeye nisbetinin güzel olması için, o iki kelime arasında ufacık bir münasebetin bulunması kafidir. Binâenaleyh, akşamdan önce gelen vakit kuşluk olduğuna göre, ضُحَى تِلْكَ الْعَشِيَّةِ

"O akşamın kuşluğu..." ifadesi kullanılabilir. Nitekim, sıkıntılı anlar, akşam; huzurlu zamanlar da kuşluk vakti ile ifade edilirler. Binâenaleyh bu demektir ki, kıyamet meydanında bulunacak olanlar, kendi sıkıntılı anlarını akşam; huzurlu anlarını da, o akşamın kuşluğu ile ifade etmiş ve "Bizim dünyadaki ömrümüz adeta sanki, bu iki zaman dilimi arasındaki süre kadar idi" demiş olabilirler. Allah, en iyisini bilendir. Salat-ü selâm, efendimiz, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

ABESE SÛRESİ

Kırkdki ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ ۝١ أَن جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ۝٢

"Yüzünü ekşitip çevirdi. Kendisine o a'mâ geldi diye..."

(Abese, 1-2).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nüzul Sebebi

İbn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmişti. **Ümmü Mektûm**, babasının annesi olup, esasen kendi ismi ise, **Abdullah ibn Şureyh ibn Mâlik ibn Rebîa el-Fihrî**'dir. **Âmir ibn Lueyy oğullarındandır.** Tam o sırada ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında, **Rebîa**'nın iki oğlu **Utbe** ve **Şeybe; Ebû Cehil ibn Hişâm, Abbas ibn Abdilmuttalib, Ümeyye ibn Haley** ve **Velid ibnu'l-Muğîre** gibi, Kureyş'in ileri gelenleri var idi. Hz. Peygamber, bunları müslüman olmaları sayesinde başkalarının da müslüman olacaklarını umarak, onları İslâm'a davet ediyordu. Tam o sırada **İbn Ümmü Mektûm**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Allah'ın sana öğrettiklerini bana da öğret, bana da oku..." dedi. Bunu birkaç kez tekrarlayınca, Hz. Peygamber (s.a.s), **İbn Ümmü Mektûm**'un sözünü kesmesini hoş karşılamadı, yüzünü ekşitti ve ondan çevirdi de, işte bunun üzerine bu ayeti kerimeler nazil oldu. Allah'ın Resûlü, artık bundan sonra, bu zatı hep taltif eder, gördüğü her yerde, "*Kendisi yüzünden Rabbimin beni kınadığı zata merhabâ...*" der ve ihtiyacı olup olmadığını sorardı. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s) bu zatı, kendisi savaşa katıldığı sırada, iki kez **Medine**'de, yerine bırakmış ve (Medineliler de) onun arkasında namaz kılmışlardı. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Razî'nin Hadiseyi Eleştirmesi

İbn Ümmü Mektum'un Hatası

Birinci Soru: İbn Ümmü Mektûm, aslında tedibe ve azarlanmaya müstehak iken, daha niçin Allah, Resûlünü, onun, **İbn Mektûm**'u eğitip, yaptığı hareketin yanlış

olduğunu ihsas ettirmesinden dolayı kınamıştır? Biz şu sebeplerden dolayı, bu zatın eğitilmeye müstehak olduğunu söylüyoruz:

1) Bu zat, her ne kadar gözlerini kaybetmiş olmasından dolayı oradakileri görmese bile, ne var ki, duyu organlarının sağlam olmasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kafirlere hitab ettiğini ve onların seslerini de duyuyordu. Orada konuşulanları duymuş olmasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu işe ne denli ehemmiyet verdiğini anlamış olmalıydı. Binâenaleyh, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünü kesmeye yönelmesi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in gayesi tamamlanmadan önce, araya kendi maksat ve talebini sokuşturması, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir eziyyet vermedir. Bu ise, büyük bir günahtır.

2) Daha mühim olan **(el-ehemm)**, daha az mühim olandan **(el-mühimm)** önce gelir. Bu zat, zaten müslüman olmuş, dine dair ihtiyaç duyduğu şeyleri de öğrenmişti. Ama o kafirler ise, müslüman olmamışlardı. Halbuki, onların müslüman olmaları, büyük bir topluluğun müslüman olmasına sebep olacaktı. **İbn Ümmi Mektûm**'un araya, ufacık bir maksattan dolayı bu sözü sokuşturması, bu büyük menfaatin elde edilmesine bir sebep gibi menfaatin elde edilmemesine bir sebep gibi olmuştur ki, bu haramdır.

3) Cenâb-ı Hak, *"Evlerin arkalarından sana seslenenlerin ekserisi bilmezler, cahildirler"* (Hucurat, 4) buyurmuş, böylece bu kimseleri, vakitsiz olarak seslenmekten bile nehyetmiştir. Binâenaleyh, kafirleri imanı kabul etmekten alıkoyan ve en mühim bir esnada Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünü kesen, inkıtaya uğratan bu seslenış, bir günah ve masiyet olmaya daha uygun ve daha elverişlidir. Böylece, yaptığımız bu izahlar da, **İbn Ümmi Mektûm**'un yaptığını bir günah ve bir masiyyet; Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı şeyin ise gerekli ve lüzumlu olduğu sabit olmuş olur. İşte tam bu esnada da, "Peki, daha niye Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu hareketinden dolayı kınamıştır?.." Sorusu sorulabilir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, sırf yüzünü ekşittiği için kınadığına göre, bu, Cenâb-ı Hak tarafından **İbn Ümmi Mektûm** için büyük bir saygı ve tazim olmuş olur. Binâenaleyh, böyle olunca da, daha nasıl, bu tazimin yaanısıra ve de, insanı bu tür vasıflarla anmanın onun durumu ağır biçimde tahkir etmeyi gerektireceğine binaen, onu **"a'mâ, kör"** diye anmıştır?

Üçüncü Soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, maslahat ve fayda kabul ettiği konularda, ashabına her türlü muamelede bulunması hususunda, kendisine müsaade edilmiş olduğu her halükarda anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), çoğu kez, ashabını eğitiyor ve onları pekçok şeyden men ediyordu. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları eğitmek ve onlara en güzel davranış biçimlerini öğretmek için gönderilmiştil.. Durum böyle olunca da, bu yüzünü ekşitmesi işi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ashabını eğitme işinde vermiş olduğu müsadeye dahil olmuş olur. Ona bu hususta müsaade edildiğine göre, daha nasıl bu hareketten dolayı Hz. Peygamber(s.a.s) kınanmıştır. Binâenaleyh, işte bura ile ilgili problemlerin tamamı bundan ibarettir.

Soruların Cevabı

Bunlardan **birinci soruya** şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Durum, her ne kadar sizin bahsettiğiniz gibi olsa dahi, ancak ne var ki, bu hadisenin dış görünümü, zenginlerin, fakirlere ve fakirlerin kalblerinin kırılmasına yeğ görüldüğü ve takdim edildiği zannını uyandırmaktadır. İşte bundan dolayı da, böyle bir kınama olmuş olup, bu ifadenin bir benzeri de, *"Akşam sabah Rablerine ibadet eden kimseleri koğma..."* (En'âm, 52) ifadesidir.

2) Belki de bu kınama işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den açıkca sudûr eden bu hareketten dolayı değil, tam aksine kalbinde bulunan düşünceye binaendir. Ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin, oradakilere yakınlığı, oradakilerin kıymetli, makamlarının yüce olması yüzünden onlara meyletmesi, tabiatının, onun kör olması, yakınlığı bulunmaması ve daha az kıymetli olması sebebiyle o körden nefret etmesidir. İşte bu yüz çevirme işi, kalbteki bu tür sebeplerden ötürü olduğu için, bu kınama, eğitmesine binaen değil, eğitmenin bu tür duygulardan ötürü olduğuna binaen olmuştur.

A'mâ Sıfatıyla Nitelemenin Manası

İkinci soruya da şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın bu zat "kör" diye anması, onu küçümsemek için değil tam aksine şöyle demek içindir: "O kör olduğu için, daha fazla şefkate ve acımaya müstehakdi.. Binâenaleyh, ey Muhammed, senin ona kaba davranman sana nasıl yakışır?"

Üçüncü soruya da şu şekilde cevap verilir: **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, ashabını eğitme hususunda izin verilmişti. Ancak ne var ki burada, bu hareket, zenginlerin fakirlere tercih edildiği zannını uyandırıp, bu da dünyanın dine tercih edilmesi vehmini doğurunca, işte bundan ötürü böyle bir kınama varid olmuştur.

Hz. Peygamber'den Zelle Olur Mu?

İKİNCİ MESELE Peygamberlerden günahın sudur edebileceğini söyleyenler, bu ayete tutunarak şöyle demektedirler: Allah Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, bu hareketinden dolayı kınaması, bu hareketin bir günah olduğuna delalet eder. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira biz, biraz önce, yapılması gerekenin bu hareket tarzı olduğunu beyan etmiştik. Ama, bu hareket tarzı, tek bir şeye, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in zenginleri fakirlere tercih etmesi vehmine göre değildir. Çünkü bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in salabiyetine, sırtını dayadığı güce nisbetle uygun değildir. Durum böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hareketi, ihtiyatlı olanı ve en iyi davranışı **(el-evlâ)** yapmama şeklinde olan bir hareket olmuş olur. Binâenaleyh bu ise kesinlikle günah olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE Müfessirler, ayette "yüzünü ekşitti ve çevirdi" diye bahsedilen zatın, Hz. Peygamber (s.a.s); "a'mâ, kör" diye bahsedilen zatın da, **İbn Ümmi Mektûm** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. عَبَسَ kelimesi, mübalağa için şeddeli olarak da okunmuştur ki, bunun bir benzeri de كَلَّحَ ile كَلَّحَ 'dır.

Ayetteki, أَنْ جَاءَهُ "Geldi diye..." ifadesi, nahivcilerin "daha yakını mı, daha uzağı mı amel ettirme" konusundaki ihtilaflarına göre, ya تَوَلَّى, ya عَبَسَ fiilleriyle mansubtur. Buna göre mana, "Kendisini o a'mâ geldiği için yüzünü ekşitti ve yine o geldi diye ondan yüzünü çevirdi" şeklinde olur. أَنْ جَاءَهُ ifâdesi iki hemzeyle okunduğu gibi, hemzeler arasına elif getirilmek suretiyle de, آنْ جَاءَهُ şeklinde de okunmuştur. عَبَسَ kelimesi sonunda vakıf yapılmış, وَتَوَلَّى ile yeniden söze başlanmıştır ki buna göre mana, "Ona a'mâ geldiği için mi şeklinde olur. Buna göre, buradaki hemze-i istifham ile, istifham-ı inkâr kastedilmiştir.

Bil ki önce Resûlüllah (s.a.s)'den sadır olan o kusuru dile getirip, sonra da ona hitab ile yönelmede, bu işin çok yadırgandığının delili vardır. Bu tıpkı, bir kimsenin, suç işleyen birisi insanlara şikayet edip, sonra da bu şikayetinde suçluyu korumak maksadıyla, ona birtakım azarlar ve delillerle sustürararak, ona yönelmeye benzer.

★ ★
★

Onun Dinlediği Dersten Faydalanması

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ ﴿٣﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّكْرَىٰ ﴿٤﴾

"Sana ne bildirdi? Belki o temizlenecekti, yahut öğüt alacaktı ve bu öğüt ona fayda verecekti"

(Abese, 3-4).

Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Sana o âmânın halini, ne bildirdi? Belki de o, senin telkinlerinle cehaletten ve günahtan arınacaktı. Yahut da yaptığın öğütten nasibini alacak, böylece öğüdün, ona fayda verecek ve bu öğüt onun için bazı taatlar konusunda bir lütuf olacaktı. Velhasıl belki de onun senden olacağı o bilgi, uygun olmayan bir kısım şeylerden, yani cehalet ve günahdan onu temizleyecek, veya uygun olan bazı şeylerle, yani taatla meşgul olmasını sağlayacaktı.

2) *"Belki o"* ifadesindeki "o", kafirlere racidir. Buna göre mana, "Sen, o kafiri İslâm'la temizlemeyi veya öğüt almasını ve bu öğüdün onu hakka yaklaştıracağını umdun. Fakat bu ümidinin mutlaka olacağını sana ne bildirdi? şeklindedir.

Ötre ile وَيَذَّكَّرُ fiiline atfedildiği düşünülerek, ikinci fiile, فَتَنْفَعَهُ şeklinde okunduğu لَعَلَّ gibi, فَتَنْفَعَهُ 'nin cevabı olarak, nasb ile فَتَنْفَعَهُ şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı, فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ (Fatır, 37) ayetinde olduğu gibi olup, bunun izahı daha önce geçmişti.

★ ★
★

أَمَّا مَنِ ٱسْتَغْنَىٰ ۝٥

"Ama müstağni görene gelince..."

(Abese, 5).

Atâ, bu ifadeye, "Kendisini imandan müstağni görene gelince.." manasını verirken, **Kabî**, "Allah'dan kendisini müstağni görene gelince..." manasını vermiştir. Bunları da, **Isteğna**, burada "zengin olan" manasınadır" demişlerdir ki bu son mana, buraya uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların servet ve mallarından ötürü onlara yönelmemiştir ki ona, "Zengin kılınana gelince sen ona teveccüh ediyorsun" denilmiş olsun. Bir de Cenâb-ı Hak, daha sonra, *"Ama korkarak, sana koşarak gelene gelince..."* (Abese, 8-9) buyurmuştur. Yoksa "korkarak" yerine "fakir, yoksul" olarak" buyurmamıştır. Ayetteki, *"Ama müstağni görene"* ifadesine, "Malı sebebiyle kendini müstağni görene gelince..." manasını verenin izahı geçerlidir. Çünkü mana, o kimsenin imandan ve Kur'ân'dan malı yüzünden kendini müstağni sayması şeklindedir.

★ ★
★

فَأَنتَ لَهُۥ تَصَدَّىٰ ۝٦

"İşte sen onu karşına alıyorsun"

(Abese, 6).

Zeccâc "Sen ona yöneliyor, onu hedef seçiyor ve ona meylediyorsun" manasını vermiştir, Nitekim Arapça'da birisi birisine sataştığı zaman, تَصَدَّى فُلَانٌ لِفُلَانٍ denilir. Bu kelimenin aslı, **"saded"** kökünden olup, يَتَصَدَّدُ – تَصَدَّدَ fiilidir. **"Saded"** de, senin karşına çıkan, seni istikbâl eden şeydir. Bunun izahını, **Enfal**, 35. ayette yaptık. Bu kelime, **tâ**'nın **sâd**'a idgamı ile, تَصَّدَّى şeklinde de okunmuştur. **Ebû Cafer** de, **tâ**'nın dammesiyle, "yüz çeviriyorsun" manasında olmak üzere, تُصَدَّى şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Seni ona yönelmeye sevkeden senin hırsın ve onun müslüman olması için neredeyse kendini helak etmendir" şeklindedir.

★ ★
★

Görevin Anındırmak Değil, Tebliğ

وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ ۝٧

"Halbuki onun temizlenmemesinden sana ne..."

(Abese, 7).

Bu "İslâm'a davet ettiğin kimsenin, müslüman olmamasından dolayı sana düşen bir sorumluluk yoktur. Çünkü senin vazifen, sadece tebliğdir." demektir. Bu da, "Onlara olan düşkünlüğün, onları dine davetle meşgul olman gerekçesiyle, seni müslüman olan kimseden yüz çevirmeye götürmesin" demektir.

★ ★
★

وَأَمَّا مَنْ جَآءَكَ يَسْعَىٰ ۝٨ وَهُوَ يَخْشَىٰ ۝٩ فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ۝١٠

"Ama korkan biri olduğu halde, sana koşarak gelen kimseye gelince, sen bırakır da oyalanırsın"

(Abese, 8-10).

Buradaki, *"koşarak"* ifadesi, "hayrı elde etmek için koşarak" demek olup, tıpkı, *"Allah'ı zikretmeye koşun"* (Cum'a, 9) ayetindeki gibidir.

Ayetteki, وَهُوَ يَخْشَىٰ *"korkan biri"* ifadesine de üç mana verilebilir:

1) Mükellefiyetlerini eda etmeye ihtimam göstermemekden Allah'dan korkarak...

2) Sana gelmesinden dolayı, kafirlerden ve onların eziyetlerinden korkarak...

3) Elinden tutup, kendisini idare eden - götüren birisi olmadığı için, kör olduğu için, tökezleyip yüz üstü düşmekten korkarak...

فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ifâdesindeki تَلَهَّىٰ kelimeyi, "oyalanıyorsun", "onunla ilgilenmiyorsun" demek olup, لَهِيَ عَنِ الشَّيْءِ ifâdesindendir. اِلْتَهَىٰ ve تَلَهَّىٰ de aynı manayadar. **Talha b. Mesrif**, bunu تَتَلَهَّىٰ şeklinde; **Ebû Ca'fer**, تُلُهِّي şeklinde okumuştur. Bu son kıraate göre, "Kureyş'in ileri gelenlerin durumu seni oyaladı" manasında olur. Eğer, فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّىٰ ve فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ifadelerinde birer ihtisas, birer hasr manası vardır" denilirse, biz deriz ki: "Evet, buna göre mana, bu yüz çevirmeyi ve oyalamayı alabildiğine yadırgayarak, "Özellikle senin gibilerin, zenginin zenginliğinden ötürü ona iltifat etmesi; fakirden de, onun fakirliğinden dolayı yüz çevirmesi uygun olmaz" şeklindedir.

★ ★
★

Bu Kur'ân, Bir Derstir

كَلَّآ إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ۝١١ فَمَن شَآءَ ذَكَرَهُ ۝١٢

"Sakın. Çünkü o, bir öğüttür. Binâenaleyh dileyen ondan öğüt alır"

(Abese, 11-12).

Ayetteki (sakın, hayır-hayır) ifadesi, kınanan kimseye ve onun bir daha böylesi şeyi yeniden yapmaması hususunda, bir red, bir uyarıdır. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "**Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu ayetleri okurken, yüzünün rengi öylesine kaçtı ve değişti ki adeta yüzü kül gibi oldu. Çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi hakkındaki hükmünü beklemekteydi. Hak Teâlâ, "**kellâ**" (sakın), buyurunca, yüzündeki bu hal zail oldu. Çünkü bunun manası, "Artık böyle bir iş yapma..." şeklindedir. Ayetteki bu ifadelerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in en uygun olanı yapmaması manasına geldiğini, yani bundan dolayı olduğunu daha önce izah etmiştik.

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ *"O, bir öğüttür"* buyurmuştur. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: إِنَّهَا 'daki zamir müennes, فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ 'daki zamir ise müzekkerdir. Halbuki bu iki zamir de aynı şeye racidir. Binâenaleyh bunun izahı nasıldır?

Cevap: Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) İlk zamirin müennes gelişi, **Mukâtil**'in de belirttiği üzere, onunla, "Kur'ân'ın ayetleri" manası kastedildiği içindir. **Kelbî** de bu zamirle, "Bu sûre" manasının kastedildiğini söylemiştir. **Ahfeş** de bu görüştedir. ذَكَرَهُ *"Ondan öğüt alır"* ifadesindeki zamir ise, "**tezkire**"ye (öğüde) racidir. Tezkire ise, "**zikr**" (va'z-u nasihat) manasındadır (dolayısıyla müzekkerdir).

b) "**Nazm**" kitabının yazarı da, "Müennes zamir ile de, Kur'ân kastedilmiştir. Halbuki "Kur'ân" kelimesi müzekkerdir. Fakat Kur'ân'ı biz "**tezkire**" (öğüt) kılınca, Allah bunu "**tezkire**" kelimesiyle isimlendirmiştir. (Dolayısıyla müennes zamirle işaret etmiştir). Ama bu zamiri, كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ (Müddessir, 54) ayetinde de olduğu gibi, müzekker getirseydi yine caiz olurdu. Ayetteki إِنَّهَا ile, Kur'an'ın kastedildiğinin delili ise, peşisıra gelen فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ayetidir.

Önceki Kısımla Münasebet

İkinci Soru: Bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebet ve ilgisi nasıldır? Buna iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Sanki, "Sana vahyettiğim, fakirlere nasıl davranılıp, onların nasıl önemseneceği ve ehl-i dünyaya iltifat edilmeyeceğini gösteren bu eğitim, meleklerin büyüklerinin korumasına verilmiş olan, **Levh-i Mahfuz**'da yazılıdır" denilmek istenmiştir.

b) Sanki, "Kur'ân, ululukta bu büyük noktaya ulaştığına göre, kafirlerin onu kabul etmesine ne ihtiyaç var. Binâenaleyh onlar onu ister kabul etsinler, ister etmesinler, bu değişmez, aynıdır. Dolayısıyla onlara iltifat etme ve kalbini (aklını) onlarla meşgul etme. Dünya erbabının kalbini hoşnut etmek için, iman etmiş kimselerden sakın yüz çevirme" denilmek istenmiştir.

★ ★
★

Kutlu Ellerle Yazılmış Tertemiz Sayfalar

فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾ مَّرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾

"O, çok şerefli, kadri yüce ve tertemiz sahifelerdedir. Kıymetli, sevgili ve takva sahibi katiblerin elleriyle (yazılmıştır)"

(Abese, 13-16).

Bil ki Allah Teâlâ, **"tezkire"** olan o Kur'ân'ı şu iki sıfatla nitelemiştir:

a) *"Dileyen ondan öğüt alır"* ifadesiyle... Bu, "Kur'ân apaçık bir **tezkire** (öğüt)tür. Onlar bunu anlamak, bundan öğüt almak ve gereğince amel etmek isterlerse, bunu yapabilirler" demektir.

b) *"Çok şerefli, kadri yüce ve tertemiz sahifelerdedir"* ifadesiyle... Bu, "O öğüt, çok şerefli sahifelerde yer almıştır" demek olup, bununla Kur'ân'ın durumunun yüceliği ve azameti kastedilmiştir ki bu, "O öğüt, sahifelerde vardır" manasınadır. Buradaki "sahifeler" ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülebilir.

Birinci Görüş: Bu öğüt, Allah katında çok kıymetli ve şerefli, yedi kat göğe kaldırılmış Levh-i Mahfuz'dan istinsah edilmiş sahifelerdir; yahut da değeri yüksek, şeytanların ulaşmasından uzak sahifelerdir; yahut da onlara sadece tertemiz olanların, yani meleklerin dokunabilmeleri sebebiyle tertemiz sahifelerdir" demektir.

Hak Teâlâ daha sonra, بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ *"Kıymetli sevgili ve takva sahibi katiblerin elleriyle (yazılmıştır)"* buyurur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ melekleri burada üç sıfatla tavsif edilmiştir:

Sefere

Birinci Sıfat: "sefere"dir. Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılır:

1) **İbn Abbas, Mücahid, Mukâtil** ve **Katâde**'ye göre, bunlar, yazıcı (katib) meleklerdir. **Zeccâc, "sefere"**nin, "yazıcılar" manasına geldiğini, müfredinin سَافِرٌ olduğunu ve tıpkı kâtib (cemi: **ketebe** (katibler) gibi olduğunu söylemiştir. Yazıcı melekler "sefere" denilmiştir. Çünkü sefere, birşeyi tefsir eden, onu izah edip, ortaya koyan demektir. Nitekim kadın yüzünü açtığında - ortaya koyduğunda سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ denilir.

2) **Ferrâ**'nın tercihine göre, bu "sefere" ile, Allah ile peygamberleri arasında, vahiy seferleri yapan o melekler kastedilmiştir. Bunun da müfredi, yine **"safir"**dir. Zira Arapça'da, birisi bir toplumun arasını bulup, sulh yaptığında, سَفَرْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ denilir. Buna göre me'ekler, Allah'ın vahyini getirip, yerine ulaştırdıklarında, sanki Allah ile o millet arasanı ıslah eden bir sefir (elçi) gibi olmuş olurlar. Nitekim şair bir beytinde,

وَمَا أَدَعُ السِّفَارَةَ بَيْنَ قَوْمِي / وَمَا أَمْشِي بِغِشٍّ إِنْ مَشَيْتُ

"Kavmim arasında sefaret (ıslah) işini bırakmadım ve gezip dolaştığım zaman da, kin ve öfkeyle gezip dolaşmam" demiştir.

Bil ki "**sefaret**" masdarı da aslında, açmak manasına gelir. Kâtibe de, yazarak, izah edip ortaya koyduğu için "**sâfir**" denilmiştir. Sefîr de (durumu) açtığı için sefîr adını almıştır. Bu melekler de, beyan, hidayet ve ilim konularında, Allah ile insanlar arasında birer vasıta oldukları için bu adı almışlardır.

Kiram

İkinci Sıfat: "**kiram**"dır. **Mukatil** buna, "Rableri nezdinde kerim, yani şerefli-kıymetlidirler" manasını verirken, **Atâ**, "Melekler; insanoğlu, hanımıyla cinsî münasebet yaparken, yahut tuvalette iken, onun yanında durmaktan münezzehtirler" demiştir.

Berere

Üçüncü Sıfat: "**Berere**'dir. **Mukâtil** buna, *"itaat edenler"* manasını vermiş ve bunun, "**bârr**"ın çoğulu olduğunu söylemiştir. **Ferrâ** da şöyle der: "Araplar tıpkı, kâfir (cemi: **kefere**), **fâcir** (cemi: **fecere**) kelimelerinde olduğu gibi, müfredi "**fâil**" vezninde olan kelimelerin çoğulunda ancak, "**fa'ale**" veznini kullanırlar."

Önceki Suhuf

İkinci Görüş: Ayetteki *"sahifeler"* ile, bazı peygamberlere verilen "**suhuf**"lar kastedilmiştir. Bunun delili ise, *"Şüphesiz bu, ilk suhuflarda da var"* (A'la, 18) ayetidir. Buna göre, "Kur'ân'ın bu tezkiresi, önceki peygamberlerin suhuflarında da mevcuttur" şeklinde olur. "**Sahifeler**"in, böyle "**suhuflar**" manasında alınması halinde, "**sefere-kiram ve berere**" ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı (vahiy katibleri) kastedilmiş olur. Bu üç sıfatla, "**kurrâ**"nın kastedildiği de söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"takva sahibi katiblerin elleriyle (yazılmış)"* ifadesi, o sahifelerin temizliğinin, ancak o yazıcı meleklerin elleriyle meydana gelmiş olmasını gerektirir. **Kaffâl** bunu izah sadedinde şöyle demektedir: "O sahifelere ancak tertemiz melekler dokunuınca, ona dokunan kimselerin temizliği sebebiyle temizleme işi, sahifelere nisbet edilmiştir.

★ ★
★

Nankör İnsan

قُتِلَ الْإِنسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾

"O, kahredilesi insan; ne nankördür o..."

(Abese, 17).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûreye, Kureyş'in ileri gelenlerinin müslüman fakirlere üstün tutulduğunu anlatan kıssa ile başlayınca, mü'min kullarını bu durumdan teaccübte

bulunmaya çağırarak, sanki şöyle denilmek istenmiştir: "İnsanoğlunun mebdei, nesle bir nutfe, sonu, dağılıp kokmuş bir cîfe (leş) olduğu ve o, bu iki nokta arasında ipi sırtında bir hamal olduğuna göre, onun kendini beğenmesi ve kendini üstün görmesine ne gerekçe, ne sebep var ki?!.." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bunların hem kendilerini beğenmelerine, hem de, inkarlarına ilaç olacak devadan bahsetmiştir. Çünkü, insanın yaratılışı, hem, Yaratıcı'nın varlığına, hem de öldükten sonra dirilme, haşr ve neşr fikrine istidlalde bulunulabilecek bir niteliktedir..

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Müfessirler, bu ayetin, **Utbe İbn Ebî Leheb** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bazı kimseler de, buradaki ayette geçen insan sözü ile, kendileri yüzünden Allah'ın Resûlünün **İbn Ümmü Mektûm**'u bırakıp da kendilerine yöneldiği kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Diğer bir kısım alim de, "Hayır tam aksine, ayetin bu ifadesiyle, zenginlik ve fakirlik sebebiyle fakire üstünlük taslayan her zenginin zemmedilmesi kastedilmiştir" demişlerdir ki, bunun delilleri şunlardır:

1) Allah Teâlâ bu kimseleri, kendilerini üstün görmeleri yüzünden kınamıştır. Binâenaleyh, illetin (gerekçenin) genel ve umumî olması sebebiyle, hükmün de genel ve umumî olması gerekir.

2) Cenâb-ı Hak, Kendisinin de, *"Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu... Sonra onu öldürüp kabre soktu..."* (Abese, 19-21) buyurduğu gibi, insanın, hem başlangıçtaki, hem de neticedeki halinin hakirliği ve zelilliği sebebiyle bu kibirlenenlerin yolunu ve takip ettikleri yöntemi tasvib etmemiştir. Binâenaleyh, bu men ve alıkoymanın umumî olması, hükmün de umumî olmasını gerektirir.

3) Lafız da muhtemelken, lafzı, daha çok mana ve hüküm ifade eden başka bir manaya yormak gerekir. Binâenaleyh, o lafzı bu anlama hamletmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

قُتِلَ ٱلْإِنسَٰنُ cümlesi bir beddua olup, bu, Arapların yapmış olduğu en kötü beddualardandır. Zira, ölüm, dünyadaki belaların en zirvesidir. مَآ أَكْفَرَهُۥ *"Ne nankördür!"* cümlesi de, bu insanın, alabildiğine bir nankörlük içinde bulunmasından dolayı hayret ve teaccüb ifade eden bir ifadedir. O halde bu demektir ki, قُتِلَ ٱلْإِنسَٰنُ ifâdesi, onların, ilahi ceza türlerinin en büyüğüne müstehak olduklarına, مَآ أَكْفَرَهُۥ ifâdesi de, o insanın yaptığı bu hareketin, en çirkin ve en yadırganacak bir hareket tarzı olduğuna dikkat çekmektedir.

İmdi şayet, "Beddua, ancak aciz kimselerin işidir. Herşeye kadir olan zata ise, bu nasıl uygun düşer? Teaccüb de, bir şeyin sebebini bilmeyen bir kimsenin yapacağı bir iş olup, ona uygun düşer. Şu halde, her şeyi bilen yüce Allah'a bu nasıl uygun düşer?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Arapça'nın üslubu üzere gelmiş olan bir ifade olup, bunun hakikati şudur: Allah Teâlâ, böylece, bu ifade ile, onların, çirkin olan şeylerin en büyüğünü işlemeleri sebebiyle ceza çeşitlerinin en büyüğüne müstehak olduklarını beyan buyurmuştur.

★ ★
★

Bil ki, her muhdes varlığın, başı, ortası ve akıbeti olmak üzere, üç mertebesi vardır. Ve Allah Teâlâ, insanın bu üç mertebesine de burada yer vermiştir.

Birinci Mertebe: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ *"Onu hangi şeyden yarattı"* (Abese, 18) ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu, bir istifham olup, maksadı ise, o insanın, aldatıldığına hakir olduğunu belirtmektir.

★ ★
★

Allah İnsanı Nutfeden Yarattı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu soruyu مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ *"Bir damla sudan yarattı onu..."* (Abese, 19) ifadesiyle cevaplamıştır. "Nutfe"nin, hakir (değersiz) mekîn (kör) olduğunda ise şüphe yoktur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile kastı, aslı bu denli hakir ve değersiz bir şey olan kimsenin, inkarda bulunması ve büyüklük taslamasının ona yakışmayacağını belirtmektir.

Takdir'in Anlamı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَدَّرَهُ *"Onu biçimine koydu..."* (Abese, 19) buyurmuştur ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) **Ferrâ**, "Allah onu, önce nutfe, sonra 'alaka... halinde hilkatini tamamlayıncaya kadar çeşitli evreler içinde biçimine koydu, erkek veya dişi, saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olarak yarattı..." demiştir.

b) **zeccâc** da, فَقَدَّرَهُ kelimesinin manasının, *"Seni önce topraktan, sonra da nutfeden yaratıp da, en sonunda seni bir adam halinde düzenleyeni mi inkar ettin?"* (Kehf, 37) buyurduğu gibi, "onu, düzgün bir biçime koydu..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

c) Bu kelimenin manasının, "Allah, her uzvu ve her organı, kemiyet ve keyfiyet bakımından, menfaatine ve maslahatına uygun bir oranda ve sayıda takdir etti.." şeklinde olması da muhtemeldir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her şeyi yarattı ve iyice takdir etti..."* (Furkan, 2) ayetidir.

★ ★
★

Onu Yoluna Koydu

İkinci Mertebe: Yani, orta mertebe de, Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ *"Sonra onun yolunu kolaylaştırdı..."* (Abese, 20) ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu hususla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadedeki السَّبِيلَ kelimesi, kendinden sonra gelen يَسَّرَهُ fiilinin tefsir ettiği bir يَسَّرَ fiilinin takdir edilmesi sebebiyle mansubtur. (Buna iştiğal denilir).

İKİNCİ MESELE

Doğumdaki Harika

Alimler bunun ne demek olduğu hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:

1) Bazı alimler bu ifade ile, insanoğlunun annesinin karnından çıkışının kolaylaştırılmasının kastedildiğini

söyleyerek şöyle demişlerdir: İnsanoğlu annesinin karnında iken, başı üst tarafa, ayakları da alt tarafa doğrudur. Fakat, dünyaya gelme zamanı geldiğinde, o, tersine döner. Binâenaleyh, o çocuğa bu ilhamı veren, Allah'dan başka kim olabilir? Bu manayı, çocuğun o daracık geçitten diri olarak çıkması hususu da teyit eder ki, bu çok acîb bir şeydir.

2) **Ebû Müslim** de şöyle demektedir: Bu ayetten kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz ona iki de yol gösterdik..."* (Beled, 10) ayetinden kastedilenin aynısıdır. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesi, hem dini alakadar eden iyi ve kötünün arasını, hem de dünyayı alakadar eden iyi ve kötünün arasını ayırdetmeyi belirtemeyi içine alır ki, bu da netice olarak, "Biz onu, hem iyi hem de kötü yola girebilecek bir nitelikte yarattık.." demek olup, يَسَّرَ ifadesinin içine de, ona, yapabilme gücü vermek, iyiyi kötüyü anlatmak, akıl vermek, peygamberler göndermek ve kitablar indirmek gibi hususlar girer.

3) Ayetin ifade ettiği mana, dini meselelere tahsis edilmiş bir manadır. Çünkü, السَّبِيلَ kelimesi, kastedilenin, ahirette meydana gelen işler değil de, dünya halleri olduğunu hissettirmektedir.

★ ★
★

Öldürüp Kabre Koydu

Üçüncü Mertebe: En son mertebe olup bu da, Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَآءَ أَنشَرَهُ *"sonra onu öldürüp kabre koydurdu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek"* (Abese, 21-22) ayetlerinin beyan ettiği hususdur. Bil ki, bu üçüncü mertebe de, kendi arasında şu üç mertebeyi, yani, öldürmeyi, kabre sokmayı ve neşr (diriltmeyi) ihtiva etmektedir. Öldürmenin menfaatlerini, bu eserin içinde anlattık. Ve, bu öldürme işinin, mükellefiyet hali ile onun karşılığının görülmesi arasında bir vasıta olduğunda şüphe yoktur. فَأَقْبَرَهُ kelimesine, **Ferrâ** "Allah onu, kabre koydu. Kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yem olmaktan korudu" manasını vermiştir. Çünkü, kabre koyma işi, müslüman kimseye değer vermenin tezahürlerinden biridir. Cenâb-ı Hak, فَقَبَرَهُ buyurmamıştır. Çünkü **"el-kâbir"** (اَلْقَابِرُ) , eliyle defneden kimseye denilir. Dolayısıyla **el-Mukbir** (اَلْمُقْبِرُ) (kabre koyduran) da, Allah Teâlâ olmuş olur. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir ölüyü defnettiğinde, قَبَرَ الْمَيِّتَ başkasına ölüyü kabre koymasını emrettiğinde ise, أَقْبَرَ الْمَيِّتَ ifâdesi kullanılır. Araplar da, devenin kuyruğu koptuğunda, بَتَرَتْ ذَنَبَ الْبَعِيرِ وَاللّٰهُ أَبْتَرَهُ "Devenin kuyruğu kesildi - Allah, onu kesik kıldı" عَضَبَتْ قَرْنَ الثَّوْرِ وَاللّٰهُ أَعْضَبَهُ "Öküzün boynuzu kırıldı - Allah onu kırdırdı" ve طَرَأْتُ فُلَاناً عَنِّي وَاللّٰهُ أَطْرَدَهُ "Falancayı yanımdan kovdum Allah onu kovdurdu", yani, "Allah onu kovulmuş kıldı" derler.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ إِنْ شَآءَ أَنشَرَهُ *"Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek..."* cümlesinden de Allah'ın insanoğlunun, öldükten sonra diriltmesi kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, إِذَا شَآءَ *"dilediği zaman da..."* demek suretiyle de, bunun vaktinin bizce malum olmadığını; o vaktin öne alınmasının veya geri

bırakılmasının kendisinin neşletine bırakıldığını; bundan önce bahsedilen diğer hallerin vakitlerininse, bazı yönlerden bilinebileceğini ihsas ettirmiştir. Çünkü, ölümün vaktini insanoğlu, her ne kadar bilemese de, onun aşılmayan, geçilmeyen malum bir çizgi olduğunu bilmektedir.

★ ★
★

Kulluk Görevini Yapmayanlar

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَآ أَمَرَهُۥ ﴿٢٣﴾

"Gerçek (o insan, Allah'ın) menettiği şeyleri yerine getirmemiştir" (Abese, 23).

Bil ki, ayetteki كَلَّا ifadesi, insanı, kibir ve büyüklük taslamaktan; yahut, tevhidi, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri inkar edişten ısrar ve küfürden caydıran bir ifadedir. Cenâb-ı Hakk'ın; لَمَّا يَقْضِ مَآ أَمَرَهُۥ buyruğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) **Mücâhid**, "Bu, insanoğlundan hiç kimsenin hiçbir zaman, kendisine farz kılınmış olan şeylerin tümünü yerine getiremeyeceğine ve insanın, mutlaka bir kusuru bulunacağına bir işarettir" demiştir. Bence bu tefsire bir bakmak lazım. Çünkü لَمَّا يَقْضِ ifadesindeki zamir, önceden bahsi geçmiş olan birisine racidir. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, قُتِلَ ٱلْإِنسَٰنُ مَآ أَكْفَرَهُۥ (Abese, 17) ayetinde geçen "**insan**" kelimesidir. Halbuki, bu ayette geçen "insan" kelimesiyle tüm insanlar kastedilmeyip tam aksine, kafir olan insan kastedilmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın لَمَّا يَقْضِ ifâdesini bütün insanlar anlamına almak nasıl mümkün olur?

b) Ayetin manası, "O böbürlenen, üstünlük taslayan insan, kendisine emredilmiş olan kibri terketmek... gibi şeyleri yapmamıştır.." şeklindedir Bu da, "O kafir insan, Allah'ın delilleri hakkında düşünmesine mahlukatının ilginçliği, hikmetinin zahir oluşu hususunda tedebbürde bulunması kabilinden şeyleri yapmamıştır.." demektir.

c) **Üstad Ebû Bekir ibn Fûrek**, bu ayete şöyle mana vermiştir: "Hayır, Allah, bu kafire kendisine emretmiş olduğuna iman edip kibri terketme gibi şeyleri hükmetmemiş, tam aksine ona, olmasını hükmetmediği şeyleri emretmiştir.."

★ ★
★

Enfüsten Âfaka

Bil ki, Allah'ın, Kur'ân'da sürdürdüğü adeti şu şekildedir: O, enfüsî delillerden bahsettiği her yerde, bunun peşinden afâkta (dış alemde) bulunan delilleri zikreder. İşte burda da örfünü bu şekilde sürdürmüş, derken, afâkî delillere yer vermiş ve, bu hususa da, insanoğlunun kendisine ihtiyaç duyduğu şey ile başlayarak şöyle buyurmuştur: فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ إِلَىٰ طَعَامِهِۦٓ *"Öyle ya, o insan (bir kere) yediğine baksın..."* (Abese, 24) Bu, "insan kendisi sayesinde yaşadığı o yiyeceklere bir baksın ki, Biz, onun durumu nasıl idare ediyoruz.." demektir.

Gıdalardaki İhsan

Yiyeceklerin bir dera ve ibret alma yerleri olduğunda ise şüphe yoktur. Çünkü, insanoğlunun aldığı yiyeceklerin şöyle iki durumu vardır:

Birincisi, öncelik arzeden durum olup, bu da, o yiyeceklerin varlık alemine girebilmesi için önceden mutlaka mevcut olması gerekli olan şeylerdir.

İkincisi, sonradan olan şeylerdir ki, bunlar da, o yiyeceklerden bir yararlanmanın gerçekleşmesi için, insan bedeninde mutlaka bulunması gerekli olan şeylerdir. Binâenaleyh Allah, birincisi cinsi daha fazla ortaya koyduğu ve şüpheden de o nisbette uzak olduğu için, pek yerinde olarak birincisiyle yetinmiştir. Çünkü, Kur'ân'ın delillerinin mutlaka bütün herkesin istifade edebileceği bir biçimde ve karışıklık ve şüpheden de o nisbette uzak olması gerekir. İşte, *"Öyle ya, o insan, (bir kere) yediğine baksın.."* ayetinden kastedilen budur.

★ ★
★

Bil ki, bitki, gökten inen ve yere düşen yağmur damlalarından beslenir, meydana gelir. Binâenaleyh, bu demektir ki, sema tıpkı bir erkek, yer de bir dişi gibidir. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak, yağmurun yağışını beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:

Yağmur Mucizesi

أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا *"Gerçekten Biz, o suyu bol bol döktük..."* (Abese, 25). Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, صَبَبْنَا *"döktük"* ifadesiyle, yağmurun yağdırılması kastedilmiştir. Şu büyük suları ihtiva eden o bulutun, nasıl meydana geldiği ve onca ağırlığına rağmen havada nasıl kalabildiğine bir bak, sonra da bunun uzak ve yakın sebepleri hususunda iyice bir düşün. Böylece sana, Allah'ın nurunun, adalet ve hikmetinin, bu alemi yaratmadaki düzeniyle ilgili eserlerinden birşeyler parıldayacaktır.

İKİNCİ MESELE Müste'nef bir cümle olarak, ayetin başı ...إِنَّا şeklinde okunduğu gibi, bir önceki ayetteki "taam" (yemek) ifadesinden bedel olarak, أَنَّا şeklinde, fethayla okunmuştur. Buna göre takdiri, "İnsan bizim o suyu nasıl sağanak yağmur halinde yağdırdığımıza baksın" şeklinde olur. **Ebû Ali el-Fârisî**, "Bunu kesreyle إِنَّا şeklinde okuyanlara göre, bu, *"İnsan ... yediğine baksın"* ifadesinin bir tefsiri olmuş olur ve tıpkı, *"Onlar için bir mağfiret var"* (Maide, 9) ifadesinin, aynı ayetteki "va'd"in tefsiri olması gibidir. Fethalı okuyanlara göre, buradaki bedel, bedel-i iştimâl olur. Çünkü bütün bu sayılan şeyler, o yiyeceğin (taamın) oluşmasını ve meydana gelmesini sağlar. O halde bu yönüyle bu ifade, tıpkı *"Sana haram ayları, yani onlarda savaşmanın hükmünü sorarlar"* (Bakara, 217) ve *"Çukurların sahibleri, yani o ateşlerin sahibleri kahrolsun"* (Buruc, 4-5) ayetlerinde olduğu gibi olur" demiştir.

★ ★
★

Yerin Tarıma Elverişli Kılınması

ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾
وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

"Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu suretle ondan taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, sık ve bol ağaçlı bahçeler, meyveler ve mer'alar bitirdik. (Bütün bunları), hem size, hem davarlarınıza bir fayda olarak yaptık"

(Abese, 26-32).

"Toprağı iyiden iyiye yardık" ifadesiyle, yerin bitkilerin çıkmasıyla yarılması (delinmesi) kastedilmiştir.

Sekiz Çeşit Bitki

Hak Teâlâ burada şu sekiz çeşit bitkiden bahsetmiştir:

1) **Taneler** (hubûbât)... Buna, *"Ondan taneler ... bitirdik"* ifadesiyle işaret etmiştir. Tane, buğday ve arpa gibi bitkilerden elde edilen şeylerdir. Cenâb-ı Hak, hubûbât gıdaların adeta temeli olduğu için, önce bunu zikretmiştir.

2) **Üzümler...** Hak Teâlâ, bunu, hubûbâttan sonra zikretmiştir. Çünkü üzüm bir bakıma gıda, bir bakıma da yemiştir.

3) **Yonca...** Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **"Kadb"** kelimesiyle yaş yonca kastedilmiştir. Çünkü yaş yonca kuruyunca, "katt" adını alır. Mekkeliler buna, **"kadb"** derler. **"Kadb"**ın esas manası kesmektir. Çünkü yonca bir kaç kez biçilmektedir. **"Kadîb"** de böyledir. Çünkü ağacın dalına da, kesildiği için **"kadîb"** denilmiştir. Bu **İbn Abbas, Dahhak** ve **Mukâtil**'in görüşü, **Ferrâ, Ebû Ubeyde** ve **Esmâî**'nin de tercihidir.

b) **Müberred, "Kadb"**, hayvan yiyeceği manasınadır. Bu kelimenin esas manası, kesmektir" der. Bu da, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

4-5) **Zeytinler, hurmalar...** Bunların faydaları, bu kitabta daha önce anlatılmıştı.

6) **Sık ve bol ağaçlı bahçeler...** Aslında **"gulb"** kelimesi ile, boyunlar nitelenir. Binâenaleyh bu, boyunları kalın manasına gelip, müfredi **"agleb"**dir. Nitekim Arapça'da, **"esedün ağlebü"** (boynu kalın aslan) denilir. Burada şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Ayetteki bu kelime ile, ağaçları sık ve birbirine yakın olan bahçeler kastedilmiştir. Bu, **Mücâhid** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, bunlar şöyle demektedirler: "Gulb, ağaçları adeta birbirine girmiş, sarmaş dolaş olmuş..." demektir. Nitekim Arapça'da, bir yerin otları birbirine girip, çok sık olduğunda, اِغْلَوْلَبَتِ الْأَرْضُ – اِغْلَوْلَبَ الْعُشْبُ denilir.

2) Bununla, herbir ağacın, kalın ve büyük olduğu anlatılmak istenmiştir. Nitekim **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın, "Cenâb-ı Hak, bu kelime ile büyük ağaçları kastetmiştir" dediğini nakletmiştir. **Ferra** da, "Gulb, kalın hurma ağaçları manasınadır" demiştir.

7) **Meyveler...** Bazıları, "Allah Teâlâ, meyveleri, kendinden önce geçen üzüm, zeytin ve hurma üzerine atfedince, bu şeylerin meyveler sınıfına girmemesi gerekir" diye istidlalde bulunmuşlardır. Bu, zahiri açıdan doğruya yakın bir istidlaldir. Çünkü atfedilen, atfedildiği şeyden başkadır.

8) **Meralar...** "**Ebb**", mer'â demektir. **Keşşâf sahibi**, mer'âya, kastolunduğu (gidildiği) ve hayvanları otlatmak için aranılan (ubûb edilen) bir şey olduğu için bu adın verildiğini söylemiştir. Çünkü **ubûb** ve **umûmet** (kasdetme) iki kardeş kelimedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

جِذْمَنَا قَيْسٌ وَنَجْدٌ دَارُنَا / وَلَنَا الأَبُّ بِهِ وَالْمَكْرَعُ

"Köklerimiz Kays'a varır.. Yurdumuz ise Necd'dir. Ordadır bizim otlaklarımız ve sularından içtiğimiz pınarlarımız..." "**Ebb**"in, kuru meyve manasına geldiği, çünkü kurutulmuş meyvelerin, kış için hazırlandığı, bu sebeple bu adı aldığı söylenmiştir.

Allah Teâlâ, insanların ve hayvanların kendisiyle gıdalandığı şeylerden bahsedince, مَتَاعاً لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ *"(Bütün bunlar)ı hem size, hem davarlarınıza bir fayda olarak yaptık"* buyurmuştur. **Ferrâ**, "Bütün bunları, hem sizin, hem de hayvanlarınızın istifade etmesi için yarattık" manasını verirken, **Zeccâc**, buradaki, "**metâ'an**" kelimesinin, ayetteki أَنْبَتْنَا bitirdik fiilinin, mef'ûl-ü mutlak te'kidi olarak mansub olduğunu; çünkü bu şeyleri bitirmenin, bütün canlıları faydalandırma manasına geldiğini söylemiştir.

★ ★
★

Bunlardan Maksad

Bil ki Allah Teâlâ'nın, bütün bunlardan bahsediş maksadı da şu üç şey, yani:

1) Allah'ın birliğinin delili,

2) Kıyamete kadir olduğnun delili,

3) Kullarına böylesine büyük ihsanlarda bulunan o ilah karşısında, ona taattan yüzçevirmenin, kullarına karşı tekebbür etmenin akıllı olan kimseye yakışan bir hareket tarzı olmadığının delilini ortaya koymak olunca, bu maksadları te'kid eden hususu, bunların peşi sıra getirmiştir. Bu da, kıyametin dehşetleridir. Çünkü insan kıyametin dehşetli hallerini dinledikce korkar. Dolayısıyla bu korku insanı, deliller üzerinde düşünmeye, iman etmeye ve küfürden yüz çevirmeye sevkeder. Yine bu, kişiyi insanlara karşı tekebbür etmemeye ve herkese karşı mütevazi olmaya sevkeder. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Sahhe Geldiğinde

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّآخَّةُ ﴿٣٣﴾

"Fakat o kulakları sağır edercesine haykıracak ses geldiği zaman..."

(Abese, 33).

Müfessirler, "**sâhha**" ile, kıyamet sayhasının, yani sûra son üflenişin kastedildiğini söylemişlerdir: "Arapça'da '**sehh**", dürtmek, vurmak ve yarmak demektir. Nitekim birisi birisinin başını taşla yardığında, صَكَّ رَأْسَهُ بِحَجَرٍ denilir. Yine kargalar, gagalarıyla devenin kıçını gagalarlar (sahh yaparlar). O halde "**sâhha**", o müthiş sesiyle kulaklarına çarpan demektir. **Keşşâf sahibi**, buna dair başka izah yapar ve şöyle der: "Arapça'da, "sözüne kulak verdi" أَصَاخَ لَهُ denildiği gibi, aynı manada صَكَّ لِحَدِيثِهِ de denilir. Binâenaleyh o son nefhanın, "**sâhha**" kelimesi ile tavsif edilişi mecazidir. Çünkü insanlar ona kulak kesilirler."

★ ★
★

Ana, Baba, Kardeşten Kaçılacak Gün

Daha sonra Hak Teâlâ, o günün ne müthiş olduğunu da şöyle belirtmiştir:

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾

"Kişinin, kardeşinden, anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçacağı gün..."

(Abese, 34-36).

Bu ayetlerle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, "kaçma" ile, kelimenin zahiri manası olan, uzaklaşmak, kaçınmak ve sakınmak kastedilmiş olabilir. Bu kaçışın sebebi ise, kovuşturulmaktan, hesap sorulmaktan kurtulmayı istemektir. Mesela kardeşi ona, "Sen, malınla bana yardımcı olmadın"; ana-babası, "Bize itaatta kusur ettin"; eşi, "Bana haram yedirdin, şöyle şöyle yaptın"; oğulları da, "Sen bizi iyi eğitip terbiye etmedin ve bize doğruyu göstermedin" derler. Kardeşinden kaçanların ilkinin **Hâbil**; ana-babasından kaçanların ilkinin **Hz. İbrahim** (a.s); eşinden kaçanların ilkinin **Nûh** ve **Lût** (a.s); oğlundan kaçanların ilkinin yine **Nûh** (a.s) olacağı söylenmiştir.

Ayetteki "kaçma" ile, uzaklaşma manası değil de, kişinin kendi derdine düşüp, kendi işine bakmasından ötürü, kardeşine, ana-babasına... yardımdan kaçışı kastedilmiştir. Bu manaya göre ayet tıpkı, *"Hani tabi olunanlar, tabi olanlardan uzak kalacakları o gün..."* (Bakara, 166) ayeti gibi olur. Kişinin, kardeşine yardımdan kaçınması, *"O gün, hiçbir dost, hiçbir dosta, hiçbir hususta fayda veremez"* (Duhan, 41) ayetinde beyan edilmiştir. Biribirlerine hiçbir şey soramayışları da *"(O gün) hiçbir kandan dost, hiçbir candan dosta (derdini) sormaz"* (Meâric, 10) ayetinde anlatılmıştır.

İKİNCİ MESELE Bu ifade ile, dünyada iken, kendilerine baş vurup, sığındığı; yardımını istediği bu kimselerin, ahiret yurdunda biribirlerinden (köşe-bucak) kaçışları anlatılmak istenmiştir. Ayetteki bu sıralama ile ilgili olarak, alimler şu izahı yapmışlardır: "Ayette adeta, şöyle

denilmek istenmiştir: O gün kişi, kardeşinden, hatta ana babasında... kaçar. Çünkü ana-babası, kendisine kardeşlerinden daha yakındır. Hatta hatta eşinden ve çocuklarından bile kaçar. Çünkü kişinin kalbi, ana-babasından çok, eşine ve çocuklarına bağlıdır."

★ ★
★

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu kaçışın peşisıra, bunun sebebini de dile getirerek şöyle buyurmuştur:

لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾

"O gün bunlardan herbirinin, kendine yeter bir işi (derdi) vardır"

(Abese, 37).

İgna Kelimesinin Manası

Buradaki يُغْنِيهِ ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) İbn Kuteybe buna, "Onu yakınlarından alıkoyacak, geri durduracak, yüz çevirtecek bir işi vardır" manasını vermiş ve şairin,

سَيُغْنِيكَ حَرْبُ بَنِي مَالِكٍ / عَنِ الْفَحْشَى وَالْجَهْلِ فِي الْمَحْفِلِ

"Mâlikoğullarıyla yapacağın savaş seni, meclislerde çirkin sözler söylemekten ve kaba saba davranmaktan alıkoyacak..." şeklindeki şiirini delil getirmiştir. Şiirdeki سَيُغْنِيكَ ifadesi, "seni meşgul edecek" manasınadır. Yine Arapça'da, "yüzünü benden çevir" manasında, اَغْنَ عَنِّي وَجْهَكَ denilir.

b) Me'ânî alimleri, bu kelimeyi, "Bizatihi kendisini ilgilendiren özel denrtleri ve üzüntüleri, kişinin kafasını ve gönlünü yetesiye doldurmuştur. Dolayısıyla artık burada, başkasının tasasına hiç yer kalmamıştır" manasını vermişlerdir. Buna göre kelime, sanki pek çok mal bulunduğu anlatan "gınâ (zenginlik)" köküne benzer bir manada olmuş olur.

★ ★
★

Yüzü Aydın Olanlar

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin bu müthiş halini anlatınca, mükelleflerin o gün kimilerinin said (mutlu), kimilerinin şakî (bedbaht - mutsuz) diye iki kısma ayrılacaklarını belirtmiş ve mutluları şu ifadeleriyle anlatmıştır:

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾

"O gün yüzler vardır, pırıl pırıl parlar, güler sevinir"

(Abese, 38-39).

"Müfsire", sabah ortalığı aydınlattığında kullanılan أَسْفَرَ الصُّبْحُ deyiminden, pırıl pırıl parlayan aydınlık olan manasınadır. **İbn Abbas** (r.a)'dan, bu yüzlerin parlaklığının, kişinin gece namazı kılışından kaynaklandığı rivayeti gelmiştir. Çünkü rivayet edilmiştir ki: مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ فِي النَّهَارِ *"Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur."*[22] **Dahhâk**'dan da, bu parlaklığın abdest almaktan kaynaklandığı rivayeti gelmiştir. Yine bu parlaklığın, uzun süre Allah yolunda cihaddan dolayı yüzlerin tozlanmasından kaynaklandığı da ileri sürülmüştür. Bence bu, kişinin dünya bağlarından alabildiğine kurtuluşu ve kutsi alemle, **"rıdvân"** ve **"rahmet"** makamlarıyla irtibat kuruşundan ötürüdür. İşte bu yüzden o yüzler, güleç olmuştur. **Kelbî** de, "Hesabı verip, yüz akıyla çıkmaları sebebiyle, o insanların yüzleri sevinçlidir, Allah'ın ikram ve rızasına nail olduğu için de, güleçtir, sürûrludur" manasını vermiştir.

Bil ki ayetteki **"müsfire"**, kişinin bu alemden ve bu alemin kovuşturulmalarından - soruşturulmalarından kurtuluşuna bir işarettir. **Dâhike** (gülen) ve **müstebşire** (sevinçli) kelimeleri ise, ya hem nazari, hem de ameli kuvvete hamledilebilecek iki kelimedir, yahut da o gün fayda ve ta'zimin (saygının) elde edildiğine işaret olabilecek iki kelimedir.

★ ★
★

Yüzü Kara Olanlar

غَبَرَةٌ ۝ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ۝ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ۝ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا

"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak bürümüş ve kendisini bir karanlık ve siyahlık kaplamıştır. İşte bunlar, kafirler ile facirlerdir"

(Abese, 40-42).

Müberred, **"Gabera"**, "insana isabet eden toz", تَرْهَقُهَا da, "tez elden ona gelen" demektir. Bu senin hızlıca dağa çıktığında söylediğin رَهَقْتُ الْجَبَلَ ifâden gibidir. O halde **rahk**, "çabucak helak olmak" demektir. **Katere** ise, "tıpkı bir duman gibi olan siyahlık" demektir. Bir yüzde, bu toz ile siyahlığın birleşmesinden, daha ürkütücü birşey yoktur. Bu tıpkı, zencilerin yüzlerinin tozlanması halindeki görünüşleri gibidir. Böylece Hak Teâlâ sanki, "Onların yüzlerinde, tıpkı bu dünyada küfür ve fücur (günahlar) arasını birleştirmeleri gibi, Allah da ahirette siyahlık ile tozu birleştirmiştir" demektedir. En iyisini Allah bilir.

Bil ki **Mürcie** de, **Hariciler** de bu ayeti kendilerine delil getirmişlerdir. Mesela **Mürcie** şöyle der: "Bu ayet, kıyamettekilerin mükafaat ve ceza ehli diye iki kısma ayrıldıklarına delalet eder. Yine bu ayet, ceza ehlinin, sadece kafirler olduğunu gösterir. Ehl-i kıblenin (mü'minlerin) günahkarlarının, kafir olmadıkları delil ile sabittir.

---

22) Keşfü'l-Hafâ, 2/274.

Bunlar, kafir olmadıklarına göre, ehl-i mükafaattandırlar. Bu da, ehl-i kıblenin büyük günah sahiplerinin, ilahi cezaya uğramayacaklarına delalet eder."

Hâriciler de şöyle derler: "Diğer deliller, büyük günah sahiplerinin ilahi cezaya maruz kalacaklarını göstermektedir. Bu ayet de, ilahi cezaya maruz kalan herkesin kafir olduğuna delalet etmektedir. Buna göre, her günahkarın kafir olması gerekir." Her iki görüşe (ve mezhebe) şu şekilde cevap verilebilir: Bu konularda genel olarak bahsedilen bu iki guruptur. Bu, bir üçüncü gurubun olmamasını gerektirmez. Allah en iyi bilendir. Hamd, alemlerin Rabbine; salat-ü selam da peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (amin)!

★ ★
★

TEKVİR SÛRESİ

Bu sûre, yirmidokuz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kıyamet Esnasındaki Onikl Olay

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۝

"Güneş, dürüldüğü zaman..."

(Tekvir, 1).

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrede, oniki şeyden bahsetmiş ve "Bu şeyler vuku bulduğunda, işte tam o esnada, her nefis ne hazırlamışsa, onu bilir" buyurmuştur. Bu oniki şeyden,.

1. Güneşin Tekvîri

Birincisi: *"Güneş dürüldüğü zaman..."* ayetinin ifade ettiği husustur. "**Tekvir**"in, ne demek olduğu hususunda, şu iki izah yapılmıştır:

1) Tıpkı sarığın sarılması gibi, yuvarlak bir biçimde dürülme-bükülme manasınadır. Nitekim hadiste, نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ *"Dürülüp büküldükten sonra dönmekten Allah'a sığınırız"*[23] yani ülfetten, uyumdan, bir araya gelişten sonra dağılmaktan Allah'a sığınırız" denilmiştir. **Kevr** ve **tekvîr** aynı manayadır. Çamaşırları ve elbiseleri bohçaladığı için, çamaşırcıya da "**Kâre**" denmiştir. Bürülen ve dürülen şeyin ise, görünmeyeceğinden şüphe yoktur. Binâenaleyh güneşin kütlesinin ışığının tamamen ortadan kalkması ve güneşin artık görünmez hale gelmesi, "**tekvîr**" (dürülme) kelimesiyle anlatılmıştır. İşte bundan ötürü kelimeleri, bu dürülmeye, طُمِسَتْ (silindi, ışığı söndürüldü) manasını verirken, kimileri de "(Güneş tutulduğu zaman)" manasını vermişlerdir. **Hasan el-Basrî**, buna "Işığı silindiğinde..." manasını verirken, **Mufaddal b. Seleme**, "Işığı yok olduğunda ve adeta bir bohçanın içinde saklandığında..." manasını vermiştir.

---

23) Müslim, hacc, 426 (2/979), İbn Mâce, duâ, 20 (2/1279).

2) Arapça'da, "Duvarı çarpıp, yıktım yerle bir ettim" manasında, كَوَّرْتُ الْحَائِطَ – دَهْوَرْتُهُ denir. **Esmâî** şöyle der: "Birisi, birisini (vurup) bayılttığında, كَوَّرَهُ وَكَوْرَهُ denilir. Binâenaleyh, ayetteki, كُوِّرَتْ "Güneş yörüngesinden atıldığında" manasınadır.

3) Bu hususta şöyle bir üçüncü görüş daha vardır: **Hz. Ömer** (r.a)'den rivayet olunduğuna göre bu kelime, Farsça'dandır. Zira, Farsça'da, âmâya " ör" denir. (Dolayısıyla كُوِّرَتْ اِذَا kör edildiği zaman manasınadır.

Burada şöyle iki soru vardır:

Birinci Soru: "Şems" kelimesinin merfû oluşu, mübteda mı, yoksa fâil oluşundan ötürü müdür; **Cevab:** Hayır bu, fâil oluşundan ötürüdür. Ona ref' eden fiili, ayetteki كُوِّرَتْ fiilinin tefsir ettiği, mukadder başka bir كُوِّرَتْ fiilidir. Çünkü اِذَا edatında şart manası bulunduğu için, ondan sanra fiilin bulunması gerekir.

İkinci Soru: Rivayet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî, Basra**'da **Ebû Seleme b. Abdurrahman**'ın yanına gidip oturdu. O da, **Ebû Hureyre** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ثَوْرَانِ مُكَوَّرَانِ فِي النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Güneş ve ay, kıyamet günü dürülüp cehenneme atılacak olan iki öküzdürler"*[24] dediğini rivayet etmiştir. **Hasan el-Basrî**, "Onların günahı ne?" dedi. Bunun üzerine, **Ebû Seleme**, "Ben sana, Hz. Peygamber (s.a.s)'den hadis rivayet ediyorum" dedi. Böylece **Hasan** sustu... (Buna ne dersiniz)?

Cevap: Hasan el-Basrî'nin sorusu sakıttır. Çünkü güneş ve ay, cansız iki varlıktır. Binâenaleyh onların cehenneme atılmaları, zarar ve eziyet görmelerine sebep olmaz. Belki bu, cehennemin sıcaklığının artmasına sebep olur. Dolayısıyla bu hadis, aklın hilafına olmuş olmaz.

★ ★
★

2. Yıldızların Dağılması

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin anlattığı hususdur.

وَإِذَا ٱلْكَوَاكِبُ ٱنتَثَرَتْ ۝٢

"Yıldızlar düştüğü zaman..."

(Tekvir, 2).

Yani, "Saçıldığı, döküldüğü zaman..." Nitekim Allah Teâlâ, *"Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."* (İnfitar, 2) buyurmuştur. **"İnkidâr"**ın asıl manası, "dökülme"dir. **Halil**, "Bir topluluk, bir topluluğun üzerine sakınıp, adeta onlar üzerine döküldüklerinde, çullandıklarında, اِنْكَدَرَ عَلَيْهِمِ الْقَوْمُ denilir" demiştir. **Kelbî** de, "O gün gök, yıldızları yağmur gibi yağdırır ve gökte hiçbir yıldız kalmaksızın, bütün yıldızlar yeryüzüne düşer" demiştir. **Ata** ise, "Bunun sebebi şudur: Yıldızlar gökten

24) Kenzü'l-Ummâl, (13/19533).

yere uzatılmış nurdan zincirlere bağlı kandiller içindedirler. Bu zincirler, meleklerin elindedir. Yerde ve gökte olan herkes, ölünce, bu zincirler, meleklerin elinden düşer" demiştir.

★
★

3. Dağların Yürütülmesi

وَإِذَا ٱلْجِبَالُ سُيِّرَتْ ۝٣

"Dağlar yürütüldüğü zaman..."

(Tekvir, 3).

Yani, "yerinden oynatılıp, hareket ettirildiği zaman..." Bu, *"Dağlar (yerlerinden koparılıp) yürütülmüş, bir serab haline gelir"* (Nebe, 20) ayetinde beyan edildiği gibidir. Yahut da bu yürütülme, havada olacaktır. Nitekim ayette, *"Bulutların yürüdüğü gibi yürürler"* (Neml, 88) buyurulduğu gibi...

★ ★
★

4. Gebe Develerin Bırakılması

Dördüncüsü: Cenâbı Hakk'ın şu ayetinin ifade ettiği hususdur:

وَإِذَا ٱلْعِشَارُ عُطِّلَتْ ۝٤

"Gebe develer, salıverildiği zaman..."

(Tekvir, 4).

Bu ayetle ilgili iki izah var:

1) Meşhur olan görüşe göre, عِشَارٌ kelimesi, عُشَرَاءُ kelimesinin çoğuludur: **Nifâs**'ın cemisinin, **nüfesâ** oluşu gibi... **"Uşerâ"**, on aylık hamile manasınadır. Bu kelime, bir senelik hamileye de verilen isimdir. Ki on aylık hamile deve, ehli nazarında, en kıymetli ve nefis maldır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Kıyamet gününün dehşetli hadiseleri geldiği zaman, sahibleri bu develeri bile ihmal eder, kendi haline salıverir. Halbuki Araplar için, hamile develerden daha sevimli ve kıymetli başka bir şey yoktur. Araplara, gebe develer meselesiyle hitab edilmiştir. Çünkü onların mallarının ve geçimlerinin çoğu devedendir. Bundan maksad, malların gitmesi ve mülklerin boşa çıkması, insanların kendi canlarının derdine düşmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün, ne bir mal, ne de oğullar fayda verir. Ancak Allah'a, selim bir kalb ile gelen (kurtulur)"* (Şuarâ, 88) ve *"Andolsun ki Bize, sizi ilk defa yarattığımız gibi, tek başınıza geleceksiniz"* (En'âm, 94) buyurmuştur.

2) Buradaki **"ışâr"** (gebe develer) kelimesi, suyunu tamamen koyuveren

bulutlardan kinayedir. Bu, mecazî bir ifade olmakla birlikte, kendinden önceki diğer şeylere benzetilmiştir. Bir de Araplar, bulutları gebe develere benzetirler. Allah Teâlâ da, *"Sonra o (ağır) yükü taşıyanlar..."* (Zâriyât, 2) buyurmuştur.

★ ★
★

5. Vahşi Hayvanların Toplanması

Beşincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği hususdur:

وَإِذَا ٱلْوُحُوشُ حُشِرَتْ ۝

"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman..."
(Tekvir, 5).

Kara hayvanlarından, uysal ve evcil olmayan her hayvan, "vahşî" hayvandır. Bunun çoğulu, "**vuhûş**"dur. إِذَا حُشِرَتْ kelimesi, "Her taraftan toplanıp, bir araya getirildiği zaman" demektir. **Katâde**, "Bütün herşey, hatta sinekler bile, kısas için (karşılıklı haklarını almak için) bir araya toplanırlar" demiştir. **Mu'tezile**, "Allah Teâlâ, ölme, öldürülme ve benzeri elemlerden dünyada iken başlarına gelen şeylerin karşılığını onlara vermek için, bu günde bütün hayvanları toplar. Onlara, bu elemlerinin karşılığı verilince, Allah dilerse ve eğer bu güzel bulunacak birşey ise, bazılarını cennette baki kılar; eğer onları yok etmeyi dilerse, hadiste bahsedildiği şekilde, onları yok eder" demiştir.

Biz (ehl-i sünnetin) alimleri ise, "Bize göre, hakedilme açısından Allah'a hiçbirşey vacib değildir. Fakat o, bütün vahşî hayvanları toplayacak ve boynuzsuzun hakkını boynuzludan alıp ona verecek. Sonra onlara, "ölün" denilecek, onlar da ölüverecekler" demişlerdir.

Bu Hadiseden Maksad

Burada, bu kissanın (hadisenin) zikredilmesinin gayesiyle ilgili birkaç izah yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, kıyamet gününde, adaletini ortaya koymak için, bütün canlıları, hayvanları haşreder, bir araya getirir. Binâenaleyh, bu böyleyken, mükellef olan ins ve cinni haşretmemesi nasıl düşünülebilir?

2) Bu hayvanlar, (canlılar), dünyada iken insanlardan alabildiklerine nefret etmelerine ve dağlara çöllere dağılıp yaşamalarına rağmen kıyamet gününde bir araya geleceklerdir. Binâenaleyh bu, onların insanlarla beraber o meydanda bulunmalarının o günün dehşetinden kaynaklandığına delâlet eder.

3) Bu canlıların bir kısmı, diğer bir kısmının yemidir. Ama onlar o gün bir araya gelecekler de hiç birbirlerine saldırmayacaklar. Bu ise, yine o günün dehşetinin şiddetinden ötürü böyle olacaktır. Bu ayet hakkında, **İbn Abbas**'tan gelen bir diğer görüş de şudur. "Vahşi hayvanların bir araya gelmesi demek, onların ölümleri

demektir. Yani, "Vahşi hayvanlar öldüğünde..." demektir." Nitekim Arapça'da, yıl, insanlara ve mallarına zarar verdiği, onları helak ettiği zaman, حَشَرَتْهُمُ السَّنَةُ denilir. Bu ifâde şedde ile, حُشِّرَتْ şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

6. Denizlerin Ateşlenmesi

Altıncısı: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin beyan ettiği hususdur:

وَإِذَا ٱلْبِحَارُ سُجِّرَتْ ۝٦

"Denizler ateşlendiği zaman..."

(Tekvir, 6).

Bu kelime, şeddeli ve şeddesiz olarak, سُجِّرَتْ ve سُجِرَتْ şeklinde okunmuştur. Bu ifade hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kelime aslında, tandırı, fırını tutuşturduğun zaman kullandığın سَجَرْتُ التَّنُّورَ ifadesindendir. Bir şey yakıldığı zaman ise, oradaki rutubetler kurur. O halde bu demektir ki, bu durumda, denizlerde su namına hiçbir şey kalmayacaktır. Daha sonra da dağlar, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Ve dağlar yürütüldüğü..."* (Nebe, 20) buyurduğu üzere, yürütülür. Bu durumda da, denizler ve yeryüzü, alabildiğine yanıp tutuşan, ısının had noktaya çıktığı tek bir şey haline gelir. Şu da denebilir. Denizdeki sular kuruyunca, yeryüzü kabarır, derken yükselir, neticede de dağların tepesi ile aynı seviyeye gelir. Şu da söylenebilir: Dağlar unufak olup, herbir parçası herbir tarafa dağılıp da toprak haline geldiğinde, bu toprak, dağların alt kısımlarına dolar, böylece yeryüzü denizle beraber dümdüz olur ve tümü birden cayır cayır yanan bir deniz oluverir.

b) Ayetteki, سُجِّرَتْ kelimesinin, "fışkırtıldı..." mansına gelmesidir. Bu böyledir, zira, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecavüz etmeye mani bir perde vardır"* (Rahman, 19-20) buyurduğu üzere, denizler arasında manialar vardır. Binâenaleyh, Allah bu engelleri kaldırınca, bu denizlerin suyu bir birine akar. Böylece de denizler tek bir deniz haline gelir. Bu, **Kelbî**'nin görüşüdür.

c) سُجِّرَتْ kelimesinin manası, "tutuşturulduğunda, yakıldığında" şeklindedir. **Kaffâl** şöyle der: "Mananın böyle olması halinde şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Cehennemin, denizlerin dibinde bulunması... Binâenaleyh, bu demektir ki cehennem, şu anda dünya hayatı sürdüğü için, tutuşturulmamış bir durumda mevcuttur. Bu nedenle, dünyanın ömrü sona erdiğinde, Allah Teâlâ, bu ateşin tesirini denizlere de ulaştıracak, böylece hepsi bu yüzden tutuşmuş olacak...

2) Allah Teâlâ, güneşi, ayı ve yıldızları, denizlere atar böylece denizler de tutuşmuş, yanmış olur.

3) Allah Teâlâ, denizlerde çok büyük bir ateş halkedecek, böylece de denizlerin suları fokur fokur kaynayacak.

Ben diyorum ki, yapılan bu izahlar, hiçbirine gerek olmayan zorlamalı izahlardır. Zira, dünyayı harab etmeye, kıyameti getirmeye kadir olan zatın, denizlere güneşi, ayı atmasına, veya denizlerin dibinde cehennem ateşinin bulunmasına gerek kalmaksızın, ya denizlerin suyunu ateşe çevirmek yahut da başka bir şeyle o suları fokur fokur kaynatmak suretiyle denizlere böyle bir işlemde bulunmaya mutlaka ve mutlaka kadir olur.

Bil ki, bu altı alametin, dünyanın tahrib edilmeye başlandığı zamanın hemen başında meydana gelmeleri mümkün olduğu gibi, kıyametin kopmasından sonra da meydana gelmeleri mümkündür. Ayetlerin lafzında, bu iki ihtimalden birisinin olacağına delalet eden herhangi bir şey yoktur. Ama, geriye kalan altı hususa gelince, bunlar kıyamete has kılınmış hallerdir.

★ ★
★

7. Ruhların Eşleştirilmesi

Yedincisi: Şu ayetin ifade ettiği hususdur:

وَإِذَا ٱلنُّفُوسُ زُوِّجَتْ ۝

"Ruhlar eşleştirildiği zaman..."
(Tekvir, 7).

Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) "Ruhlar bedenleriyle birleştirildiğinde..."

2) **Hasan el-Basrî** şöyle demektedir: "Canlar, o günde, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Sizler, üç sınıf olduğunda... Ashab-ı yemin, bilir misin ashab-ı yemin nedir? Ashab-ı şimal, bilir misin ashab-ı şimal nedir?.. Öne geçenler, öne geçenler..."* (Vâkıa, 7-10) buyurduğu gibi, üç sınıf haline gelirler."

3) Her sınıfa, kadın-erkek kendi tabaka ve derecesinde olanlar katılır.. Böylece, taatla temayüz etmiş olanlar, misliyle; orta olanlar, yine misliyle, benzeriyle birleştiği gibi, masiyet ehli de, benzerleriyle bir araya gelir. Binâenaleyh, bu demektir ki, "**tezvic** - bir araya getirme", bir şeyi misliyle bir araya getirmek demektir. Buna göre mana, "Hayır ve şer hususunda herkes kendisi gibi olanlarla birleşir, bir araya gelir" şeklinde olur.

4) "Herkes, dünyada iken kendisinden hiç ayrılmadığı, kendilerinden hiç ayrılmadığı hükümdar ve yöneticilerle birleşir." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Zalimleri ve onların eşlerini toplayın.."* (Saffât, 22) buyurmuştur. "Biz, ayette bahsedilenler, şeytanlarını da katarız..." da, denilmiştir.

5) **İbn Abbas**, "Mü'min olan canlar, hurilerle, kafirler de, şeytanlarla birleştirilir" demiştir.

6) Herkes, kendi taraftarı ile birleştirilir. Mesela, yahudi yahudi ile, hristiyan da hristiyanla... Bu hususta "merfû" bir haber kullanmaktadır.

7) **Zeccâc** da, "Canlar, amelleriyle birleştirilir.." demiştir.

Bil ki, bahsettiğimiz bu görüşleri iyi anladığımızda, bunlara istediğin kadar ilavede bulunman imkan dahilindedir.

★ ★
★

8. Defnedilen Kız Çocuğuna Sorma

Sekizincisi: Şu ayetin ifade ettiği hususdur.

وَإِذَا ٱلْمَوْءُۥدَةُ سُئِلَتْ ۝٨ بِأَىِّ ذَنۢبٍ قُتِلَتْ ۝٩

"Diri diri gömülen kızın hangi suçlardan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..."

(Tekvir, 8-9).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kız Çocuğu Diri Gömme Âdeti

وَأْدٌ – يَئِدُ kelimesi, اَوْداً – يَؤُودُ – آدَ kelimesinden kalbolunmuş, olan bir fiildir. Bir şey, "ağır olduğunda denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, اَوْداً – يَؤُودُ – آدَ denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O yeri ve göklerin korunması O'na güç ve ağır değildir.."* (Bakara, 255) anlamında, وَلاَ يَؤُودُهُ حِفْظُهُمَا buyurmuştur. Çünkü, kız çocuklarının diri diri gömülmesi, onları, toprak yığınının ağırlığı altında bırakmak suretiyle oluyordu. Meselâ bir kimsenin kız çocuğu oldu mu, bu kimse de kızının yaşamasını istedi mi, çölde, develerini ve koyunlarını otlatması için, bu çocuğuna kıldan bir aba giydirirdi.. Yok eğer, onu öldürmeyi aklına koymuşsa, boyu altı karış oluncaya kadar ona dokunmuyor, bu boya ulaştı mı çocuğun annesine, "Çocuğu süsle, güzel elbiselerini giyindir. Ben onu akrabalarına götüreceğim" diyordu. Oysa ki o, bu çocuk için, çölde bir çukur eşmişti.. Böylece o çocuğu o çukurun başına getirdi mi, çocuğuna "oraya bak bakalım" diyor, sonra da, onu arkasından oraya itiyor, o eştiği çukur yer seviyesiyle bir oluncaya değin, oraya toprak atıyordu.. Şu da ileri sürülmüştür. Hamile kadının doğumu yaklaştığında, bir çukur kazardı.. Derken, o çukurun doğum sancılarını çekerdi. Doğurduğu kız olursa, onu o çukura atardı, oğlan olursa onu tutar, onu korurdu... Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Bunları, bu kez çocuklarını diri diri gömmeye sevkeden neydi?

Cevap: Bu, ya, o kız çocukları sebebiyle babaya utanç veren bir hadisenin gelmesi, yahut da, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Geçim korkusuyla, çocuklarınızı*

öldürmeyin..." (İsra, 31) buyurduğu gibi, geçim endişesi idi. Ve onlar şöyle diyorlardı: Melekler, Allah'ın kızlarıdır. Binâenaleyh, kızlarınızı meleklere katın.. Sa'sa'a İbn Nâciye, bu kızların diri diri gömülmelerine karşı çıkacaklardan birisi idi. Bu sebeple Ferezdak şu beytinde onunla övünmüştür:

وَمِنَّا الَّذِى مَنَعَ الْوَائِدَاتِ / فَأَحْيَا الْوَئِيدَ فَلَمْ تُوْأَدْ

"Çocukları diri diri gömen kadınlara engel olup da, böylece, diri diri gömülecek olanı hayata kavuşturan, o da böylece gömülmeyen... bizden çıkmıştır..."

Neden Gömen Sorguya Çekilmiyor?

İkinci Soru: Diri diri gömülen o kız çocuğuna, hangisi yüzünden öldürüldüğü suçu, günahı sormak da nedir? Onu diri diri gömen kimseye, onu öldürmesinin sebebi sorulmalı değil miydi?

Cevap: Bu sorunun o kız çocuğuna sorulması ve onun da bu soruyu cevaplaması, aslında, onu öldüreni susturma, utandırma, cevapsız bırakmadır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İsa (a.s)'ya, "Sen mi insanlara "Beni ve annenizi Allah'tan başka ilah edininiz dedin?" deyip de, Hz. İsa (a.s)'nın da, *"Seni takdis ve tenzih ederim, benim için hak olmayan bir şeyi söylemem bana uygun olmaz..."* (Mâide, 116) diyerek cevap verdiği ayeti ile, hristiyanları susturması gibidir.

İKİNCİ MESELE
Kıraat Farkı

Kelime, سَأَلَتْ şeklinde de okunmuştur. Ki anlamı, "Kendisini savundu ve Allah'a ... veya onu öldürene, hangi günah sebebiyle öldürüldüğünü sordu" şeklindedir. قُتِلَتْ kelimesi şedde ile قُتِّلَتْ şeklinde de okunmuştur. Buna göre şayet, "Uygun lafzın, سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ şeklinde okunmasıdır. İfadeyi سَأَلَتْ şeklinde okuyana gelince, bu durumda uygun okuyuş, بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ "... hangi günah sebebiyle öldürüldüm..." şeklindedir. O halde, meşhur kıraate göre en uygun olanı hangisidir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Ayetin takdiri, "Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğunda... Yani, onu gömenlere, onun halinden, hangi gönahtan dolayı öldürüldüğünden sorulduğunda..." şeklindedir.

b) Bir insanın, muhatap olma durumunda bile, bazan, gaib sigasıyla hali ve durumu sorulabilir. Bu tıpkı senin, Zeyd'in durumunu öğrenmek isteyip de, bu anlamda, yani yanında olduğu halde ona, مَا ذَا فَعَلَ زَيْدٌ "Zeyd ne yaptı, ne yapıyor?" demen gibidir. Böylece de Zeyd, kendisi hakkında soru sorulan olduğu halde, suale muhatap olan (el-mesûl) olmuştur. Burda da böyledir.

★ ★
★

9. Defterler Açılacak

Dokuzuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ *"Defterler açılıp yayıldığı zaman..."* (Tekvir, 10) ayetinin beyan ettiği husus. نُشِرَتْ kelimesi, hem şeddeli hem de şeddesiz okunmuştur. Cenâb-ı Hak burada, kişi öldüğü zaman dürülen amel

defteri, sahifelerini murad etmektedir ki, bunlar, kul hesaba çekileceği zaman açılıp yayılır. Bu defterlerin, sahipleri arasında yayılmasının, yani dağıtılmasının kastedilmiş olması da caizdir.

★ ★
★

10. Gök Koparılacak

Onuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا السَّمَآءُ كُشِطَتْ *"Gök koparıldığı zaman..."* (Tekvir, 11) ayetinin ifade ettiği husus. Yani, "Gök, açılıp da, üst taraftan, yani cennet ve arşullah cihetinden koparıldığı zaman..." demektir ki, bu tıpkı, kesilmiş hayvanın derisinin ya da bir şeyin yüzünün astarının sökülmesi gibidir. **İbn Mes'ûd** ise, قُشِطَتْ şeklinde okumuştur. **Kâf** ile **gâf**'ın birbirlerinin yerine kullanılması çokca cari olan bir şeydir. Meselâ, لَبَكْتُ الثَّرِيدَ "Tiridi karıştırdım..." denildiği gibi, لَبَقْتُهُ da denelir; اَلْكَافُورُ denildiği gibi اَلْقَافُورُ **kâfur)** da denilir. **Ferrâ** ise كُشِطَتْ kelimesinin anlamının, "... sökülüp de dürüldüğünde..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

11. Cehennem Kızıştırılacak

Onbirincisi: Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ *"O olavli ateş, iyice kızıştırıldığı, tutuşturulduğu zaman..."* (Tekvir, 12) ayetinin ifade ettiği husus. Yani, "İyice, şiddetli bir biçimde tutuşturulduğunda, yapıldığında..." demektir. Bu kelime, mübâlağa için, şedde ile, سُعِّرَتْ şeklinde okunmuştur. Onu, Allah'ın gazabı ile insanoğlunun günahlarının tutuşturduğu söylenilmiştir. Cehennemin şu anda yaratılmamış olduğunu iddia edenler, bu ayetle istidlalde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ifade, bu ateşin tutuşturulmasının, kıyamet günüyle mukayyed olduğuna delalet etmektedir."

★ ★
★

12. Cennet Yaklaştırılacak

Onikincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ *"Cennet yaklaştırıldığı zaman..."* (Tekvir, 13) ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Cennet, muttakilere yaklaştırıldığında..." demektir ki, bu, *"Cennet müttakilere yaklaştırıldığında..."* (Şuara, 90) ayeti gibidir.

★ ★
★

Cenâb-ı Hak, bu oniki şeyi zikredince, bundan sonra, bütün bunların toplamından ibaret olan şart ifadelerine terettüp eden cezayı beyan etmiş ve عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّآ أَحْضَرَتْ *"Her nefs, ne hazırlamışsa (onu) bilmiştir..."* (Tekvir, 14) buyurmuştur. Malumdur ki, amelin, fiilin ihzar edilmesi, dermeyan olunması, mümkün değildir. O halde bundan murad, kulun muhasebe ve amellerinin tadilması sırasında, o amelin netice ve

eserlerinden olmak üzere, sahifelerde dermeyan ettiği, hazırladığı şeylerdir. Veya bundan murad, her nefsin, kendisi için hazırlamış olduğu, cenneti ya da cehennemi hak etme hususudur.

İmdi, şayet, *"Her nefis, işlemiş olduğu hayrı hazır olarak bulacaktır..."* (Al-i İmran, 30) ayetinin ifade ettiği üzere, her bir nefs, hazırlamış olduğu şeyleri bilir. O halde daha, *"her nefs ... bilmiştir..."* (Tekvir, 14) demenin manası nedir?" denilirse, buna iki bakımdan cevap verilirse, buna iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu ifade, Arabların, her ne kadar lafız azlığı ifade etmek için vaz olunmuş bile olsa, kendisiyle aşırılığı ve mübalağayı kastetmiş oldukları sözleri (maksadın aksini söyleme) kabilindendir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا *"O küfredenler zaman zaman temenni ederler ki..."* (Hicr, 2) ayeti de bu kabildendir. Bu tıpkı bir kimsenin alim bir kimseye açık bir mesele sorarken, "Bu konuda diyeceğiniz bir şeyler olur mu?" Onun da cevaben: "Belki de söyleyecek bir şeyler hatırıma gelir" demesi gibidir. Halbuki bu zat böyle derken bundan maksadı: "Bu konuda benim söyleyecek öyle sözlerim var ki benden başka hiç bir yerde bulamazsınız" demektir. İşte burda da böyledir.

b) Belki de kafirler, (dünyada) taat olduğuna inandıkları şeyler hususunda kendilerini yoruyorlardı... Ama kıyamet gününde, bunun tersi çıkmıştır... İşte, bu ayetten kastedilen de budur.

★ ★
★

Yıldızlarla Kasem: Hunnes

Cenâb-ı Hak, فَلَآ أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ *"(Ey kafirler, sizin dediğiniz gibi değil!). Andederim (geceleri) o geri dönen, akıp akıp yuvalarına giden (yıldız)lara..."* (Tekvir, 15-16) buyurmuştur. لَآ أُقْسِمُ ifâdesi hakkındaki açıklama, لَآ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ (Kıyamet, 1) ayetinde geçmişti. Buradaki بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ifâdesine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Meşhur ve açık olan bu görüşe göre, "bunlar yıldızlardır. اَلْخُنَّسُ **(el-hunnes)** kelimesi, اَلْخَانِسُ kelimesinin çoğulu olup, **"el-hunûs"** da, yumulmak, gizlenmek anlamına gelir. Nitekim sen, "Toplum arasında gizlendi, gizli kaldı" anlamında, خَنَسَ مِنْ بَيْنِ الْقَوْمِ وَالْخَنَسَ dersin. Hadis-i şerifte de şöyle gelmiştir: اَلشَّيْطَانُ يُوَسْوِسُ إِلَى الْعَبْدِ فَإِذَا ذَكَرَ اللّٰهَ خَنَسَ *"Şeytan, kula vesvese verir.. Kul Allah'ı andığı zamanda ise, kaçıp gizlenir"*[25] yani, "yumulup kaçar, saklanır..." İşte bu sebeple de şeytan, **el-hannâs**, "Sinmiş, saklanmış, böylece fırsat kollayan..." diye isimlendirilmiştir.

Künnes

Künnes kelimesi ise, اَلْكَانِسُ ve اَلْكَانِسَةُ kelimelerinin çoğulu olup, Arapça'da, yuvasına girdiği zaman bir şey (hayvan) hakkında, كَنَسَ denilir. Meselâ bu anlamda, "Ceylan yuvasına girdi كَنَسَ الظِّبَاءُ فِي كِنَاسِهَا denilir. Yine, ceylanın yuvasına girmesine

25) Benzeri Hadis, Müsned, 2/331.

benzetilerek, "Kadın hevdecine girdi.." anlamında كَنَسَتِ الْمَرْأَةُ denilir. Alimler, yıldızların gizlenip yuvalarına girmeleri hususunda şu üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) En kuvvetli görüş olan bu görüşe göre, bu, gezegen olan beş yıldızın geri dönmelerine ve istikametlerine bir işarettir. Onların (yörüngelerinde) geri dönmeleri, onların **hunnes** isimleriyle alakalıdır. **Kunnes** oluşları ise, onların güneşin ışığı altına gizlenmiş olmaları, görünmemeleri ile alakalıdır. Hiç şüphe yok ki bu, hayranlık verici bir durum olup, bunda hayranlık veren pek büyük sırlar bulunmaktadır.

2) **Hz. Ali**'den, **Atâ**'dan, **Mukâtil**'den ve **Katâde**'den rivayet olunduğuna göre, bunlar, bütün yıldızlardır. Onların gizlenmesi **hunnes**, onların gündüzün, gözlerden nihan olması, gizlenmesi, görünmemesinden ibarettir. Yuvalarına girmesi **kunnes** ise, geceleyin görülmesinden ibarettir. Yani onlar, tıpkı yuvasındaki vahşi hayvanlar gibi, geceleyin yerlerinde görülürler.

3) Yedi gezegen yıldızın doğuş ve batış yerleri, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Doğuların ve batıların Rabbine andolsun..."* (Meâric, 40) buyurduğu vechile farklı farklıdır. Şüphesiz ki onların, bir doğuş yeri, bir de batış yerleri vardır ki, bunlar, bize en yakın doğuş ve batış yerleridir. Sonra yıldızlar, bütün sene boyunca, o doğuş yerinden başka bir doğuş yerine doğru uzaklaşmaya başlarlar... Sonra, yeniden oraya dönerler. İşte onun gizlenmesi (**el-hunnes**), o ilk doğuşun yerinden uzaklaşmasından ibarettir. Yuvalarına dönmesi (**kunnes**) ise, yeniden oraya dönmelerinden ibarettir. İşte bu, muhtemel bir izahtır. Birinci görüşe göre, yemin, beş gezegen yıldıza edilmiş olur. İkincisine göre, bütün yıldızlara edilmiş olur. Zikrettiğim bu son görüşe göre de, yedi gezegen yıldıza yemin edilmiş olur. Allah, neyi murad ettiğini daha iyi bilir.

İkinci Görüş: İbn Mes'ûd ve **en-Nehâî**'nin olan bu görüşe göre, **el-Hunnes el-Cevârî el-Kunnes**, vahşi sığırlardır.

Said ibn Cübeyr ise, bunların, aslanlar olduğunu söylemiştir. Buna göre **el-hunnes**, bunda gizli ve saklı kalan şey olup, bu da, burunlarda bulunan derinlik, derin oluş yüzün gerisinde bulunma halidir. Çünkü sığır ve ceylanların burunları böyledir. **Kunnes** ise, كَانِسٌ kelimesinin çoğulu olup, yuvasına giren demektir. Muteber görüş birincisidir.

Şu iki şey de buna delalet eder:

1) Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"Karanlığa yöneldiği dem geceye..."* (Tekvir, 17) buyurmuştur. Bu durum ise, vahşi sığırdan daha ziyade yıldızlarla alakalı olmaya daha münasiptir.

2) Allah Teâlâ'nın kendisine kasem ettiği şeyin mahallinin daha büyük ve yüce olmasının, daha uygun olacağıdır. Yıldızların vahşi sığırlardan daha yüce ve muazzam olduklarında ise şüphe yoktur! Üçüncü bir izaha göre **el-hunnes**, **el-humûs** kelimesinden gelen اَلْخَـــانِسُ (**el-hânisu**) kelimesinin çoğuludur. Yahut da خَنَسَاءُ ve اَخْنَسُ kelimesinin çoğuludur. Bu da, **hans** kökünden olur. Bu kök de, خَنَسَ يَخْنِسُ fiilinin köküdür. Halbuki, şedde ile **el-hunnes**, ancak, bu kelime vahşi hayvanlar hakkında kullanıldığında söylenilir. Bu durumda bu kelime yine

humûs kökünden olur ki, **humûs** kelimesi de, vahşi hayvanların gözlerinden kaybolup, kendi yuvalarına girmesi ve saklanmaları demektir.

★ ★
★

As'ase

Cenâb-ı Hak وَالَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ *"Karanlığa yöneldiği zaman geceye, teneffüs ettiği dem sabaha kasem olsun..."* (Tekvir, 17-18) buyurmuştur. Dil alimleri عَسْعَسَ 'nin **"ezdâd"**dan olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, gece geldiği zaman عَسْعَسَ اللَّيْلُ ifadesi kullanılır, gittiği zaman da bu ifade kullanılır. Dilciler, bu kelimenin, "gitme..." manasına geldiği hususunda, **el-'Accâc**'ın şu beytini delil olarak getirmişlerdir.

حَتَّى إِذَا الصُّبْحُ لَهَا تَنَفَّسَا / وَالْجَابَ عَنْهَا لَيْلَهَا وَعَسْعَسَا

"Derken, onun sabahı açılıp da, ortaya çıktığında ve gecesinin karanlığı sıyrılıp da çekip gittiğinde..."

Ebû Ubeyde de, bu kelimenin, "geldi" anlamında kullanıldığına dair şu beyti delil olarak getirmiştir: مَدْرَجَاتُ اللَّيْلِ لَمَّا عَسْعَسَا *"Yönelip geldiği zaman, gecenin yolları ve vasıtaları..."*

Sonra o dilcilerden kimileri, ayette geçen عَسْعَسَ kelimesi ile, "gece geldi" manasının kastedildiğini; zira, böyle olması halinde, yeminin, gecenin gelişine olduğunu, bunun da, Cenâb-ı Hakk'ın إِذَا تَنَفَّسَ ifâdesinden anlaşıldığını söyledikleri gibi, gecenin gitmesine de kasem edildiğini, bunun da ayet-i kerimedeki وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ifadesinden anlaşıldığını söylemişlerdir.

Kimileri de, "Hayır, ayetteki عَسْعَسَ ifâdesiyle, أَدْبَرَ "gitti..." manası kastedilmiştir. Ayetteki, وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ cümlesinin manası ise, "sabahın ışığı uzayıp, kemale erdiğinde..." demektir" demişlerdir. O halde bu tefsire göre وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ tabiri, sabah vaktinin ilk doğuşuna bir işaret olup, bu tıpkı وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ وَالصُّبْحِ إِذَآ أَسْفَرَ (Müddessir, 33-34) ayetlerinin anlattığı gibi olmuş olur. وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ifâdesi de sabahın en mükemmel biçimde tulû edişine bir işaret olmuş olur. Dolayısıyla da, burada bir tekrar bulunmamış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ifâdesindeki إِذَا تَنَفَّسَ إِذَا أَسْفَرَ anlamında olup, böylece bu ifade de tıpkı وَالصُّبْحِ إِذَآ أَسْفَرَ (Müddessir, 34) ifâdesi gibi olmuş olur.

Ayetteki bu mecazın keyfiyeti hususunda ise şu iki izah yapılmıştır:

a) Sabah vakti geldiğinde, onun gelmesiyle bir rahatlık, bir huzur, bir sürur gelir. Bu da mecazen, onun nefesi, onun canı kabul edilmiştir de, böylece de, "sabah teneffüs ettiğinde..." denilmiştir.

b) Bu karanlık gece, hiç hareket etmeden ve kalbi hüzünle dopdolu olan belaya düçar ve hüzünlü birisine benzetilmiştir. Binâenaleyh bu kimse bir nefes aldığında bir rahatlık hissedecektir. İşte ayette de, sabah vakti olunca, böylece gece sanki bu

kederden, bu hüzünden kurtulmuş da, dolayısıyla onun bu hali, nefes alma tabiri ile ifade edilmiştir. Ayetteki bu istiare, çok hoş olan bir istiaredir.

★ ★
★

Kasem'in Konuları

Bil ki, Allah Teâlâ, kendisine kasem edilenlerden bahsedilince, bunun peşinden "**muksemun aleyhi**", yani hakkında kasem edileni de getirerek,

إِنَّهُۥ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِى قُوَّةٍ عِندَ ذِى ٱلْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾ مُّطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ﴿٢١﴾

"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır. Çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi (olan Allah) nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emindir"

(Tekvir, 19-21)

buyurmuştur. Bu ayetlerle ilgili iki görüş vardır:

Cebrail'in Kelamı Meselesi

Birinci Görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, bu ifade ile, Kur'ân'ı, **Cibrîl** (a.s)'in indirmesi kastedilmiştir. Buna göre şayet, "Burada, karşımıza, şöyle bir müşkil çıkmaktadır: Allah Teâlâ, Kur'ân'ın, **Cebrâil** (a.s)'in sözü olduğuna yemin etmiştir. Binâenaleyh, bu hususta bizim, Cenâb-ı Hakk'ı tasdik etmemiz gerekir, vacib olur. Şimdi biz eğer, ayetin bu lafızlarını zahiri manaya hamletmenin vacib oluşuna kesinkes hükmetmesek bile, en azından, böyle bir ihtimal vardır. Durum böyle olunca da, bu Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı değil de, **Cebrâil** (a.s)'in kelamı olması ihtimali de sabit olur. **Cebrâil** (a.s)'in kelamı olması durumunda ise, **Cebrâil** (a.s)'in onu, **Hz. Muhammed** (a.s)'e, haşa saptırmak için onu vermesi ihtimali bulunduğu için, mucîz olmaktan çıkar. Bu soruya "**Cebrâil**, saptırmaz ve masumdur" diye cevap da verilemez. Çünkü onun masum olduğunun bilgisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğundan elde edilir. Peygamberin doğruluğu da, Kur'ân'ın muciz oluşuna dayanır. Kur'ân'ın muciz oluşu da, **Cebrâil** (a.s)'in masum oluşuna dayanır. Böylece de devr-i fasit ortaya çıkar. Halbuki devr-i fasit imkansızdır" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: **Kur'ân**'ın, benzeri getirilemez bir muciz kelam olduğunu söyleyenler, işte bu sorudan kaçmak için, yani böyle bir soru sorulmasın diye, bu fikri benimsemişlerdir. Çünkü bu fikre göre, Kur'ân'ın mucizliği (icazı), fesahatinde değil, aksine o ilimlerin ve o ilimleri çağrıştıran şeylerin, insanın kalbinden selbinde (alınmasında) yatmaktadır. Selb ise, Allah'dan başka hiç kimsenin kadir olamayacağı türden bir şeydir.

Cebrâil (a.s)'in Altı Sıfatı

İkinci Görüş: Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bu sûrede de bahsedildiği üzere, size haber verdiği o kıyamet bir kehanet, bir zan ve bir "yaptım - oldu" meselesi değil, aksine bu, **Cebrail** (a.s)'in, Allah'ın katından bir vahiy olarak getirip ona verdiği bir sözdür.

Bil ki Allah Teâlâ burada **Cebrâil** (a.s)'i şu altı safatla tavsif etmiştir.

1. Risalet

Birinci Sıfat: Onun bir **resûl** (elçi) oluşudur. Onun, peygamberlere Allah'ın bir elçisi olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh o bir resûl, bütün peygamberler de onun ümmetidir. İşte bu husus, Hak Teâlâ'nın *"Allah melekleri, o Rûh'la birlikte, dilediği kullarına, emrinden dolayı indirir"* (Nahl, 2) ve *"Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirdi"* (şuâra, 193-194) ayetlerinden kastedilen hususdur.

2. Kerem

İkinci Sıfat: Cebrâil (a.s)'in **"kerîm"** oluşudur. Hediyelerin en kıymetlisi olan, marifetullah, hidayet ve irşadı getirip vermesi, onun kerim (cömert ve şerefli) oluşundan dolayıdır.

3. Kuvvet

Üçüncü Sıfat: Onun **"kuvvetli"** oluşudur. Kimileri bu sıfatı, "şiddetli-çetin" manasına hamletmişlerdir. Nitekim rivayet olunduğna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Cebrâil** (a.s)'e, "Allah senin kuvvetinden bahsediyor. Kuvvetin ne kadar?" diye sormuş, o da, "**Lût** kavminin dört şehrini kanatlarımın üzerine alıp, göktekiler o şehirlerdeki köpeklerin havlamasını ve horozlarının ötüşlerini duyacakları yüksekliğe kadar kaldırdım, ve yere çaldım" demiştir. **Mukâtil** de şöyle demektedir: "Kendisine **"Ebyaz"** denilen ve peygamberlere musallat olan bir şeytan, Hz. Peygamber (s.a.s)'i de şaşırtmak istemiş, ama **Cebrâil** (a.s) o şeytanı hafif bir dokunuşla, **Mekke**'den **Hindistan**'ın ta öbür ucuna atıvermiştir." Kimileri de, "kuvvetli" sıfatını, "yaratıldığı ilk andan, mükellefiyetinin son bulacağı zamana kadar, Allah'a itaatta devamda bunda kusur etmemede, marifetullah ile celâlullahı mütalaadaki kuvvetine hamletmişlerdir.

4. Çok Muteber

Dördüncü Sıfat: "Arşın sahibi nezdinde çok **itibarlı**" oluşudur. Buradaki, **"indiyyet"** (nezdinde oluş) nasıl, *"O'nun indinde olanlar, O'na ibadetten tekebbür etmezler"* (Enbiyâ, 19) ayetinde mekan manasına değilse, Cenâb-ı Hakk'ın, أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ *"Ben, kalbleri kırık olanların yanındayım"* hadis-i kudsisinin delaletiyle, "yanında" manasında olmayıp, aksine ikram, izzet, şeref ve saygı verme manasında bir **"indiyyet"**tir. Ayetteki **"mekîn"** hakkında da **Kisâî** şöyle der: "Arapça'da, "Falanca, falancanın yanında, bir mekana (yere) sahip" denilir ve bu manadaki fiil, **kâf**'ın dammesiyle مَكُنَ – يَمْكُنُ – مَكْناً وَمَكَانَةً şeklinde kullanılır." Bu izaha göre **mekân"** ile, istediği her şeyi elde edebilecek bir makam ve itibara sahip manası kastedilmiştir.

5. Sözü Tutulan

Beşinci Sıfat: *"Orada kendisine itaat olunandır"* ayetinin beyan ettiği hususdur. Bil ki ayetteki **semme** *"orada"* kelimesi, *"Arşın sahibi nezdinde"* ifadesindeki, **"nezdinde"**ye bir işarettir. Buna göre mana, "**Cebrâil**, Allah yanında, mukarreb melekler arasında, kendisine itaat olunan, mukarreb meleklerin emrine göre hareket edip, fikrine baş vurdukları itibarlı bir melektir" şeklinde olur. ثَمَّ kelimesi, **Cebrâil**

(a.s)'in "emîn" olduğunun büyüklüğünü göstermek ve sayılan sıfatlarının en efdalinin "emin oluşu" olduğunu anlatmak için, ثُمَّ "Hem sonra emindir de..." şeklinde de okunmuştur.

6. Emanet (Güvenilir)

Altıncı Sıfat: "emin" sıfatıdır. Bu, "Allah'ın vahyi ve risaleti (elçiliği) konusunda, hainlikten ve hatalardan koruyup muhafaza ettiği, güvenilir bir elçidir" demektir.

★ ★
★

Resulünüz Vahy Konusunda Zanlı Değil

وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾

"Sizin arkadaşınız bir mecnun değil. Yemin olsun ki o, onu apaçık ufukta görmüştür. O, gayb hususunda itham altında da değildir"

(Tekvir, 22-24).

Cebrâil (a.s)'in, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den daha faziletli (efdal) olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz muhakkak o, çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır..."* ayetleri ile, *"Sizin arkadaşınız bir mecnun değil"* ayetleri arasında bir mukayese yapacak olsan, aradaki büyük fark ortaya çıkar."

Ayetteki, *"Yemin olsun ki o, onu apaçık ufukta gördü"* ifadesi, bütün alimlere göre, "Onu, güneşin doğduğu yerde gördü" manasınadır. Bu husus, **Necm Sûresi**'nde izah edilmiştir.

Ayetteki, وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ cümlesi, "**Muhammed** gayb konusunda da müttehem değildir" demektir. Bu "gayb" ile, Kur'ân ve Kur'ân'da yer alan, kıssa ve haberler (yani gaybî bilgiler) kastedilmiştir. "**Zanîn**", müttehem (töhmet altında) olan demektir. Arapça'da, "Onu itham ettim" manasında, ظَنَنْتُ زَيْداً denilir. Buradaki ظَنٌّ fiili, iki mef'ul alan "**zann**" kökünden değildir. Buna göre mana, "**Muhammed** Kur'ân konusunda da müttehem değildir. Aksine o, Allah adına söylediği her sözde güvenilir bir zattır" şeklindedir. Bu kelimeyi "**dat**" ile **danîn** (ضَنِينٌ) şeklinde okuyanlara göre, bu kelime "cimri, kıskanan, vermeyen" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "cimrilik yaptım" manasında, ضَنَنْتُ بِهِ denilir. Buna göre ayet, "O, Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler hususunda cimri değildi, (hiçbir şeyi gizlemedi)" manasına gelir. **Ferrâ**, "Ona göğün gaybî bilgileri geliyordu. Bunlar son derece kıymetli şeyler olmasına rağmen, hiçbirini size bildirme konusunda cimrilik etmedi" manasını verirken; **Ebû Alî el-Farisî** de şu manayı vermiştir: "O, gaybı haber veriyor ve onu, kahinlerin kendilerine saklamaları gibi, kendine saklamıyor, hepsini açıklıyor ve bu açıklamalardan dolayı ücret almak için, kâhinlerin yaptığı gibi, gaybî bilgiler haber vermekten kaçınmıyor."

Ebû Ubeyde, şu iki sebepten ötürü birinci kıraatı, yani ظَنِينَ şeklini tercih etmiştir:

a) Kafirler, onu zaten cimri bulmuyorlar, fakat töhmet altında tutuyorlardı. Binâenaleyh burada, onun töhmete müstehak olmadığını söylemek, cimri olmadığını söylemekten daha evladır.

b) Ayetteki ifadenin عَلَى الْغَيْبِ şeklinde oluşu da bunu gerektirir. Eğer bu kelimeyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cimri olmadığı anlatılmak istenseydi, ifadenin بِالْغَيْبِ şeklinde olması gerekirdi. Çünkü genelde hep bu manada فُلَانٌ ضَنِينٌ بِكَذَا denilir, nadiren عَلَى كَذَا ifadesi kullanılır.

★ ★
★

Vahy Şeytan İşi Değil!

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ ﴿٢٥﴾

"O, taşlanmış bir şeytanın sözü değil"

(Tekvir, 25).

Mekkeliler, "Bu Kur'ân'ı o (**Muhammed**'e) şeytan getiriyor ve onu diline, o ilkâ ediyor" diyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun böyle olmadığını bildirdi. Buna göre eğer, "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu, böyle bir ihtimalin olmamasına dayanır. Binâenaleyh bu ihtimale, daha nasıl yine naklî delil ile reddedilebilir?" denilirse, deriz ki: Biz daha önce açıkladık ki, **Sarfe** görüşünü benimseyenlere göre nübüvvetin doğruluğu, bu ihtimalin bulunmayışına bağlı değildir. Böyle olunca da, pek yerinde olarak, bu ihtimalin olmadığını, naklî bir delil ile söylemek mümkündür.

★ ★
★

Siz Ne Yanlış Bir Yoldasınız!

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾

"O halde nereye gidiyorsunuz"

(Tekvir, 26).

Bu, o kâfirlerin sapık olduklarını anlatmaktır. Nitekim doğru yoldan zorla sapan kimseye, "Nereye gidiyorsun?" denilir. O kafirlerin halleri, hakkı terketmeleri, hakdan batıla dönmeleri hususundaki halleri, işte böyle doğru yoldan, göz göre göre sapan kimsenin haline benzetilmiştir. Buna göre mana, "Girdiğiniz şu yol dışında tuta-

cağınız her yol, bu yolunuzdan daha isabetlidir" şeklinde olur. **Ferrâ** şöyle der: "Araplar, hem أَيْنَ تَذْهَبُونَ إِلَى أَيْنَ hem de تَذْهَبُونَ derler. Sen de, ذَهَبْتُ الشَّامَ (Şam'a gittim) ve إِنْطَلَقْتُ السُّوقَ "Çarşıya gittim" dersin." **Mu'tezile** bu ayetle istidlal etmiştir, ama onlara verilecek cevap açıktır.

★ ★
★

Kur'ân Gerçeği Dileyenlerin Rehberi

Hak Teâlâ, daha sonra Kur'ân'ın ne olduğunu anlatmak üzere şöyle buyurmuştur:

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾

"Bu, alemler için yani sizden doğru yolu tutmak isteyenler için bir zikirden başka birşey değildir"

(Tekvir, 27-28).

Yani "Bu Kur'ân, bütün halk için, bir açıklama ve bir hidayet vesilesidir."

Ayetteki, لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ ifâdesi, لِّلْعَالَمِينَ den bedeldir. Buna göre, takdîri mana, "Bu, sizden gerçeğin peşinde olan herkes için bir öğüttür" şeklinde olur. Bunu bu şekilde "bedel" saymanın faydası şudur: İslâm'a girmek suretiyle istikamet sahibi olmak isteyenler, işte bu zikir olan Kur'ân'dan istifade eden kimselerdir. Buna göre sanki, bu kimseler dışındakiler, Kur'ân'dan öğüt almamış olurlar ki bu da, "Kur'ân'dan ancak, istikamet sahibi olmak isteyenler istifade edebilir" demektir.

★ ★
★

Hidayet Yalnız İstemekle Olmaz

Daha sonra Hak Teâlâ istikamet sahibi olmanın, hidayete varmanın Allah'ın meşietine varıp dayandığını beyan buyurarak şöyle demiştir:

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

"Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz"

(Tekvir, 29).

Bu, "Ancak Allah, o meşieti (dileme gücünü) size vermeyi dilerse, bu müstesnâ" demektir. Çünkü meşîet (dileme) fiili, sonradan meydana gelen, yaratılan bir sıfattır. Binâenaleyh onun meydana gelmesi için, mutlaka başka bir meşiete ihtiyaç vardır. Velhasıl bu ayetlerin toplamından, istikamet (hidayet) fiilinin, istikameti istemeye; bu istemenin de, Allah Teâlâ'nın vermesine bağlı olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.

Birşeye bağlı olan birşey ise, ancak o şeye dayanır. Binâenaleyh kulların fiilleri, olumlu da olsa, olumsuz da olsa, Allah'ın meşîetine varıp dayanır. Bu, ehl-i sünnet âlimlerimizin izahıdır.

Bazı Mu'tezile ise şöyle der: "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın kahrı ve mecbur etmeyi dilemesiyle ilgili bir ayettir." Bu görüş zayıftır. Çünkü ihtiyarî olan bir dilemenin, sonradan olan bir şey olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bunun mutlaka bir var edicisi olması gerekir. Öyle ise bu dilemenin var olması, onu var edecek olanın, var etmesini dilemesine varıp dayanır. İşte bu noktada, Mu'tezile için ilzâm vardır. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır.

★ ★
★

İNFİTAR SÛRESİ

Bu sûre, ondokuz ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kıyâmet Manzaraları

إِذَا السَّمَاءُ انفَطَرَتْ ۝١ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انتَثَرَتْ ۝٢ وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ۝٣ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ۝٤
عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ ۝٥

"Gök yarıldığı zaman, yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman, denizler fışkırtıldığı zaman, kabirler alt-üst edildiği zaman, her can önden ne yolladıysa, geriye ne bıraktıysa, artık bilmiştir"

(İnfitar, 1-5).

Bil ki ayetin anlatmak istediği mana, "Kıyametin alametleri demek olan bu hadiseler meydana geldiğinde, işte o esnada "haşr ve neşr" de tahakkuk eder" şeklindedir.

Ayetin tefsiri hususunda şöyle bir kaç mukaddime vardır:

Birinci Mukaddime: Bu, kıyametin alametleri olan o hadiselerin herbirinin izahı hakkındadır. Bunlar burada, ikisi ulvî-semâvî, ikisi de süflî yeryüzüne ait olmak üzere dört hadisedir.

Gök Yarıldığı Zaman

Birincisi: إِذَا السَّمَاءُ انفَطَرَتْ *"Gök yarıldığı zaman..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Ayetteki **"İnfitar"**, inşikâk (yarılma) manasına olup, dolayısıyla bu ayet, *"Gök bulutlarla yarıldığı gün..."* (Furkan, 25), *"Gök şâk şâk olduğu zaman..."* (İnşikâk, 1); *"Gök yarılıp da, kırmızı sahtiyan gibi bir gül görünümünde olduğu zaman..."* (Rahman, 37); *"Gök açılıp da kapı kapı olduğunda..."* (Nebe, 19) ve *"Artık gök yarılmıştır.."* (Müzzemmil, 18) ayetleri gibidir. **Halil b. Ahmed** şöyle der: اَلسَّمَآءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ (Müzzemmil, 18) ayetinde, **"İnfitâr"** kelimesi, fiiline göre gelmemiş, aksine Arapların **hâid** (hayızlı) ve مُرْضِعٌ (emzikli) kelimeleri gibidir. Eğer fiili üzere gelmiş olsaydı, إِذَا السَّمَآءُ انفَطَرَتْ ayetinde olduğu gibi, اَلسَّمَآءُ مُنْفَطِرَةٌ şeklinde olurdu.

İkincisi: وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ *"Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."* ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ne demek olduğu açıktır. Çünkü gökyüzünün yapısı ve düzeni bozulduğunda, yıldızlar da ister istemez yeryüzüne (doğru) düşecektir.

Bil ki önceki surelerin birinde, felsefecilerin, göklerin yarılmasını ve biribiriyle kaynaşmasını kabul etmediklerini anlatmıştık. Bunun mümkün oluşuna dair bizim delilimiz ise şudur: Maddeler, madde oluşları açısından birbirinin mislidirler. Binâenaleyh bundan biri için doğru olan şey, diğeri için de doğrudur. Biz, maddelerin birbirinin misli olduklarını söyledik. Çünkü maddeleri, göğe ait - yere ait diye iki kısma ayırmak mümkündür. Böyle kısımlara ayırmaya sebep olan şey ise, bu iki kısım arasında müşterek (ortak) olan hususdur. Binâenaleyh göğe ait ve yere ait maddelerin hepsi, madde olma bakımından müşterektirler. Biz, "Her zaman böyle olursa, mesela, göğe ait olanlar için doğru olan (düşünülebilecek) şeyin, yere ait olanlar için de doğru olması gerekir" dedik. Çünkü birbirinin dengi-misli olan şeylerin hükmü de aynıdır. Binâenaleyh her ne zaman bunlardan biri için bir hüküm doğru olursa, diğerleri için de bu hükmün doğru olması gerekir.

Süfli, yani yeryüzüne ait diğer iki hadiseye gelince,

Denizler Fışkırtıldığı Zaman

Birincisi: فَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ *"Denizler fışkırtıldığı zaman..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Denizlerin her biri, Hak Teâlâ'nın aralarına koyduğu engeller kaldırılmak suretiyle, biribirlerine akar-geçerler. Böylece de hepsi toptan tek bir deniz haline gelir. Aradaki engeller ise, yeryüzünün sarsılmasından ve dağılmasından ötürü ortadan kalkmış olur.

2) Şu anda denizlerin suyu durgun ve sabit haldedir. Binâenaleyh fışkırtıldığında, parçalanır ve suları gider.

3) **Hasan el-Basrî**, "Bu, "suları kuruduğu zaman" manasınadır" demiştir. Bil ki bu üç izaha göre, ayetten kastedilen mana, denizlerin asli şekillerinin ve hallerinin değişeceğidir. Bu ise, yeryüzünün, *"Yeryüzünün başka bir yeryüzü haline getirildiği gün..."* (İbrahim, 48) ayetinde bahsedildiği gibi, şeklinin değişmesi ve *"De ki: Rabbim onları attıkca atar ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakır"* (Taha, 105-106) ayetinde anlatılan, dağların şeklinin değişmesi gibidir.

4) Bazıları, fiili şeddesiz olarak فُجِرَتْ şeklinde okurlarken; **Mücâhid**, bunu malum ve şeddesiz olarak فَجَرَتْ şeklinde okumuştur ki o, bunu بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ *"Aralarında bir engel vardır, dolayısıyla birbirlerine geçmez, karışmazlar"* (Rahman, 20) ayetini nazarı dikkate alarak, "Aradaki bu engel kalkınca, birbirlerine geçerler" manasında, بَغَتْ manasında olmak üzere böyle okumuştur. Çünkü "**bağy**" ve "**fucûr**" aynı manayadırlar**Kabirler Diriltildiği Zaman**

İkincisi: وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ *"Kabirler alt üst edildiği zaman..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki بَعْثَرَ ve بَحْثَرَ aynı manaya olup, kendilerine bir zammeli râ

eklenen, "ba'se" ve "baha" kökünden elde edilmişlerdir. Buna göre ayetin manası, "kabirler sürülüp, altı üstüne getirilip, içi-dışına çevrildiği zaman..." şeklinde olur. Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Kabirlerin içindeki ölüler, diri olarak çıkartılmak suretiyle, altı-üstüne getirilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yeryüzü ağırlıklarını (ölülerini) çıkarıp ortaya attığı zaman..."* (Zilzâl, 2) buyurmuştur.

b) Kabirler, içinde mevcut olan altın ve gümüşlerin ortaya çıkartılması için, altı-üstüne çevrilir. Bu böyledir, zira yeryüzünün, içinde sakladığı altın ve gümüş madenlerini ortaya atması da kıyametin alametlerindendir. İşte bu alametin meydana gelmesinden sonra, ölüler çıkıp dirilecektir. Bu iki manadan birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü ayetteki "kabirler" kelimesi, birinci manaya daha fazla delalet etmektedir.

İkinci Mukaddime: Bu da, ayetteki bu sıralamanın hikmet ve manası hakkındadır. Bil ki bu ayetlerden kastedilen, bütün kainatın tahrip edileceği, dünyanın yok olacağı ve mükellefiyet zamanının artık o zaman sona ereceğini anlatmadır. Gök, çatı; yeryüzü de bir bina (yapı) gibidir. Binâenaleyh bir binayı yıkmak isteyen kimse, önce onun çatısını-tavanını yıkmakla işe başlar. İşte bu husus, *"Gök yarıldığı zaman..."* ayetiyle anlatılmaktadır. Göğün, yani tavanın yıkılması neticesinde, oradaki kandiller, yani yıldızlar dökülüp saçılır. İşte bu da, *"Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."* ayetinin ifade ettiği husustur. Daha sonra Hak Teâlâ, gökyüzünü ve yıldızları harap edişinden sonra, yeryüzünde bulunan herşeyi harap edecektir. Bu da, *"Denizler fışkırtıldığı zaman..."* ayetinden anlaşılmaktadır. İşin sonunda da, bir bina mesabesinde olan yeryüzünü tahrip edecektir. Bu da, *"Kabirler alt-üst edildiği zaman..."* ayetinden anlaşılan hususdur ki bu ifade aynı zamanda yeryüzünün içinin dışa, dışının içe döndürüleceğine bir işarettir.

Herkes Eserini Önünde Bulacaktır

Üçüncü Mukaddime: Bu, Hak Teâlâ'nın, عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ *"Her can önden ne yolladıysa, geriye ne bıraktıysa, artık bilmiştir"* ayetinin tefsiri hususundadır. Bununla ilgili şöyle iki mana muhtemeldir:

1) Bunlarla anlatılmak istenen kıyamet gününü hatırlatmaktır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) En doğru görüşe göre, kıyametten bahsetmenin maksadı, kişileri günahlardan çekindirip, taatlara teşvik etmektir, yani, "O gün herkes sunup kusur etmediği; sunmayıp kusur ettiği şeyleri anlar" demektir. Çünkü ayetteki, *"önden ne yolladıysa"* ifadesi birşeyin yapıldığını; *"geriye ne bıraktıysa"* ifadesi de birşeyin yapılmadığını göstermektedir. Binâenaleyh bu ayet, bir takım şeylerin tam olarak yapıldığını, bir takım şeylerin de yapılmayıp kusur edildiğini anlatmaktadır. Şimdi eğer, kişinin yapıp sunduğu şeyler, günahlar, yapmadığı şeyler de amel-i salih ise, onun yeri cehennemdir. Yok eğer kişinin yapıp sunduğu şeyler; salih ameller; yapmadığı şeyler büyük günahlar ise, bunun da yeri cennettir.

b) Bu ifade, kişinin kendinden sonra iyi veya kötü olsun, yol olarak takib edilen, yaptığı ve yapmadığı amelleri kastedilmiştir.

c) **Dahhâk**, "önden yollanan" ile, yaptığı farzlar; "geriye bırakılan" ile de, kişinin yapmadığı farzlar kastedilmiştir" der.

d) **Ebû Müslim** de, "önden yollanan" ile, kişinin ömrünün başlarında (gençliğinde) yaptığı şeyler, *"geriye bırakılan"* ile de, ömrünün sonuna bırakıp da yapamadığı şeyler kastedilmiştir" der.

İmdi, eğer, "Kişi bunu kıyametin hangi durağında anlayacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususlaki, mücmel (kısa) bilgiyi, haşrın ilk anından itibaren anlamaya başlayacaktır. Çünkü işin ta başından itibaren itaatkar olan, saadetinin eserlerini, asi olan da şekavetinin neticelerini görmeye başlayacaktır. Ama tafsilatlı bilgi, amel defterlerinin verilip okunmaya ve hesaba çekilmeye başlandığında elde edilecektir.

2) Bununla, kıyametin kopmasından önceki, yani kıyamet alametleri ortaya çıkıp da mükellefiyetin sona erdiği ve artık amel ile imanın fayda veremediği zaman kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Daha önce iman etmemiş veya imanında hiçbir hayır kazanmamış hiç bir cana (o gün) artık iman etmesi fayda vermez"* (En'âm, 158) ayetinde beyan edildiği gibidir. Dolayısıyla, işte bu noktaya kadar insanın yaptığı şeyler, amellerinin ilki ve sonu olur. Zira artık bundan sonra insanoğlu için, amel söz konusu değildir. Bu, **Kaffâl**'ın görüşüdür.

★ ★
★

İnsanı Rabbine Karşı Aldatan Ne Olabilir?

يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ۝ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ ۝ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ ۝

"Ey insan, o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne? Ki seni yaratan, sana salim uzuvlar veren ve sana şu nizam ve itidali bahşeden O'dur. Seni, dilediği surette terkib eden de O'dur"

(İnfitar, 6-8).

Haşrin Bazı Delilleri

Bil ki Hak Teâlâ önceki ayetlerde haşrın ve neşrin meydana geleceğinden bahsedince, bu ayetinde de, bunların aklen mümkin oluşlarına veya bil-fiil vukû bulacaklarına delil olacak şeyleri zikretmiştir. Bu, şu iki yöndendir.

1) Keremi (cömertliği) gereği, günahkarlardan bile, nimet saflarını kesmeyen o kerîm ilahın, zulme uğramış kimselerin haklarını, zulmedenlerden almasını, onun keremi açısından nasıl düşünülebilir?

2) İnsanın önce bu bünyesini yaratıp, sonra da onu düzene koyan, dengeleyen O yüce Kâdir'in, bu bünyeyi, ya bir hikmetle, yahut hikmetsiz olarak yarattığı söylenebilir. Eğer O, bu bünyeyi, hikmetsiz olarak yaratmış ise, bu abes olur ve hakîm

bir zata yakışmaz. Eğer O, bu bünyeyi bir hikmetten ötürü yaratmış ise, bu hikmet ya Allah'a (Kendisine) yöneliktir, yahut da kula yöneliktir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, başka şeylerle Kendisini tamamlaması düşünülemez. O, başka şeylerden istifade etmekten münezzehtir. Şu halde ikinci ihtimal kesinleşmiş olur ki bu da, O'nun yarattığı şeyleri, kula yönelik bir hikmetten ötürü yaratmış olmasıdır. Şimdi bu hikmet, ya dünyada, ya da dünyadan başka bir yurtta ortaya çıkar. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü dünya, aslında bir istifade ve mükafaat yurdu değil, aksine bir bela ve imtihan yurdudur. Bütün bunlar batıl olunca, bu dünyadan sonra bir başka hayatın mutlaka bulunması gerektiği sabit olur. Böylece, yaratmaya, düzene koymaya ve şekil vermeye kadir, kerîm bir ilahın varlığını kabullenmenin, aklı olan için, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ölüleri, yeniden diriltip, onları haşredeceğine kesin hüküm vermeyi yüklediği sabit olur. Bu da, haşrın ve neşrin olmamasını kabullenmeye manidir. İşte bu istidlal, Hak Teâlâ'nın, **Tîn Sûresi**'ndeki istidlalin aynısıdır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Andolsun ki Biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık... Artık bundan sonra seni, din gününü yalanlamaya sevkeden şey nedir?"* (Tîn, 4-7) buyurmuştur. İşte bu, bir yaratıcıyı kabullenen, ama öldükten sonra dirilmeyi inkar eden müşrik araplara karşı getirilen en uygun delil olduğu gibi, ilk yaratılışı ve yeniden yaratılışı inkar edenlere de uygun olan bir istidlaldir. Çünkü nizam ve itidal ile yaratma işi, bir yaratıcının varlığına delildir. Bu sayede bu, haşrın ve neşrin olabileceğine delalet etmiş olur.

Allah'ın Hikmet Vasfı

Buna göre şayet, "Bu istidlâl Hak Teâlâ'nın "Hakîm" oluşuna dayanır. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, **Tîn Sûresi**'ndeki o istidlalinin peşinden, *"Allah, ahkemü'l-hâkimîn değil midir?"* (Tîn, 8) buyurmuştur. Bu sûrede de, "O hakîm Rabbine karşı seni aldatan ne?" demesi gerekmez miydi?

Cevap: "Kerîm"in, Hakîm olması gerekir. Çünkü, bir başkasına nimet verme işi, şayet hikmet sebebine dayalı olmazsa, bu kerem değil, saçıp savurma olur. Ama, hikmet sebebine dayalı ise, işte bu durumda bu, kerem adını alır.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın Kerîm olması, az önce de anlattığımız gibi o iki bakımdan haşrin vukuuna delalet eder.. Ama, Allah'ın Hakîm olması ise, haşrın vukuuna o ikinci bakımdan delalet eder. Binâenaleyh burada, (tefsirini yaptığımız yerde) "kerîm" kelimesinin zikredilmesi, "hakîm" sözünün zikredilmesinden daha evla olmuş olur. Bu ifadelerin münasebetleri hususunda sözümüzün tamamı bundan ibarettir. Şimdi biz tefsire dönelim.

"Ey İnsan" Hitabından Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, يَاأَيُّهَا الْإِنسَانُ *"Ey insan..."* ifadesine gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci Görüş: Buradaki "insan" sözü ile, kafir olan insan kastedilmiş olup, delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra gelen, *"Hayır, tam aksine siz din gününü yalanlıyorsunuz..."* (İnfitar, 9) ayetidir. **Atâ'nın** rivayetine göre **İbn Abbas**, "Bu ayet, **Velid İbn Muğîre** hakkında nazil olmuştur" derken, **Kelbî** ve **Mukâtil**, bu ayetin,

İbnu'l-Esed İbn Kelde İbn Useyd hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Zira bu kimse, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vurmuş, Cenâb-ı Hak da bu kimsenin cezasını hemen vermemiş ve bu ayetini indirmiştir.

İkinci Görüş: Ayetteki "insan" sözü, bütün asi kimseleri içine alan bir sözcüktür. Doğruya en yakın olan da budur; zira, sebebin hususî olması, lafzın umûmî olmasına, (herkesi kapsamasına) mani değildir.

İnsanın Aldanma Sebebi

Cenâb-ı Hakk'ın مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ "... *o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?*" hitabına gelince bu, "Hangi şey seni tuzağa düşürdü ve sana batılı süslü gösterdi de, böylece sen, sana emredilenleri yapmayıp yasakları yapıverdin?!" demek olup, bu da, "Seni, O'nun cezasından emin kılan, sana güvence veren şey nedir?" demektir. Nitekim Arapça'da, emin olunmayan birisi olduğu halde, onun tarafından gelen sakıncalı şeyler konusunda, birisi kendisini emniyette hissettiğinde bu durumu ifâde için, غَرَّهُ بِفُلَانٍ "Falanca falanca hakkında aldandı" denilir. O halde bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O çok aldatan, sizi Allah hakkında aldatmasın..."* (Fâtır, 5) ayeti gibi olmuş olur. Bu mana, ayetteki "insan" sözünü, "bütün asiler" manasına aldığınız zaman verilecek olan bir manadır.

Ama, ayetteki "insan" sözünü "kâfir insan" manasına aldığınızda ise mana, "Ey kafir insan, seni küfrüne, peygamberleri, haşri ve neşri inkar etmeye sürükleyen nedir?" şeklinde olur. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Kerem Vasfına Aldanma

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Kerîm" olması, insanın, O'nun kereminden dolayı aldanmış olduğunu gerektirir, iktiza eder. Bunun delili ise, hem aklî hem de naklîdir. Aklî olanı şöyledir: Cömertlik, bir karşılık olmaksızın, olması gerekli olanı yapmayı ifade eder. Cenâb-ı Hak da mutlak anlamda cömert olunca, bir karşılık beklemez. Bu böyle olunca da, O'nun katında itaatta bulunanların taatı ile günahkar olanların isyanı denk olur. Bu ise, işte aldanmayı gerektiren bir hususdur. Zira, ara yerde herhangi bir fayda temini yoksa, zenginin zayıfa elem vermeye yeltenmesi, akıldan uzak ihtimaldir.

Nakli olanına gelince, Hz. Ali (r.a)'den şu rivayet edilmektedir: O, kölesine birkaç defa seslenmiş de, kölesi cevap vermemiş. Bunun üzerine başını kaldırınca, kapının yanında dikildiğini görmüş. Derken ona, "Niye bana cevap vermedin?" diye sorunca, o, "Senin sabrına, hilmine olan güveninden ve cezan hususundaki emniyet ve güveninden dolayı..." cevabını verir. Hz. Ali (r.a) de, kölenin bu cevabını yerinde bularak onu azad eder.

Ve yine, "Bir kimsenin çocuğunun yaramaz olması, o adamın, keremi ve yumuşak huylu oluşundandır" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın kereminin, insanların aldanmasına yol açtığı sabit olduğuna göre, daha nasıl Cenâb-ı Hak bu ayette, keremini, keremiyle aldanmaya bir sebep kılmıştır? Bu soruya şu bakımlardan cevap verilebilir:

1) Ayetin manası, "Ey insan, sen, Allah Teâlâ'nın, mahlukatına karşı olan hilm

ve sabrını görünce, bunun, bu dünya yurdu hariç ne bir hesap, ne de başka bir yurdun (ahiretin) bulunmaması sebebiyle olduğunu sandın.. Binâenaleyh, seni bu aldanışa götüren ve seni haşri ve neşri inkar etmeye çeken nedir? Çünkü, senin Rabbin kerimdir. Dolayısıyla da, bu demektir ki O, keremi yüzünden tevbe etmeye zaman tanımak ve insanların, çalışmalarının karşılığını elde edeceği o ahiret yurdunda insanları bir araya getirinceye değin vereceği cezayı ertelediği için, böylece cezayı hemen vermemiştir.." şeklindedir.

Netice olarak diyebiliriz ki, hemen ceza vermeme işi, Allah'ın keremi yüzündendir, ama bu, bu dünyadan sonra başka bir dünya olmayacağı aldanış ve yanılgısına düşmeyi gerektirmez.

2) Allah'ın keremi, lütfunun sofrasını asi kimselerden esirgemeyecek bir noktada olunca, Allah, mazlûmun âhını, zalimden haydi haydi alır. O halde, Allah'ın kerim olması, böyle bir düşünceden korkmayı, günahlara yeltenmemeyi ve aldanmamayı gerektirir.

3) Keremin çokluğu, hizmette ciddiyet ve gayreti, aldanmadan ve gerçek davranmadan dolayı da utanmayı gerektirir.

4) Bazı kimseler de şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hak, *"Keremi bol olan Rabbin hakkında..."* buyurdu; ki bu, bu soruya bir cevap teşkil etsin, böylece de insan, "Beni, senin keremin aldattı. Şayet senin keremin olmasaydı, bunu yapmazdım,.. Çünkü sen, gördün, ama cezalandırmayıp örttün. Kadirdin, ama ertelédin.." desin diye.. Bu cevap, ancak, ayetteki "insan" sözü ile, kafir kimse kastedilmediği zaman yerinde ve doğru bir cevap olmuş olur.

Aldanma Sebepleri

Müfessirlerin, bu aldanışın sebebi hususunda ileri sürdükleri şey nedir? Biz deriz ki, bunlar şunlardır:

a) **Katâde**, "İnsanoğlunun aldanış sebebi, şeytanın (günahları) ona süslemesi, allayıp pullamasıdır" demiştir.

b) **Hasan el-Basrî**, "Onun ahmaklığı ve cehaletidir" derken,

c) **Mukâtil**, "Allah'ın, ta işin başında ona hak ettiği cezayı vermediği için, onu af edişidir" demiştir. Bu cümleden olarak **Fudayl ibn İyaz**'a, "Allah seni kıyamet gününde, karşısına alıp da, sana, *"Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* derse, sen ne dersin?" denildiğinde o, "Beni, salıverilmiş perdelerin (müsamahaların, hoşgörülerin) aldattı..." derim.." demiştir.

Üçüncü Soru: Said ibn Cübeyr'ın, bu kelimeyi مَا أَغَرَّكَ şeklinde okuyuşunun anlamı nedir? Biz deriz ki, o bunu, ya bir teaccüb sigası olarak böyle okumuştur, yahut da istifham olarak böyle okumuştur. Ve bu ifade yine senin, birisi gaflet ettiği zaman kullandığın, غَرَّ الرَّجُلُ فَهُوَ غَارٌّ "Adam aldandı, o aldanmıştır" sözünden olabileceği gibi, yine senin, يَنَتْهُمُ الْعَدُوُّ وَهُمْ غَارُّونَ "Onlar gafil iken, düşmanları onlara geceleyin baskın yaptı, tuzak kurdu..." sözünden gelmektedir. Yine bu söz, "onu mağdur kıldı" anlamında, أَغَرَّهُ غَيْرُهُ ifâdesinden alınmadır.

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِي خَلَقَكَ *"ki seni yaratan..."* ifadesine gelince, bil ki, Allah Kendisini, kerim diye niteleyince, o kerimin tahakkukuna delalet edercesine de, şu üç şeyi zikretmiştir:

a) Yaratmak... Bu ayetteki الَّذِي خَلَقَكَ ifâdesinden anlaşılan hususdur. Allah'ın kerem ve cömert olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, varlık, yokluktan; hayat da ölümden daha hayırlı olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizler ölüler olduğunuz halde O sizi diriltmişken, .. daha nasıl Allah'ı inkar edersiniz?.."* (Bakara, 28) ayetinde ifade edilen hususun ta kendisidir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, فَسَوّٰىكَ *"Sana salim uzuvlar veren"* ayetinin ifâde ettiği husus. Yani, "Seni, sağlam uzuvlarla donatan..." demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni topraktan, sonra nutfeden yaratıp sonra da, sapasağlam bir adam haline getiren Rabbini mi inkar ediyorsun?"* (Kehf, 37) ayeti gibidir.

Zünnûn el-Mısrî, ayetteki سَوّٰاكَ ifâdesine, "Yaratılmışların tümünü senin emrine veren, fakat seni, onlardan hiçbirinin emrine vermeyen; dilini zikir ile, kalbini akıl ile, ruhunu marifetullah ile donatan, imanınla da seni mesrur kılan, emir ve yasakları ile seni şereflendiren ve seni, yarattığı pekçok şeyden üstün kılan..." manasını vermiştir.

Ta'dîl Fiili

c) Cenâb-ı Hakk'ın, فَعَدَلَكَ *"ve sana şu nizam ve intizamı bahşeden..."* ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Mukatil, "Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, "iki gözünü, iki kulağını, iki elini ve iki ayağını dengeli yaratıp da, meselâ iki elinden birini diğerinden daha uzun ve iki gözünden birini diğerinden daha büyük kılmadı.." manasını kastetmiştir ki, bu ayet bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın, *"Evet, biz parmak uçlarını bile düzenleyip iade etmeye kadiriz..."* (Kıyamet, 4) ayeti gibidir" demiştir. Ki, bunun ayrıntılı izahı, teşrik (anatomi) ilminde iyice bilinen şeylerdir. Cenâb-ı Hak, bu bedenin iki tarafını eşit bir biçimde meydana getirmiş. Öyle ki, iki yarı arasında ne kemik, ne şekil ne delikler, ne atar-toplar damarlar, ne de buralara girip çıkan sinirler bakımından bir farklılık yoktur. Bu hususu tafsilatlı olarak anlatmak, tefsir ilminin konusu değildir. **Atâ'nın** rivayetine göre, **İbn Abbas** bu kelimeye, "Seni, uygun ve düzenli; şekli şemâili güzel bir biçimde yaratıp da, başaşağı olup, dört ayağı üzerinde yürüyen hayvan gibi yaratmamıştır.." manasını verirken, **Ebû Ali el-Farisî**, "Senin yaratılışını mutedil, dengeli kılan; böylece seni en güzel bir biçimde çıkaran, yaratan ve bu, mutedillik sebebiyle de seni, aklı, kudreti ve fikri kabul eder bir hale getiren ve bu sebeple de, seni bütün canlılara ve bitkilere hükümran, bu kemalin sebebiyle de bu alemdeki varlıklardan hiç birinin erişemeyeceği mükemmelliğe ulaşan bir varlık kılan" manasını vermiştir.

Kıraat Farkı

İkinci Bahis: Kûfe kıraat imamları, şeddesiz olarak, فَعَدَلَكَ şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) **Ebû Alî el-Farisî**, "Mana, "Uzuvlarını denkleştirdi, böylece sen de mutedil oluverdin..." şeklindedir" derken,

b) **Ferrâ**, "Seni, dilediği herhangi bir surette yaratan..." manasını vermiş ve sözüne şunları eklemiştir: "Bu kelimeyi, şeddeli okumak, bu iki izahtan en güzeline uygun düşer. Çünkü sen, صَرَفْتُكَ إِلَى كَذَا "Seni falan şeye çevirdim.." dediğin gibi, عَدَلْتُكَ إِلَى كَذَا de dersin... Ama, عَدَلْتُكَ فِيهِ diyemediğin gibi, صَرَفْتُكَ فِيهِ de diyemezsin.. Binâenaleyh, birinci kıraata göre, فِي أَيِّ صُورَةٍ 'deki رَكَّبَ fiiline taalluk eder. Ki bu, güzeldir. Ama, ikinci kıraatta bunu, yani فِي 'ye عَدَلَكَ 'ye taalluk ettirmek ise, zayıftır.

Bil ki kurrâ'nın itirazı, bu ikinci şekle, izaha yöneliktir. Ama, **Ebû Alî el-Farisî**'nin ileri sürdüğü birinci manaya yönelik değildir.

c) **Kaffâl**, bazı kimselerin bu iki kullanış şeklinin aynı manada iki lehce (عَدَلَكَ، عَدَّلَكَ) olduğunu söylediklerini nakletmiştir.

Dilediği Surette Yaratan

Cenâb-ı Hakk'ın, فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ *"Seni dilediği surette terkib eden de O'dur.."* ayetine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Herhangi Bir Mahluk Suretinde Yaratabilirdi

Birinci Görüş: Bu, ziyade değil, tam aksine, şart ve cezanın manası, içine dahil olan bir kelimedir. Buna göre mana, "Seni, terkib etmeyi dilediği şekillerden herhangi birinde terkib eden..." şeklinde olur. Bu izaha binaendir ki, **Ebû Sâlih** ve **Mukâtil**, bu ayetin manasının, "İsteseydi O, seni, meselâ köpek veya eşek, veya domuz veya maymun biçimleri gibi, insan şeklinin dışındaki bir biçimde yaratırdı.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Her İnsana Mahsus Suret Veren

İkinçi Görüş: Bu, zâiddir, ama manayı pekiştiren bir ifadedir. Buna göre mana, "Meşietinin ve hikmetinin gerektirdiği, muhtelif şekillerden bir şekil ile..." şeklindedir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, seni bu şekilde de terkib edebilirdi. Bu görüşe göre, ayet hakkında muhtemel izahlar yapılabilir.

a) Bu muhtelif şekiller ile, ana-babaya veya babanın akrabalarına veya annenin yakınlarına benzeme manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak seni, bunların şekillerine göre terkib eder.." şeklinde olur. Bu mananın doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu mananın topluluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayet hakkında söylediği şu hadis de delâlet etmektedir: إِذَا اسْتَقَرَّتِ النُّطْفَةُ فِي الرَّحِمِ أَحْضَرَهَا كُلَّ نَسَبٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ آدَمَ *"O nutfe o rahimde yerleşti mi, Allah, o nutfe ile Hz. Adem arasındaki bütün soyunu o nutfenin başında hazır eder*[26] (de, o bunlardan birisinin şeklini alır)."

b) Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın ileri sürdüğü açıklama olup, ayette bahsedilen,

---

26) **Müsned**, 3/297.

"muhtelif, Allah'ın dilediği suretler.." mefhumu ile, uzunluk-kısalık, güzellik-çirkinlik, erkeklik-dişilik gibi farklılıklar kastedilmiştir. Bu hallerin, kâdir bir yaratıcıya delaletleri ise son derece açıktır. Çünkü nutfe, kendisini meydana getiren parçalar birbirine benzeyen bir madde olup, ana ve babanın o nutfedeki tesirleri denktir. Binâenaleyh birbirine benzeyen mef'ulde (nesnede) karakteri gereği müessir olan fail, ancak tek bir iş yapar. Dolayısıyla o nutfedeki (o cenindeki) tesirler ve sıfatlar farklı farklı olunca, bu farklılık, müdebbir olan zatın, o kâdir ve hür irade sahibi varlık olduğuna delalet eder.

Kaffâl şöyle demektedir: "Yaratılışın ve renklerin farklılık arzetmesi, zengin-fakir ve sıhhat-hastalık gibi şeylerdeki hallerin farklılığı gibidir. Binâenaleyh nasıl ki biz, Hak Teâlâ'nın, künhünü sadece kendisinin bilebileceği üstün bir hikmetle zenginlik-fakirlik ve uzun ömürlülük-kısa ömürlülük gibi hususlarda, insanları birbirinden farklı yarattığına kesin olarak hükmediyorsak, aynen bunun gibi yine üstün hikmeti gereği, yaratılış ve renkleri bakımından da insanları biribirinden farklı kıldığını da bilmekteyiz. Bu böyledir. Çünkü işte bu farklılık sebebiyle, iyi kötüden; itaatkâr, asiden ve akraba olan da, yabancıdan ayrılır." **Kaffâl**, sözüne devamla şöyle der: "Biz, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, görünüm ve şekil bakımından, biribirleri arasında fark görmediğine, kendisinde şüphe olmayan bir biçimde şehadet ederiz. Aksi halde, hernekadar kulun faydasına olan şeyin ne olduğunu bilmesek bile, Allah'ın bunda kulun faydasına (salahına) olduğunu bildiği birşeyden ötürü böyle yapmıştır."

İtaatkar Veya Âsî Suretinde

Üçüncü Görüş: Vâsıtî şöyle demiştir: "Bundan murat, itaatkarların ve âsîlerin suretidir. Binâenaleyh Allah'ın velayet (dostluk) sureti üzere terkib ettiği, yaptığı kimse, adavet (düşmanlık) sureti (şekli) üzere terkib ettiği kimse gibi değildir.."

Diğer alimler de, "Bu, ruhların safiığına (sefasına) ve zulmetine (karanlığına) bir işarettir" demişlerdir. **Hasan el-Basrî** ise, "Allah onlardan kimini, sırf Kendisi için suretlendirmiş, kimini de başkasıyla meşgul etmek (oyalamak) için suretlendirmiştir. Birincisinin misali şudur: O, **Hz. Âdem** (a.s)'i, ona, iyiliklerinin lutuflarını vermek, kadrini yüceltmek cemal ve celali arasından ruhunu ortaya çıkarmak, keramet (şeref) tacını ona nasib etmek ve onu, celal ve heybet ridasıyla (elbisesiyle) süslemek için yaratmıştır" demiştir.

★ ★
★

Hesap Gününü İnkar

كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ ۝

"Hayır, aksine dini yalan sayıyorsunuz"
(İnfitar, 9).

Bil ki Allah Teâlâ, diriliş ve toplanışın gerçek olduğuna dair genel olarak akli

delilleri beyan edince, buna ilave olarak, bununla ilgili hallerin tafsilatını da şöyle anlatmıştır. Bunlar, birkaç çeşittir:

Birinci Çeşit: Hak Teâlâ, "**kellâ**" (hayır, hayır) diyerek, onları bu aldanıştan menetmiştir. Buradaki بَلْ (aksine), idrabı, yani daha önce geçmiş ve aksi tahakkuk etmiş birşeyi nefyetmek için konulmuş bir edattır. Şüphesiz müfessirler, "**kellâ**" kelimesinin tefsiri hususunda, çeşitli izahlar zikretmişlerdir.

1) **Kâdî**, "bunun manası, "Sizler, nimetlerimi size vermeme ve irşadımı sizin için göndermeme karşılık müstakim olmuyor, aksine kıyamet gününü yalanlıyorsunuz" şeklindedir" demiştir.

2) Bu, "Allah'ın keremine karşı aldanmaktan dönünüz (vazgeçiniz)" demektir. Daha sonra Hak Teâlâ, adeta şöyle demektedir: "Ama siz bundan dönmüyor, aksine aslında dini (kıyameti) yalanlıyorsunuz" demiştir.

3) **Keffâl**, "**kellâ**", "iş sizin dediğiniz gibi değil, yani ba's ve nüşûrun olmaması şeklinde de değil. Çünkü böyle olması, Allah'ın mahlukatı boş yere abes olarak yaratmış olması anlamına gelir. Halbuki Allah, abesden (saçma iş yapmaktan) münezzehtir" manasınadır. Hak Teâlâ bundan sonra da sanki, "Siz, bizim bu açıklamamızdan faydalanmıyor, aksine dini yalanlıyorsunuz" demek istemiştir" der.

Ayetteki, *"Dini yalan sayıyorsunuz"* ifadesiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

1) Bu dinden murad, İslâm dinidir ve mana, "Siz, İslâm dininden dolayı olacak olan o ceza ve mükafaatı yalan sayıyorsunuz" şeklindedir.

2) Bu dinden murad, hesaptır ve mana, "Siz, hesab günün (kıyameti) yalanlıyorsunuz" şeklindedir.

★ ★
★

İnsandan Ayrılmayan Denetçiler

İkinci Çeşit: Hak Teâlâ'nın şu ayetleriyle beyan ettiği hususdur:

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ۝١٠ كِرَامًا كَاتِبِينَ ۝١١ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ۝١٢

"Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekciler, çok şerefli yazıcılar var. Onlar, ne yaparsanız bilirler"

(İnfitar, 10-12).

Bu, onların haline şaşma manasınadır. Hak Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Siz, din gününü yalanlıyorsunuz. Halbuki o, hesab ve ceza (karşılık verme) günüdür ve sizinle vazifeli melekler, o kıyamet gününde, ona göre hesaba çekilesiniz diye yaptığınız herşeyi yazıyorlar." Bunun bir benzeri de, *"Hem sağında, hem solunda oturan, onun amellerini tesbit etmekte olan iki de melek vardır. O bir söz söylediğinde, mutlaka yanında hazır (bunu duyan ve yazan) bir gözcü vardır"*

(Kâf, 17-18) ve *"O (Allah), kulları üzerinde kahirdir (hükümrandır) ve sizin üzerinize hafaza (meleklerini) gönderir"* (En'âm, 61) ayetleridir.

Sonra burada bir kaç bahis var:

Bekçi Meleklerin Varlığına İtiraz Edenlere Reddiye

Birinci Bahis: Kirâmen kâtibin (meleklerinin) hazır bulunması konusunda, bazı kimseler, bir kaç bakımdan tenkidde bulunmuşlardır:

a) Bu melekler, ya hava, ateş ve rüzgar gibi latif cisimlerden, yahut da galîz (katı) cisimlerden mürekkebtirler. Eğer latif cisimlerden mürekkeb iseler, şiddetli bir rüzgarın esmesi, elî hareket ettirme, elbise, kolunu hızla sallama veya mesela kamçı sallama gibi en ufak bir sebeb ile, bünyelerinin bozulması gerekir. Eğer katı cisimlerden mürekkeb iseler, onları görmemiz gerekir. Çünkü eğer onlar hazır (yanımızda) olduğu halde, bizim onları görmememiz mümkün oluyor ise, bizim yanımızda kendilerini görmediğimiz ve seslerini duymadığımız güneşlerin, ayların, fiillerin ve borazanların olması da mümkündür. Böyle iddia etmek ise tecahüldür, göz göre göre cehalete girmektir. O meleklerin sahifelerini (defterlerini), zatlarını ve kalemlerini inkar da böyledir.

b) Eğer bu yazdırma işi, faydasız ise, abes bir iştir. Abes ise, Allah için mümkin değildir. Yok eğer bunda bir fayda var ise, bu fayda ya Allah'ın kendisi için olan bir faydadır, ya da kul için olan bir faydadır. Birincisi imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ, fayda ve zarardan yücedir (O'nun için bunlar söz konusu olamaz). Bu izah ile, Allah Teâlâ'nın, unuturum veya hata ederim korkusu ile bu ameller yazdırdığını söyleyen kimsenin görüşünün batıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü bu konuda söylenebilecek en ileri şey, bu yazdırmanın, kıyamet günü insanlar aleyhine şahidlik ve hüccetler olacağıdır. Fakat bu fayda da zayıftır. Çünkü Allah'ın zulüm ve haksızlık etmeyeceğini bilen kul için, böyle hüccet ortaya koymaya ihtiyaç duyulmaz. Allah'ın zalim olmadığını bilmeyen için ise, "Allah Teâlâ meleklere bu şeyleri haksız yere kul aleyhine yazmayı emretmiş olabilir" diye düşünebileceği için, bu hüccetler fayda vermez.

c) Kalbin fiilleri görülemez ve hissedilemez. Binâenaleyh bunlar, gaybî şeyler babından olmuş olurlar. Gaybı ise, *"Gaybın anahtarı O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir"* (En'âm, 59) ayetinde de buyurduğu gibi, ancak Allah Teâlâ bilir. Bu fiiller meleklerce bilinemediğine göre, bu fiilleri yazmaları imkansızdır. Halbuki ayet, onların ister kalb fiillerimiz olsun ister başka fiillerimiz, yaptığımız herşeyi yazdıklarını ifade etmektedir.

Birinci iddialarına şöyle cevap verilir: Bu şüphe ancak, iki esas prensibe binaen, biz (ehl-i sünnet) mezhebine göre giderilir:

1) Bize göre, hayatın olması için bir varlıkta bünyenin olması şart değildir.

2) Duyular sağlam olup, görülecek varlık hazır olduğu ve diğer şartlar mevcut olduğu zaman, mutlaka o varlığın idrak edilmesi (görülmesi) gerekmez. Çünkü birinci prensibe göre, meleklerin, parçalandığı-dağıldığı halde hayatiyyetini sürdürebilen latif

cisimler olmaları mümkündür. İkinci prensibe göre de, kesif cisimler oldukları halde kendilerini göremediğimiz varlıklar kabilinden olmaları da mümkündür.

İkinci iddialarının cevabı da şöyledir: Allah Teâlâ, kullarıyla ilgili işlerini, kullarına kendi aralarında alışkın oldukları şekilde icra eder, anlatır. Çünkü bu, mananın onlar tarafından anlaşılmasında daha beliğ bir yoldur. Kullar nazarında hesaba çekmenin en beliği, şahidlerle birlikte bir kitab (yazılı belge) ortaya çıkarmak olduğu için, kıyamet gününde hesaba çekilecekleri şeyler için de, böyle bir şeyle muhatab olacaklardır. Dolayısıyla onlar için, yayılan dağıtılan kitablar çıkarılacak, aynen padişahın adil şahitlerinin, ona asi olup, emrine muhalefet edenler aleyhine şahidlik edip ona, "Padişah sana şunu şunu verdi; sana şöyle şöyle (iyilikler) yaptı. Sen ise ona muhalefet edip, şöyle şöyle yaptın" demeleri gibi, orada da melekler hazır olacak ve o insanlar aleyhine şahidlik yapacaklardır. Bunun hakikatını en iyi Allah bilir.

Üçüncü iddialarına da şöyle cevap verilir: Bu konudaki söylenebilecek en son söz, ayetteki bu umûmî ifadenin, azalarımızın fiilleriyle ilgili olduğunu söylemektir. Bunun bu manada olması da imkansız değildir.

İkinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Üzerlerinizde hakiki bekciler var"* buyruğu, hernekadar mevcut olanlara bir hitab ise de, ümmet, bu hükmün, bütün mükellefler hakkında umumi olduğunda icma etmiştir. Burada bir kaç ihtimal söz konusudur:

1) Bekci meleklerden bir kısmının mevcut olması ve her birî, beni âdemden bir kişiye has olmamak üzere, bu melek gurubunun bütün benî adem için koruyucu olmaları.

2) Her bir insan için, başka insanla görevli olmayan bir meleğin görevli olması. Hem sonra insanoğlundan herbiri için, meleklerden birinin görevli olması muhtemeldir. Çünkü Allah Teâlâ, çoğula mukabil çoğulu zikretmiştir. Bu, o çoğuldan bir ferdin, bu çoğuldan bir ferde tekabül etmesini gerektirir. Keza, insanlardan herbiri için, meleklerden bir gurubun görevlendirilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim, "İki melek gece, iki melek gündüz görevlidir" denilmiştir. Yine, "(Bir insan için görevli) melekler, beş tanedir" denilmiştir.

Denetçi Meleklerin Vasıfları

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ, bu melekleri bazı sıfatlarla nitelemiştir:

1) Onlar hâfız (yani koruyucu-bekçi)dirler;

2) Ne yaparsanız bilirler.

3) Kâtibîn, yani yazıcılardırlar.

4) Ne yaparsanız bilirler. Bu son sıfatla ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Onlar bu fiilleri bilirler ve bu onlara bunları yazma imkanı verir. Bu, insan için, ancak bildikten sonra şahidliğinin caiz olacağı hususunda bir ikazdır.

b) Onlar, bu amelleri yazarlar ve böylece, şahidlik yaparlarken bunları bilmiş olurlar.

Bil ki Allah Teâlâ onları bu beş sıfatla tavsif edince, bu, Allah'ın onları medh-ü

senâ ettiğine, şanlarının yüceliğini bildirdiğine ve onların büyüklüğünü anlatmadan, kıyamet işinin büyüklüğünün yattığına ve Allah Teâlâ'nın katında ahiretin en büyük ve önemli işlerden olduğuna, eğer o kıyamet olmasaydı, hesaba çekilmek için olan bu şeylerin yazılmasıyla o yüce ve şerefli melekleri görevlendirmeyeceğine delalet eder. Ebû Osman şöyle demiştir: "Allah'ın, murakabe etmesi, kendisini günahlardan uzaklaştırmayan kimseyi, kirâmen kâtibîn meleklerinin amelleri yazması nasıl günahlardan men edebilir ki?"

★ ★
★

Müttakiler Nimetlerde

Haşr meselesinin neticelerinden olan üçüncü çeşit de, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ *"İyiler hiç şüphesiz Naîm (cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler. Din günü oraya gireceklerdir. Ve onlar bundan ayrılacak olanlar da değillerdir"* (İnfitar, 13-16) ayetidir.

Bil ki, Allah Teâlâ, kulların amellerini yazan **kirâmen kâtibîn** meleklerini tavsif edince, bundan sonra amel eden kimselerin halini zikretti de, "İyiler hiç şüphesiz **Naîm**'de; kötüler ise, muhakkak alevli ateştedirler" buyurdu ki, bunlar, **Naîm** cenneti ile, cehennem ateşidir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: Büyük günah işleyenlerin mutlaka ceza göreceğini söyleyenler bu ayete tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Büyük günah işleyen kimse, facirdir. Facirlerin hepsi ise, cehennemdedir. Çünkü **cahîm** "alevli ateş" lafzının başına elif-lâm geldiğ zaman bu, istiğrak (şümul ve kapsamlılık) ifade eder." Biz bu mesele hakkında söylenebilecek olan şeyleri, **Bakara Sûresi**'nde genişçe anlatmıştık. Burada ise, mutlaka zikredilmeleri gereken bazı nükte ve incelikler vardır:

Vaîdiyye (Mu'tezile)'nin İddiası

Vaîdiyye (Mu'tezile) şöyle demiştir: "Bu ayette, vaîd ve cezanın devamlılığına delalet eden bazı hususlar mevcuttur:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Din günü oraya gireceklerdir"* ifadesi... Din günü, ceza günüdür. Bütün vakitler, bu "gün" kapsamına dahildirler. Nitekim sen, "Dünya günü, ahiret günü" dersin.

2) **Cübbâî** şöyle demiştir: "Şayet biz, *"kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler.."* ifadesini tahsis etseydik, o zaman bazı facirler cennete giderlerdi. Onlar şayet cennete girerlerse, ebrârdan, iyi kullardan olmuş olurlar. Bu ise, facirlerin iyi kullardan ayrılmamış olmasını gerektirir. Bu ise, yanlış ve batıldır. Çünkü Cenâb-ı Hak iki şeyi birbirinden ayırd etmiştir. O halde, nasıl ki ebrâr (iyi halliler) cehenneme girmeyeceklerse, facirlerin de cennete girmemeleri gerekir."

3) Allah Teâlâ, وَمَاهُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ buyurmuştur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar oradan çıkıcı değillerdir"* (Maide,37) ayeti gibidir. O halde, cehennemde bir ölüm ya da oradan çıkış, gayb oluş bulunmayınca, geriye o halde, cehennemde ebedî olarak,

sonsuza değin kalmak kalır.. Şu halde "fecir" adı, hem kafiri, hem de, büyük günah işlemiş olan müslümanı kapsayınca, büyük günah sahibinin ebedî olarak cehennemde kalacağı; şefaatin de, büyük günah sahipleri için değil, itaat eden kimseler için olduğu sabit olmuş olur." Buna şöyle cevap verilir: Biz daha önce şunu açıklamıştık: Umûm ifade eden lafızların istiğrak ve şümule delalet etmeleri hususu, zannî bir delalet olup, zayıftır. Mesele ise, katî deliller gerektiren bir hususturu. Katî delil gerektiren bir hususta zannî delile sarılmak ise, caiz değildir. Bilakis burada bizim görüşümüze delalet eden hususlar vardır. Çünkü, elif-lâm ile marife kılınmış olan çoğul bir kelimenin, daha önce geçmiş olan bilinen bir şey hakkında kullanıldığı, dilde, maruf ve yaygın olan bir şeydir. O halde, buradaki lafzın (اَلْفُجَّارَ) daha önce zikredilmiş bulunan o din gününü yalanlayan kafirlere racî olması muhtemeldir. bu hususta söz ise, geniş bir biçimde daha önce geçmiş idi. Biz, umumiliğin katiyyet ifade ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki, büyük günah sahibinin facir olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, facir olan kafirlerin ta kendileridir..."* (Abese, 42) ayetidir. Binâenaleyh burada, ya, "facir cinsinden olan kafirlerin ta kendileridir..." manasının ya da, "Onlar, kafirlerin ta kendileridir; ve onlar facirlerin de ta kendileridir" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Birincisi batıldır, zira her kafirin, aynı zamanda facir de olduğu icma ile sabittir. O halde kafiri, facirler cinsinden olan kafir manasıyla sınırlamak ve takyit etmek, abesle iştigaldir. Bu birinci kısım batıl olunca da, geriye ikinci kısım kalır. Bu kısım da, hasr ifade eder. O zaman, bu ayet, kafirlerin, başkası değil de facirlerin ta kendileri olduğuna delalet edince, büyük günah sahibinin mutlak anlamda facir olmadığı kesinlik kazanır. Biz, "facirler اَلْفُجَّارَ kelimesinin şümulüne hem kafirin hem de facirin girdiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki, ayetteki وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَآئِبِينَ cümlesinin manası "Facirlerin tamamı ve topu, oradan ayrılamazlar..." şeklindedir. Biz, bunun gereğini söylüyoruz. Çünkü, o facirlerin, kafirlerin oluşturduğu iki türünden birisi oradan asla ayrılmazlar. Bu böyle olunca, müslümanların da ayrılamayacaklarını söylemenin doğru olmasına gerek yoktur. Bunu kabul ettik, fakat ne var ki, وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَآئِبِينَ ifâdesi, onların şu anda cehennemde bulunmalarını iktiza eder ki, bu, doğru değildir. Dolayısıyla ifadeyi, zahirinden çevirmek gerekir. **Mu'tezile** bu ifadeyi, "Füccar cehenneme girdikten sonra, onlar için وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَآئِبِينَ ifadesinin manası doğru olur.." manasına hamlederken, biz de şu manaya hamlederiz: "Onlar şu anda, cehennemde olmayı hak etme durumunda galib ve uzak değillerdir. Ancak ne var ki, cezayı hak etmek, affa da aykırı değildir.." Biz (bu) sizin dediğinizi kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, ama ve büyük günah sahiplerinin şefaata mazhar olabileceklerine delalet eden delillerle çelişir. Tercih ise, bu taraftan (ehl-i sünnet) yanadır. Çünkü **Mu'tezile**'nin delilinin, bütün vakitlerdeki bütün facirleri içine alması gerekir. Aksi halde, onların maksat ve gayeleri gerçekleşmez.. Bizim (ehl-i sünnet) delilimizin doğruluğunun sahih olması içinse, ifadenin, bazı vakitlerdeki bazı facirleri (günahkar mü'minleri) içine alması yeterlidir. Şu halde, onların delillerinin 'amm (umûmî) olması gerekir. Hâss olan hükümse, daima 'amm olan hükme tercih ve takdim edilir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Halife Süleyman b. Abdülmelik'in Kıssası

Bu ayette, asiler için büyük bir tehdit bulunmaktadır. Rivayet olunduğuna göre, **Süleyman İbn Abdülmelik, Mekke**'ye gitmek üzere, **Medine**'ye uğrar. Derken, **Ebî Hâzım**'a, yarın Allah'a nasıl gidilecek, nasıl gideceğiz?"

der. O da "İyi olan kula gelince, o tıpkı, yolculuktan ailesinin yanına dönen gaib kimse gibidir. Günahkara gelince, o da efendisinin yanına dönen kaçmış köle gibidir..." der. Bunun üzerine o ağlar ve şöyle der: "Ah, benim için Allah katında ne olduğumu bir bilebilseni.." **Ebû Hâzım** ona, "Amelini, Allah'ın kitabına vur, ona arzet" deyince, o, "bunu, Allah'ın kitabının neresinden çıkarıyorsun.." diye sorar. O da, *"İyiler hiç şüphesiz Naîm (cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler"* ayetinde.." diye cevap verir.

Câfer es-Sâdık (r.a)'da, "**Naîm**, marifetullah ve (Allah'ın cemalini, nimetlerini) müşahede etmektir. **Cahîm** ise, şehvet ve tutkuların zulumâtı, karanlıklarıdır" demiştir. **Naîm**'in, kanaat; **cahîm**'in ise tamahkarlık ve hırs; **naîm**'in, tevekkül; **cahîm**'in de, ihtiras ve tutku, aç gözlülük; **naîm**'in, Allah ile meşgul olmak; **cahîm**'inse, Allah'tan başkasıyla meşgul olmak vb. olduğu da söylenmiştir.

★ ★
★

Kıyamet Gününün Dehşeti

Haşrın mevcudiyetine dayanan şeylerin dördüncüsü de, kıyamet gününü tazim ve tebcil edip büyüklüğünü ortaya koymaktır ki, bu da şu ayeti kerimenin beyan ettiği hususdur.

وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا يَوْمُ ٱلدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَآ أَدْرَىٰكَ مَا يَوْمُ ٱلدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِّنَفْسٍ شَيْـًٔا ۖ وَٱلْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّهِ ﴿١٩﴾

"O din günü nedir? Sonra, bilir misin nedir o din günü? O, öyle bir gündür ki, hiçbir kimse kimseye, hiçbir surette, hiçbir şeyle fayda vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emir (yalnız) Allah'ındır"

(İnfitar, 17-19).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tekrardaki İncelik

Alimler, وَمَا أَدْرَىٰكَ *"... bilir misin..."* ifadesindeki hitabın kendi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Bu, onları men etmek amacıyla kafirlere yöneltilmiş olan bir hitaptır" derken, ekseri ulema, "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan bir hitabtır. Cenâb-ı Hak, böylece ona hitap etmiştir; çünkü o, bunu, vahiyden önce bilmiyordu.." demiştir.

İKİNCİ MESELE

Cumhûr-u ulema, buradaki tekrarın, kıyamet gününün azametini ortaya koymak için olduğunu söyler. **Cübbâî** ise, "Bilakis bu, tekrar edilen her ifade ile birlikte yenilenen bir

faydayı ifade etmektedir. Çünkü birinciden murad, cehennemlikler; ikinciden murad ise, cennetliklerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kıyamet gününde fecirlere nasıl muamele edileceğini bilir misin? Sonra, ceza gününde, iyilere de nasıl muamele edileceğini bilir misin?" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, ceza gününde, o iki fırkaya yapacağı muamelenin önemini ortaya koymak için, "din günü" ifadesini tekrarlamıştır.

Kıraat Farkı

ÜÇÜNCÜ MESELE

يَوْمَ لاَ تَمْلِكُ ifadesi, merfu ve mansub olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Merfu olarak okunması halinde, burada iki izah şekli olabilir:

a) وَمَا أَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ifâdesindeki, يَوْمُ الدِّينِ dan bedel olması sebebiyle..

b) Zamir olan bir mübtedanın takdir edilmesiyle.. Buna göre mana, هُوَ يَوْمَ لاَ تَمْلِكُ şeklinde olur. Yani, "Bu, öyle bir gündür ki (...)" demektir. Mansub okunması halinde ise birkaç izah şekli bulunur:

a) (Mansub olan يَوْمَ kelimesinin amili olarak), يُدَانُونَ "cezalandırılırlar..." ifadesinin takdir edilmesiyle... Çünkü الدِّينُ kelimesi buna delalet eder.

b) اُذْكُرُوا "hatırlayınız..." ifadesinin takdir edilmesi.

c) **Zeccâc**'ın zikretmiş olduğu şu husus ki, buna göre, kelimenin ref mahallinde olması caizdir. Ancak ne var ki, kelime لاَ تَمْلِكُ ifâdesine muzaf olduğu için, fetha üzere mebnî kılınır. Gayr-i mütekellim (irabda mahalli olmayan) bir ifadeye muzaf kılınan ifade, ref ya da cer makamında olsa bile, fetha üzere mebni olunur. Nitekim şair de şöyle demiştir:

لَمْ يَمْنَعِ الشُّرْبَ مِنْهَا غَيْرَ أَنْ نَطَقَتْ / حَمَامَةٌ فِي غُصُونٍ ذَاتِ أَوْ قَالِ

"Meyveli "mukl" ağacının dallarına konmuş bir güvercinin seslenmesinden başkası onları içmekten alıkoymadı..."[27] "Burada, görüldüğü gibi, غَيْرَ kelimesi, أَنْ نَطَقَتْ kelimesine muzaf kılındığı için fetha üzere mebni kılınmıştır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "**Zeccâc**'ın, fetha üzerine mebni kılmamaya dair zikrettiği şey ancak **Halil** ve **Sibeveyh** nezdinde caiz olabilir. Meselâ, عَلَى حِينَ عَاتَبْتُ "Azarladığımda..." ifadesinde olduğu gibi, izafet mazi fiile olduğundadır bu. Ama izafet muzari fiile olduğunda, onlara göre fetha üzere mebnilik caiz olmaz. Ama, Kûfelilerin görüşüne göre ise, bu caiz olur. Biz bu meseleyi daha önce, هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ (Maide, 119) ayetinin tefsiri esnasında anlatmıştık.

d) **Ebû Ali**'nin zikrettiği husus ki, buna göre, اَلْيَوْمُ kelimesi çoğu kere zarf olarak bulunduğundan, bu ekser haldeki durumu (zarfiyyet) üzere bırakılır. Bunun delili ise, Kurrâ ile Arapların, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ (A'raf, 168) ayetinin okunuşu üzerindeki icmâ ve ittifaklarıdır. Buradaki دُونَ kelimesini hiç kimse merfû okumaz... Buradaki kıraatin mansub olacağını tekid eden diğer ifadeler de, Cenâb-ı

27) Lisânü'l-Arap (V-K-L mad.), XI/734.

Hakk'ın, يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ (Kâria, 4) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (Zâriyât, 13) ayetleridir. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ ifadesindeki mansub okunuş da bunun gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Şefaat-ı Kübrâ Meselesi

(Mu'tezile), büyük günah işleyen asiler için şefaatin olmayacağı hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın *"O, öyle birgündür ki, hiçbir kimse kimseye, hiçbir surette fayda vermeyecektir"* ayetine tutunmuşlardır. Bu ayeti kerime, Cenâb-ı Hakk'ın, ...وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ (Bakara, 48) ayeti gibi olup, bu hususstaki cevap da **Bakara Sûresi**'nde geçmişti.

BEŞİNCİ MESELE
Hakimiyetin Ahirete Tahsisinin Manası

Dünya ehli, mülke hükümran ve galib olup, kimi meselelerde, birbirlerine yardım ediyorlar, birbirlerini himaye ediyorlardı. Kıyamet günü geldiğindeyse, dünya ehlinin hükümranlığı sona erecek, liderlikleri de son bulacaktır. Böylece kimse kimseyi kollayamayacak, kimsenin kimseye faydası olmayacak, kimse kimseye zulmedemeyecektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün emir (yalnız) Allah'ındır"; "Din gününün mâliki.."* (Fatiha, 3) ayetleridir. bu ifade, büyük bir tehdit ifade eder. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak onlara, dünyada kendilerine fayda ve yarar sağlayan mal, oğul, yardımcı ve şefaatci gibi şeylerin hiçbir tesiri olmaksızın, ahirette onlara sadece iyilik ve taatın fayda vereceğini bildirmiştir.

Vahidî şöyle demiştir: "Bunun manası şudur: Allah Teâlâ bu günde, dünyadaki durumun aksine, hiç kimseyi herhangi bir mülke hakim ve malik kılmaz." **Vasıtî** ise, Cenâb-ı Hakk'ın, يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا ifâdesi hakkında, bunun, Allah'tan başka her şeyin, fâni olduğuna; orada, mesajların, kelimelerin, gaye ve amaçların yok olduğuna; dünyada durumu böyle olanın, dünyanın, ahiretinin böyle olacağına bir işaret olduğunu söylemiştir.

Mülk Allah'ındır

Cenâb-ı Hakk'ın وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ *"O gün emir (yalnız) Allah'ındır"* ayetine gelince, bu, bekâ ve varlığın Allah'a ait olduğuna; emrin de bunun gibi, hem ezelde, hem bu gün, hem de ahirette Allah'ın olduğuna; bunun bir başka hale geçince değişmediği ve; farklılığın, bakan kimsenin durum ve halleri sebebiyle olduğuna, ama kendisine bakılan şeye nisbetle olmadığına; kamil kimselerin durumlarının ise, vakit ve hallerin değişmesiyle değişmeyeceğine, nitekim (bir arifin), "Şayet perde kaldırılsaydı, yakinin artmazdı.." dediğine... bir işarettir. Nitekim **Harise** de, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında konuşurken, ...كَأَنِّي أَنْظُرُ كَأَنِّي كَأَنِّي *"Sanki görüyor gibiyim.. sanki... sanki .."* derdi. Allah (c.c) daha iyi bilendir. Hamd, alemlerin Rabbi'ne mahsustur.

★ ★
★

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Bu sûre otuz altı ayet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Alışverişte Haksızlık

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ۝١ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ۝٢ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ۝٣

"Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçekle aldıkları zaman, tastamam alırlar; onlara ölçekle yahut tartıyla verdikleri zaman ise, eksik verirler"

(Mutaffifin, 1-3).

Bu Sûrenin Bir Önceki Sure İle Münasebeti

Bil ki bu sûrenin başının önceki sûrenin sonuyla ilgi ve münasebeti açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, onun sonunda kıyamet gününün özelliklerinden birinin de, o gün hiçbir kimsenin, hiçbir kimse için hiçbirşeye sahip olmayıp, o gün herşeyin Allah'a ait olduğunu belirtmiştir. Bu ise, günahkarlar ve asiler için büyük bir tehdidi ifade eder. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, bunun peşinden, *"Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline!"* buyurmuştur ki maksadı, **"tatfif"**'den menetmektir. **Tatfif** ise, ölçü ve tartıda gizlice, çaktırmadan, azıcık eksik vermek demektir. Bu böyledir, çünkü çok eksiltse gözükür ve engellenir, azına da, farkedilirse mani olunur. Böylece, **"tatfif"**'in ölçme ve tartmada, gizli bir şekilde az bir şey noksanlaştırma manasına olduğunu anlıyoruz.

Burada şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Veyl (yazıklar olsun) kelimesi, bir bela esnasında söylenir. Nitekim Arapça'da, وَيْلٌ لَكَ وَيْلٌ عَلَيْكَ (yazıklar olsun sana) denilir.

İKİNCİ MESELE

Mutaffifin Ne Demektir?

"Mutaffifin" kelimesinin iştikâkı (türemesi) konusunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bir şeyin **"taff"**ı, o şeyin kenarı-tarafı demektir. Nitekim Arapça'da, içinde bulunan şey, o şeyin kenarına kadar

çıktığı, ama dopdolu olmadığı zaman طَفَّ الْوَادِي وَالْإِنَاءُ "Vadi veya kap, neredeyse doldu" وَهُوَ طَفَافُهُ وَطِفَافُهُ denilir. Yine, dolmaya yaklaşıp, henüz dolmadığı zaman هَذَا طَفُّ الْمِكْيَالِ وَطِفَافُهُ denilir. İşte bundan ötürü, kötü ölçüp, ölçüyü tastamam yapmayana, "kenarına vardırdı, ama tam doldurmadı" manasında, "**mutaffif**" denilmiştir.

b) **Zeccâc**'ın görüşüne göre, ölçü ve tartıda çok fazla olmayan birşey çaldığı için, ölçme ve tartmayı noksan yapana "**mutaffif**" denilmiştir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Tıpkı "**ittizâ**"nın, "tartarak alma" anlamına gelmesi gibi, "**iktiyal**" da **keyl** ile, yani ölçerek alma manasınadır. ama dilde normal olarak اِكْتَلْتُ مِنْ فُلَانٍ denilir, اِكْتَلْتُ عَلَى فُلَانٍ diye kullanılmaz. Şu halde bunun izahı nasıldır? Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Onların insanlardan ölçüp almaları, karşı tarafa zarar vermenin ve karşı tarafın hakkını vebalini yüklenme bulunan bir ölçme şeklinde olunca, burada مِنْ yerine, bu manaya delalet eden عَلَى edatı kullanılmıştır.

b) **Ferrâ** şöyle der: "Burada kastedilen اِكْتَالُوا مِنَ النَّاسِ manasıdır. Burada عَلَى ve مِنْ birbirinin yerine geçen manalardadırlar. Çünkü bu şekilde ölçme, o kimse aleyhinde olan bir haktır. Zira birisi, اِكْتَلْتُ عَلَيْكَ dediği zaman, sanki, أَخَذْتُ مَا عَلَيْكَ "Senin aleyhine olarak aldım" demiş olur; اِكْتَلْتُ مِنْكَ dediği zaman ise, tıpkı bir kimsenin, "Senden tastamam aldım" demesi gibi olur."

İkinci Soru: Normalde, Arapça'da كَالُوا لَهُمْ ve وَزَنُوا لَهُمْ diye, harf-i cer ile kullanılır; ama كِلْتُهُ ve زِنْتُهُ denilmez. Öyleyse, ayette, bu şekilde (harf-i cersiz) gelişi nasıl izah edebiliriz?

Buna şu birkaç şekilde cevap verilir:

a) Ayetteki كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ ifâdeleri ile, كَالُوا لَهُمْ أَوْ وَزَنُوا لَهُمْ manaları kastedilmiştir. Dolayısıyla harf-i cer hazfedilmiş, böylece fiile "**îsâl**"da bulunulmuştur (yani "hazf ve îsâl yapılmıştır). **Kisâî** ve **Ferrâ**, "bu ifade şekli, **Hicazlılarla**, onlara yakın olanların kullanım şeklidir. Çünkü onlar, كِلْ لِي كَذَا ve زِنْ لِي كَذَا "Benim için şunu tart, ölç" derler. Yine bunlar, صَدَدْتُكَ لَكَ ve صَدَدْتُ لَكَ "Seni engelledim",, كَسَبْتُكَ لَكَ – كَسَبْتُ لَكَ "Senin için kazandım" derler. Binâenaleyh ayetteki, كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ kelimelerindeki هُمْ zamirleri, nasb (mef'ûl) mahallindedir.

b) Bu, muzafın hazfedilip, muzafun ileyhin onun yerine ikame edilmesine göredir. Buna göre kelamın takdiri, وَإِذَا كَالُوا مَكِيلَهُمْ أَوْ وَزَنُوا مَوْزُونَهُمْ şeklindedir.

Resmu'l-Mushaf

c) **İsâ b. Ömer** ile **Hamza**'nın, bu iki هُمْ zamirini, fiillerdeki fail zamirinden te'kid sayarak, **vâv**'ların üzerinde, bu tekid manasını ortaya koymak için vakf ettikleri rivayet edilmiştir. **Ferrâ** ve **Zeccâc** ise, bunun caiz olmayacağını, zira كَالُوهُمْ

manasında olmuş olsaydı, o zaman mushafta, هُمْ 'den önce yazılmış bir elif olacağını söylemişlerdir.

Keşşâf sahibi bu delile itiraz ederek, "Mushafın hattında pek çok yerde, hat ilminde ıstılah olan, örf haline gelmiş hususlara riayet edilmemiştir" demiştir.. Ona şöyle cevap verilir: "Bu elifin yazılması, eğer sebebe zamanında alışılmış bir üslub olmasaydı, diğer asırlarda yazılması gerekirdi. Çünkü bir sonrakilerin bu hususta, yani yazıda ileri gittiklerini bilmekteyiz. Binâenaleyh bu elifin yazılmasının, ta sahabe zamanında bile mutad olduğu sabit olur. Dolayısıyla mushafta yazılması gerekli olmuştur."

Üçüncü Soru: Peki, Cenâb-ı Hakk'ın ayette, *"Ölçtüklerinde eksik yapanlara veyl olsun"* buyurup, ayrıca اكْتَالُوا buyurmadığı halde, peşinden وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ buyurmasını nasıl izah ederiz?

Cevap: Alış-veriş ölçü ve tartıyla olur. Dolayısıyla bunlardan biri, diğerine delalet eder.

Dördüncü Soru: Mutâd olan kullanım, خَسِرْتُهُ şeklidir, yani, bu fiilin sülasisidir. Öyle ise ayette, bunun rûbâisinin, yani يُخْسِرُونَ şeklinin kullanılmasının sebebi nedir?

Cevap: Zeccâc, Arapça'da "Noksanlaştırdım, noksan ettim, eksik verdim" manasında, hem أَخْسَرْتُ ,hem خَسَرْتُ fiillerinin aynı şekilde-eşit olarak kullanıldıklarını söylemiştir. **Müerric**'den de, يُخْسِرُونَ 'nin **Kureyş** lehçesine göre, bu manaya kullanıldığı rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nüzul Ortamı

İkrime'nin rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Medine**'ye geldiğinde, Medineliler, ölçü-tartıda en fazla noksan verenler olduğunu gördü. Bunun üzerine Hak Teâlâ bu ayeti indirdi. Onlar, artık bundan sonra, dosdoğru ölçüp tartmaya başladılar." Yine **Medinelilerin** noksan ölçüp tartan tüccarlar olduğu, alış-verişlerinin, **münabeze, mülamese,** muhatare şeklinde olduğu için bu ayetin nazil olduğunu; derken Hz. Peygamber (s.a.s)'in çıkıp bunu onlara okuduğunu ve خَمْسٌ بِخَمْسٍ *"Beş şeye mukabil, beş şey vardır"* dediğini, bunun üzerine, "Beş şeye mukabil beş şey ne demektir?" denilince de, مَا نَقَضَ قَوْمٌ الْعَهْدَ إِلاَّ سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ وَمَا حَكَمُوا بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلاَّ فَشَا فِيهِمِ الْفَقْرُ وَمَا ظَهَرَتْ فِيهِمُ الْفَاحِشَةُ إِلاَّ فَشَا فِيهِمُ الْمَوْتُ وَلاَ طَفَّفُوا الْكَيْلَ إِلاَّ مُنِعُوا النَّبَاتَ وَأُخِذُوا بِالسِّنِينَ وَلاَ مَنَعُوا الزَّكَاةَ إِلاَّ حُبِسَ عَنْهُمُ الْمَطَرُ *"Bir toplum, ahdini bozarsa, Allah onlara düşmanlarını musallat eder; Allah'ın indirdiği şeylerden başkasıyla hükmederse, o kavimde fakirlik yayılır; fuhuş yaygınlaştığı zaman, ölüm yaygınlaşır; ölçü ve tartıda noksanlaştırdıklarında, bitkiler bitmez ve onlar kıtlıkla başbaşa bırakılırlar, zekatlarını vermezlerse, yağmurları kesilir"* buyurmuştur.[28]

---

28) Benzer Hadis, **Kenzü'l-Ummâl**, 16/43943

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu zemm (kınama) hem fazla almaları, hem de noksan vermelerinden dolayı yapılmıştır. Alimler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır. Kimileri, 'Bu ayet, bir vaîd (ilahî tehdid) ihtiva etmektedir. Binâenaleyh eksik ölçüp-tartma fazla olduğunda, hırsızlık nisabı miktarında, yani çalınan miktar el kesme cezasını gerektirecek kadar olduğunda, bu va'îd onu içine alır" derken, diğer bazıları da, "Hayır. Bu, az-çok her türlü eksik ölçüp tartmayı içine alır. Fakat bu vaîd, tevbe etmeme şartına bağlıdır. Tevbeden daha büyük taat da yoktur" demişlerdir ki, daha doğru olan görüş budur.

BEŞİNCİ MESELE **Ashabu'l-Vaîd** yani **Mu'tezile**, bu ayetin genel ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, kafirler hakkında değil, ehl-i kıble hakkındadır. Delili ise şu iki şeydir:

a) Eğer, bununla kastedilen, kafirler olsaydı, bu veyl'e, eksik ölçüp-tartmasının buna bir tesiri kalmazdı. Fakat ayet, bu veyli gerektiren şeyin, eksik ölçüp-tartma olduğuna delalet etmektedir.

b) Allah Teâlâ, bu ayetle kendisine hitab edilen kimselere, *"Sahiden onlar diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"* (Mutaffifin, 4) buyurmuştur ve adeta eksik ölçüp-tartanları kıyamet gününün azabıyla tehdid etmiştir. Bu şekilde tehdid ise, ancak mü'min kimseye yapılır. Böylece, işte bu iki şey sebebiyle ayetin ifade ettiği vaîdin, ehl-i kıble (bütün mü'minler) için olduğu sabit olmuş olur." Bunların cevabı daha önce defalarca geçti. Ayetteki va'îdin, bu işi yapanı da, buna niyetleneni de içine alacağı hususu, bu meselenin eklerindendir. Çünkü bunu yapmaya niyetlenmek de büyük günahlardandır.

Bil ki ölçüp-tartma işi önemli bir şeydir. Çünkü insanların hepsi, alış-veriş yapma ihtiyacını duyarlar. Bu ise, ölçüp-tartmaya varıp dayanır. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun önemli bir iş olduğunu belirtmek için, *"Göğü o kaldırdı ve ölçüyü koydu ölçüde haddi aşmayasınız (haksızlık yapmayasınız), ölçüyü adaletle yerine getiresiniz ve ölçüde noksanlık yapmayasınız diye..."* (Rahman, 8-9) ve *"Andolsun ki Biz peygamberlerimizi açıklamalar (ve mucizelerle) gönderdik ve onlarla birlikte, insanlar adaleti yerine getirsinler diye kitab ve mizanı indirdik"* (Hadid, 25) buyurmuştur.

Katâde'den, "Ey insanoğlu, senin için tastamam verilmesini, ölçülüp-tartılmasını istiyorsan, ölçüp-tartarak verirken de aynı şekilde tastamam ver. Kendine karşı nasıl adil olunmasını istiyorsan, aynı şekilde sen de adil ol" dediği rivayet edilmiştir. **Fudayl** de, "eksik tartma ve ölçme, kıyamet günü yüz karasıdır" derken, bir bedevi Arap, **Abdülmelik b. Mervan**'a, "Allah Teâlâ'nın mutaffifler hakkında ne dediğini duydun!" demiş ve bu sözüyle "ufacık bir şey kaçırması yüzünden böylesine bir tehdid, eksik tartanlara yöneltildiğine göre, hiç ölçüp-tartmadan pek çok şeyi gasbedip, müslümanların malını alırken, kendin için ne düşünüyorsun" demek istemiştir.

★ ★
★

Dirilip Hesap Vereceğini Düşünmezler Mi?

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُم مَّبْعُوثُونَ ۝ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ۝ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

"Sâhiden onlar, büyük bir günde, Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"

(Mutaffifin, 4-6).

Bil ki Allah Teâlâ "**mutaffifîn**" olanları kınayarak, "Bu eksik ölçüp tartanlar, büyük bir günde, yani kıyamet gününde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" demiştir. Buradaki zann, yani "sanma" ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu zan ile, ilim (bilme) manası kastedilmiştir. Buna göre, kendilerine bu şekilde hitab edilenlerin, öldükten sonra dirilişi kabul edenlerden olması muhtemel olduğu gibi, buna inanmayanlardan olması da muhtemeldir.

Birinci ihtimale gelince bu, rivayet olunduğuna göre, Medineli müslümanlar, yani **Evs** ve **Hazrec** kabileleri idi. Hz. Peygamber (s.a.s) **Medine**'ye hicret edip geldiğinde, bu eksik ölçüp-tartma adeti onlar içinde yaygındı. Bunlar ise, öldükten sonra dirilişi, haşrı-neşri kabul ediyorlardı. Dolayısıyla bu onlara bir öğüt olarak söylendi. Ama bu ayetle hitab olunanların, öldükten sonra dirilmeye inanmayan, fakat iyilikte ve kötülükte bulunana, yaptıklarının karşılığının verileceğine, yahut da kesin olmasa bile mümkün (muhtemel) olması aklın gereği birşey olduğu için, bu hususta istidlal edebilenler olduğunu söyleyebiliriz. Bu ise, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere de söylenebilecek şeyler türünden olup, buna göre mana, "Onlar, kendilerinin öldükten sonra diriltileceklerini anlayabilmek için tefekkür etmezler mi? Heyhat, fakat onlar tefekkürden yüz çevirmişler ve kendilerini bu tefekkür zahmetinden uzak tutarak, rahata çekmişlerdir. İstidlal ile elde edilen bilgi, "**zann**" (sanma) kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü istidlâlî bilgilerin çoğu, genelde tefekküre dayanır. Dolayısıyla da kendisinde her iki taraf dengeli olan, şekk (şüphe) gibi değildir. İşte bu yüzden, buna "zann" denmiştir.

2) Buradaki "zann" ile, ilim değil, "zannetme" manası kastedilmiştir. Buna göre ayet, "O **mutaffifler**, farzedelim ki öldükten sonra dirilmeye kesin gözüyle bakmıyorlar. Fakat en azından bu hususta bir zanları vardır. Çünkü Allah'ın hikmet ve rahmetine ve yarattıklarının menfaatlerine riayetine en uygun olan, öldükten sonra onları tamamen ihmal etmemesi ve onların haşrı-neşridir. Dolayısıyla böyle bir korkunun oluşması için, bu zann bile yeterlidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Farzet ki bunlar, buna kesinkes inanmasalar bile, hiç olmazsa böyle olabileceğini sanmazlar mı, buna hiç ihtimal vermezler mi?" demek istemiştir.

Rabbu'l-Âlemin'in Huzuruna Duruş

Ayetteki, يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bunun başındaki "yevm" kelimesi, hem mansûb (fethalı), hem de mecrur (kesreli) okunmuştur. Mansub olarak okunmasına gelince, **Zeccâc**, bunun, ayetteki, "**meb'ûs**" isim-i mef'ûlü (zarfı) olarak mansub olduğunu ve mananın, "Onlar, kıyamet gününde ba's olunacaklarını sanmazlar mı?" şeklinde olduğunu söylerken; **Ferra** da, bu kelimenin bazan mecrûr olabileceğini, fakat fiile muzaaf kılındığı için, mansub olduğunu söylemiştir. Bu, يَوْمَ لاَ تَمْلِكُ نَفْسٌ (İnfitar, 19) ayetinde yaptığımız izah gibidir. "**Yevm**" kelimesinin mecrur okunuşu ise, kendinden önceki "**yevmin azîmin**"den bedel sayılışından dolayıdır.

İKİNCİ MESELE

Bu Kıyamın Şekli

Ayette bahsedilen bu "kıyam" (kalkışı) Hak Teâlâ şu sıfatlarla anlatmıştır;

Birinci Sıfat: Bu kıyamın sebebidir. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) En doğru izaha göre, insanlar, *"Alemlerin Rabbi için"* yani O'na hesab vermek için kalkarlar. Böylece orada, insanın dünyada iken önemsiz saydığı bu eksik ölçüp-tartmalar karşısına çıkar ve orada bunların bir yekûn oluşturduğunu ve böylece kocaman birşey olduğunu anlar. Hak Teâlâ'nın, *"Rabbinin makamı için, yani O'ndan korkanlar için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) ayeti de, buna yakın bir ayettir.

2) Hak Sübhanehû ve Teâlâ, ruhları bedenlerine tekrar verir. Böylece bedenler, kabirlerinden kalkarlar. İşte,*"Alemlerin Rabbi için kıyam"*dan bu kastedilmiştir.

3) **Ebû Müslim,** insanların kıyamını, tıpkı Hak Teâlâ'nın *"İtaatkar olarak Allah için kalkın"* (Bakara, 238) ayetindeki gibi olduğunu ve manasının, "Allah'a ibadet için kalkınız" olduğunu; dolayısıyla da, يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ayetinin, "Başka birşey için değil, sırf Allah'ın emri ve taatı için insanların kalktıkları gün..." manasında olduğunu söylemiştir ki bu husus, *"İş o gün Allah'a aittir"* (İnfitar, 19) ayetinde anlattığı hususdur.

İkinci Sıfat: Bu, "kıyâm"ın nasıl olacağıdır. **İbn Ömer** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu ayet hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: يَقُومُ اَحَدُكُمْ فِى رَشْحِهِ اِلَى اَنْصَافِ اُذُنَيْهِ *"O gün herbiriniz, kulaklarının ortasına kadar ter içinde kalkar."*[29] Yine **İbn Ömer** (r.a)'in, bu sûreyi okuduğu, يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ayetine geldiği zaman, bundan gerisini okumaya artık takatı kalmayacak kadar sesli sesli ağladığı rivayet edilmiştir.

üçüncü Sıfat: Bu kıyamın ne kadar (müddet) olduğudur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in يَقُومُ النَّاسُ مِقْدَارَ ثَلَثِمِائَةِ سَنَةٍ مِنَ الدُّنْيَا لاَ يُؤْمَرُ فِيهِمْ بِاَمْرٍ *"İnsanlar, dünya seneleri gibi, üçyüz sene kıyamda durur, beklerler (Bu müddet) zarfında, onlar için hiçbirşey emrolunmaz, (söylenmez, yapılmaz)"* dediği rivayet edilmiştir. **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan da, "Onlar kırk yıl beklerler, sonra onlara hitab olunur (konuşulur)" dediği rivayet edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Bu müddet, mü'minler için, bir namaz kılım zamanı kadardır" demiştir.

29) **Buharî,** rikak, 47

Bil ki Allah Sübhanehû ve Teâlâ, bu ayetlerde, çeşitli tehdidleri birarada söylemiştir.

Birinci olarak, *"Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline..."* (Mutaffifîn, 1) buyurmuştur ki buradaki veyl (vay haline, yazıklar olsun) kelimesi, başa bir bela geldiği zaman söylenir. Sonra, **İkinci** olarak, *"Sahiden onlar, diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"* (Mutaffifîn, 4) buyurmuştur ki bu, inkârî manada bir istifhamdır. Sonra **Üçüncü** olarak, *"büyük bir günde..."* (Mutaffifîn, 5) buyurmuştur ki Allah Teâlâ'nın "büyük" saydığı bir şeyin, son derece büyük ve önemli olduğunda şüphe yoktur. Hak Teâlâ, **Dördüncü** olarak, *"Alemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde..."* (Mutaffifîn, 6) buyurmuştur. Bu ifade, iki çeşit tehdid-i ilahî vardır.

Birincisi, insanların o günde, son derece korku, zillet ve ümitsizlik içinde kalkacak olmalarıdır.

İkincisi de, Allah Teâlâ'nın bu ayette, kendisini "Alemlerin Rabbi" olarak nitelemesidir.

Allah Haşirde Hükmetmeye Neden Lüzum Görsün?

Burada, şu şekilde bir soru söz konusudur: Sanki birisi, "(Ey Allahım), son derece azametli olmana rağmen, önemsiz, kıymetsiz, azıcık eksik ölçüp-tartma gibi şeyler için bu büyük kıyamet mahfilini (meclisini) hazırlamak, sana nasıl yakışır?" diye sormuştur. Cenâb-ı Hak ona, adeta "Tanrının azameti, kudret ve hikmetteki azameti ile tam ve mükemmel olur. Kudretimin azameti, Alemlerin Rabbi olmam ile ortaya çıkar-görünür. Fakat hikmetimin azameti, ancak bu değersiz (gibi görünen) azıcık eksik ölçüp tartmayla zulmedenden, mazlumun (haksızlığa uğrayanın) hakkını almasıyla ortaya çıkar. Çünkü birşey ne kadar küçük ve değersiz olursa, ona ulaşan bilgi, o derece büyük ve mükemmel olmuş olur. Binâenaleyh hikmetimin azametini ortaya koymak için, kıyamet meclisinde, bütün evvelki ve sonraki mahlukatı hazır edeceğim ve eksik ölçüp tartanı (bile), bu azıcık eksik ölçüp-tartmadan dolayı hesaba çekeceğim" diyerek cevap vermiştir.

Üstad Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî "Mutaffif" kelimesi, hem ölçme, hem tartmada malın hem aybını gösterme, hem gizlemede, hem insaflı olmayı istemede, hem hakkı almada eksik yapmayı içine alır. Denilir ki: "Kendisi için hoşlanmadığı bir şeyi, müslüman kardeşi için arzu eden kimse, insaflı[30] değildir. Muaşeret ve sohbet (dostluk) da bu cümledendir. İnsanların kusurlarını görüp, kendi kusurunu görmemek de bu cümledendir. Kendi hakkını insanlardan isterken, bu hakkı kendisi için istediği gibi, insanların hakkını vermemek de yine bu cümledendir. Delikanlı (yiğit) olan, insanların haklarını verip, kendisi için hiç kimseden hak talep etmeyendir."

★ ★
★

30) Matbû nüshada, مُنْصِب şeklinde çıkmış, karine ile bu kelimenin مُنْصِف (munsıf) yani, insaflı olduğunu düşündük. (ç.)

İnkarcıların Hali

كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ ۝٧ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا سِجِّينٌ ۝٨ كِتَٰبٌ مَّرْقُومٌ ۝٩ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ۝١٠ ٱلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ
بِيَوْمِ ٱلدِّينِ ۝١١ وَمَا يُكَذِّبُ بِهِۦٓ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ۝١٢ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا قَالَ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ۝١٣ كَلَّا بَلْ ۜ رَانَ
عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ۝١٤ كَلَّآ إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ ۝١٥ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا۟ ٱلْجَحِيمِ ۝١٦
ثُمَّ يُقَالُ هَٰذَا ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ۝١٧

"Hayır, hayır. Çünkü kötülerin kitabı, muhakkak ki "siccîn"dedir. Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitabtır. Yalanlayanların o gün vay haline. Ki onlar, o din gününü yalanlayanlardır. Halbuki onu, her haddi aşkın ve taşkın, günaha düşkün olandan başkası yalanlamaz. Onun karşısında ayetlerimiz okununca, "(Bunlar) evvelkilerin masallarıdır" der. Hayır, hayır. Bilakis onların kazanmakta oldukları şeyler, kalblerini paslandırmıştır. Hayır, hayır. Şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir. Hem sonra onlar, muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir. Sonra da (onlara), "İşte bu, sizin yalanlamakta olduğunuz şey" denilecek"

(Mutaffifin, 7-17).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu günahın büyük bir günah olduğunu beyan edince, bunun peşinden eklerini ve bunların hükümlerini getirmiştir.

Kellâ Kelimesi

Bunlardan **birincisi**, ayetteki lafzın ifade ettiği hususdur. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, bir caydırma ve tenbih için olup, "Durum, onların, üzerinde bulundukları eksik ölçüp eksik tartma ve öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilmekden, gaflet etme değildir. Binâenaleyh onlar bu halden vaz geçsinler.." anlamındadır. Buna göre, söz burada tamamlanmaktadır.

b) **Ebû Hâtime** şöyle demektedir: كَلَّا "gerçekten" manasında olup, kendisinden sonra gelenlerle ilgili olan bir başlangıç cümlesidir. Buna göre mana, "Gerçek şu ki, kafirlerin kitabı siccîndedir" şeklinde olur. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Kâfirlerin Defterleri Siccîndedir

İkincisi, Allah Teâlâ, onları hafife alırcasına, facirlerin kitabını bayağılık ve önemsizlikle tavsif etmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: es-Siccîn, belli bir şeyin **'alem** (özel) ismi mi, yoksa manası olan müştak bir isim midir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Siccîn

Birinci Görüş: Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, bu kelime, belli bir şeyin **'alem** (özel) ismidir. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunların ekserisi, **es-Siccîn**'in, yerin alt tabakasının, yani yedinci katın adı olduğu kanaatindedirler. Bu, **Atâ, Katâde, Mücâhid, Dahhâk** ve **İbn Abbas**'ın görüşüdür. **Berrâ** da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, سِجِّينٌ أَسْفَلُ سَبْعِ أَرَضِينَ *"Siccîn, yerin yedi kat tabakasının en aşağısının adıdır"*[31] buyurmuştur. **Atâ el-Horasanî** de, bu söze, "... **İblis** ve zürriyeti de oradadır" sözünü ilave etmiştir. **Ebû Hureyre**'nin rivayetine göreyse Hz. Peygamber (s.a.s) سِجِّينٌ جُبٌّ فِي جَهَنَّمَ *"Siccîn, cehennemde bir kuyunun adıdır"* demiştir. **Kelbî** ve **Mücâhid** ise, "Siccîn, yedinci kat yerin altında bulunan bir kaya parçasının adıdır" demişlerdir.

İkinci Görüş: Bu kelime, müştak bir isimdir. Buna göre **siccîn**, فِعِّيلٌ vezninde olup, hapsetmek, darlaştırmak anlamlarına gelen **sicn** kökündendir. Ve tıpkı, "**fisk**" kökünden olan **fissîk** denilmesi gibidir. Bu, **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

Vahidî şöyle demektedir: "Bu görüş zayıf bir görüştür. Siccîn kelimesinin, Arapların tanımadığı kelimelerden oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin?"* hitabı olup, bu da, "Bu, senin ve kavminin bildiği şeyler cümlesinden değildir" demektir." Ben de derim ki, **Vâhidî**'nin yapmış olduğu izah zayıftır. Belki de Cenâb-ı Hakk'ı, Siccîn'in durumunun büyüklüğünü belirtmek için, *"Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin"* buyurmuştur. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Din gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin?"* (İnfitar, 17) ayetinde olduğu gibidir.

Keşşâf sahibi ise şöyle demektedir: "Doğru olan ise şudur: **Siccîn** kelimesi, فِعِّيلٌ vezninde olup, **sicn** kelimesinden türemiştir. Ama bu kelime burada, tıpkı حَاتِمٌ kelimesi gibi, sıfatlıktan nakledilmiş bir **'alem** isim olup, munsarıf bir kelimedir. Çünkü bu kelimede, (gayr-i munsarıf olmanın sebeplerinden) sadece bir tanesi bulunup bu da onun **'alem** oluşudur.

İlliyyîn İle Siccîn'in Mukayesesi

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki: Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın, bir takım şeyleri, kulların kendileri ile, büyükleri (önderleri) arasındaki malum muamele tarzı üzerine getirdiğini ve anlattığını dile getirmiştir. Binâenaleyh, cennet, yüksekdik, saflık, genişlik ve mukarreb meleklerin orada bulunmasıyla tavsif edilirken, **siccîn** ise, süfliflik (aşağılık), karanlık olup, darlık ve melûn şeytanların orada bulunmasıyla nitelenmiştir. Yüksekliğin, saflığın, genişliğin ve orada mukarreb meleklerin orada yer almasının, kemal ve izzet sıfatları zincirinden olduğunda bir şüphe yoktur. Bunların

31) Deylemi, 2/337.

zıdlarının da, noksanlık ve zillet sıfatları halkasından olduğunda şüphe yoktur. Şimdi, kafirler ve onların kitabları (amel defterleri), zillet ve aşağılık ile tavsif edilmek istenince, onların ve onların amel defterlerinin süflî, karanlık, dar ve şeytanların mevcut olduğu bir yerde bulunduğu; iyilerin kitabları da izzet ve kemal ile tavsif edilmek istenince de, bunların "illiyyîn"de bulundukları, mukarreb meleklerin de buna şahit oldukları ifade edilmiştir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, facirlerin amel defterlerinin **sicclîn**'de olduğunu haber vermiş, daha sonra da "**sicclîn**"i, *"O yazılmış bir kitabtır"* ifadesiyle tefsir etmiştir. Binâenleyh, buna göre adeta, "Facirlerin kitabları, yazılmış bir kitabtadır.." denilmek istenmiştir. Peki, bu ne demektir? **Kaffâl** bu soruyu cevaplar ve şöyle der: "Ayetteki كِتَابٌ مَرْقُومٌ kelimesi, "**sicclîn**" kelimesinin bir tefsiri değildir. Tam aksine kelamın takdiri, "Hayır, facirlerin kitabı, **sicclîn**'dedir. Şüphesiz ki, facirlerin kitabı, yazılmış (merkûm) bir kitabtır" şeklindedir. Bu izaha göre, ayetteki bu ifade, facirlerin kitabının şu iki sıfatla tavsif edildiğini gösterir:

a) Bu kitabın siccîn'de olması;

b) Yazılmış (merkûm) olması... Bu iki sıfat arasına giren, وَمَآ أَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ ifâdesi ise, cümle-i mu'tariza (ara cümlesi)dir. Allah en iyisini bilendir." Evlâ olanı, şöyle denilmesidir: Bu, iki kitabtan birinin diğerinde mevcut olduğunu söylemede imkânsız görülecek bir husus yoktur. Bu ya, facirlerin kitabının, şakî kimselerin hallerinin detayı hususunda kendisine müracaat edilen o temel ve asîl olan kitaba konulması suretiyle olur yahut da, facirlerin kitabında yazılı olanların siccîn adını alan o kitaba nakledilmesiyle olur.

Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: "Kitâb" sözü ile, "kitâbet, yazmak" kastedilmiş olabilir. Buna göre bu ifade, manaca, "Facirlerin kitabeti, siccîn'dedir" şeklinde olur ki, bu da, "Onların amellerini yazım işlemleri, siccîn'de yapılmaktadır" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "**sicclîn**"i, facirlerin tüm alevlerinin kendisinde yazılmış olduğu bir kitab olarak nitelemesitir.

Kitabun Merkum

Üçüncü Soru: كِتَابٌ مَرْقُومٌ ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "Onların amellerinin içinde yazılmış olduğu bir kitab..."

b) Bunun manası, "Cehenneme girmelerinin gerekli olduğu yazıldı" şeklindedir.

c) **Kaffâl** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, tıpkı, facirin, elbiselerin kıymetini belirten etiketler vurması gibi, o kitabı etiketlemiş olduğu manasını kastetmiş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh, aynen bunun gibi, facirin kitabı da, şakavetine (bedbahtlığına) delalet eden bir işaretle işaretlenmiştir.

d) Buradaki مَرْقُومٌ kelimesinin anlamı, mühürlenmiş, damgalanmış demektir. **Vahidî**, "Bu doğrudur, çünkü الْخَتْمُ kelimesi, alamet ve damga anlamına gelir. Dolayısıyla, مَرْقُومٌ kelimesine مَخْتُومٌ "damgalanmış" manası verilebilir" demiştir.

e) Mana, tıpkı, damganın bezden silinmemesi gibi, "Onlar için yazılmış ve çizilmiş bir kitabtır.." şeklindedir.

Dini Yalan Sayanların O gün Vay Haline!

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *"Yalanlayanların o gün vay haline..."* ayetine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ (Mutaffifin, 6) ayeti ile ilgili bir ifade olup, mana, "İnsanların, Alemlerin Rabbi için kalktığı günde, Allah'ın haberlerini yalanlayanların vay haline..." şeklinde olur.

b) Ayetteki, مَرْقُومٌ kelimesinin manası, "Kıyamet gününde kişinin şakavetine işaret eden bir işaretle işaretlenmiş bir kitabtır" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yalanlayanların o gün vay haline?"* buyurmuştur ki, bu, işte o günde o kitabtan dolayı vay o kimselerin haline..." demektir.

Yalanlayanın Üç Özelliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o günü yalanlayanların niteliklerinden de bahsederek, وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ *"Ki onlar, o din gününü yalanlayanlardır. Halbuki onu, her haddi aşkın ve taşkın, günaha düşkün olandan başkası yalanlamaz..."* buyurmuştur. Bu, "O günü ancak, bu üç sıfatı taşıyan kimseler yalanlar" demektir.

a) Bu kimsenin, haddi aşan olması... **"İ'tidâ"**, hak olan yoldan sapmak, dışarı çıkmak, demektir.

b) **Esîm**, günaha düşkün olması.. أَثِيمٌ kelimesi, alabildiğine günah ve isyanda bulunan kimse anlamındadır. Ben derim ki, insanın şöyle iki kuvvesi vardır:

1) Kuvve-i nazariyye, ki bunun doruk noktası, Hakkı zâtı gereği tanımakta yatmaktadır.

2) Kuvve-i ameliyye... Ki, bunun da doruk noktası, hayrı, sırf onu yapmak, işlemek için tanımada yatmaktadır. Birincisinin zıddı, kişinin Allah Teâlâ'yı, tavsif edilmesi caiz olmayan şeylerle tavsif etmektir. Zira, öldükten sonra dirilme, kıyamet... gibi şeylerin imkansız olduğunu söyleyen herkes, buna, Allah'ın ilmini ya, külliyyât ve cüz'iyyât namına ne varsa tümüne taalluk ettiğini bilmemesinden, yahut da, Allah'ın kudretinin bütün mümkin varlıklara taalluk ettiğini bilmemesinden dolayı karşı çıkmıştır. Binâenaleyh, işte amelî kuvvetin zıddı demek olan bu **"İ'tidâ"**, kişinin şehevî ve gadabî hisleriyle meşgul olmasıdır. Ki, böyle olan kimse de, **"esîm"**dir. Bu böyledir, zira "şehevî" ve "gadabî" kuvveleriyle meşgul olan kimse, nadiren ibadet ve taate vakit bulabilir. Böylece de bu, çoğu kez bu kimsenin, kıyamete (bihakkın) iman etmesine mani olur.

Din gününü yalanlayanların üçüncü sıfatı ise, إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ *"Onun karşısında ayetlerimiz okununca, "(Bunlar) evvelkilerin masallarıdır..." derler"* ayetinin ifade ettiği husus olup, bununla, nübüvveti inkar edenler kastedilmiştir. Buna göre mana, "Ona Kur'ân okunduğu zaman, o, "Bu, evvelkilerin masallarıdır, düzmeceleridir" der" şeklinde olur.

Esatîr

Ayetteki, أَسَاطِيرُ kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) "Evvelkilerin yalanları..."

b) "Evvelkilerin haberleri ve Peygamber (s.a.s)'in, Kur'ân'ı, öncekilerden almış olması." Yani, bu kimse, Kur'ân'ı, Allah katından olmasını, işte bu yolla zedelemek ister.

Burada, şöyle bir diğer inceleme de yapılabilir: Bu üç sıfat ile, belli şahıslar mı kastedilmiştir, yoksa böyle bir şey yok mudur? Bu hususta da şöyle iki husus ileri sürülmüştür.

1) **Kelbî**'ye göre, ayetteki bu ifadelerle **Velîd ibnu'l-Muğîre** kastedilmiştir. Diğerlerine göre ise, bu ifadelerle, **Nadr ibnu'l-Hâris** kastedilmiştir. **Velîd**'in kastedildiğini söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın **Kalem Sûresi**'ndeki, وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ diye başlayan (Kalem, 10-15) bölümü ile istidlal etmişlerdir. Bu sebeple, buradaki şahsın **Velîd ibnu'l-Muğîre** olduğunu söylemişlerdir. Böyle olması halinde, ayetteki mana, "Kureyş'ten veya senin kavminden, din gününü ancak, haddi aşan ve günaha düşkün olanlar ... yalanlar ki, işte bu da, o malum şahıstır" şeklinde olur.

2) Ayetteki bu ifade, bu sıfatları taşıyan herkes hakkında umumi ve genel bir ifadedir.

Kalbin Paslanması

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"Bilakis onların kazanmakta oldukları şeyler, kalblerini paslandırmıştır..."* ayetine gelince bu, "Durum, onların, "Bu, evvelkilerin masallarıdır.." şeklinde söylemeleri gibi değildir. Tam aksine, onların geçmiş fiilleri, bu manevî kirin, pasın, onların kalblerinde meydana gelmesine sebep olmuştur" manasındadır.

Hem dilciler, hem de tefsirciler, ayette bulunan رَانَ - الرَّيْنُ kelimesinin ne demek olduğu hususunda çeşitli izahlar yapmışlardır:

Reyn

Dilcilere gelince, meselâ **Ebû Ubeyde** şöyle demektedir: "Bir şey, bir kimsenin kalbine galebe çaldığında, رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ "Onların kalblerini istila etti"; içki, sarhoşun aklını bürüdüğünde, اَلْخَمْرُ تَرِينُ عَلَى عَقْلِ الشَّكْرَانِ ve ölüm, ölen kimseye galip gelip de onu alıp götürdüğünde, اَلْمَوْتُ يَرِينُ عَلَى الْمَيِّتِ denilir." **Leys** de şöyle demektedir: "Uyku ve içki, başta kökleştiğinde, رَانَ النُّعَاسُ وَالْمَخْرُ فِي الرَّأْسِ وَهُوَ يَرِينُ رَيْناً وَرُيُوناً denilir. **Hz. Ömer**'in, **Cüheynelî Useyfî** hakkında, borcu ona baskın çıktığı zaman söylemiş olduğu أَصْبَحَ قَدْ رَيْنَ بِهِ "Borcu onu istila eder oldu" sözü de bu anlamdadır.

Ebû Zeyd ise şöyle demektedir: "Bir kimse, içinden çıkamayacağı bir duruma düştüğünde, رِينَ بِالرَّجُلِ - يُرَانُ بِهِ - رَيْناً denilir.." **Ebû Muaz en-Nahvî** de şöyle demektedir: "**Reyn**" kalbin günahlardan dolayı kararması; "**tab'** ", kalbin mühürlenmesi olup, bu, "**reyn**"den, "**akfâl**" da, "**tab'** "dan daha ileri olup, bu da, kalbin kilitlenmesi, kılıflar içine gömülmesi demektir."

Zeccâc ise, şöyle der: "Arapça'da, "Kalblerini bürüdü, sardı, istila etti" anlamında, رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ denilir. Nitekim "Günah kalbi bürüdü..." anlamında رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ denilir. "**Reyd**" de, tıpkı pas gibi, kalbi bürüyen şeydir. Ki, bunun bir benzeri de, **ğayn** (dumanlanmak) kelimesidir.

Tefsircilere gelince, bunlar da bu konuda şu izahları yapmışlardır: **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid**, "**Reyn**, günah üstüne günah işlemek, böylece de günahların kalbi kuşatarak onu bürüyüp, neticede de kalbin manen ölmesi demektir" demişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِيَّاكُمْ وَالْمُحَقَّرَاتِ مِنَ الذُّنُوبِ فَإِنَّ الذَّنْبَ عَلَى الذَّنْبِ يُوقِدُ عَلَى صَاحِبِهِ جَحِيماً ضَخْمَةً *"Küçük ve önemsiz addedilen günahlardan sakının. Çünkü, günah üstüne günah işlemek onları işleyenin üzerinde kocaman bir ateş tutuşturur"*[32] (Kişinin cehenneme girmesine sebep olur).

Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kişinin kalbi, avucunun içi gibidir. Binâenaleyh kişi, bir günah işlediğinde, o orada kalır. Bir başka günah işleyince, bu da orada kalır. Derken, kalb bu karaktere bürünür. Ki, işte "**reyn**" budur." Diğer bazı zevât da şöyle demektedir: İnsan her ne zaman günah işlerse, o kimsenin kalbinde siyah lekeler meydana gelir. Derken, bir gün kalbin tamamı siyahlaşır. Bu, **Ebû Hureyre**'nin hadisi olarak, merfu biçimde rivayet edilen hadistir.

Günaha Alışkanlığın Küfre Götürmesi

Ben de derim ki: Bir şeyin tekrar tekrar yapılması, insanın önüne yerleşmiş bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Çünkü, meselâ yazı yazmayı öğrenmek isteyen bir kimse, her ne zaman yazma işini çokca yaparsa, onun bu hususdaki yeteneği de o nisbette gelişir. Derken bu iş, kişinin, yazmak işini, artık hiç düşünmeksizin yapabileceği bir noktaya ulaşır. Binâenaleyh, bu manevi yetenekler bir şeyi çokca yapmaktan kaynaklanınca, o yapılan işlerin herbirinin, bu yeteneğin meydana gelmesinde bir tesiri vardır.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: İnsan, bazı günahları yapmaya devam ettiğinde, onun kalbinde, özünde bu günahları yapmaya karşı ruhani bir meleke oluşur. İşte günahın manası da, senin Allah'tan başkasıyla meşgul olmandır. Senin, Allah'tan başka, kendisiyle meşgul olduğun her şey ise, zulmettir, kara bir lekedir. Çünkü, günahların tümü, kara ve siyah lekelerdir. Bu melekeleri meydana getiren bu bayağı, aşağı ve süfli amellerin herbirinin, o melekenin meydana gelmesinde bir tesir ve katkısı bulunmaktadır. İşte insanların, "İnsan, her ne zaman bir günah işlerse, onun kalbinde siyah bir leke oluşur. Derken, bir gün kalbinin tamamı kararır" şeklindeki sözlerinden kastedilen de budur. Bu melekelerin dereceleri, kuvvetli ve zayıf olma bakımından farklı farklı olunca, hiç şüphesiz, bu lekelerin ve karanlıkların derece ve miktarları da farklı farklı olur. Böylece de bunların bir kısmı "**reyn**", bir kısmı "**tab' **", bir kısmı da, "**akfâl** - kilitler" olur.

Kadî şöyle der: "Ayetteki, "**reyn**" ile onların kalblerinin değiştiği ve o kalbte bir engelin meydana geldiği manası kastedilmemiştir. Tam aksine, kastedilen şey, bu kimselerin zaman zaman, günaha girme cesaretini göstermeleri ve kalblerindeki

32) **Kenzü'l-Ummâl**, 4/10203-10204 (Benzer Hadis).

duyguların tevbeyi terketme ve o günahları söküp atmama istikametinde kuvvet kazanması, böylece bu işi sürdürmeleri, derken bir gün bu işten dönmelerinin kendilerine zor gelmesi kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu manevi pasın sebebinin, onların kendi "**kesb**"leri olduğunu beyan etmiştir. Halbuki, onların çokça günah işlemelerinin, onların bu günahların kirini ve pasını kalblerinden atmalarına ve tevbe etmelerine mani olmadığı ise malumdur."

Ben derim ki, bir şeyi yapmaya veya yapmamaya götüren sebeplerin eşit olması halinde, o şeyin, o kişiden sudur etmesinin —mümkin varlığın müreccih olmaksızın meydana gelmesi imkansız olduğu için—, imkansız olduğunu ise daha önce beyan etmiştik. Binâenaleyh, o şeyin "mercûh - terkedilen, yapılmayan" olması halinde ise, bu işin olmaması daha uygun ve evladır. **Kadî**, onların geçmiş fiilleri sebebiyle racih olduklarını kabul edince, bu durumda bu günahların kirinin ve pasının kalbten sökülüp atılma işleminin imkansız olması gerekir. Bu sözün tamamı bu kitabta defalarca geçmiştir.

Rablerini Göremeyecek Olanlar

Cenâb-ı Hakk'ın, كَلَّآ إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ *"Hayır hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir"* ayetine gelince, bil ki, alimler bu ifâdesinin başındaki كَلَّآ hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Keşşâf sahibi**, buradaki, كَلَّآ 'nın, o kalblerde hükümran olan ve pas yapan o fiilden men etme manasında olduğunu söylemiştir.

2) **Kaffâl** şöyle der: "Allah Teâlâ, diğer sûrelerde, bu haddi aşan günahkarın şöyle dediğini nakletmiştir: "Eğer ahiret gerçekten var ise, Allah orada da bana mal ve evlat verir." Daha sonra da Cenâb-ı Hak bu kimseyi, bu sözü hususunda yalanlayarak, *"Gayba mı muttali oldu, yoksa Allah katından (bu hususta) bir akid mi aldı?"* (Meryem, 78) ve *"Ben kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun ki, şayet (muhal farz) Rabbime döndürülürsem, muhakkak ki onun katında benim için cennet vardır"* (Fussilet, 50) buyurmuştur. Bu, Kur'ân'da bahsi geçen şeylerden bir husus olunca, artık Allah Teâlâ bunu burada zikretmemiş ve كَلَّآ إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ buyurmuştur ki bu; "Durum, onların, "Ahirette kendileri için cennet vardır..." dedikleri gibi değildir. Tam aksine onlar, o gün, Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir" demektir.

3) Bu ifade tekrardır ve ...كَلَّا بَلْ رَانَ ayetinde geçen كَلَّآ 'nın aynısıdır.

Ruyetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazı

Ayetteki *"Hayır hayır, şüphesiz ki onlar, o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir"* cümlesine gelince, alimlerimiz bu ifadeye dayanarak, mü'minlerin, Allah'ı görecekleri hususunu dile getirmiş ve şöyle demişlerdir: Eğer böyle olmasaydı, ayetteki tahsisin bir manası olmazdı. Bu hususta diğer bir izah da şöyledir: Allah Teâlâ, buradaki perdelenme işini, kafirlere bir tehdit ve bir vaid sadedinde getirmiştir. Binâenaleyh, kafirler için bir tehdit ve bir vaid olarak ileri sürülen şeyin ise, mü'minler hakkında düşünülmesi caiz değildir. Bu sebeple, mü'minler hakkında böyle bir perdelenmenin olmaması gerekir. Mu'tezile buna şu bakımlardan cevap verir:

1) **Cübbâî** şöyle der: "Ayetteki bu ifade, "Onlar, Rablerinin rahmetinden perdelenmişlerdir. Yani, men edilmişlerdir" şeklinde olup, bu tıpkı ferâizde, "Kardeşler, anneyi, üç'de bir'den hacbederler, engel olurlar" denilmesi gibidir. Eve girmeye mani olan kimseye de, "Hâcib-bekçi, kapıcı, mani olucu" denilmesi de böyledir. Çünkü, bu kimse, içerdekinin görülmesine mani olur.

2) **Ebû Müslim şöyle demektedir:** "Ayetteki لَمَحْجُوبُونَ kelimesi, "Mukarreb yakınlaştırılmışlar değillerdir" anlamındadır. Çünkü "**hicâb**" reddetmek demek olup, bu ise, kabul etmenin zıddıdır. Buna göre mana, "Öldükten sonra dirilmeyi inkar eden bu kimseler, Allah'ın huzuruna kabul edilmeyip, Allah'ın nezdinde makbul kimseler değillerdir" şeklinde olup, bu da, *"Allah, kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onlara rahmet nazariyle bakmaz; onları tezkiye etmez..."* (Al-i İmran, 77) ayetinden anlaşılan hususdur."

3) **Kabî** de şöyle der: "**Hicâp**", "görmeme" demek değildir. Çünkü Arapça'da bazan bir kimse emiri uzaktan görse bile, مُنِعَ فُلَانٌ عَنِ الْأَمِيرِ "Falanca, emirden perdelendi" denilir. "**Hicâp**", "görmeme"den ibaret olmayınca, bu istidlal sakıt olur, tam aksine, ayetin bu ifadesinin, kişinin, Allah'ın rahmetini bulmaktan men edilmiş olduğu anlamına hamledilmesi gerekir.

4) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Onların bundan perdelenmeleri, onları hafife alıp, yardımsız ve çaresiz bırakarak aşağılamayı temsil etmektir. Çünkü, hükümdarların huzuruna girmeye ancak, onlar nezdinde kerim olan kimselere izin verilir; onların yanına girmekten de ancak, onlar nezdinde hor ve hakir olanlar menedilir." Buna şöyle cevap verilir: Bir şeyi görmekten menedilen kimse hakkında, onun, ondan perdelendiği, men olunduğunun söylenebileceği hususunda hiç şüphe yoktur. Aynı şekilde, emirin huzuruna girmekten men olunan kimse için de, "O ondan perdelendi.." ifadesi kullanılır. Ve yine "Anne, kardeşler sebebiyle, (mirâsda), sülüsü (üçte bir hisseyi) almaktan hacbolundu (men olundu) denilir. İşte biz kelimenin böylesi kullanışları olduğunu görünce, lafzî müşterekliği savuşturmak için, lafzın, bu yerler arasında müşterek bir mefhum hususunda hakiki manaya alınması gerekli olur. Ki bu da, men etmek anlamındadır. Birinci durumda men etmek, görmekten men etme şeklinde varid olmuştur. İkincide, hükümdarın yanına yaklaşmaktan; üçüncüde, sülüsü hak etmekten men etme şeklinde meydana gelmiştir.

Bu durumda ayetin takdiri şöyle olur: "Hayır, onlar o zaman Rablerinden men olunmuşlardır." Men olunma ise ancak, Allah'a nisbet edildiğinde kul için sabit ve caiz olan şeye göre tahakkuk eder. Bu ise, ya ilimdir, ya da görme... Bunu ilim manasına almak mümkün değildir; çünkü, bunun, kafirler için bulunduğu ittifakla sabittir. O zaman bunu, görmek manasına hamletmek vacib olur. Bunu rahmet manasına hamletmeye gelince, bu, delil olmaksızın zahir manadan sapmak olur. İşte, **Keşşâf sahibi**nin söylediği şey de, delilsiz olarak zahiri terketmektir.

Öte yandan, bizim görüşümüzü teyit eden başka bir husus ta müfessirlerin açıklamalarıdır. **Mukâtil**, "Ayetin manası şu şekildedir: Onlar, arzolunma ve hesaba çekilmeden sonra Rablerini göremezler. Mü'minler ise Rablerini görürler.." derken,

Kelbî, "Cenab-ı Hak şöyle buyurur: Onlar, Rablerini görmekten ve O'na bakmaktan men olunurlar. Mü'min ise Rabbine bakmaktan men olunmaz.." demiştir.

Mâlik İbn Enes'e bu ayet hakkında sorulduğunda, o şöyle demiştir: "Allah düşmanları men olunup da O'nu göremeyince, şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk'ın, Kendi dostlarına tecelli edip, onların O'nu görmeleri gerekir." **Şâfiî**'den de, "Bir topluluk gazâb-ı ilahî'den dolayı bundan men olununca, bu, başka bir topluluğun ilahi rıza vesilesiyle O'nu göreceğine delalet eder" dediği rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ *"Hem sonra onlar, muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir"* ifadesine gelince, bunun manası şudur: "Onlar, kıyamet meydanında, ya bizim görüşümüze göre Allah'ı görmekten, ya da **Mu'tezile**'nin kavline göre Allah'ın rahmetinden perdelenince, işte o zaman onların ateşe götürülmeleri emrolunur. Sonra, ateşe girdiklerinde de ölümden sonra dirilme ve cezayı yalanladıkları için kınanırlar ve böylece de onlara, هَٰذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ *"İşte bu, sizin yalanlamakta olduğunuz şey..."* Şimdi onu apaçık biçimde gördünüz. Tadın bakalım onu..." denilir.

★ ★
★

Ebrarın Defterleri

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ۝ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ۝ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ۝ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ۝

"Hayır hayır... İyilerin kitabı, hiç şüphesiz "illiyyîn"dedir. "İlliyyîn"in ne olduğunu sen nereden bileceksin ki? (O), yazılmış bir kitabtır. Ki, huzurunda mukarreb melekler bulunur..."

(Mutaffifin, 18-21).

Bil ki, Cenâb-ı Hak hile yapan günahkarların durumunu zikredince, bunun peşinden hile yapmayan iyi kulların durumunu zikretmiş ve كَلَّا "Hayır, hayır" buyurmuştur. Yani, "Durum, ölümden sonra dirilmeyi inkar eden ve Allah'ın kitabının öncekilerin masalları olduğunu öne süren bu facir ve kafirlerin zannettiği gibi değildir.." demektir. Şunu bil ki, dil alimlerinin, عِلِّيِّينَ kelimesi hakkında muhtelif görüşleri bulunmakta, aynı şekilde müfessirlerin de değişik açıklamaları bulunmaktadır.

Dil alimlerine gelince, **Ebu'l-Feth el-Mevsulî** şunu demiştir: "Bu kelime, عِلِّيُّونَ "İlliyyûn" kelimesinin çoğulu olup, bu lafız da, 'uluvv kökünden فَعِّيل veznindedir.." **Zeccâc**, "Bu kelimenin irabı, cemi kelimelerin irabı gibidir. Çünkü bu kelime çoğul bir lafız üzere bulunur. Nitekim sen "Bunlar yaşlı adamlardır" هَٰذِهِ قَسَرُونَ ve رَأَيْتُ قَسَرِينَ "Yaşlı adamlar gördüm..." dersin.

Müfessirlere gelince, **İbn-i Abbas**'ın, bunun dördüncü kat sema; bir başka rivayete göre de, bunun, yedinci kat sema olduğunu söylediği rivayet olunmuştur.

Katâde ve Mukâtil ise, bunun yedinci kat semanın üstündeki Arşın sağ direği olduğunu söylemişlerdir. **Dahhâk**'a göre ise bu, **Sidre-i Müntehâ**'dır. **Ferrâ** ise, "Cenâb-ı Hak bununla, nihayeti olmayan, kat kat yükseklikleri murad etmiştir..." demektedir. **Zeccâc**'a göre ise bu, en yüksek mekandır. Diğer bazı alimler ise, bunun, celâl-i ilâhî ile korunmuş olan yüce mertebeler olduğunu, Allah'ın bu mertebeleri tazim edip, yücelttiğini söylerken, diğer bazıları ise bunun anlamının, "Meleklerin amellerinin yazıldığı kitabın yanındadır..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın zahiri de bu sonuncu görüşe delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'e, aslında bunun onun tarafından bilindiğine, pek yakında da bunu anlayacağına dikkat çekmek üzere, *"İlliyyîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin ki?"* demiştir. Böylece, bu iyi kulların kitabının, huzurunda mukarreb melekler bulunan bu mühürlü ve yazılı kitab içinde olduğunu beyan etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, nasıl ki o meleklere Levh-i Mahfuz'un korunmasını havale etmişse, aynı şekilde onları, iyi kulların kitablarını da, onu tazim ve tebcil için, kitabın anası olan o kitabın (Levh-i Mahfuz'un) yanında muhafaza etmekle görevlendirmiştir. Yine, hafaza melekleri iyi kulların amel defterlerini yukarı yükselttiklerinde, bunları bu mukarreb meleklere teslim edip, onların da bu kitabları, tıpkı kendi öz kitaplarını muhafaza ettikleri gibi koruyup gözetmeleri; ya da, hafaza meleklerinin o sahifelerde bulunan şeyleri, korumakla mukarreb meleklerin görevlendirilmiş olduğu o kitaba aktarmaları.. da imkansız değildir. Böylece, onların bunu bilmeleri, o iyi kullar için lehte şehadet olmuş olur. Böylece de kolay bir şekilde hesaba çekilirler. Çünkü bu mukarreb melekler iyi kullar için, hafızalarında olan amellere göre şahitlik eder. İşte bu kitab da semada bulununca, illiyyînin yedinci kat semada olduğunu söyleyen kimsenin görüşü doğru olmuş, böylece de bu hususdaki görüşler birbirine yaklaşmış olur. O halde, bizim zikrettiğimiz görüş daha evla olmuş olur.

Bil ki, bu ayetin tefsiri hususunda en muteber şey, bizim daha önce beyan etmiş olduğumuz şu açıklamadır: Yükseklik, yücelik, genişlik, ziya ve taharet gibi nitelikler, mutluluk alametlerindendir. Aşağılık, süflilik, darlık, zulmet ise, şekavet alametlerindendir. Facirlerin kitabının aşağıların en aşağısına; en dar yere konulmasından amaç, onları hor ve zelil kılmak olunca, iyi kulların kitabının da yücelerin en yücesine konulmasından ve meleklerin de onlara şahitlik yapmasından kastedilen de, onları yüceltmek, kadr ü kıymetlerini ortaya koymaktır. Ayette bir başka izah tarzı daha vardır ki, buna göre, **el-Kitab**'dan maksat, kitabettir, yazmaktır. O halde mana şöyle olur: "İyi kulların amellerinin yazılışı, illiyyîn'edir." Daha sonra ise, illiyyîn'in, yazılı bir kitab olduğu içinde de iyi kulların amellerinin bir arada getirilmiş bulunduğu dile getirilmiştir. Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

-Kitâbun Merkum

Ayet-i kerimedeki كِتَابٌ مَرْقُومٌ hakkında iki görüş vardır

1) **Kitâb-ı merkûm** ile kastedilen, onların amellerinin yazıldığı kitabtır.

2) Bu, **illiyyîn'e** konulmuş olan bir kitab olup, bunda, Cenâb-ı Hakk'ın iyi kullar için hazırlanmış olduğu ikramlar ve mükâfaatlar yazılıdır. Ulemâ bu "kitab" hakkında ihtilafa düşmüştür. Bu cümleden olmak üzere **Mukâtil**, "O şeyler, o iyi kullar için,

Arş'ın ayağına yazılmıştır" derken, İbn Abbas'tan da, onun, Arş'ın altına asılı, zebercedden bir levhaya yazılı olduğu nakledilmiştir. Diğer alimler ise, bunun, onların neşe ve sevinçlerini arttıracak bir biçimde yazılmış olan bir kitab olduğunu; bunun da, kitabları, hoşlarına gitmeyecek şeylerle yazılmış olan facirlerin kitabının zıddı bir durum ile meydana geleceğini söylemişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ki huzurunda mukarreb melekler bulunur"* ifadesi de bu manaya delalet eder. Bunun anlamı, "illiyyîn'de bulunan melekler yazılı olan şeyin yanında bulunur ve ona şahitlik yaparlar" şeklindedir. Bunun, amellerin yazılı olduğu kitab anlamına geldiğini söyleyen kimse ise, bunun manasının, "Hafaza meleği bu kitabı illiyyîn'e çıkardığı vakit, mukarreb melekler, mü'mine ikram ve izzet olsun diye bu kitabın yanında dururlar..." şeklinde olduğunu söyler.

★ ★
★

Ebrar Naîm Cennetlerindedir

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْقَوْنَ مِن رَّحِيقٍ
مَّخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ ۚ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمِزَاجُهُ مِن تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾
عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

"Şüphesiz o iyiler nimet içinde, tahtlar üzerinde (nimetleri) temaşa edeceklerdir. Öyle ki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın. Onlara mühürlü halis bir şarabtan içirilecek. Ki onun sonu bir misktir. O halde, nefaset isteyenler bunu arzu etmeliler. (O içeceğin) katkısı tesnîmdendir. (O), bir pınardır ki, mukarrebler onu içerler..."

(Mutaffifîn, 22-28).

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki ayette onların kitablarını tazim edip yüceltince, bu ayetle de onların mertebelerini tebcîl edip övdü ve إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ *"Şüphesiz o iyiler nimet içinde..dir"* buyurdu. Daha sonra da, bu nimetin nasıl olacağını şu üç şekilde beyan etti:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ *"Tahtlar üzerinde (nimetleri) temaşa edeceklerdir"* ayetinin ifade ettiği husus. **Kaffâl "el-erâik"**'in, divan ve koltuklar anlamına geldiğini söylemiştir. Onlara göre, oturulan şey böyle olduğu zaman ancak **"erîke-erâik"** diye isimlendirilir. Rivayet olunduğuna göre **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: Biz, **"erîke"**nin ne olduğunu bilmiyorduk. Derken, Yemenli birisine rastladık da, o bize, kendileri yanında, **"erîke"**nin bu anlama geldiğini söyledi.

"Nazar Etme"nin Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, يَنظُرُونَ ifadesine gelince, bu konuda şu üç izah yapılabilir:

a) Onlar, cennette, huriler, hizmetçi, gılman, çeşitli yiyecek içecek, giyecek, binit vb. türden muhtelif nimetlere bakarlar. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) يَلْحَظُ الْمُؤْمِنُ فَيُحِيطُ بِكُلِّ مَا آتَاهُ اللَّهُ وَإِنْ أَدْنَاهُمْ يَرَاهُ مِثْلَ سَعَةِ الدُّنْيَا *"Mü'min şöyle durup düşünür de, Allah'ın kendisine verdiği her şeyi, kuşatıcı bir biçimde görür... Bir de bakar ki, onun için, dünyanın genişliği (kadar büyük) gözükür".*

b) **Mukâtil** de bu ifadeye, "Cehennemde azab çeken düşmanlarına bakarlar" manasını vermiştir.

c) Bu, "Onlar, herhangi bir şeyi arzuladıklarında, ona bakarlar da, bu şey o anda, onların önünde hazır olur" demektir.

Bil ki, bu üç izahın üçü de, tek bir cinsin türleri kabilinden olup, bu tek cins de, bunların bakılabilen şeyler cümlesinden olmasıdır. Binâenaleyh, ayetin lafzını bunların tümüne hamletmek gerekir.

Ama, bunların tümünden, daha kıymetli olan ve benim de şu anda hatırıma gelen bir dördüncü tefsir de şudur: Ayetin manası, "Onlar Rablerine bakarlar" şeklindedir. Bu tefsir, Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra beyan buyurduğu, *"Öyleki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın"* (Mutaffifin, 23) ifadesiyle de güç kazanır. Çünkü, "güzellik"le içiçe olan bakış da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün bir takım yüzler vardır ki, güleçtir. Rablerine bakmaktadır"* (Kıyame, 22-23) buyurduğu gibi, Allah'ı görmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, ahiretteki lezzet veren şeylerin en büyüğü ile işe başlamış olması da bunu teyit eder. Bu lezzetlerin en büyüğü de, Allah'ı görmekten başka bir şey değildir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ *"Öyleki sen, o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın..."* ayetinin beyan ettiği husus olup, bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, "Sen onları gördüğünde, yüzünde buna delalet eden emareler sebebiyle, onların nimet ehli olduklarını anlarsın.." demektir. Sonra bu emarelerin ne olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"O gün bazı yüzler vardır ki, aydınlık, güleç ve sevinçlidir..."* (Abese, 38-39) buyurduğu gibi, onların yüzlerinde müşahede edilen güleçlik ve parlaklıktır.

b) **Atâ** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, onların yüzlerindeki nûru, güzelliği, parlaklığı ve beyazlığı, hiç kimsenin anlatamayacağı bir biçimde artırır." "**Nadra**"nın ne demek olduğu ise, **Kıyâme Sûresi** 23. ayetin tefsirinde geçti.

İKİNCİ MESELE Meçhul olarak ve تُعْرَفُ نَضْرَةُ النَّعِيمِ şeklinde merfu olarak da okunmuştur.

Rahîk-i Mahtum

3) Cenâb-ı Hakk'ın يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ *"Onlara mühürlü halis bir şarabtan içirilecek"* ayetinin ifade ettiği husus... Bununla ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, "**rahîk**" kelimesinin ne demek olduğu hususundadır. **Leys**, "**Rahîk**", içki manasınadır" der ve **Hassân**'ın şu beytini delil getirir:

* يُرَدَّى بِصَفْوٍ ● بِالزَّجِيجِ السَّلْسَلِ *

"(Adeta) içimi hoş, lezzetli bir içkiyle doldurulmakta olan Beredâ ırmağı..." **Ebû Ubeyde** ve **Zeccâc** ise, "**rahîk**"in, içinde, onu bozacak herhangi bir şey bulunmayan halis bir içki olduğunu söylemişlerdir. Belki de bu, Hak Teâlâ'nın, *"Onda sarhoş etme özelliği yok"* (Saffât, 47) diye anlattığı içkidir.

Bu Cennet Rahîkinin (İçkisinin) Özellikleri

Birinci Özellik: Onun "**mahtûm**" (mühürlü) oluşudur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Kaffâl** şöyle der: "Ehl-i cennetin, dünya örfünde de, kıymetli şeylerin mühürlenip, ağzının sıkıca kapatılıp korunması gibi, korunmak suretiyle onlara bir ikram olsun diye, ağzı mühürlenmiş içkilerden içmeleri muhtemeldir. Hak Teâlâ'nın da, *"İçenler için bir lezzet olan içki nehirleri..."* (Muhammed, 15) diye ifade ettiği gibi, cennette, akan başka içki ırmakları da vardır. Fakat bu mühürlü içkiler, o akan içkilerden daha kıymetlidir.

2) **Ebû Ubeyde, Müberred** ve **Zeccâc**, "**mahtûm**"un, kendisi için bir hitâm, yani netice bulunan şey olduğunu söylemişlerdir.

3) **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'den rivayet olunduğuna göre bu, "karışmış" manasınadır. **Vâhidî** "**Abdullah b. Mes'ûd**'un söylediği şey, **mahtûm** kelimesinin tefsiri değildir. Çünkü "**hatm**", karışma manasına gelmez. Fakat bu içkinin bir neticesi vardır. Bu da, onun misk gibi kokmasıdır. Bundan dolayı o, "**mahtûm**"u, "karışmış" manasına almıştır. Çünkü ona misk kokusu karışmamış olsaydı, onda misk kokusu bulunmazdı" demiştir.

4) **Mücâhid**, "**mahtûm**", çamurla (ağzı sıvanmış) manasını vermiştir. **Vâhidî** şöyle der: "O içki (kaplarının) çamurla (ağzının) sıvanıp, ağzının iyice kapatılması ile kastedilen, iyi kimseler onun mührünü bozup ağzını açıncaya kadar, hiçbir elin ona dokunmamasıdır." Bu izahların en doğru olanı, **Kaffâl**'ın yaptığı ilk izahtır.

2- Hitamı Misktir

İkinci Özellik: خِتَامُهُ مِسْكٌ *"Onun sonunun bir misk"* olmasıdır. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) **Kaffâl**, "Bunun manası şudur: "O içkinin bulunduğu şişenin başı misk ile mühürlenmiştir ve tıpkı (dünyada) içki şişelerinin başlarının tıpalanıp çamurla sıvanması gibidir. Binâenaleyh bu misk yaş olduğu için, kendine o mühür basılabilmiştir." Bu izah, ayetin tefsiri sadedinde, **Kaffâl**'dan naklettiğimiz, yukarıdaki izaha uygun bir izahtır.

b) Bundan maksad, o içkinin neticesinin misk olmasıdır, yani içen için bunun misk kokusuyla sona ermesidir. Bu izah da, ayetin tefsiri olarak yukarıda **Ebû Ubeyde**'den

naklettiğimiz görüşe uygun bir izahtır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "bu, kendisi için bir netice bulunan bir içkidir.." demiş ve sonra da o neticenin ne olduğunu açıklayarak, "O netice misktir, yani, kim onu içerse, bu içmesi misk kokusu ile neticelenir" demek istemiştir. Bu, **Alkame, Dahhâk, Said b. Cübeyr, Mukâtil** ve **Katâde**'nin görüşü olup, bunlar şöyle derler: "Bu içkiyi içen, ağzını son yudumundan ayırdığı zaman, içkinin kokusunu tıpkı misk gibi bulur."

Buna göre mana, bu kimse, içkisini bitirince, tadının hoşluğunun yanısıra, onun lezzetini ve en güzel kokusunu bulur. Çünkü "**hitâm**", herbirşeyin sonu demektir. Nitekim Arapça'da da, "Kur'ân'ı hatm ettim" ve "Ameller de hitamlarına göredir" denilir. **Hz. Ali** (r.a)'nin kıraatı da bunun bu manada olduğunu te'kid eder. **Kisâî** de bunu tercih etmiştir. Çünkü o da, bu ayeti, خَاتَمُهُ مِسْكٌ şeklinde okumuştur. Bu tıpkı, "**hâtemu'n-nebiyyîn**" denilmesi gibidir. **Ferrâ** bu iki ifadenin manaca birbirlerine yakın olduklarını; fakat "**hâtem**"in isim, "**hitâm**"ın ise masdar olduğunu; bunun tıpkı Arapların هُوَ كَرِيمُ الطِّبَاعِ أَوِ الطَّابِعِ "O, karakteri iyi olandır" deyişlerindeki gibi olduğunu söylemiştir.

c) Bu "O içkiye karıştırıştırılmış olan şey misktir" manasındadır. Alimler, bu hususta "İçkiye misk karıştırınca, tadı ve kokusu güzelleşir" demişlerdir. Ben de derim ki: "Belki de kastedilen, bu güzel ve sıcak kokularla karıştırılmış bu içkinin, hazmı kolaylaştırdığını ve şehveti kuvvetlendirdiğini anlatmaktır. Belki bundan da maksad, ehl-i cennetin şehevi hislerinin kuvvetine ve bedenlerinin sağlamlığına işarettir. Bu görüşü, **Sa'îd b. Cübeyr, Esved**'den, **Esved**'de **Hz. Âişe** (r.a)'den rivayet etmiştir. Buna göre **Hz. Âişe** (r.a) şöyle demiştir: "Kadın tînî-mührü seçer." **Ebu'd-Derdâ**, bunun, tıpkı gümüşî renkte bir içki olduğunu, cennetliklerin içki âlemlerini bununla bitirdiklerini, eğer dünyada iken bir insan elini ona batırıp çıkaracak olsaydı, dünyadaki bütün canlıların onun kokusunu duyabileceklerini söylemiştir.

3- Ulaşmak İçin Yarışa Değer Olması

Üçüncü Özellik: Hak Teâlâ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ *"O halde nefaset isteyenler bunu arzu etmeli, yarışanlar bunun için yarışmalı"* ayetinin ifade ettiği hususdur. **Vâhidî**, "Birisi, birşey hususunda cimrilik edip bu şeyin bir başkasına geçmediği zaman, نَفَسْتُ عَلَيْهِ الشَّيْءَ – اَلْفَسُهُ – نَفَاسَةً denilir. Buradaki "**tenâfüs**" de, bu kökten tefa'ul babında olup, iki şahıstan herbirinin adeta o şeyin kendisinde kalmasını istemesi manasınadır. Buna göre mana, "O içki için istekli olanlar, Allah'ın taatına üşüşmek-koşuşmak suretiyle isteklerini ortaya koysun, yarışsınlar" şeklindedir" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın buna alabildiğine teşvik edişi, bu içkinin son derece kıymetli olduğunu gösterir ve bunda, bulanık, hızlıca, sonbulan nimetler hususunda değil de böylesine kıymetli ve sürekli nimetler için yarışılması gerektiğine bir işaret vardır.

Tesnîm Mizaçlı

Dördüncü Özellik: وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ *"Katkısı tesnîm'dendir"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE "**Tesnîm**", cennette bizzat bir çeşmenin özel ismidir. Ona bu ad, birşeyi yüceltme manasındaki, "**tesnîm**" kökünden verilmiştir. Çünkü bu çeşme, ya cennetteki içeceklerin en kıymetlisi olduğu için, yahut, "Bu su yukarıdan akar, böylece onların kaplarına dökülür, dolar" diye rivayet edildiği üzere, yüksekten aktığı için; yahut da, doldurma özelliğinin kuvvetli ve hızlı oluşundan ötürü, herşeye yetip, hepsini doldurmasından ötürü; yahut da akarken, çağlayarak akışından ötürü, "**tesnîm**" diye isimlendirilmiştir. Çünkü böyle çağlayarak akışına da "**tesnîm**" denilir. Zira kelime aslında, yükseklik ve yücelik manasında kullanılır. Mesela, devenin hörgücü manasındaki, "**senâm**" da bu köktendir. Yine duvarın üzerine çıktım" manasında, تَسَنَّمْتُ الْحَائِطَ denilişi de böyledir.

Müfessirlerin görüşüne gelince, **Meymûn b. Mihran**'ın rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a), tesnim sorulunca o, "Bu, Allah'ın, *"Hiç kimse, göz aydınlığı (müjde) olarak kendileri için nelerin gizlendiğini bilemez"* (Secde, 17) ayetiyle bahsettiği şeylerdendir" demiştir. **Hasan el-Basrî**'nin bu sözü de buna yakın bir manadadır: "**Tesnîm**, Allah Teâlâ'nın ehli cennet için saklı tuttuğu (sürpriz olarak hazırladığı) şeylerden biridir." **Vâhidî** şöyle der: "Bu izaha göre, "**tesnîm**"in bir iştikâkı yoktur, bu bir alem (özel) isimdir." **İkrime**'nin ise, "**tesnîm**"e "**teşrîf**" (kıymetli-şerefli) manası verdiği söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ, "**tesnîm**"in, mukarreb kulların içeceği bir cennet çeşmesi olduğunu belirtmiştir. **İbn Abbas** (r.a), "Cennet ehlinin içeceklerinin en kıymetlisi, "**tesnîm**"dir. Çünkü bundan hâlis olarak, sadece mukarrebler içecek, ashab-ı yemîn (yani diğer cennetlikler) ise, bunu başka (içkilere) karışmış olarak içecekler" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, **Vâkıa Sûresi**'nde, mükelleflerin, "mukarrebler", "ashab-ı yemîn" ve "ashab-ı şimal" diye üçe ayırmıştır. Sonra Allah Teâlâ bu sûrede zikredilenlere, cennette ne tür ikramlarda bulunacağından bahsederken, bunların içkilerinin, mukarreblerin içkilerinden karıştırılmış içkiler olduğunu belirtince, bu tefsir ettiğimiz ayetlerde bahsedilenlerin, ashab-ı yemin olduğunu anlıyoruz.

Ben derim ki: Bu, cennetteki çeşmelerin, fazilet bakımından farklı farklı olduklarına delalet eder. O halde, **tesnîm**, cennet çeşmelerinin en faziletlisi ve kıymetlisi, keza mukarrebler de ehl-i cennetin en faziletlileridir. Ruhani cennetler açısından **tesnîm**, marifetullah'tır. Bakışların en lezzetlisi, kerîm Allah'ın vechine bakmaktır. "**Rahîk**" de, mevcûdât âlemini mütalaa etmekten duyulan sevinçtir. Buna göre, "mukarrebler, ancak tesnimden içerler" sözünün manası, "Onlar, Allah'ın kerim vechini mütalaa etmekle (marifetullah'la) meşgul olurlar; "Ashab-ı yemin'in içkileri katkılıdır" sözünün manası, "Onların bakışları bazan Allah'a, bazan da mahlûkatınadır" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Ayn" kelimesi, medh üzere mensubtur. **Zeccâc** bunun, "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir. Ayetteki, يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ifadesi de, tıpkı يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ ayeti gibi olup, bu ayetin tefsiri, Dehr 6. ayette geçti.

★ ★

★

Mücrimlerin Ahiretteki Durumu

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا
انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا
عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾ عَلَى
الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

"Mücrimler, iman edenlere gülerlerdi; yanlarından geçerlerken, biribirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı. Ailelerine döndükleri vakit, (bu maskaralıklarından) zevk duyarak dönerlerdi. Onları gördükleri zaman, "Bunlar muhakkak ki sapıklar" derlerdi. Halbuki bunlar, onların üzerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdi. Bugün ise, iman edenler o kafirlere gülüyorlar, tahtlar üzrinde onlara bakarak... O kafirler işleyegeldiklerinin cezasına çarpıldılar mı?"

(Mutaffifin, 29-36).

Bil ki Hak Sübhanehû ve Teâlâ, iyi kimselere ahirette yapacağı ikramları dile getirince, bundan sonra o kafirlerin, iyilere dünyada iken yaptıkları muamelelerin kötülüklerinden, onlarla istihza edip, onlara gülüşlerinden bahsetmiş, daha sonra da bu işin kafirler için tersine döneceğini beyan etmiştir. Bundan maksad, mü'minleri teselli etmek ve onların kalblerini güçlendirmektir.

Bu ayetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Nüzul Ortamı

Müfessirler bunun sebebi nüzulü olarak şu iki şeyi zikretmişlerdir:

1) Ayetteki, *"mücrimler" den*, **Ebû Cehil, Velid b. Muğire, As b. Vâil es-Sehmî** gibi kodaman müşrikler kastedilmiş olup, bunlar **Ammar, Suheyb, Bilâl** (r.a) gibi fakir müslümanlara gülüyor ve onlarla alay ediyorlardı.

2) **Hz. Ali** (r.a), bir müslüman cemaat ile geliyordu. Derken münafıklar, onlarla alay edip, üzerlerine güldüler, birbirlerine kaş-göz işaretlerinde bulundular. Sonra kendi eş ve dostlarının yanlarına döndüklerinde, "Biz bugün kelleri gördük" dediler ve buna hep beraber gülüştüler. İşte bu ayet, bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha yanına varmadan indi.

İKİNCİ MESELE

Kafirlerin Dört Vasfı

Allah Teâlâ, o kafirlerin, şu dört kötü muamelelerinden bahsetmiştir:

1) *"Günah işleyenler, iman edenlere gülerlerdi"* ayetinin ifade ettiği husus... Bu, "o kafirler, bunlarla ve bunların dîniyle alay ediyorlar" demektir.

2) *"Yanlarından geçerlerken, birbirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı"* ayetinin ifâde ettiği husus... Buradaki يَتَغَامَزُونَ fiili, **"gamz"** masdarından **"tefâul"** babındadır. **"Gamz"**, ayıplama manasına da gelmektedir. Çünkü birisi birisini ayıpladığında, غَمَزَهُ denilir, yine "kendisinde ayıplanacak birşey yok manasında" وَمَا فِي فُلَانٍ غَمِيزَةٌ denilir. Buna göre ayet, "Onlar, mü'minlerle alay etmek ve onları ayıplamak için, kaş-göz işaretlerinde bulunuyor ve "Hele şunlara da bakın, nasıl kendilerini boş yere yoruyor, kendilerine bazı şeyleri yasaklıyor ve kesin olarak bilmedikleri bir mükafaat uğruna canlarını tehlikeye atıyorlar!" diyorlardı.

3) *"Ailelerine döndükleri vakit, (bu maskaralıklarından) zevk duyarak dönerlerdi"* ayetinin beyan ettiği husus... Bu, "içinde bulundukları şirklerini, günahlarını ve dünyevi nimetlerle nimetlenmiş oluşlarını beğenerek dönerlerdi" demektir, yahut da, "müslümanları böyle kötü şekilde anmaktan zevk duyarlardı" manasınadır. **Hafs**'ın rivayetine göre **Âsım**, sadece bu ayette فَكِهِينَ kelimesini, elifsiz olarak, diğerleri ise elifle فَاكِهِينَ şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, hepsini فَاكِهِينَ şeklinde elifli okumuşlardır. Bu iki kıraatın, kelimenin aynı manada iki değişik lehce olduğu ileri sürüldüğü gibi, فَاكِهِينَ şeklinin, "nimete gark olmuş oldukları, içinde bulundukları küfür ve nimetlerle meşgul oldukları halde" manasına; فَكِهِينَ 'nin ise, "yaptıklarını beğenir oldukları halde" manasına geldiği de söylenmiştir.

4) *"Onlar gördükleri zaman, "Bunlar muhakkak ki sapıklar" derlerdi"* ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da "Bu mü'minler, gerçekleşip-gerçekleşmeyeceği tam bilinmeyen bir mükafaat uğruna, şu hazır dünya nimetlerinden istifade etmedikleri için, sapıklık, bir yanlışlık içindedirler" demektir. Bu ifade, Hak Teâlâ'nın burada, kafirlerden naklettiği hususların sonuncusudur.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ *"Halbuki bunlar, onların üzerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdir"* buyurmuştur. Bu, "Allah, bu kafirleri, mü'minlerin hallerini araştıran, hak-batıl, yaptıkları bütün işleri inceleyen, böylece de onların inancını sapıklık diye addedip, onları ayıplayan gözcüler vazifeliler olarak göndermemiştir. Aksine bu kafirler de, kendilerini düzeltmekle emrolunmuş kimselerdir" demektir.

Mü'minlerin Rövanşı

Hak Teâlâ'nın فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ *"Bugün ise, iman edenler o kafirlere gülüyorlar"* ayetiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "İşte amellerin bütün açıkladığı ortaya çıktığı ve herkesin, yaptığı şeylerden hesaba çekildiği bu günde, yani kıyamet gününde ise, mü'minler kafirlere gülerler" demektir. Bu gülüşün sebepleri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kafirler, dünyada iken mü'minlerin içine düştükleri sıkıntı ve darlıktan ötürü, onlara gülüyorlardı. Ahirette ise mü'minler, kafirlerin içine düştükleri çeşitli azab ve belalardan ötürü onlara gülecekler. Bir de mü'minler, dünyada iken kıymeti olmayan

bir hayat içinde olduklarını, bu fani hayatı vererek, baki olan ahiret hayatını satın aldıklarını biliyor ve kendilerini ebedi nimetleri elde etmiş, ufacık bir gayret ve yorulma ile, ebedi rahatı elde ettiklerini, böylece cennete girip, o koltuklar-tahtlar üzere oturtulduklarını, oradan cehennemliklerin cehennemde nasıl azab edildiklerine, orada nasıl bağırıp, çağırdıklarına; bir değil binlerce ölümü istediklerine ve biribirlerine lanet okuyuşlarına bakıyor olarak buluyorlardı.

b) **Ebû Sâlih** şöyle demiştir: "Cehennemlikler, cehennemde iken onlara, "Haydi çıkın" denilecek ve cehennemin kapıları açılacak. Onlar kapıların açık olduğunu görünce, çıkmak için kapılara doğru koşacaklar. Tam kapılara vardıklarında, kapılar yüzlerine çarpılacak. Mü'minler işte tam bu sırada, cennette koltukları üzerinde bunları seyretmektedirler. Ayette bahsedilen gülüş, mü'minlerin bu esnada onlara gülmeleridir."

İKİNCİ MESELE
Koltuklarından Manzarayı İzleyenler

Ayetteki, عَلَى الْأَرَآئِكِ يَنظُرُونَ *"Tahtlar üzerinde onlara bakarak..."* ifadesi *"gülüyorlar"* fiilinin failinden "hal" olup, cennetlikler, cehennemliklere ve cehennemliklerin, dünyada kendilerini yücelik ve büyüklük içinde görürken, şimdi böylesine alçaklık ve zillet içerisine düştüklerine bakarak gülüyorlar" demektir.

Kafirler Layıklarını Buldular

Daha sonra Hak Teâlâ, هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ *"O kafirler işleyegeldiklerinin cezasına çarpıldılar mı?"* buyurmuştur. Buradaki ثُوِّبَ kelimesi, أُثِيبَ manasına olup, "mükafaatlandırıldılar mı?" yani, "Allah onları mükafaatlandırdı mı?" demektir. Nitekim **Eva** şöyle demiştir:

سَأَجْزِيكَ أَوْ يَجْزِيكَ عَنِّي مُثَوِّبٌ / وَحَسْبُكَ أَنْ يُثْنَى عَلَيْكَ وَتَحْمَدُ

"Seni, ben ya da, yerime bir mükafaatlandırıcı ödüllendirecek. Ve sana, övülüp medhedilmen kafidir." **Müberred** de, bu kelimenin **"serâb"** kökünden bir fiil olduğunu, **"serâb"**ın da, ister iyi, ister kötü olsun, insanın yaptığı şeyin karşılığı olarak kişiye dönen şey manasına olduğunu; dolayısıyla bu kökün, kötülüğün karşılığını (cezasını) verme manasına da kullanılabileceğini söyler ve buna, **Ebû Ubeyde**'nin şu beytini delil getirir:

أَلَا أَبْلِغْ أَبَا حَسَنٍ رَسُولاً / فَمَا لَكَ لَا تَجِيءُ إِلَى الثَّوَابِ

"Dikkat, Ebû Hasan'a bir elçi gönderiyorum. O halde sana ne oluyor da, neticeye gelmiyor (işi sonuçlandırmıyor)sun?!" En uygun olan, ayetteki bu kelimeyi tehekküm (istihza) manasına almaktır. Buna göre mana, tıpkı, *"Haydi tad (azabı). Hani sen (dünyada iken), aziz idin, kerim idin"* (Duhân, 49) ayeti gibi olup, manası şöyledir: Hak Teâlâ mü'minlere adeta, "Sizin o sâlih amellerinize karşılık verdiğimiz gibi, o kafirlerin amelleri zincirinden olarak yaptıkları size gülmeleri ve sizin yolunuzla-inancınızla alay etmelerine de karşılık vermedik mi?" demek istemiştir. Hak Teâlâ'nın mü'minlere bu şekilde hitabı, onların sevinçlerini artırır. Çünkü bu mü'minleri alabildiğine yüceltmek, düşmanlarını da o nisbette hafife almak, alçaltmak demektir. Bu ayetlerin maksadı, kıyametin hallerini ortaya koymaktır. Allah en iyi bilendir.

★ ★

İÇİNDEKİLER

Lâmbalarla Süslenen Sema 5
MÜLK 5. AYETİN TEFSİRİ 5
Melekler ve Vahy 7
MÜLK 6. AYETİN TEFSİRİ 9
Cehennem Azabının Sonuçları 10
MÜLK 7. AYETİN TEFSİRİ 11
Üçüncü ve Dördüncü Sıfat 11
MÜLK 8. AYETİN TEFSİRİ 11
Kâfirlerin İtirafı 12
MÜLK 9. AYETİN TEFSİRİ 12
Mü'minlere Müjde 15
MÜLK 12-14. AYETLERİN TEFSİRİ 15
Emre Verilen Yeryüzü 19
MÜLK 15. AYETİN TEFSİRİ 19
İnsanın Nazik Konumu 21
MÜLK 16. AYETİN TEFSİRİ 21
Allah Mekandan Münezzeh 21
MÜLK 17. AYETİN TEFSİRİ 22
Öncekilerden İbret Alın 23
MÜLK 18. AYETİN TEFSİRİ 23
Saf Saf Uçan Kuşlar 23
MÜLK 19. AYETİN TEFSİRİ 24
Allah'a Karşı Koyan Ordu mu Var? 25
MÜLK 20. AYETİN TEFSİRİ 25
Ondan Başka Rızık Veren mi Var? 25
MÜLK 21. AYETİN TEFSİRİ 26
Psikolojik Delil 26
MÜLK 22. AYETİN TEFSİRİ 26
Yaratma Delili 27
MÜLK 23. AYETİN TEFSİRİ 27
Haşir Delili 28
MÜLK 24. AYETİN TEFSİRİ 28
Kâfirlerin Haşirden Şüpheleri 29
MÜLK 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 29
Azabı Gördüklerinde Durumları 30
MÜLK 27. AYETİN TEFSİRİ 30
Kâfiri Kim Kurtarır? 31
MÜLK 28. AYETİN TEFSİRİ 31
İnanıp Kurtulduk 32
MÜLK 29. AYETİN TEFSİRİ 31
Allah'a Tevekkül Gerekir 32
MÜLK 30. AYETİN TEFSİRİ 33

KALEM SÛRESİ

KALEM 1. AYETİN TEFSİRİ 37
Kalem 38
Kadın Kalemi 39
KALEM 2-4. AYETLERİN TEFSİRİ 40
Muarızlar Yakında Bilecekler 45

KALEM 5-6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 45
Dini Yalanlayanlara Uyma 47
KALEM 8. AYETİN TEFSİRİ 47
Gevşetme, Arzularına Karşı Koy 47
KALEM 9-13. AYETLERİN TEFSİRİ 47
Varlığa Güvenmenin Boşluğu 51
KALEM 14-15. AYETLERİN TEFSİRİ 51
Buruna Vurulan Damga 52
KALEM 16. AYETİN TEFSİRİ 52
Bahçe ve Sahiplerinin İmtihanı 54
KALEM 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 54
Bahçenin İmhası 55
KALEM 19-20. AYETLERİN TEFSİRİ 56
Ümitle Bahçeye Çıkmaları 57
KALEM 21-22. AYETLERİN TEFSİRİ 57
Aralarında Fısıldaşmaları 57
KALEM 23. AYETİN TEFSİRİ 57
Fakir Gelir Diye Korkmaları 58
KALEM 24. AYETİN TEFSİRİ 58
Mağrurca Bahçeye Girmeleri 58
KALEM 25. AYETİN TEFSİRİ 58
Şaşırıp Kalmaları 59
KALEM 26-27. AYETLERİN TEFSİRİ 59
Evsat Kelimesi 59
KALEM 28. AYETİN TEFSİRİ 59
Günahlarını İtirafları 60
KALEM 29. AYETİN TEFSİRİ 60
Ahiret Azabı Daha Müthiştir 61
KALEM 30-34. AYETLERİN TEFSİRİ 62
İtaat Edenle Mücrimler Bir Tutulmaz 62
KALEM 35-36. AYETLERİN TEFSİRİ 62
Kebire Sahibi 63
KALEM 37-38. AYETLERİN TEFSİRİ 64
Tahakkümle İstediğiniz Her Şey Sizin Mi? 64
KALEM 39. AYETİN TEFSİRİ 64
Sefil Kim? 65
KALEM 40. AYETİN TEFSİRİ 65
Ortaklarını da Toplasınlar 65
KALEM 41. AYETİN TEFSİRİ 65
Kıyamette Secdeye Davet 66
KALEM 42. AYETİN TEFSİRİ 66
Başlar Yerde 70
KALEM 43. AYETİN TEFSİRİ 70
Mühlet Veriyorum 71
KALEM 45. AYETİN TEFSİRİ 71
Risâlet Ücret İstemez 73
KALEM 46. AYETİN TEFSİRİ 73
Gaybı mı Biliyorlar? 73
KALEM 47. AYETİN TEFSİRİ 73
Sabır 74
KALEM 48. AYETİN TEFSİRİ 74

Yunus (a.s)'a Gelen Hidayet 74
KALEM 49. AYETİN TEFSİRİ 75
Allah'ın Onu Seçkin Kılması 76
KALEM 50. AYETİN TEFSİRİ 76
Gözleriyle Resûlü Yemeleri 77
KALEM 51-52. AYETLERİN TEFSİRİ 77

HAKKA SÛRESİ

HAKKA 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 83
Âd ve Semûd Kıssası 84
HAKKA 4-6. AYETLERİN TEFSİRİ 84
Kasırga ile Helâkleri 86
HAKKA 7. AYETİN TEFSİRİ 87
Kalan Olmadı 88
HAKKA 8. AYETİN TEFSİRİ 88
İkinci Kıssa: Firavun Kıssasıdır. 89
HAKKA 9. AYETİN TEFSİRİ 89
İsyana Karşılık Çarpılmaları 90
HAKKA 10. AYETİN TEFSİRİ 90
Üçüncü Kıssa: Nuh (a.s)'un Kıssasıdır 90
HAKKA 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 91
Kıyametin Başlaması 92
HAKKA 13. AYETİN TEFSİRİ 93
Dağların Yıkılışı 93
HAKKA 14. AYETİN TEFSİRİ 93
HAKKA 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 94
Hamele-i Arş 94
HAKKA 17. AYETİN TEFSİRİ 94
Huzur-u İlâhîde Hesap 97
HAKKA 18. AYETİN TEFSİRİ 97
Arzolunmanın Neticesi 98
HAKKA 19. AYETİN TEFSİRİ 98
Kitabını Sağdan Alanın Sevinç İfadesi 99
HAKKA 20. AYETİN TEFSİRİ 99
Cennet Tasvirine Dair 101
HAKKA 24. AYETİN TEFSİRİ 101
Kitabını Soldan Alanların Pişmanlığı 102
HAKKA 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 102
Kafirlerin Cezası 103
HAKKA 28-32. AYETLERİN TEFSİRİ 103
Duçar Olunan Azabın Sebebi 106
HAKKA 33-34. AYETLERİN TEFSİRİ 106
Kâfire Fayda Veren Dost Yok 107
HAKKA 35-36. AYETLERİN TEFSİRİ 107
HAKKA 38-39. AYETLERİN TEFSİRİ 108
Resûl-i Kerîm Kimdir? 108
HAKKA 40. AYETİN TEFSİRİ 109
Kur'ân-ın Cebrâîle İzâfesi 109
HAKKA 41-42. AYETLERİN TEFSİRİ 109

Rabbül-Âlemin'in Kelâmı 110
HAKKA 43. AYETİN TEFSİRİ 110
Allah Adına Söz Uydurmanın Cezası 111
HAKKA 44. AYETİN TEFSİRİ 111
HAKKA 45-46. AYETLERİN TEFSİRİ 111
Ehad Kelimesi 112
HAKKA 47-49. AYETLERİN TEFSİRİ 113
HAKKA 50-52. AYETLERİN TEFSİRİ 114

MEARİÇ SÛRESİ

MEARİÇ 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 119
Melâike ve Ruh 112
MEARİÇ 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 122
Elli Bin Yıllık Bir Gün 123
MEARİÇ 6-10. AYETLERİN TEFSİRİ 125
Kurtulmak İçin Herkesi Fedâ 127
MEARİÇ 11-14. AYETLERİN TEFSİRİ 127
Cehennem Alevi 128
MEARİÇ 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 128
Cehennemin Çağrısı 130
MEARİÇ 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 130
Hırslı İnsan 131
MEARİÇ 19. AYETİN TEFSİRİ 131
Şikayetci İnsan 132
MEARİÇ 20-21. AYETLERİN TEFSİRİ 132
Namaz 133
MEARİÇ 22-23. AYETLERİN TEFSİRİ 133
İhtiyaçlılar İçin Mal Ayırmaları 133
MEARİÇ 24-25. AYETLERİN TEFSİRİ 133
Hesap Gününü İkrar 134
MEARİÇ 26. AYETİN TEFSİRİ 134
Rabbin Azabından Emin Olmazlar 135
MEARİÇ 28. AYETİN TEFSİRİ 135
Gayr-i Meşrû İlişki Kurmazlar 135
MEARİÇ 29-31. AYETLERİN TEFSİRİ 135
Emanete, Ahde Riayet 135
MEARİÇ 32. AYETİN TEFSİRİ 135
Şahitliği Yerine Getirirler 136
MEARİÇ 33. AYETİN TEFSİRİ 136
Namaza Devam 136
MEARİÇ 34. AYETİN TEFSİRİ 136
Kötüler Neden Sana Koşuyorlar 137
MEARİÇ 36-39. AYETLERİN TEFSİRİ 138
Münkirler Kaçıp Kurtulamazlar 139
MEARİÇ 40-42. AYETLERİN TEFSİRİ 139

NUH SÛRESİ

Nuh (a.s)'un Hakka Çağrısı 143
NUH 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ 143

Davete Gelenlerin Olmaması 145
NUH 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 145
Kaderin Delili 145
Halkın Kulak Tıkaması 146
NUH 7. AYETİN TEFSİRİ 146
Tebliğin Her Türlüsünü Denemesi 147
NUH 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 147
Onları İstiğfara Teşviki 148
NUH 10. AYETİN TEFSİRİ 149
İnsanın Hoş Kıldığı Şeyler ..... 14'
NUH 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ ..... 14'
Vakar Hakkında Muhtemel Tefsirler ..... 15'
NUH 13. AYETİN TEFSİRİ 150
İnsanın Yaratılış Safhaları 151
NUH 14. AYETİN TEFSİRİ 151
Yaratılışın Allah'ın Varlığına Delili 152
NUH 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 152
Nebat Gibi Bitirme 153
NUH 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 153
NUH 19-20. AYETLERİN TEFSİRİ 155
Halkın Fasıklara Uyması 155
NUH 21. AYETİN TEFSİRİ 155
Müşriklerin Tuzağı 156
NUH 22-24. AYETLERİN TEFSİRİ 156
Kavmin Boğulması 160
NUH 25. AYETİN TEFSİRİ 160
Deyyâr Kelimesi 162
NUH 26. AYETİN TEFSİRİ 162
Nuh (a.s)'un Kâfir Kalmasın Diye Duası 162
NUH 27. AYETİN TEFSİRİ 162
Nuh (a.s)'ın Duası ve Bedduası 163
NUH 28. AYETİN TEFSİRİ 163
Tufanda Çocuklar 163

CİN SÛRESİ

Cinlerin Varlığı 167
CİN 1. AYETİN TEFSİRİ 167
Cinlerin Mahiyeti Hakkında 169
Hz. Peygamber (S.A.V) Cinleri Gördü mü? 172
Kur'ana Boyun Eğmeleri 176
CİN 2. AYETİN TEFSİRİ 176
Şirkten Uzaklıklar 176
CİN 3. AYETİN TEFSİRİ 176
Cinlere Sığınan İnsanlar 178
CİN 10. AYETİN TEFSİRİ 183
Salih ve Fasık Cinler 183
CİN 11. AYETİN TEFSİRİ 183
Allah'ın Elinden Kurtulamayız 184
CİN 12. AYETİN TEFSİRİ 184

Hidayeti İşitince Benimsediler 184
CİN 13. AYETİN TEFSİRİ 184
İtaatli ve Zalim Cinler 185
CİN 14-15. AYETLERİN TEFSİRİ 185
Cinlerin Cehenneme Yakıt Olmaları 186
CİN 16-17. AYETLERİN TEFSİRİ 187
Nabedler Allah'a Mahsus 190
İbadet Halindeki Resûlun Yanına Toplanmaları 191
CİN 19. AYETİN TEFSİRİ 191
Yalnız Allah'a Kulluk 193
CİN 20. AYETİN TEFSİRİ 193
Resûl Fayda da Zarar da Veremez 194
CİN 21. AYETİN TEFSİRİ 194
Sığınak Allah'tır 194
CİN 22. AYETİN TEFSİRİ 194
Resûlün Görevi Tebliğdir 194
CİN 23. AYETİN TEFSİRİ 195
İsyan Edenin Cezası 196
Azabın Geldiği Gün 198
CİN 24. AYETİN TEFSİRİ 198
Kıyametin Vaktini Kullar Bilemez 199
CİN 25. AYETİN TEFSİRİ 199
Gaybı Bilen Allah'tır 200
CİN 26-27. AYETLERİN TEFSİRİ 200
Allah Gaybı Dilediğine Bildirir 203
CİN 28. AYETİN TEFSİRİ 203
Ma'dûm (yok) Şey Sayılmaz 203

MÜZEMMİL SÛRESİ

MÜZEMMİL 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ 207
Ağırlığı Olan Bir Söz: Kur'ân 211
MÜZEMMİL 5. AYETİN TEFSİRİ 212
Gece İbadetindeki Neşve 213
MÜZEMMİL 6. AYETİN TEFSİRİ 213
Gündüz Mes'elesi 216
MÜZEMMİL 7. AYETİN TEFSİRİ 216
Tebettül veya Vuslat 217
MÜZEMMİL 8. AYETİN TEFSİRİ 217
Meşrik ve Mağribin Rabbi ..... 21'
MÜZEMMİL 9. AYETİN TEFSİRİ 219
Sabret ve Onları Terket 221
MÜZEMMİL 10. AYETİN TEFSİRİ 221
Dini Yalan Sayan, Nimet Şımarığı Kâfirleri bana Bırak 222
MÜZEMMİL 11. AYETİN TEFSİRİ 222
Cehennemde Bekleyen Azap 222
MÜZEMMİL 12-13. AYETLERİN TEFSİRİ 222
Kıyametten Bazı Sahneler 223
MÜZEMMİL 14. AYETİN TEFSİRİ 224

Tekzibin Dünyadaki Neticesi 224
MÜZEMMİL 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 225
Kıyametin Dehşeti 227
MÜZEMMİL 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 227
Çocukları İhtiyarlatması 227
MÜZEMMİL 19. AYETİN TEFSİRİ 230
Gece İbadetinin Hafifletilmesi 230
MÜZEMMİL 20. AYETİN TEFSİRİ 231

MÜDDESSİR SÛRESİ

MÜDDESSİR 1. AYETİN TEFSİRİ 237
Kıyamdan Maksat 239
MÜDDESSİR 2. AYETİN TEFSİRİ 239
Tekbir 240
MÜDDESSİR 3. AYETİN TEFSİRİ 240
Elbiseni Temizle 241
MÜDDESSİR 4. AYETİN TEFSİRİ 241
Minnetçi Olma 245
MÜDDESSİR 6. AYETİN TEFSİRİ 245
Rabbinin Emirlerini Tutmada Sabır 246
MÜDDESSİR 7. AYETİN TEFSİRİ 246
Sur'a Üflenince 248
MÜDDESSİR 8. AYETİN TEFSİRİ 250
Kâfirler İçin Çetin Gün 251
MÜDDESSİR 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 251
Muhlûkumu Bana Bırak 252
MÜDDESSİR 11-14. AYETLERİN TEFSİRİ 254
Kâfirin Hırsı 254
MÜDDESSİR 15-17. AYETLERİN TEFSİRİ 256
Gururun İmana Mani Olması 258
MÜDDESSİR 23-24. AYETLERİN TEFSİRİ 258
Cehennem Görevlisi 19 Melek 261
MÜDDESSİR 31. AYETİN TEFSİRİ 262
Bu Sayı Hakkında Mesel Denmesi 268
MÜDDESSİR 32-34. AYETLERİN TEFSİRİ 269
İhda'l-Küber 270
MÜDDESSİR 35-37. AYETLERİN TEFSİRİ 270
Herkes Amelinin Rehini 272
MÜDDESSİR 38-41. AYETLERİN TEFSİRİ 272
Ashab-ı Yemin 273
Cehenneme Götüren İşler 274
MÜDDESSİR 42-47. AYETLERİN TEFSİRİ 274
Kâfire Şefaatçi Olmaz 275
MÜDDESSİR 48. AYETİN TEFSİRİ 275
Kur'ân Dersinden Yaban Eşeği Gibi Kaçma 275
MÜDDESSİR 49. AYETİN TEFSİRİ 276
Ferman Bekleyenler 276
MÜDDESSİR 52. AYETİN TEFSİRİ 276
Kur'ân Bir Öğüttür 277
MÜDDESSİR 53-56. AYETLERİN TEFSİRİ 277

KIYÂME SÛRESİ

KIYÂME 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 281
Nefs-i Levvâme 283
Haşir 285
KIYÂME 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 286
Kâfir Kendisini Bekleyen Ahireti İnkâr Eder 287
KIYÂME 5. AYETİN TEFSİRİ 288
Kıyâmetin Bazı Alâmetleri 289
KIYÂME 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 289
İnsanın Kaçacak Yer Araması 292
Hiçbir Sığınak Yok 293
Mâzeretlerin Geçersizliği 295
KIYÂME 15. AYETİN TEFSİRİ 295
Ezber Gayretiyle Dilini Kımıldatma 296
KIYÂME 16. AYETİN TEFSİRİ 296
Vahyi Korumak, Allah'ın Teminatıdır 298
KIYÂME 17. AYETİN TEFSİRİ 298
Cebrâîlin Okumasını Dinle 299
KIYÂME 18. AYETİN TEFSİRİ 299
Kur'an'ı Açıklamada Allah'a Ait 300
KIYÂME 19. AYETİN TEFSİRİ 300
Peşin Lezzete Müptelâ İnsan 301
KIYÂME 20-21. AYETLERİN TEFSİRİ 301
Sevinçten Parlayan Yüzler 302
KIYÂME 22. AYETİN TEFSİRİ 302
Rablerini Göreceklerdir 302
KIYÂME 23. AYETİN TEFSİRİ 302
Acıdan Dolayı Asık Yüzler 308
KIYÂME 24-25. AYETLERİN TEFSİRİ 308
Can Boğaza Gelince 309
KIYÂME 26. AYETİN TEFSİRİ 309
İyileştirme Çaresi Arayışı 310
KIYÂME 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 310
Duruşmaya Doğru Sevkiyat 311
KIYÂME 29-30. AYETLERİN TEFSİRİ 311
Kâfirin Hâli 312
KIYÂME 31-33. AYETLERİN TEFSİRİ 312
Yalanlayan Kâfirin Lâyıkı 314
KIYÂME 34-35. AYETLERİN TEFSİRİ 314
İnsan Gayesiz mi Yaratıldı? 315
KIYÂME 36-37. AYETLERİN TEFSİRİ 315
Nutfeden Alaka'ya 316
KIYÂME 38-40. AYETLERİN TEFSİRİ 316

İNSAN SÛRESİ

Hiçten Yaratılan İnsan 321
İNSAN 1. AYETİN TEFSİRİ 321

Nutfeden Yaratılan İnsan 323
İNSAN 2. AYETİN TEFSİRİ 323
Doğru Yol İnsana Gösterildi 325
İNSAN 3. AYETİN TEFSİRİ 325
Kâfirlerin Cezası 329
İNSAN 4. AYETİN TEFSİRİ 329
İyilerin Mükâfatı 330
İNSAN 5. AYETİN TEFSİRİ 330
Cennet Pınarı 331
İNSAN 6. AYETİN TEFSİRİ 331
Yemeklerini Din Kardeşlerine Rağmen Vakfetmeleri 335
İNSAN 7-10. AYETLERİN TEFSİRİ 335
Muhtacı Doyurmanın Önemi 337
O günün Şerrinden Korunanlar 341
İNSAN 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 341
Cennetlikler Nimet İçinde 342
İNSAN 13. AYETİN TEFSİRİ 342
Kolayca Toplanan Meyveler 342
İNSAN 14. AYETİN TEFSİRİ 343
Cennetliklere Sunulan Hizmet 344
İNSAN 15-17. AYETLERİN TEFSİRİ 344
Selsebil Pınarı 347
İNSAN 18. AYETİN TEFSİRİ 347
İnci Gibi Hizmetçiler 348
İNSAN 19. AYETİN TEFSİRİ 348
Cennetteki Muazzam Mülk 349
İNSAN 20. AYETİN TEFSİRİ 349
Cennetliklere Ait Bazı Nimetler 350
İNSAN 21. AYETİN TEFSİRİ 350
Erkeklerin Bilezik Takmaları 352
Şerâben Tahûrâ 353
Kabûl Buyurulan Ameller 354
İNSAN 22. AYETİN TEFSİRİ 354
Kur'an'ı İndiren Allah'tır 356
İNSAN 23. AYETİN TEFSİRİ 356
Rabbin Hükmüne Sabret 358
Sabah, Akşam, Gece Rabbini Zikret 360
İNSAN 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 360
Zikirden Maksat Namaz 360
Kâfirler Günlük Zevk Peşinde 361
İNSAN 27. AYETİN TEFSİRİ 362
Hayatı İdâme, İnsanın Değil Allah'ın Elinde 362
İNSAN 28. AYETİN TEFSİRİ 362
Kur'ân Dersinden Dileyen Yararlansın 364
İNSAN 29-30. AYETLERİN TEFSİRİ 364
Allah Dilediğine Rahmet Eder 365
İNSAN 31. AYETİN TEFSİRİ 361

MÜRSELÂT SÛRESİ

Bir Kısım Melekler 371
MÜRSELÂT 1-6. AYETLERİN TEFSİRİ 371
Vâdedilen Vâkıadır 378
MÜRSELÂT 7. AYETİN TEFSİRİ 378
Kıyametin Alâmetleri 378
MÜRSELÂT 8. AYETİN TEFSİRİ 378
Dağlar Savrulduğunda 379
MÜRSELÂT 10. AYETİN TEFSİRİ 379
Resûllerin Şahitlik Vakti Gelince 380
MÜRSELÂT 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 380
Önceki Yalanlayanların İmhası 382
MÜRSELÂT 16-19. AYETLERİN TEFSİRİ 382
Önemsiz Bir Sudan Yaratılan İnsan 384
MÜRSELÂT 20-24. AYETLERİN TEFSİRİ 385
Arzın Hayat İçin Hazırlanması 386
MÜRSELÂT 25-28. AYETLERİN TEFSİRİ 386
Cehennemin Bina Kadar Kıvılcımları 388
MÜRSELÂT 29-34. AYETLERİN TEFSİRİ 388
Cehennem Alevi 389
Özrün Dinlenmeyeceği Gün 395
MÜRSELÂT 35-37. AYETLERİN TEFSİRİ 395
Herkesin Toplandığı Hüküm Günü 398
MÜRSELÂT 38-40. AYETLERİN TEFSİRİ 399
Şirkten Sakınanların Ödülleri 399
MÜRSELÂT 41-45. AYETLERİN TEFSİRİ 400
Kâfirlerin Dünyadan Azıcık Yararlanması 402
MÜRSELÂT 46-47. AYETLERİN TEFSİRİ 402
Rükû Emrini İfâ Edemeyecekler 402
MÜRSELÂT 48-49. AYETLERİN TEFSİRİ 402
Kur'an'a da İnanmazlarsa Daha Neye İnanırlar? 403
MÜRSELÂT 50. AYETİN TEFSİRİ 403

NEBE SÛRESİ

NEBE 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 407
Sual Konusu Mühim Haber 407
İleride Gerçeği Anlayacaklar 411
NEBE 4-5. AYETLERİNİN TEFSİRİ 411
Gecenin Elbise Kılınması 416
Gündüzün Geçim Vesilesi Yapılması 416
Yedi Sağlam Gök 416
Güneşin Lâmba Yapılması 417
Yüklü Bulutlar 417
Mu'sırat 418
Seccac 418
Habb 419
Karar Günü 420
NEBE 17. AYETİN TEFSİRİ 420
Sûra Üfleneceği Gün 421

NEBE 18. AYETİN TEFSİRİ 421
Gök Kapı Kapı Açılacak 422
NEBE 19. AYETİN TEFSİRİ 422
Dağlar Yürütülecek 423
NEBE 20. AYETİN TEFSİRİ 423
Cehennem Pusuda 424
NEBE 21. AYETİN TEFSİRİ 424
Azgınların Barınağı 425
NEBE 22. AYETİN TEFSİRİ 426
Devirler Boyu Kalacaklar 426
Kaynar Su İçerler 428
Her Şey Kaydedilmiştir 434
Allah Kâfire Hitap Eder mi? 436
Tehdidden Sonra Müjde 436
Cennette Bağlar Bahçeler 437
Cennet İçkisi Aklı Etkilemez 438
Sayısız İhsan 439
NEBE 36. AYETİN TEFSİRİ 439
Rahman'dan Bir Barış 441
NEBE 37. AYETİN TEFSİRİ 441
Ruh ve Melâikenin Kıyamı 442
NEBE 38. AYETİN TEFSİRİ 443
Va'dın Gerçekleşeceği Gün 444
NEBE 39. AYETİN TEFSİRİ 445
Yakın Gerçek 445
NEBE 40. AYETİN TEFSİRİ 446
Amellerin İnsanın Önüne Gelmesi 446
Kâfirin "Keşke Toprak Olsaydım" Demesi 447

NAZİAT SÛRESİ

NAZİAT 1-5. AYETLERİN TEFSİRİ 451
Müthiş Sarsıntı 460
NAZİAT 6-9. AYETLERİN TEFSİRİ 460
Başı Eğik Olanlar 463
Haşri İnkar Edenlerin Sözleri 464
NAZİAT 10. AYETİN TEFSİRİ 464
Unufak Kemikler 464
NAZİAT 11. AYETİN TEFSİRİ 465
Haşrin Delilleri 465
Ahiretle Alay Edenler 467
NAZİAT 12-14. AYETLERİN TEFSİRİ 468
Musa (a.s)'nın Resûl Yapılması 469
NAZİAT 15-17. AYETLERİN TEFSİRİ 469
Firavun'a Tebliğ 471
NAZİAT 18. AYETİN TEFSİRİ 471
Dinde Rehber İhtiyacı 472
NAZİAT 19. AYETİN TEFSİRİ 472
Ayetel-Kübra 473
NAZİAT 20. AYETİN TEFSİRİ 473

Yed-i Beyzâ 474
Sizin Hilkâtiniz mi Gökleri Yaratmak mı Zor? 478
NAZİAT 27. AYETİN TEFSİRİ 478
Semayı Yaratmanın Tezâhirleri 482
NAZİAT 31. AYETİN TEFSİRİ 486
Dağlar 487
NAZİAT 32. AYETİN TEFSİRİ 487
Yeri Yaratmanın Bazı Gayeleri 487
NAZİAT 33. AYETİN TEFSİRİ 487
Kıyamet Gelince 487
NAZİAT 34. AYETİN TEFSİRİ 488
İnsan Eserini Görecek 489
NAZİAT 35. AYETİN TEFSİRİ 489
Cehennem Ortaya Çıkarılır 489
NAZİAT 36. AYETİN TEFSİRİ 489
Azgınların Cezası 490
NAZİAT 37-49. AYETLERİN TEFSİRİ 490
Rabbini Sayanın Ödülü 491
NAZİAT 40-41. AYETLERİN TEFSİRİ 491
Kıyametin Saatini Sana Sorarlar 492
NAZİAT 42. AYETİN TEFSİRİ 492
Onu Bilmek Senin İşin Değil 492
NAZİAT 43-44. AYETLERİN TEFSİRİ 493
Görevin Yalnız Uyarmadır 493
NAZİAT 45. AYETİN TEFSİRİ 493

ABESE SÛRESİ

ABESE 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 498
Onun Dinlediği Dersten Faydalanması 502
ABESE 3-6. AYETLERİN TEFSİRİ 502
Görevin Anındırmak Değil, Tebliğ 503
ABESE 7-10. AYETLİRİN TEFSİRİ 504
Bu Kur'an Bir Derstir 504
ABESE 11-12. AYETLİRİN TEFSİRİ 505
Kutlu Ellerle Yazılmış Tertemiz Sayfalar 506
ABESE 13-16. AYETLİRİN TEFSİRİ 506
Nankör İnsan 507
ABESE 17. AYETİN TEFSİRİ 507
Kulluk Görevini Yapmayanlar 511
ABESE 23. AYETİN TEFSİRİ 511
Yerin Tanma Ehverişli Kılınması 513
ABESE 26-32. AYETLERİN TEFSİRİ 513
Sahhe Geldiğinde 514
ABESE 33. AYETİN TEFSİRİ 514
Ana, Baba ve Kardeşten Kaçılacak Gün 515
ABESE 34-37. AYETLERİN TEFSİRİ 515
Yüzü Aydın Olanlar 516
ABESE 38-39. AYETLERİN TEFSİRİ 516
Yüzü Kara Olanlar 517
ABESE 40-42. AYETLERİN TEFSİRİ 517

TEKVİR SÛRESİ

Kıyamet Esnasındaki Onlki Olay 521
TEKVİR 1. AYETİN TEFSİRİ 521
Yıldızların Dağılması 522
TEKVİR 2. AYETİN TEFSİRİ 522
Dağların Yürütülmesi 523
TEKVİR 3. AYETİN TEFSİRİ 523
Gebe Develerin Bırakılması 523
TEKVİR 4. AYETİN TEFSİRİ 523
Vahşi Hayvanların Toplanması 524
TEKVİR 5. AYETİN TEFSİRİ 524
Denizlerin Ateşlenmesi 525
TEKVİR 6. AYETİN TEFSİRİ 525
Ruhların Eşleştirilmesi 526
TEKVİR 7. AYETİN TEFSİRİ 526
Defnedilen Kız Çocuğuna Sorma 527
TEKVİR 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 527
Defterler Açılacak 528
Gök Koparılacak 529
Cehennem Kızıştırılacak 529
Cennet Yaklaştırılacak 529
As'ase 532
Kasemin Konuları 533
TEKVİR 19-21. AYETLERİN TEFSİRİ 536
Resûlünüz Vahy Konusunda Zanlı Değil 535
Vahy Şeytan İşi Değil 536
TEKVİR 25. AYETİN TEFSİRİ 536
Siz Ne Yanlış Bir Yoldasınız? 536
TEKVİR 26. AYETİN TEFSİRİ 536
Kur'an Gerçeği Dileyenlerin Rehberi 537
TEKVİR 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 537
Hidayet Yalnız İstemekle Olmaz 537
TEKVİR 29. AYETİN TEFSİRİ 537

İNFİTAR SÛRESİ

Kıyamet Manzaraları 541
İNFİTAR 1-5. AYETLERİN TEFSİRİ 541
Denizler Fışkırtıldığı Zaman 542
İnsanı Rabbine Karşı Aldatan Ne Olabilir 544
İNFİTAR 6-8. AYETLERİN TEFSİRİ 544
Hesap Gününü İnkar 550
İNFİTAR 9. AYETİN TEFSİRİ 550
İnsandan Ayrılmayan Denetçiler 551
İNFİTAR 10-12. AYETLERİN TEFSİRİ 551
Müttakiler Nimetlerde 554
Kıyamet Gününün Dehşeti 556
İNFİTAR 17-19. AYETLERİN TEFSİRİ 556
Şefaat-ı Kübra Mes'elesi 558

MUTAFFİFİN SÛRESİ

Alışverişte Haksızlık 561
MUTAFFİFİN 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 561
Dirilip Hesap Vereceğini Düşünmezler mi? 565
MUTAFFİFİN 4-6. AYETLERİN TEFSİRİ 565
İnkarcıların Hali 566
MUTAFFİFİN 7-17. AYETLERİN TEFSİRİ 568
Yalanlayanın Üç Özelliği 571
Kalbin Paslanması 572
Ebrarın Defterleri 576
MUTAFFİFİN 18-21. AYETLERİN TEFSİRİ 576
Ebrar Naim Cennetlerindedir 578
MUTAFFİFİN 22-28. AYETLERİN TEFSİRİ 578
Cennet İçkisinin Özellikleri 580
Mücrimlerin Ahiretteki Durumu 583

